ACTA MVSEI DEVENSIS

SARGETIA

XXXV - XXXVI

2007 - 2008

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ACTA MUSEI DEVENSIS

SARGETIA
XXXV – XXXVI

2007 – 2008

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

SARGETIA

FONDATOR OCTAVIAN FLOCA

Vol. I, 1937, 214 p.
Vol. II, 1941, 164 p.
Vol. III, 1956, 231 p.
Vol. IV, 1967, 272 p.
Vol. V, 1968, 662 p.
Vol. VI, 1969, 319 p.
Vol. VII, 1970, 313 p.
Vol. VIII, 1971, 275 p.
Vol. IX, 1972, 283 p.
Vol. X, 1973, 447 p.
Vol. XI-XII, 1974-1975, 504 p.
Vol. XIII, 1977, 620 p.
Vol. XIV, 1979, 739 p.
Vol. XV, 1981, 540 p.
Vol. XVI-XVII, 1982-1983, 749 p.
Vol. XVIII-XIX, 1984-1985, 464 p.
Vol. XX, 1986-1987, 740 p.
Vol. XXI-XXIV, 1988-1991, 942 p.
Vol. XXV, 1992-1994, 982 p.
Vol. XXVI/1, 1995-1996, 688 p.
Vol. XXVI/2, 1995-1996, 800 p.
Vol. XXVII/2, 1997-1998, 758 p.
Vol. XXVIII-XXIX/1, 1999-2000, 577 p.
Vol. XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, 600 p.
Vol. XXX, 2001-2002, 949 p.
Vol. XXXI, 2003, 469 p.
Vol. XXXII, 2004, 880 p.
Vol. XXXIII, 2005, 390 p.
Vol. XXXIV, 2006, 956 p.

Colegiul de redacţie

Nicolae Marcel Morar - director general
Ioachim Lazăr - redactor responsabil
Adela Herban - secretar de redacţie
Georgeta Deju - membru
Cristina Bodó - membru

„ACTA MUSEI DEVENSIS"
Orice corespondenţă referitoare la publicaţia Sargetia se va adresa:

Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane
330005 Deva, str. 1 Decembrie nr. 39,
judeţul Hunedoara, România

Tel. 0254/216750; 217800;
fax. 0254/212200;
e-mail: muzeu.deva.informatica@gmail.com
muzeucdr.deva@gmail.com
http://muzeu.geomatic.ro

„ACTA MUSEI DEVENSIS"
Toutes corespondance concernant la revue Sargetia doit entre adresse:

Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane
330005 Deva, str. 1 Decembrie nr.39,
judeţul Hunedoara, România

Tel. 0254/215409; 216750; 212200;
fax. 0254/212200
e-mail: muzeu.deva.informatica@gmail.com
muzeucdr.deva@gmail.com
http://muzeu.geomatic.ro

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

Marian Cosac, Tiberiu Musca, George Murătoreanu, Loredana Niţă, Florin Dumitru, Ionuţ Iurea — O nouă aşezare preistorică în Subcarpaţii de Curbură (sat Adânca – comuna Gura Ocniţei, jud. Dâmboviţa) 11
Un nouveau habitat prehistorique dans le village Adânca, Département de Dâmboviţa

Iohana Nichita — Cronologia relativă a culturilor neolitice din zona Olteniei 25
The evolution and succesion of Neo-Eneolithic cultures

Marius Barbu — Arheologie experimentală. Confecţionarea uneltelor preistorice din piatră cioplită 47
Arhéologie éxperimentale. L'éxecution des outils préhistoriques de la pièrre cassée

Constantin Nichitean, Coralia Maria Jianu — Minerit aurifer pe Crişul Alb, în zona Baia de Criş – Căraci – Ţebea 98
Gold mining on the Criş Alb River (Baia de Criş, Căraci, Ţebea)

Mircea Gligor — Premisele geografice privind dezvoltarea comunităţilor dacice timpurii pe Mureşul mijlociu şi în sud-estul Munţilor Apuseni 115
The geographical premises concerning the development of early dacian communities in the middle part of Mureş River and in the south-eastern part of the Apuseni Mountains

Gică Băeştean — Despre apeductele de la Porolissum 138
About the aqueducts of Porolissum

Mihai Chiriac — Scurte consideraţii asupra monumentelor funerare din Bazinul Târnavelor în Epoca Romană 151
Short considerations about the funerary monuments from the Târnava Basin in the Roman Age

Daniela Muntean — Consideraţii asupra elementului autohton în limba română 169
Considérations sur l'élément autochtone dans la langue roumaine

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ISTORIE MEDIEVALĂ

Vasile Mărculeţ	Un posibil guvernator al Themei Paristrion – Paraduna von din deceniul 4 al secolului al XI-lea: Leon Chalkotoubes, *strateg istrian* ..... Un probable gouverneur du Thème Paristrion-Paradounavon de la 4e décennie du XIe siècle: Léon Chalkotoubès, *stratège histrien*	187
Vasile Mărculeţ	Consideraţii cu privire la limbile utilizate în realizarea tranzacţiilor comerciale din cadrul coloniilor genoveze de la gurile Dunării la mijlocul secolului al XIV-lea ..... Considerations concerant les langues utilisées dans la réalisation des transactions commerciales dans les colonies génoises des bouches du Danube au milieu du XIVe siècle	194
W. Kovács András	Administraţia Comitatului Hunedoara în Evul Mediu .. The county authorities of Hunedoara County in the Middle Ages	203
Vasile Ionaş	Urbariul Băii de Criş din anul 1754 (I) ..... The inventory of Baia de Criş in 1754 (I)	241
Mariana Borcoman	Meşteşugari şi comercianţi din Plasa Rupea ..... Artisans and merchants of Rupea placement	253
Octavian Tătar	Transilvania identitară a secolelor XV- XVI ..... The question of identity of Transylvania in the fifteenth-sixteenth centuries	260
Ioan Ovidiu Muntean Delaroşcani	Nicolae Sindea alias Ciocăneşti de Roşcani ..... Nicolae Sindea alias Ciocăneşti of Roşcani	282
Aurelia Cozma	Sibiu, oraş european ..... Sibiu, la ville européenne	294
Constantin Nichitean, Coralia Maria Jianu	Minele de aur Băiţa – Crăciuneşti. Repere de istorie The Băiţa – Crăciuneşti gold mines - historical guidelines	310
Nicoleta David	Funcţiile strategică şi culturală ale Ţării Zarandului Les fonctions stratégiques et culturelles du Pays de Zarand	326

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dan Ivănuş	Câteva consideraţii asupra colecţiei de sigilii a Muzeului Brukenthal - Muzeul de Istorie din Sibiu Quelques considerations sur la collection de sceaux du Musée Brukenthal - Le Musée d'Histoire de Sibiu	336
Din Petre	Călătoriile împăratului Iosif al II-lea în Transilvania. Discurs şi reprezentare ..... Les voyages de l'empreur Joseph IIème en Transylvanie. Discours et repréntation	350
Gheorghe Anghel	Asediul fortificaţiei din Alba Iulia în timpul Revoluţiei de la 1848-1849 ..... Le siège de la forteresse d'Alba Iulia pendant la Révolution de 1848-1849	357
Viorel Vânătoru	Starea de spirit a populaţiei din Câmpeni oglindită într-un document din 1854 ..... L'état d'esprit des habitants de Câmpeni illustré dans un document de 1854	397
Dan Demşea	Avocatul Lazăr Petco în mişcarea naţională românească din părţile Băii de Criş, ale Devei şi ale Aradului (1835-1895) – contribuţii ..... Lazar Petco dans le Mouvement National (1835-1895)	400
Camelia Stanciu, Adrian Stroia	Evoluţia demografică a comunităţii româneşti în localitatea Romos (1850-1920) ..... Demografische Entwicklung der Rumänischen Gesellschaft aus Romos (1850-1920)	422
Roxana Gabriela Nicola	Consideraţii privind implicarea unor personalităţi şi societăţi culturale hunedorene pentru menţinerea limbii române în administraţie şi şcoli 1860-1918 ... Considerations on the involvement of personalities and cultural societies of Hunedoara County to maintain the Romanian language in administration and schools in 1860-1918	433
Elenuţa Mărioara Vânătoru	Corporaţiunea foştilor grăniceri nobili din Dobra (1860-1950) ..... La corporation des anciens garde-frontières mobiles de Dobra (1860-1950)	440

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Marius Bârlianu	Biserica greco-catolică din Scaunul Orăştiei între 1867-1914 ..... The Greek-Catholic Church in the District of Orăştie between 1867-1914	451
Marius Bârlianu	Evoluţia şcolii româneşti din Scaunul Orăştiei între 1867-1914 ..... The evolution of the romanian school in the District of Orăştie between 1867-1914	475
Camelia Stanciu, Adrian Stroia	Din activitatea parohiei greco-catolice Romos (1879-1900) ..... Aus der Taetigkeit der Griechisch-katolischen Pfarrgemeinde Romos (1879-1900)	492
Camelia Stanciu	Scurt istoric al corpului pompierilor voluntari din Orăştie ..... Kurze hystorische hinsicht der freiwilligen Feuerwehr aus Bross	501
Camelia Elena Vulea	Învăţământul elementar confesional greco-catolic. Fonduri şcolare haţegane în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului XX ..... Elementary confesional greco-catholic education. School funds in Haţeg in the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century	509
Carmen Barna	Consideraţii privind învăţământul primar confesional greco-catolic din Valea Jiului în perioada 1867-1918 (II) Considerations on primary religious Greek-Catholic education in Jiu Valley during 1867-1918 (II)	516
Ioan Bejinariu	János Ferencz Fetzer colecţionar şi arheolog amator din Sălajul sfârşitului sec. XIX - începutul sec. XX János Ferencz Fetzer - antiquities collector and amateur Archaeologist from Sălaj county to the end of the XIX -th - beginning of the XX -th century	534
Olimpiu Manuel Glodarenco	Aspecte navale ale ieşirii Turciei din Primul Război Mondial ..... Naval aspects of Turkey out of world war	540
Ioan Alexandru Bărbat	Un jeton inedit descoperit la Orăştie ..... Endeckt einen Neuen token zu Orăştie	546

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ioachim Lazăr	Contribuţia românilor din Zarand la înfăptuirea Marii Uniri din 1918 ..... The contribution of the romanian people of Zarand to the achievement of the Great Union of 1918	552
Ioachim Lazăr	Participarea românilor din ţinutul Orăştiei la realizarea Marii Uniri din 1918 ..... The participation of the romanians from Orăştie Country side to the accomplishment of the Great Union of 1918	567
Maria Basarab	Însemnări ale protopopului greco-catolic Ioan Ienea despre cetăţile dacice din Munţii Orăştiei ..... Les notes de l'archiprêtre uniate Ioan Ienea sur les cités des daces de Monts d'Orăştie	586
	ISTORIE CONTEMPORANĂ	
Adela Herban	Gavril Todica (1877-1946) – un astronom cu veleităţi europene ..... Gavril Todica (1877-1946) – un astronomer with european ambitions	591
Viorel Vânătoru	Unificarea legislativă şi administraţia locală în judeţul Hunedoara după Marea Unire ..... Unification of legislative and local administration in Hunedoara county after the Great Union	607
Gherghina Boda	Încoronarea de la Alba Iulia din 15 octombrie 1922 oglindită în documente hunedorene ..... The coronation of Alba Iulia since 15 october 1922 reflected by the Hunedoara documents	614
Ronald Hochhauser	Două „bătrâne doamne ale căilor ferate", adevărate comori, aflate în custodia depoului C.F.R. Oradea ... Deux locomotives à vapeur trouvées dans la garde du dépôt des Chemins de Fer Roumains Oradea	621
Lavinia Gheorghe	„Astra dobrogeană" punte de legătură între români „Astra dobrogeană" („Astra of the Dobrudja"), a link between the romanians	626
Ioachim Lazăr	Din corespondenţa lui Victor Ioan Oprişiu cu Ion Muşlea (1935-1966) ..... From Victor Ioan Oprişiu's correspondence with Ion Muşlea (1935-1966)	645

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Maria Cristina Ploscă	Activitatea AGRU în protopopiatul greco-catolic al Jiului ..... 659 The General Society of Uniate Romanians	
Elenuţa Mărioara Vânătoru	Aspecte privind dictatura regală din România (1938-1940) manifestate în judeţul Hunedoara ..... 663 Aspekte betreffend die königliche Diktatu in Rumänien (1938-1940) bekundet im kreis Hunedoara	
Valeriu Giuran	Consideraţii privind acţiunile militare ale armatei III române în cel de-al doilea război mondial, campania din est, în perioada 17 septembrie - 18 noiembrie 1942, premergătoare ..... 668 Consideration sur les actions militaires de l'arme III roumaine pendant la deuxième guerre mondiale, campagne de l'est, de periode 17 Septembre - 18 Novembre 1942, avant de la bataille de la boucle de Don	
Valeriu Giuran	Documente privind participarea armatei române din sud-vestul Transilvaniei în cel de Al Doilea Război Mondial, în perioada 21- 30 septembrie 1944 ..... 678 Documents sur la paticipation de l'armeé roumaine dans le sud-ouest de la Transilvanie pendant la deuxième guerre mondiale, du 21 au 30 Septembrie 1944	
Florin Stan	Consideraţii privind activitatea organizaţiilor sioniste din România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial ..... 715 Considérations concernant l'activité des organisations sionistes de Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale	
Gherghina Boda	Aspecte politice din Ţinutul Pădurenilor în perioada anilor 1944-1945 reflectate de ziarul „Zori Noi" ..... 724 Political frames of „Ţinutul Pădurenilor" between 1944-1945 reflected by the journal „Zori Noi"	
Din Petre	Patriarhul Justinian Marina între „salvator"şi „conformist" în Biserica Ortodoxă Română ..... 731 The Patriarch Justinian Marina between „saviour" and „conformist" in Romanian Orthodox Church	

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Costin Scurtu — NATO şi armata română 740
NATO and the Romanian army

CULTURĂ, ARTĂ, ETNOGRAFIE, MUZEOLOGIE

Ileana Dârja — Tipărituri aldine inedite în colecţia Bibliotecii Naţionale a României - filiala Batthyaneum din Alba Iulia 751
Editions aldines inédites dans la collection de la filiale Batthyaneum Alba Iulia de la Bibliothèque Nationale de Roumanie

Ioan Oros — Cărţi şi proprietari – un binom simbolic sau despre statutul donatorului 761
Books and owners, a simbolic binome or about the status of the donator

Georgeta Deju — Cărţi didactice în spaţiul hunedorean: două manuale de învăţare a limbii maghiare din perioada dualismului austro-ungar..... 787
Les livres didactiques dans l'espace du département de Hunedoara: deux manuels scolaires pour apprendre la langue hongroise pendant la période de dualisme de l'Autriche-hongrie

Ştefan Viorel Papp — Situaţia învăţământului din Ţara Zarandului în perioada 1918-1923. Activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei 802
La situation de l'enseignement du Pays de Zarand dans la période 1918-1923. L'activité du Conseil Dirigent de la Transsylvanie

Ionela Simona Mircea — Despre bibliotecile săteşti în lumina unui document din perioada interbelică 825
About the libraries of the villages in light of a document from the interwar period

Cornel Crăciun — Consideraţii privind realizatorii seriei cinematografice „Liceenii" 838
Considérations au sujet des réalisateurs de la série cinématographique „Les lycéens"

Dan Ivănuş — Matriţe pentru medalii din colecţia Muzeului de Istorie Sibiu – *Casa Altemberger* 853
La collection des sceaux et estampilles du Musée Brukenthal Sibiu - *La Maison Altemberger*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Doina Ionescu	Valori artistice păstrate la biserica *„Sf. Nicolae"* din satul Peştera (jud. Hunedoara) ..... Artistic values stored in the church of Saint Nicholas in Peştera village	858
Camelia Gabor	Redescoperirea unei personalităţi – Marcel Olinescu Re-discover of Marcel Olinescu	867
Daniel I. Iancu	Măgureni – un sat părăsit. Prezentare generală şi consideraţii demografice ..... Măgureni – an abandoned village. Introduction and demographic considerations	873
Lucian Petru Lăcătuş	Ortodoxie şi mentalităţi rurale ..... Ortodoxism and rural attitudes	881
Daniel I. Iancu	Anul expoziţional 2008 la Muzeul de Etnografie şi Artă Populară Orăştie ..... Exhibition 2008 year on Etnography and Popular Art Museum of Orăştie	900
Corina Bejinariu	Muzeul în contextul preocupărilor legate de prezervarea patrimoniului cultural imaterial ..... The museum in the context of preservation activities of the intangible heritage	905

RECENZII

Vasile Bozga	Adela Herban, *România – Vatican. 1939-1950. Relaţii diplomatice*, Deva, Tipografia „Astra", 2008, 646 pagini	913
Oana Cornelia Tutilă	Doina Benea, *Edificiul de cult roman de la Praetorium (Mehadia),* Editura Excelsior Art, Timişoara, 2008, 207 p. (inclusiv 1 hartă, 54 fig. şi 12 planşe)	918
Daniel I. Iancu	Gudor Kund Botond, *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, cu o prefaţă de Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, 584 p.	921

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

O NOUĂ AŞEZARE PREISTORICĂ ÎN SUBCARPAŢII DE CURBURĂ (SAT ADÂNCA - COM. GURA OCNIŢEI, JUD. DÂMBOVIŢA)

Marian Cosac*, Tiberiu Musca, George Murătoreanu*, Loredana Niţă*, Florin Dumitru*, Ionuţ Iurea***

În vara anului 2008, în încercarea de a localiza punctul în care a fost descoperit cunoscutul tezaur alcătuit din 52 de monede, din care 46 imitaţii de tip Vârteju-Bucureşti şi 6 tetradrahme thasiene, am întreprins o cercetare perieghetică în aria satului Adânca. Intenţionam să identificăm şi presupusa aşezare din perimetrul căreia numismatul Constantin Preda culesese „o serie de fragmente ceramice de epocă dacică" (C. Preda, 1958, p. 381), dar, spre surprinderea noastră, am recuperat 13 piese litice şi un galet, dintr-o suprafaţă supusă unor intense procese de erodare. Eşantionul este destul de redus numeric, astfel încât, în acest stadiu, descrierea pieselor nu este suficientă pentru a putea avansa consideraţii de ordin cronologic sau cultural. Precizăm faptul că materialul litic nu a fost descoperit în asociaţie cu ceramică preistorică.

Cadru geografic

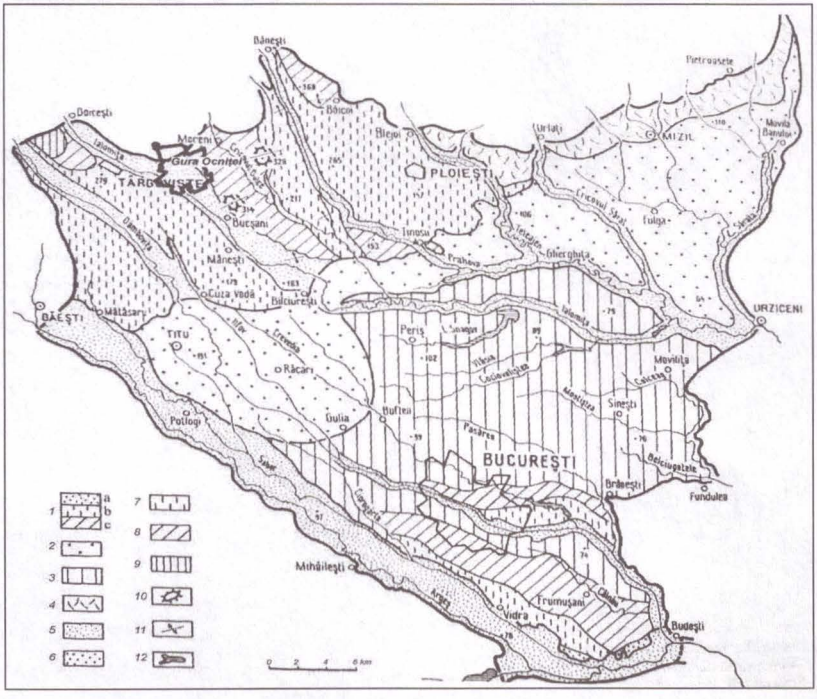

Fig. 1.

* cosac_marian@yahoo.com, Universitatea Valahia din Târgovişte
** Complexul Muzeal Curtea Domnească Târgovişte

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Teritoriul administrativ al satului Adânca, parte a comunei Gura Ocniţei este situat în nordul Câmpiei Ialomiţei (Geografia României, vol. V, 2005, p. 254), la limita acesteia cu Subcarpaţii de Curbură, marcând, mai, exact, contactul dintre Dealul Ocniţei şi Câmpia Cricovului (*Fig.1. Câmpia Ialomiţei. Harta geomorfologică* (după Geografia României, vol V, 2005): *1. Câmpii piemontane terasate ($a = t_1$, $b = t_2$, $c = t_3$); 2. câmpii de divagare (subsidenţă); 3. câmpii piemontane terminale; 4. glacisuri; 5. lunci; 6. terasa 1; 7. terasa a 2-a; 8. terasa a 3-a; 9. terasa a 4-a; 10. martori neotectonici; 11. anticlinale ascunse sub aluviuni; 12. lacuri naturale*).

Geneza câmpiei are legătură cu mişcările de înălţare în bloc a Subcarpaţilor în Pleistocen, care au determinat fragmentarea acestora, concomitent cu mişcările de lăsare din exteriorul Subcarpaţilor. Menţinerea şi uneori accentuarea denivelării dintre dealuri şi câmpie a făcut ca în permanenţă, la poalele Subcarpaţilor să aibă loc o acumulare intensă de pietrişuri. Fiecărei terase principale din Subcarpaţi îi corespunde un mare con de dejecţie extins la poalele acestora. Cel mai mare este construit de Prahova în golful Ploieştiului, odată cu acumularea depozitului terasei Băicoi, dar desăvârşit la nivelul teraselor Câmpina şi Băneşti (Würm). În acelaşi timp este edificat şi conul Cricovului Dulce, continuat de Pintenul Măgurii (Loghin, 2002, p. 38)

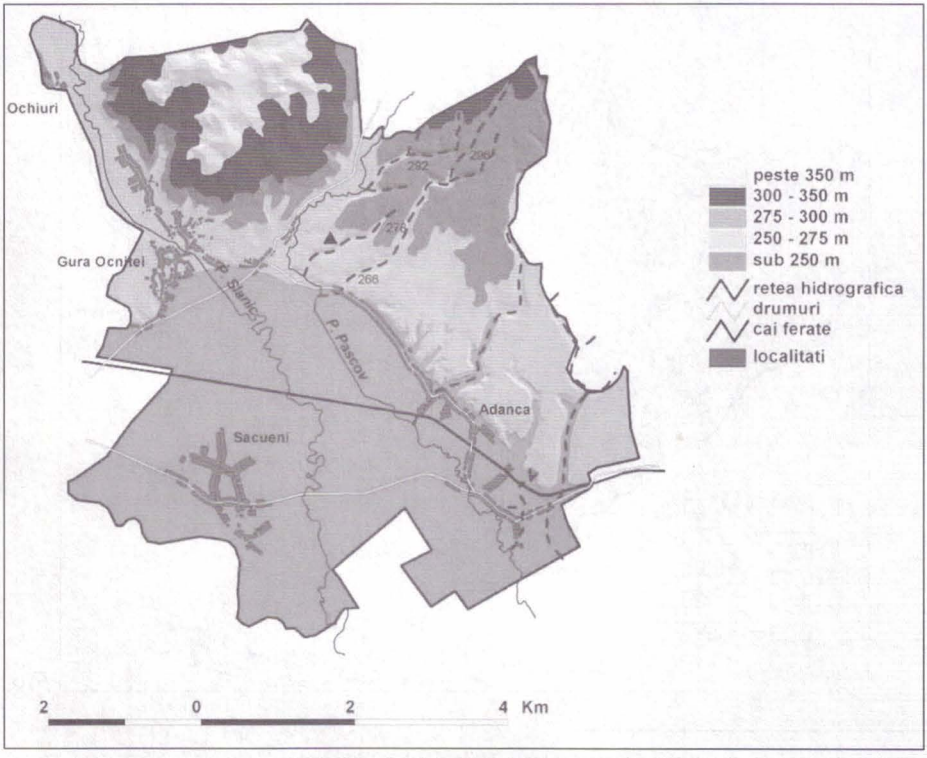

Fig. 2. Gura Ocniţei. Harta hipsometrică

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Între Dâmbovița și Teleajen sunt evidente două nivele aluvionare diferențiate altimetric cu 20 – 40 m, reprezentând principalele faze în acumularea câmpiei piemontane.

Primul nivel formează Câmpia Cricovului, echivalentă cu terasa 3 (Băicoi), aproape integral împădurită. Desfășurat între Moreni și Tinosu, a fost numit Pintenul Măgurii de G. Vâlsan (1916) și Câmpia înaltă a Cricovului Dulce de Gh. Niculescu (1960). Este o câmpie fluvio-lacustră, constituită la bază dintr-un complex de argile, peste care urmează pietrișuri, nisipuri și luturi loessoide și argilo-nisipuri. Fragmente din acest nivel, constituite numai din pietrișuri fluviatile, se găsesc în terasa Băicoi și la est de Tinosu.

Din punct de vedere geologic (fig. 3), Câmpia Cricovului este alcătuită din depozite cuaternare (pietrișuri, nisipuri grosiere, loessoide) care stau pe fundament de argile, nisipuri și pietrișuri levantine. Formațiunile hidrografice care fragmentează acest con de dejecție, deși s-au adâncit puternic, nu au ajuns la orizontul impermeabil, din care au regim de scurgere temporar (Loghin, 2002, p. 25).

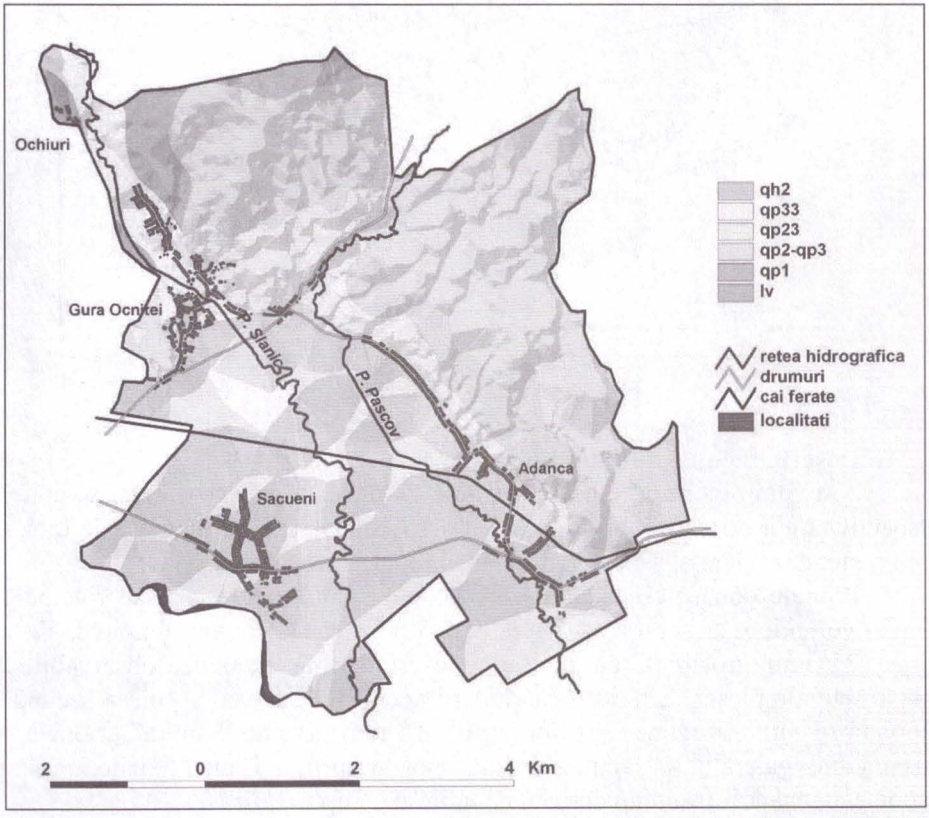

Fig. 3. Harta geologică: qh2: holocen; qp33: pleistocen superior; qp23, qp2, qp3: pleistocen mijlociu; qp1 pleistocen inferior; lv: levantiv

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Acoperirea terenurilor (fig. 4) poate fi un element care delimitează Câmpia Cricovului de lunca Ialomiţei. Prima unitate este în general acoperită de păduri de foioase, în timp ce lunca Ialomiţei este folosită ca teren arabil. La contactul dintre cele două, s-a dezvoltat o formaţiune arbustivă şi subarustivă bine reprezentată alcătuită din măceş, cătină albă, sânger, etc.

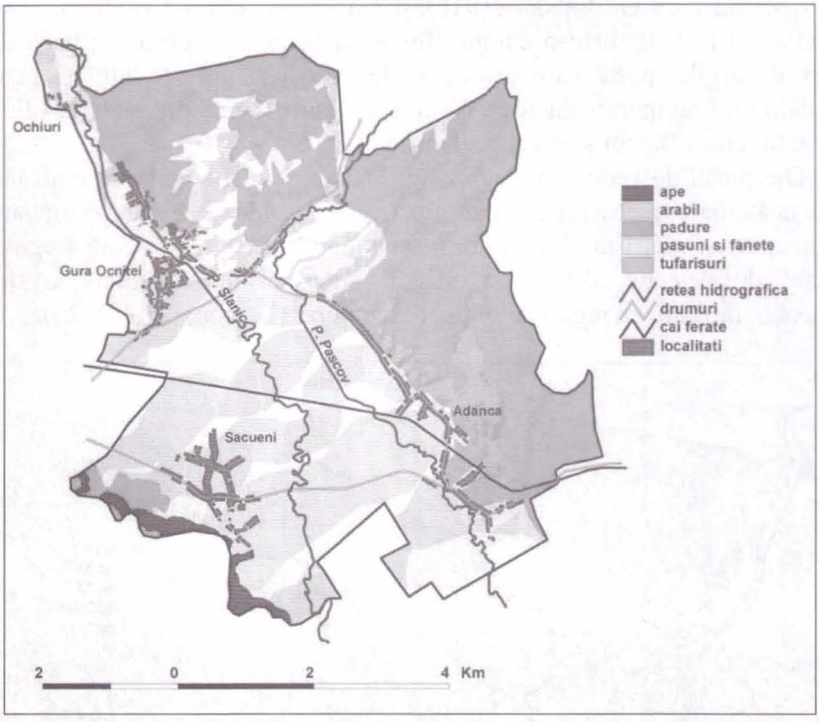

Fig. 4. Acoperirea terenurilor

Descrierea ansamblului litic

Aşa cum precizam, colecţia include 13 piese şi un galet, descrise atât din perspectiva unor observaţii preliminare, macroscopice, asupra tipurilor de roci, cât şi din punct de vedere al aspectelor tehno-tipologice identificate.

Primele două piese facilitează efectuarea unui racord; piesa principală – cea mai voluminoasă, reprezintă un galet de tuf vulcanic (62 mm lungime, 57 mm lăţime, 25 mm grosime), cu multiple desprinderi accidentale, observabile pe ambele feţe ale piesei. Ulterior desprinderii accidentale dorsale – piesa secundară racordată (41 mm lungime, 35 mm lăţime, 18 mm grosime), suprafaţa uneia din extremităţile galetului a făcut obiectul unor desprinderi intenţionate, probabil destinate amenajării frontului activ al unei piese de tip *racloir* (fig. 5).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

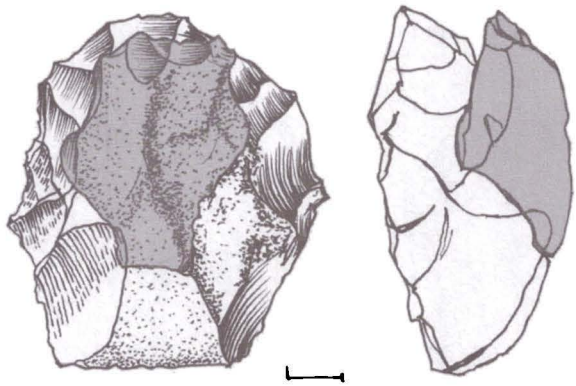

Fig. 5

Următoarea piesă este o plachetă subțire, fracturată (40 mm lungime, 29 mm lățime, 7 mm grosime) din silex cenușiu, cu cortex gălbui, care prezintă desprinderi de mică întindere pe toată suprafața marginilor; ca și în cazul galetului prezentat anterior, respectivele desprinderi ar putea fi considerate retușe practicate în vederea amenajării frontului activ al unei piese de tip *racloir*/cuțit (fig. 6).

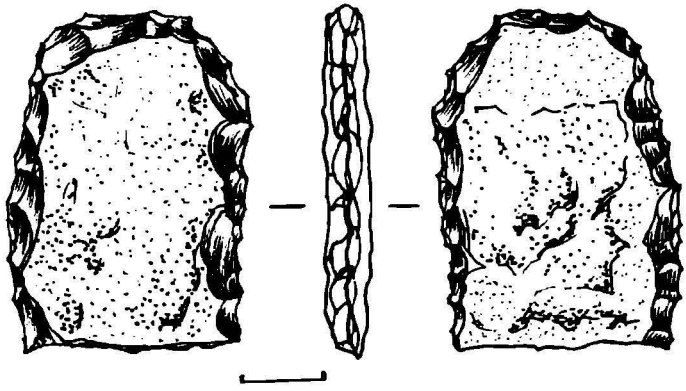

Fig. 6

Restul eșantionului (10 piese) este format din produse de debitaj propriu-zise, respectiv o piesă de tip *entame*, o așchie parțial retușată și opt lame fragmentate, din care două retușate.

Piesa de tip *entame* (76 mm lungime, 38 mm lățime, 18 mm grosime) din silex asemănător varietăților întâlnite la Întorsura Buzăului, maroniu-gălbui/vinețiu, mat, cu textură fină prezintă suprafață corticală rulată, acoperită de

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

desprinderi grupate, de forma unor mici adâncituri, talon natural şi o desprindere accidentală, având morfologia unei aşchii, situată pe suprafaţa ventrală (fig. 7).

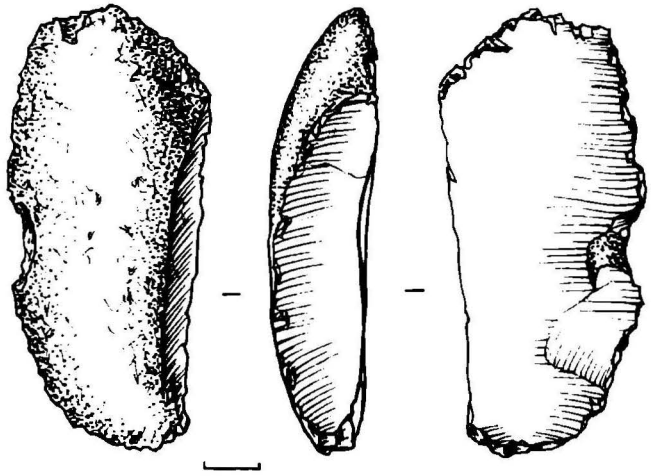

Fig. 7

Aşchia (59 mm lungime, 39 mm lăţime, 11 mm grosime) din silex asemănător unora din varietăţile desemnate drept „silex balcanic", maroniu-gălbui, mat, cu textură relativ fină este completă, are talon neted şi suprafaţă corticală reziduală, prezentă în proporţie mai mică de 50% în extremitatea distală. Extremitatea proximală a suprafeţei dorsale nu prezintă urme de amenajare/abraziune a planului de lovire (fig. 8).

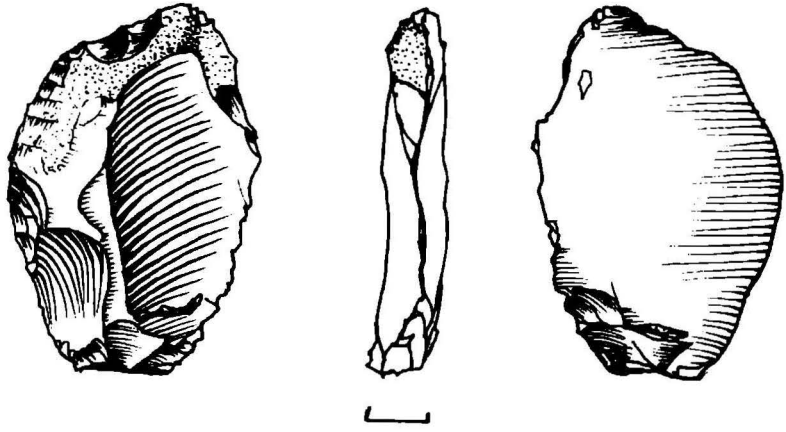

Fig. 8

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Suporturile laminare fragmentate reprezintă mai multe tipuri de materii prime, a căror identificare macroscopică rămâne, de cele mai multe ori, incertă: menilit, argilit, posibil jasp, opal, agat şi silex asemănător varietăţilor de silex „balcanic".

Lama proximală (20 mm lungime, 16 mm lăţime, 6 mm grosime) din menilit maroniu-închis/negru, striat, mat, cu textură relativ fină, prezintă fractură perpendiculară pe planul suportului, talon accidentat şi bulb afectat de o desprindere datorată, probabil, folosirii percutorului dur (fig. 9).

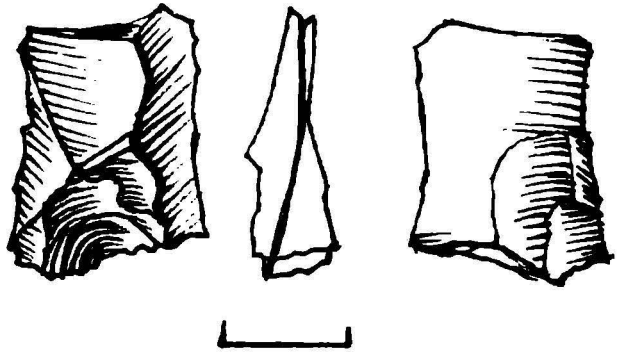

Fig. 9

Lama proximală (33 mm lungime, 27 mm lăţime, 8 mm grosime) din silex asemănător unora din varietăţile de silex „balcanic" are talon faţetat, bulb afectat de o desprindere ce indică posibilitatea utilizării percutorului dur şi un rest de suprafaţă corticală rulată în extremitatea dreaptă (Fig. 10).

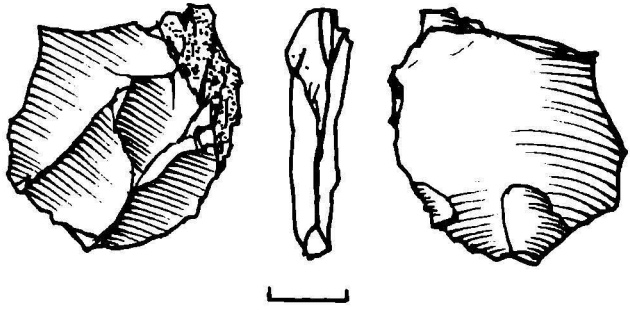

Fig. 10

Lama proximală (20 mm lungime, 20 mm lăţime, 4 mm grosime) din argilit maroniu-gălbui/roşcat, mat, cu textură relativ grosieră are suprafaţa dorsală formată din mai multe negative de desprindere executate din acelaşi sens, talon neted, fractură perpendiculară pe planul suportului şi bulb de percuţie asemănător celor două descrise anterior (fig. 11).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

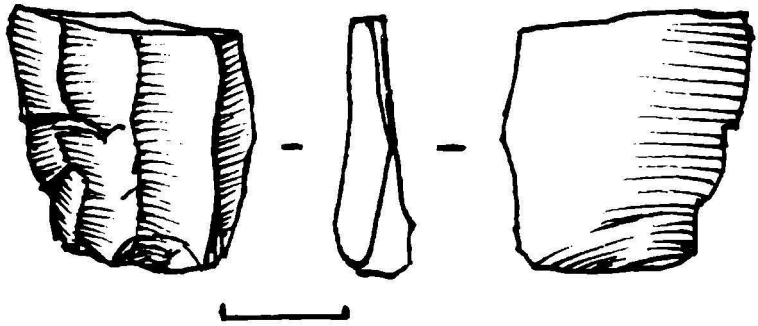

Fig. 11

Lama distală (26 mm lungime, 30 mm lăţime, 11 mm grosime) din materie primă indeterminată (eventual, o varietate de opal cenuşiu-gălbui/roşcat, mat, cu textură relativ grosieră în secţiune transversală) este afectată de o fractură perpendiculară pe planul suportului; ca o trăsătură distinctivă, menţionăm faptul că toate suprafeţele piesei, mai puţin aceea a fracturii survenită în treimea distală, sunt acoperite cu ceea ce ar putea fi definit fie ca lustru macroscopic, fie ca o peliculă fină de siliciu. Pentru o bună descriere a suprafeţelor, observaţiile macroscopice se dovedesc, însă, insuficiente (fig. 12).

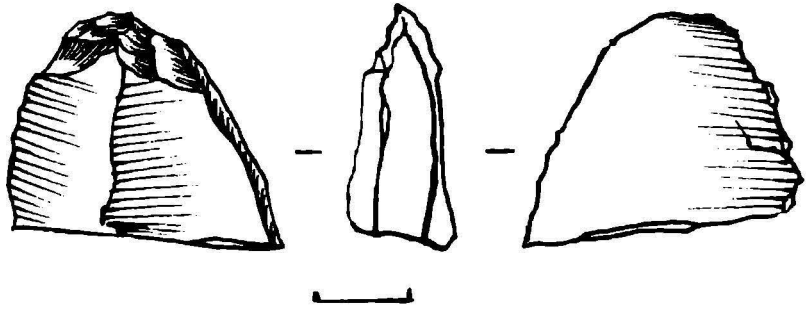

Fig. 12

Lama mezială (36 mm lungime, 33 mm lăţime, 10 mm grosime) din silex/jasp cenuşiu-albăstrui, cu intercalaţii galbene, mat, cu textură fină, poartă stigmatele unor fracturi perpendiculare pe planul suportului la ambele extremităţi. Marginile lungi ale piesei sunt afectate de desprinderi accidentale, în timp ce nervurile de pe suprafaţa dorsală sunt intacte (fig. 13).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

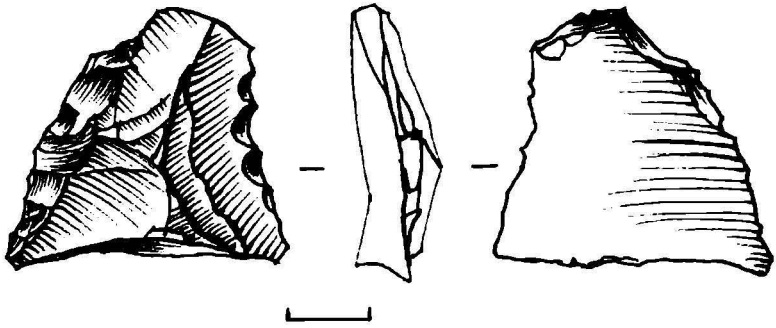

Fig. 13

Lama mezială (35 mm lungime, 26 mm lățime, 5 mm grosime) din materie primă indeterminată (eventual, o varietate de agat gălbui, semitranslucid, cu textură fină) prezintă pe suprafața dorsală negative de desprindere inițiate din sens opus, cu margini intacte. Piesa este fracturată perpendicular pe planul suportului la ambele extremități, iar marginile lungi sunt afectate de desprinderi accidentale, neregulate, de mică întindere (fig. 14).

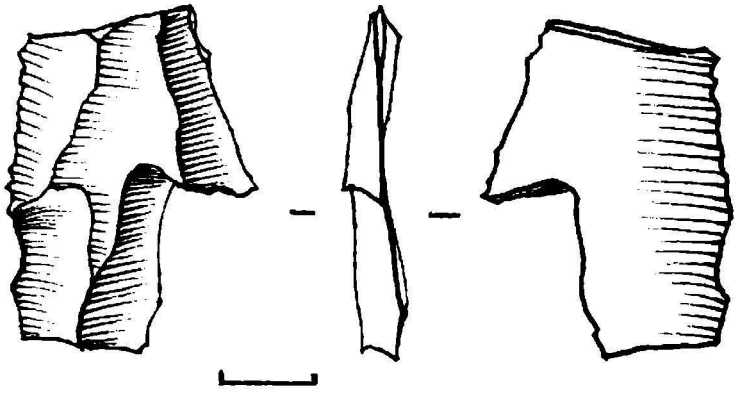

Fig. 14

Lama mezială (44 mm lungime, 20 mm lățime, 18 mm grosime) din opal/silex crem-gălbui, mat, cu textură fină are ambele extremități afectate de modificări accidentale de tip *écrasement*, care par să fi distrus un front de *grattoir* în extremitatea distală. Alături de multiple desprinderi accidentale care modifică marginile lungi, pe marginea stângă se poate observa o linie parțială de retușe directe, semiabrupte (fig. 15).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

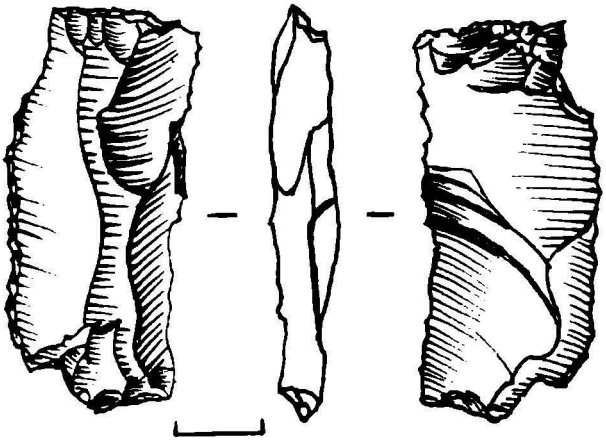

Fig. 15

Lama distală (43 mm lungime, 25 mm lăţime, 10 mm grosime) din silex asemănător varietăţii de silex „balcanic" maroniu-roşcat, mat, cu textură fină, este un fragment de lamă *demi-crête tabulaire*, cu o fractură perpendiculară pe planul suportului survenită în treimea distală. Marginea fracturii vizibilă pe suprafaţa dorsală prezintă mici desprinderi susceptibile de a fi fost produse prin abraziune. Intenţia de a amenaja un plan de lovire pe suprafaţa fracturii reprezintă o posibilitate de a explica prezenţa abraziunii, deşi grosimea redusă a suportului n-ar putea susţine, ipotetic, decât obţinerea câtorva lamele. Extremitatea distală este formată de convergenţa celor două margini retuşate direct, semiabrupt/razant, ceea ce oferă piesei aparenţa de vârf (fig. 16).

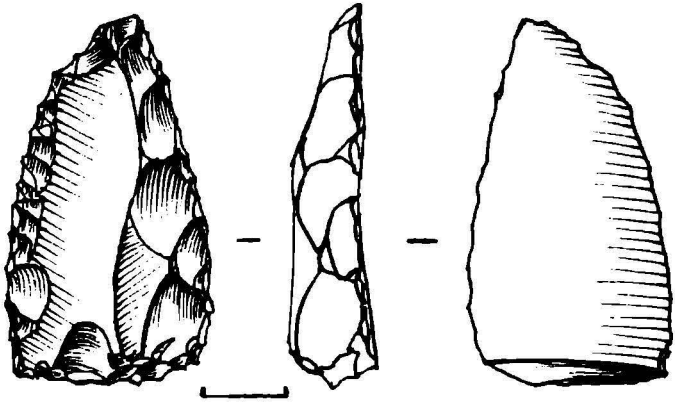

Fig. 16

Ansamblul cuprinde şi un galet, care la prima vedere, după cum indica cortexul, consideram a fi din silex, dar ulterior s-a dovedit că este vorba de un opal.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

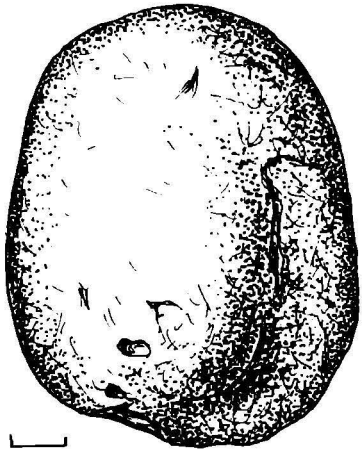

Fig. 17

Utilizarea ca suport a unei plachete din silex, pe care a fost amenajat un racloar, prezintă analogii cu situația întâlnită la Băleni (fig. 17, 6) și la Gorgota (fig. 17, 7), unde, în asociație cu fragmente ceramice atribuite de arheologul Tiberiu Muscă etapei finale a bronzului timpuriu, au fost descoperite utilaje asemănătoare.

Placheta de la Gorgota (fig. 18, 7) are o formă relativ rectangulară (58 mm lungime, 38 mm lățime, 8 mm grosime – dimensiuni înregistrate la valori maxime), din silex dispus în benzi cenușii, crem și negre cu puncte fosilifere vizibile izolat. Ambele suprafețe sunt acoperite de un strat cortical sau neocortical de grosime variabilă (1,45-0,70 mm), dispus neuniform, de culoare cenușie-închis/neagră pe una din suprafețe, gălbuie-albicioasă, cu puncte negre pe cealaltă suprafață. Diferențele coloristice pot indica acțiunea selectivă, în funcție de originea și poziția piesei, a unor procese chimice/depuneri minerale, etc.

Pe două din laturile piesei (una lungă și una scurtă) apar retușe bifaciale, relativ continue, regulate, afectate de desprinderi accidentale, de amploare variabilă. Pe celelalte două laturi ale piesei, aceste desprinderi sunt mai numeroase, însoțite de fracturi aproximativ perpendiculare pe planul suportului, pe a căror suprafață se pot observa tentative de reamenajare a unui front de retușe asemănător aceluia descris anterior. Din punct de vedere funcțional, nu se poate afirma cu certitudine dacă suprafața retușată, vizibilă aproape în întregime, are rol pasiv (de înmănușare) sau activ (unealtă tip cuțit/*racloir*).

Datorită, pe de o parte, morfologiei incomplete a celorlalte două laturi și, pe de altă parte, a lipsei unor informații mai cuprinzătoare asupra contextului descoperirii, definirea funcțională și tipologică a piesei rămâne incertă.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

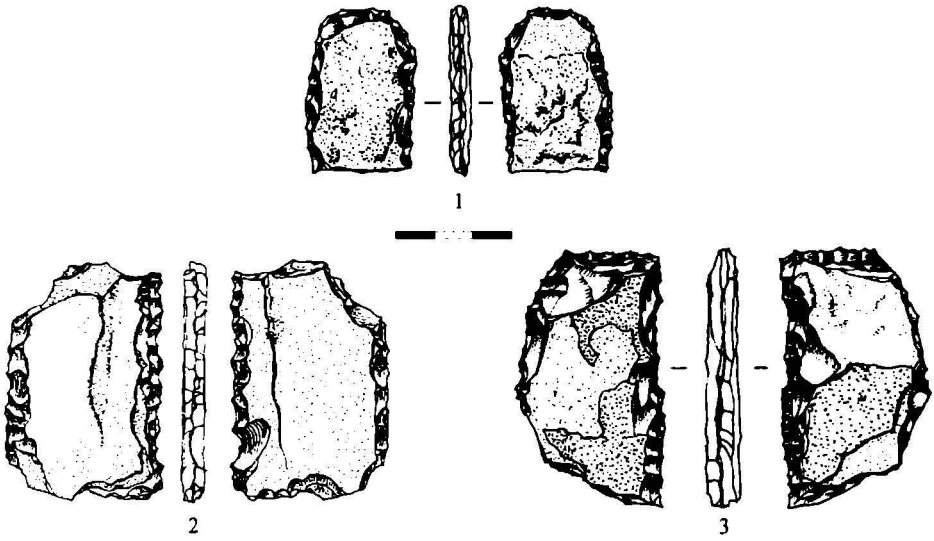

Fig. 18

În ceea ce priveşte materiile prime utilizate, considerăm cu unele dintre acestea au o origine locală, din prundişurile râurilor. Un indiciu este prezenţa pe unele piese a unor suprafeţe ce indică o intensă rulare (fig. 19), de exemplu aşchia *entame* (fig. 7), aşchia din „silex balcanic"(fig. 12), lama proximală (fig. 10), precum şi tuf-ul vulcanic (fig. 5).

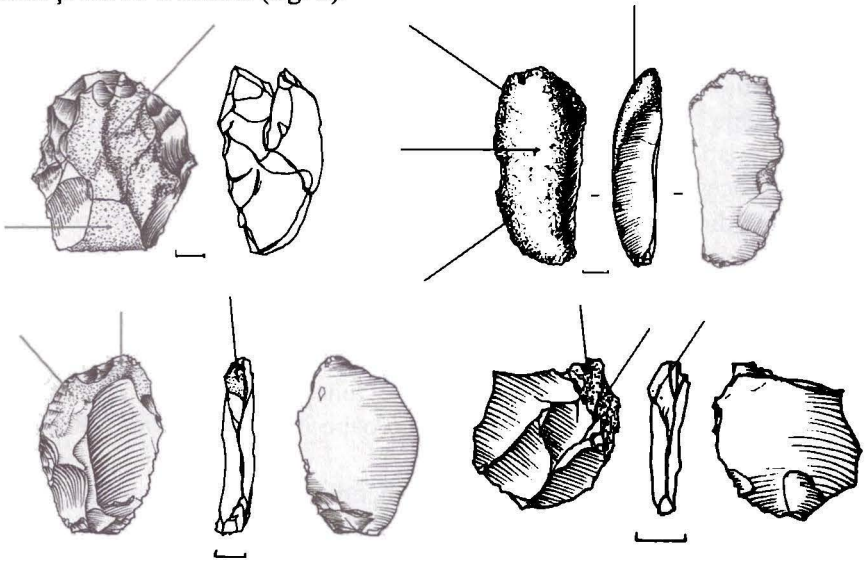

Fig. 19

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Un element comun între ansamblul litic de la Adânca şi Gorgota este şi utilizarea plachetelor din silex ca suport. Proveniența acestor plachete este cu siguranță locală, fapt indicat şi de apariția în materialul atribuit bronzului timpuriu de la Băleni, dar şi în alte situri preistorice din județul Dâmbovița. Astfel de plachete au fost recuperate de noi din prundişurile râului Ialomița, în apropierea localității Nisipuri (jud. Dâmbovița).

Utilizarea comună a plachetelor din silex la Adânca, Băleni şi Gorgota permite la o superficială analiză atribuirea ansamblului litic descris bronzului timpuriu, dar, considerăm noi, în stadiul actual, absența ceramicii infirmă o asemenea încadrare. Pe de altă parte, nu putem trece cu vederea faptul că una dintre caracteristicule culturii Glina este prelucrarea plachetelor din silex. De altfel, cel care a remarcat pentru prima dată această particularitate, respectiv Al. Păunescu (1970), constata faptul că în arealul subcarpatic al culturii Glina, precum şi în „varianta Schneckenberg", sunt prezente *„piese, unele asemănătoare tipului de cuțit curb, lucrate din plăcuțe sau din plăci mai mari, din silex cu luciu sticlos şi cu patină albă friabilă ... Aceste piese ... reprezintă, atât prin formă, cât şi prin calitatea silexului – nefolosit de nici o altă cultură a epocii pietrei sau bronzului -, unelte specifice complexului cultural de care ne ocupăm ... Această unealtă constituie un nou element, ce pare a întări părerea, că la formarea culturii Glina III – Schneckenberg un anumit rol l-au jucat şi unele influențe sudice, venite dinspre Orientul Apropiat ... S-ar putea vorbi astfel despre o prelucrarea pe spații mari şi la orizonturi culturale diferite de timp a unei unelte lucrate dintr-o rocă cu aceleaşi calități, în aceeaşi tehnică având aceeaşi formă şi îndeplinind aceleaşi funcții*".

Interesant este faptul că astfel de plachete au fost descoperite şi în alt context cultural. De exemplu, o plachetă din silex a fost recuperată dintr-o locuință atribuită „aspectului cultural Brăteşti", în punctul „Coasta bisericii", la Brăteşti (com. Văcăreşti, jud. Dâmbovița), de către Ersilia Tudor şi Ion Chicideanu (1977, p. 126), dar şi în asociație cu ceramică Glina, „un cuțit curb şi alte fragmente de cuțite curbe", în punctul „pădurea Brătească" (E. Tudor, I. Chicideanu, 1977, p. 144), cât şi la Văcăreşti, „cinci fragmente de cuțite curbe din silex cu crustă calcaroasă de calcar", în context Glina (E. Tudor, 1972, p. 106).

Se poate astfel presupune că prelucrarea plachetelor din silex nu reprezintă în mod definitoriu o caracteristică a comunităților Glina, iar în acest stadiu al informațiilor pe care le deținem putem afirma că utilizarea acestora poate fi abordată ca o particularitatea a comunităților preistorice din bazinele Ialomiței şi Dâmboviței, iar materialul litic de la Adânca poate aparține unei tradiții culturale preistorice dificil de identificat în acest moment.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bibliografie

Loghin V., (2002), *Modelarea actuală a reliefului şi degradarea terenurilor în bazinul Ialomiţei*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2002;

Păunescu, Al., (1970), *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Editura Academiei, Bucureşti, 1970;

Preda C., (1958), *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, în *Studii şi Cercetări de Numismatică*, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, p. 379-399;

Tudor, E., (1972), *Săpătura de salvare din comuna Văcăreşti, judeţul Dâmboviţa – 1971*, în *Scripta Valahica*, tom. IV, Târgovişte, 1972, p. 93-107;

Tudor, E., Chicideanu, I., (1977), *Săpăturile arheologice de la Brăteştii de Sus, judeţul Dâmboviţa*, în *Valahica*, 9, Târgovişte, 1977, p. 119-151;

*** (2005), *Geografia României*, vol. V, Câmpia Română, Dunărea, Podişul Dobrogei, Litoralul românesc al Mării Negre şi Platforma Continentală, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.

UN NOUVEAU HABITAT PREHISTORIQUE DANS LE VILLAGE ADANCA, DEPARTEMENT DE DAMBOVITA

Résumé

Par cet œuvre nous voulons présenter 13 pièces lithiques et un galet découvertes par quelques recherches de surface dans le village Adânca.

Les pièces comprends deux *racloirs*, une pièce de type *entame*, un éclat retouché, trois lames proximales, une lame distale, trois lames médianes et un galet d'opale.

En ce qui concerne la matière première qui a été l'objet de débitage, elle comprend nombreuses roches : tuf, silex, menilit, argilite, jasp et opale. Ces roches ont un origine locale, par les caillou de rivières.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CRONOLOGIA RELATIVĂ A CULTURILOR NEOLITICE DIN ZONA OLTENIEI

Iohana Nichita

Arta neoliticului şi eneoliticului în zona Olteniei are nu numai un caracter decorativ, ci şi unul sacru, simbolurile reprezentate atât pe ceramica neolitică dar şi pe alte suporturi dovedind complexitatea limbajului simbolic.

Descoperirile arheologice care au fost efectuate pe parcursul anilor, au dus la apariţia unor numeroase discuţii în rândul istoricilor, arheologilor, legate de apariţia şi evoluţia neo-eneoliticului în zona cuprinsă între Balcani, Dunăre şi Carpaţi. Pentru rezolvarea acestor probleme şi pentru descrierea evoluţiei istorice a unei zone geografice, pe parcursul a câtorva milenii, este nevoie de o mare atenţie pentru a explica fenomenul privit ca un tot unitar cât şi o clasificare cât mai precisă a diferitelor culturi, a fazelor şi nu în ultimul timp a etapelor care le caracterizează. Este necesar să se ţină seama de raporturile cronologice dintre comunităţile aduse în discuţie şi mai ales, de datele noi care presupun o reconsiderare a vechilor ipoteze[1]. Corelând datele noi cu cele care deja există, ţinând seama şi de complexitatea informaţiei, noua interpretare prezintă un anumit grad de dificultate, având în vedere că termenii de bază ai arheologiei trebuie să fie redefiniţi ţinând seama de realizările obţinute[2].

Astfel, apar noi strategii pentru a putea stabili legături cronologice între diferitele culturi, precum şi o legătură a fenomenelor specifice neo-eneoliticului de la nord de Dunăre cu cele din zonele apropiate[3].

Apariţia, dezvoltarea dar şi succesiunea culturilor neo-eneolitice pot fi realizate prin intermediul metodelor specifice cronologiei relative, prin care sunt stabilite legăturile dintre diferitele culturi pe care le aducem în discuţie. Cu ajutorul cronologiei relative se poate realiza o încadrare spaţio-temporală a elementelor caracteristici care au stat la baza conglomeratului cultural specific neo-eneoliticului.

Cu ajutorul metodei comparativ-tipologice, putem afirma faptul că Vinča-Turdaş s-ar fi format şi evoluat din bronzul târziu anatolian la începutul mileniului al III-lea î.Hr.[4], dar stratigrafiile de la Kum-Tepe, Yortan[5] şi cele de la Ezero[6]

---

[1] I. Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în SCIVA, 40, 1, (1989), p.3.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem*, p. 23.

[4] S. Marinescu-Bîlcu, *Stratigrafie şi tipologie în cercetarea neoliticului şi eneoliticului*, în *SCIVA*, 42, (3-4), 1991, p. 116.

[5] C. Renfrew, *The Autonomy of the South-East European Copper Age*, în *PPS*, 35, (1969), p. 72, 74, 122-123, 132-133, 162-163.

[6] G. Georgiev, N. Merpert, R. Katinčarov, D. Dimitrov, *Ezero. Eine Seitlung aus der Frühbronzezeit, Sofia*, 1979.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

plasează apariţia culturii Vinča-Turdaş în mileniul V î.Hr. Astfel, consideraţiile tipologice sunt în contradicţie[7].

Pentru a realiza sincronisme cronologice cât mai corecte, se apelează la observaţii stratigrafice pe cât posibil de exacte, lăsând deoparte construcţiile cronologice ce pun accentul şi se ghidează după criteriile comparativ – tipologice. Vreme îndelungată, cronologia troiană, Troia I-II[8] a stat la baza unei „paralelizări" între spaţiul carpato-danubiano-pontic şi Orientul Apropiat, un rol important avându-l Orientul în răspândirea ideilor culturale în zona sudică a Europei[9].

Cultura Starčevo – Criş

Nefiind găsite depuneri cultural-materiale anterioare venirii primelor grupuri neolitice, a fost acceptată ideea existenţei unor comunităţi neolitice tardive, care probabil, au intrat în legătură cu noii veniţi[10]. Grupurile mezolitice ce au intrat în procesul de neolitizare de la Schela–Cladovei-Lepenski Vir din regiunea Porţilor de Fier de la Dunăre[11], dar şi Cele Soroca, pe Nistru[12], au fost contemporane cu cele de la Cârcea, acestea prezentând la rândul lor, asemănări cu cele de tip Proto Sesklo, Antabegovo, Karonovo I[13]. Datorită descoperirilor arheologice de la

---

[7] S. Marinescu -Bîlcu, *Stratigrafie şi tipologie în cercetarea neoliticului şi eneoliticului*, în SCIVA, 42, (3-4), 1991, p.117.

[8] Vl. Milojčić, *Chronohlogie der Jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas,* Berlin, (1949).

[9] D. Garašanin, *Les origines du Néolithique dans le bassin de la Méditerranée et dans le sud-est européen,* în Problèmes de la néolithisation dans certaines régions de l'Europe, Krakow, 1980.

[10] N. Vlassa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starcevo-Criş în România*, în AMN, IX, 1972, p. 7-28; idem, *Eine frühneolitische Kultur mit bemalter Keramik der Vor-Starčevo-Körös Zeit in Gura Baciului, Siebenbürgen*, în PZ, 47 / 2, 1972, p. 174–197; I. Paul, *Contribuţii româneşti la elucidarea unor probleme ale preistoriei europene*, în Studii şi Comunicări Sibiu, 21, (1981), p. 9–72.; idem, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în SCIVA, 40, 1, (1989), p. 3-27.; M. Nica, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Oltenia*, în Ceramica neolitică. Meşteşug, artă, tradiţie. Trei milenii de spiritualitate preistorică. Catalog expoziţie (ed. D. Popovici, Z. Maxim), Piatra Neamţ, 1995, p. 19–24; idem, M. Nica, *Die meso-und neolitischen Kulturen Olteniens in Kontext der Südost- und Mitteleuropa*, în Studia Antiqua et Archaeologica, VII, 2000, p. 59-89; Al. Păunescu, *Paleoliticul şi mesoliticul din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Dunăre,* Bucureşti 2000; idem, *Paleoliticul şi mesoliticul pe teritoriul României,* IR (I), 2001, p. 67-110.

[11] V. Boroneanţ, *Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei de la zone de Portes de Fer*, în Dacia, NS, XVII, (1973), p. 5–39 .; D. Srejovič, *Die Lepenski Vir – Kultur und der Beginn der Jungsteinzeit an der mittleren Donau*, în Fundamenta, Reihe A, Band 3, Köln-Wien, (1971).; Gh. Lazarovici, *Die Vinca-Kultur und ihre Beziehungen zur Linienbandkeramik*, în NNU, 52, (1983), p. 131–176., p. 9-34.

[12] V. I. Markevič, *Bugo-dnestrovskaya kul`tura na teritorii Moldavii,* Chişinău, 1974.

[13] N. Vlassa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starcevo-Criş* în România, în AMN, IX, (1972), p.7-28.; Idem, *Eine Frühneolithischen Kultur frühneolitische Kultur mit bemalter Keramik der Vor-Starčevo-Körös Zeit in Gura Baciului, Siebenbürgen*, în PZ, 47 / 2, (1972), p. 174–197.; M. Nica, *Cârcea, cea mai veche asezare cea mai veche asezare neolitică de la sud de Carpati*, în SCIVA, 27, 4, (1976), p. 435-463.; idem, *Nouvelles donnees sur le Neolithique ancien d`Oltenie,* în Dacia, NS, XXI, (1977), p. 13-53.; idem, *Le groupe culturel Cârcea – Gradinile, dans le contexte du Néolitique Balcanique*, în ZNM, 14, 1, 103-112.; Gh. Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România*, în AMP, VIII, (1984), p. 48-104.; I. Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în SCIVA, 40, 1, (1989), p. 3-27.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ostrovul Corbului[14], Schela Cladovei, a fost posibilă punerea în evidenţă a unor aspecte culturale legate de contactele dintre comunităţi ce aparţineau fazei de sfârşit a culturii Schela Cladovei şi cele de tip Starčevo.

Purtătorii comunităţilor de tip Schela Cladovei, în curs de neolitizare, au fost contemporani cu grupurile neolitice cu ceramică de tip Gura Baciului, Cârcea, în mileniul al IV-lea, neolitizarea propriu-zisă realizându-se prin procesul de migraţiune culturală desfăşurat în etapa de început a culturii Starčevo- Criş[15].

Cercetările recente aduc tot mai des în prim plan rolul jucat de comunităţile mezolitice în geneza neo-eneoliticului, difuziunea neoliticului fiind pusă în discuţie, descoperirile din zona Clisurii fiind grăitoare în acest sens.[16]

Existenţa în primul nivel al aşezării de la Gura Baciului a tipului antropologic protoeuropoid alături de cel mediteranean[17], atestă apariţia în această comunitate neolitică a unor elemente epipaleolitice locale, posibil din zona Porţilor de Fier[18]. Marin Nica, în urma descoperirilor arheologice de la Cârcea punctele „La Hanuri", „Viaduct" şi cele de la Grădinile -Islaz[19], aducea zona Olteniei în contextul neoliticului balcanic[20] folosind termenul de „grup cultural" Cârcea[21]. Descoperirile arheologice de la Cârcea, punctul „La Hanuri", stabilesc existenţa orizontului de tip Gura Baciului, ce prezintă similitudini cu ceramica thessaliană de tip Proto Sesklo, aceasta fiind primul aspect al neoliticului timpuriu anatoliano-balcano-dunărean[22].

---

[14] Fl. Mogoşanu, *Săpăturile de la Ostrovul Corbului, judeţul Mehedinţi, privind epoca mezolitică*, raport prezent la XI-a Sesiune anuală de rapoarte, Bucureşti, 1977.

[15]Gh. Lazarovici, *Atlas du neolithique européen. L'Europe Orientale,* ÉRAUL, Liège, 1993, p. 243.

[16]M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica,* Iaşi, (1996), p. 131; apud J.Guilaine, *Premiers bergers et payssans de l' Occident mèditerranèen*, Mouto, Paris- Le Haze-New York, 1981.

[17]N. Vlassa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starcevo-Criş* în România, în *AMN*, IX, (1972), p. 18-21; O. Necrasov, *Studiul osemintelor şi a resturilor de paleofaună în mormântul neolitic de la Gura Baciului, datând din cultura Criş*, în *Apulum* V, 1965, p. 14 – 16; E. Comşa, *Die Bestattungssitten im rümanischen - Neolithikum, în* JMV 58, (1974), p. 113- 156., p. 115.

[18] N. Ursulescu, *Contribuţii privind evoluţia culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei*, în Arheologia Moldovei, XIII, (1990),p. 17.

[19]M. Nica, *Grădinile, o nouă aşezare a neoliticului timpuriu din sud-estul Olteniei*, în *AO*, SN, (1981), p. 27-31; idem, *Noi descoperiri arheologice la Cârcea,* în *AO,* SN, 3, (1984), p. 37-45.

[20] Idem, *Neoliticul timpuriu şi mijlociu în Oltenia*, Bucureşti, (1985).; idem, *Le groupe culturel Cârcea – Gradinile, dans le contexte du Néolitique Balcanique*, în *ZNM*, 14, 1, 103-112.; idem, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Oltenia*, în Ceramica neolitică. Meşteşug, artă, tradiţie. Trei milenii de spiritualitate preistorică. Catalog expoziţie (ed. D. Popovici, Z. Maxim), Piatra Neamţ (1995), p. 19–24.; idem, *Die meso-und neolitischen neolitischen Kulturen Olteniens in Kontext der Südost- und Mitteleuropa*, în Studia Antiqua et Archaeologica, VII, (2000), p. 59-89.

[21]M. Nica, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Oltenia*, în Ceramica neolitică. Meşteşug, artă, tradiţie. Trei milenii de spiritualitate preistorică. Catalog expoziţie (ed. D. Popovici, Z. Maxim), Piatra Neamţ, 1995.

[22]M. Nica, *Cârcea, cea mai veche asezare neolitică de la sud de Carpati*, în SCIVA, 27, 4, (1976), p. 435-463.; idem, *Nouvelles donnees sur le Neolithique ancien d`Oltenie*, în Dacia, NS, XXI, (1977), p. 13-53.; N. Vlassa, *Sondajul de salvare de la Gura Baciului*, în AMN, V, 1968, p. 371–381; idem *Cea mai veche fază a complexului cultural Starcevo-Criş în România,* în AMN, IX, (1972),

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cârcea prezintă asemănări cu descoperirile de la Donja-Branjevina[23], Lepenski Vir[24], Anzabegovo I-Vrşnik[25], Gălăbnik[26], Kremicovci[27], Gradešnika[28], aspectul definitoriu fiind realizat prin ceramica pictată cu alb, aceasta provenind în nivelurile Hacilar VI-V din Anatolia[29].

Analizând succesiunea culturilor Protoseskio – Preseskio-Seskio-Dimini[30] având ca punct de plecare exemplul lui Vladimir Milojčic şi D. Garašanin, J.Pavuk aduce în discuţie conceptul de Protostarčevo[31], fiind incluse şi culturile mai devreme amintite.

Cârcea a evoluat pe parcursul a patru faze, acest aspect fiind stabilit în urma analizelor legate de stratigrafie, tipologie şi tehnici de execuţie a ceramicii pictate descoperită în punctele de la „Hanuri", „Izlaz", „Pepinieră".

Faza Cârcea I, având subdiviziunile I-a, I-b, I-c, se remarcă prin ceramica pictată cu alb pe fond roşu, similară celei Protoseskio – Ansabegovo I- Vršnik I. La nivelul fazei I, Cârcea prezintă particularităţi datorate schimburilor culturale cu grupul Cavdar-Kremikovci-Gradešnika şi Karanovo[32].

Începutul celei de-a doua faze, atestată la Cârcea, punctul „La Hanuri", din punct de vedere cronologic, corespunde momentului trecerii de la „solid styl" la cel

---

p.7-28.; idem, *Din nou despre poziţia stratigrafică şi cronologică a orizontului " Gura Baciului"*, în Marisia, X, (1980), p. 691–697 .; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului,* Cluj-Napoca, (1979), p. 16-17; idem, *Aşezarea neolitică timpurie de la Zăuan şi câteva probleme privind neoliticul timpuriu din Balcani*, în AMP, XVI, 1992, p. 25 – 59; idem, *Aşezarea neolitică timpurie de la Zăuan şi câteva probleme privind neoliticul timpuriu din Balcani*, în AMP, XVI, 1992, p. 25 – 59; J. Pavúk, *Beitrag zur Definition der Protostarčevo-Kultur*, în Anatolica, XIX, (1993), p. 231–242.; Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului*, Cluj-Napoca, (1995), p. 199; M. V. Garašanin, *La néolithisation dans le sud-est et dans le centre de la Péninsule Balkanique*, în Godišnjak, 16, (1978), p. 31–44.; idem, *Les origines du néolithique dans le Bassin de la Méditeranée dans le sud-est Européen*, în PNCRE, Krakow, 1980, p.57-72

[23] S. Karmanski, *Donja Branjevina* ,Odžaci, 1979.

[24] D. Srejovič, *Die Lepenski Vir–Kultur und der Beginn der Jungsteinzeit an der mittleren Donau*, în *Fundamenta*, Reihe A, Band 3, Köln-Wien, 1971.;M. V. Garašanin, *Centralnobalkan zona*, în Praistorija Jugoslovenskich zemalja, II, 1979, p. 79 -212.

[25] *Ibidem*, p. 92-94; M. Garašanin, *Starčevo und das Makedonische Neolithicum*, Macedonial Acta Archaeologica, 10 (1985-1986), Skopje 1989, p. 37-45.

[26] J. Pavuk, M. Chochadžiev, *Neolitsche Tellsiedlung bei Gălăbnik in Westbulgarien*, SlovArc. 32, 1934, p. 195-228.

[27] G. I. Georgiev, *Stratigraphie et caractère de la culture du site préhistorique du village Kremikovci*, région de Sofia, 24, 1992., p. 221-233.

[28] B. Nikolov, *Gradešnica* , Sofia, 1974.

[29] H. Parzinger, *Studien zur Chronologie Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein -, Kupfer - und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittleren Taurus*, Mainz am Rhein, 1993., p. 254-255.

[30] Vl. Milojčič, *Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke-Festschrift*, Mainz, 1950, p. 108–118.; D. Garašanin, Starčevacka Kultur, Ljubliana, 1954, p.134-136.

[31] J. Pavuk, *Beitrag zur Definition der Protostarčevo-Kultur*, în Anatolica, XIX, 1993, p. 231–242.; idem, *Frühneolithsche Kulturen auf den Zentralbalkan und der Beginn des Neolithikums in Mitteleuropa*, în Actes du XIII CUISPP, Section 9, Coloquium XVII, Forli, 1996, p. 39–44.

[32] M. Nica, *Neoliticul timpuriu şi mijlociu în Oltenia*, Bucureşti, 1985, p. 6.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

„liniar" aparţinând culturii Sesklo, atestat la Otzaki Magoula[33] realizându-se astfel, o unitate culturală ce este întâlnită sub denumirea de „fenomenul de starčevizare"[34].

Delimitarea cronologică a fazelor Cârcea -Viaduct III şi IV s-a realizat în funcţie de prezenţa ceramicii policrome de tradiţie Dimini[35]. Gheorghe Lazarovici a stabilit rolul jucat de fazele timpurii ale culturii Vinča în clarificarea grupurilor Dimini, Protokakani[36], ceramica pictată şi vasele bitronconice de tip Vinča A de la Cârcea – Viaduct fiind reprezentative în această privinţă.

Primele manifestări ale neoliticului în centrul şi estul Olteniei au fost semnalate la sfârşitul neoliticului timpuriu şi debutul chalcoliticului anatolian, Hacilar VI. Descoperirile Cârcea din zona Olteniei sunt un aspect local al neoliticului balcanic, această zonă purtând amprente ce aparţin zonei thessalo-microasiatică.

Cronologia culturii Starčevo-Criş a dus la apariţia numeroaselor discuţii în rândul specialiştilor, ce au pus accentul pe sistemele cronologice propuse de Vladimir Milojčic[37] şi M. Garašanin[38].

Vladimir Milojčic, bazându-se pe săpăturile arheologice din spaţiul iugoslav, grecesc şi bulgar, clasifică neoliticul timpuriu – nord balcanic, în patru faze: I-IV[39]. Această clasificare, pornind de la realităţi stratigrafice şi tipologice din situri neolitice timpurii din Balcani, a fost luată în considerare şi de către D.A. Garašanin[40]. M. Garašanin acceptă ideea lui Vladimir Milojčic, făcând completări cu privire la faza I, de asemenea, definind legăturile culturii Starčevo cu Karanovo I[41]. Astfel D.A. Garašanin sublinia faptul că începutul neolitizării în spaţiul dunărean e similar cu primul nivel cultural din aşezarea de la Starčevo, iar faza Starčevo III e paralelă cu ceramica liniară cu note muzicale[42].

S. Dimitrijevič, introduce termenul de Protostarčevo[43] – simbolul etapei premergătoare culturii Starčevo[44] în urma descoperirilor arheologice de la Lepenski Vir.

---

[33]M. Nica, *Neoliticul timpuriu şi mijlociu în Oltenia*,Bucureşti,p. 52; Gh. Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România*, în *AMP*, VIII, 1984, p. 48-104, p. 56

[34]M. Nica, *op. cit.*, p. 11-12, 33; I. Paul, *Unele probleme ...*, p. 17

[35]M. Nica, *Cârcea, cea mai veche ...*; idem, *Nouvelles donnees ...*; idem, *Neoliticul timpuriu...*; Gh. Lazarovici, *Neoliticul timpuriu ...*

[36]*Ibidem*

[37]Vl. Milojčič, *Chronologie der Jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949.

[38]M. Garašanin, *Zur Zeitbesttimmung des Beginns ser Vinča-Kultur*, în Archaeologija Jugoslavija, I, 1954, p. 1-6.

[39]Vl. Milojčič, *op. cit.*, p. 110.

[40] M. Garašanin, *Zur Zeitbesttimmung des Beginns ser Vinča-Kultur*, în *Archaeologija Jugoslavija*, I, 1954, p. 166

[41] Idem, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în BerRGK, 39, 1959, p. 1-130; idem, *Zur Chronologie des makedonischen Neolithikums, în Archaeologija Jugoslavija*, III, 1959, p. 1- 4.; idem, *Praistoria na tlu S.R.Srbije – La préhistoire sur le Republique Socialiste de Serbie*, Beograd, 1973.

[42] Idem, *Zur Zeitbesttimmung ...*, p. 166-167.

[43] *Ibidem.*

[44]D. Srejovič, *Die Lepenski Vir – Kultur ..*; idem, *Neolithic of Serbia*, Belgrade, 1988, p. 15.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Perioditizarea culturii Starčevo-Criş în România are ca pionieri pe Mircea Petrescu Dîmboviţa (1958) şi mai ales pe Dumitru Berciu (1960-1961), care în urma descoperirilor din Oltenia făcea analogii în sfera celor două faze ale culturii şi la influenţa acesteia în neoliticul atât din România cât şi din Europa de sud-est[45].

M. Vlassa, pe baza primelor sale studii certifică datarea timpurie a culturii Starčevo-Criş bazându-se relaţiile cu zona Thessaliei[46]. El creionează primele orizonturi ale începutului neoliticului nord-dunărean bazându-se pe descoperirile de la Gura Baciului.

În viziunea lui, dintre cele trei niveluri culturale identificate (I-III), cel mai vechi, numit GBT are contemporaneitate cu orizontul Protoseskio din Thessalia (Protoseskio Zeit = Vor-Körös-Starčevo Zeit). Elementele stilistice întâlnite şi la Donja Branjevina [47] atestă sudismul culturii Starečvo-Criş.

Paralelismul dintre dovezile de la Gura Baciului I şi cele din fazele de început de la Ansabegovo atestă: „orizontul I de la Gura Baciului nu este în niciun caz identic cu cel din nivelul I de la Starčevo, motiv pentru care prezenţa lui la nord de Dunăre dă un conţinut nou termenilor de Starčevo I şi Criş I"[48].

Al doilea nivel de la Gura Baciului (GBII) era plasat „nu mai târziu de cultura Preseskio[49]", iar Gura Baciului VI, prezenta sincronisme cu etapele mijlocii şi târzii ale culturii Körös – Briş, respectiv cu fazele Starčevo IIb – III.

N. Vlassa, analizând decorul ceramicii pictate, periodizează Starčevo-Criş în patru faze. Astfel, în prima fază întâlnim pictura cu alb pe fond roşu, în a doua etapă se găsesc motivele negre, rar, cele roşii liniae. Etapa a treia este prezentă prin motivele pictate cu negru cu aspecte „ghirlandoide" şi „spiraloide". În ultima fază putem întâlnim o rudimentizare a repertoriului decorativ şi chiar la dispariţia picturii[50].

Gheorghe Lazarovici, bazându-se pe sistemul cronologic propus de Vladimir Milojčic[51], propune împărţirea culturii Starčevo-Criş în patru faze, fiecare cu etapele de evoluţie corespunzătoare: I(A,B,C), II (A,B), III(A,B) şi IV(A,B),

---

[45] D. Berciu, *Asupra protoneoliticului Europei Sud-Estice,* în Omagiu lui C-tin Daicoviciu, Bucureşti 1960, p. 15-32; idem, *Epoca neolitică*, în Istoria României, vol. I, 1960, p. 42-60; idem, *Chronologie relative du Néolithique du Bas-Danube à la lumière des nouvelles fouilles faites en Roumanie,* în L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Prague, 1961, 101-124.

[46] N. Vlassa, *Douăsprezece figurine cu cap mobil de la Turdaş,* în *Sargeţia*, V, 1966, p. 9-16.; idem, *Sondajul de salvare de la Gura Baciului*, în *AMN*, V, 1968, p. 371–381 ..; idem, N. Vlassa, *Eine frühneolitische Kultur mit bemalter Keramik der Vor-Starčevo-Körös Zeit in Gura Baciului, Siebenbürgen*, în *PZ*, 47 / 2, 1972, p. 174–197 .; idem, N. Vlassa, *Eine Frühneolithischen Kultur mit bemalter Keramik der Vor-Starcevo Körös-Zeit,* în *Cluj-Gura Baciului Siebenbürgen,* în *PZ*, 47, 2, 174 -197.

[47] Idem, *Cea mai veche fază* ..., p. 15–16.

[48] *Ibidem*, p. 26-27.

[49] *Ibidem*, p. 22-23.

[50] Idem, *Consideraţii asupra neoliticului timpuriu din România,* în *Marisia*, VIII, 1978, p. 28.

[51] Vl. Milojčič, *Chronologie der Jüngeren* ...; idem, *Körös-Starčevo-Vinča -Vinča,* în Reinecke-Festschrift, Mainz, 1950, p. 108–118. ...; idem, *Die Siedlungsgrenzen und Zietstellung der Bandkeramik im Osten und Südosten Europas*, în BerRGK, 33, 1951, p. 110-124.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

delimitând astfel evoluția sau involuția unor stațiuni secundare[52]. Astăzi, este folosit sistemul propus de Gheorghe Lazarovici în anii 1970[53], la care s-au adus, evident, nuanțări pentru o etapă culturală sau alta[54].

Etapa IA, a fost definită în mod ipotetic pentru zona nord dunăreană[55], nefiind atestată stratigrafic, pentru a susține acel „presupus Starčevo I monocrom[56]. Faza următoare IB, prezentând analogii cu orizontul Protoseskio poate fi paralelizată cu Donja Branjevina I-II, Antabegovo I și Lepenski Vir I-II[57] și considerată, în urma descoperirilor de la Cârcea I, prima atestare a neoliticului timpuriu pe teritoriul românesc.

Descoperirile arheologice de la Cârcea, punctul „La Hanuri"au făcut posibilă stabilirea etapei IC cu ceramică pictată[58]. Cu etapa a doua, neoliticul se extinde în spațiul cuprins între Carpați și Dunăre, pictura în roșu și motivele „impreso" generalizându-se. Se realizează astfel, legături cronologice cu Sesklo și cronologii cu Anzabegovo II și Cârcea II[59]. În etapa Starčevo III este atestată unitatea culturilor în zona carpato-dunăreană[60] dar și pătrunderea primelor comunități vinčiene, atestate în așezarea de la Cârcea, punctul „Viaduct"[61].

Apariția ceramicii policrome a favorizat realizarea unei noi sinteze culturale, Starčevo IV, iar odată cu pătrunderea unor grupuri ce aparțineau culturilor Dudești, Karonovo II-III și Vinča A apar restructurări etno-culturale ce și-au pus amprenta pe dezvoltarea neoliticului românesc[62].

Cultura Vinča

Cultura Vinča este produsul unor tranzacții repetate datorate transformărilor ce au avut loc în chacoliticul balcano-anatolian, precum și a unor procese de răspândire desfășurate în zona Balcanilor. Cultura Vinča a dat naștere unor ample discuții ce au avut ca subiect geneza, evoluția și încadrarea cronologică[63].

Având ca punct de plecare stratigrafia din situl eponim, M. Vasič identifica inițial trei nivele, mai târziu semnalând șase nivele[64].

---

[52]Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului ...*; idem, *Neoliticul timpuriu ...*

[53]Idem, *Neoliticul Banatului ...*, tabel 1.

[54]M. M. Ciută, *Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic transilvănean,* Alba Iulia, 2005.

[55]Gh. Lazarovici, *The Process of Neolithisation and the development of the First Neolithic Civilisation in the Balkans*, în XIII Congrès UISPP, Section 9, Colloquium XVII, Forli, 1996, p. 25; Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *op. cit.*

[56] N. Ursulescu, *Contribuții privind evoluția culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, XIII, 1990, p. 83.

[57]Gh. Lazarovici, *Periodizarea culturii Vinča în România*, în Banatica, IV, 1977, p. 34; idem, *Neoliticul Banatului...*, p. 40-41; idem, *Neoliticul timpuriu ...*, p. 50-53.

[58]Idem, *Neoliticul Banatului...*, p. 41-42; idem, *Neoliticul timpuriu ...*, p. 58-60.

[59]M. Nica, *Cârcea, cea mai veche...*

[60]Idem, *Unitate și diversitate ...*, p. 105.

[61]*Ibidem.*

[62]N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 17.

[63]Gh. Lazarovici, *Periodizarea culturii Vinča ...*, p. 18-22.

[64]M. M. Vasic, *Preistorijska Vinča*, II-IV, Belgrad, 1936.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fr. Holste, nota cinci faze, notate cu literele de la A la E[65] pe baza criteriilor tipologice.

Cu unele „artificii" aduse sistemului propus de Fr. Hoste, Vladimir Milojčic menţine cele cinci faze şi descrie fiecare fază în parte în urma descoperirilor arheologice din Balcani.[66]

M. Garašanin, menţinând acelaşi sistem, include aria turdăşeană culturii Vinča, notând faza veche cu Vinča-Turdaş I şi II, iar pentru faza actuală foloseşte denumirea Vinca-Počnik I şi II[67].

Grupurile vinčiene, în partea centrală şi sudică a Olteniei, având legătură cu purtătorii culturii Dudeşti, apărând astfel „aspectul Vinča-Dudeşti"[68]. Vinča-Dudeşti s-a desfăşurat pe parcursul a cinci faze, sincrone cu Vinča A3, B1, B2, C1, C2. În faza de tranziţie Vinča A3-B1, pictura policromă şi motivele canelate dispar, proprii culturilor Dudeşti şi Vinča[69]. În Vinča-Dudeşti I (Vinča B1), pe baza descoperirilor arheologice provenite din siturile de la Cârcea penelul „Viaduct", „Şimnic", „Leu", se atestă existenţa influenţelor culturale de tip Karanovo III şi Dudeşti I, observabile în tehnica de modelare a vaselor[70], iar în etapele ulterioare, Vinča-Dudeşti II (Vinča B2-C1), elementele definitorii ale acestei culturi sunt din ce în ce mai numeroase, fiind asemănătoare cu cele găsite în aşezarea de la Rast[71]. În faza Vinča – Dudeşti III (Vinča CI), aspectele de tip Vinča C devin preponderente, fiind întâlnite atât la arhitectura locuinţelor de suprafaţă de formă rectangulară, dar şi în ceramică[72], apărând motive ornamentale nea, unele întâlnindu-se şi în cultura Vădastra, fazele Karanovo I-II şi IV[73] .

Fazele Vinča AIV şi Vinča-Dudeşti V sunt paralele, cu fazele Vădastra III, respectiv, Vădastra IV[74].

În concluzie, influenţele culturii Vinča asupra vecinilor s-au făcut simţite în fazele evoluate B2-C2, când în arealul Dudeşti, Dudeşti- Vinča şi Vădastra apar

---

[65]Fr. Holste, *Zur chronologische Stellung der Vinča-Keramik*, în WPZ 26, 1939, p. 1-21.

[66] Vl. Milojčič, *Chronologie der Jüngeren ...*, p. 72, 76-78; idem, *South Eastern Elements in the Prehistoric Civilizaton of Serbia*, în BS 44, 1949, p. 284.

[67]M. Garašanin, *Hronologia vinčaska grupe*, Ljubljana, 1951.; idem, *Zur Zeitbesttimmung ...*; idem, *Contribution à la connaissance des origines et de la chronologie du néolithique balcanique*, în Starinar, VII – VIII, (1956-1957), 1958; idem, M. Garašanin, *Eine Beitrag zu Kenntnis der frühneolithischen Verbindungen des Balkans und Vorderasiens*, în *Archaeologija Jugoslavija*, IV, 1963, p. 1- 4; idem, *Praistoria na tlu S.R.Srbije ...*

[68]M. Nica, T. Niţă, *Les établissment néolitiques de Leu et Padea de la zone f'interférence des cultures Dudeşti et Vinča. Un nouvel aspect du Néolitique moyen d'Oltenia*, în *Dacia* NS, XXIIII, 1979, p. 31-64.; M. Nica, *La culture Vinča en Oltenie*, în *Banatica* 11, Reşiţa, 1991, p. 305-322.

[69]M. Nica, *op.cit.*, p. 316.

[70]Ibidem; idem, Unitate şi diversitate...

[71]Vl. Dumitrescu, *Plastica neolitică din aşezarea de la Rast (jud. Dolj)*, în *AMN*, XXIV-XXV, 1987/1988.

[72] M. Nica, *Unitate şi diversitate în culturile neolitice de la Dunărea de jos*, în *Pontica*, XXX, 1997, 105-116..

[73] Idem, La culture Vinča ..., p. 319.

[74] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

locuinţe de suprafaţă de dimensiuni mari, în inventarul ceramic apărând elemente de tip Vinča C[75]. În cadrul culturii Vinča, în Oltenia, găsim aspecte vestice de tip Szatmàr, Szakàlhàt şi „tisoide"[76], precum şi în alte zone Vinča.[77]

Datorită descoperirilor arheologioce de la Cârcea, Marin Nica, nota două sau trei orizonturi cu ceramică policromă, pe care le sincroniza cu Vinča A1-A3[78].

Chiar dacă în literatura de specialitate este menţionată staţiunea de tip Vinča A de la Şimnic[79], se pare că materialele arheologice descoperite nu ar aparţine fazei A, ci fazei IV a culturii Starčevo-Criş, lipsa bărbăţimii de pe ceramica uzuală şi pleava masivă fiind aspecte definitorii pentru faza Vinča A[80]. Staţiuni similare, cu elemente de tip Vinča A, sunt şi cele de la Hinova, Ostrovul Corbului, Verbicioara I, Sălcuţa I[81]. Marin Nica a încadrat cronologic Vinča A după faza Cârcea IV[82], punctul „La Hanuri" pe care Marin Nica l-a asociat cu Starcevo III[83], ea, de fapt, contenporan cu Vinča A[84].

Cultura Dudeşti

Pe baza descoperirilor de la Cârcea „Viaduct" se poate afirma că cele mai vechi elemente de tip Dudeşti au legătură cu orizontul Starčevo- Criş IVA[85].

Eugen Comşa analizând descoperirile arheologice de tip Dudeşti din Oltenia, marca trei faze de evoluţie: Malu Roşu, Fundeni şi Cernica[86]. Cercetările de astăzi contrazic împărţirea culturii Dudeşti[87]. Stratigrafic, existând numai două niveluri de locuire în aşezările eponime de la Radovanu şi Drăghiceanu.

Marin Nica, pentru zona Olteniei propunea patru faze de evoluţie culturală I-IV. Fiecare este divizată după specificul ceramic în: Ia,B,C; II A,B,C; III A,B,C; IV A,B,C[88]. Astfel, etapa Fundeni este similară, în Oltenia, cu faza Dudeşti III, iar fazei Cernica, Dudeşti IV, cu Vădastra I (aşa cum afirma Dumitru Berciu)[89].

---

[75] Idem, *Unitate şi diversitate* ..., p. 109.

[76] Idem, *La culture Vinča* ..., p. 322.

[77] L. A. Horváth, *Die stellung der Sopot-kultur im ungarischen neolithikum und ihre chronologischen beziehungen der grossen ungarischen tiefebene,* în Sargeţia, XXVI/1, 1995–1996, p. 143–168.

[78] M. Nica, *Noi descoperiri arheologice la Cârcea,* în *AO,* SN, 3, 1984, p. 37-45.

[79] D. Galbenu, *Aşezările neolitice de la Şimnic*, în *CercArh*, I, 1975, p. 9–43.

[80] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului* ..., p. 123.

[81] Idem, *Difuziunea unor civilizaţii neolitice în regiunea Dunării de Jos*, în Pontica, IV, 1971, p. 31-40; idem, *Gornea. Preistorie* , în *Caiete Banatica,* 5, Reşiţa, 1977.; idem, *Periodizarea culturii Vinča în România*, în *Banatica*, IV, 1977, p. 19- 44.

[82] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului* ..., p. 124.

[83] M. Nica, *Nouvelles donnees* ...., p.453.

[84] Gh. Lazarovici, *op. cit.*

[85] *Ibidem*, p. 73.

[86] E. Comşa, *Données sur la civilisation Dudeşti*, în *PZ*, Berlin-Leipzig, 46, 2, 1971, p. 202.

[87] M. Neagu, *Neoliticul mijlociu la* ..., p. 32.

[88] M. Nica, *La culture de Dudeşti* ...

[89] D. Berciu, *Zorile istoriei* ..., p. 95.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Analogiile crono-culturale Dudeşti sunt realizate prin raportarea la culturile sud-dunărene, precum şi la aspectele neolitice locale[90]. Aspectul plastic al culturii Dudeşti are asemănări în vestul Asiei Mici[91] precum şi în Creta, Bulgaria.

Figurinele antropomorfe din faza I Dudeşti au elemente asemănătoare sub aspect plastic cu cele de la Gradešnica[92], Banat, Cornea, etapa Vinča A[93].

Din ansamblul cultural balcano-anatolian, cu ceramică neagră şi canelată fac parte două aspecte de tip Dudeşti, unul în Muntenia centrală şi altul în Oltenia (distingându-se prin elemente specifice) conform cercetărilor realizate de Marin Nica. De asemenea, cele două aspecte de tip Dudeşti fac trimiteri la Azmak, Asparuhovo[94], precum şi cu cele de la Beycesultan, Can Hasan, Paradiminoi[95].

Paralelismul cultural dintre comunităţile neolitice din Balcani – Anatolia duc în viziunea lui H. Parzinger la stabilirea unei cronologii susţinute de cercetările arheologice din vestul Anatoliei[96], reieşind că aşezările culturii Dudeşti sunt încadrate cronologic 4-5 a/b.

Siturile ceramicii liniare cu note muzicale, precum şi cele de la Perieni II, Olănăştii Vechi B, Târpeşti I aparţin orizontului cronologic 4, alături de staţiunile Hoca, Ceşme I, Yarimburgaz „O", Ilipinar V, Karanovo III. Acestora li se alătură cele de tip Dudeşti de la Cernica I, Drăghiceanu II, Radoveanu II[97].

H. Parziger nu ţine seama în cronologia relativă de periodizarea propusă de Eugen Comşa. În orizontul cronologic 4 sunt incluse aşezări apaţinând fazei Fundeni, fazei Cernica I, Radovanu.[98]

După părerea lui Eugen Comşa, faza iniţială a culturii Dudeşti – Malul Roşu, corespunde în timp cu sfârşitul culturii Starčevo-Criş, apoi cu faza timpurie a culturii Vinča[99].

Ultima fază a culturii Dudeşti, Cernica din cele douăzeci şi cinci de aşezări aparţinând acesteia, numai două sunt dincolo de Dunăre: Kadikioşi Hotniţa[100].

Cultura Boian

Cultura Boian s-a dezvoltat într-un spaţiu geografic favorizat de cursurile de apă ale Jiului, Isker, Osăm, Olt, Argeş, Dunăre. Este împărţită în patru faze de

---

[90]E.Comşa, *Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii*, Bucureşti,1987.

[91]O. Höckmann, *Die menschengestalitge Figuralplastik der südost-europäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit, Hildesheim, 1968*, pl. 2-3, 8, 11–12, 14.

[92]*Ibidem.*

[93] M. Nica, *op. cit.*, p. 96.

[94] *Ibidem*, p. 101.

[95] D. H. French, Excavations at Can Hasan, în *Anatolian Studies*, XII, 1962, p. 27 – 40, fig. 5, 9.

[96] M. Neagu, *op. cit.*, p. 150.

[97] *Ibidem.*

[98]H. Parzinger, *Studien zur Chronologie* ..., p. 259.

[99]E. Comşa, *Neoliticul pe teritoriul* ..; idem, *La Roumanie Merdionale*, în *Atlas du Néolithique européen. L'Europe orientale*, ERAUL 1993, p. 151-189.

[100] Idem, *Date noi cu privire la relaţiile dintre cultura Dudeşti şi cultura ceramicii liniare*, în SCIV, 20, 4, 1969, p. 567-573.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

evoluţie culturală: Bolintineanu, Giuleşti, Vidra şi o etapă de tranziţie, Spanţov [101]. Faza Bolintineanu[102] a apărut înaintea transformării culturii Dudeşti în cultură Vădastra, în timpul fazei Dudeşti IV B, acest fapt fiind susţinut de descoperirile de la Fărcaşele[103].

Conform cronologiei relative, ultima fază a culturii Boian, a avut asemănări cu ultima etapă a culturii Mariţa de la sud de Balcani, încadrarea fazei Spanţov fiind în intervalul 4000 – 3800[104]. Cea mai veche fază a culturii Boian s-a format pe fondul Dudeşti[105], adăugându-se elemente ale culturii liniare târzii[106].

Sincronismele dintre comunităţile Bolintineanu şi cele de tip Vădastra I au fost certificate prin descoperirile de la Piatra-Olt, Vădastra, punctul „Măgura Fetelor", iar cele de la Radovanu II au pus în evidenţă legătura dintre grupurile de tip Vădastra II cu cele Bolintineanu târzii[107]. Faza Bolintineanu este stabilită după debutul fazei Vinča B1[108], pooate chiar în timpul fazei Vinča C[109]. Legăturile cronologice între comunităţile Bolintineanu, Vădastra I s-au manifestat şi la sud de Dunăre, cu excepţia aşezărilor de la Horniţa [110] şi cele de la Rusenski Lom[111] sunt anterioare celor întemeiate în Muntenia.

În timpul fazei Vidra, subîmpărţită în trei etape[112], grupurile culturii Dudeşti trec la sud de Dunăre şi intră în contact cu cele de tip Mariţa[113], Vinča [114] sau Vădastra II[115].

Orizontul cronologic al cincilea al lui H. Parzinger, cuprinde faza de început a culturii Boian, aşezările de la Cernica II, Radoveanu II având analogii cu cele de la Fărcaşele IIA, Vădastra I, Padea, dar şi cu siturile sud-dunărene de la Ezro III, Nova Zagora, Hotniţa I[116].

---

[101] E.Comşa, *Neoliticul pe teritoriul ...*, p. 37.

[102] M. Neagu, op. *cit.*, p. 32-33.

[103] E. Comşa, *Nouvelles données*

[104] Vl. Dumitrescu, *Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C14*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 27.

[105] Idem, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974; idem, *La Roumanie Merdionale ...*

[106] E. Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti,1974,p. 229.

[107] M. Nica, *op. cit.*

[108] Vl. Dumitrescu, *Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C14*, în Apulum, XII, 1974, p. 27.

[109] Draşovean, S. A. Luca, *Consideraţii preliminare asupra materialelor neo-eneoliticedin aşezarea de la Mintia (com.Veţel, jud. Hunedoara)*, în SCIVA, 41, 1990, p. 6-44; Fl. Draşovean, *Cultura Vinča târzie (faza C)*, în Banat, Timişoara, 1996, p. 92.

[110] E. Comşa, *op. cit.*, p. 27 .

[111] S. Marinescu-Bîlcu, *Aspects tardif de la civilization à céramique rubanée et sa contribution a la génese de la civilisation Precucuteni I*, în *PZ*, 46, 1, 1971.

[112] M. Nica, *Asupra originii şi dezvoltării culturii Vădastra de la Fărcaşele (jud. Olt)*, în Historica, I, 1970, p. 31-53.

[113] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 28.

[114] E. Comşa, *Remarques sur l'etape finale de la phase Bolintineanu – culture Boian (àRadovanu II)*, în *Dacia* NS, XXI, 1977, p. 317-318.

[115] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 28.

[116] Draşovean, S. A. Luca, *Consideraţii preliminare asupra materialelor neo-eneoliticedin aşezarea de la Mintia (com.Veţel, jud. Hunedoara)*, în SCIVA, 41, 1990, p. 6-44; Fl. Draşovean, *Cultura Vinča târzie (faza C)*, în Banat, Timişoara, 1996, p. 92.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Comunităţile Boian – Giuleşti situate în Câmpia Română, sunt contemporane cu cele aparţinând fazei Bolintineanu târziu. Influenţele ceramicii liniare de tip Zeliezovce prezente în aceeaşi perioadă, au dus la dezvoltarea neoliticului la Dunărea de Jos[117].

Cultura Vădastra

Cultura Vădastra a fost intens discutată de către specialişti, atât din punct de vedere al cronologiei cât şi al periodizării interne.

Cultura Vădastra a fost studiată de către C.N. Mateescu, un studiu axat pe cercetările din situl eponim, punctul „Măgura Fetelor". Mateescu împărţea această cultură în două faze: Vădastra I şi II[118].

Marin Nica, pe baza săpăturilor arheologice efectuate la „Hotărani" şi „Fărcaşele", notează existenţa a patru faze I-IV şi o serie de etape.

Vladimir Dumitrescu, sintetizând cronologia absolută a eneoliticului românesc, afirma că faza Vădastra I propusă de C.N. Mateescu şi confirmată de Marin Nica, se identifică ca şi trepte de dezvoltare anterioare culturii Vădastra, în realitate, fiind un accent al culturii Dudeşti cu elemente vechi Vinča[119]. Faza Vădastra II, care se găseşte la sfârşitul fazei Vinča B1 sau începutul fazei Vinča C, s-a dezvoltat în paralel cu etapele III şi IV ale culturii Boian, chiar dacă la Vădastra au fost descoperite fragmente ceramice de tip Bolintineanu[120], având de asemenea, analogii cu faza Vinča C.

Pe baza analizei plasticii antropomorfe de la „Hotărani" şi „Fărcaşele" i s-a permis lui Marin Nica să noteze faptul că prima etapă identificată este la Hotărani punctul „La turn", putând fi constatat astfel momentul trecerii de la cultura Dudeşti la Vădastra, dar şi la apariţia unor aspecte de tip Giuleşti[121]. Marin Nica, pe baza săpăturilor de la Fărcaşele de Sus, punctul „La şcoală", a stabilit legăturile cu faza Dudeşti – Cernica, de asemenea, a fost clarificat şi momentul apariţiei comunităţilor Boian V, luând astfel sfârşit cultura Vădastra[122]. Prin urmare, modalitatea pin care este reprezentat chipul uman, care se găseşte în fazele II-IV[123], este întâlnită şi în plastica culturilor Karonovo IV, Vinča, etapele C-D.

M. Garašanin găsea analogii între statuetele fazei Vădastra II cu cele identificate în Vinča-Pločnik[124], iar statuetele lui sunt tricefale din fazele Vădastra

---

[117] J. Boiadjiev, *Chronology of Prehistoric cultures in Bulgaria*, în *Prahistoria Bulgaria*, 1995, p. 165.

[118] V. Popov, *Periodizatia I hronologhia na neolitnite I halcolitnite kulturi ot porecieto na r Rusesnki Lom*, Ruse, 1996, p. 7-91.

[119] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 369-370.

[120] C. N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, VI, 1959, p.66.

[121] M. Nica, *Asupra originii şi dezvoltării culturii Vădastra de la Fărcaşele (jud. Olt)*, în *Historica*, I, 1970, p. 46, fig.12/2.

[122] *Ibidem*, fig 12/8.

[123] Idem, *Reprezentările antropomorfe în cultura Vădastra descoperite în aşezările neolitice de la Hotărani şi Fărcaşele, judeţul Olt*, în Oltenia, II, Craiova, 1980, p. 34-52.

[124] M. Garašanin, *Les régions blakaniques du centre dans la chronologie néolithque du sud-est européen*, în Les regions centrales des Balkans à l'époque néolitique, Beograd

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

III-IV[125], au puncte comune cu idolii bicefali ai culturii Vinča din situl eponim[126], ce aparţin nivelurilor IV-V. Se pare că idolii de tip „en violon" din faza Vădastra II se datorează influenţelor sudice ale bronzului timpuriu din zona Mediteranei[127].

Aşezările de la Fărcaşele IIA, Leu III, Padea erau sincrone, după opinia lui H. Parzinger cu siturile de la Usoe I, Ezero III, Hotniţa din Bulgaria, toate acestea fiind încadrate cronologic în 5 a.

Aşezările de la Vădastra II, Cruşovu I, Hotărani I prezintă asemănări cu Brenica I-II şi Karanovo IV, corespunzând orientului cronologic 5 b[128].

Cultura Sălcuţa

Ocupând marele complex cultural Sălcuţa – Krivodol - Bubanj[129], grupurile culturii Sălcuţa au fost întâlnite în Oltenia.

Cultura Sălcuţa a fost împărţită în patru faze[130]. Primele trei faze aparţin perioadei eneolitice[131], cea de-a patra etapă fiind semnalată ca o cultură individuală, făcând astfel trecerea spre epoca bronzului[132].

Conform studiilor lui Dumitru Berciu, dezvoltarea culturii Sălcuţa a fost paralelă cu cea de tip Gumelniţa, faza Sălcuţa I este sincronă cu faza Gumelniţa 1C[133]. În urma cercetărilor lui Eugen Comşa, s-a stabilit corespondenţa dintre Sălcuţa I-III cu etapele C3-C2 ale culturii Vinča[134].

P. Roman stabileşte faptul că fazele „clasice" ale culturii Sălcuţa sunt recente faţă de cele ale culturii Gumelniţa. Aceste afirmaţii au fost susţinute de cazuri concrete ce justifică apariţia unor elemente Cernavodă I în cultura Sălcuţa[135].

Elemente de tip Sălcuţa ce au fost descoperite în aşezarea de la Drăgăneşti-Olt „Corboaica" şi Romula „Dealul Morii"[136] arată legăturile culturale Gumelniţa B1 şi Sălcuţa 1, în momentul în care Gumelniţa era pe finalul evoluţiei sale. Paralelismul culturii Sălcuţa cu faza B1 a culturii Gumelniţa este demonstrat prin analiza celor două ace de aramă descoperite în nivelul Sălcuţa la Vădastra[137].

---

[125] M. Nica, *op. cit.*, p. 52, fig. 11/1a-b; fig. 17/1.

[126] M. M. Vasič, *Preistorijska Vinča*, II-IV, Belgrad, 1936, p. 119 - 120, fig. 551.

[127] M. Nica, *Reprezentările antropomorfe în cultura Vădastra descoperite în aşezările neolitice de la Hotărani şi Fărcaşele, judeţul Olt*, în *Oltenia*, II, Craiova, 1980, p. 55.

[128] H. Parzinger, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein -, Kupfer - und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittleren Taurus*, Mainz am Rhein, 1993, p. 260.

[129] E.Comşa, *Neoliticul pe teritoriul ...*; P. Roman, *Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul târziu*, SCIVA, 29, 2, 1978, p. 215-221.

[130] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 40.

[131] E. Comşa, *La Roumanie Merdionale* , în Atlas du Néolithique européen. L'Europe orientale, ERAUL 1993, p. 163.

[132] P. Roman, *op. cit.*

[133] D. Berciu, *op. cit.*, p. 90.

[134] E. Comşa, *La Roumanie Merdionale ...*, p. 164.

[135] P. Roman, *op. cit.*, p. 220.

[136] M. Nica, Tr. Zorzoliu, M. Vasilescu, *Tell-ul neo-eneolitic de la Drăgăneşti-Olt*, în *SCIVA*, 45, 1, 1994, p. 41-60.

[137] C. N. Mateescu, *op. cit*, p. 70, fig. 6 / 3.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Pe baza descoperirilor arheologice (ceramică de la Ostrovul Corbului se pot stabili analogii atât cu elemente de tip Cernavodă I, grupul Brăteşti, al cărui decor cu „omizi" se întâlneşte şi în această aşezare[138]. Cu ajutorul acestor informaţii se poate stabili legătura între faza Sălcuţa IIIa-IIIc – Cernavodă I şi aspectul brăteşti, ceea ce arată că Sălcuţa III a urmat după cultura Gumelniţa[139].

Pentru zona de vest a Olteniei, nivelurile de locuire ale grupurilor Vinča B, atestate în aşezările de la Băile Herculane „Peştera Hoţilor"[140], Ostrovul Şimian[141], Almăjel[142], Şimnic[143] şi Cârcea[144] se contopesc cu cele ce aparţin culturii Sălcuţa.

Există aşezări de tip Vădastra II-III ce sunt suprapuse de nivelele de locuire Sălcuţa[145]. Aceste aşezări au fost semnalate la Drăgăneşti Olt „Corboaica"[146] şi Romula „Dealul Morii"[147].

În urma studiilor efectuate Dumitru Berciu, a făcut următoarele precizări: faza Sălcuţa I a fost paralelă în timp ce faza Vinča C3, faza Sălcuţa II cu faza Vinča D1, faza Sălcuţa III cu faza Vinča D2 iar faza a IV-a cu Vinča D-E[148].

Aspectul Bubanj I reprezintă o pătrundere mai târzie a comunităţilor de tip Sălcuţa – Krivodol dinspre vestul Bulgariei în zona Nişului[149].

R. Ehrich demonstrează că faza Sălcuţa IIC a fost sincronă în timp, în zona fostei Iugoslavii, cu Vinča târzie, cu Bubanj Hum Ib, Hissar Ia, iar în Bulgaria cu Krivodol IIc-III şi Karanovo VI[150].

La început, cultura Sălcuţa se dezvoltă în zona Olteniei [151] şi în Peninsula Balcanică[152], apoi grupurile din partea vestică şi cele din Banat, evoluează intrând în faza Herculane II (Sălcuţa IVb).

---

[138] M. Şimon, *Aşezarea sălcuţeană de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinţi*, în *SCIVA*, 40, 2, 1989, p. 142.

[139] *Ibidem*, p. 142-143.

[140] P. Roman, *Unele probleme ale neoliticului târziu şi perioadei de tranziţie în lumina săpăturilor de la Băile Herculane- „Peştera Hoţilor"*, Comunicări, Craiova, I, p. 8.

[141] D. Berciu, *Catalogul arheologic al Muzeului Turnu Severin*, în MCA, I, p. 585.

[142] D. Galbenu, *Aşezarea de tip Sălcuţa de la Almăjel*, CercArh, 6, 1983, p. 141.

[143] Idem, *Aşezările neolitice de la Şimnic* , în CercArh, I, 1975, p. 9-41.

[144] M. Nica, *Unitate şi diversitate în culturile neolitice de la Dunărea de jos*, în Pontica, XXX, 1997, 108.

[145] V. Christescu, *Les stations prehistoriques de Vădastra*, în Dacia III-IV, 1927-1932, p. 210; C. N. Mateescu, *Săpăturile arheologice de la Vădastra*, în Materiale,VI, 1959, p.61-73; idem, *Săpături arheologice la Vădastra* (1960- 1966) în Materiale, IX, 1970, p. 67.

[146] M. Nica, Tr. Zorzoliu, M. Vasilescu, *op.cit.*

[147] M. Nica, *Descoperiri ale complexului Boian V- Gumelniţa în Oltenia*, în Arhivele Olteniei, 4, 1985, p.39.

[148] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 90.

[149] *Ibidem*, p. 93-108.

[150] R. W. Ehrich, *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago and London, 1992, p. 437.

[151] Idem, *Strukturänderungen des* ..., p. 32-47.

[152] M. Garašanin, *Zur verbreitung des Salcuţa-Krivodol-Bubanj-Komplexes auf dem Mittleren Balkan* în *Man and Animal World. Archaeolingua*, 1998, p. 265-274; N. Tasić, *Eneolithic culture of of central end west Balkans*, Belgrad, 1995.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Grupurile Sălcuţa IV, datorită triburilor pastorale din faza târzie a culturii Cernavodă I, intră în comuniune cu cele ale culturii Bodrogkeresztúr, făcând astfel posibilă înfiinţarea unui sincretism cultural, care îşi va pune amprenta pe procesul de uniformizare a fazelor Herculane II-III.

În urma cercetărilor efectuate la Sălcuţa, Ostrovul Corbului[153], Telis[154] a fost stabilită succesiunea Sălcuţa III-Sălcuţa IV. Datorită observaţiilor stratigrafice de la Băile Herculane[155] şi Şimnic[156] s-a arătat continuitatea Sălcuţa IV – Cernavodă III.

În aşezările de tip Cucuteni AB-BI, întâlnim ceramică cu torţi pastilate, elemente de tip Bodrogkeresztúr, demonstrându-se astfel, relaţiile de contemporaneitate ale acestor culturi[157].

Cultura Gumelniţa

Periodizarea internă a culturii Gumelniţa este simplă[158], cercetătorii stabilind evoluţia cronologică a acesteia în două faze ce au fost numerotate cu A şi B, fiecare împărţită în subfaze: A1,A2,B1,B2. Faza Gumelniţa B2, la început atestată în aşezarea de la Vidra[159] este discutabilă[160].

Apar influenţe etno-culturale între purtătorii culturii Boian V şi cei ai fazei Gumelniţa I prezente în siturile culturii Gumelniţa de la Tangâru [161], Gumelniţa[162], Căscioarele[163] sau Cârcea – „Viaduct"[164].

Datorită prezenţei fragmentelor ceramice de tip Precucuteni III în aşezările culturii Gumelniţa din faza AI de la Lişcoteanca, Cireşu, la Igeşti[165], dar şi a unor

---

[153] P. Roman, A. Dodd-Oprițescu, *Interferențe etnoculturale din perioada indo-europenizării, reflectate în cimitirul eneolitic de la Ostrovul Corbului*, în ThD, X, 1-2, 1989, p. 11-38.

[154] B. Gergov, *Dojstoriceskoe poselenije Teliş-Redutite,* în StPraehistSofia, 11-12, 1992, 3, p. 47-357.

[155] P. Roman , *Cultura Coţofeni,* Bucureşti, 1976, p. 47-83.

[156] D. Galbenu, *Aşezările neolitice de la Şimnic*, în CercArh, I, 1975, p. 9–43.

[157] Vl. Dumitrescu, *Consideratii cu privire la poziţia cronologică a culturii Cucuteni în raport cu culturile vecine* , Apulum, 7, 1968, p. 35-51.

[158] Vl. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, 1925, p. 29-102.; Vl. Dumitrescu, *Gumelniţa. Sondajul stratigrafic din 1960,* în SCIV 17, 1, 1966, p. 51-99; Dinu V Rosetti, *Săpăturile de la Vidra - raport preliminar*, în Publicaţiile Muzeului Municipal Bucureşti, I, Bucureşti, 1934, p. 6-60.

[159] Dinu V Rosetti, *Steinkupferzeitlichte Plastik aus einem Wohnhugel bei Bukarest*, în *Jahrbuch für Prähistorische und Etnographische Kunst*, Berlin, XII, 1938, p. 29-50.

[160] R. R. Andreescu, *Plastica antropomorfă şi zoomorfă gumelniţeană,* CD, „ *O civilizaţie necunoscută-Gumelniţa*", Ministerul Culturii şi Cultelor, Serviciul de arheologie, seria Publicaţii arheologice, 2001, p. 9.

[161] D. Berciu, *Contribuţii la problemele din România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 460, fig. 236/2; 466, fig. 241 / 9, 10, 17; 468, fig. 242 / 1, 9, 12-13; 469, fig. 243 / 1.

[162] Vl. Dumitrescu, *Gumelniţa. Sondajul stratigrafic din 1960,* în *SCIV* 17, 1, 1966, p. 70.

[163] Gh. Ştefan, *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, 1925, p. 158, fig. 17.

[164] M. Nica, *Neoliticul timpuriu* ..., p. 45, fig. 7 / 13.

[165] S. Pandrea, *Cultura Gumelniţa în nord-estul Câmpiei Române. Schiţă a evoluţiei istorice*, la adresa www.archweb.cimec.ro/Arheologie/gumelnita/3arii/1/Pandrea.htm, p. 4.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

materiale de tip Gumelnița în așezările precucuteniene și cucuteniene de la Târpești, Isaiia, Tg. Frumos, Hanska[166].

În urma celor sus menționate, se pot stabili analogiile fazei Gumelnița AI cu Precucuteni III și Cucuteni A1-A2, iar pentru faza Gumelnița A2, cu etapa Cucuteni A3 și începutul culturii Cernavodă I.

Apariția aspectelor de tip Precucuteni III în Gumelnița AI, constatate de G. Marinescu - Bîlcu[167], S. Pandrea[168], C. Bem[169] dar și a celor gumelnițene în mediul Precucuteni[170], justifică legăturile dintre cele două faze și reciprocitatea relațiilor între cele două culturi[171].

Bibliografie

Andreescu 2001 - *Andreescu, R. R., Plastica antropomorfă și zoomorfă gumelnițeană,* CD, „*O civilizație necunoscută-Gumelnița*", Ministerul Culturii și Cultelor, Serviciul de arheologie, seria Publicații arheologice, (2001).

Bem 2001 - *Bem, C., Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc*, în Pontica, XXXIII-XXXIV, 2000-2001, p. 25-121.

Berciu - *Berciu, D., Catalogul arheologic al Muzeului Turnu Severin,* în *MCA*, I, p. 585.

Berciu 1960 - *Berciu, D., Asupra protoneoliticului Europei Sud-Estice*, în *Omagiu lui C-tin Daicoviciu*, București (1960), p. 15-32.

Berciu 1961 - *Berciu, D., Chronologie relative du Néolithique du Bas-Danube à la lumière des nouvelles fouilles faites en Roumanie*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Prague, (1961), 101-124

Berciu 1961 - *Berciu, D., Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, București, (1961).

Berciu 1966 - *Berciu, D., Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, (1966).

Berciu1960 - *Berciu, D., Epoca neolitică*, în *Istoria României*, vol. I, (1960), p. 42-60.

Bojadjiev 1995 - *Bojadjiev, J.,Chronology of Prehistric cultures in Bulgaria*, în *Praehistoria Bulgaria*, (1995).

Boroneanț 1973 - *Boroneanț, V., Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei de la zone de Portes de Fer*, în *Dacia*, NS, XVII, (1973), p. 5–39

Cârciumaru 1996 - *Cârciumaru, M., Paleoetnobotanica*, Iași, (1996).

[166] *Ibidem.*

[167] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României,* București, 1974, p. 138-139.

[168] S. Pandrea, *Débuts de a culture Goumelnitsa au nord–est.de la plaine Roumnie , Cultură și civilizație la Dunărea de Jos* XIX, 2002, p. 122-146.

[169] C. Bem, *Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc*, în Pontica, XXXIII-XXXIV, 2000-2001, p. 43-44.

[170] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 139.

[171] D. Monah, F. Monah, *The Last Great Chalcolithic civilization of Old Europe, în Cucuteni The Last Great Civilization of Europe*, Thessaloniki, 1997, p. 50.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Christescu 1933 - *Christescu, V.,Les stations préhistoriques de Vădastra,* în *Dacia*, III-IV, (1933), p. 16-225, p.210.

Ciută 2005 - *Ciută, M., M.,Începuturile neoliticului timpuriu în spaţiul intracarpatic transilvănean,* Alba Iulia, (2005).

Comşa 1969 - *Comşa, E., Date noi cu privire la relaţiile dintre cultura Dudeşti şi cultura ceramicii liniare*, în *SCIV*, 20, 4, (1969), p. 567-573.

Comşa 1974 - *Comşa, E., Die Bestattungssitten im rümanischen - Comşa, E., Neolithikum, în JMV* 58, (1974), p. 113- 156.

Comşa 1974 - *Comşa, E., Nouvelles données sur l'évolution de la culture Dudeşti (phase Cernica), Dacia*, NS, 1974.

Comşa 1977 - *Comşa, E., Remarques sur l'étape finale de la phase Bolintineanu–culture Boian (à Radovanu II),* Dacia N.S., XXI, (1977), p. 317-318.

Comşa 1987 - *Comşa, E., Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii*, Bucureşti, (1987).

Comşa 1993 - *Comşa, E., La Roumanie Méridionale*, în *Atlas du Néolithique européen. L'Europe orientale*, ERAUL (1993), p. 151-189.

Draşovean 1996 - *Draşovean, Fl., Cultura Vinča târzie (faza C), în Banat*, Timişoara, (1996).

Draşovean şi Luca 1990 - *Draşovean, Fl., Luca, S., A., Consideraţii preliminare asupra materialelor neo-eneolitice din aşezarea de la Mintia (com. Veţel, jud. Hunedoara),* în *SCIVA,* 41, (1990), p.6-44

Dumitrescu 1925 - *Dumitrescu, Vl., Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, (1925), p. 29-102.

Dumitrescu 1960 - *Dumitrescu, Vl., Gumelniţa. Sondajul stratigrafic din (1960),* în *SCIV* 17, 1, 1966, p. 51-99.

Dumitrescu 1968 - *Dumitrescu, Vl., Consideratii cu privire la poziţia cronologică a culturii Cucuteni în raport cu culturile vecine,* în *Apulum*, 7, (19[illegible] p. 35-51.

Dumitrescu 1974 - *Dumitrescu, Vl., Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C14*, în *Apulum*, XII, (1974), p. 23 – 40.

Dumitrescu 1987/1988 - *Dumitrescu, Vl., Plastica neolitică din aşezarea de la Rast (jud. Dolj),* în *AMN*, XXIV-XXV, (1987/1988).

Ehrich 1992 - *Ehrich, R., Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago and London, (1992).

French 1962 French, D. H., *Excavations at Çan Hasan*, în *Anatolian Studies*, XII, (1962), p. 27–40.

Galbenu 1975 - *Galbenu, D., Aşezările neolitice de la Şimnic*, în *CercArh*, I, (1975), p. 9–43.

Galbenu 1983 - *Galbenu, D., Asezarea de tip Sălcuţa de la Almăjel, CercArh*, 6, (1983).

Garašanin - *Garašanin, M., Les régions balkaniques du centre dans la chronologie néolithque du sud-est européen,* în *Les regions centrales des Balkans à l'époque néolitique,* Beograd

Garašanin 1951 - *Garašanin, M., Hronologia vinčaska grupe*, Ljubljana, (1951).

Garašanin 1954 - *Garašanin, M., Zur Zeitbesttimmung des Beginns ser Vinča-Kultur,* în Archaeologija Jugoslavija, (1954).

Garašanin 1958 - *Garašanin, M., Contribution à la connaissance des origines et de la chronologie du Néolithique balcanique*, în *Starinar*, VII – VIII, (1956-1957), (1958).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Garašanin 1959 - *Garašanin, M., Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în *BerRGK*, 39, (1959), p. 1-130.

Garašanin 1959 - *Garašanin, M., Zur Chronologie des makedonischen Neolithikums*, în *Archaeologija Jugoslavija*, III, 1959, p. 1-4.

Garašanin 1963 - *Garašanin, M., Eine Beitrag zu Kenntnis der frühneolithischen Verbindungen des Balkans und Vorderasiens*, în *Archaeologija Jugoslavija*, IV, (1963), p. 1-4.

Garašanin 1973 - *Garašanin, M., Praistoria na tlu S.R.Srbije – La préhistoire sur le Republique Socialiste de Serbie*, Beograd, (1973).

Garašanin 1978 - *Garašanin, M., La néolithisation dans le sud-est et dans le centre de la Péninsule Balkanique*, în *Godišnjak*, 16, (1978), p. 31–44.

Garašanin 1979 - *Garašanin, M., Centralnobalkan zona*, în *Praistorija Jugoslovenskich zemalja*, II, (1979), p. 79 -212.

Garašanin 1980 - *Garašanin, M., Les origines du néolithique dans le Bassin de la Méditeranée dans le sud-est Européen*, în *PNCRE*, Krakow, (1980), 57-72.

Garašanin 1989 - *Garašanin, M., Starčevo und das Makedonische Neolithicum*, în *Macedonial Acta Archaeologica*, 10 (1985-1986), Skopje, (1989).

Garašanin 1998 - *Garašanin, M., Zur verbreitung des Salcuța-Krivodol-Bubanj-Komplexes auf dem Mittleren Balkan* în *Man and Animal World. Archaeolingua*, (1998).

Georgiev, 1992 - *Georgiev, G., Stratigraphie et caractère de la culture du site préhistorique du village Kremikovci, région de Sofia*, 24, 1992.

Georgiev, Merpet, Katiančarov, Dimitrov, 1979 - *Georgiev, G., Merpet, N., Katiančarov, R, Dimitrov, D., Ezero. Eine Seitlung aus der Frűhbronzezeit*, Sofia, (1979).

Gergov 1989 - *Gergov, B., Dojstoriceskoe poselenije Teliș-Redutite*, în *StPraehistSofia*, 11-12, (1989), p. 47-357.

Guilaine 1981 - *Guilaine, J., Premiers bergers et payssans de l' Occident mèditerranèen*, Mouto, Paris- Le Haze-New York, (1981).

Höckmann 1968 - *Höckmann, O., Die menschengestalitge Figuralplastik der südost-europäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, 1968

Holste 1939 - *Holste, Fr., Zur chronologische Stellung der Vinča-Keramik*, în *WPZ*, 26, (1939), p. 1-21.

Horváth 1995 - *Horváth, L. A., Die stellung der Sopot-kultur im ungarischen neolithikum und ihre chronologischen beziehungen der grossen ungarischen tiefebene*, în *Sargeția*, XXVI / 1, (1995 – 1996), p. 143-168.

Karmanski 1991 - *Karmanski, S.,Donja Branjevina*, Odžaci, (1991).

Lazarovici 1971 - *Lazarovici, Gh., Difuziunea unor civilizații neolitice în regiunea Dunării de Jos*, în *Pontica*, IV, (1971), p. 31-40.

Lazarovici 1977 - *Lazarovici, Gh., Gornea. Preistorie*, în *Caiete Banatica*, 5, Reșița, (1977).

Lazarovici 1977 - *Lazarovici, Gh., Periodizarea culturii Vinča în România*, în *Banatica*, IV, (1977), p. 19- 44.

Lazarovici 1979 - *Lazarovici, Gh., Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, (1979), p. 16-17.

Lazarovici 1983 - *Lazarovici, Gh., Die Vinca-Kultur und ihre Beziehungen zur Linienbandkeramik*, în *NNU*, 52, (1983), p. 131–176.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Lazarovici 1984 - *Lazarovici, Gh., Neoliticul timpuriu în România*, în *AMP*, VIII, (1984), p. 48-104.

Lazarovici 1992 - *Lazarovici, Gh., Aşezarea neolitică timpurie de la Zăuan şi câteva probleme privind neoliticul timpuriu din Balcani*, în *AMP*, XVI, (1992), p. 25–59.

Lazarovici 1993 - *Lazarovici, Gh., Atlas du neolithique européen. L'Europe Orientale*, ERAUL, Liège, (1993), 243-284.

Lazarovici 1996 - *Lazarovici, Gh., The Process of Neolithisation and the development of the First Neolithic Civilisation in the Balkans*, în *Actes du XIII CISPP*, Section 9, colloquium XVII, Forli, (1996), p. 21–38.

Lazarovici şi Maxim 1995 - *Lazarovici, Gh., Maxim, Z., Gura Baciului*, Cluj-Napoca, (1995).

Marinescu-Bîlcu 1971 - *Marinescu-Bîlcu, S., Aspects tardif de la civilization à céramique rubanée et sa contribution a la genèse de la civilisation Precucuteni I*, în *PZ*, 46, 1, (1971), p. 4-36.

Marinescu-Bîlcu 1974 - *Marinescu-Bîlcu, S., Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, (1974).

Marinescu-Bîlcu 1991 - *Marinescu-Bîlcu, S., Stratigrafie şi tipologie în cercetarea neoliticului şi eneoliticului*, *SCIVA* 42, (3-4), (1991), p. 113–119.

Markevič 1974 - *Markevič, V. I., Bugo-dnestrovskaya kul`tura na teritorii Moldavii*, (1974).

Mateescu 1959 - *Mateescu, C., N.,Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, VI, (1959), p. 61-72.

Milojčić 1949 - *Milojčić, Vl., Chronologie der Jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, (1949).

Milojčić 1949 - *Milojčić, Vl., South Eastern Elements in the Prehistoric Civilizaton of Serbia*, în *BS*, 44, (1949), p. 257–299

Milojčić 1950 - *Milojčić, Vl., Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke-Festschrift*, Mainz, (1950), p. 108–118.

Milojčić 1951 - *Milojčić, Vl., Die Siedlungsgrenzen und Zietstellung der Bandkeramik im Osten und Südosten Europas*, în *BerRGK*, 33, (1951), p. 110-124.

Milojčić 1974 - *Milojčić, Vl., Chronologie der Jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, (1949).

Mogosanu 1977 - *Mogosanu, Fl., Săpăturile de la ostrovul Corbului, judeţul Mehedinţi, privind epoca mezolitică*, raport prezent la XI-a Sesiune anuală de rapoarte, Bucureşti, (1977).

Monah, D. şi Monah F. 1997 - *Monah, D., Monah, F., The Last Great Chalcolithic civilization of Old Europe, in Cucuteni The Last Great Civilization of Europe*, Thessaloniki, (1997).

Neagu 2003 - *Neagu, M.,Neoliticul mijlociu la Dunăra de jos*, în *Cultură şi civilizaţie lea Dunărea de jos*, XX, (2003).

Necrasov 1965 - *Necrasov, O., Studiul osemintelor şi a resturilor de paleofaună în mormântul neolitic de la Gura Baciului, datând din cultura Criş*, în *Apulum* V, (1965), p. 19-35.

Nica - *Nica, M, Le groupe culturel Cârcea – Gradinile, dans le contexte du Néolitique Balcanique*, în *ZNM*, 14, 1, 103-112.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Nica - *Nica, M, Nouvelles donnees sur le Neolithique ancien d'Oltenie,* în *Dacia*, NS, XXI, (1977), p. 13-53.

Nica 1970 - *Nica, M, Asupra originii şi dezvoltării culturii Vădastra de la Fărcaşele (jud. Olt),* în *Historica*, I, (1970), p. 31-53.

Nica 1976 - *Nica, M, Cârcea, cea mai veche asezare neolitică de la sud de Carpati*, în *SCIVA*, 27, 4, (1976), p. 435-463.

Nica 1976 - *Nica, M, La culture de Dudeşti en Oltenie*, în *Dacia*, NS, XXI, (1976), p. 71-103.

Nica 1980 - *Nica, M, Reprezentările antropomorfe în cultura Vădastra descoperite în aşezările neolitice de la Hotărani şi Fărcaşele, judeţul Olt*, în *Oltenia*, II, Craiova, (1980).

Nica 1981 - *Nica, M, Grădinile, o nouă aşezare a neoliticului timpuriu din sud-estul Olteniei*, în *AO*, SN, (1981), p. 27-31.

Nica 1984 - *Nica, M, Noi descoperiri arheologice la Cârcea,* în *AO,* SN, 3, (1984), p. 37-45.

Nica 1985 - *Nica, M, Descoperiri ale complexului Boian V- Gumelniţa în Oltenia*, în *AO*, 4, (1985).

Nica 1985 - *Nica, M, Neoliticul timpuriu şi mijlociu în Oltenia*, Bucureşti, (1985).

Nica 1995 - *Nica, M, Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Oltenia*, în *Ceramica neolitică. Meşteşug, artă, tradiţie. Trei milenii de spiritualitate preistorică. Catalog expoziţie* (ed. D. Popovici, Z. Maxim), Piatra Neamţ (1995), p. 19–24.

Nica 1997 - *Nica, M, Unitate şi diversitate în culturile neolitice de la Dunărea de jos*, în *Pontica*, XXX, (1997), 105-116.

Nica 2000 - *Nica, M, Die meso-und neolitischen Kulturen Olteniens in Kontext der Südost- und Mitteleuropa*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, VII, (2000), p. 59-89.

Nica şi Nită - *Nica, M., Nită, T., Les établissment néolitiques de Leu et Padea de la zone f'interférence des cultures Dudeşti et Vinča. Un nouvel aspect du Néolitique moyen d'Oltenia,* în *Dacia* NS,

Nica, Zorzoliu şi Vasilescu 1994 - *Nica, M., Zorzoliu, Tr., Vasilescu, M., Tell-ul neo-eneolitic de la Drăgăneşti-Olt*, în *SCIVA*, 45, 1, (1994), p. 41-60.

Nikolov 1974 - *Nikolov, B., Gradešnica*, Sofia, (1974).

Pandrea - *Pandrea, S., Cultura Gumelniţa în nord-estul Câmpiei Române. Schiţă a evoluţiei istorice*, la adresa http:/www.archweb.cimec.ro/ Arheologie/ gumelnita/ 3arii/1/Pandrea.htm.

Pandrea 2002 - *Pandrea, S., Débuts de la culture Goumelnitsa au nord–es tde la plaine Roumnie,* în *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos*, XIX, (2002), p. 122-146.

Parzinger 1993 - *PARZINGER, H., Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein -, Kupfer - und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittleren Taurus,* Mainz am Rhein, (1993).

Paul 1981 - *Paul, I., Contribuţii româneşti la elucidarea unor probleme ale preistoriei europene*, în *Studii şi Comunicări Sibiu*, 21, (1981), p. 9–72.

Paul 1989 - *Paul, I., Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în *SCIVA*, 40, 1, (1989), p. 3-27.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Pavúk 1993 - *Pavúk, J., Beitrag zur Definition der Protostarčevo-Kultur*, în *Anatolica*, XIX, (1993), p. 231–242.

Pavuk şi Chochadžiev 1934 - *Pavuk, J., Chochadžiev, S., Neolitsche Tellsiedlung bei Gălăbnik in Westbulgarien*, în *SlovArc*, 32, (1934).

Păunescu 2000 - *Păunescu, Al., Paleoliticul şi mesoliticul din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Dunăre*, Bucureşti, (2000).

Păunescu 2001 - *Păunescu, Al., Paleoliticul şi mesoliticul pe teritoriul României, IR* (I), (2001), p. 67-110.

Renfrew 1969 - *Renfrew, C., The Autonomy of the South-East European Copper Age*, în *PPS*, 35, (1969), p.12-47.

Roman - *Roman, P., Unele probleme ale neoliticului târziu şi perioadei de tranziţie în lumina săpăturilor de la Băile Herculane – „Peştera Hoţilor", Comunicări*, Craiova, I, p. 8.

Roman 1976 - *Roman, P., Cultura Coţofeni*, Bucureşti, (1976).

Roman 1978 - *Roman, P., Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul târziu*, SCIVA, 29, 2, (1978), p. 215-221.

Roman şi Opriţescu 1989 - *Roman, P., Opriţescu, A.D., Interferenţe etnoculturale din perioada indo-europenizării, reflectate în cimitirul eneolitic de la Ostrovul Corbului*, în *ThD*, X, 1-2, (1989), p. 11-38.

Rosetti 1934 - *Rosetti, D.V., Săpăturile de la Vidra - raport preliminar*, în *Publicaţiile Muzeului Municipal Bucureşti*, I, Bucureşti, (1934), p. 6-60.

Rosetti 1938 - *Rosetti, D.V., Steinkupferzeitlichte Plastik aus einem Wohnhugel bei Bukarest*, în *Jahrbuch für Prähistorische und Etnographische Kunst*, Berlin, XII, (1938), p. 29-50.

Srejović 1971 - *Srejović, D., Die Lepenski Vir–Kultur und der Beginn der Jungsteinzeit an der mittleren Donau*, în *Fundamenta*, Reihe A, Band 3, Köln-Wien, (1971).

Srejović 1988 - *Srejović, D., Neolithic of Serbia*, Belgrade, (1988).

Şimon 1989 - *Şimon, M., Aşezarea sălcuţeană de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinţi*, în *SCIVA*, 40, 2, (1989), p. 107–145.

Ştefan 1925 - *Ştefan, Gh., Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, (1925), p. 138–197.

Tasić 1995 - *Tasić, N., Eneolithic culture of central end west Balkans*, Belgrad, (1995).

Ursulescu 1990 - *Ursulescu, N.,Contribuţii privind evoluţia culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, XIII, (1990), p. 13–47.

Vasič 1936 - *Vasič, M.M., Preistorijska Vinča*, II-IV, Belgrad, (1936).

Vlassa 1966 - *Vlassa, N., Douăsprezece figurine cu cap mobil de la Turdaş*, în *Sargeţia*, V, (1966), p. 9-16.

Vlassa 1968 - *Vlassa, N., Sondajul de salvare de la Gura Baciului*, în *AMN*, V, (1968), p. 371–381 .

Vlassa 1972 - *Vlassa, N., Cea mai veche fază a complexului cultural Starcevo-Criş* în România, în *AMN*, IX, (1972), p.7-28

Vlassa 1972 - *Vlassa, N., Cea mai veche fază a complexului cultural Starcevo-Criş* în România, în *AMN*, IX, (1972), p.7-28

Vlassa 1972 - *Vlassa, N., Eine frühneolitische Kultur mit bemalter Keramik der Vor-Starčevo-Körös Zeit in Gura Baciului, Siebenbürgen*, în *PZ*, 47 / 2, (1972), p. 174–197 .

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Vlassa 1978 - *Vlassa, N., Consideraţii asupra neoliticului timpuriu din România,* în *Marisia*, VIII, (1978), p. 25–34.

Vlassa 1980 - *Vlassa, N., Din nou despre poziţia stratigrafică şi cronologică a orizontului " Gura Baciului"*, în *Marisia*, X, (1980), p. 691–697 .

THE EVOLUTION AND SUCCESION OF NEO- ENEOLITHIC CULTURES

Summary

The observation of neo-eneolithic communities represented an interesting and at the same time difficult subject because the overviewing and assimilation of all its manifestations suppose an interdisciplinary observation achieved by sinchronizing archeological data with those offered by religions history, by imaginary history and by antropological interpretations.

In order to solve the problems bound to the birth and evolution of neo-eneolithic and in order to define clearly the historical evolution of a geographical area over a few millenium period i tis necessary a rigurous observation in explaining the entire phenomena and a more exactly delimitation of different cultural aspects, of phases and periods that characterize it.. also we have to take into account the chronological relations between the communities engaged in the process of ethno-cultural restructuring and especially the new data that suppose a new observation of ancient ipothesis.

The evolution and succesion of neo- eneolithic cultures can be established by the aid of methods specific to relative chronology by which are showed the relations between different cultures supposed to observation. With the aid of these we can achieve a spatial-temporal theory of definitory elements that represented the base of cultural conglomerate specific to neo-eneolithic.

The fact that a whole series of chronological sincronisms established with the comparative – tipological method can be denied by stratigraphical observations does not mean that this is not valid in most of the cases, but we should use it with some reservations.

Establishing as correct as possible sincronisms we need very exactly stratigraphical observations and not at all chronological constructions that are based on comparativ tipological criteria.

Nowadays the latest investigations revealed the unsufficiency of the parralelisms with the troian chronology and imposed the adoption of a new chronological system for the evolution of romanian neo-eneolithic.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ARHEOLOGIE EXPERIMENTALĂ. CONFECŢIONAREA UNELTELOR PREISTORICE DIN PIATRĂ CIOPLITĂ

Marius Barbu

Arheologia Experimentală este o ştiinţă care are ca scop aflarea de adevăruri istorice, ea foloseşte diferite metode, tehnici, analize şi abordări pentru a crea şi a testa ipoteze sau interpretaţii bazate pe o sursă istorică arheologică precum structuri antice sau artefacte.[1]

Arheologia ca **ştiinţă**, ce are drept scop obţinerea de informaţii (cât mai multe şi mai precise) despre oamenii şi societăţile ce s-au succedat de-a lungul timpului, trebuie să folosească toate mijloacele ce pot oferi aceste informaţii.

Arheologia experimentală vine cu ceea ce e definitoriu pentru o **ştiinţă**, experimentul. Un experiment este, prin definiţie, o metodă a stabilirii unei concluzii rezonabile, în ciuda ipotezelor iniţiale, prin încercări sau teste[2].

Arheologia experimentală nu trebuie să fie confundată cu ducerea traiului în mod istoric sau cu încercarea de a imita anumite momente istorice care s-au petrecut de-a lungul timpului. Aceasta este o ştiinţă care are ca scop aflarea de adevăruri istorice [3] prin metode originale caracteristice epocii care se vrea experimentată.

Unul dintre principalele moduri de a practica arheologia experimentală este acela de a produce obiecte din trecut, folosind numai tehnici contemporane cu obiectul respectiv [4].

Această metodă am ales-o şi eu, în cele ce urmează încercând să realizez unelte şi arme din piatră cioplită, folosindu-mă de spargerea pietrei cu o altă piatră, aşa cum făceau strămoşii noştri în vremea când nu aveau la îndemână ciocanul din fier şi când rocile reprezentau principala sursă de materie primă pentru „ustensilele" lor.

Uneltele din piatră cioplită au constituit apanajul omului încă de la apariţia acestuia. De fapt, calitatea de a-şi fi confecţionat singur uneltele constituie şi criteriul potrivit căruia primii hominizi se diferenţiază de animale în urmă cu aproximativ 2Ma.

Dacă la începutul Paleoliticului Inferior uneltele litice erau cât se poate de simple, în decursul timpului, diferitele tipuri de hominizi şi-au îmbunătăţit tehnicile de lucru, creând unelte din ce în ce mai complexe, astfel încât în cursul Paleoliticului Superior utilajele oamenilor să devină mult mai elaborate.

---

[1] http://ro.wikipedia.org/wiki/Arheologie_experimental%C4%83
[2] Reynolds, 1999, p. 157
[3] http://ro.wikipedia.org/wiki/Arheologie_experimental%C4%83
[4] Ibidem

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Utilizarea uneltelor de piatră cioplită nu a luat sfârșit odată cu încheierea „Epocii Pietrei Cioplite", în Mezolitic și mai cu seamă în Neolitic tehnicile de cioplire și retușare ale pietrei se dezvoltă și mai mult, sedentarizarea comunităților umane permițând indivizilor să acorde mai mult timp perfecționării uneltelor, iar abordarea unor noi stiluri de viață cerând automat crearea unor noi tipuri de utilaje. Nici în Eneolitic când omul descoperă primele metale (cuprul și aurul) și chiar mai apoi în Epoca Bronzului, când omul inventează primul aliaj (bronzul), uneltele de piatră nu sunt în totalitate înlocuite, metalele încă destul de rare, scumpe și greu de procurat fiind utilizate cu predilecție în confecționarea podoabelor și a armelor. Chiar dacă devin din ce în ce mai rare și mai nespecializate, uneltele de piatră cioplită se regăsesc și la începuturile Epocii Fierului, putând afirma că în ceea ce privește continentul european, omul înlocuiește pe deplin uneltele din piatră cioplită cu unele metalice abia în urmă cu 3000 de ani.

Comparând intervalul de timp, de aproximativ 2Ma de ani în care omul a utilizat și implicit a confecționat unelte din piatră cu perioada de doar 3000 de ani în care nu a mai făcut acest lucru, putem trage concluzia că cea mai îndelungată îndeletnicire a omului a fost aceea de a „sparge piatră" în vederea confecționării uneltelor și armelor necesare desfășurării activităților sale de zi cu zi.

O activitate atât de intensă desfășurată pe o perioadă extrem de lungă a existenței umane a lăsat probabil urme adânci în subconștientul umanității, nu de puține ori văzând copii de vârste fragede care încercau să spargă pietre, fără a fi îndemnați sau instruiți în acest scop.

În cele ce urmează voi încerca să experimentez confecționarea mai multor unelte preistorice din piatră cioplită, urmând etapele indicate de specialiștii în domeniu, etape pe care probabil le urmau și oamenii preistorici.

I. Colectarea materiei prime. O primă etapă, în ceea ce privește confecționarea uneltelor din piatră cioplită, o reprezintă găsirea și colectarea materiei prime.

Cu siguranță că primii indivizi care au început să utilizeze pietrele, în vederea confecționării unor unelte necesare activităților lor, au folosit materialul litic care se găsea la îndemână, lipsa de experiență a acestora dar și simplitatea utilajelor de care aveau nevoie permițându-le să nu fie pretențioși în ceea ce privește sortarea materiei prime.

Odată cu trecerea timpului, experiența cioplitorilor de pietre a crescut, uneltele au devenit din ce în ce mai complexe, iar oamenii au început să sorteze rocile în funcție de calitățile lor, căutând zonele în care se găsea materialul litic cel mai bun.

În anumite epoci, precum Epoca Neolitică, specializarea cioplitorilor dar și crearea unor arme și unelte din piatră tot mai elaborate, au dus la căutarea unor tipuri de roci cu calități excepționale, precum obsidianul sau anumite varietăți de silex.. Lipsa unor astfel de roci în anumite zone sau arii culturale a dus la un adevărat comerț cu piatră, prețioșii galeți fiind transportați la sute de kilometrii

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

distanţă, acest lucru demonstrând încă odată importanţa materiei prime litice în Preistorie.

În vederea realizării experimentelor ce vor fi discutate mai jos, am utilizat un număr de 82 galeţi, ce reprezintă materia primă provenind din mai multe surse (**PL.I**). Datorită faptului că activitatea mea s-a desfăşurat în apropierea localităţii Deva (judeţul Hunedoara), o zonă cu o intensă locuire preistorică, cele mai multe dintre sursele folosite sunt surse locale, o excepţie reprezentând-o Valea Prutului, zonă cunoscută pentru calitatea deosebită a silexului de acolo.

Deşi pentru oamenii preistorici cu siguranţă nu conta natura rocilor, modul lor de formare, clasificările sau denumirile lor moderne, ci doar proprietăţile şi calităţile acestora, totuşi voi încerca să descriu trăsăturile materiilor prime folosite de mine, împărţind galeţii atât în funcţie de însuşirile lor cât şi în funcţie de sursa de colectare.

Înainte de a începe această descriere trebuie însă să menţionez faptul că după cum spunea şi domnul Marin Cârciumaru [5], fiecare galet are propriile sale caracteristici, doi galeţi din acelaşi material provenind din aceeaşi sursă de materie primă putând avea proprietăţi total diferite. Mai mult, în unele cazuri acelaşi galet poate avea zone cu rocă având caracteristici clar diferite. Spre exemplu, un galet de jasp (**PL. II – 1**), colectat de pe Valea Roatei , are trei tipuri de piatră total diferite cu calităţi foarte diverse (**PL. II – 2, 3**), aşchiile desprinse de pe acesta arătând acest lucru. Prima aşchie (**PL. II – 4A**) are o culoare maronie şi pe alocuri cenuşie, textura netedă şi s-a desprins foarte bine. A doua aşchie (**PL. II – 4B**), de culoare cenuşiu – albăstruie, are o textură mai rugoasă, dar desprinderea s-a realizat bine. Ultima aşchie (**PL. II – 4C**) are un aspect pestriţ, maroniu – gălbui, textură foarte zgrunţuroasă şi desprindere proastă. În consecinţă, deşi fac parte din acelaşi galet, cele trei aşchii dau impresia că provin din trei tipuri diferite de materie primă.

1. Valea Roatei (Nandru) – reprezintă o zonă cu o intensă locuire preistorică, în peşterile din zonă descoperindu-se însemnate dovezi paleolitice, neolitice, eneolitice şi de epoca bronzului [6].

Din punct de vedere geografic, pârâul Valea Roatei (**PL. I – 1**) izvorăşte din Munţii Poiana Ruscă, fiind un afluent al râului Cerna.

Materia primă sub formă de galeţi (**PL.III – 1**) abundă pe întreg cursul mijlociu şi inferior al Văii, acest lucru constituind probabil unul dintre principalele motive ale atragerii populaţiilor preistorice în zonă.

Din totalul de 82 de galeţi adunaţi în vederea realizării acestei lucrări, 15 reprezintă numărul bolovanilor colectaţi din acest punct. Culegerea pietrelor s-a realizat în condiţii bune deoarece adâncimea mică a apei a permis colectarea materialului chiar din albia pârâului (dar şi de pe mica sa luncă), apa acestuia spălând galeţii, care au devenit uşor de recunoscut după trăsăturile cortexului lor. Recunoaşterea materiei prime după aspectul cortexului reprezintă cea mai

[5] Cârciumaru, 2000, p. 17
[6] Luca, 2005, p. 105

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

importantă metodă de sortare primară a acesteia. Chiar dacă natura, tipul sau locul de proveniență influențează foarte mult felul în care arată pietrele, totuși rocile care se pretează spargerii în vederea obținerii muchiilor tăioase au câteva trăsături definitorii ale cortexului.

Exceptând materiile prime de proastă calitate (cuarțit, argilit), aproape toate tipurile de roci cu spărtură concoidală (văzute și utilizate de mine) nu au un cortex neted. Astfel, silexul, indiferent de tipul și zona de proveniență, are un cortex cu foarte multe găurele, uneori găunos (această proprietate fiind în directă legătură cu procentul de impurități ale galetului), culoarea variind de la o zonă la alta. Profunzimea și densitatea găurelelor este direct proporțională cu calitatea materiei prime, iar diametrul acestora este invers proporțional. Adică, un silex de bună calitate are cortexul înțesat cu găurele mici și adânci.

Alte roci cu un cortex ce are proprietăți asemănătoare cu cele ale cortexului silexului sunt cuarțul și obsidianul, cu specificarea că în aceste cazuri cortexul este translucid. În cazul rocilor din categoria jaspului, calcedoniei și opalului, cortexul este brăzdat de liniuțe curbate adâncite, ce desenează formațiuni care dau aspectul unui „păr creț". Și în acest caz, densitatea, adâncimea și dimensiunile liniuțelor preconizează calitatea materiei prime. Astfel, un galet de bună calitate va avea un cortex cu liniuțe mici, dense și adâncite.

Nu am întâlnit cazuri în care sub un cortex care preconiza o materie primă de calitate mai puțin bună să descopăr un material litic de bună calitate, dar au existat mai multe cazuri în care sub un cortex ce preconiza o calitate superioară, să găsesc doar un mic înveliș de piatră bun din punct de vedere calitativ, urmat de un miez mult mai prost. **(PL. II – 5)** Acest lucru este stipulat și de către domnul Marin Cârciumaru: „... zona subcorticală a numitor varietăți de silex prezintă calități deosebite în aplicarea tuturor tehnicilor, în timp ce inima blocului poate să fie mediocră" [7].

Cei 15 galeți colectați de pe Valea Roatei pot fi împărțiți, în funcție de tipul materiei prime, după cum urmează:

a) - Galeți de silex – 6 la număr, au un cortex mat, cu găurele, de culoare maro închis sau negricios **(PL. III – 2A).** Miezul galeților poate avea o gamă de culori cuprinsă între cenușiu și maro deschis, este translucid și prezintă microorganisme în compoziție. **(PL. III – 2B).**

b) - Galeți de jasp – 4 la număr, au un cortex mat, cu liniuțe curbate adâncite, având culori de cenușiu deschis și maroniu – gălbui. **(PL. III – 3A)** Miezul galeților are un aspect pestriț, datorat celor două culori de gri și maroniu care se intercalează (predominând culoarea gri), iar textura și calitatea variabile. **(PL. III – 3B)**

c) – Galeți de calcedonie – 2 la număr, au un cortex opac, cu aspect de „păr creț" și o culoare maronie, iar miezul mat prezintă variații de culoare de la maroniu la cenușiu și textură foarte fină și lucioasă.

[7] Cârciumaru, 2000, p. 17

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

d) – Galeți de opal sau jasp roşu– 2 la număr, cu cortex opac, cu aspect de „păr creț" şi culoare roşiatică (**PL. III – 4A**), au miezul roşu, mat şi fin la pipăit. (**PL. III – 4B**)

e) – Galet de argilit – prezintă un cortex foarte fin, maroniu deschis, mat, miezul păstrând caracteristicile cortexului, diferențiindu-se prin culoarea mai deschisă şi prin textura mai puțin fină.

Nu am discutat despre calitatea fiecărui tip de materie primă, pentru că aceasta variază de la un galet la altul sau chiar în interiorul aceluiaşi galet , astfel încât chiar dacă cel mai bun material litic descoperit de mine în zonă îl reprezintă unii dintre galeții de silex , alții dintre ei erau net inferiori galeților de calcedonie sau de opal.

2. Dealurile limitrofe Văii Roatei (**PL. I – 2**)- reprezintă sursa din care valea mai sus amintită îşi adună materia primă. Mergând în amonte pe Valea Nandrului şi ajungând la confluența Văii Roatei cu Valea Boului am observat că galeții de silex şi jasp se mai găseau doar pe prima dintre acestea. Cercetând zona am constatat că pe versanții dealurilor din stânga Văii Roatei apar din loc în loc zone spălate de torenți, ce scot la iveală materia primă. Aceasta are o abundență şi o diversitate foarte mare, iar pentru lucrarea de față am ales 8 galeți împărțiti după cum urmează:

a) – Galeți de silex – în număr de 4, au cortexul mat, negricios sau maroniu şi presărat cu găurele, iar miezul gri sau de culoarea mierii, translucid şi cu procente variabile de impurități. (**PL. IV – 1**)

b) – Galeți de jasp – 4 la număr au cortexul fie gri sau maroniu, fie gălbui, mat şi cu linii curbate adâncite, iar miezul mat, de culoare gri sau galben. (**PL. IV – 2**)

3. Herepeia – este un sat care aparține comunei Veţel din județul Hunedoara, pe teritoriul căruia o creastă de deal constituie o zonă de unde poate fi colectată materie primă litică. (**PL. I – 3**)

Dealul, nu foarte înalt, se află la aproximativ 3 km sud față de Valea Mureşului şi nu a fost semnalată prezența materiei prime în zonă, probabil datorită faptului că nu există nici un pârâu care să spele zona şi să transporte galeții, ca în cazul Văii Roatei. În partea de nord a dealului se află un platou foarte întins, cu vizibilitate bună asupra Văii Mureşului. Deşi în zonă nu au fost încă semnalate dovezi ale unor locuiri preistorice, poziția şi sursa de materie primă din apropiere fac foarte posibilă existența de vestigii arheologice aici.

Colectarea materiei prime s-a făcut în condiții foarte bune, deoarece galeții se află la suprafață, iar torentele formate în urma ploilor au facilitat identificarea lor. Materialul litic este foarte variat, iar cei 15 galeți selectați pentru această lucrare pot fi împărțiți şi descrişi astfel:

a) – Galeți de silex – 5 la număr, se împart în două categorii. În prima categorie intră doi galeți având cortexul mat şi cu găurele, de culoare maro (**PL. V – 2A**). Miezul acestor galeți are caracteristici foarte asemănătoare cu cele ale silexului de pe Valea Roatei (**PL. V – 2B**). A doua categorie este reprezentată de trei galeți

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

specifici Dealului Herepeii. Cortexul, gri – maroniu, este mat, cu găurele, (**PL. V – 1A**) iar miezul cenușiu deschis cu pete albe, aproape opac. (**PL. V – 1B**)

b) – Galeți de silex „bănățean" – 2 la număr, au cortexul maroniu, mat și cu găurele (**PL. V – 3A**), iar miezul, de o calitate foarte bună, este maro sau gălbui, cu vinișoare negre, mat și cu textură foarte fină. (**PL. V – 3B**)

c) – Galeți de opal sau jasp roșu – 2 la număr, au cortexul roșu, mat și cu aspect de „păr creț" (**PL. VI – 2A**), iar miezul, roșu și opac (**PL. VI – 2B**), este foarte asemănător cu jaspul roșu de pe Valea Roatei.

d) – Galeți de jasp – în număr de 2. Unul dintre ei are cortexul galben, cu aspect de „păr creț", iar miezul, galben, este de o calitate proastă, apropiată de cea a argilitului (**PL. VI – 4**). Al doilea galet, de culoare gri, are însușiri identice cu cele ale jaspului gri de pe Valea Roatei.

e) – Galet de calcar silicifiat – cu cortexul găunos, de culoare albicioasă, mat, are miezul cenușiu deschis, poros la pipăit, brăzdat de formațiuni cristaline, prezentând o desprindere foarte bună.

f) – Galet de cuarț – are un cortex alb – gălbui, translucid, ce prezintă găuri de dimensiuni variabile (**PL. VI – 1A**). Miezul este alb, transparent, cu o textură semifină (**PL. VI – 1B**), la spargere formând muchii tăioase dar nu foarte regulate.

g) – Galet de gresie silicioasă – are un cortex maro și mat, miezul cenușiu închis, cu textură poroasă, clivând destul de bine.

h) – Galet de argilit – are cortex gălbui, fin, miezul fiind mai deschis la culoare și mai poros.

Materia primă recoltată din punctul Herepeia s-a dovedit a fi foarte variată, unele tipuri de roci fiind identice sau foarte asemănătoare cu unele de pe Valea Roatei, fapt datorat probabil apropierii geografice a celor două puncte, dar existând și material litic specific acestei surse.

4. Zona Chergheș- Cârjiți – se afla situată între Herepeia și Valea Roatei (**PL. I – 4**) și prezintă mai multe puncte cu materie primă situate pe platouri și dealuri , unde galeții sunt ușor de colectat datorita torenților ce spală periodic zona (**PL.IV–3**).

Pe un platou situat la ieșirea estică din satul Chergheș, am putut observa faptul că există foarte multe așchii și resturi de debitaj (**PL. IV – 4**) ceea ce poate indica prezența unui punct (atelier de debitaj) preistoric în acest punct.

Cei 9 galeți colectați de aici pot fi împărțiți după cum urmează:

a) – 4 galeți de silex (**PL. IV – 5**) cu însușiri identice cu silexul de pe Valea Roatei.

b) – 3 galeți de jasp gri identic cu cel de la Herepeia.

c) – 2 galeți de „silex bănățean" (**PL. IV – 6**) foarte asemănător cu cel descoperit la Herepeia.

Atât zona Chergheș - Cârjiți, cât și Herepeia și dealurile limitrofe Văii Roatei prezintă câteva caracteristici foarte asemănătoare (materia primă aproape identică; poziționarea surselor pe înălțimi; solul lutos și roșiatic sau prezența în imediata apropiere a fosilelor marine), m-au condus spre concluzia că cele trei

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

puncte reprezintă o sursă unitară ce apare ca o linie îngustă, orientată Nord- Sud, între Valea Mureşului şi Valea Nandrului.

5. Valea Cernei – este un afluent al râului Mureş, vărsându-se în acesta la Est de Deva. **(PL. I – 5)** Cursul sau inferior reprezintă o bună sursă de colectare a materiei prime, nivelul relativ mic al apei, permiţând adunarea galeţilor de tipul celor de la Nandru chiar din albie. Cei 7 galeţi de aici sunt împărţiţi astfel:

a)2 galeţi de silex de Nandru **(PL. VII – 1)**

b) 2 galeţi de jasp având cortexul mat, maro şi cu liniuţe curbate, şi miezul maroniu- gălbui şi mat.

c) 3 galeţi de argilit cu un cortex maroniu sau galben, mat şi foarte lucios şi miezul mai deschis la culoare şi mai poros.

6. Valea Streiului **(PL. I – 6)** - reprezintă o sursă mediocră de materie primă, deoarece deşi condiţiile de colectare sunt foarte bune densitatea acesteia e foarte mică. Cei 5 galeţi adunaţi de aici pot fi împărţiţi după cum urmează:

a) Galeţi de jasp – 3 la număr, 2 cu cortex maroniu şi miez galben**(PL. VII – 3)** şi unul roşiatic**(PL. VII – 4)**, nu au calitate foarte bună.

b) Galeţi de argilit – 2 la număr, sunt la cei cu cei din Cerna.

7. Cursul mijlociu al Văii Mureşului – reprezintă una dintre cele mai importante zone cu locuiri preistorice din ţară. Motivele pentru care aproape toate populaţiile ce au trecut prin zonă au hotărât să se stabilească aici sunt extrem de variate. Pe de o parte, Valea Mureşului reprezintă o cale de acces între Câmpia Tisei şi Depresiunea Transilvaniei, cale urmată de turmele de animale ce constituiau principala sursă de hrană a comunităţilor paleolitice. Mai apoi, solul fertil al luncii Mureşului a constituit şi el un motiv pentru care populaţiile neolitice s-au aşezat în zonă. Dar Valea Mureşului a mai oferit şi materie primă litică pentru comunităţile preistorice.

Zona din care au fost strânşi galeţii necesari efectuării experimentelor se întinde pe lunca sudică a Mureşului, pe teritoriul satelor Veţel şi Mintia din judeţul Hunedoara. **(PL. I – 7)**

Materialul litic a putut fi colectat doar de pe o fâşie îngustă de pe marginea apei, lunca râului fiind acoperită cu mâl, iar albia fiind mult prea adâncă. Din această cauză, strângerea galeţilor nu s-a putut realiza decât în perioadele în care nivelul apei râului era scăzut. Au fost strânşi un total de 10 galeţi, având trăsături foarte variate, lucru datorat probabil faptului că bazinul de colectare foarte mare al râului Mureş strânge materie primă provenind din multe zone. Lungimea mare a acestui râu determină şi strângerea multor roci ce nu prezintă spărtură concoidală sau aceasta este de proastă calitate (cuarţitul),drept urmare densitatea pietrelor ce se pretează cioplirii este mult mai redusă decât pe Valea Roatei.

Cei 10 galeţi strânşi din această zonă pot fi împărţiţi astfel:

a) – Galeţi de silex – 4 la număr, având caracteristici foarte variate. Primul galet are cortexul mat, de culoare cenuşiu – negricioasă **(PL. VIII – 1A)**, iar miezul de culoare gălbui – cenuşie, uşor translucid, înţesat cu formaţiuni cristaline **(PL. VIII – 1B)**. Al doilea galet are un cortex galben şi mat, miezul fiind albicios şi foarte

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

translucid. Al treilea galet, cu aspect găunos, are o culoare gălbui – maronie, iar miezul, gălbui și translucid, este de proastă calitate, fiind plin cu impurități. Ultimul galet, de culoare maro deschis, cu găurele foarte pronunțate, are un miez negricios, puțin translucid și de foarte bună calitate.

b) – Galeți de cuarțit – au fost colectați doi, dar Valea Mureșului abundă în această materie primă. Cortexul este neted și de culori foarte variate, iar miezul variază de la un galet la altul, neatingând o calitate prea bună (**PL. VIII – 3**).

c) – Galet de menilit – are un cortex mat și de culoare albicioasă (**PL. VIII – 2A**) iar miezul, de foarte bună calitate, este stratificat, având o culoare neagră, cu vinișoare mai deschise. (**PL. VIII – 2B**)

d) – Galet de jasp – are un cortex maroniu deschis, cu aspect de „păr creț", iar miezul, gălbui și mat, este fin la atingere, dar prezintă fisuri care îngreunează debitajul.

e) – Galet de gresie silicioasă – are un cortex maro, mat, cu liniuțe curbate puțin adâncite,care dau aspectul de „păr creț" fin, de culoare maroniu închis, iar miezul este cenușiu, poros la atingere și se pretează bine cioplirii. (**PL. VIII – 4**)

f) Galet de argilit – are un cortex maroniu, mat, neted, fin, iar miezul este gălbui, poros la pipăit, cu spărtură foarte concoidală, dar cu rezistență scăzută.

8. Zona Bretea Mureșană – se află la Nord de Mureș (**PL. I – 8**) și pe pârâurile de aici apar un număr însemnat de galeți de jasp și opal asemănători cu cei de la Brotuna Basarabasa[8]. Cei 5 galeți colectați de mine sunt fie galbeni (**PL. VII – 5**), fie roșii (**PL. VII – 6**), au cortexul mat și cu „păr creț", iar miezul asemănător la culoare este de calitate foarte bună.

9. Sarmizegetusa - Hobița – reprezintă un punct situat în partea de sud – vest a Țării Hațegului (**PL. I – 9**), în apropierea orașului Hațeg, domnul Marin Cârciumaru semnalizând prezența silexului[9].Zona este cunoscută mai cu seamă datorită localizării în acest areal a capitalei Provinciei Dacia, Colonia Augusta Dacica Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Dar în același areal au fost localizate și locuiri preistorice. Zona este străbătută de la sud la nord de pârâul Sarmizegetusa, în perimetrul acestei ape apărând ocazional roci ce prezintă spărtură concoidală. Totuși raritatea galeților utilizabili în confecționarea uneltelor de piatră cioplită nu recomandă zona ca una foarte bună în colectarea materiei prime.

Am recoltat, în vederea debitajului, 4 galeți, ce pot fi clasificați astfel:

a) – Galeți de silex – 3 la număr, având cortexul negricios, mat și cu găurele, iar miezul albicios și translucid, calitatea diferind de la un galet la altul, în funcție de procentul de impurități conținut (**PL. IX – 1**).

b) – Galet de calcedonie – cu cortexul maro, mat și găunos, are miezul de foarte bună calitate, asemănător cu cel al silexului bănățean, având culoare maronie sau gălbuie. (**PL. IX – 2**)

[8] Păunescu, 2001, p. 224-225

[9] Cârciumaru, 2007, fig. 21

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

10. Valea Prutului – reprezintă o zonă cu o bogată locuire preistorică, fiind foarte cunoscută calitatea silexului din această zonă, care în anumite perioade a fost transportat la mari distanțe.

Galeții pe care i-am debitat în vederea realizării acestor experimente au fost recoltați din satul Sadoveni, comuna Manoleasa, județul Botoșani **(PL. I – 10)**, de către domnișoara Monica Vintilă, care mi i-a pus la dispoziție.

Galeții au avut dimensiuni reduse, dar probabil că și în Paleolitic rocile transportate pe distanțe lungi nu erau foarte mari datorită faptului că mijloacele de transport (lipsa tracțiunii animale) nu permiteau acest lucru. Din același motiv este foarte probabil ca materia primă să fi fost transportată sub forma unor nuclee gata preparate, evitând transportarea părților nefolositoare sau a galeților ce nu aveau calitatea dorită.

Cele patru pietre pe care le-am utilizat aveau un cortex alb – cenușiu deschis, cu găurele fine și se încadrau în tipul „silexului de Prut". **(PL. IX – 3A)** Miezul galeților a variat coloristic de la cenușiu – albicios la cenușiu foarte închis, având fără excepție pete albe. **(PL. IX – 3B)** Din cei patru galeți, trei au permis obținerea unor spărturi concoidale de foarte bună calitate, iar al patrulea, deși a prezentat muchii tăioase, s-a spart iregulat.

II. Debitajul pieselor. După obținerea materiei prime, următoarea etapă în confecționarea uneltelor din piatră cioplită, o reprezintă debitarea pieselor.

De-a lungul timpului cei ce au spart piatra au dezvoltat diferite tehnici de a fragmenta galeții în vederea obținerii unor unelte care le erau necesare. Cu siguranță că fiecare individ și-a creat propria sa metodă și „filosofie" de debitare, în funcție de necesitățile sale, de intelectul său, de moștenirea culturală pe care o primise și de gradul de învățare și perfecționare la care ajunsese, dar specialiștii în domeniu au ajuns la concluzia că există anumite tehnici mari de debitaj ce s-au succedat de-a lungul timpului.

În cele ce urmează voi aplica aceste tehnici de debitaj asupra unor galeți, încercând astfel să analizez cât mai bine rezultatele obținute.

1. Tehnica debitajului *abbevillian* și *acheulean*

Această tehnică a fost utilizată în cursul paleoliticului inferior, fiind cea mai simplă dintre tehnicile de debitaj. Oamenii care foloseau această tehnică nu aveau nevoie de unelte foarte complexe, ei încercând fie să desprindă așchii mari și tăioase, fie să-și confecționeze unelte simple de genul *chopper* sau *chopping – tool.*

Acest tip de debitaj utilizează percutoare dure și nu presupune o pregătire prealabilă a galetului [10].

Am încercat să exemplific această tehnică utilizând un galet de opal roșu, provenit de pe Valea Roatei **(PL. XI – 1)**, de formă ușor ovală, având diametrul maxim de aproximativ 12 cm. Percutorul din cuarțit pe care l-am folosit avea formă aproximativ rotundă, cu diametrul de aproximativ 7 cm. **(PL. X – 1B)** Prima lovitură a fost aplicată la capătul îngust al galetului, dislocând o așchie de

[10] Cârciumaru, 2000, p. 39

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

dimensiuni relativ mici. **(PL. XI – 2)** Am continuat desprinderea de aşchii consecutive (din ce în ce mai mari) urmând acelaşi plan de lovire, obținând astfel o unealtă de tip *chopper*. **(PL. XI – 3)** Utilizând negativele desprindere ale acestor aşchii drept planuri de lovire, am obținut desprinderea unor aşchii de pe cealaltă parte a galetului (a aceluiaşi capăt). Astfel am obținut un utilaj de tip *chopping – tool* **(PL. XI – 4)** având o parte activă relativ dreaptă, precum şi o serie de aşchii tăioase, unele regulate **(PL. XI – 5)**.

Un alt mod de confecționare a acestui tip de unealtă constă în faptul că după desprinderea fiecărei aşchii, utilizăm negativul de desprindere a acesteia ca plan de lovire pentru desprinderea următoarei aşchii, alternând dislocarea aşchiilor de pe cele două fețe, obținând astfel o parte activă sinuoasă şi nişte aşchii mai puțin regulate.

2. Tehnica „percutorului dormind"

Această tehnică denumită şi „debitaj *clactonian*", „pe nicovală", sau „bloc contra bloc" presupune existența unui percutor de dimensiuni mari şi foarte stabil aşezat pe sol, urmând ca nucleul ținut în mână să fie lovit de acesta [11].

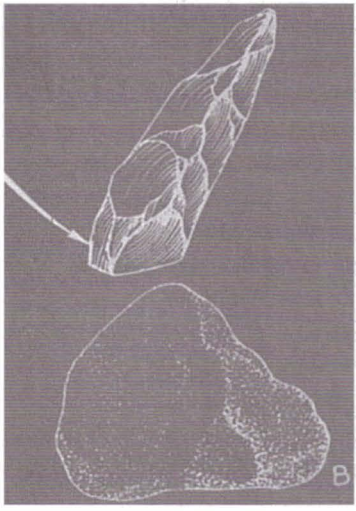

Schema percuției „bloc contra bloc" [12].

În vederea realizării acestui tip de debitaj am utilizat un galet de silex, de calitate medie, provenit de pe Valea Mureşului, cu un diametru de 8 cm. După ce am desprins o aşchie mare **(PL. XII – 1)**, am transformat negativul de desprindere al acesteia în plan de lovire pentru următoarele desprinderi. Piesele obținute în acest fel **(PL. XII – 3)** sunt iregulate, având unele caracteristici precum: lungime redusă, lățime şi grosime mari, mărimea bulbului **(PL. XII – 2)** şi a ondulațiilor de desprindere variind în funcție de forța şi unghiul de lovire (urmând a discuta mai pe larg despre acest fapt într-un subcapitol viitor).

[11] Ibidem

[12] Bordes, 1961, p. 15, Fig. 3 – 5B

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Acest tip de debitaj nu este unul foarte eficient deoarece pot fi debitate un număr redus de aşchii, fiind nevoit să renunţ la debitaj deşi nucleul era încă destul de mare.

3. Tehnica „percuţiei sprijinite"

Această tehnică presupune existenţa a trei galeţi. Prima piatră este de dorit să fie mare şi stabilă, de preferabil greu casabilă, aşezată pe sol şi jucând rol de „sprijinitor " sau de „nicovală ". A doua piatră este de fapt galetul ce urmează a fi debitat, iar a treia este reprezentată de percutorul care trebuie să fie destul de mare şi obligatoriu dur (de natură litică). Despre acest tip de percuţie domnul Marin Cârciumaru spune că: „lovirea se face pe direcţie verticală ", „produce stigmate specifice " şi „este întrebuinţată mai ales pentru a crăpa galeţii " [13].

Eu sunt de părere că acest tip de debitaj este foarte la îndemână mai ales pentru cei ce nu deţin o experienţă prea mare în privinţa debitajului litic. În vara anului 2006, adică cu trei ani în urmă faţă de data redactării acestei lucrări, mă aflam la începuturile încercărilor mele de a sparge piatră (exceptând faptul că în timpul copilăriei am spart şi eu pietre, ca mai toţi copiii, fără a avea un scop anume) şi cea mai uşoară metodă de a obţine piese tăioase mi se părea aceasta.

Ceea ce descrie domnul Cârciumaru mai sus reprezintă forma cea mai puţin specializată a acestei proceduri de debitaj şi într-adevăr este folositoare la crăpatul galeţilor mari şi cu proprietatea de a forma spărturi concoidale mai redusă (pietrele mai proaste din punct de vedere calitativ clivează mai greu), în acest caz percutorul de dimensiuni comparabile cu cele ale galetului ce urmează a fi debitat putând fi chiar aruncat asupra acestuia pentru a mării forţa de impact. Dar acest tip de percuţie poate fi specializat si cu el se pot obţine piese litice destul de bune.

Pentru a demonstra acest tip de percuţie am ales un galet de silex mediu din punct de vedere calitativ, **(PL. IX – 1)** colectat din zona Sarmizegetusa - Hobiţa. După ce piatra a fost crăpată, utilizând procedeul de mai sus, am sprijinit bucata mai mare pe o „nicovală " , am fixat-o cu una dintre mâni şi folosind spărtura drept plan de lovire am început să debitez, utilizând ca percutor o piatră de râu, conglomerată, de formă ovaloidă cu dimensiuni maxime de aproximativ 10 cm **(PL. X – 1C)**. Atunci când am lovit aproape vertical am obţinut aşchii mari şi groase, cu un bulb pronunţat şi prelungit **(PL. XIII – 1A; 1B)**. Micşorând unghiul dintre direcţia de percuţie şi planul de lovire am reuşit să obţin un punct de percuţie mai apropiat de marginea planului de lovire (o lovire verticală foarte aproape de această margine produce doar sfărâmarea unor bucăţele din galetul debitat), piesele obţinute fiind aşchii sau lame de tipul „à dos "**(PL. XIII – 3)**, subţiri (unele dintre ele şi înguste), cu bulb mult mai redus **(PL. XIII - 2)**. Un viciu al acestei metode de debitaj este acela că unele piese (de obicei cele mai subţiri şi mai lungi) pot fi deseori fracturate în timpul debitajului. De asemenea acest tip de percuţie îl predispune cel mai mult pe cioplitor accidentelor.

[13] Cârciumaru, 2000, p. 22

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Accesibilitatea acestei tehnici pentru începători face probabilă utilizarea ei şi în Preistorie de către unii dinte copiii ce învățau foarte de timpuriu să spargă pietre. Acest lucru nu trebuie neglijat deoarece mortalitatea la vârste foarte fragede era extrem de ridicată , mulți indivizi dispărând înainte de a apuca să se specializeze în spartul pietrelor şi multe dintre artefactele litice preistorice pot fi creațiile unor copii.

4. Tehnica „levallois"

Această metodă de debitaj reprezintă o evoluție clară față de toate celelalte tehnici ce au precedat-o. „Metoda *levallois* este caracterizată de un debitaj sistematic, care permite de a produce în serie, dintr-un acelaşi galet, suporturi ce vor folosi preparării unor utilaje propriu-zise. Această tehnică răspundea la o mai bună productivitate şi la economisirea materiei prime" [14].

Nevoia de unelte mai specializate şi automat de materie primă de calitate superioară a constrâns oamenii să creeze acest tip de abordare a galeților, exploatându-le resursele la maximum.

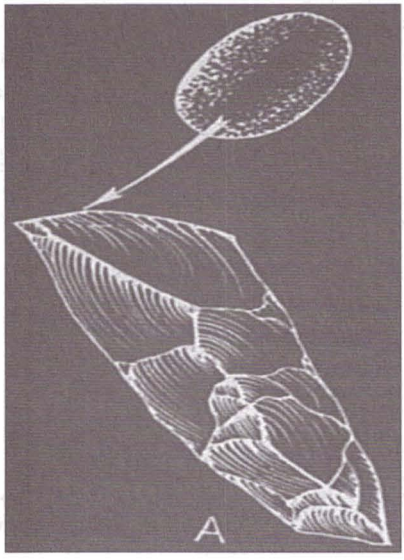

Schema percuției în debitajul „levallois"[15]

Pentru a demonstra eficiența acestui tip de debitaj am cioplit în acest fel un galet de silex relativ bun , de formă aproximativ prismatică, cu dimensiuni de 15 x 8 x 7 cm, (**PL. IV - 1**) colectat de pe Valea Mureşului. Am obținut un total de 32 piese (fără a socoti aşchiile de decorticare) cu dimensiuni cuprinse între 6 şi 1 cm, dintre care un număr de 21 l-au reprezentat piesele de tip aşchie, 7 piese de tip lamă şi 4 lamele.(**PL. XIV – 3)**

[14] Cârciumaru, 2000, p. 39

[15] Bordes, 1961, p. 15, Fig. 3 – 5A

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

5. Tehnica „debitajului laminar"

Această tehnică poate fi considerată o evoluție a debitajului „levallois", fiind practic o specializare a acestuia din urmă. Această metodă de debitare a galeților a apărut probabil din necesitatea oamenilor de a obține multe piese litice cât mai lungi, cât mai subțiri și cât mai înguste necesare confecționării uneltelor tot mai elaborate de care aveau nevoie.

Pentru a realiza un astfel de debita,j galetul folosit trebuie să aibă o calitate superioară, în exemplificarea din această lucrare, eu folosind un galet de calcedonie, recoltat din zona Sarmizegetusa - Hobița (**PL. XV - 1**). Necesitatea utilizării rocilor foarte bune a determinat probabil o atentă selectare a materiei prime și a sporit transportul acesteia pe distanțe mari în anumite epoci ale Preistoriei.

Efectuarea unor desprinderi laminare presupune amenajarea unor planuri de lovire de dimensiuni mari si desprinderea paralelă a mai multor aşchii lungi în vederea creării de creste (**PL. XV – 2**), fiecare lamă debitată ulterior (**PL. XV – 3A**) creând noi creste(**PL. XV – 3B**). În acest fel nucleul capătă de cele mai multe ori o formă regulată de trunchi de con.

Desprinderea lamelor poate fi făcută atât prin percuție directă, fie cu un percutor mic din piatră (**PL. X – 1G,H**), fie cu un percutor moale din os (**PL. X – 2**) sau din corn (**PL. X – 3**), cât și prin percuție indirectă, utilizând o „daltă" din os, corn, sau piatră.

O altă metodă de obținere a lamelor este debitarea prin presiune. „O formă spectaculoasă a percuției indirecte este percuția prin presiune. Ea se realizează prin presiunea pectorală exercitată pe nucleu cu ajutorul unei tije de lemn în forma literei T, armată la capăt cu un vârf de corn, de piatră, os, și chiar lemn foarte dur"[16]. Această metodă necesită însă existența unor premise speciale. Ea poate fi aplicată cu succes doar unor nuclee special amenajate, de dimensiuni mari și din materie primă de cea mai bună calitate (în speță obsidian). Lipsa unei astfel de materii prime precum și lipsa (în momentul de față) însușirii unei astfel de tehnici, m-au pus în imposibilitatea de a debita în acest fel în această lucrare.

Pentru a demonstra efectuarea debitajului „laminar" voi încerca să descriu etapele realizării lui (multe dintre acestea sunt comune și debitajului „levallois"), utilizând un galet, aproximativ sferic (cu diametrul de 10-12 cm) din „silex bănățean" de foarte bună calitate (**PL. VII – 3A**), găsit în sursa de materie primă de la Herepeia.

După ce galetul a fost cercetat, am stabilit un punct propice primei loviri și ținând blocul în mâna stângă am aplicat o lovitură oblică utilizând un percutor rotund din cuarțit, având diametrul de aproximativ 6 cm (**PL. X – 1B**). Am desprins astfel o primă aşchie, de dimensiuni mari (numită în literatura de specialitate *entame*) (**PL. XVI a – 1B**), creând totodată un prim plan de lovire (**PL. XVI a – 1A**), ce a servit desprinderii aşchiilor de decorticare (**PL. XVI a – 2**).

[16] Cârciumaru, 2000, p. 23

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Trebuie menționat faptul ca și unele dintre aceste așchii pot fi utilizate, prezentând muchii tăioase.

O dată cu desprinderea acestor așchii a fost preparat și nucleul ce deja prezintă creste (**PL. XVI a – 3**). Prepararea cât mai rapidă a nucleului, prin desprinderea unor așchii de decorticare cât mai subțiri nu risipește materia primă , mai ales, dat fiind faptul, că de multe ori zona subcorticală are calități superioare.

După cercetarea atentă a nucleului format, am ales o creastă lungă și pronunțată (**PL. XVI a – 4**), perpendiculară pe un plan de lovire bun (un plan de lovire este preferabil să fie drept sau ușor concav). Am ales un punct de percuție situat la aproximativ 1 cm de marginea planului de lovire aferent crestei (**PL. XVI a – 5**), preconizând desprinderea unei lame (**PL. XVI a – 6**). Percuția a fost realizată cu un percutor din cuarțit, având o formă alungită. (**PL. X – 1G**) pe o direcție aproape verticală față de planul lovirii. Greșind ținta, în timpul percuției, cu 2 - 3 mm lama preconizată a devenit așchie (**PL. XVI a – 7A**). Această așchie are un bulb pronunțat, vizibil și pe negativul de desprindere (**PL. XVI a – 7B**), lucru datorat, conform literaturii de specialitate, utilizării unui percutor dur.

O dată cu desprinderea acestei așchii au fost create alte două creste, și după cercetarea lor , mi-am îndreptat atenția asupra celei din stânga (**PL. XVI a – 7B**), considerând-o mai potrivită obținerii unui nou produs de debitaj.

Utilizând același plan de lovire ca si mai înainte am ales un nou punct de percuție situat de această dată ceva mai aproape de marginea planului de lovire (**PL. XVI a – 8**), preconizând și de această dată obținerea unei lame(**PL. XVI b – 9**). Utilizând același percutor am aplicat o lovitură sub un unghi mult mai ascuțit față de planul de lovire (aproximativ 45 de grade). Lama rezultată (**PL. XVI b – 10A**) a respectat desprinderea preconizată de mine, iar faptul că am folosit un unghi de lovire ascuțit a dus la obținerea unui bulb foarte mic, aproape inexistent, dar a unor unde de șoc la fel de pronunțate ca și mai înainte (**PL. XVI b – 10C**), fapte vizibile și pe negativul de desprindere (**PL. XVI b – 10B**). De aici reiese că potrivit experimentelor mele, proeminența bulbului depinde mai mult de unghiul de lovire și mai puțin de tehnica de debitaj și natura percutorului. (Problema proeminenței bulbului este una importantă, un bulb mare îngreunând o prelucrare sau o înmănușare ulterioară).

Și lovirea cu un percutor moale duce la reducerea bulbului, dar această percuție, fie desprinde piese de dimensiuni mai mici, fie necesită o lovitură mai puternică, ceea ce duce la scăderea preciziei.

Continuând desprinderile după aceleași reguli, am obținut în final un număr de 50 de piese (exceptând așchiile de decorticare) dintre care 24 așchii, 19 lame, și 7 lamele (**PL. XVI b – 11**). Trebuie menționat faptul logic că odată cu reducerea dimensiunilor nucleului s-au redus și dimensiunile pieselor debitate. Nucleul epuizat are o formă aproape cubică, laturile sale nedepășind 2-3 cm (**PL. XVI b – 12**).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

III. Confecţionarea uneltelor. Un pas foarte important îl constituie prelucrarea produselor de debitaj, în vederea obţinerii uneltelor.

În funcţie de tipul şi scopul utilităţii uneltei, unele piese de debitaj, precum lamele sau aşchiile cu diferite proprietăţi (în special cele foarte tăioase), pot deveni unelte fără a suferi alte intervenţii. **(PL. XX – 5F, 5G, 5H, 5I, 5K, 5L)** Astfel de unelte pot fi utilizate cu succes, spre exemplu la jupuirea şi tranşarea animalului. Asupra altor produse de debitaj este necesară modificarea caracteristicilor iniţiale, lucru posibil prin operaţia numită „retuşare".

În literatura de specialitate există numeroase clasificări ale tipurilor de retuşe, acest procedeu putând fi realizat în numeroase moduri, în funcţie de: destinaţia dată uneltei, nivelul intelectual şi priceperea individului ce produce retuşele, retuşoarele folosite în acest scop, faţa şi zona piesei supuse retuşării, etc.

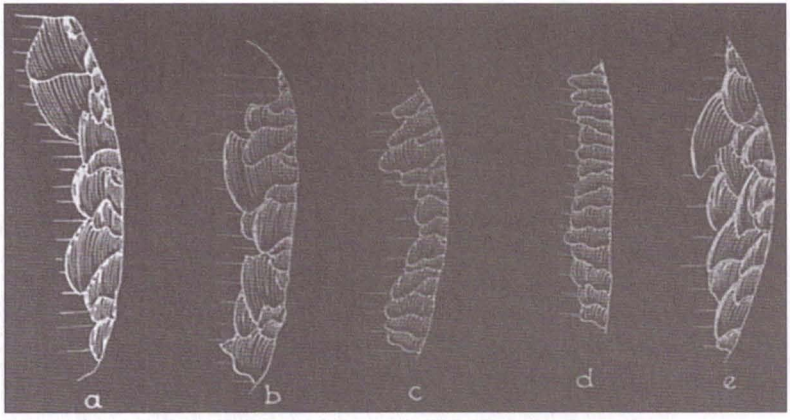

Diferite tipuri de retuşe [17]

Existând o gamă atât de variată de retuşe, specialişti ca F. Bordes, M. Brezillon, Y. Taborin sau M Cârciumaru le-au clasificat după numeroase criterii: modul de realizare, amploarea retuşei, conturul, orientarea, unghiul în raport cu planul piesei, localizarea, întinderea, morfologia, forma, etc, astfel încât fiecare piesă retuşată poate fi privită ca unicat.

Eu am încercat să exemplific câteva tipuri de retuşe în funcţie de natura retuşorului cu care au fost realizate. În lucrarea de faţă am utilizat retuşoare din piatră **(PL. X – 4)**, os**(PL. X – 6)**, corn de căprior **(PL. X – 5)** sau de cerb **(PL. X – 3)**.

Astfel, am efectuat pe o aşchie de silex „de Herepeia" **(PL. XVII – 1A)** retuşe prin percuţie cu piatra, realizând nişte retuşe paralele, abrupte, directe, propice realizării unui *gratoir* **(PL. XVII – 1B, 1C)**.

Un alt tip de retuşaj a fost realizat prin percuţie cu corn de cerb asupra unei aşchii de jasp de pe Valea Roatei **(PL. XVII – 2A)**, rezultând nişte retuşe directe,

[17] Bordes, 1961, p. 9, Fig. 1

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ordinare și profunde, obținând un *racloir* (**PL. XVII – 2B, 2C**). În vederea înmănușării, celălalt capăt al piesei a fost retușat direct si abrupt, obținându-se un *encoche* (**PL. XVII – 2B, 2C**).

Un alt tip de retușare este cel prin presiune, dar și acesta poate fi realizat în mai multe moduri. Un prim mod este acela când marginea piesei, în cazul de față o lamă din silex de Prut (**PL. XVII – 3A**), presează un retușor „dormind" aflat pe sol. Este preferabil ca acest retușor să aibă o muchie sau un pinten pe care să se exercite presiunea. Astfel, am putut obține o lamă retușată, cu retușe bifaciale, ordinare, subparalele (**PL. XVII – 3B, 3C**), partea activă fiind zimțată, propice tăierii fibrelor vegetale.

Al doilea tip de retușare prin presiune se realizează apăsând cu un retușor de os sau corn (**PL. X – 5, 6**) marginea piesei, în cazul de față o lamă de silex „bănățean" de la Herepeia (**PL. XVII – 4A**). Încă odată această procedură poate fi făcută în două moduri:

a) – piesa, ținută între degetele mare și arătător, este sprijinită cu marginea dinspre degetul arătător pe un suport (eventual piciorul artizanului), iar marginea dinspre degetul mare, asupra căreia se lucrează este ținută ușor ridicată, retușele fiind date prin presare cu vârful retușorului, unghiul de presare dând profunzimea retușelor. Acest tip de retușare este propice pieselor de dimensiuni mici.

b) – piesa, ținută cu degetele în podul palmei aceleiași mâini (este recomandată protejarea mâinii cu o bucată de piele), este retușată prin presiune cu vârful retușorului.

Lama în cauză are o margine retușată prin primul procedeu, iar cealaltă margine prin al doilea procedeu, obținând retușe bifaciale, ordinare și paralele, având părțile active ușor zimțate și foarte tăioase. (**PL. XVII – 4B**)

În decursul timpului uneltele oamenilor au variat în funcție de nivelul de dezvoltare și de stilul de viață pe îl aveau. Totuși, pot fi stabilite niște categorii de unelte, ce au îndeplinit funcții asemănătoare de-a lungul Preistoriei. Există numeroase criterii de clasificare a utilajelor litice preistorice, dar din punctul de vedere al abordării confecționării lor pot fi împărțite în două mari categorii:

a. Unelte confecționate prin desprinderea de așchii și amenajarea unei zone a nucleului ca parte activă.

b. Unelte realizate prin amenajarea celor trei tipuri de produse de debitaj, adică așchii, lame și lamele.

În continuare voi încerca să fac o înșiruire a celor mai cunoscute tipuri de unelte preistorice din piatră, exemplificând totodată confecționarea lor.

Unelte de tip ***chopper*** – reprezintă unele dintre cele mai vechi unelte și cele mai rudimentare amenajări ale galeților, apărând în Paleoliticul inferior. Unealta de tip *chopper* este una simplă, dar utilă.

Pentru exemplificare, am efectuat asupra uneia dintre extremitățile unui galet de cuarțit de pe Valea Mureșului desprinderi de așchii unifaciale și succesive, practic am decorticat capătul pietrei doar pe una din fețe (**PL. XVIII – 1A, 1B**). Am obținut astfel o parte activă cu un tăiș drept. (**PL. XVIII – 1C**)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Unelte de tip ***chopping – tool*** – reprezintă o evoluție apărută pe parcursul Paleoliticului inferior a uneltelor de tip *chopper*, înlocuindu-le practic pe acestea. Sunt mai elaborate, fiind debitate bifacial și dând o rezistență mai mare tăișului.

Spre exemplificare, am ales un galet de opal roșu cules de pe Valea Roatei **(PL. XI – 1)** pe care l-am amenajat ca pe o unealtă de tip *chopper*. **(PL. XI – 3)**. Ulterior, am folosit negativele de desprindere ale primelor așchii ca și planuri de lovire, decorticând și cealaltă față **(PL. XI – 4)**, rezultând o parte activă dreaptă și tăioasă.

Bifaciale – apar ca o necesitate a specializării uneltelor de tip *chopping – tool* , datorită diversificării activităților umane. Ele se deosebesc de uneltele tip *chopping – tool* prin faptul că au partea activă amenajată sub formă de vârf.

Am exemplificat acest tip de unealtă prelucrând un galet discoidal din silex de pe Valea Roatei **(PL. XVIII – 2A)**. Utilizând forma nativă a pietrei, am desprins așchii alternative de pe ambele fețe și pe ambele margini, astfel încât partea activă a devenit tăioasă **(PL. XVIII – 2C)** și sub forma literei „V" **(PL. XVIII – 2B)**.

Un alt mod de a crea o bifacială este și utilizarea unei așchii de dimensiuni mari, în cazul de față o așchie de jasp de la Herepeia **(PL. XVIII – 4A)**, pe care am amenajat-o asemănător cu cele descrise mai sus **(PL. XVIII – 4B, 4C)**, obținând o bifacială mai subțire ce se preta înmănușării.

Toporașe de mână – sunt în general utilaje pe așchie, destul de mari, putând ajunge la 25 cm lungime [18].

Pentru a obține un toporaș de mână, am folosit o așchie mare desprinsă de pe un galet de silex opac „de Herepeia" **(PL. XVIII – 3A)**. Având deja o formă potrivită, am efectuat desprinderi din capătul mai subțire al așchiei, utilizând ca plan de lovire fața de așchiere a produsului de debitaj în cauză. **(PL. XVIII – 3C)** Am obținut în acest fel un toporaș de mână unifacial. **(PL. XVIII – 3B)**

Lame retușate – reprezintă cea mai simplă transformare a produselor de debitaj și de-a lungul Preistoriei a fost utilizată o gamă foarte largă și variată de astfel de unelte.

În funcție de utilitatea lor, ele au diverse caracteristici **(PL. XX – 5A, 5B, 5C, 5D, 5E, 5J, 5M, 5N, 5O)** și au putut fi înmănușate sau utilizate ca atare.

În același fel au putut fi prelucrate și folosite și unele așchii.

Vârfurile – de mână sau înmănușate au reprezentat cele mai importante arme ale Preistoriei. Cu forme și dimensiuni variabile, vârfurile au avut întotdeauna în comun o parte activă sub forma literei „V", capătul opus pretându-se înmănușării, devenind astfel un utilaj destinat străpungerii cărnii și uciderii victimei (fie că era vorba despre animal sau despre om).

Vârfurile sunt confecționate prin retușarea unor lame și mai ales a unor așchii. Există mai multe tehnici de realizare a unui vârf. În cazul vârfurilor *levallois* **(PL. XIX – 3A, 3B, 3C)**, sunt utilizate așchii ce deja au o formă predestinată, retușele nefiind întotdeauna obligatorii.

[18] Cârciumaru, 2000, p. 67

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Vârfurile mai complexe pot fi confecționate și în mai multe feluri. Fie se alege o așchie de formă triunghiulară, a cărei părți active nu necesită mari transformări, dar în acest caz apar probleme la amenajarea părții de înmănușat, deoarece de multe ori în această parte proximală a așchiei apare un bulb pronunțat, ce necesită retușe speciale date de pe talon în vederea subțierii lui. În al doilea caz (**PL. XIX – 1A**), partea distală a așchiei este transformată în zona de înmănușare, în timp ce partea proximală este subțiată și ascuțită prin retușe alternante, date prin percuție (**PL. XIX – 1B**). Pentru finisarea vârfului pot fi date retușe prin presiune sau utilizând un percutor mai mic (**PL. XIX – 1C**).

Uneori vârfurile au fost realizate utilizând așchii sau lame cu creastă, aceasta devenind axa longitudinală a vârfului. (**PL. XIX – 4C**) Utilizarea unei astfel de creste mediane conferă o rezistență mai mare vârfului, din acest motiv multe dintre vârfurile metalice de mai târziu având o nervură mediană.

O formă foarte des întâlnită a vârfurilor este cea de frunză (**PL. XIX – 2A, 2B, 2C, 2D, 2E**), iar o evoluție în ceea ce privește amenajarea părții de înmănușare o constituie apariția pedunculului (**PL. XIX – 4A, 4B, 4C, 4D, 4E**).

Gratoir – **ele** – reprezintă unelte adaptate răzuirii (în special a pieilor de animale) și au avut o mulțime de forme și dimensiuni, având ca punct comun faptul că partea activă este amenajată prin retușare abruptă dată de pe una dintre fețe.

În cadrul acestor experimente am confecționat mai multe tipuri de *gratior* – e, care, conform tipologiei lui François Bordes[19], pot fi încadrate astfel: *gratoir* pe așchie retușată (**PL. XX – 3A**), *gratoir* – e pe lamă (**PL. XX – 3B, 3C**), *gratoir* în bot de lamă (**PL. XX – 3D**), *gratoir* carenat (**PL. XX – 3E**), *gratoir* circular pe așchie (**PL. XX – 3F**), *gratoir* sub formă de unghie (**PL. XX – 3G**).

Racloir – **ele** – sunt realizate pe așchie sau lamă, de obicei mai lungi de 5 cm, de fiecare dată mai late decât mai groase, cu una sau mai multe margini retușate care ocupă cea mai mare parte a pieselor [20].

Conform tipologiei lui François Bordes [21], *racloir* – ele confecționate în cadrul acestei lucrări, pot fi încadrate astfel: *racloir* pe așchie (**PL. XX – 4A**), *racloir* cu *encoche* (**PL. XX – 4B**), *racloir* circular (**PL. XX – 4C**), *racloir* pe lamă (**PL. XX – 4D**), *racloir* convex (**PL. XX – 4E**).

Perçoir – **ele** – reprezintă unelte preistorice destinate perforării diferitelor materiale (piele, os, lemn, cochilii etc).

În cazul de față am utilizat o așchie de jasp, de formă triunghiulară și alungită (**PL. XX – 1A**), pe care am retușat-o, obținând o piesă cu un vârf subțire și alungit (**PL. XX – 1B**).

Burin – **ele** – sunt utilaje care au fost obținute printr-o tehnică specială denumită „coup de burin" [22]. Cel mai probabil aceste piese erau utilizate pentru a zgâria și scrijeli materiale precum osul, cornul, fildeșul sau lemnul.

[19] Bordes, 1961, p. 31
[20] Cârciumaru, 2000, p. 69, 70
[21] Bordes, 1961, p. 25 – 30
[22] Cârciumaru, 2000, p. 78

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Utilizând tehnica descrisă mai sus, am confecţionat şi eu un *burin* (**PL. XX – 2B**), pornind de la o aşchie de silex „bănăţean" (**PL. XX – 2A**).

Pentru o mai bună exemplificare a transformării produselor de debitaj în utilaje finite, am făcut o paralelă între piesele rezultate în urma debitării unui galet de silex „bănăţean" de calitate relativ bună şi uneltele obţinute după prelucrarea acestora, păstrându-le aceeaşi poziţie în schemă (**PL. XXI**):

- aşchia 1A devine *racloir* – ul 2A
- aşchia 1B devine *racloir* – ul longitudinal 2B
- aşchia 1C devine *gratoir* – ul carenat 2C
- aşchia 1D devine *racloir* – ul concav 2D
- aşchia 1E se fracturează, fiind transformată într-un *burin* şi o lamă cu o margine tăioasă, notate 2E
- aşchia 1F devine vârful 2F
- lama 1G rămâne identică în 2G
- lama 1H devine lama cu o margine retuşată 2H
- aşchia 1I devine vârful 2I
- aşchia 1J devine vârful 2J
- aşchia 1K devine lama retuşată 2K
- aşchia 1L devine *perçoir* – ul 2L
- lama 1M devine lama cu *gratoir* în bot 2M
- aşchia 1N devine lama retuşată 2N
- aşchia 1O se fracturează devenind rebutul 2O
- lama 1P devine microlitul 2P
- lama 1Q devine microlitul 2Q
- lama 1R devine lama retuşată 2R
- lama 1S devine *gratoir* – ul sub formă de unghie 2S
- lama 1T devine microlitul 2T.

IV. Înmănuşarea uneltelor. După finisarea utilajelor litice, unele dintre acestea nu erau utilizate aşa, ci erau fixate în suporturi de lemn, os sau corn, proces ce poartă numele de înmănuşare.

„Coada" utilajului reprezintă o mare evoluţie în ceea ce priveşte sporirea eficienţei uneltelor omului preistoric. Acest suport reprezintă o prelungire a piesei de piatră şi îi conferă omului posibilitatea de a manevra unealta mai uşor, mai repede şi cu mai multă forţă. De asemenea, prin înmănuşare, omul a putut da noi utilităţi diferitor utilaje litice (vârfurile ataşate tijelor lungi de lemn, devin suliţe şi mai apoi săgeţi).

Pentru a efectua operaţiunea de înmănuşare ne sunt necesare mai multe elemente. În primul rând avem nevoie de o piesă litică amenajată potrivit pentru a fi înmănuşată (de regulă această amenajare se face în zona opusă părţii active a piesei). Al doilea element îl reprezintă suportul în care urmează să fixăm utilajul litic. Acesta poate fi din lemn, corn, os (**PL. XXII - 6**) sau fibre vegetale. Unele unelte pot fi înmănuşate doar prin introducerea forţată a piesei de piatră în suport, dar pentru o mai bună calitate a fixării, de obicei mai sunt folosite şi substanţe care

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

să lipească cele două părți, precum și fibre vegetale sau de origine animală care să lege zona de contact.

În ceea ce privește lipirea, aceasta se poate face folosind mai multe tipuri de substanțe. În cadrul experimentelor mele, am folosit pentru lipire, rășină de brad sau pin (**PL. XXII – 1**) pe care uneori am combinat-o cu bitum (**PL. XXII – 2**) (este cunoscută utilizarea acestei substanțe în Preistorie, multe culturi neolitice utilizând-o pentru a-și decora ceramica), sau cu cenușă de lemn, reducându-i astfel casabilitatea.

În vederea legării, am utilizat fibre vegetale provenind din scoarță de tei sau din cea a lăstarilor de salcie, dar și fibre din tendoane de bovideu, căprior (**PL. XXII - 3**) și iepure.

Pentru o mai bună exemplificare voi puncta toate etapele procesului de înmănușare a unei lame.

Lama în cauză (**PL. XXIII – 2**), debitată prin metoda *levallois*, de pe un galet de silex recoltat din albia Văii Roatei, prezenta în partea distală o subțiere și o îngustare a dimensiunilor sale, fapt ce servea foarte bine înmănușării, ne mai necesitând amenajări suplimentare.

Ca suport, am ales un os tubular provenind din piciorul unei vulpi (**PL. XXII - 6**). Lovind acest os cu o piatră l-am fracturat pe o direcție oblică (**PL. XXIII – 1A**). Am lovit osul pentru a doua oară, de data aceasta folosind ca plan de lovire spărtura anterioară, obținând in acest mod două scobituri paralele, având forma literei „V" (**PL. XXIII – 1B**). Mai apoi am amenajat aceste scobituri, utilizând o așchie de silex, astfel încât să se potrivească cu lama în cauză (**PL. XXIII - 4**).

Următorul pas l-a reprezentat lipirea celor două părți. Am obținut acest liant după ce pe o piatră plată, încălzită în foc, am topit și am amestecat rășină de brad (în proporție de aproximativ 60 %) și bitum (în proporție de aproximativ 40 %) (**PL. XXIII - 3**).

După lipirea lamei propriu zise în suportul de os (**PL. XXIII - 5**), a urmat legarea zonei de contact, pentru a sporii rezistența (**PL. XXIII - 6**). Am utilizat pentru această operație fibre extrase din tendonul unui căprior. Tendonul, uscat în prealabil, a fost așezat pe o piatră și lovit în mod repetat, până ce din el s-au desprins fibre lungi si subțiri (**PL. XXII - 4**). Cu aceste fibre, înmuiate pentru scurt timp în apă, s-a realizat legarea uneltei, după uscare fibrele contractându-se și strângând legătura.

Un alt exemplu de confecționare a unei unelte preistorice este cel prezentat în planșa XXIV. În acest caz, dintr-o așchie de silex bănățean (**PL. XXIV - 1**), prin retușarea capătului distal cu un retușor de os, am obținut retușe abrupte, paralele, directe și acoperitoare, confecționând o unealtă de tip *gratoir*, partea proximală a așchiei amenajând-o propice înmănușării (**PL. XXIV - 2**). Suportul din tibie de oaie a fost amenajat ca și în cazul prezentat mai sus, până ce s-a potrivit perfect cu unealta din piatră (**PL. XXIV - 3**). Lipirea s-a făcut utilizând rășină în amestec cu

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

bitum, iar legarea folosind fibre extrase dintr-un tendon de vită. Unealta obținută se pretează foarte bine operațiunii de răzuire.

Alt mod de a înmănuşa un *gratoir* este acela prin care suportul din lemn este teşit la un capăt, în această zonă alipindu-se utilajul de piatră (**PL. XXIV - 5**).

Înmănuşarea vârfurilor. Vârfurile constituie o categorie de utilaje litice ce aproape întotdeauna au fost folosite înmănuşate. Ele au diferite aspecte şi dimensiuni, dar toate posedă o caracteristică definitorie: partea activă ascuțită şi sub forma literei „V", destinată înțepării şi străpungerii. Diferența între diferitele tipuri de unelte sau arme cu vârf a făcut-o suportul în care erau înmănuşate. Astfel, vârfurile pot fi fixate în capătul unui suport scurt ce devine un „cuțit" apt a fi utilizat în aplicarea loviturilor de aproape.

În cadrul acestei lucrări am confecționat trei astfel de cuțite. Primul, făcut dintr-o aşchie de jasp foarte alungită (**PL. XXV – 3A**), nu a necesitat fixarea într-un suport, ci doar învelirea părților mediană şi proximală cu o fibră vegetală (scoarță de salcie) pentru a proteja mâna. (**PL. XXV – 3B**).

Al doilea „cuțit" a fost realizat prin fixarea, lipirea şi apoi legarea (utilizând scoarța de salcie) acestuia într-un suport scurt de lemn, putând fi sprijinit uşor în podul palmei, mărind astfel eficiența în cazul unei lovituri directe. (**PL. XXV - 4**).

Al treilea „cuțit" a fost realizat utilizând un vârf pedunculat din silex de pe Valea Roatei, ataşat unei cozi din lemn prin lipire cu răşină de pin şi legare cu o fibră de origine animală, obținută dintr-un penis de porc. (**PL. XXV I – 2A**) Ca o completare ce nu ține de funcționalitatea piesei, suportul a fost decorat prin scrijelire şi ardere (utilizând tăciuni aprinşi şi pietre încinse), capătul fiind modelat sub forma unui cap de berbec. (**PL. XXVI – 2B**).

O altă unealtă confecționată cu ajutorul unui vârf este sulița. Sulițele confecționate în timpul acestor experimente (**PL. XXV – 2A, 2B**) au vârfuri de jasp montate în capătul unui suport subțire şi lung (de aproximativ 1,70 m), din lemn de alun. Lipirea s-a realizat utilizând răşină şi bitum, iar legarea folosind scoarță de salcie.

Cea mai elaborată armă ce foloseşte vârful este săgeata. (**PL. XXV – 1E**) În continuare voi descrie modul de confecționare a acesteia. Suportul l-a constituit o tijă subțire de alun, cu o lungime de aproximativ 80 cm. Pentru a fi îndreptată, ea a fost decojită şi supusă presiunii după încălzirea prealabilă la foc (**PL. XXV – 1A**). Unul dintre capetele ei a fost crestat, utilizând o aşchie cu retuşe foarte pronunțate, astfel încât să permită potrivirea vârfului de piatră, ce ulterior a fost lipit cu răşină amestecată cu bitum şi legat cu fibre din tendon. (**PL. XXV – 1**). La capătul opus al tijei au fost montate aripioare obținute prin despicarea longitudinală a unei pene de şoim (**PL. XXII – 5**). Aceste aripioare au rolul de a menține direcția şi poziția săgeții în aer. Ele au fost montate în plan longitudinal față de tijă pe o lungime de aproximativ 15 cm, fiind lipite de lemn cu un amestec de aproximativ 70% bitum şi 30% răşină, acest procentaj conferind liantului o elasticitate mai mare şi un timp de răcire şi întărire mai îndelungat. (**PL. XXV – 1C**) În partea opusă

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

montării vârfului, tija a fost prevăzută cu un şanţ destinat fixării corzii arcului. **(PL. XXV – 1B)**

Alte unelte au necesitat moduri de înmănuşare diferite. Spre exemplu, am putut realiza un toporaş prin ataşarea unei aşchii, perpendicular pe axul lung al unui suport de lemn, lipirea şi legarea realizându-se ca şi în cazul celorlalte unelte **(PL. XXVI – 3)**.

Un caz mai special îl reprezintă înmănuşarea microlitelor. Aceste piese litice regulate şi de dimensiuni mici **(PL. XXVI – 1A)** au putut fi utilizate fiind înmănuşate consecutiv în nişte şanţuri scrijelite de-a lungul suporturilor de lemn, obţinând astfel utilaje în genul secerilor. **(PL. XXV I – 1B)**.

Concluzii. După terminarea acestei lucrări am putut trage o serie de concluzii.

Experimentul, prin natura sa, reprezintă o abordare ştiinţifică în orice ştiinţă, deci prin urmare şi în arheologie, dar validitatea rezultatelor este dată de felul şi condiţiile de efectuare a experimentului.

Pentru a obţine rezultate valide, premisele trebuie să se bazeze doar pe materiale şi tehnici contemporane cu epoca în cauză.

Începerea unor activităţi experimentale presupune acumularea unor cunoştinţe teoretice cu privire la epoca şi tehnicile în discuţie, dar cel puţin în aceeaşi măsură, presupune şi o amplă experienţă, căpătată în timp. Din această cauză, posedarea unor cunoştinţe practice, a unor tehnici contemporane nouă, asemănătoare cu cele antice (tâmplăria, artizanatul, etc) este obligatorie şi se doreşte a fi cât mai dezvoltată, în caz contrar, experimentele noastre devenind doar nişte „jocuri de copii, ce încearcă să imite ceea ce văd la televizor ".

De asemenea, experimentul nu trebuie derulat în vederea obţinerii unor concluzii anume, ci vom verifica dacă aceste concluzii se regăsesc sau nu la sfârşitul experimentului.

Închei această lucrare conştient fiind de faptul că ar mai fi multe de spus despre un subiect atât de complex precum confecţionarea uneltelor din piatră cioplită, dar sperând că cele discutate de mine mai sus au adus un cât de mic aport în demonstrarea faptului că omul preistoric, privit în ansamblu, este de fapt o înlănţuire de indivizi ce reprezintă, fiecare, un unicat, chiar şi în modul de a-şi confecţiona unelte, în cursul acestui proces urmărind fiecare, nu crearea de artefacte ce trebuie să fie încadrate şi catalogate într-un anume fel, ci obţinerea unor utilaje care să răspundă necesităţilor lor. Ei creiază aceste unelte utilizând şi moştenirile culturale primite de la înaintaşii lor, dar mai ales folosind experienţele proprii aplicate fiecărui utilaj în parte, pentru că două unelte pot semăna dar niciodată nu vor fi identice, chiar dacă sunt realizate de acelaşi om, utilizând aceeaşi tehnică şi aceeaşi materie primă.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bibliografie

Băeştean – Băeştean, G, *Armata romană. Arheologia experimentală şi publicul de muzeu*, În curs de apariţie

Bordes 1961 – Bordes, F, *Typologie du Paléolithique Ancien et Moyen*, Deuxième Édition, Imprimeries Delmas, Bordeaux, 1961

Cârciumaru 2000 – Cârciumaru, M, *Evoluţia omului în Cuaternar. Tehnologie şi tipologie preistorică*, Partea a III-a, Editura Macarie, Târgovişte, 2000

Cârciumaru 2007 – Cârciumaru, M, Anghelinu,M, Niţu,E, Cosac,M, Murătoreanu,G, *Geoarcheologie du Paleolithique Mozen, Paleolithique Superieur, Epipaleolithique et Mesolithique en Roumanie,* Editura Cetatea de scaun, 2007

Păunescu 2001 – Păunescu, A, *Paleoliticul şi Mezoliticul din spaţiul transilvan*, Bucureşti, 2001

Pippidi – 1976 – Pippidi, D, M, *Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976

Reynolds – 1999 – Reynolds, P, J, *The Nature of Experiment in Archaeology*, în Experiment and Design in Archaeology, in honour of John Coles, published by Oxbow Books, Edited by A. F. Harding, 1999, p. 156 – 162

Stiger, 2001 – Stiger, M, *Hunter- Gatherer Archaeology of the Colorado High Country,* University Press of Colorado, 2001

Ghid Practic, *Minerale şi fosile. Speciile şi varietăţile cele mai cunoscute*, Erc Press, 2007

Pagini Web:
http://ro. Wikipedia.org/wikiArheologie_experimental%c4%83
http://monache. Blogspot. Com/2009/03/emory-coons-big-blade-maker.html

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

PLANȘE

I

II

LEGENDA

I- Harta Romaniei

II- Imagine din satelit a zonei Hunedoara

1- Valea Nandrului
2- Dealurile limitrofe Văii Roatei
3- Herepeia
4- Zona Chergheş-Cârjiţi
5- Valea Cernei
6- Valea Streiului
7- Valea Mureşului
8- Zona Bretea Mureşană
9- Zona Hobiţa-Sarmizegetusa
10- Valea Prutului

PLANŞA I – Zonele de colectare a materiei prime

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

JASP- VALEA ROATEI

1

2

3

4

SILEX- HEREPEIA

5

0 1

PLANŞA II

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

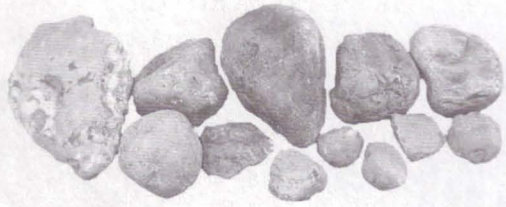

1

0 40

2A

2B

3A

3B

4A

4B

PLANŞA III – Materie primă – Valea Roatei

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

DEALURILE LIMITROFE VĂII ROATEI

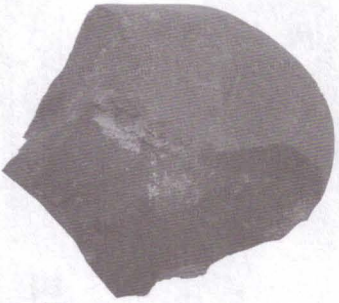

1

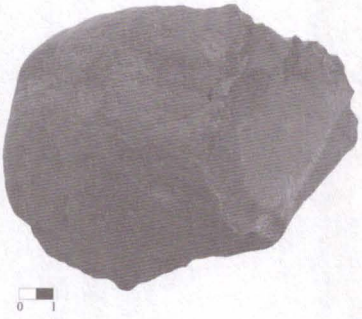

2

ZONA CHERGHEŞ- CÂRJEȚI

3

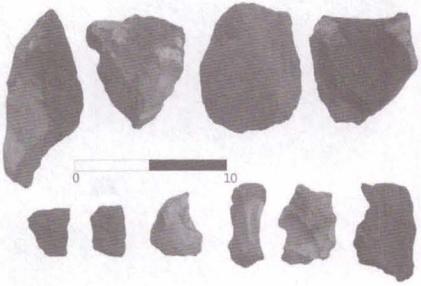

4

5

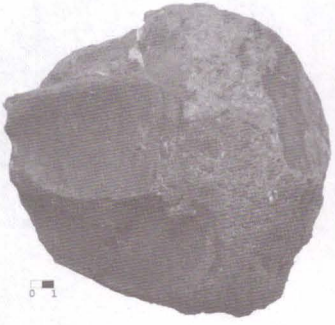

6

PLANȘA IV – Materie primă

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

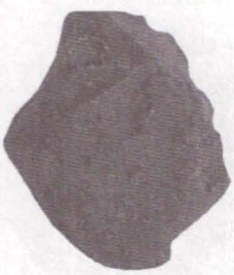

1A

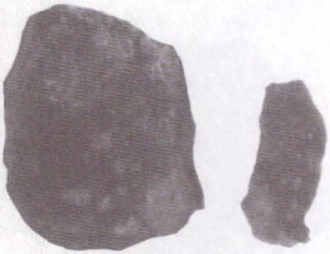

1B

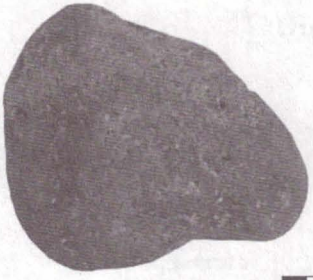

2A

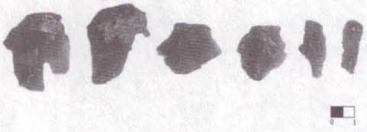

2B

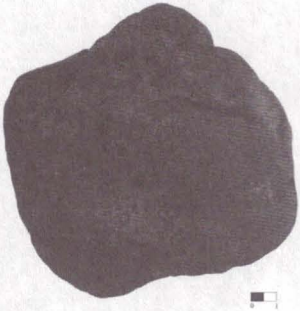

3A

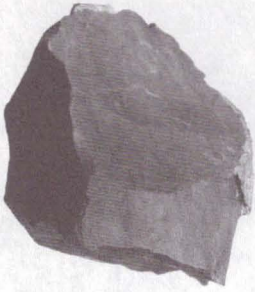

3B

PLANŞA V – Materie primă Herepeia

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

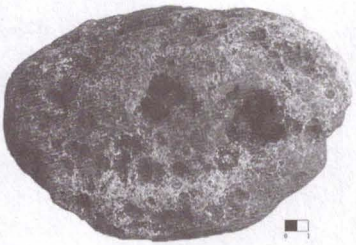

1A

1B

2A

2B

3

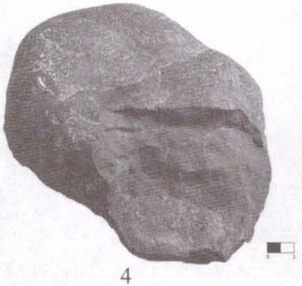

4

PLANŞA VI – Materie primă - Herepeia

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

VALEA CERNEI

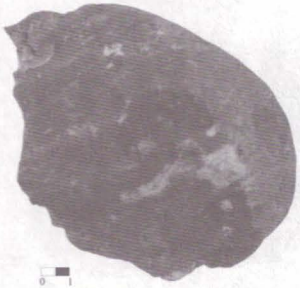

1

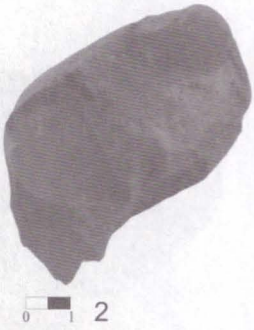

2

VALEA STREIULUI

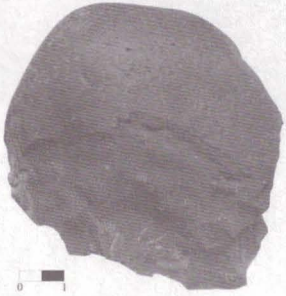

3

4

BRETEA MUREŞANĂ

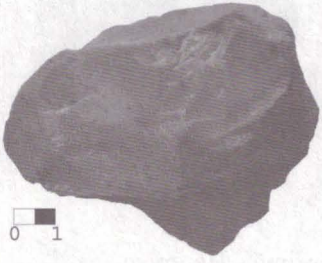

5

6

PLANŞA VII – Materie primă

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1A

1B

2A

0 1

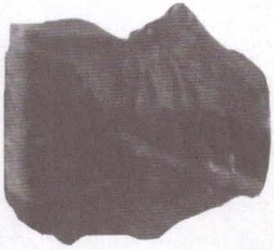

2B

0 1

3

4

PLANŞA VIII – Materie primă – Valea Mureşului

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

SARMIZEGETUSA- HOBIȚA

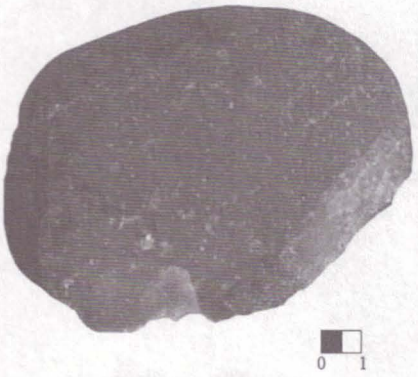

1

2

VALEA PRUTULUI

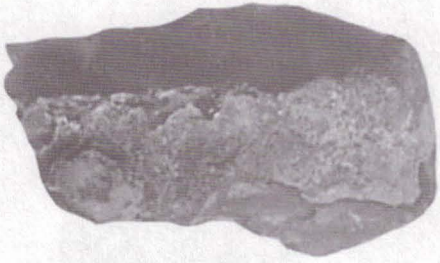

3A

3B

PLANŞA IX – Materie primă

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

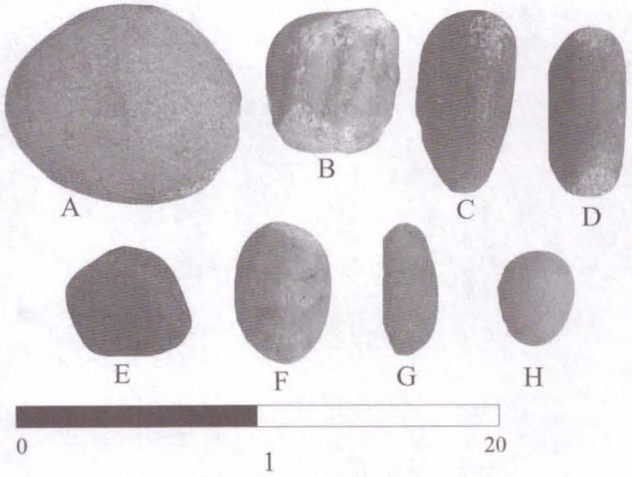

2

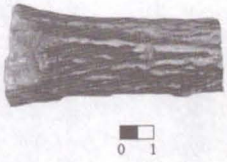

3

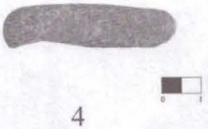
4

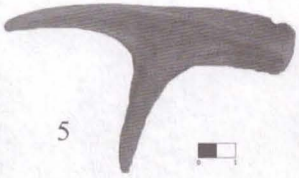
5

6

PLANŞA X – Percutoare şi retuşoare

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

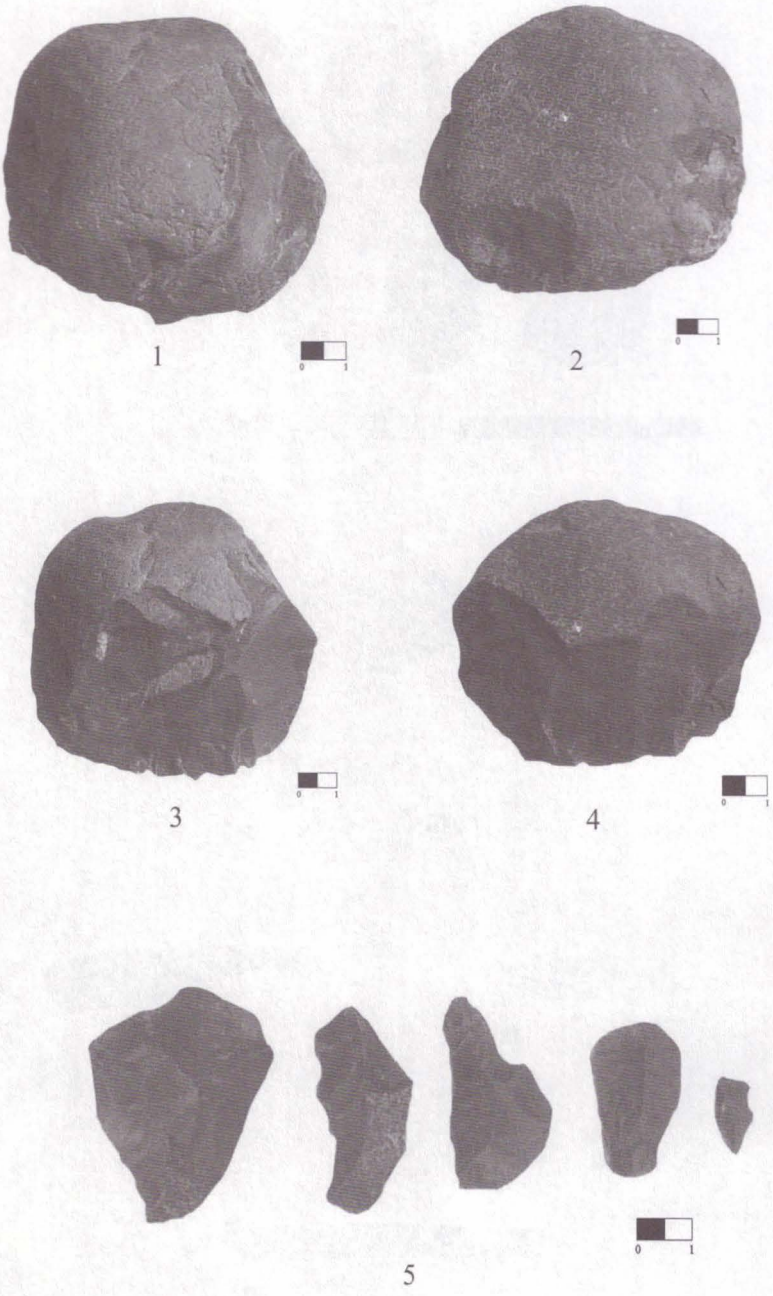

PLANŞA XI – Debitaj *ABBEVILLIAN* şi *ACHEULEAN*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1

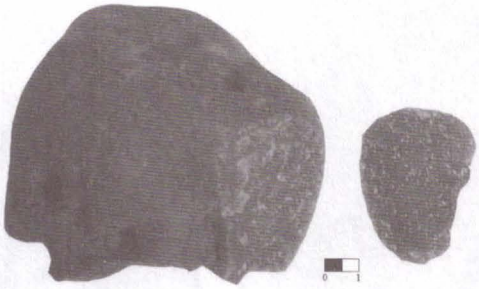

2A 2B

3

PLANŞA XII – Debitaj „Percutor dormind”

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

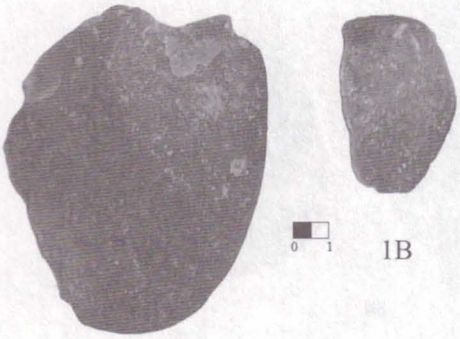

1A 1B

2

3

PLANŞA XIII – Percuție sprijinită

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1

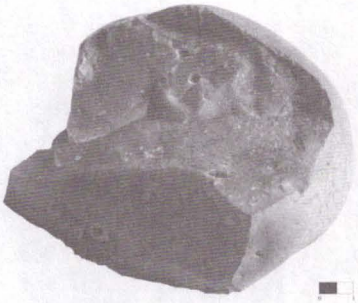

2

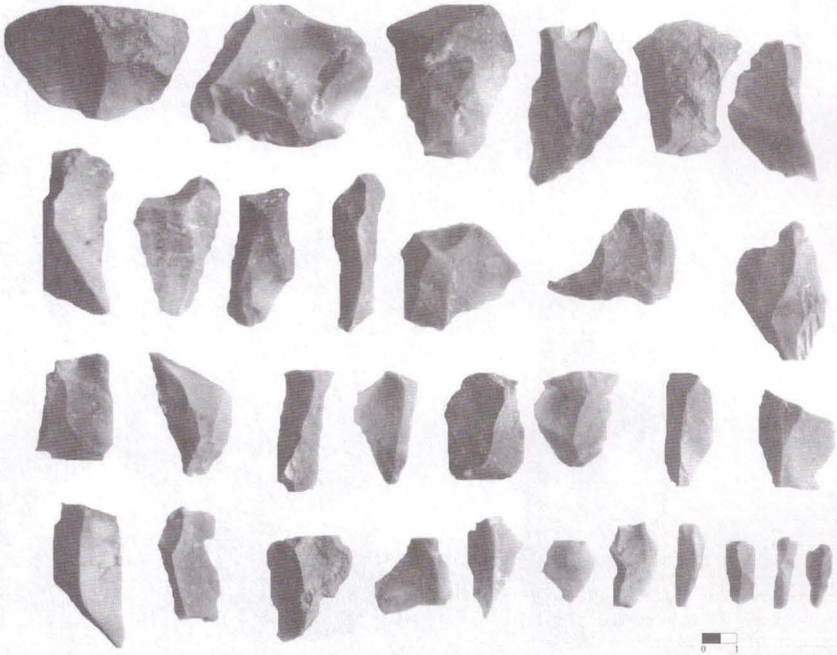

3

PLANŞA XIV – Debitaj *LEVALLOIS*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

0 1

1

0 1

2

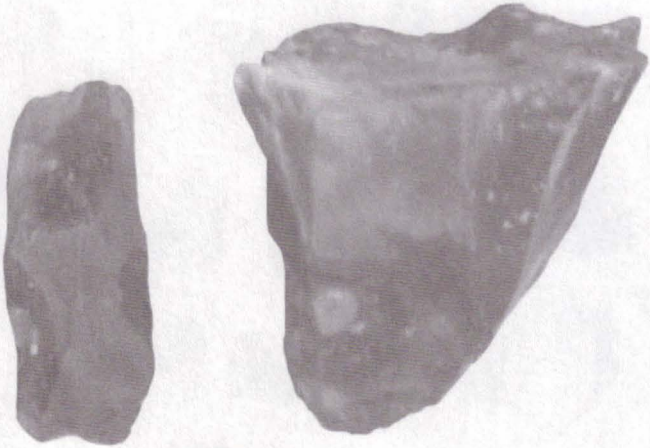

3A 0 1 3B

PLANŞA XV – Debitaj LAMINAR

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

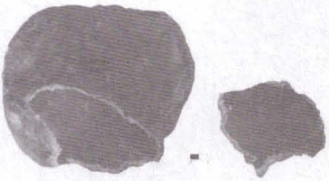

1A 1B

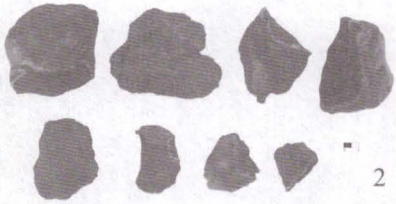

2

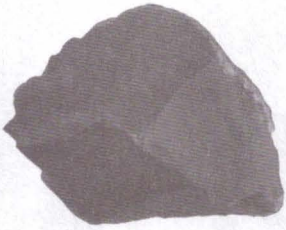

3

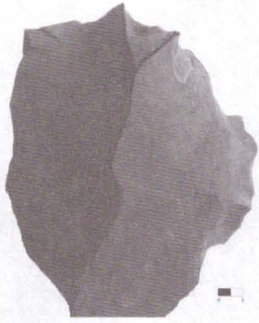

4

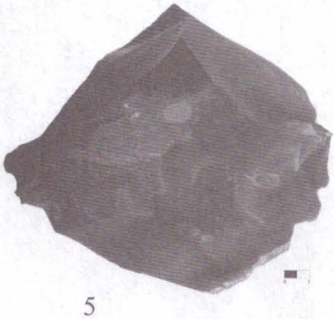

5

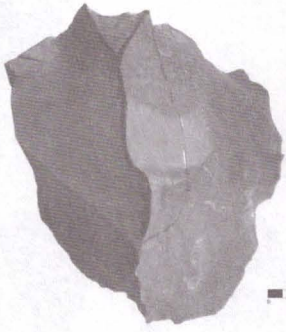

6

7A

7B

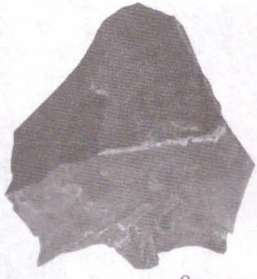

8

PLANŞA XVI a – Etapele debitajului

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

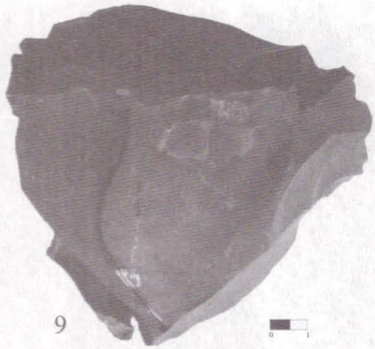

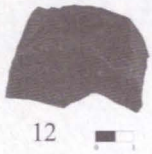

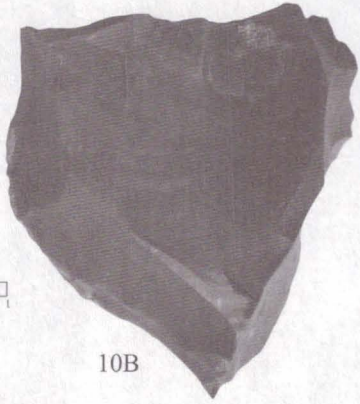

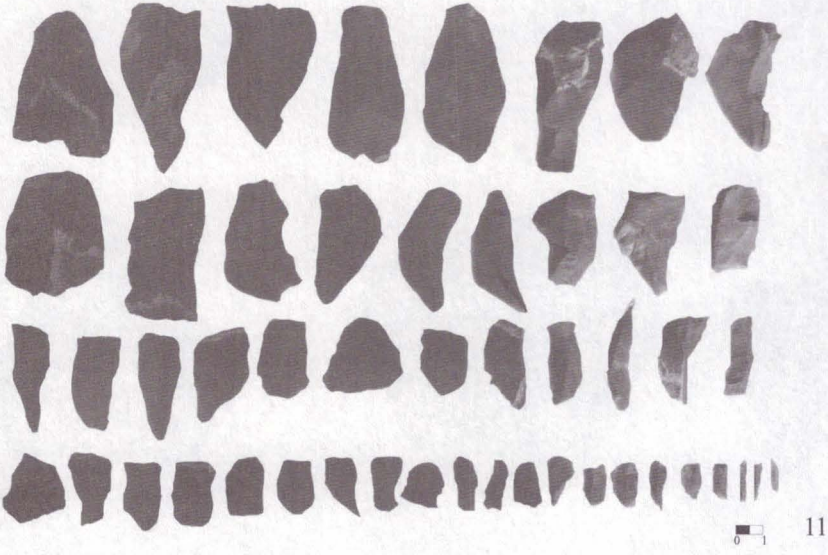

PLANŞA XVI b – Etapele debitajului

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

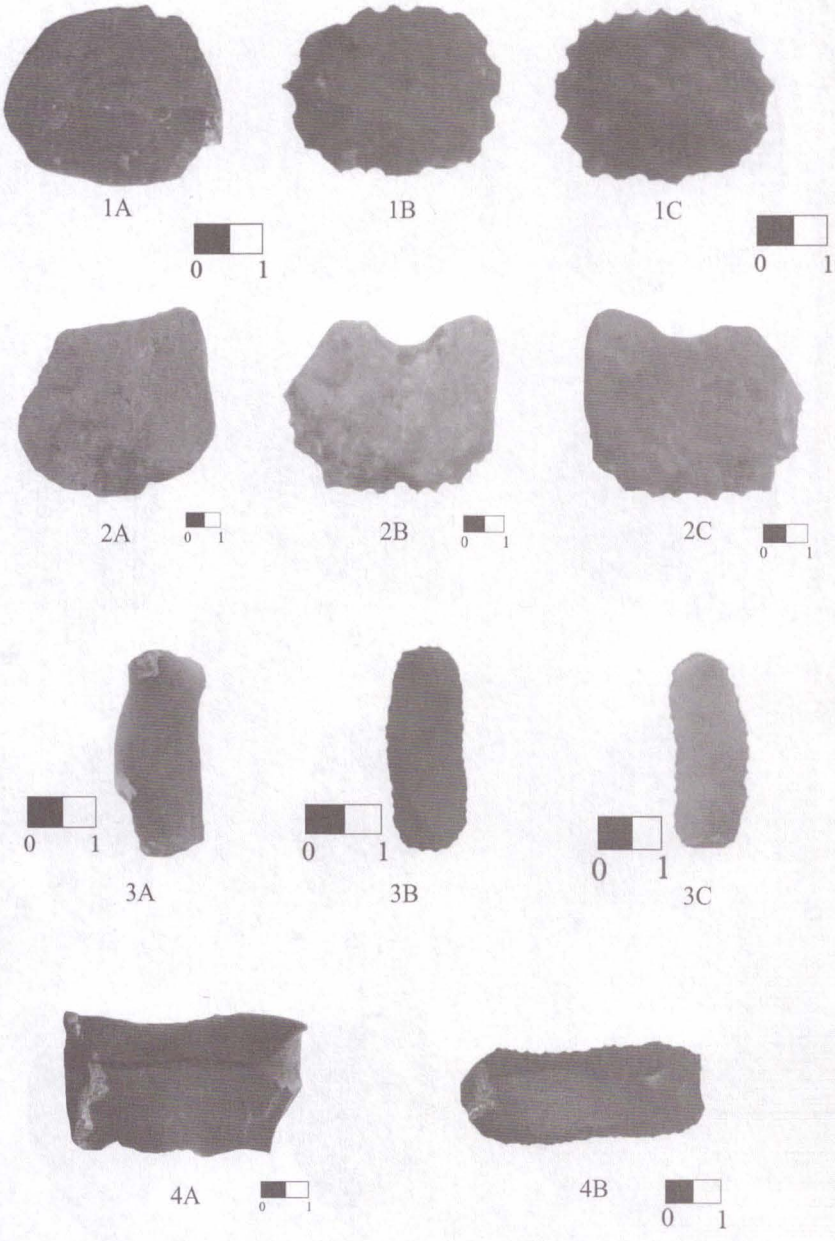

PLANŞA XVII – Retuşaj

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

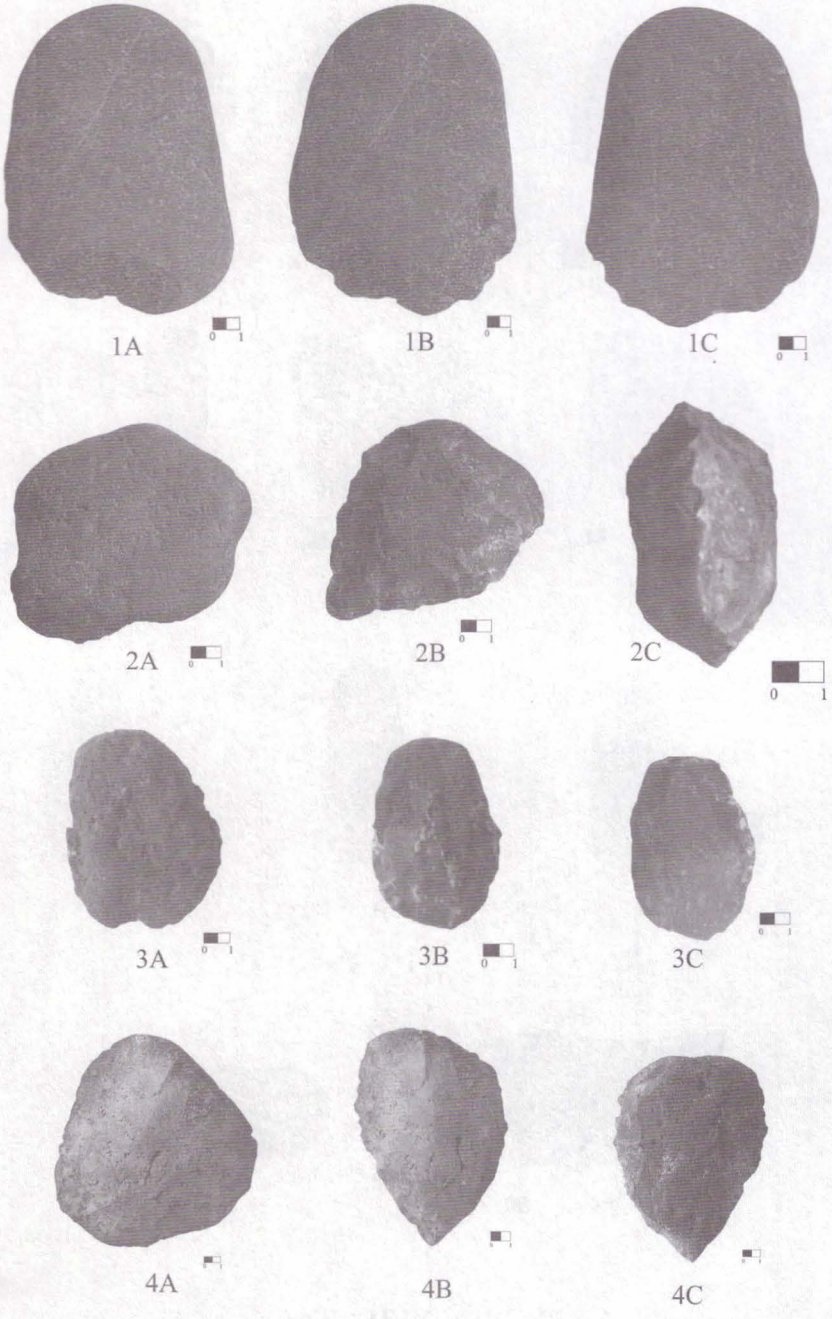

PLANȘA XVIII – Unelte I

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

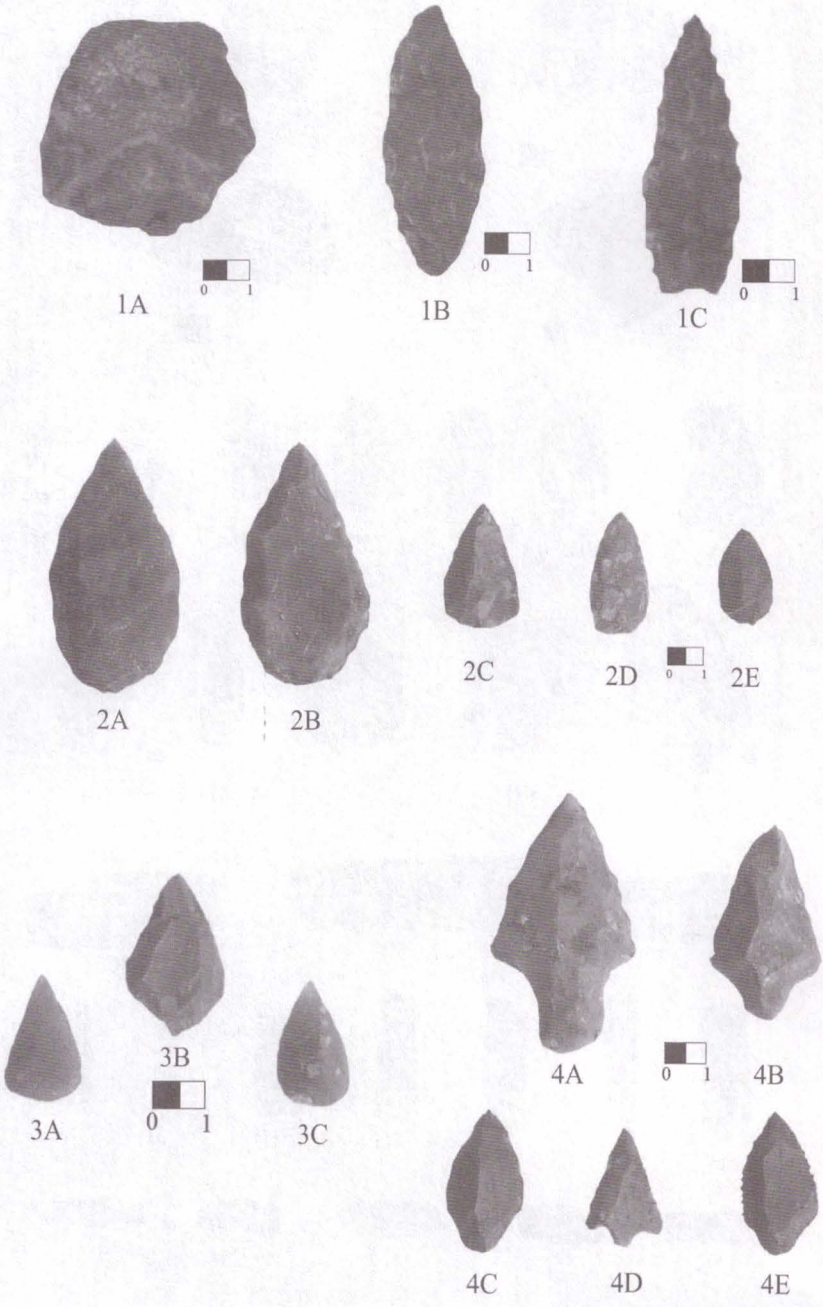

PLANŞA XIX – Vârfuri

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

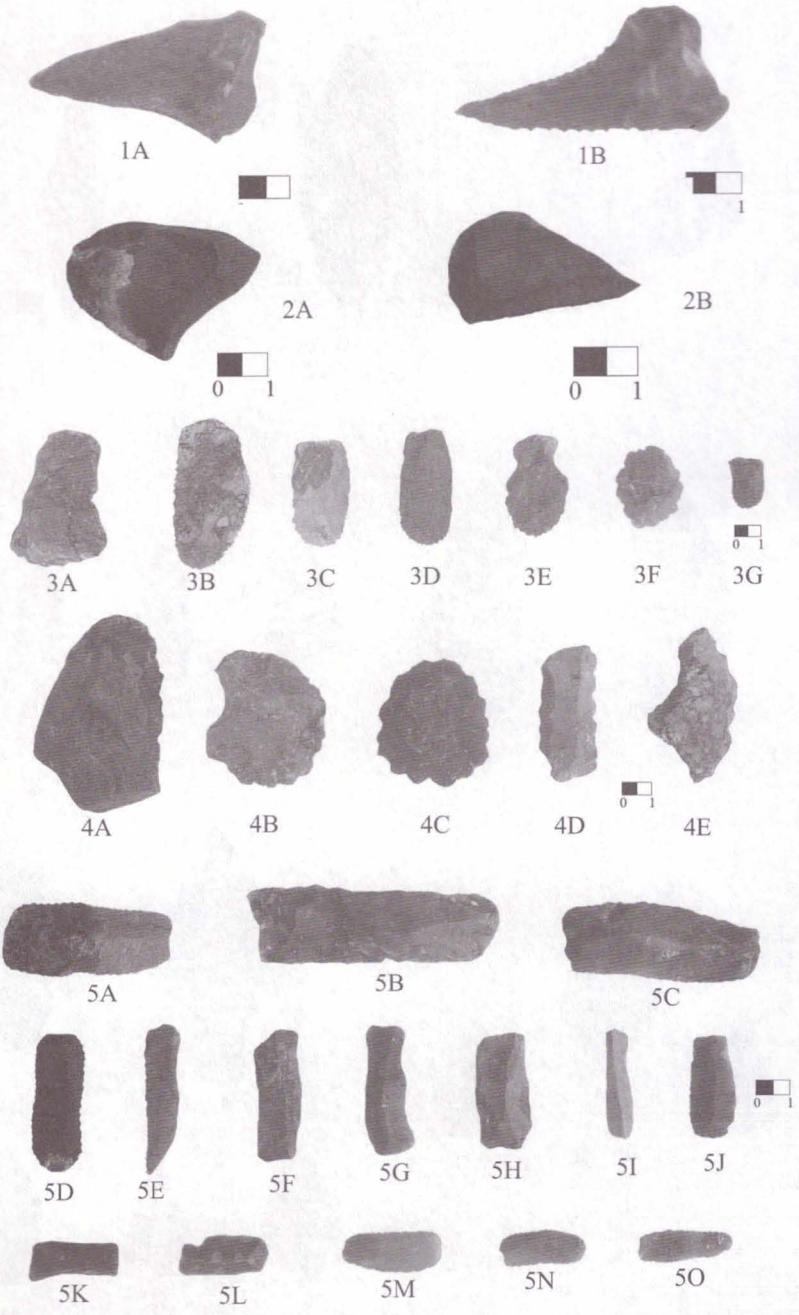

PLANŞA XX – Unelte II

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

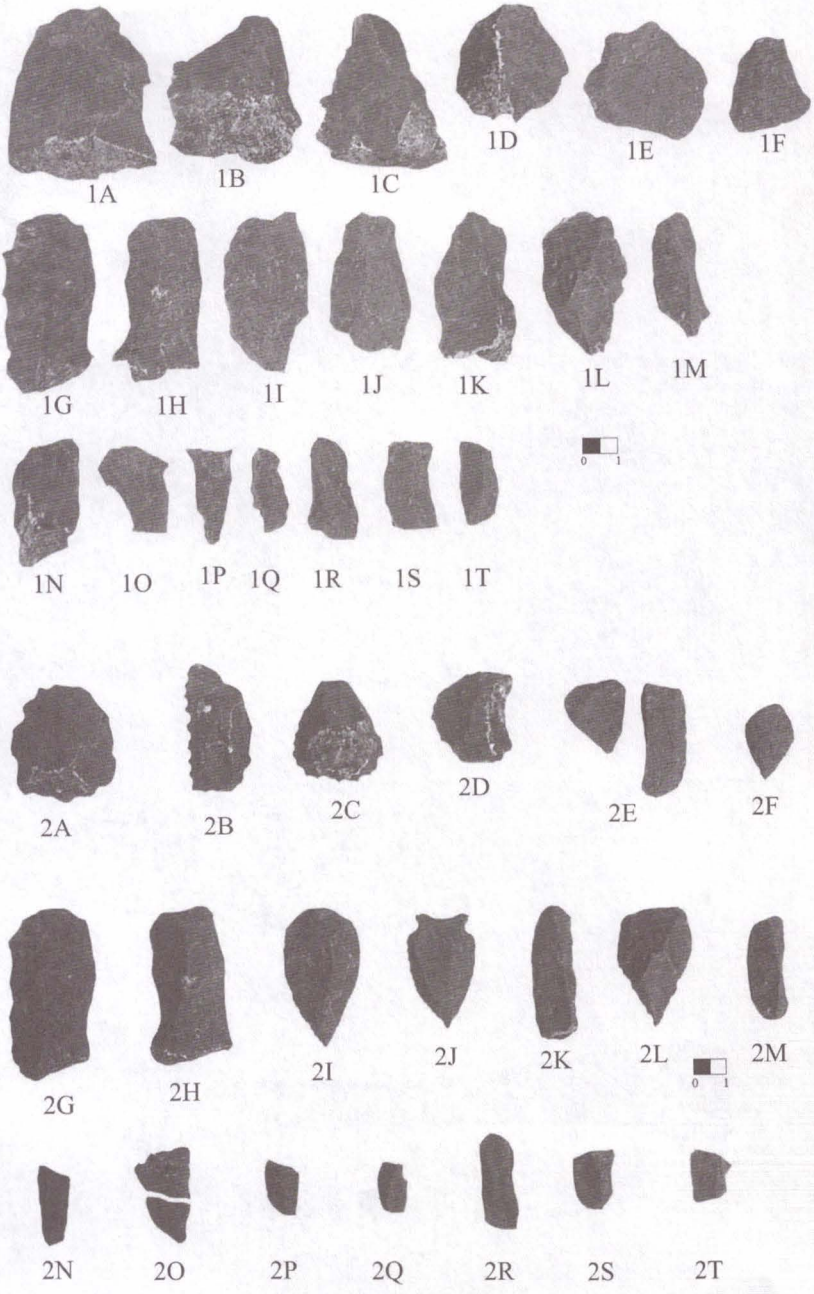

PLANŞA XXI – Unelte III

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1

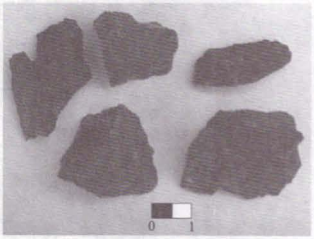

2

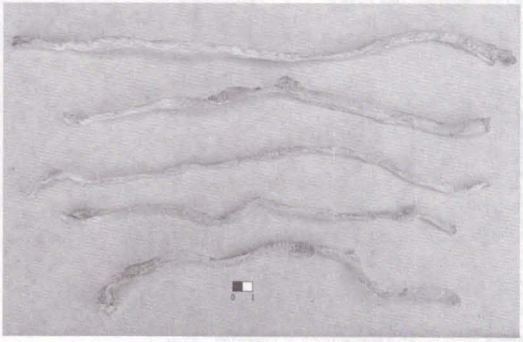

3

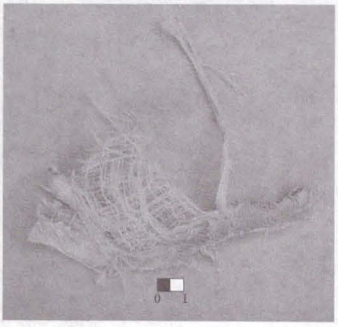

4

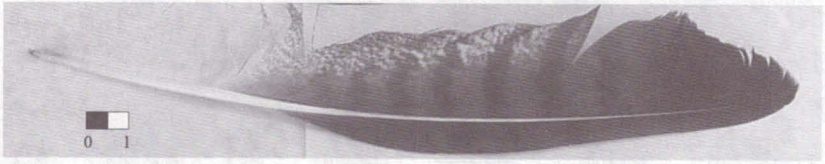

5

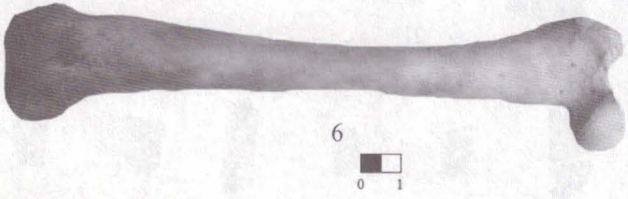

6

PLANŞA XXII – Materie primă pentru înmănuşat

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

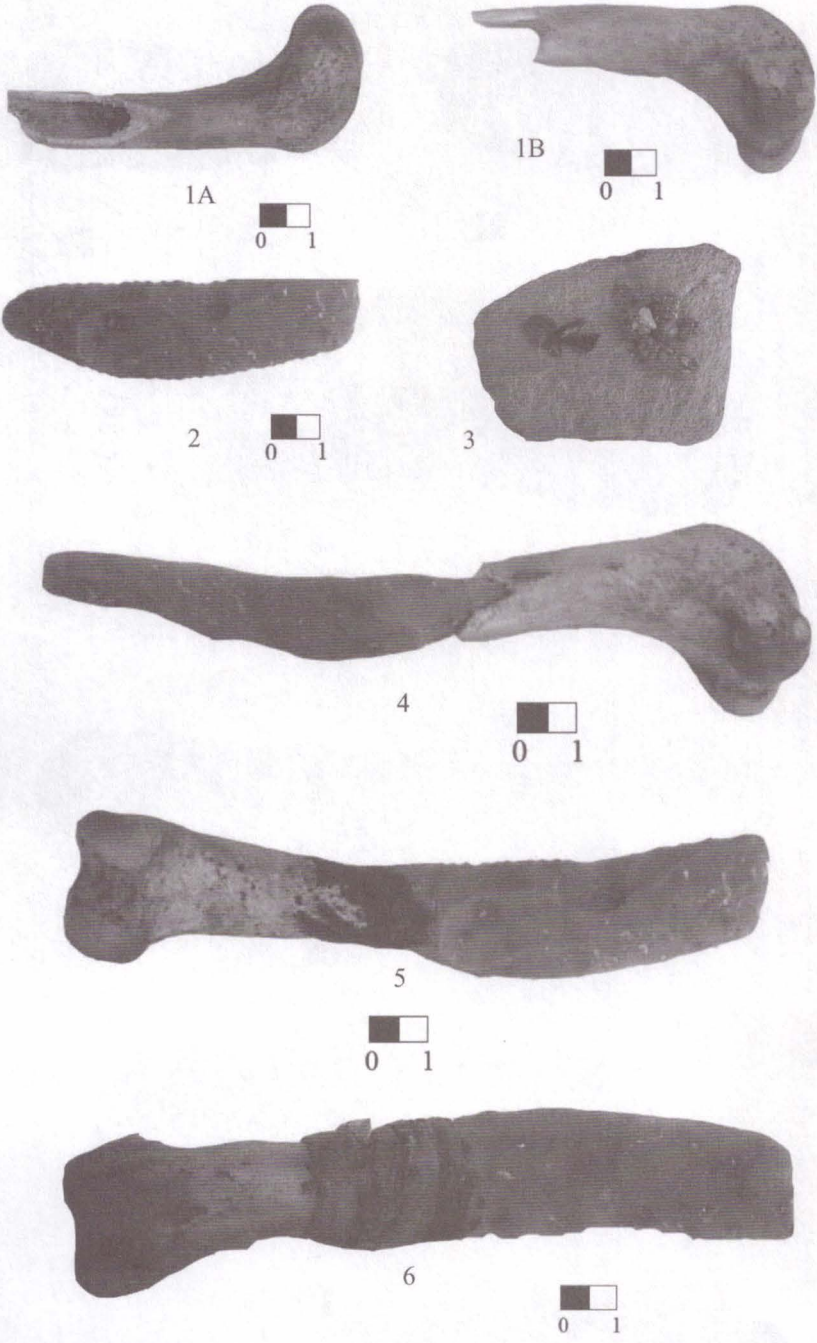

PLANŞA XXIII – Înmănuşarea unei lame

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

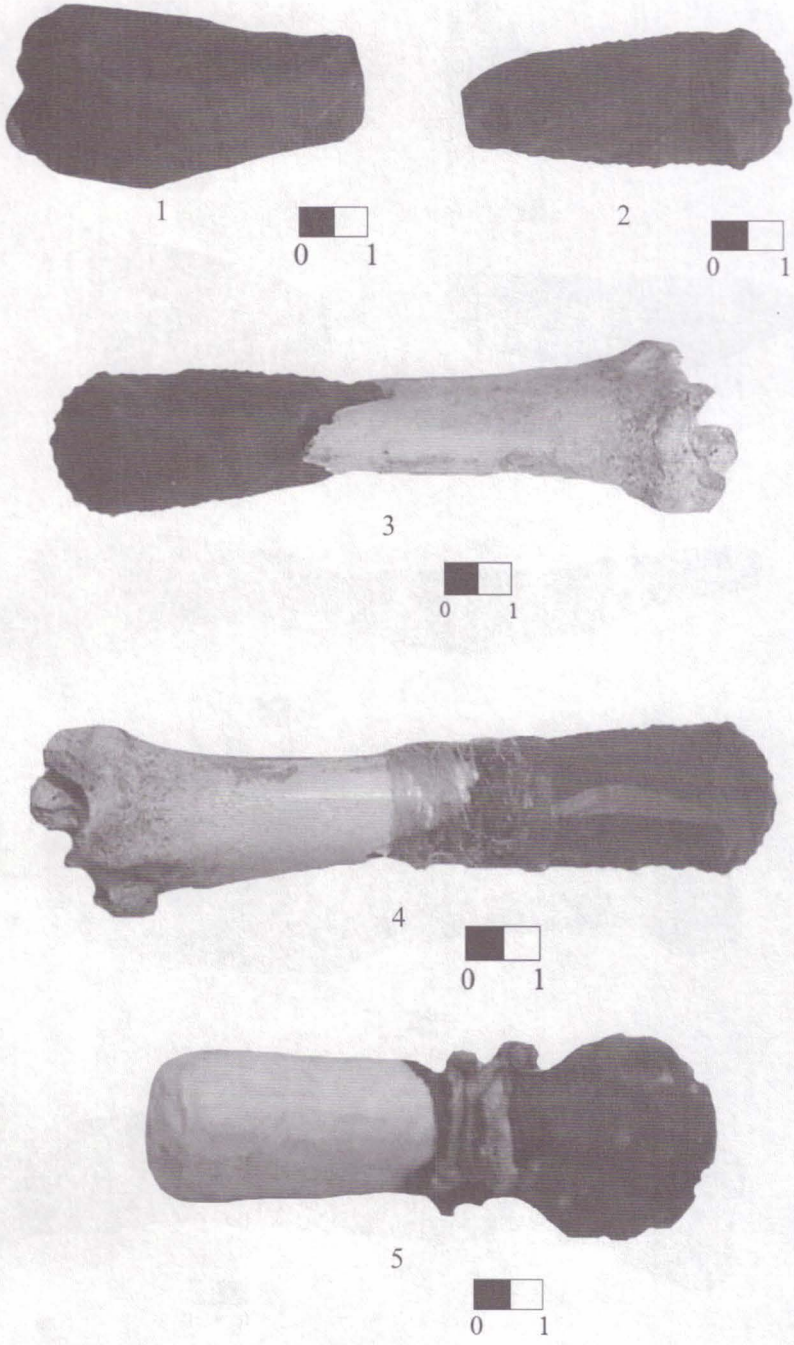

PLANȘA XXIV – Confecționarea unui răzuitor

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1A

1B

1C

1D

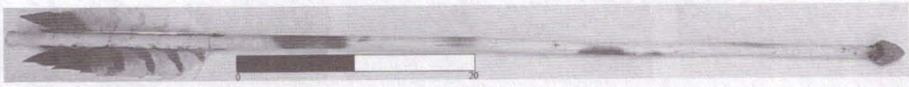

1E

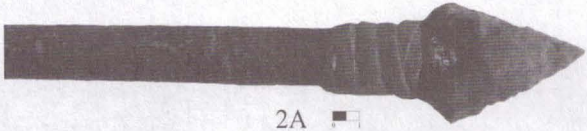

2A

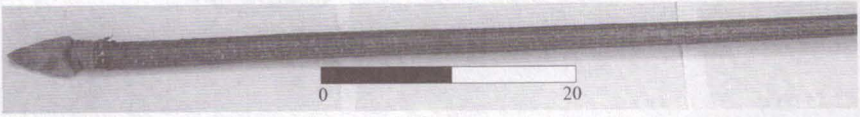

2B

3A

3B

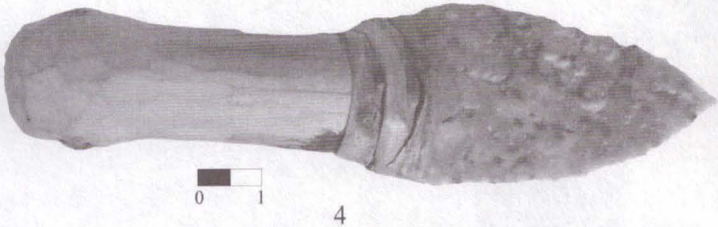

4

PLANŞA XXV – Înmănuşarea vârfurilor

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

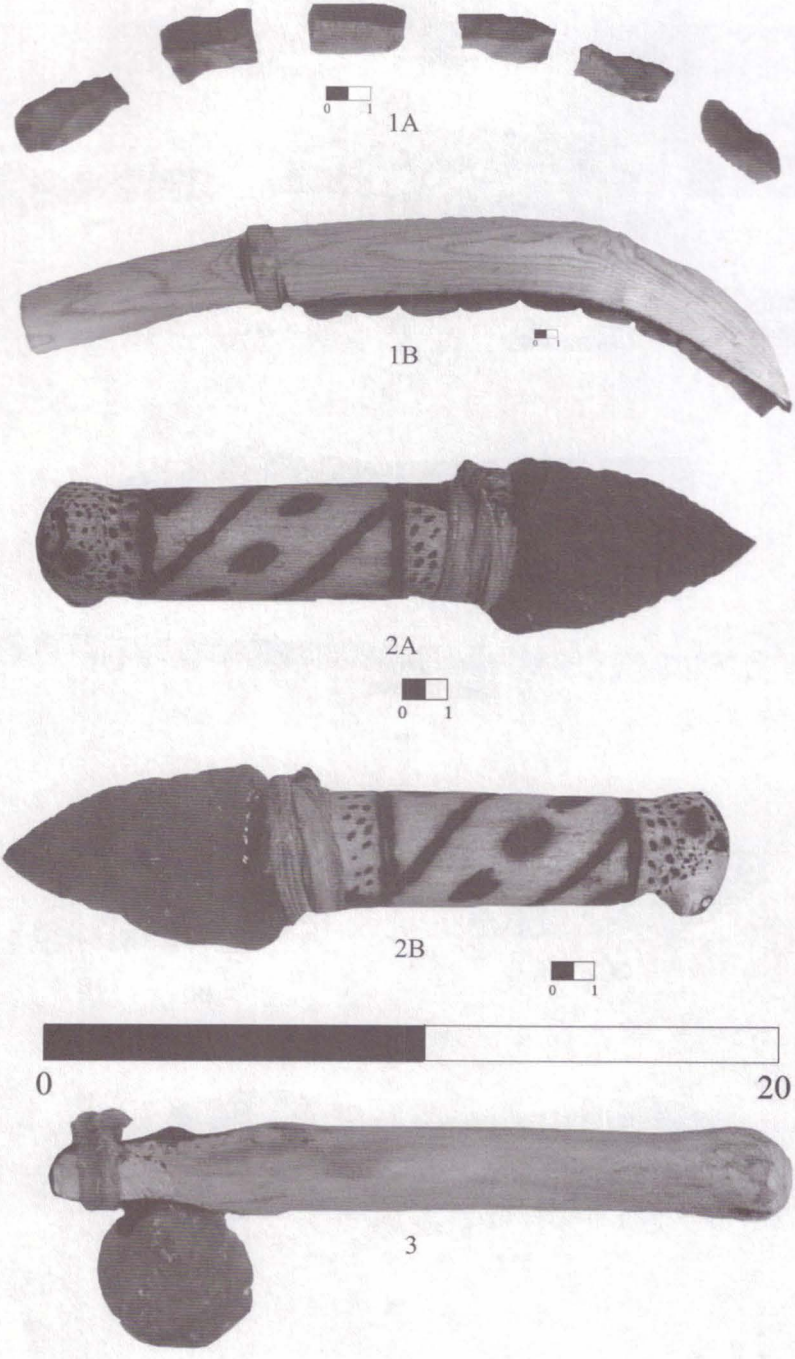

PLANŞA XXVI – Înmănuşare

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ARHEOLOGIE EXPERIMENTALE. L'EXECUTION DES OUTILS PREISTORIQUES DE LA PIERRE CASSEE

Résume

L'archéologie expérimentale aide á la compréhension d'un certain âge et met en avant réalités passes.

L'exécution des outils préhistoriques de la pierre cassée aide á la compréhension des êtres humains qui l'ont réalisés.

Pour l'exécution de ces outils , on a utilise quatre-vingt-deux galets par dix sources de matière première locales (département de Hunedoara) et régionales (La Vallée de Prut).

Pour casser les galets, on a utilisé des nombreuses techniques de débitage, depuis le débitage acheuléen et terminant par le débitage laminaire. On a réalisé des outils de type *chopper, chopping-tool*, des bifaces, des points, des racloirs, des grattoirs, des perçoirs et des couteaux.

Pour une meilleure utilisation, quelques outils ont été retouchés, formant des arêtes dentelées prêtant á la coupe.

Des autres outils (les points, les racloirs, les grattoirs) ont été gantés d'avoir meilleurs résultats.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

MINERIT AURIFER PE CRIŞUL ALB, ÎN ZONA BAIA DE CRIŞ – CĂRACI – ŢEBEA

Constantin Nichitean, Coralia Maria Jianu

Aşa cum o arată şi numele, localitatea Baia de Criş a fost un centru minier străvechi, de exploatare a aurului, ale cărui urme sunt vizibile şi astăzi.

Vestigiile arheologice demonstrează că aici s-a practicat mineritul aurifer de către băştinaşi, încă din epoca pre-romană, prin valorificarea metalului nobil din aluviuni şi filoane. Această afirmaţie este susţinută de mai multe dovezi. Cea mai importantă dintre acestea este descoperirea de către renumitul arheolog Téglas Gabor, în primăvara anului 1881 la Baia de Criş, lângă drumul ce duce spre Căraci, a trei statui-menhir, antropomorfe, decapitate, interpretate a reprezenta mineri sau zeităţi protectoare ale acestora.[1]

Pe centură, acestea au fixate ciocane-târnăcop(specifice activităţii miniere) iar în spate au conturat un sac sau un coş, pentru transportul din subteran a minereului bogat. Executate din gresie locală, acestea au lăţimea de 0,5 m, grosimea de 0,17 m şi înălţimea de 1,42 m.[2] (Figura 1)

Statuile găsite în grădina familiei Beovitz, la poalele vârfului Feredeu, la sud de comună, pe platoul Ptincuri, în punctul numit „Fântâna Borchii"[3], se află în incinta Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva.

Atribuirea şi datarea acestora este incertă. În mod frecvent, au fost datate, de majoritatea specialiştilor, în prima sau în a doua vârstă a fierului, fiind considerate de factură dacică. Arheologul Octavian Floca, fost director al muzeului devean, le-a încadrat în prima epoca a fierului (800-300 BC).[4]

Altă dovadă ne este oferită de ciocanul de diorit găsit în mina Căraci. Acesta, în lungime de 9 cm, este atribuit epocii bronzului[5] şi se află în muzeul din Aiud[6]. Aici se mai află şi un ciocan de fier, uzat, în lungime de 6cm şi grosime de 3cm, provenit din aceeaşi mină. Cu ocazia unei vizite în zonă în anul 1854, arheologul Michael Ackner (1782-1862), a primit probabil de la supraveghetorul minei,una din aceste piese[7]. (Fig. 2, 3, 4)

Dioritul (SiO_2) este o rocă foarte rezistentă la agenţii atmosferici. Ciocanul de diorit folosit la dăltuirea rocii era fixat de mâner cu ajutorul unei curele, ghidată

---

[1] Veress Andrei, Hunyadmegye bányászatának multja (Istoria mineritului din judeţul Hunedoara) în „A hunyadmegyei Történelmi és Regészetib Tarsulat evkönyve, Deva 1910, p.121-157

[2] Fodor Dumitru, Pagini din istoria mineritului, Ed. Infomin Deva 2005, p.42

[3] Király Pál, Dacia provincia augusta II, 1894, p.412

[4] Cătălin Rişcuţa, Repertoriul arheologic al depresiunii Brad, Sargetia XXVI/1, p.278

[5] Ibidem p.272

[6] B. Roman, A. Sântimbreanu, V. Wollmann, Aurarii din Munţii Apuseni, Ed. Sport-Turism, Bucuresti, 1982, p.13

[7] Samuel Rákóczy, A banyászat multja a Magyar irodalom földjén, Budapest, 1910, p.74 şi 113

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

pe un şănţuleţ. Se apreciază că acesta ar fi cel mai vechi ciocan de miner descoperit pe teritoriul României.[8]

Perimetrul minier din jurul masivelor Căraci şi Măgura ocupă 5,5 km^2 în colţul nord vestic al patrulaterului aurifer, la vest de Ţebea. Acesta cuprinde toată seria de formaţiuni geologice din care este alcătuită regiunea auriferă.

Într-un fundament mezozoic este localizat craterul unui mare stratovulcan, ale cărui lave şi produse piroclastice se dispun pe un relief care în prezent este situat la altitudini de 600-800m. În afară de un neck de diametru mare (1,2-1,5 km), s-au conturat câteva neck-uri secundare şi un coş de brecie vulcanică. Fracturile filoniene au dezvoltări reduse atât pe lungime cât şi în grosime, dar au fost purtătoare de cuiburi de aur nativ. În coşul de brecie, mineralizaţia a luat forme de impregnaţie piritoasă auriferă.[9]

Geologul societăţii „Mica", ing. Valeriu Luca, afirma în 1938 că aici întâlnim probabil unicul caz din Munţii Apuseni, unde se păstrează intact craterul.[10]

Masivele de andezit de la Căraci şi Măgura, străpunse de mii de metri de galerii din vremuri străvechi, au interceptat filoane şi stock-uri aurifere care au constituit obiectul activităţii miniere, în diferite perioade.

Aici, pe lângă aur obişnuit, s-a găsit şi aur sub formă de telururi (săcărâmbit şi silvanit).[11] Din antichitate şi până în anul 1948, aici au fost diverse exploatări miniere de capacităţi reduse.

În trecut s-au exploatat zonele foarte bogate, cu aur nativ, pe mai multe orizonturi. Au fost identificate galerii romane de mici dimensiuni, în minele „Iosif la Tufe" şi „O Adam", săpate cu ajutorul focului, cu pereţii neteziţi cu dalta. Galeria „O Adam" avea înălţimea de 1,00 m, lăţimea la vatră de 0,53 m iar lăţimea la tavan de 0,35 m, cu urme ale canalului pentru scurgerea apelor, având 0,20 m.[12]

Geologia zonei este dominată de roci eruptive neogene (andezite şi dacite), cu caracter insular. În masivul Căraci s-au exploatat două tipuri de zăcăminte, separate de Valea Şteampurilor. Cel de pe versantul stâng, conţinea aur sub formă de sulfuri, în filoane de 5-50 cm grosime, iar cel de pe versantul drept (Măgura Ţebei) avea filoane subţiri, pe care se dezvoltau din loc în loc stock-uri mari, cu conţinuturi variabile de aur, - de la urme, până la sute de grame - fără a depăşi media de 1,5 g/tona de minereu.[13]În partea stângă a pârâului, zăcământul a fost cercetat cu galeriile: Emilia, Tufa I, II, Fişpăneasa, Adamul Vechi, Adamul Nou, Magdalena, Tura şi Pavel, iar în partea dreaptă, cu galeriile: Petru şi Pavel, Şteampurilor, Henric şi Ulman.

---

[8] Fodor Dumitru, Pagini din istoria mineritului, Ed. Infomin Deva, 2005, p.28

[9] T.P. Ghiţulescu, N. Berinde. Referat privind activitatea de prospectare şi explorare în perioada 1950-1970, prezentat la cea de-a 20-a aniversare a Întreprinderii de prospecţiuni şi explorări geologice Hunedoara, Deva, 1971, p.27

[10] D.J.A.N.H Fond Societatea „Mica" dosar 41/1938 f2

[11] Dan Rădulescu, Radu Dumitrescu. Mineralogia topografică a României, Ed. Academiei, Bucureşti, 1966, p.218, 271

[12] Samuel Rákóczy, Idem, p.113

[13] Mircea Baron. Societatea „Mica" 1920-1948, Ed. Universitas, Petroşani 2006, p.396-397

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Minele din perimetrul Băii de Criş au fost descrise pe Plinius cel Bătrân (24-79 AD) care le-a apreciat buna organizare.[14]

De-a lungul timpului, cantităţi importante de aur s-au obţinut din aluviuni. Zona aluvionară Ţebea-Baia de Criş s-a format prin erodarea succesivă a straturilor sedimentare ce acopereau eruptivul neogen din bazinul Brad. Astfel s-au dislocat cantităţi mari de rocă cu conţinut de metal nobil, sub formă de sulfuri sau aur nativ. Acestea, ajunse în conul de dejecţie de la Ţebea-Baia de Criş, s-au blocat aici, formând un strat cu grosimea de 2,1 m.[15]

Urmele extragerii aurului au fost confirmate şi de Samuel Kőleseri în 1717, în prima lucrare tehnică despre minerit din Transilvania. Autorul menţionează că la Baia de Criş (Altenburg), există galerii şi puţuri ce se întind în adâncime, precizând că localitatea este vestită pentru aurul său „liber"şi prin băile de spălat aluviunile aurifere de la Ţebea, folosite şi de romani.[16]

Fâşia de lucru de la poalele munţilor, folosită la începutul secolului al XVIII-lea, cuprindea o lungime de o mie de paşi şi o adâncime de un braţ. Din gropile executate scoteau aluviuni din care, prin spălare, rezulta aurul cel mai frumos, în foiţe asemenea tărâţelor sau în foi prelungi, aproape fără seamăn în toată ţara. Locuitorii din Ţebea produceau anual 300-500 piseţi (1 piset = 4,8g).[17]

Király Pál, la sfârşitul secolului al XIX-lea, precizează şi el că romanii au practicat extragerea aurului prin spălare, în dealul Măgura din Căraci şi în dealurile dintre Ţebea şi Baia de Criş. Colonia romană a fost aşezată pe culmile mai înalte ale localităţii, unde au fost găsite ţigle, ruinele unor clădiri şi cimitirul roman, situate în locul numit „Fântâna Borchii". În apropiere, în direcţie sudică de la poalele dealului Feredeu, au captat izvoarele, transportând apa prin conducte până în zona spălătoriilor de aur.[18] Feredeu înseamnă de fapt, loc pentru spălat.

Modestele locuinţe ale minerilor se găseau pe locul ocupat astăzi de localitatea Baia de Criş. La fundaţia unor clădiri s-au găsit conducte de apă, monede, ceramică şi unelte de minerit. Resturile unor tăuri şi movile de nisip şi pietriş s-au găsit la sud de localitate şi pe vârful Feredeului, situate spre Căraci, în valea Şteampurilor.[19]

Se menţionează că din numai două gropi, la Ţebea, au excavat 2,5 milioane tone aluviuni, iar din minele Căraci-Ţebea s-au extras până în anul 1905, cca 12,5 tone aur.[20]

---

[14] Banyászati és kohászati Lapok nr.19/1887, p. 153-155 (Reproducere după „Neue Freie Presse" Vienna)

[15] Volker Wollmann, Mineritul aurifer, extragerea sării şi carierele de piatră din Dacia romană, Ed. Dacia Cluj Napoca, 1996, p.133

[16] Samuel Kőleseri, Auraria Romano-Dacica, Ed. II, Pojon, 1780, p.51

[17] Ibidem, p.236

[18] Király Pál, idem p.412

[19] Dumitru Tudor, Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană, Ed. Ştiinţifică Bucureşti, 1968, p.192-193

[20] Cholnoky Jenő, Litkle Aurel, Papp Carol şi Treitz Peter, A Főld, Budapest 1905, p.34

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Minereul cu conţinut de aur era mărunţit în pive (mojare) sau şteampuri. Pivele erau confecţionate din piatră tare, având o adâncitură în care se punea minereul. Acesta se zdrobea cu ajutorul unei bucăţi de rocă sau cu drugi de fier.

Şteampurile daco-romane s-au păstrat vreme îndelungată. Mojarele şi capetele inferioare ale săgeţilor de la şteampuri (saboţii) erau făcute din roci dure sau fier. Rotirea fusului cu came pentru antrenarea săgeţilor ce zdrobesc minereul se realiza, la început, folosind forţa umană sau animală. Mai târziu, începând cu secolul al XVII-lea, acţionarea se realiza cu ajutorul roţii hidraulice. După zdrobire, minereul era antrenat de un curent de apă peste ţesături de lână, care opreau firişoarele de aur. Prin spălarea acestora, se recupera metalul nobil care era apoi topit.

Pentru armarea saboţilor se folosea calcedonie (SiO_2), extrasă din muntele Vilca de la Baia de Criş, apreciată pentru duritatea sa ridicată.[21]

Mâna de lucru utilizată la operaţiunile de extragere a aurului, era asigurată de locuitorii zonei, sub îndrumarea romanilor care asigurau paza şi securitatea, sau a unor specialişti aduşi de aceştia.

Activitatea minieră în zonă, intensă pe vremea dacilor şi romanilor şi mult diminuată în timpul năvălirilor barbare, a fost reluată în perioada următoare, cu sprijinul autorităţilor. Mineritul era practicat alături de alte ocupaţii gospodăreşti, de către populaţia satelor, care avea unele înlesniri la sarcinile feudale.

Cele mai vechi date din istoria mineritului la Baia de Criş, le avem de la începutul secolului al XIV-lea.

În 1327-1328 se iau măsuri favorabile dezvoltării mineritului în Transilvania, de care au profitat şi locuitorii din zonă. Stăpânii moşiilor, în subsolul cărora se descopereau minereuri, urmau să primească 1/3 din darea (urbura) plătită de cei care exploatau zăcământul.[22]

În continuare, regii Ungariei, interesaţi de veniturile provenite din aurărit, au acordat la rândul lor, facilităţi localităţilor miniere cu astfel de activităţi.

Între 1404-1415, istoria pomeneşte că aici, la Baia de Criş, trăia voievodul român Bolca, împreună cu fiii săi.[23]

Regele Sigismund (1387-1434) a dăruit, la 4 aprilie 1427, moşiile Ţebea şi Rişca de lângă Baia de Criş, oraşului Abrud, scutindu-le de plata dărilor şi vămilor[24]. Urmaşul său, regele Albert (1438-1453) a luat sub protecţia sa localităţile Abrud, Baia de Arieş, Zlatna şi Baia de Criş, cu locuitorii respectivi, ordonând ca libertăţile şi privilegiile de oraşe miniere libere să fie respectate de oricine.[25]

Aceleaşi centre miniere s-au bucurat şi în continuare de sprijinul puterii centrale. Prin diploma din 1438 se ordonă voievodului Transilvaniei, Dezideriu Losonczi, respectarea privilegiilor şi libertăţilor de orice ordin şi rang ce se cuvin populaţiei.[26]

Zona Baia de Criş este dăruită de regele Albert despotului sârb George Brancovici.[27]

---

[21] Toth Zoltán, Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni până în 1848, Ed. Academiei, Bucureşti, 1955, p.104

[22] Istoria României în date, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1972, p.72

[23] Atanase Bran, Monografia judeţului Hunedoara. Ed. Matinal 2001, Petroşani, p.32

[24] B. Roman, A. Sântimbreanu, V. Wollmann, idem, p.30-31

[25] I.R. Abrudeanu, Aurul românesc, Ed. II, Ed. Napoca Star Cluj Napoca, 2006, p.238-239

[26] B. Roman, A. Sântimbreanu, V. Wollmann, idem., p.31

[27] Veress Andrei, idem, p.121-157

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În 1446, Iancu de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, porunceşte voievodului Moga şi slujitorilor săi să nu împiedice cu nimic, sau să cauzeze vreo pagubă maistrului Simon, cel care bate florini din aurul spălat la Baia de Criş şi să-l lase să colecteze şi să cumpere nestingherit pulberea de aur necesară.[28]

Începând cu anul 1451,George Brancovici donează aceste mine lui Iancu de Hunedoara, care, începând cu 1 mai le arendează sasului sibian Simon Goldenmunzer, autorizat pentru a bate monedă, acordându-i-se şi unele bunuri imobile miniere. În urma repetatelor conflicte pe care le-a avut acesta cu juzii locali, s-au declanşat numeroase procese şi litigii care au ajuns în faţa uniunii judecătoreşti a celor 4 centre aurifere.[29] Acesta plătea lui Iancu de Hunedoara câte 4 mărci de aur, respectiv 112 forinţi de aur, drept uzufruct.

Regele Matei Corvin (1458-1490), moştenitorul proprietăţilor de la Baia de Criş, după moartea tatălui său la sfârşitul anului 1462, vizitează zona cu o săptămână înainte de Crăciun.

După doi ani de folosinţă, aceste proprietăţi sunt donate lui Andrei Bathory, odată cu Băiţa şi cetatea Şiria, astfel că Baia de Criş devine supusă cetăţii Şiria.

Mineritul din zonă ajunge pentru o lungă perioadă în mâinile Bathoreştilor din Ungaria. La 1 septembrie 1519, Ştefan Bathory obţine de la regele Ludovic al II-lea reînnoirea privilegiului de scutire a obligaţiilor.

În acea vreme, la Baia de Criş era primar Magyar Lazăr. Oraşul aparţinea de scaunul de judecată de la Roşia Montană.[30]

Călătorii străini din acea vreme care vizitează Transilvania, sunt impresionaţi de bogăţia zonei.

Sebastian Munster (1481-1552), în lucrarea sa „Cosmografia despre vrednicia Transilvaniei" menţionează că la Baia de Criş particulele de aur sunt de mărimea alunelor.[31]

Pentru a se evita abuzurile, în 1525, judecătorii şi juraţii localităţilor Baia de Criş, Baia de Arieş, Abrud şi Roşia Montană reglementează spălarea aurului din văi şi pâraie.[32]

Extracţia aurului la Baia de Criş este menţionată în secolul al XVI-lea şi de ofiţerul italian Giovani Andrea Gorni (1518-1567?).[33]

La mijlocul aceluiaşi secol, Georg Reicherstorffer în „Chorografia Transilvaniei" prezintă Baia de Criş ca fiind una dintre cele mai bogate localităţi în aur.[34] Alt călător, Georg Werner (1551-1583) menţionează că în târgul de la Baia de Criş se exploatează minereuri aurifere.[35]

---

[28] Valeriu Butură, Spălarea aurului din aluviuni şi mineritul ţărănesc din Munţii Apuseni, Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1965-1967, Cluj, 1969, p.45

[29] B. Roman, A. Sântimbreanu, V. Wollmann, idem, p.31

[30] Veress Andrei, idem

[31] Călători străini despre Ţările Române, vol, I, 1968, p.505

[32] I. R. Abrudeanu, idem, p. 241

[33] Vasile Netea, Munţii Apuseni, Ed. Sport Turism, bucureşti, 1977, p.323

[34] Călători străini despre Ţările Române, idem, p.224

[35] Ibidem, vol. II, 1970 p.17

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Noul proprietar, Ştefan Bathory, a arendat aurul din zonă lui Andrei Goldamar.

După o sută de ani de stăpânire a Băii de Criş de către familia Bathory, ultimul descendent, Mikloş, căzând în dizgraţie, pierde drepturile acestor proprietăţi.

În 1565, regele polon Ioan Sigismund le-a dăruit protejatului său Niezowski Sanislo, care a exploatat aurul la fel ca şi precedenţii proprietari. După moartea acestuia, neavând urmaşi, Baia de Criş ajunge în proprietatea statului. Voievodul Transilvaniei le reînnoieşte locuitorilor din Baia de Criş, Ţebea şi Rişca privilegiile avute, cu obligaţia de a preda fiscului a opta parte din metalele extrase.[36]

Extracţia aurului în perimetrul localităţii, la mijlocul secolului al XVI-lea, este dată în antrepriză contelui Peter Haller (Sachsengraf), judelui Nicolae Lazăr din Abrud şi magistrului braşovean Johannes Benkner.[37]

Alte date interesante din istoria localităţii, ne furnizează Veress Andrei în lucrarea citată, Hunyadmegye bányászatának multja (Istoria mineritului din judeţul Hunedoara).

După ce Transilvania şi-a pierdut independenţa, fiind sub stăpânirea habsburgilor, Lipot I a întărit privilegiile oraşului şi i-a reanexat suprafeţe întinse, ocupate în trecut de localitatea Brad. Concomitent, a aprobat un târg săptămânal şi patru târguri de ţară pe an. Din păcate, oraşul nu a putut beneficia de aceste avantaje, deoarece principii ardeleni, din motive financiare, neţinând cont de autonomia existentă, în repetate rânduri zălogeau sau donau oraşul cu proprietăţile sale. De pildă, Bethlen Gabor în 1622 l-a transmis lui Kapy Andrei, pentru suma de 18.000 de forinţi. În 1653, locuitorii oraşului erau iobagii lui Sebesi Miklos. Peste cinci ani, când turcii au ocupat Ineul, cu ţinutul până le Ţebea, nobilimea s-a refugiat.

Se cunoaşte faptul că în 1658, Tőrők Péter avea în Baia de Criş casă scutită de impozite, iar Zolyomi Miklos a primit loc de curte nemeşească tot acolo, în anul 1662.

După eliberarea de sub turci, în 1693, împăratul Lipot nu i-a mai lăsat pe nobilii reîntorşi să-şi reocupe moşiile. Acestea au fost împărţite persoanelor devotate. În continuare, nobilii nu voiau ca locuitorii să profite de privilegiile acordate iar slujbaşii primăriei i-au sprijinit în acest sens.

Pentru a evita plata optimii din valoarea metalelor, locuitorii nu şi-au făcut cunoscute privilegiile obţinute şi n-au ţinut târgurile de ţară. Dreptul de bâlci l-au vândut localităţii Brad, pierzând şi venitul din vama ce se cuvenea bisericii catolice din Baia de Criş, de care aveau neapărată nevoie. Preotul acesteia, de abia în anul 1763 a ajuns la plata regulată, primind de la visterie 218 forinţi pe an, iar pentru nevoile comunităţii 78 forinţi anual.

Nepăsarea locuitorilor, determinată de sărăcirea oraşului, scăderea numărului acestora, a condus la neglijarea activităţii miniere, negăsindu-se antreprenori interesaţi, în pofida privilegiilor pe care le puteau obţine.

[36] Veress Andrei, idem

[37] B. Roman, A. Sântimbreanu, V. Wollmann, idem p.32

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Îndeplinirea măsurilor ordonate de împăratul Lipot în 1693 pentru redresarea mineritului s-a lăsat aşteptată până în 1722, când din însărcinarea lui Karol al III-lea, consilierul cameral de la Viena, Haan, şi inspectorul de mine din Transilvania, Kropf Ianos Ferencz, au vizitat şi apoi au reorganizat aşezările miniere în mod unitar. Spre sfârşitul anului, conducerea zonei miniere Baia de Criş a fost scoasă de sub jurisdicţia celor de la Baia Mare.

Astfel, Baia de Criş, Rişca, Căraci şi Ţebea, au fost repartizate la direcţia cameralâ a Transilvaniei, activitatea putându-se desfăşura pe baza unui plan de producţie. În primăvara anului 1740, împăratul Carol a trimis pe Haas Ferencz Xavier Mihaly, maistru specialist în domeniu, care, vizitând şi analizând activitatea minelor din judeţul Hunedoara, constată că la Baia de Criş şi Rîşca mineritul stagnează iar la Ţebea şi Căraci se lucrează cu un număr mic de mineri. Explicaţia este legată de faptul că iobagii crunt exploataţi de stăpânii lor, nu se mai puteau ocupa şi de minerit.

Chiar şi în aceste condiţii, locuitorii continuau să se considere mineri, deoarece plăteau un impozit de numai 3 forinţi, în loc de 4 forinţi cât plăteau ceilalţi. La acesta se mai adaugă şi avantajul că-şi puteau cumpăra sarea cu un preţ mai mic.

Temându-se că Tezaurariatul le-ar putea creşte impozitele, locuitorii trimit în vara lui 1745 la Maria Tereza pe Costa Mihai, ca delegat, cu solicitarea de a li se reînnoi privilegiile avute.

La Viena, atmosfera nu era favorabilă doleanţei, deoarece existau reclamaţii răutăcioase la adresa consiliului orăşenesc din Baia de Criş. Acesta era acuzat de incompetenţă, corupţie şi neglijare a religiei catolice. Aceste grave acuzaţii, făcute de către răuvoitorii din oraş, nu erau toate reale. Prin intervenţia zărăndeanului Cozma Iosif, referent la Curtea Imperială, în final, s-a aprobat privilegiul cerut, pe la jumătatea lunii august din acel an. Curios este faptul că, în această situaţie, nu s-au grăbit să profite de aprobarea solicitată. Neachitând taxa regească la timp, şi-au pierdut creditul la curte. Cu toate intervenţiile delegatului oraşului la Viena, Keller Mihaly, din motive suspecte, suma datorată a ajuns la curtea imperială cu mare întârziere. De abia în anul 1746 au primit privilegiile, în forma celor două de mai înainte, dar tergiversarea aplicării s-a prelungit. În anul următor, încercând să facă publicitate privilegiului la guberniul din Sibiu, au întâmpinat opoziţia grofului Gyulay Istvan şi chiar a oficialilor judeţului Zarand. Aceştia doreau ca oraşul să cadă în iobăgie şi să depindă de bunăvoinţa lor. Reclamaţia acestora a fost combătută de avocatul oraşului, dar întârzierea aplicării drepturilor primite a intensificat sărăcirea oraşului şi a locuitorilor săi. În această conjunctură, situaţia mineritului aurifer era într-o stare jalnică.

Vizitând minele, maistrul Zechner Gottfried, transferat între timp ca şef al căpităniei din Alba Iulia, a stabilit măsurile urgente necesare intensificării producţiei, insistând asupra reparării celor două tăuri şi a conductelor de apă deteriorate, cu ajutorul minerilor de la Căraciu, Ţebea şi Rişca. Aceste măsuri s-au

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

putut aplica doar după 3 ani, când Tezaurariatul le-a acordat un împrumut fără dobândă. Actul de împrumut s-a încheiat la Ilia, în 27 mai 1749.[38]

La începutul secolului al XVIII-lea, fiscul montan austriac şi-a creat la Zlatna o reţea de exploatări aurifere cunoscute sub denumirea de „Domenul minier Zlatna". Printre aceste exploatări, figurează şi Baia de Criş.

În a doua jumătate a secolului 17, minele din zona Căraci-Ţebea-Baia de Criş au fost arendate. Particularii au făcut eforturi de intensificare a activităţii miniere, dar din lipsă de capital, au exploatat doar părţile bogate şi au neglijat lucrările de întreţinere, ceea ce a condus, în final, la surparea galeriilor principale, a puţurilor şi a golurilor de aeraj.

La sfârşitul secolului al XVIII-lea, litigiile miniere mai mici, erau analizate de inspectorii de mine împuterniciţi să rezolve cazurile ca judecători minieri ambulanţi. Aceştia, numiţi „bergmaiştri" au fost stabiliţi la Baia de Criş, Bucium şi Cărpiniş.[39]

În 1767, minele de la Baia de Criş au produs numai 250,2 piseti de pulbere de aur.

Din analiza conscripţiei din 1770-1771, rezultă că pe teritoriul minier de la Baia de Criş, Ţebea, Căraciu, Rişca, existau 49 mine care beneficiau de privilegiile acordate de reglementările privind mineritul şi minerii.[40]

În aceeaşi perioadă, în zonă existau 19 asociaţii care spălau aurul aluvionar, dar privilegiile încă nu se respectau. În 1786, minerii din Baia de Criş, pe lângă obligaţia de a plăti taxe sporite, le-au fost impuse abuziv taxe şi pentru animalele utilizate la muncile legate de extracţia aurului.[41] Tot atunci, mina „Sfântul Emeric" a fost vizitată de profesorul Lazzaro Spallanzani, care aduna eşantioane pentru muzeul din Pavia.[42]

Franz Joseph Müller, mineralog şi apreciat specialist în minerit, numit consilier tezaurarial, în perioada inspectării exploatărilor aurifere din zona Munţilor Apuseni (octombrie-decembrie 1780), vizitează şi Baia de Criş, despre care face referire în raportul său din 21 mai 1781.[43]

În ajunul războiului cu Napoleon, situaţia mineritului s-a agravat.

Administratorul minei regale din Baia de Criş, Jangh Ferencz, afirmă că activitatea minieră din zonă – altădată înfloritoare – din cauza vremurilor grele, nu poate asigura nici strictul necesar vieţii de zi cu zi, a locuitorilor. Dacă ar fi aprovizionaţi cu alimente de către „Coroană", s-ar putea produce mai mult aur la

[38] Veress Andrei, idem, p.121-157

[39] N. Maghiar, Ştefan Olteanu, Din istoria mineritului în România. Ed. Ştiinţifică Bucureşti, 1970, p.184

[40] Mircea Baron, idem, 218-219

[41] Mihai Cerghedean, Frământări sociale în rândurile minerilor hunedoreni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Sargetia XI-XVII (1974-1975), p.163

[42] Călători străini despre Ţările Române, vol X/II, p.1922, Academia Română

[43] Ioan Dordea, Aspecte din mineritul şi metalurgia transilvăneană la sfârşitul veacului al XVIII-lea, Sargetia XXI-XXIV (1988-1991), p.179+194

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

minele Ţebea, Căraci, Baia de Criş şi Rişca. Astfel, propune înfiinţarea unei magazii de cereale la Baia de Criş, care ar îmbunătăţi situaţia şi ar duce la încasarea unui venit mai mare de către fisc. În activitatea de extracţie se simte, de asemenea, lipsa lemnului de mină şi a mijloacelor de transport.[44]

Aceste propuneri, în condiţiile vitrege ale momentului nu s-au aprobat.

După 1850, din motive de rentabilitate, au fost oprite minele din Valea Arsului, Căraci, Câinel şi Ţebea, iar în 1858 s-a sistat activitatea la minele de aur şi argint ale tezaurariatului din plasa Baia de Criş.[45]

Părăsirea acestor mine îşi are explicaţia în scăderea preţului aurului, ca urmare a descoperirii pe alte continente a unor zăcăminte mai bogate.

Într-o anumită perioadă, aurul produs era folosit la baterea florinilor în monetăria locală, sau era predat oficiilor de schimb. Un astfel de oficiu de schimb a funcţionat o perioadă şi la Baia de Criş.[46] Puncte de colectare a aurului au existat, în diferite etape, şi la Brad, Certej, Abrud, Zlatna.

După părăsirea minelor de către Tezaurariat, exploatarea acestora a continuat, dar la scară redusă, cu mijloace tradiţionale modeste. În această activitate s-au antrenat localnicii - indivizi, familii sau grupe de familii - organizaţi în asociaţii, prin intermediul cuxelor, cu participare financiară în acţiuni. Legea austriacă a minelor din 1854 stimula mineritul tradiţional şi investirea de capital indigen.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la Baia de Criş funcţiona un comitat minier, alcătuit din gurile de mină de la Ţebea, Căraci, Brad, Ruda, Crişcior, Bucureşci, Stănija, Dupăpiatră, Buceş, Luncoiu de Sus, Prihodişte, Podele, Vaţa de Jos, Vaţa de Sus şi Birtin.[47]

În 1867, asociaţiile deţineau la Baia de Criş 36 de mine care utilizau şteampuri ce însumau 217 săgeţi[48], care aveau concesionate suprafeţe de teren pentru explorare şi exploatare. Menţionăm dintre acestea, asociaţiile miniere „Ştefan la Tufe", care avea concesionată din 1862 suprafaţa de 1,4459 hectare şi „Sfinţii Petru şi Pavel, cu 128 de cuxe, care deţinea suprafaţa de 5,7834 hectare, concesionată din 1884. Galeria Iosif era concesionată de Căpităţiatul Minier Zlatna, din 1903.

Proprietarii asociaţiilor miniere „Traian" din Căraci şi „Bunavestire" din Ţebea, precum şi a teritoriului minier „Lajos" din Ţebea, le-au arendat la Budapesta, la 29 februarie 1910, pentru o redevenţă de 35%.[49]

---

[44] Zsemley Oszkar, Adatok Hunyad- es Zaránd megye bányáinak állapotához 1816-1817-ben, B.K.L. XLIII II/16, 15 august 1910, p.228-231

[45] L. Vajda, Extracţia şi prelucrarea metalelor neferoase în Transilvania (1848-1867), Acta Musei Napocensis IV 1967, p.237

[46] Sabin Bellu, Contribuţii la istoria satelor din Munţii Apuseni în evul mediu (sec XVI-XIX), Sargetia X, 1973, p.203

[47] Pálffi Iosif, Banyászati és kohászati Lapok, Nr. 1/1886, p.5-6

[48] L Vajda, idem, p.245

[49] Mircea Baron, idem, p.269, 349

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Suprafaţa de teren concesionată în 1920 de asociaţii, la Căraci şi Ţebea era de 390.380 m^2.[50]

În 1933, în mina Căraci lucrau 16 „băieşi".[51]

După cumpărarea Asociaţiei Miniere „Ruda 12 Apostoli" de către Societatea „Mica", aceasta a fost interesată şi de achiziţionarea de acţiuni de la asociaţiile din zona Baia de Criş.

În perioada 1932-1940, Societatea „Mica" cumpăra acţiunile următoarelor asociaţii:

- „Traian din Căraci"
- „Ştefan la Tufe" din Ţebea
- „Sfinţii Petru şi Pavel" din Ţebea
- „Siebert Lina" şi consorţii din Ţebea (Bunavestire)
- „Baia Buciumanilor" din Ţebea (concesiune de 5,7834 hectare)

Un alt contract de vânzare-cumpărare se va încheia la Cluj la 9 ianuarie 1933 pentru perimetre de explorare acordate printr-un permis de prospecţiuni din 1917, din care 11 erau pe muntele Căraci. În acelaşi an, la 26 iunie, se cumpărau de la Zlatna drepturi exclusive de explorare pe teritoriul localităţilor Ţebea şi Căraci. Prin aceste achiziţii, Societatea „Mica" poseda, la începutul anului 1940, în regiunea Măgura-Căraci un teritoriu minier în suprafaţă de 60,7258 ha, format din 11 concesiuni.[52] Aflată în posesia terenurilor concesionate, începând cu luna iulie 1933, iniţiază lucrări de redeschidere a galeriilor vechi şi de cercetare prin executarea de noi galerii transversale şi direcţionale, suitori şi rostogoale în zonele mineralizate din vechile perimetre şi în altele noi.

Asemenea lucrări miniere s-au executat sub conducerea cadrelor tehnice de la mina de cărbuni Ţebea, în perimetrele fostelor asociaţii „Traian", „Petru şi Pavel", „Ştefan la Tufe" şi „Bunavestire", în masivele Măgura şi Căraci unde s-au executat mii de metri de galerii. În 1936, în masivul Căraci s-au realizat peste 2000 m de lucrări miniere.

Începând cu anul 1935, din lucrările de deschidere au selecţionat cantităţi variabile de minereu cu aur nativ, care a fost prelucrat la uzina de la Gurabarza. În perioada 1935-1939 s-au extras din aceste lucrări 15,528 tone minereu, din care au rezultat 7,19035 kg aur.[53]

În scurt timp s-au pus în circulaţie orizonturile:

1. Bunavestire cota 714 m
2. Magdana Mare cota 684 m
3. Adamul Vechi cota 646 m
4. Adamul Nou cota 603 m

[50] Ion Enescu, Iuliu Enescu, Ardealul, Crişana şi Maramureşul din punct de vedere agrar, cultural şi economic, ediţia III, Bucureşti, 1920, p.160

[51] Ion I. Ciomac şi Val Pop Necşa, Munţii Apuseni, 1936, p.223

[52] Mircea Baron, idem, p.393-394

[53] Ibidem, p.380, 397

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

5. Petru şi Pavel (stoc) cota 550 m
6. Ştefan la Tufe cota 529 m
7. Traian cota 498 m
8. Galeria Nouă cota 490 m
9. Galeria Principală cota 450 m[54]
10. Galeria Căraci cota 439,3 m

Prin lucrările efectuate până la jumătatea anului 1938 s-au evidenţiat rezerve de minereu aurifer, apreciate la cca 150.000 t.[55]

Pe această bază s-a construit o uzină de preparare care a fost pusă în funcţie la 1 decembrie 1939[56]. Uzina, cu o capacitate de 60 tone/24 ore a fost amplasată pe teritoriul satului Căraci, la confluenţa pârâului Şteampurilor cu pârâul Fispăneşti, unde s-a montat şi o baterie de şteampuri cu 10 săgeţi.

La amplasarea uzinei s-a ţinut cont de cota galeriilor pe care se putea transporta minereul pe calea ferată industrială, pentru preparare. Iniţial s-a putut prelucra numai minereul provenit din 5 concesiuni din masivul Măgura, care era adus la uzină prin galeria de transport Scursura Emilia. Din restul concesiunilor, transportul minereului pe calea ferată s-a realizat după terminarea galeriei Ulman (cota 443) care realiza legătura cu galeria Căraci (cota 439).

Curentul electric necesar uzinei, era asigurat de o linie de 15.000V, realizată între Ţebea şi Căraci.[57]

Apa necesară s-a asigurat din vechiul Tău al Căraciului, după repararea acestuia şi executarea unui baraj care colecta din precipitaţii cca 20.000 m^3. Instalaţia prelucra minereu amalgamabil şi neamalgamabil, legat de sulfuri. În acest scop, dispunea de utilaje specifice fluxurilor clasice pentru amalgamare şi flotare. La 16 decembrie 1939 s-a topit la Gurabarza prima producţie de aur rezultată din amalgam şi din concentrate.[58]

Din lucrările de cercetare şi din abataje, în perioada 1935-1947 s-au extras 93.982 t de minereu, din care au rezultat 124,819 kg aur. Uzina a funcţionat între anii 1940-1947, prelucrând 78454 t de minereu cu conţinut scăzut de aur, din care s-au extras 116,915 kg aur fin.[59] În perioadele de secetă, uzina a funcţionat cu intermitenţă. Rezultatele finale au fost considerate necorespunzătoare. Prin faptul că randamentele de extracţie erau în medie de numai cca 50% pentru aur şi de cca 5% la argint, fluxul aplicat necesita îmbunătăţiri. În această situaţie s-a propus forurilor competente suspendarea lucrărilor. După insistenţe repetate, începute la 11 decembrie 1945, cu opriri temporare pe parcurs numai la 9 august 1948, s-a aprobat sistarea activităţii din motive de eficienţă economică.

[54] D.J.A.N.H. idem p.11
[55] Mircea Baron, idem, p.393-394
[56] Ibidem, p.396
[57] Ibidem p. 465
[58] Ibidem, p.396
[59] D.J.A.N.H. Societatea "Mica" dosar 101/1941, 27/1943 şi 6/1945

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Pe parcursul anului 1948, uzina nu a funcţionat.[60]

Înainte de abandonarea zonei, la 21 septembrie 1948 s-au recuperat unele materiale din galerii (cale ferată, traverse, burlane etc) şi s-a executat un dig de beton la gura galeriei Ulman. În transversala Măgura (Emilia-scursura) până la oprire s-au executat în 1948, 215 m.[61]

Cercetarea geologică în zonă s-a reluat în 1958 de către fostul IPEG Hunedoara Deva. Prin lucrările executate până în 1948, zona sud-estică a fost cunoscută pe o înălţime de cca 400 m, iar zona nord-vestică, cu filonul Ulman, a fost cercetată numai pe înălţimea de 120 m.

Prin lucrările executate (şanţuri, puţuri, dezveliri, foraje, redeschideri şi galerii în viu) s-a urmărit documentarea şi estimarea rezervelor din filoanele şi volburile părţii superioare a zonei Măgura Ţebei. Cercetarea s-a efectuat descendent, de la nivelul orizontului Adam, cota 625 m, la nivelul Tufe, cota 508 m. S-a mai urmărit cercetarea în adâncime a filoanelor deschise prin galeria Emilia şi galeriile învecinate de la nivelul Văii Ţteampurilor în jos. Alt obiectiv realizat a fost documentarea rezervei existente deasupra galeriei Ulman şi cercetarea rezervei din zăcământul aluvionar. Cercetările au evidenţiat faptul că nivelul de mineralizaţie din Măgura Ţebei rămâne deasupra Văii Caraciului (Galeria Emilia scursura). Volumul de rezerve pus în evidenţă a fost redus, cu perspectivă limitată la nivelul de mineralizaţie cunoscut.

Începând cu 1967, cercetarea a fost preluată de Întreprinderea Minieră Barza, urmărindu-se stabilirea legăturii dintre linia petrogenetică care a alimentat acest aparat vulcanic şi masivul granodioritic, de formă intrusivă, cu puternice zone de contact termic şi cu filoane de sulfuri complexe care aflorează la cca 1 km spre vest de Căraci.[62]

Pe lângă aur şi argint, în trecut, în apropiere de Baia de Criş, s-a exploatat fier la Birtin – unde funcţiona un cuptor de redus minereu şi un ciocan de bătut, acţionat hidraulic – şi cărbune la Ţebea.[63]

Legat de prezenţa zăcămintelor de cărbuni, în luna septembrie a anului 1905, la Baia de Criş, într-un foraj de 93 de m s-a produs o erupţie de gaz metan cu un debit de 980 m^3/24 h[64], care, după spusele sătenilor s-a aprins şi a ars aproape 2 luni.

După mii de ani de minerit, prin exploatarea preferenţială a zonelor bogate, zăcământul de aur de la Baia de Criş a ajuns a fi considerat sărac, neinteresant din punct de vedere economic. De miile de tone de aur extrase, însuşite de cei care au stăpânit zona, locuitorii şi localităţile au profitat prea puţin.

---

[60] Mircea Baron, idem, p.397

[61] D.J.A.N.H. Societatea "Mica" dosar 101/1941, p.69

[62] T. P. Ghiţulescu, N. Berinde,Referat privind activitatea de prospectare şi explorare în perioa... 1950-1970, prezentat la cea de-a 20-a aniversare a IPEG Hunedoara, 1971, p.27-28

[63] Fodor Dumitru, idem, p.167, 144

[64] Cholnoky Jenő, Litkle Aurel, Papp Carol şi Treitz Peter, idem, p.91

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Satul de munte Căraci, altădată prosper, cu o populaţie de 287 locuitori în 1941[65], s-a depopulat, în prezent adăpostind cca 50 de persoane în 35 de case.

Localitatea Ţebea şi-a menţinut vitalitatea o perioadă mai lungă, prin existenţa minei de cărbune.

Oraşul de pe vremuri, Baia de Criş, situat pe Vale Crişului Alb, la cota 257 m, s-a dezvoltat concomitent cu activitatea minieră, beneficiind de avantajele civilizaţiei. În anul 1932, localitatea a fost electrificată de către Societatea „Mica".

Pe vremea stăpânirii austriecilor s-a numit Altenburg[66] iar pe vremea administraţiei ungare a purtat numele de Kőrősbanya.

Odinioară, capitala judeţului Zarand şi reşedinţa de plasă, a fost o localitate importantă, cu numeroase instituţii publice (judecătorie, perceptorat de dare, spital, ocol silvic cu parc de vânătoare, 4 biserici, şcoală primară şi şcoală de arte şi meserii, gară pe linia Brad-Arad, etc.).[67]

Biserica mănăstirii franciscane datează din secolul al XV-lea, [68] secol când aici a funcţionat şi o monetărie.

Localitatea a rămas în istoria zbuciumată a Transilvaniei cu multe puncte de reper.

Astăzi, pentru acest centru de comună, cu satele Ţebea, Căraci, Rişca şi Lunca, mineritul a devenit o amintire, şi puţini mai ştiu că, în trecut, ciocanul de minerit era un simbol ce apărea pe sigiliile localităţilor componente.

[65] Vasile T. Ciubăncan, Maria I. Ganea, Evoluţii demografice hunedorene, Sargetia XXVI/2, (1995-1996), p.447

[66] Samuel Kőleseri, idem, p.51

[67] Octavian Floca, Victor Şuiaga, Ghidul judeţului Hunedoara, 1936, p.169-170

[68] Dumitru Rus, Judeţul Hunedoara, ghid turistic, Ed. Sigma plus, 1998, p.130

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

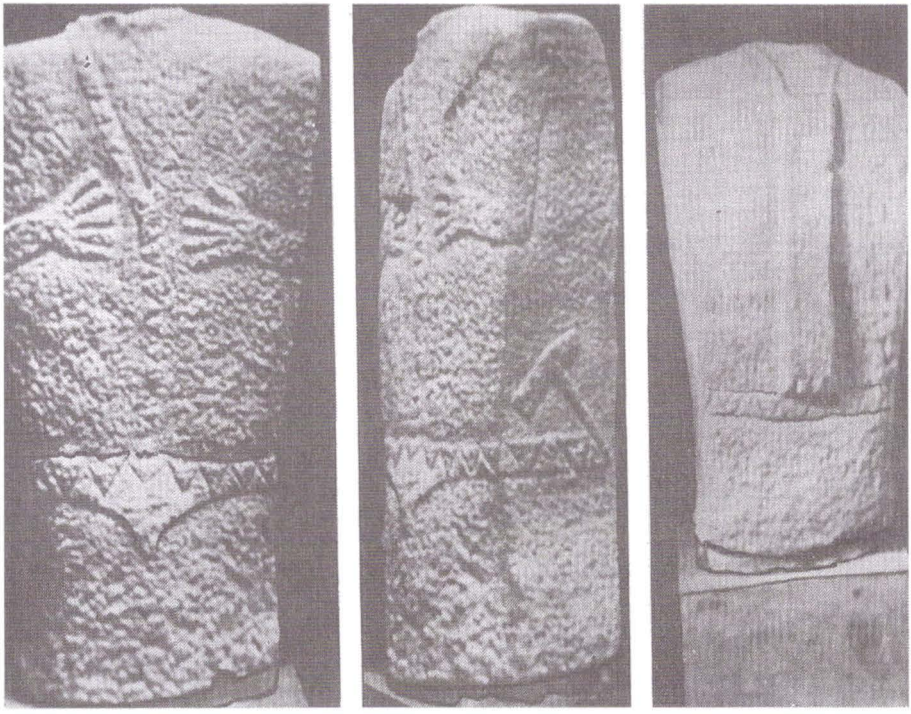

Fig. 1. Statui antropomorfe primitive descoperite la Baia de Criş (2000 de trepte în mineritul zărăndean, 1979)

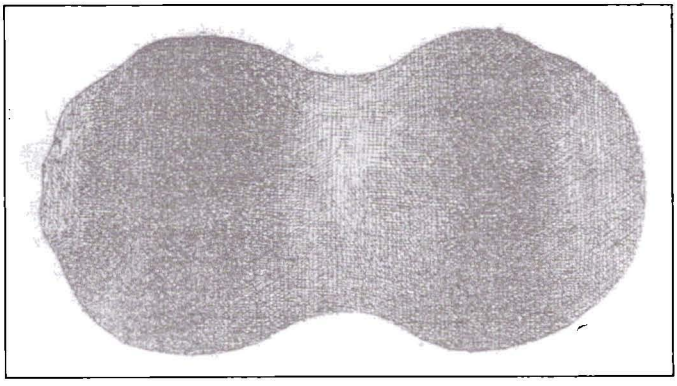

Fig. 2. Ciocan de diorit (Rakoczy S., p.74)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

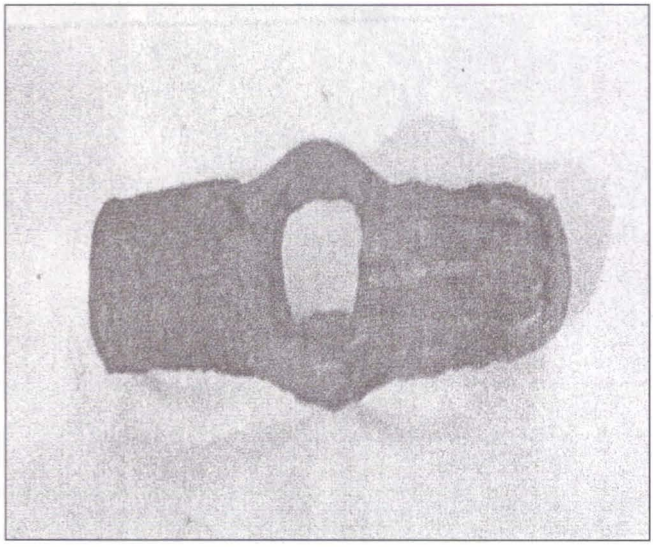

Fig. 3. Ciocan din fier de la mina Căraci (Rakoczy S., p.74)

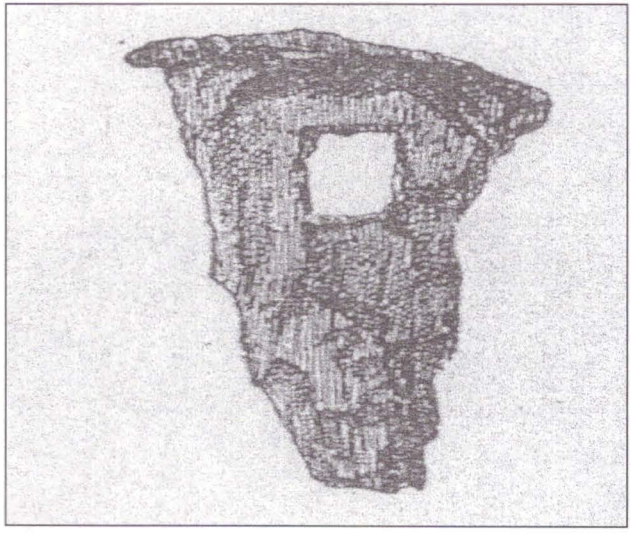

Fig. 4. Ciocan din fier de la mina Căraci
(2000 de trepte în mineritul zărăndean, 1979)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Figura 5. Sediul Prefecturii Zarandului. Aici a fluturat steagul tricolor în perioada comitatului românesc 1861-1876, condus de avocatul şi inginerul minier Ioan Pipoş (1822-1888) din Hondol, absolvent al Academiei din Schemnitz (Slovacia), după Florian Dudaş, *Zarandul - chipuri şi fapte din trecut*, Ed. Albatros 1981, p. 96.

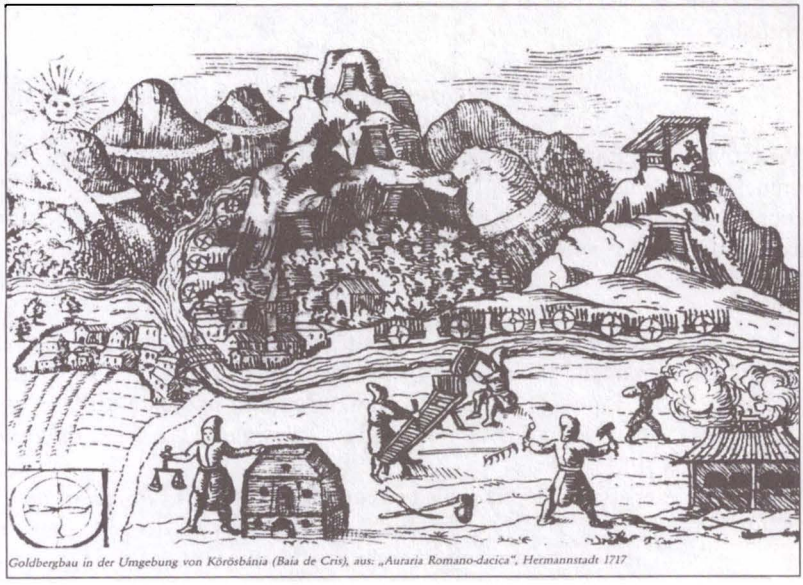

Figura 6. Samuel Köleser, Baia de Criş (valea Crişului Alb): *Auraria Romano-dacica*, Sibiu, 1717

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

GOLD MINING ON THE CRIŞ ALB RIVER (BAIA DE CRIŞ, CĂRACI, ŢEBEA)

Abstract

Gold mining is an old activity in the area. The mines were described firstly by Plinius the Old (24-79 A.D.).

During two millennia of activity, large quantities of gold were mined, all going to royal courts.

The gold bearing ore, mined either from the river beds or from underground, was crushed in grinding mortars or in stamps then washed over fleece, where the gold grains were caught, recovered from the fleece by washing.

The Austro-Hungarian rulers encouraged this activity, providing privileges for those engaged in mining. In the second half of the 18th century, The Tezaurariat had 49 mines in the area, all having special privileges.

In Baia de Criş there was a gold exchange office, and a mint.

During 1776-1780 the quantity of 5708 gold „pisete", ca. 27.4 kg of gold was produced.

Afterwards, without the help of the state, the gold mining activity was continued by shareholders' associations. Between 1932-1940 The Societatea „Mica" Brad bought all the available shares, and began geological research and exploitation. In 1948 all the work ceased as it was no longer financially viable.

When rich gold deposits were discovered on other continents, the gold price fell, finally forcing The Tezaurariat to cease its mining activities in 1958, as it they were no longer profitable.

Figure captions:

Fig. 1. Primitive anthropomorphic statues discovered in Baia de Criş (2000 de trepte în mineritul zărăndean, 1979)

Fig. 2. Diorite hammer (Rakoczy S., p.74)

Fig. 3. Iron hammer discovered in the Căraci mine (Rakoczy S., p.74)

Fig. 4. Iron hammer discovered in the Căraci mine (2000 de trepte în mineritul zărăndean, 1979)

Fig. 5. The headquarters of the Zarand Prefecture where the Romanian flag was hung during the Romanian Shire, between 1861-1876, leaded by the lawyer and mining engineer Ioan Pipoş (1822-1888) from Hondol, graduate of the Schemnitz Academy (Slovakia) - after Florian Dudaş, *Zarandul - chipuri şi fapte din trecut*, Ed. Albatros 1981, p. 96.

Fig. 6. Samuel Köleser, Baia de Criş (valea Crişului Alb): *Auraria Romano-dacica*, Sibiu, 1717

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

PREMISELE GEOGRAFICE PRIVIND DEZVOLTAREA COMUNITĂŢILOR DACICE TIMPURII PE MUREŞUL MIJLOCIU ŞI ÎN SUD-ESTUL MUNŢILOR APUSENI

Mircea Gligor

Prezentul studiu acoperă un areal situat în sud-estul Munţilor Apuseni, fiind delimitat de cursul inferior al râului Arieş, Valea Mureşului şi Valea Geoagiului. Aria sa de cuprindere acoperă şi zona înaltă a Munţilor Trascău, Vinţ şi parţial Munţii Auriferi[1] (prin localităţile Bucium şi Roşia Montană), dealurile piemontane ce mărginesc spre est şi sud aceşti munţi şi terasele Mureşului, inclusiv cele de pe malul stâng. Justificarea unei atari abordări este motivată de existenţa unei puternice interdependenţe şi complementarităţi economice şi sociale, brodată în timp pe o anumită structură organizaţională şi politico-administrativă.

Acceptând ideea – de altfel foarte pertinentă – că marea aşezare hallstattiană de la Teleac asigura un control politic şi economic asupra unei bune părţi din valea mijlocie a Mureşului şi a zonelor metalifere (cuprifere) de pe valea Ampoiului[2], inclusiv prezenţa urmelor unor aşezări de tip pastoral în munţii Ţelnei, contemporană cu începuturile acestei fortificaţii[3], credem în existenţa unei interdependenţe economice între zona înaltă şi câmpia Mureşului, pe fondul existenţei unei structuri de putere în zonă. Fenomenul devine mai evident odată cu constituirea şi manifestarea staţiunii de la Piatra Craivii, ca principalul centru economic, politic, spiritual şi militar din regiune, care asigura controlul asupra resurselor metalifere ale Apusenilor de sud-est, pe fondul unor puternice legături economice cu aşezările de pe valea Mureşului[4].

Geomorfologic, zona studiată este formată din trei complexe litologice diferite: calcare jurasico-cretacice, fliş cretacic şi eruptivul neogen din zona Bucium-Roşia. În timp ce peisajul dominant al Munţilor Trascău este dat de catenele calcaroase, relieful dominant al Munţilor Vinţului este dezvoltat preponderent pe fliş neocretacic, prezent litologic sub formă de brecii şi gresii[5]. O caracteristică a reliefului Munţilor Trascău este prezenţa defileelor şi cheilor în zonele în care cursul apelor a întâlnit roci cu o duritate mare, cum sunt cele de pe văile Feneşului, Ampoiţei, Gălzii, Mănăstirii şi Aiudului.

---

[1] Munţii Vinţului reprezintă un complex distinct a Apusenilor sudici, cuprins între valea Mureşului, valea Ampoiului şi culoarul depresionar Balşa, în care predomină depozitele de fiş cretacic. Noţiunea este folosită de unii autori în lucrări de referinţă apărute sub egida Academiei, cum sunt: Ianovici *et alii* 1969, p. 75-76; Ianovici *et alii* 1976, p. 25; Argeşel 1977, p. 13. Am optat pentru această denumire deoarece acoperă un important segment din teritoriul Munţilor Metaliferi, aflat în zona de interes.

[2] Vasiliev 1991, p. 157.

[3] Cercetări personale 2006.

[4] Rustoiu, 2000, p. 187-188.

[5] Ianovici şi col. 1976, p. 25; Argeşel 1977. p. 13.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În a doua parte a mileniului I a. Chr. dezvoltarea societății umane în zona intracarpatică cunoaște schimbări majore, datorate unui cumul de factori de ordin socio-politic și climatic.

În primul caz are loc o puternică decădere a culturii materiale, vizibilă pe plan arheologic prin restrângerea și chiar dispariția multor așezări, prin reculul înfloritoarei metalurgii a bronzului, atât de prezentă la sfârșitul mileniului II și în prima parte a mileniului I, și dispariția marilor așezări și fortificații din prima epocă a fierului. Fenomenul se manifestă după pătrunderea unor elemente scitice de origine nord-pontică, dar mai ales începând cu prima parte a sec. V și sec. IV a. Chr., fiind pus atât pe seama cercetărilor insuficiente, cât și a schimbării modului de viață, respectiv prin extinderea numărului de așezări de tip răsfirat, greu depistabile arheologic[6].

Tot acum schimbările climatice globale, de la începutul Subatlanticului, sunt mai evidente, inclusiv prin efectele avute asupra societății umane. Schimbările survenite în evoluția climatului, care au avut loc acum 2.500 de ani, au fost ilustrate atât de indicatori climatici (gheţarii și poziția copacilor în munți, grosimea inelelor la diferiți arbori, polenul fosil, compoziția izotopică a gheții, structura și compoziția depozitelor marine și lacustre), cât și de istoria socială. Scrierile unor istorici antici, cronicile chinezești și babiloniene descriu un model climatic foarte diferit de cel actual, atât în ceea ce privește temperaturile, cât și umiditatea.

Nu este întâmplător nici faptul că această perioadă a fost aleasă drept graniță între penultima perioadă climatică (Subborealul) și cea actuală (Subatlanticul). Scăderea temperaturii multianuale și creșterea umidității a favorizat o viguroasă interpunere a făgetelor între etajele de molidișuri și stejărișuri în detrimentul cărpinișurilor, devenind elementul principal al vegetației forestiere montane[7].

În zona noastră, cea mai însemnată coborâre a temperaturii de după Atlantic se înregistrează în jurul sec. III a. Chr., când continentul european, inclusiv spațiul carpatic, a fost marcat de o răcire bruscă a vremii[8]. După acest puseu rece, spre sfârșitul sec. III a. Chr., are loc începutul unui proces de aridizare, verile devenind tot mai secetoase și lungi, inaugurându-se o fază uscată al cărui apogeu este atins în perioada romană.

Limitele cronologice ale acestui eveniment, conform analizelor radiocarbon făcute asupra unor probe de material organic (os, lemn, piele etc.), indică perioada 650-280 a. Chr., în acord cu calibrările moderne.

Unii cercetători au evidențiat faptul că aceste modificări climatice s-au evidențiat prin două perioade asimetrice de răcire, separate de un interval cu o climă mai blândă, între 450-380 a. Chr. Cea mai drastică scădere a temperaturii se înregistrează în a doua parte a intervalului, al cărei maxim este atins către 280±50

[6] Vulpe 2001, p. 488.
[7] Boşcaiu 2001, p. 34.
[8] Ichim 1983, p. 85; Tomescu 2000, p. 267-268.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

a. Chr.[9]. Răcirea climei şi defrişările tot mai întinse pentru obţinerea suprafeţelor cultivabile şi a păşunilor au determinat accentuarea procesului de stepizare, sărăcirea componentei vegetale a bazei de nutriţie şi modificarea sistemului de creştere a animalelor. Nu este exclus ca schimbările climatice din epoca fierului să fi contribuit la micşorarea taliei şi gracilizarea animalelor faţă de perioadele anterioare, fenomen ce se manifestă la principalele animale domestice (bovine, ovicaprine, suine)[10].

În plan arheologic, fenomenul este vizibil prin modificările survenite în habitatul populaţiei autohtone, predacice, din zonă. Cum cultura materială autohtonă a sec. VII-IV a. Chr. din centrul Transilvaniei este cunoscută numai fragmentar, pe baza unor descoperiri funerare[11], nefiind cunoscute aşezări din această perioadă, este dificilă emiterea de ipoteze concludente asupra modului de viaţă şi a economiei acestei populaţii.

Cu toate acestea, prezenţa unei importante necropole de incineraţie la Uioara de Sus[12], semnalarea celor şase vase întregi din Muzeul de la Aiud aparţinând, după toate probabilităţile, unui inventar funerar[13], cât şi prezenţa coifului greco-ilir descoperit la Ocna Mureş[14] sunt argumente în susţinerea ideii că, în această perioadă, în zonă exista o comunitate importantă. Printre preocupările acesteia putem presupune că era şi exploatarea şi comercializarea sării. Prezenţa unui obiect de o asemenea valoare, specific unui anumit statut social, originar din vestul Peninsulei Balcanice, presupune existenţa unor legături comerciale cu această zonă, dar şi un exponent al unei autorităţi locale care să-l utilizeze.

În aceste condiţii, în ultima treime a sec. IV a. Chr. are loc pătrunderea primelor elemente celtice în acest spaţiu, populaţia băştinaşă fiind nevoită pentru mai bine de două veacuri să-şi redimensioneze existenţa alături de noii veniţi, după cum o dovedesc descoperirile de la Aiud-„Sub pădure"[15] şi „via lui Straub"[16], la Lancrăm-"Glod"[17], Sebeş-"Podul Pripocului"[18], Şeuşa[19], Vinţu de Jos-"Sibişeni"[20] ori Cicău-"Sălişte", unde prezenţa autohtonilor se continuă mult după pătrunderea celţilor în zonă[21] (pentru a aminti doar descoperirile din zona studiată). Asemenea dovezi de coabitare sunt prezente şi în alte staţiuni, locuirea de la Ciumeşti, atât

[9] Cârciumaru 1982, p. 469; Cârciumaru 1996, p. 24-27; Tomescu 2000, p. 267-268; Klimenko 2004, p. 13-14; Schuster 2004, p. 9.
[10] El Susi 1996, p. 113, 186, 191.
[11] Vulpe 2001, p. 482.
[12] Vasiliev 1999, p. 181-184.
[13] Horedt 1955, p. 676.
[14] Gumă 1991, p. 100.
[15] Crişan 1973, p. 50-51; Ciugudean 1978, p. 39-44; Ferenczi 2007, p. 40.
[16] Crişan 1973, p. 50; Ferenczi 2007, p. 40.
[17] Popa, Totoianu 2000, p. 71-72.
[18] Horedt *et alţii* 1967, p. 23; Crişan 1969, p. 273.
[19] Crişan *et alţii* 1997, p. 38; Ferencz 1997, p. 82-83.
[20] Rep. Arh .Alba 1995, p. 207, nr. 1; Ferencz 2007, p. 48.
[21] Winkler *et alţii* 1979, p. 128 şi 185; Rep.Arh Alba 1995, p. 75, nr. 39/2.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

aşezarea cât şi necropola, oferind tocmai dovada unei astfel de conviețuiri[22], fapt evident şi în necropolele de la Pişcolt şi Fântânele[23] etc. Trebuie să recunoaştem că simpla asociere a unor materiale de factură autohtonă în necropolele sau aşezările atribuite celților, în condițiile în care cunoştințele noastre despre cultura materială a populației băştinaşe predacice din perioada de început a colonizării celtice sunt totuşi limitate, nu ne permite aprecieri concludente asupra relației dintre celți şi autohtoni. Indiscutabil, anumite relații au existat, dar este dificil de stabilit dacă este vorba de relații de natură etnică sau interculturală[24].

Prezența celtică în spațiul intracarpatic este legată în bună parte de interesul manifestat față de controlul anumitor resurse agricole, în special terenurile din lunca Mureşului şi a afluenților acestuia, deosebit de convenabile pentru o populație de agricultori şi crescători de animale[25]. Pe lângă acestea, foarte probabil că erau vizate şi resursele minerale, în primul rând sarea[26], bronzul şi fierul. Chiar dacă momentan nu avem dovezi certe ale prelucrării acestor metale, este greu de crezut că o populație care a jucat un rol atât de important la perfecționarea şi generalizarea metalurgiei fierului în vestul şi centrul Europei nu a cunoscut sau exploatat minereurile de fier şi cupru din spațiul transilvan, asigurâdu-şi necesarul de asemenea obiecte numai din import. Rolul şi importanța acordată metalurgiei, cât şi impactul asupra populației predacice devin mai vizibile în perioada regatului dac, când metalurgia fierului cunoaşte o puternică dezvoltare, fiind impulsionată atât de contactul cu lumea celtică, cât şi de existența unor importante resurse minerale în zonă, dar şi de comanda socială[27].

De la aceştia dacii au preluat, pe lângă cunoştințe de ordin tehnic, şi forme specifice (cum este barda cu orificiu pentru coadă longitudinală, foarfeca etc. Interesul manifestat de sursele salinifere este vizibil dacă analizăm dispunerea urmelor prezenței lor în arealele bogate în aceste resurse minerale din interiorul arcului carpatic, prezență marcată de existența urmelor care le exprimă: aşezări, necropole, descoperiri izolate şi emisiuni monetare[28].

În literatura de specialitate se acceptă ideea că pătrunderea celților în zona intracarpatică a avut loc în două etape, începând din La Tène B1, pe două direcții principale, pe valea Mureşului şi pe Someş[29]. Mai nou, se conturează ideea pătrunderii acestora doar pe valea Mureşului, dovadă fiind descoperirile celtice din zona Aradului, în detrimentul văii Someşului, unde lipsesc complet urmele acestora

[22] Zirra 1980, p. 74.

[23] Babeş 2001, p. 518

[24] Ferencz 2006b, p. 52.

[25] Ferencz 2007, p. 157.

[26] Daicoviciu 1972, p. 195; Glodariu 1974, p. 107-108; Medeleț 1995, p. 287; Ferencz 1998, p. 219.

[27] Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 147.

[28] Glodariu 1974, p. 107-108; Medeleț 1995, cu bibliografia; Iaroslavschi 1997, p. 42-47; Gramatopol 1997, p. 48; Ferencz 1998, p. 219; Cavruc *et alii* 2006, p. 50-51.

[29] Crişan 1966, p. 83-84; Rusu, Bandula 1970, p. 35, 40; Crişan 1977, p. 21; Crişan *et alii* 1995, p. 35; Ferencz 1998, p. 215; Ferencz 2006, p. 49.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

în amonte de confluența celor două Someșuri[30]. Pătrunderea celților pe valea Mureșului este documentată de prezența unor artefacte descoperite accidental, în urma unor periegheze sau lucrări edilitare, precum și a unor cercetări efectuate în Țara Hațegului[31], la Săvârșin[32], Turdaș (jud. Alba)[33], Alba Iulia[34], Șeica Mică (Sibiu)[35], Vurpăr (Sibiu)[36]. Aceștia au format un grup masiv în bazinul Mureș-Târnave, de unde, după unii autori, au pătruns și spre zonele Clujului și Bistriței[37]. Intensificarea prezenței celtice, surprinsă arheologic, are loc la începutul celei de a doua jumătăți a sec. III a. Chr., odată cu reîntoarcerea grupului expeditionar participant la invazia din Peninsula Balcanică și Grecia continentală[38].

Referitor la momentul acestei prime colonizări, sursele antice amintesc primirea de către Alexandru cel Mare a unei solii din partea celților „care locuiesc la Golful Ionic" (Arrianus, 1 4, 6-8) în anul 335 a. Chr, undeva pe malul Dunării, probabil în amonte de Porțile de Fier. V. Kruta a observat că, la acea dată, singurii celți care se aflau la Marea Adriatică erau senonii, context în care devine plauzibilă ipoteza participării acestora alături de reprezentanții altor triburi la solia primită de către Alexandru cel Mare[39], acest eveniment marcând de fapt manifestarea creșterii interesului celților pentru Câmpia Tisei și spațiul transilvan. Artefactele descoperite în diferite puncte pe valea Mureșului inferior și mijlociu par să confirme faptul că printre populațiile celtice pătrunse în zonă au fost și senonii, alături de alte grupuri din Transdanubia și zona alpină[40].

Dacă privim cu atenție hărțile publicate de I. H. Crișan sau Vl. Zirra în urmă cu trei decenii, putem constata că pătrunderea celtică a fost relativ lesnicioasă, ajungând să ocupe o bună parte a spațiului intracarpatic. Acest fapt este explicabil în lipsa, în această zonă, a unor structuri politice închegate, capabile să poată organiza și susține o rezistență militară reală.

Dispunând de o putere militară superioară, o mentalitate războinică și o dotare militară mult superioară băștinașilor, aceștia se impun ca și cuceritori în fața populației locale predacice[41], care este nevoită să se retragă, probabil în zonele mai ferite din depresiunile intramontane sau să rămână să conviețuiască alături de noii veniți, fenomen vizibil în melanjul cultural sesizabil în descoperirile dintr-o serie

[30] Babeș 2001, p. 516.
[31] Rusu, Bandula 1970, p. 39- 40, fig. 10.
[32] Gumă 1991, p. 100-101.
[33] Blăjan 1972, p. 11-12, fig. I/5, 7.
[34] Ferencz 1999, p. 136, pl. 1/7.
[35] Crișan 1973, p. 53, pl. IV/ 4, 7; V/1.
[36] Crișan 1973, p. 47; Ferenczi 1998, p. 215, 218.
[37] Babeș 2001, p. 516.
[38] Babeș p. 516.
[39] Rustoiu 2005, p. 49-50.
[40] Rustoiu 2005, p. 51.
[41] Termenul definește populația autohtonă, fără conotații etnice, cunoscută și sub numele de "grupul cultural Ciumbrud".

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de necropole şi aşezări semnalate sau cercetate până în prezent[42]. Cu toate acestea, o serie de regiuni şi depresiuni din zona montană au rămas în afara controlului celtic[43] sau, probabil, sub un control doar nominal, fapt ce a permis populației o dezvoltare mai puternică, inclusiv sub aspect politico-militar. Este cazul zonelor din sud-estul Transilvaniei, zona Hațeg şi defileul Mureşului.

Prezența ceramicii locale de factură hallstattiană, lucrată cu mâna, şi a unor modele ceramice care s-au perpetuat încă din perioada primei epoci a fierului, cât şi unele schimbări survenite în ritualul funerar, dovedesc atât prezența băştinaşilor, cât şi faptul că, după încetarea confruntărilor militare de la început, relațiile dintre cele două populații s-au normalizat. Indiscutabil că celții şi-au impus propriile valori de civilizație populației locale predacice. Ei conduceau *de facto* sub aspect politic şi militar în zonă, aşa cum, cu circa un secol şi jumătate înainte, acelaşi rol l-au avut sciții. Putem bănui însă că, la un moment dat, raporturile dintre celți şi băştinaşi au permis o mai bună conviețuire, în cadrul căreia s-au putut manifesta împrumuturi culturale în ambele sensuri, fapt confirmat de prezența în unele aşezări a unor artefacte aparținând ambelor populații, schimbări în ritualul şi inventarul funerar, fenomen vizibil mai ales în aşezările din nord-vestul României[44]. Dar, cum pentru zona analizată nu avem mărturii certe care să certifice natura relației dintre populația predacică şi celți, este dificil să fie precizate particularitățile acestor relații[45].

Pe cursul mijlociu al Mureşului şi în sud-estul Apusenilor, prezența celtică este atestată prin materialele provenind din săpăturile efectuate, de cele mai multe ori fortuit, dar şi din cercetări întreprinse într-o serie de aşezări cum sunt cele de la Aiud-"Microraion III"[46], „Strada Cetății"[47], „Dâmbu Cocoşului" şi lotul Şcolii de viticultură[48], Blandiana[49], Gligoreşti-"Holoame"[50], Lancrăm-"Glod"[51], Luncani-"Grind"[52], Lopadea Veche-"Jidovină"[53], Sebeş-"Podul Pripo-culuí"[54], Şeuşa-"La Cărarea Morii"[55], Vințu de Jos-Sibişeni[56] etc. De asemenea, prin cercetări de suprafață sau descoperiri întâmplătoare au fost identificate sau semnalate urme ale

[42] Babeş 2001, p. 517, 520.
[43] Rustoiu 2005, p. 51.
[44] Babeş 2001, p. 517-518.
[45] Ferencz 2006, p. 52.
[46] Ciugudean 1978, p. 39.
[47] RepArhAlba 1995, p. 22, nr. 3/9; Rustoiu, Rustoiu, 2000, p. 188.
[48] Crişan 1973, p. 50-51; RepArhAlba 1995, p. 20, nr. 3/4, 12.
[49] Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 188.
[50] Gogâltan *et alții* 1996; Rustoiu 1996; Aldea *et alii* 1998, p. 22-23; Gogâltan *et alii* 2004, p. 74; Gogâltan *et alii* 1996.
[51] Popa, Totoianu 2000, p. 51-87.
[52] Crişan 1973, p. 58, nr. 35; Ferencz 2007, p. 42, nr. 13.
[53] Lazăr 1977, p. 620, nota 12; RepArhAlba, 1995, p. 119, nr. 105/1; Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 188.
[54] Crişan 1966; Horedt *et alii* 1967, p. 19-20.
[55] Crişan *et alii* 1997, p. 27-40. Popa, Plantos 2001, p. 110; Ferencz, Ciută 2005, p. 240.
[56] RepArhAlba 1995, p. 207, nr. 213/1.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

prezenței celtice pe teritoriul localităților Uioara de Jos[57], Micoşlaca[58], Cetea, Noşlac, Pianu de Sus, Rădeşti, Geoagiu[59], Oarda-"Cutină", Pâclişa-"Podei"[60] sau Vinţu de Jos-"Lunca Fermei"[61].

Alte materiale celtice sau de factură celtică provin cu mare probabilitate din contexte funerare/necropole, semnalate sau identificate pe teritoriul sau în hotarul unor localităţi ca Acmariu[62], Blandiana[63], Ighiu[64], Luncani-"Grind"[65], Ocna Mureş[66], Peţelca[67].

Aşezările din această perioadă sunt de tip rural, fiind situate în principal în zonele joase de pe terasele Mureşului sau ale unor afluenţi ai acestuia[68], în locuri propice agriculturii, ferite de pericolul inundaţiilor. De la acest tipar fac excepţie aşezarea de la Gligoreşti-"Holoame", situată pe un grind într-o zonă mlăştinoasă, aflată la intersecţia luncii inundabile a Mureşului cu Arieşul[69] (astfel de aşezări sunt semnalate şi în nord-vestul României), precum şi cele cercetate sau semnalate în zona piemontană de la Cicău şi Lopadea Veche, a căror existenţă este pusă pe seama păstoritului[70].

Fără a putea fi documentată, cel puţin la nivelul actual al cercetărilor, nu poate fi exclusă cu totul ipoteza exploatării minereurilor de fier şi cupru din zona Colţeşti, Rimetea, Buru (magnetit, hematit, limonit, siderit, cuprit, galenit, malahit etc.)[71], cunoscând interesul acordat de către celţi metalurgiei. (Faptul că nu sunt cunoscute până în prezent ateliere de prelucrare a metalelor din această perioadă poate fi pus mai degrabă pe seama cercetărilor insuficiente). Cunoscând faptul că exploatarea minereurilor de fier din jurul oraşului Apulum a fost deosebit de înfloritoare în La Tène-ul târziu şi în perioada romană[72], între localităţile Trascău şi Moldoveneşti fiind semnalate urme romane în apropierea unor surse importante de magnetită[73], devine verosimilă ipoteza exploatării în zonă a fierului încă din perioada celtică. Tot aşa s-ar putea explica întrucâtva prezenţa celtică la Cicău şi Lopadea Veche, zone aflate mult în afara spaţiilor de habitare specific celtice din

[57] RepArhAlba 1995, p. 127, nr. 196/11; Ferencz 1997, p. 79,
[58] RepArhAlba 1995, p. 127, nr 119/2; Ferencz 1997, p. 79,
[59] Crişan, 1969, p 257, 268, 270, 263; Ferencz 1997, p. 79.
[60] Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 177-179; Popa, Plantos 2001, p. 110.
[61] Plantos 2000, p 81-82.
[62] RepArhAlba 1995, p. 20/2; Ferencz 2006 a, p. 148, pl. II.
[63] Aldea 1976, p. 415-423; Aldea, Ciugudean 1985, p. 37-43.
[64] Descoperire incertă, semnalată de Marton în *Repertorium* şi preluată în RepArhAlba 1995, p. 110, nr. 93/3.
[65] Crişan 1974, p. 58.
[66] *Ibidem*, p. 59.
[67] *Ibidem*, p. 49.
[68] Ferencz 1997, p. 81
[69] Gogâltan *et alii* 2004, p. 63.
[70] Winkler *et alii* 1979, p. 185.
[71] Vezi nota 43.
[72] Wollman 1996, p. 238; Gheorghiu 2005. p. 75.
[73] Wollman 1996, p. 234.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

valea Mureşului, dar situate în apropierea surselor de hematit de la Rimetea[74]. Fenomenul nu este izolat, descoperirea la Zlatna a unei tetradrahme de tipul Filip II[75] putând sugera, de asemenea, o legătură între mediul celtic şi resursele minerale din zonă. În alt context, prezenţa piesei monetare aici este dificil de explicat. Ipotetic, putem admite că ea putea ajunge în mediul celtic după incursiunile acestora în Balcani, iar în zonă în urma unor relaţii directe dintre aceştia şi locuitorii zonei implicaţi în exploatarea unor minereuri, sau prin exploatarea directă a zăcămintelor de către meşterii celţi. De asemenea, semnalarea unor inventare funerare în zonă (Ighiu, Peţelca) poate oferi repere ale existenţei unor aşezări aici, neidentificate încă[76].

Analizând dispunerea geografică a principalelor descoperiri celtice de pe versantul sud-estic al Apusenilor şi valea Mureşului, se poate constata structurarea lor în două zone principale. Lăsând la o parte elementele de inventar din mormintele unor războinici, a căror prezenţă într-un anumit loc poate fi mai larg justificată, se constată o predilecţie pentru zona Alba-Sebeş-Vinţ şi Aiud-Turda, (**Pl. 1**).

Fiind agricultori iscusiţi, în primul caz alegerea zonei poate fi explicată prin existenţa unor soluri excelente pentru practicarea agriculturii, pe terasele superioare ale râurilor Mureş şi Sebeş, precum şi la poalele munţilor din zonă. „Dat fiind ceea ce ştim azi despre obiceiurile celţilor din această epocă, putem presupune că majoritatea ţinuturilor recent cucerite nu erau în măsură să-i ispitească. După toate aparenţele, ei au preferat terenurile agricole din văi şi partea de jos a pantelor arabile. În afara acestor locuri rămâneau indigenii."[77]

Totodată, stăpânirea acestei zone asigura controlul unor importante rute economice[78] şi de comunicaţii, cea de pe valea Mureşului şi cea care lega valea Mureşului de cea a Oltului, prin sudul Podişului Secaşelor. La acestea se adaugă prezenţa în zonă a unor slatine şi izvoare sărate în zona Şeuşa, Oarda, Drâmbar, a căror amintire se păstrează până astăzi sub forma unor toponime (Valea Sărată, Pârâul Sărat, La Sărături, Valea Zlatinii etc.)[79], cunoscute şi de către băştinaşi.

Deşi mai puţin cercetată, credem că predilecţia pentru zona Aiud-Turda este dată, pe lângă calitatea terenurilor agricole, de prezenţa importantelor rezerve de sare exploatabile încă din preistorie, resurse care se pretau atât la o exploatare brută, sub formă de bulgări, cât şi a izvoarelor sărate. Faptul că aici sunt semna-late sau cercetate nu mai puţin de 6 puncte (Aiud, Micoşlaca, Uioara de Jos, Ocna Mureş, Gligoreşti şi Luncani) dovedeşte interesul pentru controlul resurselor minerale ale zonei. Stăpânirea zăcămintelor de sare şi a căilor de comercializare a putut constitui un obiectiv hotărâtor, dacă ţinem seama de importanţa pe care sarea o are în alimentaţia umană şi a animalelor, în conservarea alimentelor şi prelucrarea

[74] Rădulescu, Dimitrescu 1966, p. 166.
[75] Preda 1998, p. 102, fig. 4/62.
[76] Rustoiu 2002, p. 34.
[77] Hubert 1983, p. 308.
[78] Glodariu 1974, p. 117-118; Ferencz 1997, p. 90; Ferencz 1998, p. 219; Popa Totoianu 2000, p. 52.
[79] Ciută 2005, p. 51

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

pieilor[80]. Controlul şi exploatarea sării facilita valorificarea ei prin comercializare şi schimbul, atât cu triburile celtice din Panonia şi Banat, cât şi cu comunităţi mai îndepărtate din Peninsula Balcanică şi de la Marea Adriatică.

După stabilirea celţilor în spaţiul intracarpatic, viaţa economică a comunităţilor din acest areal cunoaşte o dezvoltare continuă, inclusiv sub aspectul relaţiilor de schimb avute cu lumea sud-balcanică, mai ales după înglobarea Dunării de Jos în sfera de interes politic şi economic a regatului macedonean. Existenţa unui asemenea legături comerciale ar explica mai convingător prezenţa unei importante mase monetare de proveniență macedoneană sau imitaţii după aceasta, mai ales în Câmpia Munteană şi Banat, dar şi a unor descoperiri izolate în spaţiul intracarpatic, la Sebeş, Zlatna, Aţel, Sighişoara, Sic[81], Alba Iulia, Cugir[82] etc. Alături de aceste emisiuni monetare trebuie să amintim de prezenţa unor artefacte specifice lumii greceşti şi italice cum sunt fragmentele de ceramică greacă descoperite la Ilişiua, Cepari şi Bratei, precum şi cele semnalate ca provenind de pe teritoriul actualului oraş, Aiud. În acest ultim caz fiind vorba de două (trei !) vase, unul de tip *oinochoe*, de factura elenistică, din sec. III a. Chr., şi un *bolsal* attic, brun roşcat, de sec. IV a. Ch[83].

Prezenţa unor emisiuni monetare de tipul Filip II (sec. IV-III a. Chr), postume sau imitaţii foarte apropiate ca stil de originalele greco-macedonene emise în sudul Dunării încă de la sfârşitul sec. IV şi începutul sec III a. Chr., descoperite la Cugir, Sebeş[84], Cetea, Şard, Zlatna[85], şi a două tetradrahme Alexandru cel Mare (323-319 a. Chr)[86], confirmă existenţa unor legături economice şi comerciale între zona mijlocie a Mureşului şi cea a Apusenilor de sud-est cu spaţiul balcanic. Emisiuni monetare autohtone timpurii, emise de structurile politice existente în spaţiul intra sau extra carpatic la sfârşitul sec. III şi începutul sec. II a. Chr., cum sunt cele de tipul Crişeni-Berchieş descoperite la Pişchinţi, Cricova de la Aiud sau Huşi-Vovrieşti, descoperite la Teiuş[87] şi Alba Iulia[88], fac dovada existenţei unor legături cu spaţiul extracarpatic, legături ce vor continua şi în prima parte a sec. II a. Chr.

După cum o dovedesc descoperirile monetare de tipul Adâncata-Mănăstirea şi Aninoasa-Dobreşti de la Alba Iulia, Sebeş şi Cioara-Sălişte, precum şi tezaurele monetare din faza a doua a monetăriei daco-getice[89], viaţa economică în acest spaţiu cunoaşte un trend ascendent şi pe parcursul sec. II a.Chr.

[80] Medeleţ 1985, p. 287; Ferencz 1998, p. 219.
[81] Preda 1998, p. 95.
[82] Winkler 1966, p. 80; Pavel 1993, p. 166, 168.
[83] Crişan 1969, p. 136; Glodariu 1974, p. 22-24; Ferencz, 2007, p. 39.
[84] Pavel 1993, p. 163.
[85] Suciu http://www.enciclopedia-dacica.ro
[86] Suciu 2004, p. 190.
[87] Preda 1998. fig. 9-10.
[88] Suciu http://www.enciclopedia-dacica.ro
[89] Medeleţ 1995, p. 291; Gramatopol 1997, p. 25; Preda 1998.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În sec. II a. Chr. au loc mutaţii semnificative în spaţiul sud-est european, inclusiv în zona intracarpatică. Pătrunderea romanilor în Peninsula Balcanică, dispariţia regatului macedonean şi formarea provinciei romane a Macedoniei schimbă raportul de forţe în zonă. În acest context au loc o serie de restructurări ale forţelor antiromane în care, alături de scordiscii mici din zona sudică a Porţilor de Fier, se manifestă tot mai puternic elementul tracic, prin tribali şi moesi, alături de geţii din nordul Dunării oltene. Puternicele legături care se stabilesc între elitele militare ale celor trei grupuri etnice facilitează constituirea unor structuri militare hibride, multitribale, în care elementele componente suferă o puternică osmoză şi interferenţă culturală, dând naştere unui fenomen cultural cu caracteristici distincte, cunoscut sub denumirea de grupul Padea-Panaghiurski Kolonii. În cadrul acestui grup războinic ofensiv, cu valori morale şi sociale distincte, are loc o adaptare a tacticii şi strategiei militare, prin adoptarea unui anumit tip de armament şi modalitate de luptă. Incursiunile acestora spre Macedonia pun serioase probleme de apărare forţelor romane din provincie. În acelaşi timp însă, spiritul lor ofensiv se manifestă şi la nordul Dunării, spre Câmpia Munteană, şi spre nord, în spaţiul intracarpatic[90].

Cred că scopul penetrării acestora în zona transilvană este în primul rând controlul principalei rute comerciale a Mureşului, a resurselor de sare şi a minereurilor din zonă[91]. Această penetrare este ilustrată de descoperirea unor complexe funerare specifice, la Blandiana[92], Tărtăria[93], Teleac[94], „datate între al doilea sfert/mijlocul sec. II a. Chr. şi mijlocul sec. I a. Chr., fiind contemporane cu cele din Oltenia"[95]. Ritul funerar este unul de incineraţie în morminte plane[96], având în inventar armament distrus ritual şi urne ceramice de factură locală, în care era depozitată cenuşa şi oasele celor incineraţi, alături de vase depuse ca ofrandă. Aceste ansambluri funerare îşi găsesc analogii în complexele funerare din Oltenia şi nord-vestul Bulgariei[97]. În prima parte a sec I a. Chr., locul lor este luat de mormintele de incineraţie tumulare, cum sunt cele de la Călan[98], Cugir[99] şi Craiva[100].

Odată cu pătrunderea războinicilor Padea-Panaghiurski Kolonii în acest areal, se constată dispariţia necropolelor şi a ceramicii celtice (Şeuşa, Lancrăm-"Glod", Sebeş-"Podul Pripocului" etc.), fapt explicabil şi prin dispariţia consumatorilor acestui produs – aristocraţia celtică, inclusiv membrii de rând ai

[90] Rustoiu 2002, p. 21-22; Sârbu *et alii* 2008, p. 180.
[91] Rustoiu 2002, p. 65
[92] Ciugudean 1980, p. 425-428.
[93] Ciugudean, Ciugudean 1980, p. 77.
[94] Moga 1982, p. 87.
[95] Rustoiu 2002, p. 19.
[96] *Ibidem*, p. 14.
[97] Rustoiu 2000, p. 28-29.
[98] Rustoiu *et alii* 2002, p. 41.47.
[99] Crişan 1980, p. 81-87; Rustoiu 2002, p. 20.
[100] Vezi articolul semnat de Cristian I. Popa în prezentul volum; Ferenczi 2007, p. 78.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

comunității –, precum și modificarea ritualului de înmormântare, a concepțiilor și credințelor despre viața de apoi[101].

În încercarea de a explica dispariția elementului celtic din zonă câștigă tot mai mult teren ideea că celții n-au fost asimilați de către autohtoni, cum aprecia istoriografia românească din perioada comunistă, fiind mai degrabă nevoiți să plece sub presiunea „creșterii puterii dacilor", susținută și cu ajutorul acestor elite războinice, încă din prima jumătate a sec. II a. Chr[102].

Dacă pentru sfârșitul perioadei La Tène B1-C2 cele mai multe descoperiri celtice semnalate sau cercetate în zona analizată se concentrează în zona Alba Iulia-Sebeș-Vințu de Jos și în zona Aiud-Turda, începând din a doua jumătate a sec II a. Chr. se constată o puternică explozie demografică și dezvoltare economică, prin extinderea așezărilor mai vechi și apariția altora noi[103].

Un studiu recent întocmit pentru sectorul Aiud-Vințu de Jos vine să completeze repertoriul descoperirilor dacice cunoscute în acest spațiu cu noi puncte[104].

Încercând extinderea acestei analize la un spațiu mai larg, cuprins între văile Arieș și Geoagiu, numărul de așezări sau puncte care semnalează prezența dacilor este mult mai mare decât în perioadele anterioare. Faptul poate să confirme aserțiunea potrivit căreia explozia demografică din această perioadă se datorește în bună parte unui aport de populație venită din sudul Carpaților, împreună cu aceste forțe militare[105].

În aceste condiții, și habitatul uman suferă modificări importante. Pe fondul unei îmbunătățiri climatice continue și a creșterii demografice, se accentuează procesul de defrișare a pădurilor pentru obținerea unor noi terenuri pentru creșterea animalelor, culturi și așezări. Creșterea numărului de așezări din zonele de câmpie, importanța crescândă pe care o capătă creșterea animalelor, creșterea interesului pentru exploatarea mai multor resurse minerale obligă comunitățile ce se formează în această perioadă să caute noi locuri de habitare în zona colinară și piemontană, totodată este vizibilă o pătrundere mai masivă spre zona înaltă, fapt confirmat de descoperirile monetare de la Bozeș[106] și Bucium[107].

Cumulul descoperirilor de epocă dacică din ultima perioadă (**Pl. 2**) evidențiază apariția unui număr tot mai mare de așezări pe văile și pantele estice ale Apusenilor, precum și în depresiunile intramontane, la Pâclișa[108], Cetea, Gârbova, Gârbova de Sus, Geoagiu de Sus, Inuri, Lopadea Veche, Moldovenești, Plăiești, Poiana Aiudului, Râmeț, Rimetea, Văleni[109], Galați[110], Zlatna etc. Se înmulțesc descoperirile situate pe terasele Mureșului și ale afluenților acestuia, la Alba Iulia,

[101] Sârbu 1993, p. 37; Rustoiu 2002, p. 31; Sârbu *et alii* 2007, p. 177-179.
[102] Rustoiu 2002, p. 33-36; Ferencz, Ciută 2005, p. 241; Ferencz 2007, p. 160.
[103] Glodariu 1989, p. 133.
[104] Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 177-192.
[105] Rustoiu 2002, p. 34.
[106] Mărghitan 1970, p. 12; Rep.Arh.Hunedoara, p. 34, nr. 59/3.
[107] Roșka p. 50, nr. 217/1; Glodariu 1974, p. 262/57; Rep.Arh.Alba 1995, p. 64. nr. 28/2
[108] Rustoiu, Rustoiu 2000, p. 189.
[109] Ultimele locații sunt luate după Rep.Arh.Alba și Rep.Arh.Hunedoara, cu bibliografia aferentă.
[110] Materiale inedite, în curs de publicare.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Oarda, Sebeş, Cugir etc., precum şi cele aflate în hinterlandul unor cetăți; la Ampoița, Țelna, Cricău, Tibru, Şard[111] – situate în apropierea cetății de la Piatra Craivii –, la Vinerea, Romos, Sălişte (Cioara) etc. – în cazul fortificației de la Cugir – sau Bozeş, Geoagiu-Băi, Nădăştie, Rengheț – în cazul celei de la Ardeu. Dezvoltarea economică a acestor aşezări este documentată prin bogăția şi varietatea inventarului arheologic descoperit. Totodată, cetățile şi aşezările fortificate îşi diversifică economia. Chiar dacă ocupațiile de bază au rămas cele tradiționale (cultivarea pământului şi creşterea animalelor), acestea se impun tot mai mult ca centre meşteşugăreşti şi comerciale pentru zonele din împrejurimi[112], dar şi pentru altele mai îndepărtate, după cum o dovedesc apariția monedei şi a produselor de import.

În această perioadă, civilizația rurală din perioada anterioară suferă modificări de structură, prin impunerea aristocrației militare ca autoritate politică şi a unor relații de certă subordonare a comunităților față de aceasta. Structura socială, din una dezvoltată pe orizontală, în perioada celtică, se transformă într-una piramidală, în vârful căreia se afla marea aristocrație militară. Restructurarea puterii şi impunerea noii aristocrații devine mai evidentă prin apariția primelor aşezări şi fortificații situate pe înălțimi, la Ardeu[113], Piatra Craivii şi Cugir[114], pentru a aminti doar pe cele cunoscute în arealul discutat. Aceste fortificații controlate de către aristocrația militară tribală constituiau reşedințe capabile să o apere şi să o impună ca forță politică şi militară, asigurând protecția conducătorilor şi luptătorilor pe care se sprijinea. Fenomenul a fost surprins cel mai bine în zona Munților Orăştiei, unde marile lucrări din domeniul construcțiilor inițiate încă din vremea lui Burebista au implicat mobilizarea unui număr mare de locuitori, implicit o organizare complexă, pe fondul unei stricte supravegheri[115].

Exploatarea şi valorificarea unor minerale, a fierului şi a metalelor prețioase, determină o migrare spre acele zone bogate în resurse. Probabil acum încep să fie exploatate la alta scară nisipurile aurifere de pe văile Arieş, Ampoi[116] şi Pian[117], poate şi ale unor văi mai mici, care-şi adună apele din zone bogate în minereuri aurifere cum sunt văile Geoagiului şi Mănăstirii, posibil şi/sau prin exploatări de suprafață în zonele Roşia[118], Vulcoi şi Săcărâmb. Importanța acordată controlului acestor resurse se explică şi prin prezența unor importante fortificații menite să asigure controlul asupra acestor exploatări. Către o concluzie asemănătoare converg şi descoperirile sau semnalările unor urme ale prezenței dacice în zone aurifere sau cu potențial în extragerea aurului din nisipurile aluvionare, ca

[111] Vezi nota 107.
[112] Glodariu 1989, p. 133.
[113] Mărghitan 1970, p. 12-13; Glodariu 1983, p. 82.
[114] Glodariu 1983, p. 95-96; Rustoiu 2002, p. 35.
[115] Florea 1986-1987, p. 89-90.
[116] Moga 2004, p. 31.
[117] Acker 1965, p. 648; Moga 2004, p. 31.
[118] Cauuet *et alii* 2003, p. 506, fig. 21

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bucium[119], Izvorul Ampoiului[120], Galaţi[121], Meteş[122], Nădăştie[123], Roşia Montană[124], Zlatna[125] etc.

Începând cu a doua parte a sec. II a. Chr., odată cu importantele mutaţii socio-politice locale, noua restructurare politică este vizibilă şi în plan economic prin emisiunile monetare. Noile structuri de putere emit monedă proprie, fapt ce confirmă controlul economic şi politic asuprea zonei. Emisiunile monetare specifice celei de-a doua faze a monetăriei geto-dacice din zonă aparţin tipurilor Aiud-Cugir (Aiud, Cugir, Piatra Craivii, Răhău-Sebeş) şi Răduleşti-Hunedoara (Alba Iulia, Bozeş, Cugir, Decea), Toate aceste emisiuni se încadrează în a doua parte a sec. II şi prima parte a sec. I a. Chr., fiind emise de către structuri tribale care stăpâneau bazinul mijlociu al Mureşului şi dealurile dintre Apuseni şi Carpaţii sudici[126]. Descoperirea unor vase ceramice şi a unor fibule de la sfârşitul sec. III – începutul sec I a. Chr la Hunedoara şi lipsa vestigiilor celtice din zonă indică prezenţa unor comunităţi dacice închegate şi a unor elite războinice locale[127].

Emisiunile monetare de tipul Aiud-Cugir şi Răduleşti-Hunedoara, la care se adaugă cele de tip Teoc-Chereluş şi Petelea, pun problema existenţei, între a doua jumătate a sec. II şi primele trei decenii ale sec. I a. Chr., a unei asemenea structuri politice pe cursul mijlociu al Mureşului. Este posibil ca primele triburi sau uniuni tribale să fi apărut la marginea zonelor controlate de celţi, respectiv pe cursul mijlociu al Mureşului şi în vestul Munţilor Poiana Ruscăi încă din prima parte a sec. II a. Chr. Dezvoltarea acestui nucleu politic se accelerează în detrimentul unor triburi din vest şi nord-est, odată cu extinderea legăturilor comerciale cu lumea romană şi exploatarea pe scară tot mai largă a minereurilor de fier din zona Teliuc-Ghelar şi Munţii Sebeş. Este foarte posibil ca la creşterea puterii acestei structuri politice zonale să fi contribuit şi elemente venite dinspre sud, de factură Padea-Panaghiurski Kolonii, după cum o dovedesc descoperirile arheologice cu caracter funerar din acest areal[128], putând deveni ulterior principalul catalizator şi unificator al triburilor dacice intracarpatice şi creând premisele regalităţii daco-getice din timpul lui Burebista[129].

---

[119] RepArhAlba 1995, p. 64, 28/2.
[120] *Ibidem*, p. 113, 98/1.
[121] Informaţie inedită C. Plantos; material în curs de prelucrare.
[122] Informaţie M. Blăjan; RepArhAlba 1995 p. 203, 206.
[123] Mărghitan 1970, p. 13; RepArhAlba 1995 p. 129, 123.
[124] Vezi nota 95.
[125] RepArhAlba 1995, p. 214, 215/17; Preda 1998. p. 95.
[126] Preda 1973, p. 429.
[127] Sârbu *et alii* 2007, p.165-166.
[128] Rustoiu et al. 2001-2002, p. 93-109; Sârbu et al. 2007, p. 24 (C.12, Def. 7); 48(C.70, Dep.7); 196 (C.71, Def. 31).
[129] Vezi nota nr. 6.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Doresc să menționez din nou[130] informațiile existente despre o posibilă fortificație, semnalată deja, la Rimetea-Piatra Secuiului[131]. Din păcate, lipsa unor săpături, chiar și de amploare mai mică, ne împiedecă să cunoaștem cu certitudine cu ce tip de așezare sau fortificație avem de-a face. Ținând seama că acest amplasament îi permitea controlul asupra unei importante căi de acces spre inima Apusenilor, inclusiv spre zonele aurifere ale Roșiei Montane, dar și posibilitatea asigurării controlului asupra exploatărilor de sare din zona Ocna Mureș-Turda și de minerale, inclusiv feroase, din imediata apropiere[132], devine verosimilă o atare posibilitate. Totodată, descoperirea unor blocuri de piatră fasonată având tăieturile caracteristice („babe"), folosite la ridicarea cetăților dacice din perioada clasică, identificate în fundația zidului cetății medievale timpurii de la Moldovenești[133] și numărul mare de așezări semnalate, care înconjoară masivul Piatra Secuiului ca o salbă, vin să confirme existența în zonă a unui loc propice pentru ridicarea unei fortificații. Sperăm ca cercetări viitoare să lămurească și această problemă.

[130] Asemenea aserțiuni am susținut în lucrarea de licență – *Cetăți și fortificații dacice în spațiul intracarpatic 2004* - și disertația de masterat – *Habitat și societate în Dacia preromană, pe cursul mijlociu al Mureșului și în Apusenii de sud-est. 2006.*

[131] Ciugudean, 1979, p. 75; RepArhAlba.. 1995, p. 155, 151/4.

[132] Vezi nota 43.

[133] Horedt, 1955, p. 663.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

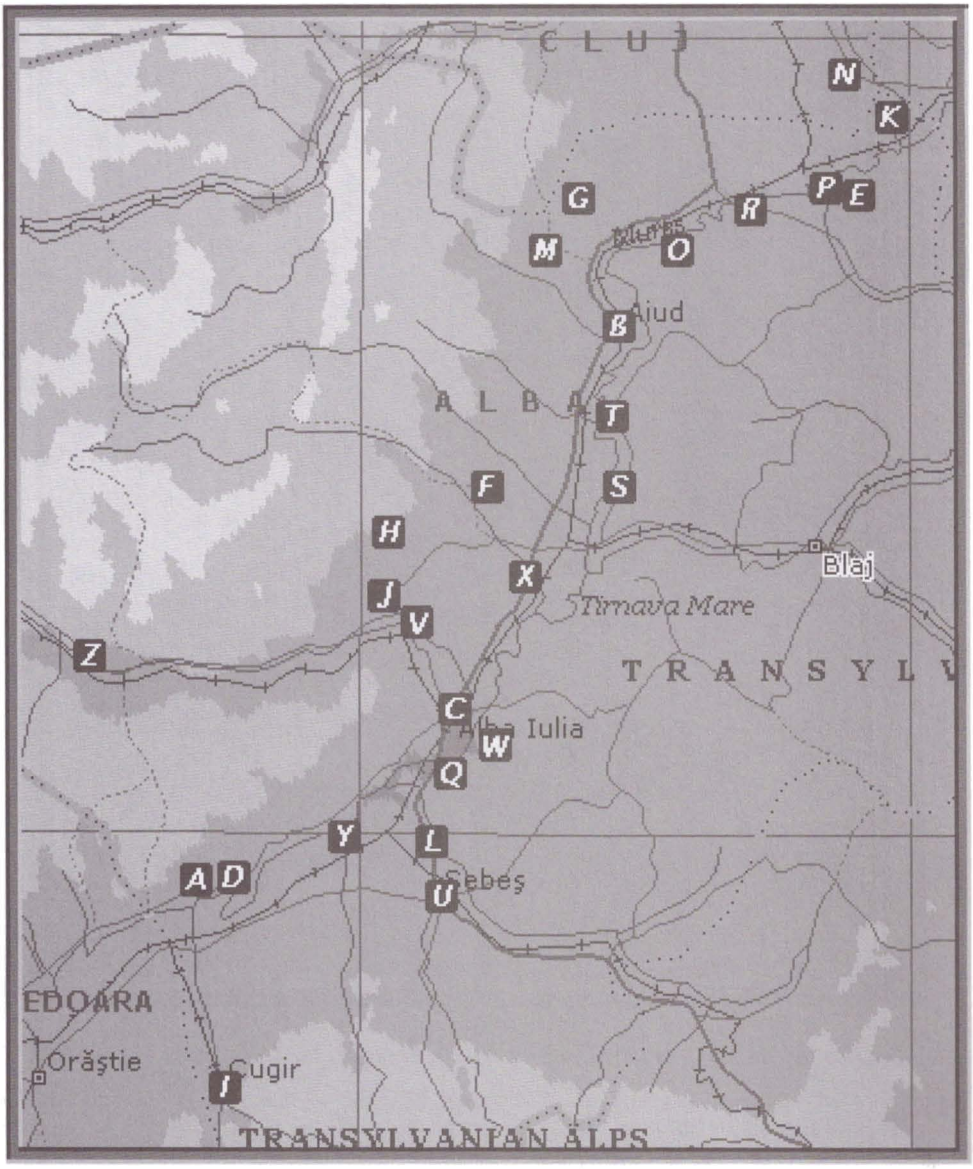

Pl. 1. - Prezenţe „La Tène", Faza B2-C2, pe cursul mijlocu al Mureşului

A-Acmariu, B-Aiud, C-Alba Iulia, D-Blandiana, E-Căptălan, F-Cetea, G-Cicău, H-Craiva, I-Cugir, J-Ighiu, K-Gligoreşti, L-Lancrăm, M-Lopadea Veche, N-Luncani, O-Micoşlaca, P-Noşlac, Q-Oarda de Jos, R-Ocna Mureş, S-Peţelca, T-Rădeşti, U-Sebeş, V-Sard, W-Şeuşa, X-Teiuş, Y-Vinţu de Jos, Z-Zlatna.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

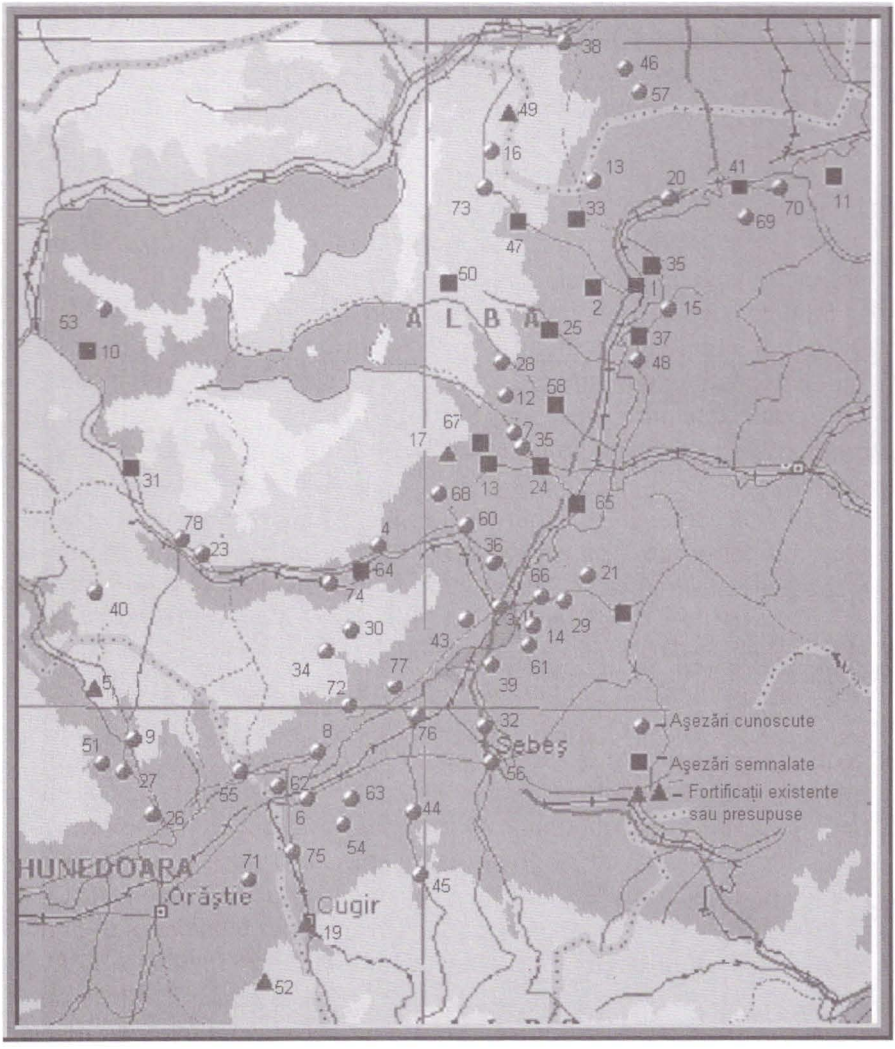

Pl. 2. - Prezenţe dacice pe cursul mijlociu al Mureşului (sec. II a. Chr. – I p. Chr.).

1-Aiud; 2-Aiudu de Sus; 3-Alba Iulia; 4-Ampoiţa; 5-Ardeu; 6-Balomirul de Câmp; 7-Benic; 8-Blandiana; 9-Bozeş; 10-Bucium; 11-Căptălan; 12-Cetea; 13-Cicău; 14-Ciugud; 15-Ciumbrud; 16-Colţeşti; 17-Craiva; 18-Cricău; 19-Cugir; 20-Decea Mureşului; 21-Dumitra; 22-Dumbrava; 23-Galaţi; 24-Galda de Jos; 25-Gârbova de Sus: 26-Geoagiu; 27-Geoagiu-Băi; 28-Geoagiu de Sus; 29-Hăpria; 30-Inuri; 31-Izvoru Ampoiului; 32-Lancrăm; 33-Lopadea Veche; 34-Mătăcina; 35-Mesentea; 36-Micești; 37-Meşcreac; 38-Moldoveneşti; 39-Oarda; 40-Nădăştie; 41-Ocna Mureş; 42-Păgida; 43-Păclişa; 44-Pianu de Jos; 45-Pianu de Sus; 46-Plăieşti; 47-Poiana Aiudului; 48-Rădeşti; 49-Rimetea; 50-Râmeţ; 51-Rengheţ; 52-Romoşel; 53-Roşia Montană; 54-Sălişte; 55-Sărăcsău; 56-Sebeş; 57-Stejăriş; 58-Stremţ; 59-Straja; 60-Şard; 61-Şeuşa; 62-Şibot; 63-Tărtăria; 64-Tăuţi; 65-Teiuş; 66-Teleac; 67-Tibru; 68-Ţelna; 69-Uioara de Jos; n70-Uioara de Sus; 71-Vaidei; 72-Valea Goblii; 73-Vălişoara; 74-Văleni-Meteş; 75-Vinerea; 76-Vinţu de Jos; 77-Vurpăr; 78-Zlatna.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Abrevieri bibliografice

Acker 1963 - M. Acker, „Vechile spălătorii de aur din jurul Sebeşului", în *Apulum*, V, 1963, p. 647-658.

Aldea 1976 - I. Al. Aldea, „Vase celtice descoperite la Blandiana (jud. Alba), în *Apulum*, XIV, 1976, p. 415-423.

Aldea *et alii* 1998 - I. Al. Aldea, Fl. Gogâltan, A. Ursuțiu, „Gligoreşti, com Luna, jud. Cluj", în *CCA, campania 1997*, Călăraşi, 1998, p. 22-23.

Aldea, Ciugudean 1985 - I. Al. Aldea, H. Ciugudean, „Noi descoperiri celtice la Blandiana", în *Apulum*, XXII, 1985, p. 37-43.

Babeş 2001 - M. Babeş, „Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a. Chr.", în *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, 2001, p. 501-533.

Blăjan 1972 - M. Blăjan, „Descoperiri celtice şi dacice la Turdaş (Alba)", în *Studia*, 2, 1972, p. 11-19.

Bleahu 1969 - M. Bleahu, în *Evoluția geologică a Munților Metaliferi*, Bucureşti 1969.

Boşcaiu 2001 - N. Boşcaiu, „Paleoflora şi evoluția climei în holocen", în *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, 2001, p. 31-35.

Brujako 1997 - I. Brujako, „Despre evenimentele din sec III a.Chr, din nord-vestul Mării Negre", în *Istros*, VIII, 1997, p. 63-83.

Cauuet *et alii* 2003 - B. Cauuet, B. Ancel. C. Rico, C Tămaş, „Rețele miniere antice", în *Alburnus Maior*, I, Bucureşti, 2003, p. 471-517.

Cavruc *et alii* 2006 - V. Cavruc, R. E. Munteanu, H. Ciugudean, „Vestigii arheologice privind exploatarea sării pe teritoriul României în epoca timpurie a fierului, în *Sarea, Timpul, Omul*, editori V. Cavruc şi A. Chiricescu – *Catalog de expoziție*, Sfântu Gheorghe, 2006, p. 50-51.

Cârciumaru 1982 - M. Cârciumaru, „Considerații generale asupra oscilațiilor climei în ultimii 5000 de ani", în *Suceava*, IX, 1982, p. 474-477.

Cârciumaru 1996 - M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica – Studii în preistoria şi protoistoria României*, Iaşi, 1996.

Ciugudean 1978 - H. Ciugudean, „Noi descoperiri arheologice pe teritoriul județului Alba (1)", în *Apulum*, XVI, 1978, p. 39-53.

Ciugudean 1979 - H. Ciugudean, „Noi descoperiri arheologice pe teritoriul județului Alba (2)", în *Apulum*, XVII, 1979, p. 65-85.

Ciugudean 1999 - H. Ciugudean, „Cercetări arheologice în aşezarea de la Ampoița - Pietrele Gomnuşei", în *Corviniana*, V, 1999, p. 39-69.

Ciugudean, Ciugudean 1993 - Daniela Ciugudean, H. Ciugudean, „Un mormânt de războinic geto-dac la Tărtăria (jud. Alba)", în *EN*, III, 1993, p. 77-79.

Ciută 2005 - M. M. Ciută, *Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic transilvan*, Alba Iulia, 2005.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Crișan 1968 - I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu privire specială la Transilvania*, București, 1968.

Crișan 1973 - I. H. Crișan, „Așa-numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania", în *Sargetia*, X, 1973, p. 45-76.

Crișan 1974 - I. H. Crișan, „Repertoriul localităților cu descoperiri celtice din Transilvania", în *Sargetia*, X, 1974, p. 49-77.

Crișan 1977 - I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. II, București, 1977.

Crișan 1980 - I. H. Crișan, „Necropola dacică de la Cugir", în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 81-87.

Crișan 1979 - I. H. Crișan, F. Medeleț, „Raport preliminar asupra săpăturilor din 1978 de la cetatea dacică de la Cugir (jud. Alba)", în *MCA*, Oradea 1979, p. 105-107.

Crișan 1996 - I. H. Crișan, „Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raportului dintre daci și celți în Transilvania", în *St. Com. Baia Mare*, 1996.

Crișan *et alii* 1995 - I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palco, „Descoperirile celtice de la Pruniș", în, *Eph.Nap.*, V, 1995, p. 27-46.

Crișan *et alii* 1997 - Sanda Crișan, A. Gligor, C. Inel, M. Voinaghi, „Descoperiri arheologice de la Șeușa-La cărarea morii", în *BCȘS* nr. 3, p. 27-40.

El Susi 1996 - Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul Mileniilor IV î. Ch – I d. Ch., Studiu arheozoologic,* Timișoara, 1996.

Ferenczi 1981 - I. Ferenczi, „Contribuții la soluționarea problemei formării orașului la daci", în *Studii Dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 48-64.

Ferencz 1997 - I. V. Ferencz, „Așezări din La Tène-ul timpuriu și mijlociu în bazinul central al Mureșului", în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 80-91.

Ferencz 1998 - I. V. Ferencz, „Cele mai timpurii descoperiri celtice din sud-vestul Transilvaniei", în *AnB*, s. n., VI, 1998, p. 215-227.

Ferencz 1999 - I. V. Ferencz, „Fibule celtice de pe cursul mijlociu al Mureșului", în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 135-143.

Ferencz 2006a - I. V. Ferencz, „Few considerations on the archaeological discoveries on the Middle Course of Mureș River belonging to La Tène BB2B-CB1B", în *Acta Terrae Septemcastrensis*, V/1, 2006, p. 140-150.

Ferencz 2006b - I. V. Ferencz, „Relații etnice sau relații interculturale? Privire asupra unor realități istorice ale Transilvaniei în sec al II-lea î. Chr., în vol. *Relații interetnice în spațiul românesc*, vol II, coordonatori I. M. Țiplic și S. I. Purece, Alba Iulia, 2006, p. 49-71.

Ferencz *et alii* 2002 - I. V. Ferencz, M. Căstăian, Cristina Bodo, C. I. Popa, Șt. Andrei, R. Stăncescu, „Ardeu, com Balșa, jud. Hunedoara, punct Cetățeaua", în *CCA, campania 2002*, Covasna, 2003.

Ferencz, Ciută 2005 - I. V. Ferencz, M. M. Ciută, „Considerații pe marginea unor materiale descoperite la Șeușa (com. Ciugud, jud. Alba)", în *Istros*, XIII, 2005, p. 239-254.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Florea 1987 - G. Florea, „Considerații privind unele aspecte ale locuirii dacice in Munții Orăștiei", în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 81-91.

Gheorghiu 2005 - G. Gheorghiu, *Dacii de pe cursul mijlociu al Mureşului*, Cluj-Napoca, 2005.

Glodariu 1974 - I. Glodariu *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974.

Glodariu 1981 - I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane de la Slimnic*, București, 1981.

Glodariu 1983 - I. Glodariu, *Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983.

Glodariu 1989 - I. Glodariu, „Zona intracarpatică a Daciei în sec. I î.e.n. – I e.n.", în *Symposia Thracologica*, nr. 7, 1989, p. 126-134.

Gogâltan *et alii* - Fl. Gogâltan, A. Ursuțiu, I. Al. Aldea, „Gligorești, jud. Cluj", în *CCA, campania 1995*, Brăila, 1996, p. 51-52.

Gogâltan *et alii* 2004 - Fl. Gogâltan, I. Al. Aldea, A. Ursuțiu, „Raport preliminar asupra investigațiilor arheologice de la Gligorești „Holoame", com Luna, Jud. Cluj 1994-1996", în *Apulum*, XLI, 2004, p. 61-76.

Gramatopol 1997 - M. Gramatopol, *Arta monedelor geto-dacice*, București, 1997.

Gumă 1991 - M. Gumă, „Câteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua, descoperite în sud-estul României", în *Thraco-Dacica*, XII, 1-2, 1991, p. 85-103.

Ianovici *et alii* 1969 - V. Ianovici, D. Giușcă; T. P. Ghițulescu, M. Borcoș, M. Lupu, M. Bleahu, H. Savu, *Evoluția geologică a Munților Metaliferi*, București, 1969.

Ianovici *et alii* 1969 - V. Ianovici, M. Borcoș, M. Bleahu, D. Patrulius, M. Lupu, R. Dumitrescu, H. Savu, *Geologia Munților Apuseni*, București, 1976.

Iaroslavschi 1997 - E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.

Horedt 1955 - K. Horedt, „Șantierul arheologic de la Moreşti, (r. Tg. Mureș, Reg. Autonomă Maghiară)", în *SCIV*, VI, nr. 3-4, 1955, p. 643-682.

Horedt *et alii* 1967 - K Horedt, I. Berciu, Al. Popa, I. Paul, I. Raica, „Săpăturile arheologice de la Răhău și Sebeș", în *Apulum*, VI, 1967, p. 11-27.

Hubert 1983 - H. Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București, 1983.

Klimenko 2004 - V. V. Klimenko, „Sharp of the Northern Hemisphere in the Early Subatlantic Age (650-280 BC)", în *Science Highlights*, vol. 12, Nr, 1, Aprilie 2004, p. 13-15.

Macrea, Glodariu 1976 - M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976.

Mărghitan 1970 - L. Mărghitan, „Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureşului", în *Sargetia*, VII, 1970, p. 11-19.

Medeleț 1995 - F. Medeleț, „Sarea Daciei preistorice", în *Analele Banatului*, IV, 1995, p. 285-301.

Moga 1980 - V. Moga, „Așezarea și cetatea dacică de la Piatra Craivii (jud. Alba)", în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1980, p. 103-116.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Moga 1982 - V. Moga, „Morminte dacice de incinerație de la Teleac (jud. Alba)", în *Apulum*, XX, 1982, p. 78-90.

Moga 2004 - V. Moga, *Aurul la romani*, Cluj-Napoca, 2004.

Moga, Aldea 1975 - V. Moga, I. Al. Aldea, „Harta arheologică a satului Țelna", în *Marisia*, V, 1975, p. 43-49.

Moga, Ciugudean 1995 - V. Moga, H. Ciugudean, *Repertoriul Arheologic al Județului Alba*, Alba Iulia, 1995.

Pavel 1993 - V. Pavel, „Câteva considerații asupra circulației monedelor geto-dacice pe teritoriul județului Alba".

Popa 1999 - C. Popa, „Cercetări de teren în centru şi sud-vestul Transilvaniei (I)", în *BCŞS 5*, 1999, p. 107-145.

Popa 2004 - C. I. Popa „Descoperiri arheologice pe valea Cugirului", în *Daco-Geții, 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei*, Deva, 2004, p. 83-167.

Popa, Plantos 2001 - C. Popa, C. Plantos, „Asupra ceramici canelate şi fațetate din cea de a doua epocă a fierului pe teritoriul României", în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 107-115.

Popa, Totoianu 2000 - C. Popa, R. Totoianu, „Câteva probleme ale epocii Latène în lumina descoperirilor de la Lancrăm (or. Sebeş) „Glod", jud. Alba", în *Les celtes et les thraco-daces de l'est du basin des carpates*, Bistrița, 2000, p. 51-134.

Preda 1973 - Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973.

Preda 1998 - C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, Bucureşti, 1998.

Rădulescu, Dumitrescu 1966 - D. Rădulescu, R. Dumitrescu, *Mineralogia topografică a României*, Bucureşti, 1966.

Rustoiu 1996 A. Rustoiu 1996, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr – sec I d. Chr), tehnici, ateliere şi produse*, 1996.

Rustoiu 1997 - A. Rustoiu, *Fibule din Dacia preromană (sec II a. Chr. – sec. I d. Chr.)*, Bucureşti, 1997.

Rustoiu 2002 - A. Rustoiu, *Războinici şi artizani de prestigiu în Dacia Preromană*, Cluj-Napoca, 2002.

Rustoiu 2005 - A. Rustoiu, „Repere arheologice şi istorice privind începutul colonizării celtice în spațiul intracarpatic", în *Apulum*, XLII, p. 66; *Istros*, XII, 2005, p. 46-52.

Rustoiu, Rustoiu 2000 - A. Rustoiu, G. T. Rustoiu, „Aşezări din a doua vârstă a fierului descoperite recent pe teritoriul oraşului Alba Iulia", în *Apulum*, XXXVII/1, 2000, p. 177-191.

Rusu, Bandula 1970 - M. Russu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti*, Baia Mare, 1970.

Sârbu 1989 - V. Sârbu, „Despre semnificația unor gropi din aşezări şi complexe ale culturii geto-dacice. B. Noi observații şi ipoteze privind riturile, ritualurile şi practicile funerare ale geto-dacilor în sec II î.e.n. – I e.n.", în *Cultură şi civilizație la Dunărea de Jos*, 1988-1989, p.65-83.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Sârbu 1993 - V. Sârbu, *credinţele şi practicile funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor*, Brăila-Galaţi, 1993.

Sârbu *et alii* 2007 V. Sârbu, S. A. Luca, C. Roman, S. Purece, D. Diaconescu, N. Cerişor, *Vesti-giile dacice de la Hunedoara-Grădina Castelului şi Dealul Sâmpetru*, Sibiu, 2007.

Schuster 2004 - C. Schuster, „Mediul înconjurător la Dunărea de jos în preistorie. Câteva gânduri", în *Drobeta*, IX, 2004, p. 5-16.

Suciu 2004 - Viorica Suciu, „Monede greceşti din colecţia Muzeului municipal „Ion Raica" Sebeş", în *Apulum*, XLI, 2004, p. 187-201.

Suciu - http://www.enciclopedia-dacica.ro/alba_iulia/circulatia.htm

Tomescu 2000 - M. Tomescu, „Holocen, date cronologice şi climatice", în *CA*, X, 1998-2000, p. 235-271.

Vasiliev 1999 - V. Vasiliev, „Date noi despre necropola de incineraţie de la sfârşitul primei vârste a fierului, descoperită la Uioara de Sus (Jud. Alba), în *Thraco-Dacica*, tom XX, 1-2, 1999, p. 181-188.

Vulpe 2001 - Al. Vulpe, „Istoria şi civilizaţia spaţiului carpato-dunărean între mijlocul secolului al VII-lea şi începutul secolului al III-lea a. Chr.", în *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, 2001, p. 451-500.

Zirra 1980 - V. Zirra, „Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României", în *Satu Mare – Studii şi Comunicări*, 1980, p. 39-78.

Winkler 1966 - Iuditha Winkler, „Drahma şi hemidrahma în sistemul monetar al daco-geţilor", în *ActaMN*, III, 1966, p. 75-89.

Winkler *et alii* 1979 - Iudita Winkler, M. Takács, Gh. Păiuş, „Aşezarea dacică şi daco-romană de la la Cicău", în *Apulum*, XVII, 1979, p. 129-190

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

THE GEOGRAPHICAL PREMISES CONCERNING THE DEVELOPMENT OF EARLY DACIAN COMMUNITIES IN THE MIDDLE PART OF MUREŞ RIVER AND IN THE SOUTH-EASTERN PART OF THE APUSENI MOUNTAINS

Abstract

The penetration of the Celtic element in the Carpathian inner space towards the end of the 4th century B.C caused a series of changes in the political and social scenery of the area. Up to this moment the autochthonous population known also as „The Cultural Group Ciumbrud", is little known, the only discoveries in the area having a preponderant funeral aspect[134].

Is difficult to give an appreciation of the aspect of the relationships between the new-comers and the autochthonous population, but certainly the Celts had the most important role in the cultural and political plan, fact resulted from the archeological discoveries.

Examining the evolution of the settlements in this space in the second Iron Age, is established that during the Celtic ruling the number of the traces that confirm their presence is little, from which almost half are older considerations, some of them even from the end of the 19th century. These traces are to be found scattered on the Mures passage, two important concentrations in the following areas: Alba Iulia-Sebeş-Vinţu de Jos and Aiud-Turda. The explanation of these concentrations can have economic causes, and also can reflect a certain stage in the evolution of the research. From this disposing is established the preference for the low areas of plain (Geoagiu, Blandiana, Vinţu de Jos, Lancrăm, Oarda, Şeuşa; Alba Iulia, Peţelca, Rădeşti, Aiud, Micoşlaca, Uioara, Ocna Mureş etc.) and for the hill area (Ampoiţa, Cetea, Ciugud, Gârbova, Romos, Săliştea etc., that bound Lunca Mureşului and its streams .The traces of the Celtic presence are sporadically encountered in the high areas, at the foot of the mountain areas or the depression areas of the Metaliferi Mountains.

The Celtic presence in this space, has a preponderant economic motivation. Good farmers but also feared warriors, the Celts settled especially in the low areas, with fertile lands around the Mures river and its streams, searching also to have the control of the main commercial roads and of the salt resources in the area.

Although there are controversies upon the disappearing of the Celtic element in the area it prefigures more and more clearly the idea that they left due to local political motives, but also in the area, like the growing of the Dacian power, possibly with the support of some Thracian-Getic elements, south of the Carpathians and Celtic retreat from the Panonian basin towards the centre of Europe. In this context is possible that their place might have been taken by a population south of the Carphatians joined by new military elites. The phenomenon is archeologically distinguishable by the unparalleled multiplication of settlements and of other traces of inhabitation in this space. Is possible that at the foundation of the constitution of the new etnic identity of the Dacians might be exactly this fusion between the autochthonous element , local and the new-comers, who were related to their material culture.

[134] Vasiliev 1999, p. 183: Vulpe 2001, p. 482.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Beginning with the second half of the 2nd century B.C took place a significant growing of the number of settlements in this space. Besides known settlements from the anterior phase, new settlements took birth, some of them on the same hearth (Blandiana, Sebeş, Lancrăm, Vinţu de jos, Alba Iulia, Şeuşa, Aiud, Ocna Mureş, Noşlac, Cicău, Lopadea Veche etc.); appear new traces of human presence at Geoagiu, Oarda, Pâclişa, Teleac, Dumitra, Şard, Teiuş, Decea etc. The existing information shows that only a small number of the old Celtic-Dacian settlements disappear, very likely because of some natural causes, the changing of their location etc.

In the same time the habitation area changes establishing a massive penetration towards the high area, fact confirmed by the monetary discoveries from Bozeş and Bucium, but especially by the appearance of the fortifications from Ardeu, Cugir and Piatra Craivii. The appearance of the fortresses and fortified settlements denotes the changes supervened in the social relations, by the appearance of pyramidal power structures, on top of which were to be found the leaders of the military elites.

The demographic growing amplifies even more in the classical period, when the number of settlements and considerations assigned to this period grows significantly.

New locations appear at Renghet, Romos, Nădăştie, Zlatna, Galaţi, Inuri, Ampoiţa, Ţelna, Tibru, Geoagiu de Sus, Colţeşti etc. Besides this data it must be noticed the big number of discoveries assigned to the Dacian period, but which are not enclosed tightly in a certain phase. Their number confirms a massive penetration of the Dacian population in the valley south-east of the Apuseni (Arieş, Aiud, Gârbova, Ampoi), but also in the high areas, as the considerations from Rimetea-Piatra Secuiului, Poiana Aiudului, Vălişoara, Râmeţ, Benic, Izvorul Ampoiului, Tăuţi, Văleni-Meteş[135] etc. prove.

Is established in the same time a powerful economic development, documented by the richness and variety of the economic inventory. Besides the traditional occupations – agriculture and animal breeding – the trades develop (especially those connected with ore extraction and their processing) and the trade, with the neighbouring tribes as well as with the Roman and Greek world.

Although the Dacian civilization did not reached the classical phase of urbanization with few exceptions known in the area of the Orăştie Mountains, by its economic development, entered between the most advanced cultures of the barbarian antiquity, capable to measure its strength with the one of Imperial Rome.

[135] Bibliografia locaţiilor enumerate în acest articol se regăsesc în RepArhAlba 1995; RepArhHunedoara 2005, Crişan 1968 şi 1974, Glodariu 1974 şi 1983, Preda 1998, Popa 2000, Gheorghiu 2005, în articole apărute în diferite publicaţii, sub semnătura unor cercetători ca: V. Moga, H. Ciugudean, A. Rustoiu; L. Mărghitan, I. V. Ferencz etc. Inedite sunt semnalările de la Galaţi şi mormântul de la Piatra Craivii.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

DESPRE APEDUCTELE DE LA POROLISSUM

Gică Băeştean

În ceea ce priveşte aprovizionarea/distribuţia cu apă la Porolissum, până în acest moment, datele au fost extrem de sărace. Pe baza unui articol mai vechi al lui Al. V. Matei[1] s-a presupus eventuala existenţă a unui apeduct de piatră cu substrucţie. Unul dintre puţinele lucruri certe, rămâne acea cisternă descoperită în castrul mare de pe Pomet, care poate că a jucat şi rolul de *castellum divisorium* secundar[2].

Într-un articol recent[3] acelaşi autor revine asupra problemei cu un plus de informaţii. Astfel, se încearcă demonstrarea existenţei a două apeducte din tuburi ceramice susţinute pe substrucţii de piatră.

Este vorba de zona ce apare în literatura de specialitate sub numele de „val dublu", ce a fost identificată şi cercetată încă din sec. XIX. Al. V. Matei ne prezintă următoarea situaţie: *„...identificarea a două aliniamente de baze de piloni, lucrate din zidărie plină, în locul cunoscut sub denumirea „Valul Dublu", între dealurile Porcarului şi Dealul cu Mori (Cumorii), amplasate la cca. 250-280 m distanţă între ele şi situate la cca. 3,5 km vest de castrul de pe Dealul Pomet. Interpretate iniţial ca fiind urmele unor baze masive de turnuri de apărare, lucrate din piatră, în urma cercetărilor arheologice realizate aici s-a dovedit că, de fapt, aceste baze rectangulare din piatră cu dimensiunile de cca. 3x3 m şi 6x3 m reprezintă în fapt bazele unor piloni de piatră, care aprovizionau cu apa necesară întreg complexul militar şi urban roman de la Porolissum"*[4].

În urma scoaterii zidăriei, pentru refolosirea pietrei în epocă modernă, au mai putut fi identificate un număr de 26 de adâncituri pe aliniamentul exterior şi 29 pe creasta valului interior, ce se întind pe o distanţă de 280 m[5].

Se presupune că apa era colectată din izvoarele situate în zona Muntelui Meseş – vârful Druia[6], ce erau situate la înălţimea de 520-530 m, astfel că: *„diferenţa de nivel dintre cele două dealuri era de cca. 30-22 m"*[7].

Din punct de vedere stratigrafic autorul descrie mai multe faze, inclusiv vorbeşte despre faza de lemn a apeductului. Mai precis, aici au fost surprinse gropile de scoatere a trei stâlpi de lemn, amplasate la 2-3 m una de alta cu dimensiunile aproximative de 1,70x1,65x1,50 m. Se pare că dimensiunile grinzilor

---

[1] *CCA* 1995, p. 56.

[2] Gudea 1983, p. 126.

[3] Matei 2005, p. 293-311.

[4] Matei 2005, p. 294.

[5] Matei 2005, p. 294-295.

[6] În nota 9 autorul afirmă că *"Aici se află bazinele de captare a apei realizate de către romani"*, fără a se aduce vreun argument care să susţină această teorie. Prin urmare nu ştim dacă afirmaţia are la bază argumente arheologice, istorice sau doar presupuneri bazate pe observarea terenului.

[7] Matei 2005, p. 295.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de lemn erau de 0,60x0,70 m grosime. Spre sud, la aproximativ 25 m distanţă au fost identificate alte trei gropi, cu aceeaşi orientare şi dispuse la distanţe asemănătoare. Au mai fost descoperite: „*...olane sau chiar resturi de tuburi de lemn carbonizat*"[8].

Apoi a fost construit apeductul de piatră, cel de pe aliniamentul interior, moment în care se renunţă la apeductul de lemn. Ulterior se va adăuga şi aliniamentul exterior[9].

Există argumente care ar putea să justifice o instalaţie pentru transportul apei în zonă. Unul dintre acestea ar fi diferenţa mare de nivel dintre un posibil bazin de captare a apei situat pe Muntele Meseş şi baza văii dintre Dealul Porcarului şi Dealul cu Mori.

Cel mai puternic argument, însă, este dat de fragmentele de tuburi ceramice. Dar şi în acest caz se ridică unele semne de întrebare, legate de locul de descoperire, întrucât autorul arată că: „*În general, pe nivelul de antic de călcare, sub dărâmătură au apărut foarte multe fragmente de la conducte pentru apă, lucrate din lut ars. Acestea sunt de două tipuri distincte: tipul I cu lungimea de 60 cm şi 10 cm diametrul, iar cele din tipul II cu o lungime de 35 cm şi diametrul de 7-8 cm. Conductele aveau pereţii foarte groşi, lucraţi dintr-o pastă de bună calitate*"[10].

Argumentaţia lui Al. V. Matei este una logică şi destul de convingătoare. Dar există prea multe necunoscute şi situaţii prea puţin întâlnite la nivelul Daciei, or, chiar a Imperiului, ca să nu ne punem unele întrebări în legătură cu acest caz rar al Porolissumului.

Nu se poate exclude din start ipoteza unei faze de lemn a unui apeduct, dar pe de altă parte nu se prea cunosc astfel de cazuri şi nici autorul nu ne oferă analogii în acest sens. Dacă existenţa unor pari de lemn, de mari dimensiuni, nu poate fi negată, nu la fel de clară este situaţia unor conducte de lemn. Autorul vorbeşte despre „*resturi de tuburi de lemn carbonizate*", dar nu ne oferă amănuntele care să ne convingă că acele resturi provin de la nişte tuburi, or, de la alte structuri de lemn. Desigur, ar fi foarte interesante acele resturi, întrucât dacă am avea de a face cu tuburi de lemn, ele ar fi unice în Dacia. Dar pare destul de greu de crezut ca în cazul incendierii acelei faze de lemn, printre resturile carbonizate să se fi păstrat chiar conducta. Mult mai convingătoare ar fi descoperirea unui racord metalic dintre două tuburi.

Probabil că această fază de lemn, dacă ar fi aparţinut unui apeduct, nu putea să aibă o durată foarte îndelungată de funcţionare. Pe de altă parte, atât tuburile de lemn cât şi cele ceramice sunt, probabil, soluţiile cele mai ieftine şi mai rapid de realizat din punct de vedere tehnic şi constructiv. Poate că tuburile ceramice sunt ceva mai rezistente, decât cele din lemn, ceea ce ar putea explica şi gradul lor de răspândire mai mare în întreg Imperiul.

---

[8] Matei 2005, p. 295.

[9] Matei 2005, p. 296. Se pare că substrucţia de pe aliniamentul interior avea un şanţ de drenaj. Probabil că este vorba de drenajul apelor de ploaie care s-ar fi putut strânge pe fundul acelei văi.

[10] Matei 2005, p. 295.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Folosirea unor substrucţii de piatră pentru transportul unei conducte ceramice, nu este un lucru foarte comun. În primul rând pentru că amenajarea unei pante convenabile pentru o astfel de instalaţie, se putea rezolva uşor prin săparea unui şanţ suficient de adânc. Pe de altă parte îngroparea în pământ avea un rol important în prevenirea îngheţului. Iar în cazul depăşirii unor obstacole, cum ar fi o vale, Vitruvius recomanda folosirea unor blocuri de racord din piatră[11]. Ar fi interesant de ştiut cum se făcea protecţia tuburilor ceramice împotriva îngheţului. Eventual cu un strat, probabil foarte gros, de mortar. Dar era oare suficient?

Apeductul de la Kuttolsheim, ce aproviziona Strasbourgul, avea 20 km lungime şi se compunea dintr-o pereche de conducte, cu tuburi ce aveau diametrul de 30 cm. Erau îngropate la aproximativ 1 m în pământ, ca măsură de protecţie împotriva îngheţului. Avea o pantă variabilă, dar continuă, iar acolo unde a avut de traversat depresiuni nu s-au construit substrucţii ci ridicături de pământ rezultate în urma săpării a două şanţuri paralele[12].

La Cogealac (Jud. Constanţa) se cunoaşte o conductă (săpată pe 7 m lungime) de tuburi protejate de plăci de şist verde. Plăcile sunt legate cu mortar între ele, tot cu mortar sunt umplute interstiţiile dintre plăci şi tuburi. Tuburile au diametrul interior de 10 cm,diametrul exterior 12 cm, manşonul 5 cm, lungimea 35 cm. Se apreciază că este un apeduct pentru aprovizionarea Histriei[13].

Pe de altă parte nici în acest caz nu cunoaştem analogii, întrucât substrucţiile sunt folosite, de obicei, pentru susţinerea canalelor de zidărie. Un caz aparte este cel de la Lyon. În acest caz o porţiune din canalul de zidărie a fost înlocuită de trei conducte ceramice, tuburile aveau diametrul de 17 cm, al căror traseu se afla sub canal. Această modificare a avut ca rezultat şi o scădere a capacităţii de transport cu 90%, de la 38.400 m^3 pe zi la 3600 m^3 pe zi[14].

În orice caz ar fi important de ştiut cum arătau tuburile ceramice descoperite. Erau curate, erau acoperite cu mortar, prezintă mortar doar în zona manşonului?

La Potaissa[15] se cunosc două conducte ceramice, cea pentru oraş şi cea pentru castru, dar în nici unul dintre cazuri nu cunoaştem folosirea unei substrucţii. La Apulum[16] avem două oraşe şi castrul legionar, aducţiunea pare a fi realizată prin conducte ceramice, dar nu cunoaştem urmele vreunei substrucţii. O situaţie

[11] Vitruvius VIII, 6, 20-22.

[12] Hodge 1995, p. 116.

[13] A. Avram–O. Bounegru, în *SCIVA* 37, 1986, 3, p. 262–265.

[14] Hodge 1995, p. 117.

[15] M. Bărbulescu, *Legiunea a V-a Macedonica*, Cluj-Napoca, 1987, p. 43, 86, 92-94; Bărbulescu 1994, p. 68, p. 65-84; M. Bărbulescu, în *La Politique edilitaire dans les provinces de l'Empire romain II-IV siecles apres J. C. (Actes du II colloque roumano-suisse, Berne, 2-19 september 1993),* Berna, 1995, p. 128; *Rep. Cluj*, nr. 13, p. 161, *s. v.* Copăceni, M. Bărbulescu, G. Lazarovici; Popa 2002, nr. 3, p. 64.

[16] B. Cserny, *Az asófehérmegyei történelmi régészeti és természettudomány egylet*, Gyulafehérvár 1891,

p. 38; V. Moga, în *Materiale* XV, p. 279; V. Moga, *Castrul roman de la Apulum*, Cluj, 1998, p.69; D. Tudor, *OTS*, p. 148.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

asemănătoare întâlnim şi la Drobeta[17]. Pare cel puţin ciudat ca un oraş şi un castru auxiliar (sau mai multe), cum sunt cele de la Porolissum, să fi beneficiat de un apeduct cu substrucţie, atât timp cât o astfel de soluţie nu o regăsim nici măcar în Colonia Dacica Sarmizegetusa, unde avem cunoscute mai multe tipuri de conducte pentru aprovizionarea/ distribuţia cu apă. În acest ultim caz s-au folosit blocuri de piatră, o soluţie mai puţin uzitată în partea de apus a Imperiului, dar care erau mai ieftine, întrucât nu necesitau o substrucţie, dar erau cel puţin la fel de rezistente ca şi canalele de zidărie[18].

O mare problemă o reprezintă necunoaşterea situaţiei din teren, înainte şi după depăşirea acestor structuri din piatră. Continuă tuburile ceramice pe un traseu subteran? Lipsesc cu desăvârşire? Există baterii de mai multe conducte?

Una din sursele de alimentare ale oraşului Pergam se afla la Madradag, aducţiunea realizându-se printr-o baterie de trei conducte ceramice, ce datează din timpul lui Eumenes II (197-159 î.d.Chr.) principalul artizan al urbanismului oraşului[19] (Fig. 1). G. Garbrecht aprecia că s-au folosit 200.000 de tuburi, ce diferă între ele prin dimensiuni, ce variază între 50 şi 70 cm lungime, 3-4 cm grosime, 16-19 cm diametrul interior, iar manşonul are o grosime de 1-2 cm şi o lungime de5-6 cm.

Credem că ar fi foarte utilă lămurirea situaţiei, la fel ca şi în cazul Potaissei, de a şti care dintre conducte aprovizionau oraşul, care sistemul militar. Altfel, în cazul în care ambele conducte ar aproviziona oraşul, de exemplu, s-ar ridica întrebări în legătură cu necesitatea a două substrucţii de piatră pentru susţinerea a două conducte ceramice.

Pentru oraşul elenistic Perge (Turcia) au existat două conducte ceramice, tuburile având o lungime de 30 cm şi diametrul de 20 cm[20] (Fig. 2, Fig. 3).

În cazuri mult mai celebre, cum este Roma, ştim că mai multe canale de zidărie se puteau suprapune unul peste altul la intrarea în oraş (Fig. 4-6). Desigur, în cazul în care avem de a face cu instalaţii pentru oraş şi pentru castru, situaţia ar putea să impună construcţia a două substrucţii diferite.

În schimb, în cazul în care avem de a face cu traversarea unei văi ale cărei puncte maxime de înălţime sunt diferite, se recurge la soluţia sifonului (Fig. 7). Sifonul se bazează pe principiul vaselor comunicante. Chiar dacă principiul nu era enunţat ca atare la vremea aceea, romanii îl foloseau cu succes. Un exemplu cunoscut este cel de la Aspendos[21] (Fig. 8).

La Caerwent au fost folosite tuburi de lemn chiar şi la un sifon, unde au cedat din cauza presiunii foarte mari a apei şi au fost reparate cu plumb. De asemenea au mai fost descoperite câteva racorduri metalice *in situ*, alternând în perechi de câte 8 şi 10 cm. În acest caz s-a păstrat manşonul unui tub şi lărgirea următorului, prin care se făcea racordarea.[22].

[17] D. Tudor, *OR*, ed. IV, p. 319, fig. 94, 3; M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova 1980, p. 106.
[18] G. Băeştean, în *Sargeţia* 26/1, 1995-1996, p. 353-367.
[19] Garbrecht 1979, p. 26-33.
[20] H. Fahlbusch, în *Die Wasserversorgung II*, p. 193-195, fig. 3-4.
[21] Fahlbusch 1991, p. 153;
[22] Hodge 1995, p. 111-112.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

La Lugdunum-Lyon, sifonul ce ajută la traversarea văii Yzeron, largă de 2,6 km şi adâncă de 140 m, este din plumb. Ca urmare a înclinaţiei mari apa atinge o presiune de până la 1kgf/cm pătrat, ce nu ar fi putut fi suportată de o conductă unică de mare diametru. În acest caz s-a apelat la o baterie de nouă conducte dispuse una lângă alta, între rezervoarele dispuse pe marginile văii. Pentru a rezista la marea presiune a apei s-au folosit conducte de plumb groase de 3 cm, cu diametrul de 27 cm. S-a apreciat că pentru acest sifon s-au folosit aproximativ 12.000-15.000 tone de plumb[23] (Fig. 9).

La nivelul actual de cunoaştere a situaţiei de la Porolissum, este destul de greu de făcut o critică constructivă. Desigur, speculaţiile în legătură cu ceea ce se ştie până acum, ar fi numeroase. Cercetările ulterioare cu siguranţă ne vor aduce mai multe lămuriri.

Ceea ce s-ar putea, însă, spune în acest moment, este faptul că nu este imposibil, dar pare destul de puţin probabil, să fi avut o fază de lemn a unui apeduct. Or, faza de lemn ţine de construcţiile de piatră, dar atunci nu avem de a face cu un apeduct. În orice caz sunt necesare mai multe dovezi decât acele resturi carbonizate, sau măcar să avem certitudinea că ele provin de la tuburi de lemn.

În cazul în care tuburile ceramice s-au aflat la un moment dat pe structurile de piatră, pare foarte ciudat că „în general" ele apar pe nivelul de călcare roman şi sunt acoperite de nivelul de dărâmare al pilonilor. Ceea ce s-ar putea înţelege de aici, ar fi că tuburile au fost date jos de pe substrucţie înainte de prăbuşirea acesteia. În aceste condiţii, credem că o privire mai atentă asupra tuburilor ceramice, ar putea să aducă un plus de informaţie. Dacă corpul tuburilor erau curate, înseamnă că nu au beneficiat de o protecţie suplimentară. Or, în acest caz pare destul de greu de crezut ca ele să fi fost susţinute de o substrucţie şi de ce nu, să avem de a face cu o conductă subterană. Nici prezenţa mortarului pe manşon nu este de mare ajutor, întrucât acesta era folosit pentru etanşeizarea joncţiunilor.

Singurul lucru care pare cert în acest moment, este faptul că nu avem de a face cu un apeduct pe o substrucţie continuă. În primul rând astfel de structuri imense erau folosite pentru susţinerea unor canale de zidărie. Apoi urmele de scoatere a unor piloni de dimensiuni mari, ar fi lăsat suficiente dovezi. Chiar în cazul de faţă avem de a face cu scoaterea unora dintre bazele de piatră, dar tot s-au păstrat suficiente dovezi ale existenţei lor. Întrucât substrucţia nu este continuă, în mod cert nu putem vorbi despre un apeduct. Tuburile ceramice ne îndreptăţesc să presupunem existenţa unui apeduct ceramic, al cărui traseu, probabil, se desfăşura în cea mai mare parte subteran. Dacă acei piloni au avut legătură cu aducţiunea apei, mult mai probabil că avem de a face cu un sifon, cel puţin configuraţia terenului recomandă folosirea unei astfel de soluţii.

[23] Burdy 1979, p. 66.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Abrevieri

AMP = *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, vol. I, 1977.
CCA = *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, Bucureşti.
Dossiers = *Dossiers de l'archeologie*, vol I 1977.
Materiale = *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti, vol. I, 1953 şi urm.
OTS = D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.
OR = D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, ediţia a III-a, 1968, ediţia a IV-a, 1978.
Rep. Cluj = ***, *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.
Sargeţia = *Acta Musei Regionalis Devensis*, Deva.
SCIVA = *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie*, Bucureşti, vol I 1950.
Die Wasserversorgung II = *Die Wasserversorgung Antiker Städte*, Mainz am Rhein, vol II 1991.
Bărbulescu 1994 = M. Bărbulescu, *Potaissa*, Turda, 1994.
Burdy 1979 = J. Burdy, *Lyon-Lugdunum et ses 4 aqueducs*, în *Dossiers* 38, 1979, p. 62-73.
Fahlbusch 1991 = H. Fahlbusch, *Elemente griechischer und römischer Wasserversorgunganlagen*, *Die Wasserversorgung II*, p.133-165.
Garbrecht 1979 = G. Garbgrecht, *L'alimentation en eau de Pergame*, în *Dossiers* 38, 1979, p.26-33.
Gudea 1983 = N. Gudea, E. Chirilă, Al. V. Matei, I. Bajusz, *Raport preliminar în legătură cu cercetările arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1980-1982*, în *AMP* 7, p. 119-138.
Hodge 1995 = A. Trevor Hodge, *Roman Aqueducts and Water Supply*, London, 1995.
Matei 2005 = Al. V. Matei, *Apeductele romane pe piloni de la Porolissum*, în Corona Laurea Studii în onoarea Luciei Ţeposu Marinescu, Bucureşti, 2005.
Popa 2002 = D. Popa, *Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002.
Vitruvius = Vitruviu, *Despre arhitectură*, Bucureşti, 1964.

Bibliografie

***, *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.
Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Bucureşti, 1995.
A. Avram, O. Bounegru, *Noi contribuţii la problema apeductelor Histriei*, în *SCIVA* 37, 3, 1986, p. 262-265.
G. Băeştean, *Blocuri de piatră pentru aprovizionarea cu apă în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Sargeţia* 26/1, 1995-1996, p. 353-367.
M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 1987.
Idem, *Potaissa*, Turda, 1994.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Idem, în *La Politique edilitaire dans les provinces de l'Empire romain II-IV siecles apres J. C. (Actes du II colloque roumano-suisse, Berne 2-19 september 1993),* Berna, 1995.

J. Burdy, *Lyon – Lugdunum et ses 4 aqueducs*, în *Dossiers* 38, 1979, p. 62-73.

B. Cserni, *Az asófehérmegyei történelmi régészeti és természettudomány egylet*, Gyulafehérvár, vol I 1891, p. 38.

M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980.

H. Fahlbusch, *Elemente griechischer und römischer Wasserversorgunganlagen*, în *Die Wasserversorgung II*, p.133-165.

Idem, *Perge,* în *Die Wasserversorgung II*, p. 193-195.

G. Garbrecht, *L'alimentation en eau de Pergame*, în *Dossiers* 38, 1979, p. 26-33.

N. Gudea, E. Chirilă, Al. V. Matei, I. Bajusz, *Raport preliminar în legătură cu cercetările arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1980-1982*, în *AMP* 7, p. 119-138.

A. Trevor Hodge, *Roman Aqueducts and Water Supply*, London, 1995.

Al. V. Matei, *Apeductele romane pe piloni de la Porolissum*, în *Corona Laurea Studii în onoarea Luciei Ţeposu Marinescu, Bucureşti*, 2005, p. 293-311.

V. Moga, *Cercetări arheologice în castrul roman de la Apulum*, în *Materiale* XV, p. 276-280.

Idem, *Castrul roman de la Apulum*, Cluj-Napoca, 1998.

D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.

Idem, *Oltenia romană*, Bucureşti, ediţia a III-a, 1968, ediţia a IV-a, 1978.

Vitruviu, *Despre arhitectură*, Bucureşti, 1964.

***, *Die Wasserversorgung Antiker Städte*, Mainz am Rhein, vol II, 1991, vol III, 1994.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig.1. Pergam, Madradag, baterie de trei conducte (după G. Garbrecht, *Die Wasserversorgung des antikes Pergamon*, în *Die Wasserversorgung II*, p. 25, fig. 9)

Fig. 2. Perge, tuburi ceramice, (după Fahlbusch 1991, p. 195, fig. 1)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

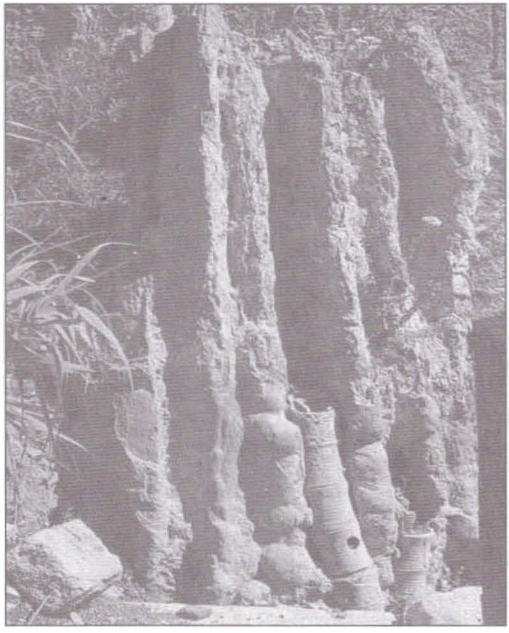

Fig. 3. Perge, tuburi ceramice, (după Fahlbusch 1991, p. 195, fig. 4)

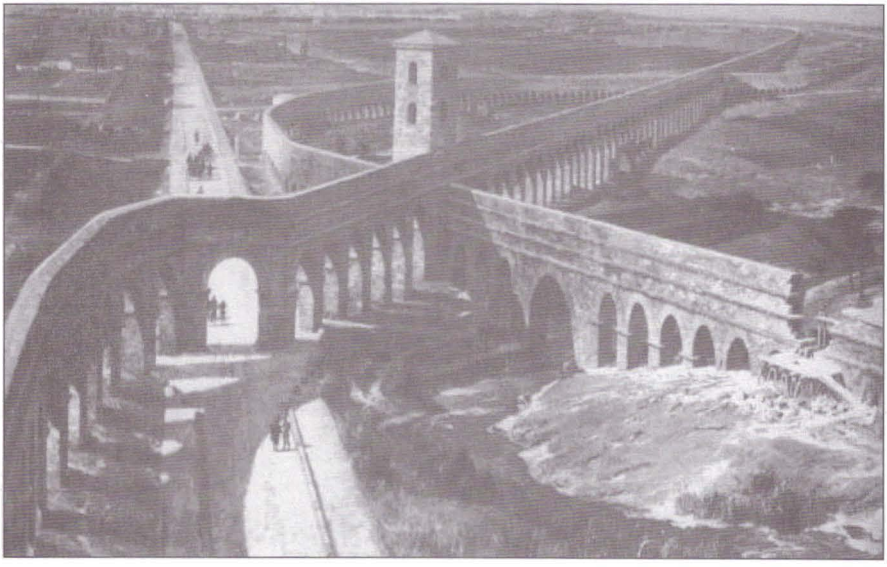

Fig. 4. Roma, încrucișarea dintre Aqua Marcia, Tepula, Iulia cu Aq. Claudia, Anio Novus (reconstituire de la Deutches Museum, München, după G. Garbrecht, *Rom*, în *Die Wasserversorgung II*, p. 213, fig. 3)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

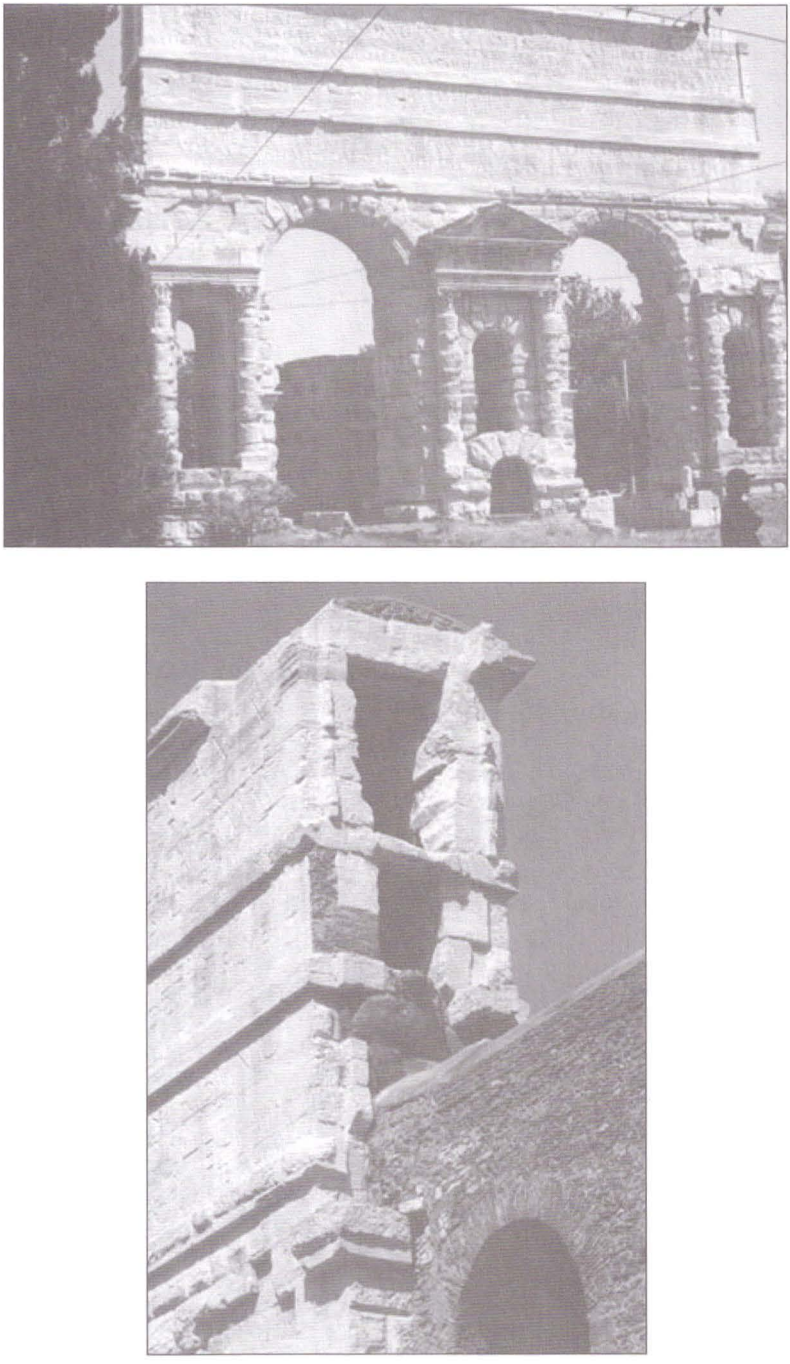

Fig. 5-6. Roma, suprapunerea unor canale de zidărie
(după Dr. Larry Mays, www.public.asu.edu)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

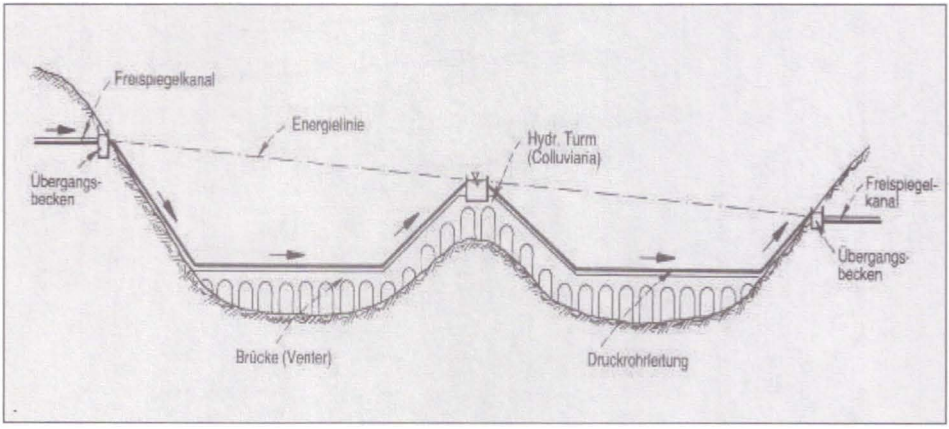

Fig. 7. sifonul care foloseşte principiul vaselor comunicante
(după Fahlbusch 1991, p. 152, fig. 18)

Fig. 8. Aspendos, sifon, (după Fahlbusch 1991, p. 155, fig. 22)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

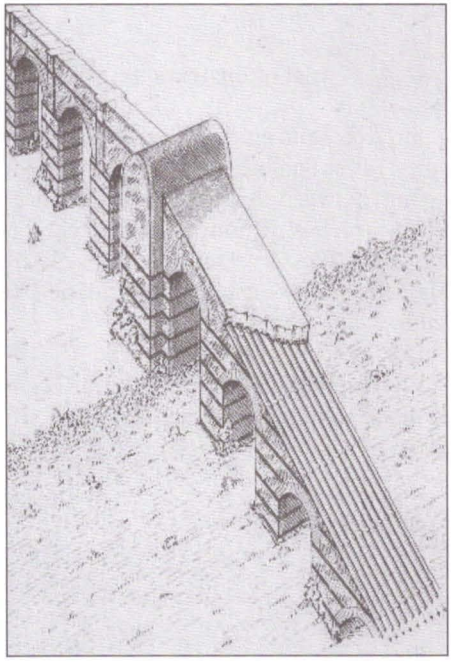

Fig. 9. Lyon-Gier, baterie de nouă conducte de plumb (după Fahlbusch 1991, p. 152-153, fig. 19-20)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ABOUT THE AQUEDUCTS OF POROLISSUM

Abstract

According to the information that we have at this moment, in the area known as the „Double wall", there were three earth walls. Some of the archaeologists interpreted these structures as part of a defensive system from Porolissum. In the light of new archaeological excavations Mr. Al. V Matei tries to convince us that we are dealing with two ceramic pipes sustained by masonry substruction.

The idea of a wooden phase aqueduct is not impossible, but there are not many facts to support this hypothesis. A ceramic tubes aqueduct transported by a substruction may not be an usual solution. In many cases a substruction offered technical support for a masonry channel. The bases made in masonry, already destroyed by those who needed materials for construction are known just for 285 m, but they are missing for the rest of the distance. An important problem is the fact that we don't know what happened in the area in front or behind of these structures in stone.

To pass through a valley the Romans used siphons, monumental structures like those from Aspendos or from Lyon, a solution that allows crossing between two heights situated on different levels. In Porolissum they are likely to have used this technical solution and some underground ceramic pipes for the rest of the distance.

List of ilustrations

Fig. 1, Pergam, Madradag, three ceramic pipes, (after Garbrecht 1991, p. 25, fig. 9).
Fig. 2-3, Perge, ceramic tubes, (after Fahlbusch 1991, p. 195, fig. 1, fig. 4).
Fig. 4, Roma, crossing point between Aqua Marcia, Tepula, Iulia together with Aq. Claudia, Anio Novus (reconstruction from Deutches Museum, München, after G. Garbrecht, *Rom*, in *Die Wasserversorgung II*, p. 213, fig. 3).
Fig. 5-6, Roma, suprapunerea unor canale de zidărie, (after Dr. Larry Mays, www.public.asu.edu).
Fig. 7, *siphon*, (after Fahlbusch 1991, p. 152, fig. 18).
Fig. 8, Aspendos, *siphon*, (after Fahlbusch 1991, p. 155, fig. 22).
Fig. 9, Lyon-Gier, nine led pipes, (after Fahlbusch 1991, p. 152-153, fig. 19-20).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

SCURTE CONSIDERAŢII ASUPRA MONUMENTELOR FUNERARE DIN BAZINUL TÂRNAVELOR ÎN EPOCA ROMANĂ

Mihai Chiriac

Câteva opinii referitoare la tipologia monumentului funerar din Dacia romană. Aşa cum afirmă şi Al. Stănescu[1] termenul de *monument* semnifică tot ce este destinat a perpetua memoria unei persoane sau a unui lucru. Acest termen este dat pentru o multitudine de edificii, dar mai ales la monumentele funerare romane.

Mormântul roman din epoca imperială este constituit din două părţi distincte, şi anume: *sepulchrum* – mormântul propriu-zis, unde erau adăpostite cenuşa sau rămăşiţele pământeşti ale defunctului şi *monumentum* care era monumentul funerar. Totuşi încă de atunci existau mai multe definiţii pentru acest termen de *monumentum*, astfel Ulpian definea *sepulchrum* ca un loc în care *corpus osave hominis condita sunt* pentru ca în paragraful următor să desemneze ca monument *quod memoriae servandae causa factum est.* Această definiţie o găsim şi la alţi jurişti iar ideea principală este aceea că monumentul funerar este un lucru care rămâne posterităţii având ca obiectiv să întreţină memoria unui anume personaj. Un alt text din *Digeste* punea pe seama împăratului Hadrian afirmaţia că *monumentum* este ceea ce este construit în scopul sau cu scopul de a proteja corpul defunctului. Distincţia cea mai importantă se făcea între monumentul care adăpostea rămăşiţele pământeşti ale defunctului şi cenotaf. În acest sens juristul roman *Florentinus* afirma că numai monumentul în care sunt depuse rămăşiţe omeneşti devine cu adevărat *sepulchrum*, adică un *locus religiosus, extra comercium*, fiind astfel inviolabil şi protejat prin anumite interdicţii bine stabilite. În acelaşi sens monumentul care nu conţine cenuşă şi resturi umane rămâne un *locus purus*, deci un bun patrimonial susceptibil de a fi vândut sau donat[2].

În cele ce urmează o să prezint câteva opinii referitoare la monumentul funerar şi la felul în care este definit acest artefact de o serie de specialişti în domeniu, printre care menţionez pe M.Bărbulescu, R. Brilliant şi M. Gramatopol. Astfel M. Bărbulescu[3] este de părere că monumentul funerar reprezintă din toate punctele de vedere o creaţie complexă fiind, ca piesă, rezultatul îmbinării între sculptură şi arhitectură, iar ca semnificaţie are rolul perpetuării memoriei decedatului, dar adresându-se, de fapt, Zeilor Mani, epitaful primeşte valenţe votive. M. Gramatopol[4] definea, într-o lucrare apărută în anul 1982, monumentul

---

[1] Al. Stănescu, *Semnificaţia socială a monumentului funerar*, în FDR, Cluj-Napoca, 2003, p. 95. În acest sens trebuie să amintesc studiul de referinţă a lui O. Floca, *Sistemele de înmormântare din Dacia superioară romană*, publicat în Sargetia, 2, 1941, p. 1-116.

[2] *Ibidem.*

[3] M. Bărbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia romană*, (Ediţia a II-a revizuită), Cluj-Napoca, 2003, p. 260.

[4] M. Gramatopol, *Dacia Antiqua*, Bucureşti, 1982, p. 144.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

funerar în termeni asemănători cu cei prezentați de M. Bărbulescu considerând monumentul din punct de vedere al istorie artei ca fiind *un domeniu vast unde se întâlnesc la nivel artizanal sculptura și arhitectura*, dar spre deosebire de M. Bărbulescu nu găsea valențe votive datorate Zeilor Mani așa cum am precizat mai sus. La aceste două opinii se adaugă cea a cercetătorului francez R. Brilliant[5] care definea monumentul funerar din punct de vedere al scopului considerând că acesta are de fapt două obiective: pe de o parte păstrarea rămășițelor pământești iar pe de altă parte păstrarea memoriei decedatului.

Preocuparea pentru edificarea sau achiziționarea monumentului funerar era generală în perioada antichității greco-romane, și nu numai, vizându-i în egală măsură și pe cei care nu credeau în nemurirea sufletului deoarece monumentul funerar le asigura acestora o altă nemurire, o imortalitate terestră datorată memoriei semenilor. Pentru romani, monumentul funerar era o formă postumă de prezentare a imaginii celorlalți, o imagine pe care defunctul și-a creat-o și dorește să o transmită și posterității. De altfel și marele orator contemporan cu generalul roman *Caius Iulius Caesar* (100-44 î.H.), *Marcus Tullius Cicero*[6] afirma în lucrarea sa *Pentru Anchias* următoarele: *Să nu ascundem ceea ce de altfel nu poate fi tăinuit, ci să recunoaștem deschis: toți suntem mânați de dorința de a fi lăudați și cu cât cineva e mai merituos, cu atât mai mult e stăpânit de setea de glorie. Până și filozofii pe cărțile lor în care ne îndeamnă să disprețuim gloria, își pun numele lor și vor să ajungă lăudați și celebri tocmai prin scrierile în care își arată disprețul față de dorința de laudă și celebritate. Amintirea numelui nostru nu trebuie să fie limitată la anii vieții noastre, ci trebuie să dureze cât toată viitorimea.*

Monumentele funerare reprezintă, așa cum afirma și A. Husar[7], cele mai reprezentative creații ale artei romane provinciale. Într-un lucrare publicată în anul 1982 Lucia Țeposu Marinescu[8] afirma faptul că toate tipurile de monumente funerare cunoscute în Dacia romană sunt originare din nordul Italiei, în acest sens atelierele de la Altino și Aquileia având un important rol în transmiterea acestor influențe culturale. Dealtfel aceste tipuri de monumente sepulcrale au pătruns în Dacia fie direct, prin nordul Italiei, fie indirect pe filieră *norico-pannonică*.

Dintre toate tipurile de monumente funerare întâlnite în regiunea celor două Târnave, cele mai des întâlnite sunt stelele funerare. Deși la origine acestea reprezintă simple pietre puse pentru a marca locul unde era un mormânt, acestea ajung cu timpul să reprezinte monumente funerare cu reliefuri specifice de la o zonă geografică la alta și cu epitafuri săpate în piatră[9]. În ceea ce privește forma acestora, cele mai multe dintre ele sunt paralelipipedice, dar mai pot lua și forma

[5] R. Brilliant, *Arta romană de la Republică la Constantin*, București, 1979, p 89.

[6] Cicero, *Pentru Anchias*, XI, București, 1973, p. 23.

[7] A. Husar, *Celți și germani în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1999, p. 183-184. (în continuare: A. Husar, Celți)

[8] Lucia Țeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*. BAR International Series 128, Oxford, 1982, p. 59-67, 74.

[9] D. Tudor, *Enciclopedia Civilizației Romane*, București, 1982, p. 512. (în continuare: D. Tudor, **ECR)**

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

unui fus de coloană sau chiar unei semicoloane. Situația prezentă pe Târnave este analoagă cu cea în care se încadrează provincia Dacia unde stelele sunt monumentele cele mai frecvente din arta funerară fiind foarte importante deoarece sunt mult mai bine păstrate decât alte tipuri de monumente, având adesea nu doar relieful ci și câmpul inscripției păstrate[10]. Celelalte tipuri de monumente sunt fragmentare, uneori imposibil de întregit și relativ puține, (dealtfel mausolee nu s-au păstrat ceea ce nu înseamnă că nu ar fi existat iar așa numitul mausoleu de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* era în mod sigur o incintă funerară așa cum a concluzionat, pe bună dreptate și cu justețe M. Bărbulescu[11]) oferind mult prea puține informații despre viața socială a Daciei romane[12]. Iată de ce stelele funerare sunt monumentele funerare care se pretează cel mai bine unei analize combinate a reliefului și textului inscripției. M. Gramatopol[13] considera că stela funerară este monumentul roman cel mai simplu ca și tipologie și elemente constitutive și drept urmare și cel mai puțin costisitor fiind agreat de coloniștii cu posibilități financiare mai limitate.

Această opinie trebuie cel puțin nuanțată deoarece, așa cum a arătat Al. Stănescu[14], au existat mode care au impus un anume tip de monument și de material într-un anumit loc și la un anumit moment. Mai mult decât atât prețul materiei prime din care era realizat monumentul era determinat de calitățile acesteia, însă nu întotdeauna prețul ridicat era datorat calității cât mai ales raritării materiei prime, în timp ce un preț scăzut era, în parte, determinat de ușurința cu care se putea procura acel material; de exemplu un anume monument de marmură descoperit la *Ulpia Traiana Sarmisegetusa* nu reprezintă un lucru deosebit întrucât marmura se găsea din abundență în cariera de la Bucova, aflată în apropierea *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa*, dar un monument de marmură descoperit la *Porolissum*, *Napoca* sau Șeica Mică, unde majoritatea monumentelor sunt sculptate în materialul litic local – o serie de varietăți de calcar, ca și în cazul bazinului Târnavelor, reprezintă în aceste centre expresia stării materiale foarte bune a cumpărătorului. Grija pentru detaliu și proporții și execuția realistă sunt semne ale unei mâini sigure și abile de artist, care datorită priceperii și abilității sale poate crea opere mult mai fastuoase decât un simplu lapidar. De altfel în Dacia avem atestați, în afară de o serie de lapidari, și artiști veritabili care își semnează operele cu mândrie, cum ar fi de exemplu cazul sculptorului *Claudius Saturninus*[15] de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* a lui *Zoilianus*[16] de la Napoca sau *Hermeros lapidarius* de la Crișteşti[17].

[10] Al. Stănescu, *op.cit.*, p. 102.
[11] M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 88.
[12] *Ibidem*, p. 101, 102.
[13] M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 150-151.
[14] Al. Stănescu, *op.cit.*, p. 102-103
[15] M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 56, 59.; M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 2007 (ed. revizuită), p. 302.
[16] *Ibidem*, p. 62.
[17] *Ibidem*, p. 65.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Din punct de vedere al complexității artistice stela funerară este cel mai simplu monument funerar constând dintr-un bloc monolitic paralelipipedic care conține întotdeauna un câmp destinat inscripției și uneori unul sau mai multe reliefuri dispuse în registre. Stela funerară poate oferi prin valoarea ei materială informații privind poziția socială a celui care a comandat-o, însă rolul decisiv în determinarea acesteia îl are inscripția care ca formă de autoprezentare a defunctului în fața semenilor, cuprinde adesea menționarea ocupației, a statutului social dobândit.

Monumentele funerare de pe Târnave. Revenind la problematica monumentelor funerare întâlnite în regiunea celor două Târnave menționez că cele mai importante stele funerare au fost: stelă funerară din așezarea rurală romană de la Sura Mică unde apare *Iulia Magiona*[18](fig. 1), monumentul funerar din localitatea Șoroștin[19] unde este atestat antroponimul celtic *Moccus*, stela funerară de la Șeica Mică unde este atestată o familie de celți noricani compusă din *Cotu Successif., cives Norica* și soțul *Claudius Latinus* care îi pune epitaful[20] (fig. 2), lespedea funerară din gresie de la Botorca[21] unde este atestată ilira *Lavincia*, cea în cinstea căreia s-a ridicat monumentul, cele două monumentele funerare din localitatea Dârlos unde apar personajele *Suadullus Titurus* și *Niano Coniugi*[22] (fig. 3, 4) și medalionul funerar de la Tîrnava[23] unde este inscripționat numele colonistei *Prima Macri.*(fig. 5)

Dintre reprezentările figurative și motivele decorative întâlnite pe stelele funerare menționate mai sus se disting următoarele:

Imaginea defuncților. Acest tip de stele constituie grupul cel mai numeros dintre stelele funerare din Dacia fiind în număr de 66 de piese[24]. Dintre cele șapte monumente funerare prezentate mai sus, imaginea defuncților se regăsește pe un număr de cinci dintre acestea, și anume:

- pe stela de la Sura Mică unde în registrul superior păstrat parțial au rămas două busturi: o femeie din care se vede numai pieptul și un prunc cu capul mutilat, figurile fiind încadrate de o ghirlandă.

- la Șeica Mică unde pe un piedestal stau în picioare trei figuri umane - un bărbat cu barbă în tunică și *sagum* ține în mână un rulou, o femeie care cu brațul drept cuprinde după grumaz un copil.

- pe primul fragment de stelă funerară din biserica-sală de la Dârlos unde două busturi ale defuncților sunt reprezentate în nișa stelei funerare, probabil un bărbat și o femeie din care se mai păstrează doar un bust de bărbat îmbrăcat în

[18] A. Husar, *Celti*, p. 59.

[19] IDR, III/4, p. 78.

[20] A. Husar, *op. cit.*, p. 59, *Idem*, *Norico-pannonii*, în FDR, Cluj-Napoca, 2003, p. 364, 367. (în continuare A. Husar, *Norico*)

[21] I. Piso și V. Pepelea, *Două piese romane din Botorca (Târnăveni)*, în Acta MN, 9, 1972, p.473.

[22] A. Sonoc, C. Munteanu, *op. cit.*,p. 115.

[23] IDR-III/4, p. 82.

[24] Al. Stănescu, *Monumentul funerar, oglindă a societății provinciale*, în FDR, Cluj-Napoca, 2003, p. 109. (în continuare Al. Stănescu, *Monumentul funerar*)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

tunica şi *manti,* cu ochi mari, nas masiv, păr cârlionţat şi mustăţi stufoase. Înălţimea bustului este de 43 de cm. Acest portret reprezintă o neobişnuită particularitate deoarece personajul pare a avea favoriţi, dar nu şi barbă, iar bărbia sa este ascuţită astfel încât în raport cu gâtul, lasă impresia faptului că portretul ar fi fost executat ulterior, după distrugerea unui portret mai vechi;

în al doilea fragment de stelă funerară de la Dârlos unde apare personajul numit *Suadullus Titurus* unde se află un bărbat şi o femeie îmbrăcată într-o *stola* lungă până la glezne, peste care poartă o a doua rochie ceva mai scurtă, încadraţi de o femeie (în stânga) şi un bărbat (în dreapta), alături de care, la marginea dreaptă a monumentului se poate vedea cu greu un vas mare cu două toarte şi picior înalt, aşezat pe un suport scund, uşor bitronconic, şi nicidecum un altar aşa cum s-a susţinut. Este de remarcat faptul că în cazul bărbatului din centru se observă clar că poartă pantaloni *bracae* pe care se pot vedea mai apoi cute oblice.

pe medalionul funerar de la Proştea unde se află plasate trei busturi, după cum urmează: în partea dreaptă un bărbat cu braţul stâng îndoit pe piept ţinând un obiect în mână, celălalt braţ la spatele femeii (care era probabil soţia lui) şi palma pe umărul acesteia; femeia are braţul drept în faţă, palma stângă fiind plasată pe umărul stâng al soţului, iar al treilea bust este reprezentat de un prunc care stă în faţa celor două personaje mature. Figurile celor trei sunt mutilate ca şi medalionul, deşi par a fi portrete realiste destul de reuşite.

În acest context nu lipsită de semnificaţie este prezenţa reală a unor elemente de port celtic pe monumentele funerare de la Şeica Mică şi Dârlos unde bărbaţii poartă haine groase, până la talie, decorate cu fâşii verticale şi cordonul lat terminat cu o bilă sau un ciucure sferic, iar femeile poartă *stola* prinsă pe umeri cu două fibule mari, încinsă în talie cu un şnur răsucit şi evazată în partea de jos în formă de clopot care este, în opinia lui A. Husar[25], tipic eraviscă asemănându-se foarte mult cu vestimentaţia purtată de personajele feminine în *Pannonia* şi *Noricum*. Asemenea reprezentări pe monumente nu sunt singulare, astfel la Lipova[26] provine un fragment de stelă funerară anepigrafică reprezentând un bărbat îmbrăcat cu surtucul tradiţional *norico-pannonic-pannus*, la Micia[27] pe un fragment de perete de aediculă apare un bărbat cu acelaşi veşmânt, iar la Cristeşti[28] apare rochia purtată de personajele feminine, aşa numita *stola*. În ceea ce priveşte fibulele prezente pe stela funerară de la Şeica Mică, acestea sunt specific *norico-pannonice* fiind încadrabile din punct de vedere cronologic în secolul II. Asemenea accesorii de vestimentaţie sunt prezente şi la Cristeşti[29] (unde *stola* femeilor este prinsă cu două fibule mari pe umeri, în unul dintre cazuri fiind vorba de fibule cu

[25] A. Husar, *Celţi,* p. 188-189; *Idem*, *Norico,* p. 368.

[26] L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. II, Timişoara, 1980, p.66.

[27] A. Sonoc, *Câteva consideraţii asupra aşezării populaţiei norico-pannonice în Dacia şi Dobrogea romană*, în Corviniana, VI, 2000, p. 88.

[28] A. Husar, *Celţi,* p. 188-189.

[29] *Ibidem*, p. 189.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

aripioare sau *Fugelfibeln* care sunt considerate drept o caracteristică locală *norico-pannonică*), Războieni-Cetate[30] sau Apulum[31].

Reprezentări simbolice. Scena banchetului funebru. Banchetul funebru a apărut inițial în cadrul practicilor legate de cultul eroilor, care, în concepția grecilor, după moarte își petreceau timpul în Câmpiile Elizee chefuind împreună cu zeii la un festin etern. Reprezentarea în plan plastic a acestei concepții a dus la apariția scenei banchetului funebru[32]. Această problemă a fost abordată de A. Bodor[33] care considera că în evoluția semnificației scenei banchetului funebru au existat trei etape care au avut ca rezultat pierderea caracterului eroic în favoarea unei semnificați general-funerare. În parte de aceeași opinie era și Gabriela Bordenache[34] care însă acorda o semnificație mult mai mare mortului eroizat. A. Diaconescu[35] considera că scena banchetului funebru trebuie interpretat ca o masă dată în cinstea decedatului la care participau atât cei vii cât și cei morți. Cercetătorul italian L. Bianchi[36] era de părere că acest motiv decorativ a fost introdus în Dacia romană de către trupele de origine celtică și germanică care staționaseră anterior pe frontiera renană.

Scena banchetului funebru este prezentă, mai mult sau mai puțin, pe șase din cele opt stele funerare din zona Târnavelor, la: Șura Mare, Șeica Mică, Șoroștin, Botorca și pe primele două stele funerare de la Dârlos. În acest sens un foarte important caz în reprezintă monumentul funerar de la Șeica Mică unde apare banchetul simplificat de tip *pannonic* (*mensa tripes* flancată de un *camillus* și o *camilla*) care apare în *Pannonia* în ultimele decenii ale secolului I, atelierele de la *Aquincum* având un important rol în elaborarea și difuzarea acestui motiv la Șeica Mică sau Cristești[37]. În ceea ce privește a doua stelă funerară de la Dârlos, unde apare inscripția celtului *Suadullus Titurus* scena banchetului, poate fi încadrată, potrivit clasificării propuse de L. Țeposu-Marinescu[38], ca o variantă cu mai multe persoane a tipului IV (*pannonic*).

Imaginea călărețului. Unii dintre locuitorii Daciei romane preferau în locul propriului bust simboluri care să facă aluzie la ocupațiile pe care le aveau în timpul vieții. Pe monumentele funerare din Dacia romană călărețul este reprezentat în trei ipostaze: sub chipul simbolic al mortului eroizat, la vânătoare sau lovind barbarul căzut[39]. Imaginea călărețului este reprezentată în zona Târnavelor pe un

[30] *Ibidem.*
[31] *Ibidem.*
[32] Al. Stănescu, *Monumentul funerar*, p. 120.
[33] *Ibidem.*
[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem.*
[36] A. Husar, *Celți*, p, 189-190.
[37] *Ibidem*, p. 190.
[38] L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, p. 47-49.
[39] A. Husar, *op. cit.*, p. 190.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

singur monument funerar, la Botorca[40]. În cazul primului tip iconografic - al mortului eroizat, care este cel mai răspândit din Dacia romană, atunci când nu sunt figurate atribute definitori pentru Cavalerul trac (şarpe, copac, altar) analogiile cele mai apropiate sunt tot în provinciile celtice.

În ceea ce priveşte al doilea tip iconografic - călăreţul pregătindu-se să înfigă lancea în inamicul răpus, este de remarcat faptul că motivul barbarului răpus sub picioarele calului a fost creat în atelierele de la *Mongontiacum*[41]. Acest tip iconografic este întâlnit pe doi pereţi de *aedicula* de la Şeica Mică unde apar şi alte simboluri ca păunul, calul şi imaginea lui *Attis*[42]. În acest caz nu mai poate fi vorba de vreo aluzie la o ocupaţiile şi viaţa pământească, toate aceste trei elemente având valenţe de simbol. Ar mai fi de amintit ideea conform căreia calul şi carul sunt mijloace de deplasare ale sufletelor, credinţă ilustrată atât de depunerea în morminte a unor statuete care înfăţişează cai (în Grecia) cât şi reprezentările de pe monumentele funerare, aşa cum am văzut şi mai sus[43].

În biserica-sală din localitatea Dârlos pe un fragment lateral de *aedicula* este reprezentat un călăreţ spre dreapta, care ţine în mâna dreaptă un bici cu curea scurtă fiind îmbrăcat cu o *tunica*[44]. Lipseşte atât capul călăreţului cât şi urechile calului iar calitatea rudimentară a execuţiei este reflectată atât între disproporţia între animal şi călăreţ cât şi între dimensiunile capului şi picioarelor în raport cu trupul său şi de dimensiunea exagerată a ochilor animalului şi mâinilor călăreţului. Gamba călăreţului a fost sculptată după execuţia corpului animalului fără a se respecta ductul conturului coapsei piciorului, fapt care a dus la pierderea corenţei anatomice. A. Sonoc considera că acest monument roman ar fi databil în primele decenii ale secolului III[45], dar în opinia mea situaţia este foarte discutabilă întrucât se ştie faptul că monumentul funerar în discuţie, la fel ca şi celelalte prezente în biserica- sală de la Dârlos, au o proveninţă necunoscută decât parţial iar mai mult decât atât nu se cunoaşte locul de descoperire al acestor monumente care dealtfel au fost zidite în lăcaşul de cult medieval de către meşterii saşi[46].

În ceea ce priveşte reprezentarea călăreţului cu bici în mână, deşi mai rară, aceasta nu lipseşte nici în Dacia şi nici în provinciile învecinate. Această reprezentare este întâlnită atât în cazul vânătorilor călare cât şi în cazul militarilor, aş spune că mai ales în cazul acestora din urmă. După cum se ştie în echipamentul

[40] I. Piso, V. Pepelea, *op. cit* , p. 473.

[41] A. Husar, *Norico,* p. 370.

[42] M. Bărbulescu, *op. cit.,* p. 267-268.

[43] *Ibidem*, p. 267.

[44] A. Sonoc, C. Munteanu, *Monumentele romanne zidite în Biserica din Dârlos (jod. Sibiu)*, în Brukenthal, I, 2006, p.122.

[45] *Ibidem.*

[46] Se pare că aceste monumente romane funerare au fost aduse şi zidite în biserica-sală de meşterii saşi din Aţel sau Şmig, commune învecinate cu Dârlosul unde s-au descoperit foarte multe artefacete de epocă romană (vezi pentru aceasta Rep.Sibiu, p. 43-45; D. Popa, Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia Romană întracarpatică, Sibiu, 2002, p. 28; I. H. Crişan, *Le tresor d'Aţel et ses relations balkano-danubiennes, în Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 353-367).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

vânătorilor călare biciul era utilizat pentru a stârni vânatul şi câinii de vânătoare, pe când în cazul militarilor, deşi nu există informaţii suficiente referitoare la echipamentul şi armamentul de inspiraţie orientală al unor militari romani, s-ar putea ca în unele cazuri să fie vorba de un bici de luptă, aşa numita nagaică, cu toate că pe nici unul dintre monumentele cunoscute nouă nu sunt reprezentate şi caracteristicile greutăţii sferoidale sau ovoidale din metal care să fie fixate pe cureaua sau pe lanţul biciului de luptă.

În ceea ce priveşte analogiile acestei reprezentări aş aminti stela funerară a legionarului veteran *C. Iulius Severinus* din Ungaria, de la Zalavar şi datată în secolul II, unde avem reprezentat un calo cu lance, coif şi scut decorat conduce calul unui călăreţ care ţine în mână dreaptă un bici[47]. În Dacia asemenea analogii avem la Sângătin[48] (jud. Sibiu), în podişul Secaşelor, unde în registrul superior al unui perete de *aedicula* unde sub calul unui vânător înarmat cu două lănci şi care ţine în mâna dreaptă un bici cu curea lungă este reprezentat un animal care are picioarele nefiresc îndoite, şi pe care ,personal, îl consider a fi un mistreţ. Avem deci pe peretele de aedicula funerară de la Sângătin, reprezentarea unei foarte posibile scene de vânătoare. Cazul monumentului funerar de la Sângătin nu este singular la nivelul Daciei, asemenea scene în care apare reprezentat călăreţul cu bici în mână sunt şi cele de la: Mărtineşti[49] (jud. Cluj) şi Jibou[50] (jud. Sălaj).

În aşezarea de la Mediaş *Gura Câmpului* a fost descoperită o lespede funerară pe care este reprezentat un călăreţ[51]. Din păcate alte date despre acest monument funerar nu se pot preciza datorită stării precare a artefactului. Menţionez faptul că lespedea funerară este deţinută de Muzeul Municipal Mediaş, din al cărui depozit face pare, dar că din păcate nu are număr de inventar, iar muzeografi locali nu ştiu nici locul descoperirii. Din informaţiile pe care le am nu poate fi alt monument decât cel descoperit de către arheologul M. Blăjan în cercetările sale[52].

Analogii pentru cele două tipuri iconografice prezente la Botorca şi Şeica Mică avem la Cristeşti, Optatiana, Sâncrai sau Potaissa[53].

Stele funerare decorate cu diferite simboluri. Animalele şi plantele care pot apărea pe reliefurile stelelor funerare sau ale altor tipuri de monumente funerare deşi nu aparţin exclusiv simbolismului funerar, putând fi utilizate ca

[47] A. Sonoc, C. Munteanu, *op. cit.*, p. 123.

[48] A. Sonoc, *Două monumente sculpturale romane de pe valea Sângătinului şi câteva consideraţii privind contextual lor social şi cultural*, în *OmSAL*, Hunedoara, 2004, p. 172.

[49] V. Wollmann, *Die Erforschung der Romer – und Volkerwanderungszeit in Siebenburgen bis zu Beginn des 20 Jahrehunderts*, în Sculler, 1994, p. 254.

[50] S. Nemeti, *Cavalcada nebună*, în FDR, p. 316 şi C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien. Funde und Einzeluntersuchungen*, în Dacia, 7-8, (1937-1940), p. 324.

[51] M. Blăjan, *Cercetările arheologice în aşezarea romană de la Mediaş – „Gura Câmpului" (jud. Sibiu)*, în Apulum, 21, 1983, p. 450.

[52] Cu acest ocazie vreau sa adresez mulţumiri conducerii şi colectivului Muzeului Municipal Mediaş pentru amabilitatea de care au dat dovadă şi de informaţiile primite.

[53] A. Husar, *Norico*, p. 370; A. Husar, *Celţi*, p. 190-191; V. Stănescu, *Monumentul funerar*, p. 121-122.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

simboluri de alte culte, au totuşi valenţe şi semnificaţii funerare. Anumite animale şi păsări reale apar cu predilecţie în arta funerară; este vorba în special de lei, delfini, păuni sau diferite specii de păsări, printre care un rol important îl are porumbelul. Dintre ornamentele vegetale foarte întâlnite sunt viţa de vie, coroana de frunze, frunzele de acant, rozeta, ghirlandele de flori şi ciorchinele de struguri. În cadrul monumentelor funerare analizate mai sus asemenea elemente decorative cu valoare simbolică precum: păuni, rozetă, ciorchine de struguri sau delfin apar la: Şeica Mică[54] (păun, ciorchine, delfin), Proştea[55] (păsări, delfin) şi Micăsasa[56] (rozetă). Pasărea, şi implicit păunul şi porumbelul reprezintă vechi simboluri ale sufletului, care par să se transforme în mijloace de transport ale sufletelor către bolta cerului. Concepţia sufletului călător spre astre apare şi la Lucian din Samosata unde Menipp a străbătut pământul la cer distanţe uriaşe cu ajutorul aripilor făurite de el însuşi urmând exemplul lui Dedal. Asemenea imaginii, care reprezintă şi veritabile analogii pentru monumentele funerare de pe Târnave apar la *Apulum* sau Micia[57].

În aşezarea de la Mediaş-„Gura Câmpului" a fost descoperit de către arheologul M. Blăjan un monument cu doi lei funerari; monumentele puteau proveni din cimitirul aşezării de la Gura Câmpului, sau dintr-un cimitir de familie de pe o *villa rustica*[58]. După cum se ştie leii reprezintă, în literatura de specialitate, păzitorii monumentelor funerare şi a sufletelor decedaţilor.

Scurte concluzii. Influenţa norico-pannonică prin elementele de port şi vestimentaţie este mai mult decât evidentă în analiza reprezentărilor imaginilor şi simbolurilor care se regăsesc pe cele şapte monumente analizate mai sus. Această simplă constatare nu ar trebui să surprindă dacă ne gândim că cele mai multe personaje care se regăsesc sunt de origine celtică şi posibilă proveniență norico-pannonică (*Iulia Magiona* de la Sura Mică, *Moccus* din localitatea Şoroştin, *Cotu Successi filia, cives Norica* şi soţul acesteia *Claudius Latinus* de la Şeica Mică şi *Suadullus Titurus* de la Dârlos).

În acest sens trebuie făcută precizarea faptului că nu întotdeauna originea unui nume este identică cu originea aceleaşi persoane; altfel spus o cercetare onomastică trebuie să pornească de la principiul de bază potrivit căruia în studiul onomasticii se caută originea numelui şi nu a persoanei[59]. *Tria nomina* romane pot acoperi orice origine şi, pentru a ne putea pronunţa asupra originii etnice, avem nevoie de indicii suplimentare, care sunt, în opinia subsemnatului, tocmai acele elemente de port sau înfăţişare care sunt specifice populaţilor celtice din *Noricum* şi Panonii (cazul personajelor de la Şeica Mică şi Dârlos unde bărbaţii poartă haine groase, până la talie, decorate cu fâşii verticale şi cordonul lat terminat cu o bilă

[54] IDR, III/4, p. 180.
[55] *Ibidem*, p. 82.
[56] *Ibidem*, p. 81.
[57] M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 266.
[58] M. Blăjan, *op. cit.*, p. 450.
[59] A. Husar, Celţi, p. 38.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

sau un ciucure sferic, iar femeile poartă *stola* prinsă pe umeri cu două fibule mari , încinsă în talie cu un şnur răsucit şi evazată în partea de jos în formă de clopot; sau a fibulelor norico-pannonice prezente pe *aedicula* de la Şeica Mică).

Originea etnică a celor mai mulţi colonişti prezenţi în bazinul Târnavelor trebuie pusă în legătură şi cu originea unităţilor auxiliare prezente pe limesul estic (cel mai apropiat din punct de vedere geografic de această regiune) în castrele de la Sighişoara[60], Inlăceni[61], Sânpaul[62], Odorheiul-Secuiesc[63] şi Sărăţeni[64] care şi ele, în cele mai multe cazuri, provin din acelaşi areal geografic. Ponderea cea mai mare a acestora o constituie cele de origine celtică sau germanică: *cohors I Alpinorum*, *Cohors VIII Raetorum civium Romanorum equitata* sau *cohors I Ubiorum*. În acest moment trebuie neapărat făcută o precizare, şi anume: în timpul stăpânirii romane în Dacia numele unei unităţi auxiliare nu corespunde, decât parţial, structurii sale interne sau componenţei sale iniţiale deoarece încă de la Hadrian (117-138) s-a generalizat principiul recrutări regionale, fapt care uşura recrutările în armată mărind totodată coeziunea acesteia[65].

Aceşti colonişti celţi provin din structuri de tip *civitates*, care imigrează în Dacia, uneori împreună cu aristocraţia lor tribală- pentru a beneficia de avantajele sociale şi economice ale colonizării. Această categorie este ilustrată de comunităţi din *Noricum* familiarizate cu peisajul alpin şi cu defrişările practicând o economie semipastorală fiind comparabile, din acest punct de vedere, cu comunităţile tributariae de tip Caşolţ- Calbor[66] care se romanizează în Dacia. Valea Târnavelor a fost intens colonizată încă din epoca traiană cu celţi noricani şi *pannoni* aflaţi în curs de romanizare. Acest lucru este demonstrat atât de inventarul, obiceiurile şi practicile funerare ale acestora, cât şi de faptul că cei mai mulţi dintre aceştia sunt din punct de vedere al statutului social peregrini, doar *Iulia Magiona* şi soţul lui *Cotu Succesi* şi soţul acesteia *Claudius Latinus* fiind cetăţeni romani.

După cum arăta Lucia Ţeposu Marinescu unele tipuri de monumente funerare au ajuns în Dacia direct din Italia de nord (centrele de la *Aquileia* şi *Altino*)- fără vreun stagiu în provinciile central-vestice ale Imperiului, în timp ce altele pătrund prin filieră *norico-pannonică*. Este drept faptul că originea unor tipuri de monumente nu presupune, pur şi simplu, aceeaşi origine pentru cei care le-au executat sau comandat[67], dar, totuşi faptul că cele mai multe personaje care

[60] I. Mitrofan, G. Moldovan, *Castrul roman de la Sighişoara*, în *Acta MN*, 5, 1968, p. 99-109.

[61] N. Gudea, *Castrul roman de la Inlăceni (Încercare de monografie)*, în *Acta MP* 3, 1979, p. 152-273.

[62] G. şi I. Ferenczi, *Săpăturile de salvare din 1957-1958 de la Sânpaul*, în *MCA*, 7, 1961, p. 401-405

[63] B. Attila, *Problematica castrului roman de la Odorheiu-Secuiesc (jud. Harghita)*, în Angustia,3, 1998, p. 77-82.

[64] V. Lazăr, *Rep. Mureş*,Târgu-Mureş, 1995,p. 243-244.

[65] D. Tudor, *ECR*, p. 360 şi A. R. Birkley, *Hadrian*, Bucureşti, 2007.

[66] C. Opreanu, *Regândind Romanizarea în Dacia. Cazul Sudului Transilvaniei*, în EN, 18, 2008, p. 131-145.

[67] A. Husar, *Celţi*, p. 184.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ridică inscripţii, în zona Târnavelor, sunt de origine celtică şi de origine norico-pannonică vine în sprijinul concluziei că valea Târnavelor a fost colonizată intens încă din epoca traiană cu populaţii celtice din provinciile *Noricum* şi din cele două *Pannonii*. La această idee se adaugă faptul că penetrarea în Dacia a influenţelor cultural-artistice *norico-pannonice* s-a făcut fie în mod direct, prin intermediul meşterilor care însoţeau trupele, fie, mai târziu, pe căile comerciale, iar monumentele funerare din Dacia şi din bazinul Târnavelor implicit, sunt fie rezultatul unor comenzi speciale din partea unor colonişti care doreau să perpetueze stilul cu care se familiarizaseră în patria lor, fie contribuţia artizanilor care lucrează în provincia nord-danubiană şi care lucrează încă în maniera provinciilor de origine, înainte de a se adapta stilului şi gustului specific Daciei.

O asemenea abordare care supralicitează considerentele estetice şi stilistice, nu ia în considerare ataşamentul pentru unele elemente ale culturii tradiţionale indigene sau ale celei romane, un aspect reprezentativ pentru problema intensităţii romanizării sau a rezistenţei la romanizare, dar tocmai de aceea mai puţin abordat în istoriografia românească. Trebuie remarcat, însă, în acest context, că prin compararea tipurilor iconografice întâlnite în *Dacia Porolissensis* cu cele din bazinul Târnavelor (la Şeica Mică, Şura Mică, Dârlos sau Şoroştin), s-a constatat că în această ultimă regiune trăsăturile de specific zonal ilustrate de portul norico-pannonic sunt pregnante, în vreme ce în *Dacia Porolissensis* asemenea elemente de vestimentaţie, care sugerează provenineţa din mediul neroman sau în curs de romanizare, sunt sporadice. Acest lucru denotă tocmai păstrarea elementelor esenţiale ale culturii tradiţionale a grupurilor etnic privilegiate, care locuiesc compact o zonă relativ omogenă din punct de vedere etnic, mai ales că se cunoaşte faptul că în secolul II în *Noricum* iar în perioada Severilor în *Pannonia* are loc aşa numita renaştere indigenă. Cu toate acestea este foarte greu de afirmat dacă în epoca romană adoptarea şi răspândirea, în general, a costumelor *etnice* tradiţionale, care devin veşminte cotidiene, se datorează unei *mode* provinciale sau apariţiei unor puternice caracteristici regionale în cadrul civilizaţiei romane târzii, în condiţiile provincializării structurilor Imperiului Roman, începând cu perioada războaielor marcomanice.

În opinia mea adoptarea şi răspândirea unor accesorii vestimentare specifice populaţiei norico-pannonice se datorează în principal unei mode provinciale prin care aceşti colonişti doreau să îşi păstreze, într-o oarecare măsură, caracterul etnic şi tradiţional. Nu consider, în actualul stadiu al cercetărilor, că în cadrul populaţiei *norico-pannonice* din zona Târnavelor poate fi vorba de existenţa, aşa cum este cazul altor populaţii, a unor puternice comunităţi de veterani şi alte elemente legate de mediul militar dar şi civili care să fie organizate în colegii *etnice*[68].

[68] Despre conservarea identităţii etnice în mediul maurilor şi palmyrenilor de la *Tibiscum*, inclusiv a unor tradiţii specifice, mai ales a celor legate de cult şi de stilul inscripţiilor şi al monumentelor funerare vezi: D. Benea, *Tibiscum în lumina descoperirilor epigrafice*, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 145-148.;

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Deşi populaţia *norico-pannonică* a avut un rol important în transmiterea elementelor de civilizaţie romane în bazinul Târnavelor nu se poate afirma că prezenţa ei este exclusivă. Alături de *norico-pannoni* au mai fost atestaţi şi o serie de colonişti cu alte origini cum ar fi: iliri, italici sau orientali. În acest sens vreau să amintesc faptul că populaţia autohtonă dacică este atestată printr-o serie de cercetări arheologice efectuate într-un important număr de aşezări Slimnic[69] Ruşi[70] sau Şeica Mică[71] toate trei fiind situate în judeţul Sibiu.

Abrevieri bibliografice

A.B. S.N.- Analele Banatului, Serie Nouă, Timişoara.
Acta MN- Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca, I, 1964.
AIIA- Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Cluj-Napoca.
Angustia – Angustia. Revista Muzeului Naţional al Carpaţilor Răsăriteni, Sfântu Gheorghe.
Apulum – Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba-Iulia, I, 1941.
Acta MP- Acta Musei Porolissensis, Zalău, I, 1977.
BAR - British Archaeological Reports, Oxford.
Brukenthal – Brukenthal. Acta Musei, Sibiu.
Corviniana - Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.
Dacia – Dacia. Recherches et découvertes archaéologiques en Roumanie, Bucureşti.
Dacia, N.S – Dacia, Revue d'archaéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Serie, Bucureşti.
EN - Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie, Cluj-Napoca.
IDR - Inscripţiile Daciei Romane.
FDR - Mihai Bărbulescu (coordonator), Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane, Cluj-Napoca, 2003.(Universitatea „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca. Publicaţiile Institutului de Studii Clasice)
MCA- Materiale şi Cercetări Arheologice Bucureşti.

Idem, Beitrag zum Studium der palmyrenischen Grabdenkmaler in Dakien (mit besonderen Bezug auf die Grabungsbefunde aus Tibiscum, în A.B., S.N., 2, 1993, p. 188-194; S. Sanie, *Un nouveau fragment d'inscription palmyrénienne de Tibiscum et quelques considérations sur les épigraphes palmyréniennes de Dacie*, în Dacia, N.S., 35, 1981, p. 359-362. Despre păstrarea identităţii etnoculturale şi a legăturilor cu patria a populaţiei illyre de la *Alburnus Maior* vezi: V. Wollmann, *Un LVCVS la Alburnus Maior*, în AIIA, 27, (1985-1986), p. 265.

[69] I. Glodariu, *Aşezarea dacică şi daco-romană de la Slimnic*, în Acta MN, 9, 1972, p. 109-140.

[70] În acest sens atrage atenţia tezaurul de monede romane aflat în acea localitate şi publicat de numismatul B. Mitrea la a cărui opinii nu subscriu (B. Mitrea, *Tezaurul monetar de la Ruşi – Sibiu şi acţiunea carpilor împotriva stăpânirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în SCIV, 4, 3-4, 1953, p. 611-640).

[71] I. Glodariu, *op.cit*, p. 100.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

OmSAL – Studii de istorie veche şi arheologie. Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca, Hunedoara, 2004, (Bibliotheca Arhaeologica et Historica Corveniensis, IV)
Rep.Mureş – V. Lazăr, Repertoriul arheologic al judeţului Mureş, Târgu-Mureş, 1995.
Rep. Sibiu – S.A.Luca, Z.K. Pinter, A. Georgescu, Repertoriul arheologic al judeţului Sibiu, Sibiu, 2003.
Sargetia – Acta Musei Regionalis Devensis, Deva.
SCIV- Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
Tibiscus – Revista Muzeului de Istorie Timişoara.

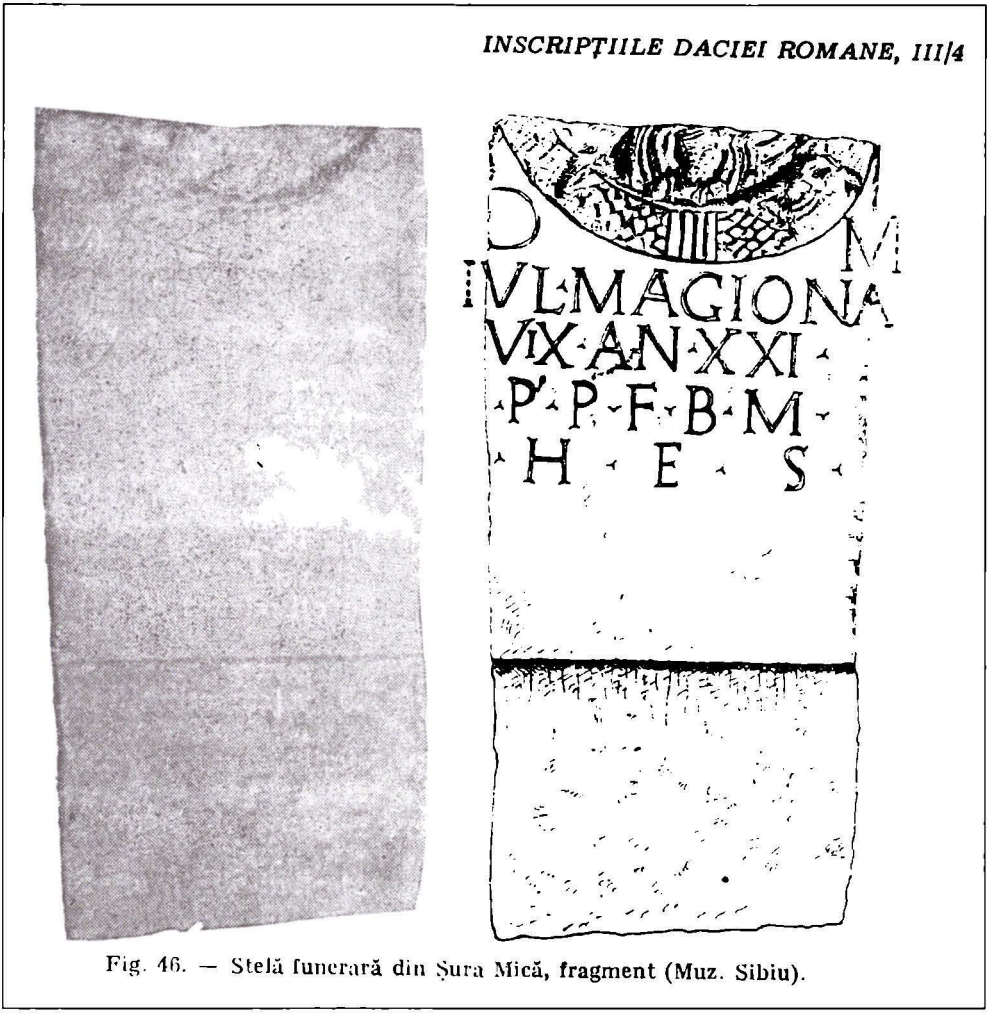

Fig. 46. — Stelă funerară din Şura Mică, fragment (Muz. Sibiu).

Figura 1: Stela funerară din Şura Mică (*IDR*, III/4,Bucureşti, p.76)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 48. — Stelă funerară din Şeica Mică (Muz. Sibiu).

D(is) M(anibus)
Cotu Successi f(ilia)
cives Norica vix(it)
an(nos) LV, Ol(audius) Latinus
5. *posuit coniugi ben-*
emerenti h(ic) s(ita) e(st)

Figura 2: Stela funerară din Şeica Mică (*IDR*, III/4,Bucureşti, p. 79)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 7

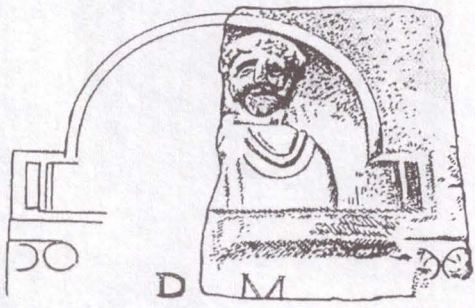

Fig. 8

Fig. 9

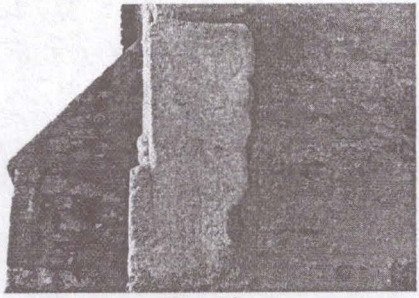

Fig. 10

Figura 3: Fragment de stelă arhitectonică funerară de la biserica-sală din Dârlos cu reprezentarea bustului unui bărbat care poartă *tunica* şi mantie (după A. Sonoc şi C. Munteanu, *Monumentele romane zidite în biserica din Dârlos (jud.Sibiu)*, în Brukenthal, I, 1, 2006.)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

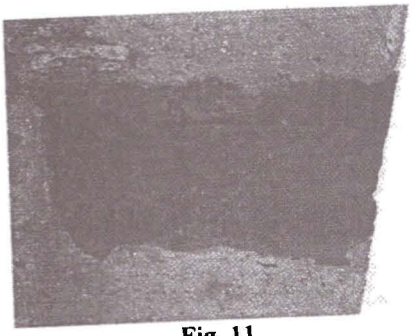

Fig. 11

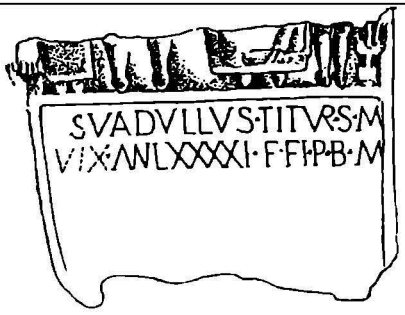

Fig. 12

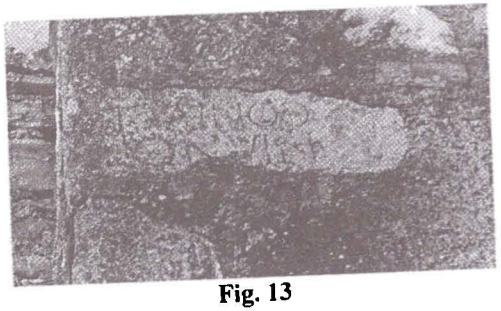

Fig. 13

Fig. 14

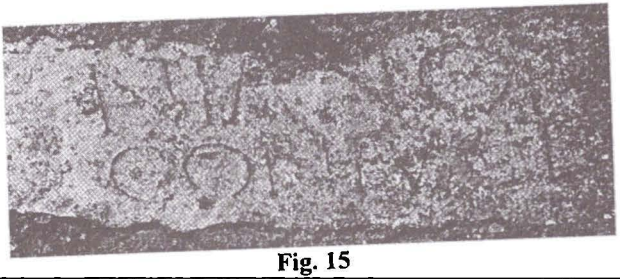

Fig. 15

Figura 4: Fragmente de monumente funerare din biserica-sală din Dârlos cu inscripţiile lui *Suadullus Titurus* (fig.11,12) şi *Niano Con iugi* (fig.13,14,15)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Figura 5: Monumentul funerar din comuna Proştea (Târnava) (fotografie procurată personal din depozitele Muzeului S. Brukenthal – Sibiu, pe această cale doresc să aduc mulţumiri lui S.A.Luca şi A. Sonoc)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

SHORT CONSIDERATIONS ABOUT THE FUNERARY MONUMENTS FROM THE TÂRNAVA BASIN IN THE ROMAN AGE

Abstract

Concerning the funerary monuments, perhaps the most significant products of Roman provincial art, it must be noted that a large number of monuments found in the Tarnava basin frequently encountered in Noricum, Pannonia and both Germanies.The detection of the connections between the funerary monuments of Dacia and those in the North-Western provinces of the Empire is one of the most important result of this study.On the other hand the basin of Târnava was colonisated with people of celtic origin starting by the time of Hadrian, or maybe Antoninus Pius, which are attested by the epgraphical and archaeological material discovered in this area. We can distinguish the Norico-Pannonian settlers from the other Celts with some particularities in dress and fibulae which are meet to the funerary monuments that appears in the basin of Tarnava.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERAŢII ASUPRA ELEMENTULUI AUTOHTON ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Daniela Muntean

Motto:

„Poporul dac n-a dispărut cu desăvârşire ...
El trăieşte în fiinţa neamurilor de oameni
ce locuiesc acum aceleaşi meleaguri."
I. I. Russu

Elementele autohtone din limba română reprezintă una dintre problemele de bază ale lingvisticii şi istoriografiei române, problemă care persistă şi în zilele noastre. Deşi studierea limbii geto-dacilor a constituit obiectivul multor investigaţii, această problemă rămâne una dintre cele mai controversate pentru numeroşi lingvişti români şi străini.

Încă din secolele trecute, toţi marii cărturari români au susţinut, pe lângă latinitate, şi obârşia noastră dacică. Dar au avut de întâmpinat o serie de greutăţi în această privinţă, în primul rând datorită faptului că izvoarele transmise sunt lacunare, în al doilea rând, datorită metodelor şi procedeelor care la acea vreme nu erau destul de riguroase. Cercetările iniţiate de I. Budai Deleanu şi de B. P. Haşdeu, au fost reluate în secolul nostru de numeroşi lingvişti români şi străini care, venind cu metode riguroase, au reuşit să îmbogăţească cunoştinţele în privinţa elementelor autohtone în limba română.

Prezentarea geto-dacilor. „Neamul tracilor este cel mai numeros din lume, după cel al inzilor. Dacă ar avea un singur cârmuitor sau dacă tracii s-ar înţelege între ei, el ar fi de nebiruit şi cu mult mai puternic decât toate neamurile, după socoteala mea. Dar acest lucru este cu neputinţă şi niciodată nu se va înfăptui. De aceea sunt aceştia slabi. Tracii au mai multe nume, după regiuni, dar obiceiurile sunt cam aceleaşi la toţi, afară de geţi, trauşi şi de cei care locuiesc la nord de crestoni" (Herodot, V, 3).

Acest citat al istoricului grec Herodot exprimă cât se poate de clar ce credeau grecii, pe la mijlocul secolului al V-lea î. d. Hr. despre vecinii lor de la nord. Tracii sunt de asemenea amintiţi în „Iliada" şi „Odiseea" lui Homer. Termenul geografic de „Tracia" era cunoscut încă din mileniul II î. d. Hr. după cum se poate deduce din cuvântul *Tre-ke-wi-ja* transmis prin scrierea liniară cretană.

Sub numele de traci, anticii - în primul rând grecii care i-au cunoscut primii lăsând informaţii scrise asupra lor - înţelegeau marea grupă de triburi înrudite prin limbă şi formă de viaţă social-economică, ce locuiau în vastul teritoriu din nord-estul Peninsulei Balcanice, nu numai în *Thracea* propriu-zisă (aproximativ între Marea Egee şi Munţii Haemus – Balcani), cât şi în teritoriile înconjurătoare dintre Marea Neagră, Marea Egee până la hotarele Macedoniei şi

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Illyriei, Dunăre, ca şi regiunea la nord de marele fluviu până în Carpaţii Galiţiei şi stepele sarmatice (daco-geţii şi tracii liberi, nesupuşi de romani), iar mai la est importante enclave în zona Mării Azov şi a Bosforului cimerian. În afara Peninsulei Balcanice, spre sud, erau locuite de traci insulele Mării Trace (*Thasos, Samothrace, Lemnos, Imbros, Tenedos* etc.) ca şi o parte din vestul Asiei Mici.

Cu numele de *geţi* (Getae) grecii şi romanii desemnau principala ramură de nord a tracilor, locuind între Munţii Haemus (Balcani), Marea Neagră şi Dunăre până la râul Osma (Osem) ca şi în teritoriul de pe malul stâng al cursului inferior al Dunării (Muntenia, Moldova etc.). Grupa de nord-vest a traco-geţilor, în Carpaţi şi Podişul Transilvaniei, apare sub nume diferit, de *daci*, care sunt însă numiţi uneori şi *geţi* de autorii greci şi unele inscripţii, după cum apar *daci* şi în Moesia Inferior.

Termenul modern de geto-daci desemnează toate triburile nord tracice ce au locuit în spaţiul carpato – dunărean - pontic. Grecii au cunoscut mai întâi pe geţii din sudul Dunării, de la sfârşitul secolului al VI-lea î. d. Hr., apoi pe cei din stânga fluviului. Romanii au luat mai întâi cunoştinţă despre dacii din jumătatea apuseană a spaţiului carpato-dunărean; cea mai veche atestare, din secolul I î. d. Hr. o găsim la Caesar (*De bello gallico,* VI, 25).

Vorbind despre localizarea dacilor şi a geţilor, Strabon arată că geţii trăiau de-a lungul părţii inferioare a fluviului, iar dacii în amonte. Este evident că deosebirile de nume nu sunt în măsură să pună la îndoială identitatea etnică a geţilor şi dacilor, fapt oglindit şi în unitatea formelor de cultură materială din aria în care aceştia au locuit.

În ceea ce priveşte etimologia numelui dacilor, pare plauzibilă teoria după care numele de daci ar fi în legătură cu termenul *daos* (*lup* în limba frigiană, limbă din familia tracică), ceea ce ar sugera o origine totemică a numelui dacilor. Această ipoteză ar putea fi întărită de reprezentarea balaurului cu cap de lup de pe stindardele dacilor din vremea războaielor cu Traian. Numele de *Dacia* apare ca atare în izvoarele din secolul I d. Hr. Primele atestări sigure le găsim la Pliniu cel Bătrân în lucrarea *Naturalis Histria*, I, 47 şi la Tacit în *Agricola*, 41, 2.

În ceea ce priveşte numărul populaţiei geto-dacilor nu se pot face decât presupuneri întemeiate pe evaluări foarte generale. După spusele lui Strabon (*Geografia,* VI, 3, 13) pe vremea lui Burebista puteau fi chemaţi la oaste până la 200.000 de războinici. Începând din secolul VII î. d. Hr. se poate vorbi despre geto-daci în sensul dobândit după interpretarea surselor antice: de geţii de la Dunărea de Jos în accepţia cea mai largă a cuvântului, din secolul al VII-lea până în sec. I î. d. Hr. şi respectiv, de dacii din Transilvania, Crişana şi Banat pentru perioada de dinainte chiar de sfârşitul secolului al II-lea î. d. Hr., de când datează cele mai vechi menţiuni despre daci.

Izvoare privind teritoriul Daciei, poporul geto-dac şi limba geto-dacilor. Nu putem vorbi despre continuitatea şi etnogeneza poporului nostru în Dacia fără să facem referinţă la izvoarele şi mărturiile unor istorici şi geografi ai antichităţii care în lucrările lor au făcut referiri la teritoriul Daciei, la poporul şi statul geto-dac, la permanenţa elementului de cultură materială şi spirituală a dacilor.

Despre teritoriul Daciei:

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dionisiu (Periegetul). – *„Descrierea Pământului"*: „apoi, lângă Rin izvorăşte Istrul cel sacru care se îndreaptă spre răsărit până la Pontul Euxin, unde îşi varsă cu zgomot toată spuma apelor sale prin cinci guri, în jurul (insulei) Peuce. În partea sa dinspre miazănoapte, se întind răspândite numeroase triburi: germani, sarmaţi, geţi, şi bastarni, ţara imensă a dacilor, alanii cei viteji...".[1]

Strabo. – *„Geografia"*: „Partea de miazăzi a Germaniei, de dincolo de Elba, este - cel puţin acolo unde se învecinează cu fluviul - în stăpânirea suebilor. Apoi, îndată urmează teritoriul geţilor, la început îngust - mărginit la sud cu Istrul, în partea opusă cu munţii Pădurii Hercinice şi cuprinzând şi o parte din munţi".[2]

Despre poporul geto-dac:

Trogus Pompeius – *„Istoria lui Filip"*, XXXII, 3,16: „Şi dacii sunt o mlădiţă a geţilor."

Dio Cassius – *„Istoria romană"*, LXII,6,1: „Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniţi mai sus, cum îşi spun ei înşişi şi cum le zic şi romanii, măcar că ştiu prea bine că unii dintre greci îi numesc geţi, fie pe drept, fie pe nedrept. Căci eu îmi dau bine seama că geţii locuiesc dincolo de Haemus, de-a lungul Istrului."[3]

Despre limba geto-dacilor:

Strabo – *„Geografia"*, VII,3,13: „Dacii au aceeaşi limbă ca şi geţii. Aceştia sunt mai bine cunoscuţi de eleni, deoarece se mută des de o parte şi de alta a Istrului şi totodată mulţumită faptului că s-au amestecat cu tracii şi cu misii..."

Ideea fundamentală care se desprinde din aceste mărturii o constituie faptul că istoria strămoşilor noştri geto-daci este istoria unui popor unitar şi statornic în vatra strămoşească a Daciei, unde a locuit neîntrerupt zămislind valori materiale şi spirituale de o profundă originalitate şi trăinicie.

Limba şi scrierea geto-dacilor. Limba geto-dacilor era o limbă de tip tracic, mai exact un dialect, o variantă a acestei limbi. Ea era distinctă de celelalte grupe lingvistice indo-europene, dar mult mai apropiată de cea vorbită în sudul Dunării.

Soarta a făcut să se piardă „comentariile" împăratului Traian despre războaiele lui cu dacii, precum a făcut să dispară şi primele texte scrise de Ovidiu la Tomis în limba getică, astfel încât despre limba geto-dacilor ne-au rămas foarte puţine informaţii. „Geţii vorbeau aceeaşi limbă cu tracii" afirmă Strabon în *Geografia* sa. Dar V. Pârvan vine cu altă părere. V. Pârvan afirmă că în afară de numele de localităţi şi de oameni, precum şi de câteva nume de plante strânse de Dioscoride, nu ne rămâne nimic sau aproape nimic din limba strămoşilor noştri. Haşdeu vine cu noi afirmaţii arătând că deşi materialul tracic transmis are un caracter lacunar, nu avem dreptul să afirmăm că această limbă indo-europeană nu este cunoscută. Folosind comparaţia cu albaneza, Haşdeu a reconstruit arhetipuri dacice.

---

[1] apud V. Iliescu, V. C. Popescu, Gh. Ştefan (ed.), *Izvoare privind istoria României,* vol. I: *De la Hesiod la itinerarul lui Antonius,* Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 671.

[2] apud Mircea Muşat, *Izvoare şi mărturii străine despre strămoşii poporului român,* Bucureşti, 1980, p. 1.

[3] apud Mircea Muşat, op. cit., p. 12.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În ceea ce priveşte scrierea, M. Petrescu-Dâmboviţa afirmă că e posibil ca dacii să fi cunoscut scrierea după cum rezultă din unele informaţii ale lui Dio Cassius privitoare la războaiele dacilor cu romanii sub Domiţian (scrisoarea trimisă de Decebal lui Domiţian), şi apoi sub Traian (ciuperca mare, cu litere latine, adusă lui Traian, prin care dacii, aliaţii lor, şi burii îl sfătuiesc să se întoarcă şi să facă pace. Descoperirile arheologice au dat la iveală, de asemenea, inscripţii cu litere greceşti şi latine, dar acestea nu pot dovedi dacă înainte de influenţa greacă şi latină dacii aveau propria lor scriere.

Claudius Aelianus afirmă că e un lucru cert că tracii au cunoscut scrisul, însă fără a avea un alfabet propriu, ci folosindu-l pe cel grecesc. Inscripţiile găsite pe piatră, pe vase de metal sau lut care datează din epoca de independenţă a Traciei, toate sunt scrise cu un alfabet grecesc dar, afirmă autorul, într-o limbă care se presupune a fi cea tracică. Cât priveşte scrisoarea pe care Decebal a trimis-o lui Domiţian, aceasta a fost probabil redactată în latină, ca şi mesajul adresat lui Traian. Acest lucru presupune că la curtea lui Decebal au existat cunoscători ai limbii latine şi a scrisului.

Iordannes ne spune că Deceneu i-a învăţat pe daci să trăiască conform legilor naturii şi „transcriind aceste legi, ele se păstrează până azi sub numele de *belagines*". Toate acestea constituie dovezi cu privire la faptul că în societatea geto-dacică de pe vremea lui Burebista, scrierea era cunoscută. Dar se pare că scrisul şi-a făcut apariţia cu mult înainte de domnia lui Burebista şi Decebal. În satul Kiolmen din Bulgaria s-a descoperit în anul 1965 un mormânt tumular acoperit cu trei lespezi de piatră de calcar. Pe una dintre acestea există două texte din *scriptio continua* cu alfabet *boutrophedon* de tip est-ionian pe baza căruia inscripţia a fost datată în secolul VI î. d. H.

Materialul lingvistic dac. Identificarea elementelor autohtone în limba română este dificilă datorită sărăciei izvoarelor. Suntem lipsiţi de principala bază documentară - textele scrise. Astfel, în lipsa textelor, oricât de scurte ar fi fost ele, cercetătorii limbii traco-dacilor se află într-o situaţie dificilă. Condiţiile vitrege au făcut să piară „cărticica de versuri" în limbă getică scrisă de poetul Ovidiu Naso în timpul surghiunului la Tomis, unde, în contact cu câţiva localnici geţi şi sarmaţi, a învăţat limba acestora. Ovidiu recita ascultătorilor barbari localnici stihurile getice scrise în cinstea lui Augustus pe care însă nu le-a transcris nimeni mai târziu pentru a le transmite posterităţii. Tot astfel s-a pierdut şi opera împăratului Traian *De bello dacico*, şi cea a însoţitorului său, medicul Criton, intitulată *Getica*. Tot ceea ce ne-a rămas din limba tracilor sunt numai fragmente: câteva glose, elemente lexicale, nume proprii (toponime şi antroponime) şi inscripţii (interpretate nesigur).

1. Glosele - păstrate de lexicografi, în special de Hesychios în secolul al VI-lea d.Hr. şi Photios, precum şi de alţi autori, cu indicarea semnificaţiei (echivalentul grecesc) sunt în număr de aproximativ 70-80. W. Tomaschek a făcut cea mai amplă cercetare asupra lor, însumând 74 cuvinte considerate de el trace. Dar nu la toate aceste cuvinte s-a putut stabili forma autentică, unele dintre ele nefiind explicate etimologic iar la altele explicarea fiind nevalabilă. Din cele

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

aproximativ 75 glose trace şi frigiene, numai pentru 27 s-au putut da soluţii sigure sau foarte probabile.

Glosele conţin şi nume de plante medicinale „dacice" menţionate în două tratate de botanică medicinală: în tratatul medicului grec Dioscorides, secolul I d.Hr., şi în tratatul unui anonim de pe la sfârşitul secolului al III-lea, citat sub denumirea de Pseudo-Apuleius.

Dioscoride, medic militar sub împăratul Claudiu (41- 54 d.Hr.) a scris opera *Despre materia medicală* în cinci cărţi în care se găsesc acţiunile tuturor remediilor medicale cunoscute la vremea sa. În textul grecesc autorul a dat echivalentul numelor de plante în mai multe limbi, între care şi limba dacă. Glosele dace din textul lui Dioscorides au fost introduse probabil la sfârşitul secolului al III-lea iar în textul lui Pseudo-Apuleius, abia în secolul al IV-lea. Dar valoarea lingvistică a acestor cuvinte este redusă deoarece foarte puţine au fost explicate etimologic, uneori fiind foarte greu de restituit forma autentică.

În lucrarea *Die trakischen sprachreste*, Decev alcătuieşte o statistică a acestor plante. Din cele 40 de nume care apar în listele lui Dioscoride, spune Decev, 8 sunt latine, 5 sunt greceşti şi 27 sunt daco-trace.

Listele lui Pseudo-Apuleius includ 32 nume de plante din care 9 sunt latine, 8 sunt greceşti şi 15 sunt daco-trace.

Încă de la 1880, Gr. G. Tocilescu arată importanţa acestor rămăşiţe de limbă dacă considerându-le în acea vreme ca fiind singurele resturi de limbă rămase de la daci: „...departe de a respinge ca suspecte, acele numiri dace de plante conservate în manuscriptele lui Dioscorides, elle trebuiescu considerate ca singurele resturi d'in limb'a Daciloru transmise ca atari pene la noi, de si multe negresitu într'ua forma corrupta".[4]

În lucrarea *Zalmoxianismul şi plantele medicinale,* autorul Ion Pachia Tatomirescu semnalează faptul că unele fragmente transmise din *Getica* lui Criton, vorbesc despre medicina zalmoxienilor iar Criton, medicul împăratului Traian, vorbeşte nu numai de arta vindecării la geto-daci ci şi de o întreagă reţea de flori ale câmpului şi plante ale pământului, pe care le foloseau tămăduitorii Marelui Preot Deceneu. Autorul se ridică împotriva celor care pun la îndoială valoarea documentară a acestui dicţionar de plante medicinale daco-getice, afirmând că medicul militar Dioscoride a transcris cu atenţie numele daco-getice de plante medicinale de care depindeau refacerea capacităţii de luptă a armatei aşa încât consideră nefondată afirmaţia lui I. I. Russu că din aceste plante multe sunt „corupte". Autorul redă un dicţionar daco-getic / daco-românesc-arhaic de plante medicinale din orizontul Sarmisegetusei anilor 50 şi 400 d. Hr. conţinând denumirile a 215 plante medicinale.

Contribuţii la cunoaşterea limbii geto-dacice au adus de asemenea cercetătorii Constantin Drăgulescu şi Radu Drăgulescu, ce au alcătuit un studiu de

[4] Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, Tipografie Academiei române, 1880, p. 203.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

interpretare a bazei de date referitoare la fitonimele din limba geto-dacilor. Această lucrare aduce în obiectivul cercetării aportul botanicii, al fitonimiei, pentru ilustrarea prezenței elementului dacic în structura limbii române.

2. Numele proprii. Partea cea mai bogată a vestigiilor traco-dace o constituie numele proprii de persoane, triburi, zeități, așezări omenești, ape și munți, păstrate la autorii antici, în inscripții grecești și latine sau pe monede. Aceste denumiri constituie un material lingvistic și istoric deosebit de valoros și semnificativ pentru structura limbii și răspândirea teritorială a elementelor etnice respective.

Din numele de ape de pe teritoriul vechii Dacii și al Moesiei Inferioare s-au păstrat în primul rând numele apelor mari și mijlocii. Fonetismul formei actuale românești a unora dintre ele denotă că acestea au fost transmise populațiilor de limbă română de slavi, care la rândul lor le-au împrumutat de la vechile populații locale nord-dunărene. În ceea ce privește numele de localități, s-au păstrat foarte puține. Se remarcă în aceste nume frecvența elementului *–dava* „așezare, cetate", *–sara* și *–dina*, cu același sens.

Cât privește numele de persoane purtate de traco-daci, acestea erau individualizate, fiecare persoană având inițial un singur nume, filiația fiind indicată prin numele tatălui în cazul genitiv. Prin romanizare și grecizare, tracii au abandonat numele strămoșești primind nume grecești și romane, numele trac fiind păstrat adesea drept cognomen (ex. P. Aelius Bitus). Uneori acest nume apare ca poreclă (ex. Aelius Valens qui et Esbenus). Numele se repetă foarte des în funcție de popularitatea și semnificația lor etimologică. Toponimele se repetă mai puțin. În ce privește analiza morfologică, numele proprii trace sunt de două categorii: a) compuse bimembre: *Dece-balus, Comi-dava*; b) simple: *Bithus, Bendiș*. Numele compuse reprezintă la traco-daci cam un sfert din totalul numelor proprii. Numele proprii constituie un argument foarte serios, alături de cele arheologice, în favoarea continuității populației romanizate nord-dunărene.

3. Inscripții. În anul 1912 a fost descoperit la Ezerov, în Bulgaria, un inel cu o inscripție cu litere grecești, considerată tracică. Repartizat pe opt rânduri textul inscripției este continuu și este format din 61 litere grecești. I. I. Russu îl datează ca provenind din secolul al V-lea î. d. Hr. O altă inscripție a fost descoperită în vara anului 1965 pe placa funerară de la Kiolmen, distr. Șumen, a cărei datare a fost stabilită în secolul VI î. d. Hr. Textul este format din 59 de cuvinte.

În spațiul dacic se utilizau în secolul I î. d. Hr. și I d. Hr. atât alfabetul grecesc, cât și cel latin. Prezența celui latin atestă influența anterioară cuceririi Daciei de către Traian. Cel mai bun exemplu în acest sens îl reprezintă descoperirile făcute de colectivul arheologic al Institutului de istorie al Filialei Academiei R. S. R. Cluj, la Grădiștea-Muncelului a două inscripții dacice cu litere latine. Una dintre ele cuprinde numai numele *„Decebalus"* iar cealaltă, trei cuvinte: „Decebalus per Scorilo" fiind tradus: „Decebal fiul lui Scorilo".

Prezența elementului autohton în lexicul limbii române. În domeniul vocabularului, interferența substratului este astăzi acceptată de majoritatea lingviștilor. Față de poziția mai veche care considera elementele autohtone ale

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

limbii române numai acele cuvinte care aveau corespondente în limba albaneză, şi care nu puteau fi explicate nici din latină, nici din alte limbi cu care româna a intrat în contact în decursul evoluţiei ei, cercetătorii de astăzi încearcă să stabilească elementele arhaice preromane păstrate în limba română şi pe baza metodei comparativ-istorice aplicate limbilor indo-europene. Opiniile cercetătorilor diferă în ceea ce priveşte numărul cuvintelor care pot fi atribuite substratului. Rezultatele şi concluziile diferite ale acestora se explică datorită principiilor şi criteriilor diferite de la care au pornit în stabilirea fondului lexical autohton al limbii române.

Pentru secolul trecut, contribuţiile cele mai însemnate, dar şi cele mai discutabile, referitoare la resturile de limbă dacică din limba română, aparţin lui *B. P. Haşdeu*. Contribuţia sa de elucidare a elementului autohton a fost hotărâtoare (la nivelul vremii) cu toate că existau erori din punct de vedere lingvistic şi etimologic. Într-o perioadă când indo-europeana primitivă era reconstruită pe baza datelor oferite de sanscrită, greaca veche, latina, Haşdeu recurge în plus la faptele limbilor albaneză, lituaniană, şi română (la elementele ei dacice). După Haşdeu 84 cuvinte ar fi fost moştenite de limba română din idiomul indo - european al dacilor. Acestea sunt: *abeş, abur, ademeni, aghiuţă, aidoma, ală, alac, aldea, Andilandi, argea, avaloma, azuga, baci, băl, bălaur, bară, barză, băsău, başardină, bască, batal, bordei, bortă, brad, brânză, broancă, bunget, burghiu, burtucă, burtuş, cioară, cioban, cioc, ciocârlie, ciomag, codru, Barba-cot, cujbă, culbec, deh, dezgauc, doină, don, dulău, genune, ghiob, ghiuj, gâde, gâdel, gordin, hojma, iazmă, iele, jilţ, lândură, mal, mălai, maldac, mămăligă, mazăre, melc, mire, mosoc, moţ, năsărâmbă, ortoman, raţă, ravac, râmfă, rânză, sâmcea, stăpân, stejar, stână, şiră, şopârlă, traistă, tulei, ţundră, ţurcă, urdă, vatră, zimbru, zârnă.*

Confruntând repertoriul elementelor lexicale din tezaurul nostru cotidian, puse de Haşdeu pe seama substratului, cu listele cuprinse în cercetările mai noi, constatăm că adeseori demonstraţiile lui au fost juste. Aşadar, mulţi dintre termenii consideraţi de Haşdeu de origine autohtonă se regăsesc în cercetările apărute în zilele noastre.

O nouă etapă în cercetarea elementelor de substrat din limba română e legată de numele lui *Al. Philippide*. Philippide a continuat spiritul pozitiv de cercetare şi punctul de vedere istoric introdus de Haşdeu în lingvistica noastră, excepţie făcând greşelile comise de acesta în ultimii ani ai vieţii, când, la stabilirea etimologiilor nu ţine cont de istoria sunetelor şi atribuie în mod arbitrar substratului dacic cuvinte care nu făceau parte din fondul prelatin al românei. Al. Philippide a dat cea mai vastă cercetare asupra legăturilor care există între română şi albaneză, stabilind asemănările cât şi deosebirile lor. Dintre aceste cuvinte 84 sunt sigur autohtone, deoarece au corespondente atestate în limba traco-dacilor, în alte limbi vechi balcanice şi indo-europene. Acestea sunt: *abeş, abur, argea, baci, balaur, baligă, baltă, barză, bască, bâlc, bâr, brad, brâu, bucur, bunget, buză, călbează, căpuşă, cătun, ceafă, cioară, cioc, ciocârlie, ciucă, ciuf, ciump, ciupi, ciut, codru, copac, copil, curpăn, cursă, druete, fărâmă, fluier, gard, gata, ghimpe, ghionoaie, ghiuj, gresie, groapă, grumaz, grunz, guşă, hămesesc, hutui, jumătate, lehăi,*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

leurdă, mal, mazăre, mare, măgură, mire, mânz, moş, mugur, murg, muşcoi, năpârcă, noian, pârău, pupăză, raţă, râmf, rânză, scapăr, scrum, sâmbure, stăpân, stână, strepede, strungă, şopârlă, ştiră, ţap, ţeapă, ţarc, urdă, vatră, viezure, zară.

Importante contribuţii la cunoaşterea elementului autohton din limba română a adus *Gr. Brâncuşi.* Cercetând lexicul autohton din limba noastră, Brâncuşi limitează analiza la elementele comune cu albaneza. Autorul precizează însă că limba română are şi alţi termeni moşteniţi din substrat, termeni pentru care nu există nici un corespondent în albaneză. Gr. Brâncuşi pune pe seama elementului autohton 70 de cuvinte: *abur, argea, baci, balaur, balegă, baltă, barză, bască, bâlc, bâr, bunget, buză, brâu, brustur, buc, bucura, căciulă, călbează, căpuşă, cătun, ceafă, cioară, ciucă, ciuf, ciump, ciut, coacăză, copil, curpen, cursă, droaie, druete, fărâmă, fluier, gard, gata, ghimpe, ghionoaie, ghiuj, grapă, gresie, grumaz, grunz, hameş, jumătate, lete, leurdă, mal, mare, mazăre, măgar, murg, mânz, moş, mugur, murg, muşuroi, năpârcă, noian, pupăză, rânză, sarbăd, ştiră, ţap, ţarc, ţeapă, urdă, vatră, viezure, zară.*

Între cercetătorii români care s-au ocupat mai mult de problema elementului autohton în limba română a fost *I. I. Russu*, specialist în materie de tracă şi unul dintre cei mai autorizaţi. Având cunoştinţe profunde în domeniul limbilor tracă şi iliră, dublată de o pregătire vastă în domeniul lingvisticii comparativ-istorice, al istoriei limbii române şi albaneze, I. I. Russu a adus contribuţii extrem de preţioase la stabilirea elementelor lexicale autohtone.

Pentru a desemna cuvintele prelatine, autohtone, I. I. Russu utilizează termenul de traco-dac. Pentru I. I. Russu, condiţia primordială a reuşitei în operaţiunile etimologice este analiza atentă a formei şi semantismului cuvintelor, pentru a stabili treptele formale anterioare şi sensul primordial, de unde rezultă apoi legăturile de înrudire ale fiecărui cuvânt cercetat. Printr-o cercetare diversificată şi profundă, elementul lexical autohton a putut fi identificat şi separat de elementele latine şi de împrumuturile ulterioare prin criterii romanistice şi indo-europenistice, utilizând de asemenea şi puţinele resturi ale limbii dispărute ale traco-geto-dacilor. Dar, prin natura sa, cercetătorul recunoaşte că materialul are câteva obscurităţi, neputând oferi totdeauna siguranţa absolută a rezultatelor obţinute. Repertoriul său este compus din 143 cuvinte, cu explicaţii amănunţite în ceea ce priveşte etimologia, dialectul în care există cuvântul, corespondentul albanez, precum şi cercetările anterioare făcute asupra lui. Acestea sunt: *abure, acăţa, adia, ameţi, amurg, anina, aprig, argea, arunca, baciu, baier, balaur, baligă, baltă, barz, barză, bască, băga, băiat, beregată, boare, bordei, brad, brânduşă, brânză, brâu, brusture, bucura, buiestru, bunget, burtă, butuc, butură, buză, caier, carâmb, caţă, căciulă, căpuşă, căpută, cătun, ceafă, cârlan, cârlig, copac, copil, cotropi, creţ, cruţa, curma, curpăn, cursă, custură, întărâta, întâmpina, întâmpla, întrema,leagăn, lepăda, lespede, leşina, mal, mare, mazăre, măceş, mădări, măgură, mărat, mărcat, mătură, melc, mieru, mire, mistreţ, mişca, mânz, modru, morman, moş, mugure, mununa, murg, muşat, muşca, năpârcă, necheza, niţel, noian, păstaie, păstra, pânză, pârâu, prunc, pururea, razem, răbda,*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

rădica, rânză, sarbăd, scăpăra, scrum, scula, scurma, sâmbure, spânz, stărnut, steregie, sterp, stână, stâncă, străghiată, strepede, strugure, strungă, şale, şir, şopârlă, şoriciu, şut, tare, ţap, ţarc, ţarină, ţăruş, uita, undrea, urca, urcior, urcă, urdină, urdoare, vatră, vătăma, vătuiu, viezure, viscol, zară, zăr, zburda, zestre, zgardă, zgâria, zgrâma.

O contribuţie importantă în cercetarea elementelor autohtone din limba română au adus-o Aurel Berinde şi Simion Lugojan. Aceştia afirmă că în limba română există peste 700 de cuvinte de origine dacică, dar nu toate exemplele citate de ei rezistă la analiza etimologică. A. Vraciu susţine că multe dintre ele au de fapt altă origine. Autorii lucrării au demonstrat originea autohtonă a acestor elemente prin analogie cu sanscrita. A. Vraciu remarcă că nu se poate demonstra că limba română ar avea cu sanscrita „o afinitate unică şi deosebită faţă de celelalte limbi indo-europene" şi că nu se poate susţine că cele 700 de cuvinte examinate de autori au pătruns din tracă în latină. Dar sprijinindu-se pe fondul traco-dac al limbii române, se poate admite că ea este o limbă indo-europeană aparte, ce poate fi comparată cu restul limbilor indo-europene înrudite, inclusiv cu sanscrita.

Vechimea elementelor autohtone. Studiul etimologic-comparativ al elementelor autohtone arată o fizionomie proprie, o sumă de trăsături fonetice, morfologice şi semantice pregnante, deosebitoare, ilustrând originalitatea şi vechimea indo-europeană. Ele se deosebesc net de elementele slave sau de împrumuturile anterioare în aceeaşi măsură ca elementele latine. Astfel, elementele autohtone erau prezente în limbă anterior oricăror împrumuturi din afară. Cronologia foneticii istorice a fost primul criteriu sigur în ceea ce priveşte vechimea şi rostul celor peste 160 cuvinte vechi nelatine ale limbii române. Pentru cele vreo 70 comune cu albaneza, compararea câtorva a arătat că formele române nu pot fi împrumutate într-o vreme ulterioară procesului de închegare a elementului lexical ereditar românesc, iar unele cuvinte autohtone ale noastre păstrează aspecte mai vechi decât corespondentele albaneze (*mazăre, brâu, pururea*). Această concluzie a răsturnat orice presupuneri despre eventualele relaţii de vecinătate între români şi albanezi.

Valoarea semantică a elementelor autohtone. Cuvintele autohtone au o importanţă remarcabilă în lexicul şi graiul cotidian al comunităţii populare, fiind generale pe întreg teritoriul lingvistic daco-roman (ex: *răbda, bucura, băiat,leagăn, zestre, vatră, gard, băga, dărâma, mişca, rădica, rezema, scula, arunca, mare, tare* etc.). Elementele regionale sunt în număr mai mic: *gresie, ghionoaie, bunget, mieru, mununa*. La fel şi cele locale: *druete, daşi*. Marea lor majoritate exprimă noţiună generale, fundamentale, fiind termeni cu caracter românesc şi majoritatea sunt noţiuni privind ocupaţiile zilnice.

I. I. Rusu în *Etnogeneza românilor* grupează cuvintele autohtone astfel:

A. Omul şi relaţiile sociale: părţi şi organe ale corpului: (*buză, grumaz, beregată, guşă, burtă, rânză, şale*), funcţii fiziologice, boli (*uita, întrema, sugruma, suguşa, ameţi, leşina, vătăma, urdoare, urcior*), trăsături psihice, stări

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

afective (*mărat, bucura, răbda, gudura, dezmierda, mădări, întârâta, aprig),* vârsta, relaţiile familiale (*prunc, copil, băiat, mire, moş).*

B. Îmbrăcăminte, încălţăminte: *pânză, căciulă, brâu, baier, carâmb, munună.*

C. Locuinţa, gospodăria: *cătun, bordeiu, argea, vatră, burlan, leagăn, gard, ţarină, zestre.*

D. Unelte, obiecte cu întrebuinţări speciale: *grapă, cursă, mătură, custură, caier, baier, zgardă, munună, gresie, carâmb, dop, ţăruş, cârlig, undrea, casă, ghioagă, razem.*

E. Forma, cantitatea, calitatea materiei: *abure, droaie, druete fărâmă gardină, grunz, lespede, morman, şir, ţarină, niţel, scrum, steregie.*

F. Forme şi accidente de teren: *măgură, gruiu, bunget, mal, părău, baltă, groapă, genune, noian, stâncă.*

G. Fenomene naturale, noţiuni de timp sau abstracte*: amurg, boare, viscol, adiia, pururea, modru.*

H. Flora (plante, organe, fructele lor): *mazăre, gorun, brad, curpen, brândşe, spânz, brusture, măceş, copac, bunget, butuc, butură, mugure, sâmbure, ghimpe, păstaie, strugure.*

I. Fauna (animale, corpul, însuşiri, boli): *mânz, daş, cârlan, vătuiu, ţap, viezure, mistreţ, barză, ghionoaie, şopârlă, năpârcă, melc, căpuşă, strepede, balaur, ghiară, şoric, bască, baligă, barz, buiestru, murg, stărnut, şut, gudura, necheza, gălbează.*

J. Păstorit: organizare, utilaj păstoresc: *baciu, ţarc, strungă, stână, caţă, ghioagă, căciulă;* derivatele laptelui: *străghiată, mărcat, brânză, zăr, zară, urdă.*

K. Adjective: *aprig, barz, buiestru, creţ, gata, mare, mărat, mieru, murg, muşat, niţel, sarbăd, stărnut, şut, tare.*

L. Adverbe: *gata, niţel, pururea.*

M. Verbe: *acăţa, adiia, ameţi, anina, arunca, băga, bucura, cotropi, cruţa, curma, darari, dărâma, deretica, desbăra, descăţa, descurca, desghina, desmierda, deşela, gudura, încurca, îndopa, înghina, îngurzi, înseila,înşira, întârâta, întâmpina, întâmpla, întrema, înţărca, lepăda, leşina, mădări, mişca, muşca, necheza, păstra, răbda, rădica, rezema, sburda, scăpăra, scula, scurma, sgâria, sgrâma, uita, urca, urdina, vătăma, viscoli.*

Făcând parte din ţesutul de temelie, ereditar al limbii române, putem observa că elementele autohtone s-au bucurat de consideraţie aleasă din partea poporului în cursul veacurilor.

Circulaţia cuvintelor autohtone. Însemnătatea elementelor autohtone în limba română e vizibilă şi prin faptul că ele au o tendinţă de circulaţie intensă, deci o întrebuinţare relativ mai frecventă decât cuvintele slave, de împrumut, ce sunt în limba română cel puţin de zece ori mai numeroase, dar de o frecvenţă mai redusă, în disproporţie cu valoarea lor numerică.

Împărţind lexicul român în trei grupe: cuvinte latine, autohtone şi străine, I. I. Russu încearcă să stabilească un raport aproximativ între valoarea circulatorie a acestor trei grupe. Cercetătorul ia la întâmplare trei texte, în care se observă

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

frecvenţa cuvintelor din cele trei grupe. Spre exemplu, în *Luceafărul* lui Eminescu se găsesc 1656 elemente latine, 164 străine şi 28 autohtone. Iar în *Graiul nostru* (text popular din Ilfov), 33 elemente latine, 1 element străin şi 5 autohtone. În orice text elementul latin prevalează. Dar, faţă de elementele străine (împrumutate), cele autohtone prezintă un procent mai mare în textele populare, adică în limba vorbită. În ceea ce priveşte frecvenţa, elementul autohton reprezintă cam 1/3 din numărul cuvintelor de împrumut, căci din punct de vedere cantitativ acestea din urmă sunt mai numeroase. Aceasta dovedeşte că elementul pre-roman este mai mult legat de viaţa şi necesităţile cotidiene, de realităţile social - economice ale poporului român, decât împrumuturile.

Dispariţia limbii trace. Ştirile despre traci şi fragmentele din limba lor există din perioada cuprinsă aproximativ între sec. al VII-lea î. e. n. şi sec. al VI-lea e. n. În sec. al VII-lea (ori al VI-lea) e. n. se pare că limba tracică era vorbită de populaţia traco-romană din Peninsula Balcanică sau măcar de o parte din ea. Cam în acelaşi timp s-a produs dispariţia limbii trace, respectiv transformarea ei în urma prefacerilor politice, economice, culturale, prin care au trecut teritoriile traco-getice.

O problemă esenţială dar şi foarte controversată este cea privitoare la data şi modul dispariţiei limbii traco-dacilor. Ov. Densuşianu este de părere că traca s-ar fi vorbit până în sec. al VI-lea, dacă nu chiar mai târziu. A. Vraciu este de părere că fenomenul dispariţiei limbii trace durează cam de la sfârşitul sec. al III-lea şi se încheie pe la sfârşitul sec. al VI-lea sau începutul celui de-al VII-lea. La sud de Haemus, tracii au fost grecizaţi, iar la nord, romanizaţi. Prima dată dispare graiul viu, urmează antroponimele, cele mai rezistente dovedindu-se a fi toponimele în sens larg (nume de localităţi, ape, munţi etc.).

„Aşadar dispar dacii din istorie: nu dintr-o dată, nu exterminaţi în războaie sau dezrădăcinaţi, ci treptat, cedând în faţa superiorităţii civilizaţiei materiale şi a culturii latine, adoptând obiceiurile romanilor şi limba lor. Prin veacul al VI-lea, se mai păstra numai amintirea dacilor"[5].

Cauzele care au dus la dispariţia elementului autohton. Printre cauzele generale care au dus la dispariţia progresivă a elementului autohton în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice trebuie pusă în primul rând inferioritatea în care se găseau băştinaşii faţă de romani, romanii aducând cu ei avantajele unei culturi mai rafinate cât şi binefacerile unei prosperităţi materiale.

În oraşe, procesul de asimilare cu romanii s-a petrecut mai devreme şi mai intens. Clasele de sus erau cele mai indicate să înţeleagă din primul moment ceea ce romanii le aduceau mai nou şi mai atrăgător. Pentru o romanizare cât mai completă era necesară, în primul rând, învăţarea limbii latine şi iniţierea în literatura romană. În familiile bogate au fost angajaţi preceptori şi astfel latina a început să fie vorbită în clasele înalte.

Dorinţa de a obţine demnităţi în stat a uşurat de asemenea romanizarea elementului autohton. Inscripţiile ne arată persoane care, deşi nu aveau nume

[5] H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1972, p. 374

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

latine, ocupau diferite funcţii. Pentru ca cineva să poată ocupa vreo funcţie în administraţia statului, trebuia să cunoască limba latină. De asemenea limba latină era limba oficială folosită în comerţ.

La sate în schimb, romanizarea a câştigat mai greu teren. Locuitorii de la ţară ţineau prea mult la limba lor maternă şi la vechile lor obiceiuri pentru a le înlocui cu altele noi. Aici romanizarea progresivă a locuitorilor a fost făcută prin recrutarea în armată.

O altă cauză o constituie căsătoriile. Căsătorindu-se cu femei romane, autohtonii întemeiau familii mixte în care copiii învăţau limba mamei.

Sclavii care trăiseră în familiile bogate şi care eliberaţi se întorceau la ţară aduceau de asemenea uzul limbii latine pe care o învăţaseră în casele stăpânilor lor.

Relaţiile proprietarilor cu locuitorii de la ţară au înlesnit răspândirea limbii latine în rândul populaţiei agricole.

Marile oraşe au început puţin câte puţin să atragă pe cei care credeau că viaţa la oraş e mai uşoară. Aglomerarea acestor oameni în oraşe a dus la o descreştere a populaţiei rurale. Elementul autohton de la ţară a devenit astfel din ce în ce mai puţin compact şi mai puţin capabil să reziste invadatorilor.

Obiceiul pe care-l aveau romanii de a trimite un mare număr de locuitori din ţările recent cucerite în corpurile militare auxiliare ale celorlalte provincii din Imperiu trebuie să fi stabilit de asemenea elementul băştinaş.

O altă cauză importantă care a contribuit la victoria limbii şi a civilizaţiei latine a fost răspândirea creştinismului. Chiar dacă latina nu era singura limbă în care se predică noua religie, folosirea ei era oficială.

Problema continuităţii elementului autohton. Pentru istoria poporului român o problemă capitală a constituit-o formarea şi permanenţa sa pe meleagurile carpato-danubiene, corespunzătoare în cea mai mare parte teritoriilor de astăzi ale României. În conştiinţa românilor a fost din totdeauna limpede adevărul că ei sunt urmaşii daco-romanilor şi cei mai vechi locuitori din cele trei ţări româneşti: Muntenia, Moldova şi Transilvania.

Dar spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, unii istorici austrieci (J. Chr. Engel, J. Eder) urmaţi apoi de Robert Roesler, P. Hunfalvy şi alţii, au negat originea şi continuitatea daco-romană, autohtonia românilor la nordul Dunării şi în ţinuturile carpatice, susţinând că ei s-au format ca popor în Peninsula Balcanică, de unde ar fi emigrat apoi în valuri succesive (prin secolul IX sau abia în secolul XII-XIII) în actuala lor patrie. Teza imigraţionistă a fost vehement combătută încă de la apariţia ei de reprezentanţii Şcolii Ardelene (Samuil Micu Clain, Gheorghe Şincai, Petru Maior) cât şi de către unii învăţaţi străini. Această dispută, care a împărţit pe istoricii moderni în adepţi şi adversari ai continuităţii daco-romane, îşi are originea în ştirile confuze şi contradictorii transmise de unii scriitori antici: Eutropius, Iulianus Apostola, Rufius Festus, autorii Historiei Augusta, Orosius, Iordanes. Folosindu-se de aceste informaţii laconice şi imprecise ale autorilor menţionaţi, Roesler şi-a întemeiat tezele false dintre care: nimicirea poporului dac de către romanii învingători şi golirea Daciei

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de locuitorii ei străvechi, popularea Daciei pustiite cu colonişti nelegaţi statornic de meleagurile dacice şi mutaţi apoi la porunca împăratului Aurelian în sudul Dunării, dispariţia romanităţii din Dacia ocupată şi stăpânită de popoarele migratoare (sarmaţi, goţi, huni, gepizi, avari, slavi etc.), revenirea românilor - ca popor deplin constituit în regiunile nord-dunărene şi carpatice abia la începutul evului mediu.

Pornind de la premisele că exterminarea populaţiei dace cucerite de romani, alungarea ori scoaterea în masă din ţara ei de baştină este contrară evoluţiei istorice reale, învăţaţii români (istorici, arheologi, lingvişti, etnografi, sociologi etc.) dintre care: V. Pârvan, C. Daicoviciu, I. I. Russu, M. Macrea, D. Tudor, I. Nestor, Gh. Ştefan ş.a. s-au pronunţat împotriva teoriei lui Roesler şi a adepţilor săi, aducând argumente solide şi variate în sprijinul permanenţei daco-romanilor la nord de Dunăre şi în arcul Carpaţiilor, argumente expuse în numeroase lucrări de specialitate, reviste, conferinţe. S-a arătat că nu se poate susţine golirea Daciei de locuitorii ei, la cucerirea romană şi după aceea, ori evacuarea totală a populaţiei din Provincie pe timpul lui Aurelian, operaţii imposibil de realizat, dimpotrivă, din documentele existente rezultă că autohtonii daci, prezenţi în număr mare pe tot teritoriul noii provincii romane, îndată după terminarea războiului lui Traian cu Decebal au păşit pe calea procesului de romanizare. S-a mai arătat că autohtonii daco-romani nu apar în scrierile vremii pentru că ei nu au avut rol politic stăpânitor şi nu reprezentau o forţă economică şi militară în sfera de interese a Imperiului, aşa cum reprezentau populaţiile imigrate, care şi-au impus dominaţia prin forţa armelor, constituind totdeauna un pericol la graniţa româno-bizantină de la Dunăre. Daco-romanii se dovedesc însă a fi prezenţi pretutindeni, formând majoritatea populaţiei în ţinuturile fostei Dacii romane.

Pentru dovedirea continuităţii elementului autohton, pe lângă descoperirile arheologice, ştirile epigrafice privind trupele auxiliare alcătuite din dacii recrutaţi pe teritoriul Provinciei în cursul secolelor II-III d. Hr., tezaurele de monede romane şi izvoarele narative, o mare importanţă au avut-o cercetările lingvistice în ceea ce priveşte numele de persoană traco-dace din inscripţii, elementele de toponimie şi hidronimie, încercarea de a descoperii elemente de substrat în lexic cu ajutorul metodelor comparatiste.

Pătrunderea cuvintelor autohtone în latina populară. Pătrunderea cuvintelor autohtone în latina populară s-a făcut nu în afara zonelor de romanizare din provinciile dunărene, ci în interiorul lor, simultan cu procesul romanizării, cuvintele fiind găsite aici de cei care au adus noua limbă a stăpânirii. Coloniştii, veteranii, în general cei veniţi din afară, din alte zone ale Imperiului în Moesia şi Dacia, erau o minoritate faţă de masele populaţiei indigene, supuse şi exploatate.

Limba română, prin alcătuirea fondului ei lexical ereditar, arată că este absolut necesar ca populaţia de baştină să fi existat aici, numeroasă, ca principal suport al romanităţii. Lotul de peste 160 de cuvinte autohtone integrate în română arată că aceasta era forma latinei generalizate între provincialii romanizaţi în zona carpato-balcanică şi dunăreană, între băştinaşii care au păstrat-o până astăzi.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ar fi greşit să credem că ocupanţii romani, venind din provinciile Imperiului ar fi împrumutat un idiom, cel oficial, în timpul stăpânirii romane. Masele rustice de plugari şi păstori ai geto-dacilor au adoptat limba latină populară, iar idiomul lor „barbar" autohton de tip satem-indoeuropean a fost înlocuit cu limba generalizată treptat, devenind graiul comun al întregii mase de locuitori provinciali. În noul său idiom de tip latin rustic, populaţia traco-romană a transmis şi perpetuat numeroase cuvinte izolate din care au putut fi identificate aproximativ 160.

Este vorba de prima încrucişare în cursul istoriei limbii române, între limba latină populară şi graiurile trace ale dacilor şi geţilor, din care a ieşit biruitoare limba latină, îmbogăţită cu un număr mare de cuvinte din limba traco-dacilor.

ANEXĂ

Lexicul autohton:

Abeş (H., Ph.)	Brânză (B., H., Ru.)	Creţ (Ru.)
Abur (B., H., Ph., Ru.)	Brâu (B., Ph., Ru.)	Cruţa (Ru.)
Acăţa (Ru.)	Broancă (H.)	Cujbă (H.)
Ademeni (H.)	Brusture (B., Ru.)	Culbec (H.)
Adia (Ru.)	Buc (B.)	Curma (Ru.)
Aghiuţă (H.)	Bucur (Ph., Ru.)	Curpăn (B., Ph., Ru.)
Aidoma (H.)	Bucura (B.)	Cursă (B., Ph., Ru.)
Alac (H.)	Buiestru (Ru.)	Custură (Ru.)
Ală (H.)	Bunget (B., H., Ru.)	Darari (Ru.)
Aldea (H.)	Burghiu (H.)	Daş (Ru.)
Ameţi (Ru.)	Burtă (Ru.)	Dărâma (Ru.)
Amurg (Ru.)	Burtucă (H.)	Deh (H.)
Andilandi (H.)	Burtuş (H.)	Deretica (Ru.)
Anina (Ru.)	Butuc (Ru.)	Desbăra (Ru.)
Aprig (Ru.)	Butură (Ru.)	Desmierda (Ru.)
Argea (B., H., Ph., Ru.)	Buză (B., Ph., Ru.)	Dezgauc (H.)
Arunca (Ru.)	Caier (Ru.)	Doină (H.)
Avaloma (H.)	Carâmb (Ru.)	Don (H.)
Azugă (H.)	Caţă (Ru.)	Dop (Ru.)
Baci (B., H., Ph., Ru.)	Căciulă (B., Ru.)	Droaie (Ru.)
Bag (Ph.)	Călbează (gălbează) (B., Ph.)	Druete (B., Ph., Ru.)
Baier (Ru.)	Căpuşă (B., Ph., Ru.)	Dulău (H.)
Balaur (B., H., Ph., Ru.)	Căpută (R.)	Fărăm (fărâmă) (B., Ph., Ru.)
Baligă (B., Ph., Ru.)	Cătun (B., Ph., Ru.)	Fluier (B., Ph.)
Baltă (B., Ph., Ru.)	Cârlan (Ru.)	Gard (B., Ph., Ru.)
Bară (H.)	Cârlig (Ru.)	Gardină (Ru.)
Barz (Ru.)	Ceafă (B., Ph., Ru.)	Gata (B., Ph., Ru.)
Barză (B., H., Ph., Ru.)	Cioară (B., H., Ph.)	Gălbează (Ru.)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bască (B., H., Ph., Ru.)	Cioban (H.)	Gâde (H.)
Batal (H.)	Cioc (H., Ph.)	Gâdeel (H.)
Başardină (H.)	Ciocârlie (H., Ph.)	Genune (H., Ru.)
Băga (Ru.)	Ciomag (H.)	Ghimpe (B., Ph., Ru.)
Băiat (Ru.)	Ciucă (B., Ph.)	Ghioagă (Ru.)
Băl (bălan) (H.)	Ciuf (B., Ph.)	Ghiob (H.)
Băsău (H.)	Ciump (B., Ph.)	Ghionoaie (B., Ph., Ru.)
Bâlc (B., Ph.)	Ciupi (Ph.)	Ghiuj (B., H., Ph.)
Bâr (B., Ph.)	Ciut (şut) (B., Ph.)	Gordin (H.)
Beregată (Ru.)	Coacăză (B.)	Gorun (Ru.)
Boare (Ru.)	Codru (H., Ph.)	Grapă (B., Ru.)
Bordei (Ru., H.,)	Copac (Ph., Ru.)	Gresie (B., Ph., Ru.)
Bortă (H.)	Copil (B., Ph., Ru.)	Groapă (Ph., Ru.)
Brad (B., H., Ph., Ru.)	Cot (Barbă-cot) (H.)	Gruiu (Ru.)
Brânduşă (Ru.)	Cotropi (Ru.)	Grumaz (B., Ph., Ru.)
Grunz (B., Ph., Ru.)	Mosoc (H.)	Şir (Ru.)
Gudura (Ru.)	Moş (B., Ph., Ru.)	Şopârlă (B., H., Ph., Ru.)
Guşă (Ph., Ru.)	Moţ (H.)	Şoric (Ru.)
Hameş (B.)	Mugur (B., Ph., Ru.)	Ştiră (stiră) (B., Ph.)
Hămesesc (Ph.)	Mununâ (Ru.)	Şut (Ru.)
Hajma (H.)	Murg (B., Ph., Ru.)	Tare (B., Ph.)
Hutui (Ph.)	Muşat (Ru.)	Traistă (H.)
Iazmă (H.)	Muşca (Ru.)	Tulei (H.)
Iele (H.)	Muşuroi (B.)	Ţap (B., Ph., Ru.)
Încurca (Ru.)	Năpârcă (B., Ph., Ru.)	Ţarc (B., Ph., Ru.)
Înghina (H., Ru.)	Năsărâmbă (H.)	Ţăruş (Ru.)
Îngurzi (Ru.)	Necheza (Ru.)	Ţeapă (B., Ph.)
Înseila (Ru.)	Niţel (Ru.)	Ţundră (H.)
Întărâta (Ru.)	Noian (B., Ph., Ru.)	Ţurcă (H.)
Întâmpina (Ru.)	Ortoman (H.)	Uita (Ru.)
Întâmpla (Ru.)	Păstaie (Ru.)	Undrea (andrea) (Ru.)
Întrema (Ru.)	Păstra (Ru.)	Urca (Ru.)
Jilţ (H.)	Pânză (Ru.)	Viezure (B., Ph., Ru.)
Jumătate (B., Ph.)	Pârâu (Ph., Ru.)	Viscol (Ru.)
Jumulesc (jupuiesc) (Ph.)	Prunc (Ru.)	Zarnă (H.)
Laf (lăfăiesc) (Ph.)	Pupăză (B., Ph.)	Zară (B., Ph., Ru.)
Lândură (H.)	Pururea (Ru.)	Urcior (Ru.)
leagăn (Ru.)	Raţă (H., Ph.)	Urdă (B., H., Ph., Ru.)
Lehăi (Ph.)	Ravac (H.)	Urdina (Ru.)
Lepăda (Ru.)	Razem (Ru.)	Urdoare (Ru.)
Lespede (Ru.)	Răbda (Ru.)	Vatră (B., H., Ph., Ru.)
Leşina (Ru.)	Rădica (Ru.)	Vătăma (Ru.)
Lete (îndelete (B.)	Râmfă (H., Ph.)	Vătui (Ru.)
Leurdă (B., Ph.)	Rânză (B., H., Ph., Ru.)	Zburda (Ru.)
Mal (B., H., Ph., Ru.)	Sarbăd (B., Ru.)	Zestre (Ru.)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Mare (B., Ph.)	Sâmbure (B., Ph., Ru.)	Zgardă (B., Ru.)
Mazăre (B., H., Ph., Ru.)	Sâncea (H.)	Zgârma (Ru.)
Măceş (Ru.)	Scapără (B., Ph., Ru.)	Zimbru (H.)
Mădări (Ru.)	Scula (R.)	
Măgar (B.)	Scrumb (B., Ph., Ru.)	
Măgură (B., Ph., Ru.)	Scurma (Ru.)	
Mălai (H.)	Siră (H.)	
Măldac (H.)	Spânz (B., Ru.)	
Mămăligă (H., Ru.)	Stăpân (H., Ph.)	
Mărar (B.)	Stărnut (Ru.)	
Mărat (Ru.)	Stână (H., Ph., Ru.)	
Mărcat (Ru.)	Stâncă (H., Ru.)	
Mătură (Ru.)	Stejar (H.)	
Mânz (B., Ph., Ru.)	Steregie (Ru.)	
Melc (H., Ru.)	Sterp (Ru.)	
Mieru (Ru.)	Străghiată (Ru.)	
Mire (H., Ph., Ru.)	Strepede (B., Ph., Ru.)	
Mistreţ (Ru.)	Strugure (Ru.)	
Mişca (Ru.)	Strungă (B., Ph., Ru.)	
Modru (Ru.)	Susai (Ph.)	
Morman (Ru.)	Şale (Ru.)	

Abrevieri

B = Brâncuşi, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române,* Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1983

H = B.P. Haşdeu, În: Vraciu, Ariton, *Limba daco-geţilor*, Timişoara, Editura Facla, 1980

Ph. = Philippide, Al., *Ce spun limbile română şi albaneză. În: Originea românilor* vol. II, Iaşi, Tipografia „Viaţa Românească" S. A., 1928

Ru = Russu, I. I., *Etnogeneza românilor: Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică,* Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1981

Bibliografie

1. Berinde, Aurel; Lugojan, Simion, *Contribuţii la cunoaşterea limbii dacilor*, Timişoara, Facla, 1984
2. Brâncuşi, Grigore, *Albano-Romanica II : Cuvinte autohtone probabile.* În: Studii şi cercetări de lingvistică XXIII, nr. 3, Bucureşti, Editura R.S.R., 1972
3. Idem, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române.* În: Institutul român de tracologie. Biblioteca de tracologie, Bucureşti, 1955

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

4. Idem, *Observaţii asupra etimonurilor albaneze din Dicţionarul limbii române moderne.* În: Studii şi cercetări de lingvistică XII, nr. 2, Bucureşti, Editura R.S.R.,1961
5. Idem, *Vocabularul autohton al limbii române,* Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1983
6. Capidan, Theodor, *Limbă şi cultură,* Bucureşti, Fundaţia Regală pentru literatură şi artă, 1943
7. Coteanu, I.; Bolocan, Gh.; Caragiu-Marioteanu, Matilda, *Istoria limbii române,* vol. 2, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1969
8. Crişan, Ion Horaţiu, *Spiritualitatea geto-dacilor*: Repere istorice. Bucureşti, Albatros, 1986
9. Daicoviciu, Constantin, *Studii şi articole privind istoria veche a pământului românesc.* Cluj, 1969
10. Daicoviciu, Hadrian, *Dacii.* Bucureşti, Editura enciclopedică română, 1972
11. Densuşianu, Ov., *Istoria limbii române*, vol. 1: Originile. Bucureşti, 1961
12. Dimitrescu, Florica; Pamfil. Viorica; Barborică, Elena..., *Istoria limbii române*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1978
13. Drăgan, Iosif Constantin, *Noi, tracii: Istoria multimilenară a neamului românesc*, vol. 1, Craiova, Scrisul românesc, 1976
14. Giurescu, Constantin; Giurescu, Dinu C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi până astăzi*, Bucureşti, Albatros, 1971
15. Iordache, Gheorghe, *Mărturii etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare româneşti*, Craiova, Scrisul românesc, 1980
16. Ivănescu, V., *Istoria limbii române*, Iaşi, Junimea, 1980
17. *Izvoare privind istoria României I* : De la Hesiod la Itinerarul lui Antonius, Red. V. Iliescu, V. C. Popescu, Gh. Ştefan, Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1964
18. Macrea, D., *Probleme de lingvistică română,* Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1961
19. Mihăilă Gheorghe, *Les plus anciennes attestation des mots roumains autochtones.* În: The Thracian world at the crossroads of civilisations, Bucureşti, 1996
20. Muşat, Mircea, *Izvoare şi mărturii străine despre strămoşii poporului român.* Culegere de texte, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1980
21. Opperman, Manfred, *Tracii între Arcul Carpatic şi Marea Egee*, Bucureşti, Editura Militară, 1988
22. Pârvan, Vasile, *Getica: O protoistorie a Daciei,* Bucureşti, Meridiane, 1982
23. Petrescu- Dâmboviţa, Mircea, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iaşi, Junimea, 1978
24. Poghirc, Cicerone, *Noms traces et geto-daces d'habitationet keurs survivances balkaniques.* În: The Tracian world at the cross roads of civilisation, Bucureşti, 1996
25. Protase, D, *Autohtoni în Dacia*, vol I: Dacia romană, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980
26. Puşcariu, Sextil, *Limba română,* vol. I, Bucureşti, Editura Minerva, 1976
27. Rosetti, Al., *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura pentru literatură,1969
28. Russu, I. I., *Daco-geţii în Dacia romană*. În: Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara. Deva, 1956
29. Idem, *Din trecutul păstoritului românesc.* În: Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1957 şi 1958. Cluj, 1958

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

30. Idem, *Elemente autohtone din terminologia aşezărilor şi gospodăriei.* În: Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1962-1964, Cluj, 1966
31. Idem, *Elemente autohtone în terminologia îmbrăcămintei.* În: Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965-1967, Cluj, 1969
32. Idem, *Elemente autohtone în terminologia ocupaţiilor.* În: Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959-1961, Cluj, 1963
33. Idem, *Etnogeneza românilor: Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică,* Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1981
34. Idem, *Limba dacică „reconstruită" din română. În legătură cu cartea lui G. Reichtenkron.* În: Cercetări de lingvistică, XIII, nr. 1, 1968
35. Idem, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1959
36. Idem, *Tracii în Dacia Romană.* În: Acta Musei Napocensi IV, 1967
37. Sanie, Silviu, *Din istoria culturii şi religiei geto-dace*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1995
38. Stefanoski, C. B., *Limba traco-dacă. Fondul limbilor indo-europene*, Timişoara, Editura Mirton, 1995
39. Tocilescu, Gr. G., *Dacia înainte de romani: Cercetări asupra popoareloru cari au locuitu tierile romane de a stânga Dunării, mai înainte de concuista acestoru tieri de contra imperatoriului Traianu*, Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1880
40. Vraciu, Ariton, *Limba daco-geţilor*, Timişoara, Editura Facla, 1980.

CONSIDERATIONS SUR L'ELEMENT AUTOCHTONE DANS LA LANGUE ROUMAINE

Résumé

Les éléments autochtones de la langue roumaine représentent l'une des problèmes essentielle de la linguistique et de l'historiographie roumaine, problème qui persiste encore dans nôtres jours. Quoique l'étude de la langue des Gètes-Daces a constitué l'objectif des nombreuses investigations, cette problème reste l'une des plus controversée pour les linguistes roumains et étrangers.

Dés siècles passés, touts les grands érudits roumains ont soutenu, outre la latinité, aussi notre origine dace, mais ils ont eus des difficultés de prouver cette idée. L'un de motif de ces difficultés a été le fait que les sources transmis sont lacunaires et le deuxième motif a été le fait que les méthodes et les procédées de ces temps n'étaient pas le plus rigoureuses. Dans nos jours, des nombreux spécialistes roumains et étrangers ont repris les recherches scientifiques et ils ont réussi d'enrichir les connaissances relatives aux éléments autochtones de la langue roumaine.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

UN POSIBIL GUVERNATOR AL THEMEI PARISTRION – PARADUNAVON DIN DECENIUL 4 AL SECOLULUI AL XI-LEA: LEON CHALKOTOUBES, *STRATEG ISTRIAN*

Vasile Mărculeț

Victoria decisivă obținută de împăratul Basileios II Macedoneanul (976-1025) în anul 1018 asupra Țaratului Bulgar, încheiată cu desființarea acestuia, i-a permis suveranului de la Constantinopol să desăvârșească procesul de organizare administrativă, militară și teritorială a regiunilor din nordul Peninsulei Balcanice încorporate Imperiului Bizantin. În regiunile cuprinse între Dunărea inferioară, de la vest de Vidin, Munții Balcani și litoralul Mării Negre de la gurile Dunării până la sud de Varna a fost organizată o unitate administrativ-militară și teritorială numită thema *Paristrion*, în izvoarele literare, respectiv *Paradunavon*, în sursele sigilografice, dar și în unele literare, ce va funcționa până la sfârșitul secolului al XII-lea[1].

Încheierea procesului de organizare administrativ-militară și teritorială a themei Paristrion-Paradunavon în anii 1018/1020, este reliefat și de titlurile guvernatorilor săi. Asistăm acum la generalizarea titlurilor de *katepano, duce* sau *arhonte*, folosite se sursele literare și sigilografice pentru a desemna funcția de guvernator, neîntâlnite în primele două decenii ale secolului al XI-lea, când la Dunărea de Jos a funcționat ca themă distinctă Strategatul de Dristra-Dorostolon ai cărui guvernatori au purtat fără excepție titlul de *strategos*[2]. După 1018/1020 folosirea altor termeni – *strategos, hegemon* etc. – pentru desemnarea calității de guvernator al themei de la Dunărea de Jos reprezintă excepțiile de la această regulă atunci când sunt folosite. O asemenea excepție reprezintă un posibil guvernator bizantin al themei Paristrion-Pardunavon din deceniul 4 al secolului al secolului al XI-lea, a cărui guvernate constituie subiectul studiului prezent.

---

[1] Pentru denumirile unităților administrativ-militare și teritoriale de la Dunărea de Jos și semnificația lor, vezi: E. Stănescu, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos – în secolele X-XII – și sensul lor istoric*, în SCIVA, 19, 1968, 3, p. 469-491. Pentru organizarea și funcționarea themei Paristrion-Paradunavon, vezi: N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 45-117 (în continuare: *Les duchés byzantins*); Al. Madgearu, *The Military Organization of Paradunavon*, în *Byzantinoslavica*, LX, 1999, 2, p. 421-442; V. Mărculeț, *Noi considerații asupra organizării teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XI*, în SUC.SH, II, 2005, p. 120-122; Idem, *Stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolele X-XII. Aspecte din istoria Themei Mesopotamia Apusului, a Strategatului de Dristra-Dorostolon și a Themei Paristrion-Paradunavon*, Mediaș, 2006, p. 57-130 (în continuare: *Stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos*).

[2] Pentru funcționarea Strategatului de Dristra-Dorostolon ca themă distinctă la Dunărea de Jos între c.1000-1018/1020, vezi: V. Mărculeț, *Noi considerații asupra organizării teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XI*, în SUC.SH, II, 2005, p. 120-122; Idem, *Stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos*, p. 48-56; Idem, *Din nou despre organizarea teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos: Strategatul de Dristra-Dorostolon*, în *Peuce*, s.n., III-IV, 2005-2006 (2007), p. 305-316.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Sursele literare şi sigilografice îndeosebi puse în circulaţie până în prezent au permis specialiştilor să identifice un număr însemnat dintre guvernatorii themei Paristrion-Paradunavon, îndeosebi a celor din secolul al XI-lea, umplând astfel treptat o parte din golurile existente la acest capitol. În pofida acestor rezultate notabile, totuşi pentru unele perioade destul de lungi de timp nu dispunem de informaţii asupra guvernatorilor şi a activităţii lor.

Dacă unii dintre primii katepani, duci şi arhonţi ai themei Paristrion-Paradunavon, cei care au guvernat unitatea administrativ-militară şi teritorială bizantină până la începutul anilor '30 ai secolului al XI-lea sunt destul cunoscuţi, după această dată, până la mijlocul deceniului 5 al aceluiaşi secol, orice informaţii certe despre guvernatorii themei Paristrion-Paradunavon, ca şi despre activitatea lor, lipsesc. Totuşi, în pofida acestei penurii de ştiri directe, credem însă că prin coroborarea unor informaţii indirecte şi succinte transmise de unele surse literare cu cele furnizate de unele surse sigilografice suntem în măsură să propunem identifica un alt guvernator de la Dunărea de Jos de la mijlocul deceniului 4 al secolului al XI-lea. Identificarea acestui probabil guvernator al themei Paristrion-Paradunavon este posibilă pe baza ştirilor transmise de unele surse literare în condiţiile orientării invaziilor pecenegilor, începând cu deceniul 4 al secolului al XI-lea, spre regiunile răsăritene ale Peninsulei Balcanice, zonă în care prima unitate administrativ-militară şi teritorială lovită de acestea era thema Paristrion-Paradunavon.

Relatând o puternică invazie a pecenegilor din primăvara anului 1036, care a afectat grav teritoriile themei Paristrion-Paradunavon, cronicarul Georgios Kedrenos relatează că barbarii *„au luat în captivitate şi cinci strategi, pe Ioannes Dermokaites, pe Bardas Ptetzes, pe Leon Chalkotoubes, pe Constantin Pterotes şi pe Mihail Strabotricares"*[3]. Ce nivel de comandă au deţinut aceşti strategi, cronicarul bizantin nu precizează însă.

Identificarea respectivilor strategi şi a nivelului de comandă deţinut nu i-a preocupat însă pe specialiştii care au studiat istoria stăpânirilor bizantine din nordul Peninsulei Balcanice şi de la Dunărea de Jos. Doar Nicolae Bănescu întreprinde o exterm de firavă tentativă în această direcţie. Astfel, analizând informaţiile lui Georgios Kedrenos, istoricul român conchide vag că, întrucât pecenegii au invadat thema Paristrion-Paradunavon, iar *„armata acestei theme nu putea lipsi de la lupta împotriva invadatorilor, foarte probabil, între cei cinci strategi prinşi de barbari se găsea şi comandantul de la Dristra"*[4]. Care a fost acesta, Nicolae Bănescu nu ne spune, lăsând identificarea sa în suspensie.

---

[3] Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, în Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae, *ope* ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus, tomus II, Bonnae, MDCCCXXXIX, p. 514-515: *„εἶλον δὲ καὶ στρατηγοὺς πέντε ζωγρίας, Ἰωάννην τὸν Δερμοκαΐτην, Βάρδαν τὸν Πέτζην, Λέοντα τὸν Χαλκοτούβην, Κωνσταντῖνον τὸν Πτερωτὸν καὶ τὸν Στραβοτριχάρην Μιχαήλ"* (Cedrenus).

[4] N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 74.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În aceste condiții, am decis ca în prezentul studiu să reluăm discuția asupra acestui aspect din istoria themei Paristrion-Paradunavon. Fără a avea pretenția elucidării complete și definitive a acestei probleme, considerăm totuși că unele ipoteze, cu un grad relativ ridicat de veridicitate, pot fi însă avansate. Acest lucru impune însă luarea în discuție, analizarea și coroborarea tuturor informațiilor de care dispunem.

Alături de sursele literare amintite, dispunem și de unele surse sigilografice care pot servi, într-o măsură însemnată, demersului nostru. Astfel, informațiilor transmise de Georgios Kedrenos, le adăugăm un sigiliu descoperit la Călărași, datat de specialiști la sfârșitul secolului al X-lea și în secolul al XI-lea, ce a aparținut, conform opiniei istoricului român Ion Barnea, editorul său, urmat de Ion Mititelu, unui anume *„Λέοντι στρατηγῶ Ἰστριην[ῶ]"*, respectiv *„Leon, strateg istrian"*[5] Calitatea de strateg, îi indică pe numitul Leon, posesorul sigiliului, drept unul dintre comandanții forțelor bizantine de la Dunăre.

Prezentul sigiliu ridică o serie de întrebări. Dintre acestea le reținem, pentru a încerca să le oferim un răspuns pe cele mai importante pentru rezolvarea problemei abordate de noi. Cine a fost acest Leon, *strateg istrian*? Ce funcție a îndeplinit el la Dunărea de Jos? Poate fie el numărat între guvernatorii themei Paristrion-Paradunavon din prima jumătate a secolului al XI-lea sau a deținut doar o comandă militară, poate chiar una de rang inferior?

După părerea noastră, atribuirea corectă a respectivului sigiliu poate constitui o piesă importantă pentru finalitatea demersului nostru. În acest context, credem că o sumară prezentare a opiniilor exprimate este nu numai utilă, ci, în primul rând, necesară.

Sigiliul descoperit la Călărași a fost atribuit de Ion Barnea, urmat de Ion Mititelu, generalului Leon, pe care Georgios Kedrenos îl arată a fi *protvestiarios* și *drongarios al flotei (πρωτοβεστιάριος, δρουγγάριος τοῦ στόλου* sau *δρουγγάριος τῶν πλωΐμων)*[6], iar Leon Diaconul, *patrikios* și *drongarios al flotei (πατρίκιος καὶ πλωΐμου δρουγγάριος)*[7], căruia împăratul Ioannes I Tzmiskes (969-976), i-a încredințat în anul 971 comanda operațiunilor militare purtate pe apă împotriva marelui cneaz de Kiev, Sveatoslav I. În opinia cercetătorilor români, drongarul Leon ar fi rămas apoi comandantul themei de la Dunărea de Jos[8].

Într-o scurtă notă asupra studiului lui Ion Barnea și Ion Mititelu, publicată în revista *Byzantinische Zeitschrift* (1967), istoricul francez Vitalien Laurent respinge însă atribuirea sigliului propusă de cei doi istorici români, ca și citirea

[5] I. Barnea, *Sceaux de deux gouverneurs inconnus du Thème Paristrion*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 240-245; I. Mititelu, I. Barnea, *Sigilii de plumb bizantine din regiunea Dunării de Jos*, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 46-48.

[6] Cedrenus, II, p. 392-393, 402-404, 424, 427.

[7] Leonis Diaconi Caloënsis, *Historiae libri decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti*, e recensione Caroli Benedicti Hasii, Bonnae, MDCCCXXVIII, p. 147.

[8] I. Barnea, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 242; I. Mititelu, I. Barnea, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 47; I. Barnea, în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III: *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 75.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

legendei de pe sigiliu de altfel. Acesta propunea ca legenda sigiliului să fie citită *„Λέοντι β[ασιλικῶ] στράτορι καὶ τριβοὺν[ω]"*, respectiv *„Leon, stratornic imperial şi tribun"*[9]. Ca urmare, prin identificarea propusă, specialistul francez îi neagă respectivului demnitar bizantin, atât calitatea de *strategos*, cât şi funcţia de guvernator al themei Paristrion-Paradunavon.

Ulterior, pe baza unor noi informaţii puse în circulaţie de descoperirea şi publicarea sigiliilor lui Leon Sarakinopoulos, primul guvernator cunoscut al unităţii administrativ - militare şi teritoriale constituite la Dunărea de Jos de împăratul Ioannes I Tzimiskes în anul 971, Ion Barnea revenea asupra atribuirii anterioare a sigiliului. El îl identifica acum pe posesorul sigiliului de la Călăraşi cu Leon Sarakinopoulos[10].

Este veridică însă această identificare? Pentru a răspunde corect la această întrebare, se impune să realizăm o scurtă prezentare a sigiliilor care i-au aparţinut lui Leon Sarakinopoulos urmată de o comparare a acestora cu sigiliului lui *Leon, strateg istrian*, descoperit la Călăraşi.

Savantul bulgar Ivan Iordanov a publicat în anul 1982 nu mai puţin decât 29 de sigilii aparţinându-i lui Leon Sarakinopoulos, descoperite la Preslavul Mare, reanalizate apoi în anul 1986 de arheologul român Petre Diaconu[11]. În acest scop ne vom axa demersul pe compararea legendelor respectivelor sigilii. Sigiliile lui Leon Sarakinopoulos, publicate de Ivan Iordanov şi discutate de Petre Diaconu, au următoarele legende: *„Leon Sarakinopoulos, protospatharios imperial şi strategos al Thraciei şi Ioannoupolisului (Λέων βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θράκης καὶ Ἰωννουπόλεως ὁ Σαρακινόπουλος)"* – 5 exemplare, *„Leon Sarakinopoulos, protospatharios imperial şi strategos al Dorostolonului (Λέων βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Δοροστόλου ὁ Σαρακινόπουλος)"* – 2 exemplare, *„Leon Sarakinopoulos, protospatharios imperial şi strategos al Ioannoupolisului şi Dorostolonului (Λέων βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωννουπόλεως καὶ Δοροστόλου ὁ Σαρακινόπουλος)"* – 16 exemplare, *„Leon Sarakinopoulos, protospatharios imperial şi domestikos al hikanaţilor şi [al schoalelor] Occidentului (Λέων βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ δομέστιος τῶν ἱκανάτων καὶ Δύσεως ὁ Σαρακινόπουλος)"*, în citirea lui Ivan Iordanov, sau *„Leon Sarakinopoulos, protospatharios imperial şi domestikos al hikanaţilor din Occident (Λέων βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ δομέστιος τῶν ἱκανάτων τῆς Δύσεως ὁ Σαρακινόπουλος)"*, în cea a lui Petre Diaconu, – 5 exemplare şi *„Leon Sarakinopoulos, patrikios, comes al staulului şi logothet stratiotikos (Λέων πατρίκιος κόμες τοῦ σταὐλου καὶ λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ ὁ Σαρακινόπουλος)"*, conform citirii lui Ivan Iordanov, respectiv *„Leon Sarakinopoulos, patrikios, comes al staulului şi mare curator (Λέων πατρίκιος κόμες τοῦ σταὐλου καὶ μέγας*

[9] V. Laurent, notă la studiul lui I. Mititelu et I. Barnea, *Sigilii de plumb bizantine din regiunea Dunării de Jos*, în BZ, LX, 1967, 1, p. 238.

[10] I. Barnea, în *loc. cit.*, p. 75.

[11] P. Diaconu, *Despre organizarea administrativ-militară a regiunii Dunării de Jos în vremea lui Ioan Tzimiskes (Contribuţii pe marginea articolului: Sigiliile lui Leon Sarakinopulos de la Preslavul Mare)*, în SCIVA, 37, 1986, 2, p. 167-178.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

κουράτορ ὁ Σαρακινόπουλος)", conform propunerii de citire a lui Petre Diaconu – 1 exemplar[12].

După cum se poate constata, legenda sigiliului lui *„Leon, strateg istrian"*, descoperit la Călărași, nu prezintă identități sau similitudini cu niciuna din celelalte legende de pe sigiliile lui Leon Sarakinopoulos, indiferent de citirea propusă pentru acestea. Ca urmare, din acest punct de vedere acest sigiliu nu poate fi încadrat în niciuna din categoriile propuse istoricii menționați. În baza acestei constatări ne punem întrebarea: Este într-adevăr Leon Sarakinopoulos posesorul sigiliului de la Călărași? Un răspuns afirmativ la această întrebare nu poate fi formulat decât împotriva tuturor evidențelor, întrucât conținutul informațiilor provenite din sursele sigilografice prezentate infirmă categoric o astfel de atribuire.

Constatarea noastră ne conduce invariabil la concluzia că sigiliul descoperit la Călărași a aparținut unui demnitar bizantin de la Dunărea de Jos, cu numele Leon, altul decât Leon Sarakinopoulos. Cine a fost acesta? Este posibilă identificarea sa, cel puțin ipotetică?

Deși nu dispunem de date suplimentare cu privire la această problemă, considerăm totuși că întrebările formulate pot primi niște răspunsuri nu numai foarte posibile, ci și cât se poate de veridice. Pentru acest lucru însă, identificarea acestui personaj devine în acest punct al studiului nostru de o importanță capitală.

În baza acestei concluzii, se cuvine să revenim la relatarea lui Georgios Kedrenos cu privire la strategii capturați de pecenegi în primăvara anului 1036. Constatăm din sumarele știri transmise de cronicarul bizantin că dintre toți comandanții capturați de pecenegi, singur strategul Leon Chalkotoubes are numele de botez și demnitatea identice cu cele ale posesorului sigiliului descoperit la Călărași. Să fie acest lucru o simplă coincidență? Credem că nu. Mai mult decât atât, conform surselor de care dispunem până în prezent, el rămâne singurul comandant bizantin cu acest nume de botez și cu această funcție, menționat ca acționând la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XI-lea.

Ca urmare, în condițiile în care, așa cum am arătat, respectivul sigiliu nu-i poate fi atribuit lui Leon Sarakinopoulos, credem că cea mai plauzibilă atribuire este aceea de a-l considera pe strategul Leon Chalkotoubes posesorul său. În concluzie, coroborând informațiile transmise de Georgios Kedrenos cu sigiliul de la Călărași, ne permitem să formulăm ipoteza că, din punctul nostru de vedere, Leon, *strategul istrian*, și strategul Leon Chalkotoubes, făcut prizonier de pecenegi în 1036, au fost, foarte probabil, una și aceeași persoană[13].

Întrebarea pe care o generează însă o eventuală confirmare a ipotezei noastre este aceea dacă Leon Chalkotoubes a fost sau nu katepanul themei Paristrion-Paradunavon? Un răspuns categoric într-un sens sau în altul este însă

[12] *Ibidem*, p. 167-168, 173-174.

[13] Pentru identificarea propusă și includerea lui Leon Chalkotoubes între guvernatorii themei Paristrion-Paradunavon, vezi: V. Mărculeț, *Thema Paristrion-Paradunavon – c.1018/1020-c.1200/1202 – Istorie-Evoluție-Rol*, Mediaș, 2008, p. 48 (în continuare: *Thema Paristrion-Paradunavon*).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

dificil de construit. Credem însă că pentru formularea unui răspuns veridic la această întrebare se impune să ne oprim puţin asupra semnificaţiei titlului posesorului sigiliului descoperit la Călăraşi. Titlul de *„strateg istrian"*, sau *„strateg de Istru"* îl arată pe posesorul acestui sigiliu ca fiind comandantul apărării frontierei dunărene. Întrucât această sarcină i-a revenit în epoca menţionată guvernatorului themei Paristrion-Paradunavon, credem că nu greşim considerându-l pe *„Leon, stategul istrian"*, respectiv pe Leon Chalkotoubes, ca fiind deţinătorul acestei funcţii.

În opinia editorilor săi români, prezenţa sigiliului lui *Leon, stategul istrian*, pe malul stâng al Dunării inferioare ar confirma o mai veche teză a savantului Nicolae Iorga, care afirma că *„Dunărea n-a fost o linie de frontieră, ci o linie de circulaţie interioară"*[14]. Ca urmare, consideră ei, *„se pune astfel din nou problema stăpânirii temporare a themei Paristrion şi asupra unor regiuni situate pe malul stâng al Dunării"*[15].

În ceea ce ne priveşte, considerăm că o întindere a themei Paristrion-Paradunavon şi pe malul stâng al Dunării la mijlocul deceniului 4 al secolului al XI-lea este exclusă. Încă de la constituirea sa de către Basileios II, hotarul septentrional al acestei unităţi administrativ-militare şi teritoriale bizantine l-a constituit malul drept al fluviului. În opinia noastră, prezenţa sigiliului lui *Leon, stategul istrian* pe malul stâng al fluviului evidenţiază poziţia deţinută de posesorul său în ierarhia militară şi administrativă bizantină de la Dunărea de Jos. Foarte probabil, mica piesa de plumb va fi însoţit o scrisoare adresată de guvernatorul de la Dristra vreunui potentat local din nordul Dunării, riveran fluviului, din vecinătatea ariei sale de jurisdicţie.

Problema pe care o ridică informaţiile transmise de Georgios Kedrenos este de ce, în eventualitatea în care a fost făcut prizonier şi katepanul de Paristrion-Paradunavon, acesta nu este menţionat cu funcţia sa, separat de ceilalţi strategi? Dintre răspunsurile posibile la această problemă, două ar putea fi mai plauzibile: fie faptul se datorează unei scăpări a autorului, fie guvernatorul themei Paristrion-Paradunavon nu s-a numărat printre prizonieri.

Nemenţionarea separată a katepanului de Paristrion-Paradunavon de către cronicarul bizantin, în eventualitatea în care el s-a numărat într-adevăr printre comandanţii făcuţi prizonieri, ne determină la unele circumspecţii. Ca urmare, subliniem cât se poate de clar faptul, că la actualul nivel al cercetării problemei, opinia noastră privind identificarea propusă rămâne doar o ipoteză de lucru.

Totuşi, dacă această ipoteză se confirmă, suntem în măsură să propunem şi o datare a guvernării sale la Dunărea de Jos. Astfel, ştirile transmise de Georgios Kedrenos ne permit concluzia că sfârşitul guvernării sale, având în vedere faptul că nu dispunem de informaţii conform cărora strategii capturaţi ar fi fost eliberaţi sau

[14] N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balkaniques. Leçons faites à la Sorbonne*, Bucarest-Paris, 1922, p. 30; Idem, *Histoire de Roumains et de la romanité orientale*, tome II, Paris, 1937, p. 366.

[15] I. Mititelu, I. Barnea, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 48.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

răscumpărați și repuși în funcții, trebuie datat în primăvara aceluiași an. În consecință, primăvara anului 1036, poate fi considerată deci un *terminus ante quaem* al guvernării strategului Leon în Paristrion-Paradunavon. În ceea ce privește debutul acesteia, credem că el trebuie plasat la o dată anterioară anului 1036. Care este acesta nu putem însă preciza nici, cel puțin, aproximativ la actualul nivel al cercetării problemei și pe baza informațiilor de care dispunem[16].

În altă ordine de idei, acceptând cu multă circumspecție informațiile deținute, precizăm de asemenea, că nu este exclus nici faptul ca strategii capturați de pecenegi, nominalizați de Kedrenos, să nu fie decât comandanții unor eșaloane militare de rang inferior, respectiv *tourmarhi*, sau doar comandanții unor unități militare bizantine care s-au confruntat cu pecenegii, sau aceia ai unor garnizoanelor unor fortărețe din zonă, care fie s-au ciocnit cu barbarii, fie au cucerite de aceștia[17]. Într-o asemenea situație, katepanul de la Dristra, dacă nu va fi căzut prizonier în alte împrejurări, nu poate fi numărat printre ei, mai ales că despre puternica cetate de la Dunăre nu avem informații că ar fi fost devastată de pecenegi.

Încheiem prezentul studiu cu concluzia că bazați pe informațiile pe care le deținem și pe relațiile pe care acestea le oferă, ne permitem să-l propunem pe Leon Chalkotoubes, în opinia noastră, foarte probabil, una și aceeași persoană cu Leon, *strateg istrian*, ca un posibil guvernator al themei Paristrion-Paradunavon de la mijlocul deceniului 4 al secolului al XI-lea. Conform acelorași informații, considerăm că debutul guvernării sale trebuie plasat la o dată anterioară anului 1036, iar sfârșitul acesteia în primăvara aceluiași an.

UN PROBABLE GOUVERNEUR DU THÈME PARISTRION-PARADOUNAVON DE LA 4^{E} DÉCENNIE DU XIE SIÈCLE: LÉON CHALKOTOUBÈS, *STRATÈGE HISTRIEN*

Résumé

Fondés sur les informations que nous détenons et sur les relations que celles-ci offrent, on peut bien proposer Léon Chalkotoubes, la même personne que Léon, *le stratège histrien*, comme hypothétique gouverneur du thème Paristrion-Paradounavon au milieu de la 4e décennie du XIe siècle. Conformément aux même informations, nous considérons que le début de sa gouvernance doit être placée à une date antérieur à l'an 1036, et la fin de celle-ci à la fin de la même année.

[16] V. Mărculeț, *Thema Paristrion-Paradunavon*, p. 49.
[17] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERAŢII CU PRIVIRE LA LIMBILE UTILIZATE ÎN REALIZAREA TRANZACŢIILOR COMERCIALE DIN CADRUL COLONIILOR GENOVEZE DE LA GURILE DUNĂRII LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIV-LEA

Vasile Mărculeţ

Caracteristica fundamentală din punct de vedere etnic a centrelor genoveze din bazinul pontic, inclusiv de la gurile Dunării, a fost cosmopolitismul lor. Numeroasele etnii care locuiau aici sau care le frecventau prin intermediul negustorilor lor, îşi află confirmarea în actele notariale redactate aici, care atestă, direct sau indirect, folosirea în derularea tranzacţiilor comerciale şi a numeroase limbi vorbite de diferitele etnii din bazinul Mării Negre. Dintre acestea, documentele respective confirmă, fără dubii, folosirea limbilor italiană, greacă, cumană şi română. Asupra acestui aspect ne vom opri în continuare.

Abordarea prezentului subiect prezintă o dificultate deosebite îndeosebi din două puncte de vedere. În primul rând, informaţiile referitoare la limbile utilizate în realizarea tranzacţiilor comerciale în centrele genoveze de la gurile Dunării sunt extrem de sumare şi în majoritatea lor covârşitoare indirecte. În al doilea rând, specialiştii au acordat puţină atenţie acestui aspect, astfel că literatura de specialitate este deosebit de săracă în realizări în acest domeniu, fapt care privează orice demers în acest sens de opiniile unor specialişti consacraţi. Din aceste considerente, prezentul nostru demers nu poate fi decât unul preliminar.

Genovzii la gurile Dunării. Tratatul de la Nymphaion (13 martie 1261) dintre Mihail VIII Paleologos (1259/1261-1282), împăratul de la Niceea şi restauratorul Imperiului Bizantin la Constantinopol, şi autorităţile Genovei a deschis Marea Neagră navigatorilor şi negustorilor genovezi. În decurs de numai câteva decenii, prevalându-se de clauzele tratatului, comuna ligură a pus bazele unui vast imperiu colonial în Pont, axat pe doi piloni principali, Caffa, în Crimeea, şi Pera, în Strâmtori, şi îşi asigura totodată, exercitarea în condiţii de monopol a navigaţiei şi comerţului pontic. În aceste condiţii, favorizată de poziţia sa geografică, Marea Neagră, situată la intersecţia marilor artere de comunicaţie eurasiatice, de-a lungul cărora se derula marele comerţ euroasiatic, se va manifesta în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în secolul al XIV-lea ca veritabila *„placă turnantă a comerţului euro-asiatic"*[1].

Importanţa economică a regiunilor de la gurile Dunării, integrate organic spaţiului pontic nu a scăpat atenţiei genovezilor, care s-au stabilit masiv în zonă.

[1] Gh. I. Brătianu, în RHSEE, XXI, 1944, p. 36-69; Idem, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Iaşi, 1998, p. 317-343; V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuţia cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerţului euro-asiatic*, Bucureşti, 1998, p. 13-259.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Astfel, în deceniile imediat următoare semnării tratatului de la Nymphaion, negustorii liguri sunt semnalaţi derulând tranzacţii însemnate la Vicina (1281) şi la Chilia (1288), centre aflate sub jurisdicţie bizantină, dar care deveneau *ipso facto*, componente ale imperiului colonial genovez din Pont. Cu certitudine însă, nivelul de dezvoltare economică şi rolul jucat de cele două centre de la Dunărea de Jos în ansamblul comerţului ligur din bazinul pontic ne permit concluzia că stabilirea genovezilor la Vicina şi la Chilia este anterioară datei menţionării lor în actele genoveze.

La sfârşitul secolului al XIII-lea, Vicina ocupă locul preponderent în cadrul comerţului genovez de la gurile Dunării devenind, practic, centrul coordonator al acestuia asemenea omoloagelor sale Caffa şi Pera. În prima parte a secolului al XIV-lea, însă, pe fondul unor probleme de natură internă şi externă, Vicina înregistrează o perioadă de criză în dezvoltarea sa, astfel că, la mijlocul aceluiaşi secol, ea cedează întâietatea sa în comerţul genovez de la gurile Dunării, Chiliei, care va exercita acest rol până în jurul anului 1370, când va intra sub stăpânirea Ţării Româneşti[2]. Anterior acestei date asistăm însă la o altă schimbare a regimului juridic internaţional al acestor centre. Victorioasă asupra Imperiului Bizantin în *războiul Galatei* (1348-1349), şi în etapa de debut al celui *de-al doilea război al Strâmtorilor* (1351-1355) în care Constantinopolul se angajase de partea Veneţiei (1351-1352), Genova impunea Bizanţului la 6 mai 1352 o pace ce prevedea între altele şi clauza conform căreia navelor bizantine le era interzis să mai facă negoţ în Marea Neagră[3]. În timpul acestor evenimente, la o dată cuprinsă între 1348 şi 1352, Genova îşi impunea propria stăpânire deplină asupra centrelor de la gurile Dunării care deveneau astfel şi *de jure* posesiuni ale sale[4].

Din punct de vedere etnic, la mijlocul secolului al XIV-lea, Chilia, frecventată de navigatori şi negustori din întregul bazin ponto-mediteraneean, nu se deosebea cu nimic de celelalte centre genoveze din bazinul pontic, fiind un centru cu adevărat cosmopolit. Documentele vremii confirmă locuirea sau prezenţa temporară aici a negustorilor italieni, în primul rând (genovezi, veneţieni, pisani), catalani şi provensali, greci din Bizanţ sau din Trapezunt, români, dar şi etnici din teritoriile aflate sub jurisdicţia Hoardei de Aur (mongoli, tătari, armeni, georgieni)[5]. Acest mozaic etnic îşi află reflectarea şi în limbile utilizate în realizarea tranzacţiilor comerciale realizate în centrul de la gurile Dunării.

Constatarea istoricului Charles King, conform căruia *„pe străzile pavate* – ale oraşelor din Pont – *se puteau auzi o duzină de limbi"*, se potriveşte perfect şi

[2] O. Iliescu, în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 209; M. Balard, în RESEE, XVIII, 1980, 2, p. 236.

[3] Nicephori Gregorae, *Byzantina historia*, cura Ludovici Schopeni, vol. II, Bonnae, MDCCCXXX, p. 877.

[4] Pentru discuţiile şi opiniile exprimate asupra acestei probleme, vezi: Ş. Papacostea, în RESEE, XVI, 1978, 1, p. 65-67; O. Iliescu, în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 209; V. Mărculeţ, *Ţările Române, Genova şi Veneţia în secolele XIV-XV. Legături politice şi comerciale*, Mediaş, 2004, p. 29 ; Idem, în *Pontica*, XL, 2007, p. 373.

[5] Ch. King, *Marea Neagră. O istorie*, Timişoara, 2005, p. 133.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

centrului de la gurile Dunării[6]. Asupra acestui aspect ne vom opri pe parcursul prezentului studiu.

Limba italiană. Preeminenţa elementului italian în coloniile genoveze de la gurile Dunării, atât din punct de vedere numeric, cât şi în ceea ce priveşte rolul jucat din punct de vedere politic şi administrativ în cadrul acestora, ne determină să afirmăm, deşi nu dispunem de informaţii în acest sens, că limba italiană a fost, fără îndoială, cea mai utilizată limbă în încheierea majorităţii tranzacţiilor comerciale realizate aici.

Pledează în favoarea opiniei noastre, în primul rând, faptul că majoritatea covârşitoare a locuitorilor centrelor genoveze de la gurile Dunării erau nativi italieni sau vorbitori ai acestei limbi. Constatarea este valabilă şi pentru majoritatea negustorilor şi a navigatorilor care derulau afaceri în aceste regiuni.

Adăugăm acestor constatări o alta, relevată de parcurgerea actelor notariale redactate la gurile Dunării, respectiv la Chilia în secolul al XIV-lea, anume, prezenţa masivă în textul acestora a numeroase cuvinte şi a multor termeni specifici în limba latină, în forme corupte însă de limba italiană. În opinia noastră, acest lucru nu ar fi fost posibil dacă redactorii lor înşişi nu ar fi fost vorbitori de limbă italiană.

Absenţa informaţiilor directe cu privire la folosirea sa este, după părerea noastră, consecinţa faptului că pentru notarii genovezi acest lucru a fost atât de normal încât nu au mai considerat necesară precizarea sa, cu atât mai mult cu cât pentru vorbitorii acestei limbi, familiarizaţi şi cu limba latină, nu era nevoie de folosirea unor interpreţi.

Pe baza acestor constatări, considerăm însă cât se poate de veridică concluzia istoricului Charles King, care conchidea în centrele genoveze din Pont, *„negustorii ambulanţi propunând chilipiruri într-un amestec colorat de dialecte greceşti şi italiene"*[7]. Cu certitudine, centrele ligure de la gurile Dunării nu au făcut excepţie de la această regulă.

Limba greacă (*gregescha* sau *gregechescha*). Fără îndoială, după italieni, comunitatea etnică cea mai numeroasă de la gurile Dunării au fost grecii, până la mijlocul secolului al XIV-lea stăpânii de drept ai acestor centre. Prezenţa masivă a negustorilor, navigatorilor şi armatorilor greci, originari din Imperiul Bizantin sau din Imperiul de Trapezunt, în centrele de la gurile Dunării a impus limba greacă, menţionată în actele notariale în forma *gregescha* sau *gregechescha*, drept o a doua limbă ca importanţă şi ca frecvenţă de folosire, fapt relevat de înseşi actele notariale genoveze. Astfel, în perioada 9 septembrie 1360-12 mai 1361, dintre actele rogate la Chilia de notarul Antonio di Ponzò, un număr de 26 fac referiri directe sau indirecte la folosirea limbii greceşti între părţile implicate în realizarea tranzacţiilor comerciale[8].

---

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*.

[8] M. Balard, *Gênes et l'Outre mer*. Tome II: *Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò 1360*, Paris-La Haye-New York, 1980, p. 86, 129, 134, 135, 167, 184, 186, 187, 193, doc. 41, 75, 77, 102,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dintre documentele menționate, trei subliniază direct și explicit faptul că în realizarea respectivelor tranzacții comerciale, părțile implicate au utilizat limba greacă. Astfel, un prim act din 9 septembrie 1360, înregistrează vânzarea de către Iohana soția lui Bartholomeo di Azzano a unei roabe grecoaice, Maria, lui Precival Marchezano. Contractul de vânzare-cumpărare este semnat între alți martori și de *„Thoma de Via, filio quondam Benedicti, civibus et habitatoribus Ianue, et interpretante inter dictam Mariam et dictum Precivalem de lingua gregescha in latina et de latina in gregescha"*[9]. Un al doilea act, redactat în 16 septembrie 1360 înregistrează vânzarea a 60 de modii de grâu de către Theodoro di Caffa lui Constantin Mamali de Constantinopol. Între martorii prezenți la redactarea contractului de vânzare-cumpărare se numără și *„Iohane Caldi de Symisso, interpretante hanc vendicionem et confessionem de lingua latina in gregescha et de gregescha in latina"*[10]. În sfârșit, cel de-al treilea document, din 21 septembrie 1360 este un act prin care o anume Fidechia, grecoaică de origine, soția lui Chalo Iane, împrumuta de la Silvester della Porta di Pera un sommo de argint pentru care urma să returneze 50 de aspri. Între martorii care semnează actul se numără și *„dicta Alterixia interpretante inter predictos contrahentes de lingua gregechescha in latina et de latina in gregescha"*[11].

Limba *„gregescha"* sau *„gregechescha"* menționată în documente a fost identificată de istoricul francez Michel Balard cu limba greacă[12]. Având în vedere faptul că, cel puțin, una din părțile semnatare ale actelor menționate în care este folosită limba *„gregescha"* sau *„gregechescha"* este de origine greacă, considerăm că identificarea propusă de M. Balard ca fiind absolut veridică.

Celelalte 23 de acte semnalate confirmă indirect utilizarea limbii grecești în încheierea tranzacțiilor comerciale în centrele de la gurile Dunării. Astfel, respectivele acte notariale, care înregistrează tranzacții comerciale în care, cel puțin, una din părți este de origine greacă, precizează clar faptul că între martorii prezenți la perfectarea afacerilor și la încheierea actelor notariele se numără întotdeauna și câte un *„interpretante predictorum"*[13]. Or acest *„interpretante predictorum"* nu putea fi altul decât unul *„de lingua latina in gregescha et de gregescha in latina"*. Opinia noastră este întărită și de faptul că unii dintre acei *„intetrpretantes de lingua latina in gregescha et de gregescha in latina"*

115, 116, 117, 121 (în continuare: *Gênes et l'Outre mer*, II); G. Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360-1361)*, Genova, 1971, p. 12-14, 15, 19, 41, 42, 53, 70, 81, 101, 103, 109, 118, 126, 148, 160, 170, 171, 177, doc. 6-7, 8, 18, 24, 25, 32, 41, 47, 59, 60, 63, 67, 71, 83, 88, 93, 94 (în continuare: *Notai genovesi in Oltremare*).

[9] *Ibidem*, p. 86, doc. 41.

[10] *Ibidem*, p. 129, doc. 75.

[11] *Ibidem*, p. 134-135, doc. 77.

[12] Idem, în RESEE, XVIII, 1980, 2, p. 236.

[13] Idem, *Gênes et l'Outre mer*, II, p. 167, 184, 186, 187, 193, doc. 102, 115, 116, 117, 121; G. Pistarino, *op. cit.*, p. 12-14, 15, 19, 41, 42, 53, 70, 81, 101, 103, 109, 118, 126, 148, 160, 170, 171, 177, doc. 6-7, 8, 18, 24, 25, 32, 41, 47, 59, 60, 63, 67, 71, 83, 88, 93, 94, 97.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

menţionaţi în actele notariale care atestă în mod expres acest lucru apar menţionaţi şi ca *„interpretantes predictorum"* în actele notariale care susţin indirect utilizarea acestei limbi[14].

În acest punct al demersului nostru, considerăm important să semnalăm totodată faptul că între aceste acte se numără şi unele care înregistrează tranzacţii încheiate între vorbitori de limbă greacă şi limbă cumană. Între actele notariale redactate la Chilia în epoca studiată de noi am identificat două asemenea documente[15].

Limba cumană (*comanescha*). A treia limbă ca importanţă, folosită în tranzacţiile comerciale din centrele genoveze de la gurile Dunării la mijlocul secolului al XIV-lea a fost limba cumană sau *comanescha*, denumire cu care apare ea în actele notariale. Folosirea limbii cumane în încheierea acestor tranzacţii este semnalată în actele notariale atunci când, cel puţin, una din părţi este de altă origine decât italiană sau greacă, respectiv din rândul populaţiilor nord şi est-pontice, aflate în aria de jurisdicţie a Hoardei de Aur.

Referitor la utilizarea limbii cumane în tranzacţiile comerciale din centrele de la gurile Dunării, dispunem de 9 acte notariale rogate la Chilia de notarul Antonio di Ponzò între 11 septembrie 1360 şi 10 mai 1361[16]. Ca şi în cazul limbii greceşti, unele din aceste acte afirmă explicit utilizarea limbii cumane în realizarea tranzacţiilor comerciale, altele confirmă lucrul acesta indirect.

Din prima categorie dispunem de două acte notariale. Astfel, la 11 septembrie 1360, saracenul Tandis de Moncastro vindea lui Francino di Corsio o roabă tătăroaică. Între martorii menţionaţi la realizarea tranzacţiei comerciale se numără şi un anume *„Odoardo Framba censario, interpretante inter dictos Tandis et dictum Francinum de lingua latina in comanescho et comanescho in latina"*[17]. Cel de-al doilea act, din 14 septembrie 1360, înregistrează vânzarea unei roabe mongole de către armeanul Grigo lui Giovanni di Monterosso. Între martorii prezenţi la încheierea tranzacţiei, actul notarial îl menţionează şi pe un anume *„Astelano de Goano, habitatore et burgense Chili, censario, interpretante inter predictos contrahentes de lingua comanescha in latina et de latina in comanescha"*[18].

Celelalte şapte acte confirmă indirect utilizarea limbii cumane în realizarea tranzacţiilor comerciale de la gurile Dunării. Ca şi cele cu privire la folosirea limbii greceşti, ele menţionează prezenţa între martorii care participă la perfectarea lor şi la redactarea actelor notariale a câte unui *„interpretante predictorum"* în cazul în care, cel puţin, una din părţi făcea parte din etniile altele decât cele latină sau

[14] *Ibidem*, p. 129, doc. 75; *Ibidem*, p. 41, 101, 103, 148, doc. 24, 59, 60, 83.
[15] G. Pistarino, *op. cit.*, p. 42, 177, doc. 25, 97.
[16] M. Balard, *Gênes et l'Outre mer*, II, p. 99, 108, 194, doc. 50, 56, 122; G. Pistarino, *op. cit.*, p. 23, 33, 37, 65, 79, 152, doc. 15, 20, 22, 39, 46, 85.
[17] *Ibidem*, p. 99, doc. 50.
[18] *Ibidem*, p. 108, doc. 56.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

greacă[19]. Adăugăm acestor acte şi pe cele două care, aşa cum am precizat mai sus, înregistrează tranzacţii încheiate între vorbitori de limbă greacă şi limbă cumană[20].

Varietatea etnică a negustorilor din regiunile nord-pontice, caucaziene, transcaucaziene şi caspice care foloseau limba cumană în perfectarea tranzacţiilor comerciale din centrele genoveze, ne determină să credem că ea era o limbă internaţională. În aceste condiţii, limba cumană devenea o veritabilă *lingua franca* folosită în aceste regiuni.

Limba română (*romecha*). Un loc şi un statut interesant în cadrul limbilor utilizate în realizarea tranzacţiilor comerciale din centrele genoveze de la gurile Dunării ocupă limba română sau *romecha*, conform denumirii cu care apare aceasta în actele notariale redactate la Chilia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Folosirea limbii române în realizarea tranzactiilor comerciale de la gurile Dunării este confirmată de un act din 25 august 1360 redactat la Chilia de notarul Antonio di Ponzò prin care un anume Costa Aga recunoştea că îi datora lui Angelo di Azano doi sommi de argint pe care se angaja să-i plătească până la sărbătoarea Paştelui următor. Între martorii prezenţi la perfectarea înţelegerii şi la redactarea actului notarial dintre cei doi se numără şi un anume *„Odoardo Framba, burgense Chili, interpretante inter dictos contrahentes de lingua latina in romecha et de romecha in latina"*[21].

Limba *romecha* menţionată în document a fost identificată de M. Balard, editorul actului, cu limba română, termenul fiind o formă coruptă a celui de *română*. De asemenea, în Constantin Aga, istoricul francez vede un posibil etnic român, un Constantin Aga. Pe baza acestor constatări, M. Balard afirmă că *„Chilia era deci colonizată de români încă înaintea intrării sub autoritatea voievodului Vlaicu, în jurul anului 1370"*[22].

În ceea ce ne priveşte, acceptăm doar ca parţial corectă teoria lui M. Balard. Considerăm ca perfect plauzibilă identificarea limbii *romecha* cu limba română făcută de istoricul francez, dar respingem ca nefondată teza sa cu privire la faptul că utilizarea acesteia în realizarea unor tranzacţii comerciale în centrele comerciale genoveze de la gurile Dunării ar fi rezultatul colonizării acestor regiuni cu români. În opinia noastră, utilizarea limbii române în realizarea respectivelor tranzacţii comerciale încheiate de negustori proveniţi din rândul acestei etnii, precum şi funcţionarea aici a unui traducător din limba latină în română şi viceversa se explică numai prin existenţa în centrul de la gurile Dunării atât a unei însemnate comunităţi româneşti, cât şi prezenţei unui număr apreciabil de negustori proveniţi din rândul acestei etnii. Foarte probabil, ca şi în cazul celorlalte etnii semnalate în zonă, ea era formată, atât din locuitori permanenţi ai oraşului

[19] *Ibidem*, p. 194, doc. 122; G. Pistarino, *op. cit.*, p. 23, 33, 37, 65, 79, 153, doc. 15, 20, 22, 39, 46, 85.

[20] G. Pistarino, *op. cit.*, p. 42, 177, doc. 25, 97.

[21] M. Balard, *Gênes et l'Outre mer*, II, p. 58, doc. 22.

[22] Idem, în RESEE, XVIII, 1980, 2, p. 236.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

(*burgenses et habitatores*), cât şi temporari, prezenţi aici doar cu ocazia derulării unor tranzacţii comerciale.

Folosirea limbii române în realizarea tranzacţiilor comerciale este, indiscutabil, rezultatul recunoaşterii importanţei acestei comunităţi al cărei statut era similar cu cel al comunităţii greceşti sau cu cel al supuşilor hanului Hoardei de Aur. Mai mult, în condiţiile în care românii erau autohtoni în aceste ţinuturi pe care le locuiau alături de diferiţi alogeni stabiliţi aici în diverse epocii, considerăm ca nefundamentată teza aşa-zisei *„colonizări româneşti"* la Chilia, vehiculată de Michel Balard.

Redactarea actelor. Limba utilizată. Redactarea actelor oficiale emise în coloniile genoveze de la gurile Dunării reprezintă un alt aspect important al demersului întreprins de noi. Constatarea pe care ne-o oferă studierea acestor documente este aceea că actele oficiale emise în coloniile genoveze de la gurile Dunării, în cazul în speţă la Chilia, inclusiv cele de natură comercială încheiate între diferitele persoane fizice, este aceea că, fără nici o excepţie, acestea sunt redactate în limba latină. Faptul este perfect explicabil în condiţiile în care limba latină era limba oficială de cancelarie în Apus.

Cel puţin până în prezent nu dispunem de nici o sursă care să confirme folosirea şi a celorlalte limbi utilizate în realizarea tranzacţiilor comerciale, la redactarea actelor notariale care confirmau contractarea acestor tranzacţii confirmându-le legalitate. Acest lucru nu exclude însă cu totul o asemenea posibilitate. Spre exemplu, dacă avem în vedere faptul că în epoca analizată de noi limba italiană era deja folosită ca limbă scrisă, inclusiv în realizări literare, considerăm că nu este exclus ca pentru particularii de origine italiană să fi fost realizate copii după actele oficiale, redactate în această limbă. Aceeaşi constatare este valabilă şi pentru vorbitorii de limbă greacă, dată fiind importanţa acestei limbii pentru o mare parte a sud-estului european unde era folosită atât ca limbă literară, cât şi ca limbă de cult sau de cancelarie.

Faptul că până în prezent nu a fost descoperit însă niciun act notarial sau vreo copie după vreun astfel de act, redactate în una sau/şi alta din cele două limbi, italiană sau greacă, nu înseamnă însă excluderea *a priori* a acestei posibilităţi. Totuşi, absenţa unor asemenea documente face ca, cel puţin, la nivelul actual al cercetării acestei probleme, opinia exprimată de noi să rămână în stadiul de ipoteză de lucru.

În ceea ce priveşte limba cumană, lucrurile stau la fel. Considerăm însă util şi important să menţionăm faptul că încă din 1330 era redactată o lucrare numită *Codex Comanicus*, în care erau înregistrate o serie de norme juridice, precum şi unele realizări literare. De asemenea, fapt deosebit de însemnat, lucrarea mai cuprindea şi un interesant dicţionar, care conţinea, pe lângă numeroase cuvinte

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

uzuale, şi unii termeni specifici unor domenii de activitate, precum cel administrativ, social, fiscal şi chiar comercial[23].

Plecând de la această constatare şi de la similitudinile pe care le prezintă, folosirea limbii cumane în regiunile aflate sub jurisdicţia Hoardei de Aur cu limbile latină şi greacă, suntem în măsură să formulăm ipoteza că nu exclus este ca pentru negustorii proveniţii din rândul etniilor nord-pontice, vorbitoare ale limbii cumane, să fi fost realizate copii în această limbă, după actele notariale redactate în limba latină. Aceeaşi ipoteză poate fi formulată şi în cazul limbii române în pofida faptului că din epoca respectivă nu deţinem niciun element, oricât de sumar ar fi el care să ateste folosirea acesteia ca limbă scrisă la mijlocul secolului al XIV-lea.

Instituţia interpreţilor (tălmacilor). În acest punct al demersului nostru considerăm oportun să ne oprim asupra instituţiei interpreţilor, atestată de actele notariale genoveze redactate la Chilia, analizate de noi pe parcursul acestui studiu. Constatăm în urma analizei lor că activitatea de interpret era îndeplinită, atât de simpli particulari, negustori sau meşteşugari, cât şi de funcţionari ai coloniei ligure, actele notariale de care dispunem menţionându-i în această calitate îndeosebi pe unii cenzori.

Aceleaşi acte notariale semnalate de noi, ne relevă faptul că unii dintre interpreţii care funcţionau în centrele genoveze de la gurile Dunării, în cazul de faţă la Chilia, erau adevăraţi poligloţi. Aceştia cunoşteau nu numai una sau două, ci chiar trei dintre limbile folosite în realizarea tranzacţiilor comerciale.

Rolul interpreţilor era, în primul rând, acela de a intermedia realizarea tranzacţiilor comerciale între negustori de etnii diferite. Prezenţa lor însă în calitate de martori la redactarea actelor notariale oficiale în limba latină a avut, fără îndoială, scopul de a realiza traducerea conţinutului lor pentru necunoscătorii acestei limbii.

Respectivele informaţii şi constatările pe care ele le permit ar putea constitui un suport însemnat pentru ipoteza noastră privind posibilitatea redactării unor copii după actele notariale oficiale în limbile respective, sporindu-i astfel plauzibilitatea. Rămâne doar ca eventuale noi descoperiri să o şi confirme.

Consideraţii finale. În încheierea studiului nostru preliminar asupra limbilor utilizate în încheierea tranzacţiilor comerciale din centrele genoveze de la gurile Dunării, sumarele informaţii de care dispunem ne permit formularea mai multor concluzii:

1. Din punct de vedere etnic, la mijlocul secolului al XIV-lea, centrele comerciale genoveze de la gurile Dunării erau frecventate de navigatori şi negustori din întregul bazin ponto-mediteraneean, fiind cu adevărat cosmopolite. Documentele vremii confirmă locuirea sau prezenţa temporară aici a negustorilor italieni, în primul rând (genovezi, veneţieni, pisani), catalani şi provensali, greci din Bizanţ şi din Trapezunt, români, dar şi etnici din teritoriile aflate sub jurisdicţia

[23] Vl. Drimba, *Codex Comanicus. Édition diplomatique avec fac-similés*, Bucarest, 2000, p. 35-296.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Hoardei de Aur (mongoli, tătari, armeni, georgieni), şi implicit, folosirea mai multor limbi în realizarea tranzacţiilor comerciale.

2. În realizarea tranzacţiilor comerciale derulate în centrele genoveze de la gurile Dunării, la mijlocul secolului al XIV-lea se utilizau cu certitudine limbile vorbite în diverse regiuni ale bazinului pontic, anume italiana, greaca, cumana şi româna.

3. Actele notariale de care dispunem sunt emise, fără excepţie, în limba latină, dar prezenţa ca martori la redactarea lor a unor tălmaci din această limbă în limbile greacă, cumană şi română face plauzibilă şi ipoteza conform căreia pentru vorbitorii respectivelor limbi este posibil să fi fost realizate copii în aceste limbi.

CONSIDERATIONS CONCERANT LES LANGUES UTILISÉE DANS LA RÉALISATION DES TRANSACTIONS COMMERCIALES DANS LES COLONIES GÉNOISES DES BOUCHES DU DANUBE AU MILIEU DU XIVE SIÈCLE

Résumé

Du point de vue ethnique, au milieu du XIVe siècle, les centres commerciaux génois des bouches du Danube étaient fréquentés par des navigateurs et des commerçants de tout bassin pont–méditerranéen, étant, à vraie, cosmopolites. Les documentes du temps confirment l'habitat ou la présence ici des commerçants italiens, premièrement Génois, Vénitiens, Pisans, puis Catalans et Provençaux, Grecques de Byzance ou de Trébizonde, des Roumains, mais aussi des ethniques des territoires trouvés sous la juridiction de la Horde d'Or (Mongoles, Tatars, Arméniens, Georgiens), et, y compris, l'utilisation de plusieurs langues dans la réalisation des transactions commerciales. Pour effectuer les transactions commerciales déroulées dans les centres génoises des bouches du Danube, au milieu du XIVe siècle on utilisait plusieurs langues parlées en diverses régions du bassin pontique: l'italienne, la grecque, la coumane et la roumaine. Les actes notariales Génoises dont nous disposons sont rédigés sans exception, dans la langue latine, mais la présence pour leur rédaction de quelques traducteurs de cette langue dans les langues grecque, coumane et roumaine font aussi plausible l'hypothèse selon laquelle pour les parleurs de ces langues on aurait réalisé des copies dans ces langues.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ADMINISTRAŢIA COMITATULUI HUNEDOARA ÎN EVUL MEDIU*

W. Kovács András

Comitatele s-au aflat mereu în atenţia cercetării istorice, indiferent dacă a fost vorba de studii de geografie istorică, istorie socială sau arhondologie, realitate de altfel pusă foarte bine în lumină de un material recent, care realizează nu doar o sinteză a rezultatelor anterioare, ci identifică deopotrivă obiectivele viitoare ale analizării structurilor comitatense în evul mediu.[1]

Arhondologia medievală a comitatului Hunedoara a făcut obiectul unor cercetări întreprinse de către Mór Wertner (1849-1921), cel care în 1901 publica prima listă a comiţilor şi juzilor nobiliari din comitatul amintit[2], lucrare urmată nu

---

* Textul de faţă reprezintă o versiune extinsă a unui material conceput pentru a-l omagia pe prof. Nicolae Edroiu la împlinirea a 70 de ani. – Lucrare realizată în cadrul Societăţii Muzeului Ardelean din Cluj, cu sprijinul „Programului de cercetare a Academiei Maghiare de Ştiinţe pentru sprijinirea cercetărilor de hungarologie (*MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram*) şi Programul Naţional de Cercetare Ştiinţifică din Ungaria (*Országos Tudományos Kutatási Alapprogram, K 78324 TRT*).

[1] Tringli, *Megyék*, p. 487–518. Câteva concluzii ale studiului merită a fi rezumate aici. Comitatele au fost unităţi teritoriale administrative, organizate de către regalitate probabil încă din secolul al XI-lea. În evoluţia comitatelor medievale (limita cronologică superioară asumată de cercetarea maghiară fiind anul 1526) se deosebesc – cu noţiuni create de cercetarea istorică din secolul al XIX-lea – două mari perioade: cea a comitatelor „regale" (1) şi respectiv a comitatelor „nobiliare" (2). Comitatele regale au fost instituţii care cuprindeau sistemul castrelor regale, cu roluri preponderent militare şi înglobau cetăţile regale, domeniile cetăţii şi locuitorii de acolo (militari numiţi iobagii castrelor, *iobagiones castri* şi agricultori numiţi *castrensi*), dar şi proprietari privaţi liberi, laici şi ecleziastici. Centrul comitatului a fost cetatea de pământ a cărei nume în mai multe cazuri deriva din cel al primului comite care a devenit apoi şi numele comitatului. Comitele, pus în funcţie de către rege, avea iniţial autoritate doar asupra locuitorilor de pe domeniile cetăţii, iar proprietarii privaţi intrau sub autoritatea judecătorească directă a regelui, ulterior, din secolul al XIII-lea a juzilor regali numiţi de multe ori *bilochi*, desemnaţi câte doi pentru fiecare comitat. O altă instituţie, menită să asigure soluţionarea litigiilor tuturor locuitorilor laici ai unui comitat, a fost congregaţia comitatensă, adunare ţinută întotdeauna din porunca regelui de către un reprezentant al acestuia. Autoritatea teritorială a acestor două instituţii regale (şi nu comitatense) se suprapunea însă cu teritoriul unui comitat. Proprietarii privaţi dintr-un comitat îşi îndeplineau obligaţiile militare sub conducerea demnitarului regal pus în fruntea domeniului cetăţii, comitele, chiar dacă nu i se supuneau din punct de vedere judecătoresc. Desfiinţarea treptată a sistemului castrelor regale a dus în secolul al XIII-lea la apariţia comitatelor nobiliare. În urma acestei evoluţii au apărut juzii nobiliari în procesul de judecată de la scaunul de judecată al comitelui, iar locţiitorul comitelui, comitele curial (*comes curialis*) a fost înlocuit (în Ungaria) de către vicecomite, care nu va mai fi ales dintre oamenii legaţi de sistemul castrelor regale, ci dintre familiarii comitelui. Etimologia termenului maghiar de jude nobiliar, *szolgabíró* ('*iudex nobilium*') arată că acesta a fost de fapt un jude care îl ajuta pe comite (*szolgáló* însemnând 'auxiliar, ajutător'); de la apariţia termenului putându-se vorbi despre existenţa comitatului nobiliar. Apariţia juzilor nobiliari s-a produs după ce juzii regali au devenit tot mai puţini importanţi, devenind subordonaţi ai comitelui.

[2] Wertner Mór, „Hunyadmegye legrégibb tisztikara (A XV. század végéig)", în *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* (Déva), 11, 1900, p. 58–69 (în continuare: Wertner, *Hunyadmegye tisztikara*).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

peste mult timp şi de arhondologia mai multor comitate din Ungaria pentru secolul al XIV-lea[3]. După o pauză de aproape un veac, Pál Engel (1938–2001) realiza în 1996 o arhondologie a Ungariei medievale care conţine şi lista comiţilor comitatului aflaţi în funcţie în perioada 1301–1457.[4] În ceea ce priveşte funcţionarea propriu-zisă a comitatului hunedorean singura lucrare este geografia istorică a lui Dezső Csánki (1857–1933), care se referă şi la funcţionarea comitatului[5].

I. Comiţii. Comiţii celor şapte comitate transilvănene (Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj, Turda, Hunedoara, Alba, Târnava) erau numiţi în funcţie de către demnitarul regal pus în fruntea Transilvaniei, voievodul.[6] La început însă comiţii comitatelor probabil nu erau supuşi voievodului, supunerea acestora realizându-se ulterior, în mod treptat. Faptul că iniţial în listele de demnitari ai documentelor regale solemne apar câteodată chiar alături de voievod şi comiţi ai comitatelor din nordul Transilvaniei, ar fi o dovadă în acest sens.[7] Extinderea puterii voievodului asupra întregii Transilvanii se încheie odată cu obţinerea definitivă şi a funcţiei de comite al întregului comitat Solnoc (1263). Ulterior, voievodul va ajunge să numească el însuşi comiţii comitatelor transilvănene;[8] un document regal din

[3] Wertner Mór, „Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontologiához", în *Történelmi Tár*, 7, 1906, p. 583–609 şi 8, 1907, p. 1–69, 161–198, 327–354 (comit. Hunedoara: p. 14); Wertner Moritz, „Siebenbürgens Komitatsbeamtenkörper bis zum Ende des vierzehnten Jahrhunderts", în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 29, 1899, p. 236–311 (comit. Hunedoara: p. 255–256).

[4] Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 248.

[5] *Csánki*, vol. V, p. 245–249.

[6] La data de 1. I. 1499 vicevoievodul Transilvaniei, Petru Szentgyörgyi (1499–151) adresa un mandat comitatului Turda, prin care anunţa nobilimea de acolo despre numirea în funcţie a doi familiari ai săi (DL 65442). Doc. citat de către Mályusz, *Az erdélyi társadalom*, p. 31, 91 (nota nr. 117).

[7] În jurul anului 1164: *Eustach* comite de Dăbâca, *CDHung*, vol. IX/7, p. 634 = *RegArp* nr. 106, DF 200001; în 1183: *Gallus* comite de Cluj, *HOkm*, vol. I, p. 2 = *ÁUO*, vol. VI. p. 148 = *RegArp* nr. 138 (de autenticitate îndoielnică) = DF 282699, în 1201: *Paznan* comite de Cluj, *CDHung*, vol. II, p. 388 = *RegArp* nr. 194 = DL 40; *RegArp* nr. 195 = *HOkm*, vol. V, p. 5 = DL 61124). Din datele enumerate ar rezulta, pe de o parte, că la început comiţii comitatelor transilvănene erau demnitari cu poziţie similară cu cea a comiţilor din Ungaria, iar pe de altă parte, se poate concluziona că teritoriile administrate de ei nu erau supuse autorităţii voievodului. Deoarece după secolul al XIII-lea comiţii ardeleni dispar din listele de demnitari, se poate conchide că pe mai departe ei nu mai sunt numiţi în funcţie de către rege, ci de voievodul Transilvaniei. Însă *Gallus*, comitele comit. Cluj (1183) poate fi identificat foarte probabil cu *Gallus* comitele de Alba Iulia (în jurul anului 1177: *comes Albensis Ultransilvanus*, *ÁUO*, vol. I, p. 69–70 = *RegArp* nr. 128 = DF 206822), iar *Eustach*, comite de Dăbâca (1164) este aceeaşi cu *Eustachius*, voievodul Transilvaniei, amintit într-un document din perioada domniei regelui Béla al III-lea ([1176–1196]: *HOkm*, vol. VII, p. 20 = *CDTrans*, vol. II, nr. 12). De aici reiese că până la sfârşitul secolului al XII-lea voievodul (care deţinea şi funcţia de comite al comitatului Alba) a reuşit să obţină controlul a cel puţin două comitate din Transilvania nordică.

[8] Pentru perioada secolelor XI–XII singura sursă cu privire la extinderea teritoriului controlat de voievod o reprezintă listele de martori şi mai apoi de demnitari din protocolul final al privilegiilor regale, deoarece primele documente care conţin informaţii ce vizează activitatea voievodului sunt târzii, după anul 1210. (1211, după V. 7: *CDTrans*, vol. I, nr. 38; 1215: *CDTrans*, vol. I, nr. 83). Voievozii *Eth* (în 1200), apoi *Gyula* (în 1201) sunt amintiţi ca fiind şi comiţi de Alba (*woiwoda et comes Albe Transsilvane*. Vezi 1200: *Codex diplomaticus regni Croatie, Dalmatiae ac Sclavoniae*, vol. II, colle-

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

timpul domniei regelui Ştefan al V-lea (1270–1272), o piesă însă de autenticitate îndoielnică, păstrat doar fragmentar, menţionează comiţi ardeleni *ai* voievodului, semn că aceştia ar fi fost deja cu toţii supuşi demnitarului.[9]

Prin urmare, asemeni vicevoievozilor, comiţii comitatelor erau numiţi în funcţie de către voievod,[10] care, odată cu instalarea sa în fruntea Transilvaniei primea practic şi cele şapte funcţii de comite din voievodat.[11] El nu a exercitat efectiv aceste funcţii, desemnând în schimb comiţi din rândul familiarilor săi; această realitate explică faptul că uneori aceştia sunt menţionaţi şi ca vicecomiţi.[12] Comiţii comitatelor din Transilvania nu erau prin urmare instituiţi de către rege, cum era în cazul celor din Ungaria; tocmai din acest motiv ei erau consideraţi comiţi de rang inferior. În multe cazuri, în Ungaria, comiţii sunt în primul rând mari demnitari, care deţin şi o funcţie de comite. Rangul comiţilor din Transilvania era echivalent cu cel al vicecomiţilor din Ungaria,[13] deoarece în Ungaria vicecomiţii erau desemnaţi direct de către comite.

Atât în Ungaria cât şi în Transilvania, comiţilor le revenea de regulă şi funcţia de castelan, funcţie prin care (conducând direct o cetate din teritoriul

---

git et digessit T. Smičiklas, Zagrabiae, 1904, p. 358 = *RegArp* nr. 189 = DF 286751; 1201: *HOkm*, vol. V, p. 5 = *RegArp* nr. 195 = DL 61124). După 1201 voievozii vor avea şi funcţia de comite de Alba, dar găsindu-se de obicei în afara hotarelor Transilvaniei, vicevoievodul este cel care a preluat probabil încă în secolul al XIII-lea funcţia de comite al aceluiaşi comitat. Cât priveşte restul comitatelor, treptat au intrat şi acestea sub controlul voievodului. În 1214 voievodul *Jula* a fost pentru scurt timp comite de Solnoc (1214: *Jvla woywoda et comite Zounukiensi*, vezi *ÁUO*, vol. XI, p. 128–129 = *RegArp* nr. 289 = DF 256502. – 1214: *Jula voiauoda et Zounukiensi comite*, vezi *ÁÚO*, vol. VI, p. 368 = *RegArp* nr. 290 = DL 69). Din 1263 toţi voievozii purtau titlul de comiţi ai Solnoculuí (pentru prima dată: 1263. V. 3: *Ladislao voyauoda Transiluano, comite de Zonuk*, vezi *MES*, vol. I, p. 485). – Pentru datele citate şi problematica extinderii puterii voievodale vezi Kristó Gyula, *A feudális széttagolódás Magyarországon*, Bp., 1979, p. 116–117.

[9] *CDTrans*, vol. I, nr. 292 = DF 243677 [1270–1272]. La fel, în 1342, voievodul Toma Szécsényi (1321–1342) amintea comiţii *săi* de comitate: *contra quem coram nobis, vicevoyvoda nostro, vel comitibus nostris parochialibu et officialibus, specialiter coram comite nostro parochiali comitatus Albensis, nunc et pro tempore constitutis agitur* (*CDTrans*, vol. II, nr. 91 = DL 73648, 1342. V. 8).

[10] Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 246; Gábor, *A megyei intézmény*, p. 183.

[11] Cf. *Csánki*, vol. V, p. 637.

[12] Comiţii comitatelor transilvănene erau de fapt *vicecomiţii* voievodului. Exemple pentru variaţia termenilor de *comes* şi *vicecomes*: Dominicus Szomordoki, vicecomite de Cluj (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. de rudenie a fam. Bánffy, DF 260962, 1446. IX. 13; *WassLt* nr. 438, DF 252959, 1448. IV. 30)., comite al aceluiaşi comit. (*WassLt* nr. 439, 1448. VIII. 13, DF 252957); Franciscus [Páznádi] (1446–1452) diacul, comite de Hunedoara (DL 29482, 1446. VI. 29); vicecomite de Hunedoara (DJAN Braşov, Arh. or. Braşov, Privil. et instrum. publ., DF 246945 = *Ub*, vol. V. p. 335–336, 1452. I. 18); Michael Bádoki, comite al comitatului Dăbâca (DL 62904, 1475. V. 30), vicecomite de Dăbâca (Arh. de rudenie a fam. Bánffy, DF 260809, 1475. XI. 21).

[13] Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 246; Mályusz, *Az erdélyi társadalom*, p. 32. – Referitor la comiţii comitatelor din Ungaria a se vedea: Holub József, „A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez", în *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetirói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére*, Bp., 1917, p. 186–211.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

comitatului) dispunea efectiv de prerogative executive.[14] Odată cu schimbarea voievodului în Transilvania – potrivit regulilor familiarităţii – comiţii erau revocaţi din funcţie.[15]

Comitele comitatului Hunedoara nu apare însă nici în listele de martori, iar mai apoi, nici în listele de demnitari din documentele regale emise în secolele XII–XIII.[16] În veacul al XIV-lea, de la prima lor menţiune explicită (1333) şi până în prima jumătate a secolului al XV-lea, comiţii hunedoreni au fost totodată şi castelani al cetăţii regale Deva[17], o funcţie importantă, ocupată din voinţa voievodului.[18] Uneori, ca de exemplu în 1390, comiţii Stephanus şi Iohannes Aranyi purtau pe lângă funcţia de castelan al Devei şi pe cea de castelan al Haţegului. În alte cazuri, precum în 1413, comitele Gyula Kakas de Kaza este amintit doar cu funcţia de castelan al Haţegului. De pe la mijlocul secolului al XV-lea comiţii comitatului sunt amintiţi ca purtând funcţia de castelani ai cetăţilor Deva şi Hunedoara. Astfel, dintre comiţii Mathias Rápolti (1439–1446) şi respectiv diacul Franciscus Páznádi (1446) primul deţinea funcţia de castelan al Devei (1446–1458), iar cel din urmă era castelanul cetăţii Hunedoara (1446–1454). Potrivit lui Csánki, cei doi trebuie consideraţi de fapt vicecomiţi ai comitatului, deoarece comitele comitatului trebuia să fi fost de fapt proprietarul (privat) al cetăţii Hunedoara, pe atunci Ioan (Iancu) de Hunedoara, de altfel şi voievod al Transilvaniei (1441–1446),[19] şi care, la o dată anterioară anului 1444, devenise şi proprietar al cetăţii Deva,[20] având astfel dreptul de a numi doi castelani în funcţia de (vice)comite al Hunedoarei.[21] Acesta este de altfel şi particularitatea cea mai de seamă a comitatului Hunedoara, mai exact faptul că de pe la mijlocul secolului al XV-lea, comitele, totodată şi castelan al Hunedoarei, este numit în funcţie de către stăpânul particular al cetăţii menţionate, nu de către voievodul Transilvaniei, fiind totuşi subordonat acestuia. În timpul lui Matia (1458–1490), Deva a devenit din nou cetate regală,[22] dar funcţia de comite al comitatului nu a mai fost asociată acestei cetăţi, ci cetăţii Hunedoara, rămasă în propri-

[14] Engel Pál, „Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről", în *Századok*, 116, 1982, nr. 5, p. 900. – Holub, *op. cit.*, p. 193–195.

[15] Holub, *op. cit.*, p. 193–195.

[16] *Györffy*, vol. II, p. 295. – În perioada 1192–1235 nici unul dintre demnitarii importanţi enumeraţi în listele de demnitari, nu a purtat funcţia de comite al comitatului Hunedoara, semn că acest comitat nu avea o semnificaţie politică deosebită. De altfel, în această perioadă documentele reţin doar numele acelor comiţi care deţineau în primul rând o demnitate majoră la nivelul regatului, cf. Nógrády Árpád, „»Magistratus et comitatus tenentibus«. II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez", în *Századok*, 129, 1995, nr. 1, p. 168–169.

[17] Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 299–300.

[18] *Csánki*, vol. V, p. 248.

[19] Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 15.

[20] 1447: DL 29789, citat de Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 299; DL 37622 (1453. VI. 21); DL 37629 (1456. IV. 28).

[21] *Csánki*, vol. V, p. 248; Rusu, Adrian Andrei, „Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea", în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 26, 1981, fasc. 1, p. 13.

[22] Fejér Georgius, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad*, Budae, 1844, p. 231, citat de Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 299.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

etatea familiei Huniade, motiv pentru care însuşi Matia trebuie privit drept comitele cetăţii – potrivit lui *Csánki* – până în jurul anului 1479, moment din care demnitatea respectivă revine fiului său, Ioan Corvin.[23] (De fapt, Matia i-a donat lui Ioan Corvinul cetatea Hunedoara cu întreg domeniul în 1482, porunca de introducere în stăpânire numindu-l pe donatar drept comite al comitatului).[24] Într-adevăr, după 1477, comiţii comitatului au fost de-a lungul întregului ev mediu castelani ai Hunedoarei (cu o singură excepţie: în 1492 comite a fost castelan al cetăţii Deva,[25] probabil deoarece cetatea a făcut pentru scurt timp obiectul unei zălogiri[26]). Cetatea Hunedoara a revenit apoi şi a rămas în posesiunea lui Ioan Corvinul până la moartea sa din 1504,[27] el numind (vice)comiţii comitatului. Această stare de fapt este confirmată de porunca regelui Vladislav al II-lea (1490–1516) din 15 iunie 1493, adresată nobilimii şi oamenilor de orice stare din comitat, prin care ordonă ca ei să-l recunoască comite pe Ioan Corvinul, proprietarul cetăţii Hunedoara, deoarece demnitatea de comite (*honor comitatus*) aparţine de un anumit timp proprietarului cetăţii.[28] Castelanul cetăţii, Iohannes Bikli (1494–1495, 1496–1498, 1500–1503) a fost comite al comitatului Hunedoara deoarece în mod evident a fost familiarul lui Ioan Corvin, apoi pentru că deţinut cu titlu de zălog, din 1498 (împreună cu Petrus Pogány de Cseb, camerier regal, comite de Pozsony)[29], cetatea Hunedoara căreia îi era ataşată şi funcţia de castelan.[30] Tot în 1498 Vladislav al II-lea a emis un mandat adresat nobilimii din comitatul Hunedoara şi din districtul Haţeg, prin care dă de ştire că a ordonat comitelui Iohannes Bikli (*comes vester*) urmărirea răufăcătorilor din comitat, iar când acesta a vrut să execute ordinul, atât el, cât şi vicecomitele său, s-au lovit de împotrivirea unor nobili locali. Din acest motiv regele a poruncit nobilimii să-l recunoască pe Bikli drept comitele lor şi să se supună scaunului său de judecată.[31] Iohannes Bikli a rămas comitele comitatului şi în anii

[23] *Csánki*, vol. V, p. 248. – Un document al regelui Matia din 1471. VIII. 27. se adresează castelanilor din Hunedoara cu formula „castelanii noştri" (Rusu, Adrian Andrei, „Documente inedite privitoare la comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea", în *Sargetia*, 15, 1981, p. 100 = Batthyaneum, col. generală, DF 277574).

[24] DL 37652 (1482. IV. 8, MOL reg.) şi 37653 (1482. IV. 8, MOL reg.), citat de Pataki, *Hunedoara*, p. XIX şi *Csánki*, vol. V, p. 47, 246.

[25] Mai târziu însă castelanii cetăţii Deva nu poartă şi funcţia de comite al comitatului (1494. VII. 16., DL 30935, citat de *Csánki*, vol. V, p. 247).

[26] *Csánki*, vol. V, p. 48; Rusu, *Castelani*, p. 20.

[27] Pataki, *Hunedoara*, p. XIX.

[28] *„quia honore fatis comitatus ... aliis temporibus ad castrum Hwnyad pertinuisse at spectasse ... mandamus fidelitatis vestre ut etiam deinceps fidelem nostrum illustrem dominum Iohannem de Corvinum ... pro vestro comite tenere et observare, eidemque ac hominibus ... et castelllanis suis in ipso castro Hwnyad constituti per ipsum scilicet ad hoc deputatis in omnibus licitis et consuetis more alias consueto obedire et obtemperare ac ipsorum iudicio et iudicatui astare necnon ea que nomine nostro iusserint, facere modis omnibus debeatis"* (DL 37679, 1493.VI. 15), cotă citată de *Csánki*, vol. V, p. 247.

[29] DL 37718 (1498. V. 24).

[30] *Csánki*, vol. V, p. 248.

[31] *„tamen ex significatis eiusdem intelleximus, nonnulli essent ex vobis, qui contra ipsum comitem insurrexissent et cernices contra ipsum errexisent, neque ad sedem iudiciariam prout moris est,*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

următori, probabil până la moartea stăpânului cetăţii, Ioan Corvinul († 12. X. 1504), nu însă fără unele tensiuni. Printr-un mandat din 28 iulie 1504, la cererea lui Ioan Corvin, regele Vladislav al II-lea poruncea lui Petru Szentgyörgyi, jude al curţii regale şi voievod al Transilvaniei (1498–1510), să ia din mâna lui Bikli, fostul castelan al Hunedoarei, cetatea ocupată în mod abuziv şi să o restituie proprietarului de drept.[32] Menţionarea în unele cazuri chiar înainte de 1504, şi a altor comiţi în afară de Bikli (instituit în funcţie de către Ioan Corvinul) – ca de exemplu comitele Zacharias de Felpestes în 1500 – s-ar putea explica prin faptul că aceştia erau de fapt vicecomiţi, fără ca documentele să reflecte explicit această diferenţă. După moartea fără urmaş a fiului lui Ioan Corvinul, Cristofor († 17. III. 1505), regele Vladislav al II-lea a donat în 1506 cetatea şi domeniul Hunedoara Beatricei de Frangepán, văduva lui Ioan Corvinul şi fiicei sale Elisabeta.[33] Porunca regelui din 21 decembrie 1506 adresată nobilimii hunedorene cuprindea o înştiinţare despre această donaţie, dar şi îndemnul ca ei să se supune castelanului cetăţii, ce urmează să fie numit de către donatari, deoarece dregătoria de comite (*honor illius comitatus*) ţine de cetate.[34] După moartea Elisabetei (primăvara anului 1508), văduva a rămas singura proprietară a castelului şi a domeniului. În 1509 Beatrice s-a căsătorit cu marcgraful Gheorghe de Brandenburg, care, odată cu moartea soţiei, survenită în primăvara anului 1510, a devenit proprietarul domeniului.[35] La scurt timp după acesta, regele a donat lui Gheorghe cetatea Hunedoara cu domeniul aparţinător,[36] poruncind din nou nobilimii comitatului supunere faţă de noul comite – funcţie care ţine de cetate (*honor comitatus illius Hunyadiensis, ut scitis ad castrum Hwnyad hucusque semper tentus fuerit*) – respectiv faţă de vicecomiţii numiţi de el.[37] Cetatea şi domeniul a rămas în proprietatea marcgrafului până în 1534.[38]

Comiţii, cel puţin în secolul al XIV-lea, cât timp erau familiari ai voievodului, nu erau judecaţi la scaunul de judecată comitatens: potrivit reglementării lui Toma Szécsényi din anul 1342, ei puteau fi chemaţi în judecată în faţa unui for superior, cel voievodal.[39] Între atribuţiile comiţilor, potrivit mandatului regal din 1498 deja citat, se regăsesc urmărirea hoţilor, tâlharilor, a falsificatorilor de mone-

venire vellent" ... „*mandamus ut sicuti hactenus ita etiam imposterum* [!] *prefatum Iohannem Bykly tamquam comitem vestrum revereri ac eius iudicio et iudicatui stare atque sedem vestram iudiciariam more alias solito frequentari debeatis*" DL 37719 (1498. VII. 20, MOL reg.), citat de *Csánki*, vol. V, p. 247.

[32] DL 37765 (1504. VII. 28), citat de *Csánki*, vol. V, p. 249.

[33] DL 37794 (1506. XII. 8), ediţia doc.: Pataki, *Hunedoara*, p. 132–138.

[34] „*illius comitatus Hwnyadiensis ad castrum Hwnyad tentus fuit*", DL 37802 (1506. XII. 21), citat de citat de Csánki, vol. V, p. 248.

[35] Pataki, *Hunedoara*, p. XXII.

[36] DL 37870 (1510. III. 22), ediţia doc.: Pataki, *Hunedoara*, p. 141–144.

[37] DL 37894 (1512. II. 25), ediţia doc.: Pataki, *Hunedoara*, p. 155

[38] Pataki, *Hunedoara*, p. XXII.

[39] „*si comites nostri parochiales alicui comprovinciali nobili debitores aut culpabiles extiterint, ratione debiti vel offensionis ipsorum ad nostram evocari possint presentiam iudiciariam se emendare*" (CDTrans, vol. II, nr. 91 = DL 73648, 1342. V. 8).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de, a răufăcătorilor de tot felul şi aplicarea unei pedepse cuvenite[40]. Totodată, comiţii Hunedoreni au avut sarcini în apărarea Transilvaniei[41] şi conduceau trupele comitatense: comitele Petrus Patócsi, castelanul cetăţii Hunedoara (1516) a fost din însărcinarea voievodului comandantul trupelor comitatense în 1516[42], misiune încredinţată poate doar pentru că purta şi funcţia de castelan. În Transilvania de altfel (cel puţin în secolul al XIV-lea), chemarea la oaste se făcea nu separat, pentru fiecare comitat, ci mandatul se adresa întregii nobilimi[43], contingentele comitatense fiind probabil conduse de către voievodul Transilvaniei.[44] Uneori, ca în cazul lui Bikli, cunoaştem abuzuri în exercitarea puterii: în anul 1499 de pildă, nobilimea comitatului s-a plâns regelui pentru arestări ilegale[45].

La fel ca în alte comitate transilvănene, şi în Hunedoara sunt amintiţi, pe lângă comite şi vicecomiţi[46]. Vicecomitele nu era ales, ci era instituit în funcţie de către comite[47], servindu-i acestuia drept locţiitor în orice împrejurare, o stare de fapt surprinsă de altfel de către modul de formulare a mandatelor adresate comitatelor (*comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium*). Uneori chiar vicevoievodul purta funcţia de comite al comitatului Hunedoara: astfel vicevoievodul Iohannes Rédei (1468–1472) a fost şi comite între 1468–1469, alături de Christophorus Körei (*de Kere*).[48] Faptul că în fruntea comitatului au stat vremelnic doi comiţi, se explică, probabil, prin nevoia de împărţire a atribuţiilor[49]. Fenomenul nu este unic, fiind întâlnit în alte

[40] În 1498, regele Vladislav al II-le amintea, într-un mandat adresat nobilimii comitatului Hunedoara şi a districtului Haţeg, că a ordonat comitelui Iohannes Bikli „*ut ipse ubique in illo comitatu fures, latrones, falsarum monetarum cusores et alios flagitiosos homines faceret perquiri et pena condigna affici*" (DL 37719, 1498. VII. 20).

[41] Regele Vladislav al II-lea către Bikli: „*ea que tibi prefatus wayuoda noster in facto defensionis partium illarum Transsilvanarum et aliorum certis negotiorum nomine nostro dixerit facere et exequi debeas et tenearis*" (DL 37185, 14[99]. II. 9).

[42] „*ex speciali mandato domini waywode Transsiluanensis etc. belliductor gentium comitatus predicti Hwnyadiensis presentis exercitus*": DL 47094 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 101–102 (1514).

[43] *TelOkl*, vol. I, p. 158–159 = (1367. XII. 15).

[44] *Decreta 1301–1457*, p. 420 (1432/1433).

[45] Regele Vladislav al II-lea către Bikli: „*intelleximus ex rumoribus ad nos delatis, qualiter tu nobiles illius comitatus pluribus modis gravamares et impedires et aliquos ex eisdem captivares*" (DL 37185, 14[99]. II. 9).

[46] La doar o lună după menţionarea vicecomiţilor Zacharias Pestesi şi Georgius Bojtori (DL 29568, 1496. II. 6) apare comitele Iohannes Rohodi (DL 46336, 1496. III. 8), iar apoi din nou vicecomitele Georgius Bojtori (DL 46352 = *HunyadmÉvk*, 1, 1880–1881, p. 72, 1496. VI. 7).

[47] Unicul caz cunoscut de numire a vicecomitelui de către comite, este din comitatul Cluj: DL 27031 (1[4]67. VI. 4), citat de către *Csánki*, vol. V, p. 637. – Vicecomitele este familiarul comitelui şi în Hunedoara (DL 37719, 1498. VII. 20).

[48] DL 45325 (1468. X. 25) = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 96–97 (cu data greşită: 1478. X. 20); DL 45359 (1469. VII. 3). – Alte exemple: vicevoievozii Transilvaniei purtau funcţia de comite al comitatului Alba (Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 247); vicevoievodul Transilvaniei, Lorand Lépes (1415–1438), comite al comit. Târnava (*Ub*, vol. IV, p. 528, 1434. VII. 23).

[49] Exemple din comit. Hunedoara pentru doi comiţi în fruntea comitatului: DL 73785 = *TelOkl*, vol. I, p. 223 (1390. I. 26); DJAN Cluj, Arh. fam. Barcsay, DF 280909 (1439. III. 10); DL 29482 (1446. VI. 29); Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/12, DF 260282 (1481. VIII. 14);

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

comitate unde se regăsesc concomitent mai mulţi comiţi; un fapt care în mod cert reflectă valoarea politică inferioară a acestei demnităţi, motiv pentru care comiţii îşi îndeplinesc efectiv şi personal atribuţiile; în secolul al XIV-lea, spre deosebire de veacul următor, vicecomiţii sunt regăsiţi foarte rar în izvoare.[50] Formula documentară evocată mai sus nu implica existenţa permanentă a vicecomiţilor în administraţia comitatensă. Cert este însă faptul că, pentru a-şi îndeplini slujba, comiţii recurgeau la proprii familiari.[51]

Comitele şi juzii hunedoreni, asemănător omologilor lor din alte comitate, primeau o cotă parte (o treime, 1468) a amenzilor aplicate cu ocazia judecăţilor[52]; în 1390 este amintit chiar un *tributarius* al lor[53]. Ei colectau şi alte gloabe din comitat, ce reveneau, de exemplu, voievodului sau vicevoievodului, colectare care se făcea – potrivit unei decizii voievodale din 1342, în mod obligatoriu în prezenţa unuia dintre cei doi juzi.[54]

În ceea ce priveşte originea lor, comiţii şi vicecomiţii hunedoreni nu sunt neapărat nobili din comitatul respectiv. Voievodul, sau chiar vicevoievodul puteau să pună în fruntea comitatului familiari străini locului.[55]

II. Juzii nobiliari. Juzii nobiliari erau aleşi de către nobilimea comitatului, probabil anual, dar ei rămâneau în funcţie de regulă o perioadă mai lungă.[56]

Sacerdoţeanu, „Două acte haţegane", în *ARMSI*, Seria III, Tom. XVIII, 1935–1936, p. 220–221 (1492. V. 8); DL 30965 (1505. VII. 1), etc. – Doi „vicecomiţi": DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255032 (1467. VII. 21); DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. din Ciumbrud a fam. Kemény, DF 280952 (1477. V. 27); DL 45773 (1479. III. 16).

[50] În 1448 în fruntea comit. Turda sunt patru (!) comiţi (DL 74105 = *TelOkl*, II. 34, 1448. III. 4), la 1462, în comit. Cluj trei comiţi (DF 260989 = Varjú E.–Iványi B., *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez*, vol. II (A Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család története), Bp. 1928, p. 50–52, 1462. III. 17), cf. Mályusz, *Az erdélyi társadalom*, p. 32. – Comit. Solnocul interior, în 1452, doi vicecomiţi: (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. de rudenie a fam. Bánffy, DF 260971–260972, 1452. VIII. 9); în 1455 doi comiţi (DL 74130, 1455. X. 8), la fel ca în 1468 (DL 62892 = *Ub*, vol. VI, p. 348, nr. 3636, 1468. VIII. 17) etc.

[51] În 1514 sunt amintiţi familiari şi un scrib al comitelui Petrus Patócsi (DL 47094 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 101–102).

[52] DL 63051 = *ZsOkl* IV. nr. 751. (1413. VI. 13); DL 45325 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 96–97 (1468. X. 25, publicat cu data greşită: 1478. X. 20).

[53] DL 73785 = *TelOkl* I. p. 223 (1390. I. 26). –

[54] Voievodul Toma Szécsényi enunţa ca „[...] *nec exactor iudiciorum nostrorum, vicevoyvode nostri aut comitum nostrorum parochialium sine iudice nobilium vel eius homine in nullo comitatu procedere possit, de iudicis vero exactis iudices nobilium iuxta antiqua consuetudinem portionem habere possint*" (*CDTrans*, vol. II, nr. 91 = DL 73648, 1342. V. 8).

[55] Mályusz, *Az erdélyi társadalom*, p. 32. – Comiţi şi vicecomiţi din familii hunedorene: fam. Aranyi (cu trei membri); Balog (*de Alpesthes*), Bojtori, Dédácsi, Felpestesi (*de Nemethy*), Folti, Gáldi, Kéméndi, Kisbarcsai, Polyeni, Rápolti, Zalasdi; din afara comitatului, sau de origine necunoscută: Bekes, Bikli, Dengelegi, Horvát, Kakas (kazai), Kis, Körei, Laki, Magyi, Mátéházi, Nagy, Patócsi, Páznádi, Rédei, Remetei, Rohodi, Saul, Szentimrei, Temesvári, Török, Vajcai, Vajcai, Vízközi, Zagyvafői.

[56] Tringli, *Megyék*, p. 509; Art. 2 din legea din 1435 şi art. 9 din legea din 1486 (citate de Tringli); Gyurkovits György, „A' megyei tisztviselők, főképen szolga Birák' választása hajdankorban", în *Tudományos Gyűjtemény*, 25, 1841, vol. 7, p. 54–55 (citat de C. Tóth Norbert, „Lehetőségek és felada-

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Alegerea se făcea din rândul familiilor influente din comitat. Până la mijlocul secolului al XIV-lea se folosea în documente, pe lângă numele juzilor nobiliari, titlul onorific de *comes* (care nu are nici o legătură cu demnitatea de comite). Ulterior această asociere dispare, poate şi din cauza faptului că de pe la mijlocul secolului al XIV-lea juzii nobiliari erau selectaţi din rândul micii nobilimi, ai cărei membrii de multe ori deţineau doar o singură sesie.[57] Spre deosebire de comiţi, juzi nobiliari hunedoreni fac parte, fără excepţii, din mici familii nobiliare din comitat.[58]

Pe parcursul evului mediu întotdeauna au existat concomitent doi juzi nobiliari. O excepţie pare să fie consemnată la 1431 într-un document în care constituie un document din 1431, în care sunt amintiţi patru juzi, dar textul în cauză este foarte probabil fals.[59]

Juzii participau în mod obligatoriu la şedinţele scaunului de judecată; în 1433 unul dintre ei nu s-a prezentat la acest for pentru că era bolnav (*propter quandam suam infirmitatem*); nu se ştie dacă într-un asemenea caz excepţional şedinţa

tok a középkori járások kutatásában", în *Századok*, 141, 2007, nr. 2, p. 400). – Este greşită afirmaţia potrivit căreia juzii nobiliari ar fi fost aleşi de către congregaţia voievodală; pentru această opinie a se vedea: Tagányi Károly, *Megyei önkormányzatunk keletkezése*, Bp., 1899 (Értekezések a történeti tudományok köréből), p. 18. În documentul din 1288, invocat de către Tagányi (*CDTrans*, vol. I, nr. 437 = DF 277193, 1288. VI. 8), vicevoievodul Ladislau de Sânmartin (1288–1291), emitentul actului, judecă la Turda alături de comitele de Cluj şi de alţi trei nobili, reprezentanţi ai nobilimii locale (*iudices per regnum Transsiluanum constituti*). Cei trei nobili însă nu pot fi consideraţi juzii nobiliari ai comitatului Cluj. – Recent, un studiu atrăgea atenţia asupra importanţei cercetării juzilor nobiliari comitatenşi: Rüsz Fogarasi Enikő, „Juzii nobiliari în societatea medievală transilvăneană", în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, XLIX, 2004, p. 17–25.

[57] Tringli, *Megyék*, p. 509

[58] Fam. Alpestesi, Aranyi, Bácsi, Bencefi (*de Pesthes*), Berecki, Bíró (*de Hosdath*), Bíró (*de Pesthes*), Czászár (*de Zenthgerg*), Csanádfi (*de Pestes*), cu trei membri; Czászár (*de Zenthgerg*), Csikós (*de Haro*), Csolnokosi, Csuka (*de Haro*) cu trei membri; Folti, Furka (*de Keresthwr*), Gergelyfi (*de Hosdad*), Harói trei membri; Horvát (*de Haro*), Hosdáti patru membri; Kéméndi patru membri; Keresztúri doi membri; Kis (*de Haro*), Kisbarcsai, Kónya (*de Alpesthes*), Lógó (*de Alpestes*), Lozsádi, Macskási (*de Bakay*), Naláci, Szentgyörgyi, Veres (*de Keresthur*).

[59] Bibl. Acad. Rom. Cluj, Arh. Muz. Ard., Kemény, Josephus, *Diplomatarii Transsilvanici Appendix*, vol. III, p. 121, copie din sec. al XIX-lea (1431. V. 15) = *Ţara Haţegului*, p. 86 (nr. 66). Amintirea, fără nume, a patru juzi nobiliari şi faptul că originalul documentul s-a păstrat doar într-o copie modernă a contelui József Kemény (1795–1855), ridică problema autenticităţii. – În 1520 însă, într-un document a cărui autenticitate nu poate fi pusă la îndoială, apare „*nos magister Paulus de Barcha, prothonotarius Transsilvanus necnon Ladislaus de Folth, Gaspar Matskassy de Bakay, Nicolaus de Kemend, Michael de Kisbarcha, iud. nobiulium comitatus Hwnyadiensis*" [etc.]. Dacă *iud. nobilium* are sensul de „*iudex nobilium*" şi nu „*iudices nobilium*", înseamnă că doar ultimul dintre ei avea funcţia de jude nobiliar (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fideicomisionară a fam. Jósika, DF 257630, 1520. IX. 20). Această situaţie din urmă este mai verosimilă, deoarece documentul nu a fost emis în locul obişnuit al scaunelor de judecată din această perioadă, Băcia, ci la Bârcea, posesiunea familială a unuia dintre emitenţi, protonotarul Barcsai (probabil în casa lui), iar pe de altă parte, într-un document comitatens emis ceva mai devreme (la 19 VI. 1520), dintre cei enumeraţi doar Michael Kisbarcsai (1516–1520) apare cu funcţia de jude nobiliar (împreună cu Petrus Berecki de Haró, vezi DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Col. Török Bertalan, DF 244563). Într-un document comitatens posterior, emis la 25 IX. 1520, apar din nou doi juzi nobiliari (Petrus Berecki de Haró şi Stephanus Naláci, vezi DL 47374).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de judecată a mai avut loc sau nu (întâmplarea este povestită într-un document mai târziu)[60]. În anul 1500, unul dintre cei doi juzi nobiliari este menţionat ca fiind judele scaunului de judecată comitatens (*iudex sedis nostre*)[61].

Juzii comitatelor, cel puţin în secolul al XIV-lea, participau la congregaţiile voievodale, însă acolo judeca voievodul, iar juzii comitatelor – alături de asesorii aleşi doar pe durata congregaţiei – erau prezenţi la actul de judecată.[62] Există doar un singur document, emis în comun de către juzii celor şapte comitate în 1348 (între ei, desigur, se regăseşte şi cel al comitatului Hunedoara), la congregaţia ţinută de către voievodul Ştefan Lackfi (1344–1350), în care adevereau o plângere formulată de un nobil (din neamul Kaplyony).[63] Documentul a fost întărit cu opt sigilii, ceea ce poate să însemne ori că nu toţi cei patrusprezece juzi erau prezenţi, ori că era suficient ca fiecare comitat să fie reprezentat doar de cel puţin un jude.

Juraţii comitatelor – funcţie introdusă prin art. 8 din legea din 1486[64] – aveau sarcina de a efectua la solicitarea unui for judecătoresc cercetări, chemări în judecată, introduceri în posesiune. Această demnitate a fost însă desfiinţată în anul 1492[65]; de altfel documentele hunedorene nu conţin referiri la juraţi comitatenşi (spre deosebire de alte comitate transilvănene[66]). În comitatul Hunedoara nu sunt menţionaţi nici vicejuzi nobiliari, care probabil erau locţiitori ai juzilor nobiliari; lipsa acestora este probabil doar o coincidenţă, de vreme ce în alte comitate ardelene ei apar în documente, însă foarte rar.[67]

---

[60] DL 43950 (1433. III. 24). – În cazul unui document al comitatului Dăbâca din 1372, pe lângă comite figurează ca emitent doar unul dintre juzii nobiliari, deoarece actul a fost emis în favoarea celuilalt jude nobiliar (*DocRomHist C.* XIV. p. 123 = DF 252791, 1372. III. 9).

[61] DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Gyulay-Kuún, DF 252623 (1500. XI. 24).

[62] „*in congregatione nostra generali ... Torde celebrata ... a iuratis septem comitatuum et ac iudicibus nobilium ... diligenter inquirendo*" (*CDTrans*, vol. III, nr. 377 = DF 275170, 1347. III. 24); „*nobis et iuratis nostris assessoribus et iudicibus nobilium septem comitatuum partis Transsilvane*" (*DRH. C*, vol. XI, p. 549–555 = DL 28579, 1360. X. 13); „*per iudices nobilium septem comitatuum, iuratos et assessores*" (*DRH. C*, vol. XI, p. 48–50 = DL 30687, 1356. XI. p. 15); „*universos iudices nobilium septem comitatuum et iuratos assessores, necnon universos nobiles predicte partis Transsiluane, qui in dicta congregatione aderant*" (*DRH. C*, vol. XI, p. 231–232 = DL 29687, 1358. II. 23); „*iudicibusque nobilium ac iuratis assessoribus per eosdem nobiles de predictis septem comitatibus more solito nobis* (= voievodului) *assignatis*" (*DRH. C*, vol. XIV, p. 171–172 = DL 5980, 1372. IV. 19).

[63] *CDTrans*, vol. III, nr. 458 = DL 30647 (1348. V. 10); Gábor, *A megyei intézmény*, p. 183.

[64] *Corpus Juris Hungarici 1000–1526*, p. 412. (1486).

[65] Art. LIII din decretul din 1492 (*Corpus Juris Hungarici 1000–1526*, p. 514); Neumann Tibor, „Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása)", în *Századok* 139, 2005, nr. 2, p. 261–290.

[66] De exemplu în comitatul Dăbâca: DL 27554 (1489. II. 26); DL 27553 (1489. IV. 6); DJAN Cluj, Arh. de rudenie a fam. Bánffy, DF 261074 (1496. V. 10). Tot aici găsim şi amintiri mai târzii (!) ai juraţilor comitatenşi: *WassLt* nr. 619 = DF 255360 (1516. III. 7); în comitatul Cluj: DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. din Moreşti a fam. Kemény, DF 252670, 257852 (1517. IV. 29). Cf. Hajnik, *Perjog*, p. 80.

[67] Comit. Alba: *CDTrans*, vol. II, nr. 1033 = DL 30375 (1339. V. 12).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

III. Scaunul de judecată comitatens. Funcţionarea comitatului nobiliar Hunedoara poate fi reconstituită mai ales din documentele redactate la scaunul de judecată comitatens. Numărul documentelor emise de către comitatul Hunedoara depăşeşte până în 1526 se ridică la peste şaizeci, neluând în calcul textele scrise de către comiţi în afara scaunului de judecată, fără juzii nobiliari şi în calitatea lor de castelani ai cetăţii Hunedoara.

O parte din documentele comitatense hunedorene au fost create ca urmare a desfăşurării activităţii din forul judecătoresc comitatens (scaunul de judecată comitatens, *sedria* = *sedes iudiciaria*). În acest cadru s-au pronunţat sentinţe în cazuri de furt[68], referitor la bunuri de valoare zălogite[69], s-au început procese pentru stăpânire şi împărţire de posesiune[70]; în situaţia din urmă împărţirea de moşii se făcea prin deplasarea juzilor la moşia respectivă, iar apoi rezoluţia documentară se redacta în cadrul scaunului de judecată următor; părtaşii erau – conform regulilor generale – introduşi de către un om al voievodului, în prezenţa unui reprezentant al capitlului Transilvaniei (din Alba Iulia).[71] În faţa autorităţii comitatense s-au pornit şi procese pentru sfertul cuvenit fiicei şi pentru zestre (litigiul însă până la urmă nu a fost dezbătut în faţa comitatului, ci a fost remis scaunului de judecată voievodal[72]; astfel de cazuri ţineau de competenţa forurilor ecleziastice, dar, potrivit Tripartitului lui Werbőczy, cele care nu depăşeau valoarea de 100 de forinţi puteau fi discutate de către comitat[73]).

Sentinţele au fost emise de regulă pe baza cercetărilor făcute sau pe baza depoziţiilor făcute de martori, precum şi în temeiul documentelor prezentate; un caz mai aparte este cel în care la cererea părţilor comitatul a agreat soluţionarea unui proces prin duel, care (cu acordul guvernatorului Ungariei), a avut loc la scaunul de judecată (vice)voievodal de la Turda.[74] Scaunul de judecată putea să oblige pârâtul la jurământ[75], nedepunerea jurământului ducând la pierderea cazului[76].

O altă parte a documentelor comitatense au fost emise drept răspuns, în situaţia în care un for superior (de ex.: regele, voievodul[77] sau vicevoievodul[78] etc.)

---

[68] DL 43950 (1433. III. 24, părţile litigante erau din Uroi şi Rapoltu Mare)

[69] Nălaţvad: Muz. Agric. Magh. nr. III/7967, DF 287770 (1496. XI. 8, corolă, *karica sew serta argentea*).

[70] Jeledinţi, *Losad*: DL 29802 (1450. VI. 28), doc. comitatului Hunedoara transcris de către doc. vicevoievodului Gheorghe Tarkői, fiul lui Rycalf din 12.V. 1451; Hăşdat: DL 40652 = *CDTrans*, vol. II, nr. 786 (1333. IX. 29); DL 42611 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 3929 (1395. IV. 20).

[71] DL 42611 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 3929 (1395. IV. 20).

[72] *Zenthgerg*: Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/15, DF 260285 (1489.VIII.25).

[73] Hajnik, *Perjog*, p. 83. Tripartitul, partea a III-a, titlul al 7-lea, art. 5, vezi Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső, *Werbőczy István Hármaskönyve* (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895), Bp., 1897, p. 389.

[74] Jeledinţi, *Losad*: DL 29802 (1451. V. 12).

[75] DL 31157 (1496. V. 1).

[76] DL 46529 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 99 (1500. XI. 3).

[77] Balomir: Muz. Agric. Magh., Bp., nr. III/1009, DF 274530 (1495. X. 13).

[78] DL 31157 (doc. din 1496. IV. 21 a vicevoievodului Transilvaniei, Ştefan Telegdi, către comit. Hunedoara, transcris de către capitlul Transilvaniei la 1496. IV. 21). – În 1363, vicevoievodul Petrus

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

se adresa comitatului pentru efectuarea unei cercetări. În astfel de cazuri mandatele autorităţilor superioare, înmânate scaunului de judecată de către pârâş[79], erau citite la scaunul de judecată, unul dintre cei doi juzi nobiliari fiind apoi desemnat pentru efectuarea cercetării; la următorul scaun judecătoresc judele relata verbal rezultatul cercetării, ocazie cu care se întocmea un act scris referitor la pricină. Cercetările vizau mai ales litigii funciare, samavolnicii şi încălcări de drepturi (cercetări efectuate la cererea pârâşului în dispute începute acolo)[80], dar şi alte cazuri, cum ar fi drumurile ilegale din comitat.[81]

Cazuri în care autoritatea comitatensă adresa porunci unor locuri de adeverire (pentru efectuarea unei cercetări), practică întâlnită în câteva comitate din Ungaria de Vest, nu poate fi documentată şi în cazul Transilvaniei.[82]

O altă parte, mai mică, a documentelor a fost emis de către comitat în cadrul unei activităţi asemănătoare cu cea a locurilor de adeverire. Comitatul elibera – pe baza declaraţiei verbale a unuia dintre juzi sau a unei/a unor persoane, care se înfăţişau în faţa juzilor nobiliari – scrisoare de împuternicire[83], scrisoare de mărturisire despre dispoziţii testamentare[84]; act referitor la schimburi de posesiuni [85], zălogiri[86], transferuri de posesiuni[87]; răscumpărări de posesiune[88]; întâmpinări şi oprelişti[89], tranzacţii şi împărţiri de sume de bani[90], înţelegeri[91], împăcări[92].

Járai (1359–1368) adresa o poruncă comitatului Cluj din împuternicirea voievodului (*DRH. C*, vol. XII, p. 163–164 = DL 73698, 1363. IX. 12).

[79] Balomir: Muz. Agric. Magh., Bp., nr. III/1009, DF 274530 (1495. X. 13).

[80] Băcia: DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255046 (1488. VI. 17); Bârcea: DL 46336 (1496. III. 8); Bârcea Mică: DL 28047 = *DRH. C*, vol. XII, p. 419–420 (1365. V. 7); Densuş: Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/12, DF 260282 (1481. VIII. 14); ibidem, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/13, DF 260283 (1481. IX. 4); Hăşdat: DL 45359 (1469. VII. 3); Ohaba Streiului: DL 30965 (1505. VII. 1); Sântamaria de Piatră: Arh. Naţ. Slovacă, Arh.centrală a fam. Révay, 87/1/13, DF 260294 (1503. V. 16.); *ZenthEmreh*, loc. disp. lângă Petreni: DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255037 (1477); ibidem, Arh. din Ciumbrud a fam. Kemény, DF 280952 (1477. V. 27);

[81] DJAN CLuj, Arh. Muz. Ard., Arh. din Mureşeni a fam. Lázár de Lăzarea, DF 257919 (1410.XII.2).

[82] C. Tóth Norbert, „Adatok a megyék és a hiteleshelyek közötti viszonyra a 14. és 15. században", în *Századok*, 136, 2002, nr. 2, p. 351–364.

[83] DL 73785 = *TelOkl*, vol. I, p. 223 (1390. I. 26).

[84] DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255060 (1494. VIII. 12).

[85] Peştişul Mic, Bârcea Mică: DJAN CLuj, Arh. fam. Barcsay, DF 280909 (1439. III. 10).

[86] Hăşdat: DL 45774 (1479. III. 16); DL 45957 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 98–99 (1483. VI. 24); DL 47135 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 102 (1516. I. 8); Băieşti, Ohaba de sub Piatră: Sacerdoţeanu, „Două acte haţegane", în *ARMSI*, Seria III, Tom. XVIII, 1935–1936, p. 220–221 (1492. V. 8); Jeledinţi: DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Col. Török Bertalan, DF 244563 (1520. VI. 19); Răcăştia: DL 47499 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 104–105 (1523. IV. 14).

[87] Peştişu Mare: DL 46091 = *HunyadmÉvk*, 1, 1880–1881, p. 68–69 (1488. VII. 1); Râu Alb: DL 26442 (1488. VIII. 26).

[88] Fărcădinu de Jos, Crăguiş: Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/17, DF 260287 (1494. II. 4).

[89] Hăşdat: DL 46961 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 100–101 (1510. XI. 26); DL 47486 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 104 (1523. I. 13); Bârcea: DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. de rudenie a

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Funcţionarea forului comitatens nu era continuă, deoarece scaunul de judecată se întrunea doar la fiecare două săptămâni (mai rar, săptămânal[93]). Potrivit decretului din 1447, comitatul judeca exclusiv la scaunul de judecată comitatens şi cu această ocazie comitele nu avea dreptul să perceapă dări sau să solicite alimente[94]. Locul de desfăşurare a scaunului de judecată a fost „centrul" comitatului. Primul document emis de către comitatul Hunedoara, cu ocazia întrunirii unui scaun de judecată, datează din anul 1333 şi a fost emis la Deva, unde rezida şi comitele comitatului, care avea atunci şi funcţia de castelan al cetăţii Deva[95] (apariţia juzilor nobiliari şi implicit a forului comitatens este desigur mai timpurie). Scaunul de judecată a rămas la Deva şi ulterior (1371)[96], dar cândva înainte de anul 1382 a fost mutat la Bârcea (azi Bârcea Mare, *Barcha*, în apropierea Devei)[97], cu toate că comiţii cunoscuţi din această perioadă (1387–1397) îndeplineau şi funcţia de castelan al Devei[98]. Scaunul de judecată a rămas în tot evul mediu în Bârcea, documentele comitatense fiind emise în acest loc. Există totuşi cazuri izolate în care documentele au fost emise în alte localităţi: de exemplu, în 1496 două documente comitatense au fost redactate la Chimindia (*Kemynd*, în apropierea Devei), cu referire la o ascultare de martori făcute la Balomir (*Balamer*, în apropierea Haţegului) şi raportată vicevoievodului.[99] Aceste documente nu au fost redactate deci la scaunul de judecată comitatens, ci probabil în casa din Chimindia a unuia dintre cei doi juzi nobiliari, Stephanus Kéméndi (*de Kemynd*). Un alt document comitatens a fost emisă în 1507 în Băcia (*Bachy*, magh. Bácsi), text prin care demnitarii comitatului au perfectat o înţelegere încheiată în faţa lor sau, poate, în afara scaunului de judecată.[100] Formulările „*in sede nostra Barcha*"[101], „*ex sede*

fam. Bánffy, DF 261059 (1488. II. 26); Băcia: DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255046 (1488. VI. 17); Nălaţvad: Muz. Agric. Magh., Bp., Col. de manuscrise, III/7965, DF 287768 (1492. V. 1); DL 74248 = *TelOkl*, vol. II, p. 195–196 (1494. VIII. 12); Muz. Agric. Magh., nr. III/7966, DF 287769 (1496. VIII. 9); *Zenthymreh*, lângă Petreni: DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255076 (1508. I. 4).

[90] Chimindia: DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Gyulay-Kuún, DF 252623 (1500. XI. 24); Hăşdat: DL 45773 (1479. III. 16).

[91] Doc. pierdut din arh. fam Buda din Galaţi, odinioară în Arh. Naţ. Magh., citat de: *Csánki*, vol. V, p. 246 (1397).

[92] Hăşdat: DL 45325 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 96–97 (1468. X. 25, publicat cu data greşită: 1478. X. 20).

[93] DL 28047 = *DRH. C*, vol. XII, p. 419–420 (1365. V. 7).

[94] Art. XX, decretul din 1447: „*Item comites vel vicecomites et iudices nobilium ... alibi extra sedem eorum iudiciariam iudicium facere possint, sed nec nobiles sui comitatus vel iobagiones ipsorum eisdem comiti vel vicecomiti victualia dare teneantur*" vezi *Decreta 1301–1457*, p. 365 (1447. III. 25), citat de Hajnik, Perjog, p. 78.

[95] *CDTrans*, vol. II, nr. 786 (1333. IX. 29).

[96] *TelOkl*, vol. I, p. 168–169 (1371. V. 7).

[97] DL 42244 (1382. XII. 8–12). Magh. Barcsa.

[98] Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 300.

[99] DL 31157. (1496. IV. 21 şi 1496. V. 1). Magh. Balamér.

[100] Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, DF 260457 (1507. IV. 27): „*in possessione Bachy*" şi nu „*ex sede*".

[101] DL 30965 (1505. VII. 1).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Barcha" [102] folosite la începutul secolului al XVI-lea şi „*ex sede iudiciaria Barcha*"[103] arată că Bârcea era considerată locaţia permanentă al scaunului (de judecată) comitatens. Totuşi, în 1520 – din motive necunoscute – locul de desfăşurare a scaunului de judecată a devenit Băcia[104], pentru câţiva ani (1520–1523)[105]. Apoi scaunul de judecată a revenit la Bârcea (1524)[106]. Bârcea era şi în evul mediu un mic sat, aflat în posesiunea familiilor Barcsai şi Sálfalvi[107], iar Băcia, o localitate la fel de nesemnificativă, a aparţinut familiilor Bácsi şi Tompai.[108] Faptul că cele două sate erau deţinute de către mici familii nobiliare nu a reprezentat un impediment pentru organizarea scaunelor de judecată. Mai mult, cele două sate se aflau într-o zonă locuită de mici proprietari, iar scaunul de judecată comitatens a fost în tot evul mediu un for al nobilimii mici şi mijlocii.[109] Analiza locaţiilor în care s-au ţinut scaunele de judecată comitatense în Ungaria medievală arată că de regulă s-a ales un loc cât mai accesibil pentru toţi locuitorii comitatului respectiv, o locaţie care în timp putea fi modificată, aşa cum arată cazul hunedorean[110]. Ambele localităţi se află într-o regiune deluroasă, pe văile unor râuri şi pe drumuri importante din comitat. Bârcea se află pe cursul Agrişului (*Egrug*, azi Cerna)[111], pe drumul medieval ce lega cetatea Hunedoara de Deva, iar Băcia se află pe cursul râului Strei (*Strygh*)[112], pe drumul medieval ce lega cetatea Haţeg de Deva.[113] Este de remarcat că scaunul de judecată s-a mutat de la Deva – scaunul de reşedinţă a comitelui cât timp acesta a ocupat şi funcţia de castelan al Devei în secolul al XIV-lea – şi nu a fost niciodată ţinută în Hunedoara (fostul centru al comitatului până la mijlocul secolului al XIII-lea)[114], unde rezida castelanul cetăţii, cel care a ocupat în cea mai mare parte a secolului al XV-lea funcţia de comite.

Despre desfăşurarea efectivă a scaunului de judecată se ştie foarte puţin. Cert este însă faptul că acesta avea loc miercuri (*feria quarta*) în perioada

[102] DL 46960; DL 46961 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 100–101 (1510. XI. 26); DANIC, Buc., Col. "Doc. transilvănene", XVII/4d = Feneşan, „Ohaba şi Ponor", în *Sargetia*, 18–19, 1984–1985, p. 190–191 (1511. II. 11); ibidem, XVII/8 = *Sargetia*, 18–19, 1984–1985, p. 191 (1511. IV. 1).

[103] DL 47141 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 103 (1516. II. 26).

[104] DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Col. Török Bertalan, DF 244563 (1520. VI. 19). Art. XXIX al decretului din 1495 a interzis mutarea scaunelor de judecată în acele comitate în care acesta s-au produs: „*in omnibus comitatibus, in quibus antiqua loca sedis iudiciarie mutata sunt, ad priorem et antiquum locum transferantur*". Vezi *Corpus Juris Hungarici 1000–1526*, p. 578, citat de Hajnik, *Perjog*, p. 78.

[105] DL 47374. (1520. IX. 25); ibidem: DL 47486 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 104 (1523.I.13); ibidem: DL 47499 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 104–105 (1523. IV. 14).

[106] Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay 87/2/5/a, DF 260304 (1524. X. 11); ibidem, Arh. centrală a fam. Révay, 87/2/4, DF 260303 (1524. X. 11).

[107] Engel, *Térkép* (satul Barcsa); *Csánki*, vol. V, p. 74; *Györffy*, vol. II, p. 289.

[108] Engel, *Térkép* (satul Bácsi); *Csánki*, vol. V, p. 70; *Györffy*, vol. II, p. 289.

[109] La fel ca în alte comitate din Ungaria, cf. Csukovits, *Sedriahelyek*, p. 370, 376.

[110] Csukovits, *Sedriahelyek*, p. 364–368, 374.

[111] *CDTrans*, vol. II, nr. 17 (1302. IV. 16); *Györffy*, vol. II, p. 277.

[112] *CDTrans*, vol. III, nr. 357 (1346. X. 30); *Györffy*, vol. II, p. 277.

[113] Pentru reţeaua de drumuri a se vedea *Györffy*, vol. II, p. 287–288 şi harta comitatului Hunedoara în anexa aceluiaşi volum.

[114] *Györffy*, vol. II, p. 281, 295.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1333–1390,[115] iar în perioada 1395–1524, la fel de consecvent, în ziua de marţi (*feria tertia*). Scaunele de judecată probabil s-au ţinut la fiecare două săptămâni – fapt ştiut doar din exemplul comitatelor cu o moştenire documentară mai bogată[116] – dar puţinele documente comitatense care ne-au rămas din Hunedoara nu permit reconstituirea decât într-o formă foarte fragmentară a acestei practici.[117] Locul scaunului de judecată putea să se schimbe, ziua săptămânii, în care se ţinea judecata, de regulă nu se schimba. La scaunul de judecată participa „nobilimea comitatului"[118].

În Transilvania nu s-au ţinut congregaţii comitatense extraordinare cu rol judecătoresc, asemeni celor din Ungaria, convocate din ordinul regelui, în numele unui înalt demnitar (de regulă palatinul[119]. Congregaţiile transilvănene erau convocate de voievod pentru nobilimea celor şapte comitate[120], excepţiile de la această regulă fiind puţine la număr. Astfel, în 1330, voievodul Toma Szécsényi a ţinut o congregaţie la Bonţida,[121] probabil doar pentru câteva comitate din nordul Transilvaniei; în noiembrie 1337, acelaşi voievod, la Dej (comit. Solnocul Interior) – din păcate documentul nu specifică nici cu acest prilej numele comitatului/comitatelor avute în vedere;[122] în decembrie 1337, pentru Dăbâca şi Cluj la Bonţida (comit. Cluj);[123] în 1339, vicevoievodul Petru Derencsényi (1337–1342) pentru comitatele Solnoc, Dăbâca şi Cluj tot la Bonţida.[124] Astfel de congregaţii erau convocate doar

[115] DL 40652 = *CDTrans*, vol. II, nr. 786 (1333. IX. 29); DL 28047 = *DRH. C*, vol. XII, p. 419–420 (1365. V. 7); DL 73737 = *TelOkl*, vol. I, p. 168–169 (1371. V. 7); DJAN CLuj, Arh. Muz. Ard., Col. Török Bertalan, DF 244533 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 260. (1387. X. 16); DL 73785 = *TelOkl*, vol. I, p. 223 (1390. I. 26);

[116] Csukovits, *Sedriahelyek*, p. 365.

[117] DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255046 (1488. VI. 17); DL 46091 = *HunyadmÉvk*, 1, 1880–1881, p. 68–69 (1488. VII. 1).

[118] DL 28047 = *DRH. C*, vol. XII, p. 419–420 (1365. V. 7); formula curentă a documentelor comitatense aminteşte de regulă faptul că comitele (sau comiţii) şi juzii nobiliari ţineau scaunul de judecată în prezenţa nobilimii comitatense: „*unacum nobilibus conprovincialibus in sede nostra iudiciaria constituti pro tribunali consedissimus*" (Sacerdoţeanu, „Două acte haţegane", în *ARMSI*, Seria III, Tom. XVIII, 1935–1936, p. 220–221, 1492. V. 8).

[119] Tringli, *Megyék*, p. 506; Istványi Géza, „A generalis congregatio", în *Levéltári Közlemények*, 17, 1939, p. 50–83 şi 18–19, 1940–1941, p. 179–207..

[120] „*universi viri nobiles maiores et minores de septem comitatibus terre Transsyluane per se congregationem habebant*" (*CDTrans*, vol. III, nr. 398 = DL 3912, 1347. VI. 20).

[121] *CDTrans*, vol. II, nr. 673. (1330. IV. 24); *CDTrans*, vol. II, nr. 675. (1330. V. 11).

[122] *CDTrans*, vol. II, nr. 961. (1337. XI. 27).

[123] *CDTrans*, vol. II, nr. 962. (1337. XII. 2): „*in quadam congregatione nostra feria tertia proxima post festum beati Andree apostoli* (= 1337. XII. 2) *universitati nobilium de Doboka et de Cluus comitatuum in Bonchyda habita et posterum in congregatione nostra generaliori sequenti, communitati universorum nobilium totius partis Transsilvane ... in Thorda celebrata*"; *CDTrans*, vol. II, nr. 963. (1337. XII. 3), menţiunea aceleiaşi congregaţii voievodale în documentul comitelui comitatului Cluj, Nicolae.

[124] *CDTrans*, vol. II, nr. 1055. (1339. XI. 8): „*in congregatione nostra generali universitatis nobilium se Zonuk, Doboka et de Culus comitatuum in octavis festi Omnium Sanctorum in Bonchyda celebrata.* Date citate de Janits [Borsa] Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*, Bp., 1940, p. 47.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

în prima jumătate al secolului al XIV-lea (pentru epoca ulterioară nu mai există exemple asemănătoare) şi funcţionarea lor poate fi explicată probabil prin faptul că adunarea de la Turda se găsea încă într-o fază de formare. Prin comparaţie, adunarea de la Turda era numită "mai cuprinzătoare" (*congregatio generalior*), de pildă în documentul din 10 decembrie 1337 emis în numele voievodului Toma. Mai rar, apar în documente şi congregaţii proclamate (*proclamata congregatio*), o structură organizatorică care nu are nimic de a face cu congregaţiile voievodale, ci era o cercetare efectuată la cererea unui for superior (voievodul sau vicevoievodul) la scaunul de judecată, sau în alt loc, după citarea unor martori în acel loc[125].

Comitatul nu avea jurisdicţie în procesele privind stăpânirea ereditară a pământului, dar nici în cazurile penale ale nobilimii sau în ceea ce priveşte privilegiile, respectiv litigiile ale căror valoare depăşea o sută de forinţi[126]. Avea însă jurisdicţie deplină chiar şi în cazuri penale ale altor elemente sociale, nenobile[127]. Nobilii puteau fi citaţi în faţa scaunului de judecată doar de către unul dintre juzii nobiliari.[128] Unele familii nobiliare au primit de la rege imunitate juridică şi astfel posesiunile lor au fost scoase de sub jurisdicţia comitatului. În secolul al XV-lea autoritatea comitatensă – şi nu doar comitele! – avea între atribuţii şi urmărirea răufăcătorilor: în 1507 se aminteşte proscrierea de către *nobilimea comitatului Hunedoara* a unui hoţ, ceea ce ar fi un semn al extinderii forului comitatens.[129]

Potrivit cutumei, scaunul de judecată comitatens nu a avut jurisdicţie asupra românilor din districtul Devei, unde în 1371 judeca castelanul local, dar totuşi, juzii nobiliari au fost chemaţi să fie prezenţi la începerea procesului, probabil doar pentru a conferi veridicitate deplină.[130] În unele cazuri, comitele lua măsuri şi în cazul unor români din districtul Devei: în 1387 Iohannes Aranyi face o donaţie pentru un român din districtul Devei, dar numai din împuternicirea voievodului Transilvaniei şi în calitatea sa de castelan al Devei (1384–1390), funcţie pe care o avea în afară de cea de comite (1382–1390).[131] În ceea ce priveşte districtul Haţegului,

---

[125] Tringli, Megyék, p. 504; Tringli István, „Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről," în *Történemi Szemle*, 39, 1997, nr. 3–4, p. 390. Exemplu de *proclamata congregatio* în Transilvania (comit. Solnocul interior): *KmJkv*, vol. I, nr. 682 (1449. IV. 14).

[126] Hajnik, *Perjog*, p. 82–83; „*ut si nobiles homines extra sedem nostram iudiciariam pro aliquibus delictis captivari contingant, communes iudices nostri, scilicet officiales et castellani nequaquam possint iudicare, sed nostro iudicio vel vicevoyuode nostri adducantur*" (*CDTrans*, vol. II, nr. 91 = DL 73648, 1342. V. 8). Cele mai importante surse privind jurisdicţia comitatului: art. XV al decretului din 1454 (*Decreta 1301–1457*, p. 382–383); art. III. din decretul din 1458 (*Corpus Juris Hungarici 1000–1526*, p. 330); art. XV al decretului din 1495 (*Corpus Juris Hungarici 1000–1526*, p. 570); art. VII–VIII, decr. din 1504 (*Corpus Juris Hungarici 1000–1526*, p. 676).

[127] Juzii comitatului Alba au pronunţat o sentinţă capitală în cazul unui iobag (DL 73883 = *TelOkl*, vol. I, p. 328–329, 1408. I. 13).

[128] „*ad presentiam quidem comitum nostrorum parochialium iudex nobilium vel suus homo et non alter quoslibet citare debeat*" (*CDTrans*, vol. II, nr. 91 = DL 73648, 1342. V. 8).

[129] „*per universitatem nobilium pretacti comitatus Hwnyadiensis denunciati, prescripti*" (DL 29925, 1507. XII. 28); cf. Tringli, *Megyék*, p. 516–517.

[130] DL 73737 = *TelOkl*, vol. I, p. 168–169 (1371. V. 7); Gábor, *A megyei intézmény*, p. 183.

[131] DJAN CLuj, Arh. Muz. Ard., Col. Török B., DF 244533 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 260 (1387. X. 16).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

exista o adunare (congregaţie) a românilor de acolo, care uneori se întrepătrunde cu forul comitatens: în 1363 vicevoievodul Transilvaniei, Petru Járai (1359–1367) judeca la Haţeg o pricină de stăpânire între români pentru moşia Zlaşti, din districtul Deva, fiind prezenţi „nobilii şi juzii nobililor comitatului Hunedoara şi cu toţi cnezii şi bătrânii români ai districtului Haţeg şi cu alţii din ţinut"[132]. Jurisdicţia autorităţii comitatense s-a extins asupra districtelor Deva şi Haţeg probabil în secolul al XV-lea, după integrarea nobilimii româneşti în structurile nobiliare comitatense[133]; în 1481 cei doi comiţi, împreună cu juzii nobiliari emiteau un document în favoarea cnezilor din districtul Deva[134], iar în 1524 unul dintre cei doi juzi nobiliari, Stephanus Naláci a fost chemat la împărţirea posesiunii Densuş, ocazie cu care unul dintre posesori a zălogit jumătatea posesiunilor Densuş şi Grădişte (*Varhel*, azi Sarmisegetuza)[135].

Nici comitatul Hunedoara, dar nici în celelalte comitate transilvănene nu găsim urme ale divizării comitatului în plase (*reambulatio*, *processus*, *transitus*), împărţire care în comitatele din Ungaria au jucat un rol fiscal (strângerea impozitelor regale directe), nu administrativ.[136]

Urmele activităţii scaunului de judecată domenial – prezidat de nobil sau de oficialul său – s-au păstrat în documentele comitatense. În situaţia în care un nobil refuza să facă dreptate în forul domenial unui reclamant lezat în vreun fel de un iobag de pe domeniul nobilului cu pricina, era tras în judecată[137], autorităţile comitatense trimiţând de regulă unul dintre juzii nobiliari pentru „audierea" cazului. De altfel *Decreta maius* al regelui Sigismund (1387–1437) din 1405 a dispus ca scaunul de judecată comitatens să servească drept for de apel pentru instanţa domenială.[138] Acesta era un motiv în plus ca localitatea unde se afla scaunul de judecată să fie cât mai accesibil.

---

[132] *DRH. C*, vol. XII, p. 130–133 (1363. III. 3). Vezi Pop, Ioan-Aurel, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 102.

[133] *Csánki*, vol. V, p. 249.

[134] *CDHung*, vol. XI, p. 505–507; *Csánki*, vol. V, p. 166.

[135] Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay 87/2/5/a, DF 260304; ibidem, Révay, 87/2/4, DF 260303 (1524. X. 11).

[136] C. Tóth Norbert, „Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában", în *Századok*, 141, 2007, nr. 2, p. 408–409.

[137] Voievodul Toma Szécsényi (1321–1342) enunţa în 1342: „*annuimus nichilominus etiam, ut universi nobiles iobagiones et famulos ipsorum impossessionatos in eorum possessionibus commorantes ipsimet iudicandi habeant facultatem, exceptis dumtaxat tribus causis seu causarum articulis, scilicet furticinio, latrocinio et facto potentiario; et si in reddenda iustitia iidem nobiles tardi extiterint, non iobagiones vel famuli ipsorum, sed ipsi soli in nostram, vicevoyvode vel comitis nostri parochialis presentiam rationem reddituri evocentur iuris processu mediante*" (*CDTrans*, vol. II, nr. 91 = DL 73648, 1342. V. 8).

[138] Pârâşul trebuia să se adreseze posesorului domeniului în care locuia iobagul pârât, iar dacă nobilul nu făcea dreptate, cazul revenea autorităţilor comitatense. Vezi *Decreta 1301–1457*, p. 222 = *ZsOkl*, vol. II, nr. 3902 (1405. VIII. 31), citat de Csukovits, *Sedriahelyek*, p. 375. Cf. Mályusz Elemér, „A magyar rendi állam Hunyadi korában", în *Századok*, 91, 1957, nr. 1–6, p. 62. Forul de apel al

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

IV. Documentele comitatense

Începuturile emiterii documentelor de către comitatele transilvănene se situează cronologic în prima treime a secolului al XIV-lea. Primul document emis de către comitatul Hunedoara, păstrat până astăzi, datează din 1333[139]. Practica emiterii documentelor, fenomen vizibil şi din aspectul exterior, limbajul şi stilul înscrisurilor, a fost rudimentară şi subdezvoltată la început. În secolul al XIV-lea nici măcar comitatele nu aveau un notar permanent, redactarea documentelor revenind unor dieci, cărora ocazional, la scaunele de judecată li se încredinţa această sarcină. Documentele emise de comitat erau de regulă fără o valoare juridică perpetuă, cuprindeau dispoziţii cu caracter provizoriu, motiv pentru care în general aceste înscrisuri nu erau păstrate[140]. În 1507 este amintit un notar al comitatului: unul dintre juzii nobiliari, magistrul Iohannes de Hosdát deţinea şi această funcţie[141], iar în 1514 este amintit un notar al comitelui[142]. Din nefericire, în Transilvania medievală (iar comitatul Hunedoara nu face excepţie) nu s-au păstrat protocoale comitatense, dar există date certe privind existenţa unor registre ale documentelor emise în cazul comitatului Turda.[143]. Un început de arhivă a comitatului trebuia să fi existat de asemenea, de vreme ce în 1533 este amintit Valentinus, preot de Deva, vicearhivar (!?) al comitatului Hunedoara[144].

Un semn al conştiinţei de sine al nobilimii comitatense şi a creşterii importanţei universităţii nobilimii în a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost folosirea sigiliului comitatens pentru întărirea documentelor care priveau întregul comitat. Documentele emanate cu ocazia judecăţilor de la scaunul de judecată comitatens erau însă în continuare întărite cu sigiliile comitelui şi a juzilor nobiliari.[145]

---

scaunului de judecată comitatens a fost cel (vice)voievodal, la care participa (teoretic) întreaga nobilime din comitatele Transilvaniei DL 28047 = *DRH. C*, vol. XII, p. 418–422 (între 1365. V. 7. şi 1369. V. 1); DL 43950 (1433. III. 24); DL 29802 (1451. V. 12); Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/15, DF 260285 (1489. VIII. 25); DL 31157 (1499. V. 19).

[139] *CDTrans*,vol. II, nr. 786 (1333. IX. 29).

[140] Istványi Géza, „A megyei levéltárak első nyomai a XIV. században", în *Levéltári Közlemények*, 15, 1937, p. 246; Főglein Antal, „A vármegyei notárius", în *Levéltári Közlemények*, 14, 1936, p. 151.

[141] DL 37797 (1507. VIII. 8)

[142] DL 47094 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 101–102 (1514).

[143] Într-un mandat voievodal din anul 1494 adresat comitatului Turda, voievozii cer eliberarea unei copii despre un document comitatens copiat prealabil în registru („*de ipso registro et codice ipsius sedis vestre iudiciaria*", „*de predicto registro et minuto prenotate sedis vestre continentia*", DL 36638, DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fideicomisionară a fam. Jósika, DF 257561. Mandatul voievodal s-a păstrat în transumptul comitatului Turda din 21. VII. 1494). – Registre de gloabe erau întocmite în comitatele Ungariei medievale, dar protocoale comitatense s-au păstrat doar de la începutul secolului al XVI-lea (Bosa Iván, „Megyei levéltári fondképződés a 14. században", în vol. *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz F., Bp., 1993, p. 37–43). – Protocoale ale comitatului Hunedoara s-au păstrat doar din anul 1772 (Főglein Antal, „A vármegyei jegyzőkönyv", în *Levéltári Közlemények*, 16, 1938, p. 154–155).

[144] *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 108–109 (1533. VI. 23).

[145] Tringli, *Megyék*, p. 516; Szentpéteri Imre, *Magyar oklevéltan*, Bp., 1930, p. 237; Jakó, Sigismund, „Sigilografia cu referire la Transilvania", în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, [Buc.], 1956, p. 608–609; Borsa Iván, *Somogy vármegye címere és pecsétje 1498*, f. l., f. a.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Sigiliul medieval al comitatului Hunedoara din anul 1490 – primul ca vechime în Ungaria (al doilea fiind comitatul Somogy, 1498) – se păstra încă la sfârşitul secolului al XIX-lea[146]. Documentele emise de comitatul Hunedoara conservate până în prezent, anterioare anului 1526, care ni s-au păstrat, sunt toate întărite cu sigiliile comitelui şi a juzilor nobiliari.

ANEXE

Arhondologia comitatului Hunedoara în evul mediu

Martinus [Mátéházi, fiul lui Matheus], comite (1333), castelan al cetăţii Deva (1326–1338).

Comite: 1333. IX. 29., Deva (DL 40652 = *CDTrans*, vol. II, nr. 786). – Castelan al cetăţii Deva: 1326. VIII. 1. (DL 86571 = *Anjou-kori oklevéltár*, vol. X, red. Blazovich L. – Géczi L. Bp.–Szeged 2000, nr. 321); 1333. (DL 29427 şi 107453 = *CDTrans*, vol. II, nr. 789.); 1334. VII. 4. (DL 98535 = *CDTrans*, vol. II, nr. 816); 1335. (DL 29427 şi 107453 = *CDTrans*, vol. II, nr. 870/1); 1335. I. 27. (DL 94366 = *Anjou-kori oklevéltár*, vol. XIX, red. Kristó Gy.–Makk F., Bp.–Szeged 2004, nr. 40); 1337. XI. 27. (DL 31082 = *CDTrans*, vol. II, nr. 961); 1338. V. 12. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viena, Arh. din Galgóc/Hlohovec al fam. Erdődy, lad. 95. fasc. 12. nr. 1 = *CDTrans*, vol. II, nr. 997). – Pentru identificare şi sursele citate vezi Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 248; DL 86571 = *Anjou-kori oklevéltár*, X, nr. 321 (1326. VIII. 1). – Identificat greşit în Wertner, „*Hunyadmegye tisztikara*", p. 59. – Familiar al voievodului Transilvaniei, Toma Szécsényi (1321–1342, cf. W. Kovács A., „Szécsényi Tamás familiárisairól", în *Erdélyi Múzeum*, 67, 2005, nr. 3–4, p. 81).

Stephanus Aranyi (1333) şi *Petrus Keresztúri* (*fiul lui Paulus*) (1333), *juzi nobiliari*

1333. IX. 29., Deva (DL 40652 = *CDTrans*, vol. II, nr. 786).

Saul, magister, comite (1365)

juzi nobiliari (1365, 1371)

[Kaposvár, 1984], p. 8; Nyáry Albert, *A heraldika vezérfonala*, Bp., 1886, p. 86; Tagányi Károly, *Magyarország címertára*, Bp., 1880, p. 27–28.

[146] P. Szathmári Károly, „A legrégibb magyar vármegyepecsét", în *Vasárnapi Újság*, anul 10, nr. 26, 1863. VI. 28, p. 230; Szinte Gábor, „Hunyadmegye czimere", în *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* (Déva), 8, 1893–1896, Kolozsvár, 1897, p. 27–34. Potrivit descrierii, legenda sigiliului era: *comitatus Huniad. an. 1490.* Tornya Sándor, „Hunyadmegyei pecsét és czímer", în *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* (Déva), 1, 1881, p. 79–86. – În câmpul sigiliului se afla blazonul familiei Huniade.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1365. V. 7. (DL 28047 = *DRH. C*, vol. XII, p. 419–420). – Juzi nobiliari: 1371. V. 7., Deva (DL 73737 = *TelOkl*, vol. I, p. 168–169). – Saul, comitele, familiar al voievodului Dionisie Lackfi (1359–1367).

Iohannes, fiul lui Nicolaus [Aranyi de Bencenc], comite (1382–1390) şi castelan al cetăţii Deva (1384–1390, Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 300).
juzi nobiliari (1382)
Comite: 1382. [XII. între 8–12. (*in Barcha*, f. [---] p. Nicolai conf.)] (DL 42244); 1387. X. 16. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Col. Török B., DF 244533 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 260). – Castelan al cetăţii Deva: 1384. V. 4. (DL 30731); 1387. II. 2. (*Iohannes, filius Nicolai de Pyskench*: DL 29435 = Fekete Nagy A. – Makkai L., *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapestini, 1941, p. 326); 1387. X. 16. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Col. Török B., DF 244533 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 260). – Familiar al voievodului Ladislau Losonci (1376–1385, 1386–1392).

Stephanus (1390) şi Iohannes (1382–1390), fii lui Nicolaus [Aranyi de Pişchinţi], comiţi, castelani ai cetăţilor Deva şi Haţeg
Stephanus Csanádfi (*Chanadini*) [*de Pestes*] (1390–1395) şi *Demetrius Harói* (1390), *juzi nobiliari*
1390. I. 26. (DL 73785 = *TelOkl*, vol. I, p. 223). – Judele Demetrius fiul lui Barnaba *de Horouu*: Ortvay, *Temes*, vol. I, p. 188, 196 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 1662 = DF 259885 (1390. IX. 21). – Pentru identificarea comiţilor: *Iohannes miles* şi *Stephanus*, fii lui *Nicolaus Malach*. – *Nicolaus Malach, iuvenis aule*: *Ó-magyar olvasókönyv*, red. Jakubovich Emil şi Pais Dezső, Pécs 1929, p. 192 (1351); *Nicolaus Malach*, nobil, posesor al satului Tămăşaşa (*Thamaspataka*), com. Hunedoara (*CDTrans*, vol. III, nr. 910, 1357. V. 5). Iohannes miles şi Stephanus, fii lui Nicolaus de *Viskenth* (= Pişchinţi): *ZsOkl*, vol. I, nr. 214 = DL 29442 (1387. IX. 11); *Iohannes et Stephanus, filii Nicolai de Benchenc*: *Documenta Valachorum*, p. 404 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 2058 = DL 29444 (1391. V. 28). – Stephanus, fiul lui Nicolaus [Aranyi]: DL 29439 (1386. I. 19). – *Iohannes magister, fiul lui Nicolaus de Benchenc*: *ZsOkl*, vol. I, nr. 3804 = DL 29745 (1395. II. 3); *Ub*, vol. III, p. 250 = *ZsOkl*, II/1, nr. 162 = DL 13660 (1400. III. 30); *ZsOkl*, II/2, nr. 6030 = DF 255291 (1408. III. 31); Iohannes, fiul lui Nicolaus de Benchenc castelan al cetăţii Haţeg (*Hathsak*): Ortvay, *Temes*, vol. I, p. 195 = DF 259886 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 1710 (1390. X. 28); Iohannes, fiul lui Nicolaus *de Pyskench*, castelan *de Deua*: DL 29435 (1377. II. 2). Stephanus Aranyi (*de Aran*), castelan al cetăţii Unguraş (comit. Solnocul Interior) în 1377 (DL 26870 = *DRH. C*, vol. XV, p. 346–348, 1377. XI. 20), comite al comitatului Dăbâca între 1378–1384 (*WassLt* nr. 171, 1378. VI. 29; ibidem nr. 173, 1379. VIII. 16; ibidem nr. 174, 1379. IX. 27; ibidem nr. 190, 1384. VIII. 16). – Pentru cotele citate şi identificare a se vedea: Engel, *Genealógia*, fam. Aranyi; Engel, *Archontológia*, vol. II, p. 15;

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Wertner, „*Hunyadmegye tisztikara*", p. 63. – Familiari ai voievodului Ladislau Losonci (1376–1385, 1386–1392).

Ladislaus [Zagyvafői] (fiul lui Nicolaus), magister, comite, castelan al cetăţii Deva (1395)

Stephanus, fiul lui Chanad de Pestes (1390–1395) şi *Michael, fiul lui Benche Pestesi* (1395), *juzi nobiliari*

1395. IV. 20. (DL 42611 = *HOkm*, vol. VIII, p. 350–351, cu data greşită: 1295. IV. 19 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 3929). – Pentru identificarea comitelui: *ZsOkl*, vol. I, nr. 3124 (1393. X. 4.); surse citate de Engel, *Genealógia*, Kacsics nem, 2. tábla: Zagyvafői. Comitele Ladislaus Zagyvafői a fost vicecomite de Borsod (1405), oficial de Şarpotoc/Glodeni (comit. Turda) în 1411 (*TelOkl*, vol. I, p. 372 = DL 73921, 1411. III. 24). A participat în luptele din Moravia, duse de regele Sigismund, unde a akuns în captivitatea cehilor (*ZsOkl*, vol. IV, nr. 2361, 1414. VIII. 10). Pentru identificare şi sursa datelor citate: Engel, *Archontológia*, vol. II, p. 261). Familiar al voievodului Frank Szécsényi (1393–1395).

Iohannes, magister, comite, castelan al cetăţii Deva (1397)

1397, doc. în Arh. fam. Buda din Galaţi, odinioară în Arh. Naţ. Magh. (*Csánki*, vol. V. p. 246). – Familiar al voievodului Stibor Stiborici (1395–1401, 1409–1414).

Parvus Laurentius, *vicecomite* (1410)

Szentgyörgyi Iohannes [*fiul lui Iohannes, fiul lui Michael*] (1410–1413) şi *Egidisu, fiul lui Ladislaus Alpestes* (1410), *juzi nobiliari*

1410. XII. 2 (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. din Mureşeni a fam. Lázár de Lăzarea, DF 257919). – Vicecomitele Laurentius *Parvus* a fost familiar al voievodului Stibor Stiborici (1395–1401, 1409–1414).

Gyula (dictus) Kakas de Kaza [fiul lui Ladislau], comite, castelan al cetăţii Haţeg (1413)

Iohannes, fiul lui Iohannes, fiul lui Michael Szentgyörgyi (1410–1413) şi *Stephanus, fiul lui* [*Stephanus?*], *fiul lui Chanad de Pestes* (1413), *juzi nobiliari*

1413. VI. 13. (DL 63051 = *ZsOkl*, vol. IV, nr. 751). – Comitele Gyula Kakas, *miles aule* între 1406–1421 (Engel, *Archontológia*, vol. II, p. 497); fiul lui Ladislau (DL 89879, 1427. I. 13, citat de Engel, *Genealógia*, Rátót nem, 5. tábla: Kakas, kazai). Familiar al voievodului Stibor Stiborici (1395–1401, 1409–1414).

+ Simon, comite (1431)

1431. V. 15. (Bibl. Acad. Rom. Cluj, Arh. Muz. Ard., Kemény, Josephus, *Diplomatarii Transsilvanici Appendix*, vol. III, p. 121, copie din sec. al XIX-lea) = Kenderesi F., „Vajda Hunyadivár külső tekintetben és ennek történeti leírása az újabb időkig", în *Tudományos Gyűjtemény*, 7, 1831. p. 31–32 = *Ţara Ha-*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ţegului, p. 86 (nr. 66). Amintirea, fără nume, a patru juzi nobiliari şi faptul că originalul documentul s-a păstrat doar într-o copie modernă a contelui József Kemény, ridică problema autenticităţii.

Sigismundus Dengelegi [fiul lui Bartholomeus], comite, castelan al cetăţii Deva (1433)
Fabianus (dictus) *Csanád de Alpestes* (1433–1439) şi *Simon, fiul lui Gregorius Kéméndi* (1433), *juzi nobiliari*

1433. III. 24. (DL 43950). – Pentru identificarea comitelui: Sigismundus, fiul lui Bartholomeus Dengelegi, nobil din comitatul Sătmar, posesor al satlui Dindeşti/Dindeleag (*Csánki*, vol. I, p. 493): Géresi K., *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*, vol. I, Bp., 1881, p. 504 = *ZsOkl*, vol. I, nr. 6040 = DL 98716 (1399. VIII. 26); *Ub*, vol. V, p. 257 = Arh. or. Sibiu, Kirchengemeinde Treppen nr. 4, DF 292189 (1448. VII. 12). Surse citate de: Engel, *Genealógia*, Káta nem, 5. tábla: Dengelegi (Pongrác). Sigismundus Dengelegi, vicecomite al comitatului Solnocul de Mijloc în 1408 (Bártfai Szabó L., *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*, vol. I, Bp., 1919, p. 344, 1427. IX. 22, citat de Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 201). Identificare greşită: Rusu, *Castelani*, p. 13, nota nr. 8. – Familiar al voievodului Ladislau Csáki (1426–1437).

Mathias Rápolti (1439–1446) şi Nicolaus Aranyi [fiul lui Nicolaus] (1439), comiţi
Bartholomeus Csanád de Alpestes (1433–1439) şi *Stephanus Szentgyörgyi* (1439), juzi nobiliari

1439. III. 10. (DJAN Cluj, Arh. fam. Barcsay, DF 280909). – Pentru Nicolaus Aranyi, fiul lui Stephanus, a se vedea: în jurul datei de 1428. I. 6 (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255024), citat de: Engel, *Genealógia*, fam. Aranyi. – Familiari ai voievodului Desideriu Losonci (1438–1441), doar Rápolti apoi al lui Ioan Hunyadi (1441–1458).

Mathias Rápolti (1439–1446) şi Franciscus [Páznádi] (1446–1452) diacul, comiţi. – Rápolti totodată castelan al Devei (1446–1458), Páznádi castelan al cetăţii Hunedoara (1446–1454)

1446. VI. 29. (DL 29482). – Mathias Rápolti, castelan al cetăţii Deva aflat în stăpânirea lui Ioan Hunyadi: 1449. (DL 30446); 1453. I. 17. (DJAN Sibiu, Arh. or. Sibiu şi a Naţiunii Săseşti, Urk. II/148, DF 244791); 1458. VI. 6. (DL 30446). – Páznádi Ferenc, castelan al cetăţii Hunedoara: 1448. VI. 5. (DL 93096); 1449. V. 1. (*Ţara Haţegului*, p. 136, cu datare reşită: 1446); 1451. V. 8. (DL 13440 = Hajnal I., „Kivonatok Hunyadi János kormányzói okleveleiből", în *Levéltári Közlemények*, 1, 1923, p. 118. nr. 59); 1451. XI. 8. (*Ub*, vol. V, p. 328); 1451. XII. 8. (DF 246929 = *Ub*, vol. V, p. 332); 1451. XII. 15. (*Ub*, vol. V. 333); [1454–1456] (*Ţara Haţegului*, vol. I, p. 212). Sursa izvoarelor citate: Engel, *Archontológia*, vol. I, p. 248. – Paznad, localitate dispărută, din comit.Timiş, între Becicherecu Mic şi Satchinez (Engel, *Térkép*, loc. Páznád). – Familiari ai voievodului Desideriu Losonci (1438–1441), apoi ai lui Ioan Hunyadi (1441–1458).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Franciscus Páznádi, diacul, vicecomite (1446–1452), castelan al cetăţii Hunedoara (1446–1456)

1452. I. 18. (DJAN Braşov, Arh. or. Braşov, Privil. et instrum. publ., DF 246945 = *Ub*, vol. V, p. 335–336). – Franciscus [Páznádi], castelan, pe care Ladislau Hunyadi, fiul cel mare al lui Ioan de Hunedoara, marele comis regal (1456–1457) îl menţionează cu sintagma „castelanul nostru": 1456. XI. 30 (in Andree ap., Sz[abó] K., „Jelentés a vajda-hunyadi görög catholikus egyház levéltáráról", în *Századok*, 21, 1887, Pótfüzet, p. 49). – Familiar al lui Ştefan Rozgonyi senior în 1439 (Bártfai Szabó L., *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története*, vol. I, Bp., 1911. p. 552, citat de Engel, *Archontológia*, vol. II, p. 187), apoi al familiei Hunyadi.

Elyas Dédácsi (*de Dedach*) şi Petrus Kéméndi (*de Kemend*), vicecomiţi (1467)

Bartholomeus Csanád de Alpestes (1467–1468) şi *Paulus Kéméndi* (1467), *juzi nobiliari*

1467. VII. 21. (Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255032). – Petrus Kéméndi om al regelui în 1468, desemnat pentru o întroducere în posesiune (DL 27499, 1468. VII. 16, sursa: *Coll. dipl. Hung.*, Rácz Gy.)

Iohannes Rédei, vicevoievodul Transilvaniei (1468–1472) şi Christophorus Körei (*de Kere*), comiţi (1468–1469)

Bartholomeus Csanád de Alpestes (1467–1469) şi *Benedictus*, *fiul lui Brictius Lozsádi* (*Benedictus Brictii*) (1468–1469), juzi nobiliari

1468. X. 25. (DL 45325 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 96–97, cu data greşită: 1478. X. 20); 1469. VII. 3. (DL 45359). – Iohannes Rédei, voievodul Transilvaniei, vicecomite al comitatului Heves între 1461–1467 (Havassy P., *Heves megye középkori tisztségviselői*, Eger 1986, p. 39–40), nobil din comitatul Heves (*Csánki*, vol. I, p. 83). La fel, Christophorus Körei nobil din comitatul Heves (vezi şi *Csánki*, vol. I, p. 65); identificat greşit în Wertner, „*Hunyadmegye tisztikara*", p. 64.

Georgius Laki (*de Laak*) şi Iohannes Polyeni (*de Polyen*), *vicecomiţi*, castelani ai cetăţii Hunedoara (1477)

Thomas Csuka de Haró (1477–1479) şi *Mathesu Lógó de Alpestes*, *juzi nobiliari* (1477–1483)

1477. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255037); 1477. V. 27. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. din Ciumbrud a fam. Kemény, DF 280952 = Magyari K., „Regesták Alsófehérvármegye levéltárából", în *Történelmi Tár* 1907, p. 96–97).

Andreas Vajcai (*de Wayca*) şi Vincentius Temesvári, *vicecomiţi*, castelani ai cetăţii Hunedoara (1479)

Thomas Csuka de Haró (1477–1479, 1483) *şi Mathesu* [*Lógó*] *de Alpestes*, *juzi nobiliari* (1477–1483)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1479. III. 16. (DL 45773).

Iohannes Corvinus, comite (1479–1504?)

1479. X. 21. (DL 27714, citat de *Csánki*, vol. V, p. 246); 1482. IV. 8. (DL 37652); 1482. IV. 8. (DL 37653, citat de *Csánki*, vol. V, p. 246); 1493. VI. 15. (DL 37679, citat de *Csánki*, vol. V, p. 247–248).

Vincentius Temesvári şi Paulus *Magnus*, comiţi (1481), castelani ai cetăţii Hunedoara (1481–1483)

1481. II. 13. (*CDHung*, vol. XI, p. 505–507); 1481. VIII. 14. (Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/12, DF 260282); 1481. IX. 4. (ibidem, Révay, 87/1/13, DF 260283). – Castelani: 1482. VII. 12 (DL 37653, citat de *Csánki*, vol. *V*, p. 246); 1483. VI. 24. (DL 45957 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 98–99).

Matheus [*Lógó*] *de Alpestes* (1477–1483) *şi Iohannes Harói* (1481), *juzi nobiliari*

1481. II. 13. (*CDHung*, vol. XI, p. 505–507); 1481. VIII. 14. (Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/12, DF 260282); 1481. IX. 4. (ibidem, Révay, 87/1/13, DF 260283).

Thomas Csuka de Haró (1477–1479, 1483) şi Matheus [*Lógó*] *de Alpestes* (1477–1483), *juzi nobiliari*

1483. VI. 24. (DL 45957 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 98–99).

Andreas Vízközi (*de Wyzkez*), comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1484–1488)

1488. II. 26. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. de rudenie a fam. Bánffy, DF 261059); 1488. VI. 17. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255046); 1488. VII. 1. (DL 46091 = *HunyadmÉvk*, 1, 1880–1881, p. 68–69). – Andreas Vízközi castelan, împreună cu Dionisius Győri (*de Iaurino*): 1484. VII. 2. (DL 37660 = Pataki, *Hunedoara*, p. 129).

Valentinus Kis (*Parvus*) *de Haró* (1488, 1508) şi *Valentinus Gergelyfi* (*Gergelfy*) *de Hosdát* (1488), *juzi nobiliari*

1488. II. 26. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. de rudenie a fam. Bánffy, DF 261059).

Valentinus Kis (*Parvus*) *de Haró* (1488, 1508) şi *Clemens Keresztúri* (1488), *juzi nobiliari*

1488. VI. 17. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255046); 1488. VII. 1. (DL 46091 = *HunyadmÉvk*, 1, 1880–1881, p. 68–69); 1488. VIII. 26. (DL 26442). – Clemens Keresztúri om al regelui în 1506 (DL 29914).

Vincentius Temesvári, comite (1489), castelan al cetăţii Hunedoara (1489–1491)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1489. VIII. 25. (Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/15, DF 260285); 1491. VII. 9. (*KmJkv*, vol. II, nr. 2737). – Castelan al cetăţii Hunedoara: 1489. (DL 86798); 1491. XII. 17. (DJAN Sibiu, Arh. or. Sibiu şi a Naţiunii Săseşti, Urk. III/82 = DF 245389).

Matheus Bíró de Pestes (1489) şi *Demetrius Császár de Szentgyörgy* (1489–1494), *juzi nobiliari*

1489. VIII. 25. (Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/15, DF 260285). – Demetrius Császár, om al regelui în 1504 (Pesty, *Krassó*, vol. III, p. 477, 1504. VII. 1); 1506 (DL 29914).

Paulus Magyi (*de Magh*) şi Iohannes Horvát (*Horwath*), comiţi, castelani ai cetăţii Deva (1492)

Demetrius Császár de Szentgyörgy (1489–1494) şi *Blasius Furka* (*Fwrka*) *de Keresztúr* (1492–1494), *juzi nobiliari*

1492. V. 1. (Muzeul Agriculturii Maghiare, Budapesta, Col. de manuscrise /Magyar Mezőgazdasági Múzeum Kézirattára/, III/7965, DF 287768); 1492. V. 8. (Sacerdoţeanu, „Două acte haţegane", în *ARMSI*, Seria III, Tom. XVIII, 1935–1936, p. 220–221); 1492. V. 25 (DANIC, Buc., Col. "Doc. transilvănene", XVII/4 = Feneşan, „Ohaba şi Ponor", în *Sargetia*, 18–19, 1984–1985, p. 187). – Iohannes Horvát poate este identic cu *Iohannes Horwath de Razwaya*, castelan al cetăţilor Lipova şi Şoimuş (1509, *TelOkl*, vol. II, p. 313). – Blasius Furka a fost fiul lui Nicolae; a avut poeseiuni în Cristur şi Boş, comit. Hunedoara (DL 29568 = *HunyadmÉvk*, 1, 1880–1881, p. 69–73, 1496. II. 6). – Paulus Magi [fiul lui Demetrius (Tringli I., *A Perényi család levéltára 1222–1526*, Bp., 2008 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44), nr. 489]. Probabil identic cu acel Paulus *de Magh*, care a fost vicejude al curţii regale şi vicevoievod al Transilvaniei (1501: DL 71079; 1502: DL 62961; 1502: *Perényi*, nr. 700; 1503: *WassLt*, nr. 518; 1511: DL 32581, vicepalatin (1504: *Perényi*, nr. 715. sz.; 1505: DL 39335).

Iohannes Bikli (*de Bykly*), comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1494–1495, 1496–1498, 1500–1503)

Demetrius Császár de Szentgyörgy (1489–1494) şi *Blasius Furka de Keresztúr* (1492–1494), *juzi nobiliari*

1494. II. 4. (Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, 87/1/13, DF 260287); 1494. VIII. 12. (DL 74248 = *TelOkl*, vol. II, 195–196; 1494. VIII. 12. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255060).

Iohannes Bikli (*de Bykly*), comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1494–1495, 1496–1498, 1500–1503)

1495. X. 13. (Muz. Agric. Magh. nr. III/1009, DF 274530). – Amintit doar cu funcţia de castelan: 1495. IX. 13. (DL 46320, citat de: Entz Géza, *Erdély építészete a 11–13. században*, Kolozsvár 1994, p. 190); 1496. I. 3. (Amlacher,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Broos, p. 61–62). – Pentru identificarea lui Bikali: *KmJkv*, vol. II, nr. 3261, 3556, 3607, 3867).

Valentinus [*Bíró*?] *de Hosdát* (1495–1496, 1505) şi *Matheus Csuka de Haró* (1495–1496), *juzi nobiliari*
1495. X. 13. (Muz. Agric. Magh. nr. III/1009, DF 274530).

Zacharias Pestesi [de Németi], *vicecomite* (1496, 1500)
Georgius Bojtori (*de Boythor*), *vicecomite* (1496)
1496. II. 6. (DL 29568, citat de *Csánki*, vol. V, p. 180). – *Zacharias Felpesthewsy de Nemethy* (*KmJkv*, vol. II, nr. 2519, 1485. III. 9); *Georgius Zacharias de Pesthes*, om al regelui (Pesty, *Krassó*, vol. III, p. 477, 1504. VII. 1).

Iohannes Rohodi (*de Rohod*) János, comite (1496)
Valentinus [*Bíró*?] *de Hosdát* (1495–1496, 1505, 1507–1508) şi *Matheus* [*Csuka*] *de Haró* (1495–1496), *juzi nobiliari*
1496. III. 8. (DL 46336).

Stephanus Kéméndi (1496) şi *Valentinus Bíró de Hosdát* (1495–1496, 1505, 1507–1508), *juzi nobiliari*
1496. IV. 21., 1496. V. 1. (DL 31157).

Georgius Bojtori (*de Boythor*), *vicecomite* (1496)
1496. VI. 7. (DL 46352 = *HunyadmÉvk*, 1, 1880–1881, p. 72).

[---] comite (1496)
Valentinus [*Bíró*?] *de Hosdát* (1495–1496, 1505, 1507–1508) şi [*Nicolau*]*s Horvát de Haró* (1496), juzi nobiliari
1496. VIII. 9. (Muz. Agric. Magh. nr. III/7966, DF 287769, doc. ilizibil în parte).

Iohannes Bikli (*de Bykly*) János, comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1494–1495, 1496–1498, 1500–1503)
Valentinus [*Bíró*] *de Hosdát* (1495–1496, 1505, 1508) şi *Nicolaus Horvát de Haró* (1496), juzi nobiliari
1496. XI. 8. (Muz. Agric. Magh. nr. III/7967, DF 287770).

Iohannes Bikli (*de Bykly*) János, comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1494–1495, 1496–1498, 1500–1503)
1498. V. 24. (DL 37718); 1498. VII. 20. (DL 37719). – Castelan al cetăţii Hunedoara: 1499. II. 25. (DL 30493, citat de Entz, *op. cit.*, p. 190).

Zacharias Felpestesi, comite (1496, 1500)
Iohannes Hosdáti (1500) şi *Mathias Csuka de Haró* (1500), *juzi nobiliari*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1500. IX. 1. (DANIC, Buc., Col. "Doc. transilvănene", XVII/4a = Feneşan, „Ohaba şi Ponor", în *Sargetia*, 18–19, 1984–1985, p. 189).

Iohannes Bikli (*de Bykly*), comite (1494–1495, 1496–1498, 1500–1503)

1500. XI. 3. (DL 46529 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 99); 1500. XI. 24. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Gyulay-Kuún, DF 252623); 1502. XI. 25. (*KmJkv*, vol. II, nr. 3261); 1503. II. 21. (*KmJkv*, vol. II, nr. 3272). – Castelan: în jurul anului 1500 (DL 32547, citat de: *Csánki*, vol. V, p. 249); fost castelan al lui Ioan Corvinus: DL 37765 (1504. VII. 28). – Iohannes Bikli înainte de 22. X. 1505 a predat cetatea Hunedoara şi funcţia de comite ce ţinea de ea reprezentanţilor lui Ioan Corvin, Emericus Török de Enying şi Stephanus Istvánffy de Kisasszonyfalva (DL 21499 = Pesty, *Krassó*, vol. III, p. 482–483).

Ladislau Veres de Keresztúr (1500) şi *Paulus Csikós* (*Chykos*) *de Haró* (1500), *juzi nobiliari*

1500. XI. 3. (DL 46529 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 99); 1500. XI. 24. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Gyulay-Kuún, DF 252623).

Vincentius Hosdáti (1503) şi *Matheus Harói* (1503), *juzi nobiliari*

1503. V. 16. (Arh. Naţ. Slovacă, Arh.centrală a fam. Révay, 87/1/13, DF 260294).

Andreas Török şi Ladislau Gáldi, comiţi (1505)

Valentinus [*Bíró*?] *de Hosdát* (1495–1496, 1505, 1507–1508) şi *Valentinus Harói* (1505), *juzi nobiliari*

1505. VII. 1. (DL 30965). – *Valentinus Harray de Harro* în 1499 om al voievodului (DL 30238).

Nicolaus Benkovics de Plavna (*Nicolaus Benkowyth de Plawna*), comite, castelan al cetăţii Hunedoara (*comes et castellanus de Hwnyad*) (1506)

1506. XII. 24. (DL 30970). – 1506. XI. 29. (Amlacher, *Broos*, p. 78): *Nicolaus Benkowych, capitaneus Hwniadiensis*.

Franciscus Balog de Alpestes, provisor şi Iohannes Zalasdi, comiţi, castelani ai cetăţii Hunedoara (1507)

Iohannes Kónya de Alpestes (1507) şi [*Michael*?] *Csolnokosi* (1507), *juzi nobiliari*

1507. IV. 27., *in possessione Bachy* (Arh. Naţ. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay, DF 260457), numele de botez al lui Csolnokosi lipseşte din doc. – În 1506 este amintit un anume Michael Cholnokosi, om al voievodului (1506. XII. 17., Amlacher, *Broos*, p. 79), foarte probabil identic cu judele nobiliar sus-amintit.

Valentinus [*Bíró*?] *de Hosdát* (1495–1496, 1505, 1507–1508), *jude nobiliar*; *Iohannes de Hosdát, magister, notar al comitatului* (1507)

1507. VIII. 8. (DL 37797).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Remetei Zacharias, vicecomite (1508)

Valentinus Kis (*Parvus*) *de Haró* (1488, 1508) şi *Valentinus* [*Bíró*?] *de Hosdát* (1495–1496, 1505, 1507–1508), *juzi nobiliari*

1508. I. 4. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fam. Bethlen de Iktár, DF 255076).

Iohannes Bekes [de Facset, de Endréd], castelan al cetăţii Hunedoara (1509)

Amintit doar cu funcţia de castelan: 1509. III. 20. (Staatsarchiv Nürnberg, Brandenburgisches Archiv, Brandenburger Literalien – în continuare: Brandenburger Lit. – 1056/5, DF 267265 = Pataki, *Hunedoara*, p. 139–140 = Pesty, *Krassó*, vol. III, p. 484). – Iohannes Bekes *de Fachiad* (Făget, comit. Caraş), cf. Pataki, *Hunedoara*, p. XXXVIII, fără indicarea sursei) şi Iohannes *Bekews de Endred* din comit. Arad (DL 37797, 1507. VIII. 8; cf. *Csánki*, vol. II, p. 73).

Ladislaus Folti, comite (1510–1511)

1510. XI. 26. (DL 46960; DL 46961 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 100–101); 1511. II. 11. (DANIC, Buc., Col. "Doc. transilvănene", XVII/4d = Feneşan, „Ohaba şi Ponor", în *Sargetia*, 18–19, 1984–1985. p. 190–191); 1511. IV. 1. (ibidem., XVII/8 = *Sargetia*, 18–19, 1984–1985. p. 191). – Doar comite: 1511. XII. 20. (Brandenburger Lit., 1056/8 = DF 267268 = Pataki, *Hunedoara*, p. 154 = Pesty, *Krassó*, vol. III, p. 496–497). – Ladislaus Folti, om al regelui în 1493 (DL 29875, 1493. VIII. 28).

Gregorius Hosdáti (1510–1516) şi *Georgius Bácsi* (*de Bachy*) (1510–1511), *juzi nobiliari*

1510. XI. 26. (DL 46960; DL 46961 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 100–101); 1511. II. 11. (DANIC, Buc., Col. "Doc. transilvănene", XVII/4d = Feneşan, „Ohaba şi Ponor", în *Sargetia*, 18–19, 1984–1985, p. 190–191); 1511. IV. 1. (ibidem., XVII/8 = *Sargetia*, 18–19, 1984–1985, p. 191).

Iohannes Bekes, castelan al cetăţii Hunedoara (1512–1517)

1512, 1513–1515, 1515–1517. (*Wekes/Bekes Janisch/Janosch, Ambtman zu Hwnyad.* Pt. 1512: Brandenburger Lit., 1071/1 = DF 267344 = Pataki, *Hunedoara*, p. 9; pt. 1513–1515: 1515. X. 07, ibidem, 1121/3 = DF 267580 = Pataki, *op. cit.*, p. 11; pt. 1515–1517: ibidem, 1071/3 = DF 267346 = Pataki, *op. cit.*, p. 13; pt. 1516–1517: ibidem, 1071/2 = DF 267345 = Pataki, *op. cit.*, p. 15; ibidem, 1056/11 şi 1056/11 = DF 267270 şi DF 267271 = Pataki, *op. cit.*, p. 15).

Petrus Patócsi (*Pathochy*) de Iregd, comite (1516), castelan al cetăţii Hunedoara (1513–1516)

1516. I. 8. (DL 47135 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 102); 1516. II. 26. (DL 47141 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 103). – Amintit doar cu funcţia de castelan: 1513. XII. 28. (Brandenburger Lit., 1056/9 = DF 267269 = Pataki,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Hunedoara, p. 169 = Pesty, *Krassó*, vol. III, p. 497–4978); 1514. (DL 47094 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888. p. 101–102).

Gregorius Hosdáti (1510–1516) şi *Michael Kisbarcsai* (1516–1520), *juzi nobiliari*
1516. I. 8. (DL 47135 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 102); 1516. II. 26. (DL 47141 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 103).

Andreas [Szentimrei] litteratus, comite şi castelan al cetăţii Hunedoara (1517)
1517. (Brandenburger Lit., 1056/12 = DF 267271 = Pataki, *Hunedoara* p. 28, 31). – Probabil identic cu acel Andrei Szentimrei (altfel *de Moravia*) care a fost administratorul veniturilor voievodale din Deva şi Geoagiu (DL 30339, citat de *Csánki,* vol. V, p. 235).

Andreas Szentimrei (*de Zenthymreh*), litteratus şi Iohannes Bekes (*Bekws*), comiţi (1520–1524) şi castelani ai cetăţii Hunedoara (1518–1524)
1520. VI. 19. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Col. Török B., DF 244563). – Amintiţi doar cu funcţia de castelan: 1518. VIII. 14 (Brandenburger Lit., 1056/13 = DF 267272 = Pataki, *Hunedoara* p. 177); 1520. VII. 1 (Brandenburger Lit., 1056/17 = DF 267276 = Pataki, *op. cit.*, p. 181). – Andrei, castelan: 1519. V. 24 (Brandenburger Lit., 1086/2 = DF 267492 = Pataki, *op. cit.*, p. 178).

Michael Kisbarcsai (1516–1520) şi *Petrus Berecki de Haró* (1520), *juzi nobiliari*
1520. VI. 19. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Col. Török B., DF 244563).

Michael Kisbarcsai (1516–1520), jude nobiliar
1520. IX. 20. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh. fideicomisionară a fam. Jósika, DF 257630; document emis împreună cu Ladislaus Folti, Casparus Macskási de Bakaj, Nicolaus Kéméndi şi magistrul Paulus Barcsai, protonotarul Transilvaniei). – Casparus Macskási în 1523 om al voievodului (DL 31039).

Andreas Szentimrei, *litteratus* şi Iohannes Bekes (*Bekws*) János, comiţi şi castelani ai cetăţii Hunedoara (1520–1524)
Petrus Berecki de Haró (1520) şi *Stephanus Naláci, juzi nobiliari* (1520, 1524)
1520. IX. 25. (DL 47374). – Stephanus Naláci, om al regelui în 1518 (DL 29964).

Andreas Szentimrei, *litteratus* şi Iohannes Bekes (*Bekws*), comiţi şi castelani ai cetăţii Hunedoara (1520–1524)
Paulus Hosdáti (1523) şi *Petrus Berecki de Haró* (1520–1524), juzi nobiliari
1523. I. 13. (DL 47486 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 104); 1523. IV. 14. (DL 47499 = *HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 104–105).

Andreas Szentimrei, *litteratus* şi Iohannes Bekes (*Bekws*), comiţi şi castelani ai cetăţii Hunedoara (1520–1524)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Petrus Berecki de Haró (1520–1531) și *Stephanus Naláci* (1520, 1524–1531), juzi nobiliari

1524. X. 11. (Arh. Naț. Slovacă, Arh. centrală a fam. Révay 87/2/5/a, DF 260304; ibidem, Révay, 87/2/4, DF 260303). – Andrei, castelan: 1524. XI. 27 (Brandenburger Lit., 1227/1 = DF 267754 = Pataki, *Hunedoara*, p. 183).

Michael Kisbarcsai, vicecomite (1524)

1524. XII. 3. (DJAN Cluj, Arh. Muz. Ard., Arh fam. Gyulay-Kuún, DF 252623).

Andreas Barátfi (*Barthffy*) și Michael Erdélyi de Ilia (*Erdely de Ilye*) comiți și castelani ai cetății Hunedoara (1531)

Petrus Berecki de Haró (1520–1531) și *Stephanus Naláci* (1520, 1524–1531), juzi nobiliari

1531. XI. 21 (in Pesthes, f. III. a. Clementis pape, Arh. Naț. Margh., Col. Sólyom Fekete) (*HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 108–109). – Michael Erdely de Ilye, om al regelui în 1532 (1532. VI. 20., Amlacher, *Broos*, p. 104–105).

Valentinus, preot de Deva, vicerahivar al comitatului Hunedoara

1533. VI. 23 (*HunyadmÉvk*, 5, 1887–1888, p. 108–109).

Tabel prozopografic

Alpestesi (*de Alpestes*, azi Peștișu Mare; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 150) Egidius (fiul lui Ladislaus) jud. nob. (1410).

Aranyi, *de Aran* (*de Benchenc*, *de Piskenth*, azi Bințințiu/Aurel Vlaicu și Pișchinți; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 75, 125, 150–151; Engel, *Genealógia*, fam. Aranyi).

– Iohannes (fiul lui Nicolaus „Malac"), comite (1382–1390), castelan al cetăților Deva (1382–1390) și Hațeg (1390).

– Nicolaus (fiul lui Stephanus „Porkoláb"), comite (1439).

– Stephanus, jud. nob. al comit. Hunedoara (1333).

– Stephanus „Porkoláb" (fiul lui Nicolaus „Malac"), castelan al cetății Ungurași (1377), comite al comitat. Dăbâca (1378–1384), comite al comit. Hunedoara, castelan al cetăților Deva și Hațeg (1390).

Bácsi (*de Bachy*, azi Băcia; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 151) Georgius, jud. nob. (1510–1511).

Balog, *Bolog* (*de Alpesthes*, azi Peștișu Mare; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 153) Franciscus, provisor, comite, castelan al cetății Hunedoara (1507).

Barátfi (*Barthffy*) Andreas, comite, castelan al cetății Hunedoara (1524).

Barcsai *vezi* Kisbarcsai

Băcăinți, fam. din ~: Macskási

Băcia, fam. din ~: Bácsi

Bârcea Mică, fam. din ~: Kisbarcsai

Bekes, *Bekws* (*de Facset*, Făget; de Endréd; comit Arad, *Csánki*, vol. II,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

p. 73) Iohannes, comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1520–1524).
Bencefi (*de Pesthes*, Peştiş) (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 163; familia este amintită uneori cu numele de Pestesi) Michael (fiul lui Benche), jud. nob. (1395).
Benkovics (de Plavna), Nicolaus comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1506).
Berecki, *Bereczky* (*de Haro*, azi Hărău; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 163) Petru, jud. nob. (1520–1524).
Bicălatu, fam. din ~: Bikli
Bikli, *Bykly* (*de Bykol*; azi Bicălatu, comit. Cluj, *Csánki*, vol. V, p. 48–49, 439) Iohannes, comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1494–1495, 1496, 1498, 1500–1503).
Binţinţi, familie din ~: Aranyi
Bíró, *Byro* (*de Hosdath*; azi Hăşdat; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 170) Valentinus, jud. nob. (1495–1496, 1505, 1507–1508); probabil identic cu Valentinus Hosdáti.
Bíró, *Biro* (*de Pesthes*; azi Peştiş; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 164) Matheus, jud. nob. (1489).
Bojtori, *de Boythor* (Buituri, comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 165) Georgius, vicecomite (1496), om al voievodului, în comit. Hunedoara (1482: DL 29855).
Buituri, fam. din ~: Bojtori
Chimindia, fam. din ~: Kéméndi
Corvinus Iohannes, comite (1479–1504?).
Cristur, familii din ~: Furka, Keresztúri, Veres
Cászár, *Chazar* (*de Zenthgerg*, sat dispărut în apropierea localităţii Simeria–Biscaria) (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 168) Demetrius, jud. nob. (1489–1494).
Csanádfi, *filius Chanad*, *Chanadini*, *Chanad* (*de Pestes*, *Alpestes*, Peştiş) (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 168).
– Bartholomeus, jud. nob. (1467–1468).
– Fabianus, jud. nob. (1433–1439).
– Stephanus, jud. nob. (1390–1395, 1413).
Csikós, *Chykos* (*de Haro*, azi Hărău; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 168) Paulus, jud. nob. (1500).
Csolnokosi, *de Cholnokos* (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 169) [Michael?], jud. nob. (1507).
Csuka, *Chwka* (*de Haro*, azi Hărău; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 170).
– Matheus, jud. nob. (1495–1496).
– Mathias, jud. nob. (1500).
– Thomas, jud. nob. (1477–1479, 1483).
Dédácsi, *de Dedach* (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 172–173) Elyas, vicecomite (1467).
Dengelegi (comit. Sătmar, din neamul Káta, *Csánki*, vol. I, p. 493) Sigismundus, [fiul lui Bartholomeus], comite, castelan al cetăţii Deva (1433).
Erdélyi (*Erdely de Ilye*) Michael (din Ilia), comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1524).
Făget fam. din ~: Bekes
Felpestesi, *Felpesthewsy* Zacharias (*de Nemethy*, azi Mintia; comit. HD, din neamul Hermán, *Csánki*, vol. V, p. 180, 244), comite (1496, 1500).
Franciscus, *litteratus*, comite/vicecomite (1446–1452), castelan al cetăţii Hunedoara (1446–1454) *vezi* Páznádi Franciscus
Folti, *de Folth* (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 181–183) Ladislaus, comite (1510–1511), jud. nob. (1520).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Furka, *Fwrka* (*de Keresthwr*; azi Cristur; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 183), Blasius (fiul lui Nicolae), jud. nob. (1492–1494).
Gáldi Ladislaus, comite (1505).
Gergelyfi, *Gergelfy* (*de Hosdad*; azi Hăşdat; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 185) Valentinus, jud. nob. (1488)
Harói, *Harray* (*de Haro*, Hărău, comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 186).
– Valentinus, jud. nob. (1505).
– Demetrius (fiul lui Barnaba), jud. nob. (1390).
– Iohannes, jud. nob. (1481).
– Matheus, jud. nob. (1503).
Hărău, familii din ~: Berecki, Csikós, Csuka, Horvát, Kis
Hăşdat, familie din ~: Gergelyfi
Horvát, *Horvath* (*de Haro*; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 187) Nicolaus, jud. nob. (1496).
Horvát, *Horwath*, Iohannes, comite, castelan al cetăţii Deva (1492).
Hosdáti, *de Hosdad* (Hăşdat; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 187)
– Gregorius, jud. nob. (1510–1516).
– Iohannes, jud. nob. (1500), notar al comitatului Hunedoara (1507).
– Paulus, jud. nob. (1523).
– Vincentius, jud. nob. (1503).
– Valentinus *vezi* Bíró Valentinus
Iohannes (fiul lui Nicolaus), comite, castelan al cetăţilor Deva şi Haţeg (1390) *vezi* Aranyi „Porkoláb" Stephanus
Iohannes (fiul lui Nicolaus), comite (1382–1390), castelan al cetăţii Deva (1382–1390), castelan al cetăţii Haţeg (1390) *vezi* Aranyi Iohannes
Iohannes, *magister*, comite, castelan al cetăţii Deva (1397)
Ilia, fam. din ~: Erdélyi
Irewgdh, fam. din ~: Patócsi
Jeledinţi, fam. din ~: Lozsádi
Kakas (*de Kaza*, comit. Borsod, *Csánki* I. p. 161) Gyula, miles aule (1406–1421) comite, castelan al cetăţii Haţeg (1413).
Kéméndi, *de Kemend* (Chimindia, comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 188–189).
– Stephanus, jud. nob. (1496).
– Nicolaus, jud. nob. (1520).
– Paulus, jud. nob. (1467).
– Petrus, vicecomite (1467).
– Simon (fiul lui Gregorius), jud. nob. (1433).
Keresztúri, *de Kerezthwr* (Cristur, comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 194).
– Kelemen, jud. nob. (1488).
– Petrus (fiul lui Paulus), jud. nob. (1333).
Kis, *Parvus*, Laurentius, vicecomite (1410).
Kis, *Parvus* (*de Haro*; comit. HD) Valentinus, jud. nob. (1488, 1508).
Kisbarcsai, *de Kysbarcha* (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 196) Michael, jud. nob. (1516–1520), vicecomite (1524).
Kónya, *Konia* (*de Alpesthes*, azi Peştişu Mare; comit. HD, *Csánki*, vol. V, 197) Iohannes, jud. nob. (1507).
Körei (*de Kere*; comit. Heves), Christophorus, comite (1468–1469).
Laki (*de Laak*) Georgius, vicecomite, castelan al cetăţii Hunedoara (1477).
Ladislaus, *magister* (fiul lui Nicolaus), comite al comitatului Hunedoara, castelan al cetăţii Deva (1395) *vezi* Zagyvafői Ladislaus
Lógó, *Logo* (*de Alpestes*, azi Peştişu Mare; comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 203) Matheus, jud. nob. (1477–1483).
Lozsádi, *de Losad* (Jeledinţi, comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 203) Benedictus,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

fiul lui Brictius (*Benedictus Brictii*), jud. nob. (1468).
Macskási, *Matskassy* (*de Bakay*, azi Băcăinţi, comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 204) Casparus, jud. nob. (1520).
Magyi, *de Magh* (comit. Szabolcs) Paulus, comite al comitatului Hunedoara, castelan al cetăţii Deva (1492).
Mátéházi (comit. Gömör) Martinus, comite (1333), castelan al cetăţii Deva (1326–1338).
Michael, fiul lui Benche *vezi* Bencefi
Nagy, *Magnus* Paulus, comite (1481–1483), castelan al cetăţii Hunedoara (1481–1483).
Naláci, *de Nelacz* (Nălaţvad, comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 213) Stephanus, jud. nob. (1520, 1524).
Patócsi, *Pathochi* (*de Irewgdh*, comit. Arad, *Csánki*, vol. I, p. 786) Petrus, comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1516).
Páznádi, *de Paznad* (comit. Timiş, *Csánki*, vol. II, p. 56, vol. V, p. 216) Franciscus, diacul, comite/vicecomite (1446–1452), castelan al cetăţii Hunedoara (1446–1452).
Peştişu Mare, familii din ~: Alpestesi, Balog, Csanádfi, Kónya, Lógó
Peştişu Mic *vezi* Felpestesi
Peştişu, familii din ~: Bencefi, Bíró, Csanádfi
Pişchinţi, familie din ~: Aranyi
Polyeni, *de Polyen* (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 126, 128) Iohannes, vicecomite, castelan al cetăţii Hunedoara (1477).
Rápolti, *de Rapolth* (Rapoltu Mare, comit. HD, *Csánki*, vol. V, 221–222) Mathias, comite (1439–1446), castelan al cetăţii Deva (1446–1458).
Rédei, *de Rede* (comit. Heves; *Csánki*, vol. I, p. 83) Iohannes, vicevoievodul Transilvaniei (1468–1472), comite al comitat. Hunedoara (1468–1469).
Remetei, *de Remethe* (comit. Timiş? Caraş?) Zakariás, vicecomite (1508).
Rohodi, *de Rohod* (comit. Sătmar, 1511: DL 62392) Iohannes, comite (1496).
Saul, *magister*, comite (1365).
Simon, comite (doc. fals?, 1431).
Sântimbru *vezi* Szentimrei
Szentgyörgyi, *de Zenthgergh* (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 234–235) Stephanus, jud. nob. (1439).
Szentgyörgyi, *de Zengeorg* (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 234–235) Iohannes (fiul lui Iohannes, fiul lui Michael) jud. nob. (1410–1413).
Szentimrei (*Csánki*, vol. V, p. 235) Andreas diacul (litteratus), comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1520–1524).
Temesvári, *de Themeswar*, Vince, vicecomite (1479), comite al comitat. Hunedoara (1481–1491), castelan al cetăţii Hunedoara (1479–1491).
Terek vezi Török
Timişoara, *Themeswar*, *vezi* Temesvári
Török, *Terek*, Andreas, comite (1505).
Vajcai, *de Wayca*, Andreas, vicecomite, castelan al cetăţii Hunedoara (1479).
Veres, *Veres* (*de Keresthur*) (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 243) Ladislaus, jud. nob. (1500).
Vízközi, *de Wyzkez*, Andreas, comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1488).
Zagyvafői (comit. Nógrád, din neamul Kacsics, *Csánki*, vol. I, p. 111) Ladislaus, magister (fiul lui Nicolaus), comite, castelan al cetăţii Deva (1395), vicecomite de Borsod (1405), oficial de Şarpotoc/Glodeni (comit. Turda) în 1411.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Zalasdi (comit. HD, *Csánki*, vol. V, p. 244) Iohannes, comite, castelan al cetăţii Hunedoara (1507).

Zenthgerg (sat dispărut în apropierea localităţii Simeria–Biscaria, jud. HD), familie din ~: Czászár, Szentgyörgyi.

Zlaşti *vezi* Zalasdi

Abrevieri

Amlacher, *Broos* = *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich 1690*, Hg. Albert Amlacher, Hermannstadt, 1879.

Arh. Muz. Ard. = Arhiva Muzeului Naţional Ardelean („Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára", Colecţia de arhive a Societăţii Muzeului Ardelean din Cluj, azi în custodia DJAN Cluj, a BCU Cluj şi a Bibl. Acad. Rom. Cluj).

Arh. Naţ. Magh. = Arhiva Naţională Maghiară, Budapesta (Magyar Országos Levéltár, Bp.).

Arh. Naţ. Slovacă = Arhiva Naţională Slovacă (Slovenský Národný Archív, Bratislava).

Arh. or. Sibiu = Arh. oraşului Sibiu şi a Naţiunii Săseşti/Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation (DJAN Sibiu).

ÁÚO = *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár*. Kiad. Wenzel Gusztáv, vol. I–XII, Bp., 1860–1874 (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak. VI–XIII, XVII–XVIII, XX, XXII).

Bibl. Acad. Rom. Cluj = Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca.

Bp. = Budapest, Budapesta.

CDHung = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii Fejér, Tom. I–XI, Budae, 1829–1844.

CDTrans = *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, I (1023–1300). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond. Bp., 1997. – II (1301–1339). Jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond. Bp., 2004. – III (1340–1359). Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével Jakó Zsigmond. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 26, 40, 47. sz.).

Coll. dipl. Hung. = *Collectio diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország digitális levéltára. Digital archives of medieval Hungary. A Magyar Országos Levéltárban (MOL) a Mohács előtti gyűjteményekhez 1874–2008 között készült levéltári segédletek és oklevelek elektronikus feldolgozása (DL-DF 4.3). Szerk. Rácz György, Bp., 2008.

Corpus Juris Hungarici 1000–1526 = NAGY Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső, *1000–1526. évi törvényczikkek*, Bp., 1899 (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1895).

Csánki = *Csánki* Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I–III, V, Bp., 1890–1913 (A Hunyadiak kora Magyarországon VI–VIII, IXc).

Csukovits, *Sedriahelyek* = Csukovits Enikő, Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban, în *Történelmi Szemle*, 39, 1997, nr. 3–4, p. 363–386.

DANIC = Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale (Bucureşti).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Decreta 1301–1457 = Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai, Bp., 1976 (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici. II. Fontes 11).

DF = Diplomatikai Fényképgyűjtemény (Fototeca diplomatică, Arh. Naţ. Magh.).

DJAN Cluj = Direcţia Judeţeană Cluj ale Arhivelor Naţionale, Cluj-Napoca.

DL = Diplomatikai Levéltár (Arhiva diplomatică, Arh. Naţ. Magh.).

Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Ed. Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai, Budapestini, 1941 (Etudes sur l'Europe Centre–Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek nr. 29).

DRH = Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. – Vol. X. (1351–1355). Întocmit de Ştefan Pascu, Sabin Belu, Ioan Dani, Aurel Răduţiu, Viorica Pervain şi Konrad Gündisch. Au colaborat: Alexandru Neamţu, Sigismund Jakó, Iosif Pataki, Theodor Naum, Ştefan Bezdechi, Mihail Dan, Samuil Goldenberg, [Cluj-Napoca, 1977]. – Vol. XI. (1356–1360). Sub redacţia acad. Ştefan Pascu. Întocmit de Ioan Dani, Aurel Răduţiu, Viorica Pervain, Konrad G. Gündisch, Sabin Belu. Au colaborat: Francisc Pall, Mihail P. Dan, Sigismund Jakó, Alexandru Neamţu, Ioan Sabău, Theodor A. Naum, Ştefan Bezdechi, Iosif Pataki, Samuil Goldenberg, Buc., 1981. – Vol. XII. (1361–1365). Sub redacţia acad. Ştefan Pascu. Întocmit de Aurel Răduţiu, Viorica Pervain, Konrad G. Gündisch, Sabin Belu, Ioan Dani, Marionela Wolf, Buc., 1985. – Vol. XIII. (1366–1370). Volum întocmit de Ioan Dani, Konrad Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduţiu, Adrian Rusu, Susana Andea, [Buc.], 1994. – Vol. XIV. (1371–1375). Volum întocmit de Aurel Răduţiu, Viorica Pervain, Susana Andea, Lidia Gross, [Buc.], 2002. – Vol. XV. (1376–1380). Volum întocmit de Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain, Adinel Dincă, Buc., 2006.

Engel, *Genealógia* = Engel Pál, *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia.* MTA Történettudományi Intézete, [Bp.], 2001 (CD-ROM).

Engel, *Archontológia* = Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, vol. I–II, Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5. sz.).

Engel, *Térkép* = Engel Pál, *Magyarország a középkor végén*, Bp., [f. a.] (CD-ROM).

Feneşan, „Ohaba şi Ponor", în *Sargetia*, 18–19, 1984–1985 = Feneşan, Costin, „Ohaba şi Ponor – două moşii româneşti din Ţara Haţegului şi stăpânii lor în secolele XV–XVI", în *Sargetia*, 18–19, 1984–1985, p. 181–194.

Gábor, *A megyei intézmény* = Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*, Bp., 1908.

Györffy = Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, vol. I[3]–IV, Bp., 1987–1998.

Hajnik, *Perjog* = Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*, Bp., 1899.

HOkm = *Codex diplomaticus patrius* [*Hungaricus*]. *Hazai okmánytár.* Kiad. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Stummer/Ipolyi Arnold – Véghely Dezső, vol. I–VIII, Győr–Bp., 1876–1891.

HunyadmÉvk, 5, 1887–1888 = Sólyom Fekete Ferencz, Egy ős magyar telep Hunyadmegyében, în: *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* (Déva), 5, 1887–1888, Bp., 1889, p. 74–137.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

HunyadmÉvk, 1, 1880–1881 = Sólyom–Fekete Ferencz, A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban, în: *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* (Déva), 1, 1880–1881, Bp. 1882, p. 52–78.

KmJkv = Jakó Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*, . Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond, vol. I–II, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 17).

Mályusz, *Az erdélyi társadalom* = Mályusz Elemér, *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*, Bp., 1988. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2).

MES = *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Vol. I–II. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notiis illustravit Ferdinandus Knauz Vol. III. Collegit et edidit Ludovicus Crescens Dedek. I–III. Strigonii 1874–1924. Vol. IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli, Strigonii–Budapestini, 1999.

Muz. Agr. Magh. = Muzeul Agriculturii Maghiare, Budapesta, Col. de manuscrise (Magyar Mezőgazdasági Múzeum Kézirattár).

Ortvay, *Temesvármegye* = Ortvay Tivadar, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Sajtó alárendezte Ortvay Tivadar, I (1183–1430), Pozsony, 1896 (Temesvármegye és Temesvár város története. 4. köt.)

Pesty, *Krassó* = *Krassó vármegye története*. Írta Pesty Frigyes. Harmadik kötet (Oklevéltár), Bp., 1883.

Pataki, *Hunedoara* = Pataki, Iosif, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu şi documente*, Buc., 1973 (Biblioteca istorică XXXIX).

RegArp = *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok oklevéleinek kritikai jegyzéke*. I/1–II/4. Ed. Emericus Szentpétery et Iván Borsa, Bp., 1923–1990 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 9, 13. sz.).

Sacerdoţeanu, „Două acte haţegane", în *ARMSI*, Seria III, Tom. XVIII, 1935–1936 = Sacerdoţeanu, Aurelian, „Două acte haţegane şi unul vâlcean", în *Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XVIII, 1935–1936, p. 215–225.

TelOkl = *Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu, vol. I–II (1206–1526), Bp., 1895.

Tringli, *Megyék* = Tringli István, Megyék a középkori Magyarországon, în *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerkesztette Neumann Tibor és Rácz György, Bp., 2009 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – Analecta Mediaevalia III).

Ţara Haţegului = Izvoare privind evul mediu românesc. Ţara Haţegului în secolul al XV-lea (1402–1473). Introducere, ediţie îngrijită, note şi traduceri de Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, Cluj–Napoca, 1989 (Testimonia).

Ub = Zimmermann, Franz – Werner, Carl – Müller, Georg – Auner, Michael – Gündisch, Gustav – Gündisch, Herta – Nussbächer, Gernot – Gündisch, Konrad G.: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I–VII, Hermannstadt, Bukarest, 1892–1991.

Wertner, *Hunyadmegye tisztikara* = Wertner Mór, Hunyadmegye legrégibb tisztikara (A XV. század végéig), în *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* (Déva), 11, 1900, Déva, 1900, p. 58–69.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

WassLt = *A Wass család cegei levéltára.* Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzéteszi W. Kovács András, Kolozsvár, 2006 (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. sz.).

ZsOkl = *Zsigmondkori oklevéltár.* Összeállította Mályusz Elemér. I–II/1–2. (1387–1410). Összeállította Mályusz Elemér, Bp., 1951–1958. – III–VII. (1411–1420). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván, Bp., 1993–2001. – VIII–IX. (1421–1422). Borsa Iván – C. Tóth Norbert. – X. (1423). C. Tóth Norbert, Bp., 2007. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43).

THE COUNTY AUTHORITIES OF HUNEDOARA COUNTY IN THE MIDDLE AGES

Abstract

The study presents the county authorities of Hunedoara (Hungarian: Hunyad) county from the beginning of the 14th century until 1526. In each of the seven counties of the medieval Transylvania county authorities were composed of the comes (*comes comitatus*) and two noble magistrates (*iudex nobilium*). The *comes* was appointed by the voivode of Transylvania, who was a high dignitary of the Hungarian Kingdom selected by the king to be ruler of Transylvania, while the two noble magistrates were elected by the county nobility. In several cases the *comes* was not a local nobleman. All of the voivodes came from outside of Transylvania, and occasionally, they brought with them their *familiares* from Hungary. The voivode appointed from among these latter or from among Transylvanian noblemen the *comes*, who was mentioned as *vicecomes* in the charters (the voivode was regarded by the contemporaries as the „Supreme" *comes* of all seven Transylvanian counties). However, the *comes* sometimes appointed an assistant, who was also called *vicecomes*. The *comites* of Hunedoara county were in the 14th century (from their first mention in 1333) and until the middle of the 15th century castellans of Deva (Hung.: Déva), a royal castle administered by the voivode. In the 15th century the comites of Hunedoara county were sometimes also castellans of two other royal castles in that same county: of Haţeg (Hung.: Hátszeg) and of Hunedoara (Hung.: Vajdahunyad). Somewhen before 1444, the castle of Hunedoara was donated by the king of Hungary to Ioan de Hunedoara (Hunyadi János), voivode of Transylvania (1441–1446), and from that time on the owner of this castle also became its castellan and the comes of Hunedoara county. The owner of the castle had the right to appoint an assistant instead of himself, who thus became comes of the county and castellan of Hunedoara castle.

The *noble magistrates* of Hunedoara county were the representatives of the county nobility, and most probably were elected by them annually. They were without exception local noblemen with smaller landed properties in Hunedoara county.

County authorities performed mainly juridical tasks. The most important scene of their actions was the county court, the *sedes iudiciaria*, which was convoked probably at fortnightly intervals; between 1333–1390 on Wednesdays, and between 1395–1524 on Tuesdays. In Hunedoara county the county courts took place in Deva, Bârcea (Hung.: Barcsa) and later on in Băcia (Hung.: Bácsi). The county court had jurisdiction over

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

noblemen only in matters of smaller interest (thievery, movable properties and tolls). Lawsuits for the division of landed properties could be initiated there, although the county court could not judge in the matter as such cases belonged to the *noble assemblies* (*congregatio generalis*) led by the voivode. On the other hand, it was exactly this voivodal court which served as the *appeal instance* for the county court. Commissioned by the voivode or the vicevoivode, the county often participated in matters of interrogation of witnesses regarding landed properties and violent trespasses.

Besides their jurisdictional functions, the county authorities operated as places of authentication (*loca credibilia*): they were authorized to draw up allegations known as „confessions" (*fassio*) about matters of smaller interest, like the procuratory (*procuratoria*), testamentary arrangements, the exchanging or the mortgaging of landed properties, settlement of smaller debts, agreements and objections.

Only a few more than 60 documents issued by the county authorities have been preserved from the period preceding 1526. These documents were usually confirmed with the seal of the comes and of the two noble magistrates, although in 1490 an own seal of the county was produced, which is most probably the first county seal in the medieval Hungarian Kingdom.

An appendix attached to the study lists the name of the comites, vicecomites and noble magistrates from the above mentioned period, as well as the time limits of their office holding.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

URBARIUL BĂII DE CRIŞ DIN ANUL 1754
(I)

Vasile Ionaş

Aşezată în depresiunea Zarandului, pe valea Crişului Alb, localitatea Baia de Criş se număra odinioară printre cele mai însemnate centre miniere ale Transilvaniei. Despre bogăţia locului în metale preţioase şi despre extragerea şi prelucrarea minereului există informaţii încă din antichitatea dacică şi romană. Vorbind despre cele trei statui antropomorfe descoperite la Baia de Criş, păstrate în Muzeul din Deva, Octavian Floca le considera „nu mai vechi de prima epocă a fierului", iar în ce priveşte, cronologia şi etnicitatea monumentelor de la Baia de Criş, *„nu poate fi alta decât aceea a originii lor străvechi dacice"*. Acelaşi autor socotea, monumentele antropomorfe de la Baia de Criş, aflate în regiunea auriferă a Munţilor Apuseni, ca având un caracter religios: *„zeităţi protectoare ale minerilor cu reprezentarea unora dintre atributele acestora* – ciocanul târnăcop pentru minerit şi sacul, eventual coşul, destinat a cuprinde şi a transporta cu el minereul aurifer".[1] Importante urme arheologice dovedesc exploatarea aurului în vremea romanilor.

Prima atestare documentară a localităţii apare în actul donaţional emis de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, la 14 august 1390[2], în favoarea magistrului Ladislau, fiul lui Petru de Şieuţ *(Sarow)*, comitele Timişoarei. Între numeroasele sate dăruite în ţinutul Zarandului figurează şi satul Baia de Criş cu mina de aur aflată în hotarele sale: *possessionem Feyrkeresbanya nominatam aurifodinam in se continentem.* Mai târziu, acelaşi rege Sigismund de Luxemburg, prin porunca adresată la 4 aprilie 1427[3] vameşilor din Şoimuş şi de pe tot cuprinsul regatului scuteşte de taxe alimentele, fierul şi celelalte mărfuri trebuitoare minerilor din Baia de Criş şi Băiţa: *Igitur fidelitati vestrae universitatis et cuiuslibet vestrum firmiter praecipiendo mandamus, quatenus de pannis, ferro, plumbo necnon vinis, frumento, farina, lardis, piscibus et aliisquibuscumque victualibus ac rebus cuiuscumque generis et maneriei exsistant pro sustentatione montanistorum nostrorum in montanis nostris Althumberg et Pernseyfen constitutorum exercitioque et continuatione laborum earundem montanarum nostrarum necessariis undecumque et de quibuscumque regni nostri partibus per eosdem montanistas seu alterum eorundem ad ipsa loca montanarum nostrarum praedictarum deferentis et*

---

[1] Floca, Octavian, *Statuile primitive antropomorfe de la Baia de Criş* în *Sargetia*, IV, 1966, p. 46

[2] *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum,* Ed. Antonius Fekete Nagyet Ladislaus Makkai, Budapest, 1941, p. 394-399 (doc.356). In documentul pe care îl vom prezenta mai jos, consilierul tezaurarial Ioan Gál de Hilib afirma în faţa Tablei Regeşti de Judecată a Transilvaniei la 1765 că oraşul Baia de Criş împreună cu satele Căraciu, Rişca şi Ţebea au fost incluse în vremea regelui Ludovic I, la 1351, *‚ad Metropolitanum Fiscale Oppidum Montanum Offenbánya'* (p. 115).

[3] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen,* vol. IV (1416-1437). Publicate de Gustav Gündisch, Sibiu, 1937, p.279-280 (doc. 2000).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

conducendis ipsorumque conductoribus ac curribus et animalibus in quibus conducentur innuendo et redeundo nullum tributum nullamve tributariam solutionem exigere exigique et extorqueri facere neque ipsos conductores victualium et rerum praedictarum ac res et bona eorundem ad quorumcumque instantiam arrestre seu prohibere praesumatis nec sitis ausi modo aliquali signanter pro debitis et offensis aliorum. Atent la bunăstarea locuitorilor, prin diploma din 8 iulie 1427[4] regale dăruieşte Băii de Criş satele învecinate Ţebea şi Rişca: *Cum nos tum pro fidelibus servitiis fidelium nostrorum providorum virorum iudicis et iuratorum ac universorum civium et hospitum necnon montanorum nostrae civitatis Altumburgh vocatae, tum etiam pro utilitate et commodo ipsius nostrae civitatis quasdam possesiones Chyba et Ryska vocatas iuxta montanas eiusdem nostrae civitatis situates et adiacentes iuxta contenta aliarum litterarum nostrarumsuperinde confectarum in perpetuum duxerimus conferendas velimusque ipsos in dominium earundem per nostrum et vestrum hominess legitime facere introduce.* Localitatea este amintită acum drept oraş (*civitas Altumburgh),* iar între orăşeni şi mineri sunt menţionaţi oaspeţii *(hospitum),* coloniştii germani aduşi pentru încurajarea mineritului.

Privilegiile oraşului au fost reconfirmate în vremea principilor ardeleni şi recunoscute de împăraţii Habsburgi după intrarea Transilvaniei sub stăpânire austriacă. Două acte privilegiale importante au fost emise în anii 1573 şi 1701. Astfel, în 27 septembrie 1573[5], la cererea judelui Ştefan Báthory (!) şi a juratului Luca Diacul, în numele tuturor cetăţenilor şi locuitorilor din Baia de Criş, principele Transilvaniei, Ştefan Báthory, confirmă vechile privilegii ale târgului Baia de Criş şi ale satelor Ţebea şi Rişca acordate de regii Ungariei. Era vorba de scutirea de alte obligaţii decât urbura datorată regelui: *ipsos praefatos cives et inhabitatores dicti oppidi Kőrős Bánya una cum incolis possessionum Chebe et Ryska in eprum antiquis juribus, immunitatibus et libertatibus in quarum videlicet hactenus usu continuo fuerunt, quovis modo etiam imposterum impediri, turbari et molestari, eosdem igitur cives et universos inhabitatores praefati oppidi Kőrős Bánya, simul cum incolis praescriptarum possessionum Chebe et Ryska omnibus iisdem libertatibus, juribus et immunitatibus quibus ex indulto praefatorum divorum olim regum Hungariae ac dominorum suorum terrestrium ad hocusque tempus continue usi et gavisi sunt a modo etiam imposterum uti, frui et gaudere concessimus, ita tamen ut ipsi quique oppidani, una cum incolis praescriptarum duarum possessionum, juxta contenta privilegiorum ipsorum octavam partem tam auri, quam qrgenti ac aliarum quarumlibet minerarum per eosdem erutarum, inventarum et elaboratarum more ab antiquo observato, integre sine omni defectu in Fiscum Nostrum administrare debeant et teneantur, immo uti, frui et gaudere concedimus et permittimus praesentium per vigorem.* Aşadar, locuitorii urmau să se

[4] Ibidem, p. 316-317 (doc. 2016).

[5] Transumpt în diploma din 28 iunie 1701, păstrată la D.J.A.N. Hunedoara, fond Primăria comunei Baia de Criş, doc. 1/1701. Diploma din 1701 va fi reconfirmată de împărăteasa Maria Tereza la 1746 în aceeaşi formă.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

bucure de vechile lor drepturi, scutiri şi libertăţi acordate în trecut de regii Ungariei, fiind obligaţi doar la cedarea către Fisc a urburii, a opta parte din aurul, argintul sau orice alt metal extras.

Privilegiul din 1573 va fi reconfirmat de împăratul Leopold I al Austriei la 28 iunie 1701, când, prin diploma emisă la Viena la cererea lui Petru Gyarmati şi Ioan Iosa, orăşeni din Baia de Criş, era reconfirmată stăpânirea târgului asupra satelor Ţebea şi Rişca. În schimbul privilegiilor de care se bucurau, locuitorii erau datori a ceda Fiscului urbura, potrivit obiceiului din vechime. Faţă de drepturile şi libertăţile cuprinse în privilegiul din 1573, împăratul adăuga altele noi, ce fuseseră răpite „prin nedreptatea timpurilor trecute" *(ob injuriam praeteritorum temporum)* şi transferate târgului Brad. Acum, după instaurarea păcii dintre Creştinătate şi duşmanul Turc, se acorda Băii de Criş dreptul de a ţine târg săptămânal, lunea şi patru târguri anuale libere.

Procesul de evoluţie spre epoca modernă parcurs de Transilvania în secolul al XVIII-lea cuprinde, printre altele, schimbarea din temelii a sistemului fiscal moştenit din evul mediu. În domeniul fiscalităţii statul absolutist reformator se loveşte de rezistenţa nobilimii şi a oraşelor ardelene, beneficiare ale unor vechi privilegii. Privilegiul de a nu plăti dări era o trăsătură esenţială a oricărei structuri medievale şi a celei din Transilvania în special. Reforma fiscalităţii, promovată de statul habsburgic, prevedea suspendarea privilegiilor, restrângerea categoriilor exceptate de la impunere şi lărgirea bazei de impozitare. Pentru aceasta, urmau să fie revizuite pe cale judecătorească scutirile acordate de-a lungul timpului de regii Ungariei şi principii Transilvaniei şi să fie stabilită situaţia juridică a fiecărui subiect de impunere. Aşa se face că revizuirea privilegiilor fiscale a dat naştere unui lung şir de procese purtate în faţa Tablei Regeşti de Judecată a Transilvaniei. Acţiunea amplă de revizuire a privilegiilor de impunere presupunea şi verificarea statutului minerilor din Transilvania, pentru a putea stabili obligaţiile acestora către Fiscul Regesc.

Între numeroasele acţiuni intentate de stat pentru revizuirea scutirilor de impunere a fost şi procesul purtat de Fiscul Regesc împotriva comunităţii Baia de Criş între anii 1754-1808. Actele procesului, strânse într-un volum masiv de 544 de pagini, ne interesează aici mai puţin sub aspectul istoriei fiscalităţii, cât sub aspectul unor realităţi privind mineritul din Baia de Criş. De asemenea, documentul oferă o multitudine de informaţii pentru cercetarea monografică a localităţii Baia de Criş şi a satelor învecinate Ţebea, Rişca şi Căraciu. Sunt cuprinse în registru transumpturi ale documentelor privilegiale emise pe seama târgului Baia de Criş, audieri de martori în legătură cu statutul juridic al locuitorilor, paragrafe din legislaţia vremii privind obligaţiile fiscale ale minerilor, pledoariile părţilor în faţa instanţei supreme de judecată a Transilvaniei. O piesă importantă a dosarului o constituie urbariul târgului minier *(oppidum montanisticum)* Baia de Criş şi a satelor aparţinătoare Ţebea, Căraci şi Rişca întocmit la 17 iulie 1754 de Mihail Ende şi Martin Karp, notari juraţi ai Tablei Regeşti de Judecată a Transilvaniei *(Sacratissimae Caesareo Regiaeque Maiestatis Tabulae Regiae in Transylvania*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Judiciariae scribae ac jurati). Urbariul, alcătuit după modelul obişnuit al urbariilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea, se întemeia atât pe documentele avute la îndemână de autori, pe cercetarea la faţa locului a realităţilor, atât cât a fost posibil, precum şi pe mărturiile locuitorilor. Conscrierea celor patru localităţi este foarte amănunţită, cu precizarea capilor de familie, a fraţilor şi fiilor lor, împreună cu pământurile, sesiile şi orice bunuri ţinând de acestea şi aparţinând lor de drept şi din vechime. Sunt menţionate, de asemenea, bisericile din Baia de Criş, împrejurimile celor patru localităţi cu munţii şi văile ce le înconjoară, locurile în care se spală aur, datoriile pasive şi active ale localităţilor, legi şi obiceiuri în uz, privilegii, târguri anuale, vămile, crâşmăritul, măcelăritul, dijmele, censul pe seama Cămării Regeşti, alte contribuţii, obligaţia de încartiruire, existenţa morilor, păşunilor, viilor şi pădurii comune, natura solului, productivitatea cerealelor, preţurile naturalelor, dreptul de vânat şi de pescuit, cantitatea de sare repartizată pe seama comunităţilor, administrarea aurului, litigii cu nobilii locului, dispute de hotar cu alte sate, vecini şi mărginaşi, salariile funcţionarilor. Tabelul centralizator de la sfârşitul urbariului ne permite o privire de ansamblu asupra realităţilor umane şi materiale din localităţile conscrise. În paginile de mai jos vom prezenta târgul Baia de Criş şi satele Rişca, Ţebea şi Căraci aşa cum au fost văzute de autorii urbariului de la 1745.

Târgul Baia de Criş era aşezat în comitatul Zarand din Principatul Transilvaniei pe malul râului Crişul Alb *(iuxta ripam fluvio Crisii Albi, velut vulgariter Fejer Kőrős),* de la care se trage şi numele districtului respectiv. Localitatea stă pe o câmpie ce coboară uşor dinspre rădăcina munţilor spre drumul ţării şi este înconjurată de satele Ţebea, Căraci şi Rişca, fiecare aflat cam la o mie de paşi depărtare de târg. Toate patru se află unite sub crestele munţilor *(unitis sub iugis montium).* La răsărit şi miazăzi este Ţebea, pe valea râului cu acelaşi nume, dar urcând şi pe coastele muntoase. Puţin mai spre apus vine Căraci, pe valea unui pârâu purtând numele satului. La apus şi miazănoapte este Rişca, în câmpia de pe malul Crişului.

Bisericile din Baia de Criş sun trei la număr.

Prima se poate vedea distinct în mijlocul pieţei care o înconjoară şi a fost ridicată prin strădania vechilor călugări catolici. Zidul ei se ridică la şapte stânjeni şi jumătate înălţime, sunt din piatră, acoperite cu ţiglă, înconjurate de jur împrejur de 14 coloane solide, de asemenea din piatră. A fost ocupată în mai multe rânduri de reformaţi, apoi, prin nedreptatea vremurilor, părăsită. La o vreme, pe la 1728, prin stăruinţa fratelui franciscan Atanasie, călugări aparţinând conventului din Deva din Provincia Bulgaria au repopulat măreaţa biserică, ale cărei arcade şi ziduri le-au împodobit din nou cu însemnele minerilor. Biserica are cinci ferestre prin care pătrunde lumina, două mai mici pe margine, săpate elegant în piatră, iar trei în dreptul altarului, deasupra căruia se află o inscripţie cu litere gotice *(Gotthicis litteris): Vos qui servitis Christo servire stude, ut victores litis hos versus saeque videte.* Uşile sunt patru la număr. Două se află pe pereţii laterali opuşi, permiţând intrarea în biserică. Una dintre acestea dă în capela construită de

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

călugărul amintit în onoarea Sfântului Nepomuc, care a fost construită în piatră şi acoperită cu şindrilă *(tecto scandulicio)*, dar acum este aproape ruinată. În această anexă îşi ţineau odinioară slujbele credincioşii catolici. A treia uşă permite trecerea din biserică în sacristie şi a fost restaurată prin osteneala aceluiaşi călugăr, adăugându-i-se o scară din piatră sculptată. Uşa a patra, dărâmată mai demult, era situată în colţul bisericii şi permitea accesul în cor printr-o scară. Pe la mijlocul zidului bisericii este un turn din zid recent construit şi acoperit conţine clopotniţa. Lăţimea bisericii în interior măsoară cinci stânjeni, iar lungimea paisprezece. Restaurarea lăcaşului, la o evaluare aproximativă *(prout coniecturari licuit)*, s-ar ridica la 3000 de florini renani. Cimitirul, după cum o demonstrează urmele de moloz, era altădată înconjurat cu zid din cărămidă, dar acum este înconjurat doar de un gard şi de tufe de spini. În cimitir, prin strădania călugărului amintit, au fost plantaţi arbori fructiferi. Biserica nu dispune de terenuri parohiale sau alte aparteneţe care ar putea aduce venituri, doar un fânaţ în suprafaţă de două care în partea de jos a târgului, în vecinătatea pământului lui Grec Ioan. Deoarece cămăruţa ridicată de amintitul călugăr lângă sacristie a fost violată de mai multe ori de către locuitorii târgului, acesta i-a lăsat pe orăşeni să folosească fânaţul pentru a-i îmbuna pe răufăcători. Pomii fructiferi din cimitir sunt arendaţi domnului Mihail Iaszai, notarul public al comitatului Zarand, care plăteşte anual pentru ei suma de 10 florini renani.

A doua biserică este a reformaţilor, dar ea merită mai degrabă numele de loc de rugăciune *(quod oratoriolum potius nuncupari meruit)*. Se găseşte pe un teren al oraşului lat de 10 ½ stânjeni şi lun de 45, învecinându-se cu drumul public ce duce spre Brad şi Căraci şi cu câmpul oraşului. Este construită din bârne, asemenea unei case, lipită cu lut şi tencuită. Cu ajutorul şi sub patronajul domnului conte generalul Ştefan Gyulai de Mintia, în urmă cu vreo opt ani a fost restaurată şi acoperită cu şindrilă, împotriva interdicţiei impuse de Înaltul Tezaurariat Regesc al Transilvaniei. Datorită numărului redus al credincioşilor, slujbele erau ţinute de parohul de la Ribiţa. După restaurarea locului de rugăciune, în urmă cu şapte ani primul paroh care şi-a stabilit reşedinţa aici a fost Gheorghe Kotsi. Acesta şi-a ridicat o căsuţă *(domum exilem)* pe locul de lângă biserică şi păstoreşte şi în prezent. Aparteneţele ce deservesc acest teren bisericesc nu sunt altele decât un ogor de vreo trei ferdele cultivat de amintitul preot, dar venitul bisericii constă dintr-o taxă de 8 florini ungureşti dată anual de fiecare credincios, o ferdelă de cucuruz şi suma de 3 florini ungureşti pe care o dă comunitatea anual din vama târgului. Pe lângă acestea, baroana Sara Nalatzi, văduva răposatului baron liber Grigore Bartsai de Bârcea, donează anual din veniturile sale suma de două sute de florini ungureşti pentru susţinerea bisericii.

A treia biserică o au românii de rit grecesc unit în partea de sus a târgului, învecinându-se de o parte cu drumul spre Căraci, iar de cealaltă cu câmpul. Este zidită din piatră legată cu mortar, are un singur turn clopotniţă şi târgoveţii de acest rit au zidit-o din vechime şi au acoperit-o cu şindrilă. Deoarece nici un teren nu a fost dat pe seama bisericii, aceasta nu are aparteneţe. Singurul preot aparţinând

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

clerului de rit grecesc unit al Transilvaniei, Popa Iovul, locuieşte pe propriul său teren, lat de 13 stânjeni şi lung de 28. Neavând aparteneţe, este scutit de contribuţie şi orice alte sarcini şi prestaţii. Drept cotă preoţească, atât credincioşii din târg, cât şi cei din parohia filială Căraci trebuie să îi dea anual câte o jumătate de ferdelă de grâu.

Biserica din Rişca. Parohul de rit oriental al acestui sat aparţine venerabilului cler din Transilvania şi cultivă terenul destinat parohiei. Aparteneţele au două câble de arător şi două care de fân. Ca taxă preoţească, pe lângă sutană se dau câte 6 creiţari de fiecare sesie. Biserica satului este din zid, are adăugat un turn cu două clopote, recent construit şi încă nu a fost reparată în întregime. Din acest motiv un fânaţ de trei care se păstrează pe seama locuitorilor din Rişca.

Biserica din Ţebea. În partea de jos a satului, aproape de drumul regesc se poate vedea o biserică din piatră legată cu mortar pe care au construit-o locuitorii din Ţebea. Lângă ea este un turn cu două clopote. Împrejmuirea din bârne înfipte în pământ este aproape ruinată. Cele sfinte sunt administrate de doi preoţi aparţinând clerului de rit grecesc unit din Transilvania. Primul este onorabilul Popa Şandor, care locuieşte pe pământul său lat de 10 stânjeni şi lung de 30, posedând un pământ arător de 5 câble, un fânaţ în suprafaţă de 5 care şi stăpânind în plus jumătate dintr-o moară de grăunţe şi un şteamp cu şase săgeţi. Al doilea preot este Popa Ion, locuind de asemenea pe terenul propriu, lat de 22 stânjeni şi lung de 35, având ca teren de cultură un ogor de 4 câble şi jumătate şi un fânaţ în suprafaţă de două care. Drept dare preoţească, exceptând venitul de sutană, aceşti doi preoţi primesc anual împreună de la credincioşi 12 câble de grâu şi 2 florini renani pe care îi împart între ei. Mai sunt apoi două terenuri ale parohiei, unul de două câble de arător şi altul de două care de fân pe care le folosesc amintiţii preoţi.

Locul acestui târg şi cele ce ţin de el. Clima satelor amintite este temperată şi sănătoasă. Locul este faimos pentru bogăţia sa în aur. O treime din teren, adică cel situat lângă râul Criş, este fertil, în timp ce două treimi sunt muntoase şi sterile. Cresc numeroşi pomi fructiferi, cum ar fi meri, pruni, peri, cireşi, nuci. De formă ovală, locul este deschis şi drept spre răsărit, iar spre miazăzi se pierde în văi adânci şi înguste deasupra cărora se ridică vârfurile Măgurel, Sohodol şi Vârful Căraciului, cu cel mai înalt Măgura. Vârfurile zise Usoi, Brădeanul, Cârpa şi Săliştea Căraciului sunt aurifere. În apus este de asemenea o câmpie, iar la miazănoapte se găseşte un teren nu prea mare pe care altădată erau cultivate vii.

Extragerea aurului. Locuitorii acestui târg şi ai satelor ce ţin de acesta au extras aurul din munţii amintiţi, unde se pot vedea numeroase mine vechi părăsite *(antiquae etiam collapsae fodinae)*. În adâncul văii dintre rădăcinile munţilor, pe râul ce curge prin mijlocul satului Ţebea (de unde îşi trage şi numele), se află mori de zdrobit minereul sau, cum li se mai spune, şteampuri *(ut vocatur stomp)*. Numărul acestora a ajuns în ultimii nouă ani la 42 şi în ajutorul lor, la poalele muntelui Săliştea Căraciului stau două lacuri. Cel de sus este mai vechi, dar cel de

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

jos a fost amenajat în urmă cu vreo 40 de ani pentru nevoile şteampurilor. Acesta din urmă a fost înzestrat la 1749 cu un dig pentru reţinerea apei necesare şteampurilor, a fost reconstruit şi întărit. . Lucrarea a costat Înalta Cămară Regească a Transilvaniei suma deloc neglijabilă de 1640 de florini renani, pe care comunitatea târgului şi a satelor ce ţin de el va trebui să o restituie. Capacitatea celor două lacuri este destul de mică, cel de sus poate alimenta şteampurile doar o săptămână, cel de jos, mai mare, câteva săptămâni. Deoarece râul Ţebea, după spusele minerilor, nu are apă suficientă în mod obişnuit vara decât până la 15 mai şi toamna după sărbătoarea Sfântului Mihail, beneficiul lacurilor pentru şteampuri este foarte important. Adeseori, verile secetoase fac să înceteze lucrul la şteampuri.

De notat.

1. Locuitorii târgului amintit şi ai satelor aparţinătoare nu au terenuri comune pe care să le repartizeze între ei în fiecare an, decât un fânaţ al târgoveţilor şi al locuitorilor din Rişca în suprafaţă de două care de fân, păstrat pentru întreţinerea cailor de călătorie.

2. În acest târg Baia de Criş îşi are reşedinţa domnul Mihail Iaszai, notarul ordinar al comitatului Zarand, bărbat priceput şi zelos *(peritus et industriosus),* care cultivă un teren aflat sub jurisdicţia târgului, dar cum acest teren a fost zălogit de târgoveţi răposatului domn Nicolae Csiszar de Borberek pentru 70 de florini ungureşti cu condiţia să-l păstreze scutit de orice contribuţii şi sarcini, acesta a fost transmis amintitului domn Iaszai în aceleaşi condiţii. Terenul este lat de 9 ½ stânjeni şi lung de 34 ½ stânjeni şi are pe el un şteamp cu trei săgeţi aşezat pe râul Ţebea.

3. De asemenea, îşi are reşedinţa în acest târg domnul Demetriu Erdélyi, funcţionarul *(contrarotularius)* Oficiului de Schimb al Aurului pentru Districtul Criş *(Officii Auri Cambsoratus Districtus Crisiensis)*, bărbat cinstit şi dedicat slujbei sale şi chestiunilor miniere. Locuieşte pe un mic teren al târgului în piaţă, atribuit de târgoveţi, fără să dispună de apartenenţe şi în consecinţă nu are de dat contribuţii. Posedă pe râul Ţebea două şteampuri cu 12 săgeţi.

4. Au mai fost până acum două terenuri situate în jurul pieţii, unul amenajat cu clădiri pentru încartiruirea armatei lat de 20 ½ stânjeni şi lung de 28, altul schimbat cu răposatul domn Petru Matskási senior cu un loc de moară pustiu situat mai jos de târg pe râul Criş. Schimbarea s-a făcut de către locuitorii târgului în urmă cu vreo 50 de ani, pe vremea obţinerii confirmării privilegiilor târgului din partea împăratului Leopold. Acum locul este stăpânit de drept de către urmaşii strălucitului domn general Wolfgang Matskási de Tincova.

5. În satele amintite, după cum se spune, ar fi fost ca sesii vechi în Ţebea 24, în Căraci 4 şi în Rişca 6, dar întrucât numărul locuitorilor a crescut, parte dintre acestea s-au divizat, parte s-au extins pe terenurile defrişate şi în locurile comune *(in extirpaticiis et loco communi)*, astfel că acum nu mai poate fi stabilit locul vechilor sesii şi întinderea acestora.

Debite pasive. Comunitatea târgului Baia de Criş şi a satelor ce ţin de acesta au contractat cu ani în urmă de la Înalta Cămară Regească a Transilvaniei

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

suma de 1640 de florini renani pentru repararea lacurilor necesare şteampurilor, rămânând încă de plătit 1628 de florini renani şi 45 de creiţari. Debite active pe seama comunităţilor nu sunt.

Spălarea aurului. După cum o dovedesc cu prisosinţă numeroasele urme, spălarea aurului s-a practicat din vechime pe teritoriul târgului Baia de Criş. Imediat mai sus de târg, pe locul înclinat de la poalele dealurilor unde acum pasc vitele locuitorilor, era trasă apa din pârâul Ţebea pentru lucrări intense *(somptuoso et arduo labore)* de spălare a aurului. În vremurile de astăzi se procură aur prin spălare de către mulţi locuitori ai satului Ţebea, care fac acest lucru pe ogoarele proprii aflate pe malul pârâului cu acelaşi nume. Spălarea aurului este practicată, de asemenea, de locuitorii târgului şi de către cei ai satului Rişca pe malul Crişului, ba unii dintre ei, împreună cu cei din Căraci se ocupă cu această îndeletnicire pe Criş în jos şi chiar pe Mureş, în comitatul învecinat Arad.

Legi şi obiceiuri. Târgul Baia de Criş este locuit parte de unguri reformaţi care nu cunosc limba neamului lor *(Hungaros Reformatos lingvae suae nationis ignaros)*, parte de români de rit unit, care în satele aparţinătoare sunt atât originari, cât şi veniţi. Prin privilegii, locuitorii sunt exceptaţi de la jurisdicţia comitatului, dar supuşi totuşi la contribuţii, încartiruiri, marşuri, forşponturi sau cărăuşii şi alte sarcini comitatense *(subiectos tamen quoad quantum contributionale, inquartirizantes, marschutas, forspont seu praeiuncturas et alia onera comitatensia)*. Juzi au doi, unul al târgului, altul montanistic, acesta din urmă pentru cauze miniere, iar primul pentru cauze judecătoreşti şi economice. Au, de asemenea, doisprezece asesori sau juraţi, care dezbat împreună cu judele primar toate cauzele, atât cele mărunte primite în apel de la scaunele inferioare ale juzilor săteşti, cât şi cele care le vin în primă instanţă. Pentru pricinile în care asesorii nu cunosc îndeajuns legile ţării se face apel la scaunul de judecată al comitatului Zarand, unde se adresează şi cei nemulţumiţi de hotărârile pronunţate de scaunul târgului. Dacă un împricinat doreşte să meargă mai departe cu apelul său, se poate adresa judelui suprem minier de la Zlatna.

Dreptul de paloş. Târgul Baia de Criş beneficiază de privilegiul de a pronunţa hotărâri capitale, dar nu se cunoaşte nici un exemplu ca magistratul să fi pronunţat pedeapsa cu moartea pentru vreun răufăcător.

Privilegii. Locuitorii târgului Baia de Criş şi ai satelor ce ţin de acesta şi-au căpătat libertăţile şi imunităţile prin scrisori privilegiale vechi de secole, dar care acum s-au pierdut şi nu mai sunt în mâna lor. Au totuşi confirmarea acestor privilegii prin diploma dată la Viena de împăratul Leopold în 28 iunie 1701, potrivit căreia sunt întărite şi privilegiile luminatului voievod al Transilvaniei Ştefan Bathory şi în general ale predecesorilor regi ai Ungariei. Potrivit privilegiului dat şi semnat la Alba Iulia în 27 septembrie 1573, locuitorii se bucură de dreptul de a da Fiscului Regesc a opta parte din aurul, argintul şi toate celelalte metale extrase, precum şi de patru zile de târg anual, anume prima în a doua zi de Rusalii, a doua în 18 iulie, a treia în 20 noiembrie şi a patra în 17 decembrie. În vremea Imperiului Turcesc ziua săptămânală de târg a fost uzurpată de satul

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

învecinat Brad, dar prin decretul împăratului Leopold şi prin ordinele Înaltului Guberniu Regesc al Transilvaniei acest drept a fost restituit Băii de Criş. Privilegiile au fost făcute publice în Congregaţia Generală Regnicolară a Transilvaniei din 2 ianuarie anul trecut şi nimeni nu le-a contrazis, apoi au fost întărite de împărăteasa Maria Tereza, regină a Ungariei şi principesă a Transilvaniei prin diploma dată la Viena în 16 noiembrie 1745. Prin diploma amintită sunt întărite privilegiile cuprinse în actul împăratului Leopold, dar în anul următor 1747, când noua diplomă a fost publicată în Dieta Generală de la Sibiu din 6 februarie Luminatul Conte şi General domnul Ştefan Gyulai de Mintia, deputat al comitatului Zarand, a contestat-o în numele comitatului respectiv. Din motivul amintit al revocării se poartă acest proces în faţa Tablei Regeşti.

Târgurile anuale. Datorită privilegiilor obţinute, Baia de Criş ar fi putut ţine patru târguri pe an, dar pe vremea când localitatea se afla sub Imperiul Turcilor oamenii nu veneau de teama eventualelor pagube pe care turcii le-ar fi putut provoca. În felul acesta a profitat satul Brad, aşezat la o jumătate de milă distanţă. Acesta ţine un târg anual în ziua de Rusalii şi revendică pentru sine dreptul de a ţine piaţă săptămânală lunea, în prejudiciul târgului Baia de Criş.

Vama. Privilegiile au conferit vama târgurilor şi a pieţelor săptămânale comunităţii Baia de Criş, dar după ce în urmă cu câţiva ani predicatorul reformat şi-a stabilit sediul aici, datorită veniturilor reduse ale acestuia comunitatea i-a cedat venitul vămii, cam 2 florini renani şi 30 de creiţari anual.

Crâşmăritul. Dreptul de a crâşmări este liber pe seama locuitorilor acolo unde ei domiciliază, dar de câţiva ani s-a încetăţenit obiceiul ca atât târgul, cât şi fiecare sat în parte să dea crâşmăritul în arendă. Astfel, vânzarea vinului de către locuitori a fost prohibită, rămânând totuşi liberă vânzarea rachiului *(crematum)*. În contul crâşmăritului se vând anual în mod obişnuit în Ţebea 4, în Căraci 2 şi în Rişca de asemenea 2 butoaie de câte 40 de vedre de vin *(vasa vini quadragenaria)*. Taxa de arendă aduce târgului anual 40 de florini ungureşti, satului Ţebea 10, Căraciului 5 şi satului Rişca la fel 5. Vinul pentru crâşmărit se procură din comitatul Hunedoara, unde în mod obişnuit preţul fiecărui butoi cu vin se ridică la 20 de florini ungureşti. Transportul face 7 florini ungureşti pentru fiecare butoi, iar o cupă *(iusta)* cu vin se vinde de obicei cu 6 creiţari.

Măcelăritul. Măcelăritul în târg şi în satele aparţinătoare este liber, chiar şi pentru străini, cu condiţia să plătească drept vamă a târgului o taxă de 3 creiţari pentru fiecare animal jupuit.

Censul cameral. Datorită împrăştierii bunurilor, oamenii nu îşi amintesc ca sub jugul turcilor comunitatea să fi dat Fiscului Regesc optimea din aur prevăzută în privilegii, dar acum, după restaurarea Imperiului Creştin, s-au dat către Înaltul Oficiu de Preschimbare a Aurului din Transilvania *(Inclytum Officium in Transilvania Auri Cambsoratus)* mai întâi 300 de florini renani, iar acum se plătesc anual 100 de pisete de aur.

Dijmele. În amintirea oamenilor nu sunt nici un fel de dijme din grâne, vite sau alte animale şi nici alt fel de obligaţii înafara censului cameral despre care s-a pomenit.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cuantumul contribuţiei. Târgul acesta şi satele care îi aparţin plătesc anual drept contribuţie suma de 796 florini renani şi 13 creiţari impusă şi repartizată de către Înaltul Comitat.

Încartiruirile. Comunităţile suportă împreună cu celelalte sate ale comitatului încartiruirile şi transporturile militare impuse de către Înaltul Comitat, spre marea agravare a sarcinilor plebei şi în detrimentul extragerii şi spălării aurului.

Morile de grăunţe. Comunităţile nu au nici o moară, deşi mai jos de târg se află un loc de moară pustiu care a fost cedat răposatului domn Petru Matskási senior de Tinkova.

Păşunile. Deoarece terenul se schimbă în fiecare an *(cum territorio quotannis versabilia)*, nici târgul şi nici celelalte sate nu au păşunile lor, dar vitele au destul loc de hrană.

Viile. Acum nu mai sunt vii, dar există un deal cultivat în vechime destul de intens, la locurile numite Peste Criş, Mogoş şi Deasupra Târgului spre Căraci Usoi. Acolo erau şi mulţime de pomi fructiferi, care datorită vicisitudinii vremurilor s-au pustiit şi servesc acum parte pentru agricultură, parte pentru fânaţ.

Pădurile comune. Pe teritoriul acestui târg şi al satelor ce ţin de el sunt păduri de stejari, fagi, tei, aluni şi altele, bune pentru construcţii şi pentru foc, dar lemnul este în locuri greu accesibile şi se obţine cu trudă. Pădurea cu ghindă pentru păscutul porcilor are suprafaţă mică. O parte din aceasta este aproape de moara de zdrobit minereu şi este rezervată pentru confecţionarea şteampurilor. Cealaltă parte este liberă pentru folosul locuitorilor.

Natura solului. Chiar dacă locul acestui târg şi al satelor aparţinătoare este o treime fertil şi două treimi steril, terenul a fost stăpânit şi repartizat în părţi distincte pe teritoriul târgului şi al satelor, rămânând pentru folosinţă comună terenul pădurilor. Deoarece pământul este puţin, se însămânţează în fiecare an. Acolo unde s-a semănat grâu, în anul următor se însămânţează porumb. Pentru semănăturile de toamnă se ară o dată, pentru cele de primăvară de două ori, cu câte patru boi.

Productivitatea cerealelor. Randamentul semănăturilor care se obişnuiesc în locul acesta, adică grâu de toamnă şi de primăvară, secară, ovăz şi porumb *(kukurutz)* este următorul:

- Din însămânţarea unei ferdele de grâu de toamnă sau de primăvară se obţine obişnuit 2 clăi
- Din secară 2 clăi
- Din ovăz 2 clăi
- Dintr-o ferdelă de boabe de porumb se obţin 60 de ferdele de ştiuleţi

Treierişul. După treierişul fiecărei clăi se obţin la grâu o ferdelă şi jumătate de grăunţe, la secară o ferdelă şi jumătate, la ovăz două ferdele. Din cinci ferdele de porumb ştiuleţi *(kukurutz in novis)* se obţin două ferdele de boabe.

De notat. Fiecare claie *(gelima)* în acest loc constă din 25 de snopi *(manipulis)*, câbla din 4 ferdele *(metretis)* sau 16 cupe *(iustis)*, vadra *(urna)* din 8 cupe, toate de Sibiu, iar stânjenul *(orgia)* din trei coţi *(ulnis)* după aceeaşi măsură.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Preţul naturalelor. Nu se poate stabili preţul naturalelor, dar este de observat că cea mai mare parte a locuitorilor îşi pot asigura subzistenţa din economia rurală şi chiar pun în vânzare unele produse. Animale cum sunt găini, raţe, gâşte, precum şi fructe şi legume de grădină sunt vândute la Abrud, la patru mile distanţă.

Pescuitul. Alţi peşti decât albişoara obişnuită din râul Criş, în acest loc nu se află.

Vânatul. În pădurile locului amintit se găsesc animale sălbatice precum capre, lupi, vulpi şi iepuri, dar cum Înaltul Comitat interzice locuitorilor vânatul sub gravă pedeapsă, de teama sancţiunilor nimeni nu cutează a vâna.

Reparizarea sării. Prin grija Înaltului Tezaurariat minerii şi spălătorii de aur *(auricultores et lotores)* împreună primesc în fiecare an 309 măji *(centenarios)* de sare pe care o împart proporţional între ei după ce o cumpără la preţul obişnuit din depozitul de sare de la Şoimuş din comitatul Hunedoara.

Predarea aurului. Locuitorii târgului acestuia şi ai satelor aparţinătoare dau anual, pe lângă taxa camerală amintită, 1500 de pisete de aur. Vecini care se mai ocupă cu exploatarea aurului în teritoriile proprii sunt locuitorii din Ruda şi Crişcior.

Controverse active şi pasive. 1. Domnul conte generalul Ştefan Gyulai de Mintia pretinde că locuitorii acestui târg şi ai satelor aparţinătoare ar fi fost iobagii strămoşului său răposatul George Kapi în vremea când acesta era tezaurar al Transilvaniei, motiv pentru care i-a chemat pe locuitori mai anii trecuţi în faţa Tablei Regeşti de Judecată. 2. Cu ocazia publicării scrisorilor de confirmare a privilegiilor de către Slăvita Împărătească în anul 1745, atât Luminatul Conte pomenit, cât şi deputaţii Înaltului Comitat Zarand în numele acestui comitat s-au opus şi i-au chemat pe locuitori în faţa Tablei Regeşti de Judecată. 3. În legătură cu dreptul de paloş Înaltul Comitat s-a adresat Guberniului Regesc cerând ca jurisdicţia să-i fie subordonată.

Teritoriu luat cu forţa. În vecinătatea satului Lunca al domnului conte Ştefan Gyulai, în urmă cu vreo 40 de ani a fost răpită o mică parte a teritoriului târgului şi a satului Rişca la locul numit Tăuşu, unde se învecinează cu satul Tomeşti, spre Piatra Buhii, apoi pe lunca ce trece peste Criş, în mijlocul fânaţului ce urcă spre muntele zis Cornu Măgurii până la locul La Fântâna Săratului, unde duceau vechile semne de hotar.

Vecini şi mărginaşi. Teritoriul acestui târg şi al satelor aparţinătoare se învecinează cu teritoriile satelor Ribiţa, Mesteacăn, Luncoi, Visca, Lunca, Tomeşti, Baldovin, Visca, acesta în comitatul Hunedoara, celelalte în comitatul Zarand.

Salariile dregătorilor. Salariile juzilor şi ale asesorilor juraţi nu sunt fixe, ci îşi împart între ei ceea ce li se cuvine din amenzi. Notarul acestui târg, domnul Demetriu Erdellyi, primeşte 20 de florini ungureşti. Cei doi slujitori numiţi popular gornici se află în serviciul judelui şi al comunităţii. Unul stă în Ţebea dar deserveşte şi satul Căraci şi primeşte anual un salariu de 19 florini ungureşti şi 56

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de creiţari. Celălalt locuieşte în târg, deserveşte şi satul Rişca, primeşte 9 florini ungureşti şi 3 câble de grâu, fiind scutit de orice prestaţii.

Debitele pasive ale comunităţii se ridică la 1628 florini renani şi 45 de creiţari. Vama târgului aduce anual 2 florini renani şi 30 de creiţari. Arendarea taxei de crâşmărit constă în 50 de florini renani. Censul cameral se ridică la 100 de pisete anual. Administrarea aurului pur prelucrat face anual 1500 de pisete. Impozitul anual al comunităţilor se ridică la 796 florini renani şi 13 creiţari. Din depozitul de sare de la Şoimuş comunităţile aduc anual 309 măji de sare la preţul obişnuit.

Conscripţia a fost întocmită atât pe baza ascultării mărturiilor date de locuitori, cât şi pe cercetarea făcută la faţa locului, în măsura în care s-a putut. Ea este întărită cu sigiliile obişnuite şi cu semnăturile conscriptorilor. Dată în târgul minier Baia de Criş în 17 iulie 1754, sub semnăturile lui Mihail Ende şi Martin Karp, notari juraţi ai Tablei Regeşti de Judecată a Transilvaniei.

Aceasta este partea descriptivă a urbariului. Ea este însoţită, ca întotdeauna, de tabele cuprinzând „inventarul viu" al localităţilor, adică locuitorii cu bunurile aparţinătoare. Din raţiuni editoriale vom publica tabelele şi comentarii pe marginea lor într-o a doua parte a comunicării de faţă.

THE INVENTORY OF BAIA DE CRIŞ IN 1754 (I)

Abstract

Baia de Criş is one of the most important localities of Zarand Country. Certified from the first time in 1390, Baia de Criş emerged as a major center for gold mining. In 1427 Sigismund of Luxemburg gave it an important privilege due to its economical importance. This privilege tax exempts food, iron and other goods necessary for miners of Baia de Criş and Băiţa.

The Privilege of 1427 is confirmed by Ştefan Bathory, the prince of Transylvania in 1573 and by Emperor Leopold I in 1701.

The inventory from 1754 is a very important document that proves the economic importance of this center of Zarand, during the Middle Ages.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

MEŞTEŞUGARI ŞI COMERCIANŢI DIN PLASA RUPEA

Mariana Borcoman

I. Consideraţii generale. Teritoriul aflat în atenţia noastră a avut de-a lungul timpului o structură aparte. Ilustrarea câtorva repere în acest sens este aşadar necesară. Atestată documentar cetatea Kosd (Rupes) a fost în interesul regalităţii maghiare începând cu secolul al XI-lea. Aici în cetatea de pe stânca de bazalt îşi avea sediul castelanul de Rupea şi o mică garnizoană militară.

Regalitatea maghiară era interesată aici de exploatarea sării aflată în substratul de apă salină de sub aşezarea de mai târziul, fie mai degrabă, a fost un înaintat avanpost al coroanei maghiare, în vederea controlului colţului sud-estic al Transilvaniei. Cert este că la 1280 avem consemnat castelanul de Rupea ce trebuia sa fie atenţionat să dea darea către episcopia catolică de la Alba Iulia. Dacă au fost colonizaţi şi secui până secolele X-XI aici nu ne spun izvoarele, dar probabil dacă ar fi fost aşa era doar o locuire temporară. Aceasta poate fi legată în mod direct de existenţa mănăstirii franciscane (azi biserica catolică aflată la poalele cetăţii). Cu certitudine ştim că teritoriul a fost printre primele colonizate de către colonişti germani la finele secolului al XII-lea. Aceştia vin aici în primele valuri, pe la 1185-1200, Rupea făcând parte din teritoriul mare de graniţă *al Draas*, aşa cum ne spune **Diploma Andreanum** de la 1224. Iar de aici ulterior a fost colonizat teritoriul Sighişoarei (organizat în scaunul Sighişoara de mai târziu).

Din 1337 apare consemnat scaunul Rupea, unul mic ca structură, aflat la graniţă cu pământul secuilor, şi la rândul lui, structurat în două unităţi mai mici numite plase. În funcţie de poziţia acestor aşezări erau organizate astfel:

- **Plasa de SUS** cuprindea aşezările de pe limesul Oltului şi o parte de pe valea Homoroadelor respectiv: Ungra, Homorod, Caţa, Drăuşeni, Jimbor şi Mercheaşa.
- **Plasa de JOS** cuprindea aşezările situate pe afluenţii văii Cohalmului vale Ticuşului, valea Fişerului, valea Scroafei, respectiv: Fişer, Viscri, Dacia, Jibert, Lovnic, Cobor, Felmer, Şona, Hălmeag, Ticuşul Vechi şi Ticuşul Nou.

Această structură administrativă dăinuie până în 1876 la desfiinţarea *pământului crăiesc,* după care se înfiinţează judeţul Târnava Mare, structurat în mai multe plase, printre care şi plasa Rupea. Noua structură administrativă depăşeşte vechiul scaun săsesc Rupea şi o dată cu desfiinţarea paralel cu teritoriul locuit de saşi a teritoriului de autoadministrare a secuilor (cu care scaunul Rupea din trecut se învecina) astfel că sun mai multe aşezări. Ele proveneau din:

- enclavele nobiliare cuprinse în comitatul Alba Superioară (aflate anterior pe teritoriul pământului crăiesc),
- din localităţi ale fostelor scaune săseşti învecinate: Sighişoara, Cincu şi Nochrich.
- aşezări ale vechiului scaun Rupea.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Astfel că plasa Rupea cuprindea localităţile: Augustin, Racoşul de Jos, Bogata Olteană, Dopca, Viscri, Dacia, Hălmeag, Hoghiy, Fântâna, Homorod, Caţa, Crihalma, Cobor, Lovnic, Dăişoara, Mateiaş, Mercheaşa, Ticuşul Vechi şi Nou, Paloş, Roadeş, Jibert, Fişer, Buneşri, Ungra, şi Ormeniş. Rupea, ce avusese statut de târg reşedinţă a scaunului omonim până la 1876 îşi păstrează statutul de oraş liber şi va fi reşedinţa plasei Rupea din cadrul structurii mai mari a judeţului Târnava Mare.

Această structură administrativ teritorială se va păstra până la 1921 când în cadrul reformei administrative se mai fac unele reorganizări. Astfel plasa Rupea va aparţine după 1945 de raionul Stalin (cu sediul la Braşov) şi apoi de judeţul Braşov, astfel cum este şi astăzi de altfel.

II. Viaţa economică

Situată pe un traseu circulat din Evul Mediu până în prezent, reşedinţa scăunală Rupea s-a bucurat de timpuriu de privilegiile economice ale oraşelor de pe pământul crăiesc. Dreptul de târg anual îl primeşte la 1509 iar „la 1589 Principele Sigismund Bathory reînnoieşte dreptul de târg anual şi săptămânal oppidiului Rupea"[1]. Târgul se ţinea vara de Sf. Iakob sau Sf. Ilie între 22-25 iulie. Alături de acesta se mai ţineau patru târguri, dintre care unul important era în ianuarie după Sf. Ion. Autorităţile scaunului intervin în procesul de vânzare-cumpărare a produselor în târguri realizând mai multe mercuriale. Acestea vizau stabilitatea preţului produselor agricole şi meşteşugăreşti şi evitarea muncii nebreslaşilor.

În târgul din Rupea se foloseau începând din sec. al XVI-lea unităţile de măsură de la Viena. Se făcea comerţ cu vite şi mai ales cu cai, se creşteau atât de mulţi cai încât funcţionarii scaunului trebuiau să refacă des demarcaţia dintre spaţiul de păşunat al vitelor şi cel al cailor, punând indicatoare în acest sens.

Breslele sunt atestate în târgul Rupea destul de devreme. Avem informaţii numai despre cele săseşti şi nu de cele ale românilor. Saşii nu erau interesaţi să treacă în actele lor date despre breslaşii românii din Rupea, sau mai degrabă nu erau atât de mulţi încât să constituie o breaslă. Românii practicau meseriile izolat, şi cu preponderenţă cele legate de asigurarea serviciilor comunităţii (respectiv cizmar, rotar, morar). Acestea sunt structurate pe secole:

2.1. Secolele XIV-XV:

Prima breaslă atestată a fost la 1320 cea **a butnarilor** din Rupea şi atunci erau 11 meseriaşi.

Breasla cizmarilor din Rupea e atestată în Socotelile Sibiului la 1490 şi 1532 la fel de numeroasă ca prima.

2.2. Secolul al XVI-lea:

Breasla morarilor consemnată la 1540 şi 1588. În recensămintele de pe pământul crăiesc se menţionează pentru fiecare aşezare măcar existenţa unui

[1] Heinrich Müller, *Zur Geschichte der Repser Stuhles,* în „Archiv des Vereins", Hermmanstadt, 36-1909. pp. 314-315.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

morar. Ei ocupau un loc de vază în comunitate, contribuind cu bani la ridicare bisericii evanghelice din Rupea.

Breasla fierarilor din scaunul Rupea ce va primi recunoaşterea privilegiului la 1569 de astă dată dat de Universitatea Saxonum.

Breasla cojocarilor din Rupea atestată prin privilegiul acordat la 1581 de principele Sigismund Bathory ce va fi reînnoit la 1612 de Gabriel Bathory şi apoi la 1649 de Ghe. Rakoczi II (ce la va da libertate să îţi desfacă mărfurile în cel 7+2 scaune şi în districtul Braşovului).

Breasla armurierilor ce va primi confirmare la 1589, dar funcţiona din 1674 potrivit unui regulament ce ni s-a păstrat.

2. 3. Secolele XVII-XVIII

Breasla blănarilor din scaunul şi reşedinţa Rupea, atestată la 1622 printr-un act emis de principele Gabriel Bathory, ce le interzice blănarilor din Rupea (Kohalom) exportul pieilor de miel sau animale neprelucrate în mod necorespunzător de blănarii de la sate*.

Breasla croitorilor recunoscuţi la 1624 ca parte din breasla tutelară de la Sibiu. Un an mai târziu breasla omonimă de la Sighişoara pune condiţii, astfel încât cei din Rupea trebuiau să meargă să dea probe acolo şi de asemenea, după confirmare, cum era obiceiul, se dădea o masă meşterului sighişorean. La 1714 prin intervenţie judelui regal de Rupea, Martin Pildner, Universitatea recunoaşte breasla.

Breasla tâmplarilor atestată la 1714 a funcţionat o vreme după articolele breslei omonime din Sibiu şi la 1752 a fost elaborat un regulament propriu.

Breasla măcelarilor primeau la 1757 o scrisoare din partea Universităţii, prin care se recunoaşte dreptul de profesare precum şi obligaţiile ucenicilor de a învăţa de la meşterul breslei şi nu de alte persoane neautorizate. În Rupea erau la acea vreme 7 măcelari ce erau recunoscuţi de breasla centrală cu sediul la Sibiu. Cei din Rupea şi-au cumpărat dreptul de liberă profesie de la sibieni „cu o sumă de bani, aşa cum consemneze Martin Pildner, notar al scaunului"[2].

Breasla ţesătorilor a fost recunoscută de universitate la 1711.

Breasla pânzarilor, nu ştim exact anul constituirii acesteia. În arhiva din Sibiu un act din 4 martie1764 ne spune că Georg Michaelis, jude regal de Rupea şi breasla pânzarilor din Sibiu încheie un acord şi un contract de un an cu aceştia din urmă. Prin acesta se stabilea ca primii să cumpere materia primă, breasla s-o prelucreze, iar câştigul să se împartă între cei ce încheie contractul. Breasla era ceva mai veche decât această dată.

Breasla tăbăcarilor s-au constituit la 1772, când a fost elaborat şi un statut al breslei.

Toate aceste bresle au continuat să existe şi după 1876 şi vor purta numele de corporaţii. Descentralizare se realizează clar şi Sibiul nu mai are nici o influenţă

* DJAN Sb.- ZUI nr. 163.

[2] Heinrich Müller, *op. cit.*, p. 323.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

în sistemul de organizare şi administrare a corporaţiilor. La începutul secolului al XX-lea sub influenţa benefică a politicii mercantiliste vieneze, s-a dezvoltat în Transilvania mica industrie şi primele manufacturi. Astfel în zonă vom avea mici făbricuţe de exploatare şi prelucrare a masei lemnoase, de exploatare a sării şi a zăcămintelor de piatră de bazalt şi calcar. Se păstrează însă şi micii meseriaşi (pantofari, cizmari, croitori, turtari, brutari, măcelari, lăcătuşi tinichigii, butnari, fierari şi rotari) ce asigurau nevoile comunităţii, şi în funcţie de numărul locuitorilor din aşezare şi numărul acestora varia.

2.4. Meşteşugari şi comercianţi din primele decenii ale secolului al XX-lea

După 1876 alături de saşi, practicanţi ai unor meserii sau comercianţi vor apare românii şi maghiari atât în comuna Rupea cât şi în satele plasei Rupea. Meseria se transmitea în familie şi atelierul la fel., astfel încât avem familii, cei drept da saşi,a căror nume le putem identifica de-a lungul a 2-300 de ani. După 1900 apar în Rupea şi micile manufacturi sau întreprinderi ce aveau 2,3 cel mult zece angajaţi, specializaţi într-o meserie din fluxul tehnologic. Analiza noastră merge separat pentru identificare meseriaşilor din reşedinţa plasei şi apoi a acelora din satele plasei Rupea:

a. Comuna Rupea avea la începutul secolului al XX-lea mai multe întreprinderi:

- o mică întreprindere de exploatare a lemnului şi de confecţionare a obiectelor din lemn destinate uzului casnic (butoaie, căzi). Nu ştim unde avea sediul, dar în 1923 este adus ca specialist în prelucrarea lemnului, un iugoslav de origine croată, pentru care proprietarul întreprinderii solicită de la poliţia Rupea un permis de lucru de un an (între 1923-1924)*.
- alături de aceasta exista şi un atelier de confecţionat mobile a cărui proprietar era român, M. Şchiopu, ce avea statut de *meşter constructor de mobile* (echivalent meşterului breslei medievale). Acesta cere, la 1923, de la inspectoratul de muncă Sibiu să-i acorde dreptul de muncă potrivit unui contract, lucrătorului specializat în lucrarea mobilei, Varga Alexandru şi un bilet de liberă trecere pe timp de un an cât avea contractul încheiat. Proprietarul atelierului se angajează în contrapartidă să angajeze şi lucrători autohtoni, aşa cum prevedeau normele comerciale în vigoare la acea vreme**.
- Exploatarea bazaltului de la Racoşul de Sus, respectiv al carierei „Piscul Rugului", a fost concesionată de autorităţi, la 1934, unui anume Meteescu din Bucureşti.
- La 1934 fiinţa la Rupea o Fabrică de Broboade numită „Texila"
- O fabrică de sifoane, proprietatea Bertei Brufert
- O fabrică de perii cu 7 angajaţi la 1934 în proprietatea lui Hanelotter Iosif
- O librărie *Kellner und Teutsch* cu un singur angajat bărbat (de aici se livrau materiale imprimate pentru toate primăriile şi notariatele din zonă).

* DJAN Bv- Fondul Pretura Plăşii Rupea, dosar 2/ 1923-1932, f. 27-28.

** DJAN Bv- Idem , f. 29.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

- La 1934 erau două farmacii în Rupea: una al lui Mederus Ludovic cu un singur angajat şi ce a de a doua a lui Zink cu 2 angajaţi.
- Un magazin de coloniale situat în zona centrală a oraşului de azi (comunei de atunci) era proprietate a lui Schlosser Fritz.

În afară de acestea mai existau două restaurante în comună (unul proprietate a unui sas: Schodel Victor şi cel de al doilea având ca proprietară pe Pora Maria). De asemenea mai erau trei cârciumari şi o turtărie la 1934, aceasta din urmă fiind proprietate Wilhelminei Lutsch. De asemenea mai existau în comuna Rupea 6 comercianţi ce desfăşurau diverse activităţi, duceau şi aduceau marfă în aşezare. Dintre aceştia la 1934 unul era român (Traian Comşa)[**] .

b. Meseriaşii din Rupea

Majoritatea meseriilor erau practicate de sute de ani şi deserveau nevoile comunităţii. Între 1923-1934 erau următoarele tipuri de meserii în Rupea: frizeri-4, tâmplar-7, tapiţer-1, pantofari-15, lăcătuş-1, brutari-5, cismari-8, curelari-1, fierar-2, rotar-1, cxoritori-3, ţesători-1, tăbăcar-3, măcelari-3, tinichigiu-2. Alături de aceştia mai găsim şi meserii ce se practicau de câte o singura persoană respectiv: ceasornicar, hornarul (din această perioadă avem consemnat în arhive un regulament al practicării meseriei de hornar ce prevedea: această meserie era preponderent masculină, dar în cazul decesului soţului se putea practica şi de văduvă, dac nu avea urmaşi băieţi sau dacă aceştia erau minori, se cerea un certificat de bună moralitate şi exista un gen de legământ al hornarilor în legătură cu confidenţialitatea clienţilor; aveau repartizate câteva străzi şi hornurile trebuiau curăţate de două ori pe an: toamna şi primăvara, muncă lor fiind plătită de primărie), tehnician (nu ştim exact ce făcea acesta) şi fotograful.

În legătură cu cel din urmă, la 1934 a fost emisă o circulară a „Ministerului de interne, Direcţia Administraţiei de Stat, prin care această meserie se putea practica numai cu autorizaţie, într-un atelier special şi cu aparate de fotografiat *Leica*"[3] . Se preciza clar că nu avea altcineva voie să fotografieze.

2. 5. Meseriaşii şi comercianţii din satele plăşii Rupea

În satul **Mercheaşa,** la 1934, erau 4 meseriaşi (câte un pantofar, fierar, măcelar şi croitor) şi 3 comercianţi. Şi aici nu erau întreprinderi cu mai mulţi angajaţi.

Ungra avea la 1934 2 întreprinderi mici: **Foresta S.A Rupea** (ce funcţiona la Gara Rupea ca fabrică de cherestea, dar era înmatriculată în Ungra) şi un depozit de benzina particular. De asemenea erau în această aşezare 4 comercianţi şi 21 de mici meşteşugari.

Ticuşul Nou avea la 1934 2 băcănii, o cârciumă şi o măcelărie. Alături de care erau 10 mici meşteşugari. Interesant de amintit că în ţigănia din acest sat erau înregistraţi dintre aceştia 4 meseriaşi cu specificaţia „fierar cărpaciu, pantofar

[**] DJAN Bv-Idem, f. 84.
[3] DJAN Bv- Idem, Dosar 11/1934, f. 81.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

cărpaciu, tâmplar cărpaciu"[4]. Cu siguranţă aceştia nu primiseră brevetul de meseriaş şi erau un fel de ucenici din Evul Mediu.

În Paloş la 1934 era o băcănie, o cârciumă şi băcănie împreună şi o moară. Alături de acestea erau 2 meseriaşi: un fierar şi un rotar.

În Dacia în acelaşi an erau doi cârciumari, un morar şi doi comercianţi, alături de 6 meseriaşi.

La Viscri era o moară şi o băcănie, alături de un tâmplar şi un pantofar.

La Fişer era la 1934 o băcănie, o lăptărie şi două măcelării, alături de şapte meseriaşi.

În Jibert la 1934 erau 2 proprietari de prăvălii saşi, o bocănie înregistrată **Cooperativa de consum** cu 1 angajat, un morar şi un proprietar de maşină de treierat român (Vaida Bucur şi soţia sa). Alături de aceştia erau 12 meseriaşi mici, dintre care găsim meserii nepracticate în alte localităţi ale plăsii şi anume. 2 zidari şi un cărămidar (saşi şi un maghiar). Acestea dovedesc stricta specializare în localitate şi cu siguranţă aceştia deserveau mai mult decât aria localităţii Fişer.

În **Racoşul de Sus** erau la 1934 şapte băcănii, o manufactura (a lui Tomşa Anton) şi patru cârciumi. Erau de asemenea meserii aparte: zidar-lemnar 3 şi vărari, alături de alţi cinci mici meseriaşi. Explicaţia prezenţei acestor puncte comerciale şi a meseriei de vărar era dată de existenţa carierei de exploatat bazalt din apropierea localităţii.

3. Concluzi

O aşezare trăieşte prin intermediul mai multor repere: valenţa umană, importanţa evenimenţialul politic, continuitatea spirituală prin intermediul bisericii şi specificul economic al zonei. Acest ultim aspect l-am ilustrat în articolul meu. Un târg medieval reşedinţa de scaun săsesc şi apoi capitală de plasă, Rupea a fost un centru-factor de stabilitatea şi de raportare a comunităţilor umane din zonele limitrofe. În oraş pulsa viaţa specifică unei urbe mici, cu prăvălii, farmacii şi mici industriaşi. Şi în acelaşi timp putem vedea o comunitatea a cărei nevoi economice sunt asigurate de micii meşteşugari (meseriaşii de mai târziu) astfel încât nu era nevoie să se parcurgă drumul, nu întotdeauna la îndemână, până la Braşov, Sighişoara sau Făgăraş.

[4] DJAN BV- Idem, , f. 190.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bibliografia

IZVOARE

Fondul pretura Plăşii Rupea, dosar 1/1923,
dosar 2/ 1932-1934,
dosar 11/1934,
dosar 4/ 1934.
Direcţia Arhivelor Naţionale filiala Braşov.

LUCRĂRI GENERALE

1. Manolescu Radu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (sec. XIV-XVI),* Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1954.
2. Müller Heinrich, *Zur Geschichte des Repser Stuhles,* în „Archiv des Vereins", Hermmanstadt, nr. 36-1909, pp. 314-315.
3. Pascu Ştefan, *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965.
4. Idem, *Voievodatul Transilvaniei,* vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.

ARTISANS AND MERCHANTS OF RUPEA PLACEMENT

Abstract

The area described in the hereby article has witnessed several administrative organizational structures throughout centuries. It attracted the Hungarian royalty's attention and was subsequently included in the Saxon's self-administered colonies. For a millennium, this region enjoyed an active economic life, which is proved by the guilds' structures and afterwards by the small enterprises established at the beginning of the 20th century. The medieval guilds, out of which 12 were in the county of Rupea, played an important economic role.

In the 18th century they resulted in numerous craftsmen and traders, that is, an economic continuum. Around the capital, in the neighboring villages, and later in the county of Rupea, categories of craftsmen and tradesmen carried on their existence and provided for the local needs.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

TRANSILVANIA IDENTITARĂ A SECOLELOR XV- XVI

Octavian Tătar

Expresia „Transilvania identitară" presupune două elemente fundamentale: „identitatea Transilvaniei" şi „identificarea Transilvaniei".

Primul termen, „identitate", des întâlnit în studiile sociologice, imagologice şi de psihologie socială, desemnează, la rândul său, două aspecte: un ansamblu de elemente care determină ca un lucru, în cazul nostru o regiune geografică locuită şi cu organizare socială, să se individualizeze în raport cu alte lucruri, în cazul de faţă cu alte regiuni/provincii vecine sau dintr-un spaţiu mai amplu (Europa Centrală, de exemplu); o anumită stabilitate a acestor elemente specifice, prin care acea regiune locuită se afişează în individualitatea sa.

Al doilea termen, „identificare", desemnează procesul social interactiv dintre o populaţie şi mediul său geografic şi dintre populaţiile mediilor geografice apropiate (în contact), prin care indivizii îşi formează reprezentări unii despre alţii şi fiecare despre sine, asumându-şi, în final, elemente proprii de identificare (nume etnic, nume statal, nume geografico-zonal, statut social, norme şi obiceiuri de viaţă, valori culturale, credinţă religioasă etc.).

Pe linia ideilor de mai sus, prin formula „Transilvania identitară" desemnăm mecanismele sociale prin care spaţiul geografico-uman intracarpatic a intrat în conştiinţa locuitorilor şi a străinilor ca ceva distinct, cu o anumită specificitate pluridimensională, într-o perioadă de timp bine precizată, dar mai ales elementele prin care oamenii acelor vremuri au evidenţiat (exprimat, afişat) specificitatea acestui spaţiu intracarpatic.

1. Identitatea prin nume. Teritoriul intracarpatic, pentru care folosim termenul de Transilvania, reprezintă astăzi partea centrală a României (judeţele Sălaj, Cluj, Bistriţa-Năsăud, Alba, Mureş, Harghita, Hunedoara, Sibiu, Braşov şi Covasna). Din punct de vedere geografic, asta înseamnă Depresiunea Transilvaniei şi versantele carpatice ce se apleacă spre aceasta. Acest teritoriu înseamnă aproximativ 56.762 km^2. Din punct de vedere al populaţiei, Transilvania cuprinde 19,7% (avem în vedere datele oficiale ale anului 2002) din populaţia României, ceea ce înseamnă aproximativ 4.571.000 de locuitori.

Raportându-ne la vremurile medievale, din punct de vedere fizico-geografic spaţiul intracarpatic întrunea toate condiţiile vieţuirii umane. Nu rămânea decât ca oamenii de aici să aibă capacitatea şi voinţa de a face din acest dat natural leagănul vieţii lor, căci, în ultimă instanţă, pentru vieţuirea în comun mult mai importante sunt modul de organizare socială şi relaţiile de convieţuire socială decât mediul geografic în sine; cadrul natural rămâne mereu doar o posibilitate de istorie. Istoria reală, însă, o fac oamenii, prin felul lor dea fi, prin voinţa lor, prin priceperea lor, prin cadrele de viaţă socială pe care şi le construiesc.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Teritoriul Transilvaniei a fost corect perceput la nivel european începând cu secolul al XV-lea, atât ca poziţie geografică, cât şi ca descriere fizico-geografică. Pe această linie, un rol important l-a avut umanistul Enea Silvio Piccolomini[1].

În ciuda armoniei geografice relative a teritoriului intracarpatic, oamenii de aici s-au raportat la acest spaţiu de locuire total subiectiv şi dintr-o perspectivă subregională. Pentru localnici, zona Târnavelor a fost numită şi „Ţara Vinului" (*Weinland*), zona din jurul Sebeşului s-a numit şi „Ţara de Jos" (*Unterwald*), zona cu centrul la Sibiu a purtat numele de „Ţara Veche" (*Altland*), alături de aceste fiinţând Ţara Bârsei, Ţara Făgăraşului, Ţara Haţegului, Ţara Năsăudului etc. Nici măcar „hărţile" politico-istorice nu s-au „sinchisit" prea mult de geografia regiunii. Niciuna dintre unităţile administrative medievale şi moderne nu respectă limitele „blocurilor" geografice ale teritoriului intracarpatic. Atât în formă, cât şi în denumiri, acestea sunt arbitrare: „Ţara Saşilor", aşa-numitul „Pământ Crăiesc" (*fundus regius*), cu cele şapte/opt scaune; „Ţara Ungurilor", aşa-numitul „Pământ nobiliar", cu cele şapte/opt comitate; „Ţara Secuilor", cu cele cinci/şapte scaune. Ca să nu mai vorbim despre faptul că numele uzuale ale acestor trei „ţări" pomenite mai înainte distorsionează total realitatea etnică a teritoriului intracarpatic. „Explicaţiile pentru aceste incongruenţe, sublinia cu ceva vreme în urmă istoricul Konrad Gündisch, le oferă evoluţia istorică a Ardealului în secolele XI-XIV: pe de o parte, este vorba de cucerirea treptată a spaţiului intracarpatic de către maghiarii care s-au stabilit în Pannonia la sfârşitul secolului al IX-lea şi au format un stat creştin de orientare occidentală, pe de altă parte, este vorba de formarea stărilor medievale cu drepturi corporative de autoadministrare, de jurisdicţie proprie, de participare şi control"[2].

Problema incumbă o anumită doză de dificultate şi datorită faptului că regiunea intracarpatică, cu un trecut istoric foarte vechi şi cu o individualitate geografică remarcabilă încă din Antichitate, nu a constituit o „entitate istorică" şi, ca atare, nu a beneficiat de un nume „înglobant" decât mult mai târziu, spre sfârşitul mileniului întâi şi începutul mileniului al doilea.

---

[1] Enea Silvio Piccolomini (1405-1464), cunoscut ca papă sub numele de Pius II (1458-1464), s-a născut la 18 octombrie 1405 la Corsignano. În anul 1442 a intrat în slujba împăratului Frederic III, ca secretar imperial. În anul 1445 a fost numit ambasador la Roma. Papa Nicolae V l-a numit episcop de Triest (1447) şi apoi episcop de Siene (1450). Cu noile demnităţi ecleziastice, împăratul Frederic III i-a conferit lui Piccolomini titlul de principe şi l-a numit consilier imperial. Până la alegerea sa ca papă, Piccolomini a îndeplinit mai multe funcţii diplomatice, fiind legat papal în Boemia, Moravia, Silezia şi ducatele austriece. Opera sa geografică principală, cunoscută sub numele *Cosmographia*, a fost tipărită pentru prima dată în 1501. Până atunci însă, lucrarea lui Piccolomini a fost bine cunoscută în lumea culturală europeană, având un mare impact asupra lucrărilor geografico-istorice a umaniştilor europeni. (vezi *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, vol. îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru şi P. Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968, p. 469-470. În continuare: *Călători străini*, I). Despre aşezarea geografică a Ardealului, Piccolomini scrie: „Regiunea Transilvaniei este aşezată dincolo de Dunăre. A fost locuită odinioară de daci [...]". *Ibidem*, p. 471.

[2] K. Gündisch, *Autonomie de stări şi regionalitate în Ardealul medieval*, în vol. *Transilvania şi saşii ardeleni în istoriografie*, Sibiu, Ed. Hora, 2001, p. 35 passim. (în continuare: *Autonomie*).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Revenind la subiect, termenul generic pentru teritoriul intracarpatic este cel de **Transilvania**. Astăzi, în vorbirea uzuală, din păcate chiar în unele medii culturale, cuvântul „Transilvania" acoperă întreg teritoriul României de dincoace de Carpați: Transilvania propriu-zisă, Banatul, Crișana și Maramureșul, ceea ce înseamnă o suprafață de 1000.293 km², reprezentând 42,1% din suprafața României, și aproximativ 7.221.733 de locuitori, reprezentând o treime din populația României anului 2002.

Cuvântul „Transilvania" nu este unul românesc sau dat de români, în ciuda celor două cuvinte latine care îl compun. Numele teritoriului intracarpatic a fost produsul cancelariei maghiare; oficialitățile acestui stat au „botezat" această regiune și i-au impus numele în conștiința celorlalți. În secolul al X-lea, când granița Ungariei dinspre răsărit ajunsese în zona împădurită ce separa Crișana de astăzi de zona intracarpatică, sinonimul cuvântului „Transilvania" de astăzi era *Ultrasilvana* sau *Terra Ultrasilvana*. În acea formă, cuvântul semnifica un loc (un teritoriu, un „pământ", o „țară") de „dincolo" sau de „peste" pădure, necunoscut deocamdată pentru conducătorii expedițiilor maghiare înspre această zonă și, ca atare, imprecis delimitat din punct de vedere geografic[3].

În ordine cronologică, evoluția numelui latin dat teritoriului intracarpatic a fost următoarea: *Ultrasilvana, Transilvana* și, în final, *Transilvania*. Concomitent, a funcționat sinonimul maghiar al acestor denumiri latine, la început sub forma *Erde-elw/Erdő-elve*, devenit apoi, până astăzi, *Erdély*. Din maghiară a derivat (a provenit) și denumirea în limba română, de Ardeal, pentru teritoriul intracarpatic. Denumirea oficială consacrată în tot Evul Mediu și în cea mai mare parte a epocii moderne a fost cea de *Transilvania*. Aceasta a fost și denumirea consacrată în mediile culturale și politice europene ale epocii medievale și premoderne. Cu timpul, din această versiune latină au derivat variantele din limbile moderne europene[4].

În afară de aceste nume, Transilvania a mai fost numită, de la sfârșitul secolului al XIII-lea, susține istoricul Ioan Aurel Pop, *Septem Castra* (=„șapte cetăți") sau *Siebenbürgen* de către sașii ardeleni[5].

În Evul Mediu, românii ardeleni nu au avut o denumire specifică pentru regiunea intracarpatică, și cu atât mai mult una care să se impună. Explicația, susțin unii istorici români[6], constă în faptul că românii nu au avut, la momentul cuceririi maghiare, o organizare de tip statal pe întreaga zonă intracarpatică, ci doar

[3] I. A. Pop, Th. Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (*până la 1541*), Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, 2003, p. 7 passim. (în continuare: *Transilvania*, I).

[4] J. Nouzille, *La Transylvanie. Terre de contacts et de conflits*, Revue d'Europe Centrale, Strasbourg, 1993, p. 11 passim.

[5] I. A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1996, p. 8. (în continuare: *Românii și maghiarii*). Despre controversa istoriografică cu privire la denumirea aceasta pentru teritoriul intracarpatic vezi Fritz Holzträger, *Siebenbürgen. Eine sprach – und wortgeschichtlische Untersuchung*, în *Südostdeutsches Archiv*, 5, 1963, p. 20-42.

[6] Vezi, de exemplu, I. A. Pop, *Românii și maghiarii*, p. 8-9.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

organizări politice mai restrânse („ţări mici"). Ei nu au avut o „ţară mare", cu un nume al său – generic şi înglobant.

În concluzie, pe fondul unei individualităţi geografice evidente, teritoriul intracarpatic a primit un nume la cumpăna dintre mileniul întâi şi al doilea. Numele oficial a fost cel de **Transilvania** – corect, dacă ne raportăm la realitatea geografică şi politică a momentului, suficient de vag însă, pentru a permite înţelesuri cu conotaţii geografice şi politice diverse (cazul cel mai elocvent se produce în secolul al XVI-lea, când sub genericul acesta au fost cuprinse şi teritoriile de dincoace de Tisa – acelea cunoscute sub numele de *partes Hungariae*). Numele s-a „construit" în cancelaria statului maghiar şi, în forma sa latină – limba de cancelarie şi de cultură a vremii – , a intrat în uzul diplomatico-politic şi cărturăresc al vremii. Dintre locuitorii Transilvaniei, vorbitorii de maghiară au folosit termenul *Erdély*, vorbitorii dialectului săsesc au folosit forma *Siebenbürgen*, iar vorbitorii de română au preferat varianta Ardeal. La nivel oficial şi al culturii scrise, varianta *Transsylvania* s-a impus. Secundar, s-a folosit şi varianta *Septem Castra*. Aşadar, în epocă, expresia identitară a spaţiului geografic intracarpatic şi-a găsit o expresie fericită într-un nume adecvat – **Transilvania**.

2. Transilvania şi regatul maghiar medieval. Identitatea prin statutul politico-juridic şi teritorial. Teritoriul intracarpatic a intrat sub autoritatea politică a maghiarilor prin cucerire, la începutul secolului al X-lea. Denumirea originară a teritoriului, *Erdő-elve* („ţara de dincolo de păduri"; a nu se face confuzie cu „ţara de dincolo de munţi" – *Havas-elve*, dată, mai târziu, de maghiari, Ţării Româneşti), indică faptul că maghiarii au considerat Transilvania, încă de la început, ca un teritoriu deosebit de al lor[7]. În secolul al X-lea, Transilvania a fost un principat independent de regatul maghiar, condus de domnitori proprii, care în izvoarele maghiare (cronica lui Anonymus, de exemplu) se numeau *gyula*. Aceştia erau urmaşii şi descendenţii acelor căpetenii care şi-au impus autoritatea „dincoace de păduri", prin preluarea ducatului lui Gelou.

Încorporarea Transilvaniei în regatul maghiar începe în secolul al XI-lea, iniţial prin deposedarea acelui *gyula* local de către regele Ştefan I în primii ani ai secolului. Apoi, printr-o înaintare spre estul şi sudul teritoriului intracarpatic, acesta a fost încorporat regatului în secolele XI-XIII. Acţiunea cuceritoare a regalităţii maghiare s-a desfăşurat concomitent cu procesul de organizare a acestor teritorii în conformitate cu modelul administrativ al vremii şi realităţii locului.

În ansamblul său, în sensul de regiune intracarpatică, Transilvania nu a avut un statut aparte în regatul Ungariei, căci, la momentul încorporării, ea nu a constituit un *regnum*, fapt ce i-ar fi permis, pe cale de consecinţă, să se „înscrie" între regatele coroanei Sfântului Ştefan. Din acest punct de vedere, încă de la început, Transilvania a fost percepută şi tratată ca parte a regatului Ungariei

[7] Pál Engel, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale. 895-1526,* traducere Aurora Moga, ediţie îngrijită de A. A. Rusu, I. Drăgan, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2006, p. 23 passim. (în continuare: *Regatul Sfântului Ştefan*).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

(*regnum Hungariae*), deosebindu-se, ca statut şi percepţie politico-juridică, de Dalmaţia şi Croaţia[8]. Pe harta Ungariei medievale, Transilvania nu apare ca o unitate politico-administrativă de sine stătătoare, distinctă, cu organizare proprie, instituţii proprii, între autorităţile căreia şi regele Ungariei să se stabilească un anume raport politico-juridic, eventual de subordonare. În acest context, este greu să se vorbească de „autonomia Transilvaniei", căci Transilvania nu a funcţionat ca o entitate statală care, prin instituţiile sale şi în virtutea unor cadre statuate cu autorităţile centrale regale, să fi beneficiat de dreptul de a legifera şi a judeca în nume propriu.

Cu toate acestea, teritoriul intracarpatic a avut, în ansamblul său, dar şi pe „bucăţi", unele particularităţi în ansamblul statal maghiar, fapt care i-a conferit o anume individualitate şi a făcut, în timp, să fie perceput în termenii unei anume specificităţi.

Pe harta Transilvaniei s-au individualizat, de-a lungul Evului Mediu, trei regiuni oarecum distincte între ele: regiunea comitatelor (numite „nobiliare", de la o vreme); regiunea de colonizare a saşilor; regiunea controlată de populaţia secuiască. Alături de acestea, la un moment dat, a dobândit un statut aparte Ţara Făgăraşului, care s-a păstrat până în secolul al XVI-lea[9].

În cazul primului aspect, raţiuni multiple (nevoia unei bune administraţii, considerente militare de apărare, unele tradiţii locale şi centrale instituţionale etc.) au impus instituirea instituţiei voievodului – ca autoritate cu funcţiuni administrative, militare şi, parţial, judiciare – , subordonată şi numită de autoritatea regală, asupra celor şapte/comitate din teritoriul Transilvaniei. Instituirea funcţiei voievodale nu a atras după sine constituirea unui Voievodat al Transilvaniei, similar, cumva, entităţilor statale extracarpatice sau din alte spaţii de construcţie statală (ale slavilor, îndeosebi). Este adevărat, însă, că au existat tentative repetate, unele foarte consistente, ale unor voievozi de a transforma Transilvania într-un *regnum Transilvanum*[10], dar, la scara duratei istorice lungi, un astfel de demers nu va fi posibil decât în secolul al XVI-lea, după destrămarea regatului maghiar. Aceste episoade au generat percepţia unei anume specificităţi a Transilvaniei în ansamblul regatului, fapt real de altfel. Specificitatea nu poate fi judecată, din

[8] Croaţia şi Dalmaţia, deşi regalitatea maghiară şi-a impus autoritatea asupra lor, în special prin regele Coloman, acestea nu au devenit provincii ale Ungariei, ci „ţări lipite" coroanei. Independenţa Croaţiei, de exemplu, s-a exprimat în titulatura regelui (la 1108, regele Coloman s-a autointitulat „rege al Ungariei, Dalmaţiei şi Croaţiei") şi prin faptul că autoritatea lui se exercita acolo nu de un comite, ca în cazul regatului, ci printr-un demnitar numit „ban" – locţiitor regal investit cu competenţa juridică a unui vicerege. În rest, societatea croată trăia mai departe după propriile legi şi obiceiuri (Pál Engel, *Regatul Sfântului Ştefan*, p. 63-65).

[9] Vezi Antal Lukács, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1999. (în continuare: *Ţara Făgăraşului*).

[10] T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregaţional*, Cluj-Napoca, Centrul de studii Transilvane/Institutul Cultural Român, 2003.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

punct de vedere juridic şi teritorial, la nivelul unei „autonomii a Voievodatului Transilvaniei"[11], ci, cel mult, a unei tendinţe separatiste/autonomiste.

În cazul celui de al doilea aspect, teritoriul de colonizare a saşilor şi comunitatea acestora au reprezentat un caz aparte. Comunitatea săsească din Transilvania, la început cea sibiană (*comitatus Cibiniensis*, prin *Bula de Aur* din 1224 a regelui Andrei II), apoi întreaga comunitate a acestora din Ardeal (*Universitas Saxorum*, constituită prin privilegiul regelui Matia de Hunedoara, din 1486), a dezvoltat un statut autonom în ansamblul regatului maghiar. Autonomia comunităţii săseşti nu a fost expresia unui raport cu unele autorităţi statale transilvănene, ci al unuia cu regalitatea maghiară. Din punct de vedere teritorial, autonomia amintită nu viza decât o parte a zonei intracarpatice, nici pe departe toată Transilvania; a extrapola autonomia unei regiuni asupra întregului teritoriu transilvănean este mai mult decât abuziv.

În cazul celui de al treilea aspect, regiunea secuilor din partea răsăriteană a Transilvaniei nu s-a aflat nici ea sub autoritatea voievodului, ci a regelui Ungariei, prin comitele secuilor. Chiar atunci când demnitatea de comite al secuilor era deţinută de voievodul Transilvaniei, subordonarea comunităţii secuieşti faţă de acesta nu se realiza în virtutea demnităţii voievodale, ci a aceleia de comite al secuilor; este vorba aici de două demnităţi distincte, ambele de subordonare regală, chiar dacă uneori au fost deţinute de aceeaşi persoană. O anumită autonomie a acestei regiuni (în planul privilegiilor conferite comunităţii, administraţiei locale şi, parţial, în plan judiciar) a fost rezultatul unui raport cu regalitatea, nu cu unele autorităţi statale voievodale locale (posibile, dar inexistente în aceşti termeni).

Din acest punct de vedere, politico-juridic şi teritorial, Transilvania se înfăţişează ca o hartă cu trei-patru „pete mari" şi, ca atare, ea a putut fi prezentă în conştiinţa vremii ca „ţara celor trei ţări".

Nici din punct de vedere confesional, Transilvania nu a fost expresia unei unităţi (omogenităţi). Dioceza catolică de Alba Iulia „acoperă", administrativ, doar o parte a comunităţii catolice, căci o parte a comunităţii catolice săseşti avea raporturi administrative pe linie bisericească cu arhiepiscopia de Esztergom (Strigoniu). Alături de comunitatea catolică, harta confesională a Transilvaniei primei jumătăţi a mileniului al doilea cuprinde o importantă comunitate de creştini ortodocşi, reprezentată majoritar de români, răspândiţi peste tot arealul geografic intracarpatic.

---

[11] Există o lungă tradiţie în istoriografia românească pe linia „autonomiei Transilvaniei voievodale" în raport cu regatul Ungariei medievale, susţinută mai ales de scrierile istoricilor români din Ardeal. Pe această linie, cel mai reprezentativ istoric al perioadei interbelice a fost Ioan Lupaş, cu celebrele sale teze: *Individualitatea istorică a Transilvaniei* şi *Fazele istorice în evoluţia constituţională a Transilvaniei*. (vezi, de exemplu, I. Lupaş, *Din istoria Transilvaniei*, ediţie îngrijită de Maria Vlasiu, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1988, p. 3-18). În anii postbelici, şcoala istorică din jurul academicianului Ştefan Pascu, autorul celebrelor volume ale *Voievodatului Transilvaniei*, a dus mai departe, uneori până la forme paroxistice, teza „statul românesc autonom al Transilvaniei".

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În concluzie, „harta geografică", cu numele său „Transilvania", nu se suprapune cu harta politico-administrativă (a „regiunilor administrative"), nici cu cea confesională, nici cu cea etnică, cum vom vedea.

3. Identitatea economică. „Ceilalţi" despre bogăţiile şi resursele ţării. Începând cu secolul al XV-lea, Transilvania este tot mai prezentă în scrierile vremii, fie ele relatări de călătorie, rapoarte diplomatice, lucrări cu destinaţie ştiinţifică sau scrisori cu destinaţie personală. Aproape că nu există străin care, vizitând cu diverse îndeletniciri Transilvania, să nu-i fi remarcat bogăţiile.

Relatările cele mai entuziaste, căci în aceşti termeni sunt cele mai multe dintre consemnările referitoare la spaţiul intracarpatic, sunt făcute cu referire la bogăţiile naturale valorificate (aur, argint, sare, chiar fier şi plumb), ceea ce spune foarte mult despre oamenii de aici. Nu lipsesc, de asemenea, consemnările despre bogăţia Transilvaniei în păduri de tot felul, ape curgătoare, ape minerale (tămăduitoare), păşuni întinse şi ogoare. Transilvania este foarte bogată în vite, grâne, vii şi vinuri, fructe de tot felul, relatează cei mai mulţi dintre cei care şi-au consemnat în scris impresiile despre această regiune.

Una dintre cele mai interesante descrieri a bogăţiilor şi resurselor Transilvaniei îi aparţine lui Anton Verancsics[12], un cunoscător nemijlocit al realităţilor economice, politice, sociale şi spirituale de aici. Spune vestitul cărturar: „Căci are păduri umbroase, pline de farmec şi este udată de râuri nesecate, şi în tot locul se ivesc dealuri însorite, acoperite de vii [...]. Regiunea este de altminteri foarte potrivită pentru toate semănăturile şi dacă vrei să o compari cu acele <regiuni> ce se fălesc cu rodnicia gliei, cu îmbelşugarea bucatelor, cu mulţimea turmelor, cu râuri, izvoare <şi> cursurile <lor> de apă, cu blândeţea aerului, în sfârşit cu toate cele ce sunt pentru folosul omului [...] va întrece pe cele mai multe. Căci în adevăr este atât de bogată în grâne şi chiar în vinuri, încât adeseori se vine de aici chiar în ajutorul Ungariei şi al ţărilor vecine"[13]. „[...] îndrăznesc să spun,

[12] Anton Verancsics (Verantio, cum apare în unele scrieri) (1504-1573), se trăgea, prin mama sa, dintr-o familie de seamă din Traù. Studiile înalte le-a făcut la Universitatea din Padova. Ascensiunea sa se datora unchiului său, Ioan Statilius, prepozit de Buda şi Veszprém, secretar al regelui Ioan I şi episcop al Transilvaniei. Numit prepozit al capitlului din Alba Iulia, Verancsics a îndeplinit misiuni diplomatice la Sigismund I al Poloniei, la dogele Veneţiei, la papa Clement VII şi papa Paul II, la Francisc I al Franţei, la Henric VIII al Angliei şi la Ferdinand I de Habsburg, „regele romanilor". În anul 1549 părăseşte Transilvania, retrăgându-se în localitatea natală, Sebenico, în Dalmaţia. Curând după aceea, Verancsics intră în slujba lui Ferdinand I de Habsburg, care îl numeşte consilier şi episcop de Pécs. În anul 1553, episcopul îşi începe misiunea diplomatică la Poarta Otomană, care durează până în 1556, când soseşte noul ambasador al Habsburgilor, Busbeq. Verancsics se întoarce în Ungaria în 1557, fiind numit episcop de Eger. În anul 1567 este trimis din nou la Poarta Otomană de către împăratul Maximilian II, reuşind semnarea păcii habsburgo-otomane din 1568. Pentru serviciile sale, Verancsics a fost numit arhiepiscop de Esztergom şi palatin al Ungariei, în septembrie 1569. În anul 1573 a devenit cardinal. Lucrarea sa cea mai importantă cu referire la Transilvania este *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae*. Opera sa integrală a fost publicată de L. Szalay şi G. Wenzel în *Monumenta Hungariae Historica*, II, *Scriptores*, vol. II-VI, IX-X, XIX-XX şi XXXII, Budapest, 1857-1875. (*Călători străini*, I, p. 393-395).

[13] *Ibidem*, p. 408.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

consemnează Verancsics, că ar putea singură şi prin ea însăşi să îndestuleze cu grâne în cea mai mare parte puterea turcească şi să o întreţină cu ajutoare băneşti, atât de mănoasă este în bucate, îmbelşugată în vii, bogată în vite şi plină de tot felul de minereuri de metale şi de sare"[14]. În Transilvania, scrie Verancsics cu evidentă admiraţie, „aur şi argint se scot din orice munte: nu este nici o apă curgătoare în care să nu se spele aur; şi aş cugeta să susţin că întreaga Transilvanie este aşezată pe sare [...]. Produce şi fier, şi plumb; iar cât despre orice fel de poame, ca mere şi pere, nu rămâne în urma Italiei, nu numai ca gust, ci chiar ca belşug de pomet"[15].

În aceiaşi termeni sunt şi relatările altor străini despre Transilvania. Pe la anul 1520, Francesco Masaro[16] scria. „Şi în toată această regiune a Transilvaniei se află multe lucruri frumoase şi rare"[17], mai ales sare, ceară neagră şi aur. Un alt italian, Francesco della Valle[18], prezent în Transilvania în anul 1534, relata superiorilor săi: „[...] provincia Transilvania, care este destul de întinsă şi foarte bogată în toate acele lucruri care sunt de trebuinţă pentru traiul oamenilor, are multe mine cu felurite metale, mai ales mine de aur şi de argint, care răsar din pământ ca plantele, şi multe ocne de sare, care îndestulează nu numai această provincie, ci şi Ungaria şi alte ţări vecine"[19]. Peste mai bine de o jumătate de secol, un alt italian, Antonio Possevino[20], scria: „Transilvania este bogată nu numai în vite şi în fel de fel de animale sălbatice, dar este îmbelşugată şi în fructe, viţă de vie şi în păduri de stejari <ca> şi în mere şi pere care cresc de la sine, şi în afară de aceasta este atât de bogată în argint, aur şi sare, încât dacă s-ar face negoţ cu aceste

[14] *Ibidem*, p. 398.

[15] *Ibidem*, p. 409.

[16] Francesco Masaro, a fost secretarul oratorului Veneţiei la Buda, Lorenzo Ovio, până în octombrie 1523. De la Masaro avem o scrisoare din 1 mai 1520, către Zuan Batista Ramusio, secretarul dogelui Veneţiei, în care relatează unele aspecte din călătoria sa în Transilvania din 1519, precum şi o scrisoare-raport din 5 octombrie 1523. (*Călători străini*, I, p. 162-165).

[17] *Ibidem*, p. 167.

[18] Francesco della Valle (?- după 1545) era padovan la origine. Prin unchiul său, Giovanni Odo, medicul dogelui Andrea Gritti, della Valle intră în serviciul fiului dogelui, Aloisio, la Istanbul, în anul 1531. În această calitate, della Valle îl însoţeşte pe Gritti în Ungaria (1532) şi în cea de a doua călătorie spre regatul maghiar, sfârşită tragic la Mediaş, în 1534. Întors la Veneţia în 1535, Francesco della Valle îşi redactează „relaţia" cu privire la călătoriile sale în slujba lui Aloisio Gritti. După o copie din secolul al XVII-lea, manuscrisul lui della Valle a fost publicat în *Magyar Történelmi Tár*, III, 1857, de către Ivan Nagy. (*Călători străini*, I, p. 317-319).

[19] *Ibidem*, p. 324.

[20] Antonio Possevino (1533-1611) s-a născut la Mantova. În anul 1577 a îmbrăţişat cariera ecleziastică, dedicându-se luptei contra „ereziei". Ajuns secretarul Companiei lui Isus, Possevino este trimis de papă în diferite misiuni diplomatice, începând din 1577, în Suedia, Polonia şi Moscova. În Transilvania, Possevino a fost prezent în anul 1583, pentru o lună şi jumătate, din însărcinarea regelui Poloniei Ştefan Báthory. Descrierea Transilvaniei, terminată în decembrie 1583, intitulată *Transilvania*, a fost publicată de A. Veress în *Fontes rerum Transylvanicarum*, tom III, Budapest, 1913, însoţită de o traducere în limba maghiară. (vezi *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1970, p. 527-531. În continuare: *Călători străini*, II).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

produse aşa cum se vând în altă parte, şi s-ar arăta mai multă grijă minelor, şi dacă s-ar prelucra lâna chiar în ţară, veniturile ar fi foarte mari"[21].

În descrierile cu privire la bogăţiile ţării, comparaţiile cu Ungaria şi alte spaţii europene sunt frecvente. Cele mai frecvente comparaţii sunt cu Moldova şi Valahia, din acest punct de vedere Transilvania fiind într-un avantaj evident. Iată, de exemplu, pe la anul 1527, renumitul diplomat polonez Ieronim Laski relata următoarele despre cele văzute în Transilvania: „Am crezut că părţile cele mai mănoase ale Ungariei ar fi la Buda şi la Caşovia, dar acestea nu sunt nimic faţă de această provincie a Transilvaniei, căci în această provincie abia sunt unele mici râuri care să nu dea aur prin spălare, vei găsi cele mai mari podgorii, un belşug uriaş de sare, minereurile dacă le cauţi nu sapi niciodată în zadar, căci vei găsi sau aur sau argint sau aramă sau sare"[22]. La rândul său, transilvăneanul Georg Reicherstorffer[23], în *Chorographia Transilvaniei*, scria următoarele despre Transilvania: „Pământul, prin firea sa, este foarte bogat în aur, argint, vin, cereale, păşuni, vite, izvoare, râuri, pe scurt (locuitorii – n. n.) au toate cele ce ţin de folosul şi înlesnirea vieţii, astfel că nu din întâmplare a fost numită Transilvania de cei vechi: comoara regatului Ungariei"[24]. Mai departe, autorul spune: „Şi să nu bănuiască cineva că în toată Europa mai există o provincie egală prin bogăţie şi frumuseţe cu această provincie, sau mai de seamă prin venitul <său> [...]"[25].

La mijlocul secolului al XVI-lea, realităţile economice şi condiţiile geografico-climatice deosebit de prielnice ale Transilvaniei erau foarte bine cunoscute în Europa, nu numai în rândul mediului de afaceri. Graţie unor geografi de mare renume, cum ar fi, de exemplu, Sebastian Münster[26], Transilvania devine un „bun comun" al conştiinţei culturale şi politice a Europei.

4. Transilvania şi locuitorii săi. Identitatea prin oameni. Teritoriul intracarpatic reprezintă o veche vatră de locuire umană, pentru că a oferit condiţii optime de viaţă comunităţilor umane care s-au aşezat aici. Habitat complex, cu oferte naturale multiple pentru moduri de viaţă diverse, teritoriul Transilvaniei a

[21] *Ibidem*, II, p. 540.

[22] *Călători străini*, I, p. 235.

[23] Georg Reicherstorffer, sas din regiunea Sibiului, secretar al reginei Maria a Ungariei în preajma bătăliei de la Mohács. În anul 1526, Reicherstorffer devine secretar regal şi consilier al regelui Ferdinand I de Habsburg. În slujba monarhului vienez, Reicherstorffer îndeplineşte mai multe misiuni diplomatice, mai ales în Moldova (1527), Transilvania (1527-1528) etc. Lucrările sale fundamentale sunt: *Chorographia Moldovei*, tipărită în 1541, şi *Chorographia Transilvaniei*, tipărită la Viena în 1550. Lucrările sale au fost intens folosite în epocă de către diverşi autori, fiind retipărite de mai multe ori, începând cu anul 1595. (*Călători străini*, I, p. 181-186).

[24] *Ibidem*, p. 210.

[25] *Ibidem*, p. 226.

[26] Sebastian Münster (1489-1552) era un german, născut la Ingelheim, cu studii universitare la Heidelberg şi Tübingen. Călugăr franciscan, Münster a fost profesor la Heidelberg (1524), apoi la Basel (1528), ca unul dintre specialiştii importanţi în teologie şi ebraică. Lucrarea sa de căpetenie a fost „Cosmografia" (*Beschreibung aller Länder*). În anul 1544, lucrarea umanistului german apare tipărită în latină şi germană. În anii următori, ea a fost tipărită în mod repetat în germană (1545, 1546, 1548, 1550, de exemplu), în franceză şi engleză (1552), în italiană (1548). (*Călători străini*, I, p. 501).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

constituit o zonă geografică a continuităţii vieţii umane, încă din perioadele preistorice şi ale istoriei vechi. Comunităţi umane de diverse origini şi aparţinând unor „culturi istorice" tot aşa de diverse s-au succedat de-a lungul mileniilor în zona intracarpatică.

„Intrarea în istorie" a teritoriului Transilvaniei în vremea dacică şi romană, apoi daco-romană şi a Evului Mediu timpuriu, a imprimat un curs nou în interpretarea istoriografică cu privire la problema în discuţie: „Transilvania şi locuitorii săi". O controversă aprinsă s-a declanşat în istoriografia românească şi cea maghiară pe seama locuirii Transilvaniei în perioada de după „retragerea aureliană" (ca să folosim o expresie din uzul terminologic al istoriografiei româneşti) şi a migraţiilor mileniului întâi.

Controversa pe tema populării Transilvaniei s-a născut treptat, în epoca premodernă şi modernă, pe măsură ce două dintre etniile din Ardeal – românii şi maghiarii – au început să susţină „programe naţionale" proprii, cu obiective uneori ireconciliabile sau/şi incompatibile. Cu timpul, în contextul evoluţiei istorice favorabile uneia sau alteia dintre cele două comunităţi, controversa s-a amplificat, iar depărtarea şi/sau apropierea de adevărul istoric a evoluat sinuos[27]. Spaimele, frustrările, nostalgiile, orgoliile, speranţele şi exclusivismele de tot felul au alimentat, explicit sau în subsidiar, teoriile istorice sau ideologiile ambelor părţi, aşa încât astăzi înfundătura este mult mai aproape decât cu ceva vreme în urmă.

Speranţa ieşirii din impas nu poate veni decât în mod firesc; aşa cum anumite „vremuri" au generat disputa, alte „vremuri" o vor atenua sau o vor trece în uitare. „Castrarea"/„domesticirea" celor două istoriografii naţionale, prin schimbarea generaţiilor de istorici şi depăşirea orizontului explicativ de tip „parohial", atenuarea sentimentului naţionalist-exclusivist, prin generaţiile care vin, ataşate tot mai mult unui câmp supranaţional de valori, şi afirmarea puternică a unei atitudini transilvănene tot mai cooperante pot fi elementele unei speranţe.

Scopul nostru nu este cel al unui dialog pe tema controversei mai sus amintite, ci al evidenţierii procesului constituirii identităţii transilvănene şi a identităţilor etnice subsumate acestuia, cu referire la prima jumătate a mileniului al doilea, în contextul mai larg al „genezei medievale a naţiunilor moderne", ca să folosim din nou o expresie prezentă în istoriografia de azi. Un astfel de demers presupune, în opinia noastră, abordarea unei triple probleme: populareа Transilvaniei, populaţia Transilvaniei şi percepţia celorlalţi asupra acestei populaţii. Să le abordăm pe rând.

4.1. Despre populareа Transilvaniei. Tema populării Transilvaniei în Evul Mediu şi cea a apartenenţei etnice a locuitorilor ei constituie un subiect amplu

[27] Între 1944 şi 1989, istoriografia românească a înregistrat 13.972 de titluri referitoare la Transilvania, 94,7% fiind publicate în perioada 1965-1989. Perioada medievală, a „populării Transilvaniei", s-a bucurat de atenţia „deliberată" a istoricilor. Între 1944 şi 1964 de exemplu, din cele 707 de studii referitoare la Transilvania, 151 au vizat perioada medievală. (vezi G. Moisa, *Evoluţii istoriografice în primele două decenii ale regimului comunist*, în *Crisia*, XXX, 2000, p. 408-409).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

dezbătut în istoriografia românească şi istoriografia maghiară. Dincolo de motivaţiile politice şi ideologice ale acesteia, dezbaterea ştiinţifică îşi găseşte temeiul justificat într-o realitate medievală complexă, caracterizată prin caracterul multietnic (pluriidentitar) al Transilvaniei şi amploarea relaţiilor interetnice din acest spaţiu geografico-uman. Din momentul în care această realitate a intrat în conştiinţa elitei transilvănene şi europene (fapt petrecut încă din primele secole ale mileniului al doilea, dar mai ales în secolele XV-XVI) şi a început să fie exprimată (oral, dar mai ales în forme scrise), Transilvania a dobândit un nou element identitar – cel etnic, ca „ţara celor trei naţiuni şi patru popoare".

În istoriografia românească, tema „populării Transilvaniei" se circumscrie următoarelor teze fundamentale: „Transilvania – străvechi pământ românesc", căci strămoşii autohtoni ai românilor – traco-daco-geţii – au locuit aici din vremuri îndepărtate („indo-europene") şi tot aici aceştia şi-au aşezat centrul statelor lor în Antichitate, ctitorii statalităţii fiind vestiţii Burebista şi Decebal[28]; „Transilvania – leagănul formării poporului român", căci, se spune, în Transilvania s-a aflat centrul stăpânirii romane în Dacia şi centrul romanizării şi romanităţii nord-dunărene[29]; „Retragerea aureliană din Dacia şi continuitatea daco-romană la nordul Dunării" în secolele „mileniului întunecat"; „rezistenţa daco-romană în faţa migratorilor şi etnogeneza daco-romană a românilor în vatra străbună", la nord şi sub de Dunăre[30];

[28] Iată câteva afirmaţii, cu mare frecvenţă în lucrări: „În nord-est vecinii dacilor erau slavii, care făceau parte din acelaşi grup cu limbi *satem* de popoare indo-europene. În nord şi nord-vest se aflau celţii (boii, tauriscii, anarţii) apoi, după înfrângerea lor de Burebista, germanii suevi [...]. În vest vecinii dacilor erau illiro-panonii şi celţii, în sud-vest scordiscii, în sud tracii, apoi Imperiul Roman, şi în est mai întâi sciţii, apoi sarmaţii şi, desigur, oraşele greceşti de pe ţărmul apusean al Pontului Euxin". (*Istoria României. Transilvania*, vol. I, coord. Anton Drăgoescu, Cluj-Napoca, Ed. „George Barițiu", 1997, p. 84. În continuare: *Transilvania*); „Burebista [...] în relativ scurt timp şi-a întins autoritatea asupra întregului teritoriu locuit de daci, a recucerit teritorii pierdute de daci [...], a cucerit oraşele greceşti de pe ţărmul vestic al Pontului Euxin [...]". (*ibidem*, p. 89); „Reşedinţa lui Burebista până la sfârşitul domniei sale a fost în cetatea de la Costeşti (Cetăţuie)", centrul religios al statului geto-dacic al lui Burebista fiind la 20 de kilometrii spre sud, pe „Kogaion (unde se fondase Sarmizegetusa)". (*ibidem*, p. 90); În centrul „pământului românesc" se află Podişul Transilvaniei, locuit din cele mai vechi timpuri. (*Istoria României*, redactată de M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins. Ş. Papacostea, P. Teodor, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1998, p. 7. În continuare: *Istoria României*).

[29] Cucerirea Daciei nord-dunărene a însemnat că „civilizaţia epocii principatului se răspândeşte din Dobrogea şi până în Transilvania, unificatoare şi nivelatoare, trecând peste graniţele provinciale [...]". (*Istoria României*, p. 50); „Oraşele *Apulum* (Alba Iulia) au constituit însă cel mai important centru militar, administrativ şi economico-social al Daciei", o Dacie „puternic şi ireversibil romanizată" (*Transilvania*, p. 129, 141); „Victoria romană [...], privită din perspectiva timpului scurs de atunci, înseamnă sfârşitului unui popor, dar şi începutul istoriei altuia nou, începutul istoriei poporului care avea să se zămislească din amestecul învinşilor cu învingătorii". (*ibidem*, p. 110); „În Transilvania s-a făcut cea mai intensă colonizare cu populaţie latinofonă *ex toto Orbe Romano* (Eutropius), pentru extragerea eficientă a minereurilor, prelucrarea lor, cultivarea ogoarelor etc.". (I. A. Pop, *Românii şi maghiarii*, p. 20).

[30] „Actul retragerii aureliene nu înseamnă însă momentul final al romanismului [...]. După retragerea aureliană se perpetuează o *romanitate fără imperiu* prin populaţia daco-romană latinofonă, deprinsă cu civilizaţia provincială romană [...]". (*Istoria României*, p. 96); „Aşezarea temporară a unor migratori în Dacia [...] nu înseamnă distrugerea romanităţii. Cei veniţi erau puţini în comparaţie

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

„Existența unei populații românești majoritare în Transilvania" și a unor „formațiuni politice prestatale românești" în Transilvania, Banat și Crișana la momentul venirii ungurilor în Pannonia[31]; „Cucerirea Transilvaniei de către maghiari și așezarea sașilor și secuilor în Transilvania"; „Autonomia Voievodatului Transilvaniei și continuitatea țărilor românești intracarpatice"[32].

Istoriografia maghiară tradițională susține, de mai multă vreme, câteva teze fundamentale cu privire la tema în discuție, grupate sub genericul „popoarele Ungariei medievale". Facem din nou precizarea, ca și în cazul istoriografiei românești, că nu avem în vedere în paginile de față valoarea de adevăr a acestor teze, ci afirmațiile în sine, pentru a vedea în ce măsură aceste teze au legătură cu un demers similar, de construcție identitară, al cărturarilor medievali. Să urmărim câteva opinii.

Istoricul maghiar Szűcs Jenő pornește de la premisa potrivit căreia istoria națiunilor medievale este, în esență, o istorie a colonizărilor, istoria „adunării popoarelor" (*congregatio populorum*)[33]. La venirea ungurilor, susține autorul, Pannonia era populată de slavi („poporul zonei"); toate popoarele anterioare s-au topit în masa slavă. Până în secolul al XII-lea, urmașii slavilor din jurul anului 900 au fost asimilați de către maghiari, inclusiv cei din „zonele de câmpie ale Transilvaniei" (pentru toți slavii, ungurii aveau un nume generic, *Tót*, care înseamnă „popor"). Doar un grup compact s-a menținut, cel al moravo-slavilor, în

cu băștinașii. Ei se instalează în locuri pe care băștinașii le ocoleau [...]. Noii veniți rămâneau separați de băștinași prin limbă, cutume juridice, uneori și prin religie. Din artefactele specifice grupurilor migratoare [...] autohtonii n-au preluat, practic, nimic". (*ibidem*, p. 119); „Caracterul romanic al populației autohtone n-a putut fi schimbat", chiar dacă a avut loc o influență slavă. (*ibidem*, p. 119); „Dar, în *Dacia* nord-dunăreană, regiunea cu cea mai densă locuire, unde s-au păstrat cele mai numeroase mărturii ale prezenței daco-romane după 275, este Podișul Transilvaniei. Faptul nu are de ce să mire pe nimeni, deoarece Transilvania a fost o zonă căreia autoritățile romane i-au acordat o atenție specială. [...]. Cu alte cuvinte, Transilvania a fost un nucleu al romanității orientale înainte de retragerea aureliană și a rămas un asemenea nucleu și ulterior. În aceste condiții, era firesc ca Transilvania să fie centrul de formare a poporului neolatin, moștenitor al acestei romanități, anume poporul român". (I. A. Pop, *Românii și maghiarii*, p. 20-21).

[31] *Ibidem*, p. 74 passim. Deși autorul susține că au existat unele exagerări ale istoriografiei românești de dinainte de 1989 pe această temă, nu ezită să concluzioneze: „Transilvania nu a fost curat daco-romană sau românească de-a lungul veacurilor și nici nu putea să fie, deoarece era un loc de ispititoare abundență și de trecere a oștilor. S-au așezat în ea mereu mai multe neamuri, în chip pașnic sau violent – sciți, celți, sarmați, romani, goți, huni, gepizi, avari, slavi, bulgari, unguri, pecenegi, uzi, cumani, secui, sași, cavaleri teutoni, alți germanici, evrei, țigani, sârbi, croați, ruteni, armeni etc. – dar de aproape două milenii romanitatea și românitatea i-au conferit personalitatea distinctă și i-au trasat esențialmente destinul". (*ibidem*, p. 10).

[32] Această teză este încă destul de prezentă în istoriografia românească, chiar la unii istorici renumiți, e adevărat că într-un mod mai atenuat decât în lucrările lui Ștefan Pascu despre Voievodatul Transilvaniei. Vezi, de exemplu, Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*, București, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 58-79; *Transilvania*, I, p. 208, 209, 217; I. A. Pop, *Românii și maghiarii*, p. 186 passim.

[33] Szűcs Jenő, *A középkori Magyarország népei*, în *Erdély a Históriában*, Csíkszereda, Pro-Print Könivkiadó, 1998, p. 19-36.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

valea Vagului şi Nitrei, grup care a constituit nucleul slovacilor de azi. După ce marea masă a slavilor a fost asimilată, noi colonişti slavi au fost aşezaşi in Ungaria (cehi, poloni, croaţi). Din acest moment, denumirea de *Tót* (varianta latină a fost *sclavus*) a fost folosită de maghiari doar cu referire la grupul etnic al slavilor din nord şi la cel de la est de Drava. Această zonă de la est de Drava a fost numită în Evul Mediu Slavonia (*Sclavonia*), iar în maghiară, *Tótország*.

Alături de maghiari, au sosit în Pannonia secuii. Doar în anumite privinţe, îndeosebi datorită caracterului său arhaic, comunitatea secuilor putea fi privită ca ceva separat de cea a maghiarilor; oricum, spune Szűcs Jenő, secuii s-au maghiarizat cu totul încă din vremurile de început. Toate neamurile care au fost colonizate în Ungaria primelor secole (din vest, „latinii", din est, pecenegii, uzii şi tot felul de musulmani) au fost asimilate până pe la anul 1200.

După anul 1200, dar mai ales după invazia mongolă, lucrurile se schimbă în ceea ce priveşte colonizarea. Ea devine mai intensă, iar unii colonişti (saşii, iazigii şi cumanii, de exemplu) au fost aşezaţi în grupuri compacte, primind anumite privilegii, fapt pentru care şi-au păstrat identitatea un timp îndelungat. Noii colonişti au fost aşezaţi în zonele împădurite, în ţinuturile de margine, cu populaţie mai rară. Din această perioadă, spune autorul, datează şi colonizarea slovacilor, în nordul Ungariei (abia aici, în regat, spune istoricul amintit, aceştia şi-au găsit identitatea, numindu-se „slovaci", din secolul al XV-lea), şi a românilor, în Transilvania. Românii, susţine Szűcs Jenő, au venit sau au fost aduşi de dincolo de Carpaţi, din „pământurile valahe", în frunte cu voievozi şi cnezi. Potrivit opiniei medievale, încheie istoricul, aceste duzine de „naţiuni" reprezentau, la un loc cu maghiarii, „poporul Ungariei".

Un alt caz este acela al istoricului Makkai László[34]. Potrivit renumitului istoric maghiar, ungurii, în drumul lor spre Pannonia, au pătruns mai întâi în Ardeal. Aici, în partea nordică a Ardealului, a rămas unul din cele cinci neamuri (triburi) ale ungurilor. Pe la anul 925, un *gyula*, pe nume Bogát, a preluat conducerea acestor maghiari din Ardeal. La aşezarea lor în Ardeal, ungurii au găsit, în nordul ţinutului, o populaţie slavă, cu o puternică influenţă avară. Această populaţie slavă s-a amestecat cu ungurii, maghiarizându-se în totalitate. Regiunea din Ardeal de la sudul râului Mureş se găsea sub controlul bulgarilor, regiune pe care ungurii o vor ocupa după 927.

După acest moment de început, în Transilvania au fost aşezaţi, pe rând, secuii, încă din timpul regelui Ştefan cel Sfânt, saşii, apoi românii. În ceea ce-i priveşte pe români, patria acestora o reprezintă partea sudică a Carpaţilor Meridionali, Munţii Banatului şi partea muntoasă dintre Serbia şi Bulgaria de azi, căci erau păstori transhumanţi. Înainte de invazia mongolă, români erau în Transilvania doar în zona Făgăraşului şi Haţegului. După invazia mongolă din 1241 începe colonizarea românilor (valahilor) şi în celelalte părţi ale Transilvaniei.

[34] Vezi Makkai Lásló, *Erdély betelepülése*, în *Erdély a Históriában*, Csíkszereda, Pro-Print Könivkiadó, 1998, p. 37-45.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cu unele nuanţe, şi istoricul Szász Zoltán se înscrie pe această linie istoriografică. Potrivit opiniilor sale[35], secuii s-au alăturat maghiarilor încă de la începutul campaniilor militare ale acestora înspre răsărit. Iniţial, secuii s-au aşezat în zona Crişurilor, de unde, cei mai mulţi, au fost aşezaţi de regele Ştefan I în Ardeal, la sud de Mureş şi Târnave. Cât îi priveşte pe saşi, aceştia au fost colonizaţi în sudul Ardealului de regele Ungariei Géza II (1141-1162).

În opinia istoricului, un caz aparte îl reprezintă cel al românilor. „La începutul Evului Mediu, arată Szász Zoltán, Transilvania istorică era un teritoriu împădurit, foarte slab populat, în care, după cu reiese din documente, undeva în jur de anul 1200, au sosit dinspre Balcani românii"[36]. Înainte de invazia mongolă, românii erau prezenţi în Ardeal doar în ţinuturile Haţeg şi Făgăraş. Din aceste zone sudice, românii au fost colonizaţi peste tot în Ardeal.

Aceste teze „tradiţionale" ale istoriografiei maghiare sunt, în momentul de faţă, supuse unei revizuiri de către unii istorici maghiari, chiar dacă acest proces este doar parţial. Cazul pe care îl avem în vedere în continuare este cel al istoricului Engel Pál. Iată câteva dintre ideile istoricului:

„Regiunea estică a bazinului carpatic – numită mai târziu Transilvania – foarte bogată în sare şi aur, a fost teritoriul altui popor indo-european, *dacii*, înrudit cu tracii"[37]. Peste câteva secole, „slavii s-au strecurat în periferiile bazinului carpatic, unde le-au lăsat loc liber avarii: unele regiuni transdanubiene, mai cu seamă cele vestice, bazinul Slovaciei de azi, precum şi Transilvania"[38]. Înainte de venirea ungurilor, marginea sudică a Câmpiei Panonice, cât şi Transilvania sudică, au aparţinut imperiului bulgarilor[39]. Prima cucerire a Transilvaniei de către maghiari a avut loc sub domnia ducelui Almos. Însă, susţine istoricul, „toponimii tribale nu se găsesc aici, ceea ce avertizează că acest ţinut nu poate fi considerat o parte a teritoriului ocupat de maghiari asemănător altor regiuni ale bazinului carpatic"[40]. Abia regele Ştefan I „a încorporat Transilvania, ţara lui Gyula, încă în 1003, şi a încredinţat-o unui guvernator"[41].

Cât priveşte celelalte popoare ale Transilvaniei, autorul se distanţează, destul de evident, de opiniile istoriografice tradiţionale. Referindu-se la saşii ardeleni, autorul spune: „Coloniştii germani nu au sosit pe teritorii complet nepopulate"[42], contrazicând mai vechea teză cu privire la „pustiul" (*terra deserta*) din sudul Transilvaniei la momentul colonizării săseşti. Cât îi priveşte pe secui, autorul susţine teza, împărtăşită de mai mulţi istorici maghiari, potrivit căreia secuii

[35] Szász Zoltán, *Székelyek, szászok, románok a középkorban*, în *Erdély a Históriában*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1998, p. 52-58.
[36] *Ibidem*, p. 57.
[37] Pál Engel, *Regatul Sfântului Ştefan*, p. 30.
[38] *Ibidem*, p. 32.
[39] *Ibidem*, p. 33.
[40] *Ibidem*, p. 51.
[41] *Ibidem*, p. 55.
[42] *Ibidem*, p. 141.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

sunt un grup etnic aparte. „Iniţial, subliniază Engel Pál, secuii au trăit risipiţi în diferite regiuni ale ţării-mamă [...]. Cel mai mare grup al lor, până la sosirea saşilor, a trăit în sudul Transilvaniei [...]"[43]. În răsăritul Ardealului, secuii au fost aşezaţi în cursul secolelor XII-XIII, unde, până atunci, trăia o populaţie foarte rară, slavă şi maghiară.

Românii reprezintă, şi de această dată, o problemă aparte. Teza potrivit căreia valahii „fuseseră deja prezenţi la venirea ungurilor, pare convingătoare din mai multe motive şi a fost, în bună parte, acceptată", susţine istoricul[44]. Faptul că Transilvania a fost parte a Daciei cucerite de romani, iar românii sunt descendenţii populaţiei romanizate, pomenirea românilor în Ardeal în diplome regale începând de pe la anul 1200, precum şi faptul că in epoca modernă românii erau majoritari în Ardeal, „este raţional să presupunem că aceasta aşa a fost dintotdeauna"[45]. Dar, se întreabă istoricul, cum de românii au rămas ortodocşi într-o lume catolică? Sau cum se face că toponimia lor domină doar în zonele înalte, împădurite, de importanţă secundară, deci zonele de colonizare în Evul Mediu târziu?

Concluzionând, autorul arată: „[...] în acele părţi ale Transilvaniei care în secolul al XIII-lea au fost deja locuite, românii au fost precedaţi de alte popoare: slavii, maghiarii, ba chiar germanii. [...]. Nu este uşor să pui de acord dovezi într-atât de contradictorii. Putem fi siguri că în Transilvania a existat populaţie românească cu mult înainte de Anonymus şi dacă el a crezut că aceştia au fost locuitorii cei mai vechi, nici numărul lor nu a putut fi neînsemnat. Dar afirmaţia că în părţile mijlocii şi nordice s-au aşezat de timpuriu este cu totul improbabilă. În jurul lui 1200, când îi întâlnim prima dată, ei trăiau în partea cea mai sudică a Transilvaniei, pe versanţii Carpaţilor sudici şi imediat lângă ei. [...]. Această regiune, Făgăraşul de mai târziu, a rămas un district românesc aparte până la sfârşitul Evului Mediu, nu s-a topit în regiunea săsească şi nu a devenit nici comitat nobiliar. Românii trebuie să fi trăit în număr mare şi în comitatul Hunedoara, unde îi găsim deja prin jurul anului 1250 şi, poate, tot aşa în munţii de la sud de Caransebeş. În alte părţi ale Transilvaniei însă, trebuie să fi fost foarte puţini [...]"[46].

În concluzie, Transilvania a fascinat, încă din vremurile medievale, prin caracterul enigmatic şi legendar al aşezării acestor neamuri de oameni aici. Tot acest mister şi farmec, zugrăvit atât de interesant de cărturarii vremii şi trăit cu atâta intensitate de oamenii acelor vremuri s-a spulberat în epoca modernă o dată cu construcţiile ideologice naţionale şi naţionaliste.

4.2. „Ceilalţi" despre locuitorii Transilvaniei. Aspecte generale

Realitatea multietnică a Transilvaniei a intrat devreme în conştiinţa Europei intelectuale, devenind, încă din secolul al XV-lea, unul din elementele sale identitare. Umanişti de mare prestigiu cultural, dar şi diplomaţi sau demnitari din

[43] *Ibidem*, p. 143.
[44] *Ibidem*, p. 144.
[45] *Ibidem*, p. 143.
[46] *Ibidem*, p. 145-146.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

diverse ţări, nu au ezitat să evidenţieze această specificitate etnică a Transilvaniei din acea vreme.

Enea Silvio Piccolimini, în secolul al XV-lea, în *Cosmographia* sa, ţinea să precizeze despre Transilvania că „a fost locuită odinioară de daci, popoare viteze şi vestite prin multe înfrângeri ale romanilor. În vremea noastră este locuită de trei popoare (*gentes*): saşii (*Teutones*), secuii şi românii (*Valachii*)"[47]. Peste câteva decenii, adresându-se mediului umanist vienez, redactând în acest sens o lucrare special destinată provinciei natale, intitulată *Chorographia Transilvaniei*, Georg Reicherstorffer scria: „[...] această provincie se împarte între trei naţiuni ce se deosebesc între ele prin religie, moravuri, obiceiuri şi întrucâtva prin legi şi care locuiesc în această regiune pe porţiuni deosebite, adică saşii, secuii şi ungurii. Printre aceştia locuiesc şi românii (*Valachii*) înşişi, băştinaşi (*incolae*) ai acestor provincii [...]"[48]. Spune Reicherstorffer mai departe: „Aşadar, această prea mândră şi bogată regiune şi provincie este înzestrată cu multe neamuri şi locuitori [...]"[49].

În secolul al XVI-lea, practic nu există descriere a Transilvaniei care să nu menţioneze acest statut special al provinciei din punct de vedere etnic. Menţionăm şi de această dată faptul că nu ne interesează, din perspectiva demersului teoretic al acestui studiu, valoarea de adevăr a relatărilor pe care le vom evidenţia. Scopul este să evidenţieze identitatea Transilvaniei în secolele XV-XVI, aşa cum a fost ea percepută şi definită în mediile culturale ale vremii.

Printre cei care au vorbit despre identitatea etnică a Transilvaniei de la mijlocul secolului al XVI-lea se numără şi Anton Verancsics. Transilvania, scria Verancsics după mai mulţi ani petrecuţi la Alba Iulia, „este locuită de trei naţiuni: secuii, ungurii şi saşii (*Saxones*), aş adăuga totuşi şi pe români (*Valachos*), care, deşi îi ajung uşor la număr, totuşi nu au nicio libertate (*libertas*) [...]"[50]. Ceea ce îl frapează pe Verancsics, fapt pe care ţine să-l evidenţieze, este „[...] cum aceste neamuri atât de deosebite locuiesc aceeaşi ţară, este atâta armonie şi înţelegere între ele, încât nimic nu este mai uimitor"[51].

Contemporan cu Verancsics, italianul Giovan Andrea Gromo[52] face şi el cunoscut lumii europene umaniste realităţile etnice ale ţării pe al cărei principe îl

[47] *Călători străini*, I, p. 471.
[48] *Ibidem*, p. 208.
[49] *Ibidem*, p. 226.
[50] *Ibidem*, p. 410.
[51] *Ibidem*, p. 416.
[52] Giovan Andrea Gromo (1518-după 1567), italian, născut la Bergamo. În 1538 avea gradul de căpitan, slujind la diverşi principi europeni. Ajunge la curtea principelui Transilvaniei, Ioan Sigismund Zápolya, la 1 mai 1564, rămânând aici 11 luni. La curtea princiară din Alba Iulia erau mulţi slujitori de origine italiană, căci mama principelui, Isabella – fiica regelui Poloniei şi a Bonei Sforza – manifestase predilecţie pentru curtenii italieni. Gromo a fost la Alba Iulia căpitanul pedestraşilor gărzii principelui, îndeplinind şi misiuni de informare pentru stăpânii săi din Italia. În această dublă calitate, Gromo realizează o primă descriere a Transilvaniei, în anul 1564, adresată unui prelat italian, în realitate chiar Scaunului papal. O a doua descriere a Transilvaniei, mai amplă, redactată prin 1566-1567, a fost destinată lui Cosimo de Medici, duce de Florenţa şi Siena, indirect

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

slujise ceva vreme. Meritul său este dublu: pe de o parte, pentru că relatează de la faţa locului şi din mijlocul evenimentelor, iar, pe de altă parte, pentru că se adresează celor mai influente cercuri culturale şi politice ale vremii – papalităţii şi curţii imperiale habsburgice – , ambele direct implicate în cele se întâmplau în această zonă. Iată ce scrie italianul: „Trebuie să se ştie deci că aici locuiesc cinci naţiuni (în sensul de etnii – n. n.): întâi este cea unguréască (pe secui îi consideră o grupare din neamul acestora – n. n.), a doua cea săsească, a treia cea românească, a patra cea leşească, a cincea cea ţigănească. Toate acestea au obârşii deosebite, îndeletniciri deosebite şi moravuri deosebite"[53].

Din aceleaşi medii catolice, papale şi italiene vin şi relatările lui Antonio Possevino. Iată ce relatează înaltul funcţionar iezuit, adresându-se superiorilor săi: „Trei feluri de popoare locuiau şi locuiesc în Transilvania: ungurii <care> de fapt, se află în afara Transilvaniei, deşi sunt şi ei amestecaţi cu dacii (aşa îi numeşte Possevino pe ungurii din Ardeal – n. n.) cu care au totuşi aceeaşi limbă, românii care nu au un centru hotărât <al lor>, saşii care stăpânesc şapte oraşe, de aceea numesc în limba lor Transilvania: Siebenbürgen"[54].

Rapoarte cu informaţii importante despre locuitorii Transilvaniei ajung până departe, în Europa Apuseană. La 1574, francezul Pierre Lescalopier[55], întors din misiunea de la Istanbul, soseşte la Alba Iulia, la curtea principelui Ioan Sigismund. În călătoria sa prin Transilvania, cu destinaţia Cracovia, Lescalopier are prilejul să cunoască unele realităţi etnice de aici, pe care le va consemna în jurnalul său de călătorie. Despre cele observate la Alba Iulia spune: „Acolo nu locuiesc nici germani, nici români, ci toţi vorbesc ungureşte. Este limba obişnuită a ţării, căci Transilvania era o provincie a Ungariei, înainte de dezmembrarea acestui regat frumos şi înfloritor [...]"[56].

4.3. Despre populaţia Transilvaniei medievale. Sunt multe relatările străinilor care fac referire nu numai la etniile din Transilvania secolelor XV-XVI, ci şi la faptul că populaţia acestei provincii era destul de numeroasă.

---

chiar împăratului Maximilian II, înrudit cu ducele Cosimo. Prima scrisoare a lui Gromo a fost publicată de A Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 250-258. Textul celei de a doua scrisori a fost publicat, cu un studiu introductiv şi note critice, de A. Decei în *Apulum*, II, 1943-1945. (*Călători străini*, II, p. 312-315).

[53] *Călători străini*, II, p. 333.

[54] *Ibidem*, II, p. 543.

[55] Pierre Lescalopier (după 1550-după 1597), parizian, dintr-o familie de magistraţi ai Parlamentului francez. A studiat la Podova. La 1 februarie a plecat din Paris spre Istanbul, într-o călătorie de cunoaştere. Ajuns în capitala otomană, Lescalopier este sfătuit de către ambasadorul François de Noailles să meargă în Transilvania, pentru a se implica într-un plan, destul de ciudat, al reginei Caterina de Medici, vizând o posibilă căsătorie între principele Ştefan Báthory şi o domnişoară de onoarei a reginei. În acest context ajunge francezul la curtea princiară din Transilvania, venind prin Ţara Românească, împreună cu solii ardeleni ce se întorceau din misiune de la Poarta Otomană. Textul integral al jurnalului de călătorie al lui Lescalopier a fost publicat de P. Cernovodeanu sub titlul *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Ţara Românească şi Transilvania la 1574*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 434-463. (*Călători străini*, II, p. 418-420).

[56] *Călători străini*, II, p. 433.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Sebastian Münster, în *Cosmographia* sa, simte nevoia să precizeze din capul locului: „Transilvania are o populație numeroasă [...]"[57]. Același lucru îl face și Georg Reicherstorffer, în *Chorographia Transilvaniei*, în aceeași vreme cu umanistul german: „Așadar această prea mândră și bogată regiune și provincie este înzestrată cu multe neamuri și locuitori [...]"[58], și exemplele ar putea continua.

Relatările medievale despre populația Transilvaniei au alimentat disputa istoriografică pe această temă, mai ales în secolul trecut și mai ales în ceea ce-i privește pe istoricii români și maghiari. Motivul controverselor pe seama „majorității" etnice în Transilvania nu a fost, în cele mai multe cazuri, unul științific. Este vorba aici, mai degrabă, de angajarea istoricilor într-o dispută politică, cu conotații etnice, pe seama unui presupus drept istoric al majorității în guvernarea Transilvaniei.

Studiile de demografie istorică cu privire la Ungaria medievală îi determină pe istoricii din Ungaria să avanseze câteva cifre interesante, importante pentru studiul populației din Transilvania secolelor XV-XVI. Astfel, pe la 1430 regatul Ungariei, fără Slavonia, avea o populație estimată la 3-3,5 milioane de locuitori[59]. Raportată la suprafața regatului, de 295.000 km², însemna o densitate a populației de 10-12 locuitori/km². Pe la anul 1500, situația era substanțial schimbată: „[...] numărul total al populației sfârșitului de Ev Mediu (inclusiv Slavonia) nu trebuie să fi coborât sub 4,5 milioane. Densitatea medie a populației ar fi de 14-14,5 indivizi/km², susține Engel Pál[60]. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, numărul așezărilor din Ungaria și Transilvania poate fi estimat la 16.500, la care se adaugă aproximativ 3.000 din Slavonia. O așezare a avut cam 17,5 *porta*, cu 250 de locuitori. În unele zone, cum ar și ținutul limitrof muntos al Transilvaniei, concluzionează istoricul amintit, sătulețele mărunte cuprindeau cam șapte *porta*, deci aveau sub o sută de locuitori[61].

Cu privire la românii din Transilvania, autorul afirmă: „începând cu secolul al XIV-lea, toate semnele indică creșterea continuă a românilor în Transilvania [...]. Ei au devenit majoritari, cel târziu până în secolul al XVIII-lea"[62].

Alte studii mai vechi sunt mult mai îndrăznețe în aspecte demografice privind Transilvania, avansând date cu mari pretenții, tocmai prin exactitatea acestor cifre. Potrivit acestor studii, la mijlocul secolului al XVI-lea, românii din Transilvania ar fi fost în număr de 80-100.000, reprezentând, la sfârșitul aceluiași secol, 25% din locuitorii provinciei[63].

---

[57] *Ibidem*, p. 505.

[58] *Călători străini*, I, p. 226.

[59] Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 292. Teritoriul regatului maghiar de dinainte de Mohács cuprindea 318.000 km², din care 56.000 Transilvania, 23.000 Slavonia și 239.00 Ungaria propriu-zisă. În Transilvania, ținutul secuilor avea cam 12.700 km², iar autonomiile săsești cam 11.200 km². (*ibidem*, p. 349-350).

[60] *Ibidem*, p. 347.

[61] *Ibidem*, p. 348.

[62] *Ibidem*, p. 348.

[63] Vezi Lajos Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Budapest, 1936; Endre Havaszti, *The Ethnic History of Transylvania*, Astor Park, Florida, 1971, p. 76, 78.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Istoriografia maghiară din Transilvania a avansat studii importante cu privire la populaţia Transilvaniei medievale. Unele dintre acestea se referă la aspecte locale[64], pe când altele, la care şi noi vom face referire specială, au o arie de cuprindere mai mare.

Unul dintre studiile ample dedicate problemei demografice transilvănene îi aparţine lui Nyárády R. Károly, publicat cu un deceniu în urmă în *Erdélyi Múzeum*[65]. Cele mai multe date demografice, autorul le preia din lucrări şi studii de demografie istorică apărute cu mai multe decenii în urmă în Ungaria şi România. Astfel, pornind de la datele unui studiu din anii '60 a istoricului Györffy György[66], apoi de la concluziile lui Bálinth Gyula[67], istoricul Nyárády susţine că în secolul al XIV-lea în Transilvania locuiau între 34.000 (în cazurile cele mai restrictive) şi 40-42.000 (în cazurile cele mai bune) de secui. Cât îi priveşte pe ortodocşi, autorul, contrazicându-l, cu argumente foarte serioase spunem noi, pe Ştefan Pascu, susţine că numărul acestora era de aproximativ 80.000, faţă de 440.000 de catolici, ceea ce reprezintă 15% din totalul populaţiei Transilvaniei.

Pentru secolul al XV-lea, datele se schimbă într-o oarecare măsură. Folosind datele publicate de istoricul maghiar Mályusz Elemér[68], studiul istoricului Nyárády arată că în Transilvania secolului al XV-lea situaţia demografică era următoarea: maghiari – 200.000, reprezentând 47% din populaţie; secui – 55.000, reprezentând 13% din populaţie; saşi – 70.000, reprezentând 16%; români – 100.000, reprezentând 24% din populaţia totală de aproximativ 425.000 de locuitori. Conform istoricului Szabó István[69], susţine istoricul ardelean, numărul secuilor din Ardeal poate fi estimat la 55.000, chiar 70.000[70].

Pentru secolul al XVI-lea, în ceea ce priveşte populaţia săsească din Ardeal, concluziile lui Nyárády R. Károly se bazează pe unele date din două studii mai vechi, unul al istoricul sas Franz Schuller[71], celălalt al istoricului maghiar Bakács István[72]. Potrivit istoricului sas, la începutul secolului al XVI-lea trăiau în Transilvania 68.260 de saşi, 21.080 în cele şapte oraşe săseşti şi 47.180 în 190 de

---

[64] Vezi Gabriella Olasz, *Centrele secuieşti, pe baza datelor cuprinse în conscripţiile secolelor XVI-XVII*, în *Historia Urbana*, tom XI, 2003, 1-2, p. 73-78; Géza Kovách, *Structura populaţiei din Sălaj la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *Acta Musei Porolissensis*, XIX, 1995, p. 95-108.

[65] Nyárády R. Károly, *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus kóráig*, în *Erdélyi Múzeum*, 1997, nr. 1-2, p. 1-39.

[66] Györffy György, *Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig*, în *Magyarország történeti demográfiája*, Budapest, 1963, p. 47-55.

[67] Bálinth Gyula, *Kovászna megye népessége és népesedése a XIV. században*, în *Korunk*, XXXVII, 1978, 3, p. 215-219

[68] Mályusz Elemér, *A Magyarország és a nemzetiségek Mohács előtt*, în *Magyar Művelődéstörténet*, Budapest, é. n. II, p. 123-124.

[69] Szabó István, *Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között*, în *Magyarország történeti demográfiája*, Budapest, 1963, p. 63-113.

[70] Nyárády R. Károly, *op. cit.*, p.7.

[71] Fr. Schuller, *Volksstatistik der Siebenbürger Sachsen*, Stuttgart, 1896, p. 28-32.

[72] Bakács István, *A török hódoltság kórának népessége*, în *Magyarország történeti demográfiája*, Budapest, 1963, p. 135.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

sate. Potrivit istoricului maghiar , numărul populaţiei săseşti din Transilvania secolului al XVI-lea se situa între 70-80.000 de locuitori. Cât priveşte populaţia românească, ea este în continuă creştere, fiind mai puţin afectată din punct de vedere demografic, decât ce maghiară, de asaltul otoman asupra regatului. Ba mai mult, se susţine că foarte mulţi români au venit în Ardeal odată cu oştile otomane, încât pe la 1650 ei reprezentând deja 1/3 din populaţia totală a ţării[73].

În ceea ce priveşte problematica demografică a Transilvaniei medievale, istoriografia românească are o rămânere în urmă evidentă în comparaţie cu istoriografia săsească şi cea maghiară. Problema principală a istoriografiei româneşti încă o reprezintă „obsesia majorităţii", fapt pentru care fondul multor studii, adeseori interesant şi polemizant, este clătinat de concluzii de generalizare pripită.

Dintre studiile mai recente amintim două ale istoricului Louis Roman. În primul, intitulat *Anton Verancsics despre naţionalităţile Transilvaniei*[74], pornind de la afirmaţia cărturarului cu privire la etniile Transilvaniei, pe care am reprodus-o în paginile anterioare, în interpretarea căreia aduce altele, tot aşa de echivoce, dar nicio cercetare documentară, concluzionează: „[...] se poate conchide cu siguranţă că realul sens al precizării, făcută la mijlocul secolului al XVI-lea de clericul dalmat, este acela că românii şi atunci constituiau peste jumătate din populaţia totală"[75] a Transilvaniei. Într-un alt studiu, întitulat *Românii transilvăneni în secolele XVI-XVIII: o abordare demoistorică*[76], autorul conchide din nou: „Numeroase studii erudite au demonstrat autohtonia, continuitatea şi caracterul majoritar al românilor în întregul areal carpato-ponto-dunărean în general şi în Transilvania în particular [...]"[77].

Un alt studiu care ne-a intrat în atenţie aparţine renumitului istoric clujean Nicolae Edroiu. Studiul, intitulat *Românii în urbariile transilvănene din secolul al XVI-lea*, a fost publicat în 1995, la Cluj-Napoca, într-un volum omagial[78]. Studiul, cum însuşi autorul precizează, porneşte de la datele şi opiniile istoricului David Prodan, publicate cu patru decenii în urmă, odată cu volumul al doilea al lucrării sale fundamentale – *Iobăgia în Transilvania*[79]. Sunt luate în analiză de către autor, din Transilvania, domeniul cetăţii Hunedoara, domeniul cetăţii Ciceu, domeniul Cetăţii de Baltă, domeniul cetăţii Gherla, domeniul cetăţii Şimleu, domeniul Cehu Silvaniei, urbariul domeniul cetăţii Chioar şi un urbariu din 1554. În fiecare caz în

[73] *Ibidem*. Autorul susţine că la sfârşitul secolului al XVI-lea Transilvania avea o populaţie de aproximativ 700.000 de locuitori.

[74] L. Roman, *Anton Verancsics despre naţionalităţile Transilvaniei*, în *Timpul istoriei, II, Memorie şi patrimoniu*, Bucureşti, 1998, p. 38-42.

[75] *Ibidem*, p. 40.

[76] Idem, *Românii transilvăneni în secolele XVI-XVIII: o abordare demoistorică*, în *Revista istorică*, tom IX, nr. 3-4, 1998, p. 185-206.

[77] *Ibidem*, p. 185.

[78] N. Edroiu, *Românii în urbariile transilvănene din secolul al XVI-lea*, în Sabin Manuil, *Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX* (coord. Sorina Bolovan, I. Bolovan), Centrul de Studii Transilvane – Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 56-68.

[79] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

parte, datele la care ajunge autorul îl determină să formuleze aceeaşi concluzie: majoritatea satelor domeniilor respective sunt româneşti, de unde rezultă, pe cale de consecinţă, o majoritate a populaţiei româneşti[80]. Până aici, lucrurile sunt în ordine, demonstraţia autorului fiind pertinentă şi credibilă în cea mai mare parte a sa. Concluzia studiului, însă, este forţată. Cele câteva sute de sate pe care documentele permit o analiză (în Transilvania, de exemplu, urbariile pomenite de autor înregistrează doar 413 de sate), chiar dacă aceasta ar permite date foarte exacte, nu pot duce spre o concluzie ca aceasta: „[...] satele româneşti sunt cele mai numeroase, însumarea supuşilor (capilor de familie) înscrişi în dreptul acestora dând o pondere de majoritate absolută a populaţiei româneşti în Principatul Transilvaniei"[81]. Să-i fi scăpat autorului, în concluzia studiului, premisa de la care pornise în cercetarea sa?[82].

În faţa unor astfel de situaţii, mult mai utile sunt studiile demografice pe cazuri concrete, a căror susţinere documentară permite concluzii cu un grad mare de certitudine. În acest sens, semnalăm două reuşite a anilor din urmă. Primul caz aparţine istoricului Antal Lukács. În monografia sa, intitulată *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, pornind de la documentele publicate de David Prodan în anii '60[83], autorul susţine că ţinutul Făgăraşului, cuprinzând 2.000 km² şi 65 de sate, avea aproximativ 10.000 de locuitori în secolul al XV-lea, pentru ca peste un secol populaţia acestuia să fie estimată la 30.000 de oameni[84]. Al doilea studiu îi aparţine lui Draskóczy István[85]. Bazat pe documente diverse şi pe observaţiile unor cercetări începute cu mai bine de un secol în urmă, autorul ajunge la concluzia că în ţinutul săsesc, în „partea privilegiată" (cea fără iobagi) trăiau, la începutul secolului al XVI-lea, 97.583 de locuitori, maxim 106.117-107.358, în 197 de sate şi oraşe. Dacă se adaugă şi populaţia satelor de iobagi (a căror etnie şi

[80] În cazul domeniului cetăţii Hunedoara, socotelile domeniului din anii 1512-1518 indică 6 târguri şi 123 de sate, cu 1.582 de oameni, ponderea populaţiei româneşti fiind de peste ¾ din total, susţine autorul. (*ibidem*, p. 59); Pe domeniul cetăţii Ciceu, inventarul din 24 decembrie 1553 evidenţiază 54 de sate aparţinătoare cetăţii, din care 41 sunt româneşti şi 13 sunt ungureşti. Ponderea românilor este de 57,46%, iar a maghiarilor de 42,76%, după un calcul pe care istoricul îl invocă, dar nu-l arată. (*ibidem*, p. 62); Pe domeniul Cetăţii de Baltă, românii au o majoritate relativă, de 48,36%, dar majoritate,susţine autorul. (*ibidem*, p. 65); Pe domeniul cetăţii Gherla, inventarul din 1553 arată 23 de sate, din care 10 erau româneşti, patru erau săseşti, celelalte fiind ungureşti sau amestecate. (*ibidem*); Pe domeniul cetăţii Chioar, urbariul din 1566 evidenţiază 67 de aşezări, din care 65 sunt româneşti. (*ibidem*, p. 66); Pe domeniul Cehu Silvaniei, conscripţia urbarială din 1566 evidenţiază 44 de sate, din care, spune Nicolae Edroiu, 36 sunt româneşti. (*ibidem*).

[81] *Ibidem*, p. 67-68.

[82] Iată ce spune istoricul la începutul studiului său, pe bună dreptate, probabil sub impresia mentorului: „Înscrierile statistice pe care le avem la dispoziţie din secolul al XVI-lea – timp aparţinător perioadei prestatistice – nu se pretează la calcule demografice exacte [...], ci la aproximaţii [...]". *Ibidem*, p. 57.

[83] D. Prodan, *op. cit.*, p. 3-22.

[84] A. Lukács, *Ţara Făgăraşului*, p. 97.

[85] Draskóczy István, *Az erdélyi Szászföld demográfiai helyzete a 16. század elején*, în *Erdélyi Múzeum*, 1999, 61, nr. 1-2, p. 1-30.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

număr e greu de precizat cu exactitate), populaţia totală a ţinutului săsesc ar fi de 111.719, maxim 120-128.000 de locuitori[86].

În concluzie, analizată din perspectiva oamenilor care o locuiau, Transilvania secolelor XV-XVI s-a impus conştiinţei elitei europene prin specificul său multietnic, multilingvistic şi multiconfesional, fiind percepută adeseori ca „ţara celor patru popoare". Prin locuitorii săi, Transilvania a dobândit un reper identitar foarte pregnant.

THE QUESTION OF IDENTITY OF TRANSYLVANIA IN THE FIFTEENTH-SIXTEENTH CENTURIES

Abstract

This study is analyses and presents those social mechanisms and the features of the inner-Carpathian human and geographical space called nowadays Transylvania which have impressed the conscience of its inhabitants and that of the European scholars in the fifteenth-sixteenth centuries as something distinct, possessing a certain specificity.

A first identity element was the name of this province. The official and general name of the province was *Transsylvania*, a name created in the medieval Hungarian chancellery. Among the inhabitants of Transylvania in the fifteenth-sixteenth centuries, Magyars used *Erdély*, speakers of Saxon dialect used *Siebenbürgen*, while Romanian speakers emloyed *Ardeal.* In the cultivated circles of the Saxons was also used the term *Septem castra.*

A second identity element was represented by the separate political-administrative status of the province within the Hungarian kindom (up to 1541), which was characterized by two main elements: „the regime of local autonomies" and the existence of „administrative regions" corresponding to these autonomies (the Saxon area, the Szekler area, and the area of the counties).

The existence of several religious allegiances mostly after mid-sixeenth century, the multiethnic character and the rich natural resources, the notion of „the country of the four peoples", represented further characteristic of the Transylvania's identity in that age. Transylvania entered in the European conscience of that age with these main features whose content was strongly influenced by the subjectivity of the contemporaries.

[86] *Ibidem*, p. 18.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

NICOLAE SINDEA ALIAS CIOCĂNEŞTI DE ROŞCANI

Ioan Ovidiu Muntean Delaroşcani

Introducere. Pentru a-şi recupera valorile strămoşeşti poporul român trebuie să-şi conştientizeze adevărata zestre istorică şi culturală. Şi în acest sens, calea cea mai sigură este abordarea meritelor personalităţilor consacrate major în viaţa publică şi al rolului nobilimii româneşti, piatră fundamentală în etica formării naţiunii române.

2007 este anul în care şi satul meu natal, Roşcani, a devenit o entitate a Uniunii Europene şi, sincer-vorbind, mi-aş dori să văd zâmbetul de satisfacţie de pe feţele moşilor şi strămoşilor mei, cei care au dorit atât de mult să trăiască clipa în care să-şi înalţe mândri frunţile ca să arate că lupta lor nu a fost zadarnică.

În prezent satul Roşcani poate fi considerat „poartă de intrare" în Ţinutul Pădurenilor [IŞFĂNONI, R., 2004], aparţine teritoriului administrativ al comunei Dobra, judeţul Hunedoara şi prima atestare documentară apare odată cu enumerarea a cca 50 sate aparţinătoare Cetăţii Deva, care la 1491 a intrat în proprietatea lui Vladislav al II-lea cu prilejul încoronării acestuia [IONAŞ, V., 2002].

Monografia „Roşcani – biserica monument istoric", a bisericii ortodoxe „Bunavestire" în care am fost botezat, menţionează faptul că Mihai Viteazul în calitate de locţiitor al împăratului Rudolf al II-lea, în anul 1600, după bătălia de la Şelimbăr, a înnobilat „pentru servicii cu arme şi cu cai" la Alba Iulia pe „Sindea alias Ciocăneşti de Roşcani" sau „Ciocăneşti alias Sindea de Roşcani" [PUSCARIU, Ioan Cav. de, 2005]. Mai târziu, când acest document a fost găsit, s-a constatat că este al Fraţilor Ciocăneşti, Gheorghe Ciocăneşti fiind nominalizat în actul de înnobilare ca şi Castelan de Sidovar (Jdioara). Această diplomă de înnobilare este singura de acest fel păstrată în Arhivele Române de la cel dintâi unificator al celor trei ţari şi este expusă în faximil în Expoziţia Permanentă a Muzeului Naţional al Unirii din Alba Iulia ca document reprezentativ al lui Mihai Viteazul, cel care cu preţul vieţii sale a pus în aplicare „planul dacic" de formare a unui stat puternic şi influent, scut de sorginte ortodoxă împotriva expansiunii otomane spre Europa.

În acelaşi timp cancelarul ardelean Ştefan Jósika provenit dintr-o familie de mici nobili români, de asemenea proprietari în Jidovar (Caransebeş) şi din 1595 şi Castelan al Cetăţii Brănişca [IORGA, N., 1985], elaborează un plan magnific de transformare a Transilvaniei într-un pol de putere care să limiteze pretenţiile anexioniste ale habsburgilor, cât si pe cele ale otomanilor, plan care avea sa-i aducă şi lui sentinţa capitală [DUMITRAN, A., 2006].

Datorită lui Mihai Viteazul tricolorul, adică culorile albastru, galben şi roşu şi exact în ordinea care le-a consacrat peste 250 ani ca fiind culorile drapelului naţional, a existat atât la Jdioara/Jidovar/ Sidovar cât şi la Roşcani/Roskany. Tot lui

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

i se datorează şi acest blazon acordat fraţilor după mamă George Ciocăneşti/ Csokonesti/ Csokonesk şi Nicolaus/Nicolae Ciocăneşti/Csokonesti/Csokonesk alias Sindea de Roşcani/Roskany, adică lui Nicolae Sindea de Roşcani.

Refacerea „blocului dacic"de către Mihai Viteazul. După ce a preluat puterea şi a devenit voievod al Tării Romaneşti, Mihai Viteazul aderă la Liga Sfântă Creştină, important factor în campania antiotomană, constituită din iniţiativa Papei Clement al VII-lea. În această perioadă, creşterea influenţei Poloniei în Transilvania şi Moldova a diminuat unitatea politică şi militară a Ţărilor Romane, astfel că Mihai Viteazul a fost pus în faţa destrămării coaliţiei antiotomane. Pentru a nu înşela aşteptările creştinilor care l-au numit hiperbolic „steaua lor răsăriteană", acesta decide refacerea „blocul dacic"ca barieră suprastatală între cele două imperii. Această Unire a fost o veche năzuinţă a poporului din cele trei ţări rupte din Dacia lui Deceneu, care practic vorbeau aceiaşi limbă, alfabetul fiind doar diferit, chirilic în Valachia şi Moldova şi latin în Transilvania.

Punerea în practică a iniţiativelor sale într-un moment când habsburgii nu voiau să renunţe la Transilvania, polonezii la Moldova şi turcii la Ţara Românească, o face cu încuviinţarea împăratului Rudolf al II-lea şi după victoria de la Şelimbăr (18/28 octombrie 1599) intră în Alba Iulia la 1 noiembrie 1599, iar în mai 1600 după ce îl învinge pe Ieremia Movilă la Bacău realizează „planul dacic", Prima Unire a ţărilor române.

Nu cu mult timp înainte, Sigismund Báthory a visat şi el la refacerea Daciei, dar în folosul său şi în acest sens a plănuit şi uneltit ca sub pretextul luptei antiotomane domnitorii români de la Bucureşti şi de la Iaşi să-i devină vasali [POP, I.A., 1997]. Chiar din 25 aprilie 1595, dată aflată între momentele încheierii tratativelor de vasalitate cu cele două ţări româneşti extracarpatice, adică 20 mai cu Ţara Românească şi 3 iunie cu Moldova, luând iluzia drept realitate, acesta deja se intitula „SIGismundus Dei Gratia TRAnsilvaniae, MOLdoviae, VALachiae TRAnsalpinae...PRINceps..." [DUMITRAN, A. 2005], adică şi domn al ţărilor româneşti.

În faţa lui Mihai, se disting în continuare două direcţii de acţiune la fel de importante, atât anexarea Moldovei aflată sub o puternică influenţă polonă, cât şi definitivarea unei noi puteri stabile în Transilvania, putere caracterizată printr-un avânt al ortodoxiei ca element de rezistenţă şi consolidare a identităţii naţionale, exprimată prin numeroase ridicări de biserici şi mănăstiri ortodoxe, precum şi printr-o atenţie sporită acordată clerului ortodox autohton.

Ca noul domn să poată guverna Transilvania se punea problema formării unei noi stăpâniri atât la nivel local cât şi în dregătoriile înalte, . Astfel, pe lângă păstrarea acelor dregători care au recunoscut noua stare de lucruri, s-a impus o strategie de atragere a unui număr mare de localnici loiali, remarcaţi atât prin fapte de arme în slujba noului domn, cât şi prin credinţa lor ortodoxă. Pentru a se asigura de loialitatea lor, acestora li s-au acordat după practica vremii, diplome de înnobilare şi domenii libere, părăsite sau confiscate de la foştii proprietari, probabil infideli cauzei sale [PINTER, Z.K.2001].

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Nu este exclus ca unii dintre cei remarcaţi, dorind să-şi poarte numele domeniului ca particulă de înnobilare să fi profitat de acest prilej pentru a fi confirmaţi în posesie pentru această proprietate pe care până în acel moment o stăpâneau sub drept cnezial.

În acest context e posibil ca Mihai Viteazul să fi semnat documentul de înnobilare şi pentru strămoşii mei *„scoţând prin urmare pe acelaşi Gheorghe Ciocăneşti, şi prin el pe fraţii săi după mamă, Nicolae, Ioan şi Petru, de asemenea Ciocăneşti, din starea şi condiţia plebee în care s-au născut şi au vieţuit până acum"..." tuturor moştenitorilor şi urmaşilor lor de ambe sexe, acest blazon sau însemn de noblețe „...* [DUMITRAN, A.2006], [ANGHEL, C. şi STIRBU, M.2006].

Dar tot aşa este posibil ca unul dintre Fraţii Ciocăneşti să fie cel evidenţiat în lucrarea lui Ioan cav. de Puşcariu în două locuri, atât pentru **Sindea de Roşcani:** *„Sindea alias Csokonesti de Roskany cu diploma de la Mihai-Vodă din Alba-Iulia în a.1600 ce cuprinde armele: pe scut un cerb străpuns prin săgeţi (v. Csokonesti)"*, cât şi pentru **Ciocăneşti** sau Csokonesti sau Csokonesk cu aproximativ acelaşi text: *Csokonesk alias Sindea în comuna Roşcani cu diploma de a.1600 având însemne de înnobilare cerb străpuns cu săgeată (v. Sindea)* [PUSCARIU, I.cav.2005].

Fraţii Ciocăneşti –„asociaţi şi trecuţi în numărul adevăraţilor nobili ai Transilvaniei şi a Ungariei"

Diploma în faximil, existentă în prezent în Expoziţia Permanentă a Muzeului Naţional al Uniri din Alba Iulia, este acordată de Mihai Viteazul *„luând cu adevărat aminte şi ţinând seama de credinţele şi de slujbele credincioase ale nobilului Gheorghe Ciocăneşti, acum castelan al Cetăţii noastre Sidovar, pe care le-a făcut mai înainte principilor Transilvaniei, predecesorilor noştri, iar acum ni le aduce chiar şi nouă cu credinţă în slujba sa, şi pe care ni le va face şi ni le va aduce chiar şi în viitor".*

Documentul de învestire în rândul nobililor pentru Sindea de Roşcani, adică *Sindea alias Csokonesti de Roskany* care este valoroasă pentru noi, a fost găsită chiar în Expoziţia Permanentă a Muzeului Naţional al Unirii a Muzeului Unirii din Alba Iulia şi acordată lui Gheorghe Ciocăneşti /Nobiles Georgee Csiokonesthi, castelan al Cetăţii Sidovar /Jdioara [DUMITRAN, A. 2006].

Conţinutul faximilului afişat în Expoziţia Permanentă a Muzeului Naţional al Unirii şi fotografiile (Foto.1, şi Foto.2) sunt redate prin bunăvoinţa Muzeului Marii Uniri din Alba Iulia [DUMITRAN, A.2006]:

„Alba Iulia, 18 februarie1600

(1)Nos Michael Valachiae Transalpinae Vaivoda, Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius, per Transsilvaniam Locumtenens et eiusdem Cis Transsilvaniam partiumque eidem subiectarum, fines Exercitus Generalis Capitaneus etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

(2)Quod nos cum ad nonnullorum fidelium dominorum Consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam.

(3) Tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis Nobiles Georgii Csiokoniesthi nunc Castellani arci nostrae Sidovar,

(4) quae ipse primum quidem Principibus Transsilvaniae praedecessoribus nostris exhibuit, nunc autem nobis quoque în officio suo fideliter impendit, ac etiam în futurum exhibiturus et impensurus est.

(5)Eundem itaque Georgium Chiokoniesthi et per ipsum fratres suos couterinos Nicolaum, Joannem et Petrum similiter Chiokoniesthi, statu et conditione civili în qua nati sunt, et hactenus extiterunt eximendum ac în coetum et numerum verorum regni huius Transsilvaniae et Hungariae Nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et ascribendos duximus, prout annumeramus, aggregamus, cooptamus et ascribimus per praesentes.

Decernentes expresse ut a modo deinceps iidem Georgius, Nicolaus, Joannes et Petrus Chiokoniesthi ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universis, pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur. în signum autem huiusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum haec arma seu nobilitatis insignia.

Scutum videlicet triangulare erectum, coelestini coloris, cuius imam partem monticulus quadringis viridibus quasi cespitibus refertus occupat, cui a parte sinistra cervus integer sagitta în gutture oblique transfixus, saltuque impetum facienti similibus instituit. Scuto super apposita est galea militaris clausa, quam corona regia gemmis unionibusque optime oriunda contegit, ex qua rursum cervus dimidibus priori non dissimilis eminet, a summitate vero fine cono galeae lacinia seu lemnisci hinc rubri et albi, illinc vero coelestini et aurei colorum în utrumque scuti latus defluentibus illudque decenter exornatibus.

(6)Prout haec omnia în capite seu principio praesentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur animo deliberato et ex certa scientia ac liberalitate nostra annotatis Georgios, Nicolaos, Joanni et Petro Chiokoniesthi ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis clementer dedimus et contulimus

(7)Annuentes et concedentes, ut ipsi praescripta arma seu nobilitatis insignia [... – text rupt] *aliorum verorum et insignitorum nobilium armis utentium, ubique în praeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis quibusvis exercitiis nobilitaribus et militaribus nec non sig[... – text rupt], velis, vexillis, annulis, anuleis* [...*anuleis* [... – text rupt], *clypeis, tentoriis, sepulchris, generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae et verae nobilitatis titulo, quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status, conditionis, dignitatis et praeeminentiae homines existant, dici, teneri, nominari et reputari volumus, ferre et gestare, omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, iuribus, immunitatibusque et praerogativis, quibus caeteri veri et nati ac indubitati nobiles et militares homines, praedicti regni*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Transsilvaniae et Hungariae, quomodocunque de iure et consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint.

(8)In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memorati Georgio, Nicolao, Joanni et Petro Csiokonisthi ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis, clementer dandas, duximus et concedendas. Datum în civitate nostra Alba Julia die decima octava mensis Februarii Anno Domini Millesimo Sexcentesimo

Io Mihail Voevod" [semnătura cu litere chirilice]

Redăm textul din Diploma de nobilitate acordată de Mihai Viteazul la Alba Iulia, în data de 18 februarie 1600, tradus în limba română prin grija arhivistului Laurenţiu Ştefan Szemkovics [ANGHEL, C. şi STIRBU, M.2006]:

(1)Noi, Mihail, voievod al Ţării Româneşti, consilier al preasacrei maiestăţi imperiale şi regeşti, locţiitor în Transilvania şi căpitan general al oştilor aceleiaşi (maiestăţi) dincoace de Transilvania şi hotarele părţilor care-i sunt supuse, etc., dăm de ştire făcând cunoscut prin cuprinsul scrisorii de faţă tuturor cărora li se cuvine,

(2) că noi, la rugămintea deosebită făcută nouă în această privinţă de unii credincioşi domni sfetnici ai noştri,

(3) apoi luând cu adevărat aminte şi ţinând seama de credinţele şi de slujbele credincioase ale nobilului Gheorghe Ciocăneşti, acum castelan al Cetăţii noastre Sidovar,

(4) pe care le-a făcut mai înainte principilor Transilvaniei, predecesorilor noştri, iar acum ni le aduce chiar şi nouă cu credinţă în slujba sa, şi pe care ni le va face şi ni le va aduce chiar şi în viitor,

(5) scoţând prin urmare pe acelaşi Gheorghe Ciocăneşti şi prin el pe fraţii săi după mamă, Nicolae, Ioan şi Petru, de asemenea Ciocăneşti, din starea şi condiţia plebee în care s-au născut şi au vieţuit pană acum; am hotărât să-i socotim, să-i asociem şi să-i trecem în rândul şi în numărul adevăraţilor nobili ai acestei ţări a Transilvaniei şi a Ungariei,

după cum îi socotim, îi asociem, îi cooptăm şi îi trecem prin scrisoarea de faţă, hotărând în chip lămurit ca de acum înainte aceiaşi Gheorghe, Nicolae, Ioan şi Petru Ciocăneşti, toţi moştenitorii şi urmaşii lor de ambe sexe, să fie socotiţi şi cunoscuţi drept adevăraţi şi neîndoielnici nobili.

(6) Iar spre semnul acestei adevărate şi desăvârşite nobilităţi a lor am dat şi am dăruit preaîndurător cu chibzuinţă şi din cuvenita ştiinţă şi dărnicie a noastră pomeniţilor Gheorghe, Nicolae, Ioan şi Petru Ciocăneşti, tuturor moştenitorilor şi urmaşilor lor de ambe sexe, acest blazon sau însemn de noblete, anume: stând drept, un scut triunghiular de culoarea cerului, a cărui parte de jos este ocupată de un deluşor cu patru brazde verzi de iarbă, în a cărui parte din stânga se află un cerb (redat) în întregime, făcând o săritură mare şi al cărui gât este străpuns pieziş de o săgeată; deasupra scutului este aşezat un coif militar cu viziera lăsată în jos, pe care se află o coroană regală împodobită în chip

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

desăvârşit cu pietre preţioase şi perle, din care (coroana) se iveşte deasupra din nou o jumătate de cerb, asemănător cu cel de dinainte, iar în culmea sau vârful coifului cad pe ambele laturi ale scutului fâşii sau panglici, de o parte roşii si albe, iar de cealaltă parte de culoarea cerului şi aurii.

(7) Încuviinţând şi aprobând ca aceştia să poarte şi să ducă cu sine pomenitul blazon sau însemn de nobleţe peste tot, în lupte, în jocuri cu lancea, în turnire, în dueluri, în lupte individuale şi la orice alte îndeletniciri de nobili şi oameni de arme, precum şi pe sigilii, draperii, pânze, steaguri, inele, mantii, case, scuturi, corturi, morminte şi îndeobşte pe orice fel de lucruri şi bunuri. Să fie în stare şi să se poată folosi, împărtăşi şi bucura pe veci de toate şi de fiecare dintre aceste onoruri, milostiviri, privilegii, îngăduinţe, libertăţi, drepturi şi scutiri, precum şi de înlesnirile de care se folosesc.

(8)In această împrejurare dăm de ştire hotărârea noastră de netăgăduit din înscrisul nostru de faţă şi pe care socotim a-l întări prin sigiliul nostru cu puteri neîngrădite pentru pomeniţii Gheorghe, Nicolae, Ioan si Petru Ciocăneşti precum şi pentru toţi moştenitorii si urmaşii lor de ambe sexe, dată prin mila noastră şi după îndelungată chibzuinţă. Dăruită în Cetatea noastră Alba Iulia, ziua de 18 a lunii februarie, Anno Domini 1600."

„Numai virtutea şi numele bun" - drumul spre actul suprem al înnobilării

Diploma acordată în 1659 de către Principele Acaciu Barcsai pentru fapte militare vechilor puşcaşi din Deva, cu originea pe timpul lui Matia Corvinul, conţine inscripţia „Solam virtutem et nomen bonum" care proclamă faptul că numai cei ce au dovedit virtute şi au numele glorios acced în faţa lui Dumnezeu [COSTEA, I.2005],

Înnobilarea fiind actul suprem, cel mai de preţ de pe Pământ. Acordarea titlului de nobil se făcea printr-o practică medievală a secolelor XVI – XVIII din Transilvania şi Ungaria prin care conducătorul statului înmâna blazonul de înnobilare pentru serviciu credincios sau merite deosebite în luptă. Obţinerea blazonului fundamentează schimbarea unui destin printr-un act solemn care deschide calea consacrării majore în viaţa publică pentru oamenii de rând, oameni de rând dar plini de virtuţi şi cu fapte glorioase şi recunoscute şi care îi fac pe aceşti purtători de destine egali în faţa lui Dumnezeu cu regii ce deţineau acest privilegiu prin naştere [ANGHEL, C. 2006].

Diploma heraldică de nobilitate este adresată de către Mihai Viteazul în primul rând „Nobiles Georgee Csiokonesthi", denumirea de Ciocăneşti (Chiokoniesthi) avându-şi originea în aşezarea, azi dispărută, Chokoniest, aflată în părţile Făgetului bănăţean, pe lângă localitatea Fârdea [ANGHEL, C. şi STIRBU, M.2006].

Sunt şi păreri care susţin că este posibil ca acest nume să vină de la ocupaţia de lucrător în lemn, adică „ciocăneşte în lemn", sau posibil, de la un sistem de dirijare a oştenilor în luptă funcţie de ciocăniturile în toaca bisericilor ortodoxe, sistem în care aceşti fraţi să fi avut rol hotărâtor.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Această diplomă este importantă şi datorită faptului că este singura de acest fel păstrată în Arhivele Române de la cel dintâi unificator al celor trei ţari române, Tara Românească, Transilvania şi Moldova „ într-o perioadă în care avea duşmani la tot pasul, iar oameni de încredere găsea tot mai greu"[ANGHEL, C., 2006].

Documentul datat 18 februarie 1600, are grijă să arate starea şi condiţia plebee de unde nobilul George şi datorită lui şi ceilalţi trei fraţi după mamă Nicolae, Ioan şi Petru, pe Mihai Viteazul îi „socoteşte asociaţi în chip lămurit" la frumoasa sa realizare *(5) scoţând prin urmare pe acelaşi Gheorghe Ciocăneşti şi prin el pe fraţii săi după mamă, Nicolae, Ioan şi Petru, de asemenea Ciocăneşti, din starea şi condiţia plebee în care s-au născut şi au vieţuit pană acum; am hotărât să-i socotim, să-i asociem şi să-i trecem în rândul şi în numărul adevăraţilor nobili ai acestei ţări a Transilvaniei şi a Ungariei, după cum îi socotim, îi asociem, îi cooptăm şi îi trecem prin scrisoarea de faţă, hotărând în chip lămurit ca de acum înainte aceiaşi Gheorghe, Nicolae, Ioan şi Petru Ciocăneşti, toţi moştenitorii şi urmaşii lor de ambe sexe, să fie socotiţi şi cunoscuţi drept adevăraţi şi neîndoielnici nobili"* ai Transilvaniei şi a Ungariei [DUMITRAN, A. 2006].

Culorile Fraţilor Ciocăneşti, în stindardul luptei de la Şelimbăr. Blazonul are un desen heraldic unic, descris cu iscusinţă şi în textul diplomei:

„anume: stând drept, un scut triunghiular de culoarea cerului, a cărui parte de jos este ocupată de un deluşor cu patru brazde verzi de iarbă, în a cărui parte din stânga se află un cerb (redat) în întregime, făcând o săritură mare şi al cărui gât este străpuns pieziş de o săgeată; deasupra scutului este aşezat un coif militar cu viziera lăsată în jos, pe care se află o coroană regală împodobită în chip desăvârşit cu pietre preţioase si perle, din care (coroană) se iveşte deasupra din nou o jumătate de cerb, asemănător cu cel de dinainte, iar în culmea sau vârful coifului cad pe ambele laturi ale scutului fâşii sau panglici, de o parte roşii si albe, iar de cealaltă parte de culoarea cerului şi aurii. [DUMITRAN, A.2006], [ANGHEL, C. şi STIRBU, M.2006].

Reconstrucţia blazonului heraldic acordat lui Sindea de Roşcani de către Mihai Viteazul, a fost făcută cu ceva timp înainte ca să fie găsită diploma de înnobilare pentru Gheorghe Ciocăneşti aflată în faximil în Expoziţia Permanentă a Muzeului Naţional al Unirii de la Muzeul Unirii din Alba Iulia. [Foto.1, 2] [DUMITRAN, A. 2006], după descrierea lui Siebmacher de doi specialişti în heraldică [STURDZA, M. şi NISTOR, N.1969], care arată că atât în blazonul acordat lui „Sindea alias Ciocănesti de Roşcani" [Fig. 2] cât şi în cel al lui „Sztrava de Porumbacu de sus"[Fig. 3] frapează asocierea culorilor albastru, galben si roşu, în ordinea care le-a consacrat peste 250 ani ca fiind culorile drapelului naţional [IONAS, V.2002].

În plus, pe blazonul acordat de Mihai Viteazul, mantia împărătească, nelipsită până atunci de pe nici un blazon este înlocuită cu tricolorul românesc şi autorii susţin că acest lucru ar putea reprezenta steagul oştirii care a luptat în bătălia de la Şelimbăr şi care a fost dat spre amintire celor înnobilaţi ca un simbol al Primei Uniri [STURDZA, M. şi NISTOR, N.1969].

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Concluzii. Putem remarca aici ca posibilă existenta unei relaţii mai vechi, de strânsă colaborare între Mihai Viteazul şi Cancelarul Jósika, relaţie care pare să fi fundamentat expediţia domnitorului muntean şi care, poate, fi una dintre enigmele „planului dacic", pentru care cei doi au plătit fiecare în felul lui cu viaţa, întâi Jósika ars pe rug pentru că a dorit să vadă „Transilvania pământ românesc", apoi Mihai Viteazul decapitat ca preţ pentru realizarea unui vis milenar, „blocul dacic". Aşa se poate explica şi statutul aparte a Cetăţii Sidovar/Jdioara care nu a fost asediată de armata lui Mihai Viteazul, ci doar ţinută sub supravegherea unor „cete de lefegii" [BLIDARU, D.2007].

Cronica localităţii Jdioara, cronică de care localnicii sunt deosebit de mândri, scrisă de preotul Blidaru D., arată că în vol. II al Istoriei Banatului Severin, „singura care se ocupă de Cetatea Jdioara", a cărei autor este istoricul bănăţean Dr. Patriciu Dragalina, există menţiunea că Sigismund Báthori în 1590 i-a donat lui Stefan Iójika, nobil român, originar din Caransebeş, cancelar al Transilvaniei, Cetatea Sidovar (Jdioara), în districtul Caransebeşului, comitatul Severin, „dimpreună cu tunurile şi cu toate maşinile de război, cum şi alte sate, cu dreptul de moştenire în linia fraţilor săi **Nicolae**, Francisc, Ladislau şi Lupul.

Aceasta arată posibilitatea ca Ştefan Iójica din Cronică [BLIDARU, D.2007] să fie una şi aceiaşi persoană cu Istvan Jósika, proprietar în Sidovar/ Zsidovar/ Jidovar, astăzi Jdioara şi totodată faptul că Nicolae, cel frate bun cu Stefan/Istvan Fójica/Jósika să fie frate după mamă cu George Ciocăneşti, Castelanul Cetăţii Sidovar în momentul înnobilării sale de către Mihai Viteazul.

La rândul său Nicolae Iorga notează în Istoria poporului român că „Ştefan Jósika, fost cancelar al Transilvaniei, provenit dintr-o familie de mici nobili români, proprietar în Jidovar (Caransebeş) a primit în 1595 de la Sigismund Báthory domeniul Brănişca (cetatea şi 20 de sate), confiscat de la Ladislau Szalanczi" [IORGA, N. 1985], domeniu situat peste Râul Mureş faţă de Roşcani.

De asemenea, comparând Fig. 1. cu Foto.1., putem afirma că ele conţin exact aceleaşi elemente şi deci reprezintă unul şi acelaşi blazon care nu putea fi acordat de acelaşi suveran la două personaje diferite, fapt care întăreşte notarea din [PUSCARIU, I. cav. 2005], adică „*Sindea* alias *Ciocăneşti* de Roşcani".

Altfel zis, e posibil ca referirea să fie făcută pentru una şi aceiaşi persoană, adică Sindea de Roşcani să fie Nicolae, unul din fraţii după mamă al nobilului Gheorghe Ciocăneşti castelan al Cetăţii Sidovar/Jdioara (1600) şi totodată Nicolae frate bun cu Ştefan Fójika/Jósika, cancelar al Transilvaniei, proprietar al Cetăţii Jidovar/Jdioara (1590) şi mai apoi al domeniului Brănişca (1595), de care Roşcani, posibil să fi aparţinut în acea perioadă.

Datorită lui Mihai Viteazul, „steaua răsăriteană a creştinătăţii", culorile albastru, galben şi roşu şi exact în ordinea care le-a consacrat peste 250 ani ca fiind culorile drapelului naţional, a existat atât la Jdioara/Jidovar/Sidovar cât şi la Roşcani/Roskany şi tot datorită lui s-a înnodat pe aţa timpului povestea acestui blazon acordat lui Nicolae Sindea de Roşcani, nume de paterfamilie, care dacă în anul 1912, erau grafiate Sindea, acum toate sunt grafiate româneşte, Şindea.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bibliografie

ANGHEL Costin: „Memoria - Iobag cu titlu nobil", http://www.jurnalul.ro /20.05.2006

ANGHEL, Costin, STIRBU Mihai: „Inedit-Mihai Viteazul şi nobilii săi", http://www.jurnalul.ro/ 10.06.2006

BLIDARU Dimitrie, *Cronica satului Jdioara*, file de manuscris, Jdioara,2007

CRĂCIUN, Victor: Mihai Viteazul – 400, Liga culturala pentru unitatea romanilor de pretutindeni, C. N. „Imprimeria Naţionala" S.A. - Bucureşti, 2001

COSTEA, Ionuţ: Solam virtutem et nomen bonum: Nobilitate, Etnie, Regionalism in Transilvania Princiara, seria documente – Istorie – Marturii, Ed. Argonaut - Cluj-Napoca, 2005

DUMITRAN, Ana: *Completări la istoricul stemei Transilvaniei, pe marginea unui sigiliu aplicat la 31 mai 1595*, Annales Universitatis Apulensis, Series Historica, 9/I, 2005, p. 271-282

DUMITRAN, Ana: foto Fig. 2, Fig. 3,, Textul in limba latină a Diplomei de înnobilare, 18 februarie 1600, Alba Iulia, 2006

IONAS, Vasile: Roşcani – file de istorie, Ed. Emia, Deva, 2002

IORGA, Nicolae: *Istoria poporului roman,* Institutul de istorie „Nicolae Iorga", Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1985

LUCA, Sabin Adrian: Roşcani – cercetări arheologice, Ed. Emia, Deva, 2004

MUNTEAN, Ioan Ovidiu: CORVINIANA - Acta Musei Corvinensis-X2006, Istoria culturii, *Tradiţie nobiliară in Roşcani- Nobiliary Tradition in Roşcani*- ISSN 1224-922-x- pg.307-314, Hunedoara,2007

PINTER, Zeno Karl: *Roşcani - biserica monument istoric*, Ed. Emia, Deva, 2001

POP, Ioan Aurel: *Istoria Transilvaniei medievale*, Colecţia Universitaria, ISBN 973-9261-24-8, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 1977

PUSCARIU, Ioan Cav. de, *Date istorice privitoare la familiile nobile romane*, vol.I, II, Ed. Pro Maramureş, Cluj-Napoca, 2005

STURDZA, M. NISTOR, N.: *Zwei von Michael dem Tapferen* in Siebenburgen verlichene Adelsdiplome mit der rumanischen Trikolore, in Forschungen zur Volks – und Landeskunde, Sibiu, 12, nr 1, 1969 .

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

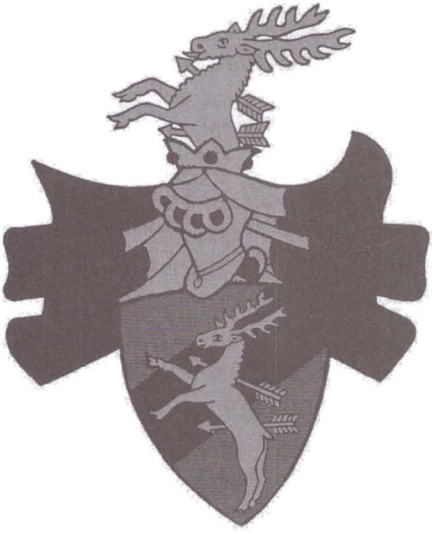

Fig. 1. Blazon reconstruit, Sindea de Roşcani
[STURDZA, M. şi NISTOR, N.1969]

Foto. 1. Blazonul Fraţilor Ciocăneşti
[DUMITRAN, A. 2006]

Fig. 2. Sindea de Roşcani

Fig. 3. Sztrava de Porumbacu de sus

Fig. 4. Blazonul Fraţilor Buzeşti
[CRACIUN, V. 2004]

[reconstruite după STURDZA, M. şi NISTOR, N, 1969]

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

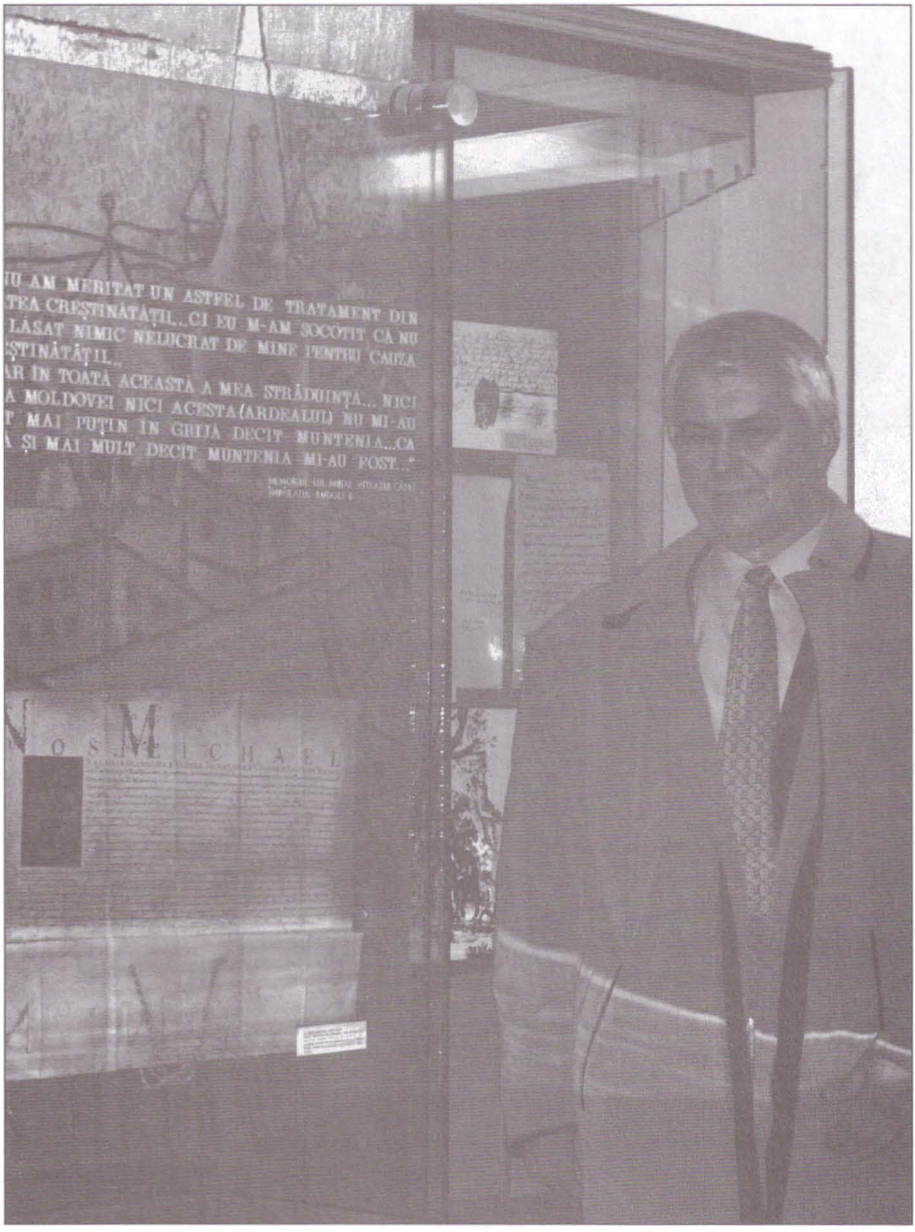

Foto. 2. Faximilul diplomei de înnobilare pentru Fraţii Ciocăneşti: George, Nicolae, Ioan şi Petru, în momentul când a fost găsită în Expoziţia Permanentă a Muzeului Naţional al Unirii [DUMITRAN, A. 2006].

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

NICOLAE SINDEA ALIAS CIOCĂNEŞTI OF ROŞCANI

Abstract

The work reveals the fact that Michael the Brave, „the eastern star of Christianity", as the representative of the Emperor Rudolf II, took the Ciocăneşti brothers as associates în his work of rebuilding „the Dacian block" and raised them at the rank of „true nobles of Transylvania and Hungary", their diploma of ennoblement being the only one still existing în the patrimony of the Romanian State Archives, and the colours of the coat of arms awarded to them on that occasion, blue, yellow and red, were to be, after 250 years, the Romanian flag.

Nicolae Sindea of Roşcani, brother by the mother to noble Gheorghe Ciocăneşti and full brother to Stefan Jósika, the Chancellor of Transylvania at that time, built the basis of a long row of successors and heirs of both sexes, considered and known as „true and undoubtedly nobles", all of them being known în Roşcani nowadays under the name of Sindea.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

SIBIU, ORAŞ EUROPEAN

Aurelia Cozma

„Sibiu oraş european" parte componentă a programului expoziţional pentru „Sibiu / 2007 Capitală Culturală Europeană", s-a derulat pe perioada 19 ianuarie – 13 septembrie 2007 prin 5 expoziţii temporare:

1. Sibiu, oraş european – 19 ianuarie – 18 februarie
2. Samuel von Brukenthal homo europaeus - 190 de ani de la deschiderea oficială a Muzeului Brukenthal – 25 februarie – 20 martie
3. Din istoria teatrului sibian – 25 mai – 3 iunie
4. Sibiu, oraş al muzicii - 3-29 iulie
5. Sibiul văzut de fotografi – 4-13 septembrie

Sibiul, are locuri legate de viaţa înaintaşilor pe care suntem datori să-i cinstim, să le apreciem munca, strădania zilnică făcând din acest oraş un cuvânt magic în 2007, la integrarea noastră europeană.

Sibiul a devenit un simbol pentru România ca odată cu 1 ianuarie 2007 – data integrării în UE – să fim şi primul oraş al României, Capitală Culturală Europeană. Ca locuitori ai acestui oraş trebuie să fim mândri. Să privim spre trecut cu respect, să fim optimişti şi angrenaţi în prezent pentru a ne construi viitorul pe care ni-l dorim.

Proiectul intenţionează să transmită acest mesaj prin text şi imagini, însă imaginile transmit şi elemente de estetică şi atmosferă, te transpun în epocă, te fac să trăieşti realitatea, să înţelegi ceea ce citeşti şi vezi.

Sibiul este în prezent oraşul frumuseţii salvate şi oferit locuitorilor şi turiştilor spre delectare tuturor celor care au avut plăcerea în 2007 să fie printre noi.

Sibiu 2007, un oraş care ar putea trai doar prin trecutul său demonstrat de istorie, documente şi aspectul său medieval. Măreţia oraşului este rezultatul vredniciei oamenilor, rezistenţei în faţa duşmanilor, valorificarea ineditului fiecărui secol de civilizaţie. Sibiul a fost recunoscut de-a lungul timpului atât în spaţiul românesc cât şi în cel european, ca unul dintre marile centre generatoare de progres. Tehnologia coloniştilor saşi, legăturile cu centrele urbane ale evului mediu, iluminismul cu deschidere spre modernitatea economică, au fost momente ale istoriei care l-au legat de Europa.

Înainte de venirea lui Hermann şi înjghebarea aşezării Villa Hermanni, arheologii au identificat o puternică aşezare pe raza municipiului (cartierul Guşteriţa) din epoca bronzului, ai cărui locuitori, alături de agricultură şi creşterea animalelor, se ocupau cu meşteşugul prelucrării bronzului[1].

Primele pagini ale istoriei Sibiul se leagă de aşezarea coloniştilor cunoscuţi sub de numirea de saşi.

---

[1]Avram, Al – Crişan, Vasile, Sibiu ghid de oraş, editura Sport – Turism, 1983, p.11

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cauzele colonizării se regăsesc în situaţii economico – socială a locurilor de baştină, cât şi-n realitatea istorică a regatului Ungariei şi a voievodatului Transilvaniei în secolele XII-XIII.

Necesitatea consolidării stăpânirii maghiare în Transilvania prin aşezarea saşilor în sudul voievodatului Transilvaniei, alături de construirea de cetăţi de graniţă, erau măsuri de consolidare a zonei ameninţată de năvălirile pecenege şi cumane.

Primele grupuri de colonişti saşi sunt atestate documentar, pentru prima oară, în anul 1191, în legătură cu întemeierea de către regele Bella al III-lea (1172-1196) a prepoziturii catolice de la Sibiu, ca organism ecleziastic cu rol conducător în ierarhia catolică din zonă. Încă de la aşezarea lor, regii unguri le-au acordat privilegii, care se pare că nu au fost respectate; se plâng regelui Andrei al II-lea care printr-o diplomă specială, „Bula de aur" din 1224 le confirmă privilegiile[2].

Partea cea mai veche a aşezării coloniştilor, este în Oraşul de Jos, de-a lungul străzilor 9 Mai şi Faurului. Oraşul de Sus a început să se contureze între 1191-1224, pe platou, coloniştii ridicând o bazilică romană.

Localitatea este denumită în documente Villa Hermanni probabil după numele acelui care a condus grupul coloniştilor aşezaţi în acest spaţiu.

La puţin timp după aşezare, în 1241 Sibiul a cunoscut o teribilă pustiire a năvălirii tătare. Localitatea a fost pustiită, iar populaţia măcelărită[3]. Acest moment a determinat un permanent efort de fortificare ce nu va înceta decât la începutul secolului al XVIII-lea, odată cu intrarea Transilvaniei în sistemul politic habsburgic. Zidurile şi bastioanele sale din cărămidă roşie i-au adus denumirea de „oraşul roşu", iar la adăpostul lor, Sibiul s-a dezvoltat în mod constant, devenind în secolul al XV-lea – al XVIII-lea cea mai puternică cetate a Transilvaniei şi unul din oraşele cele mai înfloritoare şi prospere.

Însemnările referitoare la Sibiu făcute de împăratul Iosif al II-lea în călătoria de la Sibiu, din mai 1773: „Sibiul este împrejmuit de un zid de fortificaţie, cu numeroase turnuri şi patru bastioane iregulare, iar în jurul oraşului sunt iazuri... Sibiul este capitala ţării şi cea mai importantă localitate din comitatul Alba care se împarte în scaunele săseşti. Aici se întruneşte de câţiva ani, Dieta ţării şi tot aici se află Guvernul, Tezaurariatul şi Comandamentul General..." atestă importanţa oraşului în secolul al XVIII-lea[4].

Caracterizările din diverse perioade făcute Sibiului, interne sau externe, conduc la o singură concluzie: măreţia, forţa economică, politică şi culturală a Sibiului pentru Transilvania, pentru întreg teritoriul românesc, dar şi pentru Europa, s-au manifestat de-a lungul a peste 800 de ani.

[2] Ibidem, p.15

[3] Sigerus, Emil, Cronica oraşului Sibiu, Convergenţe transilvane, F.D.G.R, Tipografia Honterus, Sibiu, 1997, p.11

[4] Schaser, Angelika, Reformele iosefine în Transilvania şi urmările în viaţa socială, editura Hora, Sibiu, 2000, p.264

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Sibiu, oraş transilvan şi european, în întreaga sa existenţă a fost în pas de-a lungul timpului, cu tot ce era nou.

Urmărind cronica lui Emil Sigerus precum şi documente de arhivă, sunt de menţionat câteva momente din istoria sa: la 1292 este menţionat primul spital din sud-estul Europei; la 1317 Carol I Robert, recunoaşte şi întăreşte „Diploma Andreană" prin care se stabilesc drepturile şi obligaţiile saşilor; la 1376, când sunt atestate 19 bresle ce cuprindeau 25 de meserii, Sibiul concurează cu Augsburg şi Straßburg, care au 16 bresle cu 20 de meserii şi respectiv 28 bresle.[5]

Sibiul era căutat şi de domnitorii Ţării Româneşti ca loc de refugiu atât pentru ei, cât şi pentru familiile lor (Mihai Viteazul îşi adăposteşte familia la Sibiu, iar Mihnea cel Rău se refugiază aici). Oraşul este vizitat de împăraţi si regi europeni: Iosif al II-lea, Carol al XII-lea, Francisc I cu împărăteasa Carolina, Franz Iosef. Sibiul a fost capitală a provinciei de trei ori: 1692-1791; 1850 şi 9 decembrie 1918 – 17 noiembrie 1919[6].

Dezvoltarea economică şi politică a Sibiului de-a lungul secolelor determină şi o bogată activitate culturală în domeniile: ştiinţă, teatru, muzică, tipărituri, istoriografie, medicină, muzee, biblioteci. Documentele confirmă la 1481 prima atestare a unui medic la Sibiu; în 1494 se întocmeşte primul inventar al farmaciei din Sibiu; Konrad Haas în lucrarea „Kunstbuch" elaborată între 1529-1556 descrie mai multe tipuri de rachete în trepte; tot aici este tipărită la 1544, prima carte în limba română de către Filip Moldoveanul; în 1546 se întocmeşte primul inventar al Arhivei sibiene de către notarul Christian Pomarius – fiind prima lucrare de acest gen din ţară[7].

Secolul al XVIII-lea este secolul iluminismului reprezentat în Transilvania şi implicit Sibiu de baronul Samuel von Brukenthal, guvernator al Transilvaniei între 1777-1787.

Activitatea de colecţionar ce a durat peste 50 de ani, îl reprezintă pe Brukenthal ca fiind unul dintre cele mai complexe spirite ale vremii. El are meritul de a fi trezit gustul colecţionării valorilor locale contribuind la salvarea şi conservarea lor.

Înnoiri a adus Brukenthal şi–n agricultură, el fiind primul care le-a adoptat, tocmai pentru a fi experimentate şi pentru a constitui un exemplu pentru membrii comunităţii săseşti intuind mai repede că singura şansă de supravieţuire şi de progres era o adaptare rapidă la noile condiţii socio-economice şi politice.

În cultură sunt de menţionat câteva evenimente: 1767-1790 funcţionează la Sibiu Loja masonică; se deschide la 1778 prima librărie germană din Transilvania de către Martin von Hochmeister; la 1788 se deschide primul teatru german din

[5] Sigerus, Emil, Cronica oraşului Sibiu, Convergenţe transilvane, vol. V, F.D.G.R., Tipografia Honterus, Sibiu, 1997, p12-13

[6] Ibidem, p.27;45;67

[7] Fabini, Hermann şi Alida, Sibiu portretul unui oraş din Transilvania, editura Monumenta, Sibiu, 2001, p.34

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Transilvania; la 1817 se oficiază primul muzeu din ţară; la 1839 ia fiinţă prima asociaţie de muzică, „Musikverein"; concertează mari personalităţi muzicale ale epocii: Carl Filtsch 1841, Franz Liszt 1846 şi Johann Strauss - fiul 1847. Tot legat de muzică, ia fiinţă în 1881 Reuniunea română de muzică condusă de Gheorghe Dima[8].

A doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost pentru întreaga Europă anul revoluţiei de la 1848 urmat de creşterea mişcărilor de eliberare naţională. La Sibiu, s-au întâlnit revoluţionarii lui 1848 din cele trei ţări româneşti pentru a pune la punct un program de continuare a revoluţiei. Sibiul devine centru al mişcării naţionale româneşti, unul din puternicele bastioane al afirmării conştiinţei naţionale (1861 se înfiinţează ASTRA, 1892 mişcarea memorandistă, 1905 deschiderea Muzeului „Asociaţiunii" – primul muzeu românesc).

Începerea primului război mondial a pus în mişcare toate ţările Europei. În 1916 România a intrat în război împotriva Austro-Ungariei. Armatele române au trecut în Transilvania, având loc bătălia de la Sibiu (septembrie 1916), armata fiind nevoită să se retragă. A doua mobilizare a armatei române a avut loc în anul 1918. Pătrunde din nou în Transilvania şi o eliberează. Sfârşitul primului război mondial a adus şi pentru românii transilvăneni ziua realizării dorinţei celei mari: Unirea cu România la 1 Decembrie 1918.

Toate aceste evenimente pe care le-a trăit în cei peste 800 de ani şi-au lăsat amprenta pe aspectul oraşului.

Vizitatorul Sibiului de azi, indigen sau străin, este impresionat de aspectul medieval al oraşului vechi: de la zidurile groase de fortificaţie, portalurile masive de acces în case, puţinele turnuri de fortificaţie păstrate, construcţiile din Piaţa Mare şi din Piaţa Mică, impunătoarea Biserică evanghelică, până la Turnul Sfatului, care constituie în acelaşi timp simbolul oraşului, toate aceste construcţii sunt dominate de o clădire cu dimensiuni neobişnuite, de un adevărat palat în stil baroc cu influenţe vieneze, Palatul Brukenthal, obiectivul pe care oricare vizitator al oraşului este dornic să-l viziteze. La aspectul Oraşului de Sus se adaugă ineditul Oraşului de Jos, iar ochiul atent al vizitatorului este mulţumit de inconfundabila personalitate şi frumuseţe a acestui oraş istoric.

Pentru toată această istorie care se vede in aspectul oraşului, Sibiul a primit dreptul ca în 2007 să fie Capitală Culturală Europeană alături de Luxemburg ceea ce pentru oraş este o onoare.

Proiectul a avut obiective generale şi unele concrete. Ca obiectiv general: prezentarea Sibiului în contextul european, legăturile Sibiului în diverse domenii cu Europa. Din acest considerent proiectul începea cu o cronologie, cu importantele evenimente din Sibiu de a lungul secolelor până în 2007 tocmai pentru a demonstra caracterul de oraş european:

1223 – Este atestată pentru **prima dată** denumirea germană „Hermannsdorf"

1224 – „Bula de aur a saşilor" este principalul document adoptat de regele Andrei al II-lea care confirma privilegiile saşilor

[8] Ibidem, p.36

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1282 – **Cel mai vechi document** păstrat în original la D.J.A.N. Sibiu
1292 – **Primul spital** din ţară şi sud-estul Europei
1306– Vizita regelui Otto al Ungariei
1324 – Vizita regelui Carol Robert de Anjou
1330– **Prima bibliotecă** de manuscrise, aparţinând călugărilor dominicani
1366 – Vizita regelui Ludovic I cel Mare
1376 – În statutul breslelor din Sibiu sunt menţionate 19 bresle ce cuprindeau 25 de meserii (în aceeaşi perioadă la Augsburg 16 bresle cu 20 de meserii şi Straßburg 28 bresle)
1380 – Este atestată documentar existenţa unei şcoli (actualul Liceu Brukenthal)
1438 – În oraş funcţionează **prima monetărie**
1446 – Se stabileşte la Sibiu Johannes Arnoldi von Graudenz **primul rector**
1448 – Universitatea Naţiunii Săseşti reprezenta totalitatea saşilor din teritoriul regal colonizat care se bucurau de privilegiile acordate de „Bula de aur"
1471 – Menţionat **primul maestru de dans**
1479 – **Prima menţiune** a unei piese de teatru jucate la Sibiu
1481 – **Prima atestare** a unui medic
1493 – S-a născut la Sibiu Nicolaus Olahus
1494 – **Primul inventar** al farmaciei oraşului
1510 – Mihnea cel Rău , domnul Ţării Româneşti este ucis, mormântul său aflându-se în Biserica Evanghelică
1528 – **Prima atestare** a unui medic, Sebastian Pauschner
1528 – Înfiinţarea **primei tipografii** de către Luca Trapoldner
1529-1556 – Conrad Haas redactează manuscrisul despre racheta în mai multe trepte
1536 – **Prima afirmare** de către un român, în scris, a unităţii şi originii latine comune a muntenilor, moldovenilor şi transilvănenilor de către Nicolaus Olahus în „Hugaria" redactată la Bruxelles
1544 – Apare **prima carte** tipărită în limba română de către Filip Moldoveanul
– Se întruneşte Dieta
1546 – Christian Pomarius întocmeşte inventarul arhivei sibiene, prima lucrare de acest gen din ţară
1549 – Reorganizarea şcolilor după Reformă
1556-1570 – Incendii de mari proporţii
1592 – Ia fiinţă biblioteca gimnaziului Brukenthal
1595 – Familia lui Mihai Viteazul se adăposteşte la Sibiu
1599 – Mihai Viteazul după victoria de la Şelimbăr trece prin Sibiu spre Alba Iulia
1603,1635,1636,1661 – Epidemii de ciumă
1611 – Radu Şerban Domnul Ţării Româneşti asediază fără succes oraşul
1612 – Se tipăreşte **primul calendar** din ţară
1629 – Principele Gabriel Bethlen poposeşte trei zile în oraş
1632 – Principele Gheorghe Rakoczy I cere un împrumut din partea oraşului

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1636 – Negustorii greci constituie la Sibiu **prima companie** grecească din Transilvania
1659 – Principele Transilvaniei Acaţiu Barcsai, se refugiază la Sibiu din calea lui Gheorghe Rakoczy al II-lea
1661 – Vine Israel Hubner (din Meisen), medic, matematician, astrolog care prezice sfârşitul lumii în 1666
1661,1663,1670,1685 – Principele Transilvaniei Apafi vine în oraş
1665 – Se stabileşte la Sibiu muzicianul Gabriel Reilich organist şi compozitor
1672 – Johann West este adus în Sibiu pentru a instala noua orgă ce funcţionează şi astăzi
1675 – Epidemie de dizenterie
1675 – Aurarul Sebastian Hann este primit în breasla aurarilor din Sibiu şi obţine examenul de maestru
1687 – Generalul Scharffenber intră în oraş
1687 – Generalul imperial Karaffa intră în oraş
1692-1791 – **Capitala provinciei şi sediul guvernatorului**
1699 – Locotenent – colonelul Morando Visconti desenează **primul plan** cunoscut al oraşului
1703 – Executarea comitelui saşilor Johann Sachs von Harteneck
1706 – Epidemia de ciumă
1707 – Generalul Tige vine cu trupe austriece
1708 – Epidemie de vărsat
1711 – Ia fiinţă societatea de comerţ din Sibiu
1714 – Carol al XII-lea regele Suediei, vine incognito, cu doi însoţitori în oraş şi-l părăseşte călare după 2 ore
1716 – Nicolae Mavrocordat este adus la Sibiu fiind luat prizonier în Bucureşti de austrieci
1727 – Existau 2 hanuri cu popicărie
1748 – Se constituie **prima societate** a comercianţilor
1752 – **Prima trupă** de actori ambulanţi dă spectacole într-o clădire din lemn din Piaţa Mare
1760 – Se angajează paznici de noapte plătiţi de vecinătăţile din str. Fleischer (Mitropoliei) şi Sporer (actualul General Magheru)
1761 – Spectacol de balet
1762 – Se pavează str. Nicolae Bălcescu
1766 – Maria Tereza interzice procesele pentru vrăjitorie
1767 – Înfiinţarea Lojei francmasonice Sf. Andrei trei frunze de nufăr
1768 – Se interzice construirea caselor din lemn în Oraşul de Sus
1770 – Medicul oraşului Sibiu introduce obligativitatea constatării deceselor de către medici
1771 – Ia fiinţă Comisia Comercială
1773,1783,1786 – Vizita împăratului Iosif al II-lea
1773 – Livio Cinti prezintă **primul spectacol** de operă

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1774 – Se stabileşte la Sibiu italianul Antonio Pitzulini, **primul perucher** al oraşului
1776 – Samuel von Brukenthal, **primul cultivator** de cartofi (primii cartofi au fost semănaţi pe terenurile moşiei sale din Avrig)
1777 – **Instalarea festivă a guvernatorului Samuel von Brukenthal**
1778 – Martin von Hochmeister, construieşte **prima librărie**
1778 – Martin von Hochmeister, tipăreşte **primul ziar german** din Ardeal „Theatralische Wochenblatt"
1782 – Franz Joseph Muller de Reichenstein descoperă în laboratorul lui din Str.Fleischer nr.36 (actual strada Mitropoliei) elementul chimic telur
1784 – Martin von Hochmeister, editează **primul ziar sibian în limba germană** „Siebenburgische Zeitung"
1784 –Milanezul Giovanni Galaratti amenajează în str. Nastureului o **fabrică de mătase, singura din Sibiu în acel moment**
1785 – Ioan Piariu Molnar **primul oftalmolog** din Sibiu
1788 – Vine la Sibiu prinţul moştenitor, arhiducele Leopold
1788 – Se deschide **primul teatru german** din Transilvania, iniţiat de Martin von Hochmeister
1790 – Se tipăreşte de Martin von Hochmeister **prima revistă ştiinţifică** „Siebenburgische Quartalschrift!"
1790 – Apare gazeta „Hirado" **primul periodic maghiar** din Principat, tipărit de Martin von Hochmeister (fiul)
1793 – Apare **prima carte de medicină românească** „Sfaturi către studenţii în chirurgie" a lui Ioan Piuariu – Molnar
1795 – Epidemie de ciumă
1800 – Se face **prima vaccinare** contra vărsatului
1803 – Moare guvernatorul Samuel von Brukenthal fiind înmormântat în mod excepţional, în biserica evanghelică, în dreptul amvonului
1817 – Vizita împăratului Francisc I şi a împărătesei Carolina Augusta
1817 – Deschiderea oficială a Muzeului Brukenthal, **primul muzeu din ţară şi din sud - estul Europei**
1826 – Vizita arhiducelui Maximilian
1835 – Vizita arhiducelui Ferdinand
1839 – Ia fiinţă „Hermannstadt Musikverei"
1839 – Înfiinţarea Reuniunii învăţătorilor
1841 – **Primul concert** al tânărului pianist Karl Filtsch
1843 – Ia fiinţă Academia de Drept
1845 – Ferdinand Schur, întemeietorul Societăţii pentru ştiinţele naturii
1846 – Concertează **Franz Liszt**
1847 – Concertează Johann Strauss – fiul, cu orchestra proprie
1848 – Sosesc la Sibiu Costache Negri, Aleu Russo, Nicolae Bălcescu
1849 – Generalul rus Lüders soseşte la Sibiu
1850 – **Sibiul devine din nou capitala provinciei**

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1852 – Împăratul Franz Iosef I vizitează oraşul şi **aşează piatra de temelie a spitalului orăşenesc**
1853 – Andrei Şaguna pune bazele „Telegrafului Român"
1854 – Carol Ghica, Constantin Văcărescu, Barbu Ştirbei, Grigore Alexandru Ghica (domnul Moldovei), sosesc la Sibiu
1855 – Se hotărăşte construirea spitalului pentru boli neuro
1857 – Theodor Momsen, istoric german vine la Sibiu
1859 – Ia fiinţă **spitalul de garnizoană**
1860 – Se înfiinţează corul bărbătesc „Hermania"
1861 – **Se fondează ASTRA**
1864 – Eminescu şi trupa Pascaly sosesc la Sibiu
1868 – Apare revista „Transilvania"
1873 – Organizarea Corpului Pompierilor Voluntari
1876 – Arhiva sibiană devine **prima instituţie** publică de acest gen, din Transilvania
1878 – Construirea clădirii societăţii muzicale
1878 – Se înfiinţează societatea muzicală maghiară
1879 – Se constituie Asociaţia pentru lectură în limba maghiară din Sibiu
1881 – Se înfiinţează Reuniunea română de muzică condusă de Gheorghe Dima
1881- Se stabileşte la Sibiu, Leopold Bella, muzician, compozitor, organist
1883 – Înfiinţarea casei orăşeneşti pentru asigurări de sănătate
1889 – Înfiinţarea Asociaţiei pentru igienă
1890 – Julius Jung, istoric vienez, vizitează Sibiul
1894 – Concertează Franz Lehar
1895 – Deschiderea Muzeului de Ştiinţe Naturale
1895 – Deschiderea noului hotel Împăratul Romanilor
1898 – În sala teatrului are loc **prima proiecţie** cinematografică
1899 – **Primul automobil** trece prin oraş
1902 – Înfiinţarea Asociaţiei medicilor
1904 – Circulă **prima dată** în oraş un tramvai electric fără şine (strămoşul troleibuzului)
1904 – Construirea clădirii Poştei din str. Mitropoliei
1905 – **Deschiderea oficială a Muzeului Asociaţiunii , fondat cu contribuţia benevolă a românilor de pretutindeni**
1906 – Inaugurarea Catedralei Ortodoxe din str. Mitropoliei
1908 – Epidemie de gripă
1909 – Se înfiinţează Asociaţia pentru ocrotirea copilului
1916 – Generalul austriac Falkenhayn se instalează în Palatul comandantului corpului de armată austriac
1917 – Împăratul Wilhelm II vine în oraş pentru o scurtă vizită
1918 – Soseşte în oraş mareşalul Mackensen
1918 – Consiliul Dirigent şi garda cetăţenilor îşi începe activitatea
1918 – **1 Decembrie, Marea Unire de la Alba Iulia;** Sibiul îşi trimite delegaţi

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1918 – **Decembrie 9-17 noiembrie 1919 Consiliul Dirigent îşi are sediul la Sibiu care devine pentru a treia oară capitală**
1919 – Este primit festiv generalul francez Henri Berthelot
1919 – Regele Ferdinand şi regina Maria sosesc în oraş fiind primiţi cu mare fast
1919 – **5-11 august are loc Adunarea generală a Consiliului Dirigent**
1919 – Preşedintele Consiliului de Miniştrii Ion Brătianu, soseşte în oraş făcându-i-se o primire festivă
1920 – Istoricul Nicolae Iorga soseşte la Sibiu
1920 – Sosirea la Sibiu a premierului Averescu
1921 – Regele Ferdinand şi regina Maria sosesc în oraş pentru inspectarea şcolii de cadeţi.
1922 – Franz Xavier Dressler înfiinţează corul de băieţi al Liceului Brukenthal
1928 – Restaurarea Bisericii Ursulinelor
1929 – Congres al istoricilor români
1931 – Franz Xavier Dressler înfiinţează corul Bach
1936 – Corpul Pompierilor voluntari a fost înlocuit cu pompieri militari
1944 – La 13 septembrie trec trupe ruseşti prin Sibiu
1945 – Bărbaţi şi femei de naţionalitate germană sunt deportaţi în Uniunea Sovietică pentru munca de reconstrucţie
1946 – Se naţionalizează Muzeul Brukenthal
1947 – Arhiva Naţională trece în proprietatea statului
1948 (11 iunie) – Se naţionalizează toate băncile şi fabricile
1949 – Înfiinţarea Filarmonicii de Stat din Sibiu
1962 – Lucrări de restaurare la Casa Artelor
1967 – Deschiderea Muzeului în aer liber din Dumbrava Sibiului
1967-1984 – Lucrări de restaurare la Primăria Veche din Sibiu, primind destinaţia de Muzeu de Istorie
1968 – După reorganizarea administrativă Sibiul devine reşedinţă de judeţ
1972 – Restaurarea şi înfiinţarea Muzeului de Istorie a Farmaciei din Piaţa Mică
1980 – Se demolează straja Dragonilor de pe actuala str. 9 Mai
1983 – Vizita preşedintelui german Karl Carstens
1986 – Se demolează cazarma din faţa hotelului Bulevard
1989 – Între 20-25 decembrie are loc la Sibiu revoltă generală şi se demonstrează împotriva conducerii comuniste
1990 – Parteneriat al Sibiului cu Klagenfurt
1995 – Vizita doamnei Danielle Mitterand
1997 – Vizita la Sibiu a fostului rege Mihai cu soţia
1998 – Are loc la Sibiu un simpozion pentru salvarea oraşului vechi „Confluenţe Europene" la care participă preşedintele României Emil Constantinescu, Ministrul Culturii Ion Caramitru, reprezentantul UNESCO Dan Hăulică, precum şi miniştrii şi secretari de stat din Franţa, Germania şi Luxemburg
1998 – Vizita Prinţului Charles, moştenitorul tronului Marii Britanii
2004 – Încep pregătirile pentru Sibiu Capitală Culturală Europeană

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

2005 – Decembrie se semnează acordul de retrocedare a Palatului Brukenthal Bisericii Evanghelice

2007 – 1 ianuarie vizita oficială a Preşedintelui României, Traian Băsescu şi a Primului Ministru, Călin Popescu Tăriceanu pentru deschiderea oficială a festivităţilor „Sibiu Capitală Culturală Europeană".

Obiective concrete: valorificarea expoziţională şi prin publicaţii a patrimoniului Muzeului de Istorie, creşterea numărului de vizitatori locali şi străini, creşterea interesului publicului tânăr pentru valorile culturale în semn de respect pentru aprecierea muncii înaintaşilor. Pentru elevi şi studenţi expoziţiile au însemnat transpunerea în perioadele istorice pe care le studiază teoretic în şcoală. Pentru publicul larg, pentru locuitorii oraşului, proiectul a fost şi un apel pentru donaţii către muzeu (expoziţia „Sibiul văzut de fotografi") pentru a avea o continuitate în colecţii, a nu avea evenimente şi perioade istorice fără obiecte tridimensionale.

Proiectul s-a desfăşurat cu unele expoziţii, pe perioada sezonului turistic şi a unor evenimente culturale internaţionale: Festivalul internaţional de Teatru 23 mai - 3 iunie şi Festivalul internaţional „Carl Filtsch" 7-14 iulie.

În expoziţia „Din Istoria teatrului sibian" deschisă în perioada festivalului Internaţional de Teatru de la Sibiu 25 mai-3 iunie, în care s-au expus piese unicat (cortina teatrului de amatori 1765) a avut până la 400 de vizitatori pe zi.

Directorul festivalului de teatru, domnul Constantin Chiriac, director general al Teatrului Naţional Radu Stanca, a avut câteva aprecieri despre „expoziţia organizată de Muzeul Naţional Brukenthal, ce propune o istorie a teatrului sibian a surprins vizitatorii din 72 de ţări ale lumii, din cadrul Festivalului Internaţional de Teatru. Exponatele şi mai ales cortina au reprezentat momente de mare emoţie şi admiraţie pentru cei care aveau impresia că în România forma instituţionalizată de teatru ar fi apărut abia după 1820."

Proiectul expoziţional a fost mediatizat în presa locală, Radio România Actualităţi emisiunea Oameni şi Fapte, radio Tg. Mureş emisiunea în limba germană şi TVR cultural.

Cred că prin cele 5 expoziţii, am reuşit să convingem publicul vizitator că Sibiul şi a meritat această onoare de Capitală Culturală Europeană, că prin documente şi piese am putut demonstra că pentru anul 2007 s-au pregătit generaţii anterioare timp de opt secole.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Imagini din expoziţiile proiectului

1. Expoziţia „Sibiu, oraş european"

2. Expoziţia „Sibiu, oraş european"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

3. Expoziţia „Samuel von Brukenthal homo europaeus -190 de ani de la deschiderea oficială a Muzeului Brukenthal”

4. Expoziţia „Din istoria teatrului sibian”

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

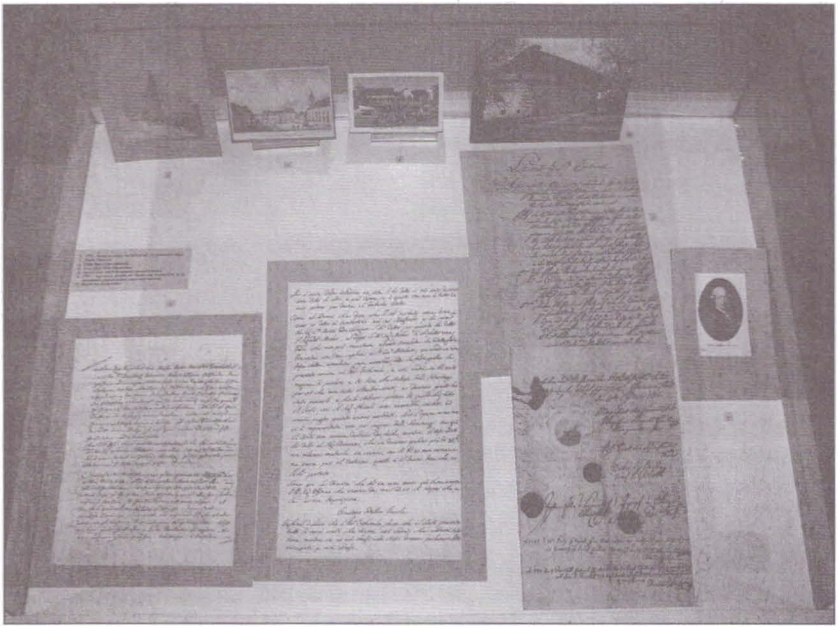

5. Expoziţia „Din istoria teatrului sibian"

6. Expoziţia „Sibiu, oraş al muzicii"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

7. Expoziția „Sibiu, oraș al muzicii”

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

8. Expoziția „Sibiul văzut de fotografi”

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

SIBIU, LA VILLE EUROPEENNE

Résumé

Le projet „Sibiul, la ville européenne, déployé dans le courant de l'année 2007 quand Sibiul a été la Capiale de Culture Européenne près de Louxemburg est compris cinq exposition, organisées de Musée Brukenthal – Musée d'Histoire: Sibiu, la ville européenne, Samuel von Brukenthal - Homo Europaeus, L'histoire du théatre de Sibiu, Sibiu, la ville de la musique et Sibiu, vue des photographes.
Le but de cet projet a été de présenter du Sibiu économique, politique et culturel pour le public visiteur du musée pour constater que cette ville a été une ville européenne de 800 ans pour cette partie de l'Europe.

La liste des illustrations

1. L 'exposition „Sibiu, la ville européenne"
2. L 'exposition „Sibiu, la ville européenne"
3. L 'exposition „Samuel von Brukenthal Homo Europaeus – 190 des ans de l'ouverture oficielle au musée Brukenthal"
4. L 'exposition „L'histoire du théatre de Sibiu"
5. L 'exposition „L'histoire du théatre de Sibiu"
6. L 'exposition „Sibiu, la ville de la musique"
7. L 'exposition „Sibiu, la ville de la musique"
8. L 'exposition „Sibiu, vue des photographes"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

MINELE DE AUR BĂIŢA-CRĂCIUNEŞTI
REPERE DE ISTORIE

Constantin Nichitean, Coralia Maria Jianu

Comuna Băiţa din judeţul Hunedoara, situată la cca. 25 km de oraşul Deva, este amplasată într-o zonă de un pitoresc deosebit al Munţilor Metaliferi, cuprinzând localităţile: Băiţa, Barbura, Hărţăgani, Lunca, Ormindea, Peştera, Sălişte şi Trestia.

Istoria comunei se pierde în negura veacurilor. Aici, urmele de locuire încep din paleolitic şi au continuitate până în zilele noastre. Majoritatea localităţilor s-au dezvoltat prin exploatarea, din vechime, a minelor aurifere aflate pe teritoriul lor. Această activitate s-a practicat în jurul aşezărilor Băiţa, Trestia, Troiţa, Fizeş, Căinel, Hărţăgani, Crăciuneşti, Ormindea, Barbura şi Peştera.

În continuare, ne vom referi numai la cel mai important şi interesant zăcământ aurifer, cel de la Băiţa-Crăciuneşti, mărginit la nord şi vest de pârâul Căian, iar la sud de pârâul Barbura.. Acesta, exploatat din vremuri imemoriale, este localizat în dealul Sfredel. Vechimea exploatării este atestată de numeroase vestigii arheologice descoperite în zonă. La sud de Băiţa, pe şaua de 250m ce leagă vârfurile Cornet (614m) şi Sfredel (673m), s-au descoperit galerii vechi, săpate cu dalta şi ciocanul, urmele unui drum şi a unei colonii romane importante, cu circa 20 de construcţii din piatră şi cărămidă arsă, acoperite cu ţiglă, vizibile şi astăzi.[1]

Din zonă, în 1881, renumitul arheolog amator din Deva, Téglas Gabor, împreună cu inginerul minier Holiska Emeric, au colectat pentru muzeul din Deva, printre alte obiecte specifice mineritului, un opaiţ ce avea la bază, inscripţia M.V.R.R.L.[2] În acest perimetru au fost descoperite conducte de argilă arsă, un mojar din piatră, 3 râşniţe pentru măcinarea minereului aurifer, săgeţi de şteampuri, o fibulă de aur şi o bucată de coloană din piatră inscripţionată, astăzi dispărută, descoperită de Muntean Dumitru în 1875, în timp ce-şi ara pământul.[3]

La Băiţa au fost identificate urmele unei amenajări hidrotehnice (bazin, canale, etc.), care au servit oamenilor din aceste locuri la spălarea aurului din aluviuni şi aflorimente.[4] La acestea se mai adaugă descoperirea din 1880, în apropierea unei guri de galerie veche (galeria Rudolf) a unui tezaur de monede de argint din timpul lui Iulius Augustus şi Marc Aureliu.[5] În vara anului 1887, la

---

[1] Ioan Andriţoiu, Descoperiri din epoca metalelor în zona Săcărâmb, p.8

[2] Teglas Gabor, Hunyadmegyei kalauz (Călăuza judeţului Hunedoara), Cluj, 1902, p.66

[3] Ioan Andriţoiu, idem, p. 9; V. Wollmann. Mineritul metalifer, extragerea sării şi carierele de piatră din Dacia Romană. Cluj Napoca 1996, p.130.

[4] V. Wollmann. Mineritul metalifer, extragerea sării şi carierele de piatră din Dacia Romană. Cluj Napoca 1996, p.131-132.

[5] Ludovic Venator. Monographie über das des Ersten Siebenbürger Goldbergbau – Aktien – Gesellschaft gehőrige Gold und Silberbergwerk "Rudolfi" in Boicza, 1899 p.4

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

poalele masivului Sfredel, s-a descoperit un vas cu sute de monede de argint cu efigia lui Traian şi Septimiu Sever.[6]

Aceste vestigii arheologice ne îndreptăţesc să afirmăm că exploatarea aurului a avut loc deja cu mii de ani în urmă, în perioada preromană şi romană.

Zăcământul filonian de la Băiţa a atras atenţia a numeroşi specialişti, care au încercat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, să descifreze procesele magmatice şi tectonice din timpul erelor geologice. Cea mai veche lucrare este a lui Leonhard Gerubel (1857)[7], urmată de cea întocmită de Hoszák Jozsef în 1872[8]. Zăcământul a mai fost studiat de geologii: Franz Posépny (1875)[9], Bela von Inkey (1879)[10], Th. Weisz (1891)[11], Primics Győrgy (1891)[12], care descrie galeriile şi filoanele, Erwin Semper (1900)[13] (efectuează primul studiu microscopic), Iosif Kolbe (1900)[14], Martin Schuster (1903)[15], Moricz Palfy (1912, 1929)[16], care întocmeşte prima hartă geologică, T. P. Ghiţulescu şi M. Socolescu (1940), Luca Valeriu şi Ion Grigore (1940-1944) şi alţii.

Studiile lor au avut la bază observaţiile efectuate la suprafaţă şi informaţiile obţinute cu ocazia excavării lucrărilor miniere subterane.

Au fost interceptate circa 30 de filoane şi ramificaţii, a căror mineralizaţie era cantonată într-un aparat vulcanic riolitic şi melafiric. Cel mai important a fost Suhaida, cu o grosime medie de 0,5 m, care s-a exploatat pe o lungime de 800m, şi

---

[6] Király Pál Dacia Provincia Augusta, vol.II, 1894, p.411

[7] Leonhard Gerubel. Geognostusch - oryktognostiche Beschreibung der Boitzaer Bergrevier mit einigen vorangehenden Bemerkungen über das Csetraser Gebirge und Nagyáger Bergrevier (1857)

[8] Hoszák Jozsef. Földtan-bányászati képe a Magyar keleti aranykerületnek általában es a Kincstari Füzes – Szent-Három sage aranybányászatnak különösen. A.m.orvosok és természetvizsgálók XV-nagyagyü lésének munkálatai. Pest 1872.

[9] Franz von Posěpny. Ueber einige tektonische verhält nisse der Bergbaugegend von Boitza in Siebenburgen. In: Verhandlungen der Kaiserlich –Königlichen Geologischen Reichsanstalt, Sitzung am 16 März 1875, Wien, 1875, Nr. 5, p.77-80.

[10] Inkey Bela. Uber das Nebengestein der Erzgänge von Boicza in Siebenbürgen, Földtani Közlöny Budapesta IX, 1879, p. 425-438

[11] Th. Weisz. Der Bergbau im den siebenbürgischen Landestheilen (XI Der Boiczaer Goldbergbau) In Mittheilungen aus dem Jahrbuche der Königlich Hungarischen Geologischen Anstalt 9, 1981, Budapest, Heft 6, S.122-135.

[12] Primics Gyorgy. Csetrás hegység geologiaja és Ercztélerei Budapest 1896

[13] Erwin Semper. Beiträge zur Kenntnis der Goldlagerstätten des Siebenbürgischen Erzgebirges (4 Die Goldlagerstätten von Boicza) Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Grossherzogl. Hessischen. Ludwigs – Universität zu Giessen Berhn 1900.

[14] Josef Kolbe. Ein Ausflug zu den Goldbergwerken in Brad und Boicza. In: Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpatenvereins 20, 1900, S. 1-48 hier S.1-18

[15] Martin Schuster. Reiseerinnerungen. Im siebenbürgischen Erzgebirge. In: Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathen – Vereins 23, 1903, S.3-22

[16] Moritz von Palfy. Bergbaue des Erzgebirges des Siebenbürgischen Landesteile Bergbaue des 1. Zuges Nagyág (Boicza) In: Geologische Verhältnisse und Erzgänge der Bergbaue des Siebenbürgischen Erzgebirges, Budapest 1912, Magyarország arany-ezüst banyáinak geologiai viszonyai es termelési adatai Budapest 1929.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

pe o înălţime de 700m. Partea mediană a filonului a întâlnit o zonă intens brecifiată, sub formă de stock, numită „coş", cu mineralizaţie în cuiburi bogate în aur liber (circa 1kg/tonă aur), bine dezvoltat sub cota galeriei Iosif, cu o suprafaţă medie de cca 1500m^2.

Aşezarea spaţială a filoanelor seamănă cu un evantai, punctul de plecare fiind în partea de sud, în cunoscutul stock, cu deschiderea evantaiului orientată spre nord. Un alt filon important este şi Vâna Mare. Filoanele Mihai, Carol, Numărul 9, Ladislau, Iosif şi altele, au fost considerate secundare. Grupul filonian Ghergheleu este separat de acestea în partea de sud-vest a zăcământului, fractura sa principală fiind Ghergheleu 1.

Filoanele au avut forme de lentile sau înşiruiri de lentile, cu lungimi şi înălţimi diferite. Stock-ul s-a format în punctul de intersecţie al filoanelor Vîna Mare 1 şi Suhaida. La sud de acesta, continuă numai fractura filonului Suhaida, care, sub orizontul principal (-70m -110m) a avut un conţinut de 26 grame aur pe tona de minereu (g/t).

Grosimea filoanelor a variat de la centimetri la 3-4 metri. Din filoane s-a extras minereu cu aur nativ şi minereu pentru stampare, legat de sulfuri. Acestea au fost bogate în pirită, sfalerit cleiofanic, galenă şi marcasită, cu care s-au asociat frecvent pirargilitul, argintul şi aurul nativ. Aurul apare în cuarţ, sfalerit şi calcopirită, în cuiburi alcătuite din cristale mici şi paiete. Ganga era constituită din cuarţ, calcit, baritină, rodocrozit şi ametist. Aurul vizibil sau foarte fin diseminat a fost mai frecvent în melafire şi mai redus în riolite.

Conţinutul mediu al minereului bogat, cu aur nativ, a fost de 500-700 g/t, iar a celui comun, pentru şteampuri, de 5-10 g/t aur. Pe lângă stock, cele mai bogate filoane au fost: Rudolf, Carol, Mihai, Emma, Suhaida şi Kreuzschlager. La nivelul galeriei principale Crăciuneşti, în perioada 1894-1905, conţinutul mediu a fost de 8,7g/t aur şi 17,26 g/t argint.[17]

Cercetarea şi exploatarea filoanelor a început de la suprafaţă, descendent, prin extragerea aurului nativ în mod preferenţial, din zonele bogate. Coborând de la nivelul coloniei romane spre Băiţa, întâlnim vechile galerii de coastă, atacate din centrul comunei: Ana, Rudolf şi Iosif, cu haldele lor, fiecare galerie fiind considerată la un moment dat, mină separată.

Galeria superioară Ana, săpată cu dalta, la cota 506,15m, a interceptat primul filon după 87,5m. Sub aceasta, la 87,5m s-a executat galeria Rudolf, care, după 240 m a întâlnit mineralizaţia. La aceeaşi distanţă verticală, s-a săpat galeria Iosif, care a atins zona filoniană după 940 m[18]. Cea mai importantă activitate a fost desfăşurată de către romani în mina Ana, unde s-au observat urmele unei exploatări în trepte, pe cele 7 filoane întâlnite, cu transversala de 140 m.

Date scrise despre mineritul aurifer din perioada dinainte de secolul al XV-lea, nu s-au păstrat. Este o certitudine faptul că în evul mediu, după retragerea

[17] T.P. Ghiţulescu şi M. Socolescu. Etude geologique et miniere des monts Metaliferes
[18] Ludovic Venator. op.cit. Ibidem, p.18

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

romanilor, aceste mine au rămas în posesia locuitorilor. Aceştia le-au exploatat la un nivel redus, în familie sau în grupuri de familii, în funcţie de posibilităţile financiare.

Cunoaştem faptul că regele Ungariei, Sigismund de Luxembourg (1387-1434), la 4 aprilie 127, i-a scutit pe ţăranii-minieri din Băiţa şi Baia de Criş la plata dărilor, beneficiind de privilegiile localităţilor miniere libere. În anul 1439, regele Albert (1437-1453) dispune prin decret, darea în arendă a minelor din Ardeal. Cinci ani mai târziu, donează localitatea Băiţa cu minele sale, despotului Serbiei, Gheorghe Brancovici, împreună cu satul Ormindea. La rândul său, acesta o cedează în anul 1451 voievodului Transilvaniei, Ioan Huniade. După moartea sa, în 1456, Băiţa este în posesia cumnatului său, Szilagyi Mihai. La decesul acestuia, din 1461, proprietar devine Matei Corvin, care predă mina, prin zălogire, văduvei Bathory Marghit. În 1464, o donează lui Bathory Andrei, proprietarul cetăţii Şiria.[19]

De-a lungul timpului, localitatea apare în documente sub denumirea de „Valea Ursului"(Medvedpataka) Kisbányah, Kisbanya, Boicza, Pemseyfen şi Băiţa. La începutul secolului al XVI-lea, Băiţa aparţinea de scaunul de judecată de la Roşia Montană. Centrul de comună Băiţa, aducea un venit important statului, din urbură. Înainte de 1525, aceasta se încasa de urburariul instituit la Baia de Criş. În continuare, această taxă plătită fiscului în schimbul drepturilor de exploatare a aurului se încasa la urburariul organizat în localitate.[20]

Pe parcurs, minele au fost exploatate cu intermitenţă, ca urmare a vicisitudinilor vremurilor. De extracţia aurului s-au ocupat, alternativ, arendaşii localnici şi fiscul erarial.

Faptul că minele erau active în secolul al XVI-lea, este demonstrat de vizitele efectuate de specialiştii trimişi de oficialităţi. Comisarul Georg Werner şi episcopul Paul Bornemisza, numiţi de împăratul Ferdinand, o menţionează în raportul lor din 1552, intitulat „Veniturile regeşti din Transilvania". Baronul Felician Herberstein, solul lui Stefan Bathory, o descrie în 1580, şi face propuneri pentru sporirea producţiei.[21]

Principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, a impulsionat dezvoltarea mineritului aurifer, acordând, în 1615, privilegii extinse. Cei care redeschideau mine vechi, erau scutiţi de impozit pe timp de un an. Confirmă actualitatea legii împăratului Maximilian II din 1573, prin care minerii erau obligaţi să predea fiscului a opta parte din producţia de metale preţioase. Aceste privilegii au fost amplificate în aprilie 1618, cu ocazia dietei de la Sibiu. Au fost aduşi în Transilvania din Kremnica (Slovacia) şi din alte oraşe miniere, peste 500 de mineri specialişti, cu familiile lor, cărora le-au fost asigurate toate cele necesare. Pe

[19]Veress Andrei. Hunyadmegye bányászatának multje (Istoricul mineritului din judeţul Hunedoara), publicat în "A hunyadmegyei Tőrtélmenies Régészeti Tarsulat évkönyve" Deva, 1910, p.121-157; Teglas Gabor, Revista Foldtani Koslonyi vol. XX, nr. 6-7, 1890, p.182-187.

[20]Ioachim Lazar. Comuna Băiţa. Monografie, Ed. Emia, Deva, 2007, p.26, 28

[21] B. Roman, A. Sântimbreanu, V. Wollmann. Aurarii din Munţii Apuseni, Bucureşti, 1982, p.33,34

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

vremea sa funcţionau normal numai minele din Certej şi Topliţa[22]. Prin aceste măsuri, venitul fiscului a înregistrat o uşoară creştere, insuficientă pentru nevoile principatului.

În 1694, cu aprobarea judelui curţii din Geoagiu, Ştefan Alexa, pentru nevoile minei Băiţa, maiştrii furnalului din Plosca au confecţionat 5 şteampuri, două hârlețe late, 4 rude de oţel şi un cap de fier[23].

Minele Băiţa sunt menţionate şi de Samuel Kőleseri, autorul lucrării „Auraria Romano-Dacica", apărută la Sibiu, în 1717, pe care le şi vizitează.[24]

Informaţii despre minele Băiţa avem şi din raportul trimisului împăratului Karol III, Haas Ferencz, Xavier Mihaly, maistru de mină, din anul 1743. Acesta menţionează că localitatea Băiţa (fără mine) este proprietatea familiei grof Kaszoni, şi că aici, locuitorii valahi exploatează minele închiriate de la tezaurariat, cu bune rezultate, în special înregistrate la mina Iosif. La sud de aceasta, o societate valahă exploata tot o mină veche.[25]

La începutul secolului al XVIII, pentru a facilita predarea aurului extras din zonă, s-a înfiinţat un suboficiu, pe raza comunei, la Troiţa.

Preocupări pentru creşterea producţiei minelor, au existat şi în continuare. Ele au fost iniţiate la începutul secolului al XVIII-lea, de Karol III şi amplificate de Maria Tereza în 1746, prin „Comisia aulică independentă pentru monetărie şi minerit", asigurând şi fondurile necesare.[26]

În scopul unei mai bune organizări, minele din comitatul Hunedoara au fost retrase de sub tutela conducerii de la Baia Mare, de către Direcţia Comercială a Transilvaniei.[27]

În 1770, aflăm din scrisorile lui Ignatz Born, că minele Băiţa sunt exploatate de fiscul erarial. În 1780, geologul Fichtel menţionează la Băiţa, existenţa a 6 galerii active.[28]

Importanţa ce se acordă minelor Băiţa, este subliniată de repetatele inspecţii din 1780, 1782 şi 1784, ale consilierului tezaurarial Franz Ioseph Müller. La ultima vizită, constata cu regret că propunerea sa de cercetare în adâncime a zăcământului, nu s-a materializat.[29]

Aceste mine au fost vizitate în 1786 şi de profesorul italian de ştiinţe naturale Lazzaro Spalanzani, cu scopul de a colecta eşantioane de minerale şi roci

---

[22] Petru Bunta. Gabriel Bethlen. Ed. Militară Bucureşti, 1981, p.106

[23] Ioachim Lazar. Evoluţia tehnică a mineritului şi prelucrarea metalelor preţioase în Ţara Zarandului, p.317, Sargetia, XVI-XVII.

[24] N. Maghiar, St. Olteanu. Din istoria mineritului, Bucureşti, 1970, p.162.

[25] Veress Andrei, op.cit., p.121-157

[26] P. Popescu, D. Floca, M.Valea, C. Nichitean. Din istoria regiunii miniere Certej-Săcărâmb, Certej, 1971, p.36

[27] Veress Andrei, op.cit.

[28] Mircea Ilie. Muntii Apuseni. Ed. Ştinţifică, Bucureşti, 1957, p.263

[29] Ioan Dordea. Aspecte din mineritul şi metalurgia transilvăneană la sfârşitul veacului al XVIII-lea, Sargetia XXI-XXIV, p.179-194

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

pentru muzeul din Pavia. Informaţii despre mineritul local, i-au fost furnizate de Iosif Bukovay. La plecare lasă două lăzi cu eşantioane pentru a fi expediate de acesta, administratorului minelor Săcărâmb, Daniel Castellano.[30]

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, exploatarea s-a făcut de către asociaţii pe acţiuni. Hutmanul Dohschol de la minele Băiţa, deţinea la 4 mine 87 de cuxe. Minerii accidentaţi, sau bolnavi, erau îngrijiţi de medicul Eisleriu.[31]

Efectivul minelor, în perioada 1770-1882 era cuprins între 250-300 persoane.

Cu toate că minerii-ţărani beneficiau de privilegiile cunoscute, acestea nu erau respectate în permanentă. Un adevărat conflict s-a ivit între aceştia şi comitele suprem al Hunedoarei, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Baronul Ioan Bornemisza a reclamat forurilor miniere că drepturile sale nu sunt respectate de mineri. Ancheta întreprinsă a constatat o situaţie inversă,[32] nedreptăţiţii erau cei reclamaţi.

Răscoala lui Horea a cuprins şi târgul Băiţei. La 10 ianuarie 1785, Oficiul Minier îngrijorat de situaţia existentă, prin administratorul minei Bukovay Ferencz solicită Tezaurariatului intervenţia armatei pentru apărarea patrimoniului exploatărilor din zonă (Săcărâmb, Băiţa şi Certej), de participanţii la răzmeriţă. Inspectorul de şteampuri din Băiţa, Iosif Biperger şi administraţia minelor erau preocupaţi de siguranţa depozitului de pulbere şi a păstrării aurului.[33]

Minele regale din Băiţa, aflate în exploatarea directă a fiscului austriac au cunoscut o dezvoltare accentuată, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, situându-se ca mărime şi importanţă imediat după minele din Săcărâmb. Extracţia aurului se baza, în perioadele de secetă, pe prelucrarea şi concentrarea uscată a minereului.

Începând cu 1799,minerii erau plătiţi la sfârşitul lunii, în sistemul „haltakkord", după cantitatea de aur extrasă. Acest sistem a fost introdus de H.R. Reichenstein. Se considera un stimulent pentru recuperarea integrală a aurului din zăcământ. Sistemul, aplicat la minele din Săcărâmb, care erau mult mai bogate în acea vreme, nu a dat rezultate la Băiţa. Distribuţia neuniformă, după regulile hazardului, a aurului în filoane, îi nedreptăţea pe cei care erau repartizaţi la fronturile cu conţinut mai redus de aur.

Nemulţumirile generate de lipsa banilor pentru întreţinerea familiilor, au culminat cu greva din aprilie 1804 a 51 de mineri, din totalul de 345. Pentru asigurarea traiului, erau obligaţi să apeleze la împrumuturi din casa frăţiei (Bruderlade), pe care nu le puteau restitui. Administratorul minei Karatsoni, şi autorităţile miniere, îngrijorate de situaţie, recunosc că acest sistem îi

[30] Academia Română. Călători străini despre Ţările Române, vol. X, partea a II-a, p.780-781.

[31] Alex. Neamţu. Societăţile pe acţiuni şi provenienţele capitalului în industria extractivă din Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Acta Musei Napocensis VII-1970, p.227

[32] Mihai Cerghedean. Frământări sociale în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Sargetia, XI-XII, p.163

[33] Ioachim Lazăr, op.cit., p.43

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

dezavantajează pe mineri şi caută soluţii de rezolvare. Conflictul este adus la cunoştinţa Curţii din Viena. Reprezentantul Tezaurariatului din Sibiu cere stabilirea de măsuri grabnice, prin mediator, pentru aplanarea conflictului. Rolul de mediator este încredinţat administratorului de mine din Săcărâmb, Felix Franzenau şi autorităţilor miniere din Băiţa, stabilindu-se prin instrucţiuni, modul de a proceda. Felix Franzenau, fiind bolnav, comunică imposibilitatea de a se deplasa. Trimite o scrisoare prin care îi îndeamnă pe mineri să reia lucrul. Aceştia, cu condiţia modificării sistemului plată şi asiguraţi că s-au luat măsuri în acest sens, se conformează. La 14 iunie 1804, Tezaurariatul aprobă propunerea administraţiei minelor Băiţa, de acordare a unui spor de salariu pentru minerii care câştigă puţin, precum şi o repartizare de cereale la un preţ mai redus.[34]

În anii 1816-1817, în activitatea minelor de la Băiţa, se simţeau urmările nefavorabile ale războiului recent încheiat cu Franţa. Administratorul minelor Bukovary Ferencz, afirmă că posibilităţile de majorare a producţiei sunt frânate de lipsa braţelor de muncă, a materialelor necesare şi a produselor alimentare.[35]

Zăcământul cu conţinut mai ridicat, din partea superioară, era considerat epuizat în 1825. Din motive de rentabilitate, la propunerea directorului Urban, minele erariale sunt predate în arendă lui Moldovan Dumitru, Moldovan Petru şi Petea Lazăr, care au fondat asociaţia „Rudolf de Băiţa". Activitatea acestora s-a limitat la lucrări de cercetare reduse şi la o exploatare preferenţială a capetelor de filoane rămase, cu conţinuturi de 5 grame pe tona de aur, deasupra orizontului Iosif. Necunoscând situaţia filoanelor exploatate de erariat, au practicat un minerit dezordonat, limitat de posibilităţile lor financiare[36]. Deasupra suprafeţei arendate de Asociaţia „Rudolf de Băiţa" existau 9 exploatări mai mici, cu alţi proprietari[37].

În 1838, statul preia minele de la particulari şi le exploatează până când sunt cumpărate de o societate străină.

Lungimea căii de rulare, din lemn, pentru rulajul vagonetelor pe galerii, tractate manual sau hipo era, în 1867, de 4740 m. Transportul pe verticală era asigurat de 8 trolii iar evacuarea apelor din lucrările de sub orizontul principal Crăciuneşti, se realiza de pompe acţionate de forţa braţelor.[38]

În 1882 se afirmă că minele erau neglijate. La sfârşitul anului 1884, minele au fost cumpărate de Klein Heinrich din Bavaria. Acesta, in 1885 le uneşte cu minele Daniel de pe Valea Mică şi face investiţii mari. Până în 1887, rearmează galeriile accesibile, le înlocuieşte calea de rulare din lemn cu şine din fier şi construieşte la suprafaţă clădirile necesare desfăşurării normale a activităţii. Concomitent, modernizează şi instalaţia de preparare a minereului, instalând

[34] Ibidem, p. 51-56.

[35] Zsemley Oskár. Adatok Hunyad és Zarándmegye bányáinak állapotához 1816-1817 ben Bányászati és Kohászati Lapok (B.K.L.) Nr. 16., Budapest, 1910, p. 228-231.

[36] Teglas Gabor, op. cit. p. 66.

[37] Weisz Tádé, Az Erdélyrészi bányászat rővid ismertése, Budapesta 1891, p.128

[38] L. Vajda. Extracţia şi prelucrarea metalelor neferoase în Transilvania (1848-1867). Acta Musei Napocensis, 1967, p.237.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

şteampuri californiene cu 20 săgeţi. Fondurile necesare executării acestor activităţi şi le-a asigurat prin asocierea cu un consorţiu englez.

În 1887, atacă şi galeria propusă de consilierul tezaurial F.I Müller pentru cercetarea zăcământului în adâncime. Noua lucrare din masivul Sfredel, pornită din Valea Căian (Crăciuneşti), la cota 247m, cu 80 m sub orizontul Iosif, a fost botezată cu numele proprietarului „Klein Hemrich". În documente, apare numele simplificat, uneori „Klein" iar alteori „Hemrich". Deoarece asociatul englez nu şi-a respectat înţelegerea, contractul încetează. Din lipsă de fonduri, galeria executată în 2 ani, este oprită după 163 m. În anul 1888 s-a lucrat în subteran cu efective reduse, obţinându-se o producţie valorică de numai 42.786 forinţi.

În aceste condiţii, începând cu 1889, vinde proprietatea unei societăţi din Budapesta „Erste Siebenburger Goldbergbau Aktien Gesellschaft". Împuternicitul acestei societăţi , în aprilie 1891 era Kelemen Gyula. Proprietarul continuă galeria de coastă începută. Aplicând perforarea mecanică a găurilor de puşcare, reuşeşte ca până în 1892 să execute 1558 metri şi să ajungă în centrul filoanelor. Fiind în poziţie să facă legătura orizontului superior Iosif, în acelaşi an, execută un puţ săpat descendent, amenajat pentru transport minereu şi materiale dar şi pentru circulaţia muncitorilor din partea Băiţei, prin subteran. În acelaşi timp exploatează şi ultimele rămăşiţe filoniene rămase accesibile în galeriile Ana, Rudolf şi Iosif. Ritmul lucrărilor creşte începând cu 1895. Aerajul se realiza prin tiraj natural. Primul filon întâlnit a fost Suhaida, după 1525 m de galerie iar următorul filon principal a fost întâlnit în anul 1900, după 1750 m. Pentru uşurinţa transportului şi exploatării, s-a executat un orizont intermediar, la nivelul +35m, în zona stock-ului. Cercetarea zăcământului sub galeria principală „Hemrich" s-a realizat prin două puţuri, Hartman şi Hulfschaft executându-se până la sfârşitul secolului al XIX-lea, 3 suborizonturi (-35m, -70m şi -110). [39]

De la nivelul orizontului -110 m, s-a săpat în altă locaţie un alt puţ orb până la -150 m, de unde s-a deschis prima data stock-ul. Între acestea s-a realizat un alt orizont intermediar la nivelul – 130 m. Din aceste suborizonturi s-au executat transversale şi direcţionale pe filoanele apropiate stock-ului. Din lucrările direcţionale s-a selecţionat minereu cu un conţinut de 17 g/t aur, care a fost prelucrat prin stampare. Cele mai bogate cuiburi cu aur nativ s-au aflat la orizontul -35 m şi la orizontul principal.

Cu aceste lucrări, s-au obţinut suficiente informaţii despre zăcământ şi potenţialul său.

Noua societate reface instalaţia de prelucrare, arsă în 1891, pe care o modernizează. Pentru transportul minereului de la gura galeriei Crăciuneşti la uzina de preparare amplasată în amonte, lângă pârâul Căian, în zona actualei cariere de calcar (Cheile Crăciuneşti) la locul numit „Între pietre" se construieşte un funicular de 1,2 km.

[39] Ludovic Venator, op. cit., p.5, Téglás Gabor " Hunyadmegyei kalauz", p.25 Cluj, 1902, L. Vajda. Op. cit., p.237

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În 1890, se lucra cu un efectiv de 265 muncitori.

Datele privind producţia sunt incomplete. Schimbările dese de proprietari şi-au pus amprenta asupra evidenţei aurului extras. La aceasta se adaugă şi distrugerile de arhive din timpul evenimentelor din 1784 şi 1884.

Cunoaştem producţia de aur şi argint din perioada 1868-1873, în kilograme[40]:

Anul	Aur	Argint	Anul	Aur	Argint
1868	13,00	20,50	1871	9,45	22,31
1869	9,40	24,98	1872	9,78	17,53
1870	8,96	18,18	1873	5,79	9,55

Pe teritoriul comunei Băiţa, în 1867 funcţionează 21 de mine, cu şteampuri ce însumează 85 de săgeţi.[41] Pentru perioada 1889-1898, L. Venator în monografia sa evidenţiază următoarele nivele de aur şi argint (kg), extrase din minereul prelucrat.

Anul	Aur	Argint	Anul	Aur	Argint
1889	3,400	2,281	1894	352,999	215,932
1890	27,686	21,152	1895	309,504	212,420
1891	40,053	64,074	1896	302,142	180,925
1892	50,056	47,054	1897	195,976	132,732
1893	138,421	103,781	1898	212,436	171,700

Producţia mărită din perioada 1893-1898 se explică prin amplificarea extracţiei minereului din stock. Conţinutul mediu în intervalul 1889-1898 a fost de 13,2 g-t aur. În 1898, efectivul total era de 530 persoane.

În intervalul 1893-1901 s-au extras metale preţioase în valoare de 7161414,34 coroane, din 287599 tone minereu cu o cheltuială de 14-15 coroane pe tonă.[42]În 1899 au rezultat 343,314 kg aur.

Sub patronajul lui J.F. Zeibig, în 1904 s-au produs 187,1 kg.[43]

Producţia de aur este în scădere în anii 1908 = 78,779 kg, din 14257 tone minereu; 1909 =81,613 kg iar în 1910 =50,696 kg. Din minereul de la Băiţa-Crăciuneşti, din 1000 de părţi aur plus argint, 668 reprezentau aur fin iar 310 părţi erau argint. Centrul de comună Băiţa a colaborat cu centrele miniere de la Brad, Baia de Criş, Săcărâmb şi Zlatna.

Concentratul aurifer produs prin preparare la minele Băiţa a fost dirijat în perioada 1763-1882 la topitoria Certejul de Sus, unde exista şi oficiu de schimb iar în continuare la uzinele Zlatna.

[40] L. Vajda op.cit. p.293
[41] L. Vajda op.cit. p.245
[42] Reiner Slota, Volker Wollmann şi Ion Dordea. Silber und Salz in Siebenbürger p.969.
[43] Bányászati és Kohászati Lapok (B.K.L.) Nr. 24., Budapest, 1905, p.741.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Administrația s-a preocupat și de pregătirea cadrelor. În anul școlar 1880-1881 a repartizat suma de 580 coroane pentru școlarizarea a 5 elevi la școala minieră de la Săcărâmb iar pentru anul școlar 1898-1899 s-au acordat trei burse.[44]

La sfârșitul secolului al XIX-lea, localitatea Băița, ținând cont de nivelul tehnic și nivelul de producție, era considerată centrul exploatărilor miniere din regiune. În această perioadă se face electrificarea minei și a localității. Sursa de curent provine din microhidrocentrala proprie, construită pe pârâul Căian, care avea un debit mediu de 750l/min. În perioadele secetoase, aceasta funcționa cu mangal, produs din lemnul pădurilor din zonă. Cu această sursă sunt puse în mișcare șteampurile și funicularul. Pe galeria de coastă s-a introdus iluminatul și transportul cu locomotiva electrică. Se pare că aceasta este una dintre primele mine electrificate din Munții Apuseni. Localitatea Băița a primit curent electric înaintea orașului Deva. La realizarea acestor progrese și-au adus aportul Venator Ludovic și Vanc Francisc.

Heinrich Klein vinde concesiunile miniere unei bănci din Dresda. De la aceasta, în 1902 cumpără drepturile miniere Johan Francisc Zeibig, director al Băncii de Economii din Sibiu, care deținea și minele de la Căinel, Troița și Trestia.

La preluare, lungimea căii ferate pe galeriile minei Crăciunești era de 15 km. Ecartamentul liniei era de 585 mm iar vagonetele folosite erau de 0,7 t.

Între 1889 și 1905, zăcământul s-a exploatat pe toată înălțimea cunoscută, de la suprafața până la orizontul – 210m, fiind probabil cea mai adâncă mină din Munții Apuseni.

Din ultimele date de producție rezultă un regres substanțial, generat de lipsa de capital lichid a proprietarului J.F. Zeibig. Din acest motiv, s-a hotărât ca producția de minereu să se limiteze la extracția a 14.000 tone minereu. Lucrările de deschidere a filoanelor au fost adaptate acestui scop, lucrându-se numai pe filoane cunoscute. În anul 1908 s-au executat lucrări direcționale la nivelul galeriei Iosif, iar sub orizontul principal Hemrich s-a urmărit continuarea în adâncime a zăcământului. La orizontul -35m, filonul Anton, la nivelul -70m filoanele Carol II, 9 și Rudolf, iar la cota -110m, filoanele Mihai și Carol II. Filonul Mihai a fost cercetat la -150m iar orizontul -230m a fost desecat și s-a început un puț de cercetare de 10 m sub acest nivel, ajungându-se până la -239m[45]. Producția anilor 1909 și 1910 a rezultat din exploatarea unor pilieri la orizontul principal și Rudolf și din zona stock-ului.La sfârșitul anului 1910, din motive financiare, societatea vinde toate mașinile și instalațiile (funicularul, șteampurile, mașina de extracție de la puțul Hartman), predând minele în arendă locuitorilor din zonă. Aceștia aveau instalate șteampuri proprii pe văile Căian și Barbura.

[44] C. Nichitean, C. M. Jianu. Săcărâmb, cămara de comori a Transilvaniei, Deva 2006, p. 53.
[45] Bányászati és Kohászati Lapok (B.K.L.) Nr. 24., Budapest, 1909, p.790-793.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

La începutul secolului 20, pe un plan întocmit de Palfi M., deasupra galeriei Crăciuneşti, pe lângă galeriile Iosif, Rudolf şi Ana, mai apar galeriile Daniel, Demeter, Trei Crai, Cinci Prinţi şi Barbara.[46]

Arendaşii au lucrat în continuare mai mult la orizonturile superioare, răscolind rambleurile, capetele de filoane şi pilierii rămaşi, încercând să se menţină pe linia de rentabilitate.

În 1910, localitatea (fără mine) era proprietatea familiei grofului Kaszoni.[47]

Maşina de extracţie a puţului 1, de lângă stock a rămas nedemontată. În anul 1914, gestiunea minei Băiţa o deţinea directorul Alfred Kordik.

În preajma primului război mondial, activitatea minei s-a redus din lipsa braţelor de muncă. S-a lucrat sporadic la extracţia minereului din stock, cu bătrânii şi copiii.

În 1918, minele devin proprietatea asociaţilor: Leo Goetzlinger, Ignatz Grunbaum şi Oskar Schwartz, prin cumpărare, cu o suprafaţă concesionată de 155,7286 ha. În 1921, activitatea este suspendată iar anul următor se execută lucrări de explorare şi se produce 0,465 kg aur.

După constituire, Societatea "Mica" a fost interesată de preluarea minelor de la Băiţa. În 12 ianuarie 1923, a cumpărat de la coproprietarii Leo Goetzlinger, Ignatz Grunbaum şi Oskar Schwartz, obiectele şi drepturile miniere pentru minele Băiţa. Imediat după preluare, noua societate redeschide lucrările vechi şi instalează la Băiţa un şteamp Californian, compus din două baterii a câte cinci săgeţi fiecare, cu accesoriile necesare prelucrării minereului, care va deveni funcţional în noiembrie 1924. Până la sfârşitul anului, s-au prelucrat 999 tone minereu.

În primul an, 1923, s-au produs 1,9949 kg aur fin şi 0,8621 argint fin iar în anul următor s-au înregistrat 13,834 kg aur brut din care 6,120 kg din stampare şi 7,714 kg aur din minereu cu aur nativ.

Activitatea anului 1925 nu a fost rentabilă. Pierderile au fost cauzate de randamentele de numai 50% la recuperarea aurului prin amalgamare, datorită minereului cu aur fin diseminat în sulfuri, şi a opririi instalaţiei de prelucrare pe o durată de 5 luni, din cauza unui motor defect. În acel an s-au produs 13,577 kg aur brut (8,830 kg din stamparea a 3009 tone minereu şi 4,747 kg aur nativ). În continuare, până în anul 1928 rezultatele economice au fost modeste. Societatea „Mica" consideră că nu este oportun să facă investiţii mari pentru introducerea curentului electric şi modernizarea uzinei, la un preţ de piaţă scăzut al aurului. În 1927, Societatea „Mica", din 155 tone minereu în valoare de 387.500 lei, extrage 3,423 kg aur şi 1,381 kg argint. Primind o propunere de cumpărare, acestea au fost înstrăinate, începând cu luna iunie 1928. Contractul de vânzare-cumpărare s-a încheiat la 2 octombrie 1928, cu Societatea „Topliţa-Măgura-Corcordia"[48].

[46] Reiner Slota, Volker Wollmann şi Ion Dordea. Op.cit. p.1006

[47] Veress Andrei. Op.cit.

[48] Mircea Baron. Societatea Mica 1920-1948, p.94

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În 1923, pe lângă Societatea „Mica", în zonă au avut concesiuni şi alte asociaţii miniere. Astfel, „Asociaţia minieră Sfredel-Sfântul Ladislau" produce 110 tone minereu din care extrage 0,717 kg aur şi 0,3 kg argint, în valoare de 44.000 lei, iar societatea particulară „Leo Gretzinger şi consorţii" au extras 1,977 kg aur şi 0,88 kg argint.

Aceeaşi societate, „Leo Gretzinger şi consorţii", a extras în 1924 8,623 kg aur şi 42,76 kg argint, din 1008 tone minereu, în valoare de 493.881 lei.

În 1927 lucrează în zonă Societatea minieră „Sfredel-Porcurea-Concordia" (înfiinţată în 1922 cu un capital de un milion lei), defalcată în „Sfredel-Maria-Băiţa", cu o producţie de 1,516 kg aur şi 0,611 kg argint şi „Sfredel-Sfântu Ladislau", care obţine 3,480 kg aur şi 1,452 kg argint, din 400 tone minereu, în valoare de 128.000 lei.

Societatea „Topliţa-Măgura-Concordia de la Băiţa, cu sediul în Deva, Str. Aurel Vlaicu nr. 12, cu capital românesc şi englez, cu sediul în Deva, str. A. Vlaicu, Nr. 12, reia activitatea minei Băiţa-Crăciuneşti. După redeschiderea galeriei de coastă Crăciuneşti şi a orizontului + 35m, a extras rambleurile din vechile abataje pe care le-a prelucrat în uzina preluată de la Societatea „Mica". A încercat să redeschidă puţul „Hartman" cu ajutorul unui troliu, dar s-a ajuns numai până la orizontul – 35m. Până în 1940 minele Băiţa au fost exploatate de arendaşi localnici.

În 1940, Societatea „Topliţa-Măgura-Concordia" este înglobată în „Concordia Petroliferă", care redeschide şi exploatează parţial filoanele: Rudolf III, Vâna Mare II, Ghergheleu principal şi Ghergheleu ramură.

Capacitatea de prelucrare a uzinei de preparare de 800 tone pe lună neputând fi acoperită cu minereu din subteran, s-a completat cu minereu din halda de la gura galeriei Crăciuneşti.

După naţionalizarea din 1948, minele au ajuns în subordinea Centralei Auro-Argentifere Brad, transformată în Combinatul Minier Brad care, începând cu octombrie 1952 devine Trustul Minier Brad.

În timpul celui de-al doilea război mondial, activitatea minei a fost redusă.

Între anii 1940-1949, s-au extras 43.056 t minereu şi s-au prelucrat la uzină 44.578 tone, rezultând 232,192 kg aur. În anul 1948, din 4.874 tone minereu, au rezultat 16 kg aur şi 7 kg argint, în 1949, din 1.622 t minereu s-a extras 7,6 kg aur şi 3 kg argint iar în 1950, din 8.789 tone, au rezultat 25,5 kg aur. Cele 15.285 tone minereu extrase în această perioadă provin de pe filoanele Vâna Mare şi Ghergheleu orizontul principal.

La sfârşitul anului 1950, extracţia de minereu cu personalul unităţii s-a sistat. În continuare, pentru o scurtă perioadă de timp, mina a fost din nou arendată particularilor localnici. Minereul era prelucrat în uzină, reţinându-se 1/3 din aurul rezultat, pentru a se recupera cheltuielile. Atunci s-a continuat exploatarea pilierilor galeriilor direcţionale de pe filoanele mai bogate, fapt ce a condus la surparea acestora. Decizia de oprire a activităţii de extracţie în subteran a fost luată ca urmare a volumului redus de rezerve deschise. În continuare (1951-1953), pentru

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

creşterea bazei materiale, s-au intensificat lucrările de cercetare geologică din fonduri de investiţii, în special în zona filoanelor Vâna Mare – Ghergheleu.

La 1 iulie 1952, mina dispunea de numai 5.220 t de minereu, rezervă vizibilă, pe filoanele 3 Rudolf (4,08 g/t aur) şi Vâna Mare 2, cu 5,2g/t aur.

Exploatarea Băiţa Crăciuneşti a fost deservită până în anul 1951 de vechea instalaţie de preparare mecanică prin stampare, având 10 săgeţi, care prelucra minereu amalgamabil. După măcinare, minereul sub formă de tulbureală trecea pe 2 mese fixe de amalgamare, pe care aurul nativ era prins cu ajutorul mercurului. Sterilul rămas după amalgamare, sub formă de şlam, era condus într-un bazin de decantare situat în faţa instalaţiei vechi de preparare.

În vechea clădire a instalaţiei de stampare, au mai fost instalate în trecut 2 linii pentru tratarea minereurilor aurifere. Una consta din concasor, valţ, moară şi două mese oscilante de amalgamare iar alta din concasor, valt, moară cu clasor şi masă de amalgamare mare. Utilajele au fost însă ulterior demontate, rămânând numai 3 silozuri, fiecare de cca 40 t capacitate. Uzina amplasată la cca 300m de gura galeriei Crăciuneşti, funcţiona cu „o sursă proprie de curent produs de un grup electrogen. Înainte de oprire, în 1950, randamentele de extracţie realizate erau de 69% la aur şi 9% la argint. Conţinutul mediu al minereului a fost de 4,6g/t aur şi 18,6 g/t argint iar al sterilului evacuat de la uzină de 1,4 g/t aur şi 17,4 g/t argint.

În 1950, când din nou s-a oprit activitatea de extracţie, zestrea de utilaje era uzată şi redusă. Aerul comprimat pentru acţionarea agregatelor în subteran era furnizat de o staţie aflată la gura galeriei Crăciuneşti. Era compusă dintr-un compresor mobil, bietajat, de 8m^3/minut, 320 ture/minut, acţionat prin curea, de un motor Diesel de 63 CP şi 240 t/minut şi 450 ture/minut.

Instalaţia de forţă era compusă din:

- un motor Diesel de 160 CP ce acţiona un alternator trifazic de 240 KVA şi 400 V.
- un motor cu explozie Ganz de 13CP ce acţiona un alternator trifazic de 6,5 KVA şi 400 V.

Parcul de vagonete era de 52 cutii de lemn şi 12 cutii metalice.

Transportul vagonetelor se efectua manual şi hipo. Garniturile trase de un cal constau în 5-6 vagonete de 300 litri, ecartament 500 şi 570 mm.

Pentru aeraj se foloseau ventilatoare pneumatice tubulare (Westfalia, 2 bucăţi de 20mc/min, diametru de 350 mm şi Flottman, 1 bucată de 30 mc/minut, diametru de 400 mm). Perforajul se efectua uscat. Unitatea dispunea de 10 perforatoare de tipuri diferite (Ingersoll, Flottman, Cöcler etc.) 1 avansator pneumatic şi 2 ciocane de abataj. Pompele pentru evacuarea apelor din subteran nu figurau în inventar.

În semestrul I a anului 1953, în mina Crăciuneşti lucrau 15 muncitori (12 la lucrări de bază iar 3 la lucrări auxiliare). La suprafaţă, pentru deservirea minei erau 7 muncitori.

La 8 iulie 1953, Întreprinderea Minieră Barza, de care aparţinea atunci acest perimetru de exploatare, a finalizat un proiect de sistematizare pentru lucrări

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

miniere, de cercetare geologică în subteran, la mina Băiţa-Crăciuneşti şi preponderent în mina Troiţa, aparţinând aceleiaşi unităţi (situată în apropiere, la SE de Băiţa, exploatată din antichitate).

Ţinând cont de rezervele de minereu reduse în minele Băiţa, proiectul urmărea în special repunerea în exploatare a minei Troiţa, cu o capacitate de 100t /schimb. Înainte, a mai fost construită o uzină de prelucrare pentru Troiţa (70t/zi) de către proprietarul Iacob Landan, care a fost dezmembrată în 1901, după cumpărare de către J.F. Zeibig.

În prima etapă, uzina pusă în funcţie în cursul ultimului trimestru al anului 1953, s-a prelucrat minereu complex rezultat din mina Crăciuneşti, filoanele Vâna Mare, Rupta, Venceslav şi Ghergheleu, deoarece funicularul nu era terminat. Din 9.112 tone minereu au rezultat 60 t de plumb şi 120 t de zinc.

Începând cu 1954, activitatea de extracţie de la mina Crăciuneşti s-a oprit, iar la uzină s-a prelucrat numai minereu de la Troiţa.

După o întrerupere de 4 ani, în anul 1959, mina Crăciuneşti a fost din nou redeschisă, urmărindu-se valorificarea minereului aurifer de pe filoanele Ghergheleu, Vâna Mare şi Rudolf. Minereul extras era prelucrat în noua uzină, unde după sfărâmarea minereului într-o instalaţie de şteampuri cu 10 săgeţi (rămase de la vechea instalaţie) era trecut la mesele de amalgamare. Având în vedere că minereul trecut prin instalaţie conţinea şi zinc, după amalgamare tulbureala era introdusă în circuitul de preparare al minereului complex de Troiţa, pentru flotaţie industrială.

În anul 1959, s-au extras din subteran 6.810 tone minereu industrial. Din minereul prelucrat, au rezultat 11,243 kg aur şi 43,327 kg argint iar în amalgam 6,97 kg aur şi 2,64 kg argint. Costurile de extracţie erau de 104,6 lei/tonă, iar cele de preparare 52,26 lei/tonă. Preţ cost efectiv: 49.707 lei/kg aur.

În cursul anului 1960, până la 20 mai când s-a oprit definitiv întreaga activitate auriferă de la mina Băiţa-Crăciuneşti, s-au extras 3.134 tone minereu din filoanele Ghergheleu şi Vâna Mare. Conţinutul minereului a fost de 2,94 g/t aur şi 24,98 g/t argint. Prin prelucrare au rezultat 4,527 kg aur, 38,44 kg argint. În amalgam au rezultat 2,853 kg aur şi 1,500 kg argint.

Variaţia conţinuturilor în aur era relativ obişnuită. Probele până la 50g/t erau puţine, iar cele până la 100g/t erau rare. Foarte rare erau cele de până la 300 g/t iar care depăşeau această limită erau extrem de rare (3 la mie).

După 20 mai 1960 au continuat numai lucrările de cercetare geologică. În cursul anului s-au executat 1105 m de lucrări miniere subterane la mina Troiţa, de unde concomitent s-a extras şi prelucrat minereu complex. Această activitate a continuat până la 1 ianuarie 1968, când în baza unui studiu tehnico-economic întocmit, s-a hotărât sistarea activităţii de extracţie şi desfiinţarea Exploatării Miniere Băiţa-Crăciuneşti.

Uzina de preparare a fost predată Industriei Locale din Brad, care i-a dat o altă destinaţie (producţia de mozaic de calcar). Clădirile de la gura minei Crăciuneşti au fost demolate.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În continuare, minele Băiţa-Crăciuneşti şi Troiţa au fost preluate de Întreprinderea de Explorări Geologice Hunedoara-Deva, pentru executarea unor ample programe de cercetare geologică.

La minele Băiţa-Crăciuneşti s-a urmărit clarificarea situaţiei rezervelor din zona veche (filoanele Ghergheleu, Vâna Mare, Rudolf) şi din noua zonă din sud-estul zăcământului (Valea Mică-Ursoiu).

În perioada 1960-1961, când minele aparţineau de E.M. Certej Săcărâmb, s-au executat lucrări de redeschidere a puţului Rudolf 3 şi deschiderea orizontului -40 m.

Între anii 1962-1965 s-au executat lucrări de prospecţiuni geologice, magnetometrice şi gravimetrice, în perimetrul Crăciuneşti. Pe lângă lucrările de suprafaţă, în perioada 1960-1971 s-au executat redeschideri de galerii în lungime de 1600 m, 2500 m galerii în viu, 80 m de suitori şi 1900 m de foraje scurte. La cota 397,5 m, în 1964 s-a redeschis galeria Ursoiu pe Valea Mică.

În 1977 s-au executat şi prospecţiuni radiometrice care au conturat o aureolă de dispersie secundară, controlată cu lucrările de la nivelul galeriei Daniel, începute în acel an.

Lucrări la nivelul orizonturilor Rudolf, Iosif şi Daniel, cota 367,5 m au continuat şi în intervalul 1977-1981. În aceeaşi perioadă s-au executat ample lucrări de suprafaţă (şanţuri, puţuri de cercetare etc.) iar în subteran şi galerii de cercetare (5695m).

Prin lucrările executate în zona Daniel-Ursoiu s-au evidenţiat rezerve geologice de 134.838 tone, cu 2,38g/t aur şi 32,14 g/t argint.

Menţionăm că în zonă s-au executat lucrări de cercetare şi în trecut. Pe un plan aflat la Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale-Deva, din anul 1803, figurează lucrări dezvoltate pe 4 nivele.

În prezent zona este inaccesibilă.

Prin anii 1990-1993, considerându-se că potenţialul zăcământului în zona veche nu a fost elucidat, s-a lucrat la redeschiderea minei Crăciuneşti, parţial surpată, ajungându-se până în zona stock-ului. În continuare, din lipsă de fonduri, în politica generală de închidere a minelor considerate nerentabile, lucrările s-au sistat.

Aici se încheie deocamdată istoria exploatării zăcământului aurifer de către mulţi stăpâni, înlocuiţi unii cu alţii la intervale scurte, preocupaţi numai de profituri imediate.

* * *

Considerăm că prezintă interes reexploatarea stock-ului rambleiat cu rocă mineralizată din pereţii acestuia, şi continuarea cercetării în adâncime, deoarece înainte de primul război mondial, când s-a oprit activitatea la cele 6 suborizonturi, după afirmaţia regretatului tehnician Czeller Dezideriu, care a coordonat mulţi ani aceste lucrări, fronturile de lucru pe filoanele interceptate conţineau mineralizaţie cu ocurenţe de aur nativ.

Dovada că acest zăcământ mai merită atenţie o constituie prelucrarea integrală la uzina Exploatării Miniere Deva a haldei de la gura galeriei Crăciuneşti,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

după 1989. Deşi s-a depozitat şi material din zone sterile, conţinutul mediu a fost de circa 1g/tonă de minereu. Acelaşi conţinut au avut şi haldele galeriilor Ana, Iosif, Rudolf. S-a reprelucrat, cu bune rezultate, şi material din iazul de decantare al fostei uzine de preparare din Crăciuneşti, care evacua steril cu un conţinut de peste 1 g aur/tonă.

Zăcământul nu şi-a spus încă ultimul cuvânt. Specialiştii consideră oportună verificare în adâncime, sub nivelul lucrărilor vechi, a zăcământului.[49]

THE BĂIŢA-CRĂCIUNEŞTI GOLD MINES - HISTORICAL GUIDELINES

Abstract

The archaeological artefacts reveal that these mines (originally belonging to the Dacians, taken over later on by the Romans) have been intensively exploited.

After the Roman retreat throughout the Middle Ages, the mines were owned and worked by the local villagers, organised in families or associations of families. The peasant-miners, as well as the whole village, received some benefits from the ruling classes, but these benefits were not always applied by the local leaders. In time, this situation lead to social outbursts (1784, 1804, 1848), disturbing the mining activity.

The gold veins were mined through adits named Ana, Rudolf, Iosif, Klein, each considered as a separate mine.

In 1825, the mines that were taken over from the peasants by The Tezaurariat, were leased to local entrepreneurs. In 1838, the state took over the mines, and mined them until 1884, when they were sold to private owners.

Societatea "Mica" Brad in 1923 buys the mines, but after three years the leases and the shares are sold to Societatea Topliţa, Măgura, Concordia, which mines them until the 1938 nationalization.

Centrul Minier from Brad intermittently exploited the mines until 20th of May 1960, when they ceased mining.

They were important mines. For during the two millennia large quantities of gold were mined - for example, only in 1894 352.999 kg of gold were mined.

[49] Pentru partea finală s-au utilizat diverse date extrase din: Statistica industriei miniere a României 1921-1934, Statistica industriei extractive 1935-1939, Arhivele E.M. Deva şi E.M. Certej-Săcărâmb, informaţii de la Czeller Desideriu, fost cadru tehnic la minele din Băiţa

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

FUNCŢIILE STRATEGICĂ ŞI CULTURALĂ ALE ŢĂRII ZĂRANDULUI

Nicoleta David

Criteriile de individualizare a Ţării Zărandului sunt complexe (fizico-geografice, administrative, culturale, etnografice, mentale, intensitatea relaţiilor dintre localităţile rurale şi centrul polarizator tradiţional – oraşul Brad), iar elementele cu specific local care alcătuiesc decupajul structurii regionale astfel constituite îi permite o delimitare clară în raport cu regiunile învecinate (Ţara Moţilor, Ţara Beiuşului, Câmpia Aradului, Ţara Haţegului).

1. Funcţia strategică

În perioada medievală, ca şi astăzi, modul de a construi sau de a organiza funcţionarea unei fortificaţii, ţineau de arealele culturale esenţial europene.

Cetăţile medievale, construite cu scop de apărare, acoperă o perioadă istorică începută în preajma anului 1000 şi până către finele sec. al XVI-lea.

Problema cronologiei de început a acestora a rămas, până astăzi subordonată felului în care a fost interpretată mărturia cronicarului Anonymus. El fiind contemporan al secolului al XII-lea, se referea adesea la construcţii de apărare întâlnite de către ungurii lui Arpad, aparţinătoare unei populaţii româneşti ori amestecate (sfârşitul secolului al IX-lea). Contestat de către o parte a istoriografiei maghiare şi în lipsa altor izvoare, afirmaţiile lui Anonymus nu au întotdeauna şansa de a fi credibile.

Dacă cronologia începuturilor *„cetăţii"* a rămas controversată, în schimb există un consens în aprecierea faptului că secolele XI- XII au format *„veacul de aur"* al fortificaţiilor de pământ şi lemn socotite de *Şt. Matei* (1982)[1] ca fiind aşezări fortificate.

Nu era vorba de construcţii modeste şi simple, ci de unele foarte complicate, cu realizări monumentale, cu valuri şi şanţuri care închideau suprafeţe care să permită refugierea unui număr însemnat de populaţie.

Majoritatea acestor tipuri de înălţări au servit ca reşedinţe ale comitatelor regale. Asemenea fortificaţii au fost regăsite la Arad şi Zărand, cu performanţe constructive foarte asemănătoare acelora de la Biharia, Cluj – Mănăştur şi Dăbâca.

Acum se ştie cu certitudine că alături de centrele de comitate, mai funcţionau şi alte cetăţi „fără istorie" (cu stăpâni necunoscuţi, fără domenii, fără nici un fel de atestări documentare). În mod teoretic acestea le-am putea regăsi şi în spaţiul Ţării Zărandului.

Ceea ce ne stă astăzi la îndemână pentru o analiză a fortificaţiilor din acest teritoriu, provine în bună parte din surse specifice studiului evului mediu: hărţi şi

[1] Matei, Şt. (1982), *Aspecte ale evoluţiei arhitecturii de fortificaţii în Banat, în perioada feudalismului timpuriu*, în Studii de Istoria Artelor, Cluj-Napoca.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

desene efectuate de militarii serviciului armatei habsburgice, de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi din secolul al XVIII-lea, prima cartare generală, întreprinsă sub împăratul Iosif al II-lea (1780-1790). Cartografia şi fotografia aeriană, modalitate de studiu utilizată mult, cu rezultate adesea spectaculoase nu şi-a spus cuvântul, deoarece lipsa surselor financiare a impus restricţii de folosire.

Planurile publicate până la zi aparţin fortificaţiilor de la Arad, Ineu (1976), Agrişu Mare, Dezna (1999), Pâncota (1885), Zărand (sondaj 1982)[2].

Nu există aprecieri la eventualele raporturi topografice între sistemele romane de fortificare şi cele medievale. Există materiale romane, nu însă şi cetăţi (castre). De aceea doar în concepţiile romantice *cetatea Deznei* este considerată *castrum Decina* ori *Decerina*.

Arhitectura militară arpadiană (sec. XI-XIII) ilustrată de cetatea de la Arad – Vladimirescu, se presupune că ar fi prezentă şi la fortificaţia Pâncota. Potrivit unor informaţii, până acum inedite, a fost investigată, prin câteva sondaje, şi fortificaţia de la Zărand, respectiv în locul unde se presupune că a funcţionat capitala comitatului omonim.

Plasarea pe hartă a fortificaţiilor medievale determină observaţii dintre cele mai interesante. Cetatea Şiria a fost din acest punct de vedere o unitate care se remarcă şi prin multe alte puncte importante. Dar de aici, până la a supralicita ierarhizarea lor în funcţie de un raport superioritate – inferioritate este prea mult.

Un pericol comun, cum a fost cel turcesc, a reunit sistemele de pază, semnalizare, asimilarea tehnicilor noi, întrajutorarea, dar nu într-o asemenea formulă care apare mai potrivită concepţiilor strategico-tactice ale vremurilor moderne şi contemporane.

Cetatea Deznei[3] aparţine unei familii de fortificaţii mult mai simple. O incintă de o formă aproximativ poligonală, înzestrată cu un singur turn, astăzi vizibil, care pare să fi fost singura zestre arhitectonică mai notabilă a acestei cetăţi. Modestia nu a împiedicat-o să aparţină atât regalităţii, cât şi unor importante familii nobiliare.

Cetatea de la Agrişu Mar[4] a fost un *castellum*. Astfel de fortificaţii posedau o gamă destul de generoasă de forme arhitecturale. Cele mai simple închideau, într-un careu de ziduri, încăperi de utilitate diversă: de la spaţii locative, la capelă şi depozite. Apărarea le era asigurată mai curând prin şanţurile şi palisadele asociate cu valuri, care le înconjurau, decât prin tunuri. În timp, în funcţie de investiţia de atenţie, averea şi relaţiile stăpânilor, ele se puteau complica arhitectonic.

Perioada istorică pe care o urmărim se încheie cu două „*noutăţi*" tehnice: apariţia bastioanelor italiene de stil nou (noua cetate a Oradiei) şi fortificaţia pasageră, de lemn şi pământ. Mai restrânsă ca suprafaţă, cu valuri scunde, această

[2] Rusu, A. A., Hurezan G. P. (1999) *Cetăţi medievale din judeţul Arad*, Ed. Trinom, Arad
[3] Ibidem, p. 47.
[4] Ibidem, p. 28.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

fortificaţie a fost ridicată repede, acolo şi atunci când a fost nevoie. Părăsirea ei se putea produce în aceleaşi condiţii, lăsând urme înşelătoare pentru cercetători.

Este cazul *cetăţii de la Vârfurile*[5], ridicată topografic şi sondată arheologic. Avea doar dimensiunile de 95x82 m, cu un şanţ interior.

Oraşul Sebiş, menţionat documentar în anul 1506, are o locuire mult mai veche decât arată documentele scrise.

Pe Dealul Pleşa, în partea sa sudică, s-au găsit vestigii arheologice de pe vremea dacilor (Cetatea Sândioara), iar pe Dealul Bâlhad, în secolul al IX-lea şi al X-lea, voievodul Menumorut şi urmaşii lui deţineau o fortificaţie care îndeplinea funcţie strategică; prin apărarea drumului ce ducea spre cetatea Dezna. După sec. al X-lea locuirea spaţiului sebişan este influenţată de prezenţa fortificaţiei de pe Dealul Bâlhad, în apropierea căreia se constituiau nucleele viitoarei aşezări.

La Pâncota săpăturile arheologice au pus în evidenţă urme ale unei aşezări dacice din secolele III – II î.e.n. Influenţa romană este simţită chiar şi în numele oraşului, care şi-ar trage rădăcina din cuvintele latineşti *par cubitum,* traduse prin „colţ de deal", situaţie corespunzătoare realităţii geografice.

După retragerea tătarilor (1241) autorităţile vremii încep construirea unei cetăţi, care alături de cele ale Şiriei, Ineului şi Deznei se constituiau în principala funcţie de interes strategic.

Prima menţiune documentară a Ineului, care datează din anul 1214, întreaga activitate a localităţii în secolele care vor urma fiind legată de vechea fortăreaţă cunoscută sub numele de cetatea Ineului, ridicată la sfârşitul sec. al XIII-lea (1295), pe dreapta Crişului Alb, pe calea Traian, în centrul unui cnezat românesc. Zidurile erau înconjurate din trei părţi de şanţuri cu apă, pe cea de-a patra latură curgea Crişul Alb.

Importanţa cetăţii creşte, extinzându-şi aria de influenţă asupra unui teritoriu tot mai mare.

Imediat după constituirea Principatului autonom al Transilvaniei (1541) cetatea devine alături de alte localităţi situate pe centura vestică a principatului (Caransebeş-Şiria-Dezna-Lugoj-Lipova-Oradea) un important avanpost în lupta turcilor, sub a căror stăpânire trece din anul 1566.

Dezvoltarea tehnicii militare, în special a artileriei face tot mai evidentă vulnerabilitatea cetăţii în faţa noilor atacuri, ceea ce impune realizarea unui nou edificiu, fapt împlinit de către arhitectul militar cu studii în Italia, Gavril Haller, încă din anul 1625, care valorifică şi adaptează arhitectural influenţa Renaşterii târzii.

Din 1658 şi până la sfârşitul său, cetatea este stăpânită de turci, după care intră în stăpânirea habsburgilor.

Pe parcursul acestor secole, în jurul cetăţii se consolidează tot mai mult viaţa economică, actualul oraş, devenind centru meşteşugăresc şi negustoresc, de importanţă zonală, câştigându-şi din 1561 statutul de oppidum (târg).

[5] Ibidem, p.97.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Începând din sec. al XIII-lea dezvoltarea aşezării va fi influenţată de prezenţa cetăţii în jurul căreia va prinde contur.

Importanţa ei în perioada medievală este relatată de Miron Costin.

Date succinte despre cetăţile din Ţara Zărandului

Tabelul 1

Denumirea cetăţii Anul apariţiei	Aşezarea geografică	Constructorul	Domeniul
Agrişu Mare 1356	(comuna Târnova) Comitatul Zărand	Andrei Kölcsei (comite de Zărand şi Bekes)	4 sate maghiare 13 sate româneşti
Dezna Cetate regală Prima menţionare 1318. O parte din ea pare să fi fost romană	Pe valea Sebişului Pe culmea Dealului Ozoiu	Laurenţiu de Pâncota - cucerită de primul Angevin la tronul Arpadienilor	Românii ocupau numeroase sate. A fost detaliat în 1579 de Cornelia Bodea
Ineu 1214 elemente arhitectonice provenite de la o biserică romanică	Pe Crişul Alb (DN 79 A)	Fam. Losonczi (1387) - o nouă cetate Gabriel Haller (1645 - 1652)	30 de aşezări
Pâncota – „cetatea turcească" 1177 – mănăstire ortodoxă, preluată de călugării benedictini	Pe valea Matca (afluent al Cigherului) Dealul Copaci	Laurenţiu de Pâncota şi fiul său Nicolae de Pâncota	Târgul Pâncotei Sigiliu cu inscripţia **S** (igillum) Hospitum de **P** (âncota)
Zărand 1203 cetate arpadiană	La confluenţa Cigherului cu Crişul Negru	-	Capitală a comitatului Zărand

(după Rusu, A.A., Hurezan G. P. (1999) *Cetăţi medievale din judeţul Arad*, Ed. Trinom, Arad)

2. Funcţia culturală

2.1. *În Dacia* nu existau şcoli publice organizate şi întreţinute de stat sau de oraşe, nici elementare, nici de grad mai înalt, nici la oraşe, cu atât mai puţin la sate (M. Macrea, 1969)[6].

Arhitectura civilă şi religioasă era şi ea, preponderent, lipsită de originalitate şi adeseori stângace ca de altfel şi arta statuară religioasă, reprezentând personalităţi biblice.

Progresele tehnice în general, condiţiile vieţii economice şi sociale au determinat o mare dezvoltare, în forme noi, a diferitelor ramuri ale artei, nu este

[6] Macrea, M. (1969), *Viaţa în Dacia romană*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

vorba despre arta de factură superioară şi de mare valoare, ci o artă modestă, creată de simpli meşteri, mai degrabă, decât de adevăraţi artişti.

2.2. În condiţiile *feudalismului timpuriu* s-au ctitorit însă bisericile ortodoxe din Crişcior şi Ribiţa, de mare valoare arhitecturală, mai ales picturile, care în cazul altor biserici lipsesc. Prezenţa şi mulţimea bisericilor vechi româneşti în Ţara Zărandului, mai ales în regiunea Bradului şi Hălmagiului, demonstrează legăturile strânse, sociale, religioase cu Ţara Moţilor, Ţara Beiuşului, dar şi cu românii de dincolo de Carpaţi.

Biserica din Crişcior[7] a fost întemeiată între anii 1375-1395. Sub zugrăveala mai nouă a fost găsit un tablou votiv, în care jupânul Bâlea, îmbrăcat în costum de cavaler, ţine în mână ctitoria. În partea stângă se află jupânița Vişe cu mâinile întinse spre ctitorie. Sub ei se află un copil, Ştefan Bâlea, nepotul ctitorului. Deasupra sunt zugrăviţi doi îngeri.

În tabloul votiv au mai figurat: Iova, fiul ctitorului, Laslău, fiul lui Iova şi două femei: Sora şi Filca.

În *biserica de la Ribiţa*, sub o veche spoială cu var, într-un tablou votiv apare modelul bisericii, ctitorie a lui jupân Vladislav, a jupânului Miclăuş şi a jupâniţei Ana, fiica lui Vladislav. În pisanie, mai sunt trecuţi: jupânița Stana, soţia lui Vladislav, Sora, soţia lui Miclăuş şi Vlad, fratele lui Vladislav.

Portul persoanelor din acest tablou nu mai este cel al cavalerilor medievali, ci al ţăranilor din regiune, cu ţundre lungi, aşa cum se purtau până nu demult în satele dintre Baia de Criş şi Hălmagiu. Bărbaţii purtau păr lung, împletit şi tăiat pe frunte. Jupânița Ana apare într-un costum asemănător cu portul frumos de Blăjeni-Bucium. Portul acestor ctitori arată că familia jupânului Vladislav intrase recent în clasa privilegiată avansată din cneaz sau din ţărani.

Tot din această perioadă (sec al XIV-lea) există biserici şi în localităţile Agrişu Mare (Târnova), Almaş, Beliu, Covăsânţ, Chisindia, Dezna, Ineu, Pâncota, Seleuş, Tauţ.

Practica recunoscută pentru ridicarea bisericilor parohiale, lipsite de sprijinul feudalului, era aceea a asocierii a mai multor sate pentru construcţia unei biserici comune.

În sec XV- XVI există datate biserici în localităţile Arăneag, Buceava (com. Brazii), Cuied (com Buteni), Dumbrăviţa (com. Dieci), Sebiş, Secaciu (com. Beliu), dar datele sunt parţiale şi astfel vor rămâne şi pentru secolul al XVII – lea, când sunt consemnate biserici în localităţile: Crocna (Dieci), Mărăuş (Craiva), Rogoz de Beliu (com. Craiva), Târnăviţa şi Vârfurile. La Ineu era reşedinţă episcopală ortodoxă şi Ineul era puternic centru cultural românesc unde se pare că se editau cărţi.

În secolul al XVIII-lea, din cauza războiului care a pus capăt dominaţiei turceşti, multe sate au devenit pustii, ca urmare numărul bisericilor consemnate acum

[7] Drăguţ ,V. (1970), *Pictura murală din Transilvania*, Editura Meridiane, Bucureşti.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

este mai redus: Aciuţa, Aldeşti, Bârsa, Dud (Târnova), Groşeni (Archiş), Hălmagiu, Hălmăgel, Honţişor (Gurahonţ), Măderat (Pâncota), Nadăş (Tauţ), Vidra (Vârfurile).

Valenţa arheologiei a fost recunoscută mereu. Înainte de 1918 ea a funcţionat pe traseul oferit de către Direcţia Monumentelor de la Budapesta, iar după, responsabilitatea a revenit Comisiei Monumentelor Istorice de la Bucureşti.

Arhitectura din lemn nu a fost niciodată specifică unui anumit rit ori unei anumite etnii ori religii. Documentele medievale menţionează adesea biserici catolice care au fost ridicate în lemn. Aceeaşi arhitectură s-a transmis până târziu, de la catolici, la protestanţi. În fond, totul s-a restrâns la o singură chestiune: aceea a posibilităţilor materiale. Prin această prismă trebuie înţeleasă abundenţa bisericilor româneşti de lemn: ea nu a fost, nici pe departe, o predilecţie spirituală, adesea nici una de restricţionare administrativă, ci doar o chestiune de sărăcie. De la un moment dat a intrat în joc şi elementul „tradiţie". La mijlocul secolului al XVIII-lea statisticile bisericilor româneşti din Episcopia Aradului înregistrează încă 8,5% biserici confecţionate din gradele, 82,9% din lemn şi 8,5% din piatră.

Biserici din cărămidă[8] sunt la Dezna, Hălmagiu, Pâncota, Tauţ. Cărămizile de paviment cele mai vechi, cu decoraţii, se găsesc la Pâncota, unde se află şi ţigle smălţuite.

Biserici din piatră, material mai puţin perisabil, sunt mai rare. Mărturii directe, fără posibilitatea de a face o paralelă cu vreun monument se găsesc din 1406 la biserica Agrişu Mare.

Sculptura este identificată la decoraţia mesei de altar de la Pâncota care este una din cele mai vechi mărturii de sculptură (sec. al XI-lea).

Stâlpul angajat de la Pâncota este încă o piesă care face trimiterea către acelaşi secol. Capitelul de la Mănăstirea lui Dionisie (Ineu) cu peşti şi Melusină, pe lângă faptul că ne dau şansa de a mai asocia un monument hărţii care deţine obiective sculpturale din sec. al XII-lea, este deja un lucru deosebit.

V.2.3.*Urme scrise ale învăţământului* din Zărand[9], există din anul 1733, când a fost menţionată şcoala de la Şiria. Se crede însă că este posibil să fi funcţionat şi şcoli elementare pe lângă bisericile vechi de la Crişcior şi Ribiţa, însă dovezi despre acestea nu există.

În anul 1643 a fost înfiinţat un protopopiat reformat (calvinesc) la Vârfurile. De regulă, pe lângă astfel de oficii se înfiinţau şcoli. Ar fi fost normal să se înfiinţeze o astfel de şcoală la Vârfurile, dar nu sunt dovezi.

Stăruinţe repetate şi hotărâte pentru înfiinţarea de şcoli pe seama poporului român, făcute în Dieta transilvană şi la Viena, de către episcopul unit de la Blaj, Ioan Inochentie Micu, în 1732, nu au avut nici un efect. Abia în 1754 episcopul Petru Pavel Aron, a reuşit să obţină autorizaţia pentru deschiderea şcolilor de la Blaj: o şcoală de grad elementar, un gimnaziu şi un seminar pedagogic.

În acel timp au continuat schimburile culturale cu Moldova şi Muntenia de unde au venit cărţi, manuscrise, tiparniţe, meşteri, tipografi.

---

[8] Rusu, A.A., Hurezan G. P. (2000) *Biserici medievale din judeţul Arad*, Ed. Trinom , Arad.

[9] Neag, R., (2004), *Monografia Municipiului Brad*, Editura Corvin, Deva.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Din Moldova vin scrierile şi ideile lui Miron Costin, Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, iar din Muntenia scrierile lui Radu Greceanu, Radu Popescu, lucrări răscolitoare pentru neamul românesc.

La Năsăud, în zona grănicerească, stăpânirea habsburgică a avut grijă de şcolile româneşti din zonele regimentelor de graniţă. Astfel se înfiinţa în *1784* o şcoală pentru subofiţeri, iar în 1863 *Liceul din Năsăud.*

Liceul din Beiuş, şcoală confesională de rit greco-catolic a fost înfiinţat în anul 1828 prin stăruinţa episcopului Samuil Vulcan.

În 1850, Andrei Şaguna pune bazele gimnaziului ortodox din Braşov. Tot în acel an cere să fie înfiinţat un gimnaziu superior la Brad, idee care se materializează în 1869.

Date mai vechi despre alte şcoli româneşti din Zărand sunt din anul 1835, şcoala de la Hălmagiu, dar pentru unguri erau cinci şcoli la: Crişcior, Brad, Baia de Criş, Ribiţa şi Băiţa. În următorii ani s-au înfiinţat mai multe şcoli astfel că în 1867 erau 36 de şcoli româneşti.

Activitatea Liceului din Brad[10] s-a desfăşurat din 1869 până în prezent fără întrerupere. Ce impresionează la acest lăcaş de cultură este numărul mare de absolvenţi, aproape 30 000 şi în jur de 500 cadre didactice. Cele cinci monografii întocmite de foştii directori scot în evidenţă interesul deosebit al autorilor pentru imortalizarea unei activităţi de excepţie a şcolii, a absolvenţilor care au ajuns tot atâţia oameni de valoare: profesori universitari, medici, avocaţi, preoţi, profesori, ingineri, etc. (Fig. 1).

Amintim doar câteva nume: prof. Univ. Dr. Nestor Lupei – fost elev şi profesor al liceului; sculptorul Radu Moga, fost profesor; Ioan Lungu – scriitor; Vlaicu Bârna- poet; Emil Giurgiuca – poet, redactor şef al revistei „Colocvii", Enea Hodoş, membru corespondent al Academiei Române, ziarist şi scriitor, etc.

O activitate intensă a desfăşurat Societatea „Mica" din Brad care şi-a adus contribuţia la creşterea nivelului de trai şi cultură al maselor prin ridicarea unor ctitorii de cult, aşezări culturale la sate, cămine culturale, opt biblioteci, construcţia unui ateneu cu sală de gimnastică de 150 de locuri, şcoli primare în satele din jurul Bradului, şcoala profesională din Brad, sanatoriul TBC, baia publică, complexul de magazine, cartierul de locuinţe de la Gura Barza, sala de gimnastică, terenuri de sport, s.a.

Societatea „Mica" a fost şi un motor al dezvoltării economice, dar şi un model de punere în practică a politicilor sociale, mai ales cele adresate familiilor de mineri. Patru sunt liniile de direcţie ale acestei acţiuni şi în prezent: *sănătate*, *muncă*, *minte*, *suflet*.

La Brad mai funcţionează ansamblul de cântece şi dansuri „Doina Crişului" al Casei de Cultură Brad, precum şi orchestră de muzică populară.

Activităţi similare desfăşoară şi Cercul „Astra" din Hălmagiu, iar nedeile de la Hălmagiu (pe dl. Sortoc) şi Târgul de fete de la Găina, se organizează anual cu programe care cuprind momente alegorice, poetice, soliști vocali şi instrumentali, dansuri populare susţinute de formaţii artistice de amatori. Corul din

[10] Idem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Hălmagiu care datează din 1864 a desfăşurat o bogată activitate şi a iniţiat diverse serbări şi în localitate, dar şi în împrejurimi. Unul dintre dirijori, Mihai Vidu a condus corul pe patru voci timp de 30 de ani (1893 - 1921).

„*Întâlnirea fiilor Hălmagiului*" este tot o activitate de rezonanţă locală dar nu numai. Alte localităţi în care viaţa culturală se remarcă prin activităţi deosebite sunt la Vaţa (târg de muzică populară), Dumbrava de Sus (formaţie de fluieraşi), Blăjeni, Bulzeştii de Sus, Almaşu Mare, unde este muzeul etnografic al lui Emilian Achim s.a., Toate aceste obiective sunt integrate în activitatea de turism din Ţara Zărandului.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

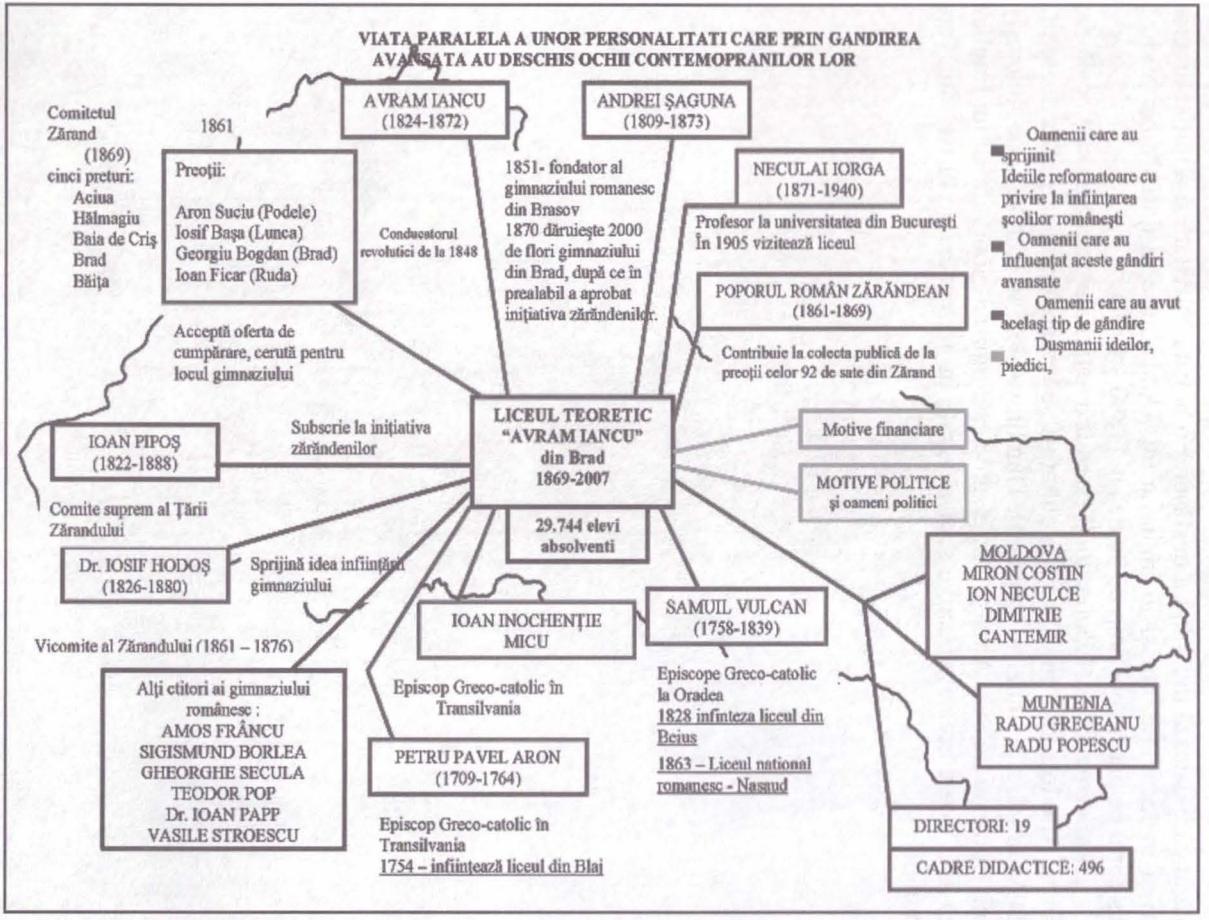

Fig.1. Influenţa Liceului „Avram Iancu" în viaţa culturală a spaţiului zărăndean

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bibliografie selectivă

1. Bodea C. Cornelia (1937), *Cetatea Deznei de la primele dăruiri până la căderea în ruină*, Separatum din Hotarul Arad, Tipografia Lovrov et comp, Arad

2. Drăguţ,V. (1970), *Pictura murală din Transilvania*, Editura Meridiane, Bucureşti
3. Macrea, M. (1969), *Viaţa în Dacia romană*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti
4. Matei, Şt. (1982), *Aspecte ale evoluţiei arhitecturii de fortificaţii în Banat, în perioada feudalismului timpuriu*, în Studii de Istoria Artelor, Cluj Napoca
5. Meteş, Şt. (1927), *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIV – XX*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti
6. Neag, R., Georgina Rovenţa, Crişan, D. (1970), *Omagiu Liceului Avram Iancu*, Brad
7. Neag, R., (1994), *Personalităţi brădene în lumina istoriei*, Editura Corvin, Deva
8. Neag, R., (2002), *Monografia Municipiului Brad - Zarand*, Editura Corvin, Deva
9. Neag, R., (2004), *Monografia Municipiului Brad*, Editura Corvin, Deva
10. Netea, V., (1977), *Munţii Apuseni, muzeu istoric şi pantheon al poporului român*, Editura Sport - Turism, Bucureşti
11. Razba Maria, (2004), *Personalităţi hunedorene (sec. XV-XX)*, ediţie revăzută şi adăugită, Editura Emia, Deva
12. Rusu Adriana, (1979), *Cercetări în necropola Muncelu - Brad*, în Materiale şi Cercetări arheologice, a XIII –a sesiune de rapoarte, Oradea
13. Rusu, A.A., Hurezan G. P. (1999) *Cetăţi medievale din judeţul Arad*, Ed. Trinom, Arad
14. Rusu, A.A., Hurezan G. P. (2000) *Biserici medievale din judeţul Arad*, Ed. Trinom, Arad

LES FONCTIONS STRATEGIQUES ET CULTURELLES DU PAYS DE ZARAND

Résumé

La fonction stratégique de pays, comme unités administratives spécifiques de l'espace roumain, est développé du besoin de défendre ces espaces. Le fonctionnement du système territorial est un indicateur de l'organisation spatiale, pouvant constituer un critère de délimitation régionale. Le Pays de Zarand a notamment une fonction stratégique, culturelle, agraire et artisane, minière et touristique.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CÂTEVA CONSIDERAŢII ASUPRA COLECŢIEI DE SIGILII A MUZEULUI BRUKENTHAL - MUZEUL DE ISTORIE DIN SIBIU

Dan Ivănuş

Aşa cum arătam şi cu alte ocazii, la sesiuni ştiinţifice sau când am publicat sigilii din această colecţie, Muzeul de Istorie este depozitarul unei impresionante colecţii care cuprinde sigilii în ceară roşie (fig. 1), sigilii pe hârtie, staniol şi tuş, lipite pe foi de hârtie, într-o perioadă de timp necunoscută. Am încercat cu această ocazie o sistematizare a lor, care nu a fost deloc uşoară datorită numărului lor impresionant:

1. Siglii ale comitatelor: Arva, Borş, Satu-Mare, Cenad, Crasna, Braşov, Cluj, Dăbâca, Oradea
2. Sigilii orăşeneşti: Braşov, Oradea, Debreţin, Făgăraş, Braşov, Cluj
3. Sigilii săteşti: comuna Şomcuţa Mare, Şeica Mică, Guşteriţa, Tilişca
4. Sigilii ale unor instituţii:

- economice: bresle din Aiud, Sibiu, Braşov, firme, cooperative (cizmarilor Dej), firme comerciale (Misselbacher şi Fii Sibiu)
- administrative: Primar, Guberniu, Magistrat (Sibiu, Braşov, Făgăraş), Oficiul pieţii Braşov, Camera de Comerţ şi Industrie Ungară, Exactoratul Transilvaniei, Direcţia Financiară din Transilvania, Oficiul de Carte Funduară Dej, Direcţia Comitatensă de Construcţii Sălaj, Serviciul de Construcţii al Comitatului Braşov, Direcţia Regală de Arhitectură Budapesta, Oficiul de Arhitectură Braşov, Direcţia Furnalelor din Ungaria.
- ordine publică: Direcţia Poliţiei Budapesta, Poliţia oraşului Cluj, Direcţia Poliţiei Braşov, Comandantul Poliţiei Dej.
- cu profil militar: Batalionul 4 al Gărzii Naţionale Maghiare.
- sanitare: Asociaţia farmaciştilor din Ungaria
- judecătoreşti şi notariale: Tribunalul Dej, Judecătoria Aiud, Judecătoria de Plasă Comitatul Bihor; notariatul Arad.
- culturale: Gimnaziul de Stat Zombor-Ungaria, Gimnaziul din Timişoara şi evanghelic din Sighişoara, Academia Imperială de Ştiinţe Viena, Şcoala de Medicină Bucureşti, Institutul Geologic Imperial Viena, Academia de Ştiinţe Naturale Budapesta, Gimnaziul Regal Timişoara, Redacţia ziarului Arader Zeitung, Şcoala de Meserii Bistriţa.
- religioase şi bisericeşti: Consistoriul Bisericii calvine din Transilvania, Capitlul Oradea şi Sebeş-Alba, superintendentul Bisericii Luterane din Transilvania, ordinele călugăreşti-catolic din Transilvania şi al călugăriţelor franciscane din Cluj şi Alba Iulia, Conventul Romano-Catolic Dej, protopopiatul Cîţcău-Cluj, Oficiul Protopopesc Meziad-Bihor; parohiile: catolică Copşa Mică, luterană Apoldu de Jos şi evanghelică din: Aiud, Cisnădie, Hamba, Pianul de Jos, Chirpăr, Ruşi, Hamba, Hosman; biserici greco-catolice şi ortodoxe din Maramureş, Sălaj, Cluj, Bistriţa Năsăud.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

- transport şi comunicaţii: Poşta Yena (Germania) şi Sighişoara, Poşta Centrală din Viena, , Oficiul Poştal Cojocna, Poşta maghiară Făgăraş, Serviciul poştal căi ferate Dej, Oficiul poştal Morlaca-Poieni, jud. Cluj, ş.a.
- bancare: Casa de Economii Viena, Banca franco-austriacă Viena, Filiala Sibiu a Băncii de Asigurare Triest.

5. Sigilii de societăţi: entomologică din Berlin, de zoologie şi botanică din Viena, de ştiinţele naturii din Sibiu.
6. Sigilii de asociaţii: de tir din Kosice, Sibiu şi Arad, a pompierilor voluntari din Dej.
7. Sigilii personale:

- particulare din Transilvania şi Ungaria: doctori, judecători, notari, avocaţi.
- nobiliare: principesa Catarina Bethlen, fam. Banffy, contele Michael Csaky din Târgu Mureş
- episcopale: Ludovic Haynald (Alba Iulia).

8. Altele: amprente în ceară după matriţe monetare braşovene din perioada 1601-1666 ş.a.

Vom face în continuare o scurtă prezentare a acestora, care sunt lipite pe cartonaşe de 7,5 cm x 11,5 cm, dispuse pe patru coli de hârtie câte 4-4-4-3 (fig. 2-5).

Matriţele monetare braşovene la care facem referire, sunt din perioada 1601-1666, perioadă care corespunde cu domniile principilor Sigismund Bathori (1581-1602), Gabriel Bathori (1608-1613), Gabriel Bethlen (1613-1629) şi Mihail Apafi (1661-1690). Sunt 11 amprente de taleri (1601-1602, 1664, 1666), două de 10 ducaţi (1612) şi două de groşi din 1614. Talerii din 1601-1602 au pe avers numele şi stema principelui Sigismund Bathori, iar pe revers este specifică stema oraşului Braşov: coroana pe trunchiul cu rădăcini şi legenda: DEO / VINDICI / PATRIAE şi separat: MONETA CIVITATIS CORONENSIS sau central stema oraşului Braşov şi anul, iar între trei cercuri aceeaşi legendă.

1. *Avers taler pătrat din 1601*[1] (fig. 6)

Dimensiuni: 38 x 38 mm

SIGIS. TRANS. ET – SAC. ROM IMP. P. RIN

Acvila bicefală imperială încărcată cu un scut cu armele familiei Bathori, timbrat de o coroană deschisă[2]. Deasupra capetelor nimbate ale acvilei planează o coroană princiară deschisă. Acvila este înconjurată de colanul Lânii de Aur. În colţuri ornamente în formă de crin.

2. *Revers taler pătrat din 1601*[3] (fig. 7)

Dimensiuni: 38 x 38 mm

DEO / VINDICI / PATRIAE

Dedesubt, peste o linie orizontală, două cercuri interioare[4]. Între ele legenda: MONETA CIVITATIS CORONENSIS. În centru stema oraşului Braşov. Lateral milesimul 16-01. În cele patru colţuri ornamente în formă de crin.

[1] MNB-MI nr. inventar M 2580/1
[2] Popa 1982, 2, p. 49; Resch 1901, 1, p. 46
[3] MNB-MI nr. inventar M 2582/2; Popa 1982, 2, p. 49
[4] Popa 1982, 2, p. 49

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

3. *Avers taler pătrat din 1601*[5] (fig. 8)
   Dimensiuni: 33 x 34 mm
   SIGIS. TRANS. ET – SAC. ROMIMP. PRIN

Ca la numărul 1[6].

4. *Revers taler pătrat din 1601*[7] (fig. 9)
   Dimensiuni: 33 x 34 mm

Ca la nr. 2, dar fără linie de demarcaţie[8]. Diferă şi caracterele cu care a fost scris anul 1601. Ornamente în formă de crin doar în partea superioară şi în cea inferioară.

5. *Avers taler rotund din 1601*[9] (fig. 10)
   Dimensiuni: 45 mm
   SIGIS TRANS ET – SAC ROMIMP. PRIN

Ca la nr. 1[10].

6. *Revers taler rotund din 1601*[11] (fig. 11)
   Dimensiuni: 45 mm
   MONETA: CIVITATIS CORONENSIS/ DEO: VINDICI: PATRIAE.

În câmp aceeaşi reprezentare ca la nr. 2, fiind rotund nu are ornamente[12].

7. *Avers taler din 1601 sau 1602*[13] (fig. 12)
   Dimensiuni: 44 mm
   SIGIS. TRANS. ET. – SAC. ROM: IMP: PRIN.

Ca la nr. 5[14], în plus apar puncte între cuvinte.

8. *Revers taler din 1602*[15] (fig. 13)
   Dimensiuni: 42 mm

Ca nr. 6[16]. Primele rozete au câte şase puncte, iar a treia este ca o floare.

9. *Revers taler din 1602*[17](fig. 14)
   Dimensiuni: 44 mm

Ca nr. 8[18]. După MONETA trei puncte în V.

---

[5] MNB-MI nr. inventar M 2581/1
[6] Resch 1901, 4, p. 47
[7] MNB-MI nr. inventar M 2581/4
[8] Resch 1901, IX/4, p. 47
[9] MNB-MI nr. Inventar M 2581/3
[10] Resch 1901, 1, p. 259 (matriţă monetară)
[11] MNB-MI nr. inventar M 2582/1
[12] Resch 1901, 3, p. 259 (matriţă monetară)
[13] MNB-MI nr. inventar M 2579/4
[14] Resch 1901, 2, p. 259 (matriţă monetară)
[15] MNB-MI nr. inventar M 2580/2
[16] Resch 1901, 4, p. 259 (matriţă monetară)
[17] MNB-MI nr. inventar M 2582/3
[18] Resch 1901, 5, p. 259 (matriţă monetară)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

10. *Avers taler din 1666* (?)[19] (fig. 15)
Dimensiuni: 45 mm
MIC. APA. D. G – PRINC. TRAN
În câmp bustul lui Mihail Apafi în armură spre dreapta, ţine în mâna dreaptă sceptrul, iar mâna stângă pe mânerul sabiei[20]. Pe cap are işlicul de blană cu surguci[21] care ajunge până în cercul exterior. Sub mâna stângă are o floare. Armura este ornată cu motive florale, iar pe umăr un cap de leu.
11. *Revers taler din 1664*[22] (fig. 16)
Dimensiuni: 45 mm
.PAR. REG. HV. DOM. - .ET. SI. COM. 1664
Scut tăiat în bandă, în câmpul superior din dreapta soarele, iar în stânga luna (crai nou)[23]. În câmpul inferior, în dreapta acvila conturnată şi încoronată, cu aripile întinse; în stânga şapte turnuri, iar dedesubt două rozete. Scutul timbrat de o coroană închisă, are pe margine ornamente florale, iar lateral literele C/B (Civitas Brassoviensis). Sub scut stema Braşovului. Peste tot un scut oval cu un coif străpuns de o sabie prin care creşte viţa de vie (stema familiei Apafi).
12. *Avers 10 ducaţi din 1612*[24] (foto 17)
Dimensiuni: 43 mm
NOS IN NOM: DOM: CONFIDIMVS: 1612
În centru stema oraşului Braşov[25]. În părţi C/B.
13. *Revers 10 ducaţi din 1612*[26] (fig. 18)
Dimensiuni: 43 mm
O cunună circulară de frunze de stejar[27]. Inscripţia pe patru rânduri:
. ILLE. / INEQVIS / ET CVRRI / + BVS+
14. *Avers gros din 1614*[28] (fig. 19)
Dimensiuni: 24 mm
GROSS: CIVITA. BRASSO 1614
În centru stema Braşovului[29]. Pe trunchi un punct, iar în câmpul din stânga litera C.
15. *Revers gros din 1614*[30] (fig. 20)

[19] MNB-MI nr. inventar M 2579/3
[20] Resch 1901, 50, p. 159
[21] Popa 1982, p. 20
[22] MNB-MI nr. inventar M 2581/2
[23] Popa 1982, 50, p. 55
[24] MNB-MI nr. inventar M 2580/3
[25] Popa 1982, 22, p. 51; la Resch 1901, 1, p. 77 este revers
[26] MNB-MI nr. inventar M 2580/4
[27] Popa 1982, 22, p. 51; la Resch 1901, 1, p. 77 este avers
[28] MNB-MI nr. inventar M 2579/1
[29] Popa 1982, 48, p. 54
[30] MNB-MI nr. inventar M 2579/2

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dimensiuni: 24 mm
DEVS. PROTECTOR. NOSTER +
În centru acvila transilvăneană încoronată, conturnată, încărcată cu un scut în formă de inimă cu un punct în mijloc[31].

Prezentarea colecţiei de sigilii ar putea continua, deoarece am ales doar pe cele mai reprezentative, dar considerăm că este suficient pentru a avea o imagine asupra conţinutului titlului nostru. Concluziile care se desprind din analiza sigiliilor studiate sunt trei: marea lor diversitate, perioada îndelungată de timp pe care o acoperă - din Evul Mediu până în Epoca Contemporană, precum şi complexitatea emblemelor şi legendelor.

Această prezentare, deşi succintă, a necesitat un mare volum de muncă, însă sperăm să fie de ajutor unui număr cât mai mare de specialişti, şi nu numai, interesaţi de sigilografie.

Lista abrevierilor

MNB-MI	Muzeul Naţional Brukenthal-Muzeul de Istorie
Popa 1982	Luana Popa, *Monede braşovene din colecţia Muzeului judeţean*, Braşov, 1982
Resch 1901	Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegewart*, Hermannstadt, 1901

QUELQUES CONSIDERATIONS SUR LA COLLECTION DE SCEAUX DU MUSEE BRUKENTHAL - LE MUSEE D'HISTOIRE LA MAISON ALTEMBERGER DE SIBIU

Résumé

Dans la collection de sceaux du Musée Brukenthal – le Musée d'Histoire la Maison Altemberger de Sibiu on trouve des empreintes en cire à cacheter rouge, en étain et en encre de Chine, collées sur feuille de papier, cette opération réalisée à une période non connue. Une catégorie est représentée par les empreintes en cire à cacheter faites d'après des matrices de monnaies de la ville de Braşov entre 1601-1666.

[31] Popa 1982, 48, p. 54

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

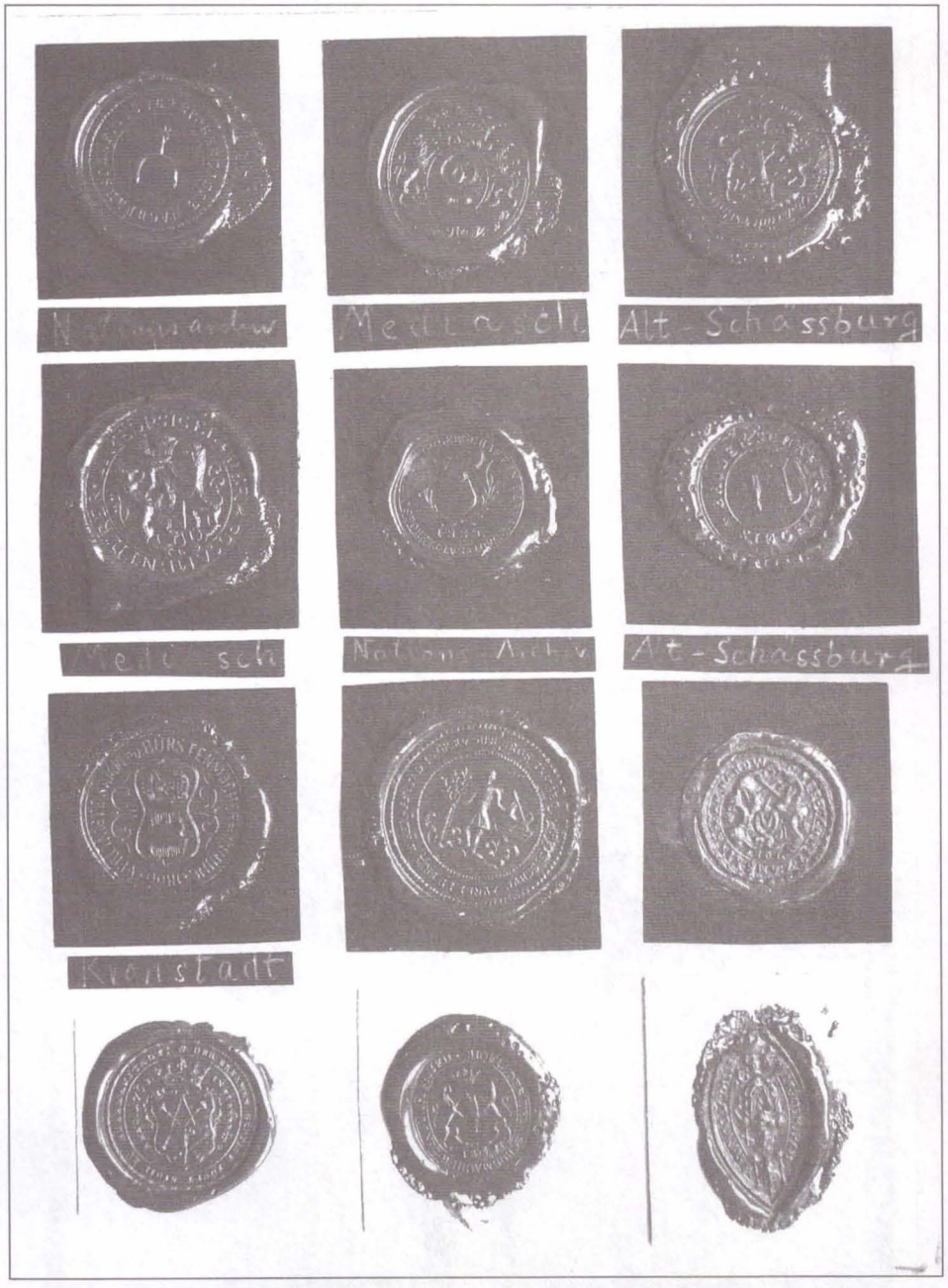

Fig. 1

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

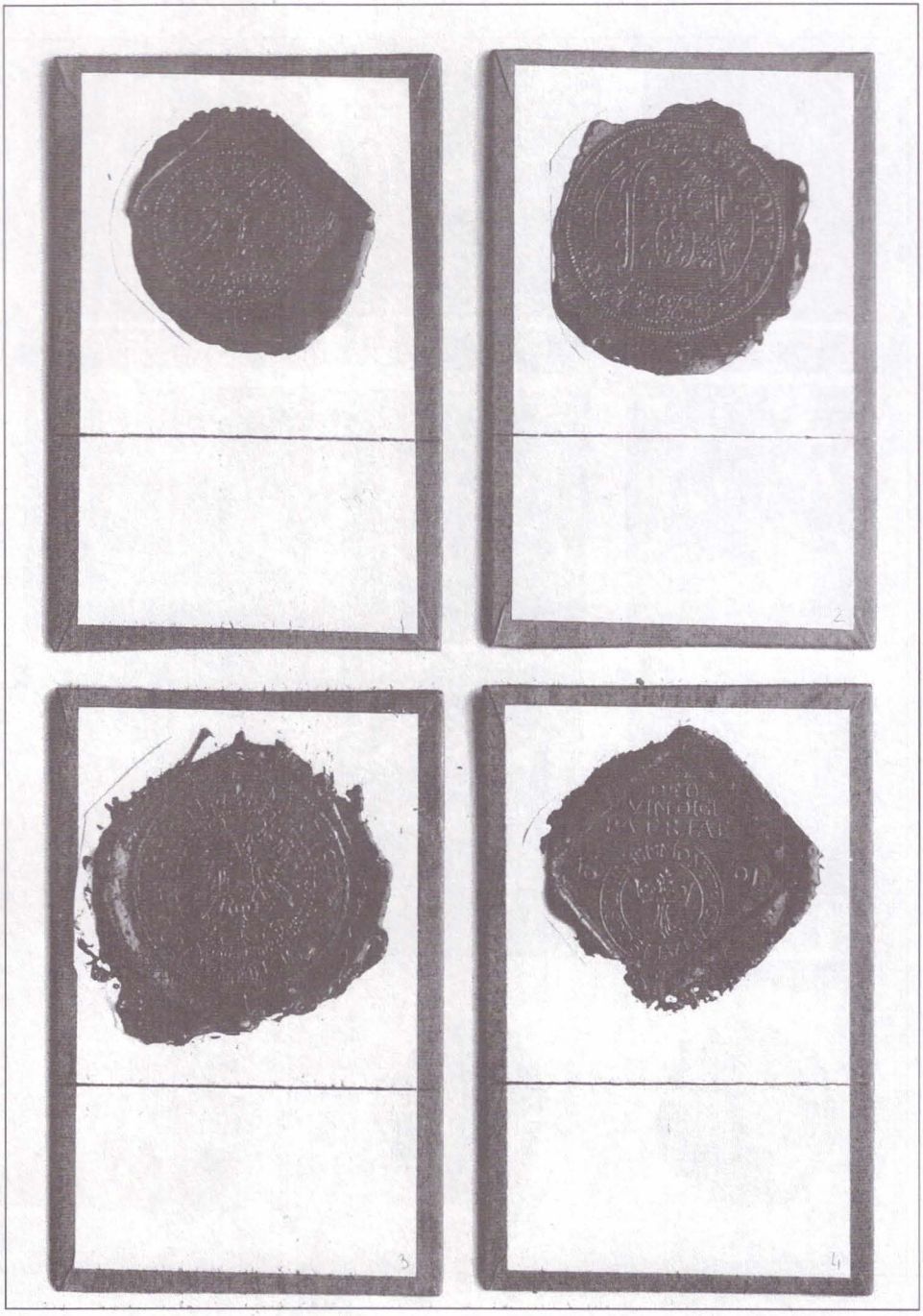

Fig. 2

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

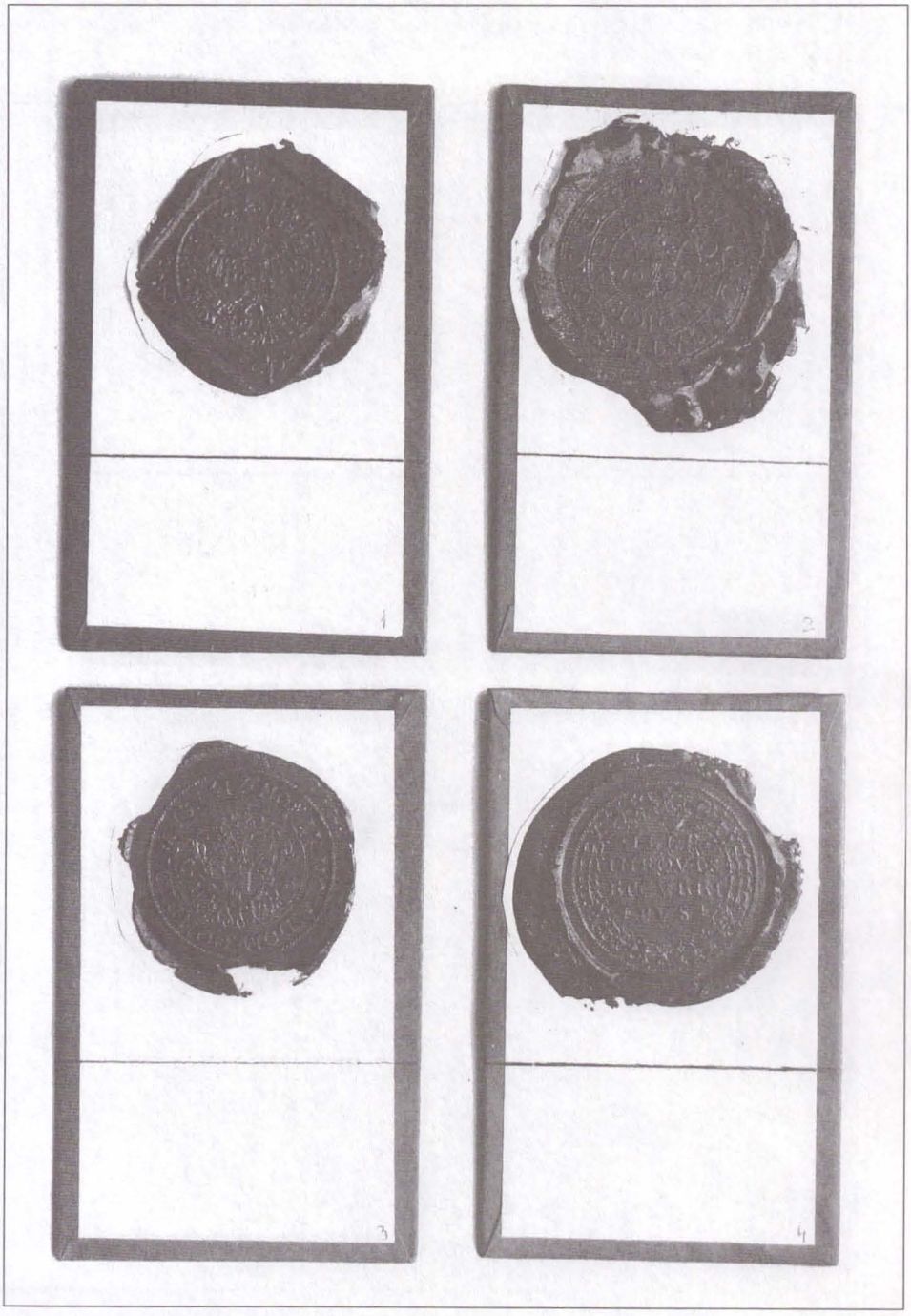

Fig. 3

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

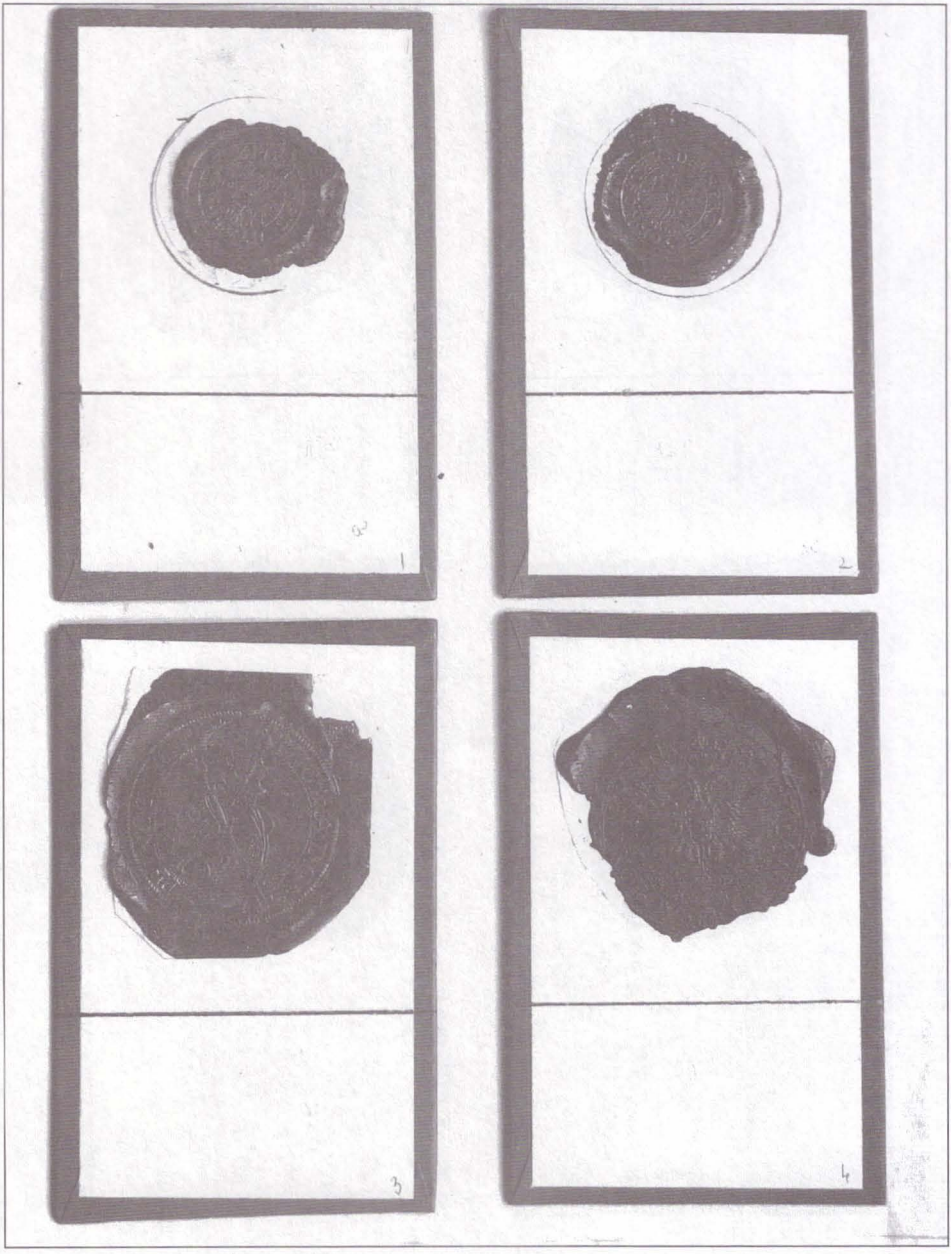

Fig. 4

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

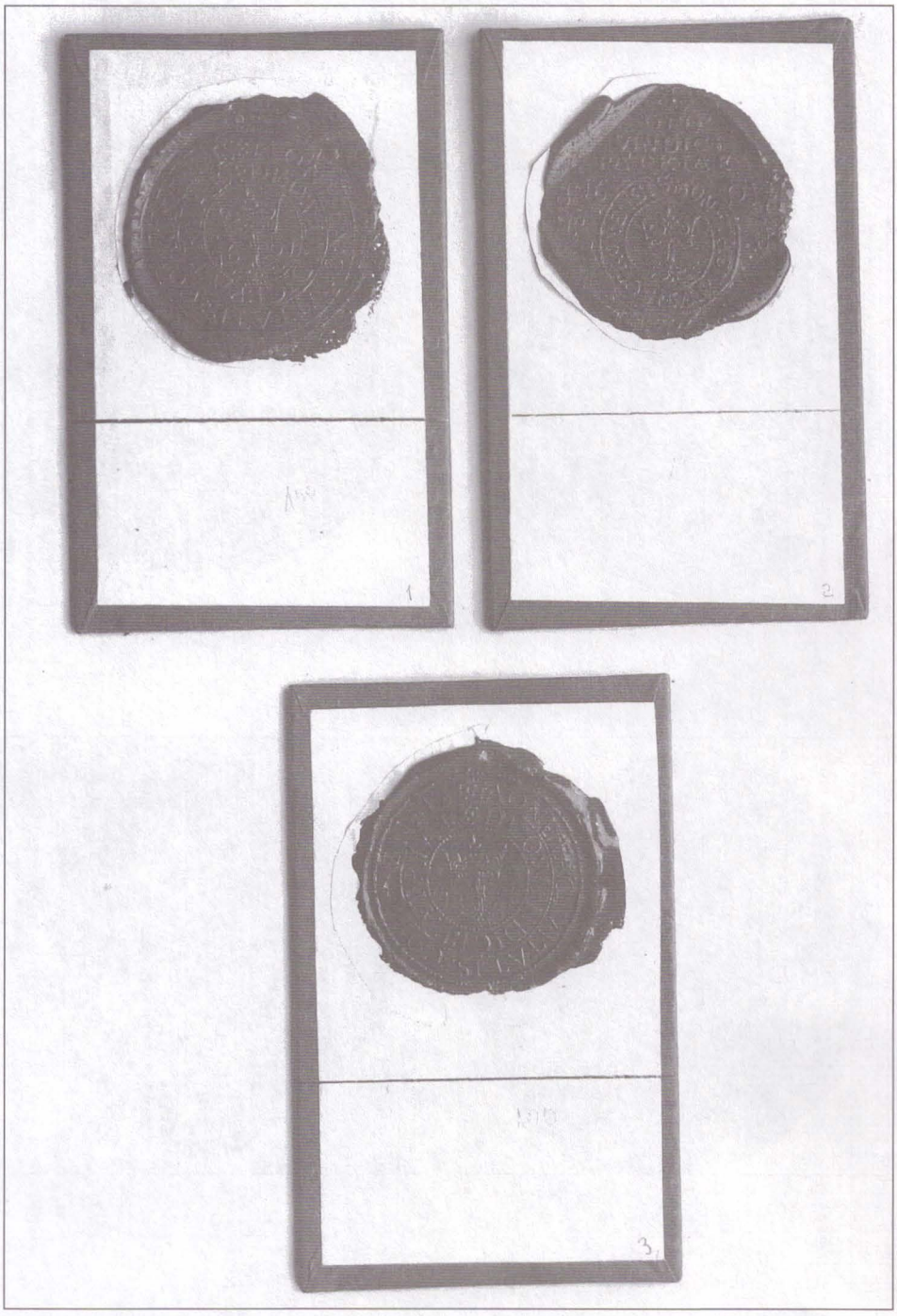

Fig. 5

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 6

Fig. 7

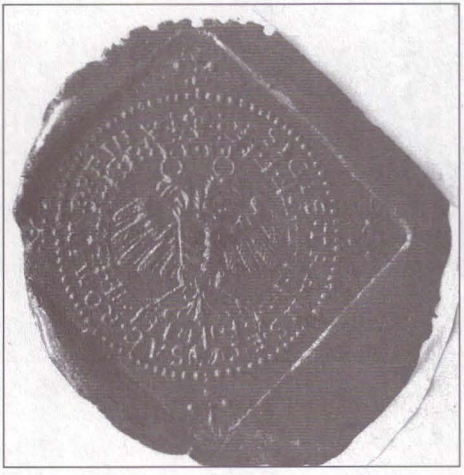

Fig. 8

Fig. 9

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 10

Fig. 11

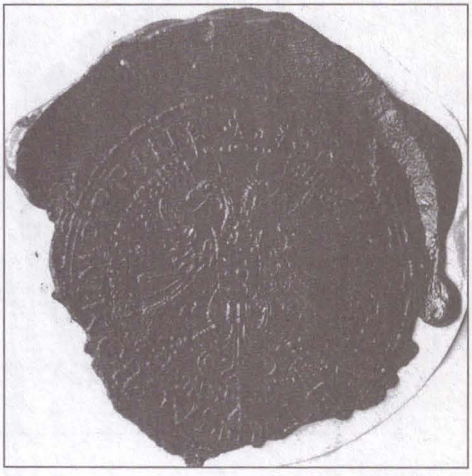

Fig. 12

Fig. 13

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CĂLĂTORIILE ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA ÎN TRANSILVANIA DISCURS ŞI REPREZENTARE

Din Petre

Un demers sistematic privind vizitele imperiale în Transilvania şi Banat l-a realizat istoricul clujean Doru Radosav, prin elaborarea lucrării *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania şi Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs şi reprezentare.* Informaţiile furnizate de aceste evenimente erau importante atât din perspectiva reconstituirii trecutului populaţiei româneşti din Transilvania şi Banat, dar şi din perspectiva etalării proiectului românesc revendicativ la întâlnirea cu suveranul habsburg. Istoricul clujean asociază evenimentului intrărilor imperiale ideea de sărbătoare, definită ca o evadare din realitate şi o substituire a vieţii sociale[1]. În interiorul acestor sărbători „visul de fericire al celor mai umili se realizează pentru un timp scurt, permiţându-li-se să înfrunte pericolele şi problemele vieţii cu un curaj reînnoit, şi de a accepta mai uşor supunerea, subordonarea la care erau supuşi"[2].

Intrările împăratului relevă informaţii despre natura cortegiului regal, care prin alcătuirea sa militară, religioasă, nobiliară, semnifică, în fond, un discurs asupra fenomenului puterii regale, aşa cum suveranul este spectatorul alaiului comunitar, care-şi evidenţiază ierarhiile sociale urbane şi rurale. Structura şi ordinea cortegiului transmit un mesaj despre ierarhia pe care aceste cortegii doreau să o impună percepţiei publice, şi în egală măsură, percepţiei suveranului[3]. În ultimă instanţă, alaiul regal generează un discurs despre relaţiile sociale, politice şi culturale ale comunităţii.

Prima intrare imperială în Transilvania şi Banat s-a configurat în contextul înfrângerii turcilor sub zidurile Vienei 1683, Reconquistei victorioase. Acest eveniment exprimă reconquista unui spaţiu creştin din sistemul politic otoman, şi-l conexează unei puteri creştine. Noul regim pentru a-şi legitima autoritatea, a impus simultan cu ascensiunea sa în Transilvania o varietate de mituri. Dintre miturile cele mai frecvente enumerăm: mitul eliberatorului de sub „tirania turcească", mitul păcii, al ordinii imperiale şi mitul justiţiarului asociat personalităţii suveranilor habsburgi.

În demersul de a colporta ideile reconquistei în Europa Sud - Estică şi Centrală Imperiul Habsburgic va elabora un discurs prin care se erija în ipostaza de

---

[1] Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania şi Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs şi reprezentare,* Presa Universitară Cujeană, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p.13.

[2] R. Muchembled, *Culture populaire et culture des élités dans la France moderne (XVe - XVIIIe),* Flammarien, Paris, 1991, p.173

[3] Doru Radosav, *op.cit.,* p.19.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

eliberator al popoarelor creştine opresate de turci[4]. Dacă la nivelul populaţiei necatolice din Ungaria această exaltare a spiritului eliberator nu a avut efectul scontat, în Transilvania acest discurs se mulează pe aşteptările comunităţii româneşti de înnoire a lumii şi un nou început sub semnul Evangheliei creştine. Pe acest climat de aşteptare general românesc, survine proclamaţia împăratului Leopold I, la 6 aprilie 1690, invitând popoarele la o reordonare creştină a lumii. „Noi, Leopold, din mila lui Dumnezeu, alesul şi împăratul romanilor, pururе august şi craiul Germaniei, Ungariei...[...] Numai din umilita voastră scrisoare care ne-aţi trimis-o, ci şi din restul sau gura lui şi noi chiar milostiveşte am priceput smerită mulţumirea voastră, pentru că scoţându-vă pe voi de sub tirania turcească v-am câştigat iarăşi slobozenia, cea mai de demult, cu care pururea ne sunteţi datori, şi voi mărturisiţi că de acum înainte poftiţi a trăi şi a muri sub umbra apărării noastre. De aceea pe voi pe toţi vă primim prea milostiveşte sub chezaro crăiască tutela noastră şi sub povăţuirea generalilor noştri, ca să vă mântuiţi de răutăţile care prea strâmb şi prea tiranic vi s-a întâmplat, şi de acum să simţiţi lină şi dulce oblăduire şi domnia noastră."[5]

Tonalitatea afectivă care domină acest text, sentimentul de securitate specific acestui discurs colportează ideea succesului imperial ca intrare într-un teritoriu recucerit de la turci. Intrările regale în contextul reconquistei fac trimitere la o secvenţă fundamentală din religie, în cazul nostru reactivează momentul biblic al intrării lui Iisus în Ierusalim[6]. În jurul acestui personaj simbolic împăratul se manifestă prin expresii puternice aşteptarea, speranţă într-un ipotetic viitor mai bun şi adeziunea popoarelor oprimate de turci la politica habsburgică. Expresia elocventă a acestor aşteptări ale românilor faţă de iniţiativele împăraţilor austrieci este substanţa verbală a următoarelor texte, care relevă sentimente de loialitate faţă de Casa de Austria: „În anul 1687 împăratul Leopold, cu totul gonind pe turci din Ţara Ungurească şi din Ardeal, a urmat el şi domnia Ardealului bun şi milostiv-domn a fost, sub el a început şi românii şi împreună şi catholicii în Ardeal a învia"[7]. În acest sens, se pronunţă şi Gheorghe Şincai care prezintă favorabil administraţia Casei de Austria în Transilvania. „După ce s-a luat Ardealul de la turci prin armele cele biruitoare ale augustei Casei Austriei, românilor din Ardeal îndată mai bine le-au mers"[8].

Călătoriile lui Iosif al II-lea însumează premisele unor aşa-numite călătorii aulice ce-şi propun reglementarea unor probleme presante de ordin statal. Intrările sale imperiale i-au oferit posibilitatea să cunoască direct realităţile provinciei româneşti. Suveranul nu se manifestă doar ca un actor principal al intrărilor, ci şi un regizor ce impune un anumit tip de intrare regală. Dialogul între cortegiul regal

[4] Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800), Societate rurală şi mentalităţi colective,* P.U.C., Cluj-Napoca, 1997, p. 362-363.

[5] Gh. Şincai, *Hronica Românilor, tom III,* Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969, p. 268.

[6] Doru Radosav, *op.cit.*, p. 23.

[7] Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1963, p. 43-44.

[8] Gheorghe Şincai, *op.cit.*, p. 200.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

şi cortegiul supuşilor realizat în timpul lui Iosif al II-lea este amplu şi real. Amănunte semnificative despre aceste evenimente figurează în autobiografia lui Mihail Conrad Heydendorff, fost notar al Mediaşului care l-a însoţit pe suveran în călătoriile sale, servindu-i ca traducător. Confruntat cu realităţi opresive, împăratul ascultă plângerile ţăranilor, ridica direct din mâna lor jalbele, le promite rezolvarea prin aceea formulă demofilă în imaginarul ţărănimii: „Scula", „scula", „Oi căuta", „Oi videa"[9]. În autobiografia sa fostul notar subliniază, ca pe un fapt cu totul neobişnuit, utilizarea limbii române de către suveran. Iosif al II-lea învăţase câteva cuvinte româneşti utile comunicării cu supuşii săi. Termenii uzitaţi de Iosif al II-lea semnifică o propensiune a suveranului faţă de românii opresaţi de regimul stărilor politice. Specific persoanei imperiale este ţinuta sa majestuoasă, răbdarea şi interesul manifestat de acesta în întâlnirile cu ţăranii, şi nu în ultimul rând, gratitudinea împăratului faţă de cei prezenţi.

Acest tip de comunicare cu supuşii depăşeşte paradigma intrărilor regale tradiţionale. Era prima dată în istoria Transilvaniei, când atât de mulţi români au văzut un împărat, au comunicat cu el, acesta le-a arătat înţelegere faţă de condiţia lor socială. Iniţiativele reformiste, politica şcolară şi religioasă tolerantă, accesul la oportunităţi sociale şi politice au proiectat la nivelul sensibilităţi colective româneşti, ideea împăratului demofil şi justiţiar[10].

Intrările suveranului în cadrul itinerarului pe care îl realizează în Transilvania şi Banat sunt transfigurări simbolice, creştine. Interzicerea tuturor festivităţilor ocazionate de vizita lui Iosif al II-lea, găzduirea membrilor cortegiului imperial în hanuri, in locuinţe ţărăneşti sau în cele parohiale, prefigurează vizita finală, glorioasă, eshatologică simbolică. „Prin mijloc între aceste două linii drepte de privitori a trecut monarhul pe cea mai frumoasă vreme, stând în picioare în trăsură ca într-o căruţă de triumf având pe cap o pălărie neagră fără bordură şi fără pene şi îmbrăcat fiind într-o jiletcă verde de postav cu distincţii mici roşii. A salutat poporul din amândouă liniile, preagraţios, având o icoană majestatică despre modul cum are să vină odată marele judecător"[11].

Discursul imaginar generat de comunitate şi direcţionat spre suveran reliefează calităţile şi atributele persoanei imperiale. Ele fac trimitere la dimensiunea epifanică a împăratului: la împăratul justiţiar şi salvator. Ipostaza epifanică a suveranului este conferită de tensiunea invizibil-vizibil încorporată în persoana regelui. În 1957, Ernest Kantorowicz a inserat în istoria politică a Occidentului un principiu colectiv fundamental, materializat prin faimosul său „double corp du roi"[12]. Această sintagmă desemnează în aceeaşi persoană, regele, o

[9] Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. I, 1773-1785, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1983, p. 470.

[10] Toader Nicoară, *op. cit*, p. 388.

[11] *Ibidem*, p. 382-383.

[12] Ernest Kantorowicz, *Les Deux corps du Roi. Essai sur la theologie politique au Moyen Age*, Paris, Gallimard, 1989.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

persoană regală, concretă, temporală şi o persoană infailibilă şi nemuritoare[13]. Reliefarea ipostazei epifanice la nivelul sensibilităţii colective instituită cu ocazia intrărilor imperiale este prezentă în formulările petiţiilor către împărat. Semnificativ în acest sens este suplica prezentată de Maxim, fiul preotului Gălan din Năsăud în 1773, împăratului Iosif al II-lea în care solicita eşalonarea unor plăţi către fisc încă din 1742.

„Cinstite şi Preaînălţate Craiule,

Mulţumim milostivului Dumnezeu că vedem luminata faţă a Măriei Tale şi dăm laudă milostivului Dumnezeu că te-a îndemnat de ai ostenit Măria Ta pe la aceste locuri pe unde trăim noi, iar noi ne rugăm Măriei Tale, Preaînălţatul Craiul să avem milă de la Măria Ta pentru aceste restanţe din urmă"[14]. Limbajul textului decodifică ideea că dincolo de clişeele exprimate de uzanţe, formula arată o percepţie accentuată a prezenţei suveranului, proiectată într-o perspectivă ce reliefează precaritatea mulţimii supuşilor prin contrast cu solemnitatea prezenţei suveranului.

Uneori secvenţă epifanică poate fi dedusă din naraţiunile care au ca temă travestiul imperial. Momentul epifanic este generat de descoperirea împăratului travestit şi care declanşează o anecdotă pe măsură. Astfel, tradiţia locală mărturiseşte că Iosif al II-lea a sosit în 1773 în locuinţa protopopului din Năsăud, însoţit doar de un adjutant declanşând o conversaţie în limba germană cu acesta. Îmbrăcămintea simplă şi lipsa alaiului a determinat ca protopopul să nu-l identifice pe împărat. Căldura din locuinţă a făcut ca împăratul să-şi deschidă nasturii de la haină şi astfel se realizează deconspirarea totală a lui Iosif al II-lea. Protopopul a constatat strălucind pe pieptul distinsului oaspete Ordinul Casei Habsburgice[15]. Aceste secvenţe epifanice sunt consecinţa unor întâmplări care furnizează suficient material discursului imaginar. Străbătând muntele Cucureasa, împăratul a coborât în sat şi a ajuns la garnizoana ofiţerilor. Fiind ocupată cu pregătirea meniului, bucătăreasa îi sugeră noului sosit s-o ajute la învârtirea frigării. Acesta a realizat ceea ce i s-a spus şi în această ipostază a fost descoperit de suita sa imperială în faţa unei bucătărese surprinsă şi copleşită de emoţie[16].

Specific intrărilor imperiale este elaborarea unui discurs aferent acestui eveniment de către elitele laice şi ecleziastice româneşti. Colportat în mediile româneşti conţinutul discursului are ca finalitate potenţarea imaginii ideale a împăratului. Discursul ideologizant promovat de intelectualitate proiectează imaginea împăratului exemplar, fapt ce supradimensionează veneraţia dinastică. În acest sens este semnificativă versificaţia protopopului ortodox Moise Moga din Sălişte Sibiului in 1782 intitulată Stihuri de laudă şi de mulţumire adresate împăratului.

[13] Apud Bronislaw Baczko, *Les imaginaires sociaux. Memoires et éspoires collectives,* Paris, 1984, p. 15.

[14] Virgil Sotropa, *Împăratul Iosif al II- lea în districtul Năsăudului,* în „Arhiva Someşană", nr. 4, 1926, p.6-7.

[15] *Ibidem,* p. 4-5.

[16] *Ibidem,* p. 5-6.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

„Lui Iosif împărat cu bună fericire
De aceasta români-i mulţumesc
Şi pe Iosif Împăratul Românilor fericesc
Căci el ca un îndurat s-a milostivit
Pe români într-a sa voinţă i-au îngăduit
Biserici, preoţi, dascăli a ridica îngăduieşte
De aceea tot poporul foarte-i mulţumeşte
Acestea zicând şi cu mare căldură grăind
O dulce Iosife împărate şi cu totul luminate
Cea neîncetată lui Dumnezeu mulţumită înălţăm
Şi pe domnul pentru împărăţia ta îl rugăm
Şi încă noi de-a pururea şi întotdeauna vom sta
Picătura de sânge cea mai de pe urmă
Pentru împărăţia ta vom vărsa"[17].

Versurile protopopului Moise Moga din Sălişte, dedicate lui Iosif al II-lea, se asociază unui fenomen literar ce a traversat Antichitatea, Evul Mediu, Renaşterea şi Epoca Modernă. Istoricul clujean Doru Radosav le numeşte „poetica evenimentului", care conceptualizează raportul dintre ocazional şi poezie, dintre tematica evenimentului propriu-zis şi ecoul său la nivelul imaginarului colectiv[18].

Cortegiile instituite cu ocazia intrărilor imperiale în Transilvania şi Banat semnifică la nivelul reprezentărilor ca fiind cele mai importante momente ale întâlnirii dintre împărat şi supuşii români. Ele sunt o reliefare simbolistică a ordinii sociale, a ierarhiilor politice, militare, culturale, a structurii identitare a celor care le alcătuiesc. Ţinuta „de campanie" a suitei lui Iosif al II-lea, din 1773, este formată dintr-un general adjutant Nostritz, generalul Siskowicz, feldmareşalul Pelegrinii, medicul personal, Brambilla, cancelişti, furieri, bucătari şi o suită constând din 12 trăsuri pentru care la fiecare staţiune se solicitau 72 de cai[19].

În 1773, la intrarea suveranului Iosif al II-lea în scaunul Mediaş, el este primit de un cortegiu al supuşilor care invocă prin componenţa lor prezenţa justiţiei imperiale. Evenimentele derulate în localitatea Aţel reclamă imaginea împăratului ocrotitor şi justiţiar. Când a ajuns caleaşca imperială în comuna Aţel, pe pământul regesc, un jude însoţit de câţiva bătrâni ai comunei au prezentat un memoriu suveranului. Se solicita intervenţia împăratului împotriva alungării românilor din localitatea în care aceştia erau aşezaţi încă din secolul al XVII-lea, când saşii erau minoritari. Alt moment care reclamă prezenţa justiţiei imperiale este redat de Heydendorff. Un ţăran Mihai Chince din comuna Bratei a înmânat suveranului o petiţie prin care solicita eliberarea băiatului din armată. Suveranul l-a întrebat pe ţăran, adresându-i-se în limba română, despre conţinutul petiţiei sale şi acesta i-a repetat demersul, justificând că este bătrân şi nu mai poate lucra[20].

[17] Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a românilor ardeleni,* Editura Dacia, Cluj, 1995, p.119.
[18] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 94-95.
[19] T. V. Păcăţian, *Cartea de Aur,* Sibiu, 1902, p. 75.
[20] Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. I (1773-1785), Academia R.S.R. Bucureşti, 1983, p. 22-30.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Acelaşi tip de cortegiu se întâlneşte şi la Saroş, unde ni se developează imaginea unui suveran justiţiar. „Aici [la Saroş] în diferite locuri, erau îngenunchiaţi ici şi acolo, lângă drum, suplicanţi de toate vârstele, sexele şi naţiunile Transilvaniei, ţinând în sus petiţiile...înaintea satului Saroş încă dincolo de pârâul Saroşului, spre Dumbrăveni, stăteau în genunchi românii din Saroş, tineri şi bătrâni, la dreapta bărbaţii, la stânga femeile. În fruntea bărbaţilor stă în genunchi preotul lor ortodox, în veşmintele lui bisericeşti de preot cu prapor în mână. Maiestatea sa îi strigă: „Scula! Scula!" făcând semn cu mâna"[21].

În orizontul scenografic al intrărilor imperiale ale lui Iosif al II-lea se distinge cu proeminenţă două imagini dominante: suveranul aflat în trăsură care se opreşte şi comunică, se apleacă spre supuşi şi preia jalbele, şi mulţimea supuşilor români plasaţi în genunchi în faţa suveranului. Aceste imagini dominante structurate de orizontalitatea supuşilor şi de verticalitatea persoanei imperiale denotă ierarhiile sociale ale sistemului vasalic din lumea medievală[22].

Ceremonia primirii suveranului, structura cortegiilor de întâmpinare erau riguros fixate în instrucţiunile emise de autorităţi şi direcţionate spre comunitate. Ritualului tradiţional se asociază autoritatea statală modernă care imprimă un protocol aferent intrărilor imperiale. Astfel, cu ocazia intrării împăratului Iosif al II-lea în Transilvania, împărăteasa Maria Teresa a comunicat guberniului acestei provincii să ia măsuri pentru curăţirea drumurilor publice de cadavrele celor executaţi, iar acestea să nu se mai expună după execuţie cel mult trei zile, apoi să se îngroape. Se mai preciza curăţirea ogrăzilor, văruirea caselor şi reparaţia drumurilor[23].

Alt fapt aferent intrărilor regale îl reprezintă transferul spontan al unui apelativ formulat de împărat la întâlnirea cu supuşii în toponimie. În atmosfera acestor transferuri onomastice şi toponimice se plasează şi episodul legat de o vizită a lui Iosif al II-lea, în Năsăud. Conştient de originea romană a elementului etnic din provincia imperiului Iosif al II-lea a pronunţat cuvintele: Salve Romuli parva nepos! Acestea au fost premisele care au condus la substituirea a trei localităţi din Năsăud „cu ultimele trei cuvinte din exclamaţia suveranului habsburg (Strâmba-Romuli; Lunca Vinului-Parva; Vărarea-Nepos")[24]. Asocierea istoriei discursului aulic structurează şi acţiunea imperială de organizare a regimentelor grănicereşti din 1762 prin rememorarea calităţilor istorice romane glorioase ale românilor. În acest cadru al recuperării originii romane se încadrează şi formula ideatică „Virtus Romana Rediviva", care devine sloganul regimentului II românesc cu garnizoana la Năsăud.

Intrările imperiale ale lui Iosif al II-lea în Transilvania şi Banat semnifică momente importante din istoria raporturilor dintre Imperiul Habsburgic şi supuşii români. Imperiul Habsburgic, prin călătoriile suveranilor săi, dorea să consolideze

[21] Doru Radosav, *op.cit.*, p. 121.
[22] *Ibidem*, p. 22.
[23] Nicolae Densuşianu, *Revoluţia lui Horea în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1884, p. 97.
[24] Doru Radosav, *op.cit.*, p. 137.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

autoritatea la nivelul supuşilor români. La alt palier al discuţiei, călătoriile imperiale reprezentau ocazii de manifestare a presiunii supuşilor asupra autorităţilor imperiale, concretizate prin plângeri şi suplici. Ca urmare, intrările imperiale au devenit instrumente ale acţiunii practicii şi diplomaţiei politice ale Imperiului Habsburgic.

LES VOYAGES DE L'EMPEREUR JOSEPH IIEME EN TRANSYLVANIE. DISCOURS ET REPRESENTATION

Résumé

Une démarche systématique concernant les visites impériales en Transylvanie et dans la région de Banat, été réalisée par l'historien Doru Radosav par l'élaboration de l'ouvre L'exposé de l'Empereur Habsbourg. Les entrées impériales en Transylvanie et en Banat (les siècles XVIII-XIX). Les informations reçues de ces événements étaient importantes tant du point de vue de la reconstitution du passée de la population roumaine de la Transylvanie et Banat, mais aussi du point de vue de la présentation du projet roumain a la rencontre avec le souverain. L'historien de Cluj associe à l'événement des entrées impériales l'idée de fête, définie comme un délivrèrent de la réalité et une substitution de la vie sociale.

Les voyages impériales de Joseph le IIème en Transylvanie et Banat signifient des moments importants de l'histoire des rapports entre l'Empire et les roumain obéissants.

L'Empire par les voyages de ses souverains, désirent réaliser l'autorité au niveau des roumains. D'une autre part, les voyages impériales représentaient des occasions de manifestation d'une véritable pression des soumis sur les autorités impériales, finies par des plaintes et des pétitions. Par conséquent, les entrées impériales ont devenu des instruments de l'action de la pratique et de la diplomatie politique de L'Empire Habsbourg.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ASEDIUL FORTIFICAŢIEI DIN ALBA IULIA ÎN TIMPUL REVOLUŢIEI DE LA 1848-1849

Gheorghe Anghel

În acest an se împlinesc 160 de ani de la singurul asediu pe care l-a suportat fortificaţia bastionară de la Alba Iulia de la edificarea acesteia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Această mare şi modernă fortificaţie a îndeplinit în acel timp un important rol în desfăşurarea evenimentelor revoluţionare din anii 1848-1849 în Transilvania şi în directă legătură cu rezistenţa legiunilor româneşti din Munţii Apuseni conduse de prefectul Avram Iancu.

Episodul a fost tratat în multe lucrări de specialitate, unele s-au referit direct la acest eveniment, iar altele au abordat subiectul în contextul prezentării evenimentelor revoluţiei din Transilvania de la 1848-1849[1]. În general faptele sunt cunoscute din lucrările amintite, dar după publicarea unor documente esenţiale provenite din arhivele de război din Viena în special raportul Districtului artileriei din garnizoana Alba (martie-august 1849) şi al Direcţiei generale de geniu al aceleiaşi garnizoane, părţi din jurnalul de front al fortificaţiei şi o parte din corespondenţa fortificaţiei se pot face în continuare unele precizări în legătură cu folosirea unor strategii şi tactici de apărare şi de asediu al cetăţilor[2]. Se cunoaşte astfel mai bine raportul numeric dintre asediatori şi asediaţi, dotarea tehnică a părţilor, puterea de foc, calibrul tunurilor şi distanţelor de tragere ale acestora. Din aceste izvoare se vor putea preciza succesiunile comandanţilor ambelor tabere şi cu deosebire lucrările genistice care s-au efectuat fortificaţiei pentru asigurarea unei apărări eficiente. De asemenea se pot cunoaşte multe aspecte privind legăturile dintre fortificaţie şi legiunile româneşti conduse de Avram Iancu şi Axente Sever.

Ca preambul se impune o scurtă rememorare a evenimentelor care au declanşat revoluţia din Transilvania şi asediul fortificaţiei din Alba Iulia. În februarie 1848 a izbucnit revoluţia de la Paris care a declanşat un lanţ de revoluţii în toată Europa şi mai ales în Imperiul Habsburgic compus din 11 grupări etnice, toate asuprite şi menţinute în cadrul unor relaţii economice şi sociale de origine medievală. Revoluţia s-a declanşat la Viena în martie, apoi la Bratislava, Zagreb, Praga, Milano şi Veneţia. La 15 martie s-a declanşat la Buda şi Pesta iar în luna aprilie şi mai în Transilvania şi Banat.

Sub presiunea revoluţiei delegaţia dietei ungare în frunte Kossuth, prezentă la Viena în martie 1848, a impus lui Ferdinand al V-lea împăratul Austriei şi rege al Ungariei acceptarea revendicărilor ungurilor printre care: formarea unui guvern

---

[1] Szilágyi, 1858; Eleck, mss; Dragomir, 1944, p. 281-304; Thalson, 1850; Hulea, 1973; Pleşa, 1973; Pleşa, 1979; Josan, Popa, 2001.

[2] Josan, Popa, 2001, p. 35-148.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ungar, separat elaborarea unei constituții, dreptul Ungariei de a se uni cu celelalte provincii, Transilvania, Banatul, Croația – Slovenia și încorporarea zonei graniței militare. Constituția consfințea limba maghiară ca limbă oficială a statului unificat, lărgirea dreptului de vot până la 9%, desființarea iobăgiei fără împroprietărirea țăranilor, administrație financiară independentă, ministere de externe și de război separate etc. Ungaria a obținut astfel fără lupte o independență aproape totală. Ceea ce ungurii au realizat în primăvara anului 1848 doreau și celelalte grupări etnice (națiuni) din Ungaria Sfântului Ștefan, care constituiau în ansamblul statului majoritatea populației compusă din români, sârbi, croați, sloveni, slovaci etc. De teama de a nu distruge unitatea Ungariei, Kossuth și majoritatea politicienilor unguri nu au fost dispuși să accepte nici un fel de doleanțe ale naționalităților. S-a creat astfel o situație de care în final a profitat Viena. "Chestiunile de viață și de moarte ale revoluției maghiare, crede Lendvai, erau relațiile tensionate cu Austria, cu Croația și cu celelalte grupări etnice străine, precum și cele ale românilor, sârbilor și slovacilor"[3].

Revendicările românilor din Transilvania au fost enunțate în Adunarea Națională de la Blaj din 3/15 mai 1848. Acestea vizau abolirea tuturor relațiilor feudale care erau mai grele de cât în celelalte provincii ale imperiului. Românii cereau recunoașterea națiunii române ca a patra națiune receptă în principatul Transilvaniei și reprezentarea ei în dietă și în organele administrative ale țării, proporțional cu numărul de indivizi din sânul ei, desființarea iobăgiei și împroprietărirea țăranilor fără despăgubire, introducerea limbii române ca limbă oficială alături de maghiară și germană în toate instituțiile politice și administrative, libertatea presei, a cuvântului și nerecunoașterea unirii Transilvaniei cu Ungaria fără consultarea poporului român din Transilvania. Cele două delegații ale românilor însărcinate să ducă revendicările hotărâte la Blaj, dietei din Cluj și împăratului la Viena s-au întors fără nici un rezultat. Dieta din Cluj a votat în unanimitate unirea Transilvaniei cu Ungaria.

A urmat o vară a anului 1848 plină de incertitudini. Nici o reformă prevăzută în noua constituție a Ungariei nu a fost aplicată în Transilvania. Nobilimea maghiară locală a aderat la revoluție fără să admită concesii, instituția iobăgiei a funcționat în continuare devenind și mai opresivă. Au avut loc în Munții Apuseni acte de nesupunere a iobagilor față de stăpâni care au fost repede și sângeros reprimate de către stăpânirea maghiară. Amintim pe cele de la Mihalț, Aiud și din unele sate din jurul Albei[4].

Conducătorii români care s-au remarcat în lupta națională au început să fie urmăriți, iar unii arestați. Ungurii din Transilvania s-au organizat în gărzi naționale, au primit arme de la garnizoanele imperiale, în special de la Alba Iulia, și au început să terorizeze satele românești. În 16 mai în Alba Iulia s-a constituit garda națională maghiară formată din 400 persoane bine înarmată, precum și magistratura

[3] Lendvai, 2001, p. 236.
[4] Dragomir, 1968, p. 61-63, 66-67.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

(Consiliul Orăşenesc) formată din 190 membrii dintre care numai 17 erau români, deşi majoritatea locuitorilor oraşului erau români[5].

La 11 iulie Kossuth printr-un discurs emoţionant a propus parlamentului Ungariei votarea a 42 milioane florini pentru organizarea unei armate naţionale de 200.000 de oameni, declarând că patria este în pericol.

Tendinţele de centralizare ale ungurilor au fost într-o contradicţie cu aspiraţiile naţiunilor ce compuneau statul Ungar. Acestea, dimpotrivă, cereau autoguvernare şi administraţie proprie cu indivizi din sânul lor şi cu limbă proprie. De contradicţiile naţionale din Ungaria a profitat Viena, care a promis satisfacerea unor revendicări naţionale şi sociale ale naţionalităţilor dacă acestea acceptă să colaboreze în lupta împotriva ungurilor.

Primii care au început ostilităţile împotriva Ungariei au fost croaţii conduşi de Josip Jelačic care, la 11 septembrie 1848, cu 50.000 de soldaţi a pornit să cucerească Budapesta. Din sud sârbii, sprijiniţi de Serbia autonomă au mobilizat 10.000 soldaţi şi au invadat Kraina şi Banatul. Imperialii au început să-şi revină din şocul revoluţiei şi feldmareşalul Windischgrätz a zdrobit revoluţia de la Praga şi la 30 octombrie a intrat în Viena, iar feldmareşalul Radetzki a înfrânt la Custozza armata piemonteză şi a recucerit Lombardia.

Românii din Transilvania în zadar au aşteptat rezultatul mai multor intervenţii pe lângă guvernul din Pesta pentru ca să le fie rezolvate revendicările. După întâlnirea Comitetului Naţional de la Sibiu din 29 mai Iancu a rămas ferm convins că numai cu armele poporul român îşi va putea dobândi drepturile. Întors în munţi a început să organizeze o oaste populară înarmată mai mult cu lănci, furci şi puţine arme de foc. La 14 septembrie 1848 a fost convocată cea de a treia Adunare de la Blaj, la care Iancu s-a prezentat în 21 septembrie cu 6000 de feciori înarmaţi, iar Axente cu 2000. Conducătorii români profitând de prezenţa comisarului Ungariei pentru Transilvania, baronul Vay, cer înfiinţarea gărzilor naţionale române înarmate ca şi cele ungureşti, dotate cu puşti, tunuri, săbii şi rezolvarea celorlalte revendicări cuprinse în Programul Adunării de la Blaj din 3-15 mai, precum şi nerecunoaşterea unirii Transilvaniei cu Ungaria. Comisarul Vay nu a promis nimic românilor mărginindu-se să încerce mituirea conducătorilor români fiind însă refuzat cu demnitate. Nici generalul Puchner, guvernatorul Transilvaniei, nu a promis nici o rezolvare a problemelor româneşti în prezenţa delegaţiei de la Sibiu în 3 octombrie 1848 şi a continuat să colaboreze cu Vay până la 15 octombrie 1848.

La sfârşitul lunii septembrie s-a produs ruperea definitivă a legăturilor dintre Austria şi Ungaria. Kossuth a declarat că Ungaria este una şi indivizibilă, iar la 8 octombrie a fost ales preşedinte al guvernului şi şef al Comitetului Apărării Naţionale. A devenit un dictator în calitate de conducător politic şi comandant al armatei. Lendvai l-a caracterizat astfel: *„Nici un politician ungur nu a fost vreodată în aşa mare măsură obiectul unei divinizări din partea tuturor straturilor*

[5] Hulea, 1973, p. 470.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

poporului şi totodată ţintă a demonizării din partea politicienilor popoarelor vecine"[6]. Kossuth nu s-a bucurat de caracterizări favorabile nici din partea unor istorici străini. Golo Mann îl descrie ca fiind *„un revoluţionar vrăjitor, mult prea plin de el, a fost naţionalistul cel mai dement care a existat vreodată. El a pus popoarele nemaghiare să aleagă, ori supunerea totală fără existenţă politică, ori exterminarea"*[7]. În acest mod l-a caracterizat şi A. J. P. Taylor: *"El a fost primul dictator care a venit la putere prin prostituarea idealismului în serviciul pasiunilor naţionale"*[8].

Faţă de români Kossuth a avut o atitudine sfidătoare. La 10 octombrie el a adresat o proclamaţie *„Către poporul Valah"* în care a admis că românii au suferit mult în trecut şi au suportat sarcini grele, dar nu ungurii au fost acei care i-au împilat, ci sfetnicii răi ai regelui respectiv şi ai imperiului, ceea ce a fost numai în parte adevărat. A somat poporul român ca în opt zile să se supună ordinelor legale şi să devină buni cetăţeni *"Altminteri pe Dumnezeu din ceruri care apără dreptatea, capetele vinovaţilor vor suferi severitatea neînduplecată a legii. Viteaza noastră armată...care va porni împotriva voastră şi atunci va fi vai de orice tulburător, de trei ori vai de toţi instigatorii. Ar fi fost bine să nu se fi născut, deoarece nimeni nu va avea parte de milă şi indulgenţă"*. În continuare precizează că a dat ordin poporului maghiar şi secuiesc să se ridice ca o furtună *„să mature gunoiul ingrat"* şi să extermine pe toţi trădătorii rebeli neascultători. *„Păziţi-vă, de aceea fraţi români să nu vă atrageţi urgia pedepsei"*[9].

În octombrie lucrurile s-au lămurit şi conflictul dintre Ungaria şi Austria a devenit oficial şi de nerezolvat. Românii s-au aliat cu Austria care le-a promis satisfacerea unor drepturi. Comitetul Naţional Român, organ ales la Blaj în septembrie 1848, în frunte cu vicepreşedintele Simion Bărnuţiu, a început organizarea Transilvaniei ca o *„Ţară Românească"* prin înfiinţarea a 15 legiuni româneşti înarmate care să lupte împotriva ungurilor. Alba Iulia s-a aflat la contactul dinte Legiunea a III-a condusă de Avram Iancu cu sediul la Câmpeni şi Legiunea I condusă de Axente Sever cu sediul la Blaj. Viceprefect pentru legiunea lui Axente la Alba Iulia a fost ales preotul Ioachim Băcilă care a avut un rol important în legătură cu aprovizionarea fortificaţiei şi a legiunii lui Avram Iancu mijlocind colaborarea dintre legiunile româneşti şi comandantul fortificaţiei[10].

Conflictul dintre garda naţională ungurească şi cea românească condusă de Băcilă la Alba Iulia l-a determinat pe comisarul Vay Mikloş să propună Ministerului de Interne al Ungariei să pună cetatea sub comanda unui ofiţer ungur[11]. Răspunsul a venit la 18 octombrie 1848, când comandantul cetăţii, generalul Horak, primeşte ordin de la Kossuth să se supună guvernului de la Pesta

[6] Landvai, 2001, p. 219.
[7] Mann, 1958, p. 214.
[8] Taylor, 1947, p. 52; Lendvai, 2001, p. 219.
[9] Dragomir, 1968, p. 95-96.
[10] Pleşa, 1979, p. 67-100.
[11] Hulea, 1973, p. 470; Pleşa, 1979, p. 78.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

şi să trimită tunuri la Cluj. Garnizoana refuză categoric rămânând credincioasă împăratului de la Viena. O altă încercare a avut loc la 17 octombrie, prin care guvernatorul Ungariei a dorit să-l înlocuiască pe generalul Horak cu colonelul Donath de la comanda cetăţii, operaţie care s-a dovedit ineficace[12].

Guvernul de la Pesta a intuit importanţa marilor fortificaţii din Transilvania şi Banat în conflictul cu Austria şi a încercat să le pună sub comanda sa, mai ales pe cele de la Alba Iulia, Deva, Timişoara şi Arad.

Fortificaţia de la Alba Iulia, cea mai mare şi mai dotată cu armament, muniţie şi efectiv a devenit în secolele XVIII şi XIX fortificaţia principală a Transilvaniei, constituind o sursă importantă pentru înarmarea armatei honvezilor unguri.

La 14 octombrie a fost dezarmată garda naţională maghiară de către cea românească condusă de tribunul Anton Rozor din Alba Iulia. În timpul conflictului au căzut 14 români, 30-40 au fost răniţi, iar dintre unguri au căzut mai mulţi. Liniştea a fost impusă de garnizoana cetăţii la care a apelat viceprefectul Băcilă[13].

Din decembrie 1848 şi până în iulie 1849 în existenţa fortificaţiei deosebim două mari perioade. Prima începe în octombrie 1848 şi ţine până în martie 1849, caracterizându-se prin activităţi de pregătire pentru a rezista unui asediu previzibil şi a doua perioadă, cea mai importantă, s-a derulat din martie şi până în iulie 1849 ceea ce corespunde cu asediul propriu zis al fortificaţiei.

După 20 octombrie 1848 în toată Transilvania s-a dezlănţuit războiul civil între trupele imperiale împreună cu legiunile româneşti împotriva gărzilor naţionale maghiare şi secuieşti. În Munţii Apuseni şi în jurul Alba Iuliei au fost dezarmate gărzile ungureşti şi s-a instalat o administraţie românească.

La sfârşitul lui octombrie la Alba Iulia s-au concentrat legiunile româneşti din Transilvania, cca. 20.000 ostaşi (Landsturmul), care împreună cu o parte din trupele imperiale au trecut la dezarmarea gărzilor ungureşti din Aiud, Turda şi Cluj. La 15 decembrie, garnizoanei fortificaţiei din Alba Iulia i se aduce la cunoştinţă într-o adunare solemnă abdicarea împăratului Ferdinand al V-lea şi urcarea pe tron al împăratului Francz Josef. În acelaşi timp trupele ungureşti conduse de generalul Bem au intrat în Transilvania prin Nord şi au ocupat Clujul la 15 decembrie. Armata austriacă condusă de generalul Urban s-a retras în Bucovina. Bem a înaintat în luna ianuarie şi a ocupat zona Târnavelor, oraşul Sighişoara, apoi a înaintat spre Sibiu. Înfrânt la Ocna Sibiului de trupele imperiale conduse de generalul Puchner la 4 februarie 1849 s-a retras în zona Sebeş - Orăştie. Primeşte ajutoare din Ungaria şi la podul Simeriei, la 9 februarie 1849, obţine victoria asupra trupelor imperiale, iar la 11 martie ocupă Sibiul. Trupele imperiale se retrag în Ţara Românească împreună cu Comitetul Naţional Român. Transilvania este ocupată în întregime de armata Ungariei urmând să reziste în continuare fortificaţiile de la Alba Iulia şi Deva, precum şi legiunile româneşti retrase în

[12] Pleşa, 1979, p. 75-76; Josan, Popa, 2001, p. 11, 149, 150.
[13] Szilágyi, 1898, p. 129-133; Josan, Popa, 2001, p. 13; Hulea, 1973, p. 471.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Munţii Apuseni conduse de prefecţii Avram Iancu, Ioan Buteanu, Petru Dobra, Simion Balint, Axente Sever şi tribunii lor.

În această perioadă, din octombrie 1848 şi până în martie 1849, conducerea cetăţii din Alba Iulia a întreprins numeroase activităţi în vederea pregătirii rezistenţei în faţa unui iminent asediu. Pregătirea s-a axat pe mai multe direcţii: aprovizionarea cu alimente, lemne şi furaje pentru animalele de tracţiune şi de sacrificiu pe două, trei luni, executarea unor lucrări genistice la unele obiective ale fortificaţiei şi dotarea cu trupe, armament şi pulbere pentru arme de foc.

I. Aprovizionarea fortificaţiei. Principiile emise de mareşalul Vauban în puţinele lucrări din acest domeniu de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea cu privire la apărarea fortificaţiilor au fost aplicate cu consecvenţă de către comandanţii fortificaţiilor europene până la jumătatea secolului al XIX-lea[14].

El a emis un principiu general precum că nici o fortificaţie nu este inexpugnabilă. Întotdeauna asediatorul are mai multe mijloace la îndemână ca să o cucerească, dar comandantul asediaţilor printr-o aprovizionare adecvată cu hrană pentru trupă, efective suficiente, armament şi alte dotări suplimentare poate să întârzie inamicul şi să-l erodeze încât regele sau principele să aibă timp să-şi organizeze armata ca să intervină să despresureze fortificaţia.

Acest principiu a fost aplicat şi de către comandantul fortificaţiei din Alba Iulia în 1849. La 20 octombrie comandantul fortificaţiei, generalul Horak, a declarat stare de asediu a cetăţii, iar locuitorii din fortificaţie şi din esplanadă au fost dezarmaţi. A ordonat fortificaţiei să se aprovizioneze pe două luni cu tot ce e necesar apărării şi a îndemnat locuitorii oraşului să procedeze la fel. Ordinul s-a repetat în zilele de 20, 21, 22 şi 23 martie 1849 cu precizarea că aprovizionarea să se facă pe trei luni[15].

S-a trecut la achiziţii şi rechiziţii pe bază de chitanţe din partea fortificaţiei pentru obţinerea stocurilor necesare de cereale, animale, furaje, dar şi de zarzavaturi, vin, ţuică, slănină, grăsime, lemne de construcţii şi de foc, sare, fructe uscate etc. Din ianuarie 1849 se ajunge la o concurenţă între fortificaţie şi tabăra lui Avram Iancu în ceea ce priveşte aprovizionarea cu cereale şi sare. Viceprefectul Băcilă îl înştiinţează pe Avram Iancu la 25 ianuarie 1849 ca a rechiziţionat de la curţile nobiliare 15.000 kg. cucuruz, dar locotenentul major Mânzatu le-a dus în cetate şi solicită lui Iancu să trimită fân pentru *„marhe"* că pe aici totul s-a dus în cetate[16]. În aprilie 1849 fortificaţia a fost pusă în situaţia de a rechiziţiona vitele de plug şi de la carele ţărăneşti care au dus provizii în cetate, încât bieţii proprietari au trebuit să se înjuge singuri la carele lor ca să coboare în oraş. Depozitarea cerealelor s-a făcut în Catedrala romano-catolică. În iulie s-a ajuns la o situaţie disperată în ceea ce priveşte aprovizionarea, încât s-a recurs la achiziţionarea

[14] Vauban, 1737, 1740; Anghel, 1975, p. 335, 336.
[15] Josan, Popa, 2001, p. 11, 35, 95.
[16] Dragomir, 1944, p. 218, 220, 226; Hulea, 1973, p. 474, 475.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ultimilor provizii de care mai dispuneau locuitorii din cetate[17]. În aceeaşi perioadă comandantul cetăţii solicită magistrului oraşului Alba Iulia să-i furnizeze 40 de boi, 25 care cu făn, 25 care cu paie şi 400 ferdele de ovăz[18].

Rechiziţionarea, şi cumpărarea de provizii pentru hrana soldaţilor a fost o preocupare permanentă a comandamentului fortificaţiei până la ridicarea asediului la sfârşitul lunii iulie 1849. Pentru plata achiziţiilor fortificaţiei s-au colectat şi dus în cetate toate casele de bani erariale aflate în împrejurimile oraşului Alba Iulia, precum şi cele ale oficiului de sare de la Partoş. Pentru unele rechiziţii s-au dat adeverinţe care urmau să fie răscumpărate cu bani după încetarea ostilităţilor, iar altele au fost plătite în bani fiindcă monetăria din Alba a funcţionat până şi-a epuizat stocul de tablă, argint şi bronz din care s-au bătut monedele oficiale[19]. Pentru rechiziţii comandantul fortificaţiei a creat în martie 1849 mai multe detaşamente care urmau să preia bucatele, fânul şi celelalte provizii care se mai găseau prin suburbiile oraşului Alba Iulia şi tot lemnul de foc şi de construcţie să fie dus în cetate[20]. În 12 mai, pe la orele 3, un pachet de cavalerie, o subunitate de români bănăţeni şi o companie de infanterie au fost trimise să rechiziţioneze vite de tăiat din păşunea oraşului. După ce au trecut canalul sanitar în Lunca Episcopiei au fost întâmpinaţi de o unitate inamică şi au fost nevoiţi să se retragă în cetate[21]. În 15 mai, paznicii români din divizia bănăţeană care păzeau vitele de tăiat în glacis au fost atacaţi de o patrulă a insurgenţilor care veneau de la Turnul de pulbere pe timp de pace. Vitele au fost salvate în şanţul cetăţii, revenind la păşune după retragerea inamicului. Aceeaşi situaţie s-a petrecut şi la 17 mai[22]. La 18 mai insurgenţii au rechiziţionat vitele locuitorilor oraşului de jos rămase noaptea în păşune şi le-au dus la tabăra din Bărăbanţ. În schimb, conducerea fortificaţiei au cumpărat vitele ce s-au mai găsit în oraş şi pe cele care mai existau în cetate, trimiţându-i inamicului un protest pentru faptele sale[23]. La 1 iunie a început secerişul lanurilor din imediata apropiere a glacisului cetăţii aparţinătoare românilor din oraşul de jos, fiind deranjaţi permanent de insurgenţii detaşaţi la turnul de pulbere, deşi erau protejaţi de artileria cetăţii[24].

Unităţi de infanterie, cavalerie şi artilerie ale fortificaţiei au sprijinit permanent în cursul lunilor iunie şi iulie 1849 lucrările de secerat şi cosit fânul ale locuitorilor oraşului împotriva acţiunilor insurgenţilor care au încercat să-i împiedice şi să le incendieze culturile. Proviziile de hrană erau pe sfârşite şi fortificaţia era foarte interesată de strângerea recoltelor. De asemenea a reuşit să protejeze vitele de tracţiune şi de tăiat ale fortificaţiei de mai multe ori de

[17] Elek, mss, p. 115-117, 120; Josan, Popa, 2001, p. 109.
[18] Hulea, 1973, p. 475.
[19] Josan, Popa, 2001, p. 35, 95.
[20] Josan, Popa, 2001, p. 106.
[21] Josan, Popa, 2001, p. 53, 115.
[22] Josan, Popa, 2001, p. 55, 117.
[23] Josan, Popa, 2001, p. 57, 118, 122.
[24] Josan, Popa, 2001, p. 60-61.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

insurgenţii care au încercat să le fure. Astfel de incidente s-au repetat pe toată perioada asediului, din martie până în iulie. Au avut loc schimburi de focuri între trupele garnizoanei cetăţii şi insurgenţi în glacis care veneau de pe Dealul Furcilor şi de la Turnul de pulbere, Lumea Nouă, Viile lui Borza şi Viile Episcopiei. În zilele de 6, 12 iunie, 4, 7, 9, 10, 16, 20 şi 21 iulie unităţile cetăţii şi mai ales focurile de artilerie i-au alungat pe insurgenţi spre Partoş şi Bărăbanţ[25]. În 26 iulie comandantul fortificaţiei a ordonat să se efectueze o expediţie cu cinci companii de infanterie şi pichetul de cavalerie în oraş şi la Bărăbanţ şi Partoş de unde au capturat până la 200 capete de vite, fân, bucate, alimente, lemn de construcţii şi de foc pe care le-au dus în cetate[26]. Ultimele cantităţi de cereale au fost capturi de război de la insurgenţii care au părăsit localitatea Partoş în 29 iulie 1849, fiind de 400 ferdele de bucate, vite şi 120 de cămăşi[27].

Din cele mai vechi timpuri în lungile asedii ale fortificaţiilor, sursele de apă pentru apărători au fost de o importanţă capitală. Lipsa lor a echivalat de multe ori cu capitularea cetăţilor. Fortificaţia din Alba Iulia nu a dus lipsă de izvoare naturale, dar acestea se aflau în jurul fortificaţiei. Două se aflau amenajate în exteriorul fortificaţiei la bastioanele nr. 1 şi 7, alte două la celelalte două laturi ale anvelopei la est spre esplanadă. Toate se aflau în afara magistralei şi de aceea consiliul militar al fortificaţiei a ordonat să se asigure surse în interiorul cetăţii, încât la 16 martie 1849 a ordonat să se adâncească cele trei fântâni principale situate în curtea arsenalului, la cazarma de infanterie şi în piaţa postului principal de gardă. Distrugerea celor trei fântâni bogate în apă în timpul bombardamentului inamic din 24-25 iunie a provocat îngrijorarea consiliului militar al fortificaţiei[28]. Aceeaşi îngrijorare a provocat-o şi distrugerea morii de făină din uliţa Monetăriei din cetate în urma bombardamentelor din aceeaşi lună. Până la începutul asediului făina necesară trupelor din fortificaţie s-a produs în cele două mori de apă, Moara episcopiei şi Moara cavalerilor. La 22 iunie s-a constatat scăderea rezervelor de făină a cetăţii şi s-a luat hotărârea să se construiască de către direcţia de geniu a fortificaţiei o moară cu trei vârtejuri acţionată de cai, proiect realizabil şi plasat în depozitul rotund de pulbere costând 1190 florini[29]. Pietrele de moară trebuiau luate de la Moara episcopiei din oraş de lângă grădinile popii de către o companie de grăniceri transilvăneni şi o companie din regimentul Bianchi. Operaţia a fost încredinţată căpitanului Beyer cu misiunea să aducă pietrele de moară necesare fortificaţiei. Misiunea de dimineaţă a întâmpinat rezistenţa inamicului şi a trebuit să se retragă în cetate, dar a fost reluată după orele 13. Expediţia a fost sprijinită de tirul artileriei de pe bastionul VI şi misiunea a fost îndeplinită cu succes. Noua moară a fost pusă în funcţiune la 4 august 1849, efectuându-se prima probă, iar

[25] Josan, Popa, 2001, p. 72, 74, 75, 77-79, 90, 133-137.
[26] Josan, Popa, 2001, p. 80.
[27] Josan, Popa, 2001, p. 140.
[28] Josan, Popa, 2001, p. 68, 104, 132.
[29] Anghel, 2008, p. 228-229.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

comandantul cetăţii a dat ordin ca pentru a nu se mai ajunge în asemenea situaţie disperată să se pună în funcţiune toate morile din împrejurul oraşului ca să se producă făină necesară raţiilor soldaţilor până la 18 august[30].

Consiliul militar al fortificaţiei l-a atenţionat pe colonelul Stein, comandantul insurgenţilor, că Moara cavalerilor din Prater să fie lăsată locuitorilor oraşului care s-au refugiat sub zidurile cetăţii, să li se permită acestora să-şi lucreze câmpurile şi să-şi retragă postul militar de acolo. Întrucât inamicul menţinea ocupaţia militară asupra morii, la 13 iunie se ordonă distrugerea ei cu tunurile cetăţii[31].

O preocupare deosebită a avut Consiliul militar înainte şi pe parcursul asediului asigurării cu lemne de foc a fortificaţiei pentru coptul pâinii, pregătirea hranei celor peste 2000 de soldaţi şi ofiţeri şi mai ales pentru întreţinerea focurilor de veghe necesare artileriei. În rapoartele oficiale se menţionează în mai multe rânduri acţiuni ale conducerii desfăşurate în afara fortificaţiei pentru procurarea acestor lemne. În 24 martie a fost incendiat podul de peste Mureş de la Partoş, recuperându-se o parte din lemnele de foc şi de construcţie care au fost duse în cetate. Astfel de acţiuni s-au desfăşurat în 26 iunie şi 4 august ca şi pe toată perioada asediului, prin care s-au rechiziţionat alături de alimente şi lemne de foc. A fost considerat un produs deficitar deoarece acesta a fost raţionalizat alături de reducerea porţilor de pâine şi alte alimente cu 1/3 în 8 iulie 1849[32].

II. Lucrări genistice efectuate în vederea pregătirii fortificaţiei pentru asediu. Începând din mai 1848 Consiliul militar al fortificaţiei a început să pregătească şi să execute lucrări genistice în vederea pregătirii fortificaţiei pentru asediu.

Din cauza nefinalizării lucrărilor la fortificaţia din Alba Iulia, încă din secolul al XVIII-lea, în baza ordinelor prezidiale nr. 519, 520 din 22 mai 1848 apărarea fortificaţiei se va limita doar la incinta principală (magistrala) cu cele şapte bastioane, la căile de acces principale de la Poarta Carolina Superioară (a III-a) şi Poarta Nouă (a IV-a) împreună cu ravelinele VIII şi XI, cele aşezate în faţa porţilor menţionate. S-a renunţat la apărarea celorlalte raveline, contragărzi şi la anvelopa exterioară situată spre oraş. Din cauza dimensiunilor foarte mari ale fortificaţiei (cca. 110 ha şi cca. 12 km de ziduri şi şanţuri) şi a efectivelor reduse de soldaţi şi guri de foc nu se putea acoperi în întregime toate organele fortificaţiei (Fig.1). Astfel a fost palisadat şanţul principal din faţa bastioanelor III şi IV (Sf. Trinităţi şi Sf. Mihail) pentru a stăvili un atac din spate a fortificaţiei şi a proteja cazematele de la poarta a IV-a şi ravelinul XI şi a opri astfel inamicul de a pătrunde în şanţ şi la zidul crenelat a ravelinului XIV spre oraş (Fig.2. a, b). Urmează celelalte lucrări genistice menţionate într-o listă ce se află în Arhiva de Război din Viena după cum urmează[33].

S-au reparat porţile şi podurile acestora care au fost deteriorate în mare măsură, menţionate acum în documente pentru prima dată.

[30] Josan, Popa, 2001, p. 66, 89, 126, 145.
[31] Josan, Popa, 2001, p. 121, 124.
[32] Josan, Popa, 2001, p. 35, 80, 89, 105, 122, 139.
[33] Josan, Popa, 2001, p. 164, 166, 169, 210.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ravelinul VIII din faţa porţii a III-a a fost palisadat (dispărut, se afla pe locul obeliscului dedicat lui Horea, Cloşca şi Crişan).

Gurile canalelor principale (două) au fost prevăzute cu grilaje de fier.

Pulberea pentru arme de foc a fost transportată din Turnul de Pulbere pe timp de pace (dispărut, aflat la liziera pădurii dintre Alba Iulia şi Micești) în cel de război din fortificaţie, precum şi materialul de artilerie, tunuri şi muniţie, din fortificaţiile exterioare în depozitele interioare din cetate.

Zidurile moderne, scunde, din flancurile contragărzilor cu ravelinele au fost înălţate cu palisade (Fig. 3).

Poterna nr. IX rezistentă la bombe a fost amenajată ca depozit de pulbere, iar poterna nr. VIII în atelier pentru artilerie.

Ambrazurile cazematelor au fost zidite în afară pe o grosime de 3 picioare (cca. 1 metru) (Fig. 3).

Podina podului de la Partoş a fost demontată în prima fază, apoi podul a fost ars.

Un şopron pentru afetele din curtinele I şi II a fost demolat, prezentând pericol de incendiu, de asemenea un grajd din şanţul de pe drumul de gardă din dreapta bastionului III care împiedica vizibilitatea în apărare.

Au fost amenajate depozite de pulbere pe bastioane şi în traverse.

Poarta Carolină Superioară (a III-a) a fost astupată cu bălegar (gunoi) în grosime de 2 stânjeni (4 metri).

Podul de la Poarta Carolină Inferioară (I) a fost ridicat, accesul fiind permis numai ziua pentru pietoni.

Poarta Nouă (a IV-a) a fost închisă şi podul ridicat, iar şopronul pentru materiale a fost demolat din cauza pericolului de incendiu.

Potemele cu scări din orilloane (flancurile concave ale bastioanelor) din bastioanele I, II, III, IV şi cele din flancul drept al bastioanelor V, VI şi VII au fost deschise şi prevăzute cu uşi rezistente placate cu tablă pentru a uşura deplasarea apărătorilor din ravelinele IX şi XIII şi din celelalte. Tenaioanele (cleştele) din faţa curtinelor au fost închise cu palisade.

În şanţurile ravelinelor XI şi XIII s-au construit locuri de plecare în incursiunile din afara fortificaţiei. Ieşirile s-au executat din flancul drept al ravelinului XIII şi din cel stâng al ravelinului XI înaintea cărora au fost plasate obstacole mobile (Fig. 1. P).

Galeriile de mină din contragărzi care fuseseră zidite s-au deschis şi s-au prevăzut cu porţi.

Ravelinul XIII a primit o caponieră palisadată şi din lipsa lemnului s-a executat din pământ.

Pentru ravelinul X s-a realizat o caponieră palisadată.

Palisadarea ravelinului VIII şi a anvelopei lipite în stânga lui (în zona porţii a II-a, dispărută) s-a realizat de pe coronamentul parapetului cu scopul acoperirii Porţii Caroline şi de a o apăra de un atac al unei gloate neregulate.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Traversele de pe drumul de gardă din stânga cavalierului I şi umărul drept al cavalierului II (de pe bastioanele I şi III) au avut ca scop ca împreună cu clădirile crenelate de pe această parte să constituie o curtină dintre cei doi cavalieri (curtina vechii cetăţi medievale) ca după închiderea lor să realizeze o sectorizare necesară apărării într-o fază avansată de cucerire a fortificaţiei de către inamic.

În spatele bastioanelor IV şi VII au fost amenajate depozite de materiale, iar în spatele bastioanelor I, II şi V şoproanele pentru producerea materialelor de artilerie.

Traversele şi apărătoarele de spate necesare au fost realizate în grabă din pământ şi parţial din palisade (Fig. 4. a,b,c).

S-a păstrat un deviz de cheltuieli pentru lucrările de apărare a fortificaţiei din anii 1848-1849[34].

Lucrări din pământ, 18 klafteri sau stânjeni pătraţi.

Banchete în centura principală de apărare: în curtine, 1108 klafteri pătraţi, în ravelinul IX 94 klafteri păraţi, contragarda XV 94 klafteri pătraţi, ravelinul XI 76 klafteri pătraţi, ravelinul XIII 52 klafteri pătraţi (total 1400 de klafteri sau stânjeni pătraţi)*.

16 traverse de pământ 397 klafteri pătraţi, o traversă cu croşetă în bastionul II 105 klafteri pătraţi, 8 traverse palisadate 90 klafteri pătraţi, 236 palisade – tambur şi 16 simple 43 klafteri pătraţi, un dig în şanţul principal, drumul de gardă din dreapta bastionului VII 34 klafteri pătraţi, 23 magazii de pulbere în traverse şi ziduri 48 klafteri pătraţi, astuparea Porţii Caroline Superioare 70 klafteri pătraţi, astuparea intrării în ravelinul XI 3 klafteri pătraţi, alte haznale, galerii etc. 52 klafteri pătraţi. Total 1094 klafteri pătraţi (Fig. 1, 2, 4).

Pentru aceste lucrări au fost necesare 5614 zile muncă din care 526 zile pentru zidari şi 866 pentru salahori. Lucrări de dulgherie din lemn diferit rezultat din demolări, căptuşiri cu scânduri, acoperişuri cu şindrilă demolate 689 zile pentru dulgheri şi 2087 pentru salahori. Pentru palisadări şi alte lucrări 2200 zile.

S-au utilizat 497 zile pentru zidari din care o cincime militari = 286 florini, 1467 zile dulgheri din care o doime militari = 540 florini, 2426 zile salahori (34 kreitzar ziua) = 746 florini, pentru supraveghere 222 florini, total 1790 florini.

Materiale întrebuinţate: 40.000 cărămizi, 600 cubi de var, 1200 cubi nisip = 500 florini.

Materiale de dulgherie utilizate din lemn nou = 1736 florini, lemn vechi = 436 florini.

Pentru muncă profesională s-au plătit 1051 florini.

Total 5513 florini.

Raportul este semnat în 1851 de Gheorg Baron August von Auenfels, general maior, comandantul cetăţii.

[34] Josan, Popa, 2001, p. 167-168, 213-214.

* 1 klafter = 1,896 metri = 1 stânjen = 6 paşi, 1 pas = 31,6 centimetri.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Aceste lucrări s-au executat în perioada martie 1848 – august 1849. În decursul asediului s-au mai executat şi alte lucrări legate de desfăşurarea evenimentelor. Sunt amintite în rapoarte confecţionarea postamentelor pentru tunuri, tăierea de ambrazuri în flancurile bastioanelor, tăierea pomilor înalţi din grădinile oraşului care împiedicau vizibilitatea din bastionul V, tăierea sălcilor de pe Canalul sanitar din oraş şi până la Partorş care a permis inamicului să se aproprie de fortificaţie fără să fie reperat. Ambrazurile din contragărzi şi raveline care dau spre câmp s-au zidit în grosime de 3 picioare (cca. 1 metru). Comandantul fortificaţiei cu acordul Consiliului de Apărare ordonă dărâmarea clădirilor alăturate Bisericii Franciscane care stânjeneau vizibilitatea tirului artileriei de pe bastionul VII şi care în urma bombardamentelor şi incendiilor ce au urmat nu mai erau locuibile[35].

III. Organizarea militară internă a fortificaţiei. Din jurnalul de zi al asediului întocmit de J. V. Domaszewscki, inginer, căpitan de geniu deducem că la nivelul conducerii fortificaţiei existau două organe superioare: Comandamentul fortificaţiei, organ executiv restrâns ce lua hotărâri imediate şi Consiliul de apărare, organ mai extins, format din ofiţeri din toate armele ce aprobau acţiunile mai importante privind securitatea fortificaţiei. Hotărârile primului erau aprobate de al doilea. Comandantul făcea parte din ambele organe.

Pentru simplificarea transmiterii ordinelor şi primirii informaţiilor de către comandant şi pentru ca acestea să fie înţelese de către ofiţeri şi de trupe s-a renunţat la vechile denumiri ale bastioanelor, ravelinelor, contragărzilor şi anvelopelor, înlocuindu-le cu numere de ordine, pe hartă marcate cu cifre romane. Astfel bastioanele au fost numerotate de la I la VII, ravelinele de la VIII la XIV, contragărzile de la XV la XIX şi anvelopele de la XX la XXV. Se începea cu bastionul numărul I care s-a numit bastionul Sf. Eugeniu şi se continua cu celelalte.

La 15 februarie 1849, comandantul fortificaţiei, colonelul August a emis o „Dispoziţie privind apărarea fortificaţiei Alba Iulia împotriva unui atac prin surprindere"[36]. Acesta cuprindeau o serie de măsuri printre care o parte se refereau şi la lucrările genistice amintite, iar altele vizau reguli pentru serviciile de patrulare, posturile de pază, reguli în caz de alarmă în interiorul cetăţii, treceri prin Poarta Nouă etc.

Ziua şi noaptea de la Poarta Carolină Inferioară (I) şi de la Poarta Nouă (IV), pornesc patrule din oră în oră, formate dintr-un caporal şi trei soldaţi. La prima oră pleacă spre dreapta şi la a doua oră spre stânga, controlează exteriorul fortificaţiei până la o bătaie de puşcă, se întorc şi raportează la postul principal de strajă. În caz de alarmă comandanţii trupelor, ai comisiei de echipament, ai pieţii (piaţa de arme sau locul de adunare şi repartizare a trupelor pe amplasamente), ai artileriei şi ai direcţiei locale de fortificaţii se vor prezenta şi vor sta lângă comandantul fortificaţiei, vor primi ordine şi le vor executa în continuare. Ceilalţi ofiţeri ai garnizoanei se vor prezenta la departamentele lor şi împreună cu trupa se

[35] Josan, Popa, 2001, p. 136.
[36] Josan, Popa, 2001, p. 169-178.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

vor prezenta pe platoul de alarmă din faţa cazarmei de infanterie. Din partea fiecărui gen de trupă se va trimite la comandament un caporal sau sergent care să ştie limba germană ca ordonanţă.

Pompele de apă şi carele de apă vor fi ţinute pline şi vor sta în faţa porţilor principale şi a clădirilor ca profesioniştii să le poată dirija cu uşurinţă în părţile ameninţate. Casierul şi calfele lui vor fi şi ei prezenţi. Ofiţerul de la inspecţia spitalului va ridica podul de la Poarta Carolină, va încuia bariera şi nu va permite intrarea în cetate decât a trupelor nominalizate. Se vor întâlni străjile de la vârfurile bastioanelor şi din fortificaţie şi vor trimite informaţii despre ce se întâmplă în exteriorul fortificaţiei.

De pe platoul de alarmă compania a 5-a primeşte şi ocupă bastioanele I şi IV, compania a 6-a ocupă bastioanele V până la VII şi un pluton ocupă curtina de la Poarta Carolină. Fiecare bastion primeşte un pluton de soldaţi cu ofiţerii respectivi. Companiile a 3-a şi a 4-a rămân rezervă şi sprijină efectivele din bastioanele de la cele două porţi de acces în cetate. Compania a 2-a dă un ofiţer şi 12 soldaţi pentru Poarta Nouă (a IV-a) cu misiunea de a încuia porţile şi a ridica podul mobil, apoi vor sta de strajă lângă instalaţiile şi roţile de manevră ale podului, gata de acţiune. Întăririle necesare pentru bastioanele atacate se vor trimite trupe de pe platoul de alarmă şi vor primi sprijin de la bastioanele învecinate. De pe platou, compania a 2-a cu ofiţerii intră prin Poarta Carolină Superioară în ravelinul VIII şi ocupă palisadele conform ordinului, ofiţerul inginer de geniu li se va alătura, apoi se va întoarce imediat. Pe durata alarmei ofiţerul de rezervă va deţine cheia Porţii Caroline Inferioare (I), va lăsa podul şi va deschide bariera, iar comandantul ravelinului VIII va deschide palisada doar pentru curier şi ştafete. Dacă se va produce un atac la Poarta Carolină Inferioară întreg postul aflat acolo plus echipa de pompieri o va apăra. Dacă retragerea este inevitabilă ea va avea loc în ravelinul VIII unde va continua lupta. Dacă inamicul va putea intra în ravelin, atunci retragerea nu se va face prin Poarta Carolină Superioară, ci prin şanţul principal şi se vor ocupa acolo ambele flancuri inferioare şi acoperiţi de parapet, secundaţi de tunurile flancurilor bastioanelor se vor menţine pe poziţii. Pentru a nu fi capturate în caz de retragere tunurile din raveline vor fi stricate.

Se reglementează şi traseele prin Poarta Nouă. În caz de alarmă, compania 1, cazată în cazematele 16, 17, 18 şi 19 va ocupa în grabă ravelinul XI. Un ofiţer şi 12 oameni va închide bariera contragărzii XV, ridică podul mobil şi aşează grinzile baricadei în culisele trecătorii, de faţă fiind caporalul de şanţuri şi un fruntaş de şanţuri. Apoi efectivul se va retrage în ravelinul XI, ridică podul mobil şi încuie poarta. Se aşează apoi lângă maşinile de ridicat şi aşteaptă comanda. 50 de oameni se instalează în ravelinul XI şi îşi ocupă poziţiile de pe parapete. Sprijinul pentru această trecere (poartă) ca şi pentru Poarta Carolină Superioară va veni din interiorul fortificaţiei. Alţi 40 de oameni şi un ofiţer vor ocupa meterezele din cazematele 16-19 şi ale celor din zidul de închidere dintre raveline şi contragărzile alăturate. În cazul retragerii inevitabile se va desfăşura succesiv în ravelin, apoi în interiorul fortificaţiei dacă nu cumva înainte de aceasta a fost nevoie să se ridice

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

podul de la Poarta Nouă. În acest caz se va retrage în şanţ, în flancul interior, şi acolo va ocupa o poziţie asemănătoare cum s-a precizat la Poarta Carolină Superioară. Aceste dispoziţii vor fi înmânate tuturor comandanţilor, mai ales celor de la infanterie ca să se conformeze.

Repartizarea trupelor pe obiectivele fortificaţiei.

Fortificaţia interioară:

1. Regimentul de infanterie numărul 1 (Leinningen nr. 31), comandant, căpitan Krancz ocupă bastionul I, ambele drumuri de gardă, ambele flancuri şi curtina până la Poarta Carolină şi jumătate din curtina din dreapta cu 154 oameni.
2. Batalionul numărul 2 de Vânători transilvani, căpitan Oel, ocupă bastionul II, ambele drumuri de gardă şi jumătate din curtina din dreapta şi din stânga cu 80 oameni.
3. Compania a 3-a (Carl Ferninand), căpitan Bayer, ocupă bastionul III, cele două drumuri de gardă, flancurile şi jumătate din curtina din stânga cu 97 oameni.
4. Regimentul nr. 1 românesc de graniţă, căpitan Szabo, ocupă bastionul IV, ambele drumuri de gardă, flancul drept şi jumătate din curtina vecină cu 110 oameni.
5. Batalionul de infanterie nr. 31 (Leinningen), căpitan Brand ocupă bastionul V, ambele drumuri de gardă, flancul stâng şi jumătate din curtina vecină cu 148 oameni.
6. Batalionul de Vânători transilvani, căpitan Greef, ocupă bastionul VI, ambele drumuri de gardă, flancul stâng şi jumătate din curtina învecinată şi flancul drept şi jumătate din curtina învecinată cu 78 oameni.
7. Regimentul 1 românesc de graniţă, compania nr. 16, căpitan Fligely, ocupă bastionul VII, drumul de gardă din stânga, flancul stâng, jumătate din curtina învecinată şi jumătate din curtina învecinată a Porţii Caroline cu 90 de oameni.

Fortificaţiile exterioare:

8. Românii bănăţeni, locotenent major Hudowski, ocupă ravelinul XI de la Poarta Nouă, între bastioanele III şi IV, cu fortificaţiile sale exterioare şi anexele cu 180 de oameni.
9. Regimentul românesc de graniţă, căpitan Mikulesko, ocupă ravelinul XIII cu fortificaţiile exterioare anexe cu 160 oameni.
10. Regimentul de infanterie Baron Bianchi, căpitan Asboth, ocupă ravelinul X cu 86 oameni.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

11. Garda națională din Orăștie, căpitan Zeidler, cu 66 oameni, obiectiv neprecizat.
12. Regimentul românesc de graniță nr. 1, compania 17, locotenent Russ, 25 oameni, obiectiv neprecizat.
13. Corpul de trăgători (unitate amestecată), căpitan Ballberg, 66 oameni, obiectiv neprecizat.
14. Pentru aruncarea grenadelor de mână, o unitate a cărui nume nu a fost precizat.
15. Coase de asalt ?.
16. Efectivul neînarmat al casei transporturilor, neprecizat.
17. O unitate de pompieri de cca. 100 oameni comandată de ofițerii pensionari Popa Gheorghe și Popa Augustin.

Efectivele cuprinse în această repartizare pe obiectivele fortificației din Alba Iulia rezultă un număr de 1373 trupă și ofițeri. Efectivul întreg al fortificației a fost evaluat la cca. 2000 soldați și 47 ofițeri. Alte izvoare dau cifre diferite: Bariţiu, 44 ofițeri și 2455 soldați, Farkaș, 30 ofițeri și 1575 soldați, generalul Czetz, 2620 oameni. Diferența dintre efectivul de 1373 până la peste 2500 a fost probabil cele două companii de rezervă, două companii de artilerie, un pichet de cavalerie, personalul spitalului, unități de pompieri, o companie de transporturi, administrația militară a fortificației, personalul atelierelor de reparații și al pulberăriilor, îngrijitorii și păstorii cailor și vitelor, la care se adaugă personalitățile românești și săsești din Alba Iulia și din jur refugiate în fortificație, printre care amintim pe tribunii Băcilă, Albini, Barteles, Episcopul și personalul Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia și preoții români din jur, de la Blaj și alții[37].

Din informațiile lui Thalson și Cernoievici, garnizoana fortificației era formată din următoarele unități: două companii Leinningen, o companie Bianchi, o companie mixtă Karl Ferdinand, 2 companii din regimentul românesc de graniță nr. 1, două companii de vânători de câmp, o companie de plăieși bănățeni, două companii de artilerie de câmp și de cetate cu până la 100 oameni și câteva unități mai mici[38].

La 30 mai 1849 comandantul fortificației a trecut la reorganizarea trupei de infanterie formată din unități mici, 10 companii, care au aparținut de 5 regimente diferite, în total 1500 – 1600 soldați. În interesul serviciului, pentru conducerea și supravegherea lor s-au organizat două unități mari subordonate unor comandanți de batalion. S-au creat deci două batalioane a câte patru companii. Primul batalion a fost încredințat căpitanului Öhlschläger, de la batalionul de Vânători transilvani, iar cel de-al doilea căpitanului Beyer de la regimentul de infanterie A. S. Karl Ferdinand. Detașamentul românilor bănățeni și garda națională din Orăștie au fost puse sub comanda căpitanului Cernoievici de la regimentul de infanterie

[37] Hulea, 1973, p. 477.
[38] Thalson, 1850, p. 148-163, 291; Josan, Popa, 2001, p. 108.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Leiningen[39]. Dintre toate aceste subunități cinci erau formate din soldați români: două companii din Regimentul românesc de graniță nr. 1, o companie de plăieși bănățeni, probabil din Regimentul de graniță din Caransebeș și o companie din regimentul de graniță al căpitanului Mikulesko, în total cca. 800 până la 1000 de oameni. Probabil la aceștia se mai pot adăuga și alți soldați români ce au făcut parte din cele două companii de vânători transilvani, cifra putându-se ridica la peste 1600 de oameni, peste jumătate din întreaga garnizoană a fortificației din Alba Iulia. Dintre ofițerii români care au fost menționați în rapoartele privind asediul, remarcăm pe căpitanul Mikulesko, locotenent Rus, locotenent major Mânzatu, locotenenții Raico (Raicu) și Zulnia de la grănicerii români transilvani și probabil și alții, precum mai mulți sergenți și caporali nemenționați. La aceștia se mai pot adăuga ofițerii pensionari Gheorghe Popa și Aurel Popa care au condus formația de pompieri a cetății.

Artileria cetății se compunea din două companii de artilerie de câmp și de cetate cu cca. 70 până la 100 tunuri[40].

Din rapoartele menționate nu am putut deduce dacă în afară de cele două companii de artilerie au mai existat și alte formații de acest fel. Toate acestea nu puteau deservi până la 40 de tunuri de diferite calibre, deși fortificația avea în dotare mai multe piese de artilerie fiind depozitara unei mari cantități de armament destinat și altor unități militare din Transilvania. Fortificația mai dispunea de o baterie mobilă de tunuri de șase funți și trei mortiere pe afete care însoțea infanteria în expedițiile de cercetare și alungare a inamicului care se apropia de fortificație. Tunurile erau plasate pe cele șapte bastioane și pe ravelinele VIII și XI, pe drumul de gardă și erau fixate cu postamente realizate din lemn, amenajându-le pentru trageri ambrazuri și protejându-le cu bonete și traverse realizate din palisade și pământ. Aceste instalații îi protejau pe artileriști și muniția adăpostită în încăperi amenajate în traversele de pe bastioane, în principiu câte două pe fiecare față a bastionului și pe curtină. Din aceleași rapoarte reiese că fortificația avea mai multe categorii de tunuri de câmp și de cetate unele instalate pe afete trase de cai, mortiere, obuziere și rachete (Raketen). Tunurile erau de diferite calibre, de 2, 3, 6, 7, 10, 12, 18, 24 și 30 funți. Țevile tunurilor erau turnate din bronz, dar și din fier și puteau trage cel mult 10 – 15 lovituri pe oră. Pauzele dintre lovituri erau necesare pentru răcirea țevilor deoarece din cauza temperaturii cele de bronz se curbau, iar cele din fier crăpau. Se trăgea cu ghiulele metalice și de piatră. Cele metalice aveau rostul să sfărâme zidurile și orice întăritură din lemn sau pământ, iar cele din piatră să se sfărâme și să rănească apărătorii. Tunurile de calibru mare, mortierele, obuzierele, expediau bombe care explodau la impactul cu obiectivul vizat. Rachetele aruncau proiectile incendiare. Bombele pentru tragere de lângă tunuri erau acoperite cu piei de bou crude ca să nu li se aprindă fitilele de la scânteile tunurilor. Fortificația a fost aprovizionată cu pulbere fabricată în manufactura de la

[39] Josan, Popa, 2001, p. 121.
[40] Bariţiu, 1890, p. 518; Hulea, 1973, p. 476.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Micești. După ocuparea acesteia de către inamic în martie 1849 s-a continuat fabricarea pulberii și muniției în atelierele fortificației[41].

Infanteria era dotată cu muschete și cu 60 de gloanțe pentru fiecare soldat, puști cu cremene și cu capse, cu baioneta în dulie și flinte vânătorești. Ofițerii erau înarmați cu pistoale cu cremene și capse, iar cavaleria avea sulițe, săbii și pistoale.

Începând cu luna februarie 1849 Consiliul de apărare al fortificației a luat și alte măsuri pentru apărare. A amenajat două locuri de adunare și plecare în expediții de recunoaștere și împiedicare a inamicului să se apropie de fortificație la cele două flancuri ale ravelinului XIII cu contragarda XVIII pe latura de nord (Fig. 1. P). În octombrie 1848 s-a instituit cenzura pentru împiedicarea scurgerii de informații privind apărarea fortificației, iar în 13 februarie 1849 străinii suspecți au fost îndepărtați din fortificație. La 22 martie unor funcționari și locuitori unguri li s-a interzis să părăsească cetatea. S-a reglementat funcționarea poștei care în perioada asediului era permisă numai pentru persoanele particulare, cea prin intermediul asediatorilor fiind cenzurată. S-a stabilit și locul pentru cimitir în fața ravelinului XIII (Fig. 1. ┼). Comandantul fortificației avea și un serviciu de informații compus din voluntari români care s-au refugiat în șanțurile cetății și puteau mai ușor să pătrundă în oraș noaptea unde cantonau insurgenții indicându-i comandantului cetății locurile unde se aflau aceștia pentru a fi bombardați apoi ziua cu artileria. Informații se mai primeau de la dezertori și de la prizonieri[42].

Pe timpul asediului a funcționat și un tribunal marțial de război care a judecat delicte grave de spionaj și trădare aplicând pedeapsa cu moartea într-un caz și pedeapsa cu 60 până la 100 lovituri de bâtă pentru alte cazuri[43].

În octombrie 1848 conducerea fortificației a dispus și alte măsuri îndepărtând din interiorul acesteia tinerimea școlară și clericii, iar clădirile bisericești, școlare, seminariilor și mănăstirești primesc destinații de cazărmi, adăpost pentru trupă și spital pentru răniți și bolnavi. S-a organizat postul de observație permanentă în turnul Catedralei romano-catolice format dintr-un ofițer, locotenentul Olszewski și patru soldați pe post de curieri cărora și s-a dat luneta de la observatorul astronomic al Institutului Batthyaneum încredințându-li-se și cheia de la turn. Acesta a monitorizat și transmis toate mișcările de trupe zilnice ale inamicului[44]. Nu s-a scăpat din vedere nici recompensarea ofițerilor și soldaților care s-au distins în luptă. O comisie specială formată din 13 ofițeri sub comanda colonelului Hofmogel a acordat felicitări și medalii, 6 de aur și 12 de argint, în numele majestății sale. Medaliile au fost bătute la monetăria din cetate[45].

IV. Inamicul. În cea ce privește componența și efectivele militare ale inamicului, datele pe care le avem sunt controversate. Cele ce au fost comunicate

[41] Josan, Popa, 2001, p. 36, 47, 59.
[42] Josan, Popa, 2001, p. 46, 48, 59, 70-71.
[43] Josan, Popa, 2001, p. 51, 145.
[44] Josan, Popa, 2001, p. 40, 95, 97, 102, 107, 109, 127.
[45] Josan, Popa, 2001, p. 133, 138.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de apărătorii fortificaţiei se contrazic cu cele care provin din tabăra adversă. În rapoartele provenite de la ofiţerii fortificaţiei se menţionează următoarele efective ale inamicului: 30 martie 1849 la începutul asediului erau 3000 de oameni; 2 aprilie, 8000 soldaţi; 11 aprilie, 3000 soldaţi; 22 iunie, 15000 soldaţi plasaţi la Bărăbanţ şi Partoş, iar la 26 iunie corpul de asediu era format din 9 batalioane, 28 de tunuri şi 500 cavalerişti. Când inamicul s-a retras pe malul stâng al Mureşului la Oarda, acesta ar fi avut un efectiv între 5000 – 6000 soldaţi şi ofiţeri[46]. În aceiaşi perioadă un alt corp de armată de cca. 1500, trupă şi ofiţeri s-ar fi aflat la Bărăbanţ. Generalul Czetz din tabăra inamică nu a greşit când a afirmat că în tot timpul corpul de asediu al cetăţii Alba Iulia a fost prea slab pentru a o cuceri. În schimb nu putem accepta afirmaţia că la 2 aprilie şi la 24 iunie, când armata lui Bem a luat parte la asediul fortificaţiei, corpul comandat de Kemeny în primul atac, apoi de Stein în al doilea nu depăşea 2500 de soldaţi şi ofiţeri şi 7 tunuri mijloci[47]. Informaţia a provenit din tabăra insurgenţilor ceea ce trebuie privită cu rezerve. În tot timpul asediului insurgenţii au avut un efectiv ceva mai mare decât al imperialilor dar nu suficient pentru a asedia şi cuceri prin atac direct fortificaţia de la Alba Iulia. Inamicul şi-a grupat efectivele în două tabere separate, la Partoş unde se afla şi comandamentul şi la Bărăbanţ. Legătura dintre tabere s-a făcut destul de greu, ocolind fortificaţia la distanţe ce depăşeau 1200 – 1400 metri ce reprezenta bătaia eficace a tunurilor instalate pe bastioanele cetăţii. Cordonul de încercuire se afla la distanţe ceva mai mari, începea din Partoş şi continua cu cărămidăria cetăţii (Întreprinderea Porţelanul), Dealul Furcilor, partea de sud, Fântâna Împăratului, urca pe Pârâul Pâclişei până la capela din Viile episcopiei, peste Podei până la Turnul de pulbere pe timp de pace (depozitul), apoi spre nord în drumul Şardului, Lumea Nouă, vadul Ampoiului şi Bărăbanţ. Fiecare dintre tabere şi-a alcătuit strategia proprie care în cazul taberei insurgenţilor nu a dat rezultate.

V. Desfăşurarea principalelor operaţii militare ale asediului. Comandanţii taberelor care s-au înfruntat în 1849 au fost următorii: comandantul fortificaţiei, generalul Horak până la 12 februarie, care bolnav fiind a fost înlocuit cu colonelul August până la sfârşitul asediului fiind ridicat în 1850 la gradul de general maior sub numele de Gheorg Baron August von Auenfels. Comandantul taberei insurgenţilor a fost din martie 1849 baron locotenent colonel Kemeny Farcas până în 30 aprilie când a fost detaşat de Kosuth în Zarand să preia comanda trupelor de acolo şi să înfrângă rezistenţa din Munţii Apuseni condusă de Avram Iancu după dezastrul celor două expediţii ale lui Hatvany din luna mai. Comandantul corpului de asediu a fost numit colonelul Stein, fost căpitan în corpul de ingineri de geniu al cetăţii din Alba Iulia. Acesta a trecut de parte insurgenţilor în 1848 cu gradul de colonel. A condus în calitate de specialist genist asediul fortificaţiei până la sfârşitul lunii iulie.

[46] Josan, Popa, 2001, p. 88, 89, 90, 109, 113, 212.

[47] Hulea, 1973, p. 478.

* 1 Font (Pfund) = 560 grame până în 1871, apoi 500 grame în sistemul metric.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fortificaţia şi-a asigurat datorită tirului artileriei o zonă de securitate în glacis şi esplanadă până la distanţa de 1200 de metri, bătaia maximă eficace a tunurilor de 24 de funţi. Probele de tragere au avut loc la 18 aprilie de pe bastionul I spre localitatea Partoş cu tunuri de 24 funţi şi ghiulele de 7 funţi care au ajuns până la distanţa de 3600 paşi, adică 1200 metri*. A doua probă s-a efectuat cu un tun de 24 funţi cu tragere de pe bastionul III, ghiulele de 7 funţi, spre Viile episcopiei care au ajuns până la 2500 paşi, adică cca. 800 - 1000 metri.

În 16 iunie conducerea fortificaţiei, ca să protejeze locuitorii oraşului de jos, a propus inamicului o înţelegere ca trupele acestuia să nu mai intre în oraş şi să nu depăşească distanţa de 600 stânjeni de la vârful drumului acoperit al fortificaţiei care reprezenta distanţa maximă de 1200 metri. Propunerea era ca nici una din părţi să nu intre în oraş[48]. Inamicul nu a respectat-o. În această zonă de protecţie a fortificaţiei respectiv şanţurile cetăţii în partea de nord s-au refugiat cei peste 2000 locuitori români ai oraşului pentru a scăpa de expediţiile trupelor insurgenţilor din Partoş şi Bărăbanţ, în special secuii care s-au dedat la jafuri şi crime asupra populaţiei paşnice a oraşului.

Zona de protecţie era asigurată de tirul artileriei de pe bastioane şi raveline în felul următor: de pe bastionul I tirul artileriei ajungea spre sud până la lacul Tăuşor şi spre sud-est până peste actuala linie ferată şi până la capătul de est al străzii actuale Ion Arion; de pe bastionul II spre sud tirul ajungea până la cărămidăria cetăţii, Dealul Furcilor şi Izvorul Împăratului; de pe bastionul III spre vest tirul bătea până la liziera viilor şi strada Teodor Mihaly; de pe bastionul IV tirul ajungea până la biserica baptistă şi actuala stradă Nichita Stănescu; tunurile de pe bastionul V puteau trage până la stadion, Kaufland şi Bazinul olimpic; cele de pe bastionul VI controlau cartierul Lumea Nouă, cimitirul Chip şi strada Plopilor; iar de pe bastionul VII se putea trage cu tunurile până la biserica din Lipoveni, strada Oituz şi Mărăşeşti. Din ravelinul VIII se putea controla toata strada Bucureşti până la linia ferată, iar din ravelinul XI până în viile episcopiei.

Reluăm firul evenimentelor importante şi menţionăm că la 18 decembrie generalul Wardener, înfrânt de generalul Bem, s-a refugiat la Alba Iulia şi împreună cu el un corp de armată condus de colonelul Renan. La 28 ianuarie 1849 colonelul August este numit locţiitor al comandantului fortificaţiei din Alba Iulia, iar la 12 februarie generalul Horak, bolnav, se retrage şi colonelul August i-a luat locul.

După bătălia de la podul Simeriei din 18 februarie 1849 în care şi-a pierdut viaţa colonelul Losenau din garnizoana Albei, armata insurgenţilor trece prin Oarda, Drâmbar, Mihalţ spre Blaj şi Mediaş cu 8000 soldaţi şi 22 tunuri. În aceiaşi zi colonelul August decide să-i trimită lui Avram Iancu muniţia cerută. Bem ocupă Sibiul la 16 martie 1849 cu o armată de 16000 oameni, iar armata imperială se retrage în Ţara Românească. Garda naţională din Orăştie cere şi se admite să fie încadrată printre unităţile de apărare a fortificaţiei. Generalul Bem somează pe comandantul fortificaţiei printr-o scrisoare datată Turnu Roşu, 16 martie, să predea

[48] Josan, Popa, 2001, p. 47, 48, 156.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

cetatea locotenentului colonel baron Kemeny căci în caz contrar o va asedia promiţându-le soldaţilor şi ofiţerilor condiţii onorabile de capitulare[49]. Somaţia a rămas fără răspuns iar garnizoana fortificaţiei a depus la 17 martie jurământul de fidelitate împăratului Francz Iosif, şi tot la aceeaşi dată s-a declarat stare marţială în fortificaţia şi oraşul Alba Iulia. Rapoartele menţionează în continuare lucrări pentru întărirea fortificaţiilor şi concentrarea trupelor de apărare. Astfel la 20 martie soseşte la Alba Iulia căpitanul Cernoievici de la Deva cu două companii de grăniceri bănăţeni şi o subunitate de plăieşi cu un tun de 3 funţi. Inamicul concentrează trupe pentru asediul fortificaţiei încât se retrag în cetate avanposturile de la Partoş distrugând podul de peste Mureş. Locuitorii satelor din jur au plecat în munţi iar cei din Alba Iulia se adăpostesc în şanţurile cetăţii: Notabilităţile şi consilierii locali sunt primiţi în cetate.

Un parlamentar al insurgenţilor aduce la 25 martie o scrisoare de la Kemeny prin care acesta cere predarea fortificaţiei. Se răspunde că garnizoana rămâne credincioasă împăratului. În scrisoare se mai precizează, pentru intimidarea apărătorilor, că Bem a cucerit Braşovul şi se îndreaptă spre Banat urmând să asedieze fortificaţia din Alba Iulia. Inamicul îşi aşează trupele în dispozitivul de luptă din localităţile Partoş şi Bărăbanţ. Legătura dintre cele două grupări s-a realizat evitând oraşul, controlat de artileria fortificaţiei, pe malul stâng al Mureşului prin Oarda, Ciugud, Drâmbar spre Bărăbanţ şi invers. Trecerea Mureşului se făcea la ambele capete cu ajutorul podurilor mobile şi prin poduri confecţionate din plute. Infanteria şi cavaleria inamică circula pe deasupra viilor şi pe lângă Turnul de pulbere.

În 26 martie, 800 de oameni ai inamicului s-au aşezat pe malul Ampoiului şi în dimineaţa de 27 martie, orele 3, a declanşat primul atac asupra bastioanelor V şi VI cu şase tunuri şi un obuzier, apoi s-au retras la Bărăbanţ. O nouă somaţie de predare a fortificaţie a venit din partea colonelului Kemeny în 30 martie. Comandantul fortificaţiei răspunde că va apăra cetatea până la ultimul om. În aceeaşi zi inamicul ocupă Partoşul şi Oarda venind de la Vinţul de Jos, dispunând de o armată de asediu de cca. 5000 de oameni. Din fortificaţie se întreprinde la 30 martie orele 10 prima expediţie de cercetare spre Partoş cu 5 companii de infanterie, 40 cavalerişti şi 2 tunuri sub conducerea căpitanului Cernoievici alungând inamicul de pe Dealul Furcilor până la Partoş. Bem soseşte la Alba Iulia la 2 aprilie cu trupe de cca. 8000 oameni, 24 tunuri, multe rachete şi la ora 6 după masă începe bombardarea fortificaţiei timp de două ore şi jumătate, după care a încetat. Generalul Bem a trimis un parlamentar cu o somaţie de predare a fortificaţiei dând timp de gândire o oră după care bombardamentul va fi reluat, ameninţând că va cuceri fortificaţia, iar garnizoana nu se va putea aştepta la îndurare. Consiliul militar al fortificaţiei a răspuns că nu se va preda. Bombardamentul a fost reluat la ora 9 seara cu obuziere şi mortiere de 7 şi 10 funţi până la 11 noaptea. Artileria fortificaţiei a răspuns cu toate tunurile de pe bastioane

[49] Josan, Popa, 2001, p. 151; Hulea, 1973, p. 480.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

cu rezultate bune. Fortificaţia nu a suferit pagube mari şi a doua zi, 3 aprilie, se constată concentrări de trupe ale inamicului în zona Dealul Furcilor şi Fântâna Împăratului. În 4 aprilie căpitanul Cernoievici face o nouă incursiune spre Partos şi reuşeşte să alunge avanposturile inamice de pe Dealul Furcilor. Inamicul a început să-şi concentreze trupe din nou la marginea de sud a Dealului Furcilor în defileul de la Pâclişa şi în Prater lângă Ampoi. Bem cu majoritatea trupelor a plecat să cucerească Banatul. Acesta i-a scris lui Kosuth: *"În Ardeal se află destui aristocraţi care ocupă demnităţi publice dar nu este nici un general care să ştie să cucerească o cetate"*[50].

Din 5 şi până în 23 aprilie în rapoarte se menţionează doar incursiuni ale inamicului, expediţii de cercetare ale garnizoanei fortificaţiei şi ciocniri răzleţe între cele două tabere fără importanţă majoră. Garnizoana fortificaţiei şi-a continuat lucrările genistice care se impuneau. În această perioadă de acalmie insurgenţii au recrutat tineri din oraş pentru armata lor, au arestat locuitori români pe care i-au dus la Bărăbanţ, i-au maltratat şi i-au executat. Satele Miceşti şi Şard au fost prădate şi incendiate de mai multe ori[51].

La 23 aprilie comandantul fortificaţiei l-a înştiinţat pe Avram Iancu prefectul Landsturmului că în cazul în care se va apropia de cetate pentru a primi muniţie, garnizoana cetăţii se va pune în legătură cu el printr-o expediţie în direcţia Turnului de pulbere pe timp de pace. Colonelul August îl îmbărbătează pe el şi pe ceilalţi prefecţi ai legiunilor româneşti să reziste în zonele miniere. Iancu îi răspunde la 27 aprilie din Câmpeni că este încercuit de către inamic şi nu poate părăsi munţii pentru că i-ar pierde[52]. La 29 aprilie insurgenţii din Bărăbanţ ocupă Turnul de pulbere cu o companie de infanterie. Un parlamentar se prezintă la 30 aprilie cu o scrisoare de la colonelul Stein. Răspunsul a fost dat de Consiliul militar al fortificaţiei fără să se precizeze hotărârea. Se pare că a fost un nou refuz de capitulare. În ziua de 2 mai inamicul din Bărăbanţ ocupă moara de la Lumea Nouă, Turnul de pulbere, capela din Viile episcopiei, iar cel din Partoş deţinea poziţii pe Dealul Furcilor, în Defileul Văii Pâclişei şi Coasta Curată desăvârşind încercuirea fortificaţiei. Comandantul, în înţelegere cu Consiliul militar al fortificaţiei, l-a împuternicit pe locotenentul major Mânzatu de la Regimentul românesc de graniţă nr. 1 să preia conducerea legiunilor româneşti din Landsturm. El reuşeşte să se strecoare printre avanposturile inamice şi împreună cu trei grăniceri să ajungă în tabăra lui Axente Sever de la Presaca. Mânzatu anunţă la 7 mai conducerea militară a fortificaţiei că la Abrud se află 1000 de insurgenţi şi că un trimis a lui Kosuth cu numele de Dragoş dorea să trateze cu românii, iar prefecţii Iancu, Dobra şi Buteanu au avut cu el o conferinţă. Mai arată că oastea legiunilor româneşti duce lipsă de alimente şi muniţie. Se roagă să fie primiţi în cetate şi să contribuie la apărarea

[50] Hulea, 1973, p. 480.
[51] Laszlo, mss, p. 124; Josan, Popa, 2001, p. 156.
[52] Josan, Popa, 2001, p. 114.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

acesteia[53]. În zilele din 8 şi până în 11 mai garnizoana continuă lucrările de apărare, iar inamicul execută lucrări pentru a se stabili pe Dealul Furcilor. Observatorul din turnul catedralei raportează în perioada 12-16 mai mişcări de trupe ale inamicului în zona Partoş şi Bărăbanţ care încearcă prin lucrări să se apropie de cetate.

După multe ezitări, colonelul August acceptă o intervenţie a legiunilor lui Iancu pentru despresurarea fortificaţiei. Cetatea începe să fie în suferinţă din cauza scăderii proviziilor alimentare şi de pulbere. Nu se întrepărindea nici un ajutor din afară. Tribunul Boer îl înştiinţează pe Iancu: *"Frate, iată că veniră o epistolă de la Festung (fortificaţie), eu o desfăcui şi sună în următorul mod, să-ţi aduni un lagăr de câteva mii şi să călătoreşti până deasupra viilor, atunci te vei împreuna cu soldaţii imperiali din cetate şi veţi face năvălirea asupra Partoşului"*[54]. La 17 mai, ora 3 după masă, de pe muntele Mamut, locotenentul major Mânzatu cu 800 de români înarmaţi, de fapt comandaţi de Axente Sever, întâlneşte avanposturile inamice de la Turnul de pulbere, trece pe lângă acestea şi intră în cetate, protejaţi de artilerie şi de o unitate de infanterie a cetăţii. Cele trei companii trimise de insurgenţi din Bărăbanţ cu două tunuri şi cu un car de obuze sosesc prea târziu.

Consiliul militar al fortificaţiei decide ca Landsturmul să fie cazat în cazematele de la ravelinul X, să primească zilnic o porţie de pâine şi o cană de vin sau 1/3 cană de vinars de persoană. Oamenii Landsturmului au fost instruiţi, armele reparate iar lăncile, 200 de bucăţi, au fost înlocuite cu arme de foc[55]. După incursiunea lui Axente, în zilele de 18-22 mai, inamicul şi-a întărit avanposturile de la Turnul de pulbere şi de la Viile episcopiei. Colonelul Kemeny solicită printr-o scrisoare comandantului fortificaţiei plecarea din cetate a episcopului romano-catolic la Sibiu sau la Cluj pentru un tratament, fiind bolnav. Consiliul militar amână rezolvarea cereri până vor fi condiţii mai favorabile.

În şedinţa Consiliului militar al fortificaţiei din 25 mai se hotărăşte echiparea celor două companii din Landsturm, cărora li s-au decernat în mod solemn drapelul de luptă şi sunt puse să jure pe articolele de război. După mai multe zile se decide trimiterea lor definitivă spre a continua lupta în munţi. S-au invocat motive privind epuizarea proviziilor cetăţii şi s-a considerat că este suficientă garnizoana existentă pentru apărarea fortificaţiei iar prezenţa Landsturmului în munţi va putea ţine ocupată o mare parte din forţele inamice departe de fortificaţie şi ar însufleţi cu siguranţă moralul populaţiei româneşti. Plecarea s-a stabilit la 26 mai, orele 3 dimineaţa. Landsturmul lui Axente şi Mânzatu porneşte spre Turnul de pulbere. Ajuns acolo deschide prea repede focul, dar reuşeşte să alunge trupele insurgenţilor în vii, omoară mai mulţi ofiţeri şi până la 50 soldaţi, pierzând şi el până la 40 oameni şi un tun de munte de 1 funt şi reuşeşte înainte ca inamicul să-şi poată aduce forţe din Bărăbanţ, atinge munţii fără să fie urmărit în continuare. Insurgenţii l-au urmărit doar până în satul Tăuţi pe care

[53] Josan, Popa, 2001, p. 116.
[54] Dragomir, 1944, p. 254-255.
[55] Josan, Popa, 2001, p. 118.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

l-au incendiat. Ieşirea a fost sprijinită de unitatea de români bănăţeni care a susţinut şi o scurtă luptă cu inamicul alungat apoi de tirul tunurilor grele de pe bastionul V. 97 de oameni din Landsturum au fost despărţiţi de restul trupei de către inamicul din Bărăbanţ şi au fost nevoiţi să revină în fortificaţie. 20 dintre aceştia, la cererea lor, au fost primiţi în serviciul militar, iar restul au fost folosiţi pentru lucrările de întreţinere şi alte munci gospodăreşti, inclusiv în echipa de pompieri[56].

Axente în raportul său crede că motivul alungării lor din cetate era mai degrabă temerea comandantului de a fi înlocuit de prezenţa în majoritate a românilor în fortificaţie, ceea ce era o aberaţie[57]. Asediul cetăţii fiind întrerupt s-a procedat la o nouă organizare a garnizoanei fortificaţiei şi la 31 mai Axente şi Mânzatu fac o nouă incursiune pentru despresurarea cetăţii. Au ajuns până la poalele muntelui Mamut, în vii, dar inamicul întărit cu trupe din Bărăbanţ i-au obligat să se retragă. Eşecul atacului s-a datorat lipsei de coordonare a conducerii, frontul fiind prea larg, de la Teiuş până la Bărăbanţ şi Pâclişa, iar fortificaţia nu a colaborat şi a ţinut trupele de asediu pe loc. Colonelul August a declarat: *„N-am nevoie de ei"*. La cererea ofiţerilor de a face o incursiune împotriva inamicului, căpitanul Cernoievici a declarat că atacul Landsturmului a fost aşa de viguros încât insurgenţii s-au zăpăcit neştiind în care parte să-şi dirijeze efortul principal. Dacă în acel moment comandantul cetăţii ar fi permis o ieşire din cetate, în mod sigur, cel puţin pentru câteva săptămâni, cetatea ar fi fost despresurată[58]. La 1 iunie, comandantul fortificaţiei a solicitat colonelului Stein să pună capăt jafurilor şi crimelor pe care le comit pe timp de noapte insurgenţii din Bărăbanţ în oraşul de jos. Asigurarea furajelor pentru animalele de transport şi de tăiat din fortificaţie se face prin cosirea contragărzilor şi a glacisului de către garnizoană şi de către românii refugiaţi în şanţurile cetăţii. De la sfârşitul lunii iunie şi toată luna iulie aceiaşi români au executat secerişul cerealelor de pe proprietăţile locuitorilor oraşului aflate în jurul cetăţii şi în glacis. Sunt atestate numeroase conflicte între garnizoana cetăţii şi insurgenţii care au încercat să împiedice secerişul grânelor atacând locuitorii şi apropiindu-se de cetate au dat foc lanurilor.

Începând din 2 iunie observatorul din turnul catedralei a raportat concentrări de trupe inamice la Oarda şi lucrări de pământ pentru plasarea tunurilor pe Dealul Furcilor, Fântâna Împăratului şi la Lumea Nouă. La 3 iunie colonelul Stein face cunoscut fortificaţiei că generalul Bem a fost ieri la Partoş şi a aprobat planul de asediu după care a plecat la Sibiu. Un parlamentar al insurgenţilor soseşte în ziua de 7 iunie cu o scrisoare adresată comandantului fortificaţiei în care se solicită o întrevedere între părţi. Scrisoarea rămâne fără răspuns, probabil deoarece s-a cerut o nouă capitulare a cetăţii uzitând de faptul că armatele lui Kossuth au obţinut victorii în Ungaria, au recucerit Buda şi doreau să convingă pe asediaţi că nu mai au nici o şansă să primească ajutoare[59].

[56] Josan, Popa, 2001, p. 119-120.
[57] Hulea, 1973, p. 483; Bariţiu, 1890, p. 512; Szilagyi, 1858, 370.
[58] Hulea, 1973, p. 484.
[59] Hulea, 1973, p. 453.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Din 8 şi până în 22 iunie a fost o perioadă de acalmie. S-au schimbat focuri de artilerie între tabere de mică importanţă. În ziua de 22 iunie după masă s-a desfăşurat o expediţie cu o companie şi divizia grănicerilor pentru ridicarea pietrelor de la moara episcopiei din oraş. Tot în 22 iunie a apărut din nou la Partoş Bem care a aprobat planul de asediu. În ziua următoare observatorul a raportat mişcări de trupe în Partoş şi Bărăbanţ care vin de la Teiuş şi Sebeş prevăzând un nou atac. Garnizoana bivuachiază pe ziduri, cavaleria şi atelajele sunt băgate în cazemate şi tot acolo au fost transportaţi şi bolnavii din spital care se găseau în clădirile seminarului şi a şcolii. Echipele de pompieri au stat pregătite cu pompele şi vasele de apă pline.

În dimineaţa de 24 iunie a început marele atac al fortificaţiei din Alba Iulia. La ora 5 dimineaţa inamicul a ocupat oraşul cu două companii de vânători şi două tunuri. În timpul marşului prin Lunca Popească artileria acestei trupe a omorât mulţi oameni din oraş. La orele 5 şi jumătate dimineaţa, bateriile aşezate pe Dealul Furcilor au început bombardamentul asupra fortificaţiei cu două mortiere de 60 de funţi, două de 30 de funţi, opt obuziere, opt mortiere cu rachete, un tun de 18 funţi şi multe tunuri de calibru mic. Fronturile dintre bastioanele I şi II şi cele dintre bastioanele II şi III, clădirile de pe această latură sudică au fost acoperite de bombe, obuze şi proiectile. O bombă a explodat în turnul observatorului rănind uşor un soldat. Pe la orele 11 o rachetă a aprins grajdurile episcopiei acoperite cu şindrilă, iar focul s-a răspândit cu iuţeală datorită unui vânt puternic la clădirea episcopiei, acoperită şi aceasta cu şindrilă şi de la aceasta focul s-a extins la arsenal şi la clădirile aflate în apropiere. Temperatura foarte mare a zădărnicit eforturile de stingere a incendiilor. Tractul din partea de vest a arsenalului a ars în întregime. Au ars de asemenea clădirea comandantului cetăţii, a seminarului şi şcolii, mănăstirea şi biserica franciscană, clădirile alăturate, locuinţa maiorului pieţii, precum şi multe case civile. Căpitanul de cavalerie pensionat, Popa Augustin, contabilul Kreutzer, locotenentul pensionar Ungand şi alţii s-au remarcat în operaţia de stingere a incendiilor. Fiind acoperite cu ţigle, au fost salvate clădirea comisiei monetare, cea de aprovizionare şi de echipament (manutanţa). La ora 1 a încetat bombardamentul, dar au continuat focurile de arme uşoare din casele de lângă glacis de-a lungul Canalului sanitar şi a bastioanelor V şi VI. Un trompet a anunţat sosirea unui parlamentar al inamicului pe care maiorul Litsken l-a primit în ravelinul XIII. Parlamentarul a cerut să vorbească cu comandantul, dar acesta l-a delegat pe maiorul pieţii Knebel şi pe Domaszewki, inginer căpitan. Parlamentarul a cerut în numele colonelului Stein predarea cetăţii. Ca să câştige timp, comandantul a promis un răspuns la ora 5 după masă la Partoş. Consiliul militar întrunit a hotărât să apere cetatea până la ultimul om. Căpitanul Cernoievici a dus mesajul în tabăra inamică de la Partoş şi l-a prezentat colonelului Stein cu precizarea că fortificaţia îşi va îndeplini toate îndatoririle şi nu se va preda. Colonelul Stein a declarat că va acorda condiţii favorabile garnizoanei, acordându-i un nou timp de răgaz până a doua zi la ora 6[60].

[60] Josan, Popa, 2001, p. 128-132; Hulea, 1973, p. 485-486.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Trupele inamice din oraş s-au retras în Bărăbanţ şi Partoş. În timpul nopţii garnizoana cetăţii a stat de veghe pe ziduri primind o porţie de vin şi pâine. Oamenii din bastioane au cântat imnul popular şi cântecele naţionalităţilor din imperiu prezente în cetate sporind încrederea şi pofta de luptă. Pe la ora 6, în 25 iunie, a început din nou bombardamentul şi a continuat până seara la orele 7. Canonada a fost mai puţin intensă. A ars un şopron cu bucate recent cosite. S-a răspuns cu lovituri de tun din bastioanele I, VI şi VII spre oraş şi spre casele din glacis unde s-a ascuns inamicul şi multe case din ulita Şurilor (Vasile Alecsandri) au fost incendiate. Din cauza scăderilor rezervelor de muniţie a fortificaţiei, comandantul a recomandat să se tragă prudent focuri de mortiere asupra inamicului a cărei artilerie era bine ascunsă după Dealul Furcilor şi greu de distrus. În acest asediu s-au remarcat numeroşi artilerişti şi pirotehnişti din bastioanele II şi III. Inamicul, la rândul său, şi-a epuizat stocul de bombe şi cucerirea cetăţii a eşuat. Asediatorii s-au retras în Partoş blestemându-l pe Stein şi acuzându-l de trădare[61].

Din informaţiile dezertorilor aflăm că inamicul a pierdut mulţi oameni şi cai şi un tun de 18 funţi, în timp ce fortificaţia a pierdut 6 soldaţi şi 3 răniţi de schijele ghiulelelor de piatră. Pierderile mici s-au datorat numeroaselor traverse precum şi a căilor de acces protejate împotriva bombelor. Drumurile de gardă, parapeţii din fronturile de atac, promenadele, curţile clădirilor episcopiei, monetăriei, aprovizionării şi arsenalului erau pline de gropi provocate de bombe, multe clădiri au suferit distrugeri, iar cele trei fântâni principale ale fortificaţiei au fost distruse. Au rezistat magaziile de pulbere din traverse şi bolta Depozitului mare de pulbere pe timp de război, bombele de 60 de funţi căzute au ricoşat, iar acoperişurile postamentelor pentru tunuri din scânduri de 8 ţoli acoperite cu pământ de 5 picioare de asemenea au rezistat. În zilele de 26 până în 29 iunie au continuat focurile de arme mici de pe bastioane. În ziua de 30 iunie au fost acordate 6 medalii de aur şi 12 de argint bătute în monetăria din cetate din ordinul comandantului pentru vitejie şi curaj exemplar unui număr de 18 ofiţeri şi plutonieri.

Între 1 şi 4 iulie s-au dus lupte sporadice şi s-a continuat toată luna seceratul holdelor. Insurgenţii au arborat un steag tricolor unguresc în oraş pe care un român bănăţean l-a luat în noaptea de 5 iulie şi l-a dus în cetate. Până în 9 iulie artileria de pe bastioanele IV, V şi VI au apărat cu lovituri de tun secerătorii care erau atacaţi de insurgenţii de la Turnul de pulbere. Tot în 9 iulie a avut loc o luptă în oraş între garnizoana cetăţii şi insurgenţi, care au fost alungaţi la Bărăbanţ. Inamicul a pierdut 40 de oameni, răniţi şi prizonieri, iar pierderile fortificaţiei au fost de 9 oameni morţi, 18 răniţi şi un dispărut. Datorită capturării unor documente s-a aflat că Bem a fost înfrânt la Bistriţa de către trupele imperiale şi ruseşti. La 15 iulie s-a executat o nouă expediţie de recunoaştere cu o companie a românilor bănăţeni condusă de căpitanul Miculesko şi o altă companie a căpitanului Beyer înspre posturile inamice de la Lumea Nouă, Turnul de pulbere şi în vii. Ciocnirea s-a terminat prin capturarea unui mortier pe care l-au dus în cetate. S-a aflat cu

[61] Hulea, 1973, p. 486.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

această ocazie că efectivele inamicului în Bărăbanţ erau de o jumătate de batalion de infanterie, două tunuri, două mortiere şi în jur de 50 cavalerişti. La Lumea Nouă se afla o companie, iar la Turnul de pulbere patru companii şi câţiva husari, în viile episcopiei şi la defileul de la Pâclişa o companie şi 30 de husari, pe Dealul Furcilor o companie, la Partoş şi Oarda se afla cel puţin un batalion de infanterie, un escadron de cavalerie cu şase tunuri, iar în oraş patru companii[62]. Între asediaţi erau mulţi bolnavi şi morţi de dizenterie şi scorbut. S-a redus din nou raţia de alimente şi se mânca boabe de porumb fiert. Lipsa furajelor a determinat împuşcarea cailor de reformă.

În 22 iulie, ora 5 dimineaţa, în sunetul imnului naţional s-a schimbat de pe poarta principală, lângă statuia lui Carol al VI-lea, steagul imperial (negru şi galben) pus anul trecut cu unul nou care avea o inscripţie *„victorie sau moarte"*. S-au tras salve de tun, comandantul fortificaţiei a toastat în onoarea împăratului Francz Iosif şi a ţarului Rusiei, iar capelanul garnizoanei, Dionisius, a ţinut o cuvântare înflăcărată în toate limbile din rândul efectivelor militare. S-a constituit o comisie de acordare a medaliilor pentru vitejie formată din 13 ofiţeri care va analiza meritele şi va propune persoanele cărora să li se dea medaliile.

În dimineaţa zilei de 25 iulie dinspre Ighiu s-a auzit foc intens de arme. Axente Sever cu legiunea sa a reuşit să alunge trupele insurgenţilor de la Gura Ampoiţei până la Şard. De la Bărăbanţ s-au observat mai multe campanii de insurgenţi plecând spre Ampoiţa şi reuşind să oprească ofensiva românească la podul Ampoiului de la Şard. Garnizoana a stat pasivă. Artileria fortificaţiei a tras cu obuze în clădirea gospodăriei episcopiei din oraş unde s-au ascuns insurgenţii pe care au incendiat-o împreună cu câteva case din vecini.

În 26 iulie, noaptea, s-au auzit scârţâit de care şi nu s-au mai văzut obişnuitele focuri de veghe ale inamicului din viile episcopiei. Dezertorii sosiţi în cetate au anunţat retragerea inamicului de la Drâmbar şi Partoş pe malul stâng al Mureşului, iar podul de plute de la Partoş a ars toată noaptea. Din fortificaţie s-au trimis cinci companii pentru recunoaştere care au capturat din Bărăbanţ şi din oraş alimente, lemne de foc, vite şi au fost distruse amenajările şi adăposturile inamice de la Dealul Furcilor şi Lumea Nouă. Materialul lemnos şi uneltele găsite au fost duse în fortificaţie. Din această recunoaştere s-a constatat distrugerea cărămidăriei cetăţii astfel că reparaţia ei va dura. Au fost distruse uşile, ferestrele şi gardurile Turnului de pulbere şi locuinţa angajatului.

Seara, 26 iulie 1849 au intrat în fortificaţie Axente şi Mânzatu cu Landsturmul pentru a lua muniţie. La 27 iulie observatorul raportează concentrări de trupe la Lancrăm, iar Landsturmul a plecat prin munţi spre a ocupa malul drept al Mureşului de la Geoagiu de Jos până la Ilia. Garnizoana cetăţii a capturat alimente şi efecte militare lăsate de insurgenţi la Partoş. La 27 iulie se primeşte o scrisoare adresată comandantului fortificaţiei de la generalul comandant al corpului de armată din Transilvania pe care îl anunţă despre victoriile trupelor imperiale din

[62] Josan, Popa, 2001, p. 136-137.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ungaria şi Italia. Pentru prima dată se execută o expediţie de cercetare pe malul stâng al Mureşului, în direcţia Drâmbar, Vingard şi spre Luduş pentru a se afla poziţiile inamicului. Comandantul fortificaţiei primeşte o scrisoare de la feldmareşalul Hassford din armata rusă prin care îl anunţă că în curând va sosi cu armata la Alba Iulia. O scrisoare a profesorului Bălăşescu anunţă că la 31 iulie armata rusă va ajunge la Miercurea şi va înainta spre Sebeş. Garnizoana fortificaţiei îşi face încartiruire la cărămidăria cetăţii şi la 1 august 1849 atacă Partoşul şi susţine o luptă cu insurgenţii din Oarda care încep retragerea spre Vinţu de Jos. Căpitanul Domaszewki şi locotenentul major Gyurich, împreună cu o companie de infanterie Bianchi, o companie de grăniceri bănăţeni sub comanda căpitanului Miculesko, precum şi căpitanul Beyer au trecut Mureşul la Oarda capturând 15 care cu muniţie, efecte şi arme. La 2 august inamicul revine la Oarda. Au loc ciocniri şi dueluri de artilerie în zona cârciumii Karampa. Inamicul a primit întăriri de la Lancrăm. În rândurile garnizoanei fortificaţiei izbucneşte holera. Între 5 şi 9 august situaţia trupelor ambelor tabere trenează. Axente Sever anunţă de la Geoagiu că oamenii săi sunt nemulţumiţi din cauza lipsei hainelor şi pentru că multe dintre promisiuni nu au fost respectate şi propune că aceştia să fie trimişi acasă. Căpitanul inginer Domaszewki arată în raportul său că *„prefectul Axente raportează că acţiunile sale din munţi trebuie recunoscute, că el şi Iancu au atras spre ei o parte din forţele inamice de la cetate şi că s-au apărat cu bărbăţie, dar în acelaşi timp trebuie protestat, hotărât împotriva zvonurilor care s-au răspândit cum că Iancu ar fi aprovizionat de mai multe ori fortificaţia şi ar fi despresurat-o, încât actele dovedesc că Iancu a primit muniţii şi provizii din partea fortificaţiei"*[63].

În 12 august s-a primit vestea că ruşii au cucerit Sibiul şi generalul Lüders va ataca inamicul la Sebeş. Comandantul fortificaţiei a trimis la cărămidăria cetăţii o forţă militară puternică formată din şase companii de infanterie, o baterie de tunuri de 6 funţi, două tunuri de 12 funţi, restul pachetului de cavalerie, un detaşament de pionieri ca în timp scurt să facă un pod peste Mureş să împiedice retragerea inamicului din Oarda. Înaintarea a început la ora 8 şi jumătate când pe înălţimile de la Oarda au apărut armatele imperiale ruse.

Corpul expediţionar al fortificaţiei s-a divizat în două părţi, partea stângă cu o divizie de infanterie Leiningen, o companie Bianchi, cu două tunuri de 12 funţi şi o jumătate de baterie de 6 funţi a înaintat spre Partoş, iar aripa dreaptă formată din trei companii, una de vânători, alta de transport şi una de români bănăţeni cu o jumătate de baterie de tunuri a plecat la Bărăbanţ. Inamicul s-a retras spre Vinţul de Jos. În două ore detaşamentul de pionieri a făcut podul din plutele avute la dispoziţie, compania Bianchi a trecut Mureşul, iar restul au plecat spre Pâclişa spre a împiedica inamicul să scape din încercuire pe malul drept. Compania de avangardă a ajuns până la Cârna (Blandiana). Trupele inamicului din Oarda, două companii şi trei tunuri au fost luate prizoniere de ruşi, iar alte două companii

[63] Josan, Popa, 2001, p. 145.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

care au trecut pe malul drept al Mureşului s-au predat parţial avangardei cetăţii, 296 oameni, 5 ofiţeri şi un tun de 3 funţi. Corpul de insurgenţi de la Bărăbanţ s-a retras spre Cluj, iar cel de la Oarda s-a unit cu armata insurgenţilor formată din 6.000 de infanterişti, 800 husari şi 23 de tunuri, comandată de colonelul Beke la Sebeş. Insurgenţii învinşi la Sebeş de armata rusă s-au retras spre Orăştie pierzând 10 tunuri, 2000 prizonieri şi peste 1500 morţi şi răniţi. Restul de 800 de infanterişti, 1500 cavalerişti şi 42 de tunuri s-au predat la Deva. Alţi 2000 de insurgenţi şi 30 de tunuri s-au predat la Dobra. Toţi aceşti prizonieri au fost aduşi la Alba Iulia trebuind să aştepte ordinul comandantului care va hotărî următoarea lor destinaţie. Condiţiile mizere din închisorile fortificaţiei Alba Iulia, lipsa alimentelor şi holera a secerat mulţi dintre ei[64].

Bilanţul general al asediului fortificaţiei de la Alba Iulia a fost de cca. 10.000 de oameni morţi şi răniţi, trupă şi civili din care 120 români din Alba Iulia, 12 sate arse şi oraşul Alba Iulia în ruină[65]. Pierderile fortificaţiei în timpul asediului a fost de 472 morţi din care 454 oameni din cauza scorbutului, tifosului şi holerei şi 18 în luptele purtate cu inamicul, 40 de soldaţi au fost răniţi şi 3 ofiţeri[66]. Asediul fortificaţiei Alba Iulia s-a încheiat.

A urmat o perioadă de denigrare a conducătorilor revoluţiei româneşti şi în special a lui Avram Iancu în urma capturări unei scrisori a lui Kossuth către colonelul Stein prin care îl anunţa că în urma tratativelor mijlocite de Bălcescu, Iancu a promis neutralitatea în conflictul dintre armatele ruse şi imperiale cu cea a ungurilor. Despre această polemică i-a scris Nicolae Bălăşescu, membru al Comitetului Naţional lui Iancu înştiinţându-l totodată că generalul Lüders şi-a exprimat dorinţa să-l întâlnească la Alba Iulia. Îi sugerează să-şi ia o ceată de *„feciori aleşi"* şi să se prezinte *„spre închinare"*[67]. Întâlnirea a avut loc la 13 august în clădirea comandantului fortificaţiei din Alba Iulia, exact în ziua în care la Şiria armata lui Kossuth comandată de generalul Görgely a capitulat. Generalul Lüders i-a dat lui Inacu 3000 de galbeni, arme şi muniţie şi l-a întrebat de ce mai are nevoie. Din aceşti bani Iancu a plătit oamenilor din munţi rechiziţiile pe care a fost nevoit să le facă în timpul rezistenţei din munţi a întreţinut şi le-a mijlocit plecarea revoluţionarilor din Ţara Românească printre care Bălcescu, Ghica, Iscovescu etc. şi a plătit deplasarea delegaţiilor românilor la autorităţile ruse şi austriece la Turda, Cluj, Oradea şi Viena.

Locuitorii comunei natale Vidra de Sus (azi Avram Iancu) încă mai cred că o parte din aceşti bani i-ar fi îngropat Iancu în jurul casei sale natale în aşteptarea altor evenimente.

Generalul Lüders impresionat de activitatea lui Iancu în timpul revoluţiei l-a propus pe el şi pe Bălăşescu să primească din partea ţarului Rusiei marea

[64] Szilagyi, 1858, p. 398.
[65] Hulea, 1973, p. 487.
[66] Josan, Popa, 2001, p. 92.
[67] Dragomir, 1944, p. 291.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

decoraţie Crucea Sfântului Vladislav iar Crucea Sfânta Ana pentru Axente Sever şi Szentpetery, 6 medalii de aur pentru prefecţi şi 24 de argint pentru ceilalţi tribuni români. La intervenţia monarhului Austriac, Iancu a primit doar crucea Sfânta Ana. Habsburgii la rândul lor au propus pentru decorare 134 de persoane dintre care 61 români, 60 saşi şi 13 unguri. Pentru Iancu s-a propus Crucea de Fier clasa a III-a, de înalt ofiţer care-i oferea titlu de noblețe. Împăratul Francz Iosif a schimbat încadrarea pentru Iancu şi Axente oferindu-le Crucea de Aur cu Coroană, de mai mică importanţă, iar pentru Andreica, Fodor şi Clemente Aiudeanu Crucea de Aur pentru Merite. Iancu le-a refuzat în semn de protest pentru neacordarea drepturilor poporului român.

VI. Strategia şi tactica taberelor aflate în conflict. Ambele tabere au beneficiat de cunoştinţele unor ofiţeri şi ingineri genişti. Colonelul Stein, comandantul insurgenţilor, a fost înainte căpitan inginer în corpul inginerilor genişti ai fortificaţiei din Alba Iulia iar comandantul cetăţii, colonelul August a avut alături un întreg corp de ofiţeri ingineri genişti condus de căpitanul I. V. Domaszewski. Din analiza rapoartelor privind asediul fortificaţiei, atât insurgenţii cât şi imperiali au întreprins acţiuni şi lucrări utilizând metodologia şi totodată terminologia vaubaniană privind asediul unei fortificaţii din sec. XVII şi XVIII şi anume: bastion, ravelin, contragardă, cleşte, glacis, esplanadă, piaţă de arme, cavalier, traversă, drum acoperit, paralele etc. ceea ce dovedeşte că ofiţerii de geniu şi inginerii le-au utilizat încă la mijlocul secolului al XIX-lea în pregătirea lor strategia şi tactica de atac şi apărare a unei fortificaţii a mareşalului Vauban[68].

Strategia inamicului de a cuceri cu orice preţ s-a lovit de rezistenţa apărătorilor fortificaţiei din Alba Iulia şi atunci a folosit tactici adecvate momentului. Insurgenţii nu au avut niciodată forţe în oameni şi artilerie ca să depăşească de cel puţin şase ori pe cele ale apărătorilor nici chiar în timpul atacurilor puternice din aprilie şi din iunie când au participat la asediu şi armata lui Bem de cca. 12.000 luptători. Necesarul ar fi trebuit să fie de 18.000 până la 20.000 infanterişti şi cca. 150 – 200 tunuri dublate de executarea unor lucrări de apropiere prin tranşee de fortificaţie, numite paralele, prin care artileria trebuia să fie adusă cât mai aproape de ziduri ca să le poată sparge, ori artileria inamică cu cca. 40 de tunuri a rămas întotdeauna la limita de tragere a celei din fortificaţie încât a fost de fiecare dată neutralizată.

Inamicul nu a reuşit să realizeze surpriza ca să cucerească fortificaţia. Nici tactica propunerilor de capitulare în condiţii onorabile ale lui Kossuth, Bem, Kemeny şi Stein nu au dat roade. În această situaţie, inamicul a încercat tactica încercuirii şi hărţuirii zilnice a forţelor fortificaţiei, întrerupând aprovizionarea şi sperând la o capitulare prin înfometare treptată, izbucnirea unor epidemii între apărătorii fortificaţiei şi epuizarea muniţiei. Această tactică ar fi putut da roade dacă asediul s-ar mai fi putut prelungi cel puţin două luni. Alte greşeli ale

[68] Vezi nota 14; Parent, Veroust, 1971, I, p. 228-230, 362-363.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

inamicului s-au datorat faptului că şi-a dislocat trupele în două locații, Partoş şi Bărăbanț, în loc să le concentreze pe o singură direcție după metodologia de asediu a lui Vauban. Niciodată încercuirea fortificației nu a fost totală, dovadă fiind spargerea acesteia de către legiunea lui Axente Sever din 17 aprilie 1849 şi intrarea în fortificație a unei forțe de 800 oameni. Comandantul fortificației, colonelul August, dacă ar fi acceptat mai mult colaborarea cu legiunile românești, acestea ar fi putut să ofere oricând ajutor fortificației. Legăturile şi circulația dinte trupele inamicului din Partoş şi Bărăbanț a fost defectuoasă, trupele regulate, artileria şi carele cu bagaje trebuiau să circule pe malul stâng al Mureşului pe care îl treceau de două ori, odată la Partoş şi a doua oară la Drâmbar sau Sântimbru pe poduri de plute sau poduri plutitoare (broduri).

Un factor important, favorabil apărătorilor fortificației, a fost prezența legiunilor românești în apropiere, în munții Apuseni şi mai ales a lui Axente Sever pe valea Ampoiului, care a determinat inamicul să lupte pe două fronturi şi să-şi despartă forțele pe toată perioada asediului.

Strategia apărătorilor a fost cea precizată de Vauban, să prelungească cât mai mult asediul, să erodeze inamicul şi să aştepte sperând să fie despresurată fortificația de trupele imperiale sau ruse. Strategia a reuşit, fortificația adoptând la rândul ei tactici adecvate în diferitele etape. S-a aprovizionat cu alimente şi muniție pe două, apoi trei luni şi a dispus de o artilerie mai numeroasă decât inamicul, de cca. 74 tunuri de diferite calibre. A reuşit să țină inamicul la o distanță convenabilă de fortificație de peste 1200 metri, încât tirul artileriei acesteia nu a reuşit să producă stricăciuni nereparabile în scurtă durată a fortificației. Chiar dacă mulți dintre soldații care au apărat cetatea erau recruți, în intervalul de 6 luni, până la începerea asediului au putut fi instruiți suficient. Erau soldați de meserie, infanteriști, artileriști, geniști etc. pe când inamicul avea în componență mulți voluntari (honvezi), mai puțin pregătiți şi nedisciplinați, care s-au dedat la jafuri şi crime fiind dușmăniți pretutindeni de populația paşnică civilă. Garnizoana fortificației a fost permanent în ofensivă, a făcut zeci de ieşiri, expediții cu trupe de infanterie, cavalerie şi chiar artilerie de câmp pentru cercetarea şi alungarea inamicului de câte ori acesta s-a apropiat de fortificație. A reuşit odată să-l alunge din oraş unde s-a aşezat în casele unor cetățeni unguri pe care, după informați precise, le-au distrus cu artileria. Din cauza deselor expediții din fortificație, inamicul a fost nevoit să-şi păzească zi şi noapte artileria de la marginea Dealului Furcilor, Fântâna Împăratului şi Lumea Nouă sau să şi-o retragă de mai multe ori în Partoş şi Bărăbanți spre a nu fi distrusă de expedițiile organizate de fortificație.

Conducerea fortificației a dispus permanent de un oarecare serviciu de informație organizat printre români de viceprefectul Băcilă, prin cumnatul său Groza Ilie din Alba Iulia, preotul Popa Augustin din Ohaba, Nicolae Albini din Ciufud şi Popa Nistor din Miercurea, de la dezertori şi prizonieri, încât colonelul August ştia în permanență componența şi mişcările trupelor lui Bem în

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Transilvania şi ale insurgenţilor de la Partoş şi Bărăbanţ, luând măsurile necesare apărării[69]. Un foarte important ajutor l-a dat fortificaţiei din Alba Iulia prezenţa şi acţiunile legiunii lui Axente Sever în zona văii Ampoiului. Chiar dacă după revoluţie colonelul August a negat cu vehemenţă rolul legiunilor româneşti şi al prefecţilor în timpul revoluţiei care puteau umbri meritele sale în rezistenţa fortificaţiei, duşmanul le-a recunoscut. Colonelul Czecz a precizat că atacurile lui Iancu şi Axente au îngreunat substanţial asediul fortificaţiei din Alba Iulia, iar Klapka recunoştea de asemenea că războiul de gherilă purtat de trupele populare româneşti a ţinut pe loc un cordon militar ce se întindea de la Oradea până la Deva, cel puţin 13.000 de oameni şi numeroasă artilerie ce putea fi întrebuinţată la cucerirea cetăţilor Deva şi Alba Iulia[70]. Dacă la toate aceste argumente adăugăm şi faptul că garnizoana fortificaţiei era formată în majoritate de grăniceri români şi plăieşi bănăţeni de origine română, putem avea un tablou complet al forţelor româneşti care au contribuit decisiv la apărarea fortificaţiei din Alba Iulia în 1849.

VI. Vestigii şi urme ale asediului fortificaţiei din Alba Iulia păstrate până în prezent:

1. *Monumentul Losenau* din parcul fortificaţiei, ridicat în 1853 în cadrul unei ceremonii speciale în memoria lui Ludwig, Losy von Losenau, comandantul regimentului de cavalerie uşoară A III din fortificaţia Alba Iulia, căzut în bătălia cu insurgenţii de la podul Simeriei din 9 februarie 1849. Este un monument neogotic în formă de turn-fială aşezat pe un piedestal scund cu trei trepte. Turnul este articulat în colţuri cu pilaştri cu colonete cu baze şi capitele decorate cu frunziş. Cele patru faţade sunt organizate în trei registre. Cel median este prevăzut cu nişe ornamentate cu statuete. La nivelul al treilea arcurile frânte se închid în formă trilobată. Textele în limba germană sunt turnate în bronz, iar cel principal de pe latura de est este închinat lui Losenau. Monumentul este decorat cu un pinaclu prevăzut cu croşete şi fleron central, încadrându-l şi acesta cu alte patru fleroane ataşate de turnul principal prin legături din metal. De jur împrejur a avut un gard turnat din fontă care a dispărut (Fig. 5).

2. *Într-o nişă din cripta Catedralei romano-catolice* a fost înmormântat generalul Wardener, înfrânt de Bem la Cluj şi refugiat la Alba Iulia unde a murit la 9 decembrie 1848.

3. *Pe zidul laturii de sud a navei centrale al Catedralei romano-catolice din Alba Iulia* s-au aflat două ghiulele de câte 6 funţi rămase în urma asediului fortificaţiei din lunile aprilie şi iunie 1849. Ghiulelele au fost extrase cu ocazia restaurării catedralei în anii 1970.

4. *În zidul faţadei de vest a sinagogii din Alba Iulia* se pot vedea înfipte în zid trei ghiulele metalice de cca. 6 funţi, trase de artileria cetăţii în timpul asediului din 1849 împotriva insurgenţilor (Fig. 6).

[69] Pleşa, 1979, p. 89-91.
[70] Hulea, 1973, p. 485.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

5. *În colecția de manuscrise a Bibliotecii Batthyaneum* se află manuscrisul lui László Elek, cetățean maghiar din Alba Iulia, locuitor în fortificație care ne-a lăsat un jurnal zilnic cu prețioase date despre evenimentele zilnice ale asediului fortificației din 1849.

6. *Capela din viile Episcopiei romano-catolice* situată în hotarul numit Rojomal unde în perioada încercuirii fortificației martie – iulie a staționat o unitate a forțelor inamice. Capela datează probabil de la sfârșitul sec. XVIII sau începutul lui XIX. Este de foarte mici dimensiuni și servit ca punct de staționare și reper în acțiunile de încercuire (Fig. 7).

Abrevieri bibliografice

Anghel 2008	Gheorghe Anghel, *Depozitele de pulbere ale fortificației din Alba Iulia,* în *Apulum* LXVI, 2008.
Bariţiu 1890	George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei II,* Sibiu, 1890.
Dragomir 1944	Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia din 1848-1849,* vol. II, Cluj-Sibiu, 1944, p. 242-244, 281-304.
Dragomir 1968	Silviu Dragomir, *Avram Iancu,* Bucureşti, 1968.
Elek mss	László Elek, *Agy Giulafehérvári polgárnak naploja az 1848-1849 evi forradalom alat.* mss. 159 file, Biblioteca Batthyaneum, cota XI – 195.
Hulea 1973	Eugen Hulea, *Cronica evenimentelor albaiuliene din anii revoluţiei de la 1848-1849,* în, *Apulum,* XI, 1973.
Josan, Popa 2001	Nicolae Josan, Liana Popa, *Cetatea Alba Iulia în timpul revoluţiei din anii 1848-1849 în documente vieneze,* Alba Iulia, 2001.
Lendvai 2001	Paul Lendvai, *Ungurii,* Bucureşti, 2001.
Mann 1958	Golo Mann, *Deutsche Geschichte am 19 und 20 Jahrhundert,* Frankfurt (Mein), 1958.
Parent, Verroust 1971	Michel Parent, Jacques Verroust, *Vauban,* Paris, 1971.
Pleşa 1973	Ioan Pleşa, *Alba Iulia în revoluţia de la 1848-1849,* în *Revista arhivelor,* anul L, vol. XXXV, Bucureşti, 1973, supliment.
Pleşa 1979	Ioan Pleşa, *Ioachim Băcilă în revoluţia de la 1848-1849,* în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj Napoca, 1979, vol. XXI.
Rocolle 1973	Colonel Rocolle, *2000 ans de fortification francaise,* Limoje, 1973, vol. I.
Szilágyi 1898	Szilagyi Farcas, *Alsofeher vármegye monografija 1848-1849,* III, Aiud, 1898.
Taylor 1947	A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy,* Lodra, 1947.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Thalson 1850 — Thalson, *Die Rumänen der Österreichische Monarhie,* Viena,1850,fasc. II.

Vauban 1737 — Sebastien le Seigneur de Vauban, *Traité de l'attaque et de la defense des places,* Haga, 1737.

Vauban 1740 — Sebastien le Seigneur de Vauban, *Memoire pour servir d'instruction dans défense des places*, Leiden, 1740.

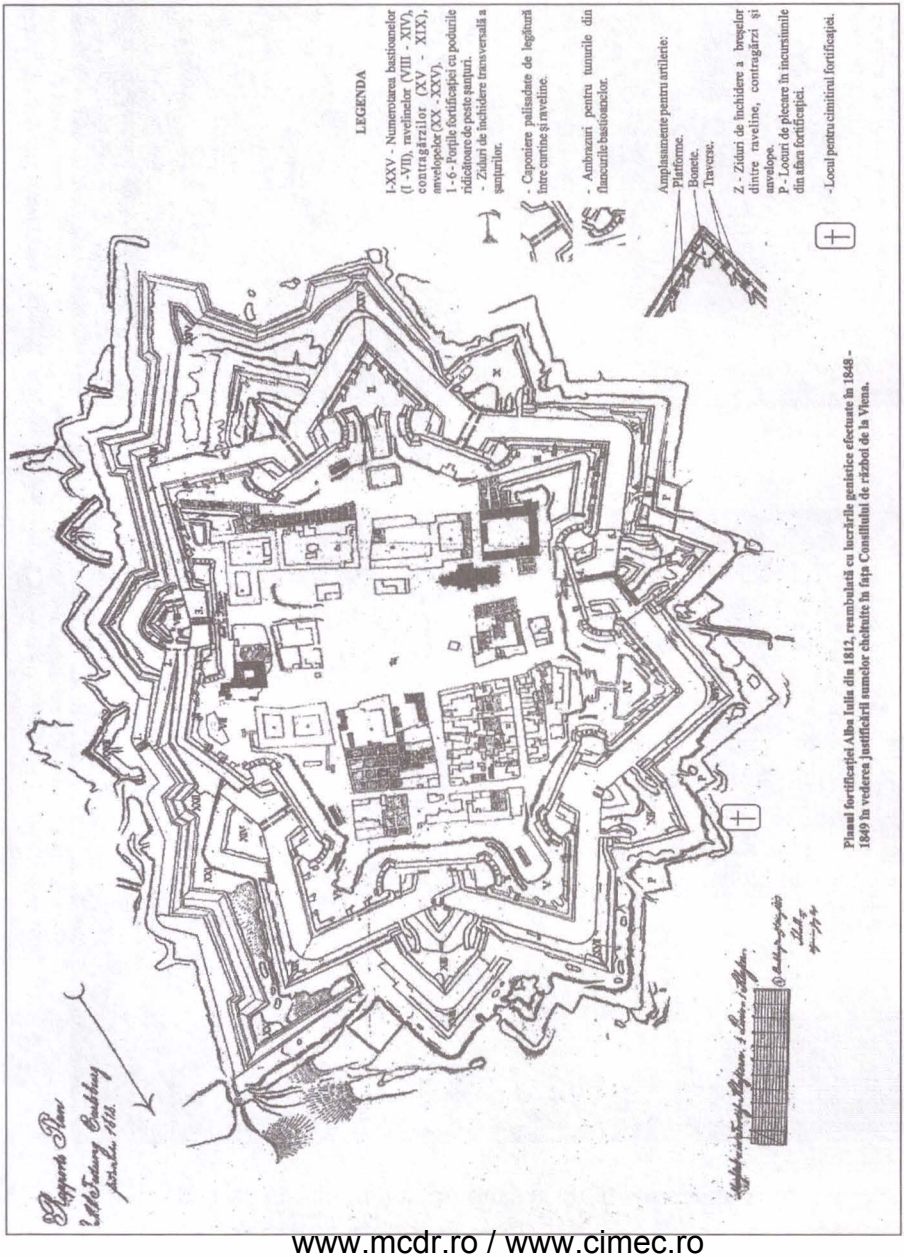

Fig. 1. Planul fortificației bastionare Alba Iulia, din 1812 reambulat cu lucrările genistice efectuate în 1848-1849 în vederea justificării sumelor cheltuite în fața Consiliului de război din Viena.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

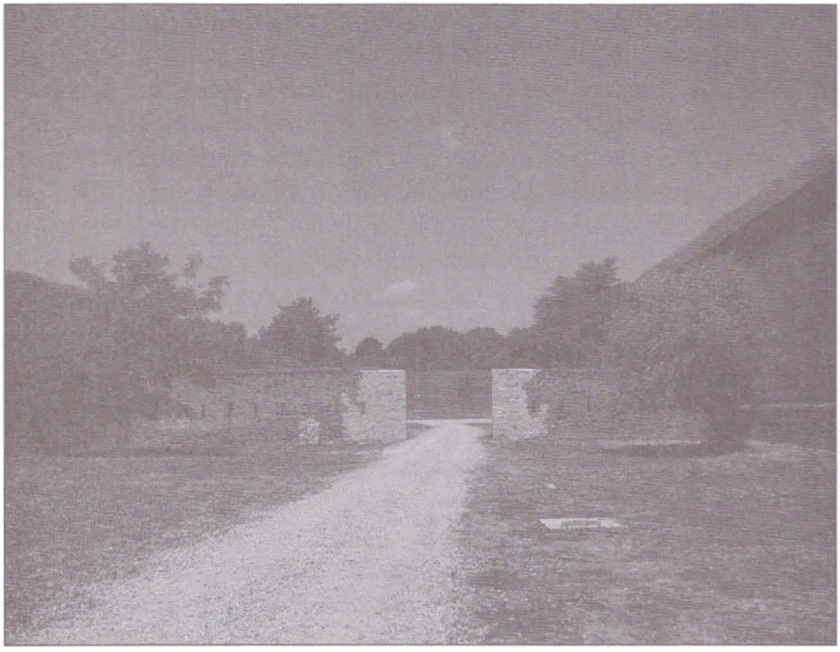

Fig. 2a – zidul de închidere a şanţului dintre bastionul II şi anvelopa XXV.

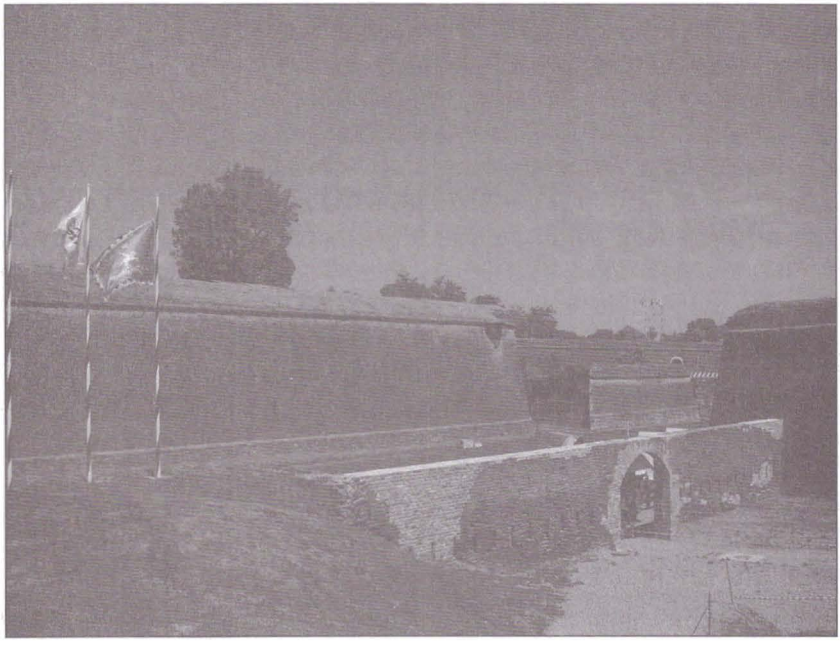

Fig. 2b - zidul de închidere a şanţului ravelinului IX, faţa de sud.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

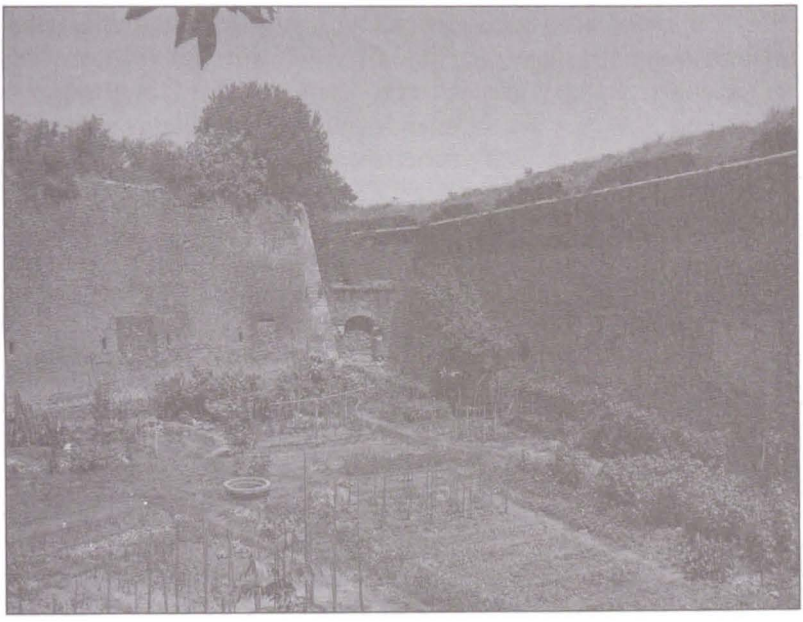

Fig. 3 - zidul de închidere a breşei dintre anvelopa XXV şi ravelinul X cu ambrazurile zidite.

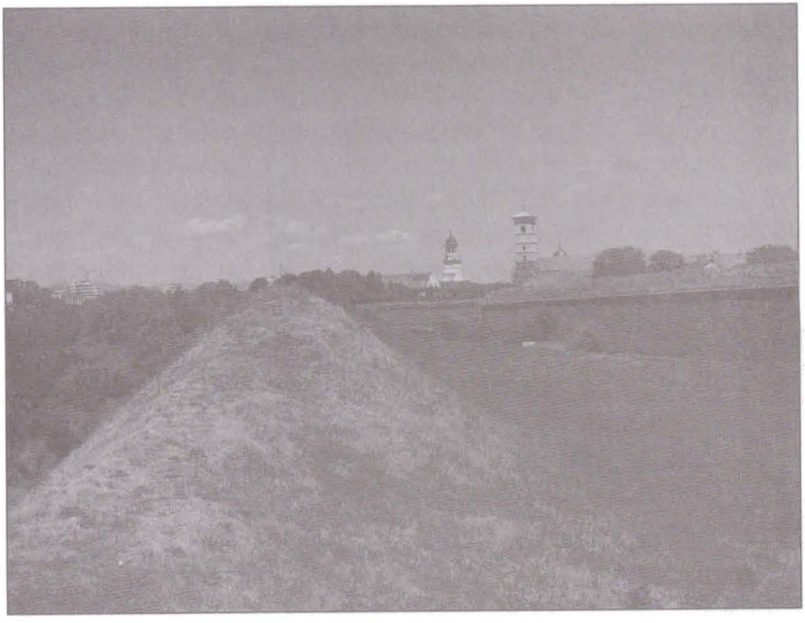

Fig. 4a - Traversele din pământ de pe anvelopa XXV, latura de sud protejează faţa bastionului II.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

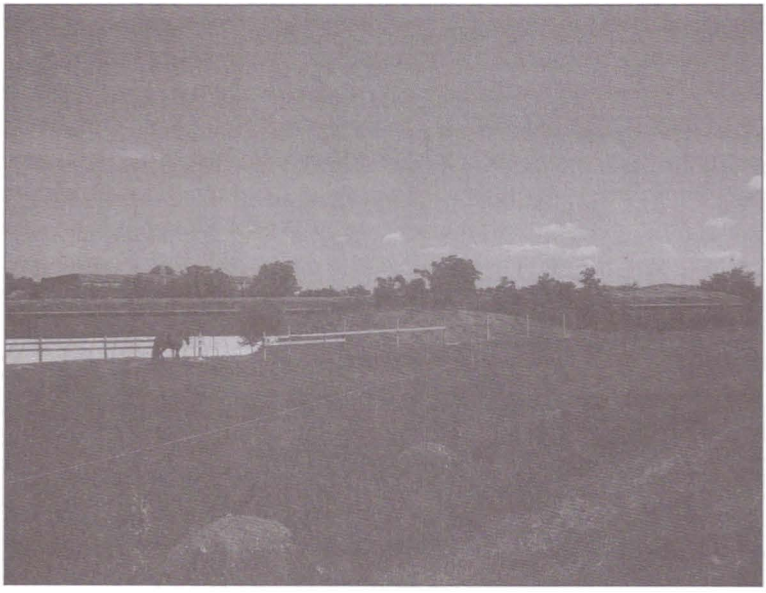

Fig. 4b - Traversele din pământ de pe anvelopa XXV, latura de sud protejează fața ravelinului IX și a bastionului I.

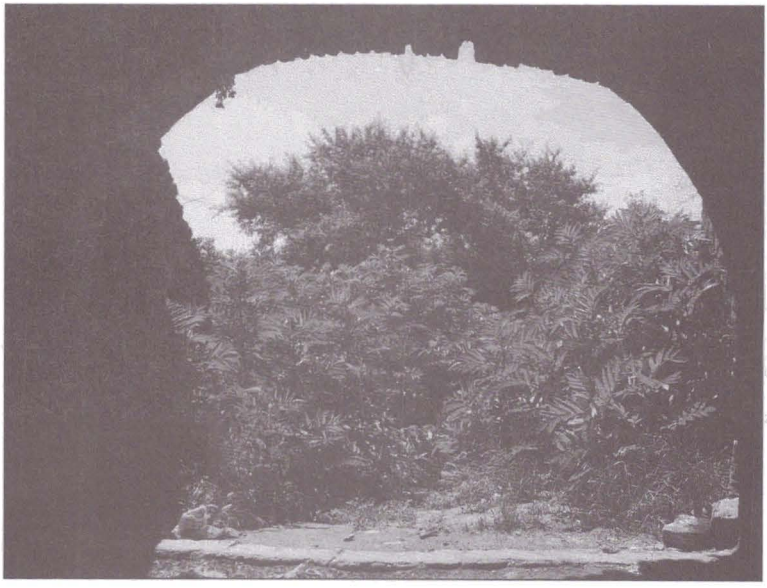

Fig. 4c - Traversele din pământ de pe anvelopa XXV, latura de sud apără gura caponierei subterane din anvelopa XXV ce face legătura cu șanțul principal din fața bastionului I.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 5 – Monumentul Losenau din parcul cetăţii, starea actuală.

Fig. 6 – Faţada de vest a sinagogi din Alba Iulia cu cele trei ghiulele metalice înfipte în zid, rămase din perioada asediului fortificaţiei din Alba Iulia din 1849.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

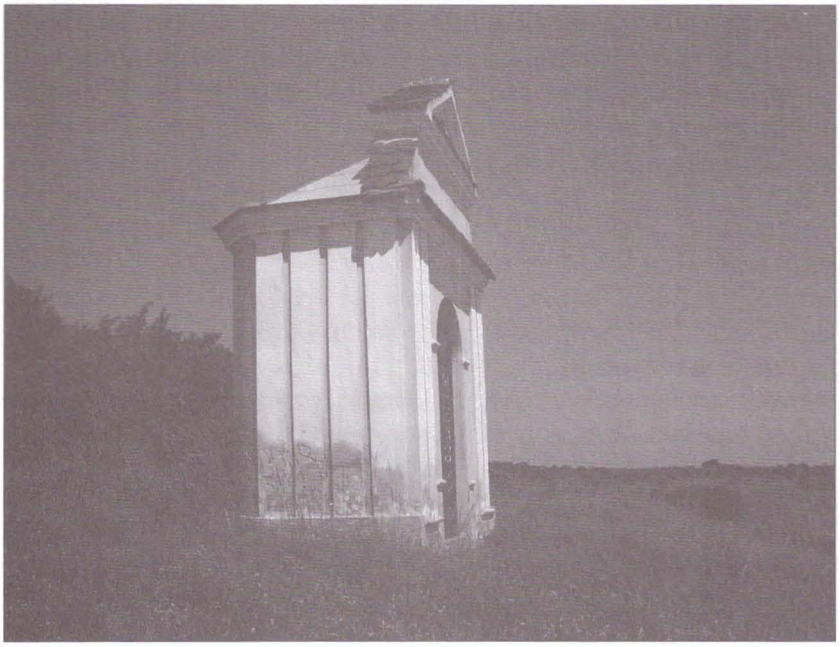

Fig. 7 – Capela din viile Episcopiei Romano-catolice ce a constituit unul din reperele inamicului în perioada de încercuire şi asediu a fortificaţiei din Alba Iulia în 1849

LE SIÈGE DE LA FORTERESSE D'ALBA IULIA PENDANT LA RÉVOLUTION DE 1848-1849

Résumé

Pendant la révolution de 1848-1849 dans l'empire des Habsbourg ont été constituées 11 groupes éthniques qui ont générées des conflits entre elles mêmes afin d'obtenir des droits sociaux et nationaux. Les hongois, qui avaient bénéficié de l'empereur Ferdinand V en mars 1848 de quelques mesures favorables allant prèsque jusqu'à la reconnaissance de leur indépendance nationale, n'ont pas reconnu, en revanche, les mêmes droits légitimes de la plupart des groupes éthniques de la Hongrie, les roumains, les serbes, les croates, etc... Ceux-ci constituaient d'ailleurs la grande majorité de la population du royaume et cette situation a donné lieu ensuite à des conflits entre les forces armées officielles et celles des insurgés. De ces conflits a pleinement profité l'Autriche qui avait promis un accord favorable aux nations de l'empire à la seule condition que celles-ci doivent lutter de son côté.

Aux roumains, qui se trouvaient en grande majorité en Transylvanie, a été refusé, par l'assemblé parlamentaire hongroise, dirigée par Kossuth, le droit aux révéndications

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

que celui-ci avait obtenues pour ses compatriotes. De ce fait en Transylvanie le servage a été maintenu toujours. Le conflit a été déclanché en semtembre 1848 entre l'Autriche et la Hongrie. A partir de décembre 1848 jusqu'en mars 1849 les troupes commandées par le général Bem ont occupé pratiquemment toute la Transylvanie, en dehors de la région des Monts Apuseni, défendue à l'époque par les légions roumaines d'Avram Iancu et les forteresses d'Alba Iulia, Deva et Timisoara.

A partir de mars et jusqu'à la fin de juillet 1849 la forteresse d'Alba Iulia a été soumise au siège des troupes hongroises dirigées par le baron Kemeny Farcas et le colonel Stein. La défense de la forteresse était alors assurée pendant le siège et jusqu'en février 1849 par le général Horak et ensuite par Georg, le baron von Augst. Le conséil général de la défense a préparé les travaux afin qu'au 20 octobre ait été déclarée l'êtat de siège et engagées les mesures pour l'approvisionement en nourriture, poudre et bois pour 3 mois. La population civile a été conséillée de prendre les mêmes mesures. A cette occasion ont été faites des réquisitions et d'aquisitions de céréales, de bêtes à somme, de bois pour le chauffage et la construction de la part des cours des nobles et de la population.

Pendant cette période ont été éxécutées aussi des travaux de génie afin de faire face à un siège iminent. Les travaux de la défense extérieure des remparts de la forteresse, les ravelins, les contregardes, etc ont été abandonnés faute de la main d'œuvre. En revanche, ont été aménagés des murs de renfort aux faussées, ont été bouchées les trous des casémates et ont été prévu des traverses et l'emplacement des canons sur les objectifs menacées. Par une disposition du commandant du 15 février 1849 ont été réorganisées les unités d'infanterie et artilerie et celles-ci ont été dirrigées précisément aux bastions, courtines et ravelines, pour que chaqune d'entr'elles connaisse son objectif. Davantage, ont été prises des mesures très sévères pour la garde des portes et l'organisation des patroilles de jour et de nuit.

La garnison comprenait alors environ 2500 soldats et officiers et entre 70 et 100 canons. Les 10 compagnies provennaient de plusieurs régiments différents : le I-er régiment de grénadiers roumains, le régiment des roumains de Banat, celui de chasseurs de la Transylvanie et les régiments Bianchi, Carl Ferdinand et Leiningen.

Le siège a commencé le 26 mars 1849. Les assiègeants disposaient d'une armée estimée entre 3000 et 15000 hommes et 40 canons, notamment le 2 avril et 23 et 24 juin, lorsqu'au siège ont participé aussi les troupes du général Bem. L'ennemi n'a pas pu prendre d'un assaut éclair la forteresse ni par une attaque décisive ni par négociations sur une éventuelle capitulation. En cette situation a été décidé un siège prolongé qui a duré 3 mois. Les assiègeants estimaient que la garnison soit épuisée par le manque de nourriture et de munitions, chose quasiment possible si le siège allait se prologer pour encore une ou deux mois.

Les plus importantes opérations militaires de la part des assiègeants ont été exécutées le 2 avril et le 23 et 24 juin lorsqu'ils ont intensément bombardé la forteresse et quelques immeubles à l'intérieur des remparts ont été incendiés. Chaque fois les assiégés ont su magistralement repousser les attaques par une disposition éfficace des canons afin que les troupes ennemies ne puissent pas approcher les remparts. La stratégie adoptée fut celle imaginée par Vauban même celle de résister le plus longtemps possible afin que les forces ennemies s'affaibissent dans un siège prolongé et permettant ainsi aux troupes impériales ou russes, venus en renfort, d'enlever la blocus. Cette stratégie a parfaitement reussi frâce aussi aux soldats roumains de la garnison et aux légions dirigées par Axente Sever et Avram Iancu, qui campaient alors sur la vallée de l'Ampoi. Le 17 mai 1849 celles-ci ont réussi de pénétrer le blocus faisant sortir de la fortresse 800 hommes. De ce fait les

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

forces ennemies ont été obligées d'engager le combat sur deux fronts. En juillet et août 1849 les troupes hongroises ont été battues par les torupes impériales et russes et le siège a cessé le 26 juillet 1849.

Le 13 août le commandant de l'armée russe, le général Luders, a reçu Avram Iancu à Alba iulia qui a été félicité pour ses exploits. Il a été ensuite proposé pour une médaille au tsar russe, qui a été refusée d'ailleurs, exprimant ainsi sa conviction que l'honneur aurait du revenir entièrement au peuple roumain de la Transylvanie dans sa lutte pour obtenir des droits sociaux et nationaux.

Explication des figures

Fig. 1. Plan de la fortification bastionnaire d'Alba Iulia, de 1812, avec des travaux de génie effectués en 1848 et 1849 afin de justifier les actions devant le Conséil de guerre de Vienne.

Fig. 2. Le mur de cloisonement des fossées de la fortification : a) mur de cloisoinement de la fossée entre le bastion II et la contregarde continue XXV ; b) mur de cloisoinement du ravelin IX, côtée sud

Fig. 3. Le mur de renforcement d'une brèche existante entre la contregarde XI, le ravelin XI avec les embrasures murées.

Fig. 4. Les traverses de terre de la contregarde XXV, côtée sud / a) protegeant le bastion II ; b) protegeant la façade du ravelin IX et du bastion I ; c) protegeant la capponière souterraine de la contregarde XXV qui assurait la liaison avec la fosée principale devant le bastion I

Fig. 5. Le monument Losenau état actuel

Fig. 6. La façade de l'ouest de la synagogue d'Alba Iulia avec trois boulets enfoncés dans le mur depuis le siège de 1849

Fig. 7. La chapelle du vignoble l'Eveché romano catholique qui a constitué le principal point de repère pour les attaques ennemies lors du siège de la forteresse d'Alba Iulia.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

STAREA DE SPIRIT A POPULAŢIEI DIN CÂMPENI OGLINDITĂ ÎNTR-UN DOCUMENT DIN 1854

Viorel Vânătoru

În ciuda ridicării, în general violentă şi înarmată a romanilor din Transilvania pentru atingerea obiectivelor propuse, a victimelor căzute în diverse bătălii, a vitejiei moţilor lui Avram Iancu, revoluţia de la 1848-1849, din Transilvania a fost înfrântă fără a avea urmări profunde şi de durată în evoluţia ulterioară a societăţii din imperiul austriac sub dominaţia căruia se afla Transilvania.

Este îndeobşte cunoscut faptul că după înfrângerea revoluţiei de la 1849-1849, Curtea din Viena a trecut la un stil de guvernare mai dur caracterizat prin cenzură, prin introducerea stării de asediu, şi pe folosirea mijloacelor represive în scopul înăbuşirii oricăror manifestări cu caracter social, politic şi mai ales naţional. Şi totuşi, cu toate aceste măsuri, în Transilvania anilor 1850-1860, se fac cunoscute numeroase acţiuni şi documentele de arhivă le confirmă, ale participării maselor populare româneşti, mai ales a celor din lumea satelor, la efortul general de emancipare socială, politică şi naţională. Un mare număr de documente de natură politică - cereri, declaraţii, împuterniciri, proteste atestă faptul că aceste documente fuseseră întocmite în cadrul acţiunilor legale, paşnice, constituţionale, fie pentru a protesta împotriva abuzurilor de tot felul - ocupări de pământuri urbariale de către nobili, comasări nedrepte, etc.

În aceste condiţii starea de spirit a populaţiei este influenţată de atmosfera politica generală. Starea de nemulţumire a ţărănimii române din Transilvania este evidentă şi se manifestă tot mai făţiş în anul 1854, anul publicării Patentei Imperiale de reglementare a raporturilor dintre foştii iobagi şi stăpânii de pământ, când „*inteligenţa*" românească din Transilvania cât şi ţărănimea cer înlăturarea celor mai flagrante nedreptăţi din amintita Patenta, „*legea domnilor*" cum o numeau ţăranii[1].

Acţiunile care se desfăşoară în interiorul satelor se realizează în numele întregii colectivităţi, indiferent dacă e vorba de adoptarea limbii române ca limba oficială, de ridicarea unor plângeri sau de acordarea unui ajutoare materiale. În relaţiile cu forurile dinafară, în mod instinctiv, oamenii satelor se arată în mod instinctiv solidari oricine şi oricâţi ar fi semnatarii lor, ceea ce determină autorităţile locale să fie într-o continuă stare de nesiguranţă, de teamă în faţa *„unei eventuale revolte a romanilor"*. Actele ţărăneşti se încheie aproape întotdeauna cu formule de genul *„în numele a toată comunitatea"; „în numele satului"; „în numele întregului popor"; împreună cu toată obştea"; „judele şi tot poporul*

[1] Retegan Simion, *Conştiinţă şi acţiune naţională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860-1867)*, Cluj-Napoca, 1983, p. 13-14.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

satului", etc.[2] Această solidaritate se manifestă şi în faptă ori de câte ori comunităţile ajung să înfrunte proprietarii, autorităţile de stat, forurile superioare bisericeşti. În această stare de fierbere mocnită autorităţile locale întocmesc rapoarte despre starea de spirit, despre zvonurile care circulă fie în rândurile populaţiei, fie în rândurile diverşilor funcţionari ai administraţiei de stat. Un astfel de raport este întocmit de comisarul cercual Ruff datat în 7 iunie 1854 şi emis în Abrudania cu referiri la starea de spirit a populaţiei din Câmpeni şi din satele din jurul Câmpenilor[3].

„Ca urmare la raportul meu din ziua de 3 a acestei luni, (iunie n. n)mă grăbesc a da de ştire următoarele: De curând s-a prezentat la mine judecătorul cercual Richard Ternig din Câmpeni şi din împrejurimi (întreg ţinutul muntos de acolo) bănuie că nu ar mai fi bună şi îi este teamă de o apropiată sau mai îndepărtată revoltă a românilor. De aceea m-a rugat să intervin cu forţa acolo pentru sprijinirea şi siguranţa autorităţilor cezaro-ungureşti din Câmpeni în faţa unei eventuale revolte a românilor şi ar dori să fie trimise cel puţin 3 companii de militari în Câmpeni şi în împrejurimi. D-l judecător cercual s-a bizuit în cele relatate în faţa mea şi pe alte informaţii deţinute de la diferite persoane.

Acelaşi lucru i-a spus şi pădurarul Schuster sau Eibel (mi-a scăpat care din cei doi a fost exact)...şi că romanii aşteaptă o intervenţie rusească în urma căreia să înceapă revolta probabil că tot ceea ce este austriac să fie nimicit. Tot pădurarul Schuster, după cum mi-a relatat d-l judecător cercual. L-a auzit pe domnul Ciuruleanu cum a spus lucrătorilor săi că guvernul imperial austriac nu este bun şi că numai dezavantaje au avut până acum. Mai departe d-l judecător cercual mi-a mai spus că a venit la el d-l inspector silvic Lerchenfeld care i-a relatat într-un mod demn de încredere că, într-adevăr, are o mare îngrijorare pentru că se aşteaptă, în scurt timp, la o revoltă din partea românilor şi ca atare d-l inspector silvic ar intenţiona, din cauza marii nesiguranţe, să-şi mute familia sa de aici într-un ţinut mai sigur. În sfârşit la această chestiune trebuie amintită declaraţia judecătorului adjunct Megay care, în timpul unei convorbiri cu Iancu la Câmpeni, Iancu i-a spus că, deşi nu citeşte ziarele niciodată, totuşi el permanent are cunoştinţa despre tot ce se petrece în lume, la care Megay i-a replicat: „probabil fiindcă sunteţi în corespondenţa secretă"

Toate acestea şi poate multe altele ce mi-au scăpat din vedere mi-au fost relatate de d-l judecător cercual într-o vizibilă stare de nelinişte şi de mare teamă şi m-a rugat să acţionez urgent prin trimiterea cât mai curând posibil a unor militari pentru a preîntâmpina energic o eventuală revoltă a românilor, deoarece aceasta, după semne, ar putea să izbucnească în scurt timp sau în orice moment imprevizibil. Această mare îngrijorare domneşte printre funcţionarii din Câmpeni, cu excepţia comisarului subcercual Muller şi poate a altor câţiva în general, şi în mică măsură această opinie circulă printre maghiarii din Abrudania. Dar deşi am

[2] Ibidem.

[3] DJHAN, fond Prefectura judeţului Hunedoara, Cercul Alba , dosar 57/1854, f. 1-6.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

avut prilejul să constat că inteligenţa românească din acest cerc nu pare să fie de acord cu politica rusească totuşi îmi permit să propun, ţinând seama de împrejurări şi că ar putea fi ceva adevărat în chestiunea prezentată, să fie trimisă de urgenţă în Câmpeni o comisie militară pe cheltuiala localităţii, să facă cercetarea celor arătate, iar eu împreună cu comandantul garnizoanei staţionate acolo şi cu jandarmii să acţionăm pe neobservate pentru a înlătură toate grijile şi de a reprima cu energie orice eventualitate de răscoala.

Eu m-am înţeles cu comandantul garnizoanei să luăm toate măsurile că la târgul de la Câmpeni din 9 iunie, unde se va găsi un mare număr de oameni, să trimitem o gardă formată din 15 soldaţi şi 2 subofiţeri pentru menţinerea ordinii şi liniştii. În plus la târg si eu însumi mă voi duce. "

Abrudania 7 iunie 1854 Ruff m. p.
Comisar cercual
cezaro regesc

Documentul este elocvent pentru starea de spirit a populaţiei româneşti din Câmpeni şi din zona Câmpenilor şi dacă corelăm informaţiile din document cu evenimente petrecute doar cu câţiva ani mai târziu, mai precis în primăvara şi vara anului 1861. În aceeaşi arie geografică când satele din zona Câmpenilor şi de pe Ampoi s-au împotrivit pe faţa funcţionarilor de comitat, se poate trage concluzia că informaţiile din document nu au fost exagerări. Documentul sugerează cât se poate de clar că perioada de după 1848, este perioada în care se fixează definitiv conştiinţa naţională a satului românesc transilvănean, sentimentul apartenenţei naţionale comune.

În multe privinţe ţăranul de după 1848 e altul decât cel dinainte: el se ştie om liber stăpân al pământului său, trăieşte intens sentimental recentei sale eliberări sociale. În acest sens este explicabil că fiorul revoluţiei persistă şi după 1848, şi este semnificativ felul în care fruntaşii satelor insistă în câte asupra calităţii lor de oameni liberi, felul în care se vorbeşte peste 10-15 ani despre 1848 că despre *„anul binecuvântat de D-zeu care a adus slobozenia iobagilor şi ştergerea robotelor domneşti"*[4].

L'ETAT D'ESPRIT DES HABITANTS DE CÂMPENI ILLUSTRE DANS UN DOCUMENT DE 1854 (Résumé)

L'auteur de l'article présente un document d'archive inédit réalisé par un employé de l'administration impériale autrichienne de Transylvanie.

Il s'agit, plus précisément, du rapport du commissaire césaro-royal d'Abrud Baia qui 5 ans après la défaite de la Révolution de 1848/1849 l'état d'esprit de la population roumaine de la contrée des Montagnes d'Ouest, la zone de Câmpeni avant tout.

Dans ce même document on parle aussi du commandant de la Révolution de 1848/1849 Avram Iancu.

[4] Retegan Simion, *op.cit.*, p. 14.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

AVOCATUL LAZĂR PETCO ÎN MIŞCAREA NAŢIONALĂ ROMÂNEASCĂ DIN PĂRŢILE BĂII DE CRIŞ, ALE DEVEI ŞI ALE ARADULUI (1835-1895) – CONTRIBUŢII

Dan Demşea

Pentru aprofundarea mişcării naţionale române din monarhia habsburgică, dincolo de acţiunile pe care le-au întreprins liderii de primă mărime, considerăm că este necesar să nuanţăm atitudinea adoptată de cei care au stat, în plan secund, pe lângă aceşti conducători. Membrii familiei Petco şi Şandor au jucat un rol marcant în viaţa cultural-spirituală şi politico-naţională, pe teritoriile comitatelor Zărand, Hunedoara şi Arad. Încercăm să *creionăm* aici, fără pretenţia de a fi exhaustivi, implicarea acestui avocat în viaţa socială între anul 1856, când îşi începea studenţia la Pesta şi anul 1894, când îl găsim alături de memorandiştii arădeni.

Lazăr Petco era originar din Băiţa (situată pe teritoriul actual al judeţului Hunedoara), de unde, o parte a acestora se vor stabili în oraşul Deva[1]. Unul dintre cei mai seamă reprezentanţi ai acestei familii – ilustrativ pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea – a fost *doctorul în drept* ***Lazăr Petco***[2]. Născut la „Băiţa, lângă Deva" în ziua de „17 ianuarie 1835", în „fostul comitat al Zărandului", înceta din viaţă din cauza tuberculozei („hectică") la Arad, pe strada Bisericii nr. 10, în ziua de 19 februarie/3 martie1895[3], în casa defunctului său socru[4], *doctor în medicină,* ***Atanasie Şandor***[5]. Acesta din urmă era originar din Nădlac (pe atunci situat în comitatul Cenadului). Ulterior – în perioada interbelică şi cea postbelică, în urma consultării şi cercetării manuscriselor sale,existente la Biblioteca Academiei Române, a fost perceput drept un ilustru cărturar latinist, poliglot, pe lângă profesoratul exercitat, până la pensionare, la Şcoala preparandială pentru învăţătorii de limbă română cât şi la Şcoala Clericală pentru preoţii greco-ortodocşi români din Arad. Nu în ultimul rând, a fost cunoscut drept medic al episcopilor ortodocşi români ai Aradului.

---

[1] Informaţie provenită din familia descendenţilor săi din Deva (anul 1990), confirmată şi completată cu sursele arhivistice cercetate de către noi.

[2] Victor I. Şuiaga, *O figură marcantă a mişcării feministe hunedorene: Ana Petco*, în „Sargetia", vol. XIII, Deva, 1977, p.598-599.

[3] Direcţia Judeţeană Braşov a Arhivelor Naţionale, Fondul *Societatea pentru Fond de Teatru Român din Braşov* [prescurtat DJBAN, SFTR Braşov], Dosar nr. 50/1897, f. 1. DJANA, Col. Registrelor de Stare Civilă, oraşul Arad – Centru, ortodocşi, decedaţi, reg. nr. 48/1892-1900, p.86, poziţia 44.

[4] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Arad (prescurtat DJANA), Col. Registrelor de Stare Civilă, oraşul Arad, ortodocşi, căsătoriţi, reg. nr. 58, f. 25 v., poz. 18.

[5] Nicolae Roşuţ, *Atanasie Şandor (1808-1892)*, în „Ziridava", Arad, vol. V, 1975, p.209-247. Vezi şi articolul lui Victor I. Şuiaga, *op.cit.*, p.597-598. Autorul devean a preluat numele de botez al medicului Şandor în mod eronat, numindu-l Anastasie în loc de Atanasie.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Prima biografie a lui ***Lazăr Petco***, aşternută succint, pe o jumătate de coală datează, probabil din anul 1899, când secretarul Societăţii pentru Fond de Teatru Român – mutată de scurtă vreme în Braşov – în persoana profesorului de istorie de pe lângă Gimnaziul greco-ortodox român local, ***Vasile Goldiş***, s-a gândit că era momentul să solicite, printre altele, biografiile membrilor fondatori, fie că erau în viaţă, fie că erau decedaţi de curând. În intenţia sa, această „scurtă biografie /constituia o – n. n./ răsplată binemeritată pentru dânşii şi material pentru istoria viitoare a culturii noastre româneşti"[6]. Acest lucru s-a adeverit ulterior.

Tatăl său, Lazar Petco, era proprietarul unor mine de aur[7]din Munţii Apuseni. Mama sa, Veronica, era născută „de Almássy"[8], provenind dintr-o familie de foşti iobagi români, înnobilaţi în anul 1608 de către principele Gabriel Báthory, pentru merite militare cavalereşti antiotomane câştigate în luptele din părţile Ineului. Acest oraş cetate, situat la mijlocul întinsului comitat al Zărandului, aparţinea pe atunci de Principatul Transilvaniei[9].

Recent descoperita – de către noi – biografie a lui „Lazar Petco" releva că acesta, „după terminarea studiilor elementare în comună, a absolvit gimnaziul la Sibiiu", fără să explice dacă l-a şi terminat acolo. Apoi, autoarea – soţia acestuia, Ana Petco sau fiica lor, Aurelia – scria, în continuare, că el „s-a înscris tot acolo ca iurist la academia juridică, dar desfiinţându-să aceia academie, a continuat studiile la Pesta"[10]. Biografului i-a scăpat mutarea tânărului, probabil în ultimul an de studiu, la „şcoalele din Beiuş" În vara aceluiaşi an (1856), Lazăr Petco absolvea clasa a VIII-a de la liceul românesc de la Beiuş[11]. De-altfel, cazul său nu era singular între elevii români aflaţi la gimnaziile cu limba de predare alta decât cea românească, cum a fost cazul în speţă la gimnaziul de la Sibiu.

În decursul celor cinci ani petrecuţi la facultatea de drept din Pesta, între anii 1857-1861 s-a întreţinut singur. Părinţii săi dispuneau de posibilităţile băneşti necesare. Pe vremea aceea, se înmulţiseră, „ca niciodată", studenţii români la Pesta, ajungând la cifra de 46. Cei mai mulţi dintre ei erau abonaţi la ziarele româneşti din Braşov. Numele celor care contribuiau, în felul acesta, la susţinerea „Gazetei Transilvaniei", a apărut în „Foaie". Lazăr Petco figura alături de ***Lazăr Ionescu*** (originar din Semlac – Arad), ***Ioane Pop, George Ardelean, Iosif Illovici, Mihai Besanu, Iosif Vulcan, Vasile Grigoroviţa, George Dringou, fraţii Ioviţă, Partenie Cosma, Constantin Lazar*** şi alţii[12]. Colegii săi de an, români, erau, totuşi, puţini la

[6] DJBAN, SFTR Braşov, Dos. 38/1897, f. 1.

[7] *Idem*, Dos. nr. 50/1897, f. 1. Precizăm faptul că datele sale biografice nu sunt trecute pe fişa trimisă de profesorul Vasile Goldiş, ci sunt aşternute pe o filă, scrisă pe jumătatea ei dreaptă.

[8] *Ibidem;* Cf. Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története,* vol. II, Arad, 1895 (prescurtat: Márki, II), p.176.

[9] Márki, II, loc. cit; Cf. *Liber Regius,* 127 ab.

[10] DJBAN, SFTR Braşov, loc. cit.

[11] Dr. Constantin Pavel, *Şcoalele din Beiuş. 1828-1928. Cu o reprivire istorică asupra trecutului Românilor din Bihor*, Beiuş, 1928, p.179.

[12] „Foaie pentru Minte, Inimă şi Literatură", Braşov, 1860, nr. 51, p.376.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

număr: un ardelean şi un bănăţean[13]. Autorul articolului nu i-a nominalizat. Identificarea acestora din urmă a fost întreprinsă fără dificultate. La sfârşitul anului 1861, „domnul Lazar Petcu din Zarand se promova de doctor în drepturi". Redactorul ziarului românesc pestan, care difuza această ştire, adăuga faptul că „dumnealui e unul dintre acei puţini juni, care în timp *mai scurt de un an* depuse toate riguroasele şi-şi căpătă diploma de doctor"[14], împreună cu ***Atanasie Marian Marienescu*** (viitorul academician, originar dintr-o familie aromână din Lipova) şi ***Ioan Raţiu***, marele memorandist de mai târziu. At. M. Marienescu era bănăţean iar Ion Raţiu era ardelean.

Prosperul oraş liber regesc Arad a avut darul să-i atragă pe mulţi dintre candidaţii de avocaţi. Centrul său (Strada Mare, „Haupt Gasse") era animat de dimineaţă până noaptea, când se aprindeau felinarele cu petrol. Garibaldi cu „Risorgimento"-ul italian cât şi cultura franceză (nelipsind moda pariziană) atrăgeau tineretul intelectual şi domnişoarele.

Obiceiul de a se încheia logodne înaintea terminării studiilor şi, apoi – după absolvirea studiilor – căsătorii, nu l-a ocolit nici pe tânărul Petco. În cursul anului 1860 cei doi colegi de facultate erau prezenţi în Arad. Marienescu fiind nepotul medicului Atanasie Şandor, i-a făcut cunoştinţă cu ***Ana Şandor***, fata de 16 ani a medicului şi profesorului de la Preparandie, cu ocazia unui bal. Înainte cu câtăva vreme, tânăra copilă era să se logodească cu Marienescu[15]. Tatăl, medic, şi mama şi-au exprimat, pe semne, uimirea şi îngrijorarea. Citâm părerea colegului său de la Preparandie, profesorul ***Alexandru Gavra***, exprimată în toamna anului 1857, pe când Ana avea 13 ani: numai „un nebun s-ar înamora de d-şoara d/omni/ei tale"[16]. Profesorul Gavra considera, pesemne, prematur gestul oricărui tânăr faţă de domnişoara Ana Şandor. Cunoscând jurnalul intim al lui ***Marienescu***, presărat de poezii de dragoste, ar trebui să-i înţelegem „nebunia" poetică[17]. Acesta desăvârşea

[13] „Telegraful Român", Sibiu, 1859, noiembrie, p.174 (autorul articolului, Partenie Cosma, bihorean, era el însuşi student).

[14] „Concordia", Pesta, 1861, nr. 40, 17/29 decembrie p.163 (*Varietăţi*). Vezi şi Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p.36, unde figura „Lazarus Petcu".

[15] Nepoata Anei, pe linie feminină, numită Eva Cerei, rămasă cu numele ei de fată, îşi amintea cu oarecare aproximaţie,că acest lucru se întâmplase pe când Ana avea 16 ani, aproximând numele verişorului Anei drept „Marinescu". Credem că nepoata Eva, intervievată de către mine în anul 1990, confunda cele două momente: primul, în ordine cronologică, anul 1856 (sau 1857 – n.n.), când Marienescu intenţiona logodna; cel de-al doilea moment s-a petrecut cu ocazia balului din anul 1860. Limpezirea ne-a adus-o stabilirea datei de naştere a Anei (anul 1844); Cf. Victor I. Şuiaga, *op.cit.*, p.597.

[16] Biblioteca Academiei Române (prescurtat BAR), Bucureşti, Mss rom 1015, f. 82; scrisoarea lui Alexandru Gavra către Atanasie Şandor, expediată din „Oradea mare, în 30 septembrie 1857 (caractere chirilice).

[17] Biblioteca Judeţeană Arad, Colecţia de patrimoniu, Jurnalul lui Atanasie Marian Marienescu; în primăvara anului 1858 Marienescu îi făcuse o ofertă lui Iacob Mureşianu, la Braşov, pentru tipărirea manuscriselor sale poetice, printre care se număra partea I-a a „Florilor amorului".

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

în ianuarie 1858 mănunchiul de poezii „Florile amorului", care vor vedea lumina tiparului în anul 1865, la Pesta, în volumul colectiv *Muza română*[18].

Admiţând că logodna Anei Şandor cu Lazăr Petco avusese loc în anul 1860 – când s-au cunoscut la balul de la Arad[19] – durata de aproximativ doi ani de până la data căsătoriei lor (18/30 septembrie 1862) nu constituia ceva neobişnuit.

În 1860/1861 Lazăr Petco se afla „la Pesta unde, ca practicant la /.../ Landesgericht [Tribunalul ţării – n.n], a depus doctoratul iuridic, făcând trei riguroase într-un răstimp de 9 luni"[20]. În acest răstimp de aproape doi ani a găsit răgazul să se facă mai bine cunoscut familiei medicului Atanasie Şandor din Arad. De la Băiţa sau de la Deva trebuia să ia diligenţa până la Arad. Acolo era binevenit câteva zile în apartamentele largi ale familiilor de origine aromână, Şandor şi Fruşa, pentru ca să-şi alunge oboseala drumului. Socrul „domnului profesor", de la Preparandie, era Petru Fruşa, „fost primar al Aradului"[21]. Locuiau pe atunci la colţul străzii Domnilor cu Piaţa Mare. În familia doctorului de medicină şi cărturarului latinist, Atanasie Şandor, se vorbea limba latină[22]. Sfârşindu-se răgazul plăcut, în oraşul de pe Mureş şi în sejur la vie, tânărul absolvent urma să plece cu trenul din gara Arad spre locul de practică la Pesta.

La scurtă vreme de la obţinerea diplomei de doctor în drept, Lazăr Petco era numit, în luna ianuarie 1862, judecător la Tribunalul comitatului Zarand (atunci se numea „asesor la Sedrie", în Baia de Criş), având colegi pe ***Sigismund Borlea***, Veress Antal şi ***Ieronim Moga***[23]. Între cei patru judecători, el era singurul care avea doctoratul în drept[24]. Biograful său afirma că Lazăr Petco „a fost ales de protonotar al fostului comitat al Zărandului" imediat „după terminarea studiilor iuridice"[25].

Atmosfera acelor zile era evocată de către jurnalistul român pestan, ***Ioanichie Miculescu*** astfel: „Zărandul s-a constituit româneşte şi aşa a şi rămas". Faptul ţinea de excepţie. Din această cauză era privit de către români „ca un fel de azil al dreptului de a exista ca şi corp naţional"[26]. Unii l-ar fi putut considera drept

---

[18] *Musa romana /.../*, Pesta, 1865, p.67-83.

[19] Nepoata Anei Petco, domnişoara Eva Cerei, îmi relata în cursul anului 1990 că atunci când bunica ei avea 16 ani şi se lăsa furată de ideea logodnei cu „Marinescu" [sic ! ***Atanasie Marienescu***], a făcut cunoştinţă cu viitorul ei soţ, Lazăr Petco, la un bal în oraşul Arad.

[20] DJBAN, SFTR Braşov, loc. cit.

[21] Informaţia primită de la Eva Cerei, din Deva, nu s-a putut verifica, deocamdată în arhiva locală. Oricum, primarii Aradului erau aleşi din rândul consilierilor, între care se număra şi un Fruşa.

[22] Nepoata Vilma, în sejurul ei arădean, îl auzea pe bunicul Atanasie Şandor vorbind în limba latină Informaţie primită de la nepoata lui Lazăr Petco, Eva Cerei, în Deva, în anul 1990.

[23] Ieronim Moga a fost funcţionar, printre altele, în Hălmagiu, unde este înmormântat.

[24] „Concordia", 1862, nr. 10, 4/16 februarie, p.39; R.F.J., *Magyarország legujabb tisztikara a t/örvényes/ hatoságok által hivatalos uton beküldött hiteles adatok nyomán* /colligat, partea a doua/, Pesta, 1862, p.20.

[25] DJBAN, SFTR Braşov, loc. cit.

[26] „Concordia", 1862, nr. 11, 8/20 februarie, p.41.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

un prim rezultat pozitiv al instituţionalismului administrativ de expresie românească din împărăţia habsburgică.

Tocmai în acest timp (în anul 1862), ajunsese vestea, neplăcută pentru suflarea românească din Zarand, a numirii de către împărat a lui ***Iosif Man*** – comitele suprem al Maramureşului – drept „preşedinte al comisiunii însărcinată cu încheierea lucrărilor pentru anexarea aşa numitelor părţi (Crasna, Solnoc, Cetatea de Peatră şi Zarand)"[27]. *Băiţa* natală a lui Petco era aproape. Logodnica sa era relativ departe. Oricum, traducerea în practică a acestei anexări a Zărandului la Ungaria avea să se întâmple mult mai târziu; şi atunci avea să fie resimţită ca un şoc, prin desfiinţarea comitatului Zarand, în anul 1876.

Motive imediate de îngrijorare pentru scaunul său de judecător nu existau. Şi totuşi se simţea atras de oraşul Deva, gândindu-se la viitoarea sa soţie. Astfel că în anul 1862, „făcând censura de advocat, a fost denumit de advocat la Deva"[28]. De aici avea legătură (cu diligenţa) spre Arad. Oraşul de reşedinţă al comitatului Arad aspira să aibă o asociaţie culturală românească aidoma Asociaţiunii Transilvane pentru Cultura şi Literatura Poporului Român, de la Sibiu. Viitorul său socru, Atanasie Şandor, se număra printre organizatorii de frunte ai viitoarei Asociaţiuni Naţionale Arădane pentru Cultura şi Conversarea Poporului Român. Doctorul de medicină şi profesorul de la Preparandie, Atanasie Şandor era singurul membru arădean al Asociaţiunii de la Sibiu. El era spiritul iniţiator al lărgirii Societăţii de lectură româneşti din Arad şi, totodată adeptul lărgirii şi transformării ei într-o Asociaţiune similară celei de la Sibiu.

Toţi „fruntaşii" arădeni aşteptau în cursul anului 1862 răspunsul de la Locotenenţa din Buda privitor la statutele Asociaţiunii arădene.

Drumurile tânărului logodnic de 27 de ani, la Arad, s-au înteţit. Lazăr Petco era singurul cetăţean din Deva, înscris printre membrii acestei asociaţii româneşti din Arad. Ceilalţi români hunedoreni au preferat să dea curs apelului lansat de către protopopul Devei, ***Ioan Papiu***, pentru înscriere în Asociaţiunea Transilvană, cu sediul la Sibiu.

Căsătoria s-a desfăşurat în ziua de 18/30 septembrie 1862, sub semnul bunilor auguri, în biserica cu hramul Sf. Ioan Botezătorul din Arad. Martori la cununie i-au fost „Doamna Sofia Holicica, născută Pap, din Băiţa în Transilvania şi D-l ***Nicolae Petco***, vicecomite"[29] în Baia de Criş. Mireasa, „Anna Siandor", născută din părinţi aromâni, avea 18 ani. Ascendenţii ei feminini erau următorii: mama – născută ***Iuliana Fruşa***, aromână şi ea, fiică a fostului primar al oraşului Arad, ***Petru Fruşa***; iar bunica Anei dinspre mamă, soţia lui ***Petru Fruşa***, se numea Sabina, născută Greguş[30].

---

[27] Ioanichie Miculescu, *Românii dintre Tisa, Siret şi Carpaţi în anul 1861*, în „Concordia", 1862, 10, p.39.

[28] DJBAN, SFTR Braşov, loc. cit.

[29] DJANA, loc.cit. (vezi *supra* nota 4).

[30] Oficiul pentru cadastru şi publicitate imobiliară al judeţului Arad, Dosarul de Carte Funduară nr. 4349.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Tânăra pereche s-a instalat pentru multă vreme în Deva.

În primăvara anului următor (1863), odată cu încălzirea vremii, tinerii soţi şi-au programat un sejur ceva mai lung la Arad. Unul dintre motive îl constituia onorarea invitaţiei de a participa la deschiderea festivă a Asociaţiunii culturale „arădane" la hotelul „Crucea Albă" (azi „Ardealul"). „Lazar Petko" figura printre cei 238 de invitaţi din 111 localităţi situate geografic într-un patrulater format de oraşele Berlin, Veneţia, Cernăuţi şi Braşov[31]. Rară ocazie pentru Arad, unică pentru românii arădeni în acest secol al naţionalităţilor. A şi stârnit admiraţia românilor de pe întinsul comitatului Zarand. „Petcu Lazăru" avea să fie socotit printre „colectanţii" cercuali pentru „Deva şi ţinutu", în urma şedinţei extraordinare a Direcţiunii Asociaţiunii Naţionale în Arad pentru Cultura şi Conversarea Poporului Român, ţinută în 27 martie/18 aprilie 1865[32]. Angajarea politico-electorală, însă, nu i-a mai permis activităţi de acest gen. Pe de-altă parte, extinderea Asociaţiunii Transilvane în părţile Devei pusese în umbră prezenţa în părţile Hunedoarei a *Asociaţiunii Arădane*.

Lazăr Petco manifestase solicitudine şi faţă de chemarea timpurie a Asociaţiunii Transilvane, cu sediul la Sibiu – pe calea colectei iniţiată de protopopul Ioan Papiu, de care am amintit ceva mai sus – numărându-se printre cei 11 contribuitori, cu câte cinci florini, pentru intervalul calendaristic 1863/1864[33].

Atmosfera vieţii administrativ-politice din Deva era diferită de cea de la Baia de Criş. Lazăr Petco a adoptat o atitudine cel puţin moderată din punctul de vedere al românismului manifest de la Baia de Criş, de unde plecase nu de multă vreme. Hunedorenii, spre deosebire de zărăndeni, participaseră la şedinţele dietei de la Sibiu (în intervalul anilor 1863-1864). Între ei figura şi dr. „Lazar Petcu" în calitate de deputat. Când dieta a fost mutată – după 29 octombrie 1864 – la Cluj, el, împreună cu alţi 28 de colegi de dietă, care primiseră „programa de acţiune a lui Şaguna", au iscălit „protestul contra celor ce se petreceau *de nobis sine nobis*". Printre semnatari se afla deputatul de Făgăraş, ***Ioan Meţianu***, protopopul Zărneştilor[34]. Cu acesta din urmă, devenit episcop la Arad în anul 1875, s-a întâlnit mai târziu, atunci când Lazăr Petco s-a mutat la socrul său, în jurul anului 1888.

Familia Petco sporise cu încă două fete, ***Ana*** şi Olivia. Prima născută, ***Aurelia***, era căsătorită cu ***Alexandru Hossu-Longin***, fratele avocatului ***Francisc Hossu-Longin***[35]. ***Olivia***, născută în anul 1871, s-a căsătorit cu medicul dr. ***Aurel Demian***, domiciliind în Arad, în Piaţa Libertăţii nr. 5. Olivia murea prematur, la vârsta de 21 de ani, în 28 noiembrie 1892, fiind înmormântată în Arad[36]. ***Vilma***, măritată Cerei, a avut o fată, ***Eva***, care nu s-a căsătorit.

---

[31] DJANA, Fondul „Astra – Despărţământul Arad" /prescurtat DJANA, FAA/, Dos. nr. 6/1863, f. 36-38.

[32] *Idem*, Dos. 47/1865, poziţia 36, punctul 37, f. 67.

[33] „Concordia", 1864, nr. 29, 9 aprilie.

[34] Biblioteca Academiei Române, Bucureşti /prescurtat BARB/, Arhiva G.B. Duică, VI, mss 2, f. 106, 108-109; Cf. George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, p.345, 349.

[35] Francisc Hossu-Longin, *Amintiri din viaţa mea*, Cluj, 1975, p.209.

[36] DJANA, Colecţia de stare civilă a oraşului Arad, ortodocşi români, decedaţi, reg. nr.48/ 1892-1900, p.28, poz. 275.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Aidoma socrului său arădean, ginerele Lazăr Petco s-a apropiat de episcopii de la Sibiu şi Arad. „Cu Şaguna se sfătuia" – îşi amintea o nepoată[37]. Pe semne că episcopul ***Andrei Şaguna*** l-a sfătuit să accepte provocarea politică ce se pregătea în culisele palatelor din Viena. Drept consecinţă, Petco s-a decis să-şi depună candidatura pentru dieta de la Cluj, reuşind să fie ales deputat la începutul lunii noiembrie 1865[38]. Un memorialist îşi amintea că printre puţinii candidaţi de deputaţi români care au câştigat alegerile, se număra şi „Lazăr Petcu", în oraşul Haţeg[39]. Numai că memorialistul uitase să precizeze piedicile puse în calea validării acestei alegeri.

Protestul deputaţilor români n-a influenţat derularea pregătirilor pentru acel „Unio" al Transilvaniei cu Ungaria, act prealabil încoronării împăratului Franz Josef I ca rege al Ungariei la începutul anului 1867,. Acest prim protest a fost urmat de un al doilea. Lazăr Petco a fost implicat în ambele acţiuni de protest.

Episodul dietal clujean a fost relatat de către Ioan cavaler de Puşcariu în felul următor: „cei 30 de deputaţi şi regalişti români, după ajungerea lor în Cluj", s-au întrunit în „conferinţă naţională" spre a-şi omogeniza atitudinea faţă de dietă şi au semnat o *adresă* către împărat, în ziua de 9 decembrie 1865, pentru a fi prezentată, în prealabil, în cadrul oficial al acestei diete[40]. Acesta ar constitui *cel de-al doilea protest.* Din nou, „Şaguna şi soţii săi de principii" erau autorii. În contextul epocii, ea era numită „reprezentaţiune". Ziaristul şi istoriograful ***Teodor Victor Păcăţian,*** inspindu-se din Jurnalul ultimei diete ardelene, remarca faptul că această *„părere_separată* /.../ a fost subscrisă şi de /către/ deputatul oraşului Hunedoara *Lazăr Petcu*, a cărui alegere n-a fost verificată, deci [acesta ar figura în postura de semnatar al protestului minorităţii] cu neîndreptăţire"[41].

În ziua de 25 decembrie 1865, împăratul Austriei hotăra printr-un „rescript" dizolvarea dietei de la Cluj. Cel de-al doilea „rescript", emis în aceeaşi zi, ordona pregătirea alegerilor în părţile ardelene pentru parlamentul din Pesta. Dieta clujeană, a ţinut seama de sărbătorile de iarnă, dând publicităţii aceste hotărâri în şedinţa sa din 10 ianuarie 1866[42]. Alegerile fixate pentru luna februarie 1866 semnificau, în ochii celor avizaţi, semne de grabă.

În prima jumătate a lunii februarie 1866, candidatul Lazăr Petco ieşea victorios în oraşul Hunedoara[43]. Problemele care-l frământau pe el cât şi pe ceilalţi

---

[37] Informaţie primită de la Eva Cerei (la Deva, în anul 1990); Eva era fiica Vilmei, aceasta din urmă fiind, una din fiicele lui Lazăr Petco.

[38] Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea naţională (1848-1881)*, Bucureşti, 1974, p.245; T. V. Păcăţian, *Cartea de Aur sau luptele românilor /.../*, Sibiu, vol. III, p.781.

[39] Ioan cav. de Puşcariu, *Notiţe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p.90.

[40] *Ibidem.*

[41] T. V. Păcăţian, *op.cit.*, p.844.

[42] *Ibidem*, p.853, 855.

[43] „Telegraful Român", Sibiu, 1866, nr. 13, p.49. Ziarul îşi exprima părerea că, aceste alegeri ar fi constituit o dovadă suficientă pentru a „combate părerile greşite despre simţul naţional al hunedorenilor", căci ar fi fost absurd să se creadă „că n-ar simţi şi ei ca altă lume română"; *Ibidem*, p.50.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

„fruntaşi" ai mişcării naţionale, în noile contexte ale pregătirii „Ausgleich"-ului se refereau la armonizarea punctelor de vedere cu cele ale deputaţilor românilor „ungureni", aceştia din urmă fiind constituiţi în club politic (la data de 27 ianuarie 1866). Conform unor opinii apărute în presa de expresie românească de la Pesta, „ardelenii" erau aşteptaţi să sosească, în cursul celei de-a doua jumătăţi a lunii februarie 1866, la Pesta „pentru a putea lua hotărâri unanime în privinţa susţinerii *autonomiei ţării* Ardealului"[44]. Însă deplasarea acestora – inclusiv a lui Lazăr Petco – a trebuit să fie amânată, deoarece, izbucnind războiul cu Italia şi Prusia, împăratul Franz Iosif I a fost nevoit să amâne deschiderea *„dietei Ungariei"*[45].

Liderii de opinie ardeleni, precum ***Elie Măcelariu*** (ales deputat în cercul Miercurea), sau ***Ioan cavaler de Puşcariu*** (ales deputat în cercul Făgăraş), au înregistrat, în cursul anului 1866 (primul în 21 aprilie, iar celălalt, la sfârşitul anului), încercări nereuşite în vederea „adoptării unei poziţii politice comune"[46].

Nu avem la îndemână lista celor 1493 de „subscripţiuni" ale „Petiţiunii" din 30 decembrie 1866, întocmită la Braşov şi Turda, şi datată la 31 octombrie 1866[47]. Dar credem că începând de la sfârşitul lunii septembrie până la sfârşitul lunii octombrie 1866, Lazăr Petco s-a numărat între cei 30-40 de reprezentanţi ai mişcării naţionale „din diferite ţinuture" ardelene, cărora li s-a cerut părerea în vedere adoptării unei poziţii ferme faţă de încorporarea administrativ-politică a Marelui Principat al Transilvaniei la Ungaria[48]. A pendulat, oare, Lazăr Petco între Braşov şi Turda, în cursul lunii octombrie 1866?

Dieta, amânată de împărat, a fost deschisă în ziua de 19 noiembrie 1866, în Pesta[49]. „Petiţiunea" – memorand, redactată de către avocatul Ioan Raţiu şi publicistul George Bariţ, a fost înmânată împăratului la 31 decembrie 1866[50]. Nefiindu-le luată în seamă, reprezentanţii celor care îmbrăţişaseră „Petiţiunea", s-au întâlnit în cursul lunii ianuarie 1867, la Cluj.

Ioan Raţiu, liderul de opinie, în cadrul consfătuirii de la Cluj, s-a lăsat, pe semne, convins de către cei care voiau să meargă, totuşi, la parlamentul pestan, consimţind, într-un târziu, ca tocmai cei „care şi-au înaintat mandatele, să plece la Pesta şi să susţină acolo, cu tărie memoriul naţional din decembrie 1866"[51]. Între aceştia din urmă figura Elie Măcelariu. În februarie 1867, el se deplasa la Pesta. Ceilalţi deputaţi „ardeleni" – minus Ioan Raţiu – s-au prezentat la „dieta de încoronare", din februarie 1867, la Pesta. Putem afirma că Lazăr Petco îmbrăţişase, încă din acest moment, punctul de vedere nuanţat al lui Elie Măcelariu.

---

[44] „Concordia", 1866, nr. 16, p.69.

[45] „Telegraful Român", 1866, nr. 48, 1 iulie, p.191.

[46] *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. III, p.233, nota de subsol 5.

[47] *Idem*, p.232; T. V. Păcăţian, *op.cit.*, vol. IV, p.135.

[48] *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. III, p.232 (scrisoarea din 23 septembrie 1866, a vicarului greco-catolic din Făgăraş, Ion Antonelli, către George Bariţ).

[49] T. V. Păcăţian, *op.cit.*, vol. IV, p.105.

[50] *Ibidem*, p.135.

[51] *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. III, p.233, nota de subsol 5.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Nu putem să nu amintim, în treacăt, contribuţia devenilor şi a altor hunedoreni pentru balul tinerimii române din Pesta, ţinut în 18 februarie 1867. Alături de Lazăr Petco (cu 2 florini), printre cei care au dat un obol colectantului ***I. Qlariu***, figurau „Iordanu, Schelker, I. Papiu, G. Nicorescu, Iosif Moldovan şi Petru Dragi [Drăghici?]"[52].

În luna martie 1867, Ioan cavaler de Puşcariu îi convoca pe deputaţii ardeleni „la cvartirul" său din Pesta. Cei prezenţi s-au constituit sub forma unui club al deputaţilor „ardeleni" români, sub preşedinţia lui Elie Măcelariu[53].

Lazăr Petco nu figura între semnatarii proiectului de rezoluţiune propus în şedinţa din 19 decembrie 1867, „în chestia naţională", proiect elaborat de către unii deputaţi români „ungureni" şi cei ai sârbilor[54]. Era hotărât să nu-şi mai piardă timpul pe băncile parlamentului. În vacanţa parlamentară de Crăciun trecea prin Arad, pe la socrii săi, în drum spre Deva. Revista umoristică din Pesta „Gura Satului", de sub redacţia lui Iosif Vulcan, la curent cu intenţia lui Petco, i-a atribuit replica „eu mă pocăiesc şi dau banii pentru şcoală"[55]. Vom vedea mai jos că vorba sa nu era în vânt. Desigur că pe agenda sa personală figura şi încasarea diurnei cuvenită pentru anul parlamentar 1867. Fapt este că nici în aprilie 1868, când se afla din nou în Pesta, nu-şi primise aceste drepturi. Era hotărât să nu participe la lucrările parlamentului, deoarece îi declarase unui cunoscut de pe străzile capitalei ungare că „nu a venit la dietă"[56]. Ne-am pus, firește, întrebarea: pentru ce anume venise în Budapesta? Înţelegând consecinţele „împăcării" parţiale austro-ungare, dr. Petco s-a orientat, probabil, spre cunoştinţele sale din recent constituitul Minister ungar al Cultelor şi Instrucţiunii din capitala regatului. Era conştient că, în condiţiile demarajului general-modernizator al reformelor legislative, trebuia să se facă util în ceea ce s-a numit apoi *Statutul şagunian* al bisericii greco-răsăritene care urma să se numească *ortodoxă română*, spre a se deosebi de celelalte etnii de rit greco-oriental.

Întorcându-se de la Budapesta, trecea discret din nou pe la Arad, ajungând apoi, în familie, la Deva. Nu a rămas prea mult pe acasă, căci în iulie 1868 era la Sibiu. Calitatea de avocat „plenipotenţiat al Asociaţiunii, prin chartia comitetului, din 8 iulie 1868" îl obliga să se implice „în afacerea legatului" /**recte** testamentului/ răposatului Ioan Pipoş[57].

Spre toamna anului 1868 pleca din nou la Sibiu pentru ca să fie ales deputat al „Congresului Naţional Bisericesc Român de Religiune greco-răsăriteană, conchemat în Sibiiu pe 16/28 septembrie 1868"[58]. Se gândea, deci, că era cazul să

[52] „Concordia", 1867, nr. 74, 28 septembrie/10 octombrie, p.296.
[53] Ioan cav. de Puşcariu, *op.cit.*, p.108.
[54] T. V. Păcăţian, *op.cit.*, vol. IV, p.200-202.
[55] „Gura Satului", 1867/1868, nr. 45, 29 dec./10 ian., p.176.
[56] „Federaţiunea", Pesta, 1868, nr. 47, aprilie, p.184.
[57] „Transilvania", Sibiu, 1871, p.111.
[58] *Protocolul Congresului Naţional Bisericesc Român de Religiune greco-răsăriteană, conchemat în Sibiiu pe 16/28 septembrie 1868*, Sibiu, 1868.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

dea bani pentru şcoala românească, în general, cât şi pentru gimnaziul românesc pe cale de înfiinţare în localitatea Brad, pe Crişul Alb.

La sfârşitul lunii noiembrie 1868 se afla în Budapesta. În şedinţa din data de 1 decembrie 1868 era de faţă când, tocmai, era luată în dezbatere „Uniunea Ardealului" cu Ungaria. Văzând că **Elie Măcelariu** fusese obstrucţionat de către preşedintele Camerei Deputaţilor, de-asemenea, observând că ***Avram Timcu*** era împiedicat să-şi cerceteze notiţele în timpul luării de cuvânt, Lazăr Petco s-a decis să se înscrie la cuvânt. Folosind momentul propice – în care ***Sigismund Borlea*** protesta împotriva restrângerii libertăţii cuvântului, iar deputatul ***Tisza László*** căuta să dreagă situaţia tensionată – Lazăr Petco a fost lăsat să-şi citească pledoaria în limba maghiară, deoarece se scuzase că nu ştia bine ungureşte.

În esenţă, pledoaria sa, cu caracter istorico-juridic, de sorginte bărnuţiană, suna în felul următor: "Ardealul să decidă singur şi în libertate dacă doreşte să se unească cu Ungaria; şi sub ce condiţiuni?" În continuare, el declara că a semnat „proiectul separat de rezoluţiune, prezentat de către amicul său de principii, Ilie Măcelariu"[59].

Ecoul acestor dezbateri parlamentare poate fi regăsit în corespondenţa primită de către ***George Barit*** din partea lui Ilie Măcelariu. În ziua de 8 ianuarie 1869, acesta din urmă îi relata faptul că cei mai mulţi dintre deputaţii ardeleni erau pentru rămânere în dieta pestană. O parte dintre aceştia, „dr. ***Tincu***, ***Balomiri I.*** şi ***S., Tulbaşiu*** [subl. ns.], dr. Petco şi eu am rămas pe lângă concluzul de mai nainte". Lazăr Petco declarase că „proiectul maghiar al uniunii Transilvaniei cu Ungaria este ca o plantă exotică, care nu va prinde rădăcini întrucât românii, majoritari, din Transilvania, nu erau de acord cu el"[60].

Înscrierea sa în Partidul naţional al românilor ardeleni, în primăvara anului 1869, cu ocazia conferinţei de la Miercurea, avea loc pe linia pasivismului parlamentar. Avatarurile îndurate de această formaţiune politică, cât şi tracasările îndurate de către membrii săi, au fost de natură să-i reorienteze spre formele de energie naţional-culturală şi naţional-economică.

Întâmplător sau nu, „turneul" din luna iunie 1869 al lui ***Visarion Roman*** pentru afaceri bancare (recrutarea de membri pentru un institut de credit şi economii pentru români, la Sibiu, cât şi pentru încheierea unor asigurări în favoarea societăţii de asigurare româno-săseşti „Transilvania", tot la Sibiu), a cuprins, în itinerariul său, printre altele, comitatul Zarand şi oraşele Deva şi Arad[61]. În Deva, primii acţionari ai viitorului *Institut de credit şi economii „Albina"*, pe care Visarion Roman i-a câştigat de partea sa au fost „Dr. ***Lazăr Petcu***, adv.", cu trei „acţii", „***Simion Horvath***, fiscal reg.", cu o singură „acţie" şi „***Ioan Papiu***, protopop", de-asemenea, cu o singură „acţie"[62].

---

[59] T. V. Păcăţian, *op.cit.*, vol. IV, p.798-799, 803, 821-823.

[60] *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. V, p.212-213, nota de subsol nr. 24.

[61] BARB, Mss. rom. 1001, f. 181 (publicat de Vasile Netea, *Noi contribuţii/.../*, în „Revista Economică", Sibiu, 1942, p.32, fără a indica fila din manuscrisul scrisorii lui Visarion Roman către Bariţ.

[62] Nicolae Petra Petrescu, *„Albina" Institut de credit şi de economii, 1872-1897*, Sibiu, p.115, poz. 341; p.122, poz. 843 şi p.124, poz.971.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ideea cazinourilor-club, apolitice, a constituit forma salvatoare, tolerată de către Ministerul de Interne ungar. Clubul politico-electoral, în schimb, era permis tuturor, exclusiv în preajma alegerilor parlamentare. Între aceste momente electoral-parlamentare, permanenţa o asigura, într-un fel, clubul sau Casina, constituită pe afinităţi lingvistice. Primul preşedinte al *Casinei române din Deva* – înfiinţată la începutul lunii septembrie 1870 – a fost să fie chiar dr. Lazăr Petco. Primul şi cel mai mare inconvenient l-a constituit lipsa unui sediu[63].

Deva părea a fi un centru echidistant pe axa căii ferate Arad-Sibiu. Poate că din acest motiv urzitorii români ai *Societăţii pentru Fond de Teatru Român*, aflaţi la Budapesta, au considerat acest oraş, aflat în inima românimii, drept locul potrivit pentru prima adunare generală a acesteia în anul 1870[64]. Între cei şase membri fondatori, înscrişi din comitatul Hunedoarei (a patra parte din totalul celor 24 de membri fondatori), cu câte 100 de florini, se număra şi „Lazar Petco, adv/ocat Deva"[65].

Viaţa de avocat cât şi cea de „fruntaş" – după cum se vede – extrem de implicat într-o multitudine de aspecte, l-au silit să întreprindă numeroase deplasări, cel mai adesea pe cont propriu. Şedinţele lunare ale Asociaţiunii Transilvane constituiau un asemenea exemplu, în sensul că îi impuneau o serie de deplasări la Sibiu. Nu întotdeauna avea timp să le onoreze sau să achite în timp scurt de însărcinările primite din partea Asociaţiunii. Spre dovadă că, nici în anul 1871, „dr. Lazar Petco /.../ nu a relaţionat despre starea lucrului" în chestiunea „legatului" către Asociaţiune, de pe urma defunctului ***Ioan Pipoş***[66]. Afacerea a trenat câţiva ani. Cu ocazia adunării generale din 10 august 1874, a Asociaţiunii, ţinută „în biserica română greco-ortodoxă" din oraşul Deva, comitetul şi-a exprimat, în sfârşit, „mulţămita naţională d-n/ului/ advocat plenipotenţiat al asociaţiunii, Dr. Lazar Petco pentru fatigiile, serviţiile şi sacrificiile prestate asoc/iaţiunii/ faţă cu cauza atinsă"[67].

Lazăr Petco cumula funcţia de deputat mitropolitan („în arhidiecezã")[68], participând la lucrările sinoadelor de la Sibiu.

Era considerat „conducătorul românilor din comitatul Hunedoarei", luând „parte la toate luptele sociale şi politice a naţiei noastre" – afirma biograful său anonim[69]. A participat la conferinţele naţional-politice româneşti de la Alba Iulia. Chiar dacă nu avem dovada concretă despre participarea sa la conferinţa „pasivistă" din luna iunie 1872, avem, în schimb, certitudinea că s-a numărat printre invitaţii la cea din 6/18 februarie 1875; dar aceasta din urmă nu s-a mai

[63] Un românaş, */fără titlu/*, în „Albina", 1870, nr. 77, sept., p.2.

[64] BARB, Mss. rom. 995, f. 205 (scrisoarea lui Iosif Hodoş către G. Bariţ, expediată din Baia de Criş, în 16 octombrie 1870).

[65] „Revista teatrală", Braşov, 1913, anul I, nr. 6, noiembrie-decembrie, p.432.

[66] „Transilvania", Sibiu, 1871, p.109-111 (şedinţa din 4 aprilie 1871 a comitetului Asociaţiunii).

[67] *Op.cit.*, 1874, nr. 17-18, 15 sept., p.201-202, punctul 3.

[68] *Protocolul Congresului bisericesc naţional român/.../*, Sibiu, 1873.

[69] DJBAN, SFTR Braşov, loc. cit.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

desfăşurat[70]. Avea acasă copii de crescut (pe ***Aurelia, Olivia, Vilma, Valer şi Eugeniu***) mai ales că familia i se mărise în anul 1876 cu ***Iulian***[71].

Soţia sa, „***Ana Petco*** a fost prima femeie care a iniţiat o colectă de bani în Deva pentru ostaşii români răniţi" în războiul de independenţă, drept răspuns la apelul Iuditei Măcelariu, pornit de la Sibiu, în vara anului 1877[72].

În cadrul Consiliului orăşenesc Deva, era unul dintre cei mai activi lideri ai intereselor etno-identitare româneşti. "Nota-raport, întocmită de către Dr. Petcu Lazăr /.../ pe care o înainta Comitatului Hunedoara în anul 1880", propunea predarea în limba română pentru elevii români de la „şcoala reală din Deva". Pledoaria sa se baza pe disproporţia enormă între cei 180.000 de români şi cei „abia vro 5000 alte naţionalităţi"[73]. În toamna anului 1881, un număr de 33 de „fruntaşi" români locali, între care se număra şi dr. Lazăr Petco, solicitau repunerea limbii de predare – româna – în „cele 8 clase reale de la Deva"[74].

Intelectualii români au profitat de vizita prinţului moştenitor, arhiducele Rudolf de Habsburg, la Deva (iulie 1882) pentru ca, alegându-se „o deputăţie de 60 de membri", să se prezinte în faţa acestuia iar „dr. Lazar Petco" /.../ să ţină o scurtă alocuţiune" cu acest prilej[75].

Primăvara anului viitor oferea fruntaşilor români din comitatul Hunedoarei ocazia să pregătească dezbaterea critică a proiectului legii privind „instrucţiunea în şcoalele medii, înaintat dietei din Budapesta". Proiectul de lege respectiv leza şcolile „medii naţionale confesionale". Lazăr Petco se afla printre convocatorii conferinţei tuturor românilor din acest comitat, fixat pentru 10 martie stil nou 1883 în Deva[76].

Respectând cronologia principalelor momente din istoria mişcării naţionale româneşti, îl găsim pe Lazăr Petco în calitate de membru în conducerea Partidului Naţional Român din monarhia dualistă, din momentul unificării sale de la Sibiu, în anul 1881[77].

Pe terenul creditului românesc local, dr. Lazăr Petco s-a numărat printre primii care, în anul 1885[78], „a înfiinţat banca română *Hunedoara* [recte *Hunedoreana*], al cărei prim director dirigent a fost"[79].

---

[70] *George Bariţ şi contemporanii săi*, loc. cit., p.245.

[71] Iulian Petco avea să moară la vârsta de 17 ani, în casa tatălui său, în Arad, în ziua de 19/31 mai 1893, de „hectică"; Cf. DJANA, Col. Reg. de stare civilă Arad, reg. nr. 48/1892-1900, Arad-Centru, ortodocşi români, decedaţi, p.43, poz. 125.

[72] Victor I. Şuiaga, *op.cit.*, p.597.

[73] *Îndrumător în Arhivele Statului Hunedoara*, Bucureşti, 1972, p.26; Cf. Fondul Prefectura judeţului Hunedoara. Vezi şi Victor I. Şuiaga, *op.cit.*, p.599.

[74] Gelu Neamţu, *Din lupta intelectualităţii hunedorene împotriva dualismului austro-ungar (1881-1883)*, în „Sargetia", vol. V, Deva, 1968, p.267-268.

[75] *Ibidem*, p.270.

[76] *Ibidem*, p.277.

[77] *Actele Conferenţei electorale a delegaţilor alegătorilor români din Ungaria şi Transilvania*, Sibiu, 1884, p.8.

[78] Rodica Andruş, *Din istoricul creditului românesc hunedorean (1885-1948)*, în „Sargetia", Deva, vol. XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p.447, anexa I.

[79] DJBAN, SFTR Braşov, loc. cit.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cartea bibliotecarului de la Statul Major al armatei române, de la Bucureşti, ***Nicolae Densuşianu,*** *Revoluţiunea lui Horea* – deşi prohibită (mai apoi, din anul 1885, indezirabilă) în monarhia dualistă austro-ungară – a ajuns şi în mâinile avocatului Lazăr Petco[80], la un an de la tipărire.

În cadrul demersurilor pentru înfiinţarea unor reuniuni feminine de expresie românească, avea loc la 8 septembrie 1886 o primă întrunire a „damelor române". În 30 octombrie avea loc adunarea de constituire a Reuniunii, preşedintă fiind aleasă, nu întâmplător, ***„Ana Dr. Petco, născută Şandor.*** Vicepreşedintă a fost aleasă ***Lucreţia Olariu.*** Între membrele pe viaţă se număra ***Luiza Pop***, născută Şandor (probabil din familia militarului de carieră Şandor de Vist, din Oarda)[81].

Unul dintre băieţi, născut în anul 1868, ***Valeriu Petco***, absolvea dreptul la Budapesta, în anul 1887[82], executându-şi stagiul de candidat de avocat la Arad, unde se mutaseră părinţii săi, probabil în anul 1888. În 1892 era, deja, pretor în Baia de Criş[83]. Apoi a ajuns director financiar în Deva. Murea în anul 1928, fără să fi avut urmaşi[84]. Cel de-al doilea băiat al lui Lazăr Petco, Eugeniu, născut în 1867 (?), devenea sublocotenent chezaro-crăiesc[85].

Tată al numeroasei sale familii, Lazăr Petco „era iubit şi stimat de toţi locuitorii comitatului Hunedoarei, fără escepţiune de naţionalitate"[86]. Aşa a rămas în amintirea devenilor. Nu şi în percepţia celor „dela Judecătorie", din Deva, care „l-au ţinut patru ani fără slujbă" – îşi amintea nepoata sa Eva. Tot ea adăuga că bunicul ei Lazăr Petco „n-a putut profesa pentru că nu a iscălit ceva act împotriva ţăranilor"[87].

Averea lăsată, la Deva, celor „5 copii în viaţă" (în 1897), aşa după cum se configura aceasta în anul 1887, se mărginea la trei grădini, o prăvălie, o casă cu grădină şi o curte[88]. Era cu un an înainte de mutarea sa definitivă din Deva (presupusă a se fi desfăşurat în cursul anului 1888, dacă nu chiar mai devreme cu un an).

---

[80] Stelian Mândruţ, *Contribuţii epistolare la bibliografia operei istoricului Nicolae Densuşianu (1879-1897),* în „Sargetia", Deva, vol. XVIII-XIX, 1984-1985, p.299, nota 17: „lista prenumeranţilor din comitatul Hunedoara" cuprinde 13 persoane, între care figura avocatul /Lazăr/ ***Petco***; Cf. Bibl. Centrală Universitară Cluj-Napoca, Corespondenţa lui Francisc Hossu-Longin, fila 94. Vezi şi valorificarea altui fond documentar: Ioachim Lazăr, *Din corespondenţa lui Nicolae Densuşianu privind difuzarea Chestionarului istoric şi strângerea datelor pentru „Dacia preistorică",* în „Sargetia", vol. XV, 1992-1994, Deva, p.204.

[81] *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei, 1886-1911*, Orăştie, 1912, p.3, 6, 85, 88. Vezi şi Victor I. Şuiaga, *op.cit.*, p.599, care citează paginile 5-6 şi 9 ale monografiei Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei, apărută în anul 1912 la Orăştie.

[82] Cornel Sigmirean, *op.cit.*, p.362; Dr. Victor Suiaga, *Hunedorenii la marea unire, 1 Decembrie 1918*, Deva, 1978, mss. dactilo., p.32.

[83] BARB, Mss. rom. 1013, f. 272 (Ferparul doctorului Atanasie Şandor).

[84] Informaţii de la Eva Cerei (Deva), în anul 1990; V. Suiaga, *op.cit.*, loc. cit.

[85] Francisc Hossu-Longin, *op.cit.*, p.324.

[86] DJBAN, SFTR Braşov, loc. cit. Cu multă probabilitate, textul biografic (o jumătate de filă format A4) despre Lazăr Petco l-a scris fie văduva acestuia, Ana, fie că fiica sa, Aurelia, l-a dictat soţului ei, Alexandru Hossu-Longin; iar textul a fost, apoi, trimis lui Vasile Goldiş sau succesorului acestuia din urmă, la secretariatul S. F. T. R., la începutul secolului al XX-lea, la Braşov.

[87] Informaţie primită de la Eva Cerei, în Deva (septembrie 1990).

[88] DJAN Hunedoara, Deva, Fondul Primăria oraşului Deva, nr. inv. 8 (Registrul de evidenţă a proprietarilor pentru anul 1887), poziţiile 90,102 şi 136.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Mutarea soţilor Petco la Arad în anul 1888[89] părea să comporte motive familiale. Socrul său, Dr. med. Atanasie Şandor, îngrijorat de starea precară a sănătăţii soaţei sale, Iuliana, credem că, a reuşit să-l convingă pe ginerele său, invocându-i posibilitatea de a face parte din conducerea băncii româneşti pe cale de naştere în Arad. Biografia sa menţiona faptul că „a luat parte la înfiinţarea bancei românesci *Victoria*, al cărei preşedinte a fost până la încetarea din viaţă la 3 Martie 1895, în etate de 60 ani, lăsând după sine văduva şi 5 copii în viaţă"[90]. În registrul acţionarilor iniţiali ai acestui institut de credit şi economii, „acţia" nr. 269, a socrului său, „Dr. Atanasie Şandor, proprietar", figura la „1 decembrie 1888, transcrisă pe Dr. Lazar Petco, advocat, Arad", cuprinzând iniţial 100x8 florini[91]. Cercetări ulterioare în arhiva bogată a băncii *Victoria* ar fi de natură să-i releve locul în conducerea acesteia.

La 18 ianuarie 1889 murea soţia lui Atanasie Şandor, născută Iuliana „Fruscha". În ferparul bilingv figurau următorii: „fiica Ana, măritată Petco, advocat în Deva" şi nepoţii „Valeriu, Eugeniu, Olivia, Aurelia, Julian, Anna /şi/ Vilma"[92]. După cum reieşea din ferpar, niciunul dintre copiii Anei nu erau căsătoriţi.

Între această înmormântare şi înscrierea lui Lazăr Petco în Baroul avocaţilor dinArad, în 18 mai 1889[93], a existat un răstimp de patru luni în care ar fi putut avea loc instalarea definitivă a numeroasei sale familii la Arad, în locuinţa socrului său, situată în piaţa mare.

Nici nu trecuseră bine două luni de la înscrierea sa în Baroul din Arad, că soţii Petco au fost rugaţi să fie naşi la cununia frumoasei fiice ***Hortensia***, a judecătorului ***Vasiliu Pagubă*** cu chipeşul june, doctorul în drept ***Ioan Suciu***[94], în biserica Sfântul Ioan Botezătorul din Arad[95]. Alegerea naşilor se datora, cu siguranţă, faptului că familia Pagubă se trăgea din părţile comitatului Zarand, de unde era de origine şi Lazăr Petco. Ambele familii, Petco şi Pagubă, făcuseră parte din elita intelectuală românească a fostului comitat Zărand. Nici în metropola arădeană lucrurile n-au stat altfel.

Tineretul intelectual românesc, relativ numeros, îşi petrecea timpul liber în mod separat de generaţia aşa-zis vârstnică. Avem un exemplu în acest sens, balurile lor, care atrăgeau elita intelectuală neromânească. În cadrul pregătirilor organizatorice pentru balul de la hotelul *Crucea Albă*, în favoarea „tinerimii române mai sărace din Arad", fixat pentru data de 1 februarie stil nou 1890, tânărul

[89] Vezi şi afirmaţia lui Victor I. Şuiaga, în *op.cit.*, p.598, cum că familia Petco s-ar fi mutat în anul 1877 la Arad, bazându-se, probabil, pe informaţiile primite din partea descendenţilor din Deva.

[90] DJBAN, SFTR Braşov, loc. cit

[91] DJANA, Fondul Banca *Victoria Arad*, Registrul de acţii, p.135.

[92] BARB, Mss. rom. nr. 1013, f. 233.

[93] Complexul Muzeal Arad, Colecţia de istorie a oraşului Arad, Registrul nr. 1 al Baroului avocaţilor din Arad (1875-1895), p.306.

[94] Originar din Şiştarovăţ, lângă Lipova, dr. Ioan Suciu a fost principalul organizator al Adunării Naţionale de la Alba Iulia, din ziua de 1 Decembrie 1918 stil nou.

[95] DJANA, Colecţia de stare civilă a oraşului Arad, ortodocşi români, cununaţi, Reg. nr. 5/1885-1917, p.35.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

candidat de avocat ***Valeriu Petco*** se număra între cei 16 membri ai comitetului „aranjor al tinerimii române din Arad". Merită să-i menţionăm pe câţiva dintre aceştia, anume, pe cei care au avut, ulterior, o legătură cu părţile hunedorene: „Dr. ***Silviu Moldovan***, secretar /.../, ***Dr. Aurel Demian [ginerele lui Lazăr Petco – n. n.]*** /.../, ***Dr. Iuliu Herbai*** /şi/ Dr. ***Corneliu Nicoară***"[96].

Statutul socio-profesional al „avocatului pentru cauze publice şi cambiale", Lazăr Petco, îi îngăduia să se implice în activităţi politico-electorale, spre deosebire de magistratul Pagubă. Ca atare, Lazăr Petco nu s-a dezmințit nici de această dată, activizându-se de la început, în *acţiunea memorandistă*. În toamna anului 1890, el expedia o telegramă, din Arad, pe adresa comitetului conducător de la Sibiu: „prin starea sănătăţii împiedecat fiind a participa la conferenţă, cer scuse. Doresc însă ca rezultatul conferenţei să fie cel mai salutar pentru naţiunea română. Cu stimă: Dr. Petco"[97]. Nu a absentat, în schimb, de la momentele următoare ale acţiunii memorandiste româneşti din monarhia dualistă, după cum vom vedea mai jos.

La Arad, Lazăr Petco a reluat firul activităţii sale, de *deputat sinodal*. Cu ocazia Duminicii Tomii a anului 1891, în zilele în care se desfăşura Sinodul anual al Episcopiei arădene, l-a reîntâlnit pe amicul său de tinereţe, academicianul dr. Atanasie Marian Marienescu[98]. Fără greutate, Petco a optat să facă parte din Senatul şcolar al Conzistorului eparhial din Arad. Cunoştea problematica şcolară. Făcea parte dintre cei şase membri mireni ai „Comisiunii administrative a fondaţiunii Birta-Ghiba"[99]. A sprijinit Şcoala elementară românească locală, urmând tradiţia familiei lui Atanasie Şandor.

În aceşti ani (1888-1889), *Asociaţiunea culturală românească arădeană* trecea printr-o serie de încercări, legate, printre altele, de modificarea statutelor, de „ameliorarea stării materiale", de propunerea „adunărilor generale ambulante" şi de „reactivarea Casinei prin subscripţii"[100]. Lazăr Petco a fost reactivat ca membru. Probabil a fost prezent la „Adunarea Generală" din 17/29 aprilie 1889, al cărei preşedinte era episcopul ***Ioan Meţianu***[101], vechea sa cunoştinţă.

Din motive de ordin practic, data adunărilor generale anuale ale Asociaţiunii arădene era fixată în proximitatea datei sinoadelor eparhiale ortodoxe române din Arad. Ambele manifestări erau fixate în jurul Duminicii Tomii. Astfel că, Adunarea generală a Asociaţiunii, din anul 1890, s-a desfăşurat în 9/21 aprilie. De data aceasta, ***Lazăr Petco*** l-a secondat, în calitate de vicepreşedinte ales al Adunării generale, pe episcopul ***Ion Meţianu***, ales, ca întotdeauna, preşedinte[102].

---

[96] „Tribuna", Sibiu, 1889, nr. 269, p.1074, 24 noiembrie/6 decembrie; apud *Aradul şi mişcarea memorandistă*, vol. IV, Arad, 1978, p.90 (şapirografiat).

[97] „Tribuna", Sibiu, 1890, nr. 237, 18/30 oct.

[98] *Protocolul şedinţelor sinodului eparhial din dieceza română greco-ortodoxă a Aradului, 1891*, Arad, 1891, p.8.

[99] „Calendar de la Christos pe anul 1895", Arad, /1894/, p.37, 38 şi 41.

[100] DJANA, FAA, Dosarul nr. 165/1889, f. 5-5 v., Protocolul şedinţei direcţiunii, din 1 ianuarie 1889, punctele 17 şi 18; protocolul şedinţei din 8 februarie 1889, punctele 21 şi 22.

[101] *Idem*, Dos. 164/1888 [sic!], f. 12.

[102] *Idem*, Dosarul nr.167/1890, f. 3.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

La sfârşitul anului 1890, prin strădania finului lui Lazăr Petco, dr. Ioan Suciu, Cabinetul de lectură al Asociaţiunii a fost reactivat, prin înscrierea pe listă a unui număr de 40 de intelectuali români[103]. Avocaţii se aflau în fruntea iniţiativei.

Străduindu-ne să respectăm cronologia activităţilor culturale şi politice, atâtea câte am reuşit să depistăm, suntem nevoiţi să alternăm, fără voia noastră, momentele biografice ale lui Lazăr Petco la Arad. A fost, până la sfârşitul vieţii sale, până în primăvara anului 1895, membru al Asociaţiunii arădene româneşti. Parcurgând lista membrilor din anul 1894, am găsit că L. Petco se număra în procentul de 10% al membrilor care au fost în fruntea *Acţiunii memorandiste* pe plan local[104].

Acţiunea memorandistă se desfăşura aici, la Arad, din plin. „Adunarea generală a alegătorilor români din oraşul Arad, întrunită la 1/13 ianuarie 1892, în Arad", l-a ales în unanimitate pe dr. Lazăr Petco în calitatea de „delegat ordinar pe periodul electoral 1892-1897" la Conferinţa naţională a Partidului Naţional Român, fixată pe data de 8/20 ianuarie 1892, la Sibiu[105]. În drum spre Sibiu, Lazăr Petco s-a oprit la Deva, reuşind să fie ales şi în cercul electoral Deva, alături de ***Alexiu Olariu*** şi alţii[106].

Imediat după revenirea sa la Arad, este nevoit să se ocupe de înmormântarea iubitului său socru, ***dr. Atanasie Şandor***, decedat în 15/27 ianuarie 1892, în Arad, la vârsta de 85 de ani, în urma unei pneumonii[107]. Acesta din urmă lăsa o moştenire mai preţioasă decât bunurile imobiliare: însemnările sale istorice şi memorialistice (despre evenimentele locale din 1848-1849 etc.), traducerile din literatura clasică latină (*Eneida*, „în hexametre" etc) cât şi manuscrisele lucrărilor sale de gramatică. Bănuim că autorul acestora îl familiarizase pe ginerele său despre ineditul şi valoarea culturală a manuscriselor sale.

Între fruntaşii români din Arad care şi-au afirmat, printr-o scrisoare, în 21 iunie 1892, solidaritatea cu dr. Ioan Raţiu (la Turda), se număra dr. Lazăr Petco, alături de juriştii ***Aurel Suciu, George Popa, Nicolae Oncu, Ştefan Cicio-Pop, Petre Truţa*** (care venise de la Baia de Criş) şi alţii, de alte profesii[108].

Demonstraţiile antimemorandiste, „de provocare", pornite din partea unor elemente de expresie maghiară, în cursul zilei de 30 iunie 1892, la cafeneaua Zemplényi, împotriva unor intelectuali români şi a profesorului ***V. Mangra***, au îngrijorat numeroasa populaţie românească a urbei. Acţiunile de intimidare nu s-au

---

[103] *Idem*, f. 12.

[104] DJANA, FAA, Dosarul 187/1894, f. 1 v.

[105] Arhivele Naţionale ale României, Arhiva Istorică Centrală, Bucureşti /prescurtat ANR AICB/, Fondul P.N.R. din Transilvania, Dos. 3. f. 37; apud *Aradul şi mişcarea memorandistă*, vol. II, Arad, 1976, p.74-75.

[106] „Tribuna", Sibiu, 1892, nr. 3, p.10.

[107] Mulţumim pe această cale pentru bunăvoinţa familiei Albu (Deva) întru punerea la dispoziţia noastră a datelor şi portretelor familiei Petco.

[108] „Tribuna", 1892, nr. 132, p.2, 12/24 iunie; apud *Aradul şi mişcarea memorandistă*, vol. I, Arad, 1974, p.19.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

oprit aici. În seara zilei următoare, Seminarul Institutului teologic-pedagogic a fost lapidat de un grup de aproximativ 1000 de persoane[109]. Profesorul ***Roman Ciorogariu*** menţiona „respingerea sângeroasă din partea elevilor şi a meseriaşilor din afară, cari [i-]a[u] luat pe demonstranţi între două pietri şi doi pari"[110].

Văzând nesiguranţa potenţială în care se aflau bunurile culturale din incinta Institutului teologic-pedagogic românesc din Arad, cei doi profesori, Roman Ciorogariu şi ***Vasile Mangra*** s-au decis, în vara anul 1893, să adăpostească unele manuscrise la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, împreună cu manuscrisele şi „bogata corespondenţă" a lui Atanasie Şandor[111]. Transportarea, acestei triple donaţii la destinaţie, a avut loc în acelaşi an, după cum o atestă însemnările făcute pe unele dintre manuscrisele legate ulterior la sediul prestigioasei instituţii din capitala regatului României.

La sfârşitul anului 1893, mai precis în ziua de 27 decembrie 1893, înainte de momentul conferinţei politice româneşti de la Cluj, dr. Petco semna „cu stimă" o telegramă către „Dr. Ioan Raţiu, preşedintele Conferinţei alegătorilor români /de la/ Sibiu , /telegramă pe calea căreia/ se scuza „prin starea sănătăţii" că nu putea să participe[112]. În felul său, avocatul arădean se alătura circumspecţiei celorlalţi confraţi privind oportunitatea şi „justificarea" convocării conferinţei, după cum se exprima în acest sens Aurel Suciu[113].

Acţiunea memorandistă, împreună cu demonstraţiile ei de masă, a îmbogăţit paleta modalităţilor de protest ale mişcării naţionale. Astfel că, la începutul lunii mai 1894, sub preşedinţia avocatului Lazăr Petco, se deschidea, la ora 11.00, adunarea de protest împotriva căsătoriei civile[114].

Nu putem să trecem cu vederea semnătura avocatului dr. L. Petco, alături de colegii arădeni, ***Mihai Veliciu, Aurel Suciu, George Popa, Nicolae Oncu, Petre Truţa Iosif Lengher, Ştefan Cicio-Pop, Vasilie Pop***, şi ***dr. George Popovici,*** împreună cu alţii de altă profesie, pe scrisoarea de mulţumire, din iunie 1894, către deputatul italian ***Imbriani,*** pentru că a fost solidar cu memorandiştii întemniţaţi[115].

Întemniţarea liderilor memorandişti înceta în urma graţierii împărăteşti, în cursul anul 1895.

Locul care i se cuvine doctorului în drept, Lazăr Petco, în istoria celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, este între cei implicaţi la nivel de vârf, pe

---

[109] „Biserica şi Şcoala", Arad, 1892, nr. 26, p.204, 10 iulie stil nou.

[110] DJANA, Fond Roman Ciorogariu, Dos. 10, f. 84 (pagini decupate).

[111] *Analele Academiei Române, secţiunea II-a, tomul XVI, 1893-1894, Partea administrativă şi dezbaterile,* Bucureşti, 1894, p.12; apud Vasile Popeangă, *Aradul – centru politic al luptei naţionale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timişoara, 1978, p.107.

[112] ANR AICB, Fondul P.N.R. din Transilvania, Dos. 3. f. 106; apud *Aradul şi mişcarea memorandistă,* vol. II, Arad, 1976, p.106.

[113] *Idem,* f. 102; apud *Aradul şi mişcarea memorandistă,* vol. II, Arad, 1976, p.107.

[114] „Biserica şi Şcoala", Arad, 1894, nr. 17, p.131.

[115] „Dreptatea", Timişoara, 1894, nr. 131, 16/28 iulie, p.3; apud *Aradul şi mişcarea memorandistă,* vol. I, Arad, 1974, 53; „Alföld", Arad, 1894, nr. 147, 28 iunie, p.3; apud *Aradul şi mişcarea memorandistă,* vol. III, p.127.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

creasta valului reformelor modernizatoare central-europene, el având mereu în minte, pe primul loc, apărarea intereselor etno-identitare şi naţionale româneşti.

După decesul soţului ei, la 3 martie 1895, ***Ana Petco*** s-a pregătit să se retragă la Deva, unde locuia fiica sa ***Aurelia***, căsătorită cu ***Alexandru Hossu-Longin***[116]. Baia de Criş şi Băiţa, ambele pe teritoriul comitatului Hunedoara, erau locuite de rudele soţului ei defunct. Iar fiul ei, ***Valeriu*** era conducătorul preturii Baia de Criş. La Arad se simţea însingurată. Tatăl îi fusese, pe semne, ultima rudă în viaţă, dacă ne gândim la faptul că portretele socrilor lui Atanasie Şandor au fost duse de către Ana Petco la Deva[117]. Pe urmă, corespondenţa lui Lazăr Petco cât şi cea a lui Atanasie Şandor, care nu fusese donată Bibliotecii Academiei Române, s-a pierdut, la un moment dat, în Deva, datorită unor vecini care au făcut curăţenie în podul casei[118].

Activitatea socio-culturală a văduvei ***Ana Petco*** la Deva a continuat să fie remarcabilă. Ea a fost pusă în lumină de evoluţia ei pianistică în „concertul dat cu prilejul adunării *Astrei* de la Deva". Articolul semnat de către un grup de intelectuali de frunte din Ardeal afirma cu aplomb faptul că „pentru întâia oară interpreţii nu mai erau simpli diletanţi, ci artişti realizaţi, unii dintre ei cunoscuţi şi în străinătate", caracterizându-i pe următorii: „***Valeria Pop*** (soprană), ***G/uilelm/ Şorban*** (pianist şi compozitor), ***Adelina Piso*** (vioară***), Olimpia Bardosy*** (pian), ***Ana Petro*** /**recte** ***Petco***/, ***Ioan Dămian*** (bariton la opera din Berlin)"[119].

Familia Petco o pierdea în anul 1916 pe Ana, văduva avocatului Lazăr Petco.

---

[116] Informaţie primită de la Eva Cerei în septembrie 1991, în oraşul Deva.

[117] Mulţumiri se cuvin aduse muzeografei Maria Vârtopeanu pentru bunăvoinţa dovedită în investigarea de teren. Portretele amintite au fost fotografiate cu concursul fotografului de pe lângă Muzeul de istorie din Deva, în toamna anului 1990. Menţionăm faptul că o copie a portretului, inedit, al medicului şi profesorului Atanasie Şandor, a fost pus în expoziţia permanentă de istorie a Muzeului Judeţean Arad, la panoul Şcolii Ardelene.

[118] Informaţie primită în septembrie 1991 de la Eva Cerei, în Deva.

[119] E. Daianu, T. Mihai, A. I. Iuga, G. Şorban, V. Bontescu, *Astra şi arta. Concertul de la Deva,* în „Tribuna", Sibiu, anul XVI, 1899, nr. 184-189, p.735-755; apud Elena Stan, *Momentul TRIBUNEI,* p.205, nota 157; p.168-169.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

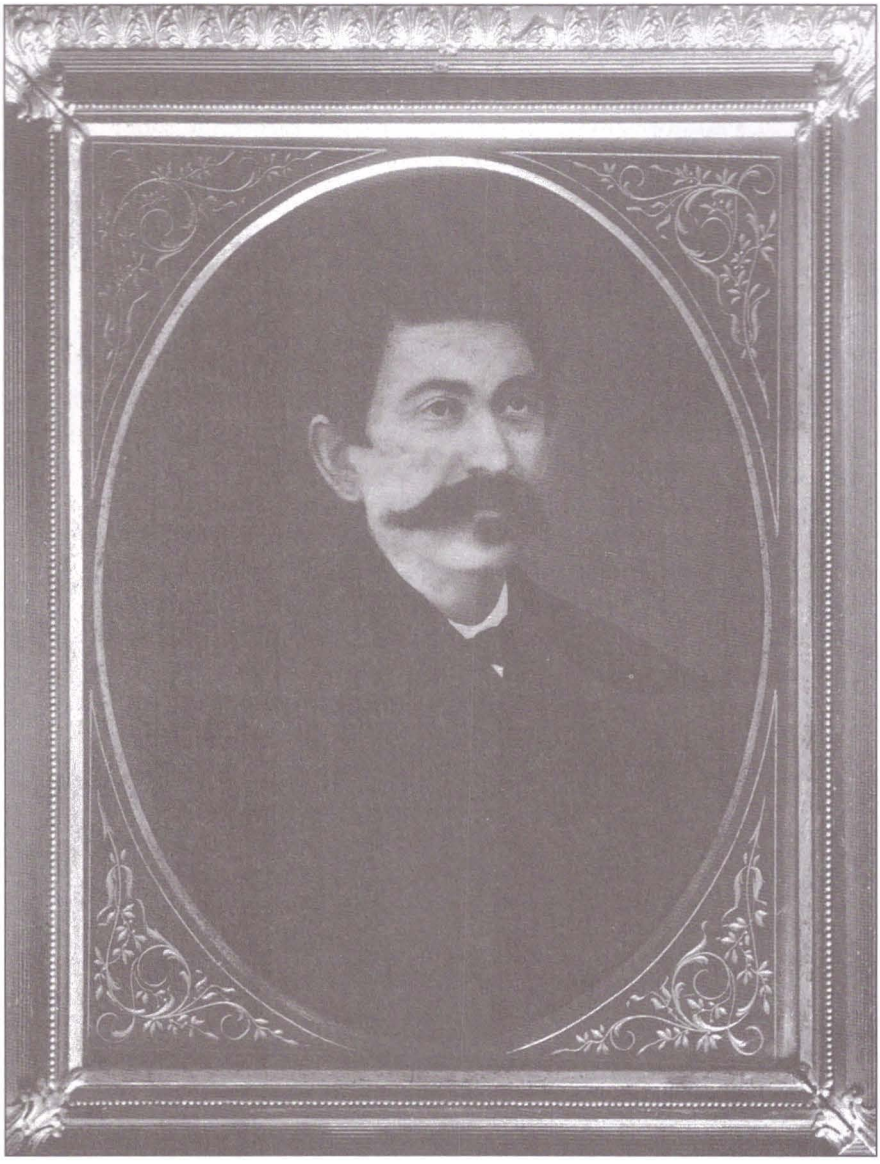

Dr. în drept Lazăr Petco

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ana Petco, născută Şandor

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

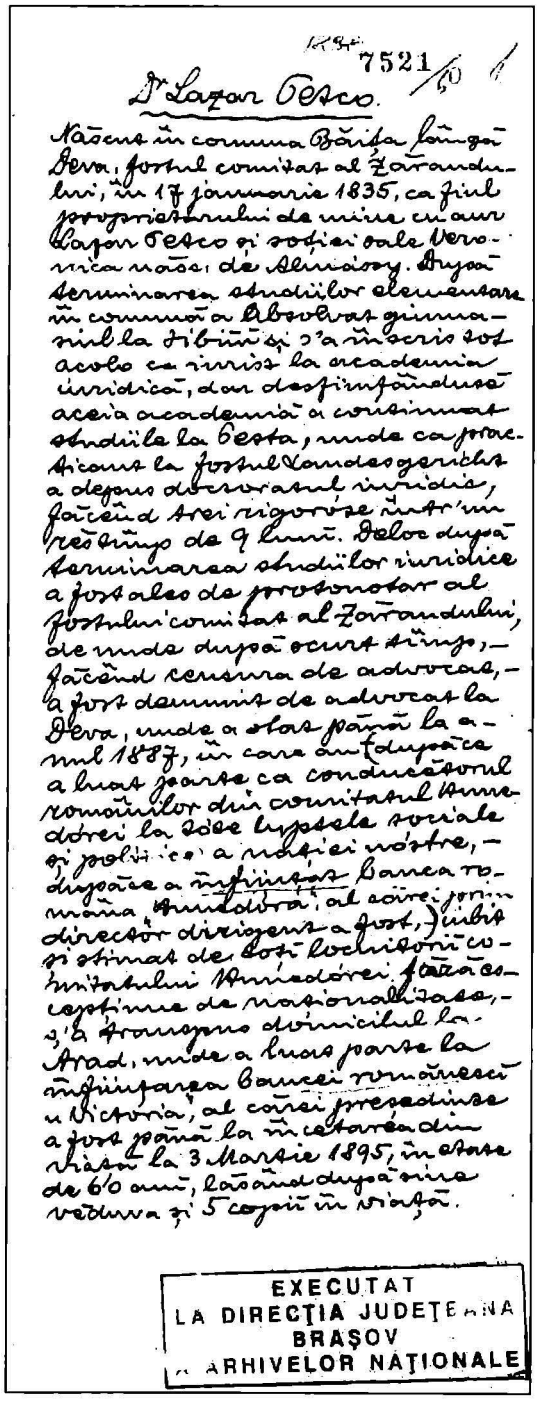

7521/60

Dr Lazar Petco.

Născut în comuna Bărăşa lângă Deva, fostul comitat al Zărandului, în 17 ianuarie 1835, ca fiul proprietarului de mine cu aur Lazar Petco şi soţiei sale Veronica născ. de Alexiovy. După terminarea studiilor elementare în comună a absolvat gimnaziul la Sibiiu şi s'a înscris sub acelo ca juris. la academia juridică, dar desfiinţându-se acea academiă a continuat studiile la Pesta, unde ca practicant la fostul Landesgericht a depus absolvatul juridic, făcând trei riguroase într'un restimp de 9 luni. Deloc după terminarea studiilor juridice a fost ales de protonotar al fostului comitat al Zărandului, de unde după ocurt timp, — făcând censura de advocat, — a fost dimis de advocat la Deva, unde a stat până la a. 1887, în care an după ce a luat parte ca conducătorul românilor din comitatul Hunedorei la zilele luptele sociale şi politice ale nostre, — după ce a înfiinţat Banca română Hunedoara, al cărei primu director diriguens a fost, iubit şi stimat de toţi locuitorii comitatului Hunedorei, făcând cestiune de naţionalitate, s'a strămutat domiciliul la Arad, unde a luat parte la înfiinţarea Băncei românesci „Victoria", al cărei preşedinte a fost până la încetarea din viaţă la 3 Martie 1895, în etate de 60 ani, lăsând după sine văduva şi 5 copii în viaţă.

EXECUTAT
LA DIRECŢIA JUDEŢEANA
BRAŞOV
A ARHIVELOR NAŢIONALE

Manuscris biografic Petco Lazar

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LAZAR PETCO DANS LE MOUVEMENT NATIONAL (1835-1895)

Résumé

Au delà des détails biographiques, inédits, notre ouvrage essaye apporter une meilleur compréhension de l'implication plénière du docteur en droit Lazar Petco, aussi bien de quelques membres de sa famille dans le mouvement national roumain de l'étendue de la monarchie habsbourgeoise, dans la deuxième partie du XIX-ème siècle, en espèce, parmi les centres urbaines Deva, Arad, Baia de Criş et, non pas dans le dernier rang, à Sibiu.

Il sont mis en évidence les contextes des effort d'émancipation du peuple roumain, dans une époque d'essor réformateur, pour comprendre les action de ce juriste, dans l'intervalle de plus de 38 années de son activité civique (1856-1894).

Sur le plan de la lutte parlementaire antidualiste, l'avocat Lazar Petco a été présent à Sibiu, Cluj et à Budapest. Sur le plan associationiste-culturel d'essence laïque et d'expression roumaine, il fut membre fondateur de l'Association Transylvaine de Sibiu, de l'Association Nationale d'Arad pour la Culture et pour la Conversation du Peuple Roumain, de la Société pour le Fond de Théâtre Roumain, aussi bien que des Casino Roumains de Deva et d' Arad.

Il fut membre des Synodes de l'église orthodoxe roumaine, nommément, le métropolitain de Sibiu et de l'évêché d'Arad.

De même, il a été membre des Conférences nationaux-politiques roumaines de Sibiu, aussi bien que des Clubs du parti national roumain, à Deva et à Arad. Il a pris part à l'action mémorandiste.

Dr. Lazar Petco a soutenu les écoles roumaines de niveau élémentaire et a milité pour la propagation de l'enseignement de cours inférieur lycée. Et, finalement, il a eu une majeure contribution au fondation des sociétés de crédit, avec capital roumain, autant à Deva que à Arad.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A COMUNITĂȚII ROMÂNEȘTI ÎN LOCALITATEA ROMOS (1850-1920)

Camelia Stanciu, Adrian Stroia

Există destul de puține studii demografice referitoare la satele și comunele județului Hunedoara, majoritatea bazându-se pe recensămintele efectuate de autoritățile austriece, apoi austro-ungare, de aceea considerăm binevenit un studiu de acest gen. O mare bogăție de informație legată de evoluția populației este deținută de registrele parohiale. Acestea, în funcție de capacitatea de muncă sau conștiinciozitatea preotului pot furniza informații complete și complexe sau mai lacunare. Localitatea care am ales-o este una dintre primele trei comunități săsești întemeiate în Ardeal (cu toate aceste din motive obiective ne vom ocupa acum doar de comunitatea românească din Romos). Denumirea satului a cunoscut modificări dea-lungul timpului, iar denumirea actuală de Romos este păstrată din anul 1850. Locuitorii din Romos sunt menționați în documentele care fac referire la răscoala lui Horea, la revoluția de la 1848 și cele două războaie mondiale. De aceea se poate aprecia că Romosul a participat la aceste evenimente cruciale din istoria națională, fiind o entitate activă.

În ceea ce privește poziționarea geografică, localitatea Romos, se află pe drumul național 7, de la Orăștie spre Sebeș. La intersecția cu Halta Geoagiu se face un drum comunal spre dreapta care ne duce spre comuna Romos. Romosul este cea mai mare localitate, din punct de vedere teritorial, din cadrul comunei cu același nume, fiind alcătuită din cinci sate (Romos, Romoșel, Ciungu Mare, Vaidei și Pișchinți).

Revenind la lucrarea de față, sursa fundamentală a cercetării este registrul parohial, care după 1952 a cunoscut o mai bună inventariere și o atenție deosebită, în ceea ce privește conservarea, din partea Arhivelor Statului din România. Inițial registrul de stare civilă a avut o formă mai simplă, fiind în fapt o listare de nume, ca mai târziu el să devină o adevărată sursă de informații diversificate, de conturare a unei lumi trecute. În „Civilizația Europei clasice", binecunoscuta și apreciata operă a lui Pierre Chanu, acesta ne vorbea despre necesitatea valorificării registrelor parohiale pe care le considera „sursă pentru istoria demografică, dar și mai mult,[...] sursă pentru istoria globală"[1]. Rezultatele prelucrării registrelor parohiale (greco-catolice și ortodoxe) au relevat aspecte interesante ale evoluției natalității și mortalității ale acestei comunități. Putem urmări foarte bine și fenomenul căsătoriei și recăsătoriei pentru a crea un cadru cât mai veridic al societății respective. Analiza de față își asumă unele lacune datorate, pe de o parte slabei instruiri, lipsei de interes sau neglijenței parohilor locali, care nu au completat întotdeauna cu conștiinciozitate toate rubricile existente în registrele de stare civilă, iar pe de altă parte deteriorării în timp a surselor noastre.

[1] *Pierre Chanu*, Civilizația Europei clasice, vol. I, București, 1989, p. 212.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

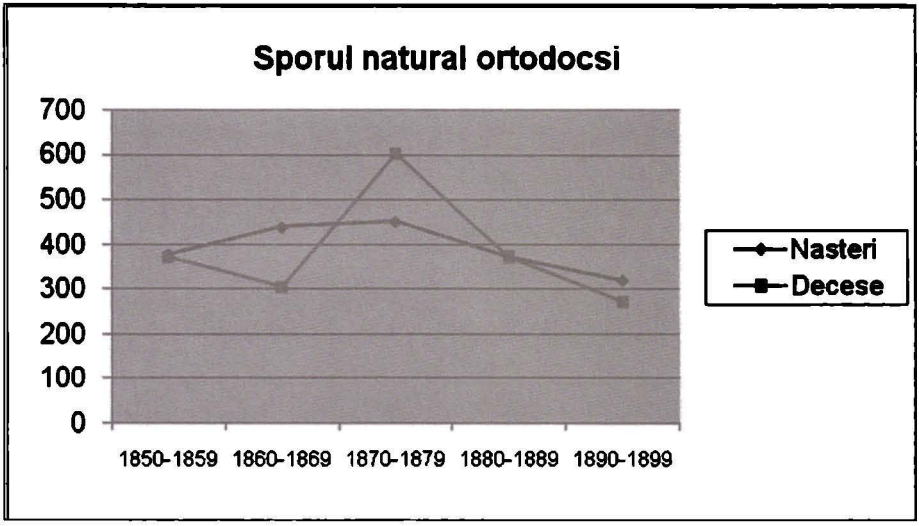

În ceea ce priveşte comunitatea de religie greco-catolică, sporul natural al acesteia l-am urmărit în intervalul de timp 1850-1874, asta datorându-se lipsei de informaţii din cadrul surselor noastre. În acest context putem preciza că între 1860-1869 naşterile au avut un sensibil avantaj, fiind înregistrate un număr de 108 (dintre care 61 băieţi şi 47 fete), în timp ce decesele au fost în număr de 100[5].

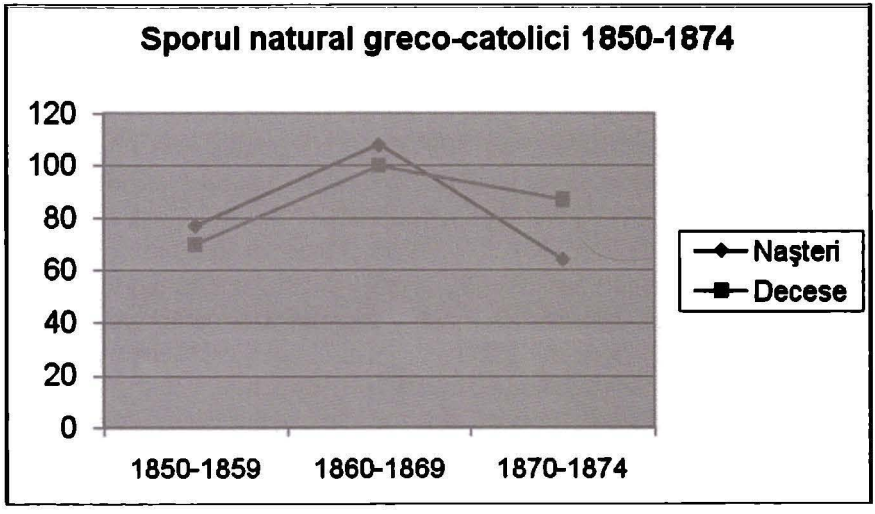

[5] *Ibidem*, Parohia greco-catolică Romos, Dosar 1/1830-1901,Romos, f. 1-20.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Având ca punct de plecare în cercetarea de faţă anul 1850 ne oprim asupra recensământului efectuat în acelaşi an în Transilvania. Putem preciza că în localitatea Romos existau 2046 de locuitori, dintre care 1578 români reprezentând 77% din total (ortodocşi 1490, 266 greco-catolici şi 290 evanghelici), ca mai târziu cu 7 ani populaţia să ajungă la 1941 de localnici (conform recensământului din 1857)[2].

Urmărind evoluţia populaţiei din Romos conform recensămintelor din 1850, 1857, 1880, 1900 şi 1910 putem afirma a că a fost mai degrabă o scădere, o involuţie pe care a suferit-o comunitatea în cei 60 de ani; şi una destul de vizibilă.

Evoluţia populaţiei din Romos conform recensămintelor

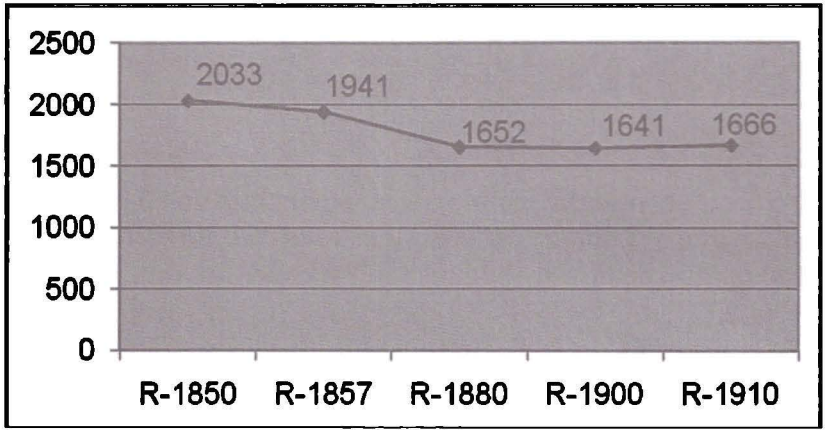

În această lucrare am realizat o prezentare cât mai amănunţită a celor trei evenimente importante din viaţa unui om (naşterea, căsătoria şi moartea), evenimente demografice care ajută la reconstituirea în ansamblul a unei comunităţi româneşti din a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi începutul sec. XX.

Pe o perioadă de 50 de ani (1850-1900) sporul natural al populaţiei de rit ortodox a fost în continuă fluctuaţie, intervalul cu cel mai mare indice al deceselor (601) fiind 1870-1879. Din cei 601 de morţi, 355 erau de sex masculin, iar 246 de sex feminin[3]. Aici semnalăm faptul că anul 1873 consemnează un număr de 181 de decese. Preoţii locali nu au trecut la rubrica dedicată cauzei morţii holera, care a făcut în acel moment zeci de victime în zonă, fiind consemnată ca firească, însă numărul record de morţi ne demonstrează că respectiva boală a avut şi aici victimele sale. Un lucru similar putem sesiza şi în cazul naşterilor, adică persoanele de sex bărbătesc (230) predomină în faţa celor de sex feminin(208)[4].

[2] *Recensământul din 1850.*Transilvania, Ediţia a II-a, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 298-301.

[3] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Hunedoara (în continuare D.J.A.N.H.), *Fond: Registre parohiale,* Parohia ortodoxă Romos, Dosar 6/1872-1902, f. 1-30.

[4] *Ibidem*, Dosar 2/1871-1936, f. 1-29.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX mica localitate din Ardeal depindea încă de tradiţii, religie şi implicit biserică, fie ea ortodoxă sau greco-catolică. Analizând fiecare deceniu în parte, în cadrul confesiunii ortodoxe, vom observa că începând cu anul 1850 până în 1900 natalitatea oscilează foarte mult de la 318 nou născuţi între 1890-1899 la 438 naşteri între 1860-1869[6]. După 1900 numărul naşterilor va scădea simţitor, mai ales în preajma Primului Război Mondial, cel mai mare nivel fiind atins în intervalul 1900-1909 de 312. După cum bine se ştie, viaţa individului, în special a celui din mediul rural trebuia să urmeze o traiectorie pe care biserica o implementase secole de-a rândul în conştiinţa românului. Aici putem vorbi de naşterile legale, adică datoria cuplului de a întemeia o familie în cadrul căreia să procreeze. Această familie îşi căpăta legitimitatea în faţa preotului, deşi perioada pe care ne axăm aduce cu sine încercarea puterii statului de a prelua din prerogativele bisericii. Procrearea, la rândul ei, era condiţionată de normele religioase, dar şi de tradiţii, practici din lumea satului. Plecând de la perioadele celor două mari posturi de peste an (Crăciunului sau a Naşterii Domnului, Paştelui), la care se adaugă celelalte posturi de durată mai redusă (Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel şi Adormirea Maicii Domnului) şi până la muncile agricole toate influenţau procrearea, implicit naşterile din rândul enoriaşilor ortodocşi şi greco-catolici romosani. Astfel în reprezentările de mai jos putem urmări îndeaproape reflectarea concepţiilor aproape cu fidelitate în naşteri. Luna ianuarie reprezintă cea mai productivă perioadă din punct de vedere al procreării (267), iar acest lucru este unul uşor de înţeles, fiind un timp al repausului pe care omul îl ia de la muncile câmpului şi în care nu există piedici din punct de vedere religios. Urmează apoi lunile iunie (239), mai (223), septembrie (203), în care dacă ne uităm atent vedem aceleaşi caracteristici ale lunii anterioare, în general urmate de individ. Luna cu cele mai puţine naşteri înregistrate în parohia ortodoxă din Romos dea-lungul perioadei (1850-1900) este mai (163).

Sunt menţionate de preot în registrul parohial naşteri din care au rezultat gemeni. Aici pomenim familia Urâtoiu, Teodor şi Ioana, care în 17 decembrie 1876 au devenit părinţii o doi băieţi gemeni[7].

În ceea ce priveşte credincioşii greco-catolici observaţiile sunt efectuate doar în perioada 1850-1874, datorită lipsei de surse. Amintim intervalul 1860-1869 când sunt consemnate 108 naşteri din care 61 de sex masculin şi 47 de sex feminin[8]. Totuşi putem observa la ambele confesiuni o creştere sensibilă a numărului de naşteri în rândul persoanelor de sex bărbătesc.

[6] *Ibidem*, Parohia ortodoxă Romos, Dosar 5/1851-1871, fila 1-76; Dosar 2/1971-1936, f. 1-30.
[7] *Ibidem*, Parohia ortodoxă Romos, Dosar 2/1871-1936, f. 17.
[8] *Ibidem*, Parohia greco-catolică Romos, Dosar 1/1830-1901, f. 66-89.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

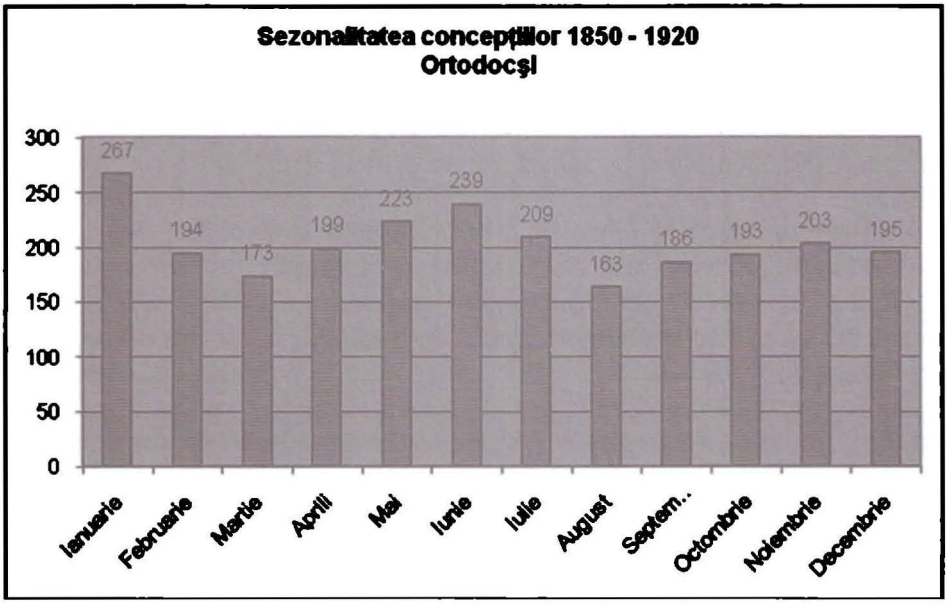

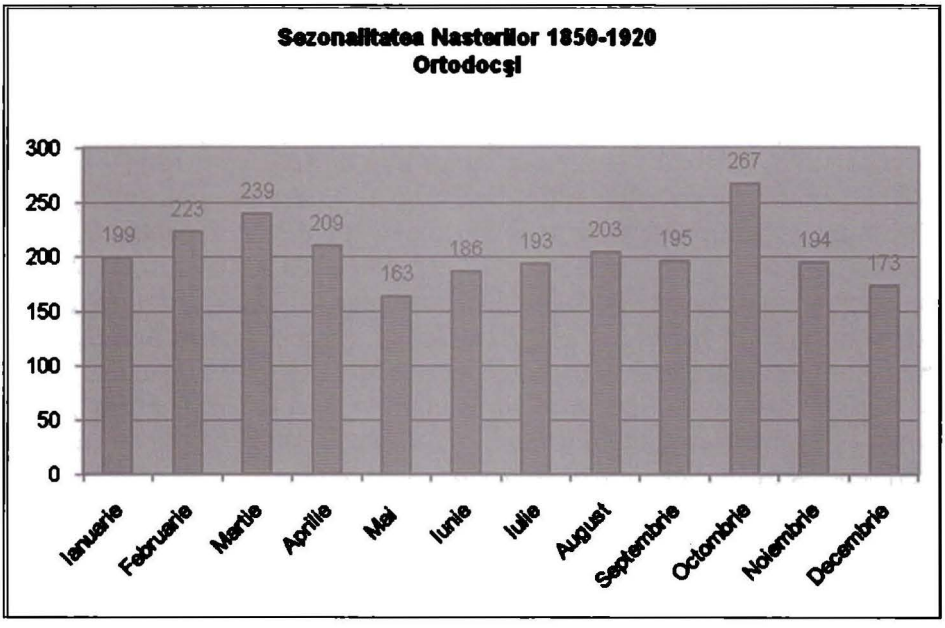

În parohia ortodoxă Romos preotul a consemnat în registrele parohiale un total de aproximativ 2444 de naşteri într-un interval de 70 de ani. Din acest număr putem aprecia că 4% au fost naşteri ilegitime, adică copii născuţi în afara instituţiei familiale.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

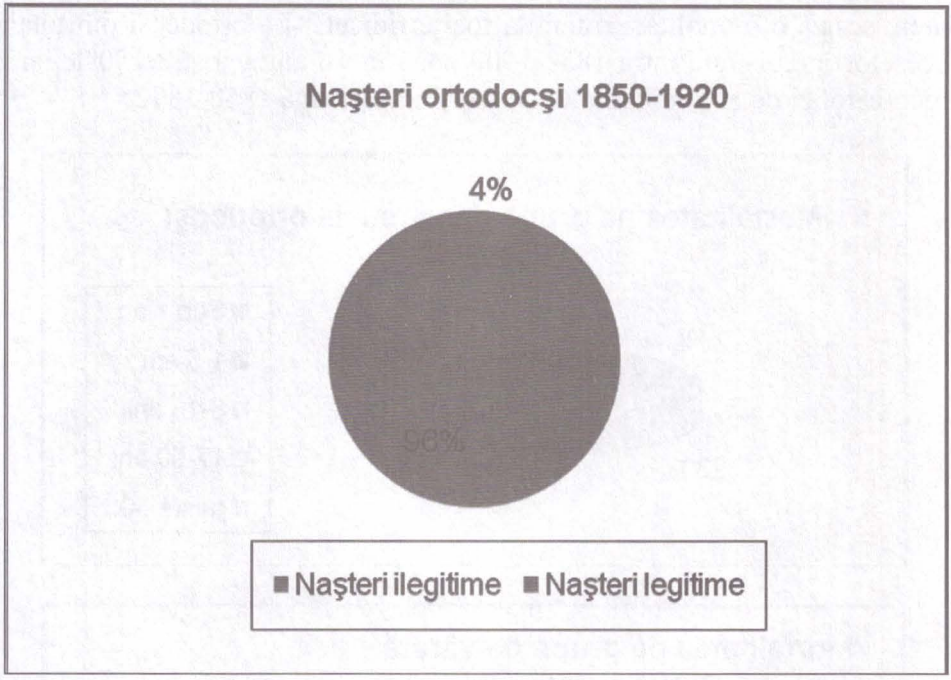

Trecem în analiza noastră spre un alt fenomen demografic: mortalitatea. În cadrul comunității româneşti din Romos pe o perioadă de 70 de ani au fost consemnate un număr de 2264 decese, dintre care 257 au fost înregistrate în rândul greco-catolicilor, iar 2007 la ortodocşi. Cauzele mortalității sunt variate, dar problema majoră este chiar lipsa în dreptul acestei rubrici a cauzei. În registrele parohiale dedicate deceselor este trecută cauza sau felul morții. Moartea era prezentată sub două feluri: ordinară şi extraordinară. În ceea ce priveşte moartea extraordinară, ea punea capăt vieții într-un mod violent, brutal: cazuri de împuşcare (cazul lui Petru Tănase, în vârstă de 48 de ani, din parohia ortodoxă, care la 27 octombrie 1890 a murit împuşcat),[9] trăsnet, de nebunie, înec.

Cele mai frecvente cauze de deces sunt: vărsat (56), tuse (30), difterie (28), boală de apă (17), bubă de grumaz (11), zgârci (10), tuberculoză (5), aprindere de plămâni, aprindere de creieri, oftică, junghi, cancer, boli specifice perioadei. Trebuie menționat încă o dată anul 1873, fiind unul nefast, în care holera a făcut zeci de victime în această zonă.

Restul deceselor sunt trecute ca „firești", „ordinare" sau „naturale", chiar şi în cazurile în care vorbim de copii. În reprezentările de mai jos

[9] *Ibidem*, Parohia ortodoxă Romos, Dosar 6/1872-1902, f. 75.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

putem sesiza o mortalitate infantilă foarte ridicată. La ortodocşi din totalul deceselor înregistrate între 1850-1900 până în 16 ani a fost de 50%, iar la greco-catolici de 57% din totalul de morţi în perioada 1850-1872.

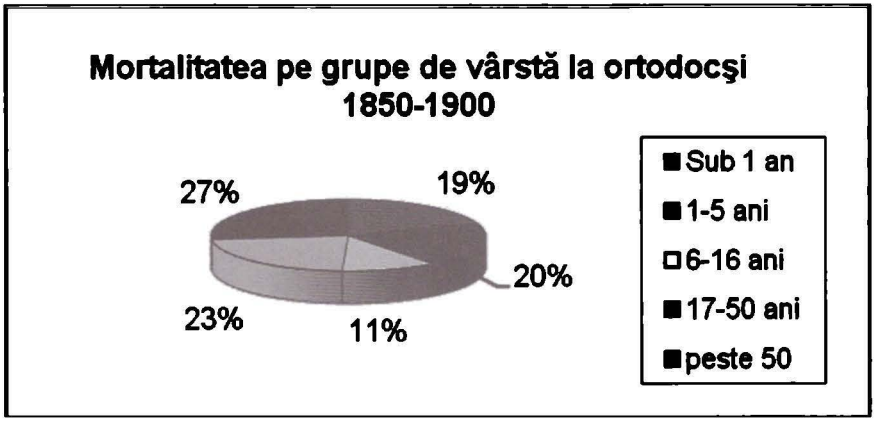

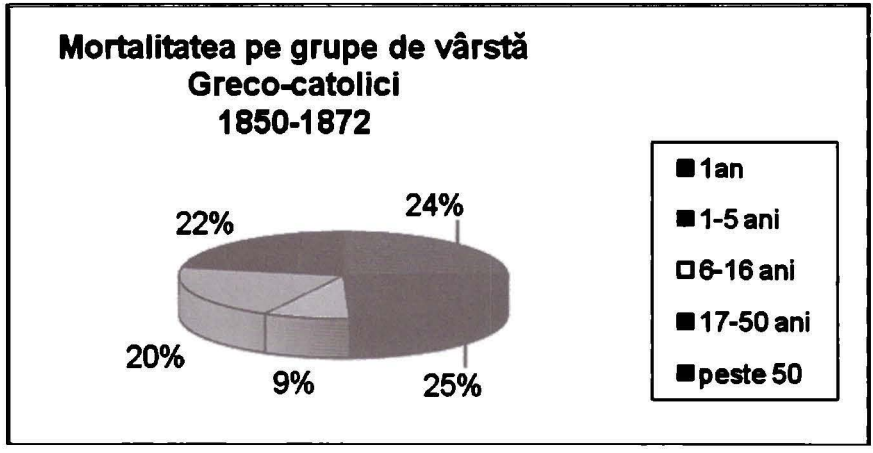

Luna cu cea mai ridicată rată a mortalităţii la ortodocşi a fost decembrie (242), urmată de ianuarie (204), martie (216) şi aprilie (200). Sunt lunile de iarnă şi primăvara când organismul individului este slăbit, incapabil să lupte cu bolile din cauza lipsei de vitamine necesare şi care nu se regăseau în alimentaţie.

În localitatea Romos între 1850-1900 sunt consemnate în cadrul comunităţii româneşti (ortodocşi şi greco-catolici) 738 de căsătorii. Căsătoria marchează prima secvenţă din ciclul familiei, care include un alt eveniment demografic-naşterea şi se termină cu moartea, decesul unuia dintre soţi sau poate cu un divorţ. Cele mai multe căsătorii le găsim în

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

rândul ortodocşilor (605), parohia acestora fiind mai mare decât a celor de rit greco-catolic. Căsătoria, în mediu rural studiat, este singura cale de integrare şi de acceptare a individului în societate. Numărul cel mai mare de cununii a fost în prima parte a perioadei până prin 1880, moment în care va începe să scadă treptat. Putem să specificăm anul 1874 cu un număr record de 27 de căsătorii, apoi 1862 cu 22 de căsătorii şi 1882 cu 23. În registrele parohiale ceilalţi ani au consemnate, în general maxim 20 de căsătorii. O medie a acestor ani stabilindu-se undeva la 10.

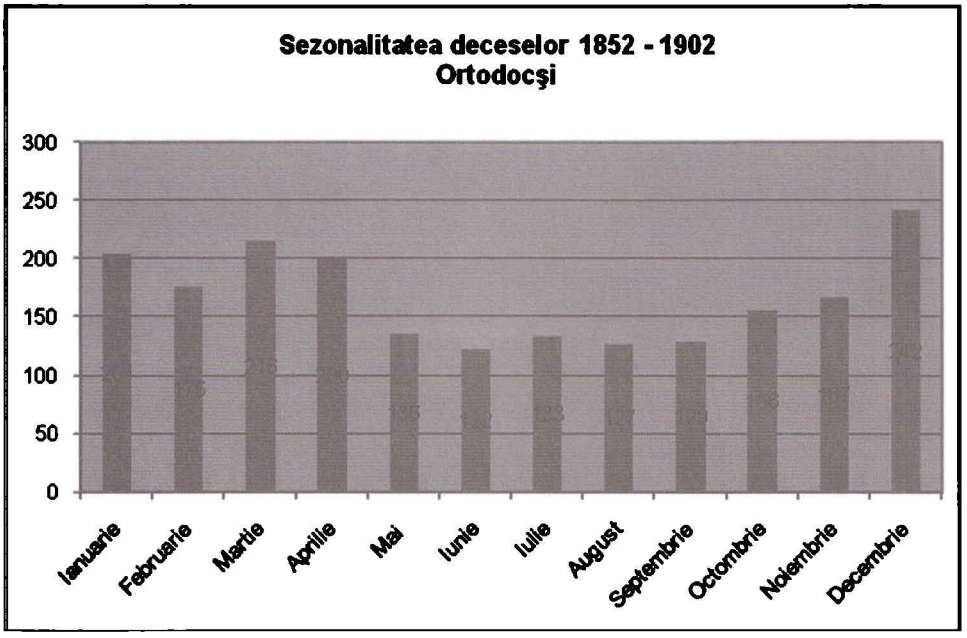

Căsătoria, la fel ca şi procrearea, era condiţionată de către biserică, prin intermediul posturilor. Exista apoi o lungă perioadă premergătoare căsătoriei propriu-zise, concretizată prin tocmeală (învoială), logodnă şi vestiri. Toate acestea trebuiau să fie efectuate în vederea obţinerii acordului atât de la părinţii mirilor, dar în special de la preotul parohiei. Sezonalitatea căsătoriilor era condiţionată, pe de altă parte şi de agricultură, cu toate muncile pe care aceasta la impunea. Cele mai puţine căsătorii au fost efectuate în lunile de vară (iunie-25, iulie-10, august-4) şi toamnă (septembrie-13), momente în care omul de la sat nu stopa lucrările agricole pentru a organiza un astfel de eveniment. Organizarea unei căsătorii implica foarte mult timp datorită etapelor care trebuiau urmate (cununia religioasă, ospăţul) şi nu putea fi omisă nici una. Singura etapă care nu o găsim atât de

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

des întâlnită aici este călătoria de nuntă (luna de miere), care de regulă o întâlnim în mediul urban. În cealaltă parte, a perioadelor din an cu un număr mare de căsătorii sunt lunile de iarnă: ianuarie-114, februarie-90 sau cele de primăvară, după perioada Paştelui: mai-68.

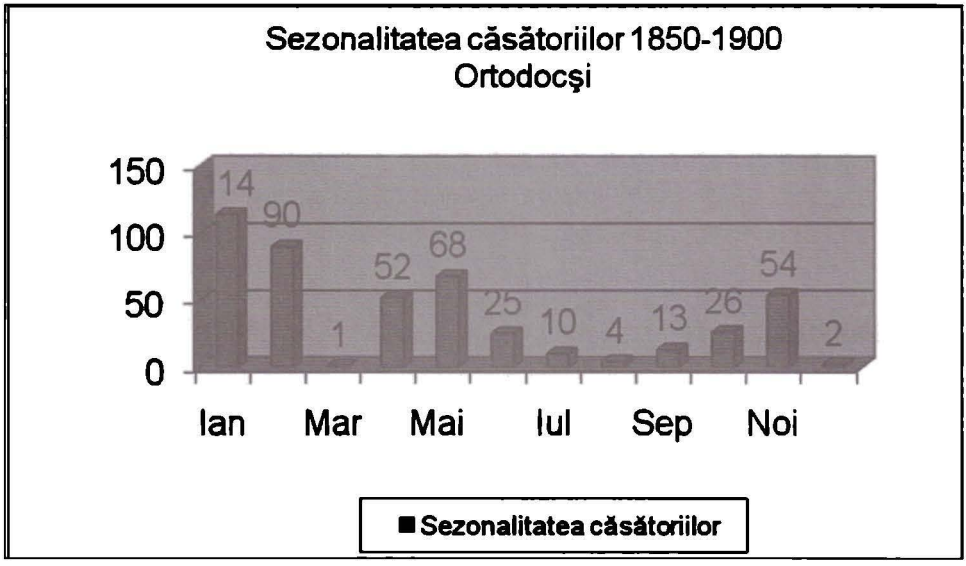

În ceea ce priveşte tipul căsătoriei, în perioada 1850-1900, în cele două parohii din totalul cununiilor (738) 8% sunt căsătorii exogame, adică unul dintre miri nu face parte din comunitatea romosană. Sunt localnici ai satelor din comună: Romoşel, Pişchinţi, Vaidei, Ciungu Mare sau cele învecinate: Geoagiu, Homorod, Mada, Boiu; chiar şi din oraşul Orăştie.

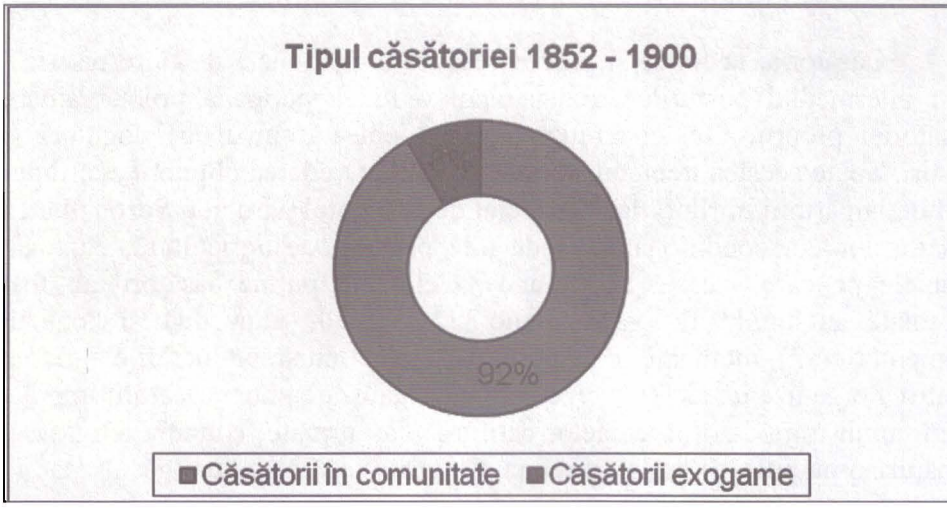

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Oprindu-ne apoi asupra vârstei optime a mirilor, potrivit canoanelor bisericeşti, aceasta se înscria între 16 ani la femei şi peste 18 de ani la bărbaţi. A existat o legislaţie austriacă şi un model marital occidental pe care bărbaţii români, în special cei din comunităţi cu saşi, cum este şi cazul nostru, l-au adoptat[10].

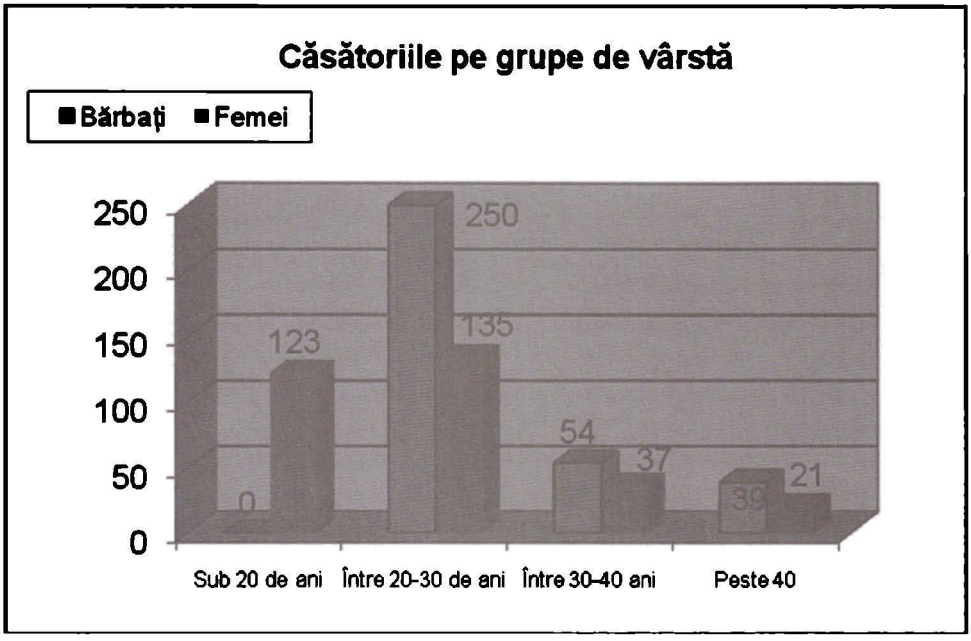

Creşterea vârstei căsătoriei la bărbaţi la 22-23 de ani se datorează în primul rând raţiunilor de ordin militar. De aceea se observă foarte uşor că între 1850-1920 în localitatea Romos, în cele două parohii, nu s-au înregistrat căsătorii a căror mire să nu depăşească vârsta de 20 de ani. Fetele sunt în număr de 123 care nu au împlinit anii respectivi până în momentul căsătoriei. Putem aminti aici căsătoria din 18 iunie 1865 desfăşurată în parohia ortodoxă între Furdui Ştefan de 27 ani din localitatea Boiu şi Sânza Urs în vârstă de 16 ani din Romos[11]; această căsătorie fiind inclusă şi în cele exogame. Cele mai frecvente căsătorii sunt încheiate între indivizi a căror etate este cuprinsă între 20-30 de ani (250 bărbaţi şi 135 femei). Aceasta este perioada optimă de închegare a unei familii; situaţie caracteristică întregii societăţi transilvane din a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea şi

[10] Simion Retegan, *Reglementări oficiale şi reacţii populare privind vârsta maritală la românii din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1850-1870)*, în *Populaţia României. Trecut, prezent, viitor*, VII, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 201.

[11] D.J.A.N.H., *Fond: Registre parohiale...*, Parohia ortodoxă Romos, Dosar 4/1851-1950, f. 16.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

începutul secolului XX. Peste vârsta de 30 de ani rata căsătoriei scade, atât în rândul bărbaţilor (54), dar şi a femeilor (37), mirii fiind în general acum la a doua căsătorie. Sunt şi cazuri de căsătorii în cadrul cărora unul din miri avea peste 40 de ani. Acestea sunt de fapt recăsătorii efectuate în urma unor divorţuri sau a decesului unui soţ.

Lucrarea se constituie astfel într-o privire de ansamblu, un tablou retrospectiv al momentelor fundamentale atunci si acum ale vieţii omeneşti. Creează un decor în care individul şi-a desfăşurat activităţile specifice traiului secolelor XIX-XX, iar pe de altă parte poate fi un punct de plecare pentru alte studii mai ample.

DEMOGRAFISCHE ENTWICKLUNG DER RUMÄNISCHEN GESELLSCHAFT AUS ROMOS (1850-1920)

Zusammenfaßung

Das Ort Romos im Kreis Hunedoara ist eine der drei erst-gegründeten sächsischen Gesellschaften aus Siebenbürgen. Dieses Werk benützt die orthodoxen und greco-katolischen Pfarrbücher und enthüllt die drei demographischen Erscheinungsformen der rumänischen Gesellschaft aus Romos in der zweiten Hälfte des 19 Jahrhunderts und am Anfang des 20 Jahrhunderts: die Natalität, die Heirat, der Tod. Gemäss der durchgeführten Volkszälungen von 1850 bis 1910, die Bevölkerung aus Romos ist von 2033 auf 1666 Einwohner gesunken. In dieser Zeitspanne von 70 Jahren wurden 2693 Geburten und 2264 Tode eingetragen. Aus der verschiedenen Todesursachen der gesamten Todeszahl , ein hohes Prozent betrachtet Kindertot (fast 50%). Das Hochzeitsalter ist in dieser Periode von 16 Jahren bei Frauen und 18 bei Maenner zu 22-23 Jahren gestigen. Dieses Muster wurde von der rumänischen Bevölkerung in den sächsischen Ortschaften angenommen. Gemäss der Pfarrbücher sind 738 Heiraten in den beiden Konfessionen eingetragen.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERAŢII PRIVIND IMPLICAREA UNOR PERSONALITĂŢI ŞI SOCIETĂŢI CULTURALE HUNEDORENE PENTRU MENŢINEREA LIMBII ROMÂNE ÎN ADMINISTRAŢIE ŞI ŞCOLI 1860-1918

Roxana Gabriela Nicola

Prima componentă a unei vieţi spirituale la orice popor este limba. Lupta pentru limba maternă, pentru păstrarea caracterului ei originar şi pentru păstrarea funcţiei sale creatoare de cultură, a fost în Transilvania mai îndârjită decât în celelalte provincii româneşti. Între anii1860-1918, perioadă care debutează cu instaurarea unui regim liberal în monarhia habsburgică, ceea ce a însemnat un reviriment în viaţa naţional-politică şi mai ales culturală a naţionalităţilor ce conviețuiau în imperiu şi Marea Unire această mişcare nu s-a limitat la grupurile intelectuale restrânse ale Blajului, Sibiului, Braşovului, ci a antrenat şi stratul intelectual din cele opt comitate, printre care şi cel al Hunedoarei.

Românii de aici au considerat, totdeauna, limba lor drept cea mai puternică pavăză a naţionalităţii lor. Ca urmare, au fost numeroase momente când reprezentanţi ai naţiunii române s-au ridicat cu dârzenie în apărarea limbii române şi a utilizării ei în administraţie şi şcoli. În documentele păstrate la Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale se găsesc exemple de fruntaşi politici, preoţi, învăţători din satele hunedorene care şi-au manifestat dragostea pentru limba maternă şi sprijinul pentru folosirea ei.

Un astfel de personaj cu o activitate deosebită în acest scop a fost protopopul român de Dobra, Nicolae Crainic, care ani de-a rândul s-a războit cu autorităţile centrale şi locale din comitatul Hunedoara pentru a impune folosirea limbii române în administraţie şi nu numai. La 26 iulie 1860 protopopul s-a adresat printr-o scrisoare protopopului ortodox din Baia de Criş prin care îl invita să se asocieze preoţilor şi mirenilor care s-au adunat la Deva şi au hotărât să trimită o delegaţie la Viena pentru a cere împăratului să recunoască limba română ca limbă a administraţiei şi în viaţa politică[1]. În aceeaşi scrisoare vajnicul protopop spune că va solicita şi intervenţia în senatul imperial a mitropolitului luptător pentru cauza românească, Andrei Şaguna pentru a susţine cererea clerului hunedorean.

În următorii ani, acelaşi protopop iubitor de naţiune română, va continua să lupte pentru egala îndreptăţire a limbii române de a fi folosită în administraţie. La 24 iunie 1861 se adresa Oficiolatului comitatens al Hunedoarei cu cererea ca pe viitor să se trimită corespondenţa şi hotărârile în limba română şi nu în cea maghiară „... căci preoţimea şi poporul român nu înţelege limba aceea"[2]. În continuarea cererii protopopul Crainic arăta că „Pentru aceea onorabilul oficiolat

[1] Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale (DJHAN), *Colecţia de fonduri, donaţie Emil Pop*, dos. 1/1780, f. 16.

[2] DJHAN, fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. 35/1861, f. 1-2.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

comitatens e rugat să nu-şi pregete a ţine de aceea că limba română, în toate afacerile, e asemenea coordinată cu cea maghiară din comitat, şi prin urmare, la români să se scrie româneşte pentru că numai aşa se susţine egala îndreptăţire şi se dovedeşte că suntem fraţi compatrioţi când respectăm aceasta"[3].

Evident că aceste acţiuni în favoarea limbii române în administraţie nu au rămas fără urmări pentru protopopul Nicolae Crainic. El a fost cercetat şi acuzat de autorităţile maghiare comitatense pentru revoltă, nesupunere, călcarea legilor ţării. Acest fapt reiese şi din scrisoarea sa din 11 octombrie 1863, adresată mitropolitului Andrei Şaguna ca răspuns la învinovăţirea că ar fi ofensat pe judele suprem al comitatului, Dominic Iordan, susţinând declararea limbii române ca oficială la Dobra[4]. În aceeaşi scrisoare Crainic spunea: „Cauza naţională română fu piatra ofensei, de la apărarea cauzei naţionale în care subscrisul dezvoltând o oarecare activitate încă în anul 1848, cu ocazia alegerii deputaţilor în Dieta Ungariei, protestând contra apucăturilor ilegale ale fracţiunii compatrioţilor maghiari din comitat am fost insultat şi atacat ... pentru că noi românii am încercat a ne apăra drepturile şi respectiv a ne lupta în câmp deschis în viaţa politică, pentru că am protestat asupra paşilor nelegiuiţi întreprinşi faţă de noi ..."[5].

Aprigul protopop al Dobrei nu a fost sigur în lupta pentru drepturile limbii române şi poporului român transilvănean. O activitate asemănătoare a avut şi Iosif Hodoş, prim-vicecomite al comitatului Zarand care într-un raport din 24 august 1862 se adresa comitelui suprem, cerându-i folosirea limbii române în administraţia comitatului[6]. Aici se scot în evidenţă eforturile făcute de către scurta administraţie românească din comitatul Zarandului pentru protejarea limbii române ca limbă folosită în şcoli, administraţie, chiar prin numirea unor funcţionari români în unele sectoare. De altfel, mulţi fruntaşi români din Zarand, precum deputatul Hodoş, Ioan Pipoş, fost comite suprem aici, Dimitrie Ionescu şi el fost comite al Zarandului şi alţii au dus o luptă acerbă cu autorităţile maghiare pentru a păstra caracterul românesc zdrobitor majoritar al comitatului Zarand (zona Apusenilor din comitatul Hunedoara în mare parte).

Schimbarea climatului politic după 1867 când, prin instaurarea dualismului, Transilvania îşi pierde autonomia, pentru limba română principala ameninţare venea de la administraţia şi politica de stat a stăpânitorului străin, austro-ungar – de aici. Un moment de puternică contestare a pactului dualist l-a constituit dezbaterea parlamentară prilejuită de proiectul de lege al naţionalităţilor, care a fost adus în discuţia Parlamentului în 12/24 noiembrie 1868[7]. În această dezbatere s-au confruntat două ideologii opuse, întemeiate pe o concepţie diferită despre naţiune: ideologia oficială promovată de guvern, bazată pe ideea de stat

[3] *Ibidem.*

[4] Arhiva Bibliotecii arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu, fond *Şaguna,* dos. Nr. 1773.

[5] *Ibidem.*

[6] DJHAN, fond *Comitatul Zarand,* dos. 8/1862, f. 3-4.

[7] N. Bocşan, *Instaurarea dualismului austro-ungar şi consecinţele sale,* în *Istoria Românilor,* vol VII, tom I, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 774.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

național unitar maghiar, cu o singură națiune politică recunoscută, o singură limbă, cea maghiară și ideologia naționalităților, fixată pe principiul de naționalitate și care pleda pentru recunoașterea caracterului multinațional al Ungariei, a individualităților etnico-naționale existente și a dreptului de a-și păstra identitatea, limba, religia și cultura.

Dacă în cadrul regimului liberal lupta personalităților hunedorene a fost accentuată în menținerea limbii române în administrație, începând cu dualismul austro-ungar implicarea cea mai mare se regăsește, în comitatul Hunedoara, în menținerea limbii române în școli. Este evident însă, faptul că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea atitudinea românilor s-a schimbat perceptibil. Actele legislative și administrative ale unor guverne succesive au distrus treptat chiar și speranțele conducătorilor politici români, cei mai optimiști, care credeau posibilă cooperarea între maghiari și români. Această tendință de penetrație și amestec a statului în viața culturală și școlară a românilor și-a găsit o formă precisă în legea nr. 28/1876. Mergând mai departe, legea împuternicea inspectorii școlari să propună ministerului maghiar înlocuirea școlilor confesionale "necorespunzătoare" cu o școală comunală de stat, în care limba de predare era maghiara[8]. Conform acestei legi se trecea practic la laicizarea învățământului românesc din Transilvania, la etatizarea lui.

Anul 1879 a marcat un punct de cotitură în relațiile dintre națiuni, pentru că Parlamentul ungar a promulgat prima Lege Trefort, nr. 18/1879, prin care predarea în limba maghiară devenea obligatorie în școlile elementare române ortodoxe și greco-catolice. Aceasta era prima dintr-o serie de legi menite să pună educația românilor în consonanță cu ideea de Ungarie ca stat național maghiar. Ea a fost urmată în 1883 de o lege similară care afecta școlile secundare cu altă limbă de predare decât maghiara și, în 1891, de o lege care impunea folosirea limbii maghiare în grădinițele nemaghiare[9].

În acest sens, în comitat, se înscrie petiția din 1880 a lui Petco Lazăr, membru al Consiliului orașului Deva, pe care o înaintează comitatului Hunedoara, cerând ca lecțiile la școala reală din Deva să se propună elevilor români, în limba română[10]. Motivația acestei cereri este dată de Petco Lazăr astfel: „Considerând că cultura și educațiunea fiecărui popor, de regulă, se poate câștiga cu temei numai în limba nașterii...". În plus el arată că românii, alcătuind populația majoritară, își aduc și contribuția la taxe și impozite pentru stat tot în proporție majoritară. Prin urmare toți trebuie să fie îndreptățiți și la beneficiile ce rezultă din aceste contribuții, deci inclusiv în procesul de învățământ[11].

Un alt exemplu concludent de apărare a drepturilor românilor din Transilvania, în domeniul limbii, îl constituie episodul în care a fost implicată soția avocatului Aurel Vlad, învățător și membru în *Reuniunea femeilor* din Orăștie, care

[8] *** *Din istoria învățământului hunedorean*, p. 108.

[9] M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, Ed. Corint, București, 2002, p. 329.

[10] DJHAN, fond *Prefectura județului Hunedoara*, dos. 8/1880, f. 49-50.

[11] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

a fost condamnată la închisoare pentru că a sfătuit copiii români de la şcoală „să nu maghiarizeze studiul limbilor materne"[12]. Reacţia românilor, ca şi a unor străini, a fost atât de puternică, încât împăratul Austro-Ungariei a fost obligat să o grațieze. În presa timpului faptul a avut un ecou răsunător. A. D. Xenopol scrie un articol în *Noua revistă română*, N. Iorga semnează o scrisoare de protest, *Tribuna*, şi după ea *Calendarul Ligii culturale* intervin arătând cât de abuzive erau măsurile şi justiţia statului. A. D. Xenopol relatează cu stupefacţie despre „femeia română de peste munţi, osândită de tribunalul maghiar pentru că, salutată în ungureşte de o copilă din şcoală românească, ar fi întrebat-o dacă nu ştie româneşte"[13].

Aceste exemple ilustrează, pe de o parte, tendinţele hegemonice ale statului maghiar, iar pe de altă parte, opoziţia – pe faţă sau tacită - constructivă însă, faţă de ingerinţele statului maghiar. Toate aceste acţiuni în favoarea utilizării limbii române în comitatele Hunedoara şi Zarand, pornite mai mult din iniţiativă individuală, au fost sortite în mare parte eşecului, nefiind acceptate de autorităţile locale maghiare, iar iniţiatorii lor au avut de suportat răzbunările acestora. Pentru ca viaţa culturală a românilor să poată totuşi progresa şi dezvolta la nivelul tuturor posibilităţilor, era necesară organizarea tuturor resurselor umane şi materiale, în asociaţii, reuniuni, alt tip de organizaţii care să poată susţine dreptul românilor la o cultură şi civilizaţie proprie naţională.

Având între obiectivele principale şi menţinerea limbii române, în această perioadă, au activat diverse societăţi culturale hunedorene, deoarece limba română reprezenta un instrument principal de păstrare a identităţii naţionale a românilor transilvăneni. În situaţia social-politică în care se aflau, lipsiţi de drepturi şi asupriţi în mod sistematic, românii transilvăneni vedeau în limbă elementul principal de afirmare etnică şi de dezvoltare a conştiinţei şi mândriei naţionale. De aici dorinţa tot mai evidentă de a întemeia un teatru naţional în care limba şi cugetarea românească să se afirme cu toată plenitudinea şi vigoarea. În acest sens, cărturarii români din Transilvania, ca şi fraţii lor din Moldova şi Ţara Românească, erau pe deplin convinşi de necesitatea şi utilitatea presantă a unui teatru românesc ca mijloc de educare moral-cetăţenească şi culturală a maselor şi mai ales ca instituţie de cultură: „... în care să se oficieze cu grijă, pricepere şi evlavie cultul limbii naţionale, în care stăpânitorii dualismului nu pierdeau nici un prilej să lovească"[14].

Societatea de Lectură a Tinerimii Române Studioase de la Gimnaziul din Orăştie, şi-a arătat scopul şi menirea odată cu deschiderea adunării de constituire, 20 septembrie 1867[15], când Francisc Hossu-Longin sublinia că obiectivele vizau limba, lectura, cartea şi cunoştinţele din domeniile culturii şi literaturii române.

---

[12] Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *Orăştie – 750*, Deva, 1974, p. 150.

[13] *Ibidem.*

[14] L. Drimba, *Istoricul Societăţii pentru fond de teatru român în Ardeal*, în vol. *Cercetări de limbă şi literatură*, Oradea, 1969, p. 77.

[15] E. Glodariu, *Asociaţiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia habsburgică 1860-1918*, Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca, 1998, p. 145.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Reuniunea Învăţătorilor români greco-ortodocşi din comitatul Hunedoara, a reprezentat un sprijin pentru şcoala românească prin dorinţa perfecţionării profesionale, prin preocuparea legării şcolii de cerinţele vieţii din acea perioadă, dar şi prin împotrivirea faţă de deznaţionalizarea şcolii. Astfel, în 1889, în cadrul unei adunări a reuniunii a fost susţinută o disertaţie intitulată „Cunoştinţe din constituţia patriei ca materie pentru şcoalele poporale", prilej de a clarifica multe probleme importante pentru viaţa românilor. În această împrejurare se ia poziţie faţă de „dejosirea şcoalelor noastre confesionale impunându-ne ca să propunem mai mult din studiul limbii maghiare"[16].

Nu poate fi trecută cu vederea bogata activitate culturală şi educativă a *ASTREI*. Înfiinţarea despărţămintelor nu a constituit o activitate în sine, ci s-a urmărit, în ultimă instanţă munca şi roadele muncii, modul cum ele răspundeau scopului major de ridicare culturală a românilor hunedoreni. Aceasta s-a făcut prin mijloace specifice: înfiinţarea de biblioteci săteşti, parohiale şi şcolare, prelegeri şi conferinţe pe cele mai diverse teme (sanitare, agricole, comerţ, cultură etc.), reprezentaţii teatrale, şezători culturale, cursuri de alfabetizare pentru adulţi, expoziţii etnografice care au pus în valoare bogăţia şi diversitatea folclorului din zonă, distribuirea gratuită de cărţi, sprijinirea învăţământului confesional românesc de toate gradele.

La începutul secolului al XIX-lea, în zona Orăştiei s-a produs un fenomen interesant. Dintr-un ordin al Parchetului General Cezaro-Crăiesc din Cluj către Parchetul Tribunalului Deva din 2 februarie 1906 şi rezoluţia pusă de Tribunalul Hunedoara rezultă că societăţile culturale şi reuniunile din zonă, pe lângă activităţile specifice de susţinere a culturii româneşti, se foloseau şi de ziarele şi revistele din zonă, pe care le susţineau din punct de vedere material dar şi uman[17]. Mulţi dintre fruntaşii acestor asociaţii, intelectuali locali lucrau şi pentru ziarele locale *Libertatea* şi suplimentul său *Foaia interesantă*. Dacă *Libertatea* apărea în fiecare sâmbătă (săptămânal) avea un caracter politic, pentru susţinerea drepturilor politice ale românilor, *Foaia interesantă* (tot săptămânal) era „pentru petrecere şi învăţături"[18], cum scria pe foaia de titlu. Se arăta în acest manifest că această „foaie de învăţătură şi de petrecere, anume întocmită pentru popor, cu un scop mai înalt decum s-ar părea la întâia privire"[19], are un obiectiv generos, acela de a îndemna populaţia românească să citească: „Auzim zilnic repetându-se tânguirea, că de aceea şi iar de aceea stă neamul nostru atât de rău, că nu are carte. Chiar şi tineretul ce a învăţat la şcoală, în anii juniei şi a bărbăţiei a uitat a mai ceti, căci nu prea are ceva de seamă, potrivit după priceperea lui, după limba lui uşoară şi după subţirica lui pungă.[20]

[16] Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *Orăştie*....., p. 146.

[17] Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale, fond *Parchetul tribunalului Hunedoara*, dos. 11/1906, f. 1-2.

[18] *Ibidem*, f. 12.

[19] *Ibidem*, f. 11.

[20] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Marea chemare a „... foişoarei noastre este de a ne apropia şi alipi de suflete bune ale cetitorilor din popor şi a ţine legătura sufletească între cărturarii cei mai buni ai neamului şi între fiii poporului, atrăgându-i pe toţi spre aceia care pentru adevărata luminare şi fericire a acestui neam muncesc".[21]

În încheierea manifestului semnat de editura foii *Libertatea* şi *Foaie interesantă* din Orăştie, se face apel la toţi preoţii, învăţătorii, comercianţii români, la alte persoane, să prezinte obiectivele suplimentului de ziar în biserici, şcoli, şezători, în orice loc public, pentru ca populaţia românească să cunoască obiectivele propuse de editorialişti şi să se poată face abonamente cât mai multe. Scopul era că această foaie să fie citită de cât mai mulţi români, care să aibă acces la cultură, la noi cunoştinţe de tot felul, la realităţile politice şi economice în care îşi desfăşurau viaţa de zi cu zi.

Din conţinutul acestui apel-manifest al Editurii „Libertatea" din Orăştie nu putem să nu realizăm motivele înverşunării cu care autorităţile maghiare din Orăştie, dar şi din Budapesta au încercat să desfiinţeze ziarele de aici, iar autorii care au semnat articolele publicate au fost urmăriţi, judecaţi, amendaţi şi chiar trimişi la închisoare. Cu toate greutăţile întâmpinate, cele două foi au continuat să apară o bună perioadă de timp, chiar cu numere cenzurate sau perioadă de suspendare, fiind susţinute material, moral, juridic de către asociaţiile şi reuniunile culturale sau profesionale româneşti din comitatul Hunedoara.

În concluzie se pot susţine două afirmaţii dovedite: pe de-o parte a existat o luptă pentru menţinerea unităţii limbii române pe întreg teritoriul locuit de români, iar pe de altă parte a existat o politică de deznaţionalizare dusă cu agresivitate de autorităţile austro-ungare în toată jumătatea a doua a secolului al XIX-lea şi primele decenii ale secolului al XX-lea. Însă planurile de maghiarizare forţată a românilor din Transilvania, au fost dejucate de actul de la 1918. Dacă Marea Unire nu a găsit limba română cu urmări ireparabile, faptul se datorează, înainte de toate, dragostei pentru ea a celor care o vorbeau.

[21] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERATIONS ON THE INVOLVEMENT OF PERSONALITIES AND CULTURAL SOCIETIES OF HUNEDOARA COUNTY TO MAINTAIN THE ROMANIAN LANGUAGE IN ADMINISTRATION AND SCHOOLS IN 1860-1918

Abstract

The first component of the spiritual life of any nation is its language. The fight for the native language, in order to preserve its original character and to preserve his cultural creative function, was in Transylvania more fierce than in any of the other Romanian provinces, being given the denationalization policy aggressively pursued by the Austro-Hungarian authorities throughout the second half of nineteenth century and first decades of the twentieth century. Romanians here have always considered, their language as the most powerful shield of their nationality. So, there were many times when representatives of the Romanian nation stood with firmness in defending the Romanian language and its use in administration and schools. In the documents kept at the National Archives of the Hunedoara County there are examples of political leaders, priests, teachers in villages in Hunedoara but also members of cultural societies, which not only expressed their love of language, but also supported it.

The forced Hungarization plans of the Romanians in Transylvania, was foiled, however, by the act of 1918. If the Great Union hasn't found the Romanian language with irreparable consequences, that is due, above all for the love of those who spoke it forced.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CORPORAŢIUNEA FOŞTILOR GRĂNICERI NOBILI DIN DOBRA (1860-1950)

Elenuţa Mărioara Vânătoru

Majoritatea comunelor din Regimentul I românesc de graniţă s-au pronunţat pentru menţinerea integrităţii *„fondului de mondire"* şi a veniturilor din arenda munţilor, ca *„Fond scolastic"*.

Este de presupus că foştii grăniceri hunedoreni din întreg comitatul Hunedoara, profitând de promulgarea, de către împăratul Franz Joseph I, la 8/20 octombrie 1860, a actului organic cunoscut sub titlul de „Diploma din octombrie", care punea capăt sistemului „neoabsoluitist" şi deschidea o eră de guvernare constituţională, a regimului liberal (1860-1867), să se fi constituit în persoane juridice pe baza codului civil austriac din 1859.

În această calitate, proprietăţile regimentului româneşti de graniţă, dar şi cele ale regimentului de husari secui, de care au aparţinut grănicerii nobili dobreni, au fost administrate până în 1918 de către comitetele alese din rândul foştilor grăniceri. Din veniturile realizate se acordau, an de an, burse şi ajutoare fiilor foştilor grăniceri.

La 22 aprilie 1863, la prima conferinţă generală a foştilor grăniceri a fost ales ca preşedinte al Comitetului „Fondului scolastic", cu sarcina de a administra acest fond, căpitanul Constantin Stezan. Din acest fond s-au repartizat, anual, fiecărei companii, câte 700 de florini pentru scopuri şcolare.

Instaurarea regimului dualist austro-ungar, în 1867, a însemnat şi înăsprirea condiţiilor de funcţionare a şcolilor româneşti, multe din ele susţinute în comitatul Hunedoara de foştii grăniceri, şcoli ce erau considerate de miniştrii unguri ai instrucţiunii publice ca focare de dezvoltarea conştiinţei naţionale a românilor din Transilvania. Din acest motiv printr-o serie de măsuri arbitrare, în 1896, şcolile foştilor grăniceri din Regimentul I românesc de graniţă, au fost declarate şcoli comunale, iar activitatea comitetelor grănicereşti a fost redusă la administrarea fondurilor.

Cu toate aceste greutăţi,datorită preponderenţei populaţiei româneşti, majoritară în Dobra, Corporaţia foştilor grăniceri nobili din dobreni continuă să aibă un rol important în viaţa economică, politică, socială, culturală a localităţii între anii 1919-1950.Pentru început este necesar să subliniem faptul că în documente vom întâlni frecvent şi alte denumiri pentru respectiva corporaţie cum sunt de pildă *„Corporaţiunea grăniţerească din Dobra", "Corporaţiunea foştilor grăniceri dobreni.*

Corporaţia deţinea o avere imobilă (păduri, teren agricol) importantă fapt ce a făcut ca aceasta să intre sub incidenţa legii de reformă agrară din 1921. Suprafaţa de pădure deţinută de corporaţie este specificată în procesul verbal întocmit la 18 iunie 1922 de *„Comitetul local pentru expropriere şi împroprietărie*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

din comuna Dobra" din care aflăm că *„Dobra ca persoană juridică n-are pădure proprie. Corporațiunea Grănițerească posedă în comuna noastră 514 jugăre pădure, iar în hotarul comunei Abucea 236 jugăre. Această pădure dacă s-ar declara de pădure comunală nu este suficientă pentru întreaga comună. Deci ca să se acopere lipsa mai consult e să se exproprieze pădurea din în vecinătate a proprietarului Lazar Ludovic din hotarul comunei Abucea, care pădure înainte de comasație a fost pădurea Corporațiunei și la comasație au luat-o mișelește de la românii noștri"*[1]. Și cu toate că s-ar expropria pădurea foștilor grăniceri nobili dobreni, aceasta ar fi *„nesuficientă pentru a acoperi lipsurile unei comune cu populație numeroasă"*[2].

Fiind aplicate prevederile legii de reformă agrară, Corporația foștilor grăniceri nobili din Dobra rămânea fără o importantă suprafață de pădure care a fost transformată în pădure comunală. De altfel, în 1923 o cerere adresată de *„subscrișii ca membri îndreptățiți ai composesoratului grănițeresc din Dobra"* adesată *„Onoratei Comisii Agrare"* sublinia că semnatarii se învoiesc *„unanim ca pădurile Corporațiunei grănițeresci să fie comunale, afară de „Luncă"*. Printre semnatari desluşim numele lui Popa Vasile, Ioan Neamțu, George Costandin, Leşnican Vichente, Ioan Nandra, Alexandru Nemeş, Tomuța Ioan lui Ianăş, Ion Murar, Alexandru Oancea, Ioan Criste, Ilie Ladar, Neag Roman, Laieş Nemeş, Nicolae Herbai ş.a.[3]. Mulți dintre aceştia vor avea un rol important în administrația comunală în toată perioada cuprinsă între anii 1919-1950, fiind aleşi de dobreni în consiliile comunale, în comisiile interimare, unii dintre fruntaşii corporației fiind aleşi chiar primari sau ajutor de primar. Acest lucru a fost posibil datorită statutului lor de buni gospodari pe care îl obținuseră ca urmare a administrării averii imobile şi mobile a corporației.

Edificator în sprijinul celor afirmate este procesul verbal luat în *„ședința adunării generale a Corporațiunei grănițeresci ținută la 23 octombrie 1921 în localul școalei confesionale din Dobra"*. Obiectul dezbaterilor de pe ordinea de zi a fost *„Restaurarea Comitetului administrativ a funcționarilor și a Comitetului de supraveghere pe periodul anilor 1922,1923 și 1924"*. Ținerea adunării generale se anunțase *„prin tobă, cu 15 zile înainte"*. La adunarea respectivă s-au prezentat 61 de membri *„îndreptățiți la vot"*. Adunarea generală a început prin *„alegerea de președinte de etate ad-hoc a d-lui Augustin Degan, de notar ad-hoc pe dl. Ioan Moisescu și ca membri de încredere pe d-nii Ioan Comloşi, George Musteţiu, Țig George și Tomuța George."*

Președintele de ședință declarând deschisă adunarea *„citește paragraful 5 din Statutele Corporațiunei și provoacă pe cei prezenți la alegerea Comitetului administrativ constătător din 20 membri"*. După o consultare de o jumătate de oră membrii prezenți *„aleg în Comitet pe următorii: Toma Criste, Adam Leşnican,*

[1] DJANH, fond *Inspectoratul tehnic cadastral,* mapa 191, f.31.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Adam Nandra, Henţ Iuon, George Costandin,Oprean George, Nemeş Şandor, Herbai Nicolae grecu, Ion Rus, George Tomuţa, Haneş Laieş, Vichente Leşnican, Moisă Vichenti, Ilie Ladariu, Adam Suciu, Ludovic Grozuţa, Ion Nandra Oancea Iuon, Nemeş Laioş". În continuare prezidiul solicită adunării *„să aleagă 5 bărbaţi în Comitetul de supraveghere".* În respectivul comitet au fost aleşi următorii: *„de preşedinte-dl Augustin Degan; membri-Adam Nistor, George Musteţiu, Ioan Gruia, George Babeş;"* La rândul său, comitetul administrativ era condus de *„biroul Comitetului alcătuit din 3 membri"* [4].

S-a amintit mai sus că preşedintele a dat citire paragrafului 5 din statutul corporaţiei foştilor grăniceri nobili dobreni. Într-adevăr statutul exista încă din 1911 când a fost *„pertractat şi aprobat în adunarea generală ţinută în 24 decembrie 1911"* şi fusese semnat de *„Ioan Oieşdean, preşedinte şi Ioan Neamţu, notar"*, după care, trimis la Budapesta, la ministerul de interne ungar pentru aprobare, a primit acordul la 2 aprilie 1913 prin semnătura lui *„Madarasz, consilier ministerial"*care semnase pentru ministru. Acesta este statutul *„referitor la administrarea comunităţii de avere a foştilor grăniceri husari din Dobra"* dezbătut şi aprobat în şedinţa adunării generale din 28 decembrie 1924 ţinută sub preşedinţia lui *„Simion Pascu şi a notarului Adam Nistor".* Din statutul respectiv aflăm că numele persoanei juridice este *„Comunitatea de avere a foştilor husari secui grăniceri din Dobra"* care avea ca scop *„administrarea averii sumare a descendenţilor familiilor foştilor grăniceri din Dobra".* Sigiliul comunităţii purta inscripţia *„ Composesoratul foştilor husari secui grăniţeri din Dobra"*[5].

Averea comunităţii *„afară de pădurile aflătoare în cartea funduară...din comuna Dobra, a căror administraţie economică în sensul hotărârilor cuprinse în titlul al 2-lea a art. de lege XIX din anul 1898 (legea pădurilor din Austro-Ungaria n.n.) se va organiza separat şi asupra cărora, prin urmare, dispoziţiile acestui statut nu se estind, sunt următoarele: I. imobilele cuprinse în nr. 58, partea I-a a cărţii funduare din Dobra...; II. imobilele din comuna Dobra, partea a II-a a cărţii funduare...; III. Imobilele din comuna Abucea, nr. cărţii funduare 117-267; IV. Două mori aflătoare pe râul Dobrei; V. Dreptul de podărit pe râul Mureş pe drumul ce conduce la comuna Kimpur-Kimpur Surduc; VI. Dreptul de strângere a vămii de la târgurile de săptămână şi de ţară încuviinţate în comuna Dobra;*
VII. Dreptul de vânat pe realităţile indicate în paragraful 2; VIII, Dreptul de pescuit în râul Mureş de la comuna Lăpuşnic până la comuna Stretea, mai departe, din partea nordică a comunei Stretea până la comuna Lăsău şi în râul Dobrei de la Mihăieşti până la vărsarea lui în Mureş;[6]

Conform paragrafului 4 din statut *„drept de proprietate şi folosinţă la averile indicate în paragraful 2"* îl aveau descendenţii foştilor grăniceri nobili dobreni în număr de 153. Numele acestora se poate afla din anexa de la sfârşitul

[4] DJANH, fond *Primăria comunei Dobra,* dosar 2/1921, f.1.
[5] Idem, fond *Prefectura judeţului Hunedoara,* dosar 5/1924, f.1.
[6] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

volumului, pentru că am considerat că înşiruirea lor în textul de faţă ar cuprinde o întindere mare ce nu se justifică. În orice caz cota de participare în composesorat a fost stabilită la 152 ½ de unităţi *„conform sentinţiunei ridicate la valoare de drept a tribunalului din Deva în anul 1899, sub nr.10269 cu modificările tablei cu sentinţele din 1904 sub no. 5221 şi 1905 sub no.2216"*[7]. Comunitatea de avere a foştilor grăniceri era administrată de „1.*funcţionarii comunităţii şi anume*: a)*Preşedinte; b) Cassar; c) Contabil notar; 2. Comitetul de administrare care constă din 20 membri; 3. Comitetul de supraveghere care constă din 5 membri;4.Adunarea generală a tuturor îndreptăţiţilor"*. Atât funcţionarii cât şi comitetele sus amintite se alegeau de adunarea generală a tuturor îndreptăţiţilor pe timp de 3 ani. Ca funcţionari şi ca membri în comitetul de administraţie se puteau alege *„numai grăniceri bărbaţi şi majoreni"*. Persoanele fizice descendente ale foştilor grăniceri nobili aflate sub tutelă sau minore erau reprezentate în adunările generale de *„tutorele respectiv îngrijitorul lor"*, în timp ce *„pe femeile majorene, corporaţiunile, instituţiunile, societăţile, firmele şi în genere pe toate persoanele juridice le reprezenta plenipotenţiatii lor"*. În plus, dreptul unui îndreptăţit se putea exercita *„şi prin mandatar"*. În toate situaţiile de mai sus, o persoană putea să aibă *„numai o plenipotenţă"* act doveditor care trebuia arătat preşedintelui de şedinţă *„cel puţin cu o oră înainte de alegere"* întrucât neprezentarea acestui document *„eschide (exclude n.n.) pe plenipotenţiat de la dreptul de vot dacă cineva a cedat pentru aceiaşi alegere mai multe plenipotenţe, acestea toate sunt nevalide"*.[8]

Alegerea funcţionarilor administrativi, a comitetelor amintite se făcea prin *„viu grai, însă la cererea a douăzeci îndreptăţiţi este a se ordona votarea secretă"*. Drept de vot aveau toţi îndreptăţiţii respectiv descendenţii acestora. Descendenţii erau obligaţi *„a-şi dovedi cu documente dreptul de îndreptăţit cu 8 zile înainte de adunarea generală"* calitatea de descendent fiind dedusă din *„cartea de partaşie, astfel că drept de vot vor avea numai acei al căror nume este în această carte"*. Ca funcţionari şi membri în comitete puteau fi aleşi *„numai bărbaţi majoreni, membri ai comunităţii, indivizi ce posed destoinicie, crezuţi şi care au dovedit viaţă morală ireproşabilă"*. În sfârşit, *„prima alegere se face după aprobarea acestor statute în luna ianuarie, celelalte tot la trei ani şi totdeauna în luna ianuarie se vor ţinea"*[9].

Privitor la drepturile şi îndatoririle funcţionarilor statutul precizează că preşedintele are dreptul a reprezenta comunitatea *„atât în afacerile ei interne cât şi externe înaintea judecătoriilor şi autorităţilor administrative"*, cu deosebire în procesele intentate de comunitate sau în cele intentate în contra comunităţii. Casierul, normal, se ocupa cu încasarea tuturor veniturilor comunităţii, dar sub supravegherea preşedintelui, să achite cheltuielile pe care le datora comunitatea etc. Cum se foloseau veniturile comunităţii? Conform prevederilor statutare, ele erau folosite: *„a) Pentru acoperirea speselor de manipulare şi salarizarea*

[7] *Ibidem*, f.2.
[8] *Ibidem*, f.3.
[9] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

funcţionarilor comunităţii; b) plătirea datoriilor şi a dărilor care însărcinează comunitatea; c) pentru ţinerea în stare bună a caselor, morilor, brodurilor şi a tuturor obiectelor care formează posesiunea comunităţii; d) Surplusul, după acoperirea derogaţiunilor amintite în punctele a, b, şi c, se va folosi conform hotărârii adunării generale ori pentru sporirea averii comunităţii sau se va împărţi membrilor comunităţii în proporţia părţilor lor". Însă hotărârea adunării generale care prevedea că *„surplusul din administrarea averii se destinează spre alte scopuri decât împărţirea între membrii comunităţii"* trebuia să fie aprobată prin decizie de către autoritatea judecătorească, decizie care, la rândul ei putea fi apelată, în termen de 15 zile *„ la Ministerul regesc de Interne"*[10]. La acelaşi minister, ca ultim for de judecată se putea apela în termen de 15 zile, şi *„în contra deciziunilor congregaţiei comitatense"* singura la care se putea face recurs în contra hotărârilor adunării generale a îndreptăţiţilor luate în cazul *„divergenţelor obveniente între funcţionari şi comitetul executiv".* Se putea apela *„prin recurs contra deciziunei congregaţiei comitatense prin primăria comunală Dobra"* iar conţinutul acestor deciziuni era adus la cunoştinţă publică fie prin afişare, adeverită prin certificat comunal, fie *„ publicarea verbală prin baterea dobei"*[11] .

În privinţa îndatoririlor funcţionarilor statutul prevede că ei sunt obligaţi ca *„până la 31 decembrie inclusiv să compună ratiocinul (bilanţul n.n.) comunităţii"* şi să-l supună spre dezbatere comitetului direcţional în luna ianuarie a anului următor şi spre aprobare adunării generale şi, în fine, spre supraexaminare înaintea congregaţiunei comitatense. De asemenea funcţionarii erau obligaţi să alcătuiască în fiecare an, la sfârşit, *„preliminarul de spese al comunităţii* „„ preliminar ce era supus *„spre pertractare direcţiunii şi adunării generale a tuturor îndreptăţiţilor şi apoi al supşterne spre aprobare congregaţiunei comitatense"*[12].

Din felul în care funcţionau organele de conducere ale corporaţiei foştilor grăniceri nobili din Dobra putem să ne dăm seama despre experienţa dobândită de cei aleşi în rezolvarea chestiunilor de administrare a averii respectivei corporaţii. În mod firesc, această experienţă a fost folosită şi în administrarea averii comunale atunci când mulţi dintre descendenţii foştilor grăniceri au fost aleşi în organismele administraţiei locale de către locuitorii din Dobra. De pildă, comitetul administrativ al corporaţiei ţinea în fiecare lună o şedinţă ordinară, şi, ori de câte ori este necesar, şedinţe extraordinare care se convocau de către preşedintele corporaţiei *„ la cererea a cel puţin 5 membri din comitetul direcţional".* Acest comitet era convocat de preşedinte sau de contabilul notar prin circulare în care trebuia precizat *„scopul adunării şi obiectele de pertractare".*Deciziile comitetului direcţional se luau cu majoritate de voturi, însă ele erau valide doar cu condiţia ca, pe lângă preşedinte să fie prezenţi încă 6 membri. În caz de paritate de voturi *„decide votul preşedintelui".* Apoi, în fiecare an corporaţia grănicerească ţinea *„două adunări*

[10] *Ibidem,* f.4.
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

generale ordinare, una în luna ianuarie pentru examinarea socotelilor, iar cealaltă în luna septembrie pentru pertractarea preliminarului dec spese". În caz de necesitate, preşedintele *„poate convoca şi adunarea generală extraordinară la rugarea iscălită de douăzeci de membri . Adunarea generală a membrilor comunităţii este a se convoca prin baterea dobei cu 8 zile înainte de ţinerea ei".* Deciziile adunărilor generale se luau *„cu majoritatea voturilor celor prezenţi".* Atunci însă când se luau *„deciziuni de a vinde sau a cumpăra imobile, ca să fie aceste deciziuni valide se recere ca concluzele în această privinţă să se ia cu majoritate de 2/3 din totalitatea membrilor"*[13] .

Orice posibilitate de fraudă sau de delapidare a averii composesorale erau excluse din start deoarece *„comitetul direcţional şi cel de supraveghere"* erau obligate *„a controla administrarea şi manipularea averii comunităţii şi despre toate daunele sau neglijenţele observate sunt îndatorate a raporta adunării generale".* În toate cazurile în care *„comunitatea ar suferi daune din neglijenţa comitetului direcţional şi de supraveghere atunci fiecare in solidum (solidari n.n) este responsabil materialmente faţă de comunitate pentru aceste daune"*[14] . Mai departe statutul precizează că în legătură cu *„administrarea şi modul de folosire a pământurilor şi a păşunilor care formează posesiunea corporaţiunei"* se va întocmi un regulament de organizare separat care va fi înaintat spre *„întărire la ministerul de agricultură, conform ordonanţei acestui minister no.48000 din 1894"*[15].

În sfârşit, o prevedere statutară importantă se referă la cazurile în care funcţionarea corporaţiei poate fi suspendată. Aceste cazuri sunt fie *„abaterea de la scopul ei"* pentru care a fost constituită, fie atunci când *„va păşi poate peste cercul activităţii sale statorit în aceste statute şi întrucât prin continuarea funcţionării sale va deveni periculoasă pentru corporaţiune".*[16]

În timpul aplicării legii de reformă agrară din 1921, s-au ivit litigii între autorităţile care aplică prevederile legii şi descendenţii foştilor grăniceri nobili dobreni, în calitatea lor de proprietari a unor vechi privilegii obţinute de la voievozii şi principii Transilvaniei pentru serviciul prestat cu armele. În 1923, de pildă, Corporaţia foştilor grăniceri din Dobra înainta Tribunalului Hunedoara un apel, prin *„Dr. Simeon Dragomir, advocat în Ilia Mureşană, contra Hotărârii no.178/1923 prin care se respinge aprobarea contractelor de donaţiune către Biserică şi de vânzare-cumpărare al acesteia către locuitorii din Tătăreşti"* [17]. În fapt Corporaţia donase bisericii din Tătăreşti o suprafaţă de pământ iar aceasta, la rândul ei o vânduse unor locuitori din aceeaşi localitate, fapt ce încălca prevederile codului civil privind donaţiile, care de regulă, nu se pot vinde unor terţi.

[13] *Ibidem,* f.5.
[14] *Ibidem,* f.6.
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem,* f.7.
[17] DJANH, fond *Tribunalul Hunedoara Deva,* dosar 61/1922, f.69.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Tot în apelul respectiv Corporaţia solicita examinarea hotărârii Comisiunii de ocol pentru expropriere şi împroprietărire Ilia prin care *„se expropriază locul de târg şi dreptul de târg şi vamă al acestui târg"*[18]. În sprijinul demersului Corporaţiei intervine primăria comunei Dobra care, în 23 aprilie 1923, trimite o adresă *„On.Comisiunii de ocol pentru expropriere şi împroprietărire Ilia"* cu următoarele precizări: *„Subsemnata primărie comunală având în vedere că multe din trebuinţele comunale şi până acum se acopereau din venitele de vamă a Corporaţiunii Grăniţereşti din Dobra care, la caz că se va expropria acest drept de târg şi de vamă şi locul de târg, Onorata Comisiune Judeţeană - după avizul prealabil al Comitetului Agrar - să ni se deie comunei noastre politice Dobra şi anume trecând administrarea aceluia în mâna comunei noastre politice în mod direct".*[19]

Evident că toate aceste hotărâri ale corporaţiei se luau în cadrul şedinţelor de adunare generală a tuturor îndreptăţiţilor iar dezbaterile se consemnau în procese verbale care, absolut fără nici o întrerupere, acoperă întreaga perioadă cuprinsă între anii 1919-1950. Pe lângă chestiunile legate de reforma agrară care a afectat, după cum s-a văzut, proprietăţile corporaţiei, se discutau şi se supuneau spre aprobare arendările unor drepturi pe care le mai avea corporaţia grănicerilor dobreni, cum sunt dreptul de târg, dreptul de vamă, dreptul de vânat, dreptul de pescuit, dreptul de morărit, arendarea brodului de pe Mureş în dreptul localităţii Câmpuri, dreptul de exploatare a lemnului de construcţie din pădurea composesorală, a păşunatului de iarnă, vânzarea sau cumpărarea de terenuri, imobile, închirieri - hotelul *„Husarul"*,de pildă, arendarea fâneţelor, a livezilor cu prune pentru ţuică etc. Oricum informaţiile din protocoalele şedinţelor de comitet administrativ sau de la adunările generale ale corporaţiei grănicerilor din Dobra sunt extrem de variate şi oferă o imagine de ansamblu asupra vieţii cotidiene din Dobra între anii 19129-1950. În sensul celor afirmate avem, pentru exemplificare, raportul preşedintelui Ion Musteţiu, care în raportul său prezentat adunării generale din 14 iunie 1925, pomeneşte despre *„arendarea prundului din Sideasca, repararea morilor, a iazului care alimentează moara de piatră"*, despre *„curăţatul spinilor din „Luncă", arendarea dreptului de păşunat, a terenului de vânătoare,* şi, în general, *„urmărirea respectării drepturilor grăniţerilor"*[20]. În legătură cu acest din urmă aspect, acelaşi raport menţiona că *„măcelarul Tomuţa George foloseşte pe nedrept ¼ drept regal de măcelărit"*, în timp ce *„arendatorul Ţigu Nicolae nu a executat lucrările, respectiv reparaţiunile hotelului conform obligamentului"*, motiv pentru care preşedintele Ion Musteţiu propune *„abzicerea localului pe ziua de 15 noiembrie, adică pe termen de 3 luni"*[21], aceasta însemnând de fapt procedura pentru organizarea unei noi licitaţii în vederea arendării lucrărilor de reparaţie a hotelului la alţi ofertanţi. De altfel în 29 octombrie, referitor la arendarea hotelului *„Husarul"* comitetul administrativ dădea *„mână liberă d-lui*

[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem,* f.73.
[20] DJANH, fond *Primăria comunei Dobra,* dosar 2/1916, f.113-123.
[21] *Ibidem,* f.124.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Niţă Oprean pentru concentrarea reuniunilor în care ar fi şi corporaţia noastră pentru suma de 20000 lei annual. Reparaturile: ferestrele, văruitura internă şi externă, curăţirea hoarnelor, closetelor privesc pe arendator; reparaturile mai mari ca: facerea uşilor, ferestrelor, acoperişul privesc pe proprietar. Garanţia materială o are arendatorul"[22].

Nu de puţine ori corporaţia foştilor grăniceri dobreni sprijinea, îndeosebi cu lemne, comunitatea locală. Astfel, în procesul verbal din 28 februarie 1928 încheiat cu ocazia şedinţei ordinare a comitetului administrativ al corporaţiei aflăm că, dat fiind iarna deosebit de grea, preşedintele corporaţiei „ *aduce la cunoştinţa comitetului plângerile pentru lipsa de combustibil care sosesc zi de zi în urma iernei grele din anul curent şi, în general, lipsa de combustibil la toţi aceia care au fost împărtăşiţi cu lemne de foc din pădurile corporaţiunii"*. Pentru a ieşi din impas, preşedintele propunea să se facă *„paşii de lipsă pentru a primi cât mai iute una cantitate de pădure pentru a acoperi întrucâtva lipsa celor suferinzi"*[23].

Pentru aprobarea unei investiţii importante care priveau comuna Dobra, cum a fost cazul construirii uzinei electrice, preşedintele a convocat adunarea generală în 12 octombrie 1930, cu scopul de a se pune *„în dezbatere cedarea locului „târgul vechi" primăriei pentru uzina electrică"*. Datorită discuţiilor aprinse, pro şi contra, *„neajungându-se la o înţelegere, chestia se supune la votizaţie. Votează 31 membri cu „da", adică să se deie; 12 membri votează să nu se deie, deci fiind numărul pentru a se da mai mare, târgul de vite vechi se va preda comunei în cazul când se va edifica uzina electrică în Dobra"*. Firește, corporaţia urmărea şi un câştig, pentru că cedarea târgului vechi de vite pentru construcţia uzinei electrice nu se făcea prin donaţie, ci printr-o tranzacţie, astfel că *„pentru participarea Corporaţiunei ca acţionară, adunarea generală hotărăşte a amâna dezbaterea pentru o studiere mai amănunţită"*[24].

Sporirea averii corporaţiei foştilor grăniceri nobili dobreni s-a făcut şi prin încasarea de dobânzi pentru plasamente bancare. Urmărind cu atenţie evoluţia pieţii de capital, în şedinţa ordinară din 27 decembrie 1934, comitetul administrativ al corporaţiei aducea în dezbatere faptul că *„banca „Grăniţerul" din Dobra, în urma aplicării legii conversiunii*[25] *plăteşte o cotă parte din depuneri deponenţilor ei. Comitetul deliberând asupra cauzei cu considerare la situaţia de faţă şi din prevedere pentru viitor hotărăşte ridicarea cotei corespunzătoare de la banca „Grăniţerul" din Dobra şi păstrarea sumei în casa de fier a Corporaţiei sub trei chei: una la preşedinte, una la casier şi una la secretar sau alt membru din comitet"*[26].

---

[22] *Ibidem*, f.132.

[23] *Ibidem*, f.184.

[24] *Ibidem*, f.231.

[25] Este vorba de legea din 19 aprilie 1932 prin care se reduc datoriile proprietarilor agricoli (legea de conversiune a datoriilor agricole), lege ce este suspendată de o altă lege, cea din 26 octombrie 1932, conform căreia debitorii urmau "să se înţeleagă" cu creditorii asupra sumelor pe care urmau să le plătească, în caz de neînţelegere apelându-se la soluţionarea chestiunei prin instanţele de judecată.

[26] DJANH, fond *Primăria comunei Dobra*, dosar 1/1934, f.15.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Nu trebuie însă să credem că toate şedinţele de adunări generale se desfăşurau în deplină armonie, fără controverse sau schimb de opinii. Dimpotrivă. Un astfel de caz care a generat discuţii aprinse a fost discutarea dreptului membrilor corporaţiei de a alege sau de a fi aleşi în organele de conducere ale corporaţiei, mai ales după ce în corporaţie au intrat şi „străini" ca urmare a cumpărării unor cote părţi din drepturile composesorale (cazul lui Löbl Hugo, arendaş evreu din Dobra, care evident, nu era descendent al vreunui grănicer). Astfel, în 22 februarie 1935, la şedinţa adunării generale a corporaţiei foştilor grăniceri nobili dobreni în procesul verbal se consemnează că, ajungându-se cu ordinea de zi la *„alegerea funcţionarilor şi a comitetelor pe o perioadă de 3 ani, dl. Preşedinte dă cuvântul d-lui Ţigu Nicolae care cere să se stabilească şi să dea voie numai acelora a-şi exercita dreptul de vot care sunt descendenţi din vechii grăniceri, induşi în statute sub paragraful nr.4".* În continuare, vorbitorul subliniază că, în conformitate cu *„paragraful 7 din statut se înţelege că numai aceia au drept de vot care sunt descendenţi direcţi din linie bărbătească"*[27] . Faţă de această interpelare, preşedintele corporaţiei precizează că acelaşi paragraf se scrie că *„descendenţii sunt obligaţi a-şi dovedi cu documente dreptul de îndreptăţiţi cu 8 zile înainte de adunarea generală. Identitatea de descendent este a se induce în cartea de părtăşenie, astfel că drept de vot numai aceia vor avea al căror nume obvine în această carte. Deci toţi îndreptăţiţii sunt induşi în această carte, fie descendenţi direcţi, fie numai linie femeiască sau părtaşi în urma cumpărărilor admise până în prezent".* În afară de aceasta, extinzând precizările şi la paragraful 8 din statut, preşedintele atrage atenţia celui care contestase dreptul de vot al unor membri, că *„funcţionari şi membri în comitete pot fi aleşi numai bărbaţi majoreni, membri ai comunităţii"* şi întrucât membrii *„sunt toţi proprietari, respectiv părtaşi în această corporaţie"* rezultă că toţi *„au drept de a fi aleşi şi a alege"*[28] .

De altfel, din discuţiile susamintite, este evident că multe din prevederile statutului nu mai corespundea realităţilor economico-sociale şi politice. Un argument în sprijinul acestei ipoteze este şedinţa din 1 martie 1936 a adunării generale a tuturor membrilor îndreptăţiţi ai corporaţiei foştilor grăniceri nobili din Dobra în care preşedintele Ioan Oprean *„face o largă expunere asupra situaţiei de drept şi de fapt a Corporaţiei şi aminteşte pe scurt călătoria ce a făcut-o la Comunitatea de avere a foştilor grăniceri din Caransebeş, unde a constatat, în urma discuţiilor cu conducătorii acelei comunităţi că, respectiva omunitate, de la Unire încoace, de trei ori şi-a modificat statutele pentru a fi conforme legilor româneşti şi codului silvic român"* De aceea, preşedintele Ioan Oprean sublinia, în continuare, că *„în diferite ocaziuni am avut diferite obiecţiuni din partea forurilor competente fiindcă statutele actuale ale Corporaţiei nu au aprobarea prealabil a ministerului român şi că corporaţia e constituită după legile austro-ungare, ceea ce nu se mai poate tolera"*[29] .

[27] *Ibidem*, f.24.
[28] *Ibidem*, f.25.
[29] *Ibidem* f.26.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Interesant este însă faptul că urmările aplicării legii de reformă agrară se resimt încă în anii 1935-1936 în privinţa averii imobiliare a Corporaţiei foştilor grăniceri nobili dobreni. Nu era însă un fenomen singular pentru că documentele consemnează şi alte cazuri în care aplicarea legii de reformă agrară se întinde până spre sfârşitul deceniului patru al secolului trecut datorită diferitelor procese ivite între cei expropriaţi şi cei împroprietăriţi. În legătură cu acest aspect, în 16 aprilie 1935, la şedinţa ordinară a comitetului de administrare al corporaţiei, preşedintele Ioan Oprean aducea la cunoştinţa respectivului comitet că *„dl.inginer Constantinescu cu delegaţie de la Direcţia Cadastrului a sosit în Dobra pentru măsurarea averii Corporaţinuii în vederea exproprierii rămasă definitivă"*. Preşedintele Ioan Oprean arată comitetului că, anterior, el a fost împreună cu *„dl. inginer Zamfirescu la Judecătoria de ocol şi la Regiunea agricolă Ilia pentru câştigarea dosarelor pentru a se cunoaşte situaţia de fapt"*. În urma studierii dosarelor comitetul este înştiinţat că *„averea Corporaţiei, după cum se constată din acte, este expropriată definitiv încă din 1926, când s-a pertractat cauza la Comitetul Agrar şi de care comitetul n-a avut cunoştinţă"*. Prin urmare, comitetul luând la cunoştinţă despre cele expuse şi *„deliberând în cauza exproprierii şi constatând că acest fapt este de o gravitate excepţională şi că exproprierea averii Corporaţiei înseamnă ruina materială a membrilor ei"*, hotărăşte ca dl. preşedinte Ioan Oprean să meargă *„cu o delegaţie la dl. Prefect al judeţului, rugându-l de sprijinul D-sale pentru ca Corporaţiunea să rămână în drepturile sale"*. Totodată comitetul *„îl încredinţează pe preşedinte pentru a lua toate măsurile de lipsă şi ce le crede de bine întru menţinerea neschimbată a averii Corporaţiei, dându-i, în această privinţă, puteri nelimitate şi fără nici o restricţiune"*[30].

Între anii 1935-1950, activitatea funcţionarilor, a comitetelor corporaţiei şi adunările generale ale membrilor îndreptăţiţi se rezumă la îndeplinirea obligaţiilor cuprinse în statutul corporaţiei în special la cele privind administrarea averii imobiliare, a pădurii composesorale, la arendările pe care le-am amintit anterior etc.

La şedinţa adunării generale, din 5 februarie 1939, aflăm că amintita corporaţie grănicerească din Dobra continuă să se implice şi pe piaţa de capital. Astfel în şedinţa respectiva se propunea participarea corporaţiei la *„Societatea Cooperativă"* proiectată a se înfiinţa sub numele de *„Cooperativa „Grăniţerul"* la care corporaţia să intre cu un capital de 500 lei de fiecare număr şi, având în vedere că *„luând fiinţă această cooperativă, prin comerţul ce-l va putea face cu articole de primă necesitate ca sare, bumbac etc. şi obiecte necesare agricultorilor şi prin valorizarea produselor ţărăneşti ar putea aduce venite însemnate acţionarilor ei"*. Adunarea generală, ascultând *„expunerea d-lui preşedinte cu unanimitate hotărăşte să aprobe înfiinţarea cooperativei respective prin semnarea şi achitarea capitalului social în sumă de 75000 lei"*[31].

[30] *Ibidem*, f.27.
[31] *Ibidem*, f.71.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Singura perioadă de întrerupere a activităţii organelor de conducere ale corporaţiei este consemnată între 23 martie 1944 şi 2 februarie 1945 când nu s-au mai ţinut nici un fel de şedinţe. Motivele acestei întreruperi le aflăm din expunerea preşedintelui Ioan Oprean făcută la şedinţa ordinară a comitetului de administrare al corporaţiei din 2 februarie 1945. Conform spuselor preşedintelui corporaţiei motivele întreruperii activităţii au fost "*bombardamentele aeriene care au început în sărbătorile Sfintelor Paşti cum şi din cauza evenimentelor interne cu sosirea trupelor aliate*"cauze care au făcut ca *„în acest timp să nu se ţină nici o şedinţă a comitetului"*. Cu toate acestea *„funcţionarii comitetului au căutat ca corporaţia să nu sufere întru nimic şi şi-au dat silinţa a administra, de comun acord, averea corporaţiei în cele mai bune condiţiuni şi cu cea mai mare conştiinciozitate"*[32].

Ultimul document referitor la activitatea Corporaţiei foştilor grăniceri dobreni se referă la un contract de închiriere (donaţie) prin care respectiva corporaţie ceda, în 20 aprilie 1950, un edificiu proprietate a foştilor grăniceri, „pentru casă parohială, bisericii ortodoxe române din Dobra"[33].

LA CORPORATION DES ANCIENS GARDE-FRONTIERES MOBILES DE DOBRA (1860 – 1950)

Résumé

L'auteur de l'article fait une analyse ample basée sur les documents d'archive de l'activité de la Corporation des anciens garde-frontières mobiles de Dobra des années 1860-1950.

Constituée en personne juridique après la suppression des régiment de frontière avec statuts propres, la Corporation dont on parle, par ses dirigeants, a administré la fortune des anciens chevaliers mobiles de Dobra dans la période indiquée.

On met en évidence le rôle économique de la Corporation dans développement de la vieille ville privilégiée de Dobra.

[32] *Ibidem*, f.103.
[33] *Ibidem*, f.133.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

BISERICA GRECO-CATOLICĂ DIN SCAUNUL ORĂŞTIEI ÎNTRE 1867-1914

Marius Bârlianu

Evoluţia bisericii greco-catolice din Scaunul Orăştiei până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. După intrarea Transilvaniei sub stăpânirea habsburgică începe acţiunea de atragere a românilor la catolicism, pentru a întări religia catolică, care sub principii calvini, aproape că se stinsese cu totul. În cursul lunii februarie 1697, episcopul Teofil convoacă protopopii şi preoţii cei mai devotaţi şi le explică ocazia ce se iveşte pentru clerul ortodox de a scăpa de iobăgie, de multele şi grelele sarcini pe care le-au purtat de secole şi astfel îi câştigă pentru uniune. Pe baza hotărârii aduse la sinodul din februarie, la 21 martie 1697, s-a redactat *declaraţia* prin care Biserica pravoslavnică românească din Transilvania se uneşte cu Biserica Romei. Declaraţia este semnată de episcopul Teofil şi 12 protopopi.[1]

Cu toate că declaraţia de unire a devenit publică şi a fost trimisă împăratului, calvinii îşi exercitau în continuare jurisdicţia asupra Bisericii româneşti. Acţiunea pentru unire continuă cu intensitate. La 10 iunie 1697 au semnat alţi 12 protopopi declaraţia de unire. Dar urgentarea problemei, la Viena, devine pentru moment inutilă, fiindcă în iulie 1697, Teofil a încetat din viaţă.[2]

Ales grabnic, cu acordul calvinilor, episcopul Atanasie Anghel a convocat sinodul de la 7 octombrie 1698, în scopul de a clarifica situaţia. La început au fost invitaţi numai protopopii, apoi, având în vedere importanţa hotărârilor ce trebuiau luate, sinodul a fost întregit cu preoţii şi cu câte 2-3 fruntaşi din fiecare parohie. În încheierea actului sfântului sinod de la Alba Iulia, se preciza că în acest chip „ne unim şi ne mărturisim a fi mădularele Sfintei Catoliceşti Biserici a Romei, cum pe noi şi rămăşiţele noastre din obiceiul Bisericii noastre a Răsăritului să nu ne clătească, ci cu toate ceremoniile, sărbătorile, posturile, cum până acum aşa şi de acum înainte să fim slobozi a le ţine după calendarul vechi (...)". Unirea cu Biserica Romei s-a făcut păstrându-se intactă religia răsăritului şi fără a primi nimic „din toată credinţa particulară a bisericii catolice şi nici vreo dispoziţiune în dreptul ei canonic."[3]

Declaraţia de unire de la 7 octombrie 1698 a fost semnată de episcopul Atanasie Anghel şi 38 de protopopi districtuali. Printre cei 38 de protopopi semnatari ai actului din 1698 figurează şi câţiva protopopi hunedoreni: Ioan din

---

[1] Silvestru Augustin Prunduş, Clemente Plaianu, Catolicism şi ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite, Cluj-Napoca, 1994, p. 62.

[2] Ibidem.

[3] Apud Ibidem, p. 63.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Hunedoara, Gheorghe din Haţeg, Daniil din Ilia şi Simion din Silvaş.[4] În numele parohilor greco-catolici din Scaunul Orăştiei a semnat protopopul Adam din Cugir.[5] El semnează textul în limba română „Protopop Adam Cuger'', iar pe cel în limba latină „Pater Adamus de Kudzer".[6]

Făcând vizitaţii canonice, cu deosebire în părţile mai „fierbinţi" ale diecezei, episcopul Atanasie Anghel s-a convins de rezistenţa unor preoţi şi s-a hotărât să convoace un nou sinod la Alba Iulia, în zilele de 4-5 septembrie 1700. Sinodul a avut iarăşi o largă participare, fiind prezenţi protopopii, fiecare cu „juratul" său, cu câte doi preoţi şi câte trei ţărani fruntaşi. „Manifestul" de unire a fost semnat de episcopul Atanasie şi de 54 protopopi reprezentanţi a 1.563 preoţi.[7] Printre ei şi protopopul Orăştiei, Adam, reprezentantul celor 25 de preoţi ai protopopiatului.[8]

Aşadar, la scurt timp după realizarea Unirii cu Biserica Romei, credincioşii greco-catolici din Scaunul Orăştiei erau organizaţi la nivel local într-un protopopiat şi în parohii. Dacă în anul 1700 era amintit protopopiatul Cugirului, în conscripţia din 1733 numirea aceasta este înlocuită cu cea de arhidiaconatul Balomirului *(Archidiaconatus Balomirensis)* de care ţineau 15 parohii (Balomir, Beriu, Căstău, Cugir, Orăştie, Pricaz, Romos, Romoşel, Săliştea, Sereca, Sibişel, Şibot, Turdaş, Vaidei, Vinerea). Prin decretul din 18 iunie 1747 al Mariei Tereza, protopopiatul Balomirului s-a desfiinţat şi în locul acestuia s-a înfiinţat protopopiatul Vaideiului din Scaunul Orăştiei. În conscripţia din 1765 este menţionat protopopiatul Orăştiei cu 14 parohii (Balomir, Beriu, Căstău, Cugir, Orăştie, Pricaz, Romos, Romoşel, Sereca, Sibişel, Şibot, Turdaş, Vaidei, Vinerea). Tot sub această numire apare şi în protocolul de alegere a episcopului Ioan Bob din 1782 unde, ca protopop al Orăştiei *(Szászvárosiensis)* este subscris Ioan Papp Ilieş. Aceeaşi numire se menţine până după anul 1801, deşi protopopii Orăştiei îşi aveau reşedinţa în Cugir. În „Şematismul Diecesei Făgăraşului" din 1842, protopopiatul acesta este trecut cu numirea de al „Cugirului". Probabil, schimbările acestea în numirea districtului au provenit de la împrejurarea, că protopopii şi-au avut reşedinţa pe rând în Cugir, Orăştie şi Balomir.[9]

Unirea cu Biserica Romei era departe de a fi realizată când, la mijlocul secolului al XVIII-lea, au intrat în Transilvania o mulţime de călugări străini, care atrăgeau credincioşii satelor, cărora li se adresau pentru diferite slujbe, deşi nu se ştia despre ei dacă au sau nu darul preoţiei, cu toate că îndemnau pe credincioşi

[4] Mircea Păcurariu, Istoria vieţii bisericeşti a românilor hunedoreni, în „*** Episcopia Aradului. Istorie. Viaţă culturală. Monumente de artă", Arad, 1989, p. 92.

[5] Protopopiatul greco-catolic şi-a avut reşedinţa în Balomir, Cugir şi Orăştie, deşi districtul a continuat să fie numit al Cugirului. Pentru evitarea unor confuzii noi vom folosi noţiunile de protopopiat şi protopop al Orăştiei.

[6] Silviu Dragomir, Românii din Transilvania şi Unirea cu Biserica Romei, Cluj-Napoca, 1990, p. 34.

[7] S. Prunduş, op. cit., p. 64.

[8] Demetriu Radu, Diecesa Lugoşului. Şematism istoric. Lugoj, 1903, p. 380.

[9] Ibidem, p. 380-381.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

să-şi părăsească proprii lor preoţi. Unii preoţi ortodocşi au luat de la greco-catolici bisericile cu forţa, săvârşind şi alte acte de violenţă, pentru care au fost puşi sub anchetă, incitând împotriva preoţilor uniţi, iar călugării străini (sârbi) cutreierau satele sub pretextul strângerii de milă, în realitate fiind răspânditori ai schismei.

Intrarea în Transilvania, în 1744, a călugărului sârb Visarion Sarai, a provocat mari mişcări printre români, „sate întregi nu mai voiesc să frecventeze bisericile şi să-şi recunoască preoţii".[10] Visarion a propovăduit în satele dintre Dobra şi Sălişte. Pretutindeni, în calitate de *„trimis al lui Dumnezeu"* şi după *„sfaturile Maicii Sfinte"* spunea că popii uniţi *„au vândut legea"*, că botezul lor nu-i botez, cununiile lor nu-s cununii şi că ascultarea de ei duce direct şi sigur în muncile eterne ale Iadului. Cuprinşi de spaima osândei de veci, în ignoranţa lor, credincioşii, la îndemnul *„sfântului"* au alungat pe preoţii uniţi şi au refuzat să mai participe la slujbele lor. În câteva săptămâni, între Mureş, Târnave şi Carpaţi, unirea a fost aproape total desfiinţată. Părţile din nordul Transilvaniei au rămas neatinse. Visarion a fost prins la Sălişte, dus şi anchetat la Sibiu şi apoi trimis la Viena unde i s-a pierdut urma.[11]

Dar această mişcare antiuniată a călugărului Visarion a dus la acţiuni de împotrivire locală şi în Scaunul Orăştiei. Au fost afectate într-o oarecare măsură comunităţile greco-catolice din Căstău, Orăştie, Pricaz şi Şibot.[12] Protopopul Nicolae Pop, solicitat de preoţii greco-catolici de sub ascultarea sa, care spuneau că nu mai pot răbda necuviinţele oamenilor faţă de dânşii, intervenise la generalul Theobald von Czernin cerând asistenţă militară pentru apărarea lor. Acesta i-a pus la dispoziţie un locotenent, un caporal şi 4 soldaţi din regimentul Springerian cu care a plecat să stabilească ordinea în Scaunul Orăştiei. Ajunşi în satul Şibot au prins doi rebeli: unul era însuşi judele satului, care împiedicase oamenii să cerceteze biserica unită iar celălalt un îndărătnic, care nu se înfăţişase niciodată de câte ori fusese citat la oficiul protopopesc. Dar alarmându-se populaţia din sat, pe jude l-au eliberat, voind să-l ducă numai pe celălalt arestat la casa protopopească din satul Balomir. Sătenii au alergat însă după ei până în câmp şi, de teamă să nu fie lovit vreun soldat, l-au eliberat şi pe acesta. Dar celelalte sate aflând că cei doi îndrăzneţi nu vor fi pedepsiţi şi s-ar putea ivi alte primejdii, l-au determinat pe protopopul Nicolae să creadă că la Şibot trebuie trimisă o trupă bună de soldaţi, care să fie întreţinuţi de săteni, iar cei doi vinovaţi să fie duşi la Orăştie într-o zi de sâmbătă când ţine Scaunul întruniri şi pedepsiţi exemplar la faţa locului. Nu rezultă din actele cunoscute până acum dacă au fost pedepsiţi cei doi provocatori de revoltă din Şibot. Dimpotrivă, protopopul Nicolae se simte îndemnat să trimită la 24 noiembrie 1744 o nouă adresă alarmantă, arătând că judele din Şibot, trăgând clopotele şi adunând satul, „a despodit biserica, scormonind pământul de trei degete sub podele, aruncându-l afară şi înlocuindu-l cu pământ proaspăt; a oprit apoi

[10] *** Orăştie 775, Deva, 1999, p. 130.
[11] S. Prunduş, op. cit., p. 74.
[12] D. Radu, op. cit, p. 385, 389, 390, 395.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

preoţii uniţi să mai intre în biserică, instituind aici un preot schismatic (ortodox n.n.), trimis de ei peste munţi în Ţara Românească, de unde s-a întors hirotonit şi astfel săvârşeşte aici toate slujbele bisericeşti (*omnis servicia spiritualia administrat*), alergând la el şi săteni din alte comune". Cere măsuri urgente, socotind foarte periculoasă orice întârziere, deoarece „săteanul nu trebuie lăsat niciodată în voia lui". Dacă pedepsirea celor vinovaţi întârzie, „în regiunea Orăştiei nu mai pot exista preoţi uniţi".[13]

Preoţi uniţi au continuat să existe în Scaunul Orăştiei şi după răzmeriţa călugărului sârb, dar unirea religioasă a fost din nou contestată. În noiembrie 1748, românii din Scaunele Orăştiei, Sibiului, Sebeşului şi Miercurii, înaintau o petiţie contelui Haller, în care declară că „nici n-au fost şi nici nu vor să fie uniţi".[14] În anul 1755, locuitorii satelor din Scaunul Orăştiei şi din oraş se plâng din nou despre necazurile unirii religioase, şi cer „arhiereu neunit de lege grecească".[15] La 16 aprilie 1756, episcopul unit Petru Pavel Aron denunţa guvernului pe Popa Ioaneş din Galeş, care începuse o vie agitaţie contra unirii în ţinuturile Sebeşului, Orăştiei şi Hunedoarei. Într-o scrisoare trimisă de iezuitul Emeric Pallovics contelui Bethlen, preşedintele Cancelariei Aulice transilvănene se relatează despre adunările populare ortodoxe de la Orăştie şi Rapolt unde s-a hotărât să nu mai asculte de protopopii uniţi. Totodată bisericile din Balomir, Şibot, Vinerea, Cugir, Romoşel, Sibişel, Beriu, Căstău, Orăştie, Pricaz, Turdaş, Romos şi Vaidei au fost recuperate de către ortodocşi.[16] În anul 1757 Cugirul se număra între acele parohii unde preoţii ortodocşi Stan şi Toma „folosesc beneficiul parohiei unite şi slujesc în biserică cu puterea". Cei doi preoţi, în timpul tulburărilor lui Visarion, au fost hirotoniţi în provincii străine[17], probabil în Ţara Românească sau Serbia.

În toamna anului 1759, pastoraţia episcopului Petru Pavel Aron a fost tulburată de mişcarea călugărului ortodox Sofronie din Cioara. Acesta îşi face apariţia în părţile Hunedoarei, „unde începe să agite poporul contra unirii cu Roma". Călugărul se intitula „vicar al Sfântului Sinod din Carloviţ" şi în această calitate promitea preoţimii şi poporului privilegiile illirice, de care se bucurau numai sârbii ortodocşi din Imperiul habsburgic.[18] Sofronie este prins şi întemniţat în satul Bobâlna, de unde este eliberat de cetele de români înarmaţi. Revolta a cuprins Munţii Apuseni, întinzându-se cu repeziciune. Încercarea de a-l aresta a eşuat, iar între 14 şi 18 februarie 1861 călugărul Sofronie a convocat un sinod la Alba Iulia în care stabilea cererile românilor ortodocşi.[19]

---

[13] Apud Ioan Lupaş, Studii istorice, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 216-217.

[14] Orăştie 775, p. 130.

[15] Silviu Dragomir, Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în sec. al XVIII-lea, Sibiu, 1920, p. 89, 140-141; Orăştie 775, p. 130; Tiron Basarab, Monografia satului Vaidei, Deva, 2007, p. 184.

[16] Orăştie 775, p. 131.

[17] D. Radu, op. cit., p. 386.

[18] S. Prunduş, op. cit., p.76.

[19] Orăştie 775, p. 131.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Pentru a înfrânge mişcarea lui Sofronie şi a salva măcar parţial unirea religioasă, conferinţa ministerială din 12 martie 1761 hotărî să încredinţeze pacificarea românilor generalului Adolf de Buccow, nou numitul comandant al forţelor militare din Transilvania. Încercările generalului şi ale comisiei constituite în acest scop, al pacificării, n-au ajuns la rezultat pozitiv. Aşa că generalul decide singur distrugerea cuiburilor de agitatori din schiturile şi mănăstirile ortodoxe din Transilvania. În aprilie 1761, generalul Buccow intră în Transilvania şi în trei luni, prin fier şi foc a restabilit ordinea. Sofronie n-a mai fost găsit, fugise la Argeş de unde trimitea peste tot scrisori să se pregătească de o nouă revoltă.[20]

Mişcarea călugărului Sofronie a dus la tulburări interconfesionale şi „defecţionarea" unor parohii greco-catolice şi în Scaunul Orăştiei. Frământări între uniţi şi neuniţi au avut loc în anii 1759-1760 în satele Beriu, Căstău, Cugir, Pricaz, Şibot, Turdaş, Vaidei şi în oraşul Orăştie.[21] În recensământul populaţiei din Transilvania, realizat după evenimentele din anii 1759-1761, la nivelul Scaunului Orăştiei uniţii figurau cu 45 de preoţi la un număr de 95 familii şi 4 biserici, în timp ce ortodocşii nu aveau nici un preot pentru cele 2.098 de familii şi 11 biserici.[22]

Pe plan confesional statisticile timpului consemnează urmările tulburărilor religioase din Scaunul Orăştiei. Astfel, după conscripţia din 1733 în cele 15 parohii aparţinătoare atunci la protopopiatul greco-catolic Orăştie au fost 62 de preoţi (dintre care 3 neuniţi), 15 biserici, 6 case parohiale, porţiuni canonice arătoare de 149 cubule şi fânaţe de 30 care, iar numărul familiilor era de 1.636. Iar după conscripţia din 1765 în cele 14 parohii ale districtului Orăştiei au fost 29 de preoţi, 3 intravilane, porţiuni canonice arătoare de 91 cubule şi fânaţe de 21 care, iar numărul familiilor era de 237. Aşadar în perioada de la 1733 până la 1765, în protopopiatul unit al Orăştiei a scăzut numărul preoţilor cu 33, al porţiunii canonice arătoare cu 58 cubule şi al fânaţelor cu 9 care, iar numărul familiilor s-a redus cu 1399. Acestea au fost urmările tulburărilor religioase desfăşurate în răstimpul celor 32 de ani.[23]

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, credincioşii greco-catolici din districtul protopopesc al Orăştiei ţin de jurisdicţia Episcopiei de Alba Iulia şi Făgăraş, cu reşedinţa la Blaj. Protopopiatul Orăştiei consta din 14 parohii, toate situate în Scaunul Orăştiei, şi îşi avea sediul în Cugir sau Orăştie. Preocuparea principală a protopopilor a fost consacrată refacerii şi consolidării unirii, atât de încercată în urma mişcărilor lui Visarion şi Sofronie. Primul protopop greco-catolic al Orăştiei este acel protopop Adam, participant la sinodul de la Alba Iulia din septembrie 1700. De la 1742, seria protopopilor continuă cu Ioan Papp Ilieş (1742-1789) şi Nicolae Sanciali (1801-1852).[24]

[20] S. Prunduş, op. cit., p. 77.
[21] D. Radu, op. cit., p. 384-386, 389-390, 395, 397-398.
[22] M.Păcurariu, op. cit., p. 94.
[23] D.Radu, op. cit.,p. 381.
[24] Ibidem, p. 382.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Protopopul Orăştiei a întreprins multe vizitaţii canonice în parohii şi a luat măsuri pentru bunul mers al vieţii religioase. Aproape în fiecare an avea loc un sinod protopopesc, unde erau discutate chestiuni bisericeşti, matrimoniale şi administrative. Un astfel de sinod ţinut în anul 1778 a stabilit „catedraticul, sau dajdia pe seama Episcopului, notareşului şi logofetului episcopesc", astfel că fiecare preot a trebuit să dea ca „dar vlădicesc" 5 horgoşi (taleri) şi 5 potori. În anul 1780 are loc un alt sinod în Orăştie pentru stabilirea dărilor şi a talerului notărăşesc şi logofetesc şi s-a hotărât, ca fiecare preot să dea „dajdia" 5 mariaş (episcopului) şi 5 potori, iar fiecare crâsnic şi slujitor câte un mariaş şi „banii să fie gata la Ispas". În anul 1819 la sinodul districtual s-a stabilit, ca fiecare crâsnic să dea protopopului la sărbătoarea Sfântului Ioan Botezătorul pe lângă cele obişnuite şi o ferdelă de ovăz.[25]

Parohiile din protopopiatul Orăştiei, deşi micşorate în numărul credincioşilor, aveau biserici de piatră, case parohiale, porţiuni canonice şi parohi, după cum arată seria cronologică a preoţilor locali.[26] Districtul Orăştiei sau o parte din el a fost vizitat în anul 1779 de episcopul Grigore Maior, în drumul acestuia de la Deva spre băile de la Geoagiu de Jos.[27] Din timpul scurt cât a păstorit Grigore Maior, cel mai mult l-a destinat vizitaţiilor canonice, într-o adevărată campanie de readucere la Unire a mai multor parohii, rupte de Biserica unită pe timpul episcopului Petru Pavel Aron. După propriile sale afirmaţii, numai în primii doi ani de arhipăstorire (1773-1775) „pot număra ca la 500 de sate întoarse la unire".[28]

Una dintre cele mai dificile perioade din istoria protopopiatului greco-catolic Orăştie a fost cea a revoluţiei de la 1848-1849. În decursul celor doi ani sângeroşi, în Transilvania, numeroase biserici au fost arse, ruinate sau dărâmate până la pământ de către unguri. Printre preoţii români asasinaţi de unguri în timpul revoluţiei se numără şi preotul greco-catolic din Spini, Pavel Sima, care se afla în fruntea parohiei din 1837. Una dintre cele mai sălbatice barbarii au săvârşit-o ungurii asupra preotului Sima, căruia, în 1848, după ce l-au „jefuit de 1.000 florini, pe care-i avea asupra sa, i s-au tăiat degetele de la mâini, apoi mâinile amândouă, i s-a tăiat şi mădularul, iar în final a fost despicat în patru".[29] Referindu-se la tragedia acestui preot, Aron Densuşianu scria în 1864 următoarele: „În locul caselor frumoase, a căror abia ruinele se mai văd, locuitorii abia şi-au putut ridica nişte colibe. Aici ungurii torturaseră pe preotul românesc, un bărbat cu largi cunoştinţe, în mod superior torturilor din iad. Îi trag mai întâi unghiile, îi scot plămânii şi apoi ochii. Totdeauna când am trecut p-aicea şi am căutat la casa acestui nefericit, ce pare descoperită şi ruinată, încrescută în rădăcini şi care pare a jeli cumplita soarte a domnului său - totdeauna mi-au curs fiori reci prin oase".[30] În

[25] Ibidem, p. 381.
[26] Detalii la D. Radu, op. cit., p. 383-400.
[27] Ibidem, p. 381.
[28] S. Prunduş, op. cit., p. 80.
[29] Apud Ioachim Lazăr, Tragedia clerului şi distrugerile lăcaşurilor de cult românesc în timpul revoluţiei de la 1848-1849 din Transilvania, în „Sargetia", XXXII, 2004, p. 60.
[30] Ibidem, p. 61.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

aceste condiţii nu e de mirare că, după evenimentele revoluţionare din 1848-1849, în unele comunităţi refacerea bisericilor româneşti a durat zeci de ani. Nici în protopopiatul greco-catolic al Orăştiei nu era o situaţie mai bună.

Organizarea districtului protopopesc al Orăştiei între 1867-1914. Una dintre cererile Adunării Naţionale din 3/15 mai 1848 de pe Câmpia Libertăţii de la Blaj a fost restaurarea vechii Mitropolii româneşti de la Alba Iulia. Cei care au stăruit în mod cu totul deosebit pentru restaurarea mitropoliei româneşti au fost episcopul orădean Vasile Erdely şi vicarul foraneu al Silvaniei, Alexandru Şterca Şuluţiu. La 12 decembrie 1850, împăratul a decis ca Mitropolia unită de Alba Iulia să fie „reactivată" şi să fie înfiinţate două Episcopii sufragane la Gherla şi Lugoj.[31]

O etapă nouă în istoria Bisericii Române Unite a început o dată cu înfiinţarea provinciei greco-catolice româneşti. Prin Bula „*Ecclesiam Christi* " din 26 noiembrie 1853, Biserica greco-catolică românească a fost restaurată la rangul de mitropolie autonomă, subordonată direct Sfântului Scaun. Mitropolia greco-catolică de Alba Iulia şi Făgăraş (dar cu reşedinţa în Blaj) încorpora, alături de Arhidieceză, Episcopia Oradiei (înfiinţată în 1777) şi două noi Episcopii sufragane la Gherla şi Lugoj.[32]

Sfântul Scaun a lăsat la latitudinea Curţii imperiale numirea mitropolitului şi a episcopilor. Pe baza propunerilor Curţii, la 16 noiembrie 1854 Papa Pius al X-lea a anunţat numirea mitropolitului Al. Şterca-Şuluţiu, a episcopilor Alexandru Dobra la Lugoj şi Ioan Alexi la Gherla. Ceremonia de înfiinţare s-a desfăşurat la Blaj, în 28 octombrie 1855, în prezenţa nunţiului Michele Viale Prela, când s-au citit bulele pontificale, decretul de inaugurare şi a fost uns mitropolitul.[33]

Dieceza greco-catolică a Lugojului s-a întemeiat prin Bula pontificală „*Apostolicum Ministerium*", din 26 noiembrie 1853. În aceeaşi zi Papa a dat un edict pentru desfacerea parohiilor care intrau în Dieceza Lugojului de la Episcopiile de Oradea şi Făgăraş şi pentru constituirea noii episcopii. Primul episcop al Diecezei Lugojului a fost Alexandru Dobra consacrat de mitropolitul Şuluţiu, în Blaj, la 28 octombrie 1855. Organizarea episcopiei şi instalarea noului episcop a întârziat din cauza lipsei reşedinţei episcopale, iar din aceste motive episcopul Al. Dobra a fost instalat abia în 21 septembrie 1856.[34]

Conform bulei papale din 26 noiembrie 1853, Episcopia Lugojului a primit de la dieceza orădeană 22 de parohii, împreună cu 103 filii, toate însumând 12.806 suflete. De la Arhidieceză s-au separat şi au fost încorporate Episcopiei Lugojului 19 parohii cu 39.982 suflete, cele mai multe în vicariatul Haţegului. La întemeiere noua episcopie număra 113 parohii cu 52.788 suflete.[35]

---

[31] *** Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie, Madrid, 1952, p. 107.

[32] Nicolae Bocşan, Camelia Vulea, La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii şi documente, Cluj-Napoca, 2003, p. 18.

[33] Istoria românilor, vol.VII, tom.I Unirea, Modernizarea, Independenţa, coord. Dan Berindei, Bucureşti, 2003, p. 718.

[34] N. Bocşan, op. cit., p. 18-24.

[35] D. Radu, op. cit., p. 72-83.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dieceza greco-catolică română a Lugojului avea jurisdicţie asupra comitatelor Caraş, Timiş, Torontal, Hunedoara şi în parte peste comitatele Arad şi Alba-Inferioară, cu puţine parohii şi credincioşi la începuturile sale. Printre parohiile ardelene separate de la Episcopia de Făgăraş şi încorporate Episcopiei Lugojului se numără şi cele situate în Scaunul Orăştiei. Este vorba de 12 parohii şi 4 filii, care, conform conscripţiei din anul 1851 însumau împreună 4.331 de suflete şi erau cuprinse în arhidiaconatul Cugirului (*Districtus Archidiaconalis Kudsiriensis*).[36] În chipul acesta şi cu acest număr de parohii şi de suflete s-a înfiinţat protopopiatul unit al Orăştiei, ca parte integrantă a Episcopiei Lugojului, după toate prescripţiunile canonice: Şibot (112); Balomir (84), cu filiile Sălişte (25) şi Tărtăria (14); Vinerea (26); Căstău (41), cu filia Sibişelu-Vechi (32); Cugir (2.165); Mărtineşti (84); Pricaz (130); Romos (248); Orăştie (514), cu filia Beriu (28); Spini (424); Turdaş (320) şi Vaidei (84).[37]

Primul şematism al Episcopiei Lugojului a fost tipărit în 1858. Până la apariţia lui numărul parohiilor greco-catolice din Banat a crescut. Şematismul din 1858 indica 71.799 suflete în cele 32 parohii bănăţene şi 92 transilvănene.[38] Tot în acest interval, recensământul din 1857 consemna un număr de 4.345 credincioşi greco-catolici în parohiile din protopopiatul Orăştiei, ceea ce reprezenta 12,55 % din totalul populaţiei Scaunului Orăştiei, dominat în plan confesional de ortodocşi cu 74,27 % din numărul total al locuitorilor. Cu procentaje mai mici decât cel al uniţilor erau credincioşii de confesiune romano-catolică (4,90 %), reformată (4,57 %) şi evanghelică (3,41 %).[39]

Episcopul Dobra a început organizarea internă a diecezei şi, în acest scop, a făcut o nouă împărţire a districtelor protopopeşti, a dat regulamente pentru administrarea averilor bisericeşti şi şcolare, a pus la cale înfiinţarea fondurilor diecezane pentru ajutorarea văduvelor şi orfanilor de preoţi precum şi a preoţilor ajunşi la neputinţa de a mai munci în „via Domnului".[40] Partea cea mai mare a activităţii sale însă, episcopul Dobra şi-a desfăşurat-o pentru organizarea numeroaselor parohii trecute de curând la unire. În Banat, din fostul arhidiaconat al Lugojului care a avut 3 vicearhidiaconate, s-au constituit 3 arhidiaconate: Lugojul superior şi inferior şi Buziaş, Timişoara (cu două vicearhidiaconate, Ciacova şi Torontal) şi Oraviţa (cu vicearhidiaconatele Bocşa şi Vărădia). În teritoriile transilvănene, din vicariatul Haţegului, care cuprindea 56 de parohii, s-au format 3 districte: arhidiaconatul Haţeg cu vicearhidiaconatele Jiului şi Ulpiei Traiana. Au rămas neschimbate districtele Hunedoara, Orăştie, Bobâlna şi Hălmagiu. Astfel din cele 8 districte câte avea Dieceza Lugojului la înfiinţare, numărul lor a crescut la 16 prin această organizare.[41]

[36] Noi vom folosi noţiunea de protopopiat al Orăştiei. D. Radu, op. cit., p. 80-81.

[37] Ibidem.

[38] N. Bocşan, op. cit., p. 27.

[39] Marius Bârlianu, Evoluţia demografică a Scaunului Orăştiei între 1867-1914, în „Sargetia", XXXIV, 2006, p. 819.

[40] D. Radu, op. cit., p. 92.

[41] N. Bocşan, op. cit., p. 28.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Districtul protopopesc greco-catolic al Orăştiei s-a înfiinţat cu 12 parohii şi 4 filii în anul 1853. În următorii 50 de ani numărul parohiilor a crescut doar cu două, de mai puţină însemnătate după numărul sufletelor lor. La recensământul din 1880, greco-catolicii din districtul Orăştiei erau în număr de 3.852 reprezentând 15,51% din totalul populaţiei. Majoritari în plan confesional rămân românii ortodocşi (67,36%), iar sub credincioşii uniţi se situau, ca pondere numerică, romano-catolicii (7,17%), evanghelicii (5%) şi reformaţii (3,99%).[42]

În anul 1903, protopopiatul Orăştiei constă din 14 parohii şi 7 filii, toate situate în comitatul Hunedoarei. Districtul protopopesc al Orăştiei făcea parte, împreună cu districtele Hunedoara, Bobâlna şi Hălmagiu, din decanatul Hunedoara ale cărui parohii şi filii erau situate în comitatele Hunedoara, Alba Inferioară şi Arad.[43] La nivelul Episcopiei Lugojului în anul 1903 erau consemnate 163 parohii, 273 filii, 151 biserici, 11 capele, 89 case parohiale, 75 şcoli, 157 preoţi, 76 docenţi, 121 cantori şi 97.566 suflete.[44] În protopopiatul Orăştiei erau cuprinse următoarele 14 parohii, cu un număr de 5.651 suflete: Balomir (50); Beriu (19), cu filiile Orăştioara de Sus şi de Jos (22) şi Sereca (2); Căstău (45); Cugir (3.025), cu filia Vinerea (6); Mărtineşti (147); Orăştie (859); Pricaz (84); Romos (420); Romoşel (172); Sibişelu-Vechi (52), cu filiile Măgura (9) şi Sibişelu-Nou (23); Şibot (72); Spini (352), cu filiile Jeledinţi (10) şi Simeria (16); Turdaş (218) şi Vaidei (136). Statistica din 1903 consemnează pentru protopopiatul Orăştiei existenţa a 14 biserici, 7 case parohiale, o şcoală, 14 preoţi, un docent şi 15 cantori.[45]

Din informaţiile prezentate s-a văzut că protopopiatul unit al Orăştiei, cu cele 12 parohii şi 4 filii, a ţinut până în anul 1853 de Episcopia Făgăraşului, iar apoi a intrat sub jurisdicţia Episcopiei Lugojului, nou înfiinţată. Asemănând datele conspectului din 1851 cu situaţia din anul 1903, deosebirea este sesizabilă la numărul sufletelor, întrucât acesta este acum mai mare în urma creşterii populaţiei. În acelaşi interval de timp, creşterea numerică a parohiilor (de la 12 la 14) şi a filiilor (de la 4 la 7) este redusă şi fără consecinţe majore asupra organizării interne a protopopiatului.

În acest context, trebuie amintit faptul că, elaborarea unei organizări constituţionale adecvate a Bisericii Române Unite a fost opera sinoadelor provinciale din 1872, 1882 şi 1900. În intervalul 1848-1900 se încheie organizarea ei instituţională, la nivelul structurilor centrale (mitropolie, episcopie) precum şi locale (protopopiat, parohie), foarte necesare în acest caz. În Biserica greco-catolică legislaţia referitoare la parohii şi protopopiate şi la titularii acestora este cuprinsă în capitolele VIII şi IX ale părţii a doua din *Decretele* primului sinod provincial.[46] Legislaţia se referă nu la circumscripţia bisericească în sine, parohie

[42] M.Bârlianu, op. cit., p. 819.
[43] D. Radu, op.cit., p. 340-415.
[44] Ibidem, p. 572.
[45] Ibidem, p. 402.
[46] Pe larg despre Sinodul provincial din 1872 la Nicolae Bocşan, Ion Cârja, Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870), Cluj-Napoca, 2001, p. 259-283.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

sau protopopiat, ci la deţinătorii acestora, preotul paroh sau protopopul. Puterea lor apare definită în *Decrete* ca un rezultat al deciziilor ierarhice superioare şi nu ca o consecinţă a unor alegeri, a unui procedeu de tip electoral.[47]

Protopopii şi administratorii protopopeşti între 1867-1914. *Decretele* adoptate cu ocazia primului Conciliu provincial desfăşurat la Blaj în anul 1872, care aveau să reprezinte Codul de legi oficial valabil, la nivelul întregii Biserici greco-catolice româneşti, au fost puse în aplicare şi în Dieceza de Lugoj. Instalarea ierarhului Victor Mihaly de Apşa în scaunul Episcopiei de Lugoj a semnificat deschiderea drumului spre modernitate în organizarea bisericii greco-catolice bănăţene, prin structurarea întregii activităţi pe bază de statute şi implicit prin introducerea unui spirit de ordine şi disciplină la nivelul corpusului administrativ diecezan şi parohial. Episcopul Mihaly a convocat primul Sinod al Diecezei greco-catolice de Lugoj, în noiembrie 1882, care a adoptat Statutele pentru organizarea oficiilor ecleziastice diecezane.[48] Redactarea Statutelor a răspuns unor necesităţi reale, determinate de adoptarea la nivelul întregii eparhii a unor norme de structură unitare.

La nivelul local, elementele constitutive ale structurilor ecleziastice sunt parohia şi protopopiatul. Biserica greco-catolică are, conform cu textul *Decretelor* de la 1872, un element ce nu există în organizarea Bisericii ortodoxe: vicariatul foraneu. Acesta are rolul de instituţie intermediară între episcopie şi protopopiat. La nivelul protopopiatului, protopopii şi administratorii protopopeşti au atribuţii care derivă de la numirea lor în funcţie de către episcop: „Episcopii spre a-şi uşura inspecţiunea şi guvernarea diecezelor, le subîmpărţiră pre acestea în cercuri, punând în fruntea acelora preoţi învăţaţi, pii şi prudenţi, cari de comun figurează în biserica noastră sub nume de protopopi, fiind şi dânşii după părerea canoniştilor ai bisericii greco-catolice următori în oficiul corepiscopilor celor de demult. Precum corepiscopii aveau jurisdicţiune în ţinuturile încredinţate lor prin episcopii diecezani, aşa şi protopopii au aceeaşi putere delegată dependentă de la scaunul protopopesc".[49]

„Îndatoririle protopopilor sunt următoarele: să viziteze o dată pe an toate parohiile din circumscripţia protopopească, să facă rapoarte către scaunul protopopesc asupra moralităţii credincioşilor, să catehizeze credincioşii şi să-i îndemne să-şi dea copiii la şcoală, cu ocazia vizitaţiunilor canonice, să supravegheze avuţia bisericii şi să se preocupe de ameliorarea ei, să vegheze asupra bunei desfăşurări a cultului religios, în calitate de inspectori şcolari din districtul lor să asiste, în persoană sau prin delegat, la examenele şcolare semestriale şi să se

[47] Despre drepturile şi îndatoririle pe care le au parohii, protopopii şi administratorii protopopeşti ai Bisericii Române Unite, detalii la Cecilia Cârja, Instituţii ecleziastice la românii din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi la începutul sec. XX. Perspectivă comparată, în „Identitate şi alteritate", vol. 4: Studii de istorie politică şi culturală, editori Constantin Bărbulescu, Luminiţa Dumănescu, Sorin Mitu, Vlad Popovici, Cluj-Napoca, 2007, p. 74-75.

[48] Detalii la Luminiţa Wallner Bărbulescu, Sinodul prim al diecezei greco-catolice de Lugoj, noiembrie 1882, în „Identitate şi alteritate", vol. 4, Cluj-Napoca, 2007, p. 37-52.

[49] Apud C. Cârja, op. cit., p. 74.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

semneze protocoalele şcolare, să sesizeze scaunul episcopesc despre orice problemă deosebită care se iveşte în plan religios sau administrativ". [50]

„Drepturile protopopilor constau în: chemarea clerului din districtul protopopesc la diferite adunări şi prezidarea acestora, desemnează pe preoţii judecători la forul protopopesc, pe care îi înaintează nominal la odinariat spre întărire, judecă în for delegat de primă instanţă, dă cărţile de cununie, se pronunţă asupra validităţii căsătoriilor, introduce şi instalează preoţii şi învăţătorii, înmormântează un preot şi face inventarul bunurilor rămase, se îngrijeşte de administrarea parohiilor vacante, ia parte la sinoadele diecezane şi se consultă cu episcopul în probleme bisericeşti, comunică clerului şi credincioşilor hotărârile sinoadelor diecezane, participă la alegerea episcopului, dreptul de a percepe veniturile şi beneficiile protopopeşti, conform statutelor diecezane în vigoare, dreptul de proedrie în sinoadele diecezane, dreptul de a fi apelat cu titlul de Preaonorat Domn şi de a avea sigiliu". [51]

Legislaţia canonică greco-catolică apărută în această perioadă a prevăzut sarcinile şi îndatoririle rangurilor din ierarhia bisericească (mitropolit, episcop, vicar, protopop, paroh) dintr-o perspectivă puternic centralistă şi cu un mare accent pe funcţionarea ierarhiei de la vârf înspre baze. Această legislaţie a fost aplicată şi respectată şi în parohiile şi filiile de pe teritoriul districtului protopopesc al Orăştiei.

Numirea protopopilor sau a administratorilor protopopeşti în posturile vacante a constituit o chestiune naţională de cea mai mare importanţă, căci de felul cum era condus un protopopiat depindea „trezirea sau adormirea conştiinţei româneşti a preoţimei şi învăţătorimii".[52] În protopopiatul Orăştiei, care atâta vreme a fost condus de Nicolae Sanciali (1801-1852), numirea noului protopop era aşteptată de toată obştea românească cu multă nerăbdare. Moartea lui Nicolae Sanciali, protopopul Orăştiei cunoscut printr-o bogată activitate în timpul revoluţiei de la 1848, decorat cu crucea de argint pentru merite cu coroană, întâmplată în 9 martie 1852 a prilejuit o dispută între patru candidaţi pentru ocuparea postului rămas vacant: George Bercianu, Petru Dan, Nicolae Molnar şi Ioan Papp Ilieş. Principalii favoriţi au fost George Bercianu şi Ioan Papp Ilieş. Primul, George Bercianu era susţinut de obştea din Cugir, care, într-o adresă din 24 mai, argumentând că în timpul revoluţiei „am adus jertfe pe altarul naţiei ca ostaşi graniceri şi cameralişti", voiau să-l determine pe episcopul Alexandru Şterca Şuluţiu la numirea preferatului lor.[53]

Pentru episcopul Şuluţiu, ale cărui atitudini naţionale sunt binecunoscute[54] contau, în acest caz, mai puţin meritele obştei care-l solicitau pe respectivul preot şi mai mult meritele naţionale ale candidatului. Era de înţeles că Şuluţiu, prefera pe

[50] Ibidem, p. 74-75.

[51] Ibidem, p. 75.

[52] Episcopul Gherlei, în „Luceafărul", an X, nr.23 din 1 decembrie 1911, p. 535.

[53] Gheorghe Naghi, Revendicările românilor din Orăştie în perioada absolutistă, în „Sargetia", XV, 1981, p. 242.

[54] Detalii la Dumitru Suciu, Studii privind mişcarea naţională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Cluj-Napoca, 2004, p. 7-179.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

lângă un candidat cu preocupări pastorale, un candidat ce întrunea şi cerinţele vremii având o intensă activitate pe tărâm naţional, dublată, bineînţeles, şi de o „praxă" pastorală îndelungată. În optica episcopului, un post de răspundere în Biserică, putea fi ocupat, în primul rând, de un luptător naţional. Iar meritele unor clerici din timpul revoluţiei erau încă prea puternice pentru a nu fi observate. Revenind la vacantarea postului de protopop al tractului Orăştie, cu sediul în Cugir, Şuluţiu constată că dispunea de un asemenea candidat în persoana ultimului pendent, Ioan Papp Ilieş parohul Orăştiei şi arhidiacon onorar. Într-adevăr acesta înaintează în 14 martie 1852, cererea prin care solicită episcopului Şuluţiu numirea sa în postul de protopop. Aşa cum era obiceiul, el alătură cererii o serie de acte doveditoare ale activităţii sale în slujba neamului şi a Bisericii româneşti. Din cerere aflăm atitudinea sa din anii 1848-1849 când „pre mulţi, săraci şi văduve în nespusele lor necazuri, de la pierdere i-am scăpat mai vârtos în timpul revoluţiunei". Recomandarea confraţilor săi din 14 martie 1852, pentru postul vacant, relevă că Ioan Papp Ilieş avea o formaţie intelectuală solidă absolvind „ştiinţele juridice, bisericeşti şi politice" şi că este bun cunoscător al limbilor latină, maghiară şi germană, cu o activitate pastoral-naţională de peste de 35 de ani. Din cauza întârzierii răspunsului la cele solicitate, Ioan Papp Ilieş revine cu o nouă cerere, în 12 mai 1852, la care adaugă alte 8 „darabe" de documente, din care să rezulte, mai clar, strădaniile şi ostenelile sale naţionale, menţionând dorinţa de a fi numit în Orăştie, unde din „moşi strămoşi" a fost sediul tractului.[55]

Capacităţile intelectuale şi morale ale lui Ioan Papp Ilieş sunt determinante în numirea sa în fruntea protopopiatului Orăştie, funcţie pe care o ocupă până la moartea sa, în anul 1863. El deschide seria unor remarcabili protopopi care îndeplinesc această demnitate la Orăştie, între care amintim numele lui: George Bercianu (1863-1867), Petru Vălean (1867-1876), Iustin Moldovan (1876-1888), Nicolae Nestor (1889-1891), Ştefan Pop administrator (1892-1896), Iuliu Raţiu (1896-1904), Valeriu Traian Frenţiu (1904-1912), Iosif Petrean (1912-1914) şi Ioan I. Jenea (1914-1934).[56]

Protopopii Orăştiei s-au numărat printre acei membrii ai clerului greco-catolic cu un nivel de instruire şi pregătire profesională destul de ridicat. Aşa se explică faptul că o parte dintre ei au fost solicitaţi pentru completarea unor funcţii importante în cadrul Diecezei Lugojului, vacante în acel moment. Iată câteva exemple edificatoare. Nicolae Nestor, în anul 1879, după terminarea studiilor gimnaziale în Blaj, a fost primit între clericii Diecezei Lugojului şi trimis pentru ascultarea teologiei în Seminarul central din Budapesta. Absolvind acolo cursul teologic, în toamna anului 1883, a fost aplicat ca practicant în cancelaria diecezană, de unde, după ce în 14 februarie 1885 a fost hirotonit ca preot celibatar, a fost dispus de administrator parohial în Nevrincea. În 1886 a fost rechemat la cancelaria diecezană şi numit vicenotar consistorial. La începutul anului 1889 a fost dispus ca

[55]Gh. Naghi, op. cit., p. 243-244.
[56] D. Radu, op. cit., p. 382.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

paroh şi administrator protopopesc în Orăştie. La 22 octombrie 1891 iarăşi a fost rechemat la cancelaria diecezană şi numit secretar episcopesc şi asesor consistorial. La 10 noiembrie 1895 a fost trimis ca administrator parohial şi vicarial al Haţegului, iar în 8 mai 1900 întărit definitiv în acel oficiu. La 21 decembrie 1901 a fost numit canonic prebendat şi instalat la 2 februarie 1902. În 1 iunie 1905 a fost numit director al cancelariei diecezane, iar în 10 octombrie 1905 canonic şcolar.[57]

Protopopul Iuliu Raţiu era absolvent al teologiei din Roma, a fost hirotonit în anul 1886 şi a funcţionat ca actuar în cancelaria diecezană 8 luni, ca vicenotar consistorial şi capelan în Lugoj 9 ani, şi ca notar consistorial un an. Din anul 1896 a fost paroh şi protopop în Orăştie, până în anul 1904.[58] Succesorul său în funcţia de protopop, Valeriu Traian Frenţiu, a avut o formaţie intelectuală remarcabilă şi o carieră ecleziastică ce a culminat cu înălţarea la demnitatea de episcop al Lugojului. După studiile gimnaziale în Blaj (1886-1894), a urmat cursurile Facultăţii de Teologie Catolică din Budapesta (1894-1898), apoi pe cele de la Viena (1898-1902), unde şi-a luat doctoratul în teologie (1902). Hirotonit preot celibatar (1898), a fost aplicat în cancelaria diecezană şi a funcţionat ca arhivar, bibliotecar şi vicenotar consistorial.[59] La 2 aprilie 1904, Consistoriul episcopesc din Lugoj hotăra numirea lui V. Tr. Frenţiu în funcţia de paroh şi protopop în Orăştie, convins că îşi va „păstra zelul său preoţesc manifestat în trecut (...) şi în viitor faţă de biserică şi şcoală şi de parohia Orăştiei.". La 1 februarie 1912 Frenţiu era numit vicar foraneu al Haţegului, unde a slujit foarte puţin.[60] Activitatea lui Frenţiu îi aduce înălţarea în demnităţile de episcop al Lugojului în anul 1912 [61], episcop de Oradea (1922-1948) şi „ administrator apostolic" al Mitropoliei din Blaj (1941-1946).[62]

Încă din momentul instalării lor în funcţie, protopopii din Orăştie s-au confruntat cu o problematică foarte diversă, au soluţionat chestiuni urgente, de detaliu uneori, dar care aparţin sferei cotidiene din existenţa oricărui protopopiat, probleme de ordin religios, disciplinar sau administrativ. Cu toate riscurile restituirii factologice, vom încerca în continuare să prezentăm câteva momente din trecutul protopopiatului Orăştiei, aşa cum s-au reflectat în acţiunile protopopilor orăştieni.

Protopopiatul Orăştiei a dispus de un fond protopopesc înfiinţat la 1882 de către protopopul Iustin Moldovan pe baza statutelor aprobate de către Veneratul Ordinariat cu nr. 1470 din 7 octombrie 1886. În sensul statutelor, la înfiinţare,

[57] Iacob Radu, Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului, Lugoj, 1913, p. 130; D. Radu, op. cit. , p. 143.

[58] D. Radu, op. cit. , p. 554.

[59] Maria Razba, Personalităţi hunedorene: oameni de cultură, artă, ştiinţă, tehnică şi sport (sec. XV-XX). Dicţionar , Deva, 2000, p. 197.

[60] Ioachim Lazăr, Dr. Valeriu Traian Frenţiu, paroh al Orăştiei şi protopop al Cugirului (1904-1912), în „Corviniana", an IV, 1998, nr. 4, p. 165 şi 170.

[61] Dr. Traian Valeriu Frenţiu. Noul Episcop al Lugojului, în „Luceafărul", an XI, nr. 33 din 16 decembrie 1912, p. 759-761.

[62] M. Razba, op. cit. , p. 197.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

fiecare preot districtual a plătit o taxă fundamentală de 2 florini. Pentru numirea în vreuna din parohiile districtului, fiecare preot districtual depunea, la rândul său, taxa de 2 florini. Pe lângă aceasta, fiecare preot plătea anual o taxă de 1 florin. Scopul fondului era ajutorarea preoţilor districtuali cu împrumuturi, cu dobânzi scăzute. În anul 1897, fondul a crescut cu 1.000 de florini, donaţi din partea Institutului de credit şi economii „Ardeleana" din Orăştie. Astfel s-a ajuns ca, la sfârşitul anului 1900, fondul protopopesc să se ridice la suma de 3.670 coroane şi 48 fileri.[63]

Protopopii din Orăştie au acordat o atenţie deosebită şi relaţiilor cu episcopul greco-catolic de Lugoj, ca şi prezenţei la sinoadele diecezane. În anul 1882, episcopul Victor Mihaly a fost primul dintre episcopii care după înfiinţarea Eparhiei de Lugoj va iniţia în acest teritoriu seria vizitelor canonice, pentru o cunoaştere exactă a realităţilor parohiale, în vederea convocării primului sinod al Diecezei greco-catolice de Lugoj. Episcopul Mihaly, însoţit de protopopul Iustin Moldovan, avea să viziteze şi protopopiatul Orăştiei în anul 1882, oprindu-se în 6 dintre parohiile districtului orăştian: Cugir, Şibot, Căstău, Orăştie, Turdaş şi Spini.[64] În anul 1900 s-a celebrat cu mare solemnitate „ Jubileul de 200 de ani de la Sfânta Unire ". Printre cei prezenţi la serbările organizate la Lugoj în zilele de 7 şi 8 octombrie s-a aflat şi Iuliu Raţiu, protopopul Orăştiei, care a luat parte la ceremoniile religioase, banchet, concert şi prânzul festiv.[65]

Problema edificiilor de cult a preocupat sistematic conducerea protopopiatului, interesat să asigure fiecare comunitate cu o biserică sau o capelă. Dificultăţile au fost numeroase şi l-au obligat pe protopop la hotărâri prompte şi realiste. Parohia greco-catolică a Orăştiei, una dintre cele mai vechi din protopopiat, avea nevoie de construcţia unei noi biserici în locul celei vechi, şubrede şi necorespunzătoare. Demersurile pentru strângerea fondurilor necesare au fost începute de parohul şi protopopul Iuliu Raţiu în 1902, fiind continuate de Valeriu Traian Frenţiu, Iosif Petean şi Ioan I. Jenea. Deoarece construcţia noii biserici depăşea posibilităţile materiale ale credincioşilor din parohia şi protopopiatul Orăştiei, după obţinerea aprobărilor necesare, au fost efectuate colecte în parohiile greco-catolice din Transilvania şi Banat, cu permisiunea episcopilor respectivi.[66]

Pe lângă problemele economice mereu actuale în protopopiat, protopopul a acordat atenţie şi problemelor şcolare. Prin „ *Articolul de lege XXVII din 1907* ", preoţii erau obligaţi să folosească limba maghiară în predarea religiei. În protocolul şedinţei parohiale Orăştie din 17 noiembrie 1908, se face cunoscut faptul că Ministerul Cultelor, prin ordinul nr. 106247 din 23 octombrie 1908, cerea ca „toţi preoţii care nu propun religiunea în limba maghiară să fie denunţaţi ca să li se retragă remuneraţia pentru catehizare". Protopopul Valeriu Traian Frenţiu a

[63] D. Radu , op. cit. , p. 382.
[64] Ibidem.
[65] Ibidem, detalii la p. 658-672.
[66] I. Lazăr, Dr. V. Tr. Frenţiu..., p. 165-168.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

intervenit pentru a-şi apăra preoţii din protopopiat împotriva persecuţiilor autorităţilor statului dualist ungar. În cadrul şedinţei protopopul Frenţiu informa participanţii că „peste tot, în timpul din urmă parohul e expus la nenumărate neplăceri şi şicanări din cauza catehizării în limba română". Pentru a feri preoţii din Orăştie de astfel de neplăceri, Frenţiu propune „a se înfiinţa un post separat de catehet, mai ales fiind în Orăştie 17-19 ore de religiune pe săptămână".[67]

Preocupările manifestate de protopopi pentru buna păstorire a credincioşilor încredinţaţi au atras trecerea de la o confesiune la alta. Prin activitatea sa, protopopul Frenţiu a adus noi credincioşi la biserica în care slujea. Numai în anul 1911, 14 locuitori din Orăştie solicită trecerea „de la ortodoxie la Sfânta Unire".[68] Trebuie precizat faptul că trecerile religioase în protopopiatul Orăştiei nu au fost dese şi nu au provocat tensiuni interconfesionale.

Preoţii între 1867-1914. Într-o conferinţă ţinută în 1910, Nicolae Iorga spunea: „Viaţa românilor de dincolo era înainte de toate o viaţă de sat, satele erau conduse de preoţi. Preoţii aceştia aveau în fruntea lor pe Vlădică. Tot ce s-a făcut în Ungaria spre bine nostru, cultural, social şi politic, s-a făcut numai prin preoţi şi vlădici".[69] Într-adevăr, cercetând trecutul românilor din Transilvania constatăm că au fost vremuri când au lipsit episcopi din scaunele lor, când de sinoade, de consistorii şi de protopopi nu era vorba, când şcoli de preoţie nu se pomeneau. Dar n-au fost niciodată vremuri în care satul să nu-şi aibă preotul lui, căci „sat fără popă" nu se putea închipui.

Cu toate frământările religioase din Transilvania, din secolul al XVIII-lea, care au determinat migraţia preoţilor şi credincioşilor de la un cult la altul, respectiv de la uniţi la neuniţi, preoţi români greco-catolici au fost înregistraţi în număr mare. După conscripţia din 1733 în parohiile greco-catolice din Transilvania au fost 2.255 preoţi, iar după conscripţia din 1765 au fost 1.594 preoţi.[70] În parohiile districtului Orăştie au fost consemnaţi 62 de preoţi în anul 1733 şi 29 preoţi în anul 1765.[71] Chiar dacă nu au avut biserică şi nici credincioşi foarte mulţi, aceşti clerici au fost „izvoarele de lumină" pentru comunităţile de credincioşi greco-catolici şi, chemaţi de harul divin, au început să slujească pentru ele. „Atâta izvor de mângâiere avea şi bietul popor necăjit: biserica cu învăţăturile ei de dragoste creştinească, de milă, de iertare şi de veşnică răsplată. Încolo, traiul de toate zilele îi era destul de chinuit şi apăsat de poveri adesea insuportabile".[72]

---

[67] Ibidem, p. 169-170.

[68] Ibidem, p. 169.

[69] Apud Marcel Ştirban, Biserică şi şcoală: spiritualitatea greco-catolică în viziunea lui Nicolae Iorga, în „Convergenţe europene. Istorie şi societate în epoca modernă", îngrijit de Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa, Cluj-Napoca, 1993, p. 55.

[70] Aurel Răduţiu, Ladislau Gyemant, Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1847, Bucuresti, 1995, p. 751.

[71] D. Radu, op. cit., p. 381.

[72] Apud Ioan Lupaş, Istoria bisericească a românilor ardeleni, ediţia a II-a, Cluj-Napoca, 1995, p. 148.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În cursul secolului al XVIII-lea, preoţii români greco-catolici au continuat să fie îndrumători ai păstoriţilor lor nu numai în probleme spirituale, ci şi culturale, sociale, economice şi chiar în cele naţional-politice. Nivelul lor de pregătire, starea materială şi socială au continuat însă să fie tot nesatisfăcătoare. Într-un raport din anul 1777, generalul Christian Rall arată că preoţimea unită este lipsită de pregătirea şi ştiinţa ce s-ar cuveni să aibă tagma preoţească. Trec drept oameni învăţaţi cei ce ştiu citi şi scrie. Cauza acestei înapoieri culturale este sărăcia, căci cei mai mulţi dintre ei sunt aşa de rău plătiţi, încât n-ar avea din ce trăi şi din ce îşi susţinea familiile, dacă n-ar fi cuprinşi cu lucrul câmpului şi cu munca braţelor.[73]

Pregătirea profesională a preoţilor din protopopiatul Orăştiei, la fel ca şi a majorităţii clerului din Episcopia de Făgăraş, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, se limita la câteva clase primare şi, în cea mai fericită situaţie, la absolvirea cursului de morală, numit „scurt", întrucât consta în doar câteva luni de studiu, urmat la Blaj. Moştenire şcolară a secolului al XVIII-lea, gimnaziul şi seminarul greco-catolic din Blaj au numărat printre cei care le-au audiat cursurile şi elevi din Scaunul Orăştiei. Între 1802-1811, cursurile gimnaziului au fost audiate de 555 elevi, dintre aceştia 7 provenind din Scaunul Orăştiei. Tot la gimnaziu în anii 1833-1848, au fost consemnaţi 1.276 elevi, iar 3 dintre ei erau din Scaunul Orăştiei. Urmărind situaţia la seminarul diecezan în perioada 1832-1848, din observaţiile asupra celor 293 elevi reiese că 3 proveneau din Scaunul Orăştiei.[74]

Imediat după revoluţia din 1848, Consistoriul din Blaj s-a confruntat cu greutăţile reclamate de parohii referitoare la absenţa preoţilor. Numirea parohilor şi a administratorilor parohiali în posturile vacante a continuat în ritm constant începând cu anul 1849. În urma asasinării preotului Pavel Sima de către maghiari în timpul revoluţiei din 1848, parohia Spini a devenit vacantă. La 4 noiembrie 1849, satul greco-catolic grăniceresc Spini face cunoscut protopopului Orăştiei, Nicolae Sanciali, că îl propune drept candidat de preot pe „dascălul nostru, Simion Todor, care foarte bună purtare are" şi cere primirea sa la cursurile Teologiei morale de la Blaj. Sătenii erau adepţi ai ideii de a numi preot dintre localnici, deoarece unui preot străin nu-i pot da „loc de casă şi casă gata sau simbrie în bani".[75] Într-o scrisoare din 8 mai 1851, judele, juraţii şi bătrânii satului Spini cer Consistoriului din Blaj hirotonisirea candidatului lor de preot. Sătenii arată faptul că „în aceşti 3 ani de când suntem fără păstor sufletesc ne-am ajutat cum am cam putut cu preoţi din vecinatele sate, însă acum nu ne putem ajuta aşa cum ne-am ajutat până aici...". Ei solicită Consistoriului sfinţirea lui Simion Todor „spre dorita bună mângâiere, ca să putem fi încă odată iar fericiţi".[76] Candidatul propus va deveni parohul satului Spini în 1851 şi îl va păstori timp de 30 de ani, până la 1881.[77]

---

[73] Ibidem, p. 147.

[74] Iacob Mârza, Şcoală şi naţiune (Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale), Cluj-Napoca, 1987, p. 160, 162 şi 166.

[75] Simion Retegan, Parohii, biserici şi preoţi greco-catolici din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1849-1875): mărturii documentare, Cluj-Napoca, 2006, p. 1.

[76] Ibidem, p. 18-19.

[77] D. Radu, op. cit., p. 396.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

După restaurarea Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia şi Făgăraş şi întemeierea a două noi Episcopii sufragane la Gherla şi Lugoj, trebuia acoperită nevoia de preoţi din noile dieceze. La începuturile sale Episcopia Lugojului s-a confruntat cu o mare lipsă de preoţi, mai ales în comunele recent trecute la unire. Consistoriul a recurs la cele mai diverse soluţii pentru a acoperi nevoia acută de preoţi. De exemplu, locţiitorul de protopop din Orăştie, George Bercianu, a propus în 5 septembrie 1857 pe notarul Anton Balomir ca să fie numit preot în Balomir, după ce depune examenul din studiile teologice. În două sesiuni, din 7 şi 23 septembrie, consistoriul a hotărât să se fixeze termenul pentru susţinerea examenului şi pentru a fi sfinţit preot. Această improvizaţie a provocat o contestaţie împotriva celui desemnat să preia parohia Balomir. Văduva preotului Ilie Moga din Balomir a denunţat notarul Anton Balomir că nu este demn de a fi sfinţit preot, deoarece a fost acuzat de mai mulţi locuitori la guvern. Consistoriul a menţinut termenul stabilit pentru depunerea examenului, dar a condiţionat hirotonirea lui Anton Balomir de o dovadă că nu a fost acuzat sau cercetat în procese pentru cauze politice sau criminale.[78]

Pentru a acoperi nevoile de preoţi ale Diecezei Lugojului, episcopul Alexandru Dobra a aprobat deschiderea Şcolii de preoţi greco-catolici din cadrul mănăstirii Plosca. Cursurile au început la 14 martie 1859 la ele participând 5 candidaţi, printre ei aflându-se Ioan Lupulescu din Mărtineşti şi Samoilă Ciumaşiu din Beriu. Materiile predate de Simion Ulpianu tinerilor candidaţi de preoţi erau: „Santa Scriptură, Teologia dogmatică cu tainele, Istoria bisericească, Teologia morală, Pastoralul şi Dreptul bisericesc". În urma examenului susţinut în prezenţa protopopului Ioan Fodor al Hunedoarei şi a preotului-profesor Simion Ulpianu, tinerii primeau un „Absolutoriu teologic". Certificatul de absolvire al tânărului Ioan Lupulescu din Mărtineşti ne arată că la toate obiectele examinate a obţinut clasificaţiunea „Eminentia". Urma un al doilea examen pentru tineri, la Lugoj, în faţa Consistoriului episcopesc ca „să poată căpăta darul preoţiei".[79] După absolvirea cursurilor teologice la Plosca, Samoilă Ciumaşiu a fost hirotonit în anul 1860, funcţionând ca paroh în Beriu până în anul 1883. Ioan Lupulescu a fost hirotonit în anul 1861, a funcţionat ca preot în parohiile Spini, Turdaş, Orăştie, iar din anul 1864 la Mărtineşti pentru peste 40 de ani.[80]

Investigând starea eparhiilor greco-catolice româneşti privind instrucţia teologică a clerului unit, constatăm că singura dintre episcopii, lipsită de un seminar şi gimnaziu proprii era cea a Lugojului. Prin urmare, candidaţii la preoţie erau îndreptaţi fie spre seminarul din Blaj, fie spre cele romano-catolice din Imperiu. Observaţii şi constatări despre formaţia intelectuală a preoţilor uniţi din Transilvania i-au prilejuit profesorului Joseph Fessler vizita nunţiului apostolic

[78] N. Bocşan, op. cit., p. 42-43.

[79] Ioachim Lazăr, Din activitatea mănăstirii Plosca: şcoala de preoţi greco-catolici (1859-1861), în „Corviniana", an V, 1999, nr. 5, p. 178-180.

[80] D. Radu, op. cit., p. 384 şi 548.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

vienez Antonio de Luca din 1858 în Transilvania. Membru al delegaţiei apostolice, profesorul Fessler are constatări preponderent nefavorabile la adresa educaţiei promovate în Seminarul din Blaj: „Căci este un lucru foarte sigur şi verificat cu prisosinţă că nu poţi avea un cler bun fără o bună educaţie în seminarii. Şi deja - ca să nu spun nimic de aşa-zişii **moralişti**, care într-un interval de numai doi ani devin din ţărani preoţi şi în Transilvania constituie aproape jumătate din întreaga preoţime şi uneori, deşi au fost iniţiaţi în ordinele sfinte, nu ştiu să facă nici măcar ritul lor liturgic -, educaţia în sine a celeilalte părţi a clerului se chinuie sub apăsarea multor lipsuri: căci tinerii destinaţi stării clericale sunt educaţi ici şi colo la întâmplare, cu speranţa de a dobândi cuvenita judecată a acelor lucruri de care ei înşişi sunt foarte lipsiţi, şi, după ce se întorc în patrie, fiind deprinşi de cele mai multe ori cu alte lucruri decât cu cele trebuinţă, în nemulţumirea de care sunt cuprinşi, nu sunt de nici un ajutor populaţiei sărace ci mai degrabă jinduiesc după demnităţi mai mari şi după venituri mai grase".[81] Fessler propune înzestrarea corespunzătoare a clerului însoţită de o atribuire mai potrivită a parohiilor, cu scopul de a-i îndepărta de la preoţie „pe acei ţărani înmuiaţi doar preţ de doi ani în sfintele învăţături şi de a pune încetul cu încetul în locul acelor neisprăviţi nişte preoţi demni de Dumnezeu". Pentru că, un cler instruit şi cu o condiţie mai bună „va fi în stare să instruiască mai bine pe credincioşii de rând atât în învăţătura credinţei cât şi în deprinderea bunelor moravuri".[82]

Pentru a grăbi formarea de preoţi, atât de necesari în parohiile vacante, în scurtul timp cât a rămas la Lugoj, episcopul Ioan Olteanu (1870-1873) a deschis un curs extraordinar de Teologie morală pentru candidaţii la preoţie.[83] Numit episcop al Lugojului, în anul 1903, Vasile Hossu a redus numărul preoţilor moralişti. A obţinut 350.000 de coroane pentru construcţia Seminarului Teologic, pe care-l va deschide urmaşul său, episcopul Valeriu Traian Frenţiu în anul 1912.[84] În ceea ce priveşte sistemul de învăţământ teologic din Blaj, el a fost amplificat de mitropolitul Ioan Vancea care, în 1879, a adăugat la studiile teoretice practica tipicului şi a cântecului bisericesc. Profesorii seminariali puteau fi numai dintre doctorii în teologie, iar mitropolitul prezida personal examenele clerului tânăr.[85]

Pregătirea profesională a preoţilor din protopopiatul Orăştiei, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi primele din secolul al XX-lea, se realiza în seminariile din Lugoj sau Blaj şi, în cea mai fericită situaţie, în cele romano-catolice din Imperiu. Vom încerca în continuare să radiografiem un an din existenţa protopopiatului Orăştiei, evidenţiind formaţia intelectuală a clerului local. Astfel, în

[81] Ana Victoria Sima, Vizitele nunţilor apostolici vienezi în Transilvania (1855-1868). Documente, vol. II, Cluj-Napoca, 2003, p. 390.

[82] Ibidem, p. 392.

[83] Biserica Română Unită. 250 de ani, p. 134.

[84] Ioan M. Bota, Locul şi rolul Episcopiei Române Unite a Lugojului în viaţa poporului român: trecut, prezent şi viitor, în „*** Trei sute de ani la Unirea Bisericii Româneşti din Transilvania cu Biserica Romei ", Lugoj, 2001, p. 119-120.

[85] Biserica Română Unită. 250 de ani, p. 115.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

anul 1903, cele 14 parohii şi 7 filii ale protopopiatului Orăştiei erau deservite de un număr de 14 preoţi şi 15 cantori. Cele 5.651 de suflete erau păstorite, în marea lor majoritate, de teologi moralişti, cum ar fi: Aviron Balomir, hirotonit la 1899, în Balomir; Ioan Ciumaşiu, hirotonit la 1891, în Beriu; Adam Lupşor, hirotonit la 1883, în Căstău; Ioan Lupulescu, hirotonit la 1861, în Mărtineşti; Nicolae Lazăr, hirotonit la 1865, în Pricaz; Isidor Sodor, hirotonit la 1873, în Romoşel; Ioan Văidean, hirotonit la 1879, în Romos; Nicolae Muntean, hirotonit la 1875, în Şibot; Ioan Avram, hirotonit la 1881, în Spini şi Iosif Popovici, hirotonit la 1888, în Vaidei. Pe lângă aceşti parohi de rând existau şi parohi numiţi teologi absolvenţi (teologi sistematici), care păstoreau comunităţile de uniţi din Cugir, Orăştie şi Turdaş. În Cugir, cei 3.025 de credincioşi greco-catolici erau îndrumaţi de doi parohi: Ioan Drăghici, hirotonit la 1869 şi Teodor Crişan, hirotonit la 1886. Parohia Turdaş avea 218 suflete şi era condusă de preotul Demetriu Iancu, hirotonit la 1875. În oraşul Orăştie, cei 859 de credincioşi uniţi îl aveau în frunte pe parohul şi protopopul de Orăştie, Iuliu Raţiu, hirotonit la 1886 şi absolvent al teologiei de la Roma. Exista şi o parohie vacantă, încă din anul 1901, cea din Sibişelu-Vechi.[86]

Sarcinile preoţilor din Biserica Română Unită au fost cuprinse în capitolul IX al părţii a doua din *Decretele* primului sinod provincial, care a avut loc în 1872 la Blaj. Astfel, parohul „este acela, pre carele episcopul îl pune preste un teritoriu anumit, dându-i putere ordinară, de a purta grijă de sufletele credincioşilor din acela". Între îndatoririle preoţilor parohi intră următoarele: administrarea sacramentelor în afară de cel al hirotoniei, grija pentru buna desfăşurare a cultului divin şi pentru buna întreţinere a locaşului de cult, păstrarea rânduielii la încheierea logodnelor şi a căsătoriilor, supravegherea moralităţii credincioşilor, predicarea cuvântului lui Dumnezeu, catehizare, sarcina de director şcolar, dreptul de a folosi sigiliu propriu, de a participa la sinoadele diecezane şi la alegerea episcopului. Aceleaşi drepturi şi îndatoriri le au şi administratorii parohiali.[87]

Pentru ca preoţii parohi să se achite de îndatoririle care le-au fost stabilite, comunele s-au preocupat de problema averilor şi veniturilor parohiilor şi preoţilor, un domeniu esenţial pentru buna funcţionare a protopopiatului. Situaţia materială precară a satelor a determinat mitropolia să obţină de la guvern un ajutor de 18.000 de florini anul pentru clerul simplu.[88] O preocupare constantă a episcopului de Lugoj a fost consolidarea fondurilor diecezane şi a fundaţiilor, menite a uşura soarta preoţilor, a orfanilor şi a văduvelor lor.[89]

Insuficienţa veniturilor a rămas o problemă mereu actuală, iar pentru completarea veniturilor preoţilor şi parohiilor au fost căutate diverse rezolvări. În parohia Orăştiei, la 1817, preotul Ioan Papp Ilieş a câştigat pentru parohie două pământuri de semănătură din partea unor credincioşi care s-au oferit să susţină

[86] D. Radu, op. cit, p. 539, 542-543, 545, 547-549, 552-555 şi 557.
[87] Apud C. Cârja, op. cit., p. 74.
[88] Biserica Română Unită. 250 de ani, p. 108.
[89] D. Radu, op. cit., p. 144-165.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

biserica din punct de vedere material. Tot acel preot a edificat pe un teren cumpărat de el, cu cheltuielile sale, o casă, cu condiţia ca ea să fie folosită de urmaşii din neamul său în parohie, iar când neamul său nu ar mai fi, atunci casa să treacă în proprietatea bisericii.[90]

În Turdaş, porţiunea canonică a fost obţinută din alodiul comunei între anii 1825-1835, sub preotul Nicolae Szentivani.[91] Pentru parohiile Şibot şi Balomir, fostul preot în Şibot (în 1819), apoi vicar al Haţegului, Iovian Nobili, în anul 1841 a făcut o fundaţie de 1.500 florini cu scopul ca din venitul anual 2/3 părţi să fie a parohilor din Şibot şi Balomir şi 1/3 a bisericilor de acolo. Vicarul Nobili îşi mai dorea ca „în prima zi a fiecărei luni să se celebreze o liturghie pentru piul fundator".[92] La Romoşel, porţiunea canonică a fost donată „din vechime" de un credincios cu numele David Manga.[93]

Pentru a completa veniturile parohiei, locuitorii din Vaidei au cerut în 26 februarie 1857 aprobarea pentru vânzarea unui lot din pământul bisericii cu suma de 150 florini, cerere aprobată de consistoriul lugojean cu menţiunea că „din relaţiunea protopopului rezultă că pământul nu aduce nici un folos". Locţiitorul protopopului din Orăştie a prezentat consistoriului, în 12 septembrie 1857, cererea locuitorilor greco-catolici din Cugir pentru a solicita guvernului un salariu corespunzător preotului şi învăţătorului unit de acolo.[94]

Problema veniturilor a generat controverse şi între membrii aceleiaşi confesiuni, de regulă între preoţii din aceeaşi localitate. În 1858, credincioşii din Şibot au înaintat consistoriului o suplică împotriva protopopului Ioan Papp Ilieş, care a luat de la biserica din localitate un contract al bisericii în valoare de 180 florini pentru a obţine banii de la debitori, dar nu a mai restituit nici banii, nici contractul. Locuitorii greco-catolici din Şibot s-au plâns şi împotriva preotului local, Ilie Moga, pentru modul cum administra şi utiliza banii bisericii, fără a da socoteală curatorilor, folosind pentru nevoile proprii 20 florini anual, sumă ce aparţinea fundaţiei întemeiată de fostul vicar al Haţegului, Nobili, pentru nevoile bisericii din Şibot. Consistoriul a hotărât la 23 martie 1858 să se pună capăt acestor practici, preotul să prezinte regulat socotelile bisericii, iar fondul fundaţiei Nobili să fie folosit în scopul pentru care a fost creat.[95]

Bisericile greco-catolice române din Scaunul Orăştiei s-au îngrijit de averile şi veniturile parohiilor, care au crescut an de an fiind alimentate prin grija arhiereilor, prin concursul clerului şi prin dărnicia unora dintre credincioşii lor. Astfel, în anul 1903, cele 14 parohii şi 7 filii din protopopiatul Orăştiei aveau împreună următoarele venituri: în bani 2.146 coroane şi 7 fileri, iar în realităţi 210 iugăre şi 824 stânjeni. Averile acestor biserici însumau: în bani 20.423 coroane şi

[90] Ibidem, p. 389.
[91] Ibidem, p. 397.
[92] Ibidem, p. 383 şi 395.
[93] Ibidem, p. 391.
[94] N. Bocşan, op. cit., p. 46 şi 48.
[95] Ibidem, p. 49-50.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

12 fileri, iar în realităţi 59 iugăre şi 354 stânjeni.[96] Aceste venituri şi averi nu erau mari, dar în comparaţie cu mărimea parohiilor şi cu greutăţile şi lipsurile nenumărate cu care s-au confruntat, ele erau importante.

De altfel, preoţii greco-catolici din protopopiatul Orăştiei cu o stare materială precară au primit ajutorul de stat (congrua) acordat preoţilor de către statul maghiar, indiferent de confesiune. Implicarea statului în remunerarea, chiar dacă într-o măsură redusă, a preoţimii greco-catolice, mai întâi prin acordarea aşa-numitului subsidiu împărătesc (1863-1898), înlocuit apoi cu ajutorul de stat, numit congrua, s-a concretizat într-o vizibilă îmbunătăţire a stării materiale a acestei categorii sociale. În anul 1903, de ajutor de stat (congrua) au beneficiat preoţii din 13 parohii situate în protopopiatul Orăştiei, suma ridicându-se la 4.922 coroane şi 72 fileri. Singurul paroh care nu primea congrua era cel din satul Spini.[97]

Bisericile şi casele parohiale între 1867-1914. Problema edificiilor de cult a preocupat sistematic protopopiatul, interesat să asigure fiecare comunitate cu o biserică sau o capelă. Dificultăţile au fost numeroase dar, pe lângă autorităţile statului care au susţinut consecvent Biserica greco-catolică, au existat şi credincioşi care s-au oferit să o susţină din punct de vedere material. Desigur că, pentru greco-catolicii din zona Orăştiei, efortul material şi spiritual a întâmpinat dificultăţi, în special, până la cumpărarea şi amenajarea primei capele şi mai apoi până la zidirea bisericii în care cu regularitate se oficiau slujbele religioase pentru credincioşi.

Sprijniţi financiar şi spiritual de către episcopii de Alba-Iulia şi Făgăraş, episcopii de Lugoj, protopopii de Orăştie, autorităţile statului şi credincioşi, preoţii au trudit la înălţarea lăcaşelor de cult şi la dotarea lor cu obiectele de cult necesare. Efortul lor considerabil pe parcursul secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea a făcut ca, în anul 1903, toate cele 14 parohii ale protopopiatului Orăştiei să dispună de biserici construite din piatră, iar în 6 dintre parohii să existe şi case parohiale, proprii, din piatră.

Pentru a contura acest efort material depus de către preoţii şi credincioşii greco-catolici, vom oferi câteva date biografice despre bisericile din protopopiatul Orăştiei. Biserica din Balomir cu hramul „Prea Sfânta Treime" a fost construită în anul 1831, pe cheltuiala comunei bisericeşti, cu 3.000 de florini. La această sumă a contribuit şi guvernul ţării cu 1.000 de florini. La Beriu, biserica cu hramul „Adormirea P.C.V. Maria" a fost edificată în anul 1861, pe un teren donat de preotul Samoilă Ciumaşiu şi cu ajutor din partea lui Iosif Ştefănie şi Ioan Ciumaşiu (paroh din 1891). Parohia Căstău avea o biserică cu hramul „Adormirea P.C.V. Maria" care a fost construită în anul 1836 pe cheltuiala comunei bisericeşti. Biserica din Mărtineşti cu hramul „SS Arhangheli" a fost edificată în anul 1831, pe cheltuiala comunei bisericeşti. La Pricaz, biserica cu hramul „SS Arhangheli" a fost construită în anul 1846, cu 2.400 florini, pe cheltuiala preotului Ioan Stoian. Instalat ca paroh în anul 1818, preotul Stoian în lipsa unei biserici, a cumpărat cu

[96] D. Radu, op. cit., p. 402-403.
[97] Ibidem, p. 384-401.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

banii săi o casă în care a servit timp de 10 ani. Ruinându-se casa, greco-catolicii au ţinut cultul divin împreună cu ortodocşii în biserica acestora, timp de 15 ani. Apoi, o odaie din locuinţa parohului le-a servit drept capelă până în anul 1846, când s-a edificat biserica.[98]

Parohia Romoşel avea o biserică cu hramul „Adormirea P.C.V. Maria" care a fost edificată în anul 1839. A existat şi un alt edificiu, mai vechi, ale cărui ruine se puteau vedea în cimitirul parohiei. Vechimea acelui edificiu era dovedită de inscripţia din anul 1684 aflată pe un scaun, ce se păstra în biserică. La Romos, biserica a fost construită în anul 1823 cu suma de 4.506 florini, banii fiind luaţi din casa alodială ca urmare a decretului împărătesc nr. 3736 din 8 noiembrie 1822, dat în urma intervenţiei judelui regesc al Orăştiei, Leopold Benedict. Biserica din Sibişelu-Vechi cu hramul „Sf. Ioan Botezătorul" a fost edificată în anul 1873, cu 4.000 de florini, pe cheltuiala preotului Nicolae Avram şi a lui Aron Sîrbu. Parohia Şibot avea o biserică ridicată în anul 1835 pe cheltuiala comunei bisericeşti. La Spini, biserica cu hramul „Prea Sf. Treime" a fost construită, după mutarea hotarului satului, pe cheltuiala erariului, în anul 1891. Biserica din Turdaş cu hramul „Pogorârea Spiritului Sfânt" a fost edificată în anul 1774. Parohia Vaidei avea o biserică cu hramul „Adormirea P.C.V: Maria" care a fost edificată în anul 1821, pe cheltuiala episcopului Ioan Bob.[99]

Bisericile din Cugir şi Orăştie nu au fost doar simple biserici parohiale, ci şi centre spirituale ale protopopiatului, în funcţie de locul în care şi-au avut reşedinţa protopopii. Biserica din Cugir cu hramul „Sf. Treime" a fost zidită în anul 1809, pe cheltuiala regimentului grăniceresc. În decursul timpului, biserica a suferit mai multe reparaţii, îndeosebi la turlă, suportate din casa alodială: 1869, 1880-1881, 1886 (100 florini), 1887 (200 florini), 1894 (599 florini). Biserica a fost pictată în anul 1809 de către Ioan Zugrav din Poiana. În 1899, credincioşii din Cugir cer consistoriului din Lugoj aprobare să picteze biserica după modelul uneia din Viena, dar li se răspunde că este suficient dacă o vor lua drept model pe cea din Lugoj. Biserica deţinea numeroase obiecte de valoare artistică şi istorică (icoane, potir, sfeşnice, cruci) şi o bibliotecă parohială cuprinzând vechi tipărituri.[100]

Biserica din Orăştie a fost edificată în anul 1742 de către preotul Oprea Pop Ilieş şi Pavel Socaci, la stăruinţa cărora s-a donat şi grădina de lângă biserică. În anul 1810 arzând biserica cea veche, s-a zidit altă biserică prin parohul Ioan Papp Ilieş, lucrările încheindu-se în 1817, la ele contribuind financiar şi împăratul Ferdinand cu 160 de florini. În acelaşi timp s-a câştigat şi porţiune canonică, în ciuda opoziţiei saşilor din oraş. Noua biserică avea hramul „Sf. Nicolae".[101] În decursul timpului, biserica a suferit mai multe reparaţii, dar a ajuns şubredă şi necorespunzătoare. Începând cu protopopul Valeriu Traian Frenţiu, pe care episcopul

[98] Ibidem, p. 384-385, 388, 390-391.
[99] Ibidem, p. 391-398 şi 400.
[100] *** Cugir 500 (1493-1993), Sibiu, 1993, p. 142-149.
[101] D. Radu, op. cit., p. 389-390.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Vasile Hossu l-a îndemnat să ia „măsurile corespunzătoare pentru ca acolo să se zidească, cu timpul, biserică şi casă parohială corespunzătoare", demersurile pentru edificarea unui nou lăcaş de cult s-au amplificat, fiind finalizate de către protopopul Ioan I. Jenea.[102]

O problemă aparte referitoare la starea materială a parohiilor era cea a caselor parohiale. Demersurile în acest sens au avut un succes parţial, astfel încât în 1903 aproape jumătate dintre satele protopopiatului Orăştiei dispuneau de case parohiale. Explicaţii pentru numărul redus de case parohiale din protopopiat pot fi găsite atât în faptul că majoritatea preoţilor erau localnici şi locuiau în propria lor casă, cât şi în starea economică precară a comunităţilor din zona Orăştiei.

În anul 1903, în districtul protopopesc al Orăştiei, dintre cele 14 comunităţi, doar 6 dispuneau de case parohiale, cu precizarea că în Cugir existau două. Majoritatea caselor parohiale au fost edificate de către comunităţi sau cumpărate pe cheltuiala comunelor bisericeşti. Se impune apoi precizat faptul că cele existente erau într-o stare bună, fiind ridicate din piatră (Cugir, Orăştie, Şibot, Spini, Turdaş), cu excepţia casei parohiale din Vaidei, edificată din lemn.[103] În Cugir existau două case parohiale, aflate sub patronajul comunei politice Cugir, fără drept de prezentare. La Orăştie, casa parohială a fost cumpărată în anul 1887 cu 1.340 florini şi 2 creiţari, pe cheltuiala comunei bisericeşti. Casa parohială din Şibot era construită în anul 1877, pe cheltuiala comunei bisericeşti. Satul Spini avea o casă parohială zidită în anul 1891, pe cheltuiala comunei bisericeşti. În Turdaş, casa parohială a fost construită în anul 1841, pe cheltuiala comunei bisericeşti. Singura casă parohială din lemn de pe teritoriul protopopiatului Orăştiei era cea din satul Vaidei, şi a fost cumpărată în anul 1899.[104]

Problema caselor parohiale era însă departe de a fi soluţionată, întrucât chiar şi comunităţi mari, precum Romos (420 credincioşi), Romoşel (172 credincioşi) sau Mărtineşti (147 credincioşi) se numărau printre parohiile fără casă parohială. La acestea se adăugau, firesc, comunităţi mici, cum ar fi Balomir, Beriu, Căstău, Pricaz sau Sibişelu-Vechi.[105] În decursul timpului, protopopii s-au îngrijit să încheie contracte de lucrări pentru repararea caselor parohiale, cu meşterii locali. În anul 1904, protopopul Valeriu Traian Frenţiu a încheiat două astfel de contracte, în valoare de 377 coroane şi 80 fileri, cu meşterii Dumitru Martin şi Ioan Metea, lucrările urmând să se execute „la casa parohială din loc şi la casa vecină cu aceasta, care ambele formează proprietatea bisericii greco-catolice din Orăştie".[106] Un alt protopop, Ioan I. Jenea, a alocat în anul 1914 suma de 132 coroane şi 72 fileri pentru repararea bisericii şi a casei parohiale din Orăştie.[107] Sprijiniţi financiar

[102] Ioachim Lazăr, Viaţa şi activitatea protopopului greco-catolic al Orăştiei, Ioan I. Jenea (1914-1934), în „Sargetia", XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 324.
[103] D. Radu, op. cit., p. 402.
[104] Ibidem, p. 387, 390, 395-396, 398 şi 400.
[105] Ibidem, p. 402.
[106] I. Lazăr, Dr. V. Tr. Frenţiu..., p. 165.
[107] Idem, Din viaţa şi activitatea..., p. 325.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

şi spiritual de către forurile bisericeşti superioare şi de credincioşi, preoţii şi protopopii din zona Orăştiei au reacţii de solicitudine pornite din răspunderea morală pe care au avut-o faţă de enoriaşi.

Ca o concluzie finală, se poate afirma că, în perioada 1867-1914, Scaunul Orăştiei oferă imaginea unui teritoriu locuit de populaţii diverse, în care, alături de români, trăia un întreg mozaic de etnii (maghiari, germani, ţigani, slovaci, cehi, ruteni, croaţi, sârbi, evrei), grupuri lingvistice şi religioase (romano – catolici, reformaţi, evanghelici, unitarieni, israeliţi). Românii şi opţiunile religioase ale acestora (ortodoxie şi greco-catolicism) îşi vor găsi şi ei locul în contextul Scaunului Orăştiei, ca un interesant element de specificitate al acestuia. Biserica, una dintre instituţiile cheie ale românilor din Austro-Ungaria, cu toate scăderile inerente unor condiţii precum cele din Transilvania, a fost de neînlocuit şi în viaţa românilor din Scaunul Orăştiei. Fără asistenţa sa la conservarea limbii şi a religiei, a specificului lor, ei ar fi fost supuşi deznaţionalizării, dispariţiei lor ca popor şi naţiune. Bisericile greco-catolice din Scaunul Orăştiei, în perioada 1867-1914, au avut o evoluţie sinuoasă, dar ascendentă, cu toate obstacolele şi piedicile avute de înfruntat. Cu toate greutăţile întâmpinate, de multe ori preoţii şi protopopii şi-au depăşit sfera îngustă a obligaţiilor lor profesionale şi s-au angrenat în acţiuni care priveau întreaga comunitate sau chiar întreaga naţiune. Prin întreaga lor activitate, preoţii greco-catolici din Scaunul Orăştiei, alături de cei din toate provinciile aflate sub dominaţie străină, vor contribui la susţinerea şi progresul naţiunii române.

THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN THE DISTRICT OF ORĂŞTIE BETWEEN 1867-1914

Abstract

Shortly after the unification with the Church of Rome, the Greek-Catholic believers in the District of Orastie were organised in a rectorate and parishes at a local level. The rectors had their residence in Balomir, Cugir and Orastie. In the middle of the 18th century the religious unification was contested, which led to local movements of revolt. At a confessional level, the statistics of the period shaw the consequences of the religious problems in the District of Orastie through a decreasing number of priests and believers.

Between 1867-1914 the Greek-Catholic Church in the District of Orastie was under the jurisdiction of the Bishopric of Lugoj, having a reduced number of parishes and believers. As for the competence field, this rectorate had the Greek-Catholic parishes in the villages around Orastie and Cugir under its subordination. The rectors and priests in the area of Orastie carried on a good activity in the religious, educational, administrative and political fields.To a greater extent, due to their efforts, the Romanians will find their own place in the multiethnic and pluriconfessional scene of the area during the dual period, as an element of specificity of the District of Orastie.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

EVOLUŢIA ŞCOLII ROMÂNEŞTI DIN SCAUNUL ORĂŞTIEI ÎNTRE 1867 – 1914

Marius Bârlianu

Şcoala românească din Scaunul Orăştiei până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În istoria şcolii şi culturii româneşti, Orăştia face parte din rândul oraşelor asupra cărora dezvoltarea istorică şi politică a Transilvaniei şi-a pus amprenta în mod decisiv. Ca vechi centru de cultură în Transilvania, oraşul Orăştie trebuie asociat şi cu instituţiile şcolare care au avut, fără îndoială, un rol pozitiv în promovarea aspectelor culturale. Şcoala se află la loc de cinste între aşezămintele care se definesc şi ca instituţii de cultură şi ca mijloace de transmitere a experienţei, a cunoştinţelor elementare, dar totodată şi ca modalitate organizată de formare a tinerelor generaţii. O serie de documente păstrate, atestă în Scaunul Orăştiei existenţa unor şcoli, organizate în spiritul vremii, şi care pot oferi informaţii pentru studiul monografic al învăţământului din Transilvania.

Istoricul dezvoltării învăţământului românesc din Scaunul Orăştiei nu trebuie însă privit izolat, ci în strânsă legătură cu evoluţia celorlalte etnii şi confesiuni de aici. Şcolile săteşti ale acestora au fost create de regulă la iniţiativa comunităţilor religioase şi-şi desfăşurau activitatea sub patronajul parohului. Despre ele deţinem doar mărturii fragmentare, în majoritatea cazurilor informaţiile despre învăţători şi şcoli pătrunzând în documente începând cu secolul al XIV-lea.

În privinţa şcolilor săteşti pentru populaţia germană avem date destul de puţine şi de răzleţe, din care reiese, totuşi, existenţa unor astfel de şcoli în secolul al XIV-lea. Dintr-un document din anul 1334 redactat de preotul Ioan, colectorul dărilor din decanatul de Orăştie (*de Warasyo*) referitor la darea fumurilor pe care trebuiau să o plătească locuitorii şi oaspeţii acestui teritoriu prin intermediul preoţilor locali, aflăm de existenţa şcolilor şi dascălilor în satele Căstău (64 fumuri) şi Beriu (107 fumuri), parohi fiind Ioan (Căstău) şi Laurenţiu (Beriu).[1] Învăţarea scrisului, şi ca atare a cititului şi socotitului, trebuie să se fi datorat, cum era şi normal, iniţiativei clerului local ştiutor de carte. La Căstău şi Beriu, dascălul *(scolaris)* preda învăţăceilor şi cântările bisericeşti .[2] Aceste şcoli din Scaunul Orăştiei au fost şcoli în care s-au instruit fii de ţărani, „mişelimea", de care se amintea în epilogul „Octoihului" din 1570 de la Braşov.[3]

Pe de altă parte, nu poate fi trecut cu vederea faptul că, pe lângă date despre modestele şcoli săteşti, atestate documentar încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea, se înmulţesc în veacul al XV-lea informaţiile despre

---

[1] Anton E. Dörner, Documente şi cronici privind istoria oraşului şi scaunului Orăştie, vol. I: 1200-1541, Cluj-Napoca, 2004, p. 28.

[2] *** Istoria învăţământului din România, vol. I, Bucureşti, 1983, p. 172.

[3] Ibidem, p. 87.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

frecventarea tot mai accentuată a şcolilor străine de către tinerii din Scaunul Orăştiei. Numeroase documente atestă pe parcursul anilor 1419-1519, prezenţa unor tineri din Orăştie ca studenţi la universităţile din Viena şi Cracovia: Petru (1419), Petrus Mathei Christianni (1456), Matheus Graef (1462), Laurentius Bricii (1470), Johannes Michaelis (1494), Petrus Transilvanus (1513), Colomanus Pamparly (1514), Mathias Ramasi (1515), Georgius Hlacsen (1516) şi Johannes Obrisch (1519).[4] Marea majoritate a acestor studenţi erau maghiari şi saşi, dar găsim şi două excepţii, când sunt menţionaţi români. Astfel, în 1483, şcoala săsească din Sebeş a fost frecventată de fiul unui nobil român din satul Romos, iar în 1501, printre cei veniţi pentru studii la universitatea din Viena se afla şi Valentinus Litteratis, din satul Vinerea, Scaunul Orăştiei.[5]

Şi în şcolile de la oraşe procesul de învăţământ s-a conturat din punct de vedere organizatoric tot în interiorul structurilor ecleziastice. Izvoarele din epocă amintesc că din 1582 funcţiona la Orăştie o şcoală reformată (calvină), cu limba de predare latină, care mai târziu a devenit colegiu.[6] Şcoala a fost frecventată de un număr relativ însemnat de elevi români în secolele XVI-XVII. Acest fapt s-a întâmplat mai ales din anul 1624, când principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, a hotărât că pot frecventa şcoli reformate de orice grad şi copiii români.[7] Tinerii români, absolvenţi ai şcolilor calvine, puteau deveni preoţi, învăţători, dieci, dar nu aveau dreptul să se înroleze în armată pentru a scăpa de iobăgie. Sub scutul acestui ordin, mulţi tineri români au pătruns în gimnaziul din Orăştie care, la începuturi, funcţiona doar cu trei clase. Pe lângă scris şi citit se mai învaţă la Orăştie limba latină, greaca, ebraica, puţină algebră şi catehismul. Mai târziu în timpul lui Gheorghe Rakóczi II funcţionau la şcoala din Orăştie 6 clase şi se predau pe atunci logica, psihologia, filosofia, istoria, retorica, algebra şi geometria. Şcoala avea un local propriu. În 1645, Gheorghe Rákóczi I a cumpărat un teren lângă biserica reformată şi a hotărât să se construiască şcoală pe el, având 24 de tineri instruiţi pe seama sa.[8] Un moment important din dezvoltarea şcolii reformate l-a constituit mijlocul secolului al XVII-lea când rector al şcolii se afla Mihail Halici, fiul unui nobil român din Caransebeş, care era un umanist instruit la şcoli din Anglia şi Olanda, adept al puritanismului şi al cartezianismului. Şcoala din Orăştie a fost înzestrată de principii Transilvaniei, dar mai ales de nobilii români din Hunedoara, prin multe donaţii (bani, cărţi, obiecte pentru elevii săraci), această protecţie fiind binefăcătoare şi pentru copiii românilor. Odată cu creşterea numărului de elevi, la şcoala aceasta vor funcţiona un rector şi 4 profesori.[9] Stabiliţi în oraş, românii vor frecventa în continuare această şcoală, astfel că în anul 1847, din cei 178 de elevi, 53 erau români.[10]

[4] A. Dörner, op. cit. , p. 41, 58, 60, 69, 99, 151, 156, 159-160 şi 163.
[5] Ibidem, p. 76 şi 114.
[6] Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, Învăţământul românesc în date, Iaşi, 1979, p. 17.
[7] Ibidem, p. 19.
[8] Istoria învăţământului..., vol. I, p. 155-156.
[9] Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, Orăştie 750 de ani, Deva, 1974, p. 76.
[10] David Prodan, Transilvania şi iar Transilvania, Bucureşti, 1992, p. 153.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

La sfârşitul veacului al XVII-lea, pe la 1690, doamna Sara din Bălceşti, românca din Muntenia, văduva nobilului maghiar Ladislau Székely, stabilindu-se la Orăştie, a iniţiat o şcoală nouă pe lângă mănăstirea franciscanilor. Într-o cameră, un călugăr, care avea cunoştinţe şi pregătire, era însărcinat să înveţe copiii indiferent de naţionalitate, să scrie şi să citească. Această şcoală a funcţionat până în anul 1849 şi din cronicile mănăstirii s-a constatat că majoritatea elevilor au fost adulţi şi nu copii. În camera – şcoală, pe un perete văruit alb, era scrisă tabla înmulţirii, pe altul alfabetul şi gramatica.[11]

În secolul al XVIII-lea, şi cu deosebire către sfârşitul acestuia, dezvoltarea istorică şi politică a Transilvaniei înregistrează momente de importanţă deosebită. Lupta lui Inochentie Micu Klein, pentru emanciparea românilor, înfiinţarea regimentelor de graniţă, răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan, luptele politice din anii 1790-1792, conturează un tablou istoric cu adânci implicaţii sociale şi naţionale. Noile prefaceri se vor manifesta şi în domeniul învăţământului. Limba latină, folosită până atunci, va fi înlocuită cu limbile naţionale.

Iniţiativele ridicării prin cultură a românilor se interferează, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu anumite direcţii ale politicii şcolare oficiale, inspirate de concepţia reformismului terezian şi iosefin. În acest sens statul austriac considera şcoala o problemă politică şi se ocupa nemijlocit de organizarea, conducerea şi controlul învăţământului de toate gradele. Împărăteasa Maria Tereza ordona, la 15 aprilie 1746, Camerei Aulice din Viena şi Guberniului transilvan, să fie ridicate şcoli, punând în vedere nobililor că vor fi aspru pedepsiţi dacă vor opri copiii iobagilor români să le frecventeze.[12]

În acest context politic şi social sunt amintite şi primele şcoli româneşti din Scaunul Orăştiei, la nivelul învăţământului elementar. La Orăştie funcţiona o şcoală primară românească, în legătură cu aceasta locuitorii oraşului afirmând la 1731 că ei l-au adus pe dascălul Constantin cu mult înainte „şi prin chiverniseala şi cheltuiala noastră s-a preoţit".[13] Şcoala aceasta românească din Orăştie a funcţionat cu continuitate, deşi a întâmpinat multe greutăţi materiale. Dintr-o însemnare datată la 1750, aflăm că „întâi copiii câţi se află la şcoală nu-s plătiţi nici unul", fiind vorba probabil de plata dascălilor.[14]

Lăcaş de instrucţie în secolul al XVIII-lea erau şi mănăstirile din Scaunul Orăştiei. Pe teritoriul satului Vaidei s-a ridicat în 1769 o mănăstire greco-catolică, la insistenţa călugărului Ioan Dumitru Barbu. Comuna Vaidei i-a cedat călugărului Barbu din teritoriul comunal un loc numit „Cornul Bursanului", sub condiţia expresă ca pe acel teren să se zidească o mănăstire cu capelă, iar în case „să se facă rugăciuni pentru binele public şi să se ţină instrucţiune cu pruncii sătenilor".[15]

[11] *** Din istoria învăţământului hunedorean, Deva, 1973, p. 30.

[12] *** Orăştie 775, p. 104.

[13] Cornel Stoica, Mircea Valea, Contribuţii la cunoaşterea dezvoltării învăţământului în ţinutul Hunedoarei de-a lungul vremurilor, în „Sargetia", V, 1968, p. 473.

[14] I. Iliescu, op. cit., p. 76.

[15] Demetriu Radu, Diecesa Lugoşului. Şematism istoric, Lugoj, 1903, p. 399.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Desigur că în acest tip de şcoli se învăţa puţin, conţinutul învăţăturii era axat pe noţiuni elementare de religie, iar călugării erau fără o pregătire specială pentru şcoală. Este şi cazul călugărului Barbu din Vaidei, căruia autorităţile, în 1782, i-au constatat „defectul cualificaţiunei spirituale", deoarece „abia şi-a ştiut scrie numele". Iar în 1784, sinodul protopopiatului Orăştie l-a găsit ca „un om sfadnic" şi l-a degradat la statutul laical, lăsându-l însă mai departe pe lângă mănăstire.[16]

O altă împrejurare vine să favorizeze dorinţa românilor de a avea şi ei şcoli sprijinite de stat, ca ceilalţi. În 1761, Maria Tereza aprobase planul generalului Buccow, guvernatorul Transilvaniei, de a înfiinţa două regimente grănicereşti în acel principat, cu sediul la Orlat şi Năsăud. Atât Regimentul nr. I, cât şi cel nr. II, erau compuse din mai multe companii. În felul acesta s-au putut înfiinţa şcoli triviale (elementare) pentru fiecare localitate în care îşi avea „cartierul" o astfel de companie grănicerească. La 1763, Maria Tereza înfiinţase pe seama celor 11 companii şi 82 de sate care ţineau de Regimentul I grăniceresc (cu sediul în Orlat), 13 şcoli „triviale centrale".[17] În Scaunul Orăştiei s-a înfiinţat o astfel de şcoală grănicerească în satul Cugir, probabil în 1764, sigur fiind faptul că la 1773 ea funcţiona cu un învăţător – preot, tineretul fiind instruit în limba română, în religia cerută, învăţând scrisul şi cititul. Unii comandanţi opinau că la acestea mai trebuie adăugate religia şi cunoştinţele agrotehnice, dar nu mai mult, pentru că, cunoştinţele mai vaste „sunt pentru graniceri, nu numai inutile, dar şi periculoase".[18]

Politica şcolară a Imperiului habsburgic în această perioadă trebuia să rezolve cea mai grea problemă, organizarea învăţământului elementar. Spre a se realiza o bună organizare a acestui învăţământ trebuiau construite şcoli, pregătiţi învăţători, elaborate manuale, procurate fonduri pentru construirea şcolilor şi plata învăţătorilor, asigurată frecvenţa şcolară etc. Nici în Viena, capitala Imperiului, nu erau şcolarizaţi decât ¼ din copiii apţi de şcoală. Pentru organizarea învăţământului elementar în Austria, a fost adus din Prusia, în anul 1774, un profesor cu multă experienţă în această problemă, Ignaz von Felbiger. Acesta a desfăşurat o activitate prodigioasă: a elaborat legi şi regulamente şcolare, manuale pentru învăţământul elementar şi metodici pentru îndrumarea învăţătorilor, a organizat cursuri pentru pregătirea acestora etc. Manualele scrise de Felbiger au fost traduse sau adaptate şi pentru şcolile celorlalte naţionalităţi din Imperiul habsburgic.[19]

În aceste condiţii, Curtea de la Viena a început organizarea învăţământului elementar în provinciile româneşti Banat şi Transilvania. Educaţia a fost aşezată pe baze noi, în cadrul raporturilor sociale şi politice existente. Legea şcolară, sancţionată de împărăteasa Maria Tereza la 6 decembrie 1774, intitulată „Plan general pentru şcolile germane normale, principale şi triviale din ţările ereditare împărăteşti şi

[16] Ibidem.

[17] Ioan Marin Mălinaş, Situaţia învăţământului bisericesc al românilor din Transilvania şi Bucovina 1740-1792, Oradea, 1994, p. 71.

[18] *** Cugir 500 (1493-1993), Sibiu, 1993, p. 123-124.

[19] Istoria învăţământului..., vol. I, p. 236.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

regeşti" (*Allgemeine Schulordnung*) este prima lege emisă de statul austriac pentru organizarea şi funcţionarea învăţământului elementar din întregul imperiu. În general, noua legiuire din 1774, dispunea organizarea şcolilor sătești (şcoli triviale) cu o programă adaptată necesităţilor vieţii casnice şi agricole, deasupra cărora avea să fie o Şcoală principală (*Hauptschule)* la reşedinţa unei unităţi administrative mai mari şi o Şcoală normală *(Normalschule*) în capitala fiecărei provincii.[20] Prevederile din această lege au fost respectate în cea mai mare parte de regulamentele şcolare ulterioare.

Un loc aparte în legislaţia şcolară îl ocupă regulamentul „Organizarea educaţiei şi a întregului învăţământ din regatul Ungariei şi provinciile anexate lui Ratio educationis", aprobat în anul 1777. El se referea la organizarea şi funcţionarea învăţământului de toate gradele: învăţământul elementar în partea I, învăţământul mediu şi superior în partea a II-a, iar în partea a III-a autorităţile şcolare. Şcolile elementare sunt organizate diferit, după cum funcţionează în sate, târguri sau în oraşe. Numărul învăţătorilor şi conţinutul învăţământului diferea de la o categorie de şcoală la alta. Se prevedea ca fiecare naţiune să fie instruită în limba sa maternă, „dar şi în cele a căror folosinţă este mai uzitată în regat" (art. 1), înţelegându-se prin aceasta limba germană, pe care Curtea de la Viena vroia s-o introducă drept limbă oficială în imperiu, în locul limbii latine. Se acorda un mare rol inspectoratelor şcolare regionale, care aveau drept de control asupra tuturor şcolilor, indiferent de grad şi religie.[21]

Concretizarea noilor măsuri şi a legislaţiei şcolare a fost vizibilă şi în Scaunul Orăştiei. Şcoala românească ortodoxă din oraşul Orăştie funcţiona şi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, întrucât la 1774 este amintit Simion „diacul" ce ţinea şcoală cu 43 de copii ai credincioşilor din parohie.[22] Cam tot acelaşi efectiv îl aflăm şi în anul şcolar 1782-1783, când urmau cursurile 30 de elevi şi 10 eleve.[23]

După intrarea şcolilor româneşti ortodoxe şi greco-catolice sub jurisdicţia statului austriac, Curtea din Viena, hotăra ca pe lângă directorii confesionali, în organizarea conducerii şi controlului şcolii, să intre şi funcţionari administrativi. În funcţia de inspectori sunt numiţi diferiţi funcţionari sau cetăţeni cu un anumit grad de cultură. La 1780 este amintit, pentru Scaunul Orăştiei, inspectorul Michail Wagner. Câţiva ani mai târziu, în 1786 şi 1789, sunt amintite numele unor conducători benedictini ca inspectori ai şcolilor din Orăştie. Nu toţi inspectorii se preocupau pentru dezvoltarea învăţământului cu aceeaşi conştiinciozitate. În anul 1789, noul inspector şcolar din Orăştie, senatorul benedictin Johann Wagner, manifestase prea puţină preocupare pentru soarta şcolilor.[24]

[20] Ibidem, p. 238-239.
[21] Ibidem, p. 239.
[22] I. Mălinaş , op. cit. , p. 70.
[23] I. Iliescu, op. cit. , p. 76.
[24] Orăştie 775, p. 104-105.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

După răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan, Curtea din Viena ia măsuri pentru ridicarea calităţii învăţământului ortodox din Transilvania, rămas mult în urma învăţământului greco-catolic sau al celorlalte confesiuni. Astfel, în 1785, împăratul Iosif al II-lea dă un decret prin care dispune să se înfiinţeze şcoli în fiecare sat din Transilvania, cu peste 100 de familii.[25] În anul 1786, guvernul autorizează înfiinţarea unui număr de 8 şcoli „de stat" ortodoxe, subvenţionate din fonduri oficiale. La indicaţia episcopului Ghedeon Nichitici, directorul şcolilor naţionale ortodoxe Dimitrie Eustatievici înfiinţează astfel de şcoli la Orăştie, Avrig, Braşov, Cernat, Făgăraş, Sălişte, Turcheş şi Sad.[26]

Dar pe lângă aceste şcoli de stat au funcţionat şi altele, susţinute de parohiile respective şi care, în anul 1786, îşi vor trimite candidaţii de învăţători la Sibiu ca să-şi facă pregătirea sub directorul D. Eustatievici. Se consideră că au absolvit cursurile Şcolii normale ortodoxe din Sibiu, condusă de D. Eustatievici, 35 de candidaţi de învăţători. Dintre aceştia 12 şi-au ales localitatea şi şcoala unde urmau să funcţioneze, iar unul a optat pentru şcoala din Orăştie, probabil învăţătorul Dumitru Popovici.[27] Aceasta înseamnă că în localităţile respective existau şcoli active pe lângă care, cu certitudine, vor fi existat atunci şi alte şcoli ortodoxe, în alte sate.

Cu toate dispoziţiile Curţii din Viena, aveau loc dese încălcări ale statutului învăţătorilor români de către unii nobili sau chiar funcţionari administrativi. În anul 1787, învăţătorul Vasile Romoşan din Orăştie se plângea că i s-a cerut plătirea capitaţiei şi prestarea robotei ca şi ţărănimii iobage, fapt care împiedică munca lui ca dascăl. Directorul şcolar Dimitrie Eustatievici a intervenit în sprijinul învăţătorului din Orăştie la forurile administrative, cerând respectarea legalităţii şi condiţii potrivite pentru munca învăţătorilor.[28]

Politica şcolară a Imperiului habsburgic în această perioadă reflectă concepţia „absolutismului luminat" reprezentat de împăratul Iosif al II-lea. El a preconizat unele reforme social - politice în statul habsburgic, de sus în jos, cu scopul de a asigura tuturor supuşilor „bunăstarea şi fericirea". După moartea împăratului Iosif al II-lea (1790), aristocraţia maghiară îşi intensifică lupta pentru anularea reformelor împăratului iluminist. Curtea de la Viena cedează treptat acestor presiuni. Asemenea schimbări politice se oglindesc cu claritate şi în dezvoltarea învăţământului din acest timp până în 1848.

Revocarea reformelor lui Iosif al II-lea şi inaugurarea perioadei restituţiilor nobiliare a însemnat o grea lovitură pentru învăţământ în general şi pentru învăţământul românesc în special. În timp ce comunităţile bogate săseşti şi maghiare îşi puteau susţine mult mai uşor şcolile necesare, cele româneşti, mult mai sărace, trebuiau să facă eforturi deosebite pentru susţinerea unor şcoli modeste.

[25] M. Bordeianu, op. cit. , p. 58.
[26] Istoria învăţământului...,vol. I, p. 280.
[27] Ibidem, p. 280 şi 285.
[28] I. Iliescu, op. cit. , p. 77.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Mai mult, în anul 1793, deputaţiunea ecleziastică din Dietă opina pentru inutilitatea unor şcoli săteşti româneşti, recomandând frecventarea de către români a şcolilor celorlalte naţiuni, pentru a învăţa limba acestora, iar în şcolile româneşti existente să se instituie, de preferinţă, dascăli cunoscători de limba maghiară.[29]

Guvernul locotenenţial maghiar dispune să se facă o revizuire a legii şcolare „Ratio educationis" din 1777, ceea ce se şi realizează. Primele decenii ale secolului al XIX-lea se resimt, sub raportul dezvoltării reţelei şcolare, de pe urma noii legi şcolare, „Ratio educationis publicae", apărută la Buda în anul 1806. Noua lege şcolară reprezintă un regres faţă de cea din 1777, pentru învăţământul elementar al naţionalităţilor nemaghiare şi pentru orientarea conţinutului învăţământului în general. În cele trei părţi ale sale, legea se ocupă de toate problemele învăţământului, pentru toate treptele acestuia. Legea impunea ca, începând chiar din clasele primare, elevii să înveţe limba maghiară, de aceea se cerea ca abecedarul să fie scris atât în limba maternă a elevilor, cât şi în limba maghiară.[30]

Datorită aplicării acestei legislaţii, învăţământul românesc din Transilvania înregistrează un vizibil regres în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848. Doar pe Pământul crăiesc, în regiunea grănicerească a Năsăudului şi în unele comunităţi ale Scaunului Orăştiei mai există şcoli bune. Datele fragmentare ale documentelor amintesc existenţa în oraşul Orăştie, la începutul secolului al XIX-lea, a două şcoli, una greco-catolică şi alta ortodoxă, amândouă puse în slujba copiilor de români.

Astfel, în anul 1803, la şcoala ortodoxă din Orăştie era învăţător Vasile Romoşan, iar diacon era Ştefan Lazăr.[31] Potrivit calendarului din anul 1807, învăţământul românesc ortodox în Marele Principat al Transilvaniei era reprezentat prin 131 de şcoli săteşti ortodoxe. În Scaunul Orăştiei era activă o singură şcoală, la Orăştie.[32] În anul 1816 era amintit învăţătorul Ioan Baneai, care se intitula „ludimagister" şi era sprijinit în susţinerea şcolii chiar de magistratul oraşului, Michael Ehremberg. Clădirea şcolii a fost distrusă de un incendiu, în anul 1820, şi cu greu şi-a reluat şcoala activitatea. Dintr-o altă însemnare aflăm că în 1827 au ars în Orăştie 129 de case împreună cu turnul bisericii ortodoxe. Această ştire a fost consemnată de „Ioan Popp, dascăl normalicesc neunit al Orăştiei".[33] În preajma anului 1848 este amintit învăţătorul Gheorghe Popovici. Din lipsa unui edificiu de şcoală, el ţinea prelegeri în diverse localuri închiriate. „Acest obicei s-a continuat până pe la 1853 şi era cercetată şcoala de feciorii, care se ocroteau în ea contra asentărilor, fiindcă numai pe dieci, cum se numeau – îi scutea legea de atunci de miliţia care îl obliga pe cel asentat la 12 ani de serviciu. Titula de scutire era că ei învăţau diecitul, adecă buchile, slova (cetitul şi scrisul) şi glasurile bisericeşti. Mulţi din ei au ajuns cantori şi preoţi".[34]

[29] Orăştie 775, p. 105.
[30] Istoria învăţământului..., vol. I, p. 241-242.
[31] I. Iliescu, op. cit. , p. 107.
[32] Istoria învăţământului..., vol. I, p. 282-283.
[33] I. Iliescu, op. cit. , p. 107-108.
[34] Petru Baciu, Liceul „Aurel Vlaicu" Orăştie 1919-1969, Deva, 1969, p. 43.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Şcoala greco-catolică din Orăştie activează şi ea la începutul secolului al XIX-lea. În anul 1803 este amintit aici „diacul şi didascălul Tămaş''.[35] Parohul Ioan Papp Ilieş a reuşit în timpul păstoririi sale (1812-1856) să obţină pentru învăţătorul şcolii un lot de pământ din partea credincioşilor, o grădină mai mică şi lemne pentru şcoală, din partea autorităţilor oraşului.[36] O altă şcoală unită funcţiona în satul Romos, unde în 1839, învăţătorul Vasile Romos avea un salariu de 30 florini. În satul Turdaş, şcoala greco-catolică este amintită din anul 1848, avea un local închiriat şi oferea învăţătorului suma de 15 florini.[37]

Conform statisticii Transilvaniei din anul 1843, 776.603 catolici şi protestanţi aveau împreună 1.354 şcoli, deci o şcoală la 574 locuitori. Cei 1.310.872 români, greco-catolici şi ortodocşi dispun de numai 596 şcoli, din care 310 unite şi 286 ortodoxe. Deci o şcoală la 2. 199 locuitori.[38] Disproporţiile flagrante numeric deveneau catastrofale calitativ, făcându-l pe George Bariţ să scrie cu tristeţe: „Să învăţăm pe de rost aceşti numeri muţi , căci ei cuprind pentru noi o învăţătură adâncă şi totodată prea tristă, ruşinătoare. Românii, un milion şi 120 de mii de oameni au cele mai puţine şi cele mai ticăloase (sărmane) şcoale".[39]

În acelaşi timp o conscripţie întocmită în anii 1842-1843, cu privire la şcolile naţionale din comitatele Hunedoara, Zarand şi districtul Orăştiei, înregistrează pentru cele două comitate un număr de 13 şcoli, în timp ce districtul Orăştiei avea 14 şcoli. Celor 27 de şcoli ortodoxe li se adaugă cele 18 unite, deci un total de 45 de şcoli populare confesionale, ceea ce era mult sub media celorlalte comitate cu populaţie majoritar românească.[40]

Aceasta era situaţia învăţământului românesc din Scaunul Orăştiei în anii premergători revoluţiei de la 1848, în raport cu învăţământul celorlalte naţionalităţi, şi ea trebuia schimbată prin măsuri grabnice de îndreptare.

Şcoala confesională ortodoxă din Scaunul Orăştiei între 1867-1914. În 1848, în preajma Marii Adunări de pe Câmpia Libertăţii, George Bariţ a publicat articolul „Ce voiesc românii", prin care a formulat cel mai avansat program şcolar al românilor din Transilvania. Pentru Bariţ, organizarea învăţământului românesc era o problemă de politică şi de demnitate naţională. Nu trebuie „să aşteptăm – afirma el – ca tot alţii să ne ajute la cele care ne sunt folositoare", ci „să cugetăm, să întreprindem şi să lucrăm noi singuri". Ceea ce preconiza Bariţ în acest timp erau „nişte şcoale bine întocmite", după cum „pofteşte trebuinţa veacului nostru", pentru a scuti astfel pe elevii români de constrângerea de a studia la şcolile maghiare şi germane. Îndemnul său în această privinţă este categoric şi elocvent. „Acum este vremea iubiţilor mei români – arăta Bariţ – când toată lumea şi toate

[35] I. Iliescu, op. cit. , p. 107.
[36] D. Radu, op. cit. , p. 389.
[37] Ibidem, p. 393 şi 397.
[38] D. Prodan, op. cit. , p. 152.
[39] Apud Vasile Netea, George Barițiu. Viaţa şi activitatea sa, Bucureşti, 1966, p. 61.
[40] Ioachim Lazăr, Învăţământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883), Cluj-Napoca, 2002, p. 5.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

întâmplările neamului nostru ne îndeamnă şi voiesc să ne trezim din somnul cel îndelungat al neştiinţei".[41]

Datorită dascălilor de la Blaj şi prin intermediul presei române din Braşov, revendicările româneşti sunt mai bine conturate şi mai îndrăzneţe. Acest lucru reiese cu claritate din punctul al 13-lea al Rezoluţiei adoptată de Marea Adunare de la Blaj, din 3/15 mai 1848, în care se cerea: înfiinţarea de şcoli române în toate satele şi oraşele, gimnazii, institute tehnice şi seminarii preoţeşti, precum şi o universitate românească dotată din casa statului, în proporţiunea poporului contribuant, cu dreptul deplin de a-şi alege directorii şi profesorii şi de a sistematiza învăţăturile după un plan şcolar şi cu libertatea de a învăţa.[42]

Deosebit de activ, pentru revendicări în domeniul învăţământului, se manifestă şi elita intelectuală hunedoreană. Populaţia românească din Scaunul Orăştiei, revendica în petiţia sa din 1849, înfiinţarea şi susţinerea de către stat a şcolilor româneşti populare, o preparandie la Orăştie, burse pentru studenţi la universităţi străine.[43] Într-o altă petiţie, din vara anului 1851, românii din Orăştie acordă importanţa cuvenită şcolii româneşti, solicitând învăţători pe seama românilor aflaţi „cu învăţătura pruncilor... încă în nespuse patime".[44]

Situaţia precară a educaţiei românilor era surprinsă şi de autorii maghiari ai vremii, care găsesc anumite explicaţii, indentificându-le în lipsa mijloacelor materiale, structura habitatului, dar şi în atitudinea necorespunzătoare a acestora faţă de şcoală: „Motivul acestei mari lipse de şcoli la ortodocşi – nota Fényes Elek – este faptul că românii, care constituie jumătate din neuniţii de credinţă veche, trăiesc mai mult în localităţi mici şi sărace, şi în felul acesta, doar mai multe localităţi împreună pot să ţină un singur dascăl de şcoală. Iar acesta nici măcar limba sa maternă nu o cunoaşte ca lumea, darmite maghiara. Un alt motiv ar fi acela că românii din munţi preferă să îşi pună copiii să aibă grijă de vite, decât să îi trimită la şcoală".[45]

Istoricul Simion Retegan surprinde o bruscă creştere a deschiderii satului faţă de şcoală în anii de după revoluţia paşoptistă. „Nimic, poate, nu caracterizează mai bine începutul epocii de după 1848-1849 ca aspiraţia spre instrucţia şcolară. Un atotcuprinzător <dor al şcolii> răscoleşte publicul românesc până în cele mai îndepărtate şi mai izolate colţuri ale Transilvaniei. Străbatem acum, până în 1867, ceea ce am putea numi epoca eroică a şcolii româneşti, perioada în care sute şi sute de sate îşi ridică din propriile eforturi câte o modestă instituţie şcolară".[46]

---

[41] Apud V. Netea, op. cit. , p. 70.

[42] Idem, Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea naţională (1848-1881), Bucureşti, 1974, p. 109.

[43] I. Lazăr, Învăţământul românesc..., p. 30.

[44] Gheorghe Naghi, Revendicările românilor din Orăştie în perioada absolutistă, în „Sargetia", XV, 1981, p. 247.

[45] Apud Melinda Mitu, Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Cluj-Napoca, 2000, p. 486-487.

[46] Simion Retegan, Şcolarizare şi dezvoltare: elevi români ai Liceului Piarist din Cluj între 1850-1910, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", XXXII, 1993, p. 122.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Într-adevăr, învăţământul elementar românesc îndrumat de Biserică va cunoaşte o frumoasă dezvoltare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În eparhia Sibiului, de pildă, încă în primul sinod eparhial convocat de Andrei Şaguna la Sibiu, la 12 martie 1850, s-a hotărât ca preoţii – parohi să funcţioneze ca directori şcolari, protopopii ca inspectori ai şcolilor din protopopiatul lor, episcopul fiind „inspectorul suprem" al şcolilor poporale din întreaga eparhie. Sinodul înlătura dreptul de inspecţie pe care îl avusese episcopul catolic de Alba – Iulia până la anul 1850. Aceste prevederi s-au fixat apoi şi în noua lege de organizare a Bisericii Ortodoxe româneşti din Transilvania, *„Statutul Organic"* votat de primul Congres al Mitropoliei Ortodoxe ardelene în 1868. Autonomia Bisericii Ortodoxe din Transilvania a fost recunoscută prin *„Articolul de lege IX din 1868"*, care da Bisericii dreptul de a-şi reglementa, administra şi conduce singură, - doar sub „suprema inspecţiune" a împăratului – rege, - toate problemele sale bisericeşti, şcolare şi fundaţionale. Întreţinerea acestor şcoli se făcea din aşa – numita „dare culturală", recunoscută prin lege în 1868, care reprezenta 5% din impozitul către stat, plătit de fiecare cetăţean; ulterior s-a admis ca acest procent să poată fi sporit, în funcţie de nevoile şcolilor fiecărei confesiuni.[47]

Reţeaua şcolară s-a amplificat, însă majoritatea acestor şcoli erau modeste, cu clădiri de multe ori necorespunzătoare, cu salarii infime pentru dascăli, cu material didactic puţin, iar frecvenţa înregistra cea mai mare creştere în lunile de iarnă. În 1851 existau în Transilvania 2.146 de şcoli primare, din care 949 maghiare, 742 româneşti şi 455 săseşti.[48] La nivelul Scaunului Orăştiei, în anul şcolar 1852-1853 funcţionau şcoli în satele Sibişel, Pricaz, Şibot, Simeria, Romos, Beriu şi Căstău.[49] O creştere a numărului şcolilor confesionale ortodoxe se înregistrează în 1858, când, din cele 123 de şcoli din S-V Transilvaniei, 15 erau situate în Scaunul Orăştiei, încadrate cu tot atâţia învăţători, şi în ele învăţau un număr de 680 elevi, băieţi şi fete.[50] După o perioadă de stagnare în evoluţia şcolii confesionale româneşti, din 1865 are loc creşterea mai accentuată a numărului de şcoli, care se explică prin implicarea mai hotărâtă a jurisdicţiilor politice centrale şi locale. Situaţia şcolară din protopopiatul ortodox Orăştie în anul 1865 înregistrează 20 de şcoli încadrate cu 16 învăţători, frecventate de 1.025 băieţi şi 829 fete. Media de elevi pe şcoală era de 93, dar raportând-o la numărul de învăţători, cifra se ridica la 115,7.[51]

Debutul şcolar al statului dualist s-a făcut prin *„Articolul de lege XXXVIII din 1868"* a lui Iosif Eötvös care stabilea cadrul juridic al învăţământului românesc. Două erau principiile fundamentale ale acestei legi: obligativitatea şi libertatea învăţământului, adică părinţii puteau să-şi trimită copiii la ce şcoli

[47] Mircea Păcurariu, Politica statului ungar faţă de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 – 1918), Sibiu, 1986, p. 132.

[48] *** Istoria învăţământului din România. Compendiu, Bucureşti, 1971, p. 121.

[49] I. Lazăr, Învăţământul românesc..., p. 75.

[50] Ibidem, p. 81.

[51] Ibidem, p. 151

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

doreau. Şcolile primare (poporale) puteau fi înfiinţate şi susţinute de stat, de confesiuni, de comunele politice şi de societăţi, respectiv particulari. Şcoala poporală avea două cicluri: cursul obişnuit, cu 6 clase (de la 6 la 12 ani) şi „şcoala de repetiţie" (de la 12 la 15 ani). Confesiunile aveau dreptul să înfiinţeze şi să susţină şcoli proprii, să le fixeze limba de predare şi planul de învăţământ, să aleagă şi să numească învăţătorii, să le fixeze salariile, să exercite dreptul de control asupra şcolii şi învăţătorilor ei.[52]

În deceniile care au urmat, se înregistrează însă câteva aspecte negative privind întreaga organizare şcolară a românilor transilvăneni. S-au introdus o seamă de schimbări în legislaţia şcolară, în detrimentul celorlalte naţionalităţi, cu tendinţa vădită de maghiarizare a lor prin şcoală. Acestea au fost: *„Articolul de lege XVIII din 1879"* (Legea Trefort) privind introducerea obligatorie a limbii maghiare în şcolile poporale româneşti; *„Articolul de lege XXX din 1883"* privind instrucţia în şcolile medii; *„Articolul de lege XV din 1891"* privind azilele (grădiniţele) de copii; *Legea pentru salarizarea învăţătorilor din 1893*, de la şcolile poporale, fie comunale, fie confesionale; *„Articolul de lege XXVII din 1907"* (Legea lui Apponyi) care viza desfiinţarea şcolilor confesionale româneşti şi înlocuirea lor cu şcoli de stat, cu învăţământ exclusiv în limba maghiară.[53]

Politica şcolară a regimului dualist a avut consecinţe şi asupra şcolilor primare confesionale din Scaunul Orăştiei. În consecinţă, şi în protopopiatul ortodox al Orăştiei se iau măsuri pentru apărarea şcolii confesionale. În anul 1870 în districtul Orăştiei funcţionau 10 şcoli, la Orăştie, Beriu, Căstău, Pricaz, Binţinţi, Romos, Şibot, Dâncu Mare, Tămăşasa şi Pişchinţi. Toate şcolile erau încadrate cu învăţători având cursurile pedagogice, cu excepţia celor din Căstău şi Romos, care aveau învăţători doar cu o clasă gimnazială. În cele 10 şcoli au frecventat cursurile semestrului I, 211 băieţi şi 67 de fete, iar cele ale semestrului al II-lea, doar 22 de băieţi şi 7 fete. În acelaşi an şcolar, numărul celor care nu frecventează şcoala se ridică la 371 băieţi şi 340 fete, în semestrul I şi 570 băieţi şi 402 fete, în semestrul al II-lea.[54]

Climatul general al existenţei şcolii româneşti începe să se înrăutăţească din anul 1873, când expira termenul stabilit prin lege pentru înnoirea din temelii a şcolilor săteşti. Noul ministru Trefort, prin Dispoziţia din 22 februarie 1873 reamintea autorităţilor supreme bisericeşti principalele baremuri fixate în 1868, în ceea ce priveşte edificiile, frecvenţa, calificarea şi remunerarea dascălilor, şi le cere să ia cele mai urgente măsuri pentru intrarea în legalitate.[55] În protopopiatul Orăştiei, în anul şcolar 1878-1879, din cele 34 de comune bisericeşti doar 17 aveau şcoli, încadrate cu 27 de învăţători (18 calificaţi şi 9 necalificaţi), din care 14 erau remuneraţi regulat. Dintre şcoli, numai 12 erau prevăzute cu aparatele şi dotările

[52] M. Păcurariu, Politica statului..., p. 133.
[53] Ibidem, p. 136-159.
[54] I. Lazăr, Învăţământul românesc..., p. 177.
[55] Simion Retegan, Sate şi şcoli româneşti din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875), Cluj-Napoca, 1994, p. 36.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

necesare. În trei sate, copiii învăţau la şcolile altor confesiuni: în Jeledinţi, la şcoala reformată; în Sibişelu – Nou, la şcoala romano – catolică şi în Spini, la şcoala greco-catolică.[56]

Pentru anul şcolar 1882-1883, raportul general al Consistoriului arhidiecezan despre şcoli şi starea învăţământului în Transilvania consemnează în dreptul protopopiatului ortodox Orăştie următoarele cifre: 36 de comune, 20.462 suflete, 24 de şcoli (10 corespunzătoare şi 14 necorespunzătoare), 27 de învăţători (16 cu atestat de calificaţiune şi 11 fără atestat) şi 4.435 florini ca sumă a salariilor învăţătorilor. Frecvenţa elevilor arăta astfel: între 6 – 12 ani au cercetat şcoala 1.236 elevi (70%) din cei 1.753 elevi obligaţi a cerceta şcoala; între 12 – 15 ani au cercetat şcoala 429 elevi (64%) din cei 569 elevi obligaţi e cerceta şcoala.[57]

Peste două decenii, după noua arondare a protopopiatelor din Transilvania, în districtul ortodox al Orăştiei vor fi cuprinse 62 de comune bisericeşti. În anul şcolar 1902-1903, susţineau şcoli proprii un număr de 48 parohii şi 2 filii. Existau şcoli comune cu greco-catolicii, însă având caracter ortodox, în satele Balomir şi Vaidei. Dintre comunele fără şcoală, 8 erau afiliate la alte comune din protopopiat, iar 11 nu aveau şcoală deloc. Numărul învăţătorilor încadraţi era de 60 (57 bărbaţi şi 3 femei), aceştia fiind: 27 definitivi, 15 provizori şi 18 suplinitori (toleraţi). Cursurile au fost frecventate astfel: între 6 – 12 ani de 2.884 elevi (semestrul I) şi 2.644 elevi (semestrul al II-lea), iar între 13 – 15 ani de 935 elevi (semestrul I) şi 855 elevi (semestrul al II-lea).[58]

Una dintre cererile legislaţiei dualiste în domeniul şcolar se referă la înfiinţarea grădinilor de şcoală. Deşi Consistoriul ortodox ceruse înfiinţarea lor încă din anul 1857, exceptând doar regiunile muntoase, unde grădinăritul era imposibil de practicat, rare sunt şcolile care şi-au constituit grădini şcolare. Ministerul de Culte şi Instrucţiune a ordonat confesiunilor, în 1872 şi 1875, să înfiinţeze „grădini pentru toate şcolile susţinute de ele". La 21 februarie 1876, Consistoriul ortodox cerea tuturor „inspectorilor districtuali, directori locali şi învăţători din şcolile confesionale să se îngrijească cu tot adinsul pentru înfiinţarea grădinilor de şcoală". Protopopul Nicolae Popovici raporta Consistoriului, la 11 mai 1876, că în tractul Orăştiei din cele 33 de comune, doar 8 posedă grădini de pomărit: Balomir, Beriu, Orăştie, Romos, Turdaş, Vinerea, Dâncu Mare şi Orăştioara de Sus.[59]

Începând din anul 1870, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, începe să editeze şi răspândească pe seama şcolilor româneşti o serie de cărţi străine de spiritul poporului român. În acelaşi timp unele dintre cele mai valoroase manuale şcolare, ale lui Zaharia Boiu, Ioan Popescu, Vasile Petri, Athanasie Marienescu,

[56] Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale (în continuare DJHAN), Fond Protopopiatul Ortodox Orăştie, dos. 2/1880, f. 29; dos. 2/1881, f. 3.

[57] Ibidem, dos. 2/1884, f. 6.

[58] Ibidem, dos. 2/1903, f. 1,130.

[59] Ibidem, dos. 2/1876, f. 6; dos. 4/1876, f. 3.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ioan Micu Moldovan, Ioan V. Rusu, remarcabile datorită calităţilor pedagogice, apreciate şi cu o largă circulaţie în şcolile româneşti erau interzise. La 6 iunie 1877, Ministerul trimite Consistoriului din Sibiu o listă cu 47 de manuale şi atlase şcolare, din care 14 erau româneşti pentru a fi interzise în şcoală. Motivul interzicerii: „sunt cu totul contrare dreptului public şi stării de fapt a Ungariei, adică propagă idei împotriva statului ungar".[60] Într-adevăr „Lepturariul" lui Aron Pumnul, „Istoria românilor" a lui A. T. Laurian sau „Istoria Transilvaniei", compusă de Ioan V. Rusu, prezentau originea românilor ardeleni şi continuitatea lor pe aceste plaiuri. La 30 aprilie 1892, Consistoriul din Sibiu îi transmite protopopului din Orăştie, Nicolae Popovici, o listă cu 23 de manuale aprobate pentru şcolile poporale din arhidieceză, informându-l că „pe învăţătorii care calcă respectivele dispoziţii îi ameninţă grele pedepse".[61] Consistoriul revine cu o nouă circulară la 1 septembrie 1894, numărul manualelor aprobate fiind de 34, iar protopopului Orăştiei cerându-i-se „să scoată din uzul şcolelor manualele neadmise".[62]

Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice a instituit, începând cu 1870, cursurile suplimentare de 6 săptămâni pentru toţi învăţătorii. Pentru conducerea cursurilor inspectorii regeşti aduc cadre specializate, plătite din bugetul statului, care ţin conferinţe pe diferita teme. Consistoriul ortodox, care instituise încă din anul 1863 conferinţele învăţătoreşti, emite o circulară în iulie 1870, prin care cere protopopilor să îndatoreze pe învăţători a ţine din nou conferinţele, mai ales că acum şi statul le pretindea. Cursurile organizate de stat au fost puţin frecventate, deşi fiecare învăţător care participa la ele primea o diurnă de 40 creiţari pe zi. Astfel, din 1874, statul maghiar n-a mai susţinut cursurile. În anul 1875, Consistoriul din Sibiu a hotărât transformarea conferinţelor în cursuri suplinitorii de 3 săptămâni.[63] La cursurile de la Deva, conduse de învăţătorul Vasile Florian, participă în anul 1877 şi 6 învăţători din tractul Orăştiei. Au fost dezbătute probleme legate de calculul după sistemul metric, gramatica în şcolile populare, importanţa grădinilor de şcoală şi alte probleme ale şcolii confesionale.[64] Din 1878, în locul cursurilor suplinitorii, Consistoriul ordonă ţinerea de conferinţe învăţătoreşti, în care la discutarea temelor să ia parte fiecare învăţător sub conducerea unui comisar consistorial. La conferinţa din anul 1904, învăţătorii din protopopiatul Orăştiei s-au întrunit în Orăştie, sub îndrumarea comisarului consistorial Vasile Bologa. Temele propuse pentru dezbatere au fost: „Importanţa cântării în şcoala poporală cu deosebită considerare la poporul nostru" şi „Rolul familiei în educaţiune şi scăderile acesteia în familiile ţăranilor noştri".[65]

În anul 1907, legea Apponyi a lovit puternic şcoala românească de ambele confesiuni din Ungaria. În lunile martie – aprilie are loc o campanie de presă şi se

[60] M. Păcurariu, Politica statului..., p. 136.
[61] DJHAN, Fond. cit., dos. 2/1892, f. 9.
[62] Ibidem, dos. 1/1894, f. 45.
[63] I. Lazăr, Învăţământul românesc..., p. 181.
[64] DJHAN, Fond. cit., dos. 2/1877, f. 11, 13.
[65] Ibidem, dos. 2/1879, f. 41; dos. 3/1903, f. 42.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

organizează adunări populare de protest împotriva proiectului de lege şcolară a lui Apponyi la Braşov, Alba – Iulia, Făgăraş, Dej, Şiria, Blaj, Deva, Orăştie etc.[66] Câteva luni mai târziu, în satul Bobâlna din apropierea Orăştiei, are loc un incident: Anuţa Vlad, soţia dr. Aurel Vlad, este condamnată la o lună de închisoare şi 200 coroane amendă, pentru că la examenul şcolar i-a îndemnat pe copii să vorbească şi să citească româneşte.[67] Adoptarea legii Apponyi a fost criticată şi de deputatul dr. Aurel Vlad care, în adunarea de la Orăştie din 13 octombrie 1907, şi-a exprimat speranţa că „învăţătorii şi prelaţii noştri, în asemenea cazuri de grea cumpănă vor şti să-şi facă datoria".[68]

În ciuda unor eforturi, cu adevărat eroice, de a salva şcolile româneşti, multe parohii au fost nevoite să ceară întregirea salariului de la stat, iar în parohii sărace şcolile s-au închis. În comitatul Hunedoara, de pildă, între anii 1907-1911, s-au închis 135 de şcoli româneşti, iar în locul lor s-au ridicat câteva şcoli de stat sau comunale maghiare, dar cele mai multe sate au rămas fără şcoli. Din rapoartele oficiale rezulta că majoritatea şcolilor au fost închise din dispoziţia inspectorilor şcolari de stat sub pretextul că au „clădiri necorespunzătoare"; pentru ca, puţin timp după aceea, aceleaşi localuri să fie închiriate pentru şcoli comunale sau de stat, cum s-a întâmplat în Almaşul Mic şi Mada. Graţie acestei politici, numărul analfabeţilor a luat proporţii îngrijorătoare în comitatul Hunedoarei. Dacă înainte de 1907 numărul copiilor care cercetau şcoala primară era între 60-70%, în 1913 el scăzuse la 43%. Din cele 9 protopopiate ortodoxe situate în comitatul Hunedoarei, numai în două trecea numărul elevilor peste 50% din cei obligaţi a cerceta şcoala: Orăştie – 79% şi Haţeg – 55%.[69]

Datorită legilor lui Apponyi şcoala românească patronată de Biserică a cunoscut situaţii din cele mai dureroase. În 1907 Arhiepiscopia Sibiului avea 861 de şcoli; în 1912 numărul lor scăzuse la 670. După o statistică oficială de stat, se poate constata că între 1908 – 1910 s-au închis în toată Transilvania, 420 de şcoli româneşti. Era urmarea „misiunii de culturalizare" a contelui Apponyi Albert.[70]

Şcoala confesională greco-catolică din Scaunul Orăştiei între 1867-1914. Învăţământul confesional greco-catolic s-a desfăşurat pe o arie mai restrânsă în Scaunul Orăştiei, comunele având a populaţie majoritar ortodoxă. În cadrul bisericii unite, lipsită, până la sfârşitul anului 1850, de episcop, supusă după 1855, controlului inspectorului şcolar catolic, iniţiativele şcolare au avut mai mult un caracter local.[71] Astfel că, la înfiinţarea diecezei Lugojului (1853), putem afirma că învăţământul poporal abia exista. Dovadă este faptul că, în parohiile ardelene,

[66] Liviu Maior, Mişcarea naţională românească din Transilvania 1900-1914, Cluj-Napoca, 1986, p. 88.

[67] Vasile Stoica, Suferinţele din Ardeal, ediţia a III-a, Cluj-Napoca, 1994, p. 187.

[68] Adunarea de la Orăştie, în „Lupta", an I, nr. 211 din 2/15 octombrie 1907, p. 3.

[69] Onisifor Ghibu, Nu din partea aceea. Studii şi articole 1904-1914, Bucureşti, 1985, p. 321-322.

[70] M. Păcurariu, Politica statului..., p. 158-159.

[71] Simion Retegan, Satul românesc din Transilvania, ctitor de şcoală (1850-1867), Cluj-Napoca, 1994, p. 17-18.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

situaţia era foarte tristă, după cum o arată protocolul vizitaţiunilor canonice făcute la 1852 de Ştefan Moldovan, vicarul Haţegului. În afară de şcolile grănicereşti din Cugir, Spini, Haţeg, Baru – mare, Veţel, în întreg vicariatul Haţegului nu era nici o şcoală regulată, ci „ici şi colea instrucţiunea de tot primitivă se ţinea de cătră nescari cantori, în casele lor private şi pe lângă o dotaţiune de 30-40 cruceri ori de 2-3 merţe de cucuruz de la părinţii pruncilor care umblau la şcolă".[72]

La puţin timp după înfiinţarea diecezei Lugojului, o dată cu organizarea internă administrativă a parohiilor, începe şi o dezvoltare treptată a şcolilor poporale. Tabloul prezentat de către vicarul Haţegului arată că în anul 1858, numărul şcolilor confesionale greco-catolice se ridica la 28, din care 4 în protopopiatul Orăştiei, 4 în protopopiatul Bobâlnei, 3 în cel al Hunedoarei şi 17 în vicariatul Haţegului. Au fost încheiate contracte pentru încadrarea de învăţători cu 26 de comune, la care erau afiliate 35 de comunităţi mai mici. Conform datelor statistice în 56 de parohii şi 19 filii, existau 3.124 copii obligaţi de a frecventa şcoala, 8 şcoli proprii şi 21 şcoli provizorii. Statutul de provizorat al celor mai multe dintre şcoli, duce la dese modificări ale numărului lor, uneori chiar în acelaşi an şcolar.[73]

Potrivit conspectului episcopiei Lugojului din anul 1865, în cele trei protopopiate greco-catolice din părţile ardelene existau un număr de 24 de şcoli. În protopopiatul greco-catolic al Orăştiei, a funcţionat şcoala din Cugir (care s-a transformat, în 1872, în şcoală de reuniune grănicerească), precum şi cele din Romos, Spini şi Turdaş.[74]

Treptat, pe calea circularelor diecezane, a dispoziţiilor ministeriale, a legilor şcolare din 1868, 1873, 1879, 1893 şi 1907, şcoala elementară greco-catolică este şi ea organizată, dar cade în strânsoarea statului, este supusă tot mai mult politicii de asimilare naţională. Şcoala sătească românească din Transilvania va rezista însă tendinţei de maghiarizare promovată din ce în ce mai dur de către guvernele Ungariei dualiste, reuşind să supravieţuiască celei mai grele perioade a stăpânirii străine a Transilvaniei.

Pe teritoriul protopopiatului unit al Orăştiei, în parohii şi filii numărul sufletelor a fost aşa de mic la începutul secolului al XX-lea, încât credincioşii din puterile lor nu au fost în stare să susţină şcoli proprii confesionale. Astfel se explică decizia greco-catolicilor de a susţine şcoli comune cu ortodocşii, însă cu un caracter ortodox. În anul şcolar 1901-1902 dieceza Lugojului a avut 84 de şcoli greco-catolice române, dintre care 52 în parohiile bănăţene şi 32 în cele transilvănene, în afară de acestea mai existând şcoala din Turdaş, unificată cu cea ortodoxă (din 1899, pe 10 ani).[75] Şcoală comună cu greco-catolicii, însă cu un caracter ortodox, în zona Orăştiei, era şi cea din Mărtineşti, frecventată de 46 elevi (41 ortodocşi şi 5 greco-catolici), toţi români şi având manuale şcolare.[76] Pentru anul şcolar 1902-1903 sunt

[72] Apud D. Radu, op. cit, p. 167.
[73] I. Lazăr, Învăţământul românesc. . . , p. 97-98.
[74] Ibidem, p. 162-163.
[75] D. Radu, op. cit. , p. 169.
[76] DJHAN, Fond cit. , dos. 1/1902, f. 162, 166.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

înregistrate două şcoli comune ale greco-catolicilor cu ortodocşii în satele Balomir şi Vaidei. Cursurile au fost frecventate de 81 elevi (76 ortodocşi şi 5 greco-catolici) în Balomir şi de 193 elevi (180 ortodocşi şi 13 greco-catolici) în Vaidei.[77] Singura parohie greco-catolică din districtul Orăştiei care avea şcoală proprie în anul 1903 era cea din Romos. Şcoala fusese edificată în 1901 şi avea 70 de elevi obligaţi de şcoală, din care frecventau doar 38.[78]

Învăţătorii din protopopiatul greco-catolic al Orăştiei participau periodic la întrunirile Reuniunii învăţătorilor din ţinutul Haţegului, al cărei scop era „promovarea instrucţiunii poporale şi înmulţirea cunoştinţelor pedagogice ale învăţătorilor". Aprobată de către Ministerul de Culte şi Instrucţiune Publică, începând cu anul 1890, reuniunea din ţinutul Haţegului îi grupa pe învăţătorii de la şcolile transilvănene. În 1903 ea număra 111 membrii, din care: ordinari 64, fondatori 31 şi onorari 16. Averea reuniunii era de 2.061 coroane 70 fileri, iar biblioteca consta din 170 opuri în 181 volume şi din 180 broşuri. De la înfiinţare reuniunea a organizat, până în 1903, 12 adunări generale, în care s-au ţinut numeroase dizertaţii şi lecţii practice.[79]

Ca o concluzie finală, se poate afirma că, în perioada 1867-1914, cele două instituţii cheie ale românilor din Austro-Ungaria, biserica şi şcoala, cu toate scăderile inerente unor condiţii precum cele din Transilvania, au fost de neînlocuit şi în viaţa românilor din Scaunul Orăştiei. Fără asistenţa lor la conservarea limbii şi a religiei, a specificului lor, ei ar fi fost supuşi deznaţionalizării, dispariţiei lor ca popor şi naţiune. Învăţământul confesional din Scaunul Orăştiei, între anii 1867-1914, a avut o evoluţie sinuoasă, dar ascendentă, cu toate obstacolele şi piedicile avute de înfruntat. Din perioada sa de organizare, trecând apoi prin rigorile legilor maghiare de organizare – de fapt, de deznaţionalizare a românilor prin şcoală – a învăţământului de toate gradele şi până în momentul izbucnirii primului război mondial, şcoala confesională din Scaunul Orăştiei a ştiut să promoveze mereu idealurile naţionale, limba, tradiţiile, credinţa şi cultura românească. Prin întreaga lor activitate, desfăşurată cu luptă şi jertfă, preoţii şi învăţătorii din Scaunul Orăştiei, alături de cei din toate provinciile aflate sub dominaţie străină, vor contribui la susţinerea şi progresul naţiunii române.

[77] Ibidem, dos. 2/1903, f. 1, 130.
[78] D. Radu, op. cit., p. 293.
[79] Ibidem, p. 171-172.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

THE EVOLUTION OF THE ROMANIAN SCHOOL IN THE DISTRICT OF ORĂŞTIE BETWEEN 1867-1914

Abstract

In the history of the Romanian school and culture, Orastie is among the towns that were decisively influenced by Transylvania's historical and political development. A number of well-kept documents reveal the existence of some schools in the district of Orastie, schools organized according to the norms of the time. These documents can offer information regarding the monographic study of the education in Transylvania. However, the record of the education in the District of Orastie must not be regarded as isolated, but in close connection with the evolution of the other minorities and confessions in the area.

Between 1867-1914 the Romanian School in the District of Orastie was supported and evolved in connection with the two confessions: orthodox and Greek-Catholic. It can be stated that, although it followed a curvy path, the confessional education dramatically progressed in the District of Orastie between 1867-1914. From the period of organization, owing to Andrei Saguna, Metropolitan, to the rigours imposed by the Hungarian laws of organization (actually, the denationalization of the Romanians through education) of all the education system (from 1868, 1876, 1879, 1883, and 1907) and to the moment the First World War started, the Romanian Confessional School knew how to promote national ideals, Romanians' traditions and beliefs and the Romanian culture.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

DIN ACTIVITATEA PAROHIEI GRECO-CATOLICE ROMOS (1879-1900)

Camelia Stanciu, Adrian Stroia

Lucrarea de faţă valorifică fondul parohiei greco-catolice Romos în perioada 1879-1900 şi cuprinde registrele de corespondenţă şi un anumit număr de circulare (pe care le găsim în limba română şi maghiară).

Parohia greco-catolică Romos făcea parte din Protopopiatul greco-catolic Orăştie care la rândul lui ţinea de episcopia Lugojului condusă în această perioadă de Victor Mihaly de Apşa, instalat ca episcop la 7 martie 1875[1]. El a fost episcop al Eparhiei Lugojului până în anul 1895, iar începând cu 1897 locul său este luat de Demetriu Radu. Odată cu instalarea lui Victor Mihaly de Apşa, frate al istoricului Ioan Mihaly de Apşa, s-a încercat introducerea unor măsuri de modernizare şi eficientizare a activităţilor în episcopie. În mai 1875 el introduce sistemul circularelor tipărite emise de consistoriu şi distribuite în parohii. Ele aveau drept scop informarea rapidă a tuturor parohiilor asupra hotărârilor care se luau la nivelul Episcopiei din Lugoj. Aşa se face că majoritatea corespondenţei purtată de către parohie este înregistrată între aceste două instituţii.

O mare parte din activitatea unei parohii reiese din corespondenţa purtată de-a lungul anilor cu diferitele instituţii şi personalităţi. Dinamica activităţilor a fost consemnată în Registrele de intrări-ieşiri a corespondenţei de către parohul local. Din conţinutul acestor documente ne putem da seama de mărimea şi importanţa parohiei.

O altă sursă folositoare pentru istoricul unei parohii ar fi şi circularele primite.

Prin conţinutul acestora putem observa şi care erau cerinţele episcopiei şi protopopiatului faţă de parohii, ce situaţii, evidenţe trebuiau acestea să trimită la centru. Astfel putem spune că principalele sarcini ale preotului constau în raportarea situaţiilor şcolare, matrimoniale, financiare, administrative. Pe lângă acestea mai puteau apărea diferite situaţii conflictuale ori măsuri sanitare ce trebuiau luate sub îndrumarea preotului.

Parohia greco-catolică Romos avea la începutul anului 1877 un număr de 256 de credincioşi[2]. Conform prevederilor statutare din 1880 o comună bisericească era ridicată la rangul de parohie doar în momentul în care numărul de enoriaşi depăşea cifra de 300, iar preotul trebuia să fi absolvit facultatea de teologie[3]. Acestea rămân în general doar nişte deziderate, deoarece în practică ele

---

[1] Luminiţa Wallner Bărbulescu, *Structura Episcopiei Unite a Lugojului în perioada episcopului Mihaly de Apşa*, în „*Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*" , XLIII, 1-2, 1998, p. 90.

[2] *Ibidem*, p. 85.

[3] *Ibidem*, p. 93.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

nu se puteau îndeplini din cauza lipsei de pregătire din rândul preoților, iar pe de altă parte datorită existenței unor comunități confesionale mai reduse.

Lucrarea de față debutează cu instalarea în funcție a preotului Ioan Văideanu. În circulara dată în 16 mai 1879 preotului Văideanu era chemat la Lugoj pentru a susține examenul „nu numai din punctele diferențiale ce existau între religiunea greco-catolică și cea greco-orientală ci și din celelalte studia teologice practice"[4] și de a fi hirotonisit ca preot. În 10 iunie 1879 aflăm că a fost numit „administrator în Romosu", iar la 22 iunie 1879 George Bercianu, fostul preot greco-catolic din Romos și actualul parohul primar al Cugirului, îl va investi în funcție[5].

O coordonată importantă a activității preotului era eliberarea de „atestate" adică certificatele de naștere, cununie sau deces. Această sarcină era una frecventă, pe care o întâlnim aproape în fiecare lună, deoarece motivele erau variate pentru eliberarea unui astfel de certificat. De la simpla eliberare, în 1 noiembrie 1892, a unei atestări de cununie a lui Ioan Popovici cu Ioana Drăgan[6] la eliberarea unei matricole de botez „pentru Andrei Petru în cauza câștigării dreptului de meseriaș-cizmar" în 26 iunie 1895[7] sau cazul lui Ioan Oproiu care avea nevoie de un „extras din matricola botezaților" pentru a putea trece în România[8]. Mai erau și cei care solicitau propriile extrase de cununie „pentru cauze private", a căror amănunte nu le găsim aici.

Licențele de cununie erau aprobate de către Protopopiatul greco-catolic de la Orăștie (vezi anexa 1 și 2). Pentru a putea încheia o căsătorie erau necesare cele „trei vestiri" ce se efectuau în biserică. Acestea se făceau pentru a se putea evita diferitele probleme ce puteau apărea ulterior. Menționăm cazul cantorului greco-catolic Avram Jidav care în 12 noiembrie 1895 va adresa o cerere „Veneratului Ordinariat Episcopesc din Lugoj" prin care solicita „binecuvântarea părintească" pentru a se putea căsătorii cu Sofia Filip. Condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească înainte de cununie erau următoarele: să fie spovedit și cuminecat, soția să adopte numele lui și să treacă la confesiunea greco-catolică, ea fiind de religie ortodoxă. Taxa de cununie era de 2 florini și plata ei trebuia confirmată în fața preotului printr-o chitanță; aceasta fiind una din condițiile impuse celor care doreau să se cunune. Condițiile fiind îndeplinite, binecuvântarea cerută vine de la Vicarul Capitular în data de 21 noiembrie 1895[9].

În momentul în care căsătoriile erau exogame strigările se făceau atât în parohia mirelui cât și a miresei. Avem cazul în care se confirmă din parohia

[4] Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.H.A.N.), *Fond: Parohia Greco- Catolică Romos,* Dosar 1/1879, f. 5.

[5] *Ibidem* f. 6.

[6] D.J.H.A.N, *Fond Parohia greco-catolică Romos,* Dosar 2/1890-1901, f. 22.

[7] *Ibidem*, f. 38.

[8] *Ibidem,* f. 7.

[9] *Ibidem,* Dosar 1/1895, f. 15-18.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

miresei efectuarea vestirilor. Există cazuri când mirii erau din satele vecine cum ar fi Vaidei şi Pişchinţi sau din oraşul Orăştie[10]. Pe lângă vestiri mirii trebuiau să urmeze o serie de alţi paşi care dacă nu erau îndepliniţi căsătoria nu putea avea loc. Avem cazul lui Vasile Oproiu din 23 ianuarie 1887 căruia nu i se permite cununia[11]. Există şi unele cazuri speciale cum este ce a lui Vasile Pleşa care primeşte „licenţă de cununie" pentru a se putea căsători a treia oară tot cu Eva Baciu la 21 ianuarie 1882[12]; sau cel al lui Vasile Sibişanu şi Raveca Mitea, din 17 noiembrie 1893, care deşi trăiau în concubinaj, primesc licenţă de cununie, fiind văduvi[13].

În acelaşi timp sunt înregistrate o serie de cereri de divorţ[14]. La oficiul parohial au fost înregistrate şi aşa numitele „atestări despre încercările de împăciuire şi viaţă conjugală"[15] dovadă că biserica încerca prin metode variate să reducă numărul de divorţuri..

Se cerea şi o evidenţă a căsătoriilor mixte din parohie ce trebuia înaintată Protopopiatului Orăştie cum ar fi cele din 10 mai 1888 şi 12/13 noiembrie 1890[16].

La 9 mai 1890 preotul Ioan Văideanu primea o circulară de la episcopul Victor Mihaly referitoare la căsătoriile amestecate, cu anumite date statistice ale deceniului 1879-1888. Se specifica faptul că termenul de „cununii amestecate" făcea referire la căsătoriile efectuate în alte parohii (Şibot, Vaidei, Cugir) sau când unul dintre miri provenea din Beriu, Căstău, Cugir, Pricaz, Romoşel, Sibişel, Balomir, Turdaş, Vaidei. La fiecare persoană era necesară precizarea religiei înainte şi după căsătorie. În acest interval de timp au fost efectuate un număr de 209 căsătorii în parohie, din care 101 s-au desfăşurat în parohia greco-catolică, iar despre celelalte nu avem informaţii. Dintre acestea, în 42 de cazuri, mirele a trecut la greco-catolici, iar în 9 cazuri, el a refuzat. Au existat 69 de familii care nu au avut copii în aproape un deceniu în această comunitate din motive diferite, care însă ne sunt străine. Dintre copiii născuţi, 100 au fost botezaţi şi crescuţi în religia greco-catolică, iar 28 în cea ortodoxă. Era notată obligativitatea de a boteza toţi copiii care se năşteau în sânul aşa-numitelor „căsătorii amestecate", iar în cazul în care el deceda înainte se preciza faptul că trebuia înregistrat la notariatul din localitate[17].

O atenţie deosebită era acordată fenomenului de concubinaj cerându-se o evidenţă strictă[18]. Preotul era sfătuit să rezolve de urgenţă unele cazurile de

[10] *Ibidem,* Dosar 1/1879-1889, f. 3, f. 11, f. 38, Dosar 2/1890-1901 f. 14.
[11] *Ibidem,* Dosar 1/1879-1889, f. 20.
[12] *Ibidem,* f. 5.
[13] *Ibidem*, Dosar 2/1890-1901, f. 29.
[14] *Ibidem,* Dosar 1/1879-1889, f. 6, fila 24, f. 29.
[15] *Ibidem*, Dosar 2/1890-1901, f. 38.
[16] *Ibidem,* Dosar 1/1879-1889, f. 32, Dosar 2/1890-1901, f. 10.
[17] *Ibidem,* Dosar 2/1890-1901, f. 7-8.
[18] *Ibidem* Dosar 1/1879-1889, f. 13.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

concubinaj existente prin îndrumarea adesea a concubinilor spre căsătorie[19]. Adresele se refereau de obicei la „stârpirea concubinelor"[20] vina bărbatului ne fiind amintită.

O altă sarcină care-i revenea Oficiului parohial greco-catolic din Romos era ca la începutul fiecărui an să trimită la Oficiul protopopesc din Orăştie câte un exemplar (o copie) din extrasele matricole a botezaţilor, cununaţilor şi morţilor împreună cu un raport. În anii 1889, 1890 şi 1891 se primesc îndrumări în ceea ce priveşte modul de completare a extraselor matricole deoarece existau frecvent greşeli: „luna nu s-a scris cu litere ci cu cifre romane pentru care astă dată se face cea mai grea imputare preotului. Merită să fie pus sub cercetare disciplinară ca să reflecteze [....], numele pruncilor să fie scrişi: Saveta să se scrie Elisabeta; Anniţia să se scrie Ana"[21].

Datorită faptului că statul avea nevoie în permanenţă de soldaţi preoţii trebuiau să ţină în permanenţă o evidenţă a „încorporabililor". Acest lucru era solicitat anual de către Oficiul Notarial, sarcină care avea un termen de obicei, 4 sau 8 zile[22].

Anual era cerută şi evidenţa populaţiei greco-catolice şi a mişcărilor acesteia[23]. Acest lucru demonstrează faptul că erau ţinute paralel două evidenţe, una a biserici şi una a statului fiecare cu propriile lor interese.

În localitate Romos funcţiona şi o şcoală confesională susţinută de către comunitatea bisericească greco-catolică. Statistica cu privire la copiii ce frecventau cursurile era ţinută tot de preot şi trebuia comunicată anual Protopopiatului. La 23 aprilie 1890 avem consemnată înfiinţarea Senatului Scolastic pe timp de trei ani iar jurământul de investire a membrilor s-a făcut în 23 august 1890 conform uzanţelor religioase („pe nemâncate")[24]. Programa şcolară trebuia înaintată anual de către preot Protopopiatului Orăştie. Deoarece completarea acestor documente nu se făcea în mod riguros Protopopiatul îi trimite o atenţionare preotului prin care i se cere să treacă numele autorilor manualelor în special cei care „au grijă să convingă pruncii şcolari la mărturisire şi cuminecare"[25]. Prin asta putem să înţelegem şi încercarea lor de a controla cea ce se preda, acest lucru trebuind să se facă după manualele „oficiale". Frecventarea bisericii de către elevi era problematică dovadă stând şi faptul că în decembrie 1884 preotul se plânge învăţătorului de acest lucru. El cere în compensaţie suplimentarea orelor de religie din şcoală. Din răspunsul învăţătorului înţelegem că acest lucru este imposibil şi sugerează preotului ca să

[19] *Ibidem*, f. 4.
[20] *Ibidem*, f. 23.
[21] *Ibidem*, Dosar 2/1890-1901, f. 21.
[22] *Ibidem*, Dosar 1/1879-1889 f. 8, f. 10, f. 12, f. 18, f. 32; Dosar 2/1890-1901, f. 10.
[23] *Ibidem*, Dosar 1/1879-1889 f. 4, f. 13, f. 21, f. 25, f. 31; Dosar 2/1890-1901, f. 12, f. 31, f. 36.
[24] *Ibidem*, Dosar 2/1890-1901, f. 5-7.
[25] *Ibidem*, fila 4.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ceară o suplimentare a orelor de religie în afara celor cuprinse în programă[26]. Din data de 14 septembrie 1892 i se cere în mod direct preotului să se ocupe de catehizarea copiilor de la şcoala elementară[27].

Există două ordine ministeriale date de Înaltul Ministru al Cultelor B. Postei unul cu privire la durata mandatului unui învăţător care trebuia să fie ales pe un termen limitat şi nu „pe viaţă"; iar al doilea cu referire la obligaţiile învăţătorilor şi pedepsele ce se aplicau în cazul nerespectării acestora[28].

În data de 16 august 1887 oficiul parohial greco-catolic Romos făcea o petiţie pentru alegerea unui alt învăţător „din rândul aceleiaşi confesiuni sau de la ortodocşi", deoarece vechiul învăţător se pensionase[29]. Învăţător este ales Ion Basarab care nu predă decât 3 luni deoarece în 13 octombrie 1889 va fi schimbat datorită procesului de divorţ în care era implicat cât şi nemulţumiri sale în cea ce privea renumeraţia[30]. Noul învăţător avea să fie Avram Drăgan care se pensionase în 23 noiembrie 1893. Provizoriu în locul său era numit de către Inspectoratul de Scoale din Deva preotul Ioan Văideanu la 27 ianuarie 1894[31]. În februarie aceluiaşi an aflăm dintr-o circulară episcopală că postul este scos la concurs.

În anul 1895 se declanşează un conflict între cantorul „docente" greco-catolic Avram Jidav şi vărul său preotul Ioan Văideanu. Motivul disputei era faptul că şcoala greco-catolică se afla în pericol de a fi desfiinţată şi absorbită de cea ortodoxă unde învăţător era chiar preotul greco-catolic Văideanu. Preotul este acuzat de convertire la ortodoxie „căci numai astfel poate fi în Romos ca învăţător gr-oriental şi nu gr-cath" şi că lucrează „pentru venituri şi cu rea credinţă pentru interesele noastre"[32]. Nu avem informaţii cu privire la desfăşurarea ulterioară a conflictului dintre cei doi dar aflăm că încă din octombrie 1890 comitetul bisericesc a pus problema unificării celor două şcoli confesionale. În data de 21 mai 1899 era convocată o şedinţă a senatului scolastic în cadrul căreia să se discute despre unificarea şcolilor[33]. Această unire va avea loc în perioada imediată deoarece în noiembrie 1900 Arhiepiscopia Sibiului prin vicarul Ilarion Puşcariu îi informa că atâta timp cât şcolile erau unite copii greco-catolici vor fi scutiţi de „taxa didactului de 4 coroane"[34].

O problemă mai deosebită a şcolilor era predarea în limba maghiară. Legea Trefort articolul XVIII din 1879 prevedea obligativitatea limbii maghiare în şcoală. Se impunea ca până la 30 iunie 1882 toţi cei care dădeau examen pentru un post de

[26] *Ibidem,* Dosar 1/1884, f. 7.
[27] *Ibidem*, Dosar 2/1890-1901, f. 21.
[28] *Ibidem*, Dosar 1/1879-1889, f. 11.
[29] *Ibidem,* f. 28.
[30] *Ibidem*, f. 34.
[31] *Ibidem,* Dosar 2/1890-1901, f. 30-31.
[32] *Ibidem*, Dosar 1/1895, f. 4.
[33] *Ibidem*, Dosar 1/1899, f. 5.
[34] *Ibidem*, f. 18.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

învățător să cunoască limba maghiară[35]. În acest sens la 8 noiembrie 1893 Oficiul protopopesc greco-catolic Orăştie cerea efectuarea unui conspect despre toţi învăţătorii din comitatul Hunedoara care nu ştiau şi nu predau în limba maghiară[36].

În august 1896 Oficiul parohial înainta o cerere către Inspectoratul şcolar din Deva pentru achiziţionarea de recuzite, iar în martie 1897 au fost trimise în teritoriu : „măsură metrică de perete, 24 cole de perete ungureşti, maşină de cusut, mapa Ungariei"[37].

În cei 20 de ani pe care i-am luat în discuţie este interesant de urmărit evoluţia salariul de învăţător. Prima consemnare a creşterii salariale o avem în 15 septembrie 1892 de la 100 florini la 200 florini[38]. Mai există o creştere salarială ce nu o găsim înregistrată de la 200 la 242 de florini, iar apoi în data de 23 noiembrie 1893 este consemnată „rădicarea salariilor învăţătorilor de la 242 încă la 300 florini sau mai bine". Când preotul Ioan Văideanu preia şi funcţia de învăţător acesta avea stabilit un salariu de 300 florini, iar fostul învăţător Avram Drăgan primea o pensie de 200 florini „la care la anul şi biserica este obligată a solvi 10 fl"[39]. În 24 ianuarie 1894 oficiul parohial greco-catolic înainta către Primăria comunei Romos o petiţie prin care cerea un ajutor de 50 florini pentru învăţător, un teren intravilan în scopul refacerii şcolii şi o sumă pentru lemne[40]. Prin decizia senatului Ministerului Educaţiei, referitor la susţinerea financiară a şcolii greco-catolice din Romos, se mărea salariul învăţătorului la 400 de coroane la începutul lui 1900[41]. În anul 1896 este pomenită o listă a familiilor mai înstărite care susţineau material şcoala[42]. Tot din această perioadă aflăm că taxa de şcolarizare era de 15 creiţari, iar Oficiul parohial Romos a cerut transformarea pedepselor elevilor în bani ajungându-se astfel la suma de 8 florini[43].

O parte deosebit de importantă din activitatea parohiei greco-catolice din Romos era cea de ajutorare, de finanţare a unor comunităţi, persoane sau instituţii. În august 1880 Oficiul Protopopesc din Orăştie comunica „Cartea de cesiune acelor 38 de comune politice", acesta reprezentând o fundaţie pentru ajutorarea oamenilor săraci de religie greco-catolică. În aceste coordonate se înscrie şi scutirea de la unele impozite şi taxe a familiilor sărace (scutirea de taxa de botez, taxa de cununie, taxa de timbru)[44]. Pe de altă parte ajutor financiar primea şi parohia. S-a

[35] Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar faţă de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 141.
[36] D.J.H.A.N., *Fond Parohia greco-catolică Romos,* Dosar 2/1890-1901, f. 29.
[37] *Ibidem,*, f. 42-44
[38] *Ibidem*, f. 22.
[39] *Ibidem,* f. 30-32.
[40] *Ibidem*, f. 44.
[41] *Ibidem,* f. 58.
[42] *Ibidem*, f. 40.
[43] *Ibidem,* f. 27.
[44] *Ibidem,* Dosar 1/1879-1889, f. 2, f. 28.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

înaintat o cerere către Universitatea Săsească din Sibiu, în mai 1885, care avea drept scop primirea unei sume de bani pentru ridicarea turnului bisericii. Pentru ridicarea turnului s-a mai înregistrat o donaţie de 50 de florini din partea conotarului, iar 100 florini de la Primăria Romos. Sau primirea unei donaţii de 1 florin şi 50 de creiţari din partea Oficiului Protopopesc în vederea achiziţionării unui dulap pentru arhivă. Casa salariaţilor dona bisericii greco-catolice suma de 100 florini în vederea unor reparaţii[45]. În acelaşi an, 1885, era transformat „echivalentul pe vii", taxa în valoare de 75 de florini, în „durată de curăţenie în parohia greco-catolică"[46]. Comitetul bisericesc era obligat să întocmească liste cu donatorii. Cel care se ocupa de acest lucru, în intervalul studiat de noi, era cestorul Ioan Drăgan.

În acelaşi timp parohia răspundea cu bunăvoinţă, prin colecte de bunuri sau bani, altor parohii aflate în dificultate. Aici putem să amintim colectele organizate pentru biserica şi şcoala greco-catolică din Alba Iulia, pentru comunitatea greco-catolică din Kaijdano (Ungaria), care se afla în mari dificultăţi datorită unor calamităţi naturale, pentru bolnavii şi studenţii săraci din Blaj (cei care se înscriau donau 30 creiţari) sau pentru refacerea Mănăstirii Prislop.

Mai erau şi colectele speciale organizate cu ocazia serbărilor în onoarea Papei Leon al XIII-lea sau ajutorul bănesc oferit unei eleve, Ana Băboi, de către episcopul Victor Mihaly de Apşa. La sfârşitul perioadei studiate de noi sunt înregistrate o serie de cereri de împrumut din partea parohiei din Romos către diferite instituţii: Universitatea Săsească din Sibiu (200 coroane), fondul diecezan (400 coroane) sau reprezentanţilor comunelor (100 coroane). De menţionat este un proiect iniţiat de Oficiul parohial la adunarea protopopească din 15 decembrie 1891 şi care prevedea înfiinţarea unor fonduri bisericeşti şcolare. Acest proiect se pare că a fost adoptat, dar cu unele modificări[47]. În linii mari putem preciza faptul că parohia greco-catolică din Romos era implicată în această perioadă în diverse acţiuni de binefacere, colecte, dar totodată ea însăşi reprezenta subiectul unora dintre ele.

Un alt aspect interesant de urmărit era implicarea bisericii în problemele medicale, sanitare ale populaţiei, în special buna colaborare cu Cercul Medicilor. Biserica, prin intermediul preotului Ioan Văideanu, se preocupa să informeze încă de la botez familia aparţinătoare „să meargă cu copiii la oltuire"(vaccinare). În acelaşi timp el se va implica în lupta împotriva anumitor boli din epocă: difterie, vărsat, holeră, ţinând anumite statistici ale evoluţiei acestora în rândul populaţiei de confesiune greco-catolică şi propovăduind măsurile de igienă care trebuiau urmate în stoparea acestor flageluri[48]. Observăm o atenţie deosebită atribuită evidenţei mortalităţii infantile (1881, 1885,1886).

[45] *Ibidem,* Dosar 2/1890-1901, f. 9-10.
[46] *Ibidem,* Dosar 1/1879-1889, f. 6.
[47] *Ibidem,* Dosar 2/1890-1901, f. 11, f. 18, f. 26, f. 62, f. 16.
[48] *Ibidem,* Dosar 1/1879-1889, f. 8, f. 6, f. 10-11.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Avem însemnări asupra unor abonamente care s-au încheiat pentru achiziţionarea unor scrieri: „Epistole pastorale către un preot tânăr"-10 florini si 50 creiţari încheiat în februarie 1890 şi reînnoit în 1892; „Unirea" - foaie bisericească - 20 ianuarie 1891[49]. În 2 aprilie 1890 s-a convoca adunarea protopopească în cadrul căreia s-a discutat posibila contribuţie a parohiei cu 1% la fondul diecezan în scopul înfiinţări unei biblioteci.

Venituri suplimentare pentru biserică mai proveneau şi din taxa de crâşmărit şi administrarea magazinelor de bucate, conform unui proiect adoptat în decembrie 1891, taxa pe scaun. În orice caz, biserica avea o evidenţă strictă a sumelor de bani care intrau sau ieşeau din parohie, găsind consemnat la sfârşitul fiecărui an bilanţul întocmit de către cantorul Ioan Drăgan.

Sunt înregistrate cereri ale parohului referitoare la un teren intravilan destinat construcţiei unei şcoli greco-catolice, la lemne pentru arderea cărămizilor necesare construcţiei[50]. Deseori erau făcute cereri pentru cota de lemne ce-i revenea şcolii greco-catolice.

În 21 iunie 1897 noul protopop al Cugirului era Iuliu Raţiu. El face două vizite în localitatea Romos în mai 1898 şi februarie 1899 în care a încercat să soluţioneze problema salariului cantorului Avram Jidav [51].

Putem preciza că registrele de corespondenţă ne oferă posibilitatea recreării unei atmosfere istorice şi a unui decor de sfârşit de secol XIX a cărei societate era guvernată de principii religioase; fiind surse importante asupra cărora merită să ne îndreptăm cu siguranţă atenţia. Ca un punct de la care am pornit şi la care am ajuns în redactarea acestei lucrări este scoaterea la lumină şi punerea în valoare a registrelor de corespondenţă.

AUS DER TAETIGKEIT DER GRIECHISCH-KATOLISCHEN PFARRGEMEINDE ROMOS (1879-1900)

Zusammenfaßung

Dieses Werk gruendet sich auf den griechisch-katolischen Fond der Pfarrgemeinde Romos zwischen 1879-1900. Diese Archivalien verfassen Korespondenzregistern und Zirkularbriefe. Aus deren Studium erkennen wir eine reiche Taetigkeit der griechisch-katolischen Pfarrgemeinde des Priesters Ioan Vaideanu. Die Hauptaufgaben des Priesters bestehen aus der Bericht der Schul-,Eheliche-, Finanz-, Vaerwaltungs- und Medizinzustaende an der Protopopiat aus Orastie, so wie die Loesung , spontan ausgebrochenen Konflikten.Das Werk versucht die Korespondenzregistern zu erklaeren und zu verwerten.

[49] *Ibidem*, Dosar 2/1890-1901, f. 2, f. 12, f. 17.
[50] *Ibidem*, f. 60-62.
[51] *Ibidem*, Dosar 1/1899, f. 1.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ANEXE

ANEXA 1 – Licenţă de cununie

Onoratului Oficiu Parohialu Gr-Cat. Romosu

Rugămu mirii Niculaie Rotariu gr-cat din Orăştie şi Ana lui Niculaie Petcu din Romosu de cununie na avutu impedimentu căsătoriei ori civile de binecuvântare.

Orăştie 8 noiembrie 1884
Justin Moldovean Protopop*

ANEXA 2 – Contractul Bunei Învoiri

Din cauza extra ordinarie binecuvântată amu aleasă a merge la casa lu Niculae Dunu şi a urmării buna cuviinţia de a chema la casa parohială [...] câtu mirele câtu şi mireasa ca şi singura loru voinţă fără să fie îndemnaţi de nimeni şi după deplina plăcere [...] care bună voiescu a se împreuna unu cu altu. Contractulu acela cetindulise prin care voiesc părţile întărescu cu subscrierea loru propriei şi în facia martorilor subscrişi: Nicule Dunu mire, Ana Stroia Mireasă, Ioan Maritius martor, Avram Drăgan martor.

Romos 6 mai 1885
Ioan Văideanu preot greco-catolic**

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

SCURT ISTORIC AL CORPULUI POMPIERILOR VOLUNTARI DIN ORĂŞTIE

Camelia Stanciu

Lucrarea de faţă se constituie într-un scurt istoric al existenţei şi activităţii Corpului de Pompieri Voluntari ai oraşului Orăştie. Ea se bazează în special pe fondul arhivistic al corpului de pompieri, dar şi pe unele articole din presa vremii. Am încercat să reconstruiesc cât s-a putut, datorită sărăciei în ceea ce priveşte sursele, un fragment de istorie locală şi să scot la lumină lucruri şi oameni care au fost uitaţi, dar care, prin activitatea şi devotamentul lor, merită amintiţi.

Focul, unul din elementele fundamentale ale vieţii noastre pe pământ, a constituit totodată un duşman permanent al omului, care în câteva minute putea distruge agoniseala de o viaţă, provocând de multe ori nu numai pagube materiale, dar şi umane. Plasa Orăştiei s-a confruntat de nenumărate ori cu flăcările pustiitoare (cum a fost cel din 1828), de aceea s-a încercat luarea unor măsuri pentru a putea preveni şi chiar stopa aceste incendii; existând încă din anii 1500 un serviciu de asigurare contra incendiilor. Acest serviciu era însă unul destul de primitiv, fiind format din locuitorii a trei străzi şi purta numele de Vecinătate. În cazul în care numărul oamenilor nu era de ajuns la stingerea unui incendiu, primarul putea ordona cetăţenilor să participe. În ceea ce priveşte mijloacele tehnice acestea constau în: „securi, lopeţi, furcoaie şi cu căldări/vedre/făcute din piele de bivol"[1].

După 36 de ani de la înfiinţarea unei unităţi de pompieri voluntari în străinătate a luat naştere şi la Orăştie, în 1856, într-o formulă incipientă, o astfel de organizaţie. Cel care a creat-o a fost şeful Judecătoriei de Ocol din Orăştie, judecătorul Lany. Alături de el şi-au adus contribuţia numeroşi profesori, funcţionari şi meseriaşi (amintim pe câţiva dintre ei: Maior, Ciurdărescu, Balomiri, Antoni, Zobel, Baczoni, Tat, Kiss, Szollosy, Gherman)[2]. În cadrul acestei unităţi sau corp de pompieri au lucrat părinţii apoi şi copiii lor, iar din punct de vedere etnic nu au existat discriminări (maghiari, germani, români). Această organizaţie a stat la baza reorganizării mai târziu, în 1873, a Corpului Pompierilor Voluntari. Într-un articol publicat în Revista Orăştiei din 4/16 iulie 1898 membrii activi ai acestei Reuniuni de Pompieri invitau cetăţenii să participe la serbările prilejuite cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la înfiinţare „sâmbătă seara în 30 iulie când se va da o cină comună în parc, înaintea casei puşcaşilor. Duminică la orele 10 încep apoi adevăratele serbări ale zilei prin ieşirea în Piaţa mare, unde se vor decora pompierii care împlinesc şi ei 25 de ani de serviciu [...] şi seara retragerea festivă în grădina

[1] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Hunedoara, (în continuare D.J.A.N.H.), *Fond: Corpul Pompierilor Voluntari Orăştie*, Dosar 4/1928-1947, f. 2.

[2] *Ibidem*, f. 3.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de la hotelul Szechenyi". După primul război mondial Corpul Pompierilor Voluntari din Orăştie a cunoscut o perioadă de regres din cauza lipsei de organizare şi a stării de demoralizare generală. Această stare a lucrurilor a fost întreruptă în momentul unui incendiu puternic iscat în curtea arhitectului Andrei Farago. Acest incendiu a scos în evidenţă ineficienţa pompierilor în momentul în care a fost stins de proprietarul păgubit ajutat de vecini. Acest lucru a fost adus apoi la cunoştinţa primăriei oraşului, fapt ce a declanşat reacţia autorităţilor. Răspunsul acestora nu a întârziat, primarul Alexandru Herlea l-a însărcinat pe Andrei Farago, alături de Ilie Ciurdărescu, Vasile Budoiu şi Eduard Speil, să reorganizeze unitatea pompierilor voluntari[3]. Despre Andrei Farago ştim că s-a stabilit la vârsta de 22 de ani la Orăştie, în urma căsătoriei cu fiica lui Josef Graffius, care i-a lăsat în grijă farmacia „La Leul de Aur", el fiind şi iniţiatorul înfiinţării cunoscutei, în epocă, cooperative „Digitalis" (care mai târziu a primit numele de „Plafar"). Activitatea Corpului de Pompieri Voluntari a însumat stingerea a sute de incendii (8 decembrie 1925-Jeledinţi, când au fost mistuite de foc 16 case[4],12 februarie 1931 Batiz - cercul Crişeni-Streiu, 14 iulie 1931 Turmaş) sute de intervenţii la inundaţii, din plasă, dar şi din împrejurimi. Activitatea de pompier voluntar însemna a pierde din timpul şi odihna fiecăruia, sănătatea, chiar şi viaţa pentru ceilalţi, făcând totul fără nici o remuneraţie.[5] Scopul instituţiei era de a preveni şi de a interveni în incendii, de a salva vieţile oamenilor şi bunurile materiale. Corpul Pompierilor Voluntari intervenea în cazul unor incendii de mari proporţii şi în alte localităţi cum a fost cel din iunie 1929 la Vinerea-Cugir; iar în momentul în care avea nevoie de ajutor ceilalţi pompieri veniţi intrau sub ascultarea comandantului din Orăştie[6].

Presa locală menţionase dea-lungul anilor incidentele caracteristice activităţii de pompier, atât cele desfăşurate în localitatea Orăştie, cât şi cele din împrejurimi. Totodată au fost consemnate şi evenimentele desfăşurate sau organizate de ei sau de autorităţi. Dintre aceste articole putem spicui spre exemplificare din Revista Orăştiei, Libertatea sau Gazeta de Hunedoara. În Revista Orăştiei găsim un articol care reda un puternic incendiu izbucnit în „noaptea de 21 spre 22 mai la miezul nopţii care a trezit în spaimă pe locuitorii oraşului nostru. Ardea casa d-lui Kotz, în strada Mănăstirei. Cum peste zi fusese foarte cald, casa veche acoperită cu şindrilă, a ars atât de repede, că la sosirea pompierilor, peste vreo ½ oră, nu a mai putu fi nimic scăpat"[7]. Se întâmpla astfel ca nu întotdeauna munca pompierilor să aibă un final fericit. Dar există şi cealaltă variantă în care ei reuşesc să stingă foarte repede focul iscat, de această dată la „o adresă din strada Căstăului, la casa lui Adam Adămuţ, unde s-au aprins 38 de clăi de fân"[8]. Cauzele incendiilor erau numeroase, dar în general se întâmplau din neatenţie, cum este cel

[3] *Ibidem.*

[4] *Gazeta de Hunedoara*, Deva, nr.50, anul IV, 16 decembrie 1925, p.1.

[5] *D.J.A.N.H.,Fond:Corpul Pompierilor Voluntari Orăştie,* Dosar 4/1928-1947, f. 4.

[6] *Ibidem*, Dosar 6/1931, f. 1.

[7] *Revista Orăştiei*, nr.20, anul IV, 16/28 mai 1898, p. 79.

[8] *Ibidem*, nr.31, anul I, 29 iulie/10august 1895, p.3.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

iscat la „casa d-lui Pamfilie Enyedi, maistru croitor, pe dealul Bemilor, marți, pe la orele 11 din ziua de 18 iulie 1898"[9]; sau avem de-a face cu un act criminal cum este cel din „7 decembrie 1898 când a ars șura și șopronul văduvii Löw"[10].

Regulamentul de funcționare a grupării de pompieri voluntari a fost revizuit și republicat la 23 ianuarie 1935 și prevedea vârsta minimă de acceptare ca membru de 24 de ani. Statutele și Regulamentul de funcționare anterioare fuseseră publicate în Monitorul Oficial din 9 august 1933. Înscrierea în rândul pompierilor voluntari se făcea de regulă la începutul anului. Cererile erau depuse la sfârșitul anului precedent. Avem ca exemplu o cerere de acceptare în cadrul pompierilor voluntari datând din 5 decembrie 1945 și semnată de Stănuțiu Nicolae, „cu speranța că va fi rezolvată favorabil"[11]. Pentru a fi acceptați ca pompieri activi, voluntarii trebuiau să nu depășească etatea de 60 de ani[12]. Regulamentul de funcționare și reorganizare pe principii moderne a fost dezbătut în cadrul mai multor ședințe constituite în acest scop și formate din președinte-Andrei Farago, membrii - Stern Ferdinand, Schulz Petru, Hahn Josif și Budoi Vasile.

În ceea ce privește organizarea Corpului de Pompieri Voluntari acesta era compus din trei secții: fruntașii, sanitarii și pompele. Repartizarea în una din aceste secții o făcea comandantul, dar numai după ce se consulta cu persoana doritoare. După ce era acceptat noul membru se înregistra singur în registrul de primire, apoi i se înmâna un bilet de primire sau de membru. Urma depunerea jurământului în fața comandantului și a întregului corp de pompieri. În cazul casierului, secretarului, medicului, armurierului și a celorlalte organe auxiliare depunerea jurământului se făcea în fața primarului. În temeiul statutului, cei care prestau acest serviciu nu-l puteau părăsi decât la sfârșitul anului, când trebuiau să completeze o cerere de renunțare. Singurele motive de plecare din interiorul serviciului fără a aștepta să se termine anul era acela de mutare a domiciliului din Orăștie sau caz de invaliditate[13]. Cele trei secțiuni erau structurate astfel: comandantul tehnic, subcomandanți (în număr de trei), adjutanți (trei), inspector de alarmă, medic, subofițeri, mecanic, fruntași, pompieri, trompetași. Alegerea comandantului se făcea prin aclamație, iar dacă trei din membrii corpului doreau vot secret, acesta devenea secret. Comandantul era obligat să preia conducerea efectivă la incendii, inundați, exerciții sau alte activități efectuate de subalternii săi.

Pe lângă cele trei secțiuni ce alcătuiau corpul de pompieri (activii) mai existau și membrii ajutători, care erau datori cu o taxă anuală individuală de 100 de lei. Corpul Pompierilor Voluntari era susținut financiar de la bugetul primăriei, dar acesta nu era întotdeauna suficient. De aceea s-a făcu în nenumărate rânduri apel la societățile bancare în vederea unor împrumuturi. În 1926 bugetul alocat de

[9] *Ibidem*, nr.29, anul IV, 18/30 iulie 1898, p. 115.
[10] *Ibidem*, nr.49, anul VII, 5/17 decembrie 1989, p. 191.
[11] D.J.A.N.H., *Fond:Corpul Pompierilor Voluntari Orăștie*, Dosar 7/1939, f. 47.
[12] *Ibidem*, Dosar1/1909-1924, f. 17.
[13] *Ibidem*, Dosar6/1931, f. 2.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Consiliul Local a fost de 50.000 lei, suma nefiind de ajuns. În această situaţie Corpul Pompierilor Voluntari s-a văzut nevoit să apeleze la împrumuturi bancare (cerere de împrumut la societatea „Belgo-România", sucursala Arad; „Dacia"; alta la „Transilvania"- Sibiu). Au primit un împrumut în valoare de 2000 de lei de la „Transilvania"- Sibiu în data de 7 mai 1926. Pe lângă aceste împrumuturi mai existau şi donaţiile făcute de persoane particulare (Ioan Coma-curelar-650 lei, Eduard Scheir - 200 de lei, familia Staff, familia Friedrich Schnellen), de bănci cum ar fi cea venită în luna aprilie 1926 din partea băncii „Ardeleana", la care se adăuga colecta anuală a corpului (4.400 lei în 1926)[14]. În anul 1909 suma provenită din donaţii particulare s-a ridicat la 1225,24 de lei[15]. Exista o taxă comunală denumită „taxa pompierilor" şi care o plătea fiecare cetăţean al oraşului Orăştie. În anul 1934 ea reprezenta 240.000 lei şi din care o parte revenea Corpului, iar cealaltă se îndrepta către bugetul local.

În luna mai a aceluiaşi an conducerea pompierilor voluntari din Orăştie va înainta o serie de adrese către Primăria oraşului pentru a scuti de plata acestei taxe pe „acei pompieri care printr-o nenorocire în serviciu au devenit pentru totdeauna invalizi [...] şi acei pompieri care în urma vârstei de 50 de ani îndepliniţi părăsesc corpul şi au cel puţin 10 ani de serviciu continuu"[16]. În ianuarie 1935 subofiţerul Tat Moise era decorat şi numit membru de onoare al grupului de pompieri Orăştie, iar cu acest prilej el va înainta o adresă prin care va cere scutirea de impozit[17].

Membrii grupului de pompieri voluntari nu erau militari de profesie. Ei aveau cu totul alte îndeletniciri: preşedintele era Valeriu Pop, director de bancă; comandantul Andrei Farago, farmacist, Ilie Ciurdărescu, arhitect, Eduard Spiel, secretar, Ioan Lupaş, crâşmar, Győrgy Fűlűp, impegat, Peter Schulz, mecanic, Rudolf Schmidt, zugrav. Conducerea a înaintat la 1 august 1929 un memoriu către Tribunal prin care cereau personalitate juridică pentru „asociaţiune". În cele patru puncte ale actului, comandantul Andrei Farago, expunea importanţa pe care a jucau pompierii voluntari şi necesitatea de a fi recunoscuţi ca atare.

Prezenţa membrilor la convocările pe care le făceau era notată într-o condică a cărei rubrici ne dezvăluie numele, intrarea, anul naşterii, profesiunea, strada, numărul, rangul (motivul şi ziua) , echipamentul şi observaţii referitoare la fiecare în parte. În fiecare lună pompierii voluntari erau obligaţi să predea un tabel cu toţi membrii activi Primăriei Orăştie, care la rândul ei îl trimitea Institutului de Statistică din Bucureşti. În jurul lui 1930 erau înregistraţi în condică 140 de pompieri. O convocare cu membrii viza problemele mai mici, din interiorul corpului, cum ar fi cea din 9 decembrie 1926, orele 9 seara de la hotelul Coroana[18], cele mai importante probleme dezbătându-se în cadrul Adunărilor Generale. Aceste

[14] *Ibidem*, Dosar 2/1925-1927, f. 210-231.
[15] *Ibidem*, f. 308.
[16] *Ibidem*, Dosar 4/1928-1947, f. 25.
[17] *Ibidem*, Dosar 3/1928-1935, f. 28.
[18] *Ibidem*, Dosar 2/1925-1927, f. 247.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Adunări Generale erau în prealabil anunţate autorităţilor (Consiliului Local, Poliţiei de Stat), în prezenţa cărora se şi desfăşurau (27 decembrie 1926 Adunarea Generală de sfârşit de an desfăşurată în Sala Mare a Primăriei Orăştie). Acestea erau convocate cel târziu în luna aprilie (bilanţul anului trecut, fixarea bugetului pe anul curent, schimbarea statutelor şi a regulamentelor, alegerea conducerii...).

În ceea ce priveşte echipamentul personal al fiecăruia era acordat din dotarea instituţiei şi consta în: coif, chipiu, bluză, pantaloni, centură cu carabină, toporaş, funie, burete, lampion, fluerice, piele pentru coif, cizme. Apoi exista echipamentul întregului corp de pompieri voluntari pe care-l voi prezenta pe scurt:

- pompă de mână trasă de cai pe 4 roate (150-200 litri)
- pompă de mână pe 2 roate trasă de mână
- pompă de mână pe 4 roate (100 litri)
- pompă de mână pe 2 roate (150 litri)
- scară mecanică „system Magicus" în două părţi trasă de un cal (6 metri)
- scule ajutătoare: scări pentru ferestre, scări de zid, scări de acoperiş
- facle cu petrol
- găleţi
- cângi cu coadă (8)
- furci de fier
- lopeţi,
- târnăcoape,
- măşti pentru fum
- bifurce de bronz cu 2 ieşiri cu ventil
- bifurce de bronz cu 2 ieşiri fără ventil
- două butoaie a 700 l pe 4 roate tras de cai
- corfă pentru adunat furtunuri
- car de unelte
- cazmale de fier
- corzi de salvare
- felinare de siguranţă
- costume neinflamabile
- un far pentru a lumina terenul de lucru[19].

Exista o strictă disciplină în rândul pompierilor voluntari în limitele căreia îşi desfăşurau activitatea, iar în caz contrar erau sancţionaţi, chiar excluşi. Cazurile de excludere se produceau în momentul în care se lipsea de la un incendiu fără să se anunţe în prealabil, Atitudinea de laşitate, de neglijenţă, de ebrietate repetată aducea după sine aceeaşi consecinţă. În ceea ce priveşte instrucţia, aceasta se făcea în fiecare duminică la ora 5 dimineaţa, în prezenţa comandantului[20]. În 21 iunie 1931 Corpul Pompierilor Voluntari Orăştie a organizat un curs de instrucţie pentru pompierii comunali din plasele Orăştie, Geoagiu şi alte 25 de comune pentru a lua

[19] *Ibidem*, f. 249-252.
[20] *Ibidem*, f. 219.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

parte cu câte 10-15 persoane din echipele de incendiu, formate de către posturile de jandarmi pentru acest curs. După terminarea cursului comandantul Andrei Farago trimitea o circulară Ministerului de Interne prin care comunica următoarele „comuna Turdaş, în care anual se află incendii a refuzat instruirea echipei, [...] comuna Pricaz a declarat că nu poate să participe [...] comunele în care populaţia declară că n-are nevoie de instrucţie în serviciul de pompieri [...] trebuie să facă instrucţie 30 de zile la pompierii militari din Bucureşti, Iaşi..."[21]. Până în 1934 instrucţia se făcea în limba maternă, apoi începând cu acest an limba de comandă în instrucţie devine cea oficială, a statului, limba minoritară devenind auxiliară[22].

În 17-19 octombrie 1930, cu ajutorul unor subvenţii de la stat, Corpul Pompierilor Voluntari din Orăştie a trimis la Congresul Internaţional pentru apărarea contra incendiilor de la Viena pe Eduard Spiel, comandantul tehnic. Legătura Corpului de Pompieri Voluntari cu Primăria Orăştie era întreţinut de acelaşi Eduard Spiel împreună cu un referent al primăriei. Comandantul tehnic al pompierilor voluntari participa la consiliile orăşeneşti, iar în cadrul unui astfel de consiliu, la 1 iulie 1928, el va obţine subordonarea serviciului hornarilor pompierilor voluntari, pe fondul celor „27 de focuri de hoarne întâmplate în oraş în 1927 dintre care unul a produs incendiul din dosul băncii Ardeleana"[23].

Este de reţinut un raport care consemnează că la 9 septembrie 1934 pompierii voluntari (în număr de 30) au asigurat serviciul de cordon şi menţinere a ordinei la sărbătoarea desfăşurată la Sarmisegetuza. De asemenea în timpul primului război mondial 24 de pompieri voluntari (11 gradaţi şi 13 pompieri) au făcut serviciu permanent (comandant - Ilie Ciurdărescu, subcomandant - Vasile Budaiu, şef mecanic - Petru Schulz, şef de echipă - Ioan Oprean)[24].

Trebuie precizat faptul că fiecare din membrii Corpului de Pompieri Voluntari avea o asigurare de viaţă, care în 1934 era consemnată la Societatea de Asigurări Asupra Vieţii din Viena „Phönix" (filiala Deva)[25].

Conform măsurilor adoptate de Adunarea Generală din 1930, Corpul Pompierilor Voluntari trebuia să autorizeze şi totodată să perceapă taxă de supraveghere obligatorie la:

- petreceri organizate de localnici-60 de lei
- petreceri, spectacole organizate de nelocalnici-80 de lei
-cinema-40 de lei

Această permisiune de a organiza petreceri sau anumite evenimente a fost delegată de la instituţia prefectului către primărie şi poliţie încă din 1929.

Putem să amintim câteva din evenimentele de acest gen desfăşurate sub supravegherea pompierilor voluntari:

[21] *Ibidem*, Dosar 6/1931, f. 179.
[22] *Ibidem*, Dosar 4/1928-1947, f. 6.
[23] *Ibidem*, f. 339.
[24] *Ibidem*, Dosar 7/1939, f. 39-41.
[25] *Ibidem*, Dosar 1/1909-1924, f. 85.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

- matineul religios organizat de Societatea Femeilor Române din Orăştie din data de 23 martie 1929, de Flori[26];

- petrecerea tinerimii evreieşti din Orăştie desfăşurată la 10 ianuarie 1931 în sala Hotelului Transilvania;

- petrecerea organizată de Fanfara ţăranilor români, la 6 februarie 1931 în Hotelul Central

- serată dansantă organizată de corul mixt al bisericii romano-catolice, la 14 februarie 1931, în Hotelul Transilvania

- serată muzicală organizată de Vecinătatea femeilor luterane, 7 februarie 1931, la Hotel Transilvania[27]. Pe lângă aceste evenimente, Regulamentul Corpului Pompierilor Voluntari preciza îndatoririle acestora vizând controlul regulat al clădirilor, primăriei, bisericilor, hotelurilor, teatrului, magazinelor.

Ziua de 13 septembrie, „Ziua Pompierilor", era sărbătorită cu mare fast în fiecare an de membrii Corpului din Orăştie. În 30 august 1931 aceştia au organizat „Ziua Antigazelor", sărbătorită prin demonstraţii contragazelor, expoziţii, conferinţe, prelegeri. Au fost invitaţi specialişti, medici, reprezentanţi ai industriei chimice, tehnice, miniere din ţară. Amintim pe căpitanul Filimon Ioan, inspector de gaze - Bucureşti, comandantul de pluton Friedrich Binder - Bucureşti, inginerul Stelian Marcu - Uzinele metalurgice din Coşa Mică şi Cugir[28].

Un moment important de amintit este construcţia turnului pompierilor voluntari începută în 1927 şi a cărei finalitate trebuia să se desfăşoare până la 15 octombrie 1928. Proprietarul era Corpul Pompierilor Voluntari, iar arhitectul care se ocupa de construcţia turnului a fost Carol Hazatschek. Acesta primea suma de 56.172 lei în momentul în care lucrarea era terminată. În cazul în care termenul era depăşit, pentru fiecare zi de întârziere arhitectul responsabil plătea pagube de 1% din suma finală a lucrării. Turnul a fost ridicat cu banii strânşi din taxele de pompieri de pe anii 1927 (101.066 lei) şi 1928 (40.000lei) [29].

Istoria Corpului de Pompieri Voluntari din Orăştie se întinde pe o durată de aproximativ 91 de ani. La 11 februarie 1944, prin ordinul Ministerului de Interne, a fost repartizat aici un detaşament de pompieri militari, alături de care pompierii voluntari au mai activat până în 1947. Cu acest prilej, membrilor grupului de voluntari le-a fost organizată o mare sărbătoare în care au fost omagiaţi şi decoraţi de către personalităţile judeţului Hunedoara (primarul Orăştiei - E. Balomiri, subprefectul - dr. Cherebeţiu, prefectul), alături de care au participat „cetăţenii oraşului pentru a-şi arăta dragostea pentru aceşti eroi ai muncii şi pentru munca depusă zeci de ani, chiar de multe ori cu sacrificiul vieţii lor"[30].

[26] *Libertatea*, Orăştie, nr.14, anul XXVIII, 21 martie 1929, p. 3.
[27] D.J.A.N.H., *Fond:Corpul Pompierilor Voluntari Orăştie*, Dosar 6/1931, f. 87-106.
[28] *Ibidem*, f. 253.
[29] *Ibidem*, Dosar 4/1928-1947, f. 302-309.
[30] *Ibidem*, f. 1.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

KURZE HYSTORISCHE HINSICHT DER FREIWILLIGEN FEUERWEHR AUS BROSS

Zusammenfaßung

Dieses Werk betrift einen kurzen hystorishen Hinsicht der Existenz und der Tätigkeit Freiwilliger Feuerwehr (*Pompier-Corps*) aus Bross und ist auf deren Archivfonds basiert. Im Jahre 1856 wurde durch das Privatbetrieb der Richter Lany die freiwillige Feuerwehr aus Broos gegründet. Auf Basis gutbestimmter Statut und Regelung, gehörten zu den Mitgliedern vershiedene Ethnien, im Alter von höchstens 60 Jahre. Die freiwillige Feuerwehrschaft war in 3 Stationen geteilt: die *Spitzen* , die Sanitären, die Spritzen und war aus dem örtlichen Büdget und von einigen Zollgebühren und Spenden finanziel unterstützt. Das freiwillige Feuerwehr war sehr aktiv (Grossbrände, Überschwemmungen, Sicherheitswache) in Broos wie auch in der Umgebung. Ihre Geschichte dauert seit 91 Jahren bis in der Zeit als hier ein Detachement der Militärfeuerwehr zugeteilt wurde.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ÎNVĂŢĂMÂNTUL ELEMENTAR CONFESIONAL GRECO-CATOLIC. FONDURI ŞCOLARE HAŢEGANE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Camelia Elena Vulea

Zonă a controverselor şi a contrastelor din multe puncte de vedere, bogat, dar şi sărac, Haţegul nu a fost ocolit de asperităţi nici în ceea ce a privit dotarea şcolilor cu mijloacele necesare subzistenţei. Tocmai de aceea, un astfel de subiect ni s-a părut extrem de interesant din punctul de vedere al evoluţiei şcolare a zonei menţionate. Sub acest titlu ne propunem o scurtă inventariere a bunurilor mobile şi imobile care formau averea şcolilor confesionale greco-catolice haţegane, în a doua jumătate a secolului XIX, precum şi a modalităţilor de obţinere şi de administrare a acestora. Trebuie precizat că pentru investigarea acestei problematici dispunem de numeroase inventare realizate cu ocazia vizitelor canonice sau la instalarea pe post a învăţătorilor, de acte de donaţii, dar şi de contracte de vânzare-cumpărare sau de arendare a avutului funciar.

Ideea unui *fond şcolar* a apărut ca urmare a dificultăţilor întâmpinate în susţinerea materială a şcolilor. Deşi, dispoziţia gubernială din 19 aprilie 1850[1] enunţa obligativitatea autorităţilor politice: juzi comunali, comisari cercuali, guberniu de a se îngriji de necesităţile materiale ale şcolilor, acest lucru nu s-a întâmplat, cel puţin nu în privinţa şcolilor româneşti. Prin urmare această povară a căzut în seama confesiunilor, mai precis a comunităţilor săteşti deja împovărate cu o serie de alte sarcini. În condiţiile în care Biserica nu putea depăşi stadiul oferirii unui simplu patronaj spiritual şi nicidecum material, această idee era concepută în aşa fel încât să sprijine cauza şcolară.

Încercările de constituire a unui fond şcolar prin obţinerea unor surse de venituri consistente a debutat încă din deceniul cinci, în paralel cu demersurile pentru înfiinţarea primelor instituţii şcolare elementare din Ţara Haţegului. Ideea fusese lansată, la nivelul întregii Transilvanii, de Ioan Maior[2] care o prezenta ca pe o cale de remediere a situaţiei dezastruoase a şcolii româneşti. Cel care a îndemnat comunităţile să doneze părţi din pădurea sau păşunea comunală a fost, ca şi în alte cazuri, vicarul Ştefan Moldovan. Textul[3] primei inspecţii canonice reţine inexistenţa vreunui pământ cu destinaţie şcolară în condiţiile absenţei totale a şcolilor, dar semnalează voinţa comunităţilor de a dona mici terenuri şi de a contribui la plata dascălului. Consecinţă a demersurilor sale, anul 1877 a înregistrat semnarea actului

---

[1]Simion Retegan, Satul românesc din Transilvania, ctitor de şcoală (1850-1867), Cluj, 1994, p. 15-16.

[2] Idem, Politică şi educaţie la românii din Transilvania în epoca liberalismului austriac (1860-1867), în AII Cluj Napoca, XXX, 1990-1991, p. 78.

[3] Camelia Elena Vulea, Luminiţa Wallner Bărbulescu, Vizitaţiuni canonice în Ţara Haţegului (1852-1885), Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 83-332.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de fondare a unui fond şcolar al districtului Haţeg, în valoare iniţială de 1000 fl., pus sub directa administrare a Capitlului şi inspecţia Ordinariatului[4]. Cu această ocazie se preciza faptul că doar jumătate din dobândă va fi întrebuinţată, restul fiind destinată sporirii fondului.

Anii neoabsolutismului şi ai liberalismului au înregistrat, cu precădere, angajamentul satelor de a ceda, încă din 1859, spre scop şcolar dobânda împrumutului de stat[5], venitul celor trei luni de cârciumărit sau venitul dreptului de păşunat al foştilor iobagi. Odată stabilită destinaţia, aceste surse de câştiguri au rămas permanent în folosinţa şcolii. De asemenea, s-au constituit aşa-numitele magazine de bucate[6], iar mici daruri veneau şi din partea populaţiei. Astfel, în Râu Alb, familia Badia a donat un teren în scopul edificării pe el a imobilului şcolar. Suportul material oferit şcolii de colectivităţile româneşti din Ţara Haţegului a constituit un element esenţial care a permis acestor instituţii să funcţioneze în tot segmentul temporal vizat. Acest sprijin era absolut necesar în condiţiile în care legea din 1868 nu angaja statul în susţinerea şcolilor populare confesionale, iar atunci când o făcea – prin normele din 1893, 1907 – cerinţele impuse erau împovărătoare, ameninţându-le însăşi esenţa şi existenţa. Astfel că funcţionarea şcolii s-a aflat într-o puternică relaţie de determinare cu capacitatea economică a comunităţilor româneşti.

Chestiune de maximă importanţă pentru viitorul şcolii româneşti, alcătuirea unui fond şcolar care să furnizeze baza financiară a stat şi în atenţia dezbaterilor sinodale. Astfel, la sinodul vicarial convocat în 3 aprilie 1876, printre problemele de pe ordinea de zi s-a aflat, alături de aspectele bisericeşti, şi cea a şcolii. Cu această ocazie, vicarul Beniamin Densuşianu[7] sublinia că *„Avem datoria a spune poporului nostru cele ce îi trebuiesc la prosperarea şi progresul lui în binele lui sufletesc şi trupesc, a-l lumina cu toate mijloacele şi a-l îndemna la crearea resurselor recerute pentru bunăstarea bisericii şi a şcolii"*.

Una dintre cele mai importante surse de câştiguri a fost reprezentată de *dobânda împrumutului de stat*. Demersurile îndreptate înspre autorităţile civile superioare pentru considerarea acestor sume ca parte a unui fond şcolar au debutat din 1856 şi s-au finalizat cu decretul gubernial din 24 aprilie 1868[8] care admitea destinaţia şcolară a banilor. Acţiunea pe lângă locotenenţă, gubern şi chiar împărat a fost serios gândită şi organizată. Cererilor formulate în acest sens li s-a dat greutate prin semnarea lor de către toţi preoţii districtului. Acţiunea a avut o valoare simbolică deosebită demonstrând că aceasta este dorinţa întregului popor şi nu doar a unor indivizi izolaţi. Atunci, vicarul Şt. Moldovan convoca un sinod[9] la

[4] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Hunedoara-Deva (DJANHD), fond Vicariatul greco-catolic al Haţegului, 1/1876 f. 15-16; 2/1879 f. 98-100; 2/1880 f. 50-51.

[5] Ibidem, 2/1859 f. 7-8, 9-11; 2/1878 f. 168-169.

[6] Ibidem, 1/1902 f. 65.

[7] Ibidem, 1/1876 f. 15-18., 1/1876 f. 15-18.

[8] Ibidem, 2/1882 f. 127-133.

[9] Arhivele Episcopiei Române Unite Lugoj, fond Episcopia Episcopia greco-catolică Lugoj, pachet doc. Ep. Lugoj 1856 nr. 1-300, f. n.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

care au participat preoţii şi câte un mirean din fiecare comună şi care a supus dezbaterii şi aprobării tocmai această doleanţă. Lansarea acestui împrumut, anunţată prin circular[10], a fost expresia politicii greşite[11] de împrumuturi a statului care a ajuns, la mijlocul anilor '50, într-o criză financiară tot mai gravă. Patenta imperială care anunţa împrumutul de stat a fost emisă la 26 iunie 1854[12], prin decrete ulterioare fiind clarificat modul de subscriere şi de recuperare a sumelor investite. Acesta era cel de-al doilea împrumut, primul fiind lansat în 1851 prin rescriptul ministerului de finanţe din 1 septembrie 1851[13]. Perioada de subscriere foarte scurtă, între 6-21 septembrie, era dovada crizei care marca economia imperiului.

Urma ca şi constanţă a sumelor intrate în bugetul şcolii *veniturile celor tei luni de cârciumărit* câştigat de foştii iobagi, considerat a fi *„un mijloc puternic şi sigur spre a ajutora prosperarea şcolilor confesionale şi chiar a le susţine"*[14]. Donarea acestuia scopului şcolar era clar precizată şi în *„documentele de dotaţiune"*[15] încheiate cu prilejul înfiinţării unei şcoli şi reafirmată în protocoalele vizitaţiunilor canonice[16] vicariale şi episcopale. Un raport[17] vicarial din anul 1882 înregistra folosirea acestuia pe seama şcolii în toate cele zece comune în care exista un institut popular confesional, dar şi în satele afiliate. Se adăugau între 50-100 fl. din *arendarea* unui alt drept al foştilor iobagi, cel al *păşunatului*[18], apoi din încasarea[19], deşi mereu defectuoasă, a *pedepselor şi dispenselor şcolare*, mici *subvenţii* de la despărţământul Astra[20], dobânzile unor împrumuturi date sătenilor, închirierea unor clădiri şcolare[21], precum şi dobânzi şi dividende după acţiunile cumpărate la băncile româneşti[22]. În unele comune, ca de exemplu în Subcetate[23], ocazional, se dona şi venitul din arenda pescuitului, în valoare de 40 fl. Însă, fără îndoială cea mai mare parte a cheltuielilor şcolare era acoperită prin *repartiţia*[24]

[10] DJANHD, fond Protopopiatul greco-catolic Lupeni, 1/1854 f. 39.

[11] Erich Zöllner, Istoria Austriei, Bucureşti, 1997, vol. II, p. 496.

[12] Perioada de subscriere anunţată era una extrem de scurtă, dovadă a crizei acute cu care se confrunta economia statului. Suma minimă era de 95 fl., depunătorul primind în schimb o obligaţie de 100 fl. Obligaţiile erau nominale iar dobânda urma să se plătească de două ori pe an, la 1 ianuarie şi 1 iulie. – vezi Rodica Sofronie, Cu privire la împrumutul de stat din 1854 ca formă de exploatare a maselor, în AII Cluj, 1973, nr. XVI, p. 419.

[13] Foaia legilor provinciale şi a guvernului pentru ţara de coroană Transilvania, Viena, 1851, p. 524-527.

[14] Gazeta Transilvaniei, an 38, nr. 46, 8 iulie 1875, p. 3.

[15] DJANHD, fond cit., 2/1879 f. 204-205; 2/1885 f. 36; 2/1886 f. 43-45; 2/1887 f. 17-18, 21-22, 30; Idem, fond Protopopiatul ... Lupeni, 2/1868 f. 50..

[16] Idem, fond Vicariatul ..., 4/1887 f. 1-2.

[17] Ibidem, 2/1882 f. 127-133.

[18] Ibidem, 2/1887 f, 48; 2/1899 f. 365; 2/1902 f. 165; 2/1903 f. 120, 357; 2/1904 f. 53, 58-59; 2/1907 f. 55-56, 57-62, 215, 216, 217-218.

[19] Ibidem, 2/1903 f. 281; 2/1904 f. 101-102, 113.

[20] Ibidem, 2/1903 f. 297[r].

[21] Ibidem, 2/1905 f. 25[r].

[22] Ibidem, 6/1910 f. 179, 180-181, 182, 183-184.

[23] Ibidem, 2/1881 f. 22.

[24] Ibidem, 2/1887 f. 43, 45, 47; 2/1898 f. 16-18; 2/1899 f. 69-70; 2/1909 f. 338-339; 2/1901 f. 27-30; 2/1902 f. 172-173; 2/1903 f. 258; 2/1904 f. 41; 2/1905 f. 240-241; 2/1906 f. 231-232, 275-276; 1/1907 f. 50-51, 52-54; 2/1907 f. 219-222, 223-224, 225-226; 2/1909 f. 313-314.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

asupra credincioşilor – aşa-numitul cult şcolar – întocmită de senatele şcolare, adunându-se astfel până la 700 de coroane. Această modalitate era şi cea mai dificilă datorită procedurii greoaie, antistiile întâmpinând greutăţi sau manifestând indiferenţă în colectarea sumelor de la populaţie. Preoţii şi învăţătorii au acuzat[25] în repetate rânduri neglijenţa voită a oficialilor care nu erau constrânşi de nici o prevedere legală să se achite cu bine de această sarcină. Aceste plângeri ajungeau, uneori, până la comitetul administrativ[26] căruia i se solicita *„disciplinarea"* antistiei comunale.

Acestor venituri, li se mai adăugau diferite *fundaţii* lăsate de foştii vicari ai Haţegului în beneficiul şcolilor de aici. Scopul şi modul de folosire al acestora era stabilit de către fondator. În general statutul acestor fundaţii prevedea că se întrebuinţează doar dobânzile obţinute şi nu tot fondul. După dorinţa fondatorului, sumele erau destinate achiziţionării de rechizite, reamenajării edificiilor sau pentru plata dascălilor. În ultima categorie se înscria *„Fundaţiunea de stipendii a prepositului capitular Petru Pop"*[27]. Deşi, iniţial, din banii depuşi la Casa Centrală diecezană urmau să se ofere unele stipendii pentru fii învăţătorilor-cantori care doreau să continue studiile, din acest fond, anual, dascălii primeau 12 fl. În 1912 fondul ajunsese de la 1000 coroane la suma de 9375,68[28].

Acţiunea de formare a unei averi imobile consistente s-a lansat cu vigoare abia după 1868 şi poate fi pusă în strânsă legătură cu programul inaugurat la nivelul diecezei, de sprijinire a şcolilor confesionale. Aflată iniţial sub administrarea curatoratului bisericesc, averea şcolii trece din deceniul şapte în administrarea senatelor şcolare. Sumele rezultate din exploatarea acestor pământuri au fost folosite fie de către învăţător ca parte a remuneraţiei cuvenite, fie în beneficiul şcolii mai ales atunci când se resimţea nevoia unor mici ajustări ale edificiului. O corectă valorificare a lor a permis senatelor şcolare să deschidă mici conturi la diferite bănci româneşti, iar dobânda obţinută să fie folosită în interesul şcolii. Din aceste mici venituri, care cumulate formau sume consistente, şi de până la 3000 florini, se acopereau cheltuielile şcolare[29] cuprinse în raţiunile anuale, de la

[25] Ibidem, 2/1899 f. 188; 2/1902 f. 121; 6/1902 f. 3; 2/1903 f. 99-100, 115; 2/1904 f. 176, 261[r]; 2/1906 f. 319; 2/1907 f. 129, 130, 148, 193, 194, 198; 2/1908 f. 445; 2/1913 f. 110-111; 2/1916 f. 18[r]; 2/1917 f. 30.

[26] Ibidem, 2/1904 f. 215; 2/1907 f. 154-155; 2/1910 f. 366.

[27] Ibidem, 6/1910 f. 94.

[28] Idem, fond Parohia greco-catolică Baru Mare, 1/1912 f. 17[v]; Idem, fond Parohia greco-catolică Clopotiva, 1/1912 f. 17[v] – vezi raportul despre starea fondurilor şi fundaţiilor prezentat la consistoriul plenar din 15-16 aprilie 1912; Iacob Radu, Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului, Lugoj, 1913, p. 129.

[29] DJANHD, fond Vicariatul ..., 2/1860 f. 4-5; 2/1879 f. 204; 2/1887 f. 41; 2/1898 f. 99-102; 2/1899 f. 208; 3/1899 f. 31-34; 2/1902 f. 144-145, 174, 178; 2/1903 f. 266, 275, 289, 304-305, 307, 316, 348-349, 459, 494; 2/1904 f. 51-52, 65, 67-68, 70-71, 110-111; 2/1905 f. 181-182, 205-206, 209-210, 222-223, 232-233 352-356, 372-373, 382-383, 384-387, 421-422, 423-424; 2/1906 f. 35-36, 37-38, 39-40, 43-44, 47-48, 51-52, 55-56, 224-225, 241-242, 245-246, 247-248, 250-255, 256-257, 259-260, 261-262, 296-299, 303-304; 2/1907 f. 1-2, 3-16, 17-18, 19-35, 36-37, 38-39, 40-49, 63-64, 65-66, 74-75, 76-78, 227, 228-229, 240-241, 251-254, 255-256, 257-258; 2/1908 f. 307, 308-309,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

plata impozitelor datorate statului, a salarului şi chiriei locuinţei pentru dascăl, a lemnelor pentru şcoală, a taxelor la Reuniunea învăţătorilor şi fondul de pensii, achitarea asigurării clădirilor contra incendiilor până la cumpărarea de rechizite şi premii pentru elevi. Resursele financiare astfel obţinute au mai fost direcţionate înspre asigurarea diurnei[30] vicarului cu ocazia examenelor şcolare, plata meşterilor şi a materialelor achiziţionate în vederea reparaţiilor de la edificiul şcolii. Bilanţul anual final releva întotdeauna existenţa unui deficit bugetar mai mare sau mai mic. Împrejurările în care, atunci când s-a tras linie a mai rămas în casa şcolii o sumă oarecare de bani erau extrem de rare. Cu o situaţie de genul acesta s-a „confruntat" senatul şcolar din Toteşti. Şedinţa de analiză a rapoartelor de cheltuieli de pe anul 1886-1887[31] a relevat că din venitul şcolii de 3794,05 florini s-au folosit 3494,54 fl., ceea ce însemna un excedent bugetar de 259,51 fl.

Deloc neglijabile erau veniturile obţinute din exploatarea, arendarea[32] sau chiar vânzarea[33] posesiunii funciare a şcolii. Constituită în urma comasărilor[34], prin vânzare-cumpărare sau prin donaţii[35] din partea credincioşilor, preoţilor sau a proprietarilor locali, această avere imobilă (Anexa XXX) era formată din pământ arabil, păşune sau pădure şi era destinată uzului şcolii ori al dascălului. Pentru o mai bună administrare era împărţită în două categorii: fond şcolar intern şi fond şcolar extern. Primul fond reprezenta curtea şi grădina aflate în imediata apropiere a şcolii şi date în folosinţa dascălului, iar al doilea era alcătuit din suprafeţe mai mari de pământ situate în afara comunei. Deşi de cele mai multe ori dimensiunile lor pot impresiona la o simplă enumerare, trebuie avută în vedere calitatea lor în condiţiile în care erau situate în zone muntoase. Adeseori fondul extern era greu accesibil şi, prin urmare, imposibil de valorificat motiv pentru care soluţia adoptată era arendarea acestora păstorilor locali. Astfel, încă din deceniul opt, şcolile din Ştei şi Vălioara – arondată la Ciula – erau proprietare a câte 10 iugăre de pădure nefolosite, iar în Lunca Cernei şcoala deţinea 92 iugăre pădure pe lângă intravilan şi grădină. Aici, bunurile s-au divizat după înfiinţarea a două şcoli, una în Lunca Cernei de Sus şi cealaltă în Lunca Cernei de Jos. Asocierea celor două Fărcădine şi a filiilor a fost benefică şcolii care a dispus de 2 ½ iugăre de pământ arabil, intravilan şi o livadă de 800 st., cărora li s-a adăugat, în urma comasării din 1873 încă 8 iugăre de arabil şi fânaţ. Arendarea acestora a adus în 1902 la bugetul şcolii suma de 4191,38 coroane[36], liberă de orice sarcină şi care se putea întrebuinţa pentru dotarea şcolii. O avere imobilă relativ mare exista şi în Toteşti. Cea mai

310-311, 336, 337-344, 344-345, 414-415; 2/1909 f. 384-385; 2/1910 f. 279-280, 286-287; 2/1912 f. 115, 116, 117, 130

[30] Ibidem, 5/1868 f. 5, 6, 7-8.

[31] Ibidem, 3/1892 f. 1-2.

[32] Ibidem, 2/1902 f. 179; 2/1903 f. 251; 4/1912 f. 10.

[33] Ibidem, 3/1902 f. 34-35; 4/1902 f. 38.

[34] Ibidem, 4/1890 f. 22-21.

[35] Ibidem, 3/1900 f. 117; 3/1901 f. 58.

[36] Ibidem, 2/1902 f. 374.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

mare suprafaţă de pădure şcolară era în Subcetate şi Balomir. Dimensiunile mari au făcut ca din cele 29 iugăre 368 st. să se dea spre folosinţa învăţătorului aproape jumătate, adică 13 iugăre.

Cu un capital funduar redus a pornit la drum noua şcoală din Cârneşti care, în anul 1880, nu avea decât intravilanul pe care se zidea imobilul şi o mică grădină. Printre cele mai sărace şcoli era şi cea din Răchitova cu un mic extravilan, clădirea fiind ridicată pe intravilanul bisericii, precum şi cea din Toteşti. O situaţie paradoxală se întâlnea în Paroş - Peştera[37] unde, în anul 1888, deşi nu exista şcoală, comunitatea a donat spre acest scop o pădure. Însă veniturile obţinute din exploatarea acesteia nu erau suficiente pentru construirea unui imobil astfel încât terenul a fost folosit în interesul şcolii vecine, frecventate de copiii satului.

Asupra averilor mobile şi imobile a şcolilor, senatele şcolare aveau obligaţia, prin intermediul unui curator ales dintre membrii, să ţină o evidenţă clară şi să informeze Ordinariatul cu privire la modul de manipulare, veniturile obţinute şi destinaţia lor. Nici o decizie referitoare la realizarea unor investiţii nu avea aplicabilitate dacă nu primea girul forului episcopesc. Acesta aproba contractele[38] de vânzare-cumpărare, de arendare, modul de investire a banilor în vederea sporirii fondului iniţial şi veghea ca bunurile să fie întabulate pe seama comunei bisericeşti. Date suplimentare erau solicitate în cazul în care comuna, din motive diferite, îşi manifesta intenţia înstrăinării unei părţi a averii şcolare. Senatul şi comuna erau chestionate mai ales cu privire la motivaţia unei atari decizii, avizând cererea în condiţiile în care tranzacţia era imperios necesară pentru existenţa şcolii: reamenajarea sau edificarea unui nou imobil, achiziţionarea de rechizite. Fondul astfel constituit avea ca destinaţie exclusivă ajutorarea şcolii. Ca urmare, cererea întâmpina un refuz categoric dacă scopul era plata competenţelor salariale învăţătorului, a taxelor şi impozitelor ce reveneau şcolii, comuna fiind îndemnată să găsească alte surse pentru acest scop.

Concluzionând, documentele surprind, chiar şi acolo unde şcoala deţinea suprafeţe mari de pământ, lipsa calităţii acestora. Pentru obţinerea unor venituri, senatele erau nevoite să arendeze pentru o sumă oarecare dreptul de exploatare. Completate cu mici sume provenite din celelalte surse s-a reuşit, la un moment dat, realizarea unor mici investiţii prin achiziţionarea de acţiuni bancare pe care comunitatea se putea baza atunci când erau necesare unele investiţii. Puse în faţa necesităţilor de raliere la spiritul civilizator al epocii, comunităţile haţegane au avut puterea şi disponibilitatea pentru înlăturarea majorităţii defectelor şi încadrarea învăţământului haţegan direcţiilor generale.

[37] Ibidem, 2/1888 f. 20.
[38] Ibidem, 4/1902 f. 30.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ELEMENTARY CONFESIONAL GRECO-CATHOLIC EDUCATION. SCHOOL FUNDS IN HAŢEG IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract

Considered as an area of controversy and contrasts from many points of view, rich but also poor, Haţeg was not avoided by roughness in what concerns the endowing of schools with the necessary devices. That's why , such a subject seemed very interesting, concerning the school evolution in the mentioned area. Under this title, we want to achieve a brief inventory of the mobile and immobile goods in which consisted the wealth of Greco-Catholic Confessional Schools from Haţeg's area, in the second half of the 19th century, also dealing with their acquiring and administration. We should mention that in order to investigate this problem we have as a background several inventories made with the occasion oh the canonic visits or the teacher's settling, donations, and also contracts of sale-purchasing or leasing of the land.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERAŢII PRIVIND ÎNVĂŢĂMÂNTUL PRIMAR CONFESIONAL GRECO-CATOLIC DIN VALEA JIULUI ÎN PERIOADA 1867-1918 (II)

Carmen Barna

La mijlocul secolului al XIX-lea, după Revoluţia de la 1848-1849, chiar dacă aceasta a fost înfrântă, în viaţa societăţii româneşti, deci şi în Transilvania, se constată producerea unor schimbări în toate domeniile: social, politic, cultural, economic. Într-un timp relativ scurt, ca urmare a revoluţiei, asistăm la eliberarea socială a iobagilor, la recunoaşterea în 1863, pentru naţiunea română, a unui statut de egalitate cu fostele naţiuni privilegiate, la obţinerea autonomiei religioase prin înfiinţarea Mitropoliei Greco - Catolice Blaj, în 1853 şi a celei ortodoxe din Sibiu în 1864, la extinderea şi consolidarea instituţiilor de cultură, la înfiinţarea unui număr destul de mare de fundaţiuni şi fonduri băneşti publice româneşti. De asemenea, ceea ce aduce nou mijlocul secolului al XIX-lea este o creştere a contingentului intelectualităţii, fenomen ce continuă până în 1918. În sate, categoriei mai vechi a preoţilor a căror instrucţie şcolară devine treptat tot mai bună, i se alătură învăţătorii, iar la oraşe şi târguri creşte numărul funcţionarilor români de stat, al profesorilor, al clericilor de rang superior, al liber-profesioniştilor. Tot acum creşte şi numărul populaţiei urbane româneşti care îşi constituie parohii proprii, dă primele semne ale unei vieţi colective mai elevate. De asemenea, apar marile asociaţii culturale, între care o importanţă hotărâtoare a avut-o „ASTRA".

În perioada 1850-1867 s-au obţinut unele realizări deosebite în domeniul învăţământului românesc, în general şi mai ales în domeniul celui primar. Datorită transformărilor sociale, economice, culturale, politice şi mentale din societatea românească, vechea şcoală devine o instituţie depăşită şi ca urmare apare necesitatea înfiinţării unei şcoli noi, moderne şi accesibile, care să faciliteze şcolarizarea unui număr mai mare de copii.

După anul 1867, odată cu instituirea dualismului austro-ungar, învăţământul românesc a trecut prin mai multe etape, unele mai bune şi în care se poate observa o dezvoltare a acestuia, mai ales în urma votării Legii nr. 38/1868, dar au existat şi perioade în care învăţământul românesc din Transilvania întâmpină anumite dificultăţi, mai ales între 1914-1918. Cu toate acestea nu se poate nega faptul că, pe lângă scopul de a maghiariza învăţământul românesc, toată legislaţia din perioada dualismului avea şi un alt scop, acela de a uniformiza învăţământul, de a-l perfecţiona şi mai ales de a-l moderniza. Totodată, dualismul austro-ungar a însemnat pentru învăţământul românesc şi o perioadă când se pune accent mai ales pe partea practică şi mai puţin pe cea teoretică a învăţământului.

Prin aceleaşi etape trece şi învăţământul confesional din Protopopiatul Greco - Catolic Lupeni. În acest protopopiat, aflat într-o zonă mai izolată a Ţării

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Haţegului, din comitatul Hunedoara, cu protopopii care l-au condus şi preoţii parohiilor ce îl alcătuiau, populaţia românească (unită aici) a făcut toate eforturile spirituale, materiale şi chiar politice, pentru a-şi susţine şcoala în limba naţională şi pentru a-şi păstra specificul naţional. Tradiţia învăţământului confesional românesc în această zonă a Ţării Haţegului exista şi înainte de 1868, iar după această dată, de la apelul forurilor bisericilor superioare şi al intelectualităţii române locale, se trece la dezvoltarea şi modernizarea şcolilor confesionale. După cum s-a văzut, într-un articol publicat anterior, au funcţionat aproape în fiecare parohie, oricât de mică era aceasta, făcându-se sacrificii materiale pentru menţinerea lor materială şi pentru asigurarea salariului învăţătoresc.

Pentru o mai bună înţelegere a desfăşurării învăţământului confesional greco-catolic, a problemelor acestuia, este absolut necesară cunoaşterea şi arondarea teritorială a Protopopiatului Greco - Catolic Lupeni. Acest protopopiat este situat în sud-estul comitatului Hunedoara şi al Ţării Haţegului, fiind înfiinţat în anul 1863, atunci când, prin hotărârea Episcopiei Greco - Catolice din Lugoj, preotul Atanasie Filip a fost numit protopop al Jiului, la 8 aprilie 1863.

Trebuie subliniat faptul că şi înainte de această dată oficială, pentru parohiile greco-catolice din Valea Jiului, exista aici, cu sediul în Petroşani, un oficiu permanent al Vicariatului Greco - Catolic Haţeg, oficiu înfiinţat în anul 1854, care era condus de un preot. Acest preot coordona din punct de vedere religios, administrativ şi cultural activitatea parohiilor greco-catolice din Valea Jiului, el purtând corespondenţa oficială cu Vicariatul Haţeg şi chiar cu Episcopia Unită Lugoj. Dar în deceniul 7 al secolului al XIX-lea, în perioada liberală instaurată în regimul habsburgic, se simţea nevoia unei mai bune organizări şi în cadrul bisericii greco-catolice ardelene, şi mai ales în cadrul Vicariatului Greco - Catolic Haţeg. Teritoriul acestui vicariat era foarte întins, mai ales pentru acele timpuri, când căile de comunicaţie erau foarte grele. De asemenea, Valea Jiului era destul de întinsă şi îndepărtată de Haţeg, iar pentru rezolvarea problemelor şcolare trebuia să se poată comunica rapid. Apoi, în Valea Jiului apăreau transformări rapide din punct de vedere economic şi implicit demografic. Şi legile care au coordonat activitatea şcolară impuneau o mai atentă şi directă supraveghere a procesului de învăţământ românesc din zonă. Toate cele remarcate mai sus au fost, de fapt motive pentru care s-a hotărât înfiinţarea în 1863 a Protopopiatului Greco - Catolic al Jiului, cu sediul la Lupeni, devenind până în 1948 la desfiinţare, Protopopiatul Greco - Catolic Lupeni.

Din punct de vedere al conducerii protopopiatului, în toată această perioadă a dualismului austro-ungar, în fruntea sa au fost numiţi de către Episcopia Unită a Lugojului, protopopi aleşi dintre preoţii locali cu activitate deosebită. În această perioadă au fost trei protopopi: Atanasie Filip (1863-1872), Ştefan Radic (1872-1912) şi Nicolae Zugrav (1913-1918). După cum se observă, cea mai lungă şi – subliniem – cea mai fructuoasă activitate a desfăşurat-o, atât pe plan spiritual, religios cât şi în domeniul cultural, educaţional dar şi social şi chiar politic, protopopul Ştefan Radic.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În activitatea desfășurată de titularii Protopopiatului Greco - Catolic al Jiului, aceştia au fost ajutați și sprijiniți de numeroși preoți ai parohiilor locale. În multe din aceste parohii au funcționat adevărate „dinastii" de preoți, care s-au succedat în aceeași comunitate sau în localități apropiate. Astfel de dinastii au fost în uniuni cu familii de preoți din tată în fiu: familia Zugrav, apoi familia de preoți Todoran pentru parohiile din Lupeni, Bărbătenii de Sus și Paroșeni, familia Suciu, în Vulcan, familia Taturu în Merișor și Bănița, familia Berinde în Câmpul lui Neag și Iscroni, familia Vladislav în Livadia, familia Chirianu în Ponor, familia Voin în Valea Lupului, familia Sora în Râu Bărbat, familia Traian în Baru. Trebuie subliniat faptul că majoritatea acestor preoți, înainte de a fi numiți ca atare în parohiile lor, au fost învățători la școlile confesionale din aceeași parohie sau la cele învecinate. Ei proveneau din familii de localnici, fiind legați și sufletește de locurile natale și de locuitorii din mijlocul cărora avansaseră. Trebuie reamintit aici și preotul Petre Burlec din Iscroni – Bărbătenii de Jos care inițial a funcționat ca învățător, (prima școală din localitate la 1856), apoi a fost notar comunal, și apoi un eminent preot până la decesul său din 1905.

Potrivit legislației oficiale austro-ungare privind învățământul din anii 1867-1918, dreptul de a înființa și susține școli îl aveau statul, confesiunile religioase, comunele politice, diferite asociații și particularii. Biserica Greco - Catolică română din Transilvania prin forul său suprem, Mitropolia Greco - Catolică din Blaj, și episcopiile din subordine, au luat imediat măsuri pentru a-și adapta activitatea în acest domeniu. Astfel, în baza instrucțiunilor și reglementărilor emise de aceste foruri superioare bisericești, aproape în fiecare sat de rit greco-catolic a luat ființă câte o școală confesională. Conform acestor reglementări statutare, comitetul parohial din fiecare parohie unită se îngrijea ca învățământul să se desfășoare conform legislației: localul școlar să fie dotat cu mobilier, rechizite și manuale școlare, material didactic, lemne pentru încălzit, încadrarea cu personal didactic, tot acest comitet trebuia să ia măsuri ca să asigure frecventarea regulată a cursurilor de către toți copiii de vârstă școlară. La nivelul imediat superior, protopopul era inspectorul districtului peste școlile confesionale din protopopiat și conducea treburile școlare, atât din punct de vedere administrativ cât și didactic[1]. La nivel de parohie comunală, directorul școlii confesionale greco-catolice era preotul local, ajutat de către episcopii sau senatul școlar local, format din patru membrii, uneori șase sau opt, aleși dintre credincioși, senat ales pe timp de șase ani. Acest senat era condus de un epitrop ales pentru 3 ani[2]. Activitatea acestui senat școlar era controlată și îndrumată, în mod nemijlocit, de către comitetul parohial și de senatul parohial care organiza și răspundea direct de toate problemele pe care le ridica procesul de învățământ. De asemenea, protopopul, ca inspector școlar districtual era sprijinit în îndeplinirea sarcinilor sale de către

[1] *** *Din istoria învățământului hunedorean*, p. 112-113.
[2] *Ibidem*, p. 113.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

comitetul protopopiatelor, sinodul protopopiatului respectiv din care făceau parte toţi preoţii din subordine[3].

Documentele vremii păstrate în arhive reflectă activitatea şcolară a protopopilor şi preoţilor din Valea Jiului. Astfel, printr-o circulară din 16 februarie 1869, imediat după apariţia legii învăţământului din 1868, protopopul Atanasie Filip, solicita preoţilor greco-catolici din subordine să ia imediat măsuri ca în parohiile lor, comunităţile să încheie „ofertele de bună voie" atât pentru întreţinerea localurilor şcolii cât şi pentru asigurarea salariului învăţătorilor[4]. El le cerea preoţilor, care erau şi directori de şcoli, ca aceste localuri şcolare să corespundă cerinţelor legii, pentru a nu fi desfiinţate.

Protopopul Jiului, Ştefan Radic, cel care a condus, controlat şi susţinut din toate puterile timp de peste 40 de ani şcoala confesională românească din districtul şcolar al Jiului, a avut în toată această perioadă multe greutăţi, piedici de surmontat, pentru ca acest tip de şcoală naţională să supravieţuiască. Astfel, în 14 mai 1872, Ministerul de Culte şi Instrucţiune Publică din Budapesta trimite o circulară către Vicariatul Haţeg şi Protopopiatul Jiului prin care ameninţă cu desfiinţarea şcolilor româneşti confesionale şi transformarea lor în şcoli de stat maghiare, deoarece multe din şcolile din Valea Jiului (Uricani, Paroşeni, Valea Lupului) nu corespund Legii nr. 38/1868. Lipsurile constatate în urma inspecţiilor făcute de inspectorul regesc din Deva constau în starea edificiului, lipsa rechizitelor şcolare şi mai ales în ceea ce priveşte aplicarea programei şcolare. În faţa pericolului ca aceste şcoli să fie transformate în şcoli comunale de stat maghiare, protopopul Ştefan Radic a luat măsuri energice, mai ales în ceea ce priveşte organizarea şcolilor, dotarea cu rechizite şi manuale şcolare. El a cerut imperativ preoţilor directori de şcoală şi învăţătorilor confesionali să aplice corect programa şcolară care să nu se limiteze numai la predarea scrisului, cititului şi a istoriei biblice, ci şi la predarea socotitului, ştiinţelor naturale, a învăţăturilor practice [5]. Apoi el a impus respectarea prevederii ca toţi învăţătorii care erau necalificaţi să susţină examen de calificare, iar în vacanţele şcolare să participe la cursurile suplimentare de vară, organizate pe lângă şcolile normale (Deva, Oradea). În acest timp el solicită senatului şcolar înfiinţat în urma Ordinului 1457 din 11 ianuarie 1872, dat de Episcopia Greco - Catolică Lugoj, să se implice activ în susţinerea materială a şcolilor confesionale şi să asigure achitarea la timp şi în sumă completă a salariilor învăţătorilor[6].

Acelaşi protopop, Ştefan Radic, printr-o altă circulară din 18 noiembrie 1873, a solicitat tuturor preoţilor directori de şcoli şi învăţătorilor confesionali din subordine să ia măsuri pentru îmbunătăţirea igienei în şcoli, dar şi pentru educarea locuitorilor, deoarece s-a constatat că mulţi şcolari sunt bolnavi de „scofule şi

[3] *Ibidem*, f. 114.

[4] Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale(D.J.H.A.N), *Protopopiatul greco-catolic. Lupeni*, dos. 4/1869, f. 2-3.

[5] *Ibidem*, dos. 1/1872, f. 7-8.

[6] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

veştejirea trupului"[7]. În circulara respectivă protopopul fixa chiar un program sanitar care să ajute la menţinerea sănătăţii şcolarilor:

a) curăţirea de praf a şcolii şi curţii şcolare, de două ori zilnic cel puţin, iar în curtea şcolii să nu mai pătrundă animale;

b) pentru aerisirea clasei să se deschidă ferestrele de sus pentru ventilaţie, când e timp potrivit, iar la fiecare oră să se aerisească câteva minute prin deschiderea uşilor şi ferestrelor, indiferent de timp şi temperatura de afară;

c) pentru toate localurile şcolare să se producă ferestre luminoase şi care să fie aşezate astfel încât lumina de afară să pătrundă din stânga băncilor şi elevilor;

d) scaunele şcolare să se pregătească după vârstă şi înălţimea şcolarilor, deoarece altfel strică integritatea trupească şi sănătatea elevilor. Toate şcolile să fie dotate cu scări noi, iar cele vechi să se caseze[8].

În acelaşi timp protopopul de Jiu fixa şi sarcini concrete pentru senatul şcolar:

a) conscrierea tuturor copiilor de vârstă şcolară de ambele sexe cu vârsta între 6 şi 12 ani pentru şcoala primară elementară şi cu vârsta între 13 şi 15 ani pentru şcoala de repetiţie, „totul în trei exemplare, cu menţionarea numelui părinţilor, a mamei sau a tutorelui pentru cei orfani";

b) învăţătorii să consemneze toate absenţele făcute de şcolar, iar senatul şcolar în fiecare sâmbătă să trimită judelui comunal această situaţie a frecvenţei, pentru ca acesta să aplice amenzile părinţilor nepăsători sau răuvoitori;

c) preoţii directori de şcoli sau cei care au în subordine şcoli confesionale locale să raporteze imediat dacă este deschisă sau nu şcoala confesională greco-catolică, dacă localul e propriu sau salubru şi în ce stare se află. Acolo unde sunt şcoli ortodoxe sau de alt tip, dar sunt frecventate de copii greco-catolici, preoţii aveau obligaţia să-i înveţe pe aceştia 3 ore pe săptămână, iar în zilele de duminică şi zilele de sărbătoare să-i înveţe rugăciunile cultului;

d) senatele şcolare trebuiau să aibă grijă ca învăţătorii să fie calificaţi sau în curs de calificare, să urmeze cursurile de vară şi să-şi susţină examenele de calificare, precum şi ca aceştia să aibă o purtate morală bună şi „diligenţa pedagogică";

e) senatul şcolar, împreună cu preoţii trebuie să ridice cât mai repede edificii şcolare, un loc sănătos şi uscat şi după numărul şcolarilor, să procure manualele şi rechizitele şcolare, să asigure grădina şcolară şi încasarea dării de 5% de fiecare familie pentru salariul învăţătorului. Acest sacrificiu, pentru o populaţie săracă şi izolată - spunea protopopul - va aduce câştig pentru generaţiile viitoare însutit, iar dacă nu vor ei pentru pruncii lor, atunci va face statul maghiar cu sila, tot din averea lor, dar fără mângâierea sufletească şi nu în religia românească [9].

[7] *Ibidem*, dos. 1/1873, f. 20.
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*, f. 21.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Într-o altă circulară din 8 iulie 1874, Ştefan Radic arata că, deoarece numărul învăţătorilor confesionali scade, mai ales din cauza neplătirii salariilor la timp, pentru a acoperi necesarul de cadre didactice se impune implicarea mai multor învăţătoare în procesul de învăţământ, deoarece acestea sunt mai apropiate de copiii şcolari mai mici şi nefiind capi de familie, acceptă mai uşor condiţiile grele în care trăia personalul didactic românesc. El solicita preoţilor din parohii să recruteze candidate pentru preparandiile pentru învăţătoare, de curând înfiinţate [10].

Protopopul Jiului cerea prin circulare preoţilor, învăţătorilor, senatelor şcolare să achiziţioneze hărţi pentru şcoli (contribuind personal cu banii necesari) şi insista pe introducerea urgentă a predării în şcoli a sistemului metric adoptat de Austro-Ungaria[11].

În toată această perioadă, protopopii de Jiu şi preoţii din parohiile subordonate, au luptat pe mai multe planuri pentru apărarea învăţământului confesional românesc. Sunt numeroase plângerile preoţilor şi învăţătorilor către protopop, intervenţiile acestuia la Vicariatul Haţeg şi Episcopia Lugoj, precum şi pe lângă autorităţile locale oficiale, pentru ca aceştia să impună juzilor locali să aplice amenzile pentru nefrecventarea şcolii, deoarece aceştia nu-şi făceau datoria, iar părinţii copiilor, din motive diverse, căutau motive să-şi scutească pruncii de obligativitatea frecvenţei. Aceeaşi juzi nici nu impuneau achitarea dării şcolare pentru susţinerea materială a şcolilor şi salariile învăţătorilor, iar când era vorba de ridicarea unui edificiu şcolar, trenau lucrările ani de zile. Ca urmare, autorităţile oficiale maghiare locale şi inspectoratul şcolar regesc de şcoli aveau motive să transforme şcolile confesionale româneşti în şcoli comunale sau de stat. Aşa s-a întâmplat în localitatea Valea Lupului, Uricani şi Râu Bărbat, în 1875, la Iscroni la sfârşitul secolului al XIX-lea etc[12].

O altă situaţie dificilă cu care se confruntă şcolile confesionale române, în funcţionarea lor normală, este cea de după declanşarea primului război mondial, în august 1914, când foarte mulţi învăţători au fost mobilizaţi şi trimişi pe front să lupte. Mulţi dintre aceşti învăţători nu s-au mai întors niciodată acasă, iar alţii s-au întors mutilaţi, neputând să-şi mai exercite profesia. Mitropolia Greco - Catolică a Blajului, episcopiile unite din subordine nu au întârziat să reacţioneze şi împreună cu protopopii şi preoţii parohiilor greco-catolice au luat măsurile minime ca învăţământul să nu înceteze şi să de desfăşoare cât de cât normal. Astfel, prin circulara din 2 octombrie 1914, Episcopia Unită a Lugojului se adresează protopopilor şi preoţilor din subordine cerându-le să-i înlocuiască pe învăţătorii mobilizaţi şi anul şcolar să înceapă la timp[13]. Se solicită imperios începerea şcolii măcar cu clasele I şi a II-a şi acolo unde învăţătorul era mobilizat să fie angajat gratuit unul pensionar sau unul ambulatoriu, dintr-o parohie vecină. Într-o altă

[10] *Ibidem*, dos. 1/1874, f. 16-17.
[11] *Ibidem*, f. 19-20, 23-24.
[12] *Ibidem*, dos. 2/1875, f. 3-4, dos. 6/1896, f. 3.
[13] *Ibidem*, dos. 6/1914, f. 50-51.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

circulară, din ianuarie 1915, a Episcopiei Lugojului, referitoare la înlocuirea învățătorilor mobilizați, se spuneau următoarele: „... ni se impune datorința ca punând deoparte orice comoditate proprie să facem tot posibilul pentru suplinirea lor în toate direcțiile. Ca urmare așteptăm de la frățiile voastre ca să vă aranjați treburile așa ca afară de toate catehizările obligatorii să țineți cu pruncii școlari, în fiecare zi, regulat, cel puțin trei ore de prelegeri din studiile prescrise"[14]. Documentele timpului au păstrat numele acelor preoți din parohiile Protopopiatului Jiului ce au ținut prelegeri școlare în toți anii de război, precum Nicolae Gârbea din Baru Mare, Nicolae Zugrav din Uricani, Ștefan Berinde din Câmpul lui Neag, Isidor Saturn din Merișor, Nicolae Brânzeu din Vulcan și mulți alții.

Trebuie subliniat faptul că, deoarece salariul plătit de școli și comunitățile parohiale trebuia dat în continuare familiilor învățătorilor plecați pe front, preoții suplinitori în școli nu mai puteau fi plătiți de aceleași comunități, și așa mult sărăcite de război și ai căror capi de familie erau plecați și ei pe fronturile austro-ungare. Ca urmare, munca acestora era gratuită și de apostolat perpetuu, după cum se sublinia într-o circulară a Episcopiei Lugojului din 17 septembrie 1915: „...așteptăm de la preoții noștri ce pătrunseseră în adevărul acestor lucruri să înțeleagă că suprema lor datorie este să fie adevărați părinți, după cuvântul evangheliei, făcându-se tuturor toate fără a aștepta pentru această răsplată de la oameni, ci de la părintele nostru din ceruri ai căror slujitori sunt"[15] .

Preoții au răspuns cu promptitudine la acest apel și au înlocuit învățătorii plecați pe front, procesul de învățământ desfășurându-se aproape normal, cu toate greutățile materiale și de altă natură ale timpului. Acest lucru reiese și din circulara din 17 iulie 1918 a Episcopiei Lugojului prin care „exprimă cea mai sinceră nemulțumire acelor preoți și capelani care în timpurile grele au prevăzut instrucțiune școlară substituind pe învățătorii mobilizați"[16] .

Existența învățământului confesional românesc a fost pusă în pericol spre sfârșitul primului război mondial, nu numai prin lipsa de învățători, ci și prin greutățile materiale și prin politica autorităților centrale maghiare, care își dădeau seama că sfârșitul statului austro-ungar se apropie cu pași repezi, prin pierderea războiului. Pentru a păstra integritatea statului austro-ungar în toamna anului 1918 s-au luat măsuri printre care s-a numărat și încercarea de a se desființa învățământul confesional în limbile materne ale națiunilor subordonate. Printr-o decizie a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice maghiare din 9 august 1918 se trecea la înființarea așa-zisei „granițe culturale" în Transilvania, și ca urmare, la exproprierea școlilor confesionale românești, fie prin înțelegere, fie prin exproprierea forțată și trecerea edificiilor școlare pe seama școlilor de stat maghiare[17].

[14] *Ibidem*, dos. 6/1915, f. 1-2.
[15] *Ibidem*, f. 21.
[16] *Ibidem*, dos. 6/1918, f. 30.
[17] *Ibidem*, dos. 6/1918, f. 31.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Printr-o circulară din 23 august 1918, Episcopia Greco - Catolică Lugoj, la cererea Mitropoliei din Blaj, se adresa preoţilor din comitatele de graniţă - printre care şi Hunedoara - solicitând împotrivirea cu toată hotărârea la această decizie: „ La cererea de bună voie a edificiilor şcolare nu ne putem da învoire, pentru că comunele noastre bisericeşti, în sensul Legilor 38/1868 şi 27/1907 au dreptul incontestabil de a susţine o şcoală confesională. Dacă comunele bisericeşti ar renunţa de bună voie la edificiile şcolare, aceasta ar fi egal cu renunţarea la dreptul de susţinere a şcolii, căci fără edificiu şcolar corespunzător nu se poate exercita dreptul garantat prin legile ungare"[18].

În ceea ce priveşte desfăşurarea procesului de învăţământ documentele vremii ne oferă bogate informaţii legate de durata şi structura anului şcolar, frecvenţa şcolară, planurile de învăţământ, orare, programe şi materiale didactice.

Structura anului şcolar pentru şcolile poporale fusese stabilită, în perioada premergătoare instaurării regimului dualist, prin Ordinul ministerial nr. 68151 din 7 decembrie 1861 şi, mai înainte, prin Ordinul ministerial nr. 3341 din 5 martie 1855. Potrivit acestor ordine, anul şcolar începea la 1 octombrie şi dura până la începutul lunii august, anul calendaristic următor – anul şcolar fiind împărţit în două semestre. Primul semestru se desfăşura între lunile octombrie – februarie, iar în luna martie aveau loc examenele de verificare semestrială. Semestrul al doilea începea în luna aprilie şi dura până la sfârşitul lunii iulie, când se desfăşurau examenele de semestru şi cele finale de an. În afara duminicilor şi a sărbătorilor legale se mai prevedeau ca zile de vacanţă: trei zile de Crăciun, cinci zile de Paşti şi trei zile de Rusalii. Cursurile se ţineau zilnic astfel: trei ore dimineaţa şi două ore după-amiaza[19].

Legea nr. 38/1868, în paragraful 54, preciza că elevii de la sate trebuiau să frecventeze şcoala cel puţin opt luni într-un an şcolar, iar cei de la oraşe, timp de nouă luni într-un an[20]. Dar această prevedere nu era riguros respectată, lucru constatat atât de autorităţile arhidiecezane şcolare din Lugoj sau de către Vicariatul Greco - Catolic Haţeg, dar şi de inspectorul regesc de şcoli, Rethi Lajos. Ca urmare, printr-o circulară didactică cu nr. 351/1869, Consistoritul arhidiecezan din Lugoj atenţiona autorităţile şcolare confesionale greco-catolice locale că: „cercetarea şcoalelor pe sate să se ţină cel puţin 8 luni şi în oraşe cel puţin 9 luni, iar în iunie se ţin examenele, iar lunile iulie, august, septembrie sunt luni de vacanţă" [21].

Nerespectarea dispoziţiilor privind începerea anului şcolar la 1 octombrie era destul de frecventă şi în şcolile confesionale greco-catolice din Protopopiatul Greco - Catolic Lupeni. Astfel, în raportul său din 15 octombrie 1869, preotul Paul

[18] *Ibidem*, f. 39.

[19] Victor Târcovnicu, *Contribuţii la istoria învăţământului românesc din Banat (1780-1918)*, Bucureşti, 1970, p. 170.

[20] *Ibidem*, p. 157.

[21] *Ibidem*, p. 171.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Vladislav din Livadia de Câmp solicita Vicariatului Greco - Catolic Haţeg şi protopopului de Jiu ca data începerii cursurilor şcolare să fie fixată la 1 noiembrie 1869 deoarece nu exista nici local şcolar, nici învăţător, iar copiii şcolari în octombrie încă erau folosiţi de părinţi la munci agricole şi, mai ales, la îngrijitul animalelor la munte[22].

Un alt caz de întârziere a începerii anului şcolar este cel raportat de învăţătorul Ioan Brânzeu din Coroieşti - Vulcan, la 25 noiembrie 1875. Cauza: sala de clasă încă nu era renovată [23] şi mai mult, lipseau şi abecedarele necesare şcolarilor din clasa I. În acelaşi an, preotul director şcolar din Baru Mare raporta că la 6 decembrie 1875 şcoala încă nu începuse [24].

Din raportul învăţătorului Simion Zehau din Paroşeni, din 20 octombrie 1891, rezultă faptul că edificiul şcolar confesional local nu avea încă tot mobilierul necesar şi nici nu erau asigurate lemne de foc pentru încălzitul sălii de clasă, iar şcoala va începe numai la 26 octombrie 1891[25]. La fel, la 31 decembrie 1891, preotul Petru Burlec, directorul şcolii din Iscroni - Bărbătenii de Jos, reclama Vicariatului Greco - Catolic din Haţeg şi protopopului de Jiu că şcoala locală confesională şi-a întrerupt cursurile din cauza lipsei lemnelor pentru încălzit[26].

Documentele de arhivă consemnează multe cazuri când durata anului şcolar nu a fost respectată din motive diverse: lipsa învăţătorilor, nepăsarea comitetelor şcolare, nepregătirea la timp a localului şcolar şi în mod corespunzător, epidemii, lipsa lemnelor pentru încălzit. Dintr-un conspect statistic întocmit de protopopul din Lupeni, la 27 noiembrie 1906, rezultă că din cele nouă şcoli confesionale, numai trei şi-au început cursurile la 1 octombrie, restul în luna noiembrie şi chiar la începutul lui decembrie[27].

Problema respectării începerii la timp a cursurilor şcolare şi a duratei anului şcolar a devenit şi mai greu de rezolvat după izbucnirea primului război mondial, în vara anului 1914. Prin circulara din 14 septembrie 1914, Episcopia Greco - Catolică a Lugojului solicita Protopopiatului Greco - Catolic Lupeni ca anul şcolar să înceapă la timp la şcolile confesionale din Câmpul lui Neag, Paroşeni, Merişor, Petros şi Valea Lupului, prin înlocuirea învăţătorilor mobilizaţi pe front de către preoţii locali sau învăţătorii pensionari[28]. Cu toate aceste măsuri preventive, procesul de învăţământ nu se mai putea desfăşura normal, în anii războiului. Din cauza sărăciei, a greutăţilor provocate în plus de război, nici copiii de vârstă şcolară nu mai urmau cursurile, ci fiind folosiţi la muncile agricole în gospodăriile părinţilor, mai ales că majoritatea bărbaţilor maturi fuseseră mobilizaţi şi era o lipsă de forţă de muncă. Dintr-o circulară a Episcopiei Lugojului din 31

[22] D.J.H.A.N., fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni,* dos. 1/1869, f. 2-3.
[23] *Ibidem*, dos. 2/1875, f. 20-21.
[24] *Ibidem,* f. 24.
[25] *Ibidem*, dos. 6/1891, f. 1.
[26] *Ibidem,* dos. 6/1892, f. 13-14.
[27] *Ibidem*, dos. 2/1906, f. 6-7.
[28] *Ibidem*, dos. 2/1914, f. 46.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

mai 1917, aflăm că din cele nouă şcoli confesionale funcţionau intermitent numai patru (Uricani, Bărbătenii de Sus, Lupeni şi Paroşeni), iar restul fuseseră închise[29].

Legea nr. 38/1868 stabilea pe lângă durata şi structura anului şcolar, obligativitatea frecvenţei elevilor la cursurile şcolare, urmărind ca rezultat, îmbunătăţirea acestei frecvenţe faţă de perioada anterioară.

În vederea îmbunătăţirii frecvenţei, legea prevedea pentru părinţii care nu-şi trimiteau copiii la şcoală măsuri disciplinare destul de aspre, mai ales prin aplicarea de amenzi în bani. Mai întâi li se atrăgea părinţilor de acest fel atenţia asupra acestei obligaţii, de a-şi trimite copiii la şcoală, apoi li se aplica o amendă de 50 de creiţari; a doua amendă era de un florini, a treia de trei florini, iar a patra de patru florini.

Din documentele păstrate în arhive rezultă că problema frecvenţei şcolare s-a aflat în permanenţă în centrul atenţiei forurilor confesionale şi publice, însă pe tot parcursul perioadei dualismului nu s-au putut obţine rezultate prea bune, ci destul de modeste. Acest lucru reiese din arătările tabelare despre starea şcolilor greco-catolice din zona Văii Jiului, întocmite în anul 1875, în luna august, la încheierea anului şcolar 1874-1875[30]. Aceste arătări tabelare ne prezintă următoarea situaţie:

1. La şcoala confesională Jiu – Coroieşti - Vulcan, Iscroni, erau înscrişi 35 de băieţi şi 27 de fete de vârstă şcolară 6-12 ani şi 15 băieţi de vârstă şcolară 13-15 ani. Deci un total de 60 copii, între 6 şi 12 ani şi numai 15 băieţi între 13-15 ani. Dintre aceşti copii de vârstă şcolară numai 40 de băieţi au frecventat în mod regulat şcoala [31].

2. La şcoala confesională Bărbătenii de Sus cu un număr de 516 locuitori de religie greco-catolică în parohie, înregistraţi 135 băieţi şi 112 fete de vârstă şcolară 6-12 ani şi 56 băieţi şi 71 fete de vârstă şcolară 13-15 ani, deci un total de 374 copii de vârstă şcolară. Au frecventat şcoala în mod regulat în anul şcolar încheiat 12 băieţi şi 2 fete-deci o frecvenţă foarte slabă (10%) [32].

3. La şcoala confesională Uricani, cu un număr de 1035 locuitori de religie greco-catolică în parohie erau înregistraţi 135 băieţi şi 112 fete de vârstă şcolară 6-12 ani şi 56 băieţi şi 71 fete de vârstă 13-15 ani, deci un total de 374 copii, din care au frecventat şcoala în mod regulat 12 băieţi şi 6 fete [33].

4. La şcoala confesională din Paroşeni-Lupeni, la o populaţie de 2343 locuitori de religie greco-catolică, erau înregistraţi 146 băieţi şi 78 fete de vârstă şcolară 6-12 ani şi 56 băieţi şi 88 fete de vârstă şcolară 13-15 ani, deci un total de 368 copii. Au frecventat şcoala în anul şcolar încheiat un număr de 46 băieţi şi nici o fată [34].

[29] *Ibidem*, dos. 6/1917, f. 32-33.
[30] *Ibidem*, dos. 2/1875, f. 27-42.
[31] *Ibidem*, f. 27.
[32] *Ibidem*, f. 29.
[33] *Ibidem*, f. 31.
[34] *Ibidem*, f. 34.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

5. La şcoala confesională din Valea Lupului, la o populaţie de 400 locuitori de religie greco-catolică, erau înregistraţi 37 băieţi şi 20 fete de vârstă şcolară 6-12 ani şi 12 băieţi şi 11 fete de vârstă şcolară 13-15 ani, deci un total de 80 copii, din care au frecventat şcoala în mod regulat 28 băieţi şi 9 fete[35].

6. La şcoala confesională din Câmpul lui Neag, la o populaţie de 350 locuitori de religie greco-catolică, erau înregistraţi 25 băieţi şi 27 fete de vârstă şcolară 6-12 ani, precum şi 10 băieţi şi 12 fete de vârstă şcolară 13-15 ani, deci un total de 74 copii. Au frecventat în mod regulat cursurile şcolare 11 băieţi şi 2 fete[36].

După cum se poate observa frecvenţa şcolară era foarte slabă, mulţi copii de vârstă şcolară nu frecventau şcoala deloc sau aveau foarte multe absenţe, de unde rezultă şi numărul mare de repetenţi.

Şi totuşi, pe măsura trecerii anilor, în urma măsurilor luate de forurile şcolare confesionale, frecvenţa şcolară s-a îmbunătăţit într-o oarecare măsură, spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi până spre anul 1914. Acest fenomen este reflectat şi de circulara Episcopiei Greco - Catolice Lugoj din 22 iunie 1899, care prezenta situaţia frecvenţei şcolare în şcolile confesionale din Valea Jiului, în urma inspecţiei făcute de vicarul general Petru Pop [37]. Această situaţie se prezenta astfel:

1. La şcoala confesională din Petros, erau obligaţi la frecventarea şcolii 115 elevi, au frecventat şcoala 80, iar la examenul final au participat 66 elevi.

2. La şcoala confesională din Iscroni - Bărbătenii de Jos, erau obligaţi la frecventarea şcolii 37 elevi, dar au frecventat regulat şi s-au prezentat la examenul final numai 17 elevi.

3. La şcoala confesională din Coroieşti - Vulcan erau obligaţi la frecventarea şcolii 72 elevi, dar au fost înscrişi 51 elevi şi au frecventat regulat cursurile şi s-au prezentat la examenul final numai 17 elevi.

4. La şcoala confesională din Paroşeni, erau obligaţi la frecventarea şcolii 70 elevi, au frecventat cursurile 41 elevi, dar la examenul final s-au prezentat numai 26 elevi.

5. La şcoala confesională din Lupeni, erau obligaţi la frecventarea şcolii 75 elevi, din care au fost înmatriculaţi 43, au frecventat şcoala regulat 30 elevi şi s-au prezentat la examenul final numai 22 şcolari.

6. La şcoala confesională din Bărbătenii de Sus erau obligaţi la frecventarea şcolii 60 elevi, din care au fost înmatriculaţi 34, au frecventat şcoala 28, iar la examenul final s-au prezentat 16 elevi [38].

Concluzia care se poate trage din această statistică şcolară este că, totuşi se observă unele progrese la câteva şcoli confesionale, totuşi, problema frecvenţei şcolare nu fusese rezolvată decât în mică măsură. În perioada cuprinsă între anii 1900-1913 situaţia frecvenţei şcolare era una îmbunătăţită, fapt ce reiese şi din

[35] *Ibidem*, f. 36.
[36] *Ibidem*, f. 38.
[37] *Ibidem*, dos. 6/1899. f. 64-67.
[38] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

raportul Protopopiatului Greco - Catolic Lupeni, din 4 iunie 1913 către Episcopia Greco - Catolică Lugoj, care prezenta situaţia şcolarilor care s-au prezentat la examenul final [39]:

1. La Câmpul lui Neag, nu a funcţionat şcoala, din lipsa de învăţător.
2. La Bărbătenii de Sus, la examen au fost 31 şcolari, împărţiţi în cinci clase.
3. La Coroieşti - Vulcan, la examen au fost 57 şcolari, împărţiţi în şase clase.
4. La Lupeni la examen au fost 32 elevi, împărţiţi în cinci clase.
5. La Merişor au participat la examen 41 elevi, împărţiţi în patru clase.
6. La Paroşeni, au participat la examen nouă elevi împărţiţi în patru clase.
7. La Uricani au participat la examen 46 şcolari, împărţiţi în şase clase [40].

Ca o concluzie putem afirma că frecvenţa şcolară din comunele subordonate Protopopiatului Greco - Catolic Lupeni a variat ca procentaj între 15-25% în primii ani după apariţia Legii nr. 38/1868 şi 50-60% spre anul 1913. Dar frecvenţa şcolară la şcolile confesionale din Valea Jiului a scăzut şi mai dramatic după izbucnirea primului război mondial în vara anului 1914. Documentele şcolare păstrate reflectă această situaţie: la 2 octombrie 1914, printr-o circulară adresată preoţilor din Lupeni, Petros şi Valea Lupului, Episcopia Greco - Catolică Lugoj solicita începerea cursurilor şcolare, măcar cu clasele I şi a II-a[41]; la 23 februarie 1915, preotul Isidor Saturn din Merişor raporta Protopopiatului Lupeni că şcoala locală, care deservea trei comune, era frecventată numai de 14 elevi[42]; la 5 octombrie 1917 preotul Alimpiu Suciu din Jiu Coroieşti raporta Protopopiatului Lupeni că aici şcoala a început în 17 septembrie cu numai 20-25 elevi din clasele I-IV, dar pentru clasele V-VI nu s-a înscris nici un copil de vârstă şcolară [43]; la fel preotul Ioan Munteanu, din Uricani raporta Protopopiatului că prelegerile la şcoala locală au început la 15 octombrie 1017, după ce s-a putut pregăti totuşi o sală de clasă în edificiul şcolar minat în timpul luptelor din anul 1916[44].

Anul 1918 a adus şi cele mai grele probleme populaţiei din întreaga Transilvanie, deci şi celei din zona Văii Jiului. Majoritatea şcolilor confesionale nu mai funcţionau. La 20 februarie 1918, preotul Constantin Pop din Vulcan raporta Protopopiatului Lupeni că la şcoala confesională locală în anii şcolari 1916-1917 şi 1917-1918 nu au fost înscrişi elevi pentru clasele V-VI, deoarece copiii fiind mai mari erau folosiţi la muncă pentru a-şi ajuta familiile[45]. Această situaţie gravă a edificiilor şcolare şi a învăţământului confesional putea fi folosită de autorităţile maghiare pentru a transforma şcolile confesionale în unele de stat maghiare. Dar situaţia învăţământului confesional este salvată prin înfrângerea Austro-Ungariei în război şi dezmembrarea sa.

[39] *Ibidem*, dos. 6/1914, f. 45-46.
[40] *Ibidem.*
[41] *Ibidem*, dos. 6/1914, f. 50-51.
[42] *Ibidem*, dos. 6/1915, f. 5-6.
[43] *Ibidem*, dos. 6/1917, f. 33.
[44] *Ibidem*, f. 34.
[45] *Ibidem*, dos. 6/1918, f. 12.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Aplicarea prevederilor Legii nr. 38/1868 a produs schimbări importante în conţinutul planurilor de învăţământ ale şcolilor greco-catolice. Până la apariţia acestei legi, în aceste tip de şcoli, materiile studiate au fost scrierea şi citirea, gramatica, ortografia, religia, aritmetica şi datoriile cetăţeneşti. Noua lege a introdus şi studierea unor materii cu caracter ştiinţific şi cu orientare practică: geografia ţării, geografia generală, istoria statului, istoria naturală, fizica, economia de câmp, exerciţii practice de agricultură, gimnastică[46].

Toate aceste obiecte de studiu trebuiau introduse în planurile de învăţământ ale şcolilor confesionale. Ca urmare, Episcopia Greco - Catolică Lugoj prin circulara din 14 mai 1872, atrăgea atenţia protopopilor că după rapoartele inspectorul şcolar regesc din comitatul Hunedoara, nu se observă nici un progres al învăţământului confesional, şi nici nu se respectă programa şcolară impusă de Legea nr. 38/1868[47]. În consecinţă, vicarul Petre Pop din Haţeg, atrăgea atenţia preoţilor directori de şcoală şi învăţătorilor că „în şcolile poporale confesionale trebuiau să se predea cel puţin următoarele obiecte de învăţământ: învăţătura şi religia morală, citirea şi scrierea, computul pe de rost şi în scris şi cunoştinţa măsurilor din patrie, gramatica, elementele fizicii şi istoriei naturale, geografia şi istoria patriei, învăţături practice despre economia câmpului şi cu deosebire asupra grădinăritului, cunoştinţe pe scurt a drepturilor şi datoriilor cetăţeneşti, cântarea, deprinderi corporale cu privire la exerciţiul milităresc"[48].

Conţinutul programelor şcolare a suferit unele modificări în urma aplicării prevederii Legii nr. 18/1879, prin introducerea în şcolile confesionale ca obiect de studiu obligatoriu a limbii maghiare. Aceasta se va face pe seama reducerii timpului de studiu pentru alte discipline [49]. Un alt obiect de învăţământ inclus în planul de învăţământ de către autorităţile şcolare prin hotărârea din 23 aprilie 1890 a fost „lucrul de mână", ce trebuia introdus imediat [50].

După apariţia Legii nr. 27/1907, numită „Apponyi", după numele ministrului de culte şi instrucţiune publică de atunci, autorităţile confesionale româneşti au elaborat în 1909 *Regulamentul pentru organizarea învăţământului în şcoalele poporale*, în care se stabilea că „obiectele de învăţământ pentru şcoalele poporale elementare sunt religia şi morala, citirea română fluentă, gramatica română şi scrierea corectă română, aritmetica, geometria, geografia, istoria, dreptul şi datoriile civice, istoria naturală, fizica şi chimia, caligrafia, cântarea, desenul, gimnastica, cunoştinţe economice şi lucrul manual" [51].

Mai mult, autorităţile şcolare din Transilvania stabilesc un plan de învăţământ în august 1909, pe care l-au înaintat scaunelor protopopeşti, în care la

[46] Victor Ţârcovnicu, *op. cit*, p. 176-186.
[47] D.J.H.A.N, *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dos. 17/1872, f. 3.
[48] *Ibidem.*
[49] Victor Ţârcovnicu, *op. cit.*, p. 180-181.
[50] *** *Din istoria învăţământului hunedorean*, p. 157.
[51] *** *Regulamentul pentru organizarea învăţământului în şcolile poporale*, Sibiu, 1909, p.38.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

punctul IV sunt stabilite obiectele de învățământ și sunt fixate aceste discipline pe ani școlari, de la clasa I la clasa a IV: religia (I-IV), limba maternă (I-IV), limba maghiară (I-IV), matematica cu aritmetica (I-IV) și geometria (V-VI), științele istorice cu geografie (I-IV), istorie (V-VI) și constituția patriei, științele naturale cu istoria naturală (I-VI), fizica și chimia (V-VI) și economia, obiectele tehnice la care aparțin desenul (I-IV), cântul (I-VI), lucrul de mână – băieți (I-VI), fete (V-VI), gimnastica (I-VI)[52].

Dar acest plan nu a fost agreat nici de autoritățile oficiale politice și școlare, dar nici de mulți intelectuali români. Se căuta acum o altă soluție, și ca urmare în 1914 a fost elaborată *Instrucția în chestiunea învățământului alternativ* prin care se urmărea ca: „învățătorul să aibă într-un an clasele a II-a, a IV-a și a VI-a, iar în anul următor clasele I, a III-a și a V-a, materia de învățământ se împarte în două, iar elevii sunt primiți la școală în clasa I din doi în doi ani"[53]. Nici acest plan nu a putut fi aplicat.

Pentru a ilustra un program școlar utilizat într-o școală confesională din cadrul Protopopiatului Greco-Catolic Lupeni, vom reda *Conspectul despre materia propusă în școala confesională greco-catolică din Petros, pe anul 1898-1899*, școală ce avea patru clase și un învățător, Ioan Bora junior[54]:

I. Religia: Clasa I: *Semnul crucii, Tatăl nostru, Închinarea Îngerească, Prea Sfânta Treime și Împăratul Ceresc.*

Clasa a II-a: *Simbolul credinței, Cinci precepte ale Sfintei Biserici, Cele 10 porunci și ceva despre facerea lumii.*

Clasa a III-a: *din istoria Biblică, mai ales Vechiul Testament, iar din Catehism, despre Dumnezeu.*

Clasa a IV-a: *Întreaga Istorie Biblică – ambele Testamente, Catehismul în totalitate.*

II. Instrucțiunea: Clasa I: *Obiectele din școală după nume, materie, culoare, formă, folosință.*

Clasa a II-a: *animalele domestice: vaca, boul, calul, asinul, oaia, capra, găina, gâsca, rața și corpul omenesc, familia.*

III. Cetirea: Clasa I: *literele mici scrise și de tipar, cele mari scrise și tipărite.*

Clasa a II-a: *s-a tratat întreg Elementariul de Petri și unele bucăți din Legendariul de Petri.*

Clasa a III-a: *s-au tratat metodic mai multe piese de citit din Legendariul lui Petri.*

Clasa a IV-a: *s-au tratat după stil și gramatică piese din Legendariul lui Petri.*

---

[52] Victor Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 192.

[53] Vasile Popeangă, *Dezvoltarea școlilor populare românești pe teritoriul Eparhiei Aradului*, în *Episcopia Aradului, istorie, viață culturală, monumente de artă, A* rad, 1974.

[54] D.J.H.A.N., *Protopopiatul greco-catolic Lupeni, dos. 6/1889, f. 81-82.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

IV. Computul: Clasa I: *numere până la 10, cele 4 greutăți fundamentale și ciclul acestor numere în cap.*

Clasa a II-a: *cele patru operații în ciclul numeral până la 100 în cap și cu cifre.*

Clasa a III-a: *numerele de la 100-1000, cele 4 operații fundamentale în cap și cu cifre.*

Clasa a IV-a: *cele 4 operații fundamentale în cap și cu cifre până la 1000 și mai sus, regula de trei simplă.*

V. Geografia: Clasa I și a II-a: *orientarea în spațiu, cele patru regiuni ale lumii, familia, comuna, cercul, comitatul.*

Clasa a III-a: *cercul, comitatul, ținutul, țara, Ungaria cu comitatele sale, râurile principale, munții.*

Clasa a IV-a: *Ungaria, Austria, Fracia, Germania, Britania, Olanda, Spania, Portugalia, România, Turcia, Serbia cu râurile și munții principali.*

VI. Istoria Patriei: *Traian, Decebal, venirea romanilor și a ungurilor, Sfântul Ștefan, Sfântul Ladislau, Bela al IV-lea, Ioan Corvin.*

VII. Limba maghiară: Clasa I: *numirea obiectelor din școală, a rechizitelor de scris, animalelor de casă.*

Clasa a II-a: *numirea animelor de casă și din Abecedarul lui Putnoky 38 de deprinderi.*

Clasa a III-a: *Abecedarul lui Putnoky tot și din Legendarul lui Putnoky 45 de deprinderi și unele poezii pe de rost.*

Clasa a IV-a: *Legendarul lui Putnoky tot, conjugări, declinări și comparări, sufixe, s-au format ziceri.*

VIII. Gimnastica: *exerciții libere cu mâinile.*

IX. Fizica: *roua, bruma, vântul, ploaia.*

X. Cântul: *poezii poporale și răspunsuri la Sfânta Liturghie, Dialog despre superstiții între școlari*[55].

După cum se observă aceste programe respectau, în general, programele prevăzute în legislația învățământului, deși se observă unele diferențe, insistându-se din partea învățătorilor pe studierea cu insistență a unor obiecte sau a altora, fiecare după pregătire sau înclinații personale.

După cum am mai subliniat, prevederile Legii nr. 38/1868 au adus noi materii în planurile de învățământ, iar introducerea și predarea acestor materii realiste a întâmpinat o serie de greutăți. Lipseau manualele, materialul didactic corespunzător, iar învățătorii nu aveau o pregătire specială pentru predarea acestor discipline. În primul an după punerea în aplicare a Legii nr. 38/1868, din cauza lipsurilor arătate, aceste materii nu se predau în școli. Introducerea lor în orarele școlare și planurile de învățământ s-a făcut treptat, după anul 1872, pe măsura înzestrării școlilor cu hărți geografice, istorice, tablouri de științe naturale, după

[55] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

înfiinţarea grădinilor de pomi şi procurarea uneltelor necesare pentru practicarea lucrărilor agricole.

Din documentele de arhivă cercetate am constat că aceste elemente de ştiinţă au fost predate în cadrul unor alte discipline. Astfel, fizica se preda cu ştiinţele naturale, geografia cu istoria. Cu mai mare folos s-au executat însă lucrările practice de economie, agricultură, pomicultură. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea unele şcoli aveau mici grădini cu pomi în curţile şcolare. Trebuie arătat că şcolile confesionale foloseau un orar şcolar care împărţea prelegerile în două: trei ore dimineaţa, când se predau materiile teoretice şi două ore după-masa, când se făceau cursurile practice, mai ales de practică agricolă[56]. Din conspectele statistice privind situaţia şcolilor confesionale întocmite de învăţătorii şi preoţii directori de şcoli, rezultă că, mai ales după anul 1900, disciplinele cu caracter ştiinţific şi practic erau tot mai mult prezente în orarele şcolilor.

Astfel în toate conspectele statistice trimise pentru anul şcolar 1905-1906 către Protopopiatul Greco - Catolic Lupeni sunt prezente aceste discipline, chiar dacă uneori sunt comasate câte două, în cadrul aceleiaşi ore de curs [57]. Acest lucru a fost posibil şi datorită eforturilor făcute de factorii şcolari diecezani şi locali pentru pregătirea învăţătorilor confesionali pentru predarea acestor discipline. Această pregătire s-a făcut în cadru organizat, prin cursuri de calificare şi prin lecţii speciale ţinute de specialişti în cadrul cursurilor şi conferinţelor învăţătoreşti. Sunt numeroase circulare, aproape anuale, care anunţă organizarea acestor cursuri de calificare în diverse domenii sau lecţii demonstrative ce s-au ţinut în cadrul conferinţelor şi cercurilor învăţătoreşti [58].

O problemă deosebită care a întâmpinat greutăţi în rezolvarea ei, a fost asigurarea şcolilor confesionale cu materiale didactice necesare. Legislaţia învăţământului prevedea ca şcolile confesionale să fie dotate cu un material didactic strict necesar, precum tabele de scris, rechizite şcolare, maşini de comput, hărţi geografice şi istorice, tablouri pentru ştiinţele naturii şi pentru practică agricolă, unelte agricole necesare pentru grădini şcolare, tabele pentru caligrafie şi globuri pământeşti. Toate acestea au lipsit în bună măsură în prima parte, dar în timp, autorităţile şcolare confesionale centrale şi locale au reuşit să asigure prin eforturi materiale prezenţa acestora în şcoli, procesul de învăţământ îmbunătăţindu-se şi diversificându-se în folosul şcolarilor. Consistoriul Diecezan Lugoj, prin circularele sale, anunţa deseori editarea unor hărţi şcolare, tablouri de ştiinţe naturale sau pentru fizică şi chimie. Dar aceste materiale didactice nu ajungeau întotdeauna la toate şcolile confesionale din Valea Jiului din diverse motive, dar mai ales, din cauze materiale şi de izolare. Mulţi învăţători de la şcolile

[56] *Ibidem*, dos. 2/1912, f. 10.
[57] ***Din istoria învăţământului hunedorean*, p. 154-155.
[58] D.J.H.AN., *Protopopiatul greco-catolic Lupeni.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

confesionale din Protopopiatul Jiului se plângeau în rapoartele lor anuale privind starea şcolilor lor, de lipsa acestor materiale didactice şi a rechizitelor şcolare, pe lângă alte deficienţe materiale. Cu toate eforturile făcute, această problemă a materialelor didactice şi rechizitelor şcolare nu a putut fi rezolvată pe deplin, în toată perioada studiată.

Trebuie menţionat faptul că Protopopiatul Greco - Catolic al Jiului, situat chiar pe graniţa cu Regatul României, a avut de întâmpinat pe lângă greutăţile obişnuite ale anilor de război şi distrugerile provenite din luptele dintre trupele române şi cele austro-ungare şi germane, din toamna anului 1916, când se încerca eliberarea Transilvaniei de sub dominaţia străină şi alipirea la Regatul României. Multe şcoli au fost distruse în timpul luptelor sau prin folosirea lor ca locuri de cantonament al comandamentelor sau al trupei. De asemenea, atunci au fost distruse şi multe documente şcolare şi bisericeşti.

Concluzia care se poate trage din documentele rămase şi păstrate în arhive este că învăţământul confesional românesc a fost de la începuturi şi până în 1918 sub ocrotirea, administrarea şi îndrumarea bisericii, prin organismele sale superioare şi până la protopopii şi preoţii parohiilor care au depus eforturi materiale, sociale şi politice pentru ca acesta să existe şi să de dezvolte.

Având în frunte protopopi de valoare morală şi intelectuală, precum Ştefan Radic sau Nicolae Zugrav, preoţii parohiilor şi populaţia greco-catolică românească locală au căutat să organizeze şi să susţină cât mai bine învăţământul local confesional. S-au construit localuri de şcoală corespunzătoare, le-au dotat cu mobilier, manuale şcolare, rechizite şi material didactic. Cât mai aproape de necesităţile şi prevederile legale au asigurat încadrarea unor învăţători calificaţi sau dacă nu se putea a unor suplinitori care să aibă o pregătire cât mai adecvată.

Chiar dacă au fost semnalate şi unele neajunsuri, cauzate mai ales de sărăcia populaţiei locale şi a bisericii unite locale şi chiar de neînţelegeri între învăţători, acestea nu au provocat mari greutăţi procesului de învăţământ şi educaţie şcolară.

În toată perioada prezentată, problema calificării învăţătorilor nu a putut fi rezolvată în totalitate, cam jumătate dintre învăţători fiind provizorii, fără studii pedagogice normale. Salariile învăţătoreşti erau în general achitate, chiar dacă uneori cu întârzieri, mai mari sau mai mici, respectându-se şi acordarea de măriri legiferate de statul maghiar. În schimb, învăţătorii confesionali din Protopopiatul Jiului şi-au făcut aproape în totalitate datoria faţă de şcoala românească confesională, educând generaţii de elevi, pregătindu-i pentru viaţă, pentru urmarea unor şcoli superioare. Puţine au fost cazurile când unii învăţători provizorii au fost înlocuiţi din cauza slabei pregătiri pedagogice. În schimb, au fost învăţători cu o activitate deosebit de bogată, precum Nicolae Brânzan din Vulcan, Petru Burlec din Iscroni, Ştefan Berinde din Câmpul lui Neag şi alţii.

Învăţătorii, pe lângă activitatea şcolară s-au remarcat şi ca factori de cultură pentru întreaga comunitate, atât prin ţinerea cursurilor de alfabetizare, cât şi prin activităţi extraşcolare, desfăşurate mai ales ca membri activi ai despărţămân-

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

tului local ASTRA, dar au fost şi păstrători ai tradiţiilor şi valorilor naţionale româneşti atât prin activitatea lor, cât şi printr-un comportament personal.

CONSIDERATIONS ON PRIMARY RELIGIOUS GREEK-CATHOLIC EDUCATION IN JIU VALLEY DURING 1867-1918 (II)

Abstract

The present study continues the line of the article published in the previous issue of this history magazine and discusses some of the aspects concerning the Greek-Catholic confessional education in the Jiu Valley and Hunedoara County during the days of the Austro-Hungarian Dualism.

Whereas the previous article dealt with the legislative problems of education, as well as the confessional school network, the present one focuses on the aspects of organization and evolution of the teaching process in this area. Thus, the article contains considerations on the management and organization of the educational process, coordinated by the Greek-Catholic Archpriestship from Lupeni, aspects regarding the length and structure of a school year, the school attendance of pupils, curricula. As regards the aspect of the curricula, the archive material is fairly rich, making available useful information structured on subject matters and classes. We did not ignore the issue of school schedules and syllabuses, as well as that of the teaching material used by the teaching staff.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

JÁNOS FERENCZ FETZER COLECŢIONAR ŞI ARHEOLOG AMATOR DIN SĂLAJUL SFÂRŞITULUI SEC. XIX - ÎNCEPUTUL SEC. XX

Ioan Bejinariu

Înfiinţat imediat după momentul instaurării „puterii populare", în 1951 muzeul din Zalău se numără printre muzeele „tinere" din Transilvania. Cel puţin la nivel teoretic, preocupările pentru înfiinţarea unei instituţii muzeale sunt însă mult mai vechi. Contactul cu lumea culturii occidentale, cu muzeele şi galeriile sale de artă, trezeşte în mod firesc dorinţa de racordare a preocupărilor culturale de la noi la cele europene, deja consacrate. Emblematice rămân în acest sens, cuvintele unui fiu al locurilor, Victor Russu, originar din Mineu, care în 1872 scria în Suspinele Silvelor, lucrare apărută în spaţiul german, la Karlsruhe: *„Dar noi românii, de pe clasicul pământ al Daciei traiane, când vom avea asemenea muzee ca acestea şi multe altele, ce se află mai prin toate oraşele lumii civilizate, pentru scumpele relicve ale moşilor şi strămoşilor noştri"*[1]. În anii 1878 şi 1880 se fac paşi importanţi pentru înfiinţarea unei asociaţii muzeistice la Zalău, din păcate fără o finalitate concretă. Iniţiativele sunt reluate după 1918, astfel ca în 1940 în Zalău se putea vorbi despre un spaţiu muzeistic, instalat în trei încăperi închiriate de la primăria oraşului.[2] Între 1941-1944 administraţia maghiară instalată după Arbitrajul de la Viena, iniţiază o serie de demersuri cu scopul înfiinţării unui muzeu la Zalău, unde printre altele să fie expuse piese descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice de la Porolissum, reluate în această perioadă de către arheologi maghiari.[3]

Intenţia noastră nu este însă de a prezenta o istorie a preocupărilor dedicate înfiinţării unui muzeu în Sălaj, ci de a evoca personalitatea unui colecţionar de antichităţi şi arheolog amator din Şimleu Silvaniei şi anume János Ferencz Fetzer. Prin pasiunea lor, aceşti colecţionari au contribuit la salvarea unor antichităţi descoperite întâmplător, iar în multe cazuri, colecţiile particulare au stat la baza înfiinţării unor colecţii şi expoziţii muzeale.

Date despre biografia lui János F. Fetzer sunt puţine şi incerte. J. Németi crede că Fetzer a funcţionat o vreme (probabil între 1890-1910) ca profesor la o şcoală din Şimleu Silvaniei.[4] Dovezi directe ale pasiunii sale faţă de antichităţi şi faţă de arheologie, disciplină auxiliară a istoriei, aflată atunci într-o etapă

---

[1] V. Russu, Suspinele Silvelor, Karlsruhe, 1872 apud Lucăcel, 1977, p. 23.

[2] Câteva repere cronologice ale acestor preocupări sunt reprezentate de anul 1924 când preşedintele Astrei sălăjene, Nicodim Cristea, ţine la Zalău o conferinţă despre "*Muzeele din Transilvania şi necesitatea creerii unui muzeu naţional sau palat cultural la Zalău*", apoi de iniţierea unui muzeu istorico-arheologic şi etnografic în 1926 în incinta Prefecturii de atunci a Sălajului - cf. Lucăcel, op. cit., p. 24.

[3] Wagner, 1980, p. 701.

[4] Németi, 1999, 13.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

romantică, răzbat însă din articolele publicate în *Archaeológiai Értesitö*, una dintre primele publicaţii de arheologie din Ungaria, în care sunt menţionate şi numeroase descoperiri din Transilvania. Fetzer nu publică studii de arheologie. Textele sale sunt mai degrabă semnalări ale unor descoperiri din comitatul Sălajului, care în acea perioadă încorpora şi zone aflate astăzi în componenţa judeţelor Satu Mare, respectiv Bihor. Semnalările sale sunt importante contribuţii la realizarea unui repertoriu arheologic al zonei, fapt consemnat ulterior de către Márton Roska în Erdély régészeti repertóriuma[5]. J.F. Fetzer este preocupat de menţionarea cu rigurozitate a datelor despre denumirea localităţii, a toponimului sau numelui proprietarului terenului (dacă îi erau cunoscute) unde au apărut materialele descrise, a unor date despre contextul descoperirii, precum adâncimea la care au apărut piesele, poziţia lor, respectiv poziţia şi orientarea unor schelete umane descoperite întâmplător, inventarul descoperit împreună cu resturile defunctului.[6] O atenţie deosebită, Fetzer acordă descrierii pieselor menţionate. Nu sunt menţionate doar dimensiunile artefactelor din metal, piatră sau lut, dar şi descrieri amănunţite ale formei vaselor sau fragmentelor ceramice, precum şi a manierei de realizare şi desfăşurare a decorului. Grija aceasta pentru detalii s-a devenit ulterior foarte utilă, chiar în lipsa unor desene, pentru încadrarea cronologică şi culturală exactă a descoperirilor menţionate. Spre exemplu, pe baza descrierilor amănunţite făcute de Fetzer, ulterior, necropola de incineraţie descoperită la sfârşitul sec. al XIX-lea la Şimleu Silvaniei în punctul „*Várkért*" a putut fi atribuită culturii Wietenberg şi nu neoliticului, cum s-a presupus iniţial.[7]

În mod firesc, cele mai multe semnalări se referă la descoperiri din zona „*Măgurii Şimleului*". Raportându-se la bogăţia vestigiilor arheologice, Fetzer a postulat încă de atunci importanţa strategică a acestui masiv[8] cu o suprafaţă de 80-100 km.[2] ce domină nordul oraşului Şimleu Silvaniei. Tocmai aceste descoperiri, unele fabuloase, cu piese de aur[9] au atras ca un magnet căutătorii de comori, dar şi pe arheologii amatori, ale căror obiective, în multe cazuri nu erau prea îndepărtate de ale primilor. Fetzer menţionează numele unora dintre aşa-zişii arheologi, precum Ambrus Elek, Asztalos Gábor, Bencze József şi Boross Ferencz. Descrie totodată şi descoperirile efectuate pe „*Măgura Şimleului*" de către scriitorul şimleuan Péterfalvi-Szathmáry Károly în urma „săpăturilor" de la începutul anului 1860 [10]. În relatările lui Fetzer apar nu de puţine ori şi precizări cu privire la poziţia stratigrafică a unor descoperiri. Bunăoară vorbind despre un şanţ descoperit cu ocazia săpăturilor de pe Măgură, spune că unele descoperiri (două morminte de

[5] Roska, 1942.

[6] Fetzer, 1896, 62; Idem, 1899, 262.

[7] Idem, 1898, 422-423.

[8] Idem, 1896, 61-62; Idem, 1901, 55.

[99] Menţionăm în acest sens doar cele două tezaure de piese de aur din sec. V (sau poate unul singur, dar descoperit în două etape) descoperite în 1797 şi 1889 cf. Vlassa, 1969, 153 sq. cu bibliografia anterioară; Acsádi / Kiss, 1995, 89-91; Kiss / Bernhard-Walcher, 1999.

[10] Fetzer, 1896, 60-61.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

înhumaţie şi materiale ceramice) au apărut în depunerea ce suprapune şanţul şi apreciază că acestea ţin de un moment când acest şanţ îşi pierduse utilitatea.[11] Se pare că Fetzer a reuşit să se impună în ochii concitadinilor şi nu numai, ca un cunoscător al istoriei zonei Şimleului. Astfel se poate explica faptul că este informat despre mai toate descoperirile întâmplătoare de pe teritoriul oraşului, care ulterior sunt descrise amănunţit în paginile revistei *Archaeológiai Értesitö*[12]. J. F. Fetzer introduce în circuitul ştiinţific şi o serie de materiale arheologice provenite de pe versantul nordic al „*Măgurii Şimleului*", descoperite în zona localităţii Giurtelecu Şimleului[13], probabil din importantul sit de pe dealul „*Coasta lui Damian*" locuit în neoliticul târziu, în eneoliticul timpuriu şi final, precum şi în perioada mijlocie a epocii bronzului.

În 1897 Fetzer publică un scurt repertoriu al unor descoperiri din Sălaj, aflate în posesia lui Sziksai Lajos, vice-prefect al Sălajului. Acest repertoriu este organizat pe epoci: epoca pietrei, epoca cuprului şi epoca bronzului. Respectiva încadrare a materialelor descrise se bazează doar pe criteriul materialului din care au fost realizate, fiind prezentate cu acest prilej doar artefactele realizate din piatră, cupru, respectiv bronz.[14] Menţionează numeroasele piese preistorice din bronz aflate în colecţia lui Sziksai, unele aflate izolat sau în cadrul unor depozite, precum depozitul de la Horoatu Cehului, cel de la Nadiş şi unul dintre depozitele descoperite la Crasna. O parte a pieselor acestei colecţii donată Colegiului reformat Wesselenyi din Zalău au ajuns ulterior, după 1951 în colecţia Muzeului din Zalău, din păcate fără nici un fel de menţiune legată de locul descoperirii. Pe baza descrierii amănunţite realizate de Fetzer s-ar putea încerca o eventuală identificare a provenienţei unora dintre piesele aflate acum în colecţia muzeului.

Foarte utile sunt menţiunile lui Fetzer despre un depozit de bronzuri (astăzi risipit) găsit prin 1907-1908 pe malul Barcăului [15], cunoscut impropriu sub numele de depozitul de la Marca [16], dar care conform celor scrise în 1910 s-ar fi găsit în zona ce aparţine localităţii Ip, pe pământul lui Bideskuthy György. Fetzer se

[11] Idem, op. cit., 62.

[12] În afara descoperirilor prezentate în numărul din 1896 a revistei, în numărul din anul următor descrie fragmente ceramice cu decor spiralic şi rotiţe de lut descoperite pe Măgura Şimleului, ultimele ajunse ulterior în colecţia lui Szikszai Lajos, figură importantă a administraţiei comitatului de la Zalău şi colecţionar pasionat: Fetzer, 1897, 359. În 1898 menţionează descoperirea unei brăţări celtice pe Măgură, apoi a mai multor vase şi fragmente ceramice de factură Wietenberg şi dacice după descriere, descoperite pe "*Dealul Cetăţii / Várhegy*": Fetzer, 1898, 418-419. În anul 1899 prezintă descoperirea pe pământul lui Cseh Kálmán a unor cărămizi romane ("*pişcoturi*"), precum şi descoperiri de ceramică în punctul "*Szörmál*" aflat tot pe Măgură: Fetzer, 1899, 262-263. În 1901 prezintă descoperirea la adâncimea de 8 m (?) a unui vas atribuit neoliticului în curtea lui Nagy Gyula, vice-primar al Şimleului. Descrie, totodată o brăţară de bronz cu secţiunea plan - convexă descoperită pe Măgură, precum şi o lamă de cuţit şi o verigă de aur găsite pe malul Crasnei: Fetzer, 1901, 55.

[13] Idem, 1901, 55-57.

[14] Idem,1897, 356-358.

[15] Idem, 1910, 69-70.

[16]Roska, 1942, 171, nr.146; Petrescu-Dîmboviţa, 1977, 63.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

numără printre primii care menţionează vestigiile, atribuite ulterior culturii Wietenberg, descoperite în cunoscuta staţiune arheologică a acestei culturi de la Derşida, punctul *„Dealul lui Balotă"*[17] Nu lipsesc nici relatările despre descoperiri din vestul fostului comitat Sălaj, din localităţi aflate actualmente pe teritoriul administrativ al jud. Satu Mare. Este vorba despre depozitul de bronzuri descoperit la Căuaş (depozitul Căuaş I) publicat prima dată de către Fetzer în 1896, [18] precum şi de o serie de piese neolitice şi din epoca bronzului descoperite la Tăşnad.[19]
Deşi poate fi sesizată o anumită predilecţie pentru descoperirile preistorice, Fetzer menţionează adesea şi descoperiri mai recente, precum mormântul avar descoperit la Căuaş, [20] ceramica medievală timpurie descoperită la Nuşfalău, în punctul *Lapiş,*[21] ori piesele medievale de armament descoperite pe *„Măgura Şimleului"*[22] sau tezaurul descoperit la Şumal, compus din monede şi medalii bătute în vremea conflictului dintre curuţi şi lobonţi, la începutul sec. XVIII-lea.[23]

Autorul nu se rezumă doar la descrierea pieselor descoperite. Adesea face referiri la analogii pentru unele dintre piesele prezentate, ceea ce dovedeşte cunoaşterea unei bibliografii arheologice de bază la care de altfel face trimitere. Dintre autorii citaţi menţionăm pe: Romer Flóris - Öskori Mürégészet; Hoernes - Urgeschichte; Ortvay Tivadar, József Hampel - A bronzkor emlékei Magyarhonban; Nagy Gézá; János Szendrei - Magyar Hadtörtenete Emlékek, etc.

J.F. Ferencz s-a impus nu doar ca un precursor al cercetării arheologice în zona Şimleului, ori ca un colecţionar pasionat şi atent la detalii. Paginile lui îşi găsesc loc nu doar într-o lucrare rezervată istoricului cercetărilor arheologice din Sălaj. Informaţia transmisă, citită cu atenţie pentru detaliile descriptive poate fi exploatată şi actualmente în sens ştiinţific. Soarta antichităţilor adunate de Fetzer în colecţia şcolii unde a predat a rămas necunoscută. Colecţia a avut de înfruntat evenimentele celor două războaie mondiale, dar şi nepriceperea sau lipsa de interes a unora dintre cei care au gestionat soarta învăţământului şimleuan în cei peste 100 de ani de la adunarea pieselor de către Fetzer. Unele piese ar fi putut ajunge în actualele colecţii ale unor instituţii de învăţământ din Şimleu Silvaniei (Liceul „Simion Bărnuţiu", Şcoala Gen. nr. 1). În anul 1994 când am prelucrat aceste colecţii am putut constata că nu mai existau nici măcar piese menţionate în urmă cu 25 de ani de către S. Dumitraşcu.[24] Actualele colecţii sunt nesemnificative sub aspect cantitativ şi conţin mai ales fragmente ceramice diverse, cărora în multe cazuri nu li se cunoaşte nici măcar locul descoperirii.[25]

[17] Fetzer, 1896 B, p. 429-430.
[18] Idem, 1896 A, 191-192.
[19] Idem, 1898, 417-418.
[20] Idem, 1897A, 435.
[21] Idem, 1910, 70.
[22] Idem, 1901, 55.
[23] Idem, op. cit., 57.
[24] Dumitraşcu / Căbuz, 1971, 28, nt. 12 - trei piese de bronz din depozitul de la „Marca".
[25] Bejinariu, 1994, 11-24; Idem, 1995, 17-37.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bibliografie

Acsádi / Kiss 1995	E. Acsádi / A. Kiss, *Die Bestimmung des Fundortes des Scatzfundes I und II von Şimleu Silvaniei (Szilágysomlyó)*, în Acta M.P., XIX, 1995, p.89-91.
Bejinariu 1994	I. Bejinariu, *Materiale arheologice preistorice din colecţia Şcolii Generale nr. 1, Şimleu Silvaniei*, în Acta M.P., XVIII, 1994, p.11-24.
Bejinariu 1995	I. Bejinariu, *Materiale arheologice preistorice din colecţia Liceului „Simion Bărnuţiu" din Şimleu Silvaniei*, în Acta M.P., XIX, 1995, p.17-38.
Dumitraşcu / Căbuz 1971	S. Dumitraşcu, I. Căbuz, *Descoperiri arheologice la Şimleu Silvaniei*, în Lucrări Ştiinţifice, Oradea, 1971, p. 25-30.
Fetzer 1896	J.F. Fetzer, *A Szilágyvármegyei leletekröl*, în Arch..Ért.,16, 1896, p.60-65.
Fetzer 1896 A	J.F. Fetzer, *Érkávási bronzlelet*, în Arch. Ért., 16, 1896, p.191-192.
Fetzer 1896 B	J.F. Fetzer, *A Kisderzsidai leletekröl*, în Arch. Ert., 16, 1896, p.429-430
Fetzer 1897	J. F. Fetzer, *Szilágysági régiségekröl*, în Arch. Ért.,17, 1897, p.356-359.
Fetzer 1897 A	J. F. Fetzer *Szilágysági régiségekröl*, în Arch. Ért., 17, 1897, p.435-436.
Fetzer 1898	J.F. Fetzer, *Szilágysági leletekröl*, în Arch. Ért., 18, 1898, p.416-423.
Fetzer 1899	J.F. Fetzer, *Szilágysági leletekröl*, în Arch. Ért., 19, 1899, p.260-264.
Fetzer 1901	J. F. Fetzer, *Szilágysági leletekröl*, în Arch. Ért., 21, 1901, p.55-57.
Fetzer 1910	J.F. Fetzer, *Szilágysági leletekröl*, în Arch. Ért., 30, 1910, p.69-71.
Kiss / Bernhard-Walcher 1999	A. Kiss, A. Bernhard-Walcher, Szilágysomlyó. A gepida királyok aranykincsei, Budapest, 1999.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Lucăcel 1977 V. Lucăcel, *Douăzecişicinci de ani de activitate a Muzeului de Istorie şi Artă din Zalău*, în Acta M.P., I, 1977, p.23-33.

Németi 1999 J. Németi, Repertoriul arheologic al zonei Careiului, Bucureşti, 1999.

Petrescu-Dîmboviţa 1977 M. Petrescu-Dîmboviţa, Depozitele de bronzuri din România, Bucureşti, 1977.

Roska 1942 M. Roska, Erdély régészeti repertóriuma I, Öskor-Thesaurus antiqitatum Transilvanicarum, I, Praehistorica, Koloszvár, 1942.

Vlassa 1969 N. Vlassa, *Noi documente privind descoperirea primului tezaur de la Şimleu Silvaniei*, în SCIV, 20, 1, 1969, p.151-159.

Wagner 1980 E. Wagner, *Preocupări de arheologie în judeţul Sălaj oglindite în documente din anii 1870-1950*, în Acta M.P., IV, 1980, p.665-703.

J.F. FETZER - ANTIQUITIES COLLECTOR AND AMATEUR ARCHAEOLOGIST FROM SĂLAJ COUNTY TO THE END OF THE XIX-TH - BEGINNING OF THE XX-TH CENTURY

Summary

The study presents few dates about the contributions of J. F. Fetzer (probably teacher to Şimleu Silvaniei between 1890-1910) to the archaeological discoveries from former Sălaj county (before 1918). Between 1896 and 1910 Fetzer has published in *Archaeológiai Értesitö* few studies about the archaeological discoveries from excavations and accidental discoveries from „*Măgura Şimleului*" area, and another localities from Sălaj.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ASPECTE NAVALE ALE IEŞIRII TURCIEI DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Olimpiu Manuel Glodarenco

Clauzele navale esenţiale ale armistiţiului semnat la 30 octombrie de amiralul Calthorpe şi de reprezentanţii guvernului turc au fost următoarele[1]:

- deschiderea Dardanelelor şi a Bosforului, şi liberul acces la Marea Neagră;
- ocuparea militară de către aliaţi a forturilor din Dardanele şi din Bosfor;
- predarea tuturor navelor de război aflate la aceea oră în apele turceşti;
- comunicarea tuturor informaţiilor în legătură cu câmpurile de mine;
- obligarea Turciei de a înceta orice relaţie cu Puterile Centrale.

1. Intrarea aliaţilor în Constantinopol. La 4 noiembrie, amiralii Calthorpe şi Amet au primit de la guvernele lor ordinul de a conduce forţele lor navale la Constantinopol, de îndată ce puteau face acest lucru în cea mai deplină securitate. Imediat au început acţiunile de dragare între Imbros şi Marea Marmara, care au durat nouă zile: 13 dragoare britanice au scot 180 de mine aliate şi 480 de mine duşmane[2].

La 12 noiembrie, escadrele franceză şi cea engleză, împreună cu nave italiene şi greceşti, au început trecerea prin Dardanele şi au ajuns, pe 13 noiembrie 1918, dimineaţa, în faţa Constantinopolului. În ciuda opoziţiei guvernului britanic care, în negocierile de armistiţiu, se angajase să nu lase să intervină decât trupe britanice şi franceze, un batalion italian a fost trimis la Constantinopol, la începutul lui februarie 1919. Executarea clauzelor navale ale armistiţiului nu a întâmpinat nici o dificultate, toată flota otomană fiind sechestrată în Cornul de aur şi neutralizată. Vasul german GÖEBEN a fost dezarmat la Ismid, submarinul TURQUOISE a fost predat Franţei, iar submarinele germane au fost repartizate între marinele aliate[3].

La sfârşitul lui decembrie s-a creat, la Constantinopol, o bază navală pentru aprovizionarea cu alimente a forţelor navale din Bosfor şi din Marea Neagră, a armatelor de pe Dunăre şi din România. Au fost deschise, astfel, baze secundare la Varna, Constanţa, apoi la Sevastopol, Odesa şi Tendra. Baza de la Salonic şi-a pierdut, treptat, din importanţă, pe măsură ce a sporit rolul bazei de la Constantinopol, astfel încât Salonicul a ajuns, într-un final, să joace rolul de staţie de coordonare a traficului naval. La 17 ianuarie 1919, Divizia de Salonic a redevenit Divizia navală din Orient, sub comandamentul contraamiralului

---

[1] Z. A. B. Zeman, *A Diplomatic History of the First World* War, Weidenfeld & Nicolson, London, 1971, p. 378-379.

[2] Pierre Belleroche, *Histoire de la guerre aero-navale*, Sagittaire, Cours de Vieux-Port, Marseille, 1943, p. 472.

[3] *Ibidem*, p. 473.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Exelmans. Scopul principal al noii organizaţii a fost acela de a asigura serviciile de ariergardă armatelor aliate din Orient, aprovizionarea cu alimente şi transportul trupelor, al armamentului şi de a gestiona navele de comerţ rechiziţionate în vederea acestui obiectiv[4].

La Constantinopol s-au reunit un înalt comisar pentru Marea Britanie (amiralul Calthorpe), un altul pentru Franţa (amiralul Amet), un al treilea pentru Italia şi un însărcinat cu afaceri grec care au format o comisie care să controleze punerea în execuţie a clauzelor armistiţiului; de asemenea, fiecare urmărea interesele naţiunii pe care o reprezenta. Iniţiativele luate de autorităţile militare şi navale britanice în legătură cu subiectele de interes general, fără a se raporta la *Comisie*, au determinat guvernul francez să numească un înalt-comisar, apoi să transfere la Constantinopol Cartierul general al generalului Franchet d'Espérey, comandantul şef al armatelor aliate din Orient[5].

La 8 februarie 1919, generalul d'Espérey şi-a făcut o intrare solemnă în capitala otomană. Din acel moment, el a preluat comanda tuturor forţelor terestre şi navale prezente în Bosfor, în Marea Marmara şi Dardanele, pentru orice acţiune necesară în caz de tulburări. Înalţii-comisari şi-au păstrat relaţiile directe cu guvernul otoman pentru toate problemele diplomatice, comerciale şi financiare[6].

2. Ocuparea portului Smirna. Acţiunile de dragare a minelor în portul Smirna au fost începute la 4 noiembrie 1918 cu 3 nave de dragaj franceze. Întrerupte în urma pierderii vasului CAUDAN, care a dispărut împreună cu întregul echipaj aruncat în aer de o mină, lucrările de dragare au reînceput la sfârşitul lui decembrie şi au fost terminate în martie 1919; 158 de mine au fost scoase din mare[7].

La Smirna, încă de la începutul lui 1919, a domnit a anumită agitaţie, cauzată de maşinaţiile agenţilor italieni şi greci, puţin cam prea îndrăzneţi. O afacere legată de impunerea *manu militari* a pavilionului italian la un spital austro-ungar aflat sub pavilion francez a determinat trimiterea la Smirna a cuirasatului DÉMOCRATIE iar, după câteva zile, a cuirasatului italian REGINA ELENA. Calmul a fost restabilit graţie bunăvoinţei autorităţilor turceşti care s-au străduit să liniştească spiritele[8].

Incertitudinea privind vilaietul Smirna a creat nemulţumire în rândurile populaţiei. Pentru că tutela grecească nu a fost acceptată, italienii şi-au oferit protecţia care nu a fost, nici ea, acceptată[9].

La 16 aprilie, sosirea la Smirna a cuirasatului elen AVEROFF a provocat o oarecare efervescenţă în colonie, iar Italia a trimis, la rândul ei, cuirasatul DUILIO. Brusc, la 10 mai, *Consiliul suprem de război* a decis ca trupe greceşti să ocupe oraşul, *în conformitate cu articolul VIII din armistiţiu, dată fiind lipsa de securitate*

[4] *Ibidem*, p. 475.
[5] R. Hough, *The Great War at Sea 1914-1918*, Oxford University Press, Oxford, 1983, p.365-367.
[6] *Ibidem*, p. 371.
[7] P. Halpern, *A Naval History of World War I*, Naval Institute Press, Annapolis, 1994, p. 498.
[8] *Ibidem*, p. 499.
[9] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

care domneşte la Smirna şi în împrejurimi. Consiliul a precizat că în fortificaţiile de la intrare trebuia să se instaleze, mai întâi, detaşamentele *Paris* şi *Ernest Renan* aşteptate pe 12 mai. Francezii urmau să protejeze debarcarea trupelor greceşti, iar amiralul Calthrope s-a deplasat la Smirna pe cuirasatul IRON-DUKE[10].

Georges Leygues a făcut remarca potrivit căreia sarcina rezervată marinarilor francezi era extrem de ingrată, pentru că doar ei erau expuşi să cadă în mâinile turcilor, declarând că această responsabilitate trebuia să şi-o asume toţi aliaţii şi, de aceea, a propus ca detaşamente ale tuturor navelor aliate să participe la operaţie. *Consiliul* a decis, atunci, ca detaşamente engleze, franceze, italiene şi greceşti să ocupe fortificaţiile, operaţie care s-a executat la 14 mai fără dificultate, toate bateriile fiind abandonate. O divizie elenă a debarcat pe 15 mai şi a avut loc un schimb de focuri cu otomanii care a durat aproximativ două ore, după care au urmat numeroase încăierări şi jafuri de magazine turceşti. Prezenţa trupelor greceşti la Smirna a provocat, în mediile turceşti din Constantinopol, o desperare iritată. Turcii au apreciat că Articolul VIII nu era deloc aplicat, în ochii lor, ocupaţia greacă şi nu cea interaliată însemnând cedarea definitivă a Smirnei guvernului elen, ceea ce ei nu puteau accepta[11].

La Budrum, Marmarice şi Makry, la fel ca şi în Golful Scala Nova de lângă Smirna, italienii au debarcat mereu trupe, ceea ce i-a neliniştit foarte tare pe greci. La 21 mai, forturile pe care le ocupau aliaţii au fost cedate grecilor, iar amiralul Calthrope s-a întors la Constantinopol. Dominaţia elenă s-a întins tot mai mult, până departe, în Magnezia, Aidin şi Nazili, trecând, astfel, cu mult dincolo de deciziile *Consiliului suprem* comunicate autorităţilor turceşti. Delegaţia otomană la Conferinţa de pace a adresat preşedintelui o serie de proteste formale şi ameninţătoare[12].

La 18 iulie, *Consiliul suprem* a fixat linia care trebuia să separe zonele de ocupaţie italiene de cele greceşti. În acelaşi timp, s-au multiplicat atacurile naţionaliştilor turci contra posturilor şi soldaţilor greci izolaţi. Aidin a fost, aproape în întregime, distrus, numeroase sate fiind incendiate şi jefuite.

După o lungă anchetă, care a durat de la 12 august până la 6 octombrie, o *Comisie interaliată* a depus concluzii net defavorabile trupelor greceşti: prezenţa lor, care nu ar fi trebuit să se materializeze decât strict pentru menţinerea ordinii, a căpătat caracteristicile unei anexări absolut contrare respectului celorlalte naţionalităţi. Concluzia cerea înlocuirea trupelor greceşti cu trupe aliate. Într-o scrisoare din 18 noiembrie, *Consiliul suprem* a amintit lui Venizelos că ocupaţia Smirnei a fost, întotdeauna, considerată ca o măsură provizorie şi Conferinţa de pace va decide soarta diferitelor regiuni ale Imperiului Otoman[13].

[10] R. Hough, *op. cit.*, p.378-379.
[11] *Ibidem*, p. 385.
[12] *Ibidem*, p. 388.
[13] *Ibidem*, p. 392.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În tratatul de la Sevres (10 august 1920), soarta Smirnei a fost prezentată destul de ambiguu. Articolul 69 stipula, într-adevăr că *oraşul Smirna şi teritoriile descrise la articolul 66 rămân sub suveranitatea otomană; totuşi, Turcia transferă guvernului elen exerciţiul drepturilor sale de suveranitate asupra oraşului Smirna şi menţionatele teritorii*[14].

Tratatul de la Sevres nu a fost ratificat de adunarea de la Agora, Turcia rămânând în stare de război. Trupele naţionaliste conduse de Mustafa Kemal Paşa au străpuns frontul grecesc la Afium Kara Hissar, pe 26 august 1922. La 9 septembrie, trupele greceşti au evacuat, complet şi definitiv, vilaietul şi oraşul Smirna unde, pe data de 13, a izbucnit un incendiu devastator. Tratatul de la Lausanne (1 februarie 1923) a consacrat victoria armatelor otomane, toată Asia Mică rămânând teritoriu turcesc[15].

3. Problema zonelor de influenţă din Siria. La 6 octombrie 1918, armatele turceşti au evacuat Libanul şi Siria, iar contraamiralul Varney, comandantul Diviziei de Siria, a rămas la Beirut. Nave de luptă franceze au ajuns, pe 12, la Tripoli şi pe 13 la Latakieh. Pe 13 noiembrie, Alexandrette a fost ocupată de trupele franceze aduse din Beirut pe vasele aparţinând Diviziei de Siria. În cursul acţiunilor de dragaj care au început imediat în faţa intrării în golf, dragorul PAVOT a explodat datorită contactului cu o mină[16].

La Londra, *Comitetul interaliat al blocadei* a decis, pe 17 decembrie, să ridice blocada de pe coastele Siriei, Palestinei şi Mesopotamiei. Estimând că nu trebuia lăsat un comerţ total liber în această zonă, că era nevoie de un comerţ constrâns pentru a evita acumulările de stocuri în aceste ţări şi scumpirea vieţii în Franţa, guvernul francez a ordonat amiralului Gauchet, pe 22 decembrie, să ridice blocada doar între Egipt şi Ras Ibn Hani, la nord de Latakieh[17].

La 6 februarie 1919, *Comitetul* a propus să se ridice blocada de pe coastele Turciei şi Bulgariei, aceeaşi măsură fiind luată pe 21 februarie pentru toate coastele Siriei şi Caramaniei. Rămânea dreptul de vizită pentru toate navele cu destinaţie spre porturile duşmane, pentru a putea fi confiscate transporturile de materiale de război[18].

Soluţionarea problemei siriene a fost lungă şi laborioasă, din cauza lipsei de precizie a originilor ei şi a zelului, uneori supărător, al unor reprezentanţi ai guvernului britanic. Litigiul a fost dominat de acordul franco-britanic din 1916, numit *acordul Sykes - Picot*, care împărţea teritoriile cuprinse între coastele Siriei şi Golful Persic în trei zone: zona costieră a Siriei şi a Ciliciei atribuită Franţei, Mesopotamia de Jos atribuită Angliei şi, între acestea două, un regat arab împărţit în două părţi, partea de nord plasată sub influenţa Franţei, şi cea de sud sub a Angliei[19].

---

[14] D. Lloyd George, *War Memoirs*, vol. 2, Odhams Press, London, p. 394.

[15] Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919*, Hutchinson, London, 1922, p.459-462.

[16] S. W. C. Pack, *Sea Power in the Mediterranean*, Arthur Barker, London, 1971, p. 468.

[17] *Ibidem*, p. 477.

[18] *Ibidem*, p. 479.

[19] G. P. Gooch, *Recent Revelations of European Diplomacy*, Longmans, Green & Co., London, 1940, p. 549.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Tratatul secret din octombrie 1915, dintre Anglia şi marele şerif de la Mecca, promisese acest regat unuia dintre fii şerifului, emirului Fayçal. Atunci când emirul a ajuns la Beirut, la sfârşitul lui octombrie 1918, generalul Allenby, comandantul şef de care depindeau toate autorităţile militare şi civile franceze, a redactat o serie de instrucţiuni privind gestionarea teritoriilor duşmane ocupate, instrucţiuni conform cărora se atribuia administraţiei şerifului partea numită *regatul arab*, prevăzută în *acordul Sykes-Picot*, dar şi o parte din zona franceză de un interes capital: districtele Baalbeck, Racheya şi Bekka, regiuni de culturi indispensabile vieţii din Liban[20].

Ostilitatea libanezilor şi a creştinilor, în general, contra autorităţii unui principe arab, a provocat o reacţie brutală a musulmanilor. De fapt, aceştia aveau o încredere limitată în Fayçal, chiar plină de animozitate, de exemplu, atunci când a decretat serviciul militar obligatoriu; rezultatul acestei măsuri a fost că în ţară au apărut numeroase bande de briganzi înarmaţi. Dezordinea părea că nu se mai sfârşeşte: libanezii şi sirienii întrebau ce făcea Franţa care nu era reprezentată de nici o forţă militară. Abia la 15 septembrie 1919, un acord între Clemenceau şi Lloyd George a înlocuit trupele britanice cu trupe franceze în zona franceză limitată prin *acordul Sykes-Picot* (zona albastră). Dar, atunci când generalul Gouraud a sosit la Beirut, la 21 noiembrie, generalul Allenby i-a comunicat un ordin al guvernului său, confirmat ulterior de premierul Clemenceau, ordin prin care regiunea Bekka nu trebuia ocupată de trupele franceze. Într-adevăr, guvernul francez pregătea, în acel moment, un acord secret cu Fayçal, prezent la Paris, care afirma că era complet de acord cu ideea de a colabora cu Franţa[21].

Fayçal s-a întors la Beirut pe 14 ianuarie 1920. Lăsându-se influenţat de partidul extremist sirian, el s-a proclamat rege al Siriei la Damasc, la 8 martie. La începutul lui aprilie, generalul Gouraud a arestat şapte consilieri administrativi din Liban care, însărcinaţi de Fayçal, se duceau spre Damasc pentru a cere ataşarea Libanului la regatul sirian şi excluderea Franţei din întreaga Sirie. La 14 iulie 1920, Gouraud i-a adresat lui Fayçal un ultimatum, cerând garanţii imediate, ultimatum care expira la data de 20 iulie. În aceste condiţii, trupele franceze s-au îndreptat spre Damasc, au pus pe fugă două divizii ale şerifului Fayçal care, de asemenea, a fugit, iar Damasc-ul a fost ocupat, fiind, apoi, urmat de Alep şi Homs[22].

În Cilicia, trupele franceze au înlocuit, în decembrie 1919, trupele britanice din zona albastră. Atacate de trupele *kemaliste*, din lipsă de materiale şi de hrană, ele a trebuit să evacueze Marakech-ul, apoi Urfa şi Aintab, în februarie 1920. Reîntărite, acestea au recucerit Aintab, iar Mustafa Kemal a propus un armistiţiu de 20 de zile, armistiţiu acceptat de Gouraud la 30 mai. Cu o jumătate de oră înainte de încetarea acestui armistiţiu, la 18 iunie, *kemaliştii* au reluat ostilităţile şi au atacat Mersina, care a fost salvată graţie tunurilor de pe navele franceze din radă.

[20] *Ibidem*, p. 562.
[21] *Ibidem*, p.563-567.
[22] *Ibidem*, p. 567.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Trupele franceze au rezistat cu greu până în octombrie 1920, moment în care nimicirea Armatei de Orient a îngăduit trimiterea de întăriri în Siria şi Silicia[23].

Tratatul de la Sevres (10 august 1920) a restrâns zona franceză care, din acel moment, a fost limitată la nord de o linie est-vest care lasă Turciei localităţile Adana şi Marakech. Acest tratat nu a fost ratificat de Angora şi ostilităţile au continuat. În februarie 1921, generalul Gouraud a recucerit Aintab. Acordul de la Angora a pus capăt stării de război între Franţa şi Turcia şi a fixat, definitiv, limitele influenţei franceze care urmau a fi ratificate prin tratatul de la Lausanne, la 24 iulie 1923[24].

Tratatul de la Lausanne a eliminat regatul arab prevăzut prin *acordul Sykes-Picot*, nerecunoscând decât o zonă plasată sub mandat francez care cuprindea Damasc şi Homs, o zonă sub mandat englez în Mesopotamia, şi regatul Iraq, acordat de englezi lui Fayçal. Italia a primit insulele din arhipelagul Dodecanez, din Marea Egee, iar Anglia a primit Ciprul; Turcia a renunţat la toate drepturile asupra Egiptului şi Sudanului. O convenţie anexă a tratatului a fixat regimul strâmtorilor Bosfor şi Dardanele, acordând, tuturor, libertatea de trecere şi de navigaţie[25].

NAVAL ASPECTS OF TURKEY OUT OF WORLD WAR

Abstract

The treaty eliminated the Arab kingdom covered by the agreement Sykes-Picot. It acknowledged only one area placed under French mandate which included Damascus and Homs, an area mandated by English in Mesopotamia and Iraq kingdom, the British gave to Faycal. Italy received the Dodecanese islands in the Aegean archipelago and Britain received Cyprus. Turkey renounced all rights in Egypt and Sudan. An agreement attached annex of the treaty set the rules of Bosporus and Dardanelles straits, giving all the freedom of movement and navigation.

[23] *Ibidem*, p. 569.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*, p. 572.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

UN JETON INEDIT DESCOPERIT LA ORĂŞTIE

Ioan Alexandru Bărbat

Modul de funcţionare a sistemele economice existente pe plan local după a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Transilvania sunt puţin cunoscute. În acest context trebuie precizat şi caracterul prezentului studiu, axat pe publicarea unei piese din interiorul unei ştiinţe puternic înrudite cu domeniul numismaticii, exonumia. Pentru a fi mai exact, este vorba de o categorie aparte de piese ce sunt cunoscute în limbajul de specialitate drept jetoane.

Jetonul pe care îl prezentăm rândurile ce urmează a fost descoperit în urmă cu 11 ani la Orăştie, pe str. Gh. Doja[1] (fig. 1).

Descrierea jetonului.

Valoarea: 50, diam. 23,6 mm, 2,23 g.

AV: Este marcată valoarea 50

RV: Sus în semicerc [RU]DOLF. KAESS.

La mijloc-motiv vegetal (crin stilizat?), iar jos, tot în semicerc - BROOS (Orăştie).

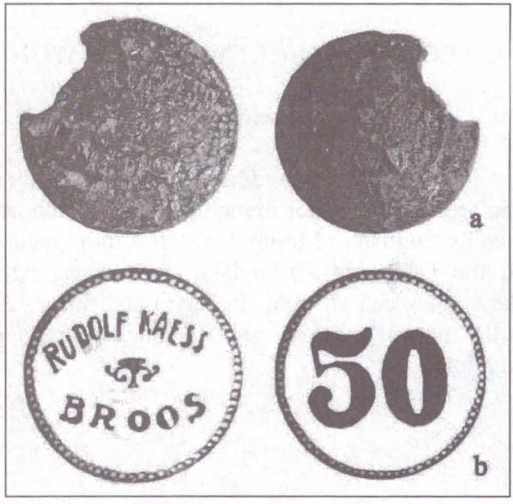

Fig. 1

Jetonul descoperit este fragmentar, de pe reversul lui lipsind astăzi prima literă a prenumelui şi aproximativ jumătate din a doua. Cu toate acestea, am reîntregit relativ uşor legenda emitentului, era vorba despre Rudolf Kaess.

[1] Jetonul a fost recuperat de către d-nul prof. Ioan Bărbat, în urma unor lucrări agricole, oferindu-l spre publicare. Cu acest prilej, îi aducem din nou mulţumirile noastre.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Materialul din care a fost confecţionată piesa este, după toate aparenţele, zinc peste care s-a turnat un strat subţire de argint. La o analiză mai atentă se poate observa faptul că tehnologia de batere a acestei piese este net inferioară monedelor, pentru cazul jetonului de faţă. Legenda jetonului este însoţită de reprezentarea unui crin schematizat[2].

Asemănătoare unei monede, jetonul avea în epocă o denumire pentru a desemna valoarea monetară înscrisă pe reversul acestuia (50), din păcate nu o cunoaştem. Cert este că acest gen de piese indiferent de perioadă aveau o putere circulatorie izolată, în special în cadrul instituţiei emitente[3]. Jetoanele aveau rolul de a substitui moneda oficială în anumite cazuri, deşi cursul lor nu era unul tocmai legal, avantajând în special patronul instituţiei sau întreprinderii care emitea aceste piese metalice[4].

Singurul industriaş din Orăştie care mai oferea, pe lângă moneda austro-ungară, jetoane drept plată a fost Friedrich Schulleri. Acesta şi-a desfăşurat activitatea economică în aceeaşi perioadă cu R. Kaess, adică, după a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Din catalogul jetoanelor româneşti editat de Erwin Schäffer, jetoanele ce figurează la numărul 544, aparţin întreprinzătorului Friedrich Schulleri[5].

Izvoare istorice despre Rudolf Kaess. Informaţia istorică despre industriaşul orăştian de etnie săsească, R. Kaess este încă destul de săracă până la acest moment, din bibliografia mai veche informaţiile sunt destul de lapidare. În schimb, semnalăm faptul că presa locală de la finalul secolului al XIX-lea şi de la începutul celui următor îi acordă în câteva rânduri atenţia. Nu de puţine ori îl vedem în postura de a-şi face reclamă la produsele pe care le distribuia sau pe care dorea să le achiziţioneze pe piaţa locală, în ziarele existente la acea vreme în Orăştie[6].

A doua jumătate a secolului al XIX-lea corespunde, pe meleagurile orăştiene, cu afirmarea primelor întreprinderi locale, aşa cum este cazul unităţilor economice deţinute la acea vreme de R. Kaess, ce constau în o fabrică de gips şi o moară cu aburi[7].

Nu ştim în ce măsură moara cu aburi şi fabrica de gips i-au adus venituri substanţiale, dar spre finalul secolului al XIX-lea îl găsim trecut printre membrii deponenţi la banca săsească Vorschussverein din Orăştie, mai precis în perioada 23 iulie 1891- 1 ianuarie 1899[8].

---

[2] Pentru simboluri heraldice a se vedea lucrarea lui Báró Nyáry Albert, A heraldika vezérfonala, Budapest, 1886, V. Tábla/39.

[3] Puteau să fie cumpărate bunuri numai de la instituţia care îi oferea salariatului acest tip de „monedă", astfel banii se întorceau din nou în interiorul instituţiei în favoarea proprietarului acesteia.

[4] M. Jar, Multiplele feţe ale jetoanelor, în Colecţionarul Român, nr. 7, 2006, p. 12-13.

[5] E. Schäffer, Jetoane, Rumänien-Romania, Wertmarken und Zeichen, Semne valorice şi mărci, Ed. Corvin, Deva, 2003, p. 279-280.

[6] Este vorba în special despre ziarele "Revista Orăştiei", "Bunul Econom" şi "Libertatea".

[7] Revista Orăştiei, nr. 35, 1896, p. 151; I. Iliescu, T. Istrate, Orăştie 750 de ani, p. 108; A. E. Dörner, V. Ionaş, I. Lazăr, M. Căstăian, Orăştie 775, Ed. Omnia, Deva, 1999, p. 71.

[8] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Hunedoara, Filiala Deva, Fond Banca Vorschussverein Orăştie, nr. 23, Registru de conturi pentru membrii 1879-1896, f. 469.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Spre finalul secolului al XIX-lea îl întâlnim pe R. Kaess în câteva reclame publicate de gazetarii „Revistei Orăştiei", pe ultima pagină a ziarului, în spaţiul editorial dedicat reclamelor întreprinzătorilor particulari. Este foarte interesant mesajul de întâmpinare ale acestor anunţuri în presă, din care spicuim următoarea frază: „Prima moară de aburi în Orăştie", în continuare anunţul din ziarul „Revista Orăştiei" face precizări cu privire la preţul sacilor cu făină. Sacii, de două categorii (mici şi mari), erau gratuiţi la cumpărarea făinii, iar ca o bonificaţie, se puteau răscumpăra de la unitatea care îi distribuia[9] (fig. 2).

Un alt anunţ oferit de data aceasta bilingv, atât în limba română cât şi în cea germană, menţiona faptul că primeşte oferte de cărbuni de piatră[10] (fig. 3). Această informare probabil a fost efectuată în condiţiile în care, deţinând o moară cu aburi şi ulterior un stabiliment pentru producerea curentului electric, funcţionarea acestora, se baza pe brichetele de cărbune.

Legat de aceste anunţuri din presa locală, este interesant că numai în „Revista Orăştiei", întâlnim câteva aspecte legate de morărit. Reclamele date de R. Kaess, întăresc încă o dată ideea conform căreia, el a fost primul orăştian care a deţinut o moară, ce funcţiona pe baza forţei motrice a aburului. Iar în ziarul „Libertatea", se rezumă a da o înştiinţare privind ofertele pe care le-ar putea primi din partea celor care doresc să vândă brichete de cărbune[11].

Alte informaţii despre zona în care era amplasată moara burghezului orăştian, le aflăm dintr-un anunţ în ziarul „Libertatea". Articolul precizează, că în urma unei şedinţe a comunităţii orăşeneşti, s-a hotărât ridicarea unui pod în zona morii lui R. Kaess[12]. Pe teritoriul de azi al municipiului Orăştie, putem presupune că moara lui R. Kaess se afla în zona cartierului Zăvoi lângă Canalul Morii, din informaţiile cu caracter oral care circulă în zonă.

O etapă importantă în activitatea economică desfăşurată de întreprinzătorul de etnie săsească, este legată de înfiinţarea unui stabiliment pentru producerea energiei electrice şi contractul pe care îl încheie acesta cu Banca „Ardeleana" din localitate, privind distribuţia energiei electrice[13]. Situaţia are o conotaţie istorică importantă în condiţiile în care la începutul secolului al XX-lea majoritatea localităţilor din Transilvania şi România erau neelectrificate, iar unităţile economice care beneficiau de această facilitate erau puţine.

---

[9] Revista Orăştiei, nr. 36, 1895, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 44, 1895, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 45, 1895, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 47, 1895, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 48, 1895, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 49, 1895, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 51, 1895, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 52, 1896, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 1, 1896, p. 4; Revista Orăştiei, nr. 3, 1896, p. 12; Revista Orăştiei, nr. 22, 1896, p. 98; Revista Orăştiei, nr. 26, 1896, p. 114;

[10] Libertatea, nr. 17, 1902, p. 4.

[11] Datele privind anunţurile oferite în presa de la Orăştie de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi de la începutul celui următor de către R. Kaess, au fost obţinute pe baza organelor de presă avute la îndemână „Revista Orăştiei" (1895-1898) şi „Libertatea" (1902-1904).

[12] Libertatea, nr. 28, 1902, p. 3.

[13] I. Frăţilă, N. Wardeger, M. Cerghedean, Şt. Marinescu, V. Ionaş, M. Andriţoiu, Îndrumător în Arhivele Statului Hunedoara, Bucureşti, 1972, p. 71.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Un anunţ interesant din ziarul „Libertatea" aminteşte că George Oprean, funcţionar la Banca „Ardeleana", şi-a achiziţionat o maşină de îmblătit electrică. Acest utilaj funcţiona cu ajutorul firului tras de la stabilimentul electric deţinut de R. Kaess. Tot aici se precizează că s-a tras firul de la stabilimentul electric până în satul Căstău, astfel, maşina domnului G. Oprean putea funcţiona şi în această locaţie[14].

Principalul organ de presă din Orăştie de la finalul secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, care se axa pe probleme economice, era ziarul „Bunul Econom". Din numerele pe care le-am avut la dispoziţie, am obţinut informaţii preţioase legate de întreprinderea burghezului orăştian.

Primele detalii despre finanţarea stabilimentului electric al lui R. Kaess şi a morii sale, ne sunt oferite de raportul efectuat de Banca „Ardeleana" şi dat publicităţii în anul 1901, în prima parte a lunii iunie. Contul curent a crescut, iar Banca „Ardeleana" se oferă să finanţeze cele două întreprinderi ale sasului orăştian, pe o perioadă de 30 de ani[15].

La data de 12 ianuarie 1902 suntem informaţi cu privire la înlocuirea vechii maşini ce producea electricitate, în decurs de o săptămână, cu una nouă, acest lucru efectuându-se de către Banca „Ardeleana" şi R. Kaess din localitate. Noua maşină achiziţionată era de două ori mai performantă ca cea de dinainte în producţia de energie electrică. Tot din acest anunţ aflăm, că datorită numărului mare de instalaţii electrice ce s-au legat la stabilimentul lui R. Kaess, vechea maşină pentru produs electricitate nu mai era compatibilă[16].

Alt articol interesant apărut la o lună de zile după cel ce anunţa instalarea noii maşini de produs electricitate, ne oferă o serie de detalii legate de impactul pozitiv pe care la avut pornirea noi instalaţii electrice, asupra celor care se foloseau de întreprinderea electrică. În acelaşi material ne sunt oferite date tehnice legate de modul de funcţionare şi capacitatea maşinii electrice[17].

Numărul 9 al gazetei economice orăştiene, din 1902, cuprinde „Raportul Direcţiunii" al Băncii „Ardeleana", pe anul 1901, unde găsim noi date despre contractul încheiat între bancă şi industriaşul orăştian de naţiune săsească.

Suma la care s-au ridicat investiţiile în întreprinderea electrică este mai mare cu 75.670,06 coroane. În acelaşi raport este justificată suma, prin faptul că, într-un timp scurt, contractul dintre cele două părţi (Banca „Ardeleana" şi R. Kaess) fiind încheiat abia la 31 august 1901, s-a reuşit obţinerea unui profit de 7,7% după primul an de gestiune[18].

Din contul bilanţului aflăm că Banca ‚Ardeleana" avea active în valoare de 235.398 coroane şi 85 fileri, la întreprinderea electrică ce aparţinea lui R. Kaess. La rubrica dedicată conturilor profiturilor şi pierderilor, suntem informaţi că au fost obţinute profituri din întreprinderea electrică în sumă de 15.634 coroane şi 62 fileri[19].

[14] Libertatea, nr. 31, 1902, p. 3.
[15] Bunul Econom, nr. 23, 1901, p. 6.
[16] Bunul Econom, nr. 1, 1902, p. 7.
[17] Bunul Econom, nr. 6, 1902, p. 6.
[18] Bunul Econom, nr. 9, 1902, p. 6.
[19] Bunul Econom, nr. 9, 1902, p. 7.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În al XVII-lea an de gestiune al Băncii „Ardeleana", din raportul direcţiunii pe anul 1902, aflăm că, din împrumuturile acordate de instituţia bancară, 54.802,07 coroane s-au îndreptat către proprietarul stabilimentului electric, R. Kaess. Acesta, în urma investiţiei efectuate de către bancă, a achiziţionat o nouă maşină pentru produs electricitate. În acelaşi raport se mai spune că la data de 31 august 1902, profiturile depăşesc 7%, iar instituţia bancară crede că vor creşte odată cu furnizarea unor noi sume de bani de către întreprinzătorul R. Kaess şi cu ocazia legării altor persoane la stabilimentul său electric[20].

La contul bilanţului, se arată că Banca „Ardeleana" deţine active în valoare de 290.200 coroane şi 92 fileri la întreprinderea patronată de R. Kaess. În privinţa profiturilor realizate de pe urma stabilimentului său electric de către bancă, a reieşit că sunt în valoare de 19.152 coroane şi 02 fileri[21].

Raportul public al Băncii „Ardeleana" pentru anii 1901 şi 1902 ne-a permis culegerea unor noi informaţii despre contractul încheiat între Bancă şi proprietarul R. Kaess. Analizând sub raport economic cifrele, observăm că încă de la 1901, tranzacţia efectuată între Banca „Ardeleana" şi R. Kaess a fost una profitabilă, cel puţin reprezentanţii Băncii „Ardeleana" erau mulţumiţi de sumele care intrau în conturile acesteia, în urma finanţărilor efectuate la stabilimentul electric.

Unităţi economice contemporane. Vechile bresle şi manufacturi vor fi înlocuite treptat şi concurate cu succes de întreprinderile care vor folosi ca mână de lucru masele de populaţie, angajate în procesul de producţie. Odată cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru oraşul Orăştie, putem vorbi de începutul procesului de industrializare, proces ce s-a făcut remarcat prin apariţia şi dezvoltarea unor întreprinderi de mici dimensiuni, dar care au angrenat o parte din populaţia oraşului. În rândurile care urmează îi vom aminti pe cei mai reprezentativi etnici saşi, contemporani cu R. Kaess, care patronau la rândul lor unităţi economice pe teritoriul oraşului Orăştie.

Friedrich Schulleri deţinea din anul 1864 o fabrică de spirt, a cărui cifră de afaceri era ridicată, dacă ţinem cont că produsele erau solicitate şi în afara Transilvaniei[22]. Puţin mai târziu, în 1880, i-a fiinţă „Săpuneria şi lumânăria Mihail Breckner"[23]. Friedrich Wagner era proprietarul unei fabrici de cărămidă şi sticlă din anul 1889, ce se va extinde ulterior[24]. O altă fabrică de cărămidă se deschide în 1898 şi aparţinea lui Robert Fraenk[25].

Toate aceste unităţi economice vor evolua la finalul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea. Ceea ce ştim până la această oră, indiferent de

[20] Bunul Econom, nr. 7, 1903, p. 6.

[21] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Hunedoara, Filiala Deva, Fond Primăria Oraşului Orăştie, Dos. Nr. 14, Raportul Anual şi Încheierea Compturilor pe al XVII-lea an de gestiune, 1902, Orăştie 1903 (Institutul de credit "Ardeleana"); Bunul Econom, nr. 7, 1903, p. 7.

[22] I. Iliescu, T. Istrate, op. cit., p. 97, 108.

[23] Ibidem, p. 97.

[24] Ibidem, p. 98, 108.

[25] Ibidem, p. 98.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

soarta lor economică ulterioară, după primii ani ai secolului la XX-lea, este că au dat „startul industrializării" în zona Orăştiei.

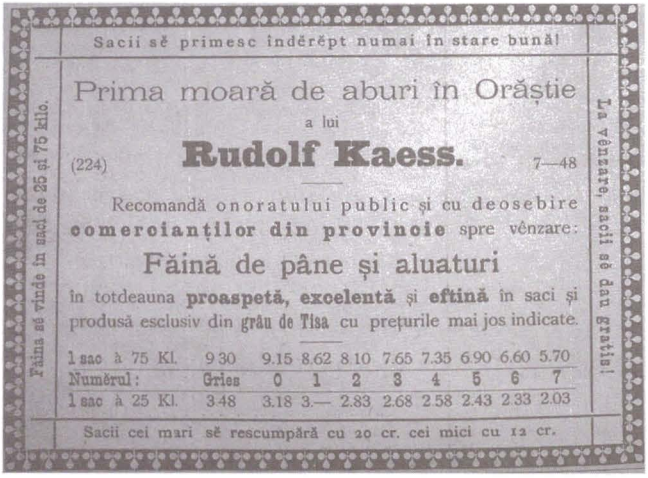
Sacii sĕ primesc indĕrĕpt numai în stare bună!

Prima moară de aburi în Orăștie

a lui

(224) **Rudolf Kaess.** 7—48

Recomandă onoratului public și cu deosebire **comercianților din provincie** spre vênzare:

Făină de pâne și aluaturi

în totdeauna **proaspetă, excelentă** și **eftină** în saci și produsă esclusiv din **grâu de Tisa** cu prețurile mai jos indicate.

1 sac à 75 Kl.	9 30	9.15	8.62	8.10	7.65	7.35	6.90	6.60	5.70
Numĕrul:	Gries	0	1	2	3	4	5	6	7
1 sac à 25 Kl.	3.48	3.18	3.—	2.83	2.68	2.58	2.43	2.33	2.03

Sacii cei mari sĕ rescumpără cu 20 cr. cei mici cu 12 cr.

Făina se vinde în saci de 25 și 75 Kilo.

La vênzare, sacii sĕ dau gratis!

Fig. 2

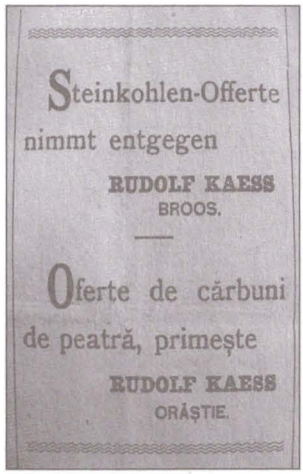
Steinkohlen-Offerte nimmt entgegen

RUDOLF KAESS
BROOS.

Oferte de cărbuni de peatră, primește

RUDOLF KAESS
ORĂȘTIE.

Fig. 3

ENDECKT EINEN NEUEN TOKEN ZU ORĂŞTIE

Zussamenfassung

In dieser kurzen Studie haben wir vorgeschlagen, eine präsentation, der ein Stück der Wissenschaft im Zusammenhang mit der Numismatik,vorbringt Exonumia. Token Gegenstand dieser studie ausgestellt wie die Legende zeigt wurde die Entwickler Rudolf Kaess und Wert von 50. Das token, bis zu diesem Punkt ist einzigartig.

Die Lokale Presse „Revista Orăştiei", „Libertatea" und „Bunul Econom" zeigen der Entwickler von sächsissen abstand, wird indem präsentiert am Ende des XIX Jahrhunderts und dem Beginn der nächsten.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONTRIBUŢIA ROMÂNILOR DIN ZARAND LA ÎNFĂPTUIREA MARII UNIRI DIN 1918

Ioachim Lazăr

În anul 1905, călătorind dinspre Deva spre Brad şi Ţebea, istoricul Nicolae Iorga avea să constate că şi „aici muntele şi toate adâncurile, toate adăposturile, tainiţele şi locurile lui de pândă vorbesc despre o înverşunată luptă pentru viaţa şi libertatea unui neam nenorocit"[1]. Aici „fiecare colţ de stâncă, fiecare peşteră, fiecare ţâşnire de izvor, poiană, copac, aşezare omenească, turlă de biserică, troiţă, cimitir îşi are aici istoria, legenda şi cântecul, eroii şi martirii, farmecul şi blestemul, toate contopindu-se într-o vastă simfonie, care alcătuieşte lumea unitară şi fascinantă a Munţilor Apuseni, muzeul lor istoric de profunzimi şi semnificaţii unice pe toată întinderea pământului românesc şi în întreaga istorie a sa"[2].

Locuitorii acestor munţi, moţii, prin spiritul lor dârz şi participarea masivă şi decisivă la unele din cele mai importante evenimente ale istoriei Transilvaniei, se confundă uneori cu întreaga populaţie românească a acestei provincii, ei fiind consideraţi cei mai cutezători şi mai reprezentativi fii ai românilor transilvăneni.

„Moţii – afirma în anul 1924 Octavian Goga, la adunarea Astrei de la Câmpeni prilejuită de aniversarea centenarului naşterii lui Avram Iancu – apar cu o specială prerogativă în istoria noastră. Neamul lor vânjos adăposteşte singura tradiţie de eroism pe care vremea vitregă nu ni l-a putut înfrânge. În munţii Abrudului, continuatorii vechii aşezări romane, ca într-o cetate izolată de slăbiciunile vremelnice, au păstrat reflexe întârziate din gloria străbună. Cu toată robota lor zilnică aceşti copii ai codrului şi-au menţinut dorul de libertate.

Când tot Ardealul se legăna într-o tânguire neputincioasă, în văgăunile lor fermenta revolta. Ei ne-au învăţat mai întâi să plătim cu sânge, nu cu lacrimi, ei au introdus virtuţile războinice pe un pământ biruit, ei reprezintă acţiunea într-o lume copleşită de visare mistică. De pe culmile Munţilor Apuseni a strigat pentru întâia oară răzvrătirea, ca un bucium precursor al redeşteptării generale. Moţii sunt Tirolul nostru, pumnul Ardealului, iar cele două inimi mari în care a clocotit uraganul sunt eroii lor: Horia şi Avram Iancu"[3].

Despre participarea moţilor zărăndeni la luptele pentru libertate şi unitate naţională se cunoaşte încă foarte puţin. Documentele de arhivă descoperite recent ne relevă o pagină strălucită pe care au înscris-o zărăndenii în anul 1918, în preajma Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia şi în perioada imediat următoare. Revoluţia din imperiul bicefal a izbucnit în noaptea de 31 octombrie - 1 noiembrie. Ordinea constituţională din Ungaria încetează, revoluţia sub conducerea contelui

---

[1] Vasile Netea, Munţii Apuseni, muzeu istoric şi pantheon al poporului român, Bucureşti, 1977, p.16.
[2] Ibidem, p. 17.
[3] Transilvania, Anul 55, Nr. 8-9/august-septembrie 1924, p. 330-331.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Mihail Károlyi, îndepărtează guvernul, determină abdicarea regelui şi semnează la Belgrad armistiţiul cu puterile Antantei.

Revoluţia s-a răspândit pe întreg pământul dublei monarhii. „Au fost trei zile de jaf cumplit. Nu se mai putea şti unde se opreşte mişcarea distructivă. Flăcările devastării au pătruns până în creierul munţilor. Lumea săracă a crezut că a sosit ceasul ca să se răzbune pe aceia, care i-au supt seva sângelui secole de-a rândul, să spargă grânarele, să-i împartă maşinile fabricilor ciurdele de vite ale marilor domenii"[4].

Revoluţia a cuprins şi localităţile din Zarand. Soldaţii care se întorc de pe front, cei mai mulţi înarmaţi, sunt gata să răzbune nedreptăţile suferite de la administraţia ungurească. Magazinul de lemne din oraşul Brad a fost devastat[5]. Prăvăliile lui Bercovici, Navrady şi Kugel au fost devastate de către revoluţionari. Autorităţile maghiare au chemat Garda civilă din Deva, care s-a deplasat urgent la Brad, unde a avut loc o ciocnire sângeroasă cu populaţia răsculată.

Locotenentul Böhm Jenö a ordonat jandarmilor să tragă în oameni, el însuşi a tras, fiind ucişi 7 locuitori şi mai mulţi au fost răniţi[6]. Locuitorii din 4 comune au făcut ravagii şi pustiiri în pădurile statului aflate în hotarul comunei noastre[7] – raporta Mateş Avram, primarul comunei Valea Brad şi fost preşedinte al Sfatului Naţional Român şi comandantul gărzii naţionale din această localitate.

Constituirea la 31 octombrie 1918 a Consiliului Naţional Român Central, numit ulterior şi Marele Sfat al Naţiunii Române, ca organ suprem al voinţei şi intereselor tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş a reprezentat un moment de cea mai mare însemnătate pe linia pregătirii imediate a actului unirii Transilvaniei cu România. Consiliul Naţional Român Central îşi impune din primul moment autoritatea, înfiinţând organe locale de conducere, denumite tot consilii naţionale şi înfiinţând şi creând şi o gardă naţională proprie, pentru a menţine ordinea. La scurtă vreme s-au înfiinţat peste tot consilii şi gărzi naţionale române la nivel de comitate, plase, oraşe şi comune sau sate.

În focul acestor evenimente s-a constituit Consiliile şi Gărzile Naţionale din Zarand, având drept misiune să preia conducerea politică a comunităţilor din zonă rămasă liberă după alungarea vechilor autorităţi maghiare şi să asigure ordinea şi liniştea comunităţilor, să apere avutul cetăţenilor, indiferent de naţionalitate.

În cadrul adunării populare din 8 noiembrie din Brad se proclamă Consiliul Naţional al Zarandului, compus din 22 de membri sub preşedinţia protopopului Vasile Damian şi care urma a se întregi cu noi membri din părţile Băii de Criş, Hălmagiului, Crişciorului şi Băiţei[8]. Căpitanul Sabin Banciu este ales comandant al Gărzii Naţionale Române înfiinţate. În conducerea Gărzii Naţionale Române din Zarand mai intrau locotenentul Victor Boneu, sublocotenentul A. Petruţiu şi Romul Giurgiu[9].

[4] Ion Clopoţel, Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România, Cluj, 1926, p. 51.
[5] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 166/1922, f. 3-4.
[6] Aradi Közlöny, anul 33, nr. 252, Arad, 6 noiembrie 1918.
[7] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 166/1922, f. 3-4.
[8] Ion Clopoţel, op. cit., p. 75.
[9] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Consiliul şi garda depun jurământul de credinţă Consiliului Naţional Român Central de la Arad. Participanţii la adunare cântă imnul „Pe-al nostru steag e scris unire". Preşedintele îndeamnă participanţii la adunare „să se reţină de la orice demonstrări ostile, să fie la înălţimea vremilor şi a situaţiei demne ce se pregăteşte naţiunii române"[10].

În 31 octombrie 1918/13 noiembrie are loc o marea adunare populară la Brad sub preşedinţia profesorului dr. Ioan Radu. În cuvântul său el preamăreşte „soarele învierii neamului nostru din patru state"[11]. Profesorul Ioan Radu dojeneşte faptele neiertate care s-au săvârşit şi îndeamnă la iertare – pentru înviere – şi la fapte demne, care să nu tulbure „zorile mândre ale păcii româneşti"[12]. Ziarul „Românul" din Arad relata şi despre constituirea Consiliului Naţional Român din Brad[13].

Membrii Consiliului Naţional Român iau măsuri pentru înfiinţarea de consilii şi gărzi naţionale în toate localităţile din Zarand. Astfel de organisme de conducere au luat fiinţă în cvasitotalitatea localităţilor din preturile plasei Baia de Criş şi Brad. Plasa Baia de Criş cuprindea notariatele Baia de Criş, Birtin, Rişculiţa, Vaţa de Jos, Ribiţa şi Tomeşti.

În pretura plasei Baia de Criş au fost înfiinţate consilii şi gărzi naţionale în 33 de localităţi: Baia de Criş, Rişca, Ţebea, Căraciu, Ribiţa, Ribicioara, Uibăreşti, Junc, Vaţa de Jos, Vaţa de Sus, Prăvăleni, Ciungani, Căzăneşti, Brotuna, Basarabasa, Rişculiţa, Grohot, Bulzeşti, Tomnatic, Tomeşti, Târnava de Criş, Dobroţ, Strâmba, Obârşa, Leauţ, Tiuleşti, Valea Mare, Şteia, Lunca, Cărăstău, Birtin, Tătărăşti şi Prihodişte[14]. Potrivit situaţiei întocmite, la 17 februarie 1931, în pretura Baia de Criş au fost aleşi în funcţia de preşedinţi ai Consiliilor Naţionale şi de comandanţi ai gărzilor înfiinţate următoarele persoane:

Tablou

cu preşedinţii consiliilor naţionale şi conducătorii gărzilor naţionale care au funcţionat în anul 1918-1919[15]

Nr. crt.	Comuna	Preşedintele Consiliului Naţional	Conducătorul gărzii naţionale	Domiciliul actual. Comuna	Obs.
1	Baia de Criş	Dr. Nerva Oncu, adv.	Adam Grof	Şiria, Arad	
2	Rişca	Nicolae Florea, preot	Nicolae Rusu	Rişca	

[10] Ibidem.

[11] Românul (Arad), an. VII, nr. 4 din 31 octombrie/13 noiembrie 1918.

[12] Ibidem.

[13] Documentele Unirii. 1918 la români, Vol. VII, Bucureşti, 1989, p. 305. Doc. nr. 280.

[14] Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale (în continuare DJHAN), Fond Pretura Baia de Criş, Dosar 3/1929, f. 2-5 şi 8-11.

[15] Ibidem, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 102/1931, f. 18.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

3	Lunca	Ioan Şipoş, preot	Ioan Şipoş	Lunca	
4	Cărăstău	Ioan Mihuţ, preot	Ioan Mihuţ	Cărăstău	
5	Birtin	Slugan Petru, deced.	Ioan Cioflica	Cărăstău	
6	Tătărăşti de Criş	Nicolae Colf	Aurel Colf	Tătărăşti de Criş	
7	Prihodişte	Ioan Prundariu	Ioan Prundariu	Corbeşti, Arad	
8	Rişculiţa	Popovici Axente	Popovici Ioan l. Iov	Rişculiţa	
9	Bulzeşti	Ioan Rusu l. Gh.	Ioan Rusu l. Gh.	Bulzeşti	
10	Tomnatec	Draia Vasilie l. Ion	Draia Vasilie l. Ion	Tomnatic	
11	Grohot	Pavel Simion l. Ion	Pavel Simion l. Ion	Grohot	
12	Baldovini	Antonie Faur	Avram Faur	Baldovini	
13	Dobroţ	Petru Indrieş l. Sandi	Ţodor Indrieş	Dobroţ	
14	Leauţ	Nicolae Vlad	Iosif Leucean	Leauţi	
15	Obârşia	Gheorghe Nedea	Traian Tamaş	Obârşia	
16	Şteia	Iosif Muţiu	Pavel Muţiu	Şteia	
17	Strâmba	Ioan Farca	Nicolae Brusturean	Strâmba	
18	Târnava de Criş	Gheorghe Braica	Solomon Farca	Târnava de Criş	
19	Tomeşti	Ioan Oncu	Nichifor Oncu	Tomeşti	
20	Tiuleşti	Nicolae Mihuţ	Nichifor Ivaşca	Tiuleşti	
21	Valea Mare de Criş	Nichifor Buftea	Simion Buftea	Valea Mare de Criş	
22	Vaţa de Jos	Amos Turucu	Nicolae Turucu dom. Baia de Criş	Vaţa de Jos	
23	Basarabasa	Inco Serafim		Basarabasa	
24	Brotuna	Nistor Alexa		Brotuna	
25	Căzăneşti	Bodiciu Ioan		Căzăneşti	
26	Ciungani	Frăţilă Simion		Ciungani	
27	Prăvăleni	Tămaş Ioan		Prăvăleni	
28	Vaţa de Sus	Bulzan Ioan, dec.		Vaţa de Sus	
29	Ţebea	Virgil Tisu	Florea Vasilie şi Ioan Indrei	Ţebea	

Conducerea consiliilor şi a gărzilor naţionale era încredinţată unor personalităţi care s-au remarcat în lupta pentru drepturi naţionale ale românilor din Transilvania, între care amintim pe:

„Dr. Nerva Oncu, adv. dom. Baia de Criş, preşedinte pe plasă şi conducător.

Nicolae Turucu, primpretor, dom. Baia de Criş, preşedinte şi conducător pe sectorul Vaţa de Jos.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Romulus Coţoiu, adv. dom. Arad, preşedinte şi conducător pe sectorul Baia de Criş.

Iacob Oncu, adv. dom. Baia de Criş, preşedinte şi conducător pe sectorul Birtin.

Romuald Coţoiu, medic primar, Deva, preşedinte şi conducător pe sectorul Rişculiţa"[16].

Cei 5 conducători de la nivelul plasei Baia de Criş, erau ofiţeri în rezervă şi coordonau activitatea consiliilor şi a gărzilor naţionale din sectoarele ce le reveneau. O situaţie aparte se întâlneşte în notariatul Vaţa de Jos, unde comandant al Gărzilor Naţionale Române a fost numit Nicolae Turucu[17], având ca ajutori de comandant ai gărzilor la nivelul comunelor pe Bodiciu Nicolae (Vaţa de Jos), Crepcea Nicolae (Basarabasa), Crepcea Mihai (Brotuna), Jula Avram (Căzăneşti), Mura Precup (Ciungani), Micluţa Gheorghe (Prăvăleni) şi Cioara Ioan (Vaţa De Sus)[18].

Pretura Brad era alcătuită din comunele aparţinătoare de notariatele Brad, Buceş, Crişcior, Blăjeni, Băiţa şi Valea Brad. Aici s-au înfiinţat consilii şi gărzi naţionale în localităţile Brad, Luncoiul de Jos, Luncoiul de Sus, Ruda-Brad, Podele, Stejărel (Scroafa), Stănija, După Piatră, Buceş, Blăjeni, Mihăleni, Crişcior, Sălişte, Ormindea, Hărţăgani, Crăciuneşti, Căinelul de Sus, Peştera, Trestia, Valea Brad, Băiţa, Crişan (Vaca), Mesteacăn, Ţărăţel, şi Potingani[19]. Înfiinţarea Consiliilor şi a Gărzilor Naţionale Române din unele comune a continuat şi după 1 decembrie. Conform relatării primarului din comuna Valea Brad, consiliul şi garda au fost înfiinţate în data de 8 decembrie 1918[20].

„La ordinul comandantului gărzilor rurale din plasa Brad, D-nul Sabin Banciu, în ziua de 8 dec[embrie] 1918 am format în comuna noastră S[fatul] N[aţional] R[omân] şi o gardă constatatoare în luna primă din 6, apoi din 4 oameni, pentru a pune sfârşit ravagiilor şi pustiirii ce o făceau oamenii din patru comune în pădurile statului aflătoare în hotarul comunei noastre"[21]. Garda Naţională din Valea Brad era alcătuită din Dineş Petru l. Ilie, Ianc Iuan, George Cioară, Adaş Trif, David Nicolae şi Tudur Nicolae[22]. Cei 6 membri ai Gărzii Naţionale Române au fost plătiţi cu 900 coroane pentru „îngrijirea pădurilor erariale din Valea Brad pe luna decembrie 1918"[23]. Pentru activitatea lor pe luna ianuarie au mai primit suma de 600 coroane[24].

---

[16] Ibidem.

[17] Ibidem. Nicolae Turucu s-a născut la 7 iunie 1892, în localitatea Vaţa de Jos, era de origine etnică română. Era licenţiat în drept şi politică, fiind specializat în administraţie. A intrat în serviciu la 20 iunie 1920 în calitate de pretor în plasa Baia de Criş. Ca pregătire militară avea gradul de sublocotenent de rezervă şi îşi efectuase serviciul militar în cadrul Regimentului de Infanterie 64 din Orăştie. Cunoştea limbile română, maghiară, germană şi puţin italiana.

[18] Ibidem.

[19] Ibidem, Fond Pretura plăşii Brad, Dosar 16/1938, f. 40-71., Dosar 17/1940, f. 32-50.

[20] Ibidem, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 166/1922, f. 4.

[21] Ibidem, f. 3.

[22] Ibidem, f. 20.

[23] Ibidem.

[24] Ibidem, f. 24.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Prezentăm tabloul preşedinţilor consiliilor naţionale şi a comandanţilor gărzilor din pretura plasei Brad, întocmit la 13 februarie 1931 şi, înaintat Prefecturii judeţului Hunedoara, în vederea decorării tuturor celor care s-au remarcat în evenimentele anului 1918/1919:

Tablou

despre comunele şi pronumele preşedinţilor consiliilor naţionale şi a comand[anţilor] de gărzi naţionale în anul 1918 şi 1919[25].

Nr. crt.	Numele comunei	Numele şi pronumele preşedintelui Consiliului Naţional	Numele comandantului Gărzii Naţionale	Observări
1	Brad	Ioan Radu, dir. Liceului A. Iancu	Sabin Banciu, cd. Reg. 88	Careii Mari
2	Valea Brad	Mateş Petru	Mateş Petru	
3	Ţărăţel	Benea Todor	Benea Todor	
4	Potingani	-	-	N-a fost
5	Mesteacăn	-	-	N-a fost
6	Crişean	Cor Tănase	Cor Tănase	
7	Băiţa	Balaş Leontin	Balaş Leontin	Comerţ. Haţeg
8	Crăciuneşti	"	"	
9	Ormindea	"	"	
10	Hărţăgani	"	"	
11	Peşterea	"	"	
12	Trestia	"	"	
13	Seliştе	"	"	
14	Căinelul de Sus	"	"	
15	Crişcior	Ioan Toderaş	Ioan Toderaş	Pe toate comunele din notariatul Crişcior
16	Zdrapţi	"	"	
17	Bucureşti	"	"	
18	Şesuri	"	"	
19	Rovina	"	"	
20	Curechiu	"	"	
21	Luncoiul de Jos	-		
22	Luncoiul de Sus	-		
23	Stejărel	-		
24	Podele	-		
25	Ruda Brad	-		
26	Buceş	Birău Nicolae	Birău Nicolae	Pe întreg notariatul
27	După Piatră	"	"	
28	Stenijea	"	"	

[25] Ibidem, Dosar 102/1931, f. 2.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

29	Mihăleni	Miron Popovici, preot	Ianc Petru, decedat	
30	Blăjeni	Ştefan Hărăguş, notar public		Oradea Mare

Documentele de arhivă completează cu noi date situaţia întocmită în anul 1931. Astfel, la Potingani s-a format o gardă naţională, compusă din 6 membri, 5 soldaţi şi un fruntaş, care era şi comandantul gărzii[26]. În satul Mesteacăn nu s-a înfiinţat garda, dar soldatul Haida Ştefan activa în cadrul Gărzii Naţionale Române din Baia de Criş[27]. Referitor la Garda Naţională Română din Crişcior se precizează că aceasta „s-a făcut numai în comuna Crişcior, din celelalte comune nu au fost gardişti, întrucât aceştia au susţinut ordinea şi în celelalte comune aparţinătoare"[28]. Preşedinte al Consiliului Naţional Român din zona Băiţa a fost ales comerciantul Leontin Balaş, care îndeplinea şi funcţia de comandant al gărzii naţionale din orăşelul Băiţa[29]. Comandanţi ai Gărzilor Naţionale Române din satele aparţinătoare notariatului Băiţa erau următorii: Crăciuneşti (Butaş Gligor), Ormindea (Galea Petru), Hărţăgani (Botici Avram), Peştera (Buda Dumitru), Trestia (Toma Tovie), Sălişte (Pârva Petru) şi Căinelul de Sus (Iovan Traian)[30].

În notariatul Buceş, de care aparţineau satele Buceş, După Piatră şi Stănija, preşedinte al Consiliului şi comandant al Gărzii Naţionale Române a fost ales, preotul din Buceş, Birău Nicolae[31]. Consiliul Naţional Român din localitatea Mihăileni şi-a ales ca preşedinte pe preotul Miron Popoviciu, originar din satul Vaca (azi Crişan), iar comandant al gărzii naţionale a fost numit Ianc Petru[32]. Notarul Ştefan Hărăguş era preşedintele consiliului naţional şi respectiv comandantul gărzii naţionale din satele comunei Blăjeni[33].

Preşedinte al Consiliului Naţional Român din satul Crişan a fost ales Cor Tănase care îndeplinea şi funcţia de comandant al Gărzii Naţionale Române[34]. Garda Naţională din satul Crişan era alcătuită din 11 luptători care au revenit de pe front în toamna anului 1918[35]:

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Gradul	Observaţii
1	Cor Tănase	Plutonier	
2	Filip Nicolae	Fruntaş	

[26] Ibidem, Fond Pretura plăşii Brad, Dosar 16/1938, f. 52.
[27] Ibidem, f. 50.
[28] Ibidem, f. 46.
[29] Ibidem, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 102/1931, f. 2. Leontin Bălaş era originar din Haţeg, unde îl vom regăsi în anul 1931.
[30] Ibidem.
[31] Ibidem.
[32] Ibidem.
[33] Ibidem.
[34] Ibidem.
[35] Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 16/1938, f. 49.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

3	Brana Atanasie	Soldat	
4	Lazăr Toader	Soldat	
5	Popovici Nicolae	Soldat	
6	Alexa Tănase	Soldat	
7	Bârna Ioan I. Nicolae	Soldat	
8	Golda Ioan Rebeluţ	Soldat	
9	Golda Tănase Bujac	Caporal	
10	Manea Petru	Soldat	
11	Golda Ioan Dubel	Caporal	

Membrii gărzilor naţionale erau echipaţi, de regulă, în uniforma armatei ungare şi păstrau armamentul pe care-l avuseseră în dotare pe frontul primului război mondial. În luna februarie 1919, au efectuat serviciul în Garda Naţională Română din Luncoiul de Jos un număr de 15 luptători, fiind plătiţi cu 10 coroane pe zi[36]. În aceeaşi perioadă, un număr de 8 gardişti îşi făceau serviciul în comuna Luncoiul de Sus, sub comanda lui Alexe Bellu[37]. În perioada 1 la 15 marie 1919, numărul gardiştilor activi din Luncoiul de Sus s-a redus la 5, care au prestat între 11 şi 13 zile de patrulare, sub comanda aceluiaşi Alexe Belu[38].

Între 1 şi 15 martie 1919, numărul gardiştilor activi din comuna Luncoiul de Jos s-a ridicat la 24, care au efectuat între 1 şi 5 zile de patrulare sun conducerea lui Ioan Hărăguş[39]. În octombrie 1919, gardiştii din cele două localităţi îşi solicită drepturile băneşti. În acest sens sunt întocmite state de plată de către primarii Ioan Hărăguş şi Alexe Bel, care îndepliniseră funcţia de comandanţi ai gărzilor din cele două localităţi[40].

În oraşul Brad, în paralele cu activitatea Gărzii Naţionale Române activa şi Garda Naţională Maghiară. Până la 1 Decembrie 1918 relaţiile dintre cele două organisme au fost destul de bune, pentru ca ele să se deterioreze după Unirea Transilvaniei cu România. O puternică Gardă maghiară s-a format la Baia de Criş care va ajunge la conflict deschis cu Garda Naţională Română din Brad de sub comanda căpitanului Sabin Banciu.

Pentru a cunoaşte atribuţiile şi hotărârile Consiliilor Naţionale Române vom reţine din registrul proceselor verbale al Consiliului Naţional Român din Brad câteva aspecte importante:

„În 11 noiembrie se decide ridicarea unei anticipaţiuni de la casa comunei Brad de 10.000 coroane şi se lansează o listă de contribuţiuni benevole pentru a face faţă nevoilor curente ale gărzii şi ale sfatului.

În 14 noiembrie, consiliul dezbate cererea gărzii maghiare de a beneficia de colecta de bani şi alimente şi anunţă că numai 5 % din locuitorii maghiari pot fi

[36] Ibidem, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 166/1922, f. 14.
[37] Ibidem, f. 12.
[38] Ibidem, f. 9.
[39] Ibidem, f. 16.
[40] Ibidem, f. 9, 12, 14 şi 16.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

gardişti salariaţi şi deci cu drept de a se împărtăşi din colectă. Tot în aceeaşi şedinţă consiliul hotărăşte, ca cele 42.000 kg făn ce fusese rechiziţionat de către armata maghiară şi aşezat în gara Brad, să nu se vândă, nici să se împartă, ci să se păstreze pe când < va fi mai mare nevoie de făn >. Consiliul invită pe conducătorul gărzii să ia măsurile de pază la telefon şi gară[41].

Consiliul naţional maghiar din Brad încă întreprinde o colectă pentru susţinerea gărzii maghiare, şi jumătate din suma adunată de 3.770 coroane, o oferă pentru nevoile gărzii române[42]. Pentru a face faţă plângerilor locuitorilor, în 18 noiembrie, consiliul „alege o comisie de alimentare şi o comisie care să asculte plângerile oamenilor"[43]. Cu prilejul şedinţei din 28 noiembrie se ia hotărârea următoare: „cotele puse pe locuitori după bunăstare să fie scoase cu execuţie spre care scop se va cere aprobarea comandei superioare" (al cărei şef era maiorul Vlad în Arad)[44].

Consiliul Naţional Brad hotărăşte de asemenea să se rechiziţioneze „petrol şi cucuruz de la preoţii Indrei şi Tisu din Baia de Criş şi camere pentru nevoile gărzii. Se eliberează exportul merelor şi nucilor din gara Brad, iar muncitorimea este îndemnată a intra în minele de la Ţebea cu 30 coroane la zi. Se alege o comisie pentru fixarea preţurilor pentru alimente şi îmbrăcăminte şi constrângerea industriaşilor să-şi scoată marfa în piaţă în zi de târg"[45].

Comandantul Gărzii Naţionale Române din Brad, căpitanul Banciu, raporta Consiliului, la 25 noiembrie, despre acţiunea gărzii care „a confiscat 5 lăzi de tutun de la gardiştii unguri şi finanţii din Brad care nu anunţaseră garda română despre acest transport şi că 3 gardişti unguri refuzând a se legitima şi atacând patrula românească, aceasta a împuşcat un gardist, iar ceilalţi doi s-au predat"[46].

Consiliul Naţional Român aprobă acţiunea gărzii române şi însărcinează pe căpitanul Banciu ca fără altă autorizaţie specială să ia toate măsurile ce le află de lipsă la susţinerea ordinii" şi „din consideraţie de umanitate îşi exprimă regretele pentru cazul de moarte întâmplat"[47].

În aceeaşi şedinţă, din 25 noiembrie, căpitanul Banciu raportează că românii au drept, după procentul locuitorilor la 175 gardişti, iar maghiarii la 25, deci din banii colectaţi „ai noştri vor primi 5 părţi şi ei o parte"[48].Cu prilejul aceleaşi şedinţe, Consiliul atrage atenţia sfaturilor rurale să „înspăimânte oamenii de a mai tăia pădurile"[49]. De asemenea, Consiliul însărcinează pe vicepreşedintele, dr. Radu „să pretindă înlăturarea steagului maghiar şi în locul lui să se arboreze

[41] Ion Clopoţel, op. cit., p. 76.
[42] Ibidem.
[43] Ibidem.
[44] Ibidem.
[45] Ibidem.
[46] Ibidem.
[47] Ibidem.
[48] Ibidem.
[49] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

steagul național român"[50]. Trebuie menționat faptul că gărzile maghiare din Ardeal au fost desființate imediat după intrarea armatei române. Continuarea activității gărzii maghiare din Zarand se explică prin stabilirea unei prime linii de demarcație, care limita înaintarea armatei române la sud de râul Mureș.

Nerecunoașterea de către statul maghiar a hotărârilor Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia va duce și la înăsprirea relațiilor dintre garda română și cea maghiară din Baia de Criș ajungându-se chiar la confruntări dure. O astfel de confruntare s-a desfășurat la Vălișoara, conform unei inscripții așezate pe spatele monumentului ridicat în anul 1934. Garda Maghiară din Baia de Criș, chiar în ziua alegerii delegaților pentru adunarea de la Alba Iulia, încearcă să fugă cu tot armamentul la sediul Gărzii maghiare din Deva.

Textul de pe troița din Vălișoara care vorbește de confruntarea dintre gardiștii români și unguri din decembrie 1918 are următorul conținut: „Tot aici, în decembrie 1918, șapte gardiști români din Brad sub conducerea unui plutonier, urmărind pe gardiștii unguri din Baia de Criș au încins o luptă piept la piept. Le-au luat o mitralieră și o trăsură plină de arme și muniții folosite mai târziu în lupta cu bolșevicii la Ilia. În ciocnirea sângeroasă, comandantul gardiștilor unguri și-a pierdut viața"[51].

Activitatea Consiliului și a Gărzii Naționale din Brad mai cunoaște și alte aspecte, înscrise în registrul de procese verbale. Astfel, „în 4 decembrie 1918 (st. v.) a ales un sfat nou și a numit 6 gornici în Valea Brad, pentru că locuitorii n-au putut fi împiedecați în devastarea pădurilor" și „a fixat vama de grâu și cucuruz la moara lui Feier Aron (100 și 80 lei pentru o mâjă metrică) și a oprit transportul nucilor"[52].

Garda Națională din Valea Brad era alcătuită din Dineș Petru l. Ilie, Ianc Iuan, George Cioară, Adaș Trif, David Nicolae și Tudur Nicolae[53]. Cei 6 membri ai Gărzii Naționale Române au fost plătiți cu 900 coroane pentru „îngrijirea pădurilor erariale din Valea Brad pe luna decembrie 1918"[54]. Pentru activitatea lor pe luna ianuarie au mai primit suma de 600 coroane[55].

Activitatea de pază a pădurilor statului de la „Cocoșul" a continuat și în lunile următoare. Ioan Matieș și soții au primit la 28 februarie 1919 suma de 600 coroane „ca salariu pe luna februarie în funcția de gardiști"[56]. Pentru luna martie, gardistul Nicolae Tudur și soții au mai primit un salariu de 450 coroane[57]. Același

[50] Ibidem.

[51] Troița ridicată în anul 1934 la Vălișoara, în amintirea luptelor din 1848 dintre unguri și românii conduși de către tribunul Ioan Laslo din satul Peștera. Cuvântul „cu bolșevicii" a fost șters cu baioneta.

[52] Ion Clopoțel, op. cit., p. 76-77.

[53] Ibidem, f. 20.

[54] Ibidem.

[55] Ibidem, f. 24.

[56] DJHAN, Fond Prefectura județului Hunedoara, Dosar 166/1922, f. 28.

[57] Ibidem, f. 32

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

gardist Nicolae Tudur a mai primit 300 coroane „ca păzitor gardist pe luna aprilie şi mai 1919"[58]. La 29 mai 1919, Ioan Matieş era remunerat de către Sfatul Naţional Român din valea Bradului cu suma de 300 coroane „ca gardist de pădure pe lunile aprilie şi mai"[59]

În şedinţa Consiliului Naţional din Brad, din 11 decembrie, s-au stabilit următoarele acţiuni: „Mărfurile sunt scăzute cu 33 %, alege o comisie nouă pentru împărţirea zahărului şi tabacului, căci cea veche a demisionat din cauza nemulţumirilor populaţiei, eliberează exportul de nuci, mere şi vinars, se fixează taxe, avertizează societatea Agria din Deva că întrucât nu va fierbe repede rachiul din prunele adunate în Luncoiul de Sus (pe care populaţia vrea să le confişte), < prunele se vor declara avere naţională şi le va fierbe Sfatul Naţional >, aplanează conflictul dintre populaţia din Podele şi învăţător – căruia îi îngăduie să funcţioneze până la sfârşitul anului şcolar – închide cârciumile duminica, joia şi în sărbători şi însărcinează o comisie să ceară d-lui Ştefan C. Pop armată regulată pentru susţinerea ordinii"[60]. Cu prilejul şedinţei consiliului din 14 decembrie „se fixează taxe pentru fiertul vinarsului, opreşte exportul lictarului şi vinderea vinului cu litrul, aplanează conflicte personale şi afişează o publicaţie pentru menţinerea ordinii"[61].

În 30 decembrie, consiliul „însărcinează un delegat care de comun acord cu reprezentantul secţiei române a partidului social-democrat din Criştior să purceadă la alimentarea muncitorimii, iar în ceea ce priveşte vestmintele pentru cei 1.500 de muncitori se vor cere deslușiri de la Consiliul Dirigent din Sibiu; solda unui gardist se fixează la 10 coroane pe zi, iar pentru mâncare 7 coroane"[62].

Câteva hotărâri de mare importanţă pentru Zarand sunt luate de către Consiliul Naţional Român din Brad şi în cadrul şedinţelor din luna ianuarie 1919. Astfel, în şedinţa din 5 ianuarie, se intervine la Consiliul Dirigent în Sibiu ca în „toate şcolile de stat şi comunale cu limbă de propunere maghiară, în care 50 % din elevi sunt români, să se introducă limba românească în locul celei maghiare"[63].

La şedinţa din 13 ianuarie „instalează ca pretor român pe dr. C. Glava şi dresează proces verbal despre preluarea serviciilor cu iscălitura membrilor Consiliului Naţional, îngrijeşte de aprovizionarea cu lemne şi decide să se menţină garda până se va simţi nevoie"[64]. Consiliul Naţional Român din Brad va continua să activeze şi în cursul lunilor februarie, martie şi aprilie 1919. În 7 aprilie 1919 aprobă suma de 14.387 coroane pentru construirea unui pod nou peste Criş şi urmează ca în termen de 8 zile să se înainteze prefecturii din deva toate socotelile Consiliului şi gărzilor[65] – aceasta fiind ultima dintre şedinţele Consiliului zărăndean.

[58] Ibidem.
[59] Ibidem, f. 33.
[60] Ion Clopoţel, op. cit., p. 77.
[61] Ibidem.
[62] Ibidem.
[63] Ibidem.
[64] Ibidem.
[65] Ibidem, p. 77-78.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Una dintre cele mai importante acţiuni întreprinse de către luptătorii Gărzii Naţionale Române din Brad sub conducerea maiorului Sabin Banciu a avut loc la mijlocul lunii decembrie 1918. „În noaptea de 14 spre 15 decembrie a întreprins o acţiune cu 60 oameni şi două mitraliere în contra trenurilor blindate care circulau pe Mureş până la Deva terorizând toată populaţia românească din acea parte.

Graţie acestei întreprinderi şi ciocnirii de la Brănişca s-a putut afla unde este centrul de mişcare al trenurilor blindate, (între Ilia şi Zam). Atacul îndreptat cu mitralierele şi puştile gardiştilor de sub comanda maiorului Banciu a silit trenurile blindate să se retragă în jos pe Mureş şi să renunţe la noi pătrunderi spre inima Ardealului"[66]. În aceste lupte unii dintre luptătorii români au fost răniţi, cum e cazul lui Nicolae Duşan, despre care documentele menţionează că a fost „rănit la Ilia, în lupta contra armatei roşii"[67].

Garda Naţională din Hălmagiu era comandată de dr. E. Costina[68]. Ziarul „Românul" din Arad, din 31 octombrie/13 noiembrie, relata următoarele: „Garda Naţională Română ţine sub pază toate oficiile, se restabilesc mijloacele de comunicaţie, telefon, telegraf. Urmează restabilirea acestora în cerc. Oficianţilor vechi li s-a permis transportarea averilor private. În garda din Hălmagiu sunt numai români, 44 oameni bine plătiţi şi excelent alimentaţi. Pentru acoperirea speselor momentane locuitorii au dăruit până ieri 50 mii coroane"[69]

În climatul de linişte, ordine şi siguranţă instaurat de organele puterii de stat româneşti, au loc în luna noiembrie 1918, alegerile pentru delegaţii din Zarand care vor participa la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. În data de 13/26 noiembrie 1918 are loc adunarea cercului electoral Baia de Criş, care se desfăşoară în piaţa oraşului Brad. Preşedinte al adunării este ales protopopul Vasile Damian iar secretari, dr. Ioan Radu şi dr. Cornel Glava[70]. Preşedintele Vasile Damian dă citire „ordinului venit de la Consiliul Central Naţional Român, prin care se ordonă alegerea urgentă alor 5 delegaţi în Marea Adunare Naţională Română, care va fi convocată în scurt timp"[71].

În urma votului biroul adunării constată că „unanimitatea voturilor au întrunit dnii Dr. Nicolae Robu, medic din Baia de Criş, Petru Rişcuţa, econom din Rişca, Dr. Cornel Glava, adv. din Criştior, Adam Bolcu, econom din Brad, Petru Pârva, econom din Sălişte"[72].

Ca urmare prezidiul îi declară „aleşi din partea Românilor din acest cerc cu vot universal ca delegaţi ai cercului electoral îndreptăţiţi şi îndatoraţi a lua parte cu vot decisiv în Marea Adunare Naţională Română, care se va convoca din partea

[66] Ion Clopoţel, op. cit., p. 152.
[67] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 103/1931, f. 34.
[68] Documentele Unirii. 1918 la români, vol. VII, p. 309. Doc. nr. 285.
[69] Ibidem.
[70] Ibidem, vol. VIII, p. 237-238. Doc. nr. 273.
[71] Ibidem.
[72] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Consiliului Central Naţional Român încă în decursul acestui an şi la Adunările, cari eventual le va convoca în decursul anului următor"[73].

Participanţii la adunarea cercului electoral Baia de Criş îi înzestrează pe cei aleşi cu un Credenţional prin care îi autorizează „a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Naţională Română ce se va convoca prin Consiliul Central Naţional Român, în numele tuturor Românilor din acest cerc electoral şi la alte Mari Adunări Naţionale Române, cari eventual o să mai fie convocate în decursul anului acesta ori în anul următor şi a contribui cu votul lor la deciderea asupra sorţii viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria şi Bănatul Timişan"[74].

Din cercul electoral Baia de Criş au mai fost împuterniciţi să participe la Adunarea Naţională de la Alba Iulia, ca membri de drept, protopopul ortodox Vasile Damian şi Protopopul unit din Baia de Criş, Nicolae Bolboca[75]. Au mai participat ca membri aleşi Ioan Ghişa (Despărţământul Brad al Astrei), Dr. Traian Suciu şi Ioan Keri (Reuniunea de citire „Concordia" Brad), Dr. Ioan Radu (Gimnaziul român din Brad), Ilie Zârna şi Aron Radu (Reuniunea meseriaşilor români din Brad)[76].

În aceeaşi dată are loc la Gurahonţ, adunarea cercului electoral Iosăşel, care alege în unanimitate ca delegaţi la Adunarea de la Alba Iulia pe dr. Aurel Grozda din Buteni, Toma Pop din Hălmagiu, George Tomşa din Pleşcuţa, Vasile Doncea din Buteni şi Iva Vrenti din Iosaş[77]. Cei 5 delegaţi aleşi sunt înzestraţi cu „Credenţional" şi sunt „autorizaţi a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Naţională Română ce se va convoca prin Consiliul Central Naţional Român, în numele tuturor Românilor din acest cerc electoral şi la alte Mari Adunări Naţionale Române, cari eventual o să mai fie convocate în decursul anului acesta ori în anul următor şi a contribui cu votul lor la deciderea asupra sorţii viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria şi Bănatul Timişan"[78]. Delegaţii aleşi în cercurile electorale Baia de Criş şi Iosăşel vor participa cu entuziasm, alături de ale sute de români din Zarand, la Adunarea Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, votând Unirea pe veci a Transilvaniei cu România.

Cu ocazia împlinirii a 10 ani de la Unirea Transilvaniei cu Regatul Român, autorităţile române vor cere prefecturilor judeţene şi primăriilor să întocmească liste cu personalităţile care s-au remarcat în lupta pentru unire, pentru a fi decoraţi cu medalia Ferdinand I.

La 19 noiembrie 1930 Pretura din Brad, înainta Prefecturii judeţului Hunedoara un tablou al tuturor „intelectualilor, militarilor, veterinarilor din comunele aparţinătoare plăşii Brad, cari înainte de 1918 şi în decursul evenimentelor din anii 1918 şi 1919 s-au distins şi şi-au câştigat merite pentru

[73] Ibidem.
[74] Ibidem, p. 238-239. Doc. nr. 274.
[75] Victor I. Şuiaga, Hunedorenii la Marea Unire. 1 Decembrie 1918, Deva 1993, p. 36-41.
[76] Ibidem.
[77] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 166/1922, f. 3-4.
[78] Documentele Unirii. 1918 la români, vol. VIII, p. 41. Doc. nr. 55.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

cauza naţională a Unirii Ardealului şi a Bănatului cu Ţara Mamă"[79]. Tabloul întocmit cuprinde 28 de personalităţi, profesori, meseriaşi, avocaţi, funcţionari, comercianţi şi plugari.

Pentru cunoaşterea lor îi prezentăm în continuare: Dr. Pavel Oprişa (profesor, decorat), Pompiliu Piso (fost protopop şi decorat), Nicolae Ronta (pantofar), Sofron Păicuţ (măestru tăbăcar), Furdui Ioan (comerciant de cereale), Ioan Zârna (măestru tăbăcar), Ioan Cutean (mare comerciant), Aron Radu (măestru ciobotar), Nicolae Bogdan (măestru ferar), Nicolae Duşan (plugar, rănit la Ilia în lupta contra armatei roşie), George Bolcu (plugar), Candin Ciocan (profesor), Ioan Ghişa (director de bancă), Gerasim Furdui (Casar la Crişana), Dr. Ioan Radu (director al liceului), Ştefan Albu (fost director al liceului), Dr. Cornel Glava (avocat), Alexandru Draia (primar, decorat), Andron Bogdan (preot ort.), Gheorghe Jula (învăţător), Porfiriu Boilă (comerciant, decorat), George Jula (econom şi jurat), Pavel Lazăr (învăţător), Traian Ştefan (învăţător, decorat), Rus Nicolae (plugar, decorat la Reg. Horea), Nicolae Trifa (morariu, decorat la Reg. Horea), Lazăr Pârva, (plugar) şi Todor Olar) ajutor de primar)[80].

Notariatele din plasa Baia de Criş întocmesc liste cuprinzând 154 propuneri de persoane pentru a fi decorate. Fiecare comună a propus 2 şi 6 persoane care s-au remarcat în evenimentele din 1918-1919. Dintre acestea Pretura plasei Baia de Criş a selectat un număr de 25 propuneri conform tabelului următor[81]:

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Comuna	Profesia	Etatea	Meritele
1	Nicolae Bolboca	Baia de Criş	Protopop	76	Bun luptător al cauz[ei] rom[âneşti], a luat parte la Adunarea A[lba] I[ulia] 1918
2	Florea Nicolae	"	Preot	68	Bun luptător al cauzelor naţionale
3	Incicău Petru	"	Inv. dir.	51	Idem
4	Rusca Ion sen.	"	Proprietar	71	Idem
5	Roman Ioan	"	Tăbăcar	67	Idem
6	Dragoş Petru	"	Pantofar	60	Idem
7	Rişcuţa Petru	Rişca	Econom	52	La 1 decembrie 1918 a participat la A[lba] Iulia
8	Ilieş Arsenie	Ţebea	"	62	Bun luptător al cauzelor româneşti
9	Cazan Ioan	Ribiţa	"	55	Idem
10	Iezan Tănase l. George	Ribicioara	"	34	Idem

[79] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 103/1931, f. 35.
[80] Ibidem, f. 34.
[81] Ibidem, Pretura plasei Baia de Criş, Dosar 3/1929, f. 13.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

11	Pavel Ioan a Iovului	Uibăreşti	"	36	Idem
12	Josan Nicolae Buznea	Junc	"	31	Idem
13	Mâţiu Andreiu	Vaţa de Jos	"	56	Idem
14	Nistor Alexa	Brotuna	"	50	Idem
15	Popovici Axente	Rişculiţa	Învăţător	50	Idem
16	Micluţa Petru Creţu	"	Econom	63	Idem
17	Giurgiu Miron l. Ioan	Bulzeşti	"	33	Idem
18	Pavel Dumitru l. Alexe	"	"	37	Idem
19	Onc Iosif	Tomeşti	"	67	Idem
20	Brusturean Nicolae	Strâmba	"	52	Idem
21	Ivănuţ Constantin	Obârşa	"	46	Idem
22	Uliţa Nicolae	Şteia	"	39	Idem
23	Pătruş Nicolae	Cărăstău	"	40	Idem
24	Trif Pera	Prihodişte	"	?	Idem
25	Victor Miclean	Baldovini	"	?	Idem

La împlinirea a 90 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România se cuvine să aducem prinosul nostru de recunoştinţă tuturor celor care au contribuit la realizarea măreţului act, la care românii din Ţara Zarandului şi-au adus un aport deosebit.

THE CONTRIBUTION OF THE ROMANIAN PEOPLE OF ZARAND TO THE ACHIEVEMENT OF THE GREAT UNION OF 1918

Abstract

Very little is known about the participation of the romanian people of Zarand to the achievement of the Great Union of 1918. The discovery and the publication of some inedited documents of various archives funds from Deva put in a new light the activ role of the people of Zarand in the revolution of 1918 and in the participation, at 1 December 1918, to the Grand National Assembly of Alba Iulia.

Hundreds of soldiers return from the front have joined in the formations of the Romanian National Guards and helped to maintain order, defending the civil supplies against any action of theft or destruction. A large number of residents of Zarand villages, led by priests and teachers of their localities, has attended the meeting at Alba Iulia.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN ŢINUTUL ORĂŞTIEI LA REALIZAREA MARII UNIRI DIN 1918

Ioachim Lazăr

Marea izbândă din anul 1918 îşi are explicaţia în participarea entuziastă a românilor din toate provinciile la realizarea ei. Un loc de frunte în această acţiune naţională revine şi românilor din ţinutul Orăştiei. Descoperirea unei serii de documente inedite pune într-o nouă lumină participarea locuitorilor din această zonă istorică la acţiunile pentru înfăptuirea statului naţional român.

Fiind o mişcare de eliberare naţională, de rezistenţă împotriva discriminării, mişcarea naţională din oraşele şi satele Transilvaniei, a cuprins întreaga populaţie, fenomen caracteristic şi ţinutului Orăştiei. În acţiunile din timpul primului război a realizării şi consolidării Marii Uniri de la 1918 au fost implicate toate categoriile de locuitori ai ţinutului Orăştie: oameni politici, preoţi, învăţători, jurişti, militari şi ţărani.

La 17 noiembrie 1930, Prefectura judeţului Hunedoara primea o telegramă prin care i se cerea a trimite „până la 20 noiembrie, direct la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, pentru a se putea întocmi o lucrare istorică, o listă a tuturor intelectualilor, militarilor şi ţăranilor care, înainte de 1918 şi în decursul revoluţiunii din 1918, s-au distins şi au câştigat merite deosebite pentru cauza naţională a Unirii Ardealului şi Banatului cu ţara mamă"[1].

Se mai cerea şi a „indica calitatea fiecăruia pe care a ocupat-o atât în eventualele oficii publice cât şi în organizaţia partidului naţional, fără deosebire de culoarea politică actuală"[2]. De asemenea se mai cerea a fi menţionaţi şi acei „luptători din teritoriul Dvs care s-au distins la Viena, în Rusia, sau în alte ţări pentru cauza naţională, în timpul arătat mai sus"[3]. În aceeaşi telegramă se mai solicita autorităţilor judeţului Hunedoara să facă şi „propuneri pentru decorare cu ordinul Ferdinand"[4].

Rând pe rând, preturile, primăriile şi notariatele din judeţ înaintează, către Prefectură, liste cuprinzând numele personalităţilor, intelectuali, militari şi ţărani care s-au remarcat în evenimentele din anul 1918. Printre primele instituţii care trimit asemenea liste este Pretura plasei Orăştie. În data de 20 noiembrie 1930 ea înaintează trei documente cuprinzând:

- „Tabloul persoanelor care s-au distins pentru cauza naţională, Unirea Ardealului şi Banatului cu patria mamă, pentru realizarea idealului visat de veacuri etc;

---

[1] Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale (în continuare DJHAN), Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 103/1931, f. 13-14.

[2] Ibidem.

[3] Ibidem.

[4] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

- Tabloul asupra voluntarilor din armata română servind cauza naţională şi realizarea idealului visat de veacuri;

- Tabloul asupra legionarilor din Italia, servind cauza naţională şi realizarea idealului visat de veacuri"[5].

În primul document sunt cuprinse 36 de nume de personalităţi ce s-au remarcat în mişcarea naţională românească din Transilvania sau care au îndeplinit funcţii de preşedinţi ai Consiliilor sau comandanţi ai Gărzilor Naţionale Române[6]. Persoanele respective au activat în localităţile Romos, Cugir, Vinerea, Romoşel, Mărtineşti, Tămăşaşa, Turdaş, Turmaş, Bobâlna, Spini, Orăştie, Căstău, Şibot, Balomirul de Câmp şi Aurel Vlaicu[7].

Adam Basarab este primul trecut pe tabloul întocmit de Pretura plasei Orăştie. În dreptul numelui său se menţionează că „a condus şcoala, cu învăţătorii împreună, demonstrativ contra legii Appony, a fost unicul preot în plasă care nu a cedat şcoala cu ocaziunea zonei culturale. În decursul războiului mondial a ţinut legătura cu siguranţa din Bucureşti. În timpul revoluţiei a organizat gardele naţionale. La Unire a făcut parte în comitetul de 40. A fost cel mai aprig organizator al Partidului Naţional Român"[8].

Ioan Bunea, învăţător în Romos, de asemenea s-a remarcat prin faptul că a condus „şcoala demonstrativ contra legii Appony, cu ocaziunea zonei culturale nu s-a lăsat amăgit ca să fie învăţător de stat ci a primit să rămână la confesiune cu un salariu mai mic. A luat parte la toate manifestările Partidului Naţional Român"[9].

Un rol deosebit de important l-a îndeplinit în aceşti ani Dr. **Ioan M. Pop**, despre care se precizează că „în calitate de prim notar al fruntaşei comune Rodna Veche, mai târziu pretorul plasei cu acelaşi nume, în timpul revoluţiei din anul 1918, a organizat Sfatul Naţional în comună şi pe plasă, fiind proclamat preşedinte. A organizat garda naţională al cărei comandant a fost, apărând avutul şi viaţa populaţiei. A trimis curieri speciali, pe cheltuiala proprie, ca armata română, care se găsea în Bucovina să treacă interesanta linie demarcaţională"[10].

De asemenea se mai menţiona că dr. Ioan M. Pop „a expediat un curier la Sfatul Naţional din Arad pentru directive. În timpul revoluţiei toţi funcţionarii, nu numai cei de altă naţionalitate, ci şi români (primpretor, pretor, notari, învăţători, preoţi etc.) au fost alungaţi de furia poporului. A fost unicul funcţionar care se bucura de încrederea şi iubirea poporului pe care l-a condus şi apărat, cu riscul vieţii, de primejdiile şi furiile revoluţiei"[11].

Emil Crişan, domiciliat acum în Timişoara, a „fost căpitan în armata austro-ungară şi a luat parte la înfiinţarea Sfatului Naţional Român din Viena şi al

[5] Ibidem, f. 30-41.
[6] Vezi anexa I.
[7] Ibidem.
[8] Ibidem.
[9] Ibidem.
[10] Ibidem.
[11] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Reg[imen]t[ului] româno- trans[ilvănean] din Viena"[12]. Tot în cadrul evenimentelor desfăşurate la Viena a fost implicat şi Dr. **Aurel Tincu** care „ca medic căpitan în armata austro-ungară a luat parte activă la înfiinţarea Sfatului Naţional şi Regimentului român din Viena"[13].

Ariton Migia, protopopul unit din Cugir „a fost membru activ şi conduc[ător] al org[anizaţiei] Partid[ului] Naţ[ional] Rom[ân] din Cugir şi a luptat pentru înfăptuirea visului naţional. În revoluţia din 1918 a format şi condus Sfatul Naţional în Cugir, în sânul căruia s-a format Garda Naţ[ională] care a apărat actuala fabrică de arme"[14].

La rândul său **Romul Crişan**, din aceeaşi localitate, a fost vicepreşedinte al P.N.R Cugir şi al Sfatului Naţional din 1918 şi a „luptat pentru înfăptuirea visului naţional"[15].

August Olariu „în revoluţia din 1918 a organizat şi condus Garda N[aţională] R[omână] din Cugir"[16].

Simion M. Sara, „în timpul războiului ca funcţionar financiar, fiind încredinţat cu rechiziţia, a apărat avutul şi interesele ţăranilor români din Vinţul de Jos şi jur. În 1918 a înfiinţat Garda Naţională în Pianul de Jos"[17].

Adam Lupşor, preot român unit din Turdaş, a „fost membru al P.N.R. din 1905. Pentru propaganda sa naţională a fost deţinut şi întemniţat de către autorităţile maghiare, în anul 1905, la închisoarea din Deva, iar în anul 1916 la închis[oarea] din Tg. Mureş. În anul 1918, a lucrat în acest ţinut pentru participarea tuturor la Adunarea Naţională din 1 Dec[embrie] 1918 la Alba Iulia şi declararea Unirii Ardealului cu Patria mamă"[18].

Preotul ortodox din aceeaşi localitate, **Adam Todor**, „a fost membru al P.N.R. din 1890. Pentru propaganda sa naţională a fost deţinut şi întemniţat de către autorităţile maghiare în anul 1916. Cu ocazia intrării armatei române în Ardeal în toamna anului 1918, prin liste de subscripţie benevole a furnizat armatei alimente, donând şi personal cereale în acest scop. A întocmit lista participanţilor din com[una] Turdaş la Ad[unarea] Naţ[ională] de la Alba Iulia"[19].

Vasile Maior, căpitan în Regimentul 92 Infanterie din Orăştie „fiu al com[unei] Turdaş, devenind prizonier în Rusia a organizat corpul voluntarilor, cu care la finea anului 1917, intrând în armata română, a luptat pe frontul român, luând parte la ocuparea Budapestei şi fiind decorat pentru vitejia sa"[20].

[12] Ibidem
[13] Ibidem.
[14] Ibidem.
[15] Ibidem.
[16] Ibidem.
[17] Ibidem.
[18] Ibidem.
[19] Ibidem.
[20] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Avram Furdui, plutonier, şef de post în Turdaş „în anul 1918 a înfiinţat Garda Naţ[ională] în com[una] Sohodol (jud. Alba) cu care a dezarmat Garda Naţ[ională] maghiară din Abrud. A menţinut ord[inea] şi sig[uranţa] publică pe acel ţinut românesc până la intrarea armatei rom[âne] în Ardeal"[21].

Antonie Roşiu, ţăran din Turdaş, a fost un „aprig luptător al Partid[ului] N[ațional] R[omân]. În anul 1917, prin subscripţie benevolă a contribuit la alimentarea prizonierilor din arm[ata] română care se aflau în garniz[oana] Orăştie. Mare aderent al actului de la 1 Dec[embrie] 1918 din Alba Iulia"[22].

Un alt remarcat al preturii pentru activitatea sa în folosul naţiunii a fost Moş **Gheorghe Herlea** „memorand[ist], fiu al comunei fruntaşe Vinerea, fost membru al Partidului N[ațional] R[omân], aprig luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri"[23].

La rândul său, **Victor Lupşor** din Turdaş s-a remarcat în luptele purtate de armata română pentru dezrobirea Ardealului. „În luptele de la Tisa, în calitate de sergent în arm[ata] română a avut însărcinarea de a trece Tisa înot pentru recunoaşterea poziţiei inamicului, însărcinare pe care a îndeplinit-o cu vitejie"[24].

Ioan Vlaicu „fiu al comunei Binţinţi, fost membru al P.N.R., aprig luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri"[25].

Dr. **Ioan Mihu**, din Vinerea, a „fost membru al P.N.R., aprig luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri"[26]. Tabloul mai cuprinde numele altor 26 de personalităţi care s-au remarcat în lupta pentru unitatea naţională sau au îndeplinit funcţia de comandanţi ai gărzilor naţionale din comunele lor[27].

Tabloul voluntarilor din armata română cuprinde numele a 90 de persoane care provin din localităţile Cugir (1), Vinerea (21), Vaidei (2), Pişchinţi (1), Romos (8), Căstău (10), Sibişel (8), Măgureni (2), Beriu (8), Sereca (4), Orăştioara de Jos (1), Orăştioara de Sus (7), Ludeşti (1), Costeşti (2), Dâncul Mare (3), Dâncul Mic (2), Ocolişul Mic (3), Mărtineşti (1), Pricaz (2) şi Turdaş (2)[28].

Tabloul voluntarilor din Italia cuprinde numele a 46 de persoane ce proveneau din Cugir (1), Romos (8), Orăştioara de Jos (3), Bucium (4), Orăştioara de Sus (6), Ludeşti (4), Costeşti (2), Grădiştea de Munte (1), Dâncul Mare (7), Mărtineşti (2), Pricaz (4) şi Turdaş (4)[29].

În aceeaşi zi de 20 noiembrie, notariatul din Şibot înainta listele foştilor „voluntari şi legionari din armatele română, italiană şi franceză", pentru localităţile

[21] Ibidem.
[22] Ibidem.
[23] Ibidem.
[24] Ibidem.
[25] Ibidem.
[26] Ibidem.
[27] Ibidem.
[28] Vezi anexa II.
[29] Vezi anexa III.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Şibot[30], Aurel Vlaicu[31] şi Balomirul de Câmp[32]. Din cei 15 voluntari ai comunei Şibot, 7 au servit în Legiunea română din Italia şi 8 au fost voluntari în armata română[33]. Toţi cei 7 voluntari înscrişi pe lista comunei Aurel Vlaicu au fost voluntari în armata română[34]. Din Balomirul de Câmp 8 militari au fost membri ai Legiunii române din Italia, 1 al Legiunii române din Franţa şi 4 voluntari în armata română[35].

În 21 noiembrie 1930, notarul comunica primpretorului din Orăştie că în comunele aparţinătoare notariatului Şibot nu sunt intelectuali, funcţionari şi ţărani care au „câştigat merite deosebite pentru cauza naţională a Unirei Ardealului şi Banatului cu ţara mamă"[36].

La 24 noiembrie 1930, primarul oraşului Orăştie trimitea prefecturii o listă cuprinzând 21 de persoane, bărbaţi şi femei, care şi-au câştigat merite deosebite pentru cauza naţională[37]. În adresa de înaintare se precizează că o astfel de lucrare necesită un timp mai îndelungat şi o expunere de date cât mai precise şi minuţioase şi din această cauză ea a fost întocmită în baza „cunoştinţelor personale ce le avem despre activitatea fieşte căruia"[38].

Primul din lista primăriei Orăştie este Dr. **Aurel Vlad** „luptător de peste 35 ani pentru cauzele naţionale şi politice ale românilor din Ardeal şi Banat. Primul deputat român în Parlamentul ungar care a început activitatea politică a românilor. Fost ministru în mai multe rânduri. Şi-a gajat averea pentru cauza unirii"[39].

Alături este înscris numele soţiei sale, **Anuţa Vlad** „luptătoare înverşunată pentru drepturile românilor pentru a căror propovăduire a fost condamnată de fostul regim ungar la temniţă. Conducătoarea alor mai multe societăţi de binefacere şi culturale"[40].

La loc de frunte este înscris numele preotului şi ziaristului **Ioan Moţa**. În dreptul numelui său sunt scrise următoarele aprecieri: „Un intransigent naţionalist. A propagat prin grai şi scris peste 25 ani emanciparea românilor atât culturaliceşte cât şi economiceşte. La declararea de război a României a trecut graniţa cu întreaga familie de unde a propagat mai departe unirea tuturor românilor"[41].

Victoria Erdeli soţie de medic din Orăştie s-a remarcat fiind „întotdeauna în fruntea mişcărilor naţionale pentru emanciparea femeii române"[42].

---

[30] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 103/1931, f. 23.
[31] Ibidem, f. 25.
[32] Ibidem, f. 24.
[33] Vezi anexa IV.
[34] Vezi anexa V.
[35] Vezi anexa VI.
[36] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 103/1931, f. 26.
[37] Ibidem, f. 31-32.
[38] Ibidem.
[39] Vezi anexa VII.
[40] Ibidem.
[41] Ibidem.
[42] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Un alt remarcat de către primărie a fost meseriaşul **Dumitru Martin** „un înverşunat naţionalist care a făcut ca aici în Orăştie să avem formidabila Reuniune a Meseriaşilor Români conştii toţi de misiunea lor de buni români şi cari totodată prin această organizaţie au ferit membrii lor de a aluneca în organizaţii internaţionale"[43].

Directorul de bancă **Valer Pop** s-a remarcat ca „un aprig român care a luptat ca funcţionar în era ungurească pentru neamul său"[44].

Lucrarea solicitată de către minister necesita o perioadă mai îndelungată pentru finalizarea ei. Aceasta este şi explicaţia faptului că abia la 10 februarie 1931 pretura plasei Orăştie înainta o situaţie completă privind pe cei care s-au remarcat în mod deosebit în cursul evenimentelor din 1918. La această dată lista cuprinde numele tuturor preşedinţilor Consiliilor Naţionale şi a Comandanţilor Gărzilor Naţionale care au activat în localităţile plasei Orăştie[45].

Dintre cele 33 de localităţi ale preturii Orăştie, 27 au avut preşedinţi ai Consiliilor Naţionale, şi doar în satele mai mici: Măgureni, Grădiştea de Munte, Mărtineşti, Jeledinţi, Turmaş, Spini şi Râpaş, nu s-au constituit astfel de consilii[46]. Gărzi Naţionale s-au constituit în 28 de localităţi. În localităţile mici, Măgureni, Sereca, Grădiştea de Munte, Jeledinţi, Râpaş şi Pricaz[47], nu s-au înfiinţat astfel de formaţiuni militare. Dintre cei 26 de preşedinţi de consilii, 18 erau preoţi în localităţile respective, unul era protopop în Cugir, ceilalţi având alte profesii. Documentele prezentate de către noi vin să completeze datele despre măreţul eveniment de la 1 Decembrie 1918.

[43] Ibidem.
[44] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 103/1931, f. 31-32. Vezi anexa VII.
[45] Ibidem, Dosar 102/1931, f. 1. Vezi anexa VIII.
[46] Ibidem.
[47] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ANEXE

I

Judeţul Hunedoara **Pretura plăşii Orăştie**

TABLOU

asupra persoanelor cari s-au distins pentru cauza naţională, Unirea Ardealului şi Banatului cu patria mamă, pentru realizarea idealului visat de veacuri

Nr. crt.	Numele	Profesiunea	Domiciliul	Observaţiuni. Faptele care îl disting
1	Adam Basarab	Preot ortodox	Romos	A condus şcoala cu învăţătorii împreună demonstrativ contra legii Appony. A fost unicul preot în plasă care nu a cedat şcoala cu ocaziunea zonei culturale. În timpul războiului mondial a ţinut legătura cu siguranţa din Bucureşti. În timpul revoluţiei a organizat gardele naţionale. La Unire a făcut parte în comitetul de 40. A fost cel mai aprig organizator al Partidului Naţional Român.
2	Ioan Bunea	Învăţător	Romos	A condus şcoala demonstrativ contra legii Appony; cu ocaziunea zonei culturale nu s-a lăsat amăgit ca să fie învăţător de stat ci a primit să rămână la confesiune cu un salariu mai mic. A luat parte la toate manifestările Partidului Naţional Român.
3	Ioan Fleşeriu	"	"	Idem
4	Dr. Ioan M. Pop	Primpretor	Orăştie	În calitate de prim notar al fruntaşei comune Rodna Veche, mai târziu pretorul plasei cu acelaşi nume, în timpul revoluţiei din anul 1918 a organizat „Sfatul Naţional" în comună şi pe plasă fiind proclamat Preşedinte. A organizat Garda naţională al cărei comandant a fost apărând avutul şi viaţa populaţiei. A trimis curieri speciali pe cheltuiala proprie, ca armata română,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

				care se găsea în Bucovina să treacă interesanta linie demarcaţională. La fel a expediat un curier la Sfatul Naţional din Arad pentru directive. În timpul revoluţiei toţi funcţionarii, nu numai cei de altă naţionalitate, ci şi români (primpretor, pretor, notari, învăţători, preoţi etc) au fost alungaţi de furia poporului. A fost unicul funcţionar care se bucura de încrederea şi iubirea poporului, pe care l-a condus şi apărat, cu preţul vieţii, de primejdiile şi furiile revoluţiei
5	Emil Crişan	Lt. Colonel Reg. 7 Pionieri Timişoara	Timişoara	Căpitan în armata austro-ungară a luat parte activă la înfiinţarea Sfatului Naţional Român din Viena şi la Regt. Româno-trans. din Viena
6	Ariton Migia	Fost protopop onor. Rom. Unit decedat	-	A fost membru activ şi conduc. al org. Partid. Naţ. Rom. din Cugir şi a luptat pentru înfăptuirea visului naţional. În revoluţia din 1918 a format şi condus Sfatul Naţional în Cugir, în sânul căruia s-a format Garda Naţ. care a apărat actuala fabrică de arme
7	Romul Crişan	Preot rom. unit	Cugir	Ca reprezentant al org. PNR., în Cugir şi al Sfatului N[aţional]. Din 1918 a luptat pentru înfăptuirea visului naţional
8	Dr. Ioan Marianescu	Protopop onor. rom. unit	"	Ca membru activ al PNR, în calitate de secretar general al episcopiei Lugoj a luptat, în timpul războiului luminând poporul şi în timpul revoluţiei din 1918 dând sfaturi pentru înfăptuirea visului naţional
9	August Olariu	Antreprenor	"	În revoluţia din 1918 a organizat şi condus garda N. R. Din Cugir
10	Dr. Aurel Tincu	Medic de circ.	Cugir	Ca medic căpitan în armata austro-ungară a luat parte activă la înfiinţarea Sfatului Naţional şi Regimentului Român în Viena
11	Simion M. Sara	Secretar com.	Cugir	În timpul războiului ca funcţionat financiar fiind încredinţat cu rechiziţia a apărat avutul şi interesele ţăranilor români din Vinţul de Jos şi jur. În 1918 a înfiinţat Garda naţională în Pianul de Jos
12	Iuliu Nasta	Avocat	Hunedoara	Fost conducător al gărzii naţionale în anul 1918 şi 1919

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

13	Ioan Nasta	Brigadier silvic pens.	Romoşel	Fost preşedinte al gărzii naţionale în anii 1918-1919
14	Gheorghe Tărăşcu	econom	"	Fost vicepreşedinte al gărzii naţ. 1918-1919
15	Ioan Cătăniciu	"	"	Fost membru în garda naţională 1918-1919
16	Petru Popa honaiu	"		Idem
17	Petru Popa Baciu Vaidean	"	"	Idem
18	Nicolae Popoviciu	Învăţător	Mărtineşti	În calitate de învăţător şi ca membru al PNR a luptat pentru înfăptuirea visului naţional
19	Szai Bodea a Evi	econom	"	Fost membru în garda naţională 1918-1919
20	Ioan Dăncesc Vida	"	Tămăşaşa	Aprig luptător al Partidului N. R.
21	Eftenie Cocreanu	"	Turmaş	Idem
22	Adam Lupşor	Preot rom. unit	Turdaş	Fost membru al PNR din 1905. Pentru propaganda sa naţională a fost deţinut şi întemniţat în anul 1905 la închisoarea din deva iar în anul 1916 la închisoarea din Tg. Mureş. În anul 1918 a lucrat în acest ţinut pentru participarea tuturor la Adunarea Naţională din 1 Dec. 1918 la Alba Iulia şi declararea Unirea Ardealului cu Patria mamă
23	Petru Lula	Preot rom. unit	Bobâlna	Idem
24	Adam Todor	Preot ortodox	Turdaş	Fost membru al PNR din 1890. Pentru propaganda sa naţională a fost întemniţat de către autorităţile maghiare în anul 1916. Cu ocazia intrării armatei române în Ardeal, în toamna anului 1918, prin liste de subscripţie benevolă a furnizat armatei alimente, donând şi personal cereale în acest scop. A întocmit lista participanţilor din com[una] Turdaş la Ad[unarea] Naţ[ională] de la Alba Iulia
25	Vasile Maior	Căpitan în Reg. 92 Inf.	Orăştie	Fiu al com[unei] Turdaş, devenind prizonier în Rusia a organizat corpul voluntarilor, din care, la finea anului

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

				1917, intrând în armata română a luptat pe frontul român, luând parte la ocup[area] Budapestei şi fiind decorat pentru vitejia sa
26	Avram Furdui	Plutonier, şef de post	Turdaş	În anul 1918 a înfiinţat garda naţ[ională] în com[una] Sohodol jud[eţul] Alba cu care a dezarmat şi desfiinţat garda naţ[ională] maghiară din Abrud. A menţinut ord[inea] şi sig[uranţa] publică pe acel ţinut românesc până la intrarea armatei rom[âne] în Ardeal
27	Antonie Roşiu	econom	Turdaş	Ţăran de frunte şi aprig luptător al Partid[ului] N[aţional] R[omân]. În anul 1917 prin subscripţie benevolă a contribuit la alimentarea prizonierilor din arm[ata] română care se aflau în garniz[oana] Orăştie. Mare aderent al actului de la 1 dec[embrie] 1918 din Alba Iulia
28	Petru Pop	econom	Spini	Idem
29	Victor Lupşor	econom	Turdaş	În luptele de la Tisa, în calitate de sergent în arm[ata] română a avut însărcinarea specială de a trece Tisa înot pentru recunoaşterea poziţiei inamicului, însărcinare pe care a îndeplinit-o cu vitejie
30	Remus Lula	primar	Turdaş	Asistent la menţinerea ordinelor în anul 1918
31	Bătr[ânul] Moş Gheorghe Herlea	proprietar	Vinerea	Memorandist, fiu al comunei Vinerea, fost membru al Partidului N[aţional] R[omân], aprig luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri
32	Nicolae Andreiu	preot	Căstău	Fost aprig luptător pentru înfăptuirea idealului de veacuri
33	Ilie Popoviciu	preot	Sibişelul vechiu	Idem
34	N. Suciu	preot	Balomirul de Câmp	Memorandist. Idem
35	Bătr[ânul] Vlaicu Ioan	proprietar	Aurel Vlaicu (Binţinţi)	Fiu al comunei Binţinţi, fost membru al PNR, aprig luptător pentru înfăptuirea idealul de veacuri
36	Dr. Ioan Mihu	proprietar	Vinerea	Fost membru al PNR, aprig luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri

Orăştie la 20 noemvrie 1930 LS Primpretor

DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 103/1931, f. 39.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

II

Judeţul Hunedoara Pretura plăşii Orăştie

TABLOU
Asupra voluntarilor din armata română servind cauza naţională şi realizarea idealului visat de veacuri

Nr. crt	Numele	Profesiunea	Domiciliul	Observaţiuni. Fapte care îl disting
1	Vasile Motoaşcă	Notar com.	Cugir	Voluntar în armata română
2	Ioan Macarie	învăţător	Vinerea	Idem
3	Petru Dănciu	plugar	"	"
4	Petru Simedru	"	"	"
5	Gheorghe Romoşan	"	"	"
6	Demian Furdui	"	"	"
7	Aviron Herlea	"	"	"
8	Nicolae Romoşan Şchiopu	"	"	"
9	Dragoţel Vasile	"	"	"
10	Romoşan Teofil	"	"	"
11	Baciu Nicolae l Ioan	"	"	"
12	Groza Ioan l Iosif iunior	"	"	"
13	Groza Ioan l Iosif	"	"	"
14	Simedru Ioan l Ilie	"	"	"
15	Uriţescu Ioan l Ioan	"	"	"
16	Nicolae Filimon l Nicolae	"	"	"
17	Ioan Cugerean l Simion	"	"	"
18	Gheorghe Stanca	"	"	"
19	Nicolae Dragoţel l Gligor	"	"	"
20	Herlea Toma	"	"	"
21	Ioan Bota	"	"	"
22	Ioan Botescu	"	"	"
23	Vasile Todor l Vasile	"	Vaidei	"
24	Jula Nicolae	"	"	"
25	Aurel Hechel	"	Pişchinţi	"
26	Ioan Ioaneşiu	"	Romos	"
27	Adam Rontea	"	"	"
28	Vasile Popoviciu	"	"	"
29	Laureanu Ardeanu	"	"	"
30	Vasile Baba l Sim.	"	"	"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

31	Ioan Ţipan	"	"	"
32	Adam Şandru	"	"	"
33	Nicolae Cibeanu	"	"	"
34	Nicolae Moise	"	Căstău	"
35	Vinţanu Ilie	"	"	"
36	Maniuţiu Ioan	"	"	"
37	Lungu Iosif	"	"	"
38	Oprişiu Avram	"	"	"
39	Moise Gheorghe	"	"	"
40	Cărpinişan Ilie	"	"	"
41	Dudaşiu Avram	"	"	"
42	Ştefan Simion	"	"	"
43	Grozav Nicolae	"	"	"
44	Nicolae Davidoiu	"	Sibişel	Fost voluntar în armata română
45	Picu Adam	"	"	"
46	Gavrilă Boşorogan	"	"	"
47	Fincu Nicolae	"	"	"
48	Gheorghe Furdui	"	"	"
49	Maxim Junie	"	"	"
50	Ilie Baldea	"	"	"
51	Petru Cimporescu	"	"	"
52	Gheorghe Lomonar	"	Măgureni	Refugiat din armata austro – ung[ară] în 1916
53	Ioan Toncea	"	"	"
54	Ilie Nojea	"	Beriu	"
55	Ioan Daiulesc	"	"	"
56	Ioan Paşolea	"	"	"
57	Samuilă Popa	"	"	"
58	Ioan Popoviciu l Solomon	"	"	"
59	Ioan Lup l Samoilă	"	"	"
60	Samuilă Timpean	"	"	"
61	Iosif Avrămuţiu	"	"	"
62	Nicolae Pascu	"	Sereca	"
63	Ioan Boşorogan	"	"	"
64	Nicolae Cromcescu	"	"	"
65	Samuilă Totoi	"	"	"
66	Simion Popescu	"	Orăştioara de Jos	"
67	Nicolae Bordeanu	"	"	"
68	Avram Andreşoiu	"	"	Fost voluntar în armata română
69	Ioan Baroiu l Nicolae	"	"	"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

70	Petru Gredinar	"	"	"
71	Ioan Baroiu l Cosma	"	"	"
72	Ioan Mihăiesc l V.	"	"	"
73	Ilisie Viseroiu	"	"	"
74	Ioan Ligoi l Toma	"	"	"
75	Vasile Cimporesc l Ioan	"	Ludeşti	"
76	Adam Inăşesc	"	Costeşti	"
77	Vasile Andreşoi	"	"	"
78	Simion Crişţiu	"	Dâncul Mare	"
79	Gheorghe Tibesc	"	"	"
80	Simion Vinea	"	"	"
81	Ioan Firănescu	"	Dâncul Mic	"
82	Ioan Groza	"	"	"
83	Ioan Lăscoi l Ilie	"	Ocolişul Mic	"
84	Ghirilă Lolean	"	"	"
85	Toma Pitu	"	"	"
86	Nicolae Costa	"	Mărtineşti	"
87	Ioan Junie l Petru	"	Pricaz	"
88	Dionisie Lucsi	"	"	"
89	Todor Iosif	"	Turdaş	"
90	Samu Gheorghe	"	"	"

Orăştie la 20 Noembrie 193 0 Primpretor,

Ibidem, f. 40

III

Judeţul Hunedoara Pretura plăşii Orăştie

TABLOU
asupra legionarilor din Italia privind cauza naţională
şi realizarea idealului visat de veacuri

Nr. crt.	Numele	Profesiunea	Domiciliul	Observaţiuni Fapte care îl disting
1	Ioan Baluţiu	Econom	Cugir	Fost legionar în Italia
2	Ioan Stoica l Vasile	"	Romos	"
3	Ioan Dăescu	"	"	"
4	Wonert Martin	"	"	"
5	Ioan Mândra	"	"	"
6	Ioan Furdui	"	"	"
7	Dumitru Naghi	"	"	"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

8	Vasile Purcariu	"	"	"
9	Vasile Lomonariu	"	"	"
10	Sabin Dancier	"	Orăştioara de Jos	"
11	Ilie Elec	"	"	"
12	Ioan Popa l Loghin	"	"	"
13	Pavel Susan	"	Bucium	"
14	Vasile Vinerean	"	"	"
15	Nicolae Filipesc	"	"	"
16	Vasile Ocolişan l Sam.	"		"
17	Todor Hurza	"	Orăştioara de Sus	"
18	Moise Muntean	"	"	"
19	Iosif Muntean	"	"	"
20	Petru Zgeverdean	"	"	"
21	Petru Vinerean	"	"	"
22	Vasile Danesc	"	"	"
23	Petru Matei	"	Ludeşti	"
24	Mihăilă Bucşea	"	"	"
25	Adamescu Avram	"	"	"
26	Ioan Ardean l Eftene	"	"	"
27	Vasile Costoi	"	Costeşti	"
28	Ioan Vulsan	"	"	"
29	Ioan Popic	"	Grădiştea de Munte	"
30	Ioan Talpaş Degoi	"	Dâncul Mare	"
31	Ioan Surd l David	"	"	"
32	Ioan Tibesc	"	"	"
33	Ioan Sandrulesc	"	"	"
34	Ioan Boşorogan l N[ico]lae	"	"	"
35	Andrei Arta	"	"	"
36	Ioan Cândea l Mihai	"	"	"
37	Nicolae Bodea Ispas	"	Mărtineşti	"
38	Avram Barcean	"	"	"
39	Aron Voina	"	Pricaz	"
40	Dumitru Stanca	"	"	"
41	Solomon Grozav l Ioan	"	"	"
42	Ioan Maglas l D-tru	"	"	"
43	Lula Iosif l Ilie	"	Turdaş	"
44	Maier Petru l Nicolae	"	"	"
45	Lula Iosif a deni	"	"	"
46	Kis Ioan l Ioan	Cantonier l CFR	"	"

Orăştie la 20 Nov. 19930 Primpretor, Dr. I. Popu

Ibidem, f. 41.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

IV

Comuna Şibot

TABLOU

Despre foşti voluntari şi legionari în armata română, italiană şi franceză

Nr. crt	Numele şi pronumele	Ocupaţia şi gradul avut	A fost voluntar sau legionar înscris în arată până la 11/XI 1918
1	Bădulescu Toma	Lăptar – soldat	Legionar în armata italiană
2	Miţar Simion	Agricultor - plutonier	Voluntar
3	Mihăilă Avram	"	Legionar în armata italiană
4	Mihu Maxim	"	"
5	Stanca Nicolae	"	"
6	Viorel Nicolae	"	"
7	Binţinţan Simion	Frânar - soldat	"
8	Timar Iuon	Rotar - caporal	"
9	Gornic Ioan	Agricultor – soldat	Voluntar
10	Buzilă Ioan	"	"
11	Miţar Vasile	Cantonier – sergent	"
12	Mitru Vasile	Agricultor – soldat	"
13	Barbu Ioan	"	"
14	Viorel Vasile	"	"
15	Pădure Irimie	Frânar - sergent	"

Şibot, la 20 noembrie 1930

Notar,
LS SS Indescifrabil

Ibidem, f. 41

V

Comuna Aurel Vlaicu

TABLOU

despre foştii voluntari şi legionari în armata română, italiană şi franceză

Nr. crt.	Numele şi pronumele	Ocupaţiunea şi gradul avut	A fost voluntar sau legionar înscris în armată până la 11/XI 1918
1	Borza Vasile	Plugar - soldat	Voluntar
2	Ciubean Gligor	"	"
3	Mariş Andrei	"	"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

4	Frumşorean Nicolae	"	"
5	Mariş Dănilă	"	"
6	Gavrilă Matei	"	"
7	Gavrilă Toma	"	"

Dat, Şibot, la 20 Noemvrie 1930

Notar.
L S SS indescifrabil

Ibidem, f. 25.

VI

Comuna Balomirul de Câmp

TABLOU
despre foşti voluntari şi legionari în armata română, italiană şi franceză

Nr. crt.	Numele şi pronumele	Ocupaţia şi gradul avut	A fost voluntar sau legionar înscris în armată până la 11/XI 1918
1	Balomiri Octavian	Preot gr. cath. Sublocotenent	Legionar în armata italiană
2	Prodan Avram	Agricultor-soldat	"
3	Adam Gheorghe	"	"
4	Ciobotea Ioan l Cosma	"	"
5	Pleşa Ioan	"	"
6	Adam Ioan l Ioan	"	"
7	Badiu Nicolae l Nicolae	"	"
8	Opriţa Nicolae l Simion	"	"
9	Fleşeriu Avram l Avram	"	Legionar în armata franceză
10	Manciu Ioan	Rotar – soldat	Voluntar în armata română
11	Bonţia Eronim	Agricultor-soldat	"
12	Fleşeriu Ioan	"	"
13	Bonţia Avram	"	

Ibidem, f. 27.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

VII

TABLOU
DESPRE INTELECTUALI, MILITARI ŞI ŢĂRANI CARE ŞI-AU CÂŞTIGAT MERITE DEOSEBITE PENTRU CAUZA NAŢIONALĂ

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Funcţia	Fapte care îl disting
1	Dr. Aurel Vlad	Fost ministru	Luptător de peste 35 de ani pentru cauzele naţionale şi politice ale românilor din Ardeal şi Banat. Primul deputat român în Parlamentul ungar care a început activitatea politică a românilor. Fost ministru în mai multe rânduri. Şi-a gajat averea pentru cauza Unirii.
2	Anuţa Vlad	Soţia fostului ministru	Luptătoare înverşunată pentru drepturile românilor pentru a căror propovăduire a fost condamnată de fostul regim ungar la temniţă. Conducătoarea alor mai multe societăţi de binefacere şi culturale.
3	Ioan Moţa	Preot şi ziarist	Un intransigent naţionalist. A propagat prin grai şi scris peste 25 ani emanciparea românilor atât culturaliceşte. La declararea de război a României a trecut graniţa cu întreaga familie de unde a propagat mai departe unirea tuturor românilor.
4	Constantin Baicu	Învăţător	A luptat întotdeauna pentru cauzele naţionale.
5	Ioan Branga	Învăţător	Detto
6	Nicolae Branga	Contabil	Detto
7	Dr. Romulus Dobo	Medic	"
8	Ioan Jenea	Preot, senator	"
9	Aron Demian	Director liceu	"
10	Constantin Tisu	Funcţionar	"
11	Dr. Eugen Muntean	Funcţionar	
12	Cpt. Cicerone Domşa	Militar	A fost voluntar în armata română unde a fost decorat
13	Ioan I. Branga	Primar	"
14	Văd. Dr. Victoria Erdeli	Soţie medic	A fost întotdeauna în fruntea mişcărilor naţionale pentru emanciparea femeii române
15	Aurora dr. Dobo	Soţie medic	"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

16	Maria Moţa	Soţie preot	"
17	Dumitru Martin	Meseriaş	Un înverşunat naţionalist ce-a făcut ca aici în Orăştie să avem formidabila Reuniune a Meseriaşilor Români conştii toţi de misiunea lor de buni români şi care totodată prin această organizaţie au ferit membrii lor de a aluneca în organizaţii internaţionale.
18	Aurel Grădina	Meseriaş	Idem
19	Ioan Simedru	Ţăran	Fost voluntar în armata română
20	Ilie Ciurdărescu	Constructor	Idem
21	Valer Pop	Director de bancă	Un aprig român care luptat ca funcţionar în era ungurească pentru neamul său.

Orăştie la 24 noiembrie 1930

Primar,
LS. SS Indescifrabil

Ibidem, f. 31-32.

VIII

TABLOU
despre preşedinţii Consiliilor Naţionale
şi a Comandanţilor de Gărzi Naţionale
cari au funcţionat în anul 1918 şi 1919

Nr. crt.	Numele comunei	Numele şi pronumele preşedintelui Consiliului Naţional din anul 1918 ţi 1919	Numele şi pronumele comandantului Gărzii Naţionale din anul 1918 şi 1919
1	Cugir	Migia Ariton protopop	Olariu Augustin
2	Vinerea	Albu Romulus, preot	Albu Romulus, preot
3	Şibot	Decedatul Viorel Gheorghe	Stegarul Viorel Emil
4	Balomirul de Câmp	Săcărea Dumitru, preot	Anghel Eronim
5	Aurel Vlaicu	Vlaicu Ioan	Loga Andrei
6	Vaidei	Tilicea Zaharie, preot	Ghigu Gheorghe
7	Pişchinţi	Stăneasă Iosif, preot	Neagu Ion
8	Romos	Basarab Adam, preot, senator	Subl. Oredean (de prezent căpitan la Reg. 92 Inf.)
9	Romoşel	Taraşcu Gheorghe	Nasta Ion Suciu
10	Căstău	Andrei Nicolae, preot	Daniil Gheorghe
11	Sibişelul vechiu	Jura Vasilie, preot	Căliman Ion, învăţător
12	Măgureni	Nime	Nime
13	Beriu	Iosif Dumitru, preot	Popa Iosif

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

14	Sereca	Andrei Domşa Ion, preot	Nime
15	Orăştioara de Jos	Dr. Baciu Aurel, preot	Tâmpean Gheorghe
16	Bucium	Olariu Ion, preot	Cozmescu Simion
17	Orăştioara de Sus	Romoşan Ion, preot	Baciu Remus, înv[ăţător]
18	Ludeşti	Botean Vasile, preot	Ciolocoi Ion
19	Costeşti	Botean Vasile, preot	Şerban Ion
20	Grădiştea de Munte	Nime	Nime
21	Ocolişul Mic	Popoviciu Ilie, preot	Păştioiu Ion
22	Dâncul Mare	Cotruş Ioan, preot	Găulea Şandru
23	Dâncul Mic	Cozac Ion l David	Cozac Ion l David
24	Grid	Haic Moisă	Deminesc David
25	Măgura	Crişan Alexandru	Iar Ion Baron
26	Mărtineşti	-	Costa David
27	Jeledinţi	-	-
28	Tămăşaşa	-	Costesc Nicolae
29	Turmaş	-	Cocrean Eftimie
30	Turdaş	Junie Ion Căprariu	Neamţu Ioan
31	Spini	-	Ripoşan Aron l Aron
32	Râpaş	-	-
33	Pricaz	Gherman Alexandru, preot	Doroga Ion Husariu (Cula)
34	Pricaz	Armean Solomon, preot	-

Orăştie la 10 februarie 1931

Pretor,
L S SS Indescifrabil

Ibidem, f. 1.

THE PARTICIPATION OF THE ROMANIANS FROM ORĂŞTIE COUNTRYSIDE TO THE ACCOMPLISHMENT OF THE GREAT UNION OF 1918

Abstract

The great quest from 1918 is explained by the enthusiastic participation of romanians from all the countrysides to its accomplishment. A prominent place in this national event is due to the romanians of Orăştie Countryside. The discovery of a series of inedited documents put in new light the participation of the people of this historical zone to the actions concerning the achievement of Romanian national state.

On the actions during the first World War concerning the achievement and the consolidation of the Great Union they have been involved all the people from Orăştie Countryside: politicians, priests, teachers, lawyers, military people and peasants. Between the personalities of these events we mentionne dr. Aurel Vlad and Ioan Mihu.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ÎNSEMNĂRI ALE PROTOPOPULUI GRECO-CATOLIC IOAN IENEA DESPRE CETĂŢILE DACICE DIN MUNŢII ORĂŞTIEI

Maria Basarab

Scurtele scrieri de mână pot constitui pagini de jurnal ale celui care le-a semnat. În acest cadru s-ar potrivi notele manuscrise, păstrate printre documentele arhivistice referitoare la vizitarea vestigiilor dacice din munţii Orăştiei, întreprinsă în circumstanţe speciale, de protopopul Orăştiei (1914-1932) Ioan Ienea. Însemnările, documente complementare, redimensionează personalitatea clericului.

Referinţele biografice publicate în perioada de după repunerea în drepturi a Bisericii Române Unite cu Roma Greco-Catolică[1], reevidenţiază personalitatea complexă a lui Ioan Ienea (1879-1954) care, după o temeinică pregătire teologică, şi-a început activitatea ca dascăl, director provizoriu la Şcoala primară confesională de băieţi din Lugoj, apoi după hirotonire (1906) a continuat ca preot (misionar) în Protopopiatul Lugoj, urmându-şi cursiv chemările misiunii sale preoţeşti. De la început şi-a inclus în programul său activităţi culturale pe lângă cele strict bisericeşti, adresându-se laicilor şi îndrumându-i spre căutări spirituale creştine. Astfel, a activat în cadrul Reuniunii învăţătorilor români – uniţi din Ţinutul Lugojului, s-a implicat ca bibliotecar în activităţile Casinei Române, a dirijat corul „Lira" din Lugoj, renumit în lumea muzicală a timpului.

Din anul 1914 până în anul 1934, când şi-a onorat cu merite locul de frunte în Protopopiatul Cugirului în Orăştie, şi-a extins şi multiplicat activitatea, întărind credinţa în misiunea sa de formator al tinerilor teologi, dar şi al laicilor, care i-au fost încredinţaţi spre ocârmuire spirituală, cultivând frumosul moral, adevărul şi binele.

Ca să-i conturăm personalitatea adăugăm faptul că a participat ca delegat al Plasei Orăştie la Adunarea de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, iar între anii 1928-1932 a reprezentat judeţul Hunedoara ca senator din partea Partidului Naţional Ţărănesc.

Enumerat succint, pe lângă viaţa bisericească, participările sale cu implicare socială. Culturală politică, i-au stabilit prestigiul de serv al bisericii, călăuzitor moral al enoriaşilor. În acest context, nu pot fi lăsate la o parte participările sale active în cadrul Pelerinajului la Roma (1908), la serbările jubiliare ale ASTREI, la Blaj (1911) asistând şi la zborul lui Aurel Vlaicu de pe Câmpia Libertăţii, iar după reîntoarcerea la Lugoj, prin numirea sa în funcţia de canonic al Episcopiei 81934) a fost ales delegat al Capitlului din Lugoj la alegerea episcopului de Lugoj, Alexandru Nicolescu, în scaunul mitropolitan de la Blaj (1936).

---

[1] I. Lazăr, *Din viaţa şi activitatea protopopului greco-catolic al Orăştiei, Ioan I. Jenea (1914-1934)* în *Sargetia,* XXVIII-XXIX/2, Deva, p. 323-346; Constantin Tufan Stan, *Societatea corală „Lira" din Lugoj*, Timişoara, 2005, p. 16-25.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Prin diversele şi însemnatele sale contribuţii la viaţa religioasă, socială, culturală, numele lui Ioan Ienea a intrat în folclorul local, aşa încât într-un articol publicat în periodicul „Acţiunea" (1934), credincioşii din Orăştie, în versuri de factură populară şi-au exprimat regretul despărţirii de protopopul Ioan Ienea („Foaie verde siminic/Poporul e necăjit/ De când ne-a părăsit/Dl. Prota Ienea/ Foaie verde de lalea/ Canonic el a ajuns/ Şi la Lugoj el s-a dus"[2]. Ioan Ienea a avut o legătură specială de suflet cu împrejurimile Orăştiei prin soţia sa Ana, originară din Romos.

Prin urmare, demersul constant în readucerea în actualitate a modelelor de comportament profesional, a „foloaselor" exemplelor, ne încredinţează că Ioan Ienea, slujitorul Bisericii şi aş societăţii poate reface linia „clerului luminat", aspiraţia generaţiei dintâi a preoţilor cărturari ai Blajului, care s-au deschis spre orizontul european. Printre mărturiile de arhivă, care ne-au rămas, sunt şi însemnările protopopului Ioan Ienea (despre mănăstirea Sibişelului), menţiuni despre vizitarea în companii alese, în două rânduri a cetăţii dacice de la Costeşti şi Grădiştea de Munte.

Prima datează din luna august 1933 şi, cu explicaţii considerate necesare o şi redăm întocmai: *„O vizită la ruinele dacice de la Costeşti şi Grădişte*

Episcopul Lugojului, Dr. Alexandru Nicolescu exprimându-şi dorinţa de a cerceta ruinele dacice de la comunele Costeşti şi Grădişte, de lângă Orăştie. Prin epistolă am invitat pe Excelenţa Sa ca să vină şi să le cerceteze, avizându-mă cu ceva înainte, în ziua de 16 august 1933 (miercuri) a sosit cu trenul de la amiază însoţit fiind de notarul consistorial Dr. I. Raţiu, la gara din Orăştie. Aici a fost primit de mine şi băiatul meu Ionel Ienea, locotenent în armata română. Cu automobilul credinciosului meu, comerciant Petre Drăgan, conducându-l la Casa parohială am luat cu toţii prânzul, iar după prânz imediat, la orele 2 am plecat cu automobilul la Costeşti, unde am sosit pe la orele 3, aici am fost întâmpinaţi de preotul nostru din Beriu Ioan Ciumaş şi de preotul ortodox din Costeşti, Tămăşoiu. Toată societatea apoi constând din Excelenţa sa Episcopul Dr. Alexandru Nicolescu, Dr. I. Raţiu notarul consistorial din Lugoj, subsemnatul protopop I. Ienea, preotul nostru din Beriu, Ioan Ciumaş, preotul nostru din Căstău Samoilă Ciumaş, preotul ortodox din Costeşti Tămăşoiu cu cei doi băieţi ai lui Cornel şi Emil, băiatul meu locotenent Ionel Ienea şi cu Nicu Spinderca cumnatul băiatului meu Ionel ne-am îndreptat şi am suit dealul numit Cetatea, unde se află ruinele. Ajuns la mine am cercetat totul luând 3 fotografii (sic!) *care se văd aici alăturat. Coborând de la „Cetate" ne-au aşteptat 3 trăsuri (cea dintâi în care s-a aşezat Episcopul cu subsemnatul este fotografiată şi se vede alăturat) cu care am plecat spre comuna Grădişte, unde am ajuns la orele 7 ½ seara. Aici, după ce am luat masa şi supă o bună dispoziţie ne-am culcat în odăile de oaspeţi ale statului de sub îngrijirea oficiului silvic din Orăştie. La 17 august 1933 am făcut cu toţii excursie la ruinele dacice de aici de la Grădişte, distanţă de 8-10 km. Episcopul a cercetat de amănuntul toate ruinele şi a fost foarte încântat de ce a văzut. La prânz în*

[2] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

mijlocul acestor ruine a ținut un entuziast discurs întru amintirea lui Decebal și Burebista. Episcopul s-a bucurat mult găsind între ruine grâu carbonizat și o cărămidă cu semnul dacic: laba de lup, pe care le-a dus acasă pentru muzeul Episcopesc. În seara de 17 august am ajuns cu automobilul la Orăștie unde Episcopul a dormit, iar la 18 august cu accelerat de 11 ore a.m. a plecat spre reședință. I. Ienea protopop 21 VIII 1933"[3]. Fotografiile sunt în număr de 4 nu 3 cât notează în însemnare și reprezintă grupul de vizitatori la ruinele de la Costești și una în drum spre Grădiște.

Cel de-al doilea document redă comentariul scris de mână al protopopului I. Ienea spre vizitarea cetăților dacice, dar în compania altor ilustre personalități ale Bisericii Catolice din Franța:

„La 15 septembrie 1933 canonicul Auguste Leman, profesor la Universitatea Catolică din Lille (Franța) însoțit de un alt profesor universitar din Paris, a cărui nume l-am uitat, s-a prezentat la casa mea, fiind îndrumați din București și m-au rugat ca să-i însoțesc în excursia lor la ruinele dacice de la Costești și Grădiște. I-am primit afabil....și au dormit la mine în noaptea de 15-16 septembrie. În ziua de 16 septembrie (sâmbăta) i-am însoțit până la Costești, unde le-am arătat ruinele dacice de aici. La Grădiște nu am mai mers cu dânșii, ci i-am lăsat în grija unui băiat al părintelui gr-or. Din Costești, Tămășoiu, care i-a dus cu trăsura și le-a arătat ruinele dacice de la Grădiște.

Azi la 17 oct. 1933 primesc de la canonicul Auguste Leman din Lille, fotografiile aici alăturate luate cu ocaziunea însoțirii mele la Costești. I fotografie reprezintă pridvorul unei case țărănești din Costești (casa e chiar vis-a-vis de locuința preotului gr-or. Tămășoiu)

II fotografie reprezintă un tablou pe drumul de la Costești către Grădiște, arătând eu profesorilor vârful dealului, unde sunt ruinele dacice de la Costești

III fotografia reprezintă o parte din ruinele de la Costești. După noi s-a luat o ceata de copii din Costești, ceea ce le-a plăcut profesorilor francezi.

Orăștie la 17 oct. 1933 I. Ienea"[4].

Însemnările protopopului Ioan Ienea despre excursia „documentară" făcută la cetățile dacice din apropiere ne pun în legătură cu „trecutul" istoric, cu numele personalităților interesate de valoarea istorică a dovezilor arheologice aflate în Munții Orăștiei.

Mai întâi, în acest cadru, apare numele Episcopului Alexandru Nicolescu (n. 1882) care s-a impus printr-o înaltă ținută intelectuală dobândită în anii studiilor teologice și filozofice urmate la Blaj și la Roma. Preot misionar în America, secretar al Mitropoliei din Blaj, duhovnic la Orfelinatul Unit de la Obreja (Mihalț), episcop de Lugoj numit în anul 1922. Parohia Unită din Deva a fost prima parohie înființată în timpul episcopatului său. A fost un strălucit orator, scriitor și renumit naturalist.

[3] Fond Protopopiatul greco-catolic Orăștie, Dos. 1/1933, f. 36.
[4] Idem, Dos. 2/1933, f. 37.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Episcopul Alexandru Nicolescu a rostit în Senatul României discursul *„Să nu ucizi!"* (în anul 1935) pentru care „distinsul orator a fost felicitat", iar ideea desprinsă a fost „triumful ştiinţei care şi de data aceasta e în perfectă armonie cu doctrina creştină"[5].

În anul 1936 a fost instalat în scaunul mitropolitan din Blaj.

A publicat *Predici, Manual de teologie morală, Meditaţii practice* (2 volume), *Din natură, Familia, Despre rugăciune, Biserica unită în cadrul Bisericii catolice universale*[6].

Aflăm din cealaltă „însemnare" despre un alt nume mare venit din Franţa pentru a cunoaşte o parte a istoriei dacilor. Este canonicul Auguste Leman, doctor în teologie şi litere, profesor la Universitatea catolică din Lille, care i-a expediat protopopului Ioan Ienea o carte de vizită semn al unei amintiri cu consideraţie.

Auguste Leman, nume pregnant în istoria scrierilor teologice franceze, a publicat: *Urbain VIII et la Rivalité de la France et de la Maison d'Autriche de 1631 à 1635*, Lille, 1920; *Urbain VIII et les origines du Congrès de Cologne de 1636*, în *Revue d'Histoire Eccleziastique,* 19, 1923, p. 370-383; *Contributions à l'histoire de la conspiration des nobles belges en 1632*, în *Mélanges de philologie et d'histoire publiés à l'occasion du cinquantenaire de la faculté des lettres de l'Université catholique de Lille,* Lille, 1927, p. 121-157; *Richelieu et Olivares: leurs négociations secrèts de 1636 à 1642 pour le rétablissement de la paix,* Lille, 1938.

Conducător spiritual dar cu răspunderi administrative faţă de cele 14 biserici mari pe care le avea în subordinea Protopopiatului Orăştie Ioan Ienea prin competenţă şi implicare cu mare atenţie la cerinţele timpului şi ale locului în care a trăit, şi-a cunoscut şi îndrumat preoţii şi credincioşii cu grija păstorească. Am extras, de pildă, din documentele de arhivă, dovezi despre „vizitaţiunile" făcute în Parohia Cugirului în data de 25 septembrie 1921[7] şi în data de 24 iunie 1925[8] împreună cu Episcopul Alexandru Nicolescu, Nicolae Muntean canonic cancelar, Nicolae Brânzeu canonic prebant în urma cărora au încheiat *Protocolul vizitaţiunii,* respectând prevederile „protocolului", revăzând şi reinventariind întreaga avere mobiliară şi imobiliară a Bisericii vizitate.

Motivaţia însemnărilor pe care le-a lăsat drept dovezi scrise ale diversificatei sale activităţi, dezvăluie interesul protopopului Ioan Ienea pentru cei care-i vor urma, aprecierea sa dar şi a altor personalităţi, ca cele în compania cărora s-a aflat, faţă de valorile istoriei noastre.

Îl preţuim pentru aceste informaţii care ţin de trecutul îndepărtat al istoriei noastre, pe protopopul şi canonicul Ioan Ienea, care cu meticulozitate şi responsabilitate şi-a rânduit priorităţile, care a stat în faţa altarului şi a credincioşilor slujind deopotrivă, asigurându-şi identitatea ecleziastă şi calea spre continua sa pomenire.

[5] *Unirea,* Blaj, 23 februarie 1935.
[6] *Cuvântul,* Blaj, 1936; Constantin Tufan Stan, *op.cit.*, passim.
[7] Fond Protopopiatul Greco-catolic Orăştie, Dos. 1/1921, f. 123.
[8] Idem, Dos. 1/1925, f. 56-60.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LES NOTES DE L'ARCHIPRETRE UNIATE IOAN IENEA SUR LES CITES DES DACES DE MONTS D'ORĂŞTIE

Résumé

Ioan Ienea, nommé archiprêtre à Orăştie pendant la période 1914 à 1934, a englobé dans son programme des activités sociales et culturelles, prés de celles théologiques, notamment celles de l'église. Il avait dans son attention les jeunes théologiens même aussi les laïques pour leur former une bonne conduite morale.

L'Archiprêtre Ioan Ienea a participé aux divers activités au dehors de celles de l'église, par exemple: a été élu représentant de la zone Orăştie pour être présent à l'Assemblée de Alba Iulia, de la date de 1 Décembre 1918, qui a signifié l'Union de la Transylvanie avec la Roumanie, il a représenté le département de Hunedoara en qualité de sénateur.

Parmi les documents de l'archives on garde des notes de l'Archiprêtre Ioan Ienea sur deux visites documentaires aux cités des Daces, dans les Monts d'Orăştie (à Costeşti et à Grădişte), la première effectuée dans le mois août 1933 accompagné de l'Evêque de Lugoj, Alexandru Nicolescu.

La deuxième visite a été effectué dans le 15 septembre 1933 accompagné de Auguste Leman, professeur universitaire de Paris. L'Archiprêtre Ioan Ienea raconte dans ses notes, avec des détailles, le déroulement de ces "excursions". Il met en évidence les noms des autres personnes qui l'a accompagné et il a raconté les impressions cueilles par les personnalités mentionnés, participants à ces deux visites documentaires.

Ces notes de l'Archiprêtre Ioan Ienea dévoile son intérêt, aussi, pour l'histoire du peuple roumain et sa préoccupation pour donner des informations "historiques" aux générations qui lui suivaient.

Ioan Ienea este resté parmi les personnalités de l'histoire de l'église grecques-catholique roumaine.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

GAVRIL TODICA (1877-1946), UN ASTRONOM CU VELEITĂŢI EUROPENE

Adela Herban

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mulţi români continuau să trăiască în afară graniţelor Principatelor Unite şi ale Regatului României. În 1900, aproximativ 2.800.000 se aflau sub stăpânire ungară (în Principatul istoric al Transilvaniei şi regiunile limitrofe: Banat, Crişana şi Maramureş), 230.000 în Bucovina şi 1.092.000 în Basarabia. Din anumite puncte de vedere, cursul dezvoltării lor sub administraţie ungară, austriacă şi, respectiv, rusă era asemănător. Nu puteau participa la viaţa politică, în calitate de comunităţi etnice distincte, iar viaţa lor culturală se afla sub presiunea constantă a unei administraţii ostile. Dintre cele trei comunităţi, românii din Transilvania şi-au apărat cel mai puternic fiinţa lor naţională. Erau conştienţi de drepturile istorice ale naţiunii lor în Transilvania şi aveau în urmă o perioadă lungă de luptă comună care i-a ţinut strâns uniţi. Au beneficiat, de asemenea, de două instituţii naţionale viguroase - Biserica ortodoxă şi Biserica unită, - cu centre puternice politice şi culturale la Sibiu, şi respectiv, la Blaj - şi de relaţii din ce în ce mai strânse cu oamenii politici din Regatul României, începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea[1].

În perioada despre care facem vorbire, din punct de vedere economic, Transilvania a aparţinut până în 1918 pieţei austro-ungare şi, înainte de 1867, celei austriece. În ciuda graniţelor politice, mărfurile produse în Transilvania, necompetitive în Apus, erau desfăcute cu succes pe piaţa extracarpatică, mai puţin dezvoltată. Acest fapt corelat cu altele au condus l-a crearea unui anumit cadru de dezvoltare care a avut ca rezultat formarea Statului român.

Dezvoltarea economică puternică a Apusului se va repercuta şi asupra celei austriece. Penetrarea modelelor occidentale avea un singur sens şi, era firesc ca, aşa cum Austria juca, la sfârşitul secolului al XIX-lea, prin structurile sale sociale, economice şi politice rolul ultimului venit în comparaţie cu Anglia, Franţa, Germania, tot aşa Transilvania să beneficieze şi mai târziu de această influenţă. Geografic vorbind, românii erau mai departe de Occident şi, ca urmare, mai puţin deschişi modernizării. De regulă, sunt adoptate modelele culturale cele mai puternice dar şi cele mai apropiate geografic. Cât îi priveşte pe români, aceştia nu au imitat ferm şi exclusiv modelele venite dinspre civilizaţii avansate pe de o parte datorită celor expuse mai sus, iar pe de altă parte, şi că dispuneau de o tradiţie proprie, cu rădăcini puternice.

Unii specialişti sunt de părere că ieşirea românilor şi a altor naţiuni din Imperiu s-a făcut după „modelul francez". După alţii, în Transilvania, oficialii austrieci nu ar fi permis convertirea ideii latinităţii în sentimentul comuniunii cu

[1] Keith Hitchins, România 1866-1947, Bucureşti, 1998, p. 207.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Franţa. Este un adevăr că românii din Imperiu nu aveau mai nimic în comun cu modelul francez. Ce conta pentru ei era modelul vechii Rome, presărat ici şi acolo cu idei austriece şi germane.

În situaţia dată, modelul occidental şi fondul autohton, rural şi agrar, au intrat în contradicţie. Este o situaţie pe care o regăsim, de altfel şi în celelalte ţări ale Europei Centrale şi Sud - Estice. Originalitatea culturii şi civilizaţiei româneşti are la bază tocmai aceste dispute, suprapuneri, nepotriviri sau contradicţii.

Dezvoltarea economică accelerată, cunoscută de Ungaria începând cu anii 1870, a avut un efect relativ redus asupra zonelor locuite de români. S-a creat astfel o discrepanţă în ce priveşte dezvoltarea între Transilvania şi părţile apusene ale Ungariei. Dar, o dată cu trecerea în secolul al XX-lea, în părţile transilvane semnalăm o mutaţie de loc neglijabilă către formele moderne de producţie, date de dezvoltarea industriei metalurgice precum şi a celei carbonifere, precum şi de o mare infuzie de capital austro-ungar, german sau din alte ţări europene.

Consolidarea relaţiilor economice în Transilvania, transferul de populaţie din mediul rural spre cel urban ca o consecinţă a evoluţiei economiei de piaţă, au dus la necesitatea fondării unei reţele bancare şi de credit proprii, independente faţă de cea a Austro-Ungariei. Formarea burgheziei şi a bancherilor români era un pas hotărâtor de punere a acestora pe picior de egalitate cu celelalte naţionalităţi din Transilvania. În plan social, cu dualismul începe perioada de formare a intelectualităţii moderne ca urmare a reformării sistemului de învăţământ, în acord cu tendinţele în evoluţie ale societăţii. În practică acest fapt a însemnat între anii 1867-1918 tocmai contactul cu lumea universitară, cu influenţa acesteia sub diverse forme, cu domenii de studii care au influenţat ulterior modelul intelectual transilvan nemaghiar. În perioada despre care vorbim distingem două faze: în prima, românii au îmbrăţişat cariera teologică şi juridică iar în cea de a doua: 1900-1918, o diversitate a carierelor intelectuale.

Românii din Imperiu erau conştienţi că pentru atingerea ţelurilor lor se impunea ca o necesitate organizarea şi constituirea unei forţe politice menite să-i conducă şi să-i reprezinte.

La începutul anului 1869 iau fiinţă Partidul Naţional al Românilor din Banat şi Ungaria, respectiv Partidul Naţional al Românilor din Transilvania. Cu toate că vor traversa, la scurt timp de la înfiinţare, o perioadă de frământări şi dispute, izvorâte din considerente fireşti de schimbare, dar nu în ultimul rând din necesitatea prevenirii şi contracarării relaţiilor dualismului austro-ungar. Era un bun început pe linia modernizării structurilor politice. Dar, crearea în mai 1881, prin unificare, a Partidului Naţional Român din Transilvania, cu un program unic, a marcat începutul unei noi etape în procesul de modernizare a mişcării naţionale. Acest moment a fost urmat de crearea de organizaţii locale şi judeţene. Cu toate că s-au purtat vii discuţii pe marginea tacticii pe care partidul urma să o adopte, susţinătorii pasivismului vor avea câştig de cauză. S-a luat hotărârea de lărgire a sferei luptei politice prin aducerea năzuinţelor şi a luptei naţionale a românilor din Transilvania în atenţia politicienilor europeni. Acţiunile întreprinse pe această linie

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

vor culmina cu Memorandumul din 1892. De altfel, Memorandumul şi mişcarea generată de el vor constitui punctul culminant al tacticii pasiviste.

Cu toate că mişcarea memorandistă a fost un succes, după încheierea sa a urmat o perioadă de aproape zece ani de confruntări, disensiuni şi fragmentări la nivelul forţelor decizionale ale Partidului Naţional Român. Criza a fost provocată de adepţii tacticii pasiviste, respectiv, activiste. Câştigul de cauză va reveni celor din urmă: va începe lupta parlamentară.

Un loc deosebit în adoptarea acestei tactici a revenit avocaţilor şi altor tineri intelectuali din micul oraş Orăştie, care înfiinţaseră ziarul „Libertatea" pentru a-şi promova ideile. Scrisoarea deschisă publicată în 1902, semnată de cunoscutul avocat şi marea moşier orăştian Ioan Mihu, a stârnit mare vâlvă. Acesta a solicitat direct, revizuirea programului naţional adoptat în 1881. El a cerut Partidului Naţional Român să renunţe la pasivism ca tactică politică şi să dezavueze primul articol al programului, care obliga partidul să nu facă nimic ce ar putea compromite autonomia Transilvaniei. Aceste schimbări erau necesare, argumenta el, întrucât împrejurările politice şi gândirea oamenilor se schimbaseră drastic faţă de primii ani ai dualismului. Împreună cu tribuniştii, acesta pleda pentru „realism". La scurt timp după aceea, în 1903, activiştii au dobândit un succes când Aurel Vlad, un binecunoscut avocat din Orăştie, a fost ales în Parlament, candidând cu o platformă care renunţa la pasivism şi la refacerea autonomiei Transilvaniei.

Sfârşitul formal al pasivismului în viaţa politică românească a avut loc la Conferinţa Partidului Naţional din 1905. Delegaţii în marea lor majoritate au votat pentru participarea la apropiatele alegeri în Parlamentul ungar şi pentru folosirea tuturor mijloacelor constituţionale disponibile pentru atingerea ţelurilor lor. A fost un moment crucial, când ei au înlocuit ideea principatului istoric al României cu autonomia naţională pentru toate zonele locuite de români, în care cereau să fie administraţi, judecaţi şi educaţi de către români în limba română[2].

În plan cultural, imediat după instaurarea regimului liberal, au apărut o serie de asociaţii: Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român (ASTRA), Asociaţiunea naţională arădeană pentru cultura poporului român, Asociaţiunea maramureşană. Apariţia acestora a avut ca punct de plecare ampla mişcare cultural-naţională ce şi-a făcut apariţia încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea, marjând, totodată, pe împlinirea unor idealuri culturale ale paşoptiştilor.

Fără a renunţa în totalitate la programul ştiinţific, ASTRA şi-a dozat forţele pe activitatea de popularizare a valorilor naţionale, a limbii şi culturii spre popor. Renumitul istoric Vasile Netea definea – pe bună dreptate – ASTRA ca pe „un mare parlament al culturii româneşti care pregătea calea spre parlamentul politic"[3].

[2] Keith Hitchins, op. cit., p. 220-221; Ioan I. Şerban, Contribuţia presei româneşti din Orăştie la lupta pentru reluarea activismului politic (1901-1905), Apulum, XII, Alba-Iulia, 1974, p. 450-451.

[3] Vasile Netea, Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice şi culturale între anii 1859-1918, Bucureşti, 1979, p. 74; Teodor Pavel, Instituţii româneşti moderne în Transilvania. Prelegeri universitare (I), Cluj-Napoca,1993; Ioan Aurel Pop, Istoria, adevărul şi miturile, Bucureşti, 2002; Marcel Morar, Aspecte ale modernizării societăţii româneşti din Transilvania la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XIX-lea, în „Sargetia„ XXXII, Deva, 2004, p. 325-336.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Începând cu anul 1900 la secţiile ASTREI s-au adăugat cea şcolară şi cea economică. Primul deceniu al veacului al XX-lea, caracterizat din punct de vedere politic de un reviriment dat de adoptarea tacticii activiste, a însemnat pentru activitatea depusă de ASTRA o intensificare a activităţii sale, în primul rând a secţiunilor ei ştiinţifice, materializată prin susţinerea unui mare număr de „conferinţe poporale" la nivelul tuturor despărţămintelor. Intenţia lor era acea de a le lega de practică. Ei militau pentru cultivarea raţională, ştiinţifică a pământului, perfecţionarea uneltelor agricole, îmbunătăţirea soiurilor de plante şi a raselor de animale prin selecţie, pentru constituirea „însoţirilor agricole" în scopul ocrotirii micilor producători de concurenţa latifundiarilor, pentru dezvoltarea meşteşugurilor, comerţului şi industriei naţionale în Transilvania, pentru îmbunătăţirea condiţiilor sanitare ale poporului şi înlăturarea superstiţiilor, etc. Prin angajarea a mii de oameni, dintre aceştia, un număr impresionant de intelectuali, ASTRA, şi-a câştigat un binemeritat loc în lupta pentru emanciparea poporului român, fiind parte integrantă a procesului amplu şi complex de făurire a unităţii naţionale. Sunt nume mari care au slujit cauza dar şi persoane mai puţin cunoscute. În această ultimă categorie se înscrie şi personalitatea neobositului hunedorean, cărturar de la Geoagiu de Jos, Gavril Todica[4].

Gavril Todica s-a născut la 3 februarie 1877, în comuna Iclod (judeţul Someş) într-o familie de ţărani români, simpli, dar care manifestau interes pentru ştiinţele exacte, îndeosebi pentru astronomie, în vreme ce mama sa Maria, îşi încânta cei 13 copii cu minunate basme şi cântece populare româneşti.

Todica a urmat şcoala confesională din Iclod, cea primară şi mai apoi cea secundară din Dej. În anii următori a frecventat cursurile şcolii secundare la Gherla, Năsăud, Bistriţa, Blaj, Braşov şi Alba-Iulia. Din primăvara anului 1904 de când îşi face apariţia la gimnaziul greco-catolic din Alba-Iulia avem şi prima sa descriere „un român, străin de şcoală, mai în vârstă, şchiop, mustăcios, cu privirea ageră şi deştept foc". Este o descriere pe care i-o datorăm savantului Alexandru Borza, atunci elev al ultimei clase a acestui liceu. Prezenţa sa la Alba-Iulia se datora dorinţei sale de a obţine examenul de maturitate. „În grupul nostru de pregătire la examen – îşi aminteşte Alexandru Borza – în curând a luat rolul conducător pentru matematică, fizică şi astronomie. La probele scrise a luat cele mai mari note, la greacă, latină, filozofie scriind adevărate disertaţii savante. La oral s-a distins prin maturitatea şi soliditatea cunoştinţa lor. Lotul românesc a câştigat un avantaj inegalat faţă de colegii maghiari". Marele savant de mai târziu spune că persoana lui Gavril Todica a fost imediat învăluită în „poveşti, legende, despre el, despre trecutul lui, Din cauza sărăciei ar fi întrerupt studiile secundare, ...a urmat cursuri politehnice în Belgia, ...a fost chemat la funcţii bune în colonii, dar a preferat să rămână dedicându-se cercetărilor astronomice, ca învăţat „particular"(Privatgelehrter)[5], în contact cu viaţa internaţională ştiinţifică de atunci[6].

[4] V. Curticăpeanu, Mişcarea culturală românească pentru unirea din 1918, Bucureşti, 1968, p.77-80.

[5] Autodidact (în l. germ.).

[6] Viorica Lascu, Relaţiile dintre Gavril Todica şi Alexandru Borza, „Sargetia„, XIX-XVII, Deva, 1982-1983, p. 625.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Statutul acesta de Privatgelehrter explică de ce, din diferite institute de învățământ superior pe care le va frecventa, nu va aduce diplome, căci îi lipsea cea de bază de „maturitate". În posesia ei, numele lui Todica figurează alături de a lui Borza în tabelul elevilor ultimei clase a liceului romano-catolic din Alba-Iulia, în anuarul pe perioada 1903-1904, iar fotografiile lor se găsesc pe același tablou de absolvenți.

Deși drumurile celor doi s-au despărțit, ei și-au urmărit reciproc, cu interes, activitatea, reluând raporturile directe, după câte putem ști, în 1913[7].

Revenind strict la Gavril Todica, în toată această perioadă, cuprinsă între anii 1892-1889, stăruința sa la învățătură a fost răsplătită prin bursele acordate de *„Astra"*.

În anul 1899, s-a înscris la Facultatea de chimie din cadrul Universității București. Studiile științifice de specialitate au fost însoțite de intense preocupări pentru alte domenii, frecventând, între altele, cu regularitate cursurile lui Titu Maiorescu și Bogdan Petriceicu-Hașdeu. Pentru a se putea întreține a colaborat cu articole de chimie industrială și chimie agricolă la ziarul bucureștean *„Agrarul"* organ al Societății Agricole Centrale.

În anul universitar următor (1900-1901) îl găsim pe Todica student la Facultatea de chimie industrială din Leipzig, receptat ca un student deosebit de dotat și studios. La sfârșitul studiilor, el primește oferta unei societăți germane de produse chimice, cu sediul la Bombay (India). Cu toată această ofertă tentantă, el revine în Transilvania, încercând să pună în aplicare planul pe care îl concepuse în timpul studiilor în Germania: înființarea unei întreprinderi industriale cu capital și forță de muncă românească.

Todica se înscrie în anul 1903 la Facultatea de științe economice, secția contabilitate, din cadrul Universității din Budapesta. Cei doi ani petrecuți în capitala Ungariei sunt de remarcat îndeosebi pentru cunoștințele și prieteniile legate de tânărul student printre intelectualii români ardeleni aflați în orașul de pe Dunăre și pentru activitatea sa publicistică pe lângă periodicele românești de aici.

După încheierea studiilor economice, Todica se stabilește în 1905 la Geoagiul de Jos (Comitatul Hunedoara), în apropiere de Orăștie, în calitate de contabil la Banca românească locală „Geogeana", întreprinzând noi demersuri pentru înființarea întreprinderilor românești la care visa.

Decepționat de nereușită dar nu descurajat, ia hotărârea de a se dedica de aici înainte muncii de răspândire a cunoștințelor științifice în rândul populației, a cărei aplicare perseverentă o considera cu toată convingerea în măsură să contribuie la fortificarea națiunii în vederea marilor încercări viitoare. Ideile sale vor apare frecvent în paginile unor ziare și reviste ca: *„Românul"* (Arad), *„Transilvania"* (Sibiu), *„Gazeta Transilvaniei"* (Brașov), *„Revista economică"* (Sibiu), *„Revista economică și literară"* (Blaj), *„Tribuna"* (Sibiu), *„Pagini literare"* (Arad), *„Telegraful român"* (Sibiu), *„Cultura creștină"* (Blaj), *„Luceafărul"*

[7] Ibidem, p.26.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

(Budapesta - Sibiu), *„Unirea"* (Blaj). În calitatea sa de fruntaş al vieţii româneşti din ţinutul Orăştiei, Todica publică cu regularitate în prestigioasele periodice orăştiene, îndeosebi în cunoscuta gazetă *„Libertatea"* şi în suplimentele ei culturale şi economice *„Cosânzeana"*, *„Foaia interesantă"*, *„Tovărăşia"* şi *„Plugarul luminat"*. Colaborarea cu reprezentanţii ştiinţei româneşti de dincolo de munţi s-a materializat între altele, în publicarea celor mai valoroase rezultate ale cercetărilor sale în ziarul *„Călătoriile şi Ştiinţe populare"* şi în revista *„Orion"*, editat la Bucureşti de Victor Anestin, la care colaborează în perioada 1908-1913 cu articole de astronomie, în revista *„Amicul tinerimii"* editată de I. Moisil, în ziarul *„Neamul românesc"* editat de Nicolae Iorga, în revista „Natura" condusă de Gheorghe Ţiţeica şi G. G. Longinescu etc.

În dorinţa de a face din preocupările sale ştiinţifice, economice şi culturale instrumente eficiente ale ridicării populaţiei la nivelul înţelegerii legităţilor muncii şi societăţii, Gavril Todica a publicat şi volume separate ca: *„Studii Ştiinţifice"* (trei volume, Orăştie, 1910), *„Poşta, telegraful, telefonul. Noţiuni generale despre instituţii poştale"* (Sibiu, 1903), *„Hades. Studii filozofice"* (Orăştie, 1912), *„Paradox"* (Orăştie, 1915), *„Convorbiri ştiinţifice"* (Orăştie, 1917-1922, 1933), *„Vulcanismul"* (Sibiu, 1905), *„Zări din univers"*, *„Eclipse solare"* (Orăştie, f.r.), *„Zări din univers"*, *„Din astronomia sistemului solar"* (Arad, 1916), *„Instituţii economico-financiare"* (Arad, 1912).

În cursul întregii sale activităţi a întreţinut legături şi relaţii de afecţiune cu personalităţi cunoscute ca: Octavian Goga, Vasile Goldiş, Octavian Tăslăuanu, Grigore Tocilescu, Ion Moisil, Nicolae Densuşianu, Emil Isac, Constantin Diaconovici, Alexandru Borza, Iosif Şterca Şuluţiu, Vasile Sadoveanu, Alexandru Ciura, Ion Pop Reteganul, Victor Anestin, Ion Lapedatu, Sever Dan, Vasile Osvadă, etc[8].

Din multiplele sale preocupări dorim să ne oprim asupra celor de astronomie.

În configuraţia europeană de dezvoltare a ştiinţei din Europa celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX, - printre alţii - poetul Camille Flammarion (1842-1925) avea să strălucească în domeniul astronomiei. El este fondatorul revistei L`Astronomie(1882) şi al Société Astronomique de France – SAF – (1887), societate deschisă tuturor celor care iubeau cerul şi erau curioşi a-i descoperii misterele. Printre membrii acestei societăţi s-au aflat şi români încă din 1891 – de-ar fi să-l numim doar pe N. Coculescu, fondatorul Observatorului astronomic din Bucureşti -. Autor a nenumărate cărţi de astronomie, C. Flammarion era un nume cunoscut în România, mai ales de cei cunoscători ai limbii franceze. Dar cu conceptele sale astronomice şi restul lumii putea să vină în contact, cărţile sale fiind traduse şi în limba română. Cucerit de bolta cerească pe care o scruta cu o lunetă rudimentară şi fascinat de ideile din cărţile lui Flammarion, un tânăr craiovean îşi va dedica întreaga viaţă aceloraşi idealuri ca şi mentorul său, căci aşa l-a considerat Victor Anestin (1875-1918) pe marele astronom francez.

[8] Ioan I. Şerban, Corina Oargă, Gavril Todica (1877-1946). Un răspânditor al ştiinţei şi culturii româneşti din Transilvania, Apulum, XV, Alba-Iulia, 1977, p. 517-540.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În anul 1905 devine el însuşi membru al SAF fiind înregistrat cu numărul 4014, iar după vizita lui Flammarion în România prilejuită de găzduirea în ţara noastră a Congresului internaţional al proprietăţii literare şi artistice din septembrie 1906, moment de marcă pentru membrii români SAF, dar şi pentru astronomii amatori, în anul următor va reuşi să scoată prima revistă de astronomie populară din ţara noastră, „Orion", sub conducerea unui comitet constituit din mai mulţi astronomi amatori. Ea va vedea lumina tiparului în perioada septembrie 1907-octombrie 1912, apărând ca o revistă mensuelă pentru anii I, III, IV şi V şi bimensuelă pentru anul II (1908-1909) în subtitlul revistei menţionându-se pentru un timp: Organ al Societăţii Astronomice Române „Flammarion"-SAF „Flammarion"-, societate despre care aflăm încă din nr.1 al revistei:

„După stăruinţele unuia dintre colaboratorii noştri, foarte mulţi membrii ai SAF, cum şi alte persoane străine de societate, dar care au dragoste pentru studiul cerului au dat aderarea lor pentru formarea unei societăţi a astronomului-amator din România, societate care va avea de scop înfiinţarea unui observator popular.

D-nii membrii români ai SAF, cât şi oarecare alte persoane, fără nici o deosebire, care vor voi să facă parte din societatea în chestiune, sunt rugaţi să trimeată aderările lor d-lui Vistor Anestin, la redacţia revistei „Orion". Societatea, după cererea tuturor celor care au aderat până acum, va purta numele de „Camille Flammarion"[9].

Urmărind pas cu pas firul evenimentelor care au dus la constituirea acestei societăţi constatăm că în urma unei consfătuiri ce a avut loc la sediul redacţiei revistei „Orion" la 11 noiembrie, s-a înfiinţat prima societate de astronomie populară „Flammarion".

Membrii prezenţi au aprobat statutul, care, se precizează, va suferi modificări dacă va fi cazul, în adunarea generală ce urma să aibă loc în primele zile ale lunii ianuarie 1908. Statutele aprobate cuprindeau următoarele capitole: Scopul societăţii; Membrii; Comitetul; Atribuţiuni; Veniturile societăţii; Modificarea statutelor.

Victor Anestin a depus o muncă tenace şi contantă pentru ca această societate să devină realitate.

„În luna august a anului trecut, am scris un articol în ziarul „Adevărul" prin care spuneam că rostul înfiinţării unei societăţi pentru răspândirea astronomiei populare la noi ar fi justificată.

Mai multe persoane, dintre care unele foarte distinse, mi-au făcut onoarea să aprobe ideea mea. Cum aş fi putut face însă propagandă în jurul acestei idei, dacă nu prin o revistă astronomică populară? Deşi ştiam greutăţile unei asemenea întreprinderi, am început cu toate acestea şi încercarea mea a prins, dovada cea mai bună este regulata apariţie a revistei „Orion", care numără şi colaboratorii şi cititorii, răsăriţi ca din pământ. Erau mulţi deci care se ocupau cu studiul cerului şi care nu se cunoşteau unii pe alţii. Am avut cinstea să-i facă să se cunoască...

[9] xxx Societatea Astronomică din România, în Orion, I(1907-1908), 1, p. 11.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Oricine poate să facă parte din societatea noastră şi dacă nu vrea să înveţe astrele cerului, doar le va contempla; vom fi destui care să-i arătăm frumuseţile cereşti.

Ce va lega pe membrii mai întâi? O lunetă? O simplă lunetă la început va fi legătura între noi, căci ea va fi proprietatea tuturor.

E visul nerealizabil? Nu. Încetul cu încetul se vor convinge mai multe persoane de folosinţa instalării unui observator popular. Nu vreau să fac pe profetul, dar eu cred că în câţiva ani de zile numai, societatea va avea un mic observator popular"[10].

Constituirea de fapt şi de drept a Societăţii Astronomice Române „Flammarion", a avut loc la 17 februarie 1908, când s-au votat statutele şi comitetul societăţii pe anul 1908. Revista „Orion", nr. 8 din aprilie a publica în primele pagini Statutele votate şi membrii Comitetului:

„Preşedinte d. contra-amiral V. Urseanu.

Vice-preşedinte d. Căpitan comandor Cătuneanu, directorul Institutului geografic al armatei.

Secretar d. Victor Anestin.

Casier d. avocat M. Negreanu.

Membri: d-nii maior Sclia, şef de serviciu la Institutul geografic al armatei, P. Chitu, deputat (Craiova), locotenent de marină Negulescu, Sterie Michaileanu, Al. Andreescu, A. Zeneanu (Iaşi), locotenent Urdarianu (Constanţa) şi I. Corbu (Bistriţa-Transilvania)"[11].

Ţinem să atragem atenţia asupra Art. 1 din Statute unde este prevăzut scopul Societăţii: „Se înfiinţează în România o societate cu sediul în Bucureşti, care să întrunească toate persoanele, care se ocupă în mod teoretic şi practic cu studiul cerului sau care se interesează de dezvoltarea şi propagarea astronomiei. Societatea îşi propune să lupte pentru înfiinţarea unui observator astronomic popular, să publice buletine, memorii, etc., şi să înfiinţeze cursuri populare. Pentru ajungerea scopului arătat se face apel la toţi iubitorii de ştiinţă şi progres"[12]. De aici putem trage concluzia că societatea nou înfiinţată nu avea numai rostul popularizării astronomiei, ci şi al cercetării.

Preşedintele Societăţii, contra-amiralul Vasile Urseanu (1848-1926), va avea un rol important în viaţa şi activitatea ei. Lucrul cel mai durabil pe care l-a realizat, a fost construirea prin eforturi financiare proprii a unei clădiri în Bucureşti pe b-dul Colţei (actualul bulevard Lascăr Catargiu - denumire purtată şi în perioada interbelică; în perioada comunistă b-dul s-a numit Ana Ipătescu - n. n), clădire în formă de navă care în locul cel mai înalt – destinat, în cazul navelor, punctul de observaţie – are instalată o cupolă astronomică de 5 m şi care adăposteşte o excelentă lunetă Zeiss, cu diametrul obiectivului de 150 mm, în montura

[10] Victor Anestin, Societatea Astronomică Română „Flammarion", în Orion, I(1907-1908), 6 p. 155-156.

[11] xxx, Statutele Societăţii Astronomice Române „Flammarion", p. 223-226.

[12] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ecuatorială şi sistem de orologerie mecanică: actualul observator astronomic popular din Bucureşti. O notiţă din ziarul „Orion" ce apărea în mai 1908, preciza că „În ultima şedinţă a Comitetului acestei societăţi, d. contra-amiral Urseanu, preşedinte, a comunicat că deasupra unei clădiri noui a d-sale, va aşeza o cupolă astronomică, înzestrată cu o lunetă. D-sa va pune acest mic observator la dispoziţia membrilor societăţii până când societatea va avea observatorul său propriu"[13]. Un an mai târziu, o altă notiţă, relua problema: „Observatorul Societăţii Astronomice Române: d. Contra-amiral Urseanu, preşedintele Societăţii Astronomice Române şi-a ţinut cuvântul dat şi a ridicat pe bulevardul Colţei un frumos observator astronomic. În acelaşi timp a comandat la Zeiss, o cupolă astronomică şi o lunetă de 200 milimetri obiectiv, cu toate accesoriile. O asemenea lunetă, şi mai cu seamă de la fabrica Zeiss, este o lunetă excelentă pentru observaţiuni chiar mai grele. Cu o lunetă bună de 200 milimetri obiectiv poţi studia în amănunţimi Luna, planetele Jupiter, Saturn şi poţi să observi bine principalele configuraţiuni de pe Marte, ba şi canalurile principale. Vor trece însă şase luni până când luneta să fie gata, şi bine înţeles că în primăvara anului 1910 observatorul va fi cu totul completat. Tot atunci va începe şi adevărata activitate a societăţii noastre. Mulţumită unui singur om, membrii societăţii, cărora d. Contra-amiral Urseanu le pune la dispoziţie observatorul d-sale, vor putea să facă cunoştinţă mai de aproape cu obiectele cereşti". Luneta instalată însă – probabil datorită firmei Zeiss – nu este de 200 milimetri, ci de 150 milimetri, având în schimb calităţi excepţionale[14]. Ne-a parvenit, în timp, prin intermediul aceleaşi reviste „Orion" şi o fotografie a Obsevatorului „Amiral Urseanu" din Capitală[15].

Revenind la societate, revista „Orion" în numerele 1,2,7,8 şi 10 anul I a publicat mai multe liste ale membrilor acestei societăţi, dar cea mai cuprinzătoare este ultima (17), pe care cu câteva completări, o reproducem. Lista cuprinde membrii din Capitală (71) înregistraţi în ordine alfabetică, cu funcţia şi adresa de domiciliu sau locul de muncă, şi în acelaşi mod pe cei din provincie (35). În cazul acestora, localităţile lor de domiciliu sunt înscrise în ordine alfabetică. Menţionăm că printre membrii din provincie sunt şi doi din Transilvania (la acea dată din afara teritoriului României): Gavril Todica (Geoagiu) şi Ion Corber (Bistriţa). La sfârşitul listei(17) se publica componenţa Comitetului: Preşedinte, d. Contra-amiral Urseanu; Vice-preşedinte, d. Căpitan comandor Cătuneanu, directorul Institutului geografic al armatei; Secretar, d. Victor Anestin; Casier, d. avocat M. Negreanu; Membri, d-nii maior C. Sclia, şef de serviciu la Institutul armatei, W. Pauly, P. Chiţu, deputat; locotenet de marină Negulescu, Sterie Mihăileanu, Al. Andreescu, Al. Zeneanu (Iaşi), lt. Urdăreanu (Constanţa) şi I. Corber (Bistriţa – Transilvania).

SAR „Flammarion" era a 29-a societate astronomică din lume. Societatea a reuşit să-i adune pe toţi astronomii amatori din ţară, V. Anestin coordonându-le

[13] Revista „Orion", nr. 9, mai 1908.
[14] Ibidem, , nr. 15-16, 1909, p. 155.
[15] Ibidem, nr.2, octombrie, 1910.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

activitatea şi încurajându-i prin publicarea observaţiilor şi a unor materiale elaborate de către aceştia. Ea s-a bucurat de aprecieri deosebite, de exemplu din partea preşedintelui SAF H. Deslandres care, în şedinţa SAF din 4 decembrie 1907, anunţând constituirea SAR „Flammarion", a adăugat: „Întemeietorul acestei societăţi este d. Victor Anestin, directorul revistei „Orion"şi societatea are ca organ această revistă mensuală ilustrată, scrisă în limba românească şi destinată să popularizeze astronomia în România. Trimitem cele mai vii urări acestei noi grupări astronomice. Faptul că ea s-a întemeiat sub înaltul patronaj al d-lui Camille Flammarion este un bun augur pentru viitor". Şi Leo Brenner, directorul observatorului „Manora Sternwarte" de la Lussinpiccolo (Istria) consacră revistei şi societăţii un întreg articol, în care spune printre altele: „Deoarece printre întemeietorii acelei societăţi se află şi d. W. Pauly, cel mai dibaci şi mai muncitor, şi cel mai cu succes observator din România, se poate aştepta ca Societatea Astronomică Română să facă încetul cu încetul onoare patriei sale"[16].

Unii dintre membrii Societăţii Astronomice Române „Flammarion" erau şi membrii ai SAF. Printre cei 14 figurează şi cei doi ardeleni: Gavril Todica din anul 1905[17] şi Ion Corber din 1907.

Memoria documentelor nu ne-a păstrat prea multe informaţii despre SAR Flammarion. Se avea în vedere ca activitatea ei să fie reluată la începutul lunii noiembrie 1908, până atunci majoritatea membrilor din comitet lipsind din Capitală. Apoi, în 1911, reîncepându-se activitatea ei, în şedinţa din 18 noiembrie s-a ales un comitet provizoriu, compus din d-ii Sterie Michăileanu, inspector la CFR, Al. Andreescu, licenţiat în ştiinţele fizico-chimice, căpitan R. Urdăreanu, casier, I. Corbu, D. Calude, Al. Anestin, publicist şi V. Anestin, secretar al Societăţii. S-au votat statutele, simplificându-se cele vechi, şi s-au luat hotărâri pentru adunări în care să se facă astronomie observaţională, cea ce s-a şi întâmplat în şedinţa din 25 noiembrie[18]. Este un necunoscut cât a dăinuit această societate, căci după sistarea revistei „Orion", nu mai dispunem de informaţii. I. C. Sîngeorzan o consideră dizolvată de fapt pe la 1912[19]. Şi cu toate acestea L'Astronomie, Bulletin de la Société Astronomique de France o menţine însă printre „societăţile corespondente" până în 1926.

Întorcându-ne la revista coordonată de Victor Anestin, „Orion", trebuie precizat că a fost prima publicaţie de astronomie din România şi a 13-a din lume.

V. Anestin, într-o strânsă colaborare cu C. Flammarion, îl informa pe acesta încă de la apariţia primului număr al revistei, că punea la cale înfiinţarea unei societăţi astronomice în România care să poarte numele ilustrului astronom precum şi apariţia unei modeste reviste pentru popularizarea astronomiei. La

[16] xxx, Veşti bune pentru societatea noastră, în Orion, I (1907-1908), 6, p. 181-182.

[17] Vezi Anexa I.

[18] xxx, Societatea Astronomică Română „Flammarion", în Orion, V (1911-1912), 3-4, p. 46-47.

[19] Ion Corvin Sîngeorzan, La première société astronomique roumain et ses fondateurs, în Noesis, Travaux du Comité Roumain d'Histoire et Philosophie des Sciences, II (1974), p. 211-217.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

5 octombrie 1907, venea răspunsul lui Flammarion: „Să nu vă ascundeţi însă, scumpe domnule Anestin, că întreprindeţi o operă grea, care vă obligă la o perseverenţă constantă şi neobosită. E mai uşor să întemeiezi o societate, decât să-i asiguri viaţa ei. Vă veţi lovi de mii de piedici, mai mult sau mai puţin neprevăzute. Iubirea dvs. pentru ştiinţă şi energia dvs. vor triumfa însă. Societatea dvs. se ridică sub cele mai frumoase auspicii (...). Curaj, deci. Opera d-v, va avea aripi: sic itur ad astra"[20].

În intervalul septembrie 1907-octombrie 1912, în cele peste 1000 de pagini publicate recunoaştem munca neobosită susţinută de Victor Anestin pentru a pune în faţa cititorilor revistei astronomia din trecut, dar mai ales din prezent, cu preocupările şi realizările astronomilor de pretutindeni în lărgirea cunoaşterii lumii înconjurătoare, ilustrată cu numeroase şi interesante imagini. Dar în acelaşi timp revista Orion reflectă legătura sa cu astronomii amatori, cei mai mulţi reuniţi în SAR „Flammarion", cu care Anestin va coresponda în paginile revistei, le va da sfaturi şi îndrumări, îi va încuraja publicându-le observaţiile şi articolele.

„Orion" se menţine mai mult mulţumită abonamentelor şi nici capital nu are, deoarece nu a fost şi nu va fi o revistă de speculă. Acei care cred că facem un serviciu culturii noastre ne vor ajuta"[21]. Abonaţi la Orion erau membrii SAF „Flammarion", 14 membrii ai SAF: Şt. Hepites, generalul Iannescu, dr. Istrati (1897); Octav A. Lecca (1899); G.O.Gârbea, Caterina Stratilescu (1909); C. Mănciulescu, Şt. Murat (1904); I. G. Lebădă, Jules Borel (1905); inginerii Pandele Ionescu (1906) şi C-tin Ciogolea (1907) din Bucureşti, iar din Craiova: G. Mileticiu (1899) şi G. Orman (1902), precum şi mulţi alţii, dintre care vom cita câteva personalităţi cunoscute: scriitorii Duiliu Zamfirescu şi Mihail Sadoveanu, dr. Cantacuzino, dr. Minovici, arh. Berendey, prof. Otescu. Un important sprijin l-a acordat Spiru Haret, ministrul Instrucţiunii Publice de atunci care, găsind că revista Orion oricât de modestă ar fi, tot corespunde unei necesităţi, a dispus abonarea cu aceasta a bibliotecilor şcolilor secundare din ţară[22].

Profund pasionat de ştiinţă şi mai cu seamă de astronomie, Todica şi-a presărat articolele cu reflecţii şi constatări ce depăşesc simplele preocupări ale cercetătorului limitat la domeniul său de activitate. „Nicăieri ca în faţa altarului nemărginirii, în faţa universului – scria el -, nu ne putem pătrunde aşa de mult de idealul frăţietăţii, de faptul că nu suntem decât oameni, oricărei rase sau religiuni am aparţinea"[23].

Corespondenţa pe care Gavril Todica a întreţinut-o cu Victor Anestin stă mărturie a aprecierii de care se bucura astronomul de la Geoagiu în ţară şi străinătate. În scrisoarea din octombrie 1907, expediată de Victor Anestin lui Gavril Todica de

[20] Scrisoarea d-lui Camille Flammarion, în Orion, I (1907-1908), 3 p.57-58.

[21] xxx, Orion, II (1908-1909), 2, p. 32.

[22] Spiridon Popescu, Cum l-am cunoscut pe Amiralul Vasile Urseanu, în revista Andromeda, Buletin ştiinţific, Seria II-a, an II, nr. 1-2, 1970.

[23] Gavril Todica, Studii ştiinţifice, Orăştie, 1910, nr.i, p. 12.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

la sediul revistei „Orion", aflăm de solicitarea lui Todică de a intra în posesia primelor numere ale revistei „Orion".

Corespondenţa semnată de V. Anestin scoate în evidenţă plăcerea pe care i-a provocat-o solicitarea lui G. Todica pentru numerele apărute din revistă. „Am citit totdeauna cu plăcere articolele de astronomie populară ce le publicaţi prin ziarele româneşti din Ardeal şi sper că alături cu noi, veţi da concursul D[umnea]Voastră revistei „Orion", care tocmai pentru popularizarea cunoştinţelor astronomice a fost creată.

A-şi fi încântat de asemenea să primesc observaţiile D[umnea]Voastră, cari vor fi primite cu plăcere" – spicuim din scrisoare[24].

Într-o altă scrisoare, din aceeaşi lună, Victor Anestin îi mulţumea lui Gavril Todica pentru „interesantul articol" ce-l trimisese pentru numărul ce urma să apară în revista din data de 25 octombrie cu menţiunea că „materia pentru acest număr dată însă la tipar şi nu mai pot da decât câteva ştiri astronomice. Va fi publicat deci imediat".

Scrierile de astronomie atât ale lui cât şi cele ale lui Gavril Todica publicate în ziare şi reviste au avut o contribuţie de seamă la trezirea interesului multora pentru această ştiinţă – se spune în scrisoare. Foarte mulţi cunoscători ai limbii franceze au alergat la scrierile lui Flammarion. Pentru cei din România nu exista decât un singur om de ştiinţă în cele ale cunoaşterii boltei cereşti: Flammarion. Acest lucru a fost hotărâtor ca toţi să fie unanim de acord ca Societatea Astronomică Română să poarte numele ilustrului astronom francez – spune V. Anestin.

Acesta – după cum singur recunoaşte în scrisoare – şi-a completat studiile şi prin citirea scrierilor de astronomie populară în englezeşte – mai numeroase chiar decât în limba germană – şi prin citirea scrierilor lui Mayer, Klein, Brenner, Fauth şi alţii. Cammile Flammarion i-a trimis o scrisoare lui V. Anestin prin care se declara de acord cu folosirea numelui său pentru Societatea Astronomică Română. Cât priveşte părerea sa personală, Victor Anestin ar fi înclinat spre numele de „Urania". În ceea ce priveşte abonamentul la „Orion", V. Anestin precizează că nu trimit avize, ci doar chitanţă, al cărui cost să fie achitat de fiecare atunci, când crede de cuviinţă. El precizează că nefiind vorba de o afacere comercială, îi este indiferent dacă pierde câţiva lei pe lună. Oricum revista va apărea. Victor Anestin îi mărturiseşte lui Gavril Todica că aşteptările i-au fost depăşite: 200 de persoane i-au cumpărat revista. De asemenea aveau 120 de abonaţi.

Învăţători, mici funcţionari de prin judeţe îmi scriu lungi scrisori, mulţumindu-mi pentru „Orion". Revista nu e faimoasă, nu e condusă de astronomi (ba în nr. 2 s-au strecurat şi câteva erori), dar e pe înţelesul tuturor. Mulţi abia acum descopăr cerul" – sunt cuvintele lui V. Anestin cu care încheie scrisoarea[25].

[24] Arhiva Muzeului „Unirii" Alba-Iulia, Colecţia istorie modernă şi contemporană, nr. inv. 3277/a.
[25] Ibidem, Colecţia istorie modernă şi contemporană, Scrisoarea nr. inv. 3277/b.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În scrisoarea datată 4 ianuarie 1911, V. Anestin îi scria lui G. Todica că primise nr. 3 şi 4 din studiile ştiinţifice, dar din păcate ajunseseră prea târziu, nr. din „Orion"pe decembrie fusese deja tipărit. Studiile semnate de Todica le găsea interesante şi aprecia că vor fi de un real folos celor ce le vor citi. El îşi exprima regretul că nu abordase pentru început partea astronomică[26].

Doi ani mai târziu, în noiembrie 1913, V. Anestin se arăta mirat de tăcerea îndelungată afişată de Gavril Todica. Activităţile multiple (reviste, cursurile la Universitatea populară, conferinţele astronomice) l-au împiedecat pe Victor Anestin să fie atent şi la partea administrativă.

„Ar fi trebuit să mă înştinţezi după 2-3 săptămâni, de la neprimirea unui număr, căci revista nu poate să înceteze, deoarece e a „Universului". Afară de asta e un mare venit pentru editură, căci în prezent se trag aproape 15.000 exemplare pe săptămână. Numai eu stau prost, plătit ca ăi mai înainte, dar şi eu plătesc toate revistele şi cărţile ce le folosesc, Aşa merge însă pe lume, dar cel puţin am consolarea, că revista a prins, fiind bine primită şi de cei cu carte mai multă şi de poporul de rând". Tocmai de acea aprecia colaborarea ca foarte preţioasă a celor doi ardeleni: Gavril Todica şi Ion Corbu.

Victor Anestin îi aducea la cunoştinţă lui Todica că editase o broşură pentru amatorii începători într-ale astronomiei.

El îi promitea prietenului de la Geoagiu că va lua legătura cu administraţia revistei „Orion" pentru a-i trimite numerele pe care le mai avea.

Revistei „Orion", între timp, i-au schimbat numele în „Ziarul Ştiinţelor populare şi ale Călătorilor". V. Anestin îşi exprima nemulţumirea faţă de calitatea acestei publicaţii, considera că nu avea destui colaboratori pricepuţi iar, în cea ce priveşte administraţia, acesteia îi revenea vina de a refuza să plătească articolele bune.

„Scriitorului de nuvele proaste şi poesii scâlciate a ajuns în regat de ii se plăteşte foarte bine munca lui, pentru ştiinţă însă nu se face nimic. Să sperăm însă că vom ajunge şi acolo" – sunt cuvintele de încheiere ale scrisorii[27].

Între Gavril Todica, pasionatul astronom de la Geoagiu şi Ion Corber de la Bistriţa, un alt pasionat al aceleaşi ştiinţe, ambii membrii ai Societăţii de astronomie române, s-a legat treptat o strânsă colaborare şi prietenie. Stau mărturie scrisorile pe care şi le trimeteau.

În cea datată 26 februarie 1909, Ion Corber, mai în glumă mai în serios, îl apostrofa pe Gavril Todica că ar fi mai pasionat decât el într-ale astronomiei. El îl bănuia de asemenea că s-ar fi abonat şi la Buletinul societăţii belgiene de astronomie, la care credea el, ar fi devenit şi membru (aici, nu se înşela, n.n.).

La data despre care facem vorbire, ei aveau puncte comune în privinţa teoriei nebulari. Era o teorie – aflăm din scrisoare – împotriva căreia se ridicase atât un astronom american cât şi domnii Joung şi Klein. Ion Corber scosese o

[26] Ibidem, Carte poştală nr. inv. 3277/d.
[27] Ibidem, Scrisoare nr. inv. 3277/c.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

lucrare pe marginea acelui subiect pe care intenționa să o publice în Buletinul societății belgiene.

În încheierea scrisorii Ion Corber îi dădea sfaturi lui G. Todica cum să procure aparatură ieftină pentru luneta astronomică de la Geoagiu. Îl sfătuia să se adreseze dr. Il. I. Klein din Köln-Lindenthal[28].

Prietenul lui Gavril Todica, Alexandru Borza, îi trimitea în a. a., o carte poștală, prin care îl anunța că vizitând turnul astronomic din Treptow, unde „se săvârșește o admirabilă muncă de popularizare mă gândesc cu drag la tine care lucrezi în același ogor"[29].

Ceea ce însă avea să-i cauzeze o deosebită satisfacție lui Gavril Todica, e ecoul pe care lucrările sale de popularizare a astronomiei îl trezise în școlărimea blăjană. „Articolii tăi din domeniul astronomiei i-am citit totdeauna cu drag. Au avut însă darul să formeze o ceată întreagă de astronomi între studenții din clasele VII-VIII, care iasă adeseori în serile înstelate în curtea gimnaziului, sub conducerea profesorului N.F. Negruțiu[30], cu buna lunetă astronomică a gimnaziului. Să vezi ce bucurie când găsesc planetele cu sateliții lor, stelele multiple, nebuloasele etc.." - am spicuit din rândurile pe care le conținea scrisoarea pe care i-o trimisese Alexandru Borza lui Gavril Todica. Aceste rânduri trebuie să-i fi dat neobositului Todica dovada că nu muncea degeaba.

Două zile mai târziu, pe 3 august 1913, Todica îi confirma primirea scrisorii printr-o prietenească misivă, pe o fotografie care reprezenta observatorul său astronomic, improvizat, în 1911, pe casa sa din Geoagiu[31].

În loc de concluzie, putem spune că, Gavril Todica, face parte din categoria oamenilor modești, care au trecut uneori, aproape neobservați dar care, prin munca neobosită prestată au o contribuție de loc de neglijat la progresul societății românești. În dorința lor de cunoaștere, după cum am arătat în lucrare, oameni de acest tip, au intrat în contact cu mari personalități ale vremii din țară și străinătate, ca mai apoi rezultatele muncii lor să fie împărtășite celor doritori de cunoaștere și emancipare. Dar, acest lucru a putut fi posibil într-un cadru extern și intern în evoluție din toate punctele de vedere. Este un lucru îndeobște cunoscut că științele – în cazul nostru – și artele cunosc o maximă înflorire într-o societate în plin progres.

Preocupat de astronomie, Gavril Todica are meritul ca prin scrierile sale să fi participat, alături de alți astronomi, la popularizarea cunoștințelor de acest fel, în cele mai diverse medii. Rezultatul cercetărilor sale au văzut lumina tiparului în reviste de specialitate și, nu numai. Pentru meritele sale în acest domeniu el a fost, rând pe rând, cooptat în Societatea de astronomie franceză, belgiană[32] dar și română.

[28] Ibidem, Scrisoare nr. inv. 3286.

[29] Ibidem, Carte poștală nr. inv. 4818.

[30] Nicolae Negruțiu (187-1946), era profesor de matematică și fizică. După Unire a fost directorul liceului din Dumbrăveni și inspector general școlar.

[31] Viorica Lascu, op.cit, p. 627.

[32] Vezi Anexa II.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ANEXE

I

SOCIÉTÉ Paris, le 6 Decembre 1905
ASTRONOMIQUE
DE FRANCE

Hôtel des Sociétés savantes
28, Rue Serpente
PARIS

Monsenior

Nous avons l'honneur de vous informer que, sur la proposition de M[onsenio]rs Flammarion et Ed.Caspari la Société Astronomique de France, dance sa séance du 6 Dècembre vous a admis au nombre de ses membres.

Elle espère que vous voudrez bien, soit par vos travaux, soit en lui gagnant de nouvelles adhésions, l'aider dans les efforts qu'elle n'a cessé et ne cessera de faire pour le développement et la propagation des connaissances astrnomiques.

Nous avons l'honneur de vous envoyer en méme temps la carte des séances, pour lesquelles nous recevrons avec intèrét les communications que vous aurez à nous adresser.

Veuillez agréer Monceur, l'assurance de notre considération la plus distinguée.

Le Prèsident
Ed. Caspari

L'un des Secrètaires
s.s. indescifrabil
M[onsenio]r Gabr[iel] Todica

(Muzeul „Unirii" Alba-Iulia, Arh. Secţiei de istorie modernă şi contemporană, Scrisoare, nr. inv. 3289)

SOCIÉTÉ ASTROMIQUE DE FRANCE
Fondée en 1887, reconnue d'utilié publique en 1897
Hotel des Société Savantes, 28, Rue Serpente, Paris
Nr. 14 – 257
Reçu de Monsieur Gabriel Todica
La somme CINQ francs, pour droit d'entrée et diplôme.
Paris, le 29 Janvier 1906
Le Secrétaire-Trésorier

V. Cuisand

(Ibidem, Adresă, nr. inv. 3289)

SOCIÉTÉ ASTRONOMIQUE DE FRANCE
Fondée en 1887, reconnue d'utilité publiue en 1897
Hotel des Société Savantes, 28, Rue Serpente, Paris
Nr. 257

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Reçu de Monsieur Gabriel Todica
la somme de DIX francs, montant de sa cotisation 1906
Paris, le 29 Janvier 1906

Le Secrétaire- Trésorier,
V. Cuisand

(Ibidem)

II

SOCIÉTÉ BELGE D`ASTRONIMIE, DE MÉTÉOLOGIE ET DE PHYSOLOGIE
Fondée en 1894

Monsieur
Comptable
Algyógy
Hongrie

Monsieur et cher Collègue,
As sera pas envoyé de quittance, la présente carte vous servant de reçu.
Veuillez agréer, avec tours mes remerciements, la nouvelle asurancede mes sentiments.

La Société n`assume aucune Le Trésorier-adjoint,
responsabilité quant aux envois Léon Flamache
de fonds qui ne portent pas l`adr- 16, Square Gutenberg, Bruxelles.
esse ci-contre.

(Ibidem, Adresă, nr. inv. 3285)

GAVRIL TODICA (1877-1946) - UN ASTRONOMER WITH EUROPEAN AMBITIONS

Summary

Gavril Todica is classified as modest people, who sometimes goes unnoticed, but by his tireless work, had a significant contribution to the progress of the romanian society. In their drive for knowledge (as I have shown in this paper), people like him came into contact with great personalities of his time, from our country and abroad. In this way, the results of their work were renewed those eager for knowledge and empowerment. But this was possible in external and internal framework of evolution, from all points of view.

It is commonly known as the sciences (in our case) and arts are experiencing a maximum development in a society that is in full progress.

Gavril Todica, has the merit, as in his writings, to participate among other astronomers, to popularize knowledges of this science in various environments. The results of his researches have been published in professional journals and not only. For his merits in this domain of sciences he was one by one joined in the Franch Astronomy Society, Belgian Society of Astronomy but also in the Romanian Society of Astronomy.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

UNIFICAREA LEGISLATIVĂ ŞI ADMINISTRAŢIA LOCALĂ ÎN JUDEŢUL HUNEDOARA DUPĂ MAREA UNIRE

Viorel Vânătoru

Privită strict sub aspectul *rolului* pe care îl are într-o societate, administraţia locală este menită *să îndrume* raporturile dintre indivizi, pe de o parte, dar şi între individ şi instituţiile statului, oricare ar fi ele, pe de altă parte.

Însă aceste raporturi, care pot fi fireşti într-o societate normală, stabilă, pot suferi modificări, pot fi afectate atunci când, într-o societate se instalează o perioadă de tranziţie determinată, la rândul ei, de un moment istoric decisiv, cum a fost, de pildă, Unirea de la 1 Decembrie 1918, după realizarea statului unitar naţional român.

Fiind o perioadă de tranziţie în care se întâlnesc concepţii şi legi din sisteme politice diferite privind relaţiile umane şi interinstituţionale, administraţia unei ţări trebuie, în mod necesar, *să caute soluţii de normalizare* a acestor raporturi pentru a aşeza viaţa publică pe un făgaş normal.

Una din soluţii, cu efect pozitiv, este elaborarea de legi şi regulamentele lor care să reglementeze normele de convieţuire pe toate planurile (economic, social, cultural, moral etc.), cel puţin din două motive: primul motiv este că, prin natura lor legile fixează, uneori, o stare de lucruri preexistentă, generalizând astfel o normă stabilită pentru uzul public, indiferent de graniţe; alteori însă, ele fixează stări de lucruri izvorâte din necesitatea armonizării la nivel naţional a unor acţiuni diverse care au tendinţa de a se împiedica reciproc în evoluţia lor. Al doilea motiv ar fi că regulamentele legilor sunt cele care explică mecanismele de aplicare ale lor la nivel instituţional şi nuanţează chestiunile de detaliu.

Iată de ce, după Unirea de la 1 Decembrie 1918, în România se poate vorbi despre o perioadă de tranziţie ce se întinde, după opinia mea, până spre anul 1925, perioadă în care unificarea legislativă a urmărit, în primul rând, *crearea unei stări de normalitate*, menită să consolideze noul stat proaspăt format. Acest lucru a presupus, de regulă, menţinerea în vigoare a acelor legi evident necesare, de pildă, *pentru unificarea administrativă* şi eliminarea acelora cu dublă întrebuinţare sau, mai plastic spus, a celor care „se bat cap în cap".[1]

Esenţială pentru reuşita unificării legislative era elaborarea unor legi „scurte şi clare, menite a fi aplicate", pentru că, altminteri, o lege stufoasă poate crea impresia că a fost concepută astfel, în mod expres, „pentru a fi mai uşor anihilată pe cale de interpretare".[2] Or, o cutumă ce ţine de procedura juridică prevede că aplicarea legilor se face „în spiritul şi nu numai în forma lor"[3] .

---

[1] Popescu, Agripa, *Administraţia şi normalizarea*, Bucureşti, 1932, p.4.
[2] *Ibidem, p.5.*
[3] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Unde şi cum s-au aplicat, aşadar, legile, conform preceptelor universal valabile, recunoscute de jurisprudenţă, ca prim pas în acţiunea de normalizare a relaţiilor instituţionale de care regatul României a avut nevoie după 1 Decembrie 1918?

În primul rând a fost *administraţia publică*. Unii teoreticieni au împărţit administraţia, din punct de vedere al scopului urmărit, în trei mari grupe şi anume:

I. Prima grupă cea care cuprinde „administraţii ce au un caracter comercial sau industrial şi a căror menire este *să servească* publicul". Acestea pot fi Căile Ferate, Poşta, Telefonul, Telegraful, Serviciile comunale etc., care *sunt create şi întreţinute direct sau indirect din banii cetăţenilor*. De aceea aceste administraţii trebuie organizate exclusiv în vederea înlesnirilor de tot felul ce trebuie să aducă acestora (cetăţenilor n.n.).[4]

II. a doua grupă este cea a administraţiilor *„al căror scop este aplicarea legilor*", cum ar fi „serviciile de percepere a impozitelor, cele vamale, justiţia etc."[5]

III. A treia grupă este „o grupă mixtă care cuprinde administraţiile ce *sunt organe care aplică legile* şi, în acelaşi timp, care *trebuie să servească publicul*. Aici intră mai toate serviciile din ministere şi organele administraţiei locale".[6]

Tuturor acestor grupe de administraţii li se poate aplica o regulă generală în ceea ce priveşte menirea lor *de servire a publicului* şi de a *uşura raporturile dintre cetăţeni sau între aceştia şi stat.*

Această regulă generală ţinea, în cazul nostru, de necesitatea schimbării mentalităţii funcţionarului public în sensul că acesta trebuia să conştientizeze faptul că *el este la dispoziţia cetăţeanului, a contribuabilului plătitor de dări, taxe, impozite etc., şi nu invers.*

Şi aceasta cu atât mai mult în perioada de tranziţie prin care trecea noul stat naţional creat după Marea Unire, când, opinez, că se întâlneau cel puţin trei tipuri de mentalităţi ale funcţionarului public şi anume: cea a funcţionarului din Vechiul Regat, cea a funcţionarului provenit din sistemul austro-ungar şi cea a celui care venea din fostul imperiu ţarist.

De aceea consider că, pe lângă chestiunile legate de schimbarea mentalităţii funcţionarului public, un rol important, până la dizolvarea sa din 4 aprilie 1920, l-a avut Consiliul Dirigent care, ales de Marea Adunare Naţională de la 1 Decembrie 1918, din Alba Iulia drept guvern provizoriu, a gestionat problemele de ordin economic, politic, social, cultural, religios etc. cu responsabilitate şi profesionalism.

Astfel de probleme s-au ivit, în mod firesc, şi în judeţul Hunedoara şi, conform informaţiilor documentare, ele s-au manifestat în mai multe domenii.

Nu trebuie să surprindă prin urmare că o primă măsură pe care a luat-o consiliul Dirigent a fost cea care a vizat *reorganizarea administrativă.*

[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În circulara din 10 ianuarie 1919, Consiliul Dirigent, prin Resortul afacerilor Interne, solicita tuturor prefecţilor din judeţele Transilvaniei „propuneri privitoare la o nouă împărţire a circumscripţiilor administrative" întrucât „împărţirea actuală a circumscripţiilor administrative (judiciare, electorale) *nu corespund nici intereselor adevărate ale unei administraţii_moderne, nici intereselor populaţiunii*".[7] De aceea, Consiliul Dirigent îşi propunea ca să „rectifice aceste circumscripţii". Pentru aceasta prefecţii judeţelor trebuiau să facă „o anchetă împreună cu factorii competenţi din circumscripţiile lor ca să studieze chestiunea şi să facă propuneri precise şi motivate".[8]

În fine, „în afară de prefecţi se invită şi celelalte autorităţi administrative, judecătoreşti, bisericeşti, şcolare, fruntaşii vieţii publice, oricine poartă interes faţă de această mare chestiune ca să înainteze propunerile de noua împărţire administrativă, respectiv rectificare a circumscripţiilor din teritoriul nostru până la 21 ianuarie 1919 la Resortul Afacerilor Interne în Sibiu".[9]

Această nouă împărţire preconizată de Consiliul Dirigent viza „o singură categorie de circumscripţii, pe de o parte să fie aceeaşi în serviciile administrative, judecătoreşti şi la alegerile pentru corpurile legiuitoare, iar, pe de altă parte, să unească pe singuraticile naţiuni conlocuitoare în circumscripţii după putinţă naţionale".[10]

În acest context, o serie de localităţi din judeţul Hunedoara care în timpul dualismului austro-ungar suferiseră modificări teritoriale ca urmare a legilor de organizare administrativă, fie prin arondări la alte plăşi, fie prin pierderea calităţii de reşedinţă de plasă, întocmesc memorii, petiţii în care solicită redobândirea vechiului statut administrativ.

Mă opresc asupra Dobrei, vechi târg („oppidum") privilegiat care începe demersurile legale pentru a redeveni reşedinţa plăşii cu acelaşi nume.

Astfel, în şedinţa din 23 aprilie 1921 a reprezentanţei comunale[11] Dobra notarul Adam Pascu arăta că „deodată cu împărţirea României în judeţe noi, află de bine ca să solicite la forurile competente, *crearea unei plăşi noi* din actuala plasă Ilia şi roagă reprezentanţa comunală să se declare în această privinţă". Reprezentanţa comunală, alcătuită în majoritate din descendenţi ai foştilor grăniceri dobreni nobili, aducea la cunoştinţa locuitorilor din Dobra că „s-a pronunţat necesitatea înfiinţării preturei în comuna noastră, cuprinzând partea stângă a Mureşului din

[7] D.J.A.N. Hunedoara, fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 147/1921, f. 11.
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem.*
[11] Rolul deosebit al reprezentanţei comunale în administraţia locală fusese stabilit prin legea din 1886. Aceasta prevedea ca jumătate din numărul de membri, stabilit în funcţie de numărul de locuitori, să fie aleasă, iar cealaltă jumătate să fie alcătuită din *virilişti*, adică cetăţenii care erau cel mai mult impuşi la impozite în comitatul respectiv. După 1 Decembrie 1918, Consiliul Dirigent, prin decretele din 27 ianuarie 1919 şi 25 octombrie 1919 a schimbat modul de alegere şi componenţa acestui organism al administraţiei locale.
[12] DJAN Hunedoara, fond *Primăria comunei Dobra*, dosar 1/1916, f.70.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

plasa Ilia şi, eventual, alte comune din plăşile învecinate". Motivarea acestei hotărâri a reprezentanţei comunale Dobra a fost „interesul locuitorilor şi pentru înaintarea comunei noastre care este centrul a circa 40 comune care, toate, aicea se grupează".[12]

Menţionez că la data şedinţei susamintite, plasa Ilia era împărţită „în comune mari, comune mici, cercuri notariale" iar Dobra era „comună mare şi sediu de cerc notarial", după desfiinţarea plăşii Dobra în 1886, când a pierdut şi calitatea de reşedinţă de plasă.[13]

Tot în 1919, la sfârşitul lunii noiembrie, au avut loc *alegeri pentru corpurile legiuitoare ale României întregite.*

În judeţul Hunedoara fuseseră stabilite 14 circumscripţii electorale.

Preşedintele Biroului Electoral Central al judeţului Hunedoara era magistratul Vasile Ianza. În această calitate el primea, în 2 noiembrie, documentele întocmite de Adam Leşnican, preşedintele circumscripţiei Dobra în care, în unanimitate, era consemnată alegerea dr. Aurel Vlad drept candidat pentru un loc de deputat. În urma alegerilor, a fost consemnată victoria sa. Am amintit din nou Dobra pentru că aici, tot în calitate de circumscripţie electorală, Dobra dădea, în 1903, „pe dr. Aurel Vlad ca primul deputat român în parlamentul de la Budapesta".[14]

Pe planul unificării legislative mai trebuie consemnate legile pro 2 noiembrie 1921 „pentru ratificarea decretului VII din 6/19 februarie 1919 emis de Consiliul Dirigent privind bunurile din ţinuturile alipite". Spicuind din acest act normativ se pot desprinde câteva prevederi extrem de importante pentru reglementarea unor chestiuni juridice ulterioare. Se prevedea, în mod expres, că „sunt şi rămân nule de drept şi de fapt următoarele acte referitoare la bunurile de orice natură din ţinuturile alipite regatului României prin Hotărârea Adunării Naţionale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918."[15]

În privinţa bunurilor statului nulitatea de drept şi de fapt privea „toate actele de orice natură încheiate după 1 Decembrie 1918 st. n. fie de guvernul ungar, fie de organele sale, fie de orice alte persoane sau de orice organ, altul decât guvernul român prin ministrul respectiv". La fel, „toate actele de orice natură care, deşi încheiate după 1 decembrie 1918 st. n. şi sunt investite cu toate formele legale, n-au fost înscrise în cărţile funduare până la data de 1 Decembrie 1918 st. n., sau au fost înscrise ulterior acestei date fără autorizarea vreunui organ, altul decât guvernul român prin ministerul respectiv. Şefii judecătoriilor de ocoale sau cei care au sau vor avea în atribuţiunea lor privegherea protocoalelor, cărţilor funduare, sunt obligaţi a radia din oficiu şi de îndată precum şi după simpla cerere a celor interesaţi toate actele declarate nule prin legea din 2 noiembrie 1921 privind ratificarea decretului VII din 6/19 februarie 1919 al Consiliului Dirigent al Transilvaniei relativ la bunurile din ţinuturile alipite."[16]

---

[13] *Împărţirea administrativă a teritoriilor alipite pe judeţe, plăşi, voloste, notariate şi commune. 1.Ardealul, Banatul şi Ţinuturile Ungurene; 2. Basarabia; 3. Bucovina*, Bucureşti, 1921, p.3-88.

[14] DJAN Hunedoara, fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 47/1919, f.8.

[15] Hamangiu, C., *Codul general al României*, vol.IX-X, 1919-1922, Bucureşti, 1932, p.1202.

[16] *Ibidem*, p.1203.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Consider că, pentru aplicarea legii de reformă agrară în Transilvania, cel puţin, prevederile legislative de mai sus au constituit o bază importantă pentru obţinerea unor întinse suprafeţe de teren agricol, păduri, păşuni care au putut fi supuse exproprierii de drept şi de fapt pentru că, altminteri, proprietarii de pământ, persoanele juridice, corporaţiile, băncile etc., care au respectat condiţiile legii de mai sus au atacat în instanţă hotărârile comisiilor locale de aplicare a legii de reformă agrară, motiv pentru care soluţionarea proceselor s-a întins pe decenii întregi. De pildă, pentru judeţul Hunedoara în fondurile documentare există zeci de dosare privind litigiile dintre cei supuşi exproprierii şi comisiile locale pentru expropriere şi împroprietărire ale căror hotărâri au fost atacate prin apeluri, recursuri, revizuiri la instanţele superioare de judecată.

Un pas important pentru unificarea legislativă în perioada de tranziţie l-a constituit legea din 26 iulie 1921 pentru „unificarea funcţionării corpului de avocaţi" care prevedea că „orice advocat înscris la unul din barourile din ţară va putea pleda în faţa oricărei instanţe judecătoreşti din întregul regat". Aceasta cu atât mai mult cu cât „orice legi, regulamente, ordonanţe, dispoziţiuni etc., cu *caracter local sau regional moştenite de la imperiul rus şi cel austro-ungar, relativ la această lege, se abrogă".*[17]

Anii 1919-1925 care corespund unei perioade de tranziţie prin care trecea România spre o stare de normalitate legislativă consemnează, conform izvoarelor arhivistice, funcţionarea, în continuare, a unor persoane juridice constituite după legi austro-ungare. Este vorba cu precădere de asociaţii profesionale (de meseriaşi), de reuniuni, corporaţii care încă se prezentau la tribunalul judeţului Hunedoara pentru reînnoirea calităţii de persoană juridică pe baza unor prevederi ale statutului propriu ce conţinea paragrafe alcătuite după vechea legislaţie austro-ungară.

Un exemplu edificator în acest sens este oferit de şedinţa din 1 martie 1924 a adunării generale „a tuturor îndreptăţiţilor membri ai Corporaţiunii foştilor grăniceri nobili din Dobra" în care preşedintele Ioan Oprean „face o largă expunere asupra situaţiei de drept şi de fapt a corporaţiei şi aminteşte pe scurt rezultatele călătoriei ce a făcut-o la Comunitatea de avere a foştilor grăniceri din Caransebeş" unde, în urma discuţiilor cu conducătorii acelei comunităţi a constatat că „acea comunitate, de la Unire încoace, de trei ori şi-a modificat statutele pentru a fi conforme legilor româneşti şi Codului silvic român".[18]

De aceea, preşedintele Ioan Oprean atrage atenţia adunării generale că „în diferite ocaziuni a avut diferite obiecţiuni din partea forurilor competente fiindcă *statutele actuale ale Corporaţiei nu au aprobarea prealabilă a Ministerului Român şi ea este constituită după legile austro-ungare, ceea ce nu se mai poate tolera*".[19]

În această situaţie s-au mai aflat reuniuni religioase (de regulă ale cultelor minoritare – *Reuniunea femeilor catolice din Deva*), asociaţii – *Reuniunea*

[17] Hamangiu, C., *op.cit.*, p.995.
[18] D.J.A.N. Hunedoara, fond *Primăria comunei Dobra*, dosar 1/1934, f.12.
[19] *Ibidem.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

meseriaşilor români din Dobra; Societatea de înmormântare din Simeria; societatea de vânătoare „Copoiul" din Deva. La fel, comercianţii ambulanţi care, până la unificarea legislativă din 1925 au primit brevetul în virtutea „patentei imperiale austriacă din 1852 care este încă în vigoare în Ardeal, Banat şi părţile alipite, legea comerţului ambulant din 1884 aplicându-se numai în vechiul Regat şi Basarabia".[20]

În legătură cu instituţiile care aveau în atribuţii strângerea contribuţiilor directe sau indirecte datorate de cetăţean către stat sau către diferite autorităţi ale administraţiei locale, pentru anul 1920 adresa „perceptoratului regal român din Dobra" făcea cunoscut că „termenul pentru declaraţiunile cerute de lege asupra contribuţiunilor directe şi impozitului pe avere şi îmbogăţire de război se prelungeşte până la 1 Decembrie 1921 pentru contribuabilii domiciliaţi în ţară şi până la 15 decembrie 1921 pentru cei care locuiesc în străinătate. Deci este timp dar, totuşi, *să lucraţi din bună vreme că, dacă nu ar fi gata, din neglijenţa D-voastră, răspunderea care în sarcina D-voastră".*[21]

În legea din 1 august 1921 pentru perceperea şi urmărirea veniturilor publice se prevedea că „perceptorii fiscali atât cei din comunele rurale cât şi cei din comunele urbane ale căror venituri se încasează de percepţiile statului vor avea *cancelaria chiar în localul primăriilor care sunt obligate, în acelaşi timp, a pune la dispoziţie mobilierul, luminatul, încălzitul şi personalul de serviciu şi de pază".*[22]

Strâns legat de perceperea veniturilor publice este domeniul financiar-bancar care a cunoscut şi el manifestările specifice perioadei de tranziţie la care ne referim în legătură cu România după 1 Decembrie 1918.

Constituite în perioada dualismului austro-ungar, institutele de credit şi de economii din Transilvania, inclusiv cele cu capital românesc, îşi efectuau operaţiunile bancare (acordare de credite, plata unor poliţe sau cambii, reescontări etc.) în coroane. La fel, în această monedă erau calculate şi bilanţurile anuale sau mărirea de capital. Prin urmare este firesc, dată fiind situaţia creată după 1 Decembrie 1918, ca o serie de bănci din Transilvania să continue să facă operaţiunile bancare şi actele de bilanţ în această monedă, atâta vreme cât ea avea încă putere de circulaţie. O astfel de bancă a fost şi *„Ardeleana – Institut de credit şi de Economii* Orăştie,[23] care în decembrie 1919 prezenta bilanţul calculat în coroane Camerei de Comerţ şi Industrie Deva.

De abia în 13 august 1920 este promulgată *legea pentru retragerea din circulaţie a coroanelor şi rublelor.* Conform acestei legi, Ministerul de Finanţe era autorizat „să retragă din circulaţiune, prin Banca Naţională a României, la epoca ce o va hotărî, rublele şi coroanele, înlocuindu-le cu bilete ale Băncii Naţionale". Termenul de preschimbare a monedelor sus amintite era stabilit „la 3 luni, după

[20] D.J.A.N. Hunedoara, fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 83/1934, f.1.
[21] D.J.A.N. Hunedoara, fond *Primăria comunei Dobra*, dosar 1/1921, f.608.
[22] Hamandiu, C., *op.cit.*, p.1036.
[23] D.J.A.N. Hunedoara, fond *Camera de Comerţ şi Industrie Deva*, dosar 2/1921, f.33.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

expirarea termenului de retragere a acestor bilete, după care ele nu mai au nicio putere liberatorie în tot cuprinsul României".[24]

Prin această lege se realiza practic unificarea monetară la nivel național.

În legătură cu alte servicii menite să răspundă solicitărilor publicului, documentele de arhivă consemnează, la nivel central, câteva reglementări privind *serviciile poştale*. Printre altele se cerea ca atunci când se trimiteau diverse chestionare pentru întocmirea unor situaţii statistice de către autorităţi ale administraţiei locale, pe plicurile expediate „prin poştă", era necesar să fie trecută „comuna politică", întâi cu numirea ei românească de acum şi, în paranteză, cu denumirea de dinainte, întrucât ar fi fost schimbată sub regimul românesc; apoi şi în toate limbile uzuale şi chiar porecla pe care ar avea-o". Această solicitare era făcută cu scopul „uşurării îndeplinirii serviciilor de către oficiile poştale".[25]

Bibliografie

I. *Izvoare – fonduri documentare*

Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale (DJHAN), Deva:

- fond: *Camera de Comerţ şi Industrie Deva*
- fond: *Prefectura judeţului Hunedoara*
- fond: *Pretura plasei Dobra*
- fond: *Primăria comunei Dobra*
- fond: *Protopopiatul ortodox român Deva*

II. *Lucrări generale*

1. Hamangiu, C., *Codul general al României. Legi noi de unificare,* Bucureşti, 1932.
2. *Mic dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, 1972.

III. *Lucrări de specialitate*

1. *Împărţirea administrativă a teritoriilor alipite pe judeţe, plăşi, voloste, notariate şi comune. 1. Ardealul, Banatul şi Ţinuturile Ungurene; 2. Basarabia. 3. Bucovina,* Bucureşti, 1921.
2. Popescu Agripa, *Administraţia şi normalizarea,* Bucureşti, 1932.

UNIFICATION OF LEGISLATIVE AND LOCAL ADMINISTRATION IN HUNEDOARA COUNTY AFTER THE GREAT UNION OF DECEMBER 1, 1918

Abstract

The author of the article emphasizes on the basis of archive documents, the role of the Dirigent Council of Transylvania in the harmonization of legislation of this Romanian province with the legislation of the old kingdom of Romania, both local administration plan and the financial and economic plan, between 1918-1925, years considered to be a transition period in the history of the new state formed after December 1, 1918.

[24] Hamangiu, C., *op.cit.*, p.402

[25] D.J.A.N. Hunedoara, fond *Protopopiatul ortodox roman Deva*, dosar 1/1925, f.2.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ÎNCORONAREA DE LA ALBA IULIA DIN 15 OCTOMBRIE 1922 OGLINDITĂ ÎN DOCUMENTE HUNEDORENE

Gherghina Boda

Regele Ferdinand I, ca şi ceilalţi regi ai României, se trăgea dintr-un neam princiar al ramurii romano-catolice a dinastiei de Hohenzollern. Ferdinand Victor Albert Meinrad de Hohenzollern-Sigmaringen, viitorul rege Ferdinand I al României, era nepot de frate al regelui Carol I. Acesta s-a născut la 24 august 1865 la Sigmaringen. Era fiul principelui Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen şi al principesei de Bragança şi de Saxe-Coburg-Gotha, infanta Antonia a Portugaliei[1]. Strămoşii săi se aliaseră prin căsătorie cu strălucite familii princiare romane. Astfel, străbunica lui Ferdinand a fost sora lui Joachim Murat, cumnatul lui Napoleon, iar bunica lui, Stephanie Beauharnais, a fost nepoată a lui Napoleon[2]. Mama sa, Antonia, era caracterizată de contemporani ca o frumuseţe excepţională, care după căsătorie, din nefericire, a fost greu încercată de boli, suferinţele sale fizice influenţându-l mult pe viitorul rege. A fost persoana care a avut o influenţă covârşitoare asupra dezvoltării spirituale a fiului său. Fire sensibilă, cu înclinaţii artistice, dar şi receptivă la umor, i-a cultivat fiului ei un simţ artistic deosebit de fin. De asemenea, sentimentul religios ocupa un loc aparte în familia lui Ferdinand, educaţia sa religioasă fiind foarte riguroasă, imprimându-i o conduită morală ireproşabilă şi o încredere nelimitată în oameni. Aceste trăsături au caracterizat multe din actele sale viitoare şi l-au însoţit pe parcursul întregii vieţi. Prinţesa Antonia l-a învăţat pe Ferdinand „să vadă în îndeplinirea datoriei idealul cel mai înalt, să conceapă viaţa însăşi ca pe ceva foarte serios"[3]. L-a încurajat să se bucure de plăcerile vieţii, de care nu a prea profitat din cauza firii sale foarte timide, cultivându-i totodată simţul umorului. De la tatăl său, Ferdinand a învăţat codul princiar transmis de bunicul său Karl Anton: „Iubire şi credinţă, moderaţie, stăpânire de sine în toate împrejurările, iubire de profesie şi de alte activităţi, omenie şi nu dispreţ în raporturile cu servitorii"[4]. De asemenea, tatăl său l-a iniţiat în istorie, geografie şi ştiinţele naturii iar dr. Gröbbels în tainele limbii latine. Toate „darurile" primite prin educaţie şi cultivate în familie, alături de cele native, i-au modelat caracterul, făcând din el un rege cu o personalitate adevărat regească, un rege iubit şi respectat de poporul pe care l-a condus cu abnegaţie până la sfârşitul vieţii sale.

Carol I l-a ales succesorul său pe Ferdinand în condiţiile pierderii în 1873 a micuţei principese Maria, căreia nu i-au urmat alţi copii în familia regală. La

[1] Hohenzollern-Veringen 2001, p. 29.
[2] Wolbe 2004, p. 22.
[3] *Ibidem*, p. 23.
[4] *Ibidem*, p. 25.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

mijlocul lunii noiembrie 1880, principele Carol a adus la cunoştinţa parlamentului această înaltă decizie politică. Documentele cerute de legea casei de Hohenzollern şi de Constituţia română au întins acest proces pe parcursul a mai mulţi ani, astfel că doar prin decretul regal din 18 martie 1889 Ferdinand devine principe al României şi Alteţă regală, an în care se şi mută în România. Carol I începe să-şi implice nepotul în viaţa politică a ţării, cu paşi mărunţi, Ferdinand dovedindu-se un excelent observator, avid de cunoaştere, ştiind să profite de orice situaţie pentru a învăţa ceva nou, calităţi care îi vor servi atunci când va ocupa tronul. Situaţia din România a urmărit-o încă din perioada studenţiei la Leipzig, evoluţia ţării pe care urma s-o conducă menţinându-i mereu treaz interesul. De prin anul 1890 încolţeşte în el ideea formării României Mari. Într-o scrisoare către tatăl său, datată 25 decembrie 1890, plecând de la un articol de ziar în care era dezbătută problema Transilvaniei, Ferdinand face următoarea remarcă: „Aceasta este o chestiune destul de delicată. Firește, nu ne putem şi oficial nu ne vom amesteca în ea, dar pe de altă parte nici nu putem să reprimăm complet o eventuală iredentă în favoarea transilvănenilor români şi nici ideea unei Românii Mari, idee care se dezvoltă lesne într-un asemenea context, iar tratamentul aplicat de maghiari românilor de peste Carpaţi nu serveşte la sporirea simpatiei faţă de Ungaria şi deci nici faţă de Austria"[5]. Având în vedere preocupările sale şi interesul manifestat faţă de economie, agricultură şi situaţia muncitorilor, el conturează încă din primii ani trăiţi în România viitoarele direcţii ale politicii sale: crearea României Mari, reforma agrară, asistenţa socială pentru lucrătorii industriali[6].

Stabilirea succesiunii la tronul României cerea în mod necesar şi asigurarea urmaşilor dinastiei de Hohenzollern pe acest tron. Proiectul de căsătorie iniţiat de familia sa devine subiect de presă, opinia publică manifestându-şi interesul în această problemă. După mai multe tatonări în alegerea viitoarei mirese, Ferdinand se decide şi la 10 ianuarie 1893 se căsătoreşte la Sigmaringen cu principesa Maria a Marii Britanii şi Irlandei. Perechea princiară va forma un cuplu complementar, care prin punerea la un loc a energiilor lor pozitive vor aduce multe beneficii ţării şi celor din jurul lor.

Ferdinand urcă pe tron la 11 octombrie 1914, după moartea unchiului său şi domneşte până în 1927, când încetează din viaţă. Domnia sa a fost marcată de două evenimente majore pentru istoria românilor: Primul Război Mondial şi Marea Unire de la 1 Decembrie 1918. Faptul că în 1916 Ferdinand intră în război alături de aliaţi, trădându-şi astfel ţara de origine şi legăturile de sânge, i-au adus numele de „cel Loial", după Marea Unire fiind numit „Întregitorul" deoarece împlinise visul de veacuri al românilor, acela de unire a tuturor românilor într-un singur stat unitar[7]. Pentru loialitatea sa faţă de năzuinţele românilor şi ca un omagiu adus acţiunilor sale politice, Ferdinand a fost încoronat la Alba Iulia la 15 octombrie

[5] *Ibidem*, p. 68.
[6] *Ibidem*, p. 70.
[7] Hohenzollern-Veringen 2001, p. 29.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1922 ca „primul rege al tuturor românilor". Ideea acestei încoronări s-a născut în preajma anului 1921, dar din cauza disputelor dintre partidele politice, acest act s-a amânat până în toamna anului următor. În timp ce oamenii politicii se întreceau în polemici, populația care îndrăgea atât de mult perechea regală, făcea ample pregătiri pentru fericitul și istoricul eveniment. Încoronarea urma să aibă loc în Transilvania, în vechiul oraș al încoronării, Alba Iulia.

Neînțelegerile politice au făcut ca la acest act solemn pentru România să nu participe dintre personalitățile politice decât Brătianu, Iorga și Averescu. Lui Brătianu i-a revenit onoarea aducerii la Alba Iulia a coroanelor regale. El a sosit în istoricul oraș cu o zi înainte și, însoțit de miniștrii Mărdărescu și Văitoianu, a dus coroanele cu trăsura la Biserica Încoronării. „El ținea pe o pernă de catifea galbenă coroana simplă a regilor României, coroană confecționată din metalul unui tun capturat în 1877 la Plevna, în timp ce alături Mărdărescu avea în grijă diadema de aur lucrată artistic a reginei"[8]. Alaiul era format din două escadroane ale gărzilor de corp, miniștrii cu coroanele, alte două escadroane ale gărzilor de corp și două companii ale regimentului nr. 3 vânători de munte cu drapel și muzică.

Mitropolitul Miron Cristea a fost cel care, în Biserica Încoronării, a depus pe altar coroanele regale. Ceremonia încoronării a cuprins liturghia solemnă ținută de mitropolit, sfințirea coroanelor, urmate de citirea formulelor de jurământ pe baldachinul amenajat în fața clopotniței. „Acum, regele Ferdinand își pune pe cap greaua coroană de oțel, în timp ce regina se așează pe un genunchi în fața soțului ei. Suveranul îi pune apoi soției sale coroana de aur pe capul blond"[9].

După ceremonia de încoronare a urmat banchetul festiv dat de către guvern pentru familia regală, oaspeții străini, parlamentarii prezenți și oamenii din popor. A doua zi, sărbătoarea încoronării s-a mutat la București, unde evenimentul a fost marcat de participarea autorităților civile și nu de cadrele armatei.

Încoronarea perechii regale a declanșat pregătiri deosebite și vigilență crescută din partea autorităților polițienești pentru evitarea oricăror neplăceri. Județul Hunedoara, asemenea celorlalte județe transilvănene, a luat măsuri de securitate deosebite încă din luna septembrie, cu atât mai mult cu cât se semnalase un incident care putea provoca multe probleme. În ziua de 16 septembrie se furase o ladă cu dinamită în greutate de 25 kg dintr-un tren cu destinația Timișoara – Petroșani, ceea ce a pus în alertă organele poliției și jandarmeriei pentru descoperirea autorilor, mai ales că se apropia istoricul evenimentul al încoronării[10]. Cercetările ulterioare au fost îngreunate de faptul că respectivul tren plecase din Timișoara în ziua de 15 septembrie, iar poliția fusese anunțată abia în ziua de 19, iar vagonul încărcat cu explozibil nu avea nici un însoțitor[11]. Deoarece acest caz nu era unul singular și lipsurile de material explozibil din încărcături se limita doar la

[8] Wolbe 2004, p. 192.
[9] *Ibidem*, p. 193.
[10] DJAN Hunedoara, Fond *Chestura de Poliție Deva*, dos. nr. 6/1922, f. 1.
[11] *Ibidem*, f. 3.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

o reclamaţie făcută CFR-ului de către destinatari, reclamaţie care niciodată nu se soluţiona, a determinat organele siguranţei statului să ia măsuri mai energice. Astfel, se cerea ca toate transporturile de material explozibil expediat pe CFR să aibă un însoţitor, care în caz de furt să poată fi tras la răspundere, acesta fiind obligat totodată cu primirea şi predarea materialului explozibil. De asemenea, se cerea instituirea unui control riguros asupra cantităţilor de explozibili utilizate de stabilimentele industriale, carierele şi exploatările a căror activitate reclama mult explozibil şi a căror evidenţă nu o ţinea nimeni. Acest lucru era cu atât mai necesar cu cât majoritatea personalului angajat, cât şi conducătorii acestora, erau de naţionalitate străină, în special maghiari, care oricând puteau unelti împotriva statului, constituind un pericol iminent. Curios era faptul că trenurile încărcate cu alte mărfuri (vase cu vin, lemne etc.) erau prevăzute cu însoţitori, în special evrei, care niciodată nu-şi lăsau mărfurile nesupravegheate pe CFR[12]. Aceste măsuri erau cu atât mai necesare, cu cât existau diferite organizaţii teroriste şi mulţi spioni în ţară cărora le era foarte util materialul explozibil în atentatele lor.

O altă măsură luată de Inspectoratul General de Siguranţă din Transilvania a fost mai buna organizare a oficiilor poştale. Cele care nu aveau funcţionari pe timp de noapte care să răspundă la telefon erau obligate să lege pe timpul nopţii toate serviciile de siguranţă limitrofe unul de altul, pentru ca toate să fie în contact permanent cu Serviciul General de Siguranţă[13]. Această măsură ar fi facilitat şi transmiterea mai rapidă a ordinelor, fără a fi întrerupte de convorbirile din timpul zilei.

Dacă relaţiile cu Poşta Română erau normale, cele cu CFR-ul erau destul de încordate deoarece lucrătorii siguranţei întâmpinau probleme în privinţa ordinelor de serviciu date pentru controlul pe CFR, ordine care nu erau luate în seamă[14].

Pentru a nu încuraja participarea la încoronare, unii răuvoitori făceau propagandă la sate printre ţărani pentru a-i împiedica să meargă la Alba Iulia. În acest sens, şeful Siguranţei a ordonat contracararea acestei acţiuni prin propagandă pozitivă, iar ordinele sale să fie transmise sub formă de manifest către populaţie, Subprefectură, Revizoratul Şcolar şi Jandarmerie[15]. În plus, pe perioada încoronării în oraşul Alba Iulia nu se putea intra decât pe baza documentelor şi legitimaţiilor prin care se putea stabili în mod cert identitatea persoanei[16].

În vederea asigurării siguranţei misiunilor străine care urmau să intre în ţară începând cu data de 12 octombrie, în vederea participării la evenimentul încoronării, Siguranţa statului în colaborare cu Jandarmeria şi poliţiile locale au instituit o serie de măsuri menite să elimine orice neajuns sau atentat. Oaspeţii

[12] *Ibidem*, f. 4.
[13] *Ibidem*, f. 5.
[14] *Ibidem*, f. 6.
[15] *Ibidem*, f. 7.
[16] *Ibidem*, f. 10.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

străini intrau în România prin punctul de frontieră Cărpiniş, venind din Franţa, Anglia, Italia şi Spania, mergeau cu trenul până la Lugoj, unde se forma apoi un tren special cu care urmau să călătorească prin Timişoara, Arad, Deva, Alba Iulia, Braşov, Sinaia[17]. Forţele de ordine internă trebuiau să asigure paza şi siguranţa liniei ferate, a gărilor de pe parcurs, ora trecerii trenului prin gări aflând-o ulterior din staţiile CFR. Urmau să fie cercetate, de asemenea, împrejurimile, controlate hotelurile, localurile publice şi instituţiile industriale[18]. Dintr-un document al vremii aflăm că trenul regal a trecut prin Zam la ora 14,30, fără a opri, având o întârziere de 40 min.[19].

Pentru facilitarea călătoriilor pe liniile ferate şi pentru atragerea unui număr cât mai mare de locuitori la Alba Iulia, s-au luat măsuri speciale, astfel: trenurile urmau să circule în zilele de 14, 15 şi 16 octombrie, după cum urmează: „la trenurile de sub nr. 1,2,6 şi 7 călătoria se face cu 75% reducere din taxele tarifare, aşa că la ducere se vor vinde bilete de ½ (jumătate) care vor fi valabile şi pentru înapoieri. Iar cu trenurile ...3,4,5,8,9 şi 10, fiind acestea trenuri speciale (separate), călătoria se face gratuit până la Alba Iulia"[20].

Hunedorenii şi-au manifestat bucuria şi ataşamentul pentru familia regală şi încoronare prin mai multe manifestări culturale şi religioase. Astfel, comunitatea israelită din Deva, prin rabinul său dr. Neiman, a ţinut o predică despre însemnătatea zilei de 15 octombrie 1922[21], Şcoala Normală de Băieţi din Deva a organizat o serbare care a fost deschisă de directorul şcolii, profesorul Sporea şi încheiată de discursul profesorului Ghinea, prin care acesta a subliniat meritele lui Decebal, ale lui Mihai Viteazul, dar şi alte evenimente marcante pentru istoria românilor[22].

Dar cu ocazia încoronării s-au înregistrat şi acţiuni potrivnice, cum ar fi furtul de material explozibil din trenuri sau intrarea în ţară, în data de 3 septembrie, a mai multor teroriştitrimişi de locotenentul maghiar Heyas, şeful teroriştilor maghiari şi organizatorul tuturor atentatelor puse la cale în Ungaria, teroriştii care aveau misiunea de a executa mai multe atentate în România şi în rândul cărora se aflau şi ingineri, dar şi specialişti în explozibili[23]. Aceste atentate erau în strânsă legătură cu desele vizite ale familiei regale în Ardeal, dar şi cu evenimentul încoronării.

Buna organizare şi vigilenţa instituţiilor însărcinate cu paza şi siguranţa statului au făcut ca acest act istoric să se desfăşoare în cele mai bune condiţii, fără nici un incident care să pericliteze desfăşurarea acestuia..

După apropare 5 ani de la acest fericit eveniment, regele Ferdinand I al României părăseşte această lume la 20 iulie 1927, la castelul Peleş. În semn de doliu s-a arborat pe toate instituţiile statului drapelul îndoliat, adică „Drapelul ţării

[17] *Ibidem*, f. 13.
[18] *Ibidem*, f. 18.
[19] *Ibidem*, f. 17.
[20] *Ibidem*, f. 21.
[21] *Ibidem*, f. 27.
[22] *Ibidem*, f. 28-29.
[23] *Ibidem*, f. 37.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

obişnuit având o fâşie (funga) neagră cu lăţime de 20 cm iar lungimea va fi aceea a drapelului"[24]. Telegrama trimisă de Neues Wiener Abendblatt.Budap. 22 iul. „Pesti Naplo" informa din Bucureşti că asupra ultimelor cuvinte ale regelui Ferdinand circulau două versiuni: „După uns, Regele ar fi spus „Sunt foarte ostenit". După alta s-ar fi exprimat „Nici nu ştiu că e aşa greu a mori"[25]. Dorinţa fierbinte a regelui de a-şi vedea la căpătâi fiul răzvrătit, pe Carol, care prin renunţarea la tron renunţase şi la venirea vreodată în România, i-a umbrit ultimele clipe, apăsându-i greu sufletul mult încercat. Cu toate că şi-a exprimat dorinţa de a participa la înmormântarea tatălui său, prinţului Carol i s-a refuzat acest lucru de către regina-mamă, care nu făcea decât să respecte legile ţării, pe care şi soţul său, la rându-i, le respectase până pe patul de moarte. Dorinţa prinţului Carol de a reveni în ţară era agreată de mulţi români, în ciuda renunţării sale la tron. Chiar autorităţile poliţieneşti au luat măsuri care sprijineau această decizie. Astfel, prin ordinul telegrafic al Ministerului de Interne nr. 41.945/1927 se cerea luarea unor sancţiuni mai severe pentru controlarea şi confiscarea tuturor ziarelor care, direct sau indirect, agitau în problema principelui Carol, fără excepţie şi indiferent dacă erau ziare locale sau regionale[26].

Pentru menţinerea ordinii publice pe perioada doliului naţional şi a înmormântării Regelui, Poliţia de Stat a ordonat următoarele[27]: „1. Paza edificiilor publice prin postarea câte un sergent de oraş; 2. Postarea la fiecare tipografie a unui sergent de oraş care să controleze materialul intrat şi ieşit; 3. Interzicerea tuturor serbărilor, cinematografiilor, orchestrelor; 4. Post permanent la telefon; 5. În timpul nopţii la poliţie un ofiţer de poliţie în permanenţă; 6. În fiecare zi la ora 9 şi 5 p.m. raport la Prefect asupra liniştii publice; 7. Arborarea drapelului naţional îndoliat la toate autorităţile din oraşul respectiv; 8. Controlul tuturor călătorilor din hoteluri, hanuri şi locuinţe unde în mod obişnuit se închiriază camere; 9. Controlul inopinat la toate restaurantele, cafenelele, cofetării, gări etc.".

Ceremonialul înmormântării acestui rege străin, care s-a identificat total cu cauza poporului pe care l-a condus cu abnegaţie şi dăruire timp de 13 ani, s-a desfăşurat conform cu tristeţea şi jalea acestei naţiuni, care i-a fost alături şi pe ultimul drum. Aşa se încheia încă o etapă din istoria românilor.

[24]DJAN Hunedoara, Fond *Chestura de Poliţie Deva,* dos. nr. 6/1927, f. 12.
[25] *Ibidem,* f. 42.
[26] *Ibidem,* f. 10.
[27] *Ibidem,* f. 11.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Abrevieri bibliografice

Hohenzollern-Veringen 2001 - Radu Principe de Hohenzollern-Veringen, *Mihai al României,* Bucureşti, 2001, p. 29.

Wolbe 2004 - Eugen Wolbe, *Ferdinand I întemeietorul României Mari,* Bucureşti, 2004, p. 22, 23, 192, 193.

DJAN Hunedoara, Fond *Chestura de Poliţie Deva,* dos. nr. 6/1922, f. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 13, 18, 17, 21, 7, 28-29, 37.

DJAN Hunedoara, Fond *Chestura de Poliţie Deva,* dos. nr. 6/1927, f. 12, 42, 10, 11.

THE CORONATION OF ALBA IULIA SINCE 15 OCTOBER 1922 REFLECTED BY THE HUNEDOARA DOCUMENTS

Abstract

The king Ferdinand I ascended the Romania's throne at 11 october 1914 and he reigned until his death in 1927. His reign was marked by two majors events: the First World war and the Great Union from December 1ist 1918.

For his loyalty towards the romanians aspirations and as a homage for his political actions, Ferdinand I was crowned at Alba Iulia at 15 octobre 1922 as „the first king of all Romanians".

The metropolitan Miron Cristea put the crowns on the altar, in the Crowning Church. The crowning ceremony included the solemn liturgy, consecration of the crowns and the oath reading.

The crowning ceremony happened the next day in Bucharest.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

DOUĂ „BĂTRÂNE DOAMNE ALE CĂILOR FERATE", ADEVĂRATE COMORI, AFLATE ÎN CUSTODIA DEPOULUI CFR ORADEA

Ronald Hochhauser

„...Singurele trenuri adevărate erau cele cu locomotive cu abur."
(Alfred Hitchcock)

Generaţiile anterioare le ţin minte, cu certitudine. În secolul al XX-lea, până pe la sfârşitul anilor '70, erau în exploatare pe căile ferate, dominând, timp de peste un veac, peisajul feroviar din România. Desigur, aceste referinţe vizează, după cum bine şi intuiţi, *locomotiva cu abur*[1] – de fapt o „uzină complexă"[2] care se deplasează cu viteză ridicată, un important mijloc de transport terestru, ce s-a impus treptat pe aproape tot mapamondul, cu începere din prima parte a secolului al XIX-lea, perioadă care, pe drept cuvânt, a fost denumită şi *„secolul călătoriilor"*. Vorbind despre secolul *căilor ferate* şi al vapoarelor, profesorul universitar dr. Ion Bulei, de la Universitatea Bucureşti, Facultatea de Istorie, Catedra de Istorie a Românilor arăta următoarele (în articolul intitulat *Drumul de fier* de la rubrica *Mentalităţi* a *Ziarului de duminică,* din 18 mai 2007): *„O întreagă literatură surprinde ritmul roţilor de tren, aşteptările, lungile şi înfrigguratele aşteptări prin gări sau prin porturi, poveştile de dragoste cu bucuria şi melancolia lor, fluturatul batistelor de la ferestrele vagoanelor sau de pe punţile vaselor, pulberea de apă a aburului locomotivelor sau vapoarelor ce se pierd în depărtare, sirenele care ţâşnesc prin văzduhul orizonturilor în necontenită schimbare...".*

Aşadar, *locomotivele cu abur* constituie o parte a istoriei din noi, reprezentând importante mărturii ale evoluţiei ştiinţei şi tehnicii într-o perioadă istorică dată. Ascensiunea acestora a fost solicitată şi facilitată, totodată, de implementarea iar, mai apoi, de extinderea reţelei de căi ferate[3], pe plan mondial (în speţă în Europa şi pe continentul nord-american).

În România, construcţia locomotivelor cu abur destinate liniilor publice a început în anul 1896, mai întâi la *Fabrica de maşini, vagoane şi Turnătoria de fier a societăţii pe acţiuni „Johann Weitzer"* din Arad şi, după aceea, în perioada interbelică, în 1926 la *Uzinele Reşiţa*, respectiv în 1928 la *Uzinele „Nicolae Malaxa"* din Bucureşti (instituţie cunoscută în perioada totalitaristă, sub numele de Uzinele „23 August"-Bucureşti, respectiv S.C. „Faur" S.A, după trecerea de la economia planificată la cea de piaţă). Ultimele două fabrici (*Uzinele Reşiţa* şi

---

[1] Carmen Zgăvârdici (redactor), *Mică enciclopedie tehnică ilustrată*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1973, p. 208. Apud: *Wie funktioniert das?*, Bibliographisches Institut AG, Mannheim, 1963

[2] Al. Popa, *Locomotive şi automotoare cu motoare termice*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978, p.3

[3] Mezei István, *Mozdonyok*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986, p.7

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Uzinele „Nicolae Malaxa" din Bucureşti) au asigurat în permanenţă atât necesarul de exemplare noi în vederea extinderii parcului de locomotive cu abur, în funcţie de necesităţile C.F.R, cât şi modernizarea celor care nu mai corespundeau din punct de vedere tehnic, dar aflate în exploatare. Probabil că *şi* graţie acestei stări de fapt, din anul 1930 România nu a mai importat nici o locomotivă cu abur din străinătate. Producţia pe plan intern a acestora a încetat în anul 1960.

În contemporaneitate, îndeosebi în perioada în care locomotivele diesel şi cele electrice îşi vor fi adjudecat rolul de stăpâni ai căilor ferate, *locomotivele cu abur* au fost retrase treptat din exploatare, devenind astfel nişte *comori* uitate. „Trase pe dreapta", în anii `80 – mai cu seamă pe liniile moarte din depourile din România – formând aşa-zisul *parc rece*, aflate într-o stare de conservare mai mult sau mai puţin satisfăcătoare, dar gata oricând să fie repuse în funcţiune în cazul declanşării unui conflict armat, aceste maşini dotate cu motoare termice au început să dispară succesiv, după anul 1990.

Fenomenul s-a petrecut fie prin scoaterea locomotivelor la vânzare de către S.N.C.F.R.[4], fie prin dispunerea ca ele să fie topite în combinatele siderurgice de la Reşiţa şi Galaţi, cu scopul reciclării materiei prime care a stat la baza confecţionării lor.

La nivel naţional, exemplarele prezervate se află în cadrul Muzeului Locomotivelor din Reşiţa şi la Muzeul Locomotivelor din Sibiu. Alte câteva sunt expuse în spaţii neconvenţionale, în speţă în staţiile de cale ferată a câtorva oraşe din România, precum cele de la Braşov, Predeal, Sinaia, Sighetul Marmaţiei etc.

Printre oraşele în care se mai găsesc garate locomotive cu abur, se numără şi Oradea. În *Depoul CFR* (unde până prin 1998 erau garate un număr de 48 de locomotive cu abur, din mai toate seriile fabricate în România), situat pe str. Bihorului nr. 2, există un număr de două *locomotive cu abur*, clasate în categoria „Tezaur" a patrimoniului cultural naţional, conform Ordinului Ministerului Culturii nr. 2686 din 31 iulie 2000. În momentul documentării noastre pe teren, la data de 5 februarie 2008, cele două bunuri culturale de referinţă erau singurele în judeţul Bihor din această categorie juridică a patrimoniului cultural naţional.

Primul obiectiv este o „Locomotivă cu abur nr. 230.142", tip 2C-h2, cap din seria 230.000 fabricată la *Uzinele „Nicolae Malaxa"* din Bucureşti, în anul 1932.

Din această serie, având la bază proiectul locomotivei germane P8, au fost fabricate la noi în ţară, între anii 1932-1940, un număr de 230 de locomotive, din care 139 de exemplare la *Uzinele Reşiţa* şi 91 de exemplare la *Uzinele „Nicolae Malaxa"*.

Vehiculele feroviare din această suită au fost în uz până în anul 1980. După această dată, au fost retrase treptat din circulaţie şi au format deja amintitul *parc rece*. O mare parte din ele au ajuns să fie casate. Exemplarele păstrate pentru posteritate, în număr de unsprezece, au fost, mai apoi, clasate în categoria „Tezaur" a patrimoniului cultural naţional, o parte din ele având destinaţia tractării „garniturilor nostalgiei".

[4] Evenimentul Zilei, 1997, nr.1099

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Deţinătorul obiectului de importanţă tehnică cu o valoare excepţională – care a fost adus în anul 2005, de la Arad şi care în anul 2005 mai era încă în exploatare – este *Depoul CFR Arad*, din cadrul *Regionalei de Căi Ferate Timişoara*.

Caracteristici tehnice [5]

SERIA - 230.000
TIPUL – 2C-H2
Timbrul - 12 kgf/cm^2
Suprafaţa grătarului - 3,9 mp
Suprafaţa încălzire - 2,62 mp
Lungime între tampoane – 18.590 mm
Diametru cilindru – 575 mm
Cursă piston – 630 mm
Diametrul roţii motoare - 1.750 mm
Greutate în serviciu - 77,7 t
Forţa tracţiune - 9,280 kgf
Viteza maximă - 100 km/h

[5] Radu Bellu, *Locomotive cu abur fabricate în România (1872-1960) – Mic album feroviar*, S.N.C.F.R. Regionala de Căi Ferate Braşov, Braşov, 1994, p. 16

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Al doilea obiectiv este o „Locomotivă cu abur nr. 50.852", tip E-h2, ultima aflată în serviciu la CFR (în noiembrie 1989 era încă în exploatare[6] în staţia CFR Episcopia Bihorului). Ea a fost construită în anul 1939 tot la *Uzinele „Nicolae Malaxa"*. Acest exemplar şi celelalte din serie au fost realizate după proiectul locomotivei germane G10, fiind primele locomotive de cale normală executate la *Uzinele Reşiţa* pentru CFR. A fost seria cu cele mai multe exemplare din parcul CFR, în total 805 bucăţi. În perioada anilor 1926 -1944, în România au fost fabricate un număr de 520 de locomotive din seria 50.000: 266 de unităţi la *Uzinele Reşiţa* (prima din seria românească fiind cea cu numărul 50.243, purtând numele *Regele Ferdinand*[7]) şi 254 de unităţi la *Uzinele „Nicolae Malaxa"* (prima din serie având numărul 50.340 cu numele *Regele Mihai*[8]). Acestea au fost destinate în principal tractării trenurilor grele, de marfă. Soarta locomotivelor de acest tip a fost, de asemenea, pecetluită prin trecerea în parcul rece, iar – ulterior – prin casarea lor.

Exemplarul din *Depoul C.F.R Oradea* (recuperat de la Dej în anul 2004) este doar unul din cele opt din serie, clasate în „Tezaurul" patrimoniului cultural naţional. Deţinătorul său este *Depoul C.F.R. Dej*, din cadrul *Regionalei de Căi Ferate Cluj*.

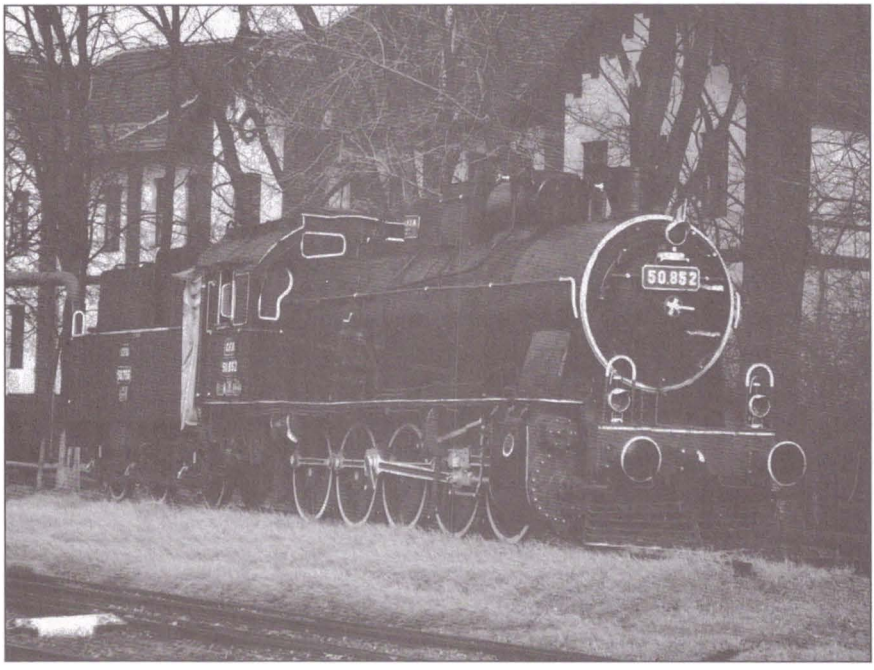

[6] Realitatea Bihoreană, 2008, an VIII, nr. 2246, p. 6
[7] Radu Bellu, *Locomotive* ..., p. 13
[8] *Ibidem*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Caracteristici tehnice [9]

SERIA - 50.000
TIPUL – E-H2
Timbrul - 12 kgf/cm^2
Suprafaţa grătarului - 2,63 mp
Suprafaţa încălzire – 194,62 mp
Lungime între tampoane – 18.930 mm
Diametru cilindru – 630 mm
Cursă piston – 660 mm
Diametrul roţii motoare - 1.400 mm
Greutate în serviciu – 74,7 t
Forţa tracţiune – 15 700 kgf
Viteza maximă - 70 km/h

Ar fi de dorit ca şi cele două „bătrâne doamne ale căilor de fier" să fie valorificate expoziţional, în vederea accesului liber la cultură şi a transmiterii pentru posteritate a acestor valori, cu atât mai mult cu cât, în epocă, industria constructoare de locomotive cu abur din România s-a ridicat *cel puţin* la nivelul industriilor similare din alte ţări cu mult mai dezvoltate din Europa.

DEUX LOCOMOTIVES A VAPEUR TROUVEES DANS LA GARDE DU DEPOT DES CHEMINS DE FER ROUMAINS ORADEA

Résumé

L'étude présente deux locomotives à vapeur trouvées dans la garde du dépôt des Chemins de Fer Roumains Oradea, classées dans la catégorie „Trésor" du patrimoine culturel national.

Le premier objectif est une „Locomotive à vapeur n° 230.142", la première de la série 230.000, fabriquée *en 1932* dans les *Usines „Nicolae Malaxa" de Bucarest.* Le deuxième objectif est une „Locomotive à vapeur n° 50.852 qui fonctionne aux Chemins de Fer Roumains (en novembre 1989 elle était encore au service de Chemins de Fer Roumains Episcopia Bihorului). Elle a été construite en 1939 dans les *Usines „Nicolae Malaxa".*

Il serait désirable que toutes les deux „vieilles dames des chemins de fer" soient mises en valeur dans des expositions, en vue de l'accès libre à la culture et de la transmission à la postérité de ces valeurs, d'autant plus qu'à l'époque l'industrie constructrice de locomotives à vapeur de Roumanie s'est élevée au moins au niveau des industries similaires d'autres pays de l'Europe beaucoup plus développés.

[9] *Ibidem, p.12*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ASTRA DOBROGEANĂ
PUNTE DE LEGĂTURĂ ÎNTRE ROMÂNI

Lavinia Gheorghe

Societatea de cultură română din Transilvania (ASTRA) apare, în Ardeal, în octombrie 1861, în condiţiile politicii de deznaţionalizare a românilor de către maghiari, prin obligativitatea însuşirii limbii şi culturii maghiare, reprimarea oricărui tip de manifestare a românilor, lipsirea de orice fel de drepturi etc.- din perioada 1825 - 1842. Astfel, Astra, înfiinţată de mitropolitul Andrei Şaguna, devine centrul de rezistenţă a poporului român din Transilvania, prin conservarea limbii, literaturii, tradiţiilor româneşti, prin implicare în rezistenţa politică românească în mai mare măsură decât partidele politice asupra cărora se puteau face presiuni- chiar şi în perioada liberală a regimului -. Declarată ca societate culturală, neutră ca program, „Astra" va prelua, de fapt, sarcinile politice, culturale şi educaţionale. Tocmai de aceea aceasta îşi va începe activitatea ceva mai târziu, adică odată cu instaurarea dualismului. George Bariţiu este cel care-i va fixa programul, ca anexă la Statute, preconizând mai ales studierea istoriei poporului, pentru redeşteptarea speranţei şi încrederii în viitor. În acest sens, se prevedeau: publicarea de „cărţi scolastice", întemeierea de şcoli populare, stimularea cercetării etnografice, colectarea baladelor, dezvoltarea agriculturii, îmbunătăţirea soiurilor de animale şi păsări, studierea ştiinţelor, încurajarea meseriilor, întemeierea de muzee, teatre, şcoli şi biblioteci, strângerea fondurilor pentru acţiuni culturale, acordarea de burse universitare. Cu alte cuvinte, transformarea mentalităţilor, în sensul progresului.

În fiecare an, despărţămintele organizează Congrese ale Astrei, la care au loc adevărate manifestaţii de forţă ale românimii (defilare de port, dansuri, cântece româneşti etc.).

Metodele prin care „Astra" cultivă cultura şi naţionalismul românesc sunt: înfiinţarea Bibliotecii şi Muzeului Astrei, - *„istoric şi etnografic"* - revista „Transilvania", „Revista poporală Ţara noastră", înfiinţarea unei şcoli de fete, publicarea primei enciclopedii româneşti, iniţieri de studii şi publicaţii, ajutoare acordate elevilor români săraci, dar merituoşi, încurajarea artiştilor şi scriitorilor, călăuzirea ţăranilor în îngrijirea sănătăţii trupeşti şi sufleteşti, organizarea de conferinţe, concursuri şi expoziţii cu caracter naţional, dotate cu premii etc. În acest mod, „Astra" joacă un rol deosebit în istoria românimii din Transilvania şi Crişana, care va culmina cu pregătirea Marii Uniri din 1918.[1]

---

[1] Antonie Plămădeală, *Dascăli de cuget şi simţire românească,* Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Buc., 1981; Aurel Papri, Jipa Rotaru, Ileana Bulz, *Andrei Şaguna- contemporanul nostru,* Ed. Fundaţiei „Andrei Şaguna", Constanţa, 2000; Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania- 1700-1868-,* Ed. Dacia, Cluj-

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

După realizarea scopului ei principal, „Astra" a avut ideea iluzorie de a se extinde la nivelul întregii ţări, pe aceeaşi structură şi acelaşi program.[2] Doar că, în vechiul Regat existau situaţii şi probleme diferite chiar de la o zonă la alta. Încercarea de implementare a Astrei - care avea acum, aici, alte idealuri, nu era sortită unui succes.

„Astra" îşi propune să-şi extindă activitatea şi în alte teritorii româneşti ce sprijinise lupta ardelenilor pentru unitate naţională. Astfel, după asumarea preşedinţiei Societăţii de Vasile Goldiş, simbol al Marii Uniri, în 1923, în conformitate cu noile realităţi, sunt modificate statutele şi regulamentele, prevăzându-se şi *„crearea de despărţăminte-centrale-judeţene şi regionale"* (art. 33 al noilor statute).[3]

Realităţile dobrogene nu erau întru totul aceleaşi cu cele din celelalte provincii româneşti. Lucrarea de faţă urmăreşte: naşterea, dezvoltarea, supravieţuirea şi dispariţia „Astrei dobrogene", adică existenţa sa, între 1927- 1935. Aceasta a avut un specific: implicarea masivă - ca iniţiativă, organizare şi participare - a armatei. Aceasta, probabil, şi pentru că idealurile armatei române după desăvârşirea unităţii de stat corespundeau naţionalismului propagat de „Astra".

„Astra dobrogeană" nu venea pe un loc gol. În 1869 fusese înfiinţată Societatea română pentru cultură şi limbă de la Silistra, condusă de Costache Petrescu[4]. Dacă e să ne luăm după structură, program, realizări, aceasta era, fără să se declare, un fel de despărţământ al „Astrei". Să nu uităm rolul jucat de mişcarea haretistă de la început de secol XX în dezvoltarea culturii româneşti şi atenţia pe care aceasta o acordă învăţământului, slujitorilor acesteia, educaţiei în spirit patriotic.

În această comunicare, ne bazăm, în mare măsură, pe presa timpului, care, însă, are un defect fundamental: în toată presa se insistă pe număr- de membri, de

---

Napoca, 1987; Keith Hitchins, *Cultură şi naţionalitate în Transilvania,* Ed. Dacia, Cluj, 1972; V. Popeangă, *Şcoala românească din Transilvania în perioada 1867- 1918 şi lupta sa pentru unire,* Ed. didactică şi pedagogică, Buc., 1974; Milton G. Lehler, *Ardealul pământ românesc,* Ed. Ştiinţifică şi enciclopedică, Buc., 1989

[2] Încercare de renaştere a „Astrei", pe aceeaşi idei, şi în 1990, însă ca o umbră palidă a ceea ce fusese cândva.

[3] *Actele privitoare la urzirea şi înfiinţarea Asociaţiunii Transilvane*, Sibiu, 1962, p. 31

[4] Despre aceasta, vezi: I.N. Roman, *Pagini din istoria culturii româneşti înainte de 1877*, Constanţa, 1920; Sandu Carp, *Promovarea culturii româneşti în Dobrogea Nouă*, Tipografia Băncii Durostorului, Silistra, 1926; Vasile Helgiu, *Şcoala românească din Dobrogea de la înfiinţare pînă la 1938. Monografie. Istoric, documente, diagrame,* Institutul de Arte Grafice „Albania", Constanţa, 1958; Gh. Dumitraşcu, *Viaţa spirituală a românilor din Dobrogea înainte de reunirea cu Ţara (1878)*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii <<Al. I. Cuza>> din Iaşi; Gheorghe Dumitraşcu, *Din istoria învăţământului românesc în Dobrogea până la 1878*, în „Colegiul Pedagogic «Constantin Brătescu». Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea", Constanţa, 1993, p 35; I. Georgescu, *Învăţământul public în Dobrogea*, în „1878- 1928. Dobrogea- cincizeci de ani de veaţă românească", Cultura Naţională, Buc., 1928, p. 645- 646; Dumitru Şopu, *Viaţa culturală a românilor din Dobrogea până la 1878*, în „Analele Dobrogei", serie nouă, V, nr. 2, p. 269; Gheorghe Dumitraşcu, *Rolul intelectualităţii În reunirea Dobrogei cu patria- mamă*, în „Crisia", Oradea, 1980

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

acţiuni -, pe înşiruirea manifestărilor, a personalităţilor participante, comentariile fiind foarte rare.

Dacă e să facem şi noi, în aceeaşi idee, o statistică relativ exactă, putem să afirmăm că anii de vârf ai acestei societăţi dobrogene au fost 1927- 1929, o existenţă destul de ştearsă în 1930, din anul următor urmând declinul ce a dus ca, în 1933, să rămână doar despărţământul Constanţa, pentru ca, şi acesta, în 1935 să fie desfiinţat, din lipsă de fonduri şi, implicit, activitate. Regionala Dobrogea avea ca despărţământ central Constanţa. Mari filiale găsim la Caliacra, Durostor, Medgidia, Mangalia, Tulcea etc., iar, la comune şi sate, în: Caramurat (Mihail Kogălniceanu), Caraomer (Negru-Vodă), Cuzgun (Ion Corvin), Ghiuvenlia (Chirnogeni), Biulbiul Mare şi Biulbiul Mic (Ciocârlia), Osmancea, Saligny, Ştefan cel Mare etc. „Astra dobrogeană" angrenează îndeosebi şcolile şi unităţile militare. Se adresează mai ales lumii satului, ostaşilor şi elevilor, prin intermediul conferinţelor, spectacolelor sub forma şezătorilor, proiecţiilor cinematografice, pieselor de teatru, de muzică orchestrală, corală, instrumentală, concursurilor cu specific românesc- de costume, muzică populară etc- răsplătite cu premii. Remarcăm, în mod deosebit, activitatea secţiunilor –de cor, teatru, cinematografie, sport etc- ale „Astrei dobrogene". Sprijinul acordat de Centrala „Astrei" a fost destul de mare, dar banii, în marea lor majoritate, proveneau din „chete". Intelectualii dobrogeni se implică, în mod deosebit, în activităţile desfăşurate.

*

La 5 mai 1927, ia fiinţă Regionale „Astra Dobrogeană" şi despărţământul Constanţa al Asociaţiei. Iniţiativa i-a aparţinut generalului I. Vlădescu, comandantul Diviziei IX Constanţa, care, pe 5 mai 1927, i-a invitat, la Cercul Militar, pe fruntaşii vieţii culturale constănţene, pe care-i socotea domici să sprijine iniţiativa înfiinţării unei organizaţii culturale. După prezentarea activităţii „Astrei" şi a rezultatelor obţinute de aceasta, generalul Vlădescu susţine necesitatea înfiinţării, în Dobrogea, a unei organizaţii regionale după modelul „Astrei", în condiţiile întunericului *„în care zace marea majoritatea a satelor dobrogene şi în special în Cadrilater"*. Asistenţa a aplaudat iniţiativa, declarând constituită regionala „Astra Dobrogeană". Cu această ocazie a fost ales şi comitetul de conducere: preşedinte - generalul I. Vlădescu; vicepreşedinte - G. Coriolan - directorul Liceului „Mircea cel Bătrân" din Constanţa-, preşedinte al despărţământului Constanţa -; N. Papadat - consilier la Curtea de Apel-, preşedinte al cercului cultural Constanţa; avocatul Bucur Constantinescu.[5] N. Papadat, va fi ales vicepreşedinte al Regionalei „Astra Dobroşeană", iar, în funcţia de preşedinte al despărţământului Constanţa, este ales dr. Stoenescu[6].

În cuvântarea ţinută cu ocazia înfiinţării „Astrei Dobrogene", maiorul Munteanu afirmă că societatea din Dobrogea a apărut ca o necesitate, *„căci*

[5] G. Preda, *Activitatea „Astrei" în 25 de ani de la Unire (1918- 1943)*, Ed. Astrei, Sibiu, 1944, p. 133

[6] *Astra la noi*, în „Marea Neagră", Constanţa, IV, nr. 39-40, 9 mai 1927, p. 3; *De la Astra*, în „Astra Dobrogeană", Constanţa, 1, nr. l, 4mai 1929, p.24

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

cultivând limba naţională, istoria, obiceiurile, portul, înseamnă, să se pecetluiască vitalitatea românească. (...) Scopul acestei asociaţiuni, aşa cum principial a fost enunţat şi hotărât de întemeetorul ei este:
1. Ridicarea la acelaşi unison de gândire şi simţire românească a tuturor celor care locuiesc aceste două provincii
2. Crearea unei mari şcoli cu tabere şi câmpuri organizate pentru educaţia fizică.

(...)Pe măsură ce posibilităţile vor permite, „Astra Dobrogeană" îşi propune a se ocupa şi de fiii şi fiicele membrilor ei, ajutându-i din fondurile asociaţiunii pentru dobândirea carierei către care dovedesc aptitudini, căutând a-şi construi localuri proprii, în care ei vor găsi atât posibilităţile de trai cât şi profesorii necesari instruirii lor; iar pentru reculege rea sufletească, pentru odihna trupului, fiecare sat va avea biblioteca şi un local, unde se vor organiza serbări cu program artistic, muzică şi cinematograf etc. (...) În baia culturii, cetăţenii, indiferent de origine şi confesiune, cunoscând adevărul, cunoscând lumina, învaţă a se iubi, respecta şi sprijini."[7]

În primul an de existenţă, au fost înfiinţate filiale în localităţile dobrogene, între care amintim: Constanţa, Tuzla, Agigea, Mangalia, Medgidia, Saligny, Cernavoda, Tichileşti, Osmancea, Ştefan cel Mare.[8] Activităţile de amploare ale „Astrei Dobrogene" se desfăşoară în sala „Elpis", la căminele culturale şi şcolare din mediul rural, prin intermediul filialelor.

Încă din 1927, „Astra Dobrogeană" organizează şezători cu teme naţionale. Pe 13 noiembrie, ciclul de conferinţe al „Astrei Dobrogene" este inaugurat de generalul VIădescu, la Casa ostăşească din curtea Regimentului 13 Infanterie. Au fost prezenţi ofiţeri din toate armele, angajaţi şi maiştrii civili, detaşamente de soldaţi din toate trupele. În cuvântul de deschidere, preşedintele Asociaţiei a mărturisit că de vreo 3 ani doreşte să realizeze acţiuni culturale în cazărmi, pentru ca soldaţii să fie conştientizaţi de trăsăturile neamului din care se trag şi în slujba căruia se află şi pentru a naţionaliza şi celelalte etnii trăitoare pe pământul dobrogean prin intermediul conferinţelor. Au mai ţinut discursuri: directorul Liceului „Mircea cel Bătrân", Constantin Munteanu şi profesorul Carp.[9]

Medicii erau rugaţi să participe, pe data de 29 iulie 1927, la Cercul Militar, la constituirea Secţiei Medicale a „Astrei Dobrogene". Conform Statutului, scopul acesteia era acela de a se ocupa de probleme legate de *„igienă şi igienă socială"*, pe care să le prezinte publicului, în mod ştiinţific, prin conferinţe, anchete sanitare şi broşuri. Secţia urma să fie alcătuită din 15 membrii activi şi un număr nelimitat de membrii corespondenţi. Primii dintre aceştia urmau să primească, gratuit, publicaţiile „Astrei" şi erau datori să sprijine

[7] Munteanu, *Astra Dobrogeană (precizări asupra rostului nostru)*, în „Astra Dobrogeană", 1, nr. 5, aug.1929, p. 3-5
[8] Elena Dunăreanu, *Astra dobrogeană*, în „Comunicări şi referate de bibliologie", Biblioteca Judeţeană Constanţa, 1984, p. 367
[9] Cruţiu, *Inaugurarea conferinţelor Astrei*, în „Dobrogea jună", XXIII, nr. 246, 13 nov. 1927, p. 1; Cruţiu, *Inaugurarea conferinţelor Astrei*, în „Dobrogea jună", XXIII, nr. 247, 15 nov. 1927, p. 1

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

propaganda culturală a Asociaţiei, prin conferinţe, urmărirea progresului şi publicaţiilor mai importante din domeniul medicinii.[10]

Prima adunare pentru constituirea Secţiei artistice a „Astrei Dobrogene" are loc pe 4 august 1927. S-a hotărât ca aceasta să aibă 4 ramuri: muzică vocală şi instrumentală, teatrală şi desen-pictură. Se avea în vedere şi organizarea unui curs de dicţie, ce urma a fi ţinut de profesorul Gh. Carp- preşedinte al secţiei artistice. Conducătorul corului a fost ales profesorul de muzică al Liceului „Mircea cel Bătrân", Morozov. Contribuţia bănească era de 10 lei.[11]

Darea de seamă prezentată la Sibiu reţine, pentru primul an de activitate al „Astrei Dobrogene", înfiinţarea a *„47 de filiale, ţinerea a 97 de şezători, 2 festivaluri, 2 concerte, 3 reprezentaţii teatrale, înfiinţarea unui cor, a unei orchestre, secţie teatrală, una sportivă- şi în mai mult de jumătate din numărul filiale lor s-au constituit biblioteci".*[12]

„Astra Dobrogeană" a acordat premii pentru literatură şi desen elevilor de liceu şi, cu ocazia zilei de 24 ianuarie 1928, premii pentru costume naţionale, pentru colinde- câte 12000 lei.[13]

Tot în ideea sprijinirii învăţământului, „Astra" de la Sibiu distribuia, pentru anul şcolar 1927- 1928 *„un număr oarecare de Abecedare pe seama neştiutorilor de carte, adulţi, lipsiţi de mijloace cari vor să înveţe carte în cursul acestui an şcolar".* De asemenea, oferea 40 de premii învăţătorilor şi preoţilor care se evidenţiau în instruirea unui număr cât mai mare de analfabeţi adulţi, la cursurile organizate special în acest sens. Pentru cei mai buni 5 elevi ai fiecărui curs de acest fel, se vor pune, gratuit, la dispoziţia fiecărui preşedinte de despărţământ sau cerc cultural câte cinci broşuri trimise din Biblioteca poporală.[14]

Primul act cultural al despărţământului constănţean al „Astrei" a avut loc la sfârşitul lunii ianuarie 1928, sub conducerea lui Demostene Tranulis, la teatrul Ligii culturale, sub auspiciile „Astrei", în prezenţa unui numeros public. Acţiunea, care a pus bazele activităţii culturale şi cu soldaţii din cazărmi, a început prin cântarea *Imnului regal* de corurile reunite ale Episcopiei şi bisericii „Adormirea", sub bagheta profesorului Morozov. Cuvântul de inaugurare a fost rostit de preşedintele „Astrei Dobrogene", generalul Vlădescu. Au urmat discursurile prefectului oraşului şi a deputatului- profesor N. T. Negulescu. În numele Episcopului Gherontie, preşedinte de onoare al „Astrei", a vorbit părintele icon. G. Dumitrescu, secretar episcopal. Soldatul cu termen redus Păsculescu de la Regimentul 13 Artilerie a susţinut un solo de vioară, iar d-ra Cociuban a declamat poezii ale lui G. Coşbuc şi O. Goga. Muzicianul D. Ivanovici a cântat *Cei doi*

[10] *De la Astra Culturală*, în „Dacia", XIV, nr 163, 28 iul. 1927, p. 2

[11] *Adunarea Astrei*, în „Dacia", XIV, nr. 170, 5 aug. 1927, p. 2; *De la Astra*, în „Dacia", XIV, nr. 175, 12 aug. 1927, p. 2

[12] G. Preda, *op. cit.*, 133; Elena Dunăreanu, *op. cit.*, p. 367

[13] Elena Dunăreanu, *op. cit.*, p. 367, 368

[14] Cr., *Activitatea „Astrei"*, în „Marea noastră", Constanţa, I (V), nr. 13- 14, 3 feb. 1928, p. 1

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

granadieri - de S. Humann -, manifestarea fiind încheiată cu *Pe-al nostru steag e scris* unire, susţinut de corurile reunite.[15]

Secţia dramatică a „Astrei Dobrogene" ia fiinţă pe 22 ianuarie 1928. Se preconiza ca, în viitor, să devină conservator. Semnatarul articolului din „Marea Noastră" îşi punea întrebarea: *„Dar, mijloacele materiale vor permite o astfel de manifestare?"*.[16]

Rubrica intitulară *Coloanele Astrei Dobrogene* din „Marea noastră" din 28 februarie 1928 subliniază, argumentat, *„ofensiva prodigioasă culturală"* luată de Societate în municipiul şi judeţul Constanţa: *„24 de cercuri culturale înfiinţate în judeţ, cărţi pentru biblioteci, premii pentru copii şi domnii învăţători cari s-au distins în muncă. În municipiul constanţa un cerc cultural înfiinţat la Cercul militar, şezători culturale atât în centru cât şi în celelalte şcoli din mahalale."*. Lor li se adaugă cele trei şezători organizate, pe 19 februarie, în municipiul Constanţa. În aceeaşi zi, în Mangalia, gen. Vlădescu, însoţit de dl. Papadat-membru al Curţii de apel, preşedinte al „Astrei" Constanţa- şi de C. Dimitriu - Codru pun bazele unei filiale în acest *„îndepărtat târguşor"* şi lasă, pentru dotarea bibliotecii, volume în valoare de peste 8000 lei.[17]

În cadrul manifestărilor organizate de"Astra Dobrogeană" pentru elevi, la Şcoala nr. 5, „Astra Dobrogeană" a organizat o şezătoare, care a debutat cu interpretarea corului şcolii a melodiei *Somnoroase păsărele*. Au urmat recitări ale copiilor din Coşbuc, Bolintineanu etc. Generalul Vlădescu le-a acordat copiilor premii de câte 100 lei. Trebuia să conferenţieze Gr. Roşu, dar cum, *„cum boala de după război <politicomania> nici de astă data nu poate fi înăbuşită şi ţâşneşte cu putere uitând locul şi scopul şezătoarei"*, generalul Vlădescu *„după anunţarea subiectului de conferenţiar şi primele cuvinte îi interzice să mai urmeze şi ocupând locul d-lui Roşu, plin de indignare, tremurând de mânie, înfierează, în cuvinte la care toată sala se asociază, murdăria la care se pretează un conferenţiar, crezând că sub aripile <Astrei> s-ar putea să răspândească în public periculoasa otravă a politicei"*. Semnatarul articolului din „Marea noastră" se asociază atitudinii generalului. Şezătoarea este încheiată de interpretarea la vioară a d-lui Alexandrescu şi de versurile grăite de Dimitriu-Codru.[18]

În zilele următoare, Şcoala nr. 5, Şcoala nr. 10 Tăbăcărie, Şcoala nr. 8 Călăraşi au loc şezători organizate de „Astra Dobrogeană", în care se susţin conferinţe, declamaţii, concerte găzduia, pe 3 martie, conferinţa părintelui Coandă, declamaţia d-lui Cazacu şi concertul de vioară susţinut de d-l Alexandrescu.[19]

Cercul cultural din Negru Vodă organizează, pe 18 martie 1928, o acţiune culturală la care participă şi căpitanul Dumitraşcu, ca reprezentant al „Astrei

[15] *Inauguralul Astrei*, în „Marea noastră", I (V), nr. 11- 12, 21 ian.. 1928, p. 4
[16] „Marea Noastră", 1 (V), nr. 9- 10, 22 ian. 1928, p. 3
[17] W.N. Berzan, *Coloanele Astrei*, în „Marea noastră", I (IV), nr. 17-18, 28 feb. 1928, p. 3
[18] *Loc. cit*
[19] W.N. Berzan, *Coloanele Astrei*, în „Marea noastră", I (IV), nr. 17-18, 28 feb. 1928, p. 3

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dobrogene". Acesta vorbeşte despre direcţia ce trebuie urmată de săteni, *„pentru a scăpa de duşmanul dinăuntru prin cultură"*.[20] Pe 25 martie, se desfăşoară a doua şezătoare a „Astrei Dobrogene" la Medgidia. Elevi şi grăniceri au recitat versuri, iar Corul Regimentului 2 Grăniceri a susţinut un program muzical. Avocatul Aurel Vulpe a conferenţiat despre *Viaţa poetului Ovidiu în cetatea Tomis*, amintind şi despre iniţiativa lui Remus Opreanu de a ridicare o statuie a lui Mihail Eminescu pe malul mării.[21]

În aceeaşi perioadă, la Şcoala nr. 8, de pe strada Banatului, se organizează una din deja obişnuitele şezători culturale. Institutorul Cociuban a susţinut conferinţa *Omul de la apariţia lui pe pământ până în zilele noastre*. Şezătoarea a fost completată de recitări, dansuri naţionale, coruri, cântece la mandolină şi vioară. Este remarcat, în mod deosebit, concursul dat în organizarea acestei acţiuni de directorul şcolii, Abagiu.[22]

Una dintre temele preferate ale conferenţiarilor „Astrei Dobrogene" o reprezintă aviaţia. Aceasta, în contextul unei campanii naţionale de adunare de fonduri în vederea înzestrării acestei arme a armatei române. Pe 8 aprilie 1928, Societatea organizează serbări festive în onoarea şi pentru propaganda Aviaţiei, în toate teatrele din Constanţa.[23]

Un segment important şi de perspectivă căruia i se adresează „Astra Dobrogeană" o reprezintă copiii. Pe 29 aprilie 1928, în prezenţa doamnei şi domnului Vlădescu, Asociaţia organizează primul teatru de copii la sala „Elpis". Cuvântul de deschidere îi aparţine doctorului Al. Pilescu. Evenimentul a avut două secţiuni: *Partea orăşenilor-* în care a cântat d-ra Cristea, D. Dumitru- Codru a recitat *Lupta de la Rovine-* şi *Partea sătenilor-* care a aparţinut, în totalitate, elevilor şcolii din Ghiuvenlia, îndrumaţi de subrevizorul Const. Neicu. Aceştia, îmbrăcaţi în straie populare, au prezentat recitări de poezii, dansuri şi cântece populare şi poemul patriotic *Pe aici nu se trece.*[24]

Programul Societăţii în săptămâna 4-10 martie 1928 prevedea conferinţe, declamaţii şi spectacole susţinute de membri ai „Astrei Dobrogene" şi de elevi. Intrarea la manifestările din acea săptămână era liberă.[25]

În aceeaşi lună, Şcoala nr. 8 Banat, într-o sală arhiplină, o altă şezătoare ca „Astrei" îi are ca protagonişti: corul şcolii- care a interpretat muzică religioasă şi naţională -, pe prof. C. Mureşeanu - a susţinut conferinţa *Veniţi la Cristos* -, dl. Georgescu a recitat din Coşbuc. În ideea ajutorului dat de Dumnezeu românilor, a vorbit şi generalul Vlădescu. Corurile şi cântecele la vioară au încheiat manifestarea.[26]

---

[20] Nofinis, *Cercul cultural din Mircea Vodă*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 67, 28 mar. 1928, p. 1

[21] *Astra la Medgidia, Inaugurarea conferinţelor Astrei*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 67, 28 mar. 1928, p. 1; *Astra la Medgidia*, în „Marea Noastră", 1 (V), nr. 26, 1 apr. 1928, p. 3

[22] *Şezătorile Astrei*, în „Marea Noastră", 1 (V), nr. 26, 1 apr. 1928, p. 3

[23] *„Astra" şi propaganda aviaţiei*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 76, 7 apr. 1928, p. 1

[24] Cruţiu, *Astra la Elpis*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 88, 27 apr. 1928, p. 1

[25] *Şezătorile Astrei*, „Marea Noastră", 1 (IV), nr. 19-20, 14 mar. 1928, p. 3

[26] *Şezătorile Astrei*, „Marea Noastră", 1 (IV), nr. 23-24, 18 mar. 1928, p. 3

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Programul Societăţii „Astra Dobrogeană" dedicat Festivalului „George Coşbuc", din 20 mai 1928, s-a desfăşurat în Sala de cinema „Regal" şi în sala de cinema „Odeon". În prima dintre locaţii, au conferenţiat despre cel omagiat profesorii Nedelcu şi Carp, D. Butucescu a recitat din creaţia poetului, partea muzicală a spectacolului fiind asigurată de trioul vocal alcătuit din d-na Gheorghiu, d-na Stiploschec şi dl. Butnaru, de piesele cântate la pian de Moldova Alexandrescu şi de trioul muzical compus din d-ra Erdeli, d-l Erdeli şi d-l Pârvulescu. La sala cinema „Odeon", profesorul Mureşeanu a conferenţiat despre Coşbuc, s-a recitat din creaţia poetului şi s-a prezentat un film.[27]

Pe 1 iunie 1928, la Constanţa, *„la adunarea ce a avut loc în sala Cercului Militar luându-se în consideraţiune statutul şi regulamentul <<Asociaţiunei pentru literatura şi cultura poporului român>> sau pe scurt <<ASTRA>> cu sediul central în Sibiu, s-a constituit cercul de muzică instrumental intitulat <<Orchestra Astra>>, ramură a Regiunei Culturale a <<Astrei>> <<Astra Dobrogeană>>, încadrat în capitolul III art. 36 inclus în regulamentul statutului amintit. Cercul se va ocupa în special cu muzica instrumentală. Comitetul şi biroul se alege pe termen de 5 ani şi cu începere de la 1 iunie 1928, conf. art. 36 din regulament, se vor bucura de drepturile şi vor avea datoriile prevăzute de statut şi regulament pentru Cercurile Culturale. Un membru din cei zece din comitet va fi director artistic."* Documentul este semnat de membrii Biroului Asociaţiei (preşedinte: Aur Alexandrescu; director artistic: Edmond Pinelis; vicepreşedinte: Ion Ionescu; consilier secretar: Ion Priţopol; bibliotecar: Erdely Desideriu; controlor: A. Butnaru), de Comitetul acesteia, în numele căruia semnează, ca preşedinte: Aur Alexandrescu şi de membrii- Edmond Pinellis, Ion Ionescu, Ion Priţopol, Erdely Desideriu, A. Butnaru, Steliana Gheorghiu Marinescu, Cezar Alexandrescu şi căpitanul Dumitraşcu.[28]

„Marea Noastră" din 29 aprilie 1928 amintea despre organizarea solemnităţi lor pentru aviaţie, despre teatrul sătesc şi serbarea organizată de „Astra Dobrogeană" în cinstea revenirii Basarabiei la ţară şi anunţa programul Asociaţiei pe luna mai. Acesta cuprindea sărbătorirea zilei patronului Asociaţiei, pe 21 mai - de „Constantin şi Elena" -; pe 12 mai - prima manifestare a corului condus de profesorul Morozov şi de C.P. Demetrescu, a secţiei instrumentale a lui Pinellis şi a secţiei dramatice condusă de artistul Constantin Dimitriu - Codru. Pe 26 mai urmă să se prezinte premiera teatrală „Plicul"- a lui Liviu Rebreanu -, căreia îi urma piesa „Manasse" - semnată de Roman Ronetti, cu Dimitrie-Codru în rolul principal- şi lucrarea patriotică „Spre ideal"- semnată şi interpretată de acelaşi Dimitrie-Codru şi în care joacă şi Constantin Dimitriu-Codru, Steliana Gheorghiu, Dorin Florea, M. Georgescu, C. Clipea, d-na Georgescu, dl. Flencheş -.[29] Se pare însă că acest dublul debut al „Astrei Dobrogene" a fost programat mai devreme,

[27] *Şezătorile Astrei. Festivalul Gh. Coşbuc*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 105, 19 mai 1928, p. 1
[28] MINAC, Depozit istorie modernă- contemporană, inv. 5011 (copie)
[29] *Activitatea Astrei*, în „Marea Noastră", 1 (V), nr. 30, 29 apr. 1928

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

adică pe 10 mai 1928, la sala „Elpis". Cronica la premiera „Plicul", semnată de semnătura „Cruţiu", în „Dobrogea jună", comentează problemele de dinaintea premierei, legate de fixarea în pripă a spectacolului şi de intrarea cu plată. Cu toate acestea, sala a fost plină. Spectacolul urma să se joace la Medgidia, Cernavoda şi cel puţin la Bazargic. Piesa s-a bucurat de un real succes, de vreme ce generalul Vlădescu, răspunzând numeroaselor apeluri de a repeta spectacolul, este nevoit să programeze şi alte reprezentaţii ale piesei.[30]

O altă acţiune se desfăşoară, pe 29 iulie 1928, în comuna Caraorman. Este vorba despre o serbare cu caracter cultural, urmată de bal. Aceasta fost organizată de *„tineretul studios"* din localitate, sub auspiciile „Astrei". Cronica din „Dobrogea jună", semnată de *Huge - asistent*, nu este însă una elogioasă. Autorul consideră că nu s-a ţinut cont de public, aducând drept argumente *„zgârcenia programului, neîndestula pregătire şi preţul prea ridicat"*. Taxa de intrare a fost de 60 de lei de persoană, respectiv 40 de lei pentru elevi. Ca urmare, comentează semnatarul cronicii, publicul a fost restrâns, ţăranii - principalii beneficiari- lipsind total. Programul, prost interpretat- mai ales recitările-, acesta constând din: 2 poeme, 1 cuplet şi piesa de teatru *Făclia de Paşti*. Conform părerii sale, scopul principal al organizatorilor a fost *„banul"*. Vinovat este şi comitetul de conducere al „Astrei", filiala locală, *„care s-a interesat îndeaproape de încasări, nu şi de organizarea serbării"*.[31]

În cadrul „Astrei Dobrogene" a luat fiinţă Secţia dobrogeană a Bibliotecii „Astra", al cărui fond era schimbat periodic de centrul „Astrei" din Constanţa.[32]

Ziua de 24 ianuarie a fost marcată, în 1929, şi de „Astra Dobrogeană". După oficierea Te-Deum-ului la Episcopie, a urmat parada militară, la cinematograful „Regal", avocatul Dan Alecu a susţinut o conferinţă despre importanţa acestui eveniment în istoria românilor, doamna Moldova Alexandrescu a recitat versuri, iar, în Piaţa Grand, constănţenii au jucat Hora Unirii.[33]

Urmare a faptului că societatea a fost înzestrată cu un aparat cinematografic, *„pentru a rula prin satele Dobrogei, filme cu caracter educativ şi moral"*, ştiinţific, după modelul „Astrei Ardelene", s-a înfiinţat, la filiala dobrogeană, Secţia cinematografică a „Astrei Dobrogene", care a proiectat filme în comunele Caramurat, Murfatlar, Biulbiul mic, Biulbiul mare, Cobadin, Negreşti etc. Filmele au subiecte precum *Şcoala în aer liber sau soarele dătător de viaţă, Pericolul boalelor lumeşti, Combaterea tuberculozei, binefacerile soarelui,*

---

[30] Cruţiu, *Secţia dramatică a Astrei dobrogene. „Plicul" la Elpis*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 114, 1 iun.. 1928, p. 1; *Astra teatrală*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 125, 15 iun. 1928, p. 1

[31] Huge- asistent-, *O seară culturală*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 166, 4 aug. 1928, p. 1

[32] Simona Suceveanu, *Aspecte privind înfiinţarea primelor biblioteci la Constanţa- sfârşitul secolului al XIX-lea şi primele trei decenii ale secolului al XX-lea*, în „Referate şi comunicări de bibliologie", Biblioteca Judeţeană Constanţa, 1999, p. 27; Idem., *Pagini din istoricul bibliotecilor din Dobrogea*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei", vol. 2, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa, 1983, p. 156

[33] F.A., *„Astra Dobrogeană" şi 24 ianuarie*, în „Marea Noastră", II (VII), nr. 16, 27 ian. 1929, p. 3

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

comedia *Boby Creşterea copiilor*. Se specifică faptul că, datorită numărului mare de spectatori, a fost nevoie ca aceştia să fie introduşi în serii. În noiembrie 1929, „caravana" poposise în vreo 25 de sate. În urma apelului adresat învăţătorilor făcut de Societate, aceştia au răspuns în mod pozitiv, mobilizând populaţia sătească la proiecţiile filmelor. În acest sens, este remarcat, în mod deosebit, *„bătrânul dascăl din Agigea, d-l CA. Popescu „*, care, în pauze, *„a arătat sătenilor ce-a fost < <Astra> > în Ardeal, ce este la noi şi ce scop are Aşa acţiune să fie imitată de oricine. Nu mai puţin binevoitori au fost dascălii Popovici din Pazarlia, Stan din Ghelengic. Marcoiu şi Stan din Dorobanţ, soţii Ungureanu din Casapchioi, iar din Techirghiol îi purtăm recunoştinţă negustorului N Beian, care cu multă amabilitate s-a pus la dispoziţia misionarilor noştri".*[34]

„Astra Dobrogeană" debutează, în 1929, pentru printr-o serbare, pe 20 ianuarie, în sala „Tranulis", la care participă un public foarte variat. Imnul este intonat de Regimentul 34 Infanterie. Dr. Pitescu a conferenţiat despre *Virtute şi viciu.* Serbarea a fost continuată de corul TTR al Regimentului 34 Infanterie, condus de Nica Vasile şi de recitarea de poezii din Mihai Eminescu, Goga şi Vlahuţă. În aceeaşi zi, la Casa Ostăşească, sub patronajul „Astrei", se desfăşoară o altă şezătoare culturală, în care profesorul Helgiu conferenţiază despre *Cum să-i învăţăm pe alţii*, corul TTR interpretează cântece populare, iar ostaşii Regimentului 34 Infanterie au organizat concursul de snoave, răsplătit cu premii.[35] O altă şezătoare este organizată, pe 28 aprilie, la Teatrul Cinema „Regal", intrarea fiind liberă. Invitaţia este făcută de Uniunea ofiţerilor în rezervă. Vicepreşedintele acestei Uniuni, locotenent colonel în rezervă Alexandru Beiu, avocat şi consilier în Baroul Constanţa, urmă să conferenţieze despre Regele Ferdinand.[36]

Pe 1 februarie, în sala „Regal" s-a desfăşurat o întrecere sportivă, iar la Casa Ostăşească, o reprezentaţie teatrală, ambele sub auspiciile „Astrei Dobrogene".[37]

Din februarie 1929, „Marea noastră" găzduieşte, preţ de câteva luni, o pagină intitulată *Pagina „Astrei Dobrogene"*. Aceasta cuprinde nu doar declaraţii, prezentarea activităţilor Societăţii, a personalităţilor istoriei şi culturii naţionale şi mondiale, ci şi sfaturi, literatură, ştiri, comunicări, ştiri din lume, rubrica ostăşească şi cea sătească, curiozităţi.

Pagina din 8 februarie 1929[38] debutează cu o analiză a activităţii după primul an de existenţă a Societăţii, *Ce vrem noi*, semnat *F.A.* Încă de la început, se subliniază rolul deosebit pe care l-au jucat în activitatea „Astrei Dobrogene" învăţătorii şi preoţii. Şi datorită lor, Societatea a reuşit să înfiinţeze 47 de filiale - alte 98 fiind în curs de înfiinţare-. Preşedintele „Astrei Dobrogene fiind prezent, personal, la înfiinţarea filialelor Cernavoda, Medgidia, Caraomer, Ghiuvenlia,

[34] „Astra dobrogeană", 1, nr. 5-6, sep- oct. 1929, p. 2; *Luminătorii satelor*, în loc. cit., nr. 8, nov. 1929, p. 25- 26; *Astra culturală la sate,* în „Dacia", XVI, nr. 180, 15 sep. 1929, p. 2

[35] F.A., *Astra Dobrogeană*, în „Dobrogea jună", XXV, nr. 21, 27 ian. 1929, p. 1

[36] *Conferinţele Astrei*, în „Dobrogea jună", XXV, nr. 90, 26 apr. 1929, p. 1

[37] „Marea Noastră", II (VII), nr. 18, 8 feb. 1929, p. 3

[38] *Loc. cit.* , nr. 23,18 feb. 1929, p. 3

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Mangalia, Cogealac şi Cuzgun, iar filialele din Caraomer şi Ghiuvenlia şi-au inaugurat activitatea prin câte o reprezentaţie dată la sale „Elpis". „Astra Dobrogeană" a înfiinţat şi un cor de 85 de persoane, o orchestră de 35 de persoane, o echipă de teatru, un cerc sportiv ce grupează 150 persoane. Regiunea, despărţământul şi centrul Constanţei au organizat 86 de şezători pentru Constanţa, a contribuit la organizarea altor 9 în suburbia Anadalchioi, câte o şezătoare în fiecare duminică la Casa Ostăşească şi în fiecare săptămână în una din cele 6 suburbii ale oraşului - unele pentru adulţi altele pentru şcolari-, au dat premii în valoare de 3000 lei elevilor de liceu la concursurile de literatură şi desen, 5000 de lei pentru colinde în decembrie 1927 şi 2000 lei pentru costume naţionale în ziua de 24 ianuarie 1928. Corul, orchestra şi echipa de teatru s-au evidenţiat în mod deosebit la organizarea serbării de pe 10 Mai, de la Cazinoul Comunal, unde au dat 2 concerte şi au interpretat, de două ori, comedia „Plicul" de Liviu Rebreanu- a treia reprezentaţie fiind în Bazargic-. Ciclul de conferinţe dedicate Semicentenarului Dobrogei, organizat sub auspiciile „Astrei", au fost susţinute de prof. univ. C. Brătescu, avocatul I.N. Roman şi prof. I. Georgescu. Cu ocazia zilei de 1 Decembrie 1928, s-a serbat „Ziua <<Astrei>>„ printr-o şezătoare, unde I.N. Roman a conferenţiat despre însemnătatea acestei zile. Centrala de la Sibiu a contribuit cu numeroase volume la înzestrarea filialelor.

În acelaşi număr, se anunţa că, în dorinţa de a veni în ajutorul membrilor Societăţii, s-au făcut aranjamente cu mai multe hoteluri şi cu un medic din Constanţa, care au acordat următoarele înlesniri: membrii „Astrei" ce plătesc o cotizaţie anuală de cel puţin 50 de lei vor beneficia de o reducere de 40% din tariful hotelului cu care s-a încheiat angajamentul; membrii filialelor săteşti vor avea un tarif redus la asistenţa medicală acordată de medicul cu care s-a încheiat angajamentul. De asemenea, se anunţa că Despărţământul mai avea 11 pachete de cărţi în vederea înfiinţării de biblioteci, care erau puse la dispoziţia filialelor. Pagina se încheie cu un *Imn* dedicat Asociaţiei Culturale „Astra Dobrogeană", semnat de Iulian D. Doinaru.

Pagina <<Astrei Dobrogene>> din „Marea noastră" din 20 februarie 1929 publică, sub aceeaşi semnătură F.A., articolul *Falimentul cititului*, urmărind, astfel, scopul Societăţii de a ridica nivelul intelectual, cultural al dobrogenilor. De asemenea se anunţa că, datorită timpului geros, acţiunile „Astrei" se vor amâna şi că vor fi inserate noi rubrici ale *Paginii*: una *sătească*- pentru dările de seamă ale filialelor- şi o alta *ostăşească*- pentru educaţia naţional patriotică-.

Urmând aceeaşi linie, a corectării tarelor, *Pagina „Astrei Dobrogene"* din 3 martie 1929 avertizează, într-un articol, despre *Pericolul alcoolului. Rubrica ostăşească* găzduieşte a doua parte a articolului *Iubirea de neam şi de ţară*, semnat F.A.

În aceeaşi linie, cu care ne-a obişnuit să înceapă *Pagina „Astrei Dobrogene"* din „Marea noastră", numărul din 31 martie 1929 prezintă, sub titlul *Ce vrem noi*, discursul preşedintelui Societăţii, general Vlădescu, către locuitorii satelor dobrogene. De asemenea se anunţa apariţia, în curând, a buletinului oficial

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

al „Astrei Dobrogene" şi proclamarea ca membru fondator al Societăţii, pentru *„serviciile şi concursul dezinteresat dat societăţii literare <<Astra Dobrogeană>>„* - anunţul este publicat şi în „Dobrogea junǎ"-[39].

Pagina „Astrei Dobrogene" din „Marea noastră" din 8 martie 1929 aduce rubrici noi, precum: *„Trandafiri ce înfloresc"*- rubrică de urări-, *Studenţeşti*, *Contra alcoolismului*. În cadrul rubricii *Comorile naţionale* este continuat serialul *Muzica şi jocurile româneşti* - care va urma şi în numărul din 17 martie -. *Rubrica ostăşească* prezintă, sub semnătura F.A., *Zile de glorie (4 august 1919)*. Din *Ştiri şi comunicări* aflăm că, pentru oraşul Constanţa, a fost ales un nou comitet, sub conducerea d-lui Vulpe.

Puterea credinţei, semnat F.A., continuare a articolelor educative cu care ne-a obişnuit *Pagina „Astrei Dobrogene"* este publicată în numărul periodicului „Marea noastră" din 17 martie 1929. De asemenea, din rubrica *De la „Astra Oraş"*, cititorii pot afla acţiunile pe care le-a avut Societatea: conferinţa lui I. Constantinescu, *Viaţa în deltă*, susţinută la Şcoala nr. 4 şi apoi, la Cinema „Regal" - pe 10 martie-; despre piesa de teatru pentru copii *Ciufulică,* de George Silviu. Secţiunea teatrală pregătea *Fântâna Blanduziei* - sub conducerea lui Dimitriu-Codru- şi *Omul care a văzut moartea*- în regia lui Al. Demetriad.[40]

Prima parte a articolului de sfaturi şi soluţii intitulat *Iubiţi locuitori ai satelor!* Este prezentat în *Pagina „Astrei Dobrogene"* din „Marea Noastră" de pe 21 aprilie 1929, articol ce va fi reluat şi în revista „Astra dobrogeană"[41]. Preşedintele Societăţii continuă cu depistarea tarelor satului dobrogean, oferind soluţii şi căi pentru remedierea lor. De asemenea, acesta subliniază faptul că Societatea pe care o conduce se preocupa şi pentru pregătirea fizică a dobrogenilor, prin instalarea de poligoane, manejuri - şi de *„îmbrăcarea săracilor şi ajutarea la învăţătură a copiilor silitori"* - prin înfiinţarea unei cutii în care, în zilele de sărbătoare, fiecare să pună un ban, preşedinte al comitetului de ajutorare fiind preotul. Se prevedea şi modul în care urmau a fi împărţite ajutoarele: *„Pentru săraci la Sf. Dumitru al fiecărui an şi se va compune numai din haine şi îmbrăcăminte; pentru copii săraci silitori la finele anului şcolar şi se va compune din cărţi, obiecte de şcoală şi încălţăminte"*. Se avea în vedere şi întemeierea de coruri, muzică şi teatru, care, acompaniate de dansuri naţionale, să se dea spectacole cel puţin o dată pe săptămână- aceste manifestări intrând în atribuţiile şcolilor săteşti-. În aceeaşi idee, încurajarea purtării costumelor naţionale româneşti, făcute în casă, de sătence. Pentru aceasta erau necesare câteva conferinţe, în biserică şi la serbările şcolare şi, pentru încurajare, organizarea de premii în bani, obiecte, laude în faţa satului, diplome şi înscrierea celor mai bune gospodine, costume naţionale, lucruri manuale etc. în *„Tablourile de onoare"*.

[39] *Prietenii Astrei*, în „Dobrogea junǎ", XXV, nr. 61, 17 mar. 1929, p. 1

[40] „Dobrogea junǎ", XXV, nr. 58, 14 mar. 1929, p. 1

[41] I. Vlădescu, *Iubiţi locuitori ai satelor*, în „Astra Dobrogeană", 1, nr. 1, 4 mar. 1929, p. 5-7; nr. 2, 10 mai 1929, p. 3-5

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

O altă conferinţă este susţinută de generalul Vlădescu, în iunie 1929, în sala cinematografului „Regal". Tema a fost prezentarea activităţii societăţii pe care o conducea. În plus, acesta elogiază activitatea depusă de învăţătorii constănţeni pentru sprijinirea „Astrei". Cu aceeaşi ocazie, colonelul Homoceanu este ales preşedinte al filialei Tulcea a „Astrei Dobrogene", iar doamna colonel Constantinescu, preşedinte al Comitetului asistenţei sociale „Principesa Elena".[42]

În 1929, „Astra Dobrogeană" a ţinut 3 conferinţe *„încadrate în programe artistice „*, cu ocazia sărbătoririi Semicentenarului revenirii Dobrogei la Ţară. Pentru reînvierea datinilor strămoşeşti s-au organizat concursuri de colinde. De asemenea, în Constanţa, s-au ţinut o serie de conferinţe. Pentru reuşitele artistice ale festivalurilor, s-a organizat un concurs la care au participat: secţia corală sub bagheta profesorului I. Moruzzi, secţia teatrală condusă de C. Dumitrescu, secţia sportivă sub conducerea lui A. Demetriad şi cea instrumentală a profesorului Pinellis.

Pe plan organizatoric, în acelaşi, an au fost înfiinţate despărţămintele Caliacra, Durostor şi Tulcea. Preşedinte al Despărţământului Constanţa era dr. P. Stoenescu.[43]

În mai multe numere din „Dobrogea jună" şi „Marea noastră" este anunţată prezenţa ziaristului de la „Universul", Mihail Negru, la cinematograful „Regal", pe 26 mai 1929. Acesta relatează experienţa sa în raidul aerian cu avionul „Sfânta Maria" prin capitalele Europei. Sala arhiplină a asistat la o oră de amintiri şi fotografii.[44]

Pe 24 februarie, are loc şedinţa de constituire a comitetului de conducere a Secţiei teatrale. Sunt aleşi: preşedinte - C.P. Demetrescu, director artistic - C. Dimitriu-Codru, director de scenă - Al. Demetriad, controlor- Sever N. Cărpinişan, secretar- Samason (?), membri- Steliana Gheorghiu, Butcaru, Butucescu şi D.....[45]. „Marea noastră" anunţă *„deschiderea stagiunii teatrale care va avea loc la data de 30 aprilie 1929, cu <<Fântâna Blanduziei>>,* al lui Const Dumitriu-Codru.[46] Deşi majoritatea cronicilor apărute în presă sunt laudative la adresa piesei, în „Marea Noastră" este publicată *„părerea"* lui Gh. Butucescu-Tamara, care-şi exprimă revolta faţă de *„nimicnicia oamenilor cari, pentru a se spăla de murdăria cutează a se folosi şi de numele meu semnând articolul* (din „Astra Dobrogeană"-n.n.), *deşi nici nu mă gândeam să pierd vremea spre a discuta* ***o maimuţerie*** *a interpreţilor, cum şi lipsa de completă de* ***abilitate*** *a d-lui C.P. Demetrescu, de care se face caz în pomenitul articol, cum şi marele lui talent* ***de a trage*** *sforile...cortinei ...".* Gh. Butucescu-Tamara continuă pe acelaşi ton,

[42] „Dobrogea jună", XXV, nr. 125, 15 iun. 1929, p. 1

[43] G. Preda, *op. cit.*, p. 133, 147

[44] *„Astra" şi Aviaţia*, în „Marea noastră", II (VII), nr. 29-30, 18 mai 1929, p. 4; „Dobrogea jună", XXV, nr. 103,17 mai 1929, p. 1; *Astra şi aviaţia*, în „Dobrogea jună", XXV, nr. 104, 18 mai 1929, p. 1; *O excursie aeriană*, în „Dobrogea jună", XXV, nr. 110, 28 mai 1929, p. 1; „Marea Noastră", II (VII), nr. 32, 30 mai 1929, p. 2

[45] *De la Astra*, în „Dobrogea jună", XXV, nr. 42, 23 feb. 1929, p. 1

[46] „Marea Noastră", II (VII), nr. 27, 21 apr. 1929, p. 1; Elena Dunăreanu, *op. cit.*, p. 367-368

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

critic, revoltat. Acesta fusese membru, *„pionier"*, al Societății dar, alături de alți colegi, s-au retras, datorită *„atitudinii dictatoriale la secțiunea teatrală"* a lui C. P. Demetrescu, care, în situația de criză creată a *„descoperit **profesori de conservator**"*: Al Butnaru, Cuciuban etc. În ceea ce privește interpretarea, *„**în afară de d-na Gheorghiu și numai în parte d. Demetriad**, toți ceilalți interpreți au creat păpuși ridicole, fără cea mai elementară înțelegere a rolului"*. Și, autorul „disecă" fiecare interpretare în parte. [47]Critica este deosebit de dură și „citim" printre rânduri că, de fapt, persoana împotriva căreia este scrisă critica este C.P. Demetrescu.

O bogată activitate este înregistrată și de Secția de educație fizică a „Astrei Dobrogene"- care-l avea ca președinte pe Al. Demetriad și ca secretar pe George Oliva[48]. Pentru 2 iunie 1929, era programat cel mai mare concurs de cross-country (alergări de obstacole) dotat cu premii însemnate.[49] De un public numeros s-a bucurat și serata sportivă a secției feminine „Astra", organizată pe 1 iunie 1929. Sub conducerea Suzanei Vero, cele două echipe sportive au executat balet, gimnastică liberă și de atracție, figuri la bară, iar „Miss Constanța II", Silvia Rădulescu, *Dansurile* de Goelde. Regina Balului a fost aleasă Maria Iorgu.[50] Demonstrații sportive au fost realizate și pe 23 iunie, în sala Cinema „Regal". Programul, coordonat de surorile Vero, a constat în conferințe, demonstrații de gimnastică de ansamblu, scrimă cu floreta și cu spada, figuri vivante, piramide, balet, dansuri naționale etc.[51]

„Astra Dobrogeană" face apel, în mai multe rânduri, în paginile presei constănțene, pentru ca elevii să doneze *„cărți citite, cărți noui, reviste"* pentru înființarea de biblioteci la sate și *„alimentarea bibliotecilor deja înființate"*.[52]

Un mic conflict are loc în octombrie 1929. Despărțământul Constanța al „Astrei" protestează împotriva *„Jignirii ce i s-a adus prin refuzarea localului de școală și concursului moral"* pentru ca cinematograful lui să poată rula filme de igienă și sănătate (*Combaterea tuberculozei, Combaterea bolilor venerice, Creșterea copiilor, soarele binefăcător)*. Aceasta în condițiile în care autoritățile locale sprijineau și încurajau acest gen de manifestări. Spre exemplificare: Prefectura județului Constanța se adresase pretorilor, primari lor, șefilor de posturi de jandarmi etc. să dea concursul moral „Astrei Dobrogene" despărțământul Constanța pentru a rula filme educative. Aceeași poziție a fost adoptată și de Revizoratul școlar județean, care se adresează școlilor primare și grădinilor de

[47] Gh. Butucescu- Tamara, *Pentru revista „Astra Dobrogeană"*, în „Marea Noastră", II (VII), nr. 38, 14 iul. 1929, p. 3

[48] „Dobrogea jună", XXV, nr. 101,15 mai 1929, p. 1

[49] *Loc. cit.*, nr. 110, 28mai 1929, p. 1;"Dobrogeajună", XXV, nr. 114, 1 iun. 1929,p. 1

[50] Spectator, *Serata sportivă a Astrei*, în „Dobrogea jună", XXV, nr. 117, 5 iun. 1929, p. 1

[51] „Marea Noastră", II (VII), nr. 33, 9 iun. 1929, p. 2; „Dobrogea jună", XXV, nr. 130,21 iun. 1929, p. 1

[52] *Un apel al Astrei*, în „Marea noastră", II (VII), nr. 31, 26 mai 1929; *Un apel al Astrei*, în „Dobrogea jună", XXV, nr. 119, 7 iun. 1929, p. l; nr. 124, 14 iun. 1929, p.l; nr. 127, 18 iun. 1929, p. 1

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

copii, cerând ca acestea să pună la dispoziţia „Astrei Dobrogene" localul de şcoală sau grădina de copii, în mod gratuit, în orele în care nu sunt cursuri, pentru a rula filme instructive.[53] Pe 8 decembrie, Secţia radio şi cinematografie a „Astrei Dobrogene" avea programate proiecţii de filme, la şcolile generale din comunele Casapchioi şi Cogealac.[54]

Pentru 14, 15 decembrie 1929, Secţia cinematografică a „Astrei" organiza proiecţii de filme cu caracter educativ la şcolile primare din Vadu (director Alexandrescu), comuna Duingi (director Perianu), comuna Casamchioi (director Ungureanu). Ultima dintre locaţii, având cerc cultural, beneficia de prezenţa dr. Stoenescu, preşedinte activ al Astrei constănţene, care conferenţia despre *Combaterea tuberculozei* şi *Bolile venerice.*[55]

Pe 16 mai 1929 înregistrăm înfiinţarea unei mari filiale a „Astrei Dobrogene" în Caliacra. Festivitatea, ţinută în sale de recepţie a Cercului Militar, a fost deschisă de generalul Vlădescu. Au participat: generalul Ştefan Popescu - comandantul Brigăzii IX-, ofiţeri din garnizoană însoţiţi de soţii, autorităţi civile, avocaţi, medici, profesori etc. şi, din partea populaţiei oraşului, decanul Baroului, V. Covată. La propunerea acestuia, colonelul P. Stratulat este ales în funcţia de preşedinte al filialei Caliacra.[56] Pe 1 decembrie 1929, în sala teatrului „Modern" din Bazargic, „Astra Dobrogeană" organizează o serbare, în care conferenţiază un profesor de la Liceul „N. Filipescu", şi se desfăşoară un spectacol al elevilor. Intrarea a fost gratuită.[57]

Despre activitatea Despărţământului Caliacra, condusă de colonelul Stratulat, aflăm că acesta, împreună cu colonelul Costăchescu, comandantul Regimentului 40 Infanterie, au impulsionat, în noiembrie 1929, începutul activităţii *„intense în vederea timpului de iarnă"*. „Astra Dobrogeană" salută activitatea Secţiei corale din Bazargic.[58]

O reuşită a Astrei Dobrogene a fost a fost editarea publicaţiei periodice sub titulatura *„Astra dobrogeană- buletinul oficial al Asociaţiunii pentru cultura poporului român. Revistă culturală- educativă sub conducerea unui comitet"*. Data naşterii: 4 mai 1929. Va fiinţa până în martie 1930, însumând 9 numere, 169 pagini. Redactor: Aurel Filip. Colaboratori: Al. Budiş, Al. Gherghel, Gr. Ioaniţiu, L. Iorgaky, R. Mugur, D. Stoicescu, N. Timiraş, I. Vlădescu.[59] Apariţia revistei a fost salutată de revista „Transilvania" de la Sibiu.[60]

---

[53] *Daţi curs Astrei*, în „Marea noastră", nr. 2-4, 13 oct. 1929, p. 3; *Daţi curs Astrei* , în „Dacia", XVI, nr. 194, 5 oct. 1929, p. 1

[54] *„Astra" în propagandă culturală la sate,* , în „Dacia", XVI, nr. 238, 6 dec.. 1929, p. 1

[55] *Astra la sate,* , în „Dacia", XVI, nr. 242, 13 dec. 1929, p. 1

[56] „Dobrogea jună", XXV, nr. 110, 28 mai 1929, p. 1; „Marea Noastră", II (VII), nr. 32, 30 mai 1929, p. 2

[57] „Legionarii", 1, nr. 45, 23 nov. 1929, p. 4

[58] *Activitatea despărţământului „Caliacra"*, în „Astra Dobrogeană", 1, nr. 8, nov. 1929, p. 26

[59] Dumitru Constantin - Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană (1879- 1980). Bibliografie comentată şi adnotată*, Biblioteca Judeţeană Constanţa, 1985, p. 39- 40; Dumitra

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În articolul program al revistei, intitulat *Rostul nostru*, se specifica: *„... Dobrogenii şi-au dat de la început seama de marea operă săvârşită de <<Astra Ardeleană>> în pregătirea unirii şi mai ales de marele rol ce va trebui să joace în pregătirea sufletească a tuturor românilor (...). Cărturarii dobrogeni, dându-şi primii seama de această mare nevoie a neamului, s-au grupat cu un sentiment patriotic potrivit momentului, putând astfel, în 1927, înfiinţa «Astra Dobrogeană», sora «Astrei Transilvane», iar astăzi împreună dăm la lumină cartea de aur a românului dobrogean".*[61]

În atenţia revistei stau nu doar articole de culturalizare, ci şi sfaturi practice. Revista se adresează, în primul rând, ţăranilor, dar, remarcăm şi legătura cu alte zone din ţară, prin personalităţi, legături, numere de revistă ajunse acolo, colaboratori. Dincolo de enunţarea noutăţilor şi a pregnantelor elemente de culturalizare, revista încearcă să dezvolte sentimentul naţional, să-şi informeze cititorii cu privire la ce se întâmplă în ţară şi oferă sfaturi utile în domeniile vieţii de zi cu zi.

Revista este structurată în *Pagina culturală*, *Pagina agriculturii*, *Pagina creştinului*, *Pagina armatei*. Foarte importantă pentru informarea cititorilor cu ceea ce mai apare în ţară este *Pagina publicaţiilor*. În acelaşi sens, *Căsuţa publicaţiilor* şi paginile de *Expoziţii*.

Legătura cu cititorii din toată ţara este asigurată de *Poşta Redacţiei*, respectiv *Corespondenţa noastră*.

Foarte importantă pentru scopul intervenţiei noastre este rubrica *Dela Astra*, în care se anunţă următoarele: preşedinţii filialelor „Astra dobrogeană" pot comanda, contra cost, cărţi pentru săteni, de la Biroul de desfacere al cărţilor din editura „Astra" din Cluj; despărţământul „Astrei" din Constanţa înştiinţează cercurile săteşti că la sediul său sunt disponibile cărţi cu care se pot înfiinţa 20 de biblioteci, fiecare cu câte 50 de volume- anunţul se va repeta-; sunt cerute dările de seamă ale filialelor, în vederea întocmirii volumului festiv ocazionat de marea adunare generală din toamna acelui an etc .

Ultimul număr al revistei „Astra Dobrogeană" apare în martie 1930. Cu prilejul împlinirii unui an de existenţă, colectivul redacţional face o evaluare a activităţii sale. În acest sens, semnatarii sunt nemulţumiţi de faptul că *„sacrificiile muncii noastre nu au ajuns în toate căminele sătenilor. Cauzele sunt prea multe. Lipsa de fonduri ne-a forţat să avem un preţ, peste puterile oricărui sătean. Pe lângă aceasta, nu am fost nici cunoscuţi îndeajuns de toată lumea. Sătenii nu au ştiut care-i ţelul nostru? Ce urmărim? Şi unde vrem să ajungem?".* În schimb, aceştia îşi exprimă mulţumirea faţă de înţelegerea şi ajutorul dovedite de cărturari. În continuare, sunt prezentate intenţiile revistei şi a societăţii: *„de a răspândi în*

Mândru, *Societăţi şi cercuri culturale în Dobrogea între cele două războaie mondiale*, în „Analele Dobrogei", serie nouă, VII, 2002, p. 318

[60] „Transilvania", 60, nr. 7-8, iul.-aug. 1929, p. 656

[61] „Astra dobrogeană", 1, nr. 1,4 mai 1929, p. 1

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

toate comunele Dobrogei, şi a introduce lumină în cel mai îndepărtat cămin, şi la cel mai puţin avut sătean. Prin această lumină vrem:

Să creem şi să strângem legăturile de dragoste şi frăţie între toate neamurile din Dobrogea şi Cadrilater. Să întemeiem aici viaţa românească cu toate datinile şi obiceiurile ei strămoşeşti. Să ridice morala la înălţimea cuvenită şi să combată cu tărie viţiul şi patimile omeneşti.

Să dăm spuselor Domnului Nostru Isus Christos - înţelegere şi aplicare înţeleaptă sporind credinţa în Dumnezeu şi evlavia către cele sfinte.

Să creştem tineretul în frica lui Dumnezeu, în iubirea către părinţi, respect pentru cei mai mari, recunoştinţă şi admiraţie pentru oamenii mari ai neamului, supunere legilor şi respect avutului şi drepturilor altuia.

Să dăm satelor o organizare sportivă militară făcând din comune celula naţiunii armate, din copiii mici Dorobanţi de altădată, iar din tineret ostaşi ai Regelui Mihai.

Să contribuim la îmbunătăţirea vieţei economice. Prin scris, tabele ilustrate, propagandă şi sfaturi practice pentru îngrijirea vitelor, cultura pământului, creşterea albinelor, viţa de vie, flori, gândaci de mătase, etc., în sfârşit să construiască şi să înfiinţeze la sate case de cetire iar la oraşe internate pentru băeţi şi fete de la ţară, cămine şi cantine pentru meseriaşi.

Să organizăm escursii în locuri istorice şi pitoreşti.

Să dăm întindere ideilor şi simţiminte lor naţionale cu scrisul prin reviste şi jurnale, şi cu vorba şi fapte prin propagandişti şi conferenţiari ambulanţi.

Să creem biblioteci populare şi muzee regionale.

Să dăm naştere unei vieţi artistice prin înfiinţarea de teatre, cinematografe- fixe şi ambulante- coruri, muzică instrumentală, institute de educaţie fizică şi coregrafică, etc."

În mare parte, aceste deziderate fuseseră deja transpuse în realitate. Sunt amintite: activitatea secţiilor de cinematografie, sport şi artistică. Activitatea despărţămintele Durostor, Caliacra, Tulcea şi Ialomiţa, era în plină dezvoltare. Pentru o pătrundere mai cu succes a „Astrei Dobrogene" în rândul maselor, s-a creat un preţ al revistei special pentru ţărani, au fost reduse abonamentele pentru cărturari.[62]

„Astra Dobrogeană" milita, în continuare, pentru înfiinţarea unui număr cât mai mare de case de citire, fapt pentru care îi îndemna pe dobrogeni să doneze cărţi şi bani, aceasta nefiind *„altceva decât o cărămidă pusă la temelia culturală a poporului de la sate"*. De asemenea, Asociaţia îndemna să se păstreze *„orice lucru vechi(...), căci faci un bine istoriei neamului tău"*, cu scopul ca acestea să fie adunate într-o casă sau la şcoală, în ideea organizării, în timp, a unui muzeu..[63]

La rubrica *Cronica „Astrei"* din 1930[64] , sunt prezentate ultimele conferinţe susţinute de avocatul Vlădescu-Olt din Bucureşti, de comandorul Aurel Negulescu- cunoscut sub pseudonimul literar Moş Delamare -.

---

[62] *Cuvinte despre cărturari şi săteni*, în „Astra Dobrogeană", II, nr. 1, mar. 1930, p. 1-3

[63] *Lucruri bune pentru săteni*, în „Astra Dobrogeană", II, nr. 1, mar. 1930, p. 26- 27

[64] Gaby, *Cronica „Astrei"*, în „Astra Dobrogeană", II, nr. 1, mar. 1930, p. 24- 26

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Secţiunea *Cinematografe* este dedicată propagandei sanitare la sate, care a dovedit interesul ţăranilor dobrogeni pentru această temă. Ca urmare, s-a început şi rularea filmelor în oraş, în două cinematografe, *„permiţându-se numai adulţii, la unul femei şi la celălalt bărbaţi"*.

Secţiunea teatrală şi-a reluat activitatea în vederea stagiunii de primăvară. Au fost repetate piesele *O scrisoare pierdută*- I.L. Caragiale-, *Omul de zăpadă* - A. De Hertz - şi *Pleacă berzele* - Ion Minulescu-.

La rubrica intitulată *Comemorări*, se anunţa că, pe 7 martie, Asociaţia a sărbătorit cei 80 de ani ai *„ilustrului Mosaryk"*, prin conferinţele şi spectacole.

Pe 29 martie, Asociaţia urma să organizeze un *„Bal Naţional"*, în sala vechiului Cerc Militar, cu scopul premierii celor mai frumoase costume naţionale. De asemenea, revista organiza şi un concurs de programe pentru şezători săteşti, răsplătite cu premii.

Anul 1930 s-a caracterizat prin problemele financiare cu care s-a confruntat atât „Astra Dobrogeană", cât şi Centrala. Aceasta explică şi desfiinţarea revistei, care a rămas, însă, un punct de referinţă pentru societatea dobrogeană.

Chiar şi în aceste condiţii, Societatea „Astra dobrogeană" a înfiinţat în acest an, 1930, *„60 de cercuri culturale, în care s-au ţinut prelegeri poporale despre «Tuberculoză», «Creşterea copiilor», «Soarele dătător de viaţă» şi «Combaterea boalelor venerice», prelegeri însoţite de filme proiectate cu cinematograf ambulant"*, biblioteci populare în satele din apropierea Constanţei. Centrala remarcă însă preceperea şi sufletul conducerii „Astrei Dobrogene", membrii săi *„cheltuind bani din propria pungă"*.[65]

Situaţia financiară reprezenta însă problema fundamentală a Societăţii. Centrala a intervenit pe lângă forurile competente pentru a trece în buget o subvenţie pentru „Astra Dobrogeană". Din păcate, fără rezultat. Urmările s-au resimţit puternic în anii ce au urmat. În anii 1931- 1933, din lipsa mijloacelor, „Astra Dobrogeană" nu a mai putut activa, decât în oraşul Constanţa.[66]

Despre activitatea „Astrei Dobrogene" în anul 1933/1934 nu deţinem prea multe informaţii. Ştim doar că, în Despărţământul Constanţa, existau 45 de biblioteci şi că preşedintele acestuia era medicul P. Stroiescu.[67]

Raportul general al Comitetului Central al „Astrei" asupra activităţii sale din 1934/1935 menţiona că *„Astra Dobrogeană nu a mai dat, timp de mai mulţi ani, nici un semn de activitate. În consecinţă, comitetul central întrunit în şedinţa din 4 mai 1935 a decis desfiinţarea acestei regionale, rămânând în Dobrogea numai Despărţământul Constanţa, ca organizaţie culturală a instituţiunii noastre"*.[68]

---

[65] G. Preda, *op. cit.*, p. 133; „Transilvania", 61, nr. 7-10, iul.- oct. 1930, p. 104 cf. Elena Dunăreanu, *op. cit.*, p. 368

[66] G. Preda, *op. cit.*, p. 134

[67] „Transilvania", 65, nr. 4, iul- aug. 1934, p. 299 cf. Elena Dunăreanu, *op. cit.*, p. 369

[68] G.. Preda, *op. cit.*, p. 134; „Transilvania", 66, nr. 4, iul- aug. 1935, p. 188 cf. Elena Dunăreanu, *op. cit.*, p. 369

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Deşi nu a avut o viaţă foarte îndelungată, „Astra Dobrogeană" a reprezentat pentru românii dintre Dunăre şi Mare un punct de referinţă. Activitatea sa a cuprins un spectru larg de aspecte. In afara dezvoltării sentimentului naţional, patriotic, românesc, a programului său de culturalizare a maselor prin conferinţe, spectacole de teatru, filme, revistă, reînvierea tradiţiilor populare, înfiinţarea de biblioteci. Aceasta a avut şi un caracter practic: acela de a educa populaţia regiunii. Şi, în acest sens, ne referim la propaganda cunoştinţelor moderne în agricultură, răspândirea de cunoştinţe minime de igienă, sfaturi în creşterea copiilor. Activitatea acesteia s-a bucurat şi de sprijinul şi legăturile cu românii din celelalte zone ale ţării, graţie şi publicaţiei sale cu acelaşi nume şi a *Paginii „Astrei Dobrogene"* din „Marea Noastră", care au circulat şi în celelalte teritorii româneşti.

„ASTRA DOBROGEANĂ" („ASTRA OF THE DOBRUDJA"), A LINK BETWEEN THE ROMANIANS

Abstract

The present work, based especially on the press of the city of Constanta, presents "Astra Dobrogeana" during its existence- 1927/1935-, as being a branch of "Astra". Although it did not have a long existence, "Astra Dobrogeana" aimed at the education an the intellectual improvement of the local population by means of conferences, plays, films, a periodical, the revival of the popular traditions, the opening of libraries etc., having in view, at the same time, the development of a national feeling.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

DIN CORESPONDENŢA LUI VICTOR IOAN OPRIŞIU CU ION MUŞLEA (1935 – 1966)

Ioachim Lazăr

În anul 1930 se înfiinţa, la Cluj, Arhiva de Folclor a Academiei Române. Pentru îmbogăţirea sa, directorul Ion Muşlea a elaborat un larg program de investigare şi înregistrare a realităţii folclorice de pe întreg teritoriul românesc printr-o largă reţea de stipendiaţi şi prin corespondenţi. Între colaboratorii de bază ai instituţiei recent înfiinţate s-a numărat şi tânărul profesor şi preot greco-catolic Victor Ioan Oprişiu[1]. Victor Ioan Oprişiu provenea dintr-o veche familie de grăniceri din Ţara Făgăraşului. Tatăl său, Ioan Oprişiu s-a născut în comuna Voilà la 24 septembrie 1865[2]. După absolvirea Institutului pedagogic din Blaj devine învăţător şi funcţionează la şcolile de Reuniune grănicerească din Mărgineni, Cugir şi, în final, la Baru Mare, unde activează din anul 1891 şi până la moartea sa întâmplată în 1922[3].

Aici s-a căsătorit cu fiica preotului Nestor Gotheas, Cornelia întemeindu-şi o solidă familie prin cei 6 copii, 4 băieţi şi 2 fete. Victor Ioan Oprişiu[4] s-a născut la 14 iunie 1911, fiind cel de-al treilea copil al familiei[5]. Urmează Şcoala primară la Barul Mare şi apoi clasele de liceu la Orăştie, Petroşani şi Lugoj. Îşi ia Diploma de bacalaureat în urma examenului susţinut la Turnu Severin în anul 1928. Între anii 1929-1933 urmează Academia Teologică din Blaj devenind preot.

Pasiunea pentru folclor a tânărului din Baru Mare data de prin anul 1926 când, la îndemnul profesorului său de la Liceul din Lugoj, Aurel E. Peteanu, începe să culeagă creaţii folclorice din comuna natală. El îşi publică rezultatul primelor cercetări sub titlul „Folclor cules din Petros şi Bărişor", în Gazeta Hunedoarei, an. XX, nr. 45 din 9 noiembrie 1932.

În anul 1935 Victor Ioan Oprişiu devine colaborator al Arhivei de folclor din Cluj, între el şi directorul acestei instituţii, Ion Muşlea, închegându-se o bogată şi interesantă corespondenţă. În posesia noastră se află 9 scrisori şi 3 cărţi poştale expediate de către directorul Ion Muşlea şi 6 concepte de răspuns ale profesorului Victor Oprişiu, toate din perioada anilor 1935-1964[6]. Încă din anul 1935 devine unul dintre stipendiaţii Arhivei de folclor când începe cercetarea în satele Baru

---

[1] Referitor la viaţa şi activitatea sa vezi lucrările: Iordan Datcu, Dicţionarul folcloriştilor, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 169; Ioachim Lazăr, Din viaţa şi activitatea profesorului-preot Victor Ioan Oprişiu, în Sargetia, XXI-XXIV/ 1988-1991, p. 879-894; Idem, Victor Ioan Oprişiu un folclorist hunedorean uitat pe nedrept, în Mioriţa, nr. 4-5, Deva, 1998, p. 67-69; Idem, Victor Ioan Oprişiu, în Mioriţa – magazin, New York, aprilie, 1995, p. 1, 21-22; Constandin Clemente, Lada de Zestre, Deva, 1998, p. 107-110.

[2] Victor Ioan Oprişiu, Însemnări despre viaţa mea, manuscris aflat în posesia noastră.

[3] Ibidem.

[4] În redactarea studiului folosim forma numelui „Oprişiu" conform actelor personale.

[5] Victor Ioan Oprişiu, Însemnări despre viaţa mea, lucrare în manuscris.

[6] Arhiva Victor Ioan Oprişiu, corespondenţă, manuscrise, fotografii.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Mare, Baru Mic şi Petros, pentru întocmirea răspunsurilor la chestionarele trimise de către directorul Ion Muşlea[7].

Primul caiet cu răspunsurile la chestionarul II a fost primit de către Academie în iunie 1935, fapt confirmat de către Ion Muşlea prin scrisoarea sa din 7 iunie. Cu acelaşi răspuns îi expediază, la Petroşani, unde Victor Ioan Oprişiu funcţiona ca pedagog la Şcoala de băieţi, „chestionarul nr. IX, un caiet şi în mărci 7 lei"[8]. Totodată îi cere să dea „informaţii cât de amănunţite, căci totul interesează"[9].

Prin scrisoarea trimisă la 7 august 1935, profesorul Oprişiu expedia caietul cu răspunsurile la Chestionarele II (căluşarii) şi IX (moartea şi înmormântarea) pe care le primise încă din luna iunie 1935[10]. Întrucât nu primeşte răspuns imediat, Victor Ioan Oprişiu expediază o nouă scrisoare, la 13 septembrie 1935[11]. Directorul arhivei îi răspunde la 30 septembrie 1935, confirmând primirea răspunsurilor la chestionarele II şi IX care „cuprind materiale preţioase, pentru care vă rugăm să primiţi mulţumirile noastre"[12].

Ion Muşlea se scuza pentru întârzierea răspunsului, care s-a datorat vacanţei. Totodată îi cere lui Victor Ioan Oprişiu să-i comunice dacă poate „culege materiale şi în cursul anului sau numai în vacanţă, pentru ca să vă trimitem chestionare din timp"[13]. Din Petroşani, la 6 octombrie 1935, Victor I. Oprişiu îi comunica lui Ion Muşlea că „răspunsuri mai amănunţite, eu nu pot da la chestionare Dvs. decât în vacanţe[14]. Întrucât unele chestiuni îi sunt cunoscute, ar putea da unele răspunsuri şi fără a merge pe sate. În acest caz cere, dacă e posibil, trimiterea unui chestionar, care să fie expediat cu câteva zile înainte de vacanţa Crăciunului[15].

La 22 februarie 1936, profesorul Oprişiu îi cerea trimiterea de Chestionare pentru „vacanţa de Paşti şi de vară"[16]. În aceeaşi scrisoare îşi exprima teama că a fost uitat deoarece pentru vacanţa Crăciunului n-a primit nici un chestionar. Totodată îi comunică lui Ion Muşlea despre posibilitatea trimiterii de alte materiale şi anume „ o variantă a poveştii Spuma de mare, pe care am cules-o la Bar în anii trecuţi"[17]. Îl mai informează că a mai cules „poveşti, cântece şi colinzi, precum şi un carnet de versuri notate de către un ţăran, în anul 1903"[18]. Activitatea desfăşurată în anul 1936 este deosebit de bogată. La 7 aprilie 1936, directorul Ion Muşlea îi comunica lui Victor I. Oprişiu trimiterea a două chestionare,

[7] Ioachim Lazăr, Din viaţa şi activitatea profesorului,..p. 879-894; Idem, Victor Ioan Oprişiu un folclorist hunedorean,..p. 67.
[8] Anexa I.
[9] Ibidem.
[10] Anexa II.
[11] Anexa III.
[12] Anexa IV.
[13] Ibidem.
[14] Anexa V.
[15] Ibidem.
[16] Anexa VI.
[17] Ibidem.
[18] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

exprimându-şi convingerea că „va răspunde cu aceeaşi râvnă şi pricepere”[19]. În acelaşi timp îi cere trimiterea snoavei despre „spuma de mare”, celelalte cântece culese, precum şi caietul „de cântece al ţăranului din Petros”[20]. La 24 aprilie 1936, profesorul Oprişiu îi comunica lui Ion Muşlea despre trimiterea răspunsurilor la chestionarele X şi IV şi a celorlalte materiale cerute[21]. În plus îi mai expediază şi un articol publicat în ziarul Înainte despre „Anuarul Arhivei”[22].

Ion Muşlea îi răspunde, la 4 iunie 1936, confirmându-i „primirea bogatului şi interesantului material” şi anume „a răspunsurilor la chestionarele IV şi IX, a caietului ţăranului din Petros, a colindelor şi a snoavei”[23]. În acelaşi timp îl atenţiona despre trimiterea chestionarele V şi VIII, exprimându-şi convingerea „că ne veţi răspunde cu aceiaşi grije”[24]. Tânărul folclorist munceşte cu pasiune şi tenacitate şi după numai două luni, la 18 august 1936, trimitea Arhivei de folclor „caietul cu răspunsurile la chestionarele VIII şi V”[25]. În aceeaşi scrisoare, Victor Ioan Oprişiu se plânge de greutăţile întâmpinate în timpul cercetării datorate faptului că nu dispune de „semne potrivite pentru toate sunetele şi pentru că nu pot scrie aşa de iute cum vorbeşte omul”[26] .

La 7 noiembrie 1936, Ioan Muşlea confirma primirea răspunsurilor la Chestionarele VIII şi V şi-i trimitea un exemplar din chestionarele VI şi VII[27]. Pentru seriozitatea muncii sale, pentru amănunţita cercetare folclorică întreprinsă în cele trei sate din Ţara Haţegului, Victor Ioan Oprişiu va fi răsplătit cu premiul III al Arhivei de folclor, în valoare de 1.000 lei[28]. Colaborarea cu Arhiva de folclor capătă noi dimensiuni în anul 1937. La 11 iunie acelaşi an, Ion Muşlea îi expedia un certificat prin care se atesta însărcinarea d-lui Victor Oprişiu „să studieze graiul locuitorilor din judeţul Gorj”[29]. Se cerea autorităţilor locale „să-i dea cel mai larg concurs, pentru a-şi putea duce la bun sfârşit, însărcinarea ce i s-a dat”[30].

După numai două săptămâni de la începerea cercetării, Victor Ioan Oprişiu îi şi scria lui Ion Muşlea, informându-l despre valoroasele lucruri descoperite în zona folclorică a Gorjului de Nord. În scrisoarea sa, din 28 iulie 1937, Ion Muşlea îi recomanda tânărului cercetător să transcrie toate datele culese în felul următor: „Pentru obiceiuri să procedezi în felul în care am făcut eu (În Ţara Oaşului) şi dl. Petrovici (În Anuar)”[31].

[19] Anexa VII.
[20] Ibidem.
[21] Anexa VIII.
[22] Ibidem.
[23] Anexa IX.
[24] Ibidem.
[25] Anexa X.
[26] Ibidem.
[27] Anexa XI.
[28] Iordan Datcu, op. cit. p. 169.
[29] Anexa XII.
[30] Ibidem.
[31] Anexa XIII.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Rezultatele cercetării, întreprinse în satele Gorjului de Nord, s-au concretizat într-o adevărată monografie pe care Victor Ioan Oprișiu dorea să o vadă publicată. În acest sens îi scrie directorului Ion Mușlea, din nou, în anul 1939. Ion Mușlea îi răspunde, la 8 iulie, același an, arătând că n-a „renunțat la publicarea ei, dar așteptăm vremuri mai bune. În ce privește prescurtarea manuscrisului, pentru a-l face mai ușor de publicat, Arhiva se va ocupa de această chestiune, la timpul său și prin personalul ei"[32]. Publicarea în altă parte a acestui material – continua Ion Mușlea - nu o puteți face fără aprobarea Arhivei, care v-a pus la îndemână mijloace materiale și v-a dat instrucțiuni pentru alcătuirea culegerii"[33]. Din păcate cercetarea întreprinsă în zona Gorjului de Nord n-a ajuns să fie tipărită cu toate insistențele autorului. Un articol despre cercetarea profesorului Victor Oprișiu a fost publicat de către Simion Doru Cristea în anul 1987[34].

Războiul întrerupe pentru o bună perioadă de timp corespondența dintre Ion Mușlea și Victor Ioan Oprișiu. Totuși într-o scrisoare de răspuns trimisă de Ion Mușlea, la 16 februarie 1945, se schimbă gânduri de viitor. Directorul Arhivei se arată interesat de achiziționarea unor materiale, publicații și reviste și în special de „Convorbirile pedagogice de la Panciova și colecția ziarului România Liberă, ce apăruse la Deva, prin anii 1922/23[35]. Prin cartea poștală din 6 septembrie 1948, Ion Mușlea îi cere să adune tot „ce poți și crezi că mi-a scăpat și să-mi trimiți din când în când"[36]. De asemenea îi comunica că îl va „cita în Introducerea bibliografiei folclorice, care o fac p[en]t[ru] anii 1944-47"[37]. Are și presimțiri sumbre când îi scrie „numai să mai scot eu Anuarul"[38].

În cartea poștală din anul 1957, Ion Mușlea îi mulțumește profesorului Oprișiu pentru „utilul d-tale catalog al sfinților" și se arată interesat de „piesele de folclor apărute la Deva în anii 1942-1944, pentru a le cuprinde în „Contribuția bibliografică, 1951-1955"[39]. Profesorul Victor I. Oprișiu reia din nou problema tipăririi monografiei despre cercetarea etnofolclorică a Gorjului de Nord. În aceeași carte poștală din 20 mai 1957, Ion Mușlea îi trimite următorul răspund: „Încă nu se vede nimic la orizont pentru ați publica culegerea de folclor din Gorj. Mai așteptăm nițel"[40]

Ultima corespondență, este o carte poștală, din 3 februarie 1964, în care Ion Mușlea îi comunică că s-a interesat și la București, la Institutul Academiei de „chestiunea ce-ți stă la inimă[41]. Totuși un asistent a lui Laurențiu Theban, ce a făcut

[32] Anexa XIV.
[33] Ibidem.
[34] Simion Doru Cristea, O colecție inedită de folclor din Gorj, în Buletin științific. Societatea Științifică de Etnografie și Folclor, II, (1987), p. 35-42.
[35] Anexa XV.
[36] Anexa XVI.
[37] Ibidem.
[38] Ibidem.
[39] Anexa XVII.
[40] Ibidem
[41] Anexa XVIII.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

liceul la Deva, s-a angajat să se intereseze de aproape la Societatea de Ştiinţe Istorice şi, eventual să colaborezi, dacă e posibil. Totodată îi mulţumeşte pentru informaţiile despre Bătrâna[42] şi îl roagă să continue investigaţiile[43].

Corespondenţa dintre profesorul Victor Ioan Oprişiu şi directorul Arhivei de Folclor din Cluj, Ion Muşlea, ne redă adevărata dimensiune şi pasiunea muncii întreprinse de profesorul hunedorean în cercetarea etnografiei şi a folclorului românesc din două zone istorice dintre cele mai renumite cu o puternică interferenţă culturală, sudul Ţării Haţegului şi Gorjul de Nord.

ANEXE

CORESPONDENŢĂ ION MUŞLEA - VICTOR IOAN OPRIŞU[44]

I

Academia Română Cluj, 7 iunie 1935
Arhiva de Folklor Strada Elisabeta, 23
Nr. 203

Stimate Domnule Oprişu,

Confirmăm cu bucurie primirea interesantului D[umnea]v[oastră] răspuns la întâiul nostru chestionar şi vă mulţumim.

Alăturat vă trimitem un nou chestionar (IX), un caiet şi în mărci lei 7, sumă cheltuită cu expediţia. În răspuns puteţi da informaţii cât mai amănunţite, căci totul interesează.

Vă rugăm să primiţi salutările noastre deosebite

Directorul arhivei,
Ion Muşlea

Domniei sale Domnului
Victor I. Oprişu, pedagog,
Liceul de băieţi, Petroşani

Colecţia Ioachim Lazăr, Hunedoara (în continuare Colecţia I.L. Hunedoara)

[42] Localitate reşedinţă a comunei cu acelaşi nume, aflată în judeţul Hunedoara.
[43] Anexa XVIII.
[44] Forma numelui Oprişu folosită în scrisori de către directorul Ion Muşlea o păstrăm neschimbată.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

II

Onor[atei] Arhivă de folclor,
Cluj

Am onoare a vă trimite caietul cu răspunsurile la Chestionarele D[umnea]v[oa]s[tră] nr. II şi nr. IX (moartea şi înmormântările) pe cari mi-le aţi trimis în luna iunie.

Baru Mare la 7 august 1935.

Vă salut cu deosebită stimă,
Victor I. Oprişu

Colecţia I. L. Hunedoara

III

Onor[atei] Arhivă p[en]t[ru] folklor,

La data de 7 august am avut onoare a vă trimite din Baru Mare caietul cu răspunsurile la chest[ionarele] II şi IX.

Cu toate acestea nu am primit nici un răspuns din partea D[umnea]v[oa]s[tră] , dacă se poate.

Vă rog să-mi comunicaţi care e cauza.

Mulţumindu-vă vă anticipat,

Petroşeni 13 sept[embrie] 1935 Vă salută deosebit,
Victor I. Oprişu, pedagog,
Liceul de stat

Colecţia I. L. Hunedoara

IV

Academia Română Cluj, 30 septembrie 1935
Arhiva de Folklor Strada Elisabeta, 23
Nr. 234

Stimate Domnule Oprişu,

Motivul pentru care nu v-am putut confirma mai de grabă primirea caietului ce ne-aţi trimis, a fost vacanţa. Răspunsurile D[umnea]voastră la chestionarele II şi IX cuprind materiale preţioase, pentru care vă rugăm să primiţi mulţumirile noastre.

Vă rugăm să ne comunicaţi dacă puteţi culege materiale şi în cursul anului, sau numai în vacanţă, pentru ca să vă trimitem chestionare la timp.

Alăturat vă trimitem în mărci lei 15, suma cheltuită cu expediţia caietului.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Vă rugăm să primiţi salutările noastre deosebite.
Directorul arhivei
Ion Muşlea
Domniei Sale Domnului
Victor I. Oprişu, pedagog la Liceul de stat
Petroşani

Colecţia I. L. Hunedoara

V

Domnule Director,

Răspunsuri mai amănunţite la chestionarul D[umnea]v[oa]s[tră] eu nu pot da decât în vacanţe, după cum aţi binevoit a observa şi D[umnea]v[oa]s[tră].

Totuşi, deoarece sunt unele chestiuni pe care le cunosc şi eu, care cer răspunsuri scurte, v-aş putea da şi fără de-a mai merge la sate.

Dacă voiţi deci, puteţi să-mi trimiteţi şi acum un chestionar dacă credeţi că aş putea răspunde, iar dacă nu, vă rog să-mi trimiteţi chestionarele cu câteva zile înainte de vacanţa Crăciunului.

Cu deosebită stimă,
Victor I. Oprişu
Petroşani, 6 oct[ombrie] 1935
Liceul de stat

Colecţia I. L. Hunedoara

VI

Onor[atei] Arhive de F[olklor] a Ac[ademiei] R[omâne]
Cl[uj], Str. El[isabeta], nr. 23

Stimate D[omnu]le Muşlea,

Am primit Anuarul Arhivei de Folklor şi Vă mulţumesc pentru el. Credeam că mă uitaseră-ţi, mai ales că pentru vacanţa Crăciunului nu mi-aţi trimis (sau nu mi-a venit) nici un chestionar.

Dacă voiţi puteţi să-mi trimiteţi chestionare pentru vacanţa Paştilor şi vacanţa de vară. Cu ocazia răspunsului la aceste chestionare v-aş putea trimite şi o variantă a poveştii cu „Spuma de mare" pe care am cules-o la Bar, j[udeţul] H[unedoara], în anii trecuţi.

Tot din anii trecuţi mai am culese câteva poveşti, cântece şi colinde, precum şi un carnet cu versuri notate de către un ţăran, în anul 1903.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Petroş[ani], 22.II. 1936 Cu deosebită stimă,
Victor I. Oprişu, pedagog,
Liceul de băieţi Petroşani

Pe verso: Stim[ate] D[om[n]ule M[uşlea]
Am văzut nr. 1-2 din Bibl[ioteca]. folcl[orică] în care se menţionează colinde şi articolul „Târgul de fete". „Catalog r.f." nu e menţionat, în 1942-44 ca apărut la Deva.

Colecţia I. L. Hunedoara

VII

Academia Română Cluj, 7 aprilie 1936
Arhiva de Folklor Strada Elisabeta, 23
No. 119

Stimate Domnule Oprişiu,

La poştala D[umnea]v[oastră] din 22 februarie, vă răspundem abia acum şi anume trimiţându-vă alte două chestionare, la care nădăjduim că veţi răspunde cu aceeaşi râvnă şi pricepere. Odată cu răspunsul (pentru care alăturăm un caiet) ne-am bucura să ne trimiteţi, precum ne-aţi promis, varianta snoavei despre „spuma de mare", precum şi celelalte materiale ce le aveţi culese mai demult. De asemenea vă rugăm să ne trimiteţi caietul de cântece al ţăranului din Petros.

Cu cele mai bune salutări şi urări de sărbători.
Directorul Arhivei,
Ion Muşlea

Domniei Sale Domnului
Victor I. Oprişiu, pedagog la Liceul din Petroşani,
Baru Mare, jud[eţul] Hunedoara

Colecţia I. L. Hunedoara

VIII

St[imate] D[omnu]le Director,

Am Onoare a vă trimite răspunsurile la Chestionarele X şi IV, snoava cu spuma de mare, nişte colinde şi o copie de pe caietul ţăranului din Petros, despre care v-am scris.

Vă mai trimit şi un articol despre „Anuarul Arhivei" pe care l-am publicat în ziarul „Înainte".

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Vă rog să mă încunoştinţaţi de primirea materialelor.
Petroşeni, la 24 IV 1936 C[u] d[eosebită] St[imă]
Liceul de Stat Victor I. Oprişu,
Pedagog

Colecţia I. L. Hunedoara

IX

Academia Română Cluj, 4 iunie 1936
Arhiva de Folklor Strada Elisabeta, 23
No. 149

Stimate Domnule Oprişu,

Confirmăm cu bucurie primirea bogatului şi interesantului material ce aţi binevoit a ne trimite şi anume : a răspunsurilor la chestionarele IV şi X, a caietului ţăranului din Petros, a colindelor şi a snoavei. De asemenea pentru recenzia D[umnea]v[oastră[din ziarul „Înainte".

Alăturat vă trimitem două chestionare nouă V şi VIII), la care nădăjduim că ne veţi răspunde cu aceeaşi grijă. De asemenea un caiet pentru trecerea răspunsurilor.

Vă rugăm să primiţi salutările noastre deosebite.
Directorul Arhivei,
Ion Muşlea

Domniei Sale Domnului
Victor I. Oprişiu, pedagog Liceul de Stat
Petroşani

Colecţia I. L. Hunedoara

X

Stimate D[omnu]le Director,

Am onoare a vă trimite caietul cu răspunsurile la Chestionarele VIII şi V. Am încercat pe cât am putut să scriu răspunsurile chiar aşa cum mi le-au spus informatorii mei, dar n-am prea reuşit decât în câteva locuri. Pentru că n-am semne potrivite pentru toate sunetele şi pentru că nu pot scrie aşa de iute cum vorbeşte omul..

Vă trimit totodată şi ceva folclor publicat.
Vă salut,
Baru Mare, la 18 august 1936 Cu deosebită stimă,
Victor I. Oprişu

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

D[omniei[Sale Domnului
Director al Arhivei de Folclor
Cluj

Colecţia I. L. Hunedoara

XI

Academia Română Cluj, 7 no[i]embrie 1936
Arhiva de Folklor Strada Elisabeta, 23
No. 192

St[imate] Domnule Oprişu,

Confirmăm cu bucurie primirea răspunsului D[umnea]v[oastră] la chestionarele VIII şi IV, pentru care vă rugăm să primiţii viile noastre mulţumiri. Vă mulţumim şi pentru numărul din „Libertatea" cu cântecele culese de D[umnea]v[oastră]. Conform scrisorii din 28 sept[embrie] vă adresăm această scrisoare la Baru Mare.

Alăturat vă trimitem un exemplar din Chestionarele VI şi VII, un caiet, iar în mărci lei 17, sumă cheltuită cu expediţia.

Vă rugăm să primiţi salutările noastre deosebite.

Directorul Arhivei,
Ion Muşlea

D[omniei] Sale D[omnu]lui Victor I. Oprişu, licenţiat în teologie,
Baru Mare, jud[eţul] Hunedoara

Colecţia I. L. Hunedoara

XII

Academia Română Cluj,11 iunie 1937
Arhiva de Folklor Strada Elisabeta, 23
No. 90

CERTIFICAT

Se certifică de noi că d[omnu]l Victor Oprişu, profesor secundar, este însărcinat de către Arhiva de Folklor a Academiei Române, să studieze graiul locuitorilor din judeţul Gorj,

Autorităţile locale sunt invitate să-i dea cel mai larg concurs, pentru a-şi putea duce la bun sfârşit însărcinarea ce i s-a dat.

L.S. Ion Muşlea
Directorul Arhivei

Colecţia I. L. Hunedoara

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XIII

Academia Română Cluj, 28 iulie [1]937
Arhiva de Folklor Strada Elisabeta, 23

Stimate Domnule Oprişu,

Întors abia ieri de la Braşov, am găsit poştala D-tale din 18 iulie. Sper că între timp ai primit şi D[umnea]ta pe a mea, expediată la 16/VII, la Porceni.

Mă bucur încă odată că ai adunat lucruri care îţi par interesante şi destul de multe. Acum că vei fi desigur acasă, ar fi bine ca după ce te vei fi odihnit o bucată de timp, să te apuci de transcrierea textelor (fiecare text separat pe o pagină* - optimi de coală sau de caiete). Pentru obiceiuri ar urma să procedezi în felul în care am făcut eu (Ţara Oaşului) şi D[omnu]l Petrovici (Anuar III).

Eu plec pentru o lună în străinătate. E nădejde să ne vedem la începutul lui septembrie ! Pentru cazul contrar sau în orice caz, te rog scrie-mi la Bibliotecă.

Cele mai bune urări de vacanţă şi felicitări cordiale.

*Afară de ghicitori, proverbe care merg şi mai multe pe o pagină (de asemenea cântecele şi strigăturile din acelaşi sat).

Colecţia I.L. Hunedoara.

XIV

Academia Română Cluj, 8 iulie 1939
Arhiva de Folklor Strada Elisabeta, 23
No. 90

Stimate Domnule Oprişu,

La scrisoarea D[umnea]v[oastră] din 28 iunie, referitoare la culegerea făcută în Gorj, vă comunicăm următoarele:

N-am renunţat la publicarea ei, dar aşteptăm vremuri mai bune. În ce priveşte prescurtarea manuscrisului, pentru a-l face mai uşor de publicat, Arhiva se va ocupa de această chestiune, la timpul său şi prin personalul ei. Vă rugăm deci să aşteptaţi acest timp. Referitor la publicarea în altă parte a acestui material, nu o puteţi face fără aprobarea Arhivei, care v-a pus la îndemână mijloace materiale şi v-a dat instrucţiuni pentru alcătuirea culegerii.

Ţinem să vă informăm că sunt stipendiaţi ai Arhivei care aşteaptă de 3-4 ani să le vie rândul la publicare în Anuar. Ordinea publicării acestor materiale e determinată de considerente pur ştiinţifice. Mai observăm că Arhiva nu e obligată să publice toate culegerile făcute de stipendiaţi.

Primiţi, vă rugăm, salutările noastre.

Directorul Arhivei,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ion Muşlea
Domniei Sale
Domnului Victor I. Oprişu
Deva, str. Gh. Lazăr, nr. 47

Colecţia I.L. Hunedoara

XV

Biblioteca Universităţii din Cluj Sibiu, 16 februarie 1945
„Regele Ferdinand I"
Sibiu
Nr. 70/1/1945

Stimate Domnule Oprişu,

Am primit scrisoarea D-tale din 17 ianuarie şi m-am bucurat că n-ai uitat Biblioteca clujană. Îţi mulţumesc şi pentru bunele urări şi-ţi doresc un an cât mai liniştit. În ce priveşte acţiunea de completare a periodicelor româneşti ardelene, momentan nu se poate întreprinde nimic – în mare sau prin „Astra".

Din ceea ce posezi d-ta personal, ne-ar interesa mult „Convorbirile Pedagogice" de la Panciova, ambele volume, chiar şi necomplete cum sunt. Spui că nu sunt de vânzare. Bine. Dar poate eşti aplicat să le donezi. Mai gândeşte-te. Ţi-am fi foarte recunoscători dacă ne-ai putea face rost - cu bani, bineînţeles - de o colecţie, fie şi necompletă, a ziarului „România Liberă", care apărea în 1922/23 la Deva.

Încă odată îţi mulţumesc pentru interesul arătat Bibliotecii noastre şi te rog să primeşti cele mai bune salutări.

Ion Muşlea

Colecţia I.L. Hunedoara

XVI

Stimate Domnule Oprişu,

Îţi mulţumesc pentru scrisoarea plină de gânduri bune şi contribuţii folclorice preţioase. O rubrică aparte pentru cărţi literare, mai ales, cuprinzând şi folklor, n-am avut, dar am cuprins totdeauna în „Bibliografie" astfel de volume. Citez, din amintire: Ion Iovescu, Nuntă cu bucluc; Radu Andrei, Din ţara lui Dragoş.. Schiţe, Buc[ureşti], 1941 etc.

Ţi-aş fi recunoscător să aduni ce poţi şi crezi că mi-a scăpat, şi să-mi trimiţi din când în când. Te voi cita în Introducerea bibliografiei folclorice - care o fac p[en]t[ru] anii 1944-1947 şi cu profesorii Gh. I. Neagu (din Roşiorii de Vede) şi

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

N. N. Munteanu (din Sibiu, fost la Dorohoi). Numai.. să mai scot eu Anuarul ! Dar pentru materialul ce pregătesc pentru tipar, aşa am aranjat lucrurile. Fără colaborări de tot felul, cerute şi necerute, modeste şi orgolioase – nu se poate tinde la perfecţie.

Încă odată mulţumiri şi tot binele

I. Muşlea

Cluj, 6. IX. [19]48

D[omniei] Sale Domnului Prof[esor] Victor I. Oprişu, Deva, Str. Delavrancea 14

Colecţia I.L. Hunedoara, Carte poştală.

XVII

Stimate Domnule Oprişu,

M-am bucurat că problemele de folclor continuă să rămână în centrul (?) preocupărilor d-tale multiple. Îţi mulţumesc pentru sugestia de a înregistra şi utilul d-tale „Catalog al sfinţilor", pe care mi l-ai trimis la timpul său.

Desigur că piesele de folclor muzical apărute la Deva în anii 1942-1944 interesează şi te rog să mi le comunici, pentru a le trece în contribuţia bibliografică 1951-55, ca un Supliment ori Addenda.

Mi-ai atras, odată, demult, atenţia asupra unei lucrări despre Târgul de la Găina, lucrarea unui oarecare Subu, apărută la Cluj, în 1936. Oricât ţi-ar părea de curios, nu pot da de ea. Dacă cumva o ai d-ta sau poţi face rost de ea de la o Bibliotecă locală, şi-aş fi f[oarte] recunoscător.

Cu bune salutări şi amintiri

Ion Muşlea

20. V. [19]57

Încă nu se vede nimic la orizont pentru aţi publica culegerea de folclor de la Gorj. Mai aşteptăm niţel.

I. Muşlea

Expeditor: Ion Muşlea, Cluj, Bolintineanu, 18

Destinatar: Profesor V. Oprişu, localitatea Deva, Str. Delavrancea, 14, Regiunea Hunedoara.

R[ăspuns] 18. VI. 1957

Colecţie I.L. Hunedoara, Carte poştală.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XVIII

Cluj, 3. II. [1]964
Stimate Domnule coleg.

În sfârşit am fost şi la Bucureşti. M-am interesat la Institutul Acad. Rosetti de chestiunea ce-ţi stă la inimă. Multă rezervă pentru subiectul în sine. Totuşi, un tânăr asistent al lui, Laurenţiu Theban, care a făcut liceul în Deva, s-a angajat să se intereseze de aproape la Soc[ietatea] de Ştiinţe istorice şi eventual, să colaboreze dacă e posibil.

Va veni zilele acestea pe la Deva (dacă n-a şi fost).

Îţi mulţumesc pentru informaţiile despre Bătrâna şi te rog să continui investigaţiile, sunt sau nu xilografe multe ?

Toate cele bune, cu cordiale salutări

Ion Muşlea,

Ion Muşlea, Cluj, Bolintineanu, 18.

Prof. Victor Oprişu, localitatea Deva, regiunea Hunedoara,
Strada Delavrancea, nr. 14.

R[ăspuns] 16. II.

Colecţia I.L. Hunedoara, Carte poştală.

FROM VICTOR IOAN OPRIŞIU'S CORRESPONDENCE WITH ION MUŞLEA (1935-1966)

Summary

One of the most passionate collector of folklore from Hunedoara County and the northern part of Gorj County was the professor – priest Victor Ioan Oprişiu. He was born on June 14, 1911 at Baru Mare. In this locality he has completed primary school. He graduated high school from Orastie, Petroşani and Lugoj. Between 1929 and 1933 he graduated the Theological Academy of Blaj and he began priest.

The passion of the young man of Baru Mare for folklore dating from around 1926. At the instigation of the teacher Aurel E. Peteanu, of the high school of Lugoj, he started to collect folk creations from his native village. It was developed an intense correspondence between Victor Ioan Oprişiu and the Director of folk Archive of Cluj that certify the qualities of folk collector of this young man of Baru Mare.

The correspondence between Victor Ioan Oprişu and the Director of the Folklore Archive of Cluj shows the real size and passion of the work undertaken by the professor, in the research of romanian ethnography and folklore, from two historical zones with a strong cultural interference: the southern part of Haţeg Countryside and the northern part of Gorj County.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ACTIVITATEA AGRU ÎN PROTOPOPIATUL GRECO-CATOLIC AL JIULUI

Maria Cristina Ploscă

Protopopiatul greco-catolice al Jiului, a fost constituit în a doua jumătate a sec. al XIX-lea aflându-se sub jurisdicţia episcopiei de Lugoj. Aceasta a fost înfiinţată de papa Pius al IX-lea, prin bula Apostolicum Ministerium la 26 noiembrie 1853, ca episcopie sufragană, Arhiepiscopiei de Făgăraş şi Alba-Iulia Episcopia de Lugoj se întindea pe teritoriul comitatelor Caraş-Severin, Timiş Torontal, Hunedoara şi parţial Arad şi Alba Inferioară.

AGRU, una din cele mai puternice asociaţii ale mirenilor s-a înfiinţat în toamna anului 1929 cu binecuvântarea şi sprijinul moral şi material al ierarhilor uniţi mitropolitul Vasile Suciu şi episcopul Valeriu Traian Frenţiu. Asociaţia prin bogata sa activitate religioasa constând din congrese, editare de cărţi, reviste urma modelul Acţiunii Catolice din Italia, înfiinţată de Pius XI[1]. Scopul acesteia era promovarea vieţii religioase sociale şi culturalizarea poporului pe tărâm spiritual. AGRU a fost constituită în cadrul congresului de la Blaj desfăşurat între 23-24 noiembrie 1929[2]. AGRU avea o organizaţie centrală care se ramifica în organizaţii diecezane şi finalizată în AGRU parohial. În 1933 se estima că AGRU avea 793 organizaţii şi 55 mii membrii, sediul organizaţiei fiind în Cluj. În 1931 s-a înfiinţat o secţie pentru tineret ASTRU, care funcţiona separat compusă din studenţi şi studente. În 1933 s-a format Federaţia Asociaţiilor femeilor române unite(UMFRU- Uniunea Mariană a Femeilor Române Unite).

De-a lungul existenţei sale s-au desfăşurat congrese anuale la: 1929 - cel de constituire la Blaj, 24-26 oct. 1930-Sighet, 21-22 nov. 1931 - Oradea, 26-27 nov. 1932- Aiud, 21-23 nov. 1933-Dej, 5-7 oct. 1934-Lugoj, 25-27 oct. 1935 - Careii Mari, 20-22 nov. 1936-Tg Mureş, 6-8 nov. 1937- Satu Mare, 1938 - Cluj Napoca[3]. Cu această ocazie se trimiteau telegrame Sf. Părinte şi regelui. Congresele arhidiecezane se organizau anual fiind copii ale congreselor generale. AGRU parohial iniţiase un program de conferinţe, şezători, exerciţii spirituale, ajutorare a săracilor.

În protopopiatul Petroşani, informaţiile despre AGRU le aflăm prin convocatorul –din iniţiativa comitetului pentru organizarea congresului general de constituire al acestei asociaţii. Documentul a fost trimis în toate parohiile şi protopopiatele greco-catolice şi era semnat de Valer Pop, preşedinte al comitetului de iniţiativă. Urma desfăşurarea congresului, care avea loc la Blaj. Drept de vot aveau următorii: membrii comitetului de iniţiativă, câte un delegat canonic de

[1] Viaţa creştină, nr.21-22/1999.
[2] Ibidem.
[3] Ibidem.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

fiecare eparhie unită; preşedinţii şi membrii comitetelor diecezane deja constituite; 20 delegaţi mireni de fiecare dieceză. Pe verso era completat de către protopopul Nicolae Zugrav la 19 nov. 1929, faptul că din partea Petroşaniului participă un delegat mirean la congres[4].

Până în 1933 nu avem nici o ştire despre existenţa AGRU, însă aceasta fiinţează, deoarece Comitetul diecezan al AGRU la 15 dec. 1933 nr. 63 în legătură cu Congresul General care urmează să se organizeze la Lugoj, lansează următorul apel: „Precum binevoiţi a şti congresul general al AGRU pentru 1934 a fost fixat a se ţine la Lugoj, în urma rotaţiei cu care sunt ţinute aceste congrese. Cel din Lugoj, însă prin faptul că nu va fi limitat la cadrele obişnuite ci în zilele congresului se va face şi sfinţirea bisericii noastre Catedrala, Excelenţa Sa Domnul Episcop ca fastul congresului general să iasă din comun şi să se înscrie în loc de frunte în seria întrunirilor anuale ale AGRU-lui românesc.

Cea mai arzătoare dorinţă a Arhiereului nostru este ca până la data congresului fiecare parohie să-şi aibă organizaţia AGRU-ului cu secţiile ei de bărbaţi(cor) sau de femei (reuniune), Liga Sfintei Inimi, asociaţia rozarului sau orice altă asociaţie care activează pe un teren de legătură cu cel bisericesc şi naţional.

Acestor organizaţii parohiale apoi le încuibă datorinţa de onoare de a lua parte fiind reprezentaţi de cât mai mulţi membri la congresul general din Lugoj. Vom căuta să executăm imnul AGRU cu coruri de masă...ne va costa energie, ne va costa şi bani. Dar e vorba de un succes şi triumf pe seama Bisericii unite." Semnat de canonic protopop Nicolae Zugrav.

Alte documente ne prezintă existenţa colectelor pentru AGRU, adunate de pe cuprinsul episcopiei Lugojului în 1935. În 1937 s-a organizat concursul la disciplina Istoria Bisericii Unite, pentru stimularea participării la acesta, lucrările cu note peste 8,urmau a fi trimise Comitetului Central al AGRU, iar premiantul urma să obţină un loc gratuit în pelerinajul de Sfintele Paşti la Roma, ceilalţi puteau primii bani, cărţi. Semnat Alexandru Borza[5].

Tot în 1937 apare un convocator pentru congresul general al AGRU, care urma să se desfăşoare la Satu-Mare. Convocatorul conţinea programul manifestărilor. Pe verso conţine o notiţă cum că se primiseră 3 exemplare.

O altă colectă acum printr-un act oficial este solicitată de către conducerea AGRU, protopopului: "Prin aceasta cu multă dragoste vă rugăm să binevoiţi a vă îngriji de colecta pentru AGRU. Încuviinţată de înaltul for episcopesc pe ziua de Sf. Nicolae, să fie făcută în toate parohiile de sub păstorirea dvs. cunoscând că Comitetul Central al AGRU, nu are alte venite în afară de încasările din colecţie. Rezultatul colectelor veţi binevoi a-l centraliza şi trimite la Cassa Centrală Diecezană ca şi în trecut sau direct pe adresa casieriei centrale a AGRU." Există consemnat într-un document faptul că aceasta a avut loc şi s-au strâns 300 lei.

[4]DJHAN, fond Parohia greco - catolică Petroşani II, dosar 1/1929, fila 59.
[5] DJHAN, fond Parohia Greco-catolică Petroşani II, dosar 1/1936, fila 30.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Asociaţia ASTRU trimite un apel societăţii „Pax Romana" care organiza Congresul anual al studenţilor catolici 20-28 august 1938 la Liubliana. Pentru organizarea unei excursii în ţara noastră a participanţilor se ruga „a se contribui fiecare după bunăvoinţă şi posibilitate la fondul destinat în acest scop". Banii trebuiau trimişi pe adresa Episcopiei Române Unite Cluj. Apelul era semnat de Timoc Ion preşedinte ASTRU Cluj[6].

În timpul războiului activitatea oricum scăzută a organizaţiei se împuţinează, ceea ce face pe paroh să trimită o scrisoare ordinariatului în care se plânge de faptul că de la început activitatea „a fost puţină când şi când câte o şedinţă sau o conferinţă", asociaţia fiind oricum înfiinţată târziu în 1932, „Duhul lui Dumnezeu lipsind de la organizaţie". Tot în 1942 găsim dovada participării parohiei la o colectă în favoarea Predei catolice şi a AGRU central - s-au strâns 1.085 lei.

La 1946 mai există o urmă a vieţii AGRU-lui în această parohie, prin prezenţa actului de colectă oficială ordonată în 25 martie. Sigur mai târziu documentele dispar, mai ales şi prin desfiinţarea BRU.

În parohia Lupeni AGRU îşi face simţită prezenţa în actele oficiale în jurul anului 1936, iar pentru anul 1937 o cerere trimisă Cassei Centrale diecezane „comitetul diecezan dorind să ţină anul acesta Congresul diecezan al AGRU în protopopiatul Jiului şi negăsind decât Lupeni (Petroşani se rezervă pentru un viitor congres general) vă rugăm să ne indicaţi data potrivită 27,29 iunie sau 4 iulie"[7]. Programul era următorul în ziua precedentă e şedinţa comitetului diecezan, primirea episcopului, în ziua Congresului, o serată artistică"..."fiind timpul înaintat se cerea a se face posibilul pentru. organizarea congresului. Nu ştim dacă acesta s-a desfăşurat sau nu, acte care să dovedească existenţa evenimentului nu există.

Tot pentru anul 1937 ştim că s-a desfăşurat un concurs la disciplina Istoria Bisericii Unite, iar premiantul câştiga un loc la pelerinajul din timpul Paştilor la Roma.

La 1939 apare un act despre organizarea congresului diecezan al AGRU adresat protopopului Nicolae Zugravu de către episcopia Lugojului, iar pe verso răspunsul acestuia în care este hotărât a se organiza în 25 iunie. Urmau să participe la solemnităţi şi elevii de la şcolile primare dar se propunea şi o vizitaţie canonică în district[8].

În timpul războiului despre activitatea AGRU oricum destul de slabă anterior, nu ne mai parvine nici o ştire, oricum după 1944 manifestările clerului greco-catolic s-au circumscris atitudinii de necooperare cu autorităţile instalate la putere. În următorii ani lucrurile s-au înrăutăţit, broşurile şi celelalte publicaţii ale bisericii erau cenzurate sau chiar interzise, iar congresele AGRU au început să fie suspendate de prefecturi din aprilie 1947.

[6] DJHAN; fond Parohia Greco-catolică Petroşani II, dosar 1/1938, fila 47.
[7] DJHAN, fond Parohia Greco-catolică Lupeni, dosar 1/1937, fila 47.
[8] DJHAN, fond Parohia Greco-catolică Lupeni, dosar 1/1939, fila 28.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

THE GENERAL SOCIETY OF UNIATE ROMANIANS

Abstract

The General Society of Uniate Romanians was established in the autumn of 1929, at the Convention, held in Blaj in 23-24th of November. This Society beneficiated by the moral and financial support of metropolitan bishop Vasile Suciu and bishop Valeriu Traian Frențiu.

The first elected president was the lawyer Valeriu Pop and general secretary was Augustin Popa. We mention some important members from this Society such as: Profesor Iuliu Hațieganu, Nicolae Drăgan, Romul Boilă, Alexandru Borza.

Between 1929-1938 were organized ten Conventions in different cities from Transylvania. In the two parishes the activity of this Society was rare but they struggled to organize some Conventions.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ASPECTE PRIVIND DICTATURA REGALĂ DIN ROMÂNIA (1938-1940) MANIFESTATE ÎN JUDEŢUL HUNEDOARA

Elenuţa Mărioara Vânătoru

Între anii 1938-1940 autorităţile administrative centrale şi locale din România au trebuit să respecte legile în vigoare adoptate după 10 februarie 1938, odată cu căderea guvernului Goga-Cuza şi înlocuirea sa cu un guvern în care prim ministru era patriarhul Miron Cristea, şi mai ales, prevederile legislative de după promulgarea Constituţiei regelui Carol al II-lea. Realitatea este că, faţă de regimul parlamentar care s-a păstrat în viaţa politică din România între anii 1918-1938, Carol al II-lea a făcut un prim pas spre instaurarea dictaturii personale încă din 1934 când a lansat *„ideea unei revizuiri a Constituţiei"* cu scopul *„reducerii rolului parlamentului şi făcând un început prin a declara drept prerogativă regală politica externă a ţării"*.[1] Faţă de această „idee", la 13 martie 1935, în parlament se consemnează o violentă interpelare care preciza că *„în sensul Constituţiei, coroana nu are alte drepturi şi prerogative decât acelea care sunt stabilite de constituţie... Nu este posibil să admitem nici chiar din partea suveranului să se spună că această importantă parte a vieţii noastre de stat aparţine coroanei"*.[2]

În ciuda acestei atitudini a parlamentului, un al doilea pas spre dictatura regală l-au constituit alegerile parlamentare din 20 decembrie 1937. În vederea acestor alegeri, în 25 noiembrie 1937, conducătorii Partidului Naţional Ţărănesc încheie un pact de neagresiune electorală cu Garda de Fier, la care aderă apoi, gruparea liberală condusă de Gheorghe Brătianu şi Uniunea Agrară condusă de Constantin Argetoianu, fapt care a derutat opinia publică românească, faţă de soliditatea regimului parlamentar, cu atât mai mult cu cât, la alegeri liberalii obţin cota de 40% din voturi necesară pentru a obţine prima majoritară. În această situaţie Carol al II-lea a reuşit să convingă *„pe principalii oameni politici să ajungă la convingerea că tratamentele parţiale şi paleativele nu puteau curma răul şi că o operaţie radicală era indispensabilă"*.[3]

Consecinţa imediată a rezultatelor alegerilor a fost demisia guvernului liberal prezidat de Gheorghe Brătianu şi formarea guvernului naţional-creştin Goga-Cuza. Despre acest guvern Carol al II-lea spunea: *„Este guvernul meu... În ziua în care n-aş fi mulţumit de felul cum guvernează voi cere o schimbare"*. Este declaraţia făcută de Carol al II-lea la *„dineul miliardarilor"* din 9 februarie 1938, reuniune a vârfurilor capitalului financiar şi industrial, care astfel au dat *„liber"* pentru instaurarea unui regim autoritar. A doua zi, în 10 februarie 1938, *„pe calea*

---

[1] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu, vol.I (sept-dec.1940)*, Bucureşti, 1997, p.17.

[2] *Monitorul Oficial*, partea a III-a, 1935, nr.55 din 13 martie, p.1636.

[3] *Stenogramele...*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

unei lovituri de stat... impunând un guvern în afara partidelor politice, prezidat de patriarhul Miron Cristea"[4], Carol al doilea a instaurat dictatura personală.

Urmează apoi Proclamația din 20 februarie 1938 a regelui Carol al II-lea însoțită de decretul-lege relativ la plebiscitul pentru Constituție în care „*poporul român este chemat, în ziua de 24 februarie 1938, să se rostească asupra primirii Constituțiunii ce am decretat astăzi*", fapt considerat în istoriografie ca fiind *sfârșitul regimului parlamentar în România.*

Participarea la vot era obligatorie dar numai pentru alegătorii „*înscriși până astăzi (20.II.1938 n.n.), în listele electorale pentru Adunarea Deputaților*". În comunele rurale votarea „se va face la primărie, iar în celelalte comune în localurile fixate de primar". Votarea se putea face între orele 8-17, iar după încheierea scrutinului președintele secției de votare întocmea un proces verbal care trebuia să cuprindă numărul total al votanților, numărul voturilor exprimate pentru și a celor împotrivă.[5]

În județul Hunedoara condițiile în care s-a efectuat plebiscitul din 24 februarie 1938 sunt redate rapoartele pretorilor înaintate în luna martie 1938 Prefecturii județului Hunedoara. Conform mai multor rapoarte plebiscitul „*a decurs în liniște și ordine*". Acest lucru a fost posibil pentru că „*în zilele premergătoare votării s-au efectuat afișările publicațiunilor emise în toate comunele aparținătoare plase*" astfel că populația din comunele respective „*la data votării a fost în cunoștință de cauză privitor la noua Constituție*". În dimineața zilei respective, „*s-au tras clopotele, conform instrucțiunilor primite, iar pe edificiile oficiilor publice, într-o dimineață răcoroasă scăldată în soare, fâlfâia triumfalnic mândrul nostru drapel tricolor*". Începerea votării „*a fost precedată de cântece patriotice, începând cu „Trăiască Regele"*, după care, „*elevii școalelor primare din plasă*" au recitat „*poezii și declamări patriotice*".

Votarea Constituției „*a început fix la ora 8 dimineața*" iar votanții „*nu s-au prezentat în grupuri la votare, ci mai mult, unul câte unul, în mod foarte calm, fără să se observe vreo agitație pe străzi, sau să vocifereze după cum erau cazurile cu ocazia alegerilor electorale din trecut*". Peste tot „*se discuta numai evenimentul, de pe urma căruia se așteaptă liniște și ordine. A sosit ceasul liniștei ziceau unii. Trăiască M.S. Regele strigau alții*". În sfârșit „*populația a primit noua Constituție cu entuziasm*", mai ales că ea considera că „*s-a curmat cu dezmățul electoral și iarăși s-a reintrodus ordinea de stat*".[6]

Rezultatul plebiscitului în Dobra, Deva, Hunedoara, Orăștie, localitățile din Valea Jiului ș.a., a fost zdrobitor în favoarea Constituției, nici unul din votanți nu a votat cu „nu".

În județul Hunedoara evenimentul politic al transformării Frontului Renașterii Naționale în Partidul Națiunii care a caracterizat dictatura regală este

[4] *Ibidem.*

[5] Hamangiu, C., op.cit., vol. XXVI, 1938, p. 146-147.

[6] DJHAN fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 2/1938, f.2.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

surprins de ordinul Colegiului Medicilor Veterinari al Ţinutului Timiş primit de Serviciul zootehnic şi veterinar al Prefecturii Hunedoara în care se sublinia: „*În înalta sa grijă de a conduce destinele Neamului Românesc pe calea cea mai sigură a propăşirei, Majestatea Sa Regele Carol al II-lea a aprobat transformarea Frontului Renaşterii Naţionale în Partidul Naţiunii. Noul organism politic este menit să desăvârşească opera de consolidare politică şi de înălţare morală şi materială a patriei, potrivit cu spiritul Consituţiunei din 20 februarie 1938. în cadrul noului stat totalitar toate forţele vii ale naţiunei vor fi chemate la o muncă rodnică, care să ridice patria la nivelul către care virtuţile nobile ale neamului ne dau dreptul să aspirăm. Prin faptul că Partidul Naţiunii are un şef suprem, pe Majestatea Sa, Regele, acest nou organism politic ia o însemnătate fără egal în istoria ţării noastre. De aceea, tot ce este românesc şi cu dragoste de Ţară şi Tron, trebuie să se alinieze sub stindardul nou înălţat către care se îndreaptă astăzi sufletul întregii naţiuni... astăzi, când Partidul Naţiunii cheamă la o nouă viaţă toţi Românii, noi, membrii Colegiului Medicilor Veterinari din tot cuprinsul ţării avem datoria să ne prezentăm cu aceeaşi însufleţire ca soldaţi credincioşi a celei dintâi şi celei mai nobile chemări. De aceea vă rugăm să binevoiţi a face un călduros apel la membrii Colegiului din secţiunea Dvs. care au dreptul de a fi membri în Partidul Naţiunii, să se înscrie chiar din prima zi la organele locale însărcinate cu executarea acestor operaţiuni*"[7].

Citatul, deşi poate fi considerat excesiv de lung, analizat cu atenţie scoate în evidenţă sintagma „*în cadrul noului stat totalitar*" care oferă un posibil răspuns pentru evoluţia ulterioară a României. Astfel, dacă se înlocuieşte „*Majestatea Sa Regele*" cu „*Conducătorul Statului*" din anii 1940-1944 şi mai apoi cu „*Tovarăşul Secretar General al PMR (PCR)*" din anii 1945-1989 s-ar putea găsi explicaţia pentru *continuitatea statului totalitar în România, când, efectiv, s-au succedat trei tipuri de dictatură şi pentru absenţa regimului parlamentar real pe o perioadă cuprinsă între anii 1938-1989.* Apoi, limbajul ditirambic din citat, pe care îl vom întâlni şi în timpul dictaturii antonesciene, pare să fie izvorul *limbajului de lemn din perioada comunistă.*

În legătură cu uniformele obligatorii ale Frontului Renaşterii Naţionale, care deveniseră inutile ca urmare a transformării F.R.N. în Partidul Naţiunii o seamă de adrese ale pretorilor către notarii din judeţ subliniază: „*D-le notar, în conformitate cu ordinul Prefecturii judeţului Hunedoara, cabinet 2710/1941, binevoiţi a pune în vedere tuturor funcţionarilor ce nu au nevoie de uniformele fostului F.R.N. să le doneze răniţilor din războiul pentru dezrobirea Bucovinei şi Basarabiei*".[8] În funcţie de situaţia locală, fiecare notar a răspuns la ordinul prefecturii după cum urmează: notarul Ioan Diniş din Lăpuşnic raporta, la 1 septembrie 1941 că „*pe raza notariatului meu nu sunt funcţionari care ar avea uniforme ale fostului F.R.N.*"; Ioan Certejan, notarul cercual din Lăpugiu,

[7] *Ibidem*, dosar 1/1940, f.20.

[8] DJHAN, fond *Pretura plasei Dobra*, dosar 2/1941, f. 417.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

răspundea la 27 august 1941 că *„din comunele acestui notariat nu s-a depus nici o uniformă a F.R.N. la cercul de recrutare pentru răniți"*; la rândul său, Notariatul Grind făcea cunoscut, la 8 septembrie 1941 că *„funcționarii din acest notariat nu posed uniforme F.R.N."*; în răspunsul său din 21 octombrie 1941, notarul din Roșcani făcea următoarea precizare: *„uniformele fostului F.R.N. au fost predate de funcționarii acestui notariat încă sub regimul legionar așa încât astăzi nu mai există astfel de uniforme asupra funcționarilor"*.[9]

În concluzie, Constituția (1938), crearea consiliului de coroană, noua împărțire administrativă a României, crearea F.R.N. *„ca unica organizație politică în stat și singura care avea dreptul de a fixa și depune candidaturi în alegeri"* și în care aparatul de partid era numit pe scară ierarhică, iar membrii săi purtau, obligatoriu, uniformă, transformarea F.R.N. în Partidul Națiunii, considerat drept *„partidul unic, totalitar"* etc., toate acestea oferă imaginea evoluției regimului carlist de la o guvernare personală la una care sfârșește prin a avea, în 1940, un caracter totalitar. Din acest motiv, metodele folosite de Carol al II-lea au imprimat regimului politic aspectul unei *dictaturi regale.*

Pe planul politicii externe regele Carol al II-lea trebuie să țină seama de presiunile pe care le face Hitler, lucru demonstrat și de rezultatul vizitei neoficiale în Germania, la Berghof. În cadrul întâlnirii dintre cei doi, din 24 noiembrie 1938, Hitler îi cere direct lui Carol al II-lea să rupă legăturile cu Anglia și Franța, să încheie o alianță în toate domeniile cu Germania și să aducă la putere Garda de fier.

După izbucnirea celui de-al doilea război mondial prin invadarea Poloniei, la 1 septembrie 1939 de către armatele hitleriste și declarațiile de război ale Franței și Marii Britanii contra Germaniei, la 7 septembrie România se declară neutră și își dă acordul de principiu pentru trecerea prin teritoriul său a materialelor de război pentru ajutorarea Poloniei. În 17 septembrie guvernul Poloniei înfrânte se refugiază în România de unde, ulterior va pleca în exil.

Pe plan intern viața politică în România este marcată de asasinarea, în 21 septembrie 1939 a primului ministru Armand Călinescu de legionari și în ciuda acestor acțiuni violente, Carol al II-lea permite, în martie-aprilie 1940, eliberarea membrilor Gărzii de fier (legionarii) deținuți în lagărele de concentrare. O lovitură gravă o suferă România în 26 iunie 1940 când, în urma notei ultimative a guvernului sovietic, România pierde Basarabia și Bucovina de Nord care intră în componența U.R.S.S. Acest fapt va avea consecințe deosebite întrucât numeroși români de dincolo de Prut și din Bucovina se vor refugia în România.

Grosul refugiaților va fi sporit apoi de românii din Transilvania de Nord, care, în urma *„arbitrajului germano-italian"* (Dictatul de la Viena) din 30 august 1940, vor fi siliți să-și părăsească domiciliile după ce aproape 43.492 km² și 2.667.000 de locuitori, majoritate români trec la Ungaria horthystă.[10]

[9] *Ibidem*, f. 420, 418, 419, 421.
[10] *Istoria României în date*, București, 1972, p. 370-371.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

De altfel, consultat de rege la 29-30 august 1940, în şedinţa Consiliului de coroană ce avea să premeargă abdicarea, Iuliu Maniu spunea: „*Din momentul în care Majestatea Voastră aţi inaugurat regimul absolutist v-aţi asumat personal răspunderea, răspundere care, într-un regim democratic parlamentar, trebuie să o poarte guvernele*".

Astfel spus, Iuliu Maniu îi sugera lui Carol al II-lea că, prin analogie cu demisia ministerială, *abdicarea* era soluţia inevitabilă.

ASPEKTE BETREFFEND DIE KÖNIGLICHE DIKTATUR IN RUMÄNIEN (1938-1940) BEKUNDET IM KREIS HUNEDOARA

Zusammenfassung

Der Artikel beschreibt auf Grund der Bibliographie und einiger Archivdokumente die vorausgehende Etappen der Errichtung der persönlichen Diktatur des König Karl II, in den Jahren 1938-1940 sowie die Art und Weise in der sich diese Etappen im Kreis Hunedoara offenbart haben

Auf diese Weise, auf Grund der Dokumente, werden kurzgefaßte Betrachtungen betreffend die Wahrnehmung der Volksbefragung für die königliche Verfassung von 1938 durch die Bevölkerung des Kreises gemacht, betreffend die Verwandlung der Front für Nationale Wiedergeburt, eine von Karl II geschaffene Partei, die die einzige politische Organisation im Staat sein sollte und die einzige die das Recht hatte in den Wahlen Kandidaturen festzulegen und einzureichen, in die Partei der Nation, die als „alleinige totalitäre Partei" anzusehen war. Aus diesen Gründen ist die Verfasserin der Meinung dass die karlistische Diktatur, aus historischen Blickpunkt betrachtet, den Beginn der totalitären Regime in Rumänien bedeutet, und das für die nächsten 50 Jahre.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERAŢII PRIVIND ACŢIUNILE MILITARE ALE ARMATEI III ROMÂNE ÎN CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, CAMPANIE DIN EST, ÎN PERIOADA 17 SEPTEMBRIE – 18 NOIEMBRIE 1942, PREMERGĂTOARE

Valeriu Giuran

1. Studierea cu minuţiozitate şi cu exigenţa necesară a activităţilor militare efectuate, potrivit ordinelor primite de marile unităţi ale armatei române în cel de-al doilea război mondial campania dramatică din est, se impune stringent, pentru a se reda un plus de informaţii, structurate distinct pe faze , pentru perioade si zone in care au avut loc principalele confruntări.

Aceste cercetări, doar dacă sunt efectuate cu o întârziere de peste şase decenii de la consumarea evenimentelor la care se referea, indiferent de deznodământul acestora, sunt necesare pentru a se cunoaşte in detaliu, pe baza documentelor militare proprii, a situaţiilor extrem de dificile care au survenit pe câmpul de lupta, precum şi a condiţiilor in care au fost angajate in acţiune trupele noastre.

2. Amploarea potenţialului uman, precum si abundenţa materialului de război folosite de marile puteri angajate in conflict, in diverse zone, perioade precum si situaţii generate in timp si spaţiu, corelată cu dinamica imprimata diverselor activităţi, diversitatea, evoluţia particularităţilor si implicaţiilor luptelor care au avut loc in cel de-al doilea război mondial, campania din est, reprezintă o direcţie de studiu încă insuficient tratată[1].

3. Prin adoptarea la 23 iulie 1942 de către Înaltul Comandant al Armatei Germane a DIRECTIVEI 45 s-a stabilit executarea simultană de acţiune de luptă orientate spre două obiective, având valoare strategică; Stalingrad şi Caucaz. Aceste obiective divergente au creat între cele două grupuri de armate angajate in executarea acestor operaţiuni dificile, un gol uriaş în care se aflau forţe reduse (o singură mare unitate). Pe măsura extinderii frontului a avut loc o diminuare tot mai pronunţată a capacităţii ofensive a celor două grupuri de armate germane[2] .

S-a remarcat că in mişcarea executată de trupele germane spre Stalingrad, cu cât acestea se apropiau mai mult de localitate, cu atât puterea lor de manevră

---

[1] Colonel dr. Alexandru Duţu, Între Wehrmacht şi Armata Rosie. Relaţii de comandament române- germane şi române-sovietice (1941-1945), Editura Enciclopedica, Bucureşti, 2000; A.N.V.R., Veteranii pe drumul onoarei şi jertfei, Vol. De la Stalingrad la Bătălia Moldovei, Editura Vasile Cârlova, Bucureşti, 1997; Liddell Hart, Istoria celui de-al doilea Razboi Mondial, Copyright Lady Liddell Hart, 1970, (vol. I, II Ed. Orizonturi, Ed. Lider, Bucureşti); Colonel dr. Alexandru Duţu, Flirica Dobre, Colonel (r.) dr. Leonida Loghin, Armata Română în al doilea razboi mondial (1942 -1945), Dicţionar Enciclopedic, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999; Franz Halder, Jurnal (1939-1942), Editura Elit (f.a), Iaşi

[2] Mihail Vasile – Ozunu, Petre Otu, Înfrânţi şi uitaţi, Românii în bătălia de la Stalingrad „Mari bătălii ale celui de-al doilea razboi mondial", Editura Ion Cristoiu S.A., Bucureşti, 1999

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

devenea tot mai redusă „in timp ce frontul tot mai îngust favoriza deplasarea rapidă a rezervelor ruseşti"[3]).

Aceasta directivă „este apreciată de majoritatea comentatorilor drept o eroare decisivă"(...) [4].

Evident, planurile strategice potrivit cărora au acţionat cele două Grupuri germane „A" şi „B" au fost eronate si au dus la dezastrul înregistrat.

În vâltoarea acestor acţiuni de luptă dramatice au fost angajate in zona Cotul Donului, forţele Armatei III Române, cărora le-a fost încredinţată o misiune de apărare de-a dreptul imposibilă in raport de disponibilităţi şi de condiţiile specifice. S-ar putea considera pe drept o misiune Sinucigaşă[5].

4. Pentru cele două tabere care s-au înfruntat la Stalingrad, operaţia a cunoscut două perioade (faze) distincte. „Pentru germani şi aliaţii lor, prima perioadă (17 iulie – 18 noiembrie 1942) a corespuns ofensivei, iar cea de-a doua (19 noiembrie 1942 – 2 februarie 1945) a apărării, in timp ce pentru sovietici lucrurile au stat invers"[6].

5. În anul 1942, până la data de 17 septembrie 1942, ARMATA III ROMÂNĂ (A. III R.) comandată de generalul PETRE DUMITRESCU a participat la o succesiune de activităţi militare, îndeplinind misiuni de luptă frecvent extrem de dificile, care au impus eforturi sporite, fapt care a contribuit la diminuarea accentuată a potenţialului său[7]. A avut la dispoziţie doar o parte din forţele sale, ca urmare a unor structurări impuse de Comandamentul de care a aparţinut.

6. La data de 15 septembrie 1942, A. III R., a fost scoasa din subordinele ARMATEI 17 GERMANE şi a fost deplasată spre frontul din Cotul Donului fiind trecută „în subordinea Grupului de armată „B" „comandat de generalul Maximiliam von Weiche"[8].

S-a menţionat ca „intrarea în dispozitiv pe Don a forţelor ce au compus Armata 3 s-a facut între 12 septembrie şi 1 noiembrie 1942"[9], iar „luarea în primire a misiunii" a fost făcută „in mod treptat"[10].

7. De precizat că „în ansamblul grupului de armate, frontul Armatei 3 are o importantă capitală. Direcţia Serafimovici – Rostov reprezenta linia operativă cea mai sensibilă pentru întreg grupul de armate si pentru întregul front de sud,

---

[3] Liddell Hart, op. cit. Vol I, p.337

[4] Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, Românii la Stalingrad. Prima carte românească despre Bătălia Stalingradului. Versiunea românească asupra tragediei din Cotul Donului şi Stepa Calmuca, Editura Militară, Bucureşti, 1992, p. 10

[5] Ibidem, p. 3

[6] Mihail Vasile- Ozunu, Petre Otu, op. cit., p.87

[7] Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, Statul Major General (ic. continuare; A.M.A p.N., S.M.G.), fond 3, dos. nr. 110

[8] Ibidem

[9] Ibidem

[10] Ibidem

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

deoarece o pătrundere pe această direcție duce succesiv la izolarea forțelor germano – române angajate la est și sud de Don"(...)[11].

De remarcat că în zona Serafimovici inamicul a dispus de „un vast cap de pod, la sud de Don, pe o lărgime de 70 km și o adâncime de 5 – 25 km", „o bună bază de plecare cu numeroase organizațiuni și observatoare"[12]. Având „zone acoperite (păduri, localități, viroage adânci) unde se pot concentra efective și mijloace importante"[13] precum și „calea ferată Rakova – Elanskoia care este în funcțiune până în valea Medvedița".[14]

De remarcat faptul că „în dimineața de 8 noiembrie, armata a înaintat Grupului Armate „B" și M.C.G român o sinteză a situației"[15] Se raporta in concluzie că „Armata 3 nu se găsește în condițiuni bune pentru înfrângerea unui atac mult superior, sprijinit de numeroase blindate".[16]

8. Fâșia de apărare ce a fost încredințată A. III R. a avut o dezvoltare frontală de 148 km (Corpul 1 Armată 35 km, Corpul 2 Armată 35 km, Corpul 4 Armată 37 km, iar Corpul 5 Armată 41 km). Aceste fronturi de apărare erau mari in multe cazuri, fiind asigurată doar o supraveghere, in timp ce rezervele erau reduse.[17]

9. Se remarcă pierderile care au fost suferite „in toate acțiunile ce au avut loc până la 18 noiembrie (1942), care s-au ridicat pe întreaga armată la 336 ofițeri, 211 subofițeri și 12607 trupa din care 2500 morți și 8500 răniți"[18]. Pierderile cele mai mari au fost suferite de Divizia 13 Infanterie (aproape 4000 de oameni), de Divizia 5 Infanterie (2780 oameni) și de Divizia 14 Infanterie (2128 oameni).[19]

Trebuie menționată situația critică în care s-au aflat Divizia 13 Infanterie care a fost atacata de 32 ori in decurs de 62 zile „forța ei combativă fiind la 19 noiembrie redusă cu 36 %, iar Divizia 14 Infanterie în timp de 40 zile a fost atacată de 17 ori, capacitatea de luptă fiindu-i afectată cu 25 %".[20]

10. Evident condițiile in care trebuie asigurată apărarea zonei încredințate A. III R. erau total defavorabile pentru trupele noastre. În situația dată, „apărarea Armatei Române se caracteriza printr-un dispozitiv liniar, cu densitate mică și fără adâncime, fără lucrări genistice dezvoltate. Armata nu avea suficiente mijloace blindate, de artilerie grea antitanc și antiaeriene. O problema alarmantă era aceea că nu s-au putut asigura stocurile necesare de muniții, carburanți, prioritatea transporturilor aparținând trupelor germane. Comunicațiile in zonă erau puține,

[11] Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, op. cit., p.1
[12] Ibidem
[13] Ibidem
[14] Ibidem
[15] Ibidem
[16] Ibidem
[17] Mihail Vasile-Ozunu, Petre Otu, op. cit., p.119
[18] Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, op. cit., p.218
[19] Mihail Vasile- Ozunu, Petre Otu, op. cit., p.120
[20] A.N.V.R., Veteranii pe drumul onoarei și jertfei, Vol. De la Stalingrad la Bătălia Moldovei, Editura Vasile Cârlova, București, 1997, p.20

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

impracticabile pe timp ploios sau dezgheţ, cu poduri şi podeţe şubrete".[21] S-a precizat că „liniile de permanente de transmisiuni erau reduse şi orientate neconvenabil".[22] Trupele noastre „erau obosite din cauză că n-au putut fi schimbate periodic din linia întâi. La aceasta s-a adăugat oboseala marşurilor lungi, frigul datorită lipsei echipamentului de iarnă, care n-a putut fi transportat la timp şi o hrană insuficientă"[23].

11. Luptele din perioada premergătoare marii confruntări din Cotul Donului au fost pentru trupele A. III R., dificile şi au impus eforturi sporite ţinând cont de ansamblul condiţiilor defavorabile in care au avut loc.

În acest interval de timp atacurile executate de inamic au devenit „din ce in ce mai puternice".[24]

12. Reţin atenţia in mod deosebit unele consemnări făcute în JURNALUL DE OPERAŢII al A. III R., la diferite date.

Astfel:

1 octombrie 1942

(...) „Pe frontul Corpului 5 Armata, inamicul a acţionat prin trageri de artilerie şi aruncătoare" (...).[25]

2 octombrie 1942

(...) „Aviaţia inamică, valuri (total 50 avioane) a bombardat puternic Morozovskaya in cursul nopţii de 1 /2 x 1942, provocând pierderi serioase" (...) [26].

5 octombrie 1942

(...) „Frontul fiecărei divizii este de cca 20 km, din care cauză nici diviziile, nici Corpurile de armată nu pot dispune de rezerve eşalonate in adâncime"(...).

(...) „Aviaţia inamică foarte activă a mitraliat trupele din linia 1 şi a executat recunoaşteri deasupra dispozitivului şi spatelui M.U. de pe front"(...)

(...) „Forţele destinate apărării raportate la mărimea sectoarelor sunt categoric insuficiente pentru a putea face faţa unor atacuri importante inamice. Dispozitivul este linear"(...).[27]

7 octombrie 1942

(...) „Unităţile Armatei au fost introduse pe front pe măsura sosirii lor, in sectoare ce depăşesc capacitatea lor nominală de luptă, în faţa unui inamic din zi în zi mai agresiv şi mai puternic, fără a se aştepta sosirea de rezerve" (...).

(...) „Armata apreciază faţă de numărul redus de batalioane al diviziilor sale, că lipsite total de rezerve şi cu o densitate slabă în front, nu va putea apăra în bune condiţiuni frontul ce i s-a încredinţat

Comandantul Armatei

---

[21] Ibidem
[22] Ibidem
[23] Ibidem
[24] Mihail Vasile- Ozunu, Petre Otu, op. cit., p.115
[25] Arhivele Ministerului Apărării Naţionale, Statul Major General fond 3, dos. nr. 109, f. 8
[26] Ibidem, f. 10
[27] Ibidem, f. 17

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

General de Armata / ss./ P. Dumitrescu"[28].

9 octombrie 1942

(...) „Inamicul a continuat să fie agresiv pe mai multe direcţiuni pe întregul front al C. 5 A. Unele atacuri au fost însoţite şi de tancuri"(...)[29].

12 octombrie 1942

(...) „Inamicul a desfăşurat pe timpul nopţii o activitate obişnuită de foc de artilerie şi infanterie. În schimb aviaţia sa a fost foarte activă, bombardând foarte puternic localităţile de pe Valea Zariza şi Zuska, unde a pricinuit pierderi în oameni şi cai" (...)[30]

13 octombrie 1942

(...) „Inamicul face eforturi pentru lărgirea capului de pe pod de la S. V. Serafimovitsch" (...)[31]

14 octombrie 1942

(...) „Inamicul întreţine o vie activitate atât pe timpul nopţii, cât şi în cursul zilei" (...) [32]

16 octombrie 1942

(...) „Pe front au loc acţiuni importante de ambele părţi ce dau lupte grele pentru cucerirea şi păstrarea unor observatoare importante / cota 220 în sect. Div. 14 Inf. şi mamelonul cu curba închisă de la 2 m sud de cota 210,1 din sectorul Div. 5 Inf. / Inamicul ataca cu înverşunare cota 220,0 pe care reuşeşte să o cucerească, dar după câteva ceasuri este reluată de Divizia k4 Infanterie printr-un contraatac. Aviaţia inamică neobişnuit de activă a executat in timpul nopţii bombardamente masive în sectorul Diviziei 5 Infanterie, iar pe timpul zilei a continuat să fie agresivă, provocând pierderi mari. Pe restul frontului Armatei trageri de artilerie şi aruncătoare."[33]

18 octombrie 1942

(...) „Inamicul a executat câteva incursiuni care, însă, au fost respinse"(...)[34]

19 octombrie 1942

(...) „Se pare că inamicul se găseşte în faza execuţiei unor operaţiuni de angajare pentru a verifica continuitatea şi rezistenţa frontului nostru" (...). Atacurile inamice au fost respinse (...)[35]

20 octombrie 1942

(...) „Inamicul încearcă un atac puternic în sectorul C.I.A." (...)[36]

---

[28] Ibidem, f. 23
[29] Ibidem, f. 27
[30] Ibidem, f. 48
[31] Ibidem, f. 50
[32] Ibidem, f. 53
[33] Ibidem, f. 57
[34] Ibidem, f. 65
[35] Ibidem, f. 67
[36] Ibidem, f. 70

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

21 octombrie 1942

(...) „Pe front au avut loc acţiuni de patrule şi atacuri locale. Aceste atacuri au o intensitate mai mare în sectoarele Diviziilor 14 şi 5 Infanterie. Inamicul a reuşit sa cucerească din nou cota 220,0. Au apărut tunuri de salvă" Katiuşa „pe frontul Diviziilor 14 şi 5 Infanterie" (...)[37]

22 octombrie 1942

(...) „Aviaţia inamică a acţionat numai în sectorul Corpului 4 Armata mitraliind trupele din linia întâi" (...)[38]

24 octombrie 1942

(...) „Inamicul ataca puternic, începând din zorile zilei în sectoarele Corpurilor 5 şi 4 Armata" (...)[39]

26 octombrie 1942

(...) „Pe frontul Armatei au avut loc acţiuni importante" (...) [40]

27 octombrie 1942

(...) „Vie activitate pe frontul Corpului 4 Armată. Inamicul a reacţionat foarte puternic" (...)[41]

28 octombrie 1942

(...) „Inamicul desfăşoară o activitate intensă pe aproape întreg frontul Armatei" (...)[42]

29 octombrie 1942

(...) „Inamicul se menţine agresiv, în special în sectorul Diviziei 13 Inf. / cota 154,7 / şi în sectorul Diviziunii 9 Inf. / cota 228,0 /, executând mai multe incursiuni şi atacuri locale. Toate aceste atacuri au fost respinse."(...)[43]

30 octombrie 1942

(...) „Aviaţia inamică a fost foarte activă, bombardând şi mitraliind trupele din linia I şi mai multe sate din spatele frontului."(...)[44]

1 noiembrie 1942

(...) „Pe front au avut loc de ambele părţi mai multe incursiuni."(...)[45]

2 noiembrie 1942

(...) „Inamicul devine mai agresiv decât în ultimele zile. Pe front au avut loc acţiuni locale care însă au fost respinse" (...)[46]

4 noiembrie 1942

---

[37] Ibidem, f. 71
[38] Ibidem, f. 74
[39] Ibidem, f. 79
[40] Ibidem, f. 83
[41] Ibidem, f. 86
[42] Ibidem, f. 88
[43] Ibidem, f. 90
[44] Ibidem, f. 92
[45] Ibidem, f. 96
[46] Ibidem, f. 99

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

(...) „Inamicul a executat mai multe acţiuni local, cu intensitate mai mare în sectoarele Diviziilor 9, 5 şi 13 Infanterie" (...)[47]

5 noiembrie 1942

(...) „Inamicul este mai activ în sectorul Diviziei 5 Infanterie, unde a executat trei atacuri succesive. Toate aceste atacuri au fost respinse" (...)[48]

6 noiembrie 1942

(...) „Inamicul a desfăşurat o activitate mai importantă decât de obicei".

(...) „Aviaţia inamică , activă, a executat zboruri de recunoaştere la înălţime mare / 4000 – 5000 m /."

(...) „O.K.H. trimite ORDINUL Nr. 2 al Fuhrerului, cu menţiunea că după aducerea la cunoştinţă să se distrugă."

„Se redă mai jos în întregime:

Fuhrerul Adolf Hitler"

Secret

Către

ARMATA 3 ROMANA

Ordinul Fuhrerului Nr. 2

La 6 noiembrie se va aduce la cunoştinţă tuturor ofiţerilor, subofiţerilor şi trupei.

După declaraţiile unanime ale prizonierilor, trebuie să socotim că, cu ocazia aniversării revoluţiei ruseşti la 7 XI sau imediat după aceasta, vor avea loc atacuri mai mari ale Ruşilor / declaraţii ale prizonierilor de pe întregul front oriental /.

Aştept ca fiecare ofiţer, subofiţer şi ostaş să-şi apere locul pe care se găseşte, conform ordinelor limpezi şi fără echivoc date de mine, ca un ostaş viteaz punându-şi în joc viaţa sa, credincios jurământului către drapelul său până la urmă şi să nu cedeze nici un pas înapoi.

O cedare a unei părţi din poziţie sau o retragere sau o repliere costa după experienţele de până acum, pe trupa, mult mai mult sânge decât o apărare îndârjită necondiţionată în poziţiile amenajate.

Aştept ca fiecare şef / comandant / să pună în mişcare toate mijloacele pentru ca să tină ridicat în cel mai înalt grad în conformitate cu ordinele date de mine, puterea de luptă, instaneitatea intervenţiei în luptă a unităţilor ce-i sunt încredinţate / unităţi şi trupe ce-i sunt subordonate / şi să treacă imediat la contraatac cu rezervele sale ţinute aproape, dacă aceasta este necesar.

În acest caz, niciodată ruşii nu vor reuşi să străpungă sau să împingă frontul nostru din Est, vor avea din nou pierderi imense şi vor sângera până la sfârşitul forţelor lor

„Fuhrerul Adolf Hitler" (...)[49]

[47] Ibidem, f. 104

[48] Ibidem, f. 105

[49] Ibidem, f. 109

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

7 noiembrie 1942

(...) „În spatele frontului se observă la inamic o activitate deosebită şi aceasta în special în faţa sectoarelor Corpurilor 2 şi 4 Armată. Un atac inamic, însoţit de care de luptă, pe aceste direcţii pare iminent.

Armata urmăreşte îndeaproape mişcările inamicului. Îşi apropie rezervele şi îşi concentrează mijloacele anticar." (...)[50]

8 noiembrie 1942

(...) „Aviaţia noastră a avut o activitate foarte intensă."(...)

(...) „Armata urmăreşte mişcările importante ale inamicului stânjenindu-i activitatea prin bombardamentele executate de către aviaţia de luptă proprie"(...)[51]

9 noiembrie 1942

(...) „Toate informaţiunile duc la concluzia că inamicul a concentrat la dreapta Armatei, spre Kletskaia nord Stavro Kletskh un important grup de forţe."(...)[52]

10 noiembrie 1942

(...) „La flancul stâng al Armatei s-a observat la inamic înlocuiri şi regrupări de unităţi."(...)[53]

11 noiembrie 1942

(...) „Inamicul a fost agresiv. Acesta a executat mai multe atacuri locale care însă au fost resimţite, unele chiar prin lupta cu grenada"(...)

Armata se ocupă în special de consolidarea a arării contra carelor de luptă inamice (...)[54]

12 noiembrie 1942

(...) „S-a observat în faţa Diviziei Infanterie o activitate de transport si depozitare de materiale foarte mare.

Aviaţia inamică a fost foarte activă."(...)[55]

13 noiembrie 1942

(...) „Inamicul menţine o atitudine agresivă."(...)

„Aviaţia inamică a fost foarte activă bombardând şi mitraliind, cu circa 30 avioane regiunea Platanoff şi cu 11 avioane regiunea Gromki. De asemenea, a executat recunoaşteri în spatele frontului şi a bombardat puternic sectorul Diviziei 5 Infanterie, Aviaţia de vânătoare inamică a acţionat în sectorul Klatskaia – Despopinskaja în formaţiuni de 3- 5 avioane, mitraliind trupele din linia 1."(...)[56]

14 noiembrie 1942

[50] Ibidem. f. 112
[51] Ibidem, f. 115
[52] Ibidem, f. 117
[53] Ibidem, f. 120
[54] Ibidem. f. 122
[55] Ibidem, f. 126
[56] Ibidem, f. 129

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

(...) „Pe front au loc acţiuni importante. Inamicul devine din ce în ce mai agresiv"

(...) „Aviaţia inamică a fost foarte activă, bombardând trupele din linia 1 şi localităţile din spatele frontului."

(...) „În faţa sectorului Corpului 2 urmată de apărarea A.C.A. inamică este aşa de puternică, încât se poate trece prin ea foarte greu şi uneori cu pierderi. Prezenta A.C.A. în această zonă devine suspectă şi simptomatică."(...)[57]

15 noiembrie 1942

(...) „Inamicul se menţine agresiv pe aproape întreg frontul Armatei. Se pare că este în faza executării unor preliminarii ofensive."(...)[58]

16 noiembrie 1942

(...) „Inamicul continuă să fie agresiv. Pregătirile sale pentru acţiuni de mai mare amploare, devin din ce în ce mai evidente. Inamicul execută mai multe atacuri locale in sectorul Corpurilor 2 şi 5 Armată, care însă au fost respinse. Aviaţia inamică, foarte activă a bombardat mai multe localităţi din spatele frontului."(...)[59]

17 noiembrie 1942

(...) „Inamicul încearcă să ocupe mai multe puncte dominante şi baze de plecare."(...)[60]

18 noiembrie 1942

(...) „Se pare că pregătirile de atac ale inamicului sunt complet terminate. Inamicul execută pe tot frontul Armatei mai multe incursiuni, iar în sectorul Corpului 2 Armată face o angajare puternică, atacând cu forţe importante."(...)[61]

19 noiembrie 1942

(...) „Ofensiva Rusă a cărei pregătire are cunoscută deja cu mult timp, a ponit în zorii zilei pe întreg frontul Armatei, mai puţin zona Corpului 1 Armată."(...)[62]

Cele 36 de extrase din JURNALUL DE OPERAŢII al A. III R. Din perioada 1 octombrie – 18 noiembrie 1942 evidenţiază clar situaţia operativă în care au acţionat forţele acestei mari unităţi în perioada premergătoare marii ofensive Ruseşti din Cotul Donului (declanşată la 19 noiembrie 1942).

Prin consemnări concise şi precise se evidenţiază dificultăţile pe care a trebuit să le înfrunte trupele A. III R.

Sunt notabile măsurile luate pentru organizarea apărării în zona atribuită şi în condiţiile existente, intensificarea activităţilor pentru creşterea capacităţilor de luptă a trupelor, organizarea unei supravegheri atente ale adversarului şi semnalarea operativă a modificărilor survenite în creşterea potenţialului agresiv al acestuia.

---

[57] Ibidem, f. 131
[58] Ibidem, f. 133
[59] Ibidem, f. 139
[60] Ibidem
[61] Ibidem, f. 142
[62] Ibidem, f. 146

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Este relevantă menţionarea repetată a insuficienţei forţelor aflate în subordinea A. III R., în raport cu mărimea şi importanţa zonei atribuită pentru apărare, precum şi lipsa unor lucrări genistice sistematice şi temeinic pregătite în adâncime.

De asemeni, reţine atenţia menţionarea deţinerii de către inamic a două importante capete de pod la sud de Don, pe direcţiile vulnerabile ale Armatei noastre. Repetatele demersuri făcute pentru declanşarea unor acţiuni în vederea lichidării acestor capete de pod care ameninţau poziţiile noastre, nu au fost luate în considerare de către Comandamentul German.

Se remarcă in mod deosebit ORDINUL Nr. 2 al Fuhrerului adresat direct A. III R. Prin care se precizează iminenta unui atac din partea inamicului şi necesitatea asigurării unei apărări ferme, neclintită, pe poziţiile de luptă destinate apărării de către trupele noastre.

Acest ordin, în afara faptului că evidenţiază cunoaşterea că inamicul intenţionează declanşarea unei acţiuni ofensive importante în zonă, nu asigură aducerea unor rezerve pentru intervenţie în caz de necesitate şi în acelaşi timp, anulează capacitatea de manevră a M.U. din armata noastră, şi dându-le un simplu rol de gard viu de apărare neclintită.

Ca urmare, în condiţiile lipsei unor lucrări genistice temeinic pregătite şi dotate cu armamentul anticar necesar (tunuri anticar de calibru mare) în dispozitivul linear de apărare adoptat de A. III R., trupele prin imobilizare pe poziţii erau destinate nimicirii în cazul în care erau atacate de puternice forţe inamice, având la dispoziţie importante formaţii de blindate.

Cu toate eforturile depuse de comandamentele noastre nu s-a putut asigura o susţinere a cerinţelor trupelor A. III R. Şi nici o amplificare a rezervelor.

Cercetarea sistematică a perioadei 17 septembrie 1942-18 noiembrie 1942, preliminarea ofensivei inamicului din Cotul Donului, permite evidenţierea condiţiilor în care s-a asigurat defensiva de pe Don, evidenţiind în mod clar un deznodământ defavorabil pentru trupele noastre aflate într-o situaţie de totală inferioritate.

CONSIDERATION SUR LES ACTIONS MILITAIRES DE L'ARME III ROUMAINE PENDANT LA DEUXIEME GUERRE MONDIALE, CAMPAGNE DE L'EST DE PERIODE 17 SEPTEMBRE – 18 NOVEMBRE 1942, AVANT DE LA BATAILLE DE LA BOUCLE DE DON

Résumé

On fait une presentation synthetique et chronologique des principaux activites qui ont ete effectues par l'Armate III Roumaine pendant la Deuxieme Guerre Mondial, Campagne de l'Est, en periode 17 septembre – 18 novembre 1942, avant de la Bataille de la Bucle de Don.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

DOCUMENTE PRIVIND PARTICIPAREA ARMATEI ROMÂNE DIN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI ÎN CEL DE AL DOILEA RAZBOI MONDIAL, ÎN PERIOADA 21- 30 SEPTEMBRIE 1944

Valeriu Giuran

Cercetarea documentelor militare elaborate în timpul celui de al doilea război mondial, în vâltoarea luptelor, de participanţi la derularea evenimentelor, în zone şi pentru perioade de timp determinate, cu precădere consemnările făcute de cele din categoria JURNALE DE OPERAŢII (J.O.) precum şi gruparea cronologică a unor extrase reprezentative prin conţinutul informaţional prezintă un interes sporit pentru o cât mai fidelă recompunere a imaginii câmpului de luptă, a condiţiilor şi a principalelor activităţi adiacente (mai ales de natură logistică), în vederea reliefării dimensiunilor eforturilor umane şi materiale.

Din acest vast filon arhivistic de excepţională valoare, în limita spaţiului grafic uzual pentru o lucrare s-au reunit un număr de 76 diverse extrase provenind din diferite JURNALE DE OPERAŢII, elaborate atât la unele nivele de comandă cât şi de execuţie.

S-a avut în vedere ataşarea unei componente, fără pretenţia de a epuiza acest vast subiect, la o viitoare CRONICĂ DOCUMENTARĂ PRIVIND PARTICIPAREA ARMATEI ROMÂNE DIN TRANSILVANIA ÎN CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, a cărei elaborare este indiscutabilă, sub raport ştiinţific.

Sunt redate unele extrase din JURNALUL DE OPERAŢII AL ARMATEI A 4-a ROMÂNE (comandant, General de Corp de Armată Gheorghe Avramescu) precum şi consemnări făcute de unele din forţele aflate în subordine sau în cooperare, care au acţionat în partea de sud-vest a Transilvaniei între 21-30 septembrie 1944[1].

Din extrasele provenind din J.O al COMANDAMENTULUI ARMATEI a 4-a ROMÂNE, rezultă situaţia operativă cu modificările survenite, unele misiuni încredinţate şi confruntări care au avut loc, cu precizările aferente referitor la data şi locul (sectorul) luptelor, respective rezultatele cunoscute până la o anumită oră din zi[2]. Conţinutul rapoartelor operative consemnate, este important prin aportul informaţional[3].

Menţiunile făcute în J.O al COMANDAMENTULUI APĂRĂRII PASIVE referitoare la activităţile aviaţiei inamice în acţiunile întreprinse asupra unor localităţi şi obiective din judeţul Hunedoara, ne permit cunoaşterea efectelor produse[4].

---

[1] Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, Marele Stat Major, fond 4 dos, nr.222
[2] Ibidem
[3] Ibidem
[4] Ibidem, fond.366,dos.nr.2

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Se remarcă datele consemnate în J.O ale DIVIZIEI 2 MUNTE[5] şi DIVIZIEI 18 MUNTE[6] în intervalul de timp cercetat.

Reţine atenţia competenţa, promptitudinea, exigenţa, eficienţa şi continuitatea atât privind capacitatea de comandă de a diferite nivele cât şi modul de execuţie a misiunilor încredinţate, în raport de disponibilităţi şi condiţii.

La 21 septembrie 1944, BATALIONUL 8 VÂNĂTORI DE MUNTE a menţionat efectuarea de „pregătiri în vederea deplasării"[7]. S-a mai consemnat că (...) „la orele 13, Dl Gl. (General) Iordăchescu, comandantul DIV(IZIEI) 2-a MUNTE, dl.Col. Vartolomeu, comandantul second, Dl. col. Vlădescu, Dl. Lt. Col. Taras şi dl. Maior Lupaşcu au inspectat Batalionul 8" (...)[8]. Din cadrul acestui batalion „la orele 18, trenurile de luptă şi plot. aruncătoare 120 mm, se deplasează pe itinerariul: Cacova Ierii – Muntele Mare, sub comanda Lt. rez. Horadnic Gheorghe"[9]. În zilele următoare activităţile acestui batalion au continuat potrivit ordinelor primite.

Se detaşează ca interes acţiunile de luptă ale CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, în perioada menţionată[10]. Din consemnările făcute în J.O rezultă pe zile: situaţia terestră (linia pe care au ajuns trupele noastre şi aliate), misiunile executate de ESCADRULA 12 OBSERVAŢIE pentru supravegherea câmpului de luptă şi recunoaştere din vedere în zona de acţiune a ARMATEI 4-A ROMÂNE , misiuni stabilite pentru ziua următoare precum şi alte aspecte referitoare la acţiunile de luptă întreprinse[11].

Din activităţile batalioanelor de Vânători de Munte, sunt menţionate pe zile aspectele mai importante, acestea reflectând prin detaliile conţinute, situaţia din prima linie de luptă, redată chiar de participanţi, fapt având o valoare documentară incontestabilă (veritabile mărturii oficiale).

Gruparea pe zile a consemnărilor făcute de batalioanele de Vânători de Munte care au acţionat în zonă, prin corelarea cu informaţiile conţinute în J.O al DIVIZIONULUI 4 VÂNĂTORI DE MUNTE[12] precum şi date din alte J.O., permite formarea unei imagini asupra dificultăţii şi succesiunii luptelor în condiţiile specifice teritoriului respective (sectoarelor atribuite batalioanelor).

---

[5] Ibidem, fond.543,dos.nr.53
[6] Ibidem, fond.523,dos.nr.56
[7] Ibidem, fond.148,dos.nr.5,f.13
[8] Ibidem
[9] Ibidem
[10] Ibidem, fond.359,dos.nr.18,f.85-110
[11] Ibidem,
[12] Ibidem, fond.597,dos.nr.3,f.7-9

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Reţine atenţia faptul că în unele documente (extrase) elaborate la nivel de batalion (J.O.) sunt indicate pierderile pe zile, cu nominalizarea unor ofiţeri şi subofiţeri căzuţi la datorie pe câmpul de onoare sau răniţi în lupte iar pentru trupă sunt făcute precizări referitoare la numărul de morţi şi răniţi. Se remarcă şi menţionarea de DIVIZIONUL 4 TUNURI DE MUNTE în J.O., a consumului de muniţie din anumite zile/ex. La 24 septembrie 1944, consum de muniţie 148 lovituri; la 25 septembrie:32 de lovituri; la 26 septembrie 62 de lovituri; la 27 septembrie 94 de lovituri, la 28 septembrie: 112 lovituri, la 29 septembrie: 65 de lovituri iar la 30 septembrie 42 de lovituri/.

Este relevantă fermitatea cu care au acţionat militarii noştri, în parte recruţi, pentru îndeplinirea misiunilor încredinţate în această ultimă decadă a lunii septembrie 1944 în sectoarele stabilite, dovedind alese virtuţi ostăşeşti, vitejie, operativitate, spirit de sacrificiu şi ingeniozitate, folosind judicios resursele limitate aflate la dispoziţie în raport cu situaţiile care au intervenit şi de condiţii, cu asigurarea cooperării între diferite arme, concomitent cu preocupările pentru îmbunătăţirea dotării cu material de război.

Continuarea investigaţiilor documentare în această direcţie apare imperios necesară.

DOCUMENTE *

I

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 septembrie 1944

(...) La ora 01,00 se dă către C(orpul de) Munte, C(orpul) 2 A(rmată), D(ivizia) 1 CV(Cavalerie), ordinul nr.307.024:/Ds.31,Lv.1,Vl.4,pg.33/:

1.Atacul prevăzut în ordinul de operaţii nr.9 se amână pentru ziua de 22 septembrie.

Dispozitivul de atac va trebui să fie gata la ora 06,00

Ora atacului se va comunica la timp.

2.Atacul va fi precedat de o pregătire de artilerie de 45 minute. Marile Unităţi vor trimite Armatei 4-a, prin orice mijloc, până la 21 septembrie, ora 09,00, planul tragerilor de artilerie în pregătire şi pe timpul atacului.

3.În ziua de 21 septembrie, se vor face recunoaşteri amănunţite, însoţite şi de ofiţerii aviatori care vor conlucra cu trupele atacatoare.

4.În după amiaza zilei se va executa câte o incursiune de fiecare Corp de Armată, tare de o Companie, sprijinite de artilerie.

Pe timpul acestei acţiuni, artileria îşi completă reglarea tragerilor.

Se vor raporta imediat rezultatele (...).

* Pentru economie de spaţiu grafic nu sunt redate schiţele menţionate în unele documente.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, Marele Stat Major, (în continuare: A.M.Ap.N., M.St.M.,) fond 4 dos, nr.222, f.252.

II

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

Ziua de 21 septembrie 1944

P(unct de) C(omandă): Cacova Ierii

I. Situaţia în dimineaţa zilei: Schiţa nr.16.

II. Operaţiuni:

1. La ora 9,30, o patrulă inamică/Germani şi Unguri/ s-au îndreptat spre D. Plămânii/cota 1077/: plot.de pe înălţime deschizând foc. inamicul s-a retras spre cota 602/V.Ierii/.

III. Pierderi: Situaţie anexă

IV. Diverse:

1. Starea atmosferică:timp frumos.
2. Starea sanitară: bună.

Şeful Bir(oului) 3 operaţii Cpt. St. Dăncuş

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.115.

III

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 18 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 septembrie 1944

1.Atacul proiectat pentru această zi este amânat. În cursul zilei, activitatea de luptă prin foc de infanterie şi artilerie de ambele părţi

2.În seara zilei se primeşte ordinul nr.34.839 din 21 septembrie 1944 a Corpului 6 Armată, prin care se ordonă ca atacul proiectat în ziua de 21 septembrie, va avea loc în ziua de 22 septembrie la ora 8. Pregătirea de artilerie la ora 7,15. Se pune la dispoziţia diviziei, batalionul I/18 V.M., aflat în rezerva Corpului 6 Armată, cu misiunea de a asigura o linie de oprire înapoia dispozitivului Diviziei 18-a Munte, pe Arieş, către 500 m N. V. liziera de N.V. Luncani şi bucla Arieşului,500 (m) N.V. Hădăreni, pentru a face faţă unei pătrunderi inamice în caz de străpungerea frontului prin surprindere.

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 521 dos, nr.56, f.76.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

IV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 septembrie 1944

(...) B. Artileria Antiaeriană

Brigada 2-a A.A

21 septembrie, orele 7,24 – P.S. BALOMIR, survolat de un avion Ju 88 German, înălţime 5000 m.

A tras Bat.29 Vickers /8 lovituri (...)

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.85

V

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI VII TERITORIAL, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

(...) Ordinul nr.42.445 din 21 septembrie 1944

ARMATA 1-A

STAT MAJOR

Către

Grupul Timişoara

Conform hotărârii din 21 sept.1944 a Comandamentului aliat rus:

(...) 2. Grupul Timişoara va acoperi stânga întregului dispozitiv al trupelor aliate ruse din zona Timişoara contra încercărilor de pătrundere inamice dinspre sud-vest (...).

Div.9 Cav.,Div.19 Inf., Div.14 Instrucţie. Acest dispozitiv defensiv va fi realizat până la 22 sept. ora 18 (...).

6.Comndantul grupului Timişoara va fi la 22 sept. ora 14, la P.C. al C.49 A Rus/Ghiarmata/ pentru a lua legătură şi stabili detaliile.

Comandantul Armatei 1-a

General de Corp de Armată Nic(olae) Macici

Şeful de Stat Major

General Adj. M. Andronescu

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 353 dos, nr.29, f.445-446

VI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 septembrie 1944

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Timp frumos.
Atacul proiectat de unităţile ruseşti nu s-a dat, astfel Batalionul a rămas pe poziţia veche, continuând cu instrucţia pe companii.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.173

VII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944
21 septembrie 1944
La ora 3,30, o patrulă comandată de 1 subofiţer, pleacă pe M-tele (Muntele) Mare, 1827, pentru a vedea ce este cu unitatea Lt. Olteanu din Bat(alionul) 15 V(ânători) M-te(Munte) şi ce ştiri are despre inamic.
La ora 10, D-l General Iordăchescu, C-dtul Div(iziei) 2-M-te, însoţit de D-l Col. Eitl şi D-l Lt. Col. Taras. Şeful de Stat Major al Div(iziei) inspectează batalionul pe poziţie.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Maior E. Scridon Cpt. I. Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.189

VIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

(...) Comandantul Divizionului inspectează caii bateriilor. După masă program de instrucţie.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.7.

IX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944
21 septembrie 1944
(...) Situaţia generală
După o pregătire de artilerie care a durat de la 07,15 până la 08,00, ARMATA 4-a a pornit la atac pe tot frontul (...).
Până la ora 20,00, după raportul operativ nr.307.124-/944,operaţiunile s-au desfăşurat astfel:
I. În cursul zilei de 22 IX, Armata 4-a a reuşit să treacă Mureşul la nord Sânpaul, însă în urma unui contraatac inamic dat către seară, a pierdut capul de pod se reuşise să realizeze în cursul dimineţii.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

II. Desfăşurarea operaţiunilor pe sectoare
1. Corpul de Munte: (...)
2. La Corpul 2 Armată: (...)
3. La Corpul Motomecanizat: (...)
4. La Corpul 6 Armată, atacul nu a progresat decât foarte puţin şi numai în câteva puncte. La ora 17,00, M.U., din subordinea Corpului 6 Armată erau pe aliniamentul:
a. Divizia 20 Infanterie: (...)
b. Divizia 18 Munte, la 500 m., sud Sivas/432/, 1 km est cota 433, D. Fetelor, nord cota 433,200m., sud cota 401, păduricea nord-est Luncani.
c. Divizia 7 Infanterie (...)
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4 dos, nr.222, f.273-274.

X

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI APĂRĂRII PASIVE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944
22 septembrie 1944
(...) JUDEŢUL HUNEDOARA
În cursul zilei de 22 septembrie, 2 avioane germane au lansat 3 bombe asupra comunei Simeria şi au mitraliat în apropierea depoului C.F.
Victime: Morţi 1 femeie. Răniţi 1 femeie.
Stricăciuni produse: 2 case distruse, 2 case avariate; linia telefonică şi electrică distrusă pe o distanţă de 100 m.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 366 dos, nr.2, f.146.

XI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944
22 septembrie 1944
(...) Escadrila 12 Observaţie: 8 misiuni din care 7 misiuni (de) supravegherea câmpului de luptă şi o misiune recunoaştere din vedere în zona Armatei IV-a (...)
III.ORDINE DATE PENTRU ZIUA DE 23 SEPT.1944
S-a dat Ordinul de operaţii Nr.15, pentru ziua de 23 septembrie 1944, care prevede:
1. Situaţia terestră:
Pe frontul de vest, trupele noastre şi aliate în înaintare, au ajuns pe linia: nord Marsus, Sebreuş (Sepreuş), Năbad, Simandul de Jos, Curtici, Variaşul, Pecica, Secusigiu, Piled (Biled), Săcălaz, Ulvin (Utvin), Giroc, Tormac.
La nord, linia frontului este neschimbată, în afară de regiunea nord-vest Turda, unde trupele aliate, cu toată rezistenţa dârză pe care o opune inamicul, au pus

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

stăpânire pe satul Ciurila, liziera sud Sălişte, liziera sud Mirceşti, nord Comşeşti, până la liziera vest Sănduleşti.
2. Situaţia aeriană: neschimbată.
3. Misiunea Corpului 1 Aerian: neschimbată
4. Misiunea unităţilor: (...)
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.87-89

XII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944
Ziua de 22 septembrie 1944
P(unct) de C(omandă): Cacova Ierii
I. Situaţia în dimineaţa zilei: Schiţa nr.16.
II. Operaţiuni:
1. La ora 1,00 se primeşte Ordinul de operaţii nr.646 al Corpului 35 Armată Rus, prin care se ordonă că atacul fixat prin Ordinul Nr.000/vezi ziua de 18 IX.1944/ va porni la ora 08,00/ora românească/ (...)
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.117

XIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 18-a MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944
22 septembrie 1944
1. În noaptea de 21/22 septembrie, Batal(ionul)I/18 Munte s-a instalat în apărare pe Arieş în sectorul arătat mai sus.
2. În dimineaţa zilei, Divizia 18-a Munte a atacat cu Grupul 90 şi 92 V.M., reuşind să ajungă cu Grupul 90 V.M până la 300 m., sud D. Sinaş, 432 iar cu Grupul 92 V.M., a ajuns cu stânga la cota 401, pe care însă nu a putut să o menţină din cauza presiunii puternice inamice.
Situaţia în seara zilei de 22, ca în schiţa anexă.
Pentru noaptea de 22/23 septembrie s-a dispus ca linia de luptă să fie întărită cu Batal.II/18 V.M. să treacă în rezerva liniei de luptă.
Pierderile în atacul din cursul zilei, au fost foarte mari.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 523 dos, nr.56, f.76-78

XIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944
22 septembrie 1944

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Timp frumos. La orele 7,30, începe pregătirea de artilerie rusească, care durează până la orele 0,30. Ruşii dezlănţuie atacul contra ungurilor şi germanilor pe un front larg.
La orele 13, conform Ordinului grupului 5 V(ânători) Munte, se trimite Locot. Carabaş, ca ofiţer de legătură între Grup şi Batalion, care se înapoiază la orele 14, cu ordinul de deplasare.
Batalionul porneşte în urma atacului dat de Batalionul 16 V.Munte şi ocupă obiectivul 2, pe Muntele Filii/1278/, unde ajunge la orele 17,30.
În noaptea de 22/23 sept., batalionul rămâne pe această cotă, având Comp(ania) 3-a. Locot. Grad şi Comp(ania) 2-a Lt. Grecescu, instalate pe poziţie la nord şi vest cota 1278, făcând siguranţa batalionului, care se găseşte în rezerva Grupului 5 V.Munte.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.173.

XV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 15 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 21 şi 22 SEPTEMBRIE 1944

21 septembrie 1944

Conform ordinului Grupului 4 Vân(ători de) Munte, confesorul Batalionului 8 Vân(ători de) Munte face o slujbă religioasă într-o livadă frumoasă de pomi fructiferi, la care asistă şi batalionul nostru.
Pierderi suferite: nimic.
La orele 20,30, se primeşte ordinul special Nr.25 prin care se anunţă deplasarea Batalionului 8 Munte în zona Muntele Mare
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 156 dos, nr.1, f.249.

x x x

22 septembrie 1944

Batalionul în aceiaşi situaţie în aceeaşi situaţie în cantonament. Execută program (de) instrucţie teenică (tehnică) şi de luptă cu grupa.
Pierderi suferite: nimic.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 156 dos, nr.1, f.249.

XVI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 septembrie 1944

La ora 6 se primeşte ordinul de operaţie nr.12 de la Grupul 5 Vân(ători de) Munte prin care se ordonă să fim gata de plecare pentru a ocupa obiectivul 2. Ordinul se difuzează companiilor.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

La ora 7, artileria rusă începe pregătirea şi ţine până la ora 8/în dreapta batalionului/.
La ora 10,30, formaţii de bombardiere amice bombardează spre nord-vest poziţiile inamice.
La ora 11, companiile ocupă Muntele Agrişului.
La ora 13, Batalionul se pune în mişcare spre obiectivul 2.
La ora 17, Batalionul ocupă Muntele Agrişului. O patrulă de 2 grupe se instalează în post fix la confluenţa V. Soimului cu V Ierii pentru a controla drumul de pe V. Ierii.
Compania 2-a împinge patrulele pe V. Ierii la Castelul Vânătoresc şi cele 2 fabrici pentru a constata prezenţa inamicului.
Inamicul este la D. Plopilor şi la Tartava.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Maior Emil Scridon Cpt. Ion Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.190

XVII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944
22 septembrie 1944
Atât dimineaţa cât şi după-masa se execută program de instrucţie sub conducerea ofiţerilor. Căpitanul Ursu, comandantul Divizionului inspectează instrucţia ostaşilor. Se trimite comandantul Bateriei 2-a în recunoaştere pe Valea Hudii, pentru a se putea deplasa, la ordin în Valea Hudii în sprijinul Bat(alioanelor) 10 şi 16 V(ânători) M(unte).
Bateria 1-a Aruncătoare rămâne în Valea Ierii intrând sub comanda Grupului 4 V(ânători de) M(unte). S-a recunoscut drumul de la Băişoara până la cota 602 pe Valea Ierii şi de acolo spre vest până la 2 km., vest Morile de pe această vale.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.7

XVIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 4 ARMATĂ ROMÂN, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944
22 septembrie 1944
(...) În după amiaza zilei la orele 14, domnul General Stoenescu a plecat la Bucureşti cu avionul pentru a grăbi dotarea şi reorganizarea C(orpului 4 A(rmată), astfel ca să poată satisface în cât mai bune condiţiuni noua misiune în Ardeal (...)
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 339 dos, nr.150, f.62.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XIX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septembrie 1944

(...) Până la ora 04,00, după Raportul operativ nr.307.133/944,operaţiunile s-au desfăşurat astfel:

În cursul nopţii de 22/23 IX nimic deosebit de semnalat M.U. se grupează în vederea reluării atacului, la ora 08,00, între Ogra şi Iernut.

(...) Până la ora 20,00, după Raportul operativ nr.307.169/944,operaţiunile s-au desfăşurat astfel:

I. Operaţiunile de azi au avut ca rezultat cucerirea după lupte grele a cetelor 463 şi 495 de pe D. Sângeorgiu şi a satului Leordeni (...).

II. Acţiunea pe sectoare:

1.Sectorul Corpului de Munte: (...)

2.Sectorul Corpului 6 Armată

a. Divizia 20 infanterie (...)

b. Divizia 18 Munte Instrucţie a atacat D. Dinaş pe care l-a ocupat către ora 16,30.

c. Divizia 7 Infanterie Instrucţie, în situaţia neschimbată (...)

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4 dos, nr.222, f.280-286.

XX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septembrie 1944

(...) Avioane ieşite =144

Esc(adrila) 12 Obs(ervaţie)=6

Esc(adrila) 2 Rec(unoaştere)=1

Gr(upul) 5 Bomb(ardiere)=8

Gr.6/3 Stuka=26

Gr.8 Asalt=33

Gr. 2 V-re (Vânătoare)=30

Gr. 6 V-re=14

Br. 9 V-re=26

9.Bombe lansate =30,15 tone

(...) Activitatea Regimentului 6 A.A. C.S Balomir

La orele 11,15 un avion inamic de tipul Me 110 de recunoaştere venind din direcţia 7-2, la altitudine 5500 m. a tras Bat.29 Vickers 4 lovituri, Nu au fost lansate bombe (...)

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.92-94.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

Ziua de 23 septembrie 1944

P(unct) de C(omandă): Cacova Ierii

I. Situaţia în dimineaţa zilei: Schiţa nr.16.

II.Operaţiuni:

1.În dimineaţa zilei, recunoaşterile Batalionului 8 Vt. Munte, dirijate spre Ptr. Catelii 1435 au întâlnit în regiune elemente inamice uşoare, care la apariţia patrulelor noastre s-au retras spre Muntele rece.

2.La ora 9,30 se primeşte de la Corpul 35 Armată Rus, ordinul de operaţii nr.654, prin care se ordonă Diviziei să atace în direcţia Finişel, pentru a ajunge pe aliniamentul Stelna –cota 828.

Începând de la ora 9,55 s-au dat ordinele de execuţie fiecărei unităţi, telefonic, iar la ora 11,00 s-au confirmat în scris prin ordinul de mai jos (...)

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.121.

XXII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

23 septembrie 1944

Timp frumos. Conform Ordinului Grupului 5 V(ânători) Munte, se trimite plotonul Serg. Maj. Simion Găvrilă din Comp(ania) Cercetare pe Muntele Puscat/1679/, pentru a schimba un ploton din Batalionul 16 V. Munte (...).

La orele 11,30, conform Ordinului Grupului 5 V(ânători) Munte, batalionul se deplasează pe Dealul Plămânii/1198/ pentru a ataca simultan cu batalionul 10 V. Munte şi Batal.1/281 din Divizia 93 Rusă, pe direcţia cota 999,830 şi 932.

Compania 3-a cu misiunea de avangardă, trimite patrule de recunoaştere pe cota 1053, care semnalează inamic pe cota 999.

La orele 17, Compania 3-a a ocupat baza de plecare la atac pe bitul de deal 2 km.,nord-est cota 1198. La această oră, atacul trupelor ruseşti, îndreptându-se în direcţia Ruinele Cetăţii Lita, cota 969, 999, au ocupat cota 969, oprindu-se la 700 m., sud cota 999 pe care o stăpânesc cu foc.

Conform Ordinului primit de la grupului 5 V(ânători) Munte,la orele 18, pentru noaptea de 23/24 septembrie 1944, batalionul rămâne pe locul unde se găseşte având un pluton pe Valea Ierii în dreptul cotei 969 pe şosea, pentru a face legătura cu trupele Ruseşti. În cursul zilei trenurile batalionului sunt dirijate la Băişoara. Batalionul nu are pierderi în cursul zilei de 23 septembrie.

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.173-174.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 15 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septembrie 1944

În cursul zilei pe la orele 10 sosesc două autocamioane cu echipament şi armament aducând 30 puşti mitr(aliere) germane. Se procedează imediat la echiparea ostaşilor, strângerea echipamentului de pânză, care se trimite la P.S.,cu aceleaşi maşini. Se dotează grupele cu puştile mitr(aliere) germane primite, iar Companiei Armament Greu I se completează numărul de mitraliere prin puşti mitraliere grele germane sosite. Totodată se primesc şi pistoalele mitraliere care de asemenea se distribuie la companii (...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 156 dos, nr.1, f.249.

XXIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septembrie 1944

Se primeşte ordin de a se impinge patrule pentru verificarea prezenţei inamicului pe V(alea) Ierii. Inamicul se semnalează numai pe D. Plopilor. Batalionul ocupă cota 1381

Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile

Maior Emil Scridon Cpt. Ion Aştileanu

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.190

XXV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septembrie 1944

Divizionul este în sprijinul Grupului 5 V.M. cu ambele baterii pentru a sprijinii Batalionul (Batalioanele) 9,10 şi 16 V(ânători) M(unte) în atacul pentru Valea Ierii. În după amiaza zilei de 23 sept., Divizionul se găseşte cu ambele baterii pe Valea Hudei. Nu se execută trageri. La ora 24,00, se primeşte ordin pentru sprijinirea atacului Grupului, din dimineaţa zilei de 24 septembrie, când urmează ca el să se găsească în zona sud cota 1092, pe şoseaua Valea Ierii, pentru a sprijini Bat(alioanele) 9, şi 16 V(ânători) M(unte) până la obiectivul 2/Vârful Cornului/,Capul Dealului 1180,cota 808,cota620/. Secţia de tunuri în sprijinul Bat(alioanului) 16 V.M.

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.7.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXVI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septembrie 1944

(...) Până la ora 15,00, după Raportul operativ nr.307.196-944,operaţiunile s-au desfăşurat astfel:

I. Situaţia generală

În dimineaţa zilei de 24 IX, Armata 4-a a continuat acţiunea principală pe direcţia Cipău-Sânger, pentru a adânci capul de pod creat în ziua de 23 septembrie, flancată în dreapta de un atac secundar spre Ungheni şi D.Szoollos/463/.

II. Activitatea pe sectoare

(...) 4. Corpul 6 Armată

(...) b. La Divizia 18 Munte Instrucţie, circa 2 batalioane inamice sprijinite de 5 care de luptă au atacat către D. La Sâmge/cota 432/pe care au reuşit să o cucerească către ora 12,30, căutând apoi să se înfiltreze cu două companii pe şoseaua dintre La Sinas şi D.Fânaţelor/433/, unde s-a intervenit cu artileria proprie pentru a opri progresiunea atacului.

c) Corpul 6 Armată a primit în dimineaţa zilei ordin de la Comandamentul Aliat să treacă la defensivă, să păstreze terenul cucerit şi să continue pregătirile în vederea atacului care se va relua în zilele următoare.

III. Până la această oră nu se cunoaşte încă numărul pierderilor, prizonierilor şi capturilor din dimineaţa zilei.

Comandantul Armatei 4-a

General de C(orp de) A(rmată)/ss./Gh.Avramescu

(...) Activitatea aviaţiei proprii

Pe frontul Armatei 4-a a acţionat numai aviaţia de observaţie, care a executat 5 misiuni de supravegherea câmpului de luptă şi una misiune recunoaştere foto (...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4 dos, nr.222, f.295-298.

XXVII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septembrie 1944

(...) Escadrila 2 Recunoaştere:3 misiuni recunoaştere fotografice(...)

Escadrila 12 Observaţie: 6 misiuni dintre care 5 misiuni supravegherea câmpului de luptă şi una misiune recunoaştere fotografică în zona Armatei IV (...)

Avioane ieşite:119 (...).Bombe lansate: 10,9 tone (...)

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.95-96.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXVIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

Ziua de 24 septembrie 1944

P(unct) de C(omandă): Cacova Ierii

II. Operaţiuni:

1.În dimineaţa zilei, unităţile au reluat mişcarea spre obiectivele ordonate. Pe timpul înaintării Btl.(Batalioanele10 şi 16 Vt. Munte, au întâlnit rezistenţe sângeroase în regiunea cotelor 994 şi 1082.Atacate pe la vest de Btl.(Batalionul 16 Vt. Vânători de) Munte şi pe la est de Batalionul 10 Vt. Vânători de) Munte ,toate rezistenţele inamice au fost respinse şi până în după amiaza zilei,înălţimile au fost cucerite.(...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.125.

XXIX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septembrie 1944

Timp frumos.

Conform ordinului Grupului 5 V(ânători) Munte, Batalionul se deplasează în cursul dimineţii şi ocupă cotele 932/ la Burul/,830/La Copaci/ şi 1062, unde rămâne până în ziua de 25 septembrie 1944.

Nici în această zi batalionul nu are nici (un) om pierdere.

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.174.

XXX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 10 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septembrie 1944

În urma recunoaşterilor făcute de slt. Ionescu şi slt. Radu spre D. Frasului şi D. Cirgalaul Mare, în zilele anterioare, cum şi în urma informaţiilor de la 2 civili fugiţi printre linii, se constată că inamicul se organizează pe pantele de s(ud) ale Dealului Cararii şi D.Mustii.

Se primeşte la ora 7, ordin de atac. Batalionul va ataca D. Mustii şi D. Cărării cu cotele: 1082,1092, 1032,1035.

Plotonul Serg. Maj. Silaghi Fabian, coboară spre Valea Ierii, trece şoseaua nevăzut şi va cuceri cota 1062. Ajungerea pe obiectiv, semnalată printr-o rachetă albă. Urcatul şi hăţişul face marşul anevoios.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

La ora 11, Serg. Maj. Silaghi, cucereşte cota 1062. La această oră, atacă pentru a cuceri cota 1092, plotonul slt. Radu. Este observat de inamic şi primeşte focuri. Se încearcă o manevrare a cotei cu plotonul serg. maj. Vulpe şi slt. Verbanschi.
Brandturile batalionului face (fac) o concentrare puternică de foc. Inamicul cedează. Slt. Ionescu curăţă înălţimea cu cota 1092, Slt. Radu ocupă cota 1082. Compania 2-a, cota 1032, iar compania 1-a cota 1035. Plotonul slt. Man, a fost trimis să facă siguranţa batalionului pe dreapta spre cota 932. Un prizonier declară că acel drum este minat. Slt. Manu şi 3 soldaţi sunt răniţi de mine. În drum spre postul de prim ajutor, căruciorul calcă pe o mină plasată pe serpentina şoselei, spre Valea Ierii. Este omorât.
Astfel, batalionul în ziua de 24 septembrie 1944, reuşeşte ca la căderea serii să fie stăpân pe obiectivul ordonat.
La acest succes a ajutat şi Batalionul 16 V. Munte, care a manevrat satul Valea Ierii pe la s(ud)-v(est) şi înălţimile D. Plopilor, făcând să cedeze rezistenţele inamice de pe D. Cărării.
Prizonieri: 6 unguri şi 3 germani
Capturi: 2 arme automate
Pierderi: 1 ofiţer mort/slt. Man Grigore/,3 soldaţi morţi,22 soldaţi răniţi.
Timpul schimbător.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 150 dos, nr.14, f.13-14.

XXXI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septembrie 1944

Se primeşte ordin ca batalionul să se pună în mişcare pentru a ocupa cota 1082.
La ora 12, se ocupă şi se organizează poziţia.
Deoarece inamicul de pe D. Plopilor era prea bine organizat la teren şi Bat(alionul) 10 Vt. Mte(Munte) care ataca de front, nu putea ocupa obiectivul fără pierderi grele, se ordonă batalionului să atace de flanc inamicul de pe Dealul Plopilor. Comp(ania)2-a sprijinită de aruncătoare şi mitraliere atacă viguros inamicul şi ocupă D. Plopilor. După această operaţiune, batalionul trece în rezerva Grupului, rămânând peste noapte la grupul de case vest D. Plopilor.
Pierderi: 1 trupă mort şi 4 trupă răniţi.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Maior Emil Scridon Cpt. Ion Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.190

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXXII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septembrie 1944

Conf. ord(inului) primit la ora 1 noaptea, Divizionul care se găsea în poziţie cu ambele baterii de aruncătoare pe Valea Hudii/3km, vest cota 602/ şi cu observator la cota 1077. Divizionul după ce se regrupează se deplasează către Valea Ierii. Misiunea Divizionului este de a sprijini acţiunea Bat(alioanelor)9, 10,16 V(ânători de).M(Munte). Deoarece ordinul de operaţii sosise târziu iar Batalioanele se găseau pe munte în dispozitiv la 6 km, departe de division şi prin faptul că divizionul nu putea trece peste munţi, conf. ord. verbal al D-lui Comandant al Grupului 5 V(ânători) M(unte),legăturile urmau să se facă cu infanteria astfel: cu Bat(alionul)9V.M. la orele 7,00 dimineaţa la cotul şoselei dinspre Valea Ierii, s(ud)-v(est) cota 999 iar cu bat(alionul) 10 V.M. pe şoseaua Valea Ierii la coborârea pantelor Dealului Frasul cota 1053. Bateria 1-a a fost instalată în regiunea 8oo m., s(ud)-v(est) cota 900, din Bat(alionul) 9 V(ânători) M(unte) nu era nimeni acolo. Bateria 2-a a fost instalată lângă şosea unde încep serpentinele către cota 994. Bateria 1-a sprijină Bat(alionul) 9 V.M. şi are observatorul pe memelonul 1 km.,n(ord)-v(est) cota 999. Bateria 2-a sprijină Batalionul 10 şi 16 V.M. Se execută trageri pe obictivele din zona Hasdate, Capul Dealului.

Consum de muniţii:148 lovituri.

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.8

XXXIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 septembrie 1944

(...) La ora 07,00 situaţia artileriei pe Corpuri de Armată şi Divizii este:

Corpul 6 Armată

1.Divizia 7 Infanterie

- 2 T.75FF – R.4 Art.
- 2 T.75FF – R.4 Art

2.Divizia 7 Infanterie

- 1Bat.4 T 75 – R.35 Art.
- 1 secţie 2 T.75, 5SK – Div.5 T.M-te.

3.Divizia 20 Infanterie

- 1Bat.3T.75 – R.39 Art.
- 1Bat.4 T 75 – R.40 A.

Artilerie de Întărire

- 2Bat.4 T 105 – R.6 A.G..
- 1 Bat.5 Ob.150.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Corpul Motomecanizat (...)
(...) La ora 19,15, se raportează M. St. M., cu Nr.307.228: Am onoarea a raporta că Armata 4-a a fost informată că, părţi din M(arile) U(nităţi) române ce au acţionat în Moldova se găsesc în prezent în regiunea SOVATA- Reghin, unde luptă împreună cu Armata 7-a ROSIE DE GARDĂ. Pe baza acestor informaţiuni ne-am adresat Grupului de Armate Trofimenco şi îl rugam a face demersurile necesare pentru a se aduce aceste unităţi în dispozitivul ARMATEI 1-a ROMÂNE.
Grupului de Armate Trofimenco ne-a răspuns că această chestiune nu poate fi rezolvată decât de Domnul Mareşal Malinovschi, care are sediul la Bucureşti.
În consecinţă, Vă rugăm să binevoiţi a interveni pe lângă Domnul Mareşal Malinovschi, ca M(arile) U(nităţi) române ce luptă în regiunea Reghin/circa 7.000 oameni/ să fie puse de urgenţă la dispoziţia Armatei –a, pentru a fi contopite cu părţile lor aflate deja în compunerea actuală a armatei şi mări astfel forţa combativă a Armatei 4-a.
Comandantul Armatei 4-a
General de C.A./ss./ Gh. Avramescu
(...)
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4 dos, nr.222, f.300-305

XXXIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944
25 septembrie 1944
(...) Escadrila 2 Recunoaştere:4 misiuni recunoaştere fotografice(...)
Avioane (i)eşite= 106
Bombe lansate= 18,91 tone
(...) Activitatea Regimentului 6 A.A. – C.S. Balomir.
La orele 14,00, Bateria 29 Vickers şi Bat.10 Vickers au deschis focul asupra unui avion german de tipul Ju 88 trăgând 17 lovituri.
Avionul a zburat deasupra Aerodromului la altitudine 6000 m. venind din direcţia 1-7.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359, dos, nr.18, f.98-102.

XXXV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944
Ziua de 25 septembrie 1944
(...)II.Operaţiuni:
1. Btl.(Batalioanele15 şi 16 Vt. Munte a curăţit pădurea vest Litenii de Sus, cu o companie care apoi a ocupat liziera de est a pădurii, având dreapta la cota 794.(...).
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.130.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXXVI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 septembrie 1944

Timp variabil.

La orele 11,30, batalionul intră în subordinele Grupului 4 V. Munte, Colonel Vlădescu, care ordonă schimbarea Batalionului 1/281 Rus, de pe cota 999. Această cotă este ocupată de Compania 2-a Locot. Grecescu, în legătură la dreapta cu Batalionului 15 V(ânători) M(unte).

Se trimit patrule de recunoaştere în satul Hăşdate, care la înapoiere raportează că satul este ocupat de inamic.

La ora 17 batalionul atacă simultan cu unităţile Ruse din dreapta, fiind încadrat la dreapta de una companie din batalionul 15 V(ânători) M(unte) iar la stânga de Batalionul 10 V(ânători) M(unte), pe direcţia: cota 999,820, cota 541 nord-est Finişel (...).

Atacul a fost sprijinit de artileria rusă şi de o secţie Aruncătoare 120 mm şi de brandturile noastre, că la orele 18,50, companiile şi-au atins obiectivul.

În cursul atacului se capturează una puşcă anticar ungurească cal(ibrul) 20 mm.

Batalionul nu are nici o pierdere în oameni sau materiale.

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.174.

XXXVII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 10 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 septembrie 1944

La ora 9 se trimit patrule către cota 895/ Pădurea Aurie/şi cota894. Două maşini blindate, au înaintat pe şoseaua Finişel-Valea Ierii şi în dreptul cotei 965/cotul şoselei/surprind plotonul slt. Radu, deschizând foc asupra lui. Nu-i produce nici o pierdere, întrucât se adăposteşte în vale.

Aruncătoarele de 120 şi 81,4 mm bat această şosea. Autoblindatele se retrag spre satul Finişel. Batalionul 9 V(ânători) Munte, din dreapta cucereşte D. Capului 820.

Compania 1-a face legătura cu Batalionul 9 V(ânători) Munte, cu un ploton la cota 808.

Patrulele trimise în recunoaştere s-au reîntors. Cotele 894 şi 895 sunt libere.

Compania 2-a stăpâneşte cota 894, cu un ploton.

Pierderi: 2 răniţi, trupă.

În noaptea aceasta sosesc completările de la Haţeg. Compania cercetare şi Compania 3-a puşcaşi cu 6 ofiţeri+12 subofiţeri şi 340 trupă cu 2 mitr(aliere), (?) arme, 18 puşti mitr(aliere), 8 căruţe, 38 cai.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cu acest efectiv, batalionul se încadrează şi organizează normal, conform tabelei 1012.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 150 dos, nr.14, f.14.

XXXVIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944
25 septembrie 1944
La ora 7,Batalionul se pune în mişcare cu destinaţia V. Ierii, unde cantonează, Batalionul execută program administrativ.
La ora 15,30, se primeşte ordin ca batalionul să fie gata de mişcare.
La ora 18, batalionul se pune în marş şi la ora 20,30 ajunge la Buru/cota 932/. Se ia dispozitiv articulat şi gata de intervenţie/schiţa/.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Cpt. Ion Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.190

XXXIX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944
25 septembrie 1944
Aceleaşi poziţii de baterii. Bateria 1-a execută trageri pe cota 820 şi mamelonul de la est de această cotă, pe poziţiile inamice. Consum muniţii: 32 lovituri. În timpul zilei sunt răniţi prin explozia unei mine 2 dintre ostaşii Divizionului, care coborau de la observator
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.8

XXXX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944
26 septembrie 1944
(...) Până la ora 15,00, după Raportul operativ nr.307.268/944, operaţiunile s-au desfăşurat astfel:
I. În cursul dimineţii de 26 septembrie M.U. ale Armatei 4-a au pregătit reluarea atacului (...).
II. Activitatea pe sectoare
a. La Corpul de Munte, nimic deosebit de semnalat.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

b. La Corpul 2 Armată, cercetare de luptă a descoperit pe malul de nord al Mureşului între Sânmarghita şi cota 429 câteva arme automate şi mişcări de fracţiuni de infanterie. Plaja de la Chirileu este minată.

c. La Corpul Motomecanizat, un contraatac dat la ora 10,20 cu circa o companie dinspre Pd. nord cotele 435-417 şi cota 463 a fost respins (...).

d. Corpul 6 Armată, în cursul nopţii câte o încercare de incursiune la Cuciul şi Viişoara au fost respinse. Pe restul frontului până la această oră nimic de semnalat.

III. Activitatea aviaţiei proprii

Două avioane de recunoaştere au zburat între orele 08,00 şi 08,30 deasupra liniei de luptă a Corpului de Munte.

IV. Activitatea artileriei inamice: (...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4 dos, nr.222, f.321-322.

XXXXI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 septembrie 1944

I.ACTIVITATEA OPERATIVĂ ŞI REZULTATELE OBŢINUTE

a. Aviaţia(...)

II.ORDINE DATE PENTRU ZIUA DE 27 SEPT.1944

S-a dat ordinul de operaţii nr.19, pentru ziua de 27 septembrie 1944, care prevede:

1. Situaţia terestră:

a. În vest, trupele noastre şi aliate continuând înaintarea, au ajuns pe liniile: Hidişeul de Sus şi Jos, Ceica, Forsig (Bocsig), Talpoş, Belfir, Sepreuşi, Zerind, Varşand, Kateghihaza, Sân Martin, Macea, Curtici, Marczihani, Turin, Pecica, Mureş, Nădlac, Apatfolva, Cenadul mare, Sânicolaul Mare, Pesac, Sandra, Biled, Becikerecul Mic, Şag, Pecicul (Peciul) Nou, Giulvăr (Giulvaz), Fedor, Dolant, Banloc, Denta, Borlovenii Noi, Cota 1112.

b. În nord, trupele noastre au cucerit Turda şi înălţimile imediat nord Turda.

2.Situaţia aeriană: neschimbată.

3.Misiunea Corpului 1 Aerian: cea cunoscută

4.Misiunea unităţilor: (...)

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.103.

XXXXII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 8 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 septembrie 1944

I. Situaţia: Schiţa nr.18.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

II. Operaţiuni:
1. Pentru ziua de 26 septemvrie (septembrie) erau prevăzute acţiuni locale pentru îmbunătăţirea bazelor de plecare în vederea unui atac.
2. La ora 14,00, inamicul atacă în forţă iar compania din Batalionul 15 este nevoită să se retragă la sud de Hajdat.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 148 dos, nr.5, f.24.

XXXXIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 septembrie 1944
Ploaie şi ceaţă groasă. Vizibilitate 10 m. În dimineaţa zilei către orele 9, Compania 2-1 Locot. Gruescu, care se găsea pe cota 820 a fost atacată de patrulele inamice, care au fost respinse cu uşurinţă. După cca.,1/2 oră, din nou a fost atacată puternic de forţe superioare, fiind bătută de focuri puternice de branduri, puşti anticar şi mitraliere. Cu toată îndârjirea inamicului de a cuceri cota, atacul lor a fost respins şi de data aceasta.
La orele 15,30, după o pregătire puternică de artilerie, branduri şi puşti A.C., inamicul porneşte din nou pentru a tria oară la atac, de data aceasta atacând din flancuri şi din faţă, fiind favorizaţi de ceaţa groasă ce domină întreaga regiune.
Compania de Cercetare Slt. Păunescu, de asemenea a fost atacată din flanc şi faţă, simultan cu atacul dat asupra Comp(aniei) a –1.
Inamicul fiind favorizat de ceaţa groasă s-a infiltrat între Compania 2-a locot. Grecescu şi Compania din Batalionul 15, ce se găsea la dreapta Comp(aniei) Lt. Grecescu, însă mult mai în urmă.
Fiind atacată de forţe superioare inamice şi din trei părţi deodată, cu toată rezistenţa înverşunată ce-a opus, Compania Lt. Grecescu, a fost nevoită să se replieze către Compania din Batalionul 15 V. Munte, care şi ea la rândul ei fiind atacată puternic de inamic, s-a repliat spre dreapta. Faţă de situaţia creată, se trimite imediat Plotonul de pionieri Serg. maj. Vlad Alexandru sub comanda căpitanului Toma Alexandru pentru restabilirea poziţiei pierdute.
Căpitanul Toma Alexandru reuşeşte să regrupeze Compania Locot. Grecescu la P.C.Batal.15 V. Munte şi împreună cu Plotonul de Pionieri porneşte pentru a contraataca inamicul ce pătrunsese în satul Hăşdate. În mijlocul satului, luând contactul cu inamicul care era masat în partea de nord a satului şi fiind din nou atacat din flancul stâng şi faţă cu puternice forţe, compania a fost nevoită să se replieze din nou către P.C. Batal. 15.V.Munte.
Simultan cu acest atac, se dezlănţuie şi atacul şi asupra Companiei de Cercetare slt. Păunescu, care de asemenea este lovit din 3 părţi şi faţă de superioritatea

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

inamicului şi a focului dezlănţuit, este nevoit să se replieze spre sud-vest/schiţa nr.15. La acest atac, Batalionul are următoarele pierderi:
Trupă: Morţi 15; răniţi 25; dispăruţi 7.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.174-177.

XXXXIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 10 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944
26 septembrie 1944
Batalionul are misiunea de a ocupa Pădurea Aurie – cota 895, în legătură cu Batalionul 9 V. Munte, la est /dreapta/, care trebuia să ajungă la nord de satul Finişel.
Plotonul slt. Ionescu, întărit cu 2 puşti mitralieră uşoare germane, va merge până la cota 1180,C. apoi către cota 895, pe care va stăpâni-o.
Plotonul slt. Dobrici, întărit cu 2 puşti mitralieră uşoare germane, va cuceri botul de deal, imediat sub cota 895, asigurând spatele plotonului slt. Ionescu.
La ora 9,30, situaţia batalionului era următoarea: Compania 1-a, pe cota 1035, cu un ploton pe cota 808, Compania 2-a pe cota 1032, cu un ploton pe cota 894 şi un ploton pe cota 1082 slt. Radu/.
Plotonul Pionieri şi P.C. Batal. pe cota 1092/schiţa/. Două aruncătoare 81,4 (mm) v(est) cota 1092; 2 aruncătoare est cota 1092. O grupă de mitraliere la lotonul slt. Radu. Slt. Dobrică, raportează că a întâlnit inamic/3 arme automate/ la cotul drumului/965/.
Serg. Maj. Păun este atacat la grenadă pe cota 808. Poziţia este menţinută.
În sectorul Batal(ionului) 9 V. Munte, inamicul contraatacă puternic şi repetat. Timpul ceţos şi polios.
Pierderi:1 subofiţer rănit: Serg. Maj. Păun Marin; 3 soldaţi răniţi. O puşcă mitralieră distrusă.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 150 dos, nr.14, f.16.

XXXXV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944
26 septembrie 1944
Batalionul în aceeaşi situaţie şi în acelaşi dispozitiv.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Maior Emil Scridon Cpt. Ion Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.191

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXXXVI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 septembrie 1944

Aceleaşi poziţii de baterii. Ceaţa groasă care a domnit aproape tot timpul zilei, a făcut observarea aproape imposibilă. Divizionul a executat trageri pe mamelonul est de cota 820, unde inamicul contraatacă. Comp(ania) 2-a din Bat(alionul) 9 V.M. instalată pe aceste înălţimi. Bateria 1-a nu a putut executa trageri deoarece legăturile telefonice au fost distruse. Către ora 19, inamicul dă un nou contraatac respingând infanteria noastră/Comp. Cercetare/ ce se află pe cota 820.

Consum muniţii: 62 lovituri.

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.8.

XXXXVII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI APĂRĂRII PASIVE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 septemvrie(septembrie) 1944

(...) JUDEŢUL ARAD

La orele 20,45, un avion inamic a lansat 6 bombe în oraşul Arad, la fabrica Astra (...)

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 366 dos, nr.2, f.147.

XXXXVIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

24 septembrie 1944

(...) ORDINE DATE PENTRU ZIUA DE 28 SEPT.1944:

S-a dat Ordinul de operaţii nr.20, din ziua de 27 sept. pentru ziua de 28 sept.1944, care prevede:

1.Situaţia terestră:

a. În vest: Trupele noastre şi aliate în înaintare au ajuns pe linia: Burda, Meziad, Tasad, Alparea, Mierlău, Osand/exclusiv Tinca/, Crişul Negru până la Tămaşda/exclusiv/, Giula /Gyula), Ketefyhaza, Batonia, Peregul Mic, Csand, Palota, Foldesk, Mako, Sânnicolul Mare, Şandra, Biled, Becicherecul Mic, Săcălaz, Utvin, Part(a), Giulvăz, Gad, Dolat, Banloc, Denta, Bicşa Română.

b. În nord: situaţia neschimbată

2.Situaţia aeriană: neschimbată

3.Misiunea Corpului 1 Aerian:cea cunoscută.

4. Misiunea unităţilor: (...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.105.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXXXIX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

Ziua de 27 septembrie 1944

P(unct de) C(omandă): Băişoara.

(...) II. Operaţiuni:

1.La ora 8,30, potrivit noii misiuni fixată de Corpul 35 Armată Rus/Nr.679,680-dosar 31/211/,Divizia a dat următorul ordin verbal, confirmat apoi în scris(...):

Ordin de operaţii Nr.33

1.Divizia 2.a Munte continuă atacul în direcţia generală nord, asigurând stânga Corpului 35 Rus. Limita din dreapta a Diviziei 2 Munte: Băişoara-Litenii de Sus – Saradisla – Vlaha - Lunca de Sus/ toate la Divizia 2 Munte/(...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.137.

L

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 septembrie 1944

Ploaia şi ceaţă.

Conform ordinului Grupului 4 V. Munte, urma ca batalionul să contraatace la orele 9, pentru a recuceri poziţiile pierdute, din cauza timpului nefavorabil, contraatacul se amână.

Batalionul se găseşte în dispozitivul următor (...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.177

LI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 10 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 septembrie 1944

Batalionul trebuie să atace spre liziera de v(est) a satului Finişel. Timpul ploios. Temperatura scăzută.

Două maşini blindate inamice, au apărut în cotul şoselei cota 731, fiind însoţite de 2 grupe de puşcaşi. Deschid foc asupra plutonului slt. Verbanschi, 500 m.,s(ud)cota 894,circa 2 plotoane inamice au pătruns între cotele 894 şi 808.

Batalionul n-are nici o rezervă.

Se face o concentrare puternică de aruncătoare pe şosea, la cotul drumului/cota 731/.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Compania Cercetare şi Compania 3-a sosite de la P(artea) S(edentară) intră în dispozitiv şi salvează situaţia batalionului. Se duce o luptă dârză şi schimbătoare. Trec în linia 1-a cele două companii noi sosite iar Compania 1-a şi a 2-a se grupează şi reorganizează.
Informaţii arată că inamicul ca contraataca din nou.
Pierderi: trupă 3 morţi, 6 răniţi, 4 dispăruţi.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 150 dos, nr.14, f.16

LII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 15 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944
27 septembrie 1944
Timp cu ploaie şi vânt rece.
Pe întreg sectorul nici o schimbare.
S-a primit ordinul de atac N0.11 pentru ziua de 28 septembrie când sub sprijinul a numeroase guri de foc se va dezlănţui atacul general. Pierderi: nimic.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 156 dos, nr.1, f.251

LIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944
27 septembrie 1944
Batalionul în aceiaşi situaţie şi în acelaşi dispozitiv. Au sosit de la P(artea) S(edentară) Haţeg,Compania Cercetări, Compania 3-a, 112 oameni pentru Compania Armament Greu şi 15 oameni pentru Compania comandă. Plotonul călăreţi a rămas la dispoziţia grupului 5 V(ânători) Munte.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Maior Emil Scridon Cpt. Ion Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.191

LIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944
27 septembrie 1944
Aceleaşi poziţii de artilerie. Misiunea de a sprijini atacul infanteriei până în faţa liniilor Dealul Sasului/cota 880, cota 759, satul Finişel/ care constituie obiectivul Bat(alionului) 10 V.M. Bateria 1-a este trecută în sprijinul Grupului 4 V.M. ce atacă iniţial pe direcţia Finişel - Stolna. Divizionul execută trageri pe cota 820,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

deoarece pe această creastă se vede multă mişcare a trupelor inamice. Se execută trageri de oprire pe viroagele vest cota 808 şi în zona cotei 788 oarecum şi de-a lungul Văii Finişelului. La ora 18,30, se execută trageri în plin, pe cota 820. Consum de muniţie: 94 lovituri. Pierderi: nimic.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.8

LV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

27 septembrie 1944

(...) III. Activitatea aviaţiei

În sectorul Armatei 4-a a zburat numai aviaţia de observaţie. S-a executat o singură misiune din cauza plafonului (...).
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4 dos, nr.222, f.351

LVI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 4 ARMATĂ ROMÂN, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 septemvrie (septembrie) 1944

(...) I. ORDINE PRIMITE

În cursul nopţii de 27/28 sept.1944 se primeşte ordinul Marelui Stat Major nr.680.547/1944 care prevede următoarele:

1.C(orpul) 4 A(rmată) va lua sub comandă va lua sub comandă Diviziile 2,4,5 şi 15 Inf(anterie) aflate în prezent sub ordinele C(orpul) 3 A(rmată).

2.Ulterior C.4 A., având în subordine numai Diviziile 2 şi 4 Inf(anterie) cu organizarea şi dotarea completă, după Instrucţiunea Marelui Stat Major, secţia I-a şi IV-a este destinat a intra în compunerea forţelor române de intervenţie în lupta contra Ungariei şi Germaniei, prevăzute la art.1 din convenţia de armistiţiu.

Organizarea şi dotarea acestor două divizii va trebui să fie gata cel mai târziu la 15 oct.1944, ora 24.

3.Către 8 oct.1944, după ordinele ce va primi de la Comandamentul Sovietic, C(orpul) 4 A(rmată) se va deplasa cu cele două divizii în zona Timişoara, unde va intra sub ordinele Armatei I-a.

4.Cu începere de la 16 oct.1944, ora 0,00, Div(iziile) 5 şi 15 Inf(anterie) rămân pe loc la dispoziţia Marelui Stat Major(...).
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 339 dos, nr.150, f.73

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LVII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

27 septembrie 1944

Din cauza timpului nefavorabil, nici o unitate de aviaţie nu a executat misiuni.

(...) II.ORDINE DATE PENTRU ZIUA DE 29 SEPT.1944:

S-a dat Escadrilei 2 Recunoaştere, Ord(inul) de recunoaştere nr.14, pentru ziua de 29 sept. a. c., care prevede:

Misiunea neschimbată.

Aviaţia de luptă

S-a dat ordinul de operaţii nr.21, pentru ziua de 29 sept. a. c., care prevede:

1.Situaţia terestră:

c. În vest: trupele noastre şi aliate în înaintare au ajuns cu primele elemente până pe linia: Oradea mare/exclusiv/, Palota, Topolni/ exclusiv/ Salonta/ exclusiv/, Tîmaşda, Gyulvari, Elek, Reverkes, Battonia, Csan Adpalonta/exclusiv/, Foldeak, Mako, Sânnicolul (1) German, Saravale Mare, Sânpetru Nou, Săcălaz, Utvin, Part(a), Cebza, Ghilad, Banloc, Detta(Deta).

d. În nord: situaţia neschimbată

2.Situaţia aeriană: neschimbată

3.Misiunea Corpului 1 Aerian:cea cunoscută.

4. Misiunea unităţilor: (...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.106-107.

LVIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

Ziua de 28 septembrie 1944

P(unct de) C(omandă): Băişoara.

I. Situaţia în dimineaţa zilei: Schiţa nr.19.

(...) II. Operaţiuni:

1.La ora 12,30, Corpul 35 Armată Rus, ordonă telefonic: Divizia 2 Munte va îndeplini misiunea anterioară: cucerirea regiunii Finişel şi a înălţimii cu cota 673/nord-est Hajdate/.Ordinele date de divizie/telefonic/(...).

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.141.

LIX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICA A DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 septembrie 1944

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ploaie şi ceaţă. Batalionul se găseşte în dispozitivul următor(...)
La orele 13, Compania 2-a este schimbată de pe poziţie de Compania de Cercetare şi trece în rezerva batalionului, pe pantele est cota 1062.
În cursul zilei soseşte Compania de marş de la P.S., ofiţerii şi subofiţerii fiind repartizaţi imediat la companii. Soseşte de asemenea echipament de iarnă şi bocanci care se dau la trupă.
La orele 14, conform ordinului Diviziei 2-a Munte, este depăşit Batalionul 16.V.Munte şi trece în rezerva Diviziei 2-a, rămânând mai departe în acelaşi dispozitiv, cu misiunea de a-l urma pe Bat(alionul) 16.V.Munte la 1 km., ţinându-se gata a interveni fie înspre Finişel, fie înspre Sărădisla.
În cursul zilei activitatea mai pronunţată de branduri din partea inamicului. Batalionul are 2 răniţi.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.177-179.

LX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 10 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 septembrie 1944
Ceaţa se ridică. Slt Radu identifică de pe cota 808: o companie inamică la cota 666/s.v. Finişel/, la cota 591, 2 arunc(ătoare), o baterie de tunuri la Vlaha şi un tun la Savladiale. O grupă din Compania 2-a a fost trimisă patrulă de cercetare la cota 786.
La ora 14 batalionul primeşte ordin de atac. Obiectiv:Pădurea Aurie. Cota 895.
Compania 3-a rămâne pe cota 1032, pentru a face legătura cu Batal(ionul) 16 V. Munte la e(st)/dreapta/şi înaintează pe măsură ce Batal(ionul) 16 V. Munte progresează.
Plotonul slt. Ionescu se găseşte pe cota 894. Restul batalionului manevrează pe la Cere, către obiectiv.
În dreptul cotei 1082, inamicul a deschis foc, cu aruncătoarele şi artileria. Tirul artileriei este précis.
Compania Cercetare coboară pe valea Finişel, pe care o interceptează. Batalionul ajunge cu rezerva sa pe cota 895. Plotonul slt. Ionescu este atacat puternic de inamic. Înaintarea este greoaie. Forţele inamice sunt puternice şi bine îngropate la teren.
Pierderi: ofiţeri: Slt. Cristu Victor, rănit;
trupă 3 morţi, 24 răniţi,
o puşcă mitralieră distrusă
Capturi: 2 prizonieri.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 150 dos, nr.14, f.17

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LXI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944
28 septembrie 1944

Din ordinul Div(iziei) 2-a Mte (Munte), la ora 16 se atacă inamicul de pe cota 820/n(ord)-
v(est) comuna Hasdate/. Batalionul atacă în dispozitivul: Compania1-2 şi 3 în linia 1-1 iar Compania de Cercetare plus un pluton mitraliere în rezervă.
Inamicul bine organizat la teren pe cota 820 şi nord 820,dispune de multe arme automate. Barajul de aruncătoare, artilerie şi (a) armelor automate operesc comp. pentru un moment. Prin manevra Companiei 3-a se reuşeşte ca la ora 20 inamicul să fie dat peste cap şi ocupată poziţia, respective obiectivul ordonat/schiţa nr.5/. În această luptă, ofiţerii, subofiţerii şi trupa batalionului au dat dovadă de multă energie, pricepere şi spirit de sacrificiu. Companiile se organizează la teren şi împing patrule înaintate pentru siguranţă.
Pierderi: 1 ofiţer rănit/slt. rez. Mărgineanu Paul/,evacuat; 1 ofiţer/slt. Frangopol Gh./rănit neevacuat;1 trupă mort, şi 13 trupă răniţi.
Capturi:5 mitraliere, 4 P(uşti) Mitraliere, 1 Brandt, multă muniţie de tot felul.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Maior Emil Scridon Cpt. Ion Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.191

LXII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944
28 septembrie 1944

Se reia acţiunea din ziua precedentă; poziţii de artilerie aceleaşi ca în ziua precedentă. După cucerirea cotei 820,673, Divizionul primeşte misiunea de a deplasa o baterie în zona Litenii de Sus pentru sprijinul Grupului 4 V.M. ce atacă pe direcţia Saradisla-Finişel. Prin ord(inul) 5886, Bateria 1-a care este în sprijinul Grupului 4 V.M., primeşte tabloul cu obiectivele de bătut. Se trage pe organizaţiunile inamice şi un tun anticar ce se găsesc la cota 820 şi la liziera satului Finişel. Atacul infanteriei noastre progresează încet din cauza puternicei reacţiuni inamice şi a focului intens al artileriei inamice. Către ora 8 seara, cota 820 este cucerită.
Consum (de) muniţie:112 lovituri. Pierderi: nimic.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.8-9.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LXIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 septembrie 1944

(...) Până la ora 09,00, după Raportul operativ nr.307.420-/944, operaţiunile s-au desfăşurat astfel:

1.Pe timpul nopţii trageri de hărţuială, cercetare de luptă pe tot frontul Armatei 4-a executată de trupele proprii şi un atac inamic de noapte respins în sectorul Corpului Motomecanizat.

Frontul cu excepţia capului de pod al Corpului Motomecanizat este la sud de Mureş, în legătură cu armata 7-a Rusă care stăpâneşte malul de est. Reghiunl este ocupat de Armata 7-a.

2.Activitatea pe sectoare:(...).

Până la ora 16,00 după raportul operativ nr.307.445/-944,operaţiunile s-au desfăşurat astfel:

I. Armata 4-a a forţat în dimineaţa zilei Mureşul cu Corpul de Munte la sud-vest de Tg. Mureş. pe rest situaţia staţionară.

II. Activitatea pe sectoare(...)

VI. Acţiunea Corpului 6 Armată/sub comandă aliată/

La ora 05,00,Corpul 6 Armată stăpânea cu un battalion de la Divizia 18 Munte, D. Hudăilor, D. Titinu, între Sălaşuri şi pd. sud Urca iar cu un battalion cotele 487 şi 431 asigurând flancul şi spatele dispozitivului realizat în vederea acţiunii către Juriul de câmpie. Este în curs o acţiune pentru cucerirea înălţimilor sud şoseaua Viişoara-Taureni între Viişoara şi Valea Giurgedului.

VII. Timp ceţos, tendinţă spre ploaie.

VIII. Comunicaţiile neîmpietruite greu practicabile iar cele din sectorul Corpului de Munte în mare parte minate.

Comandantul Armatei 4-a

General de C.A./ss./ Gh. Avramescu

(...) Până la ora 20,00 după Raportul operativ nr.307.467/944 operaţiunile s-au desfăşurat astfel:

I. Armata 4-a a trecut cu dreapta Mureşul în zona nord-vest Tg. Mureş şi a atacat din capul de pod nord-est Iernut pentru îmbunătăţirea poziţiilor.

II. Desfăşurarea operaţiunilor pe sectoare.

(...) 4.La Corpul 6 Armată

Divizia 18 Munte a atacat cu două batalioane ale sale şi un batalion de la Divizia 7 infanterie pe creasta sud - Urca, cucerind linia cota 450/Titinul/,colţul sud Urca, creasta Copilaşul, cota 466, colţul sud-vest Viişoara. Inamicul a reacţionat cu foc/în special branduri/dinspre Urca şi Hogas 415. Un contraatac inamic/ două companii puşcaşi şi 3 care de luptă/dat asupra batalionului aflat pe coasta Grindului 497, a fost respins.

III. Aviaţia inamică a executat recunoaşteri în zona Corpului Motomecanizat.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

IV. Artileria inamică a fost mai activă în sectorul Corpului Motomecanizat, executând trageri de interdicţie pe comunicaţii în special în zona Cucerdea-Seulis.
V. La 29 IX 1944, ora 24,00, se va intra în noua organizare de comandament prevăzută în ordinul nr.307.440 din 20 IX.
VI. Buletin meteo: Cerul acoperit, temperatura în scădere.
VII. Starea comunicaţiilor: şoselele nepietruite impracticabile pentru mijloace auto.
Comandantul Armatei 4-a
General de C.A./ss./ Gh. Avramescu
(...)
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4 dos, nr.222, f.362-371

LXIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944
29 septembrie 1944

(...) Grupul 2 Vânătoare: 3 misiuni
Cu 6 avioane în 3 misiuni a executat recunoaştere meteo în zona Arad - Oradea-Huedin – Cluj - Turda.
4. Nici o luptă aeriană. Nici o victorie.(...)
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.108

LXV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944
Ziua de 29 septembrie 1944
P(unct de) C(omandă) Divizie: Băişoara.
I. Situaţia în dimineaţa zilei: Schiţa nr.19
II. operaţiuni:
1. În timpul nopţii, fracţiuni uşoare inamice au atacat compania din Btl(Batalionul) 10 Vt. (Vânători) Munte, aflată la est de cota 895, fără succes
La ora 6,00, compania din stânga Bt. (Batalionului) 16 Vt.(Vânători) Munte aflată pe mamelonul imediat vest cota 820, a fost bătută puternic cu focuri de arme automate şi branduri (...).
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.143.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LXVI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICA A DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 septembrie 1944

Batalionul 9 V(ânători) Munte se găseşte în acelaşi dispozitiv, ca rezervă a Diviziei 2-a Munte.

În cursul zilei, activitate de branduri din ambele părţi. Batalionul are 1 rănit.

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.179.

LXVII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 10 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 septembrie 1944

Batalionul pe obiectivul atins în ziua precedentă. Tunurile inamice şi un tun A(nti) T(anc) trag direct, la vedere. Cu un ploton inamicul încearcă un contraatac în sectorul Companiei Cercetare. Este oprit. Nu se progresează cu nimic.

Pierderi: trupă 2 morţi, 8 răniţi.

Timp schimbător

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 150 dos, nr.14, f.17

LXVIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

30 septembrie 1944

În noaptea de 28/28 inamicul execută trageri de hărţuială cu artileria.

Până la ora 17, acţiuni de patrule deoparte şi de alta. Inamicul execută bombardament intens cu aruncătoarele grele, artilerie şi tunuri A(nti) A(eriene) asupra dispozitivului nostru cât şi asupra vecinilor/schiţa/.

La ora 16,10, un avion de recunoaştere amic zboară deasupra poziţiilor inamice. A.A., inamică din Săvădisla trage asupra lui. La ora 17,15, inamicul după un bombardament intens de artilerie, aruncătoare şi A.A. trăgând razant, execută un contraatac asupra flancului drept al Companiei 3-a, unde este şi limita batalionului. Contraatacul este executat de 2 plotoane germane, inamicul reuşeşte să pună stăpânire pe mamelonul n(ord)-v(est) cota 620. Cele 2 grupe ale noastre care stăpâneau mamelonul se repliază. În timpul acestui contraatac inamicul caută să se strecoare şi la flancul stâng al Companiei 1-a de la V n(ord)-v(est) cota 820. Acest inamic, este oprit şi silit să dea înapoi, din cauza focului bine plasat al Companiei

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1-a. Inamicul continuă în sectorul Companiei 3-a cu şi mai multă înverşunare contraatacul căutând să rupă dispozitivul dar prin focul bine plasat al Companiei 3-a şi focul de flanc al Companiei 2-a de pe 820, nu mai poate progresa şi este oprit definitive. Schimbările (schimburile) de focuri de arme automate dintr-o parte şi alta se continuă până la ora 20, când aproape încetează, afară de bombardamentul de artilerie pe care inamicul îl continuă succesiv, atât în poziţia noastră cât şi a vecinilor.
La ora 22, se dă ordin Companiei 3-a să reocupe mamelonul pierdut. Acţiunea nu reuşeşte din cauza inamicului puternic şi bine organizat la teren.
Pierderi: 1 ofiţer rănit/Lt. rez. Covesan P./, rănit evacuat; 3 trupă morţi; 10 trupă răniţi.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Maior Emil Scridon Cpt. Ion Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.191-193

LXIX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944
29 septembrie 1944
Bateria 1-a are poziţii din ziua precedentă. Bateria 2-a ocupă poziţie pe Valea Finişelului. Bateria 1-a în sprijinul Grupului 5 V.M. Artileria imamică este foarte activă în tot cursul zilei, bătând în special zona observatoarelor, cota 999 şi 895.Divizionul execută trageri la cererea Bat(alionului) 16 V.M. în zona cotei 786 şi la vest de această cotă, unde, erau adunate trupe inamice. La cererea Bat(alionului) 15 V.M. se execută trageri în zona cotei 674. După amiază la ora 17, Bateria 1-a execută trageri de oprire înapoia cotei 820 şi pe înălţimile nord Hasdate de unde inamicul execută un contraatac. Bateria 2-a execută trageri pe liziera vest satul Finişel.
Consum de muniţii:65 lovituri. Pierderi: nimic.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.9.

LXX

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL COMANDAMENTULUI ARMATEI 4-a ROMÂNE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944
30 septembrie 1944
(...) Până la ora 20,00, după Raportul operativ nr.307.521-/944, operaţiunile s-au desfăşurat astfel:
I. Rezumatul operaţiunilor
În ziua de 30 septembrie 1944, Corpul de Munte a reluat atacul pe direcţia generală Berghia, Moineşti iar Corpul 2 Armată a executat acţiuni locale pentru îmbunătăţirea bazei de plecare.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

2.Activitatea pe sectoare:
(...). La Corpul 6 Armată/sub Comandament Aliat/:
a. În sectorul Diviziei 18 Munte, un atac inamic dat la ora 06,40 dinspre cota 455/D.Horgas/şi cota 466, Copilaşul către D. Hodăilor, cu circa 2 companii însoţite de 4 care de luptă a fost oprit. Un atac propriu dat la ora 11,00 spre cota 466 a fost oprit de inamic la 400 sud de cotă. Contraatacaţi de circa 1 batalion bine dotat cu armament automat şi 7 care de luptă, unităţile Diviziei 18 Munte au fost respinse la 2 km, nord-vest cota 431, pe baza de plecare. La ora 13,40, inamicul a reluat atacul/ cu un batalion şi 7 care/ pe D. Hodăilor şi cu circa 2 companii şi 3 care de luptă pe creasta sud Urca, respingând trupele Diviziei 18 Munte pe linia: drumul de care Sălaşul spre urca, 400 m.,sun pădurea urca, 1 km., nord-vest cota 431/D.Hodăilor/. La ora 15,30, inamicul a repetat atacul pe aceiaşi direcţie.
La ora 17,30, resturi din Batalionul 27,28,29 Vânători de Munte se menţineau la 500 metri nord- nord est cota 431 iar Batalionul 31 Vânători de Munte menţinea cota 487 Coasta Grândului.
Batalionul 30 Vânători de Munte se găseşte în poziţie la 1 km, vest cota 466 Copilaşul. Divizia 18 Munte a avut pierderi mari (...).
b.În sectorul Diviziei 7 Infanterie: (...).
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 4 dos, nr.222, f.384-389.

LXXI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL CORPULUI 1 AERIAN ROMÂN, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944
30 septembrie 1944
(...) Escadrila 12 Observaţie: 4 misiuni recunoaştere din vedere în zona Armatei IV-a.(...)
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 359 dos, nr.18, f.110.

LXXII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944
Ziua de 30 septembrie 1944
P(unct de) C(omandă) Divizie: Băişoara.
I. Situaţia în dimineaţa zilei: neschimbată
II. operaţiuni:/Schiţa nr.11/
1.Spre dimineaţa zilei/ la ora 3,00 inamicul a încercat să pătrundă în dispozitivul din Btl(Batalionul) 10 Vt.(Vânători) Munte, cu patrule, care însă au fost primite cu focuri de trupele noastre şi silite să se (...).
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 543 dos, nr.53, f.146.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LXXIII

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 9 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICA A DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 septembrie 1944

Nici o schimbare în dispozitivul batalionului. Activitate de brandturi din ambele părţi. În cursul zilei nu avem pierderi.

Comandantul Batalionului 9 V(ânători) Munte.

P(artea O(perativă)

Lt. Colonel Vasile Paraschivescu

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 149 dos, nr.1, f.179.

LXXIV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 10 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

Noaptea la ora 1,ungurii atacă Compania 3-a cu 2 plotoane. Către Compania de Cercetare infiltraţiuni inamice. Focul este viu de ambele părţi. Artileria inamică şi brandturile trag intens. Şase tancuri inamice au fost observate la ora 9,30, ieşind din satul Finişel spre v(est). Compania Cercetare a rămas pe loc deşi a avut multe pierderi. În sectorul Batalionului 8 V(ânători) Munte contraatacuri puternice. Se concentrează focul tuturor brandturilor asupra plotonului imediat n(ord)-v(est) Finişel, după care se atacă cu Compania Cercetare şi Compania 2-a. Se câştigă teren. Noaptea linişte.

Pierderi: 4 morţi, 18 răniţi,3 dispăruţi.

O puşcă mitralieră

Capturi: 3 prizonieri.

Timp schimbător.

Comandantul Bat.10 V. Munte Ofiţer redactor

Maior Dumitru Ovidiu Cpt. Ioniţa Nicolae

A.M.Ap.N., M.St.M., fond 150 dos, nr.14, f.17-19.

LXXV

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 16 VÂNĂTORI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30septembrie 1944

În noaptea de 29/30 septembrie 1944 inamicul a executat bombardament de artilerie şi aruncătoare asupra poziţiilor noastre şi vecinilor.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Batalionul se găseşte în acelaşi dispozitiv/schiţa. În cursul zilei, schimb de focuri. Din partea inamicului în tot cursul zilei, bombardament de hărţuială asupra întregii poziţii.
Pierderi: 1 trupă mort; 10 trupă răniţi.
Comandantul Bat.16 V. Munte Ofiţer cu operaţiile
Maior Emil Scridon Cpt. Ion Aştileanu
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 157 dos, nr.5, f.193

LXXVI

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL DIVIZIONULUI 4 TUNURI DE MUNTE DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 2 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944
Aceleaşi poziţii de artilerie. Divizionul sprijină aceleaşi unităţi ca şi în ziua precedentă. În cursul nopţii, artileria inamică a bătut cu mici întreruperi tot sectorul infanteriei. Din cauza terenului foarte accidentat nu se permite o înaintare a pieselor, poziţiile rămân obligate, cele din ajun. Se simte lipsa de muniţie şi în special a releurilor aşa încât se renunţă la sprijinul Bateriei 1-a în atacul ce urmează a-l da Batalionului 15 V(ânători de) M(unte). Bateria 1-a execută trageri pe liziera satului Finişel şi către cota 702.
Consum de muniţii: 42 lovituri.
Pierderi: nimic.
A.M.Ap.N., M.St.M., fond 597 dos, nr.3, f.99.

DOCUMENTS SUR LA PATICIPATION DE L'ARMEÈ ROUMANNE DANS LE SUD-OUEST DE LA TRANSILVANIE PENDANT LA DEUXIEME GUERRE MONDIALE, DU 21 AU 30 SEPTEMBRIE 1944

Résumé

On présente 76 différents extraitsdes documents militaries provenants de divers Journaux d'opération elaborós par de Grandes Unités et par de diverses unités de l'armée roumaine, impliquées dans les diverses operations militaries, dans le territoire de sud-ouest de la Transilvanie, entre le 21 et le 30 septembrie 1944.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERAŢII PRIVIND ACTIVITATEA ORGANIZAŢIILOR SIONISTE DIN ROMÂNIA ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Florin Stan

Problematica situaţiei evreilor din România în perioada celei de-a doua conflagraţii mondiale impune o responsabilitate aparte pe care cercetătorul perioadei trebuie să o manifeste pentru o întreagă colectivitate ameninţată în acei ani de acţiuni politice agresiv-antisemite. *„Soluţia finală" (die Endlösung)*, concepută de nazişti pentru exterminarea evreimii din Europa, nu a fost aplicată *ad litteram* în România aliată Axei. În acest cadru, împărtăşim punctul de vedere exprimat de unii istorici după care tendinţa judecării oricărei politici antisemite prin comparaţie cu *„soluţia finală"* nazistă reprezintă un mod greşit de abordare, trebuind să fie luate în calcul *„obiectivele din fiecare stadiu al politicilor antievreieşti, în context naţional şi internaţional"*[1]. Toate acestea în relaţie cu manifestările opţiunilor politice ale evreilor, care, fiind obligaţi la o politică a supravieţuirii[2], au subsumat, în general, majoritatea acţiunilor permise de acel timp intereselor distincte ale diverselor grupări sau tendinţe, care se erijau în reprezentantele intereselor generale ale obştii.

În privinţa sionismului, opţiune politică ce promova emigrarea şi întemeierea unui stat evreiesc, în România acelor ani au existat mai multe mişcări care au activat cu intensitate şi în clandestinitate[3], unele având însă acordul tacit al autorităţilor[4].

---

[1] Dalia Ofer, *Emigraţia şi imigraţia. Situaţia schimbătoare a evreilor români,* în *Exterminarea evreilor români şi ucraineni în perioada antonesciană* (editor Randolph L. Braham), Editura Hasefer, Bucureşti, 2002, p. 46.

[2] Florin Stan, *Consideraţii asupra opţiunilor politice ale evreilor din România în timpul celui de-al doilea război mondial,* în vol. *Partide politice şi minorităţi naţionale din România în secolul XX,* Editura Universităţii *„Lucian Blaga"*, Sibiu, 2006, p. 190.

[3] Lucian Nastasă (coordonator) Andreea Andreescu, Andrea Varga, *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945-1965),* Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2003, p. 35. Activitatea organizaţiilor sioniste din România a fost interzisă la 7 august 1942. Adresa secretarului general al Centralei Evreilor din România către Organizaţia Sionistă din România nr. 9532 din 7 august 1942 în care se preciza că Organizaţia Sionistă din România a fost dizolvată *„în conformitate cu dispoziţiunile primite de la Dl. Împuternicit al Guvernului"*, în volumul *Suferinţă... Rezistenţă... Eroism... Culegere de documente din istoria evreilor din România,* ediţie Teodor Wexler, Fundaţia *„Dr. W. Filderman"*, f.l., f. a., p. 14-15.

[4] Pentru activitatea sioniştilor români, pe larg în Teodor Wexler, Mihaela Popov, *Anchete şi procese uitate. 1945-1960. Documente.* Vol I-II, Fundaţia *„Dr. W. Filderman"*, f. l., f. a.; *Sionişti sub anchetă. A. L. Zissu, declaraţii, confruntări, interogatorii. 10 mai 1951-1 martie 1952,* Edart-FFP, Bucureşti, 1993; Itzhak Artzi, *Biografia unui sionist,* Editura Hasefer, Bucureşti, 1999; Efraim Ofir, *The Zionist Movement in Romania during the Second World War (1938-1944)*, Jerusalem, 1984.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Mişu Benvenisti, unul dintre liderii sioniştilor români[5], a arătat după război, în cadrul unor anchete desfăşurate de către organele Securităţii, că după venirea la putere a guvernului Ion Antonescu, organizaţiile sioniste existau legal, având ca preşedinte al Comitetului Executiv pe avocatul Leon Mizrachi, emigrat în Palestina în anul 1941, după care el însuşi a devenit preşedinte al acestui important organism evreiesc. Poziţia grupărilor sioniste faţă de regimul antonescian a fost aceea de negare a lui, urmărind însă obţinerea dreptului la emigrare şi la pregătirea tehnică a tinerilor în vederea emigrării.

Prin adresa nr. 2.336 din 7 august 1941, Mişu Benvenisti s-a adresat autorităţilor în calitatea sa de preşedinte al Biroului Central al Organizaţiei Sioniste din România, solicitând scutirea de la rechiziţia de lucru a conducătorilor subcentrului sionist regional Timişoara: Reiter Carol, Auschner Victor, dr. Naschitz Stefan, Weiss Ludovic, Klein Armand, Auschner Ernest şi Weiser Sebastian, invocând adresa nr. 30.256 din 27 mai 1941 primită din partea Ministerului de Interne, Direcţiunea Generală a Poliţiei care aprecia rezultatele însemnate obţinute *„de către Organizaţia noastră pe tărâmul emigrării evreeşti"*. Se sublinia că îndeplinirea activităţii sioniste, de o *„deosebită răspundere şi importanţă pentru interesele superioare de Stat, necesită o muncă asiduă şi de la zi la zi de organizare, de pregătire cât şi de îndrumare"*. Astfel, *„dacă conducătorii subcentrului nostru din Timişoara ar fi împiedicaţi prin chemarea la lucru de la această activitate, rezultatul ar fi imediata paralizare totală a activităţii noastre în întreaga Transilvanie"*[6].

În privinţa relaţiilor dintre Organizaţia Sionistă şi Centrala Evreilor, aceasta s-a limitat la o activitate culturală şi de asistenţă[7]. În legătură cu atitudinea Organizaţiei Sioniste faţă de războiul antisovietic, M. Benvenisti a subliniat: *„În*

[5] Mişu Benvenisti, n. în 1902, avocat. În anul 1936 a devenit vicepreşedinte al Partidului Evreiesc, iar în martie 1941 preşedinte al Executivei Sioniste, funcţie pe care a deţinut-o până în anul 1943, Teodor Wexler, Mihaela Popov, *Op. cit.*. Vol. I, p. 229 şi urm. După propria susţinere, activitatea sa în cadrul Executivei Sioniste în timpul războiului *„a constat din ajutorarea deportaţilor din Transnistria"*, M. Benvenisti şi W. Fischer dând instrucţiuni *haluţimilor* (pionierilor, lb. ebr.) care plecau ilegal peste Nistru pentru a duce ajutoare şi a încerca să salveze oameni acolo unde se putea, *Ibidem*, p. 265. Alături de Benvenisti şi Fischer, în cadrul Comitetului Executiv sionist au activat dr. Cornel Iancu, M. Blumenthal, ing. Anghel Dascălu, I. Laiwandman, M. Geiger, Jean Cohen, Frohel, dr. Enzer. *Ibidem*, p. 336. Componenţa acestui organism sub următorul său conducător, A. L. Zissu, a fost următoarea: Jean Cohen, Iancu Leiba, Leon Itzkar, David Faibiş, I. Laiwandman, Ebercohn, *Ibidem*, p. 337.

[6] Centrul de Studii şi Păstrare a Arhivelor Militare Istorice „General Radu Rosetti" Piteşti (în continuare, A. M. R.), *Fond Marele Stat Major. Secţia I Organizare mobilizare (5416)*, dosar nr. 2.405/1941-1942, f. 372. În adresa nr. 30.256 din 27 mai 1941 transmisă de Direcţiunea Generală a Poliţiei către Organizaţia Sionistă din România se aducea la cunoştinţă că ministrul subsecretar de Stat al Afacerilor Interne a aprobat cu ordinul nr. 2.425 din 17 mai 1941 cererile organizaţiei referitoare la pregătirea şi ajutorarea emigrării evreilor din România, singura restricţie fiind cea care privea cursurile practice, *„îngăduite pe terenurile urbane proprii pentru agricultură"*, cu obligaţia *„de a nu lua locul breslelor româneşti"*. Erau încuviinţate fără restricţii cursurile teoretice, reuniunile, şedinţele, conferinţele propagandistice şi strângerea de fonduri prin organizaţiile sioniste *Keren Hayessod* şi *Keren Kayemeth*, cf. *Ibidem*, f. 373.

[7] Teodor Wexler, Mihaela Popov, *Op. cit.*. Vol. I, p. 245.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

mod public, ostentativ, nu s-a putut lua nici o atitudine. Prin propaganda personală, prin acţiunile de salvare şi de ajutorare a oamenilor deportaţi şi persecutaţi, prin susţinerea unor acţiuni clandestine a elementelor de stânga, s-a lucrat în mod efectiv şi concret contra acestui război, fiind pentru sionişti cert că singura scăpare pentru ea poate veni numai în momentul învingerii armatei roşii şi distrugerii naziştilor"[8].

Într-un referat al Direcţiei Generale a Poliţiei întocmit în anul 1940 şi transmis Ministerului de Interne, erau identificate o **mişcare sionistă cu caracter de stânga**, sub denumirea de *„Organizaţia sionistă din România"* (cu sediul în B-dul Domniţei nr. 50, Bucureşti), condusă de dr. Niemirover şi dr. Singer, *„evrei cu sentimente antiromâneşti"*[9] şi o **mişcare sionistă cu caracter de dreapta**, care promova inclusiv anticomunismul, sub denumirea de *„Noua organizaţie sionistă"* (cu sediul în Str. Cernica nr. 2, Bucureşti), aflată sub conducerea lui E. Kanner[10]. Aceasta din urmă, după cum se arăta în referatul întocmit în cadrul Direcţiei centrale a Poliţiei, avea la îndemână, pentru îndeplinirea acţiunii sale *„în vederea zisei reclădiri a Palestinei"*, următoarele asociaţii, aflate sub directa sa îndrumare şi au absolut toate ca obiect *„pregătirea elementelor pentru emigrarea în viitorul stat iudeu"*: *Uniunea Sionistă Statul Judeu*, *Organizaţia Brith Hakanaim-Barak*, *Partidul Poale Zeire Zion*, *Tineretul sionist socialist din Partidul Poale Zeire Zion*, *Societatea Muncitorilor evrei Poale Zion*, *Asociaţia Haoved*, *Organizaţia Haşomer Haţair*, *Asociaţia Iedidei Haicar*, *Asociaţia Bnei Avodah*, *Societatea Brochovia*, *Societatea Gordonia*, *Societatea dr. Herzl* din Tecuci, *Organizaţia Buşelia* din Chişinău, *Organizaţia Toynbee Hall* din Iaşi, *Societatea Tarbuth*[11], *Asociaţia feministă W.I.Z.O.**, *Organizaţia Mizrachi*, *Organizaţia Aviva Barisia*, *Organizaţia Bove*, *Organizaţia Hanuar Hazioni*, *Societatea Ort*, *Oficiul Palestinian*, *Banca Evreiască de Emigrare*, *Societatea Hias Emigdirect*, *Societatea Hias Hicem*, *Cercul Cultural Evreiesc* (fosta *Federaţie Culturală Evreiască*, dizolvată în anul 1934 *„pentru acţiune comunistă"*)[12]. *„Toate aceste organizaţii* - subliniau autorii referatului - *se bucură de o largă autonomie, fără nici un control efectiv sau*

---

[8] *Ibidem*, p. 246.

[9] Arhiva C. N. S. A. S. Bucureşti, *Fond D*, dosar nr. 155/1945, f. 338.

[10] *Ibidem*. Într-un alt document, se arăta că *Noua organizaţie sionistă* a fost înfiinţată în Bucureşti în anul 1935 şi a reuşit să organizeze secţiuni în circa 50 de localităţi din ţară. După susţinătorii acestei organizaţii, cel mai mare pericol pentru poporul evreesc era reprezentat de comunism, *Ibidem*, f. 343.

[11] *Ibidem*, f. 339.

* *Women International Zionist Organization.* O scurtă sinteză a istoriei acestei asociaţii, în articolul Evei Galambos, *85 de ani de la primul Congres International al Organizaţiei Sioniste de Femei*, în *Realitatea Evreiască. Publicaţie a Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România*, anul L, nr. 247 (1047), 20 februarie - 8 martie 2006, *Ediţie specială*, p. II.

[12] *Ibidem*, f. 340. Referenţii se pare că nu erau foarte bine informaţi cu privire la filiaţia tuturor organizaţiilor. Deşi considerate de dreapta, depinzînd de mişcarea sionistă de dreapta, care promova anticomunismul, unele societăţi au fost dovedite ca fiind ataşate ideologiei comuniste, un exemplu în acest sens fiind *Partidul Poale Zeire Zion.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

stânjenire, nici chiar azi când este stare de asediu, din partea autorităţilor"[13]. După un alt referat al Direcţiei Generale a Poliţiei, *„Noua organizaţie sionistă"* avea următoarele postulate: *„credinţa faţă de vechile tradiţii evreeşti, atitudinea patriotică faţă de ţara ai cărei cetăţeni sunt şi participarea disciplinată la toate manifestaţiile naţionale şi cetăţeneşti"*[14]. Conform documentului, această organizaţie avea drept anexă o organizaţie de tineret, *„Brith Trumpeldor*[15], *zisă şi Bethar, împărţită în patru secţiuni regionale"*, fiind organizată paramilitar, instruirea tinerilor evrei asemănându-se foarte mult cu cea promovată în armata română[16]. Scopul mărturisit al *Bethar*-ului era *„crearea unor batalioane defensive, atât în Palestina cât şi în celelalte state"*[17]. Tocmai din această cauză *„întreaga mişcare sionistă de dreapta sau de stânga nu mai poate fi tolerată decât sub supravegherea permanentă a autorităţilor şi după norme stabilite în prealabil în aşa fel ca întreaga activitate să nu fie desfăşurată decât în vederea emigrării evreilor în Palestina"*[18].

Într-un raport al S. S. I. din 24 mai 1940 se arăta că noua organizaţie sionistă din România a devenit centru al propagandei anglofobe dorind să creeze în rândurile evreilor din România un curent ostil Marii Britanii, atitudinea explicându-se prin nemulţumirea faţă de modul în care Marea Britanie îşi exercita mandatul în Palestina. Se urmărea înfrângerea *„spiritului imperialist britanic"* pentru a se putea realiza un cămin naţional evreiesc în Palestina. Tineretul din organizaţia *Bethar* era educat să socotească politica britanică din Palestina ca tot atât de duşmănoasă pentru interesele evreieşti ca şi politica antisemită a Germaniei[19]. Între organizaţiile sioniste şi serviciile secrete britanice a existat însă o colaborare activă în timpul războiului.

Într-un alt referat, cu referire la *Bethar*, dar cu trimitere la întreaga mişcare sionistă din România, referenţii Poliţiei subliniau următoarele: *„cu toată masca de anticomunism a acestor evrei betharişti, nu ne sfiim să spunem că tot evrei rămân şi că deci înfiinţarea organizaţiei Brith Trumpeldor în statul nostru nu poate fi decât dăunătoare şi periculoasă siguranţei statului. Noroc că evreii nu prea se înţeleg între ei, căci ar însemna batalioane de evrei înarmaţi în ţara noastră, dacă nu o revoluţie în masă, fie a lor, ofensivă, fie a partidelor de dreapta, în contra lor"*[20].

---

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem*, f. 343.

[15] După numele eroului Josef Trumpeldor, ucis în Palestina în anul 1920 în timpul unor înfruntări cu arabii, cf. *Ibidem*, f. 346. Despre J. Trumpeldor, în *Aşa s-a născut Israelul*, antologie de Michael Bar-Zohar, Editura Hasefer, Bucureşti, f. a., p. 13-21. Uniunea Mondială a Tineretului Sionist *„Brith Trumpeldor Bethar"* a fost creată în anul 1923, la Riga, în cadrul organizaţiei sioniste fiind organizaţia de tineret a Uniunii Sioniştilor Revizionişti. Scopul principal al organizaţiei era educarea şi pregătirea tineretului evreu în vederea reclădirii Palestinei.

[16] Arhiva C. N. S. A. S., *Fond D*, dosar nr. 155/1945, f. 344. Se preciza că organizaţia *„are secţiuni în toată ţara şi chiar în comunele rurale, în special din Basarabia"*, cf. *Ibidem*, f. 349.

[17] *Ibidem*, f. 344.

[18] *Ibidem*, f. 345.

[19] Arhiva M. A. E., *Fond 71 România*, dosar nr. 365, f. 202, *Nota informativă* din 24 mai 1940.

[20] Arhiva C. N. S. A. S., *Fond D*, dosar nr. 155/1945, f. 348. La 14 mai 1943, Inspectoratul Regional de Poliţie din Chişinău a transmis în teritoriu adresa nr. 5.955 în care arăta că *„Suntem*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Într-adevăr, la nivel general, între adepţii sionismului din România nu a existat o unitate de acţiune. Menţionăm aici doar faptul că tinerii din mişcarea *Haşomer Haţair* (*Tânărul păzitor*) erau consideraţi *„opoziţionişti şi nedisciplinaţi"* de către conducerea oficială sionistă[21].

Precizăm că, în anul 1942, un grup de elevi evrei de la Liceul *„Cultura B"* din Bucureşti a fost arestat, judecat şi condamnat pentru activitate sionistă. Peste timp, dr. Alexandru Elias, martor al evenimentelor, şi-a amintit: *„Activitatea noastră se rezuma la discuţii despre plecarea în Palestina, persecuţiile rasiale şi necesitatea autoapărării în condiţiile amplificării acţiunilor anti-semite. Ce-i drept, organizaţiile sioniste erau interzise, dar întâlnirile noastre erau absolut inofensive. În contextul dat, organizaţia sionistă promova principiul <<nu facem nimic aici, nu ne încadrăm în lupta de aici, noi ne pregătim pentru Alia (emigrare)>>. Cel puţin aşa ne spuneau mai marii noştri. Discuţiile aveau un caracter pueril, neorganizat, fără perspective concrete"*[22]. Unii dintre partizanii sionismului acţionau însă şi în calitate de membrii ai mişcării comuniste, aflată, de asemenea, în ilegalitate. Astfel, Leon Zalman, membru al Uniunii Tineretului Comunist, intrase în *Haşomer Haţair* şi, împreună cu Cornel Elias şi Iancu Moscovici, aderenţi, de asemenea, ai mişcării comuniste, *„au fost arestaţi în timp ce împărţeau bancnote ştampilate cu lozinci antifasciste. Această acţiune* - mărturiseşte dr. Alexandru Elias - *nu avea nici o legătură cu organizaţia sionistă; era o iniţiativă utecistă de care noi nu aveam cunoştinţă"*[23]. În urma arestării şi judecării întregului grup de tineri sionişti (19 elevi), în cadrul unui proces la Curtea Marţială din Bucureşti, în aprilie 1942, L. Zalman, C. Elias şi I. Moscovici, au fost condamnaţi la moarte[24], ceilalţi fiind închişi şi eliberaţi ulterior, după momentul 23 august 1944[25].

---

informaţi că un număr mare de fotografii, reprezentând pe V. Jabotinsky, fost preşedinte al Nouei Organizaţii Sioniste Mondiale şi al organizaţiei de tineret <<Bethar>> sunt expediate prin poştă la diferiţi evrei din provincie, în scop de propagandă, de către organizaţia de tineret <<Bethar-Brith Trumpeldor>> din Bucureşti, Str. Traian nr. 94, permisă să activeze pentru rezolvarea problemei emigrării de evrei din România". Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova. Chişinău, *Fond 694, inv. 3,* dosar nr. 274, vol 1/1943, *Mişcarea evreiască,* f. 136. Poliţia din Bălţi a adus la cunoştinţă ierarhic că în zona sa de responsabilitate nu au fost sesizate cazuri de evrei care să fi primit astfel de fotografii, *Ibidem,* f. 137.

[21] Vezi Carol Buium Beniamini, *Un sionist în vremea lui Antonescu şi după aceea,* Editura Hasefer, Bucureşti, 1999, p. 17 şi urm. Dr. Ephraim Ofir, *Mişcările sioniste de tineret în România în timpul Holocaustului. Note de curs, Yad Vashem,* Ierusalim, mai 2000. Ni se pare sugestiv şi articolul *Ne trebuiesc unanimităţi evreieşti!* semnat de S. Gregore în revista sionistă *Hasmonaea. Publicaţie lunară de literatură şi documentare judaice,* anul XXI, nr. 8-9, 1940, p. 26, unde autorul subliniază următoarele: *„Noi ne găsim pe o corabie care a făcut naufragiu şi în loc să ne căutăm cu toţii mijloacele cele mai apropiate de a ne salva pe noi şi încărcătura de cultură şi civilizaţie, care naufragiază odată cu noi, ne apucăm, în pofida valurilor cari se ridică ameninţătoare, ca tot atâtea guri gata să ne înghită, să ne certăm pentru titlul de comandant al naufragiului".*

[22] Dr. Alexandru Elias, *Un grup de liceeni evrei la Curtea Marţială.* Relatare consemnată de Lya Benjamin, în *Buletinul Centrului, Muzeului şi Arhivei Istorice a Evreilor din România.* Vol. II, Bucureşti, 1998, p. 47.

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem.* Vezi şi *Tineri evrei, eroi ai rezistenţei române,* în *Revista Cultului Mozaic,* nr. 472, 1 decembrie 1980.

[25] Dr. Alexandru Elias, *Loc. cit.,* p. 49.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dovadă că activismul sionist, în afara apropierii de extrema stângă, avea acordul autorităţilor[26] este şi faptul că, la 9 iunie 1944, în şedinţa Consiliului de Miniştri, analizându-se problema emigrării evreilor, s-a stabilit felul în care urma să se facă. Pentru aceasta s-a înfiinţat *„un Oficiu de Emigraţiune, compus din reprezentanţii organizaţiilor evreieşti cu legături internaţionale, care să lucreze cu Centrala Evreilor şi cu comisarul pentru chestiunile evreieşti şi Ministerul de Interne, stabilind listele şi amănuntele fiecărui transport"*[27]. Acest Oficiu de Emigrare a fost condus de A. L. Zissu, unul dintre cei mai influenţi lideri ai sioniştilor români[28], care avea să constate, în legătură cu flexibilitatea guvernului manifestată spre sfârşitul războiului: *„Nu Ion Antonescu s-a schimbat, ci situaţia politică mondială"*[29].

De remarcat, în context, colaborarea serviciilor britanice de informaţii, MI (*Military Inteligence*) - 6 şi SOE (*Special Operation Executive*)[30], cu diferite organizaţii sioniste pentru desfăşurarea unor misiuni specifice în România.

---

[26] De apreciat aici poziţia lui Mihai Antonescu la întrevederea din 15 februarie 1944 cu von Killinger la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, care, la insistenţa diplomatului german care a rugat *„pe D-l Mareşal Antonescu să ţină cont că plecarea evreilor români în Palestina ar indispune mult pe arabi care sunt prietenii germanilor, sugerând că să se adopte de către Guvernul român o atitudine asemănătoare cu cea germană"*, a arătat că guvernul român este favorabil emigrării evreilor, afirmând categoric *că Guvernul român şi românii nu pot omorî pe evrei"*, cf. Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România. Bucureşti, *Fond III*, dosar nr. 1050B/1944, f. 9, subliniind în continuare că dacă germanii ţin atât de mult *„să menajeze pe arabi, unde evreii ar dori să plece şi se gândeşte la sensibilitatea arabă (...) ar face bine să se gândească şi la sensibilitatea românească"*, cf. *Ibidem*, f. 10. Nota convorbirii şi la A. M. A. E., *Fond Germania*. Vol. 94, f. 47-50.

[27] *Emigrarea populaţiei evreieşti din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României,* volum îngrijit de dr. Ion Calafeteanu (responsabil), Nicolae Dinu şi Teodor Gheorghe, Silex - Casă de Editură, Presă şi Impresariat S.R.L., Bucureşti, 1993, p. 173.

[28] *Ibidem,* p. 178. Avram Leiba Zissu, n. în 1888 la Piatra Neamţ este considerat *„simbolul tradiţional al mişcării sioniste din România"*, Teodor Wexler, Mihaela Popov, *Op. cit.*. Vol. I, p. 89. După recunoaşterea dr. W. Filderman, *„singurul mandatar al Jewish Agency în România"*, *Ibidem,* p. 167. Scriitor, ziarist, proprietar şi editor al ziarului *Mântuirea*, industriaş, proprietar al fabricilor de ulei Omega din Bucureşti şi al Fabricii de zahăr din Ripiceni, administrator şi consilier financiar în cadrul Companiei Române de Petrol, Zissu a fost preşedinte de onoare al Partidului Evreiesc din România în perioada interbelică. Din 1941, preşedinte al Oficiului de Emigrare Palestinian, iar din 1944, preşedinte al Executivei Sioniste din România şi al Agenţiei Evreieşti, secţiunea România. S-a aflat în stare de adversitate cu alţi lideri ai evreilor români care susţineau sionismul - precum M. Benvenisti - şi cu unii reprezentanţi ai unor organizaţii evreieşti din afara ţării. În anul 1946 a declarat în faţa lui W. Filderman, care îi mărturisise planul trecerii peste frontieră cu ajutorul JOINT-ului, următoarele: *„Nu primesc sarcini de la Joint, pe care de ani de zile îl combat cu vehemenţă, pentru că a transformat poporul evreu într-o tabără de milogi"*, *Ibidem,* p. 122.

[29] Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1644)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, p. 176.

[30] Av. Itzhak Artzi, *Acţiunea paraşutiştilor evrei palestiniei în România (1943-1944)*, în volumul *Jaloane pentru o viitoare istorie,* Centrul de Studiul Istoriei Evreilor din România, Bucureşti, 1999, p. 34.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Interesul sioniştilor era de a permite unui număr cât mai mare de evrei să ajungă în *Eretz Israel*, în timp ce britanicii doreau să-i atragă pe aceştia în lupta împotriva Germaniei naziste.

După ce în vara lui 1943 ministrul britanic al coloniilor, lordul Cranborne, a dat dispoziţii ambasadorului britanic în Turcia, să elibereze vize evreilor deja ajunşi în această ţară, organizaţia *Mossad Le Aliya Bet* care se ocupa cu emigraţia clandestină a trimis o echipă la Istanbul, formată din agenţii Iehud Avriel, Levi Schwartz, Moshe Bar-Gilad şi Teddy Kollek. Aceştia trebuiau să organizeze emigraţia în Palestina a unor evrei veniţi din Polonia, România şi Ungaria şi erau instructori pentru agenţii evrei paraşutaţi în România[31]. Agenţii *Mossad* au stabilit contacte cu serviciile secrete britanice din Istanbul, care s-au declarat dispuse să instruiască un număr de agenţi în domeniul activităţii de spionaj şi al lansărilor cu paraşuta. Misiunile acestor agenţi evrei erau de a organiza emigrarea evreilor din ţările mai sus menţionate şi de a le asigura transportul cu vasele pe Marea Neagră[32]. De asemenea, ei trebuiau să organizeze evadarea unor aviatori aliaţi doborâţi pe teritoriul României şi făcuţi prizonieri[33]. Pentru organizarea evadării prizonierilor aliaţi a fost creată o unitate specială condusă de ofiţerul britanic Tony Simmons - *Interservice Liaison Special Department*[34]. Din cei circa 50 de evrei recrutaţi pentru cursul de pregătire, două treimi erau originari din România. Aceştia cunoşteau limba română şi aveau legături cu organizaţiile sioniste din ţară. În noaptea de 1 octombrie 1943 au fost paraşutaţi, lângă Lipova, Leova Iuke Gurkovski (alias Iosef Hanani) şi Arie Leiba Fischman (Ghideon Jacobsohn). Au fost însă rapid arestaţi şi internaţi în lagărul de la Timişul de Jos, unde au reuşit să stabilească contacte cu mişcarea sionistă clandestină. O altă pereche, formată din Ricu Lufi Lupescu şi Ithak Măcărescu (alias Joseph Marcu), a fost paraşutată la 25 mai 1944 lângă Craiova, unde a fost capturată. Despre Ricu Lupescu se ştie că era originar din Ploieşti şi în 1937 a emigrat în Israel unde a activat în mişcarea sionistă. În 1944 avea gradul de locotenent în armata britanică activitatea lui fiind dirijată de rezidenţa *Intelligence Service* din Istanbul[35]. În iunie 1944 au mai fost

---

[31] A. M. A. E., *Fond 71 România*, dosar nr. 365, f. 202, Nota informativă din 24 mai 1940.

[32] Şlomo Leibovici-Laiş, *1944. În misiune pentru libertate. Paraşutişti evrei în România*, în *Magazin Istoric*, nr. 10/1997, p. 52.

[33] Pentru detalii suplimentare de context, a se vedea şi problema prizonierilor de pe teritoriul României în contextul relaţiilor diplomatice România - Vatican, la Adela Herban, *Prizonierii de pe teritoriul României - o permanenţă în relaţiile diplomatice România - Vatican (1939-1944)*, în *Sargetia*, XXXIV, 2006, p. 425-438.

[34] Av. Itzhak Artzi, *Acţiunea paraşutiştilor...*, p. 34-35.

[35] Despre colaborarea unor evrei români cu spionajul britanic la Istanbul, la Prof. Univ. dr. Gh. Buzatu, locotenent-colonel Eftimie Ardeleanu, *Spionaj & delicatese. Afacerea „Taxim"*, în *Document. Buletinul Arhivelor Militare Române*, anuş II, nr. 2 (6)/1999, p. 36-41. Este vorba de *„grupul de spionaj pro-aliat Popovici-Georgescu"* descoperit în 1941. Membri acestuia se întâlneau la restaurantul românesc „Taxim" din Istanbul, coproprietarii acestuia fiind, pe lângă Mişu Iorgulescu, evreii Alexandru Stelescu, Victor Minculescu şi Iankel Komorovsky. Evreii colaboratori erau: Mihail Iaroslavici-Bădică, născut la Câmpina în 1905, cu cetăţenie română şi domiciliul în

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

paraşutaţi Saike Trohtenberg - Dan, Menu Moscovici (Ithak ben Efraim, născut la Piatra Neamţ în 1914), iar la începutul lui august, Dov Berger Jacques şi Baruch Kaminer Kamin (născut la 15 aprilie 1914 la Cetatea Albă). Aceştia au reuşit să intre în legătură cu mişcarea sionistă şi cu ceilalţi evrei paraşutaţi, luaţi prizonieri, îndeplinindu-şi misiunea. Moscovici Meno, alias avocat Eliezer Nidermayer, poreclit Eliezer paraşutistul a fost instructor al organizaţiei *Haşomer Haţair*. După 23 august a lucrat în *Mossad* împreună cu Ricu Lupescu[36]. Scarlat Iancu a luat legătura conform instrucţiunilor primite de la centrul sionist din Istanbul cu agenţii paraşutaţi Leova Iuke Gurkovski şi Arie Leiba Fischman şi a început organizarea activităţii informative. Astfel, el culegea informaţii cu caracter militar privind efectele bombardamentelor aeriene şi starea de spirit a trupelor române şi germane. Informaţiile erau transmise prin intermediul unor curieri diplomatici ai reprezentanţelor de comerţ sau ai corespondenţilor de presă, la Istanbul, pe adresa lui Vera Pomeraniuc, Sarka Manderblatt - Victoria Sokak. În afară de Scarlat Iancu din această reţea mai făceau parte Abasei Herscu, Moshe Moscovici, Bruno Ianculovici., Polatchek ş. a. După 23 august, Scarlat Iancu a predat lui Dov Berger informaţii generale privind starea de spirit a populaţiei, manifestări de ordin antisemit, nemulţumiri economice, activitatea Comitetului Democrat Evreiesc.

În centrala din Istanbul se mai găseau în acel timp dr. Haim Barlass, Schind, David Siemand, Menahem Sader şi Moshe Averbuch Agami. În 1942 Agami a fost trimis la Teheran ca observator din partea *Intelligence Service*, activând în această misiune timp de aproape doi ani. A venit în România în calitate de observator al ziarului *Jewish Daily Forward* în cadrul misiunii militare britanice. Ulterior a fost numit şi corespondent al ziarului palestinian *Darvar*. În România a îndeplinit şi funcţia de reprezentant al Agenţiei Evreieşti pe lângă organizaţiile sioniste[37]. În timpul şederii sale în România, Agami a organizat acţiuni de organizare a trecerilor ilegale a frontierelor şi de culegere de informaţii în folosul organizaţiilor sioniste şi al britanicilor[38]. Al. I. Zissu, preşedinte al executivei sioniste clandestine şi mandatar al Agenţiei Evreieşti, a colaborat cu *Mossadul* din Istanbul, prin curieri şi paraşutişti. Pentru rolul său în eliberarea prizonierilor britanici, Al. Zissu, a fost decorat de către regele Angliei. Ulterior, a returnat decoraţia în semn de protest faţă de politica britanică în Palestina[39]. De

---

Bucureşti, evreu botezat, *„cunoscut lumii mondene"* din capitală, *Ibidem*, p. 40; Sandu Klammer, *alias* N. Zaharia, *alias* Alexandru Dragu, născut la Iaşi în 1917, cetăţenie română, domiciliat în Bucureşti, informator al Prefecturii Poliţiei capitalei; Adolf Regenstreit, *alias* Andrei Iliescu, născut la Cairo în 1916, cetăţenie necunoscută, domiciliat în Bucureşti, agent informator la Serviciul Poliţiei de Siguranţă din cadrul Prefecturii Poliţiei din capitală; Adela Abramovici, *alias* Didi Armof, născută la Viena în 1907, cetăţenie română, domiciliul în Bucureşti; Andrei Ioan, *alias* Deleanu, fost Arnold Grünberg, născut în 1903 la Constanţa, domiciliul în Bucureşti. Toate persoanele implicate au fost trimise în judecata Curţii Marţiale pentru crimă de înaltă trădare, cf. *Ibidem*.

[36] Arhiva S. R. I., *Fond „D"*, dosar nr. 27. Vol. 4, f. 12.

[37] *Ibidem*, f. 47-48.

[38] *Ibidem*.

[39] *Ibidem*, f. 27.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

asemenea, pentru activitatea din timpul războiului paraşutiştii evrei, printre care Scarlat Iancu şi Abasei Herscu au fost decoraţi de Misiunea militară britanică din România[40].

Concluzionând, putem aprecia că în contextul desfăşurării politicii antisemite promovate de autorităţile vremii, evreii din România au promovat în anii celei de-a doua conflagraţii mondiale, în primul rând la nivelul reprezentanţilor, o politică a supravieţuirii, cea mai importantă opţiune fiind cea care promova sionismul, în diferite variante, prin numeroase instituţii, societăţi, organizaţii şi asociaţii evreieşti.

CONSIDERATIONS CONCERNANT L'ACTIVITÉ DES ORGANISATIONS SIONISTES DE ROUMANIE PENDANT LA DEUXIEME GUERRE MONDIALE

Résumé

En ce qui concerne le sionisme, option politique qui promouvait l'émigration et la constitution d'un état juif, il y avait en Roumanie à cette époque-là plusieurs mouvements qui ont activé avec intensité et en clandestinité, quelques unes parmi elles ayant l'accord tacite des autorités. Après l'arrivée au pouvoir du gouvernement de Ion Antonescu, les organisations sionistes existaient légalement, et l'avocat Leon Mirzachi en était le président du Comité Exécutif. Les groupements sionistes avaient une position de négation du régime d'Antonescu, tout en poursuivant quand même l'obtention du droit d'émigration et à l'instruction technique des jeunes en vue de l'émigration. Deux mouvements sionistes ont été identifiées, l'une d'elles ayant un caractère de gauche, nommée *„L'Organisation Sioniste de Roumanie"* et l'autre de droite, qui promouvait inclusivement l'anticommunisme. Le sionisme s'est aussi manifesté dans des variantes diverses par de nombreuses institutions, sociétés, organisations et associations.

[40] *Ibidem*, f. 48-49.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ASPECTE POLITICE DIN ŢINUTUL PĂDURENILOR ÎN PERIOADA ANILOR 1944-1945 REFLECTATE DE ZIARUL „ZORI NOI"

Gherghina Boda

Organ al comitetului regionalei Alba – Hunedoara al Partidului Comunist Român, ziarul *„Zori Noi"* a apărut la Deva şi la Petroşani, avându-l ca redactor responsabil pe Teodor Vancea. Iniţial a apărut ca ziar săptămânal, mai apoi ca şi cotidian. Era un ziar cu orientare comunistă.

Materialele apărute în acest ziar poartă pecetea ideologiei comuniste, tonul fiind de aderare necondiţionată la doctrina comunistă şi de elogiere a acestui partid al celor mulţi. Succesul înregistrat de PCR în rândurile poporului este uşor de explicat prin tulburările acelor vremuri. În anul 1921 când partidul s-a constituit, România traversa o perioadă grea datorată atât anilor de război, cât şi alipirii Transilvaniei la patria mamă şi formarea României Mari, cu tot cortegiul lor de consecinţe. Ţara se lupta cu problemele economice agravate şi de anii de secetă care afectaseră profund agricultura ţării, cu adaptarea celor două societăţi româneşti la noile realităţi născute în urma unirii, precum şi cu disfuncţionalităţile social-politice care îşi aduceau şi ele contribuţia la convulsiile societăţii româneşti. Situaţia poporului era una dintre cele mai grele din cauza nemulţumirilor, a inechităţilor sociale, a lipsurilor, a vieţii de mizerie pe care o ducea.

Perioada de după 1944 reprezintă o altă cotitură în istoria noastră, când în urma războiului PCR reuşeşte să se instaleze la conducerea ţării, instaurând regimul comunist în România. În aceşti ani de început entuziasmul pentru acest partid era foarte mare în rândul poporului deoarece ideologia şi ţelurile sale se identificau cu cele ale maselor largi. Oamenii de rând vedeau în acest partid conducătorul pe care şi-l doriseră dintotdeauna, organizaţia care să le reprezinte interesele şi să le materializeze visurile şi crezurile, să elimine inechităţile sociale şi prin intermediul său poporul să ajungă la conducerea ţării. Situaţia economică, socială şi politică a fost extrem de prielnică pentru acest nou partid care şi-a mulat întreaga ideologie tocmai pe acest cadru. A prins cel mai bun moment pentru a ascede la putere.

Ţinutul Pădurenilor, zonă cu vechi tradiţii miniere, asemenea altor zone ale ţării a simţit şi a trăit aceste evenimente în felul său aparte. Chiar dacă istoria în anumite momente a fost mai blândă cu pădurenii, sărăcia şi exploatarea le-au grevat vieţile de-a lungul timpului, iar neputinţa în faţa nedreptăţilor seculare le-a marcat spiritul.

Anul 1944 a fost un an tumultuos pentru societatea românească. Acum au loc o serie de prefaceri care va afecta România pentru foarte mulţi ani. Erau constituite două fronturi şi anume Frontul Naţional Democrat şi Frontul Plugarilor, ca organizaţie a ţărănimii. Un deziderat al acestor fronturi era „să dea ţărănimii

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

pământ şi dreptate". Înfricoşaţi de consecinţele acestui act, moşierii au apelat la ajutorul partidelor istorice, Partidul Naţional Ţărănesc şi Partidul Naţional Liberal, în care căutau sprijinul pe cate îl primiseră de fiecare dată când acestea se aflaseră la conducerea ţării. Solidaritatea dintre cei bogaţi, cu aceleaşi interese, a funcţionat şi de această dată perfect, dincolo de naţionalitate. Moşierii români, nemţi şi unguri au hotărât ca în acel an să lase pământul nesemănat pentru a-i descuraja pe ţărani să mai ceară pământ[1]. Moşierii pretindeau că ţăranii nu sunt îndreptăţiţi să ceară pământ deoarece nu ştiau să-l lucreze. Cu toate acestea, ţăranii nu s-au lăsat înşelaţi, s-au întrunit şi şi-au ales comitete săteşti, iar acolo unde au văzut că moşierii şi-au părăsit pământurile sau că nu le-au lucrat, le-au împărţit între ei, în funcţie de cât pământ puteau lucra, le-au lucrat şi le-au semănat. Aşa au procedat şi ţăranii din comuna Boz cu moşia boierului Josika. În frunte cu notarul satului, ţăranii s-au dus pe moşia acestuia şi au împărţit-o acelora cu pământ puţin care o puteau lucra. Apoi alţi locuitori, fruntaşi ai satului, Cun Tovică, Gabor Petru şi Civa Romulus, au fost trimişi în comuna Brănişca unde Josika avea altă moşie şi au împărţit-o şi pe aceea[2].

Nemulţumirile ţăranilor durau de veacuri. Ei susţineau că tărie că la noi în ţară nici o muncă trudnică „n-a dat roade niciodată, deoarece ţăranul era sclavul cămătarului, datornicul în dijmă al moşierului şi talpa greutăţilor ţării, pe el l-au speculat atâţia amar de ani aşa-zisele „partide istorice", ţărăniştii, liberalii, care nu căutau decât înşelarea ţării pentru a putea stăpânii cele câteva sute de boieri, milioanele de ha de pământ, la adăpostul legii strâmbe făcute de ei, ca apoi dictatura forţată a lui Hitler şi Antonescu să impuie ţării să suporte toate greutăţile şi sacrificiile unui război fără rost, cu ameninţarea că „cel ce mârâie e băgat la răcoare"[3]. Reforma agrară din 1918 nu rezolvase decât parţial problema ţărănimii şi crease o serie de probleme acesteia. Din cauza acestei împărţiri a pământului şi din cauza nevoilor, ţăranii au fost băgaţi în datorii care le-au secat viaţa gospodărească, lor şi implicit ţării, a cărei producţie a scăzut. În aceste timpuri ţăranii puteau vedea greşelile trecutului, greşeli care încă mai persistau, greşeli care au ridicat la luptă comunele Cerbăl, Săcel, Pecânţa, Răscăliţa, Merişor, Poieniţa Tomii, Ulmi, regiune care număra „peste 7000 de suflete ce trăiesc numai în mizerie, într-o situaţie care numai omenească nu se poate numi, dezbrăcaţi, rupţi, desculţi şi subalimentaţi, de a căror îngrijire medicală nu se ocupă nimeni". La toate acestea neajunsuri se mai adăuga teroarea fascistă, a jandarmilor, a pretorului, a primarului, care îi umilea şi îi ameninţa în permanenţă. Aceşti pădureni, lipsiţi de păşuni şi păduri, aveau condiţii de viaţă deosebit de grele. Acestea rezultă din statisticile vremii[4]:

1. *Rentabilitatea unui lanţ de pământ* – aratul, şi semănatul necesită 2 zile a 3600 lei

[1] *Zori Noi*, nr. 2, 1944, *Plugarii din Boz împart moşia boerului Jozsika*, p. 3.
[2] *Ibidem*.
[3] *Idem*, nr. 7, 1944, *Lupta pădurenilor pentru Reforma Agrară*, p. 3.
[4] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

- sămânţa pentru grâu – 1000 lei
- seceratul 2 zile, treierat – 1500 lei
- impozit, arvune comunal – 600 lei

total: 7700 lei

- recoltă 3 măsuri grâu – 3000 lei

deficit: 4700 lei

2. *Realizarea pădureanului la 10 oi*

Cheltuieli: - mănâncă 4 care fân – 40.000 lei
- mănâncă 1 car otavă – 10.000 lei
- păşune anual (cu paznic) – 72.000 lei
- sarea – 2080 lei
- făină 27 kg – 810 lei

total: 126.940 lei

Venit: - 10 kg lână nespălată – 10.000 lei
- 20 kg brânză – 6.000 lei
- 10 miei – 20.000 lei

total: 36.000 lei
deficit: 90.940 lei

3. *Realizarea pădureanului la 10 vite*

Cheltuieli: - consumă iarna 3 care fân, 10 care paie – 400.000 lei
- tulei 5 care – 15.000 lei
- paznicul pe an – 72.000 lei
- sare 416 kg – 8320 lei
- făină 104 kg – 3120 lei
- arvune, impozit – 4000 lei

total: 502.440 lei

Venit: -25 care gunoi – 1000 lei
- 600 l lapte – 12.000 lei
- 1 viţel – 5000 lei
- munca la 25 lanţ de pământ – 375.000 lei

total: 393.000 lei
cheltuieli: 502.440 lei
venit: 393.000 lei

deficit: 209.440 lei

După cum reiese din această statistică, ţăranii lucrau mereu în pierdere, fără a se bucura de vreun profit de pe urma muncii lor. De aceea, în anul 1944 se constată înscrierea lor în număr tot mai mare în Frontul Plugarilor şi aderarea la programul FND, de aici continuând lupta pentru împărţirea pădurilor şi păşunilor, pentru realizarea unei reforme agrare juste şi îmbunătăţirea vieţii ţăranilor din toate punctele de vedere.

În Frontul Plugarilor, în cursul anului 1944 şi 1945, s-au mai înscris şi ţăranii din Alun, Poiana Răchiţelii, Lelese, Bunila,Goleş, Vadul Dobrii, Cerbăl,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Topliţa, precum şi din alte comune pădureneşti. Sedii ale PCR s-au înfiinţat şi în acest ţinut. La Ghelar, de exemplu, sediul a fost inaugurat la 10 decembrie 1944, acest fapt fiind perceput ca un eveniment extraordinar, necunoscut până atunci de locuitorii comunei[5]. Steagul PCR a fost înfipt în înălţimile munţilor Poiana Ruscă, fapt considerat ca o consecinţă firească a luptei mulţimii trezită la conştiinţa de clasă.

Înfăptuirea reformei agrare nu s-a făcut liniar şi paşnic peste tot, ci s-au constat şi multe nereguli şi abuzuri. Astfel, în Poiana Răchiţelii, comisarii însărcinaţi cu aplicarea reformei nu şi-au îndeplinit sarcina în mod corect. În urma exproprierii din vechea reformă agrară, ţăranii din această comună au plătit 185.000 lei avans pentru a face măsurătorile necesare unei comisii formată din ing. Florescu de la cadastru Arad, Mihăilă Tănase, şeful comisiei şi judecător în Hunedoara, Rudolf Riesa, directorul Cărţii funciare[6]. Suprafaţa expropriată în favoarea comunei era de 720 iugăre, din care comuna primise în folosinţă doar 325 iugăre. Comisia şi-a încasat banii fără a termina măsurătorile şi fără a le trece toată suprafaţa în proprietate, iar fiscul a avut grijă să le pună imediat impozit pe toată suprafaţa.

Nici în comuna Topliţa, sat Dăbâca, lucrurile nu au decurs fără incidente. În urma vechii reforme agrare, în urma a numeroase plângeri şi delegaţii, ţăranii de aici au primit o suprafaţă de 150 iugăre de pădure de brad în munţi, la aproximativ 25 km distanţă şi o suprafaţă totală de 80 iugăre în hotarul limitrof al satului[7]. Nemulţumirea locuitorilor era că pădurea le fusese dată în primire doar în anul 1943, deşi fiscul le impusese impozitul de la data redactării hotărârii de expropriere şi împroprietărire, înainte de 1930. De asemenea, această pădure nu satisfăcea necesităţile de lemn ale comunei. Iar suprafaţa de 80 iugăre, deşi era dată ca pădure comunală, nu putea fi considerată nici ca pădure, nici ca păşune deoarece era de fapt o pădure degenerată inutilizabilă. În acte figura o suprafaţă de 381 iugăre păşune composesorală. În realitate nu era decât o suprafaţă cu stânci şi râpe, improprie pentru păşunat şi care nu constituia decât o sarcină financiară în plus pentru locuitorii comunei, oameni săraci care din agricultura primitivă pe care o practicau nu scoteau nici cele necesare traiului zilnic. Ei nu se considerau nici agricultori pentru că nu aveau pământ arabil, nici crescători de vite pentru că nu aveau păşuni şi nici pădureni pentru că nu aveau păduri. Prin înscrierea în Frontul Plugarilor, ţăranii de aici solicitau să li se dea o suprafaţă de 300 iugăre păşune comunală din locul numit Valea Zlaştilor Râul Bătrânii, în raza ocolului silvic CAPS Hunedoara, din proprietatea statului, fosta pădure fiind atunci deja defrişată[8]. Mai solicitau ca pădure comunală pentru lemn de construcţie o suprafaţă de 250 iugăre de pădure din locul numit Coasta Ruzii, între Valea cu apă până la hotarul satului Topliţa, precum şi deplasarea la faţa locului a unei comisii pentru a

[5] *Idem*, nr. 5, 1944, *Inaugurarea sediului Partidului Comunist Român din Ghelar*, p. 1.

[6] *Idem*, nr. 8, 1944, *În Poiana Răchiţelii comisarii pentru reforma agrară nu şi-au înţeles menirea*, p. 2.

[7] *Idem*, nr. 3, 1945, *Plugarii din Topliţa cer înfăptuirea reformei agrare*, p. 1.

[8] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

face cercetări deoarece vechile regimuri folosiseră hărţi şi acte care nu erau conforme cu realitatea.

Probleme aveau şi ţăranii din Goleş. Şi aceştia cereau exproprierea pădurii din locul numit „faţa bili" din „pârâul stânjenilor" până-n muchea popii, care era proprietatea statului şi se afla printre pământurile lor, fapt ce le crea multe neplăceri cu organele silvice[9].

Înscrierea ţăranilor din Ţinutul Pădurenilor în Frontul Plugarilor nu s-a petrecut în mod paşnic, ci pe fondul unei zvonistici şi a unor provocări foarte bine ticluite de duşmanii noii puteri. De exemplu, în comuna Fizeş, primarul Iuga Sabin refuza să-şi exercite funcţia în cazul solicitărilor venite din partea ţăranilor înscrişi în FP, ba chiar îi ameninţa în unele cazuri, spre deosebire de perioada legionară când primarul era devotat acelui regim[10].

Această perioadă a înregistrat şi alte aspecte din viaţa comunităţii pădurenilor. Atunci se înregimentau la muncă tineri premilitari maghiari şi saşi, în detaşamente speciale. Câţiva tineri maghiari au fugit dintr-un asemenea detaşament de muncă şi au povestit despre viaţa pe care o duceau acolo[11]. Erau cantonaţi câte 400 de persoane într-o baracă plină de păduchi şi ploşniţe, neîncălzită, prin care bătea vântul şi cădea ploaia. Dormeau pe priciuri de scândură goală şi fără paie. Mâncarea era insuficientă şi necomestibilă, foarte prost gătită, plină de murdării. Pe şantierul unde munceau erau adesea bătuţi şi loviţi, fără nici un motiv, în afara aceluia că erau unguri. Trebuiau să umble desculţi deoarece talpa încălţărilor se dezlipea din cauza noroiului şi a umezelii. De asemenea, nu beneficiau de nici un serviciu medical, de multe ori cei bolnavi erau bătuţi pe motiv că doar se prefac, ca să nu participe la munca de pe şantier. Comandanţii erau de obicei beţi şi violenţi cu cei încartiruiţi. În detaşament se aflau şi câţiva saşi, dar aceştia se bucurau de privilegii deoarece majoritatea gradaţilor erau saşi. Ei stăteau la particulari în sat, nu în barăci cu tinerii maghiari.

Pădurenii considerau aceste detaşamente rămăşiţe ale regimului dictatorial care prin asemenea metode propaga şovinismul. Aceste lagăre de muncă erau contrarii spiritului democratic al noului regim şi de aceea se cerea desfiinţarea lor. Iar dacă ţara avea nevoie de braţe de muncă, atunci se angajau să participe toţi la ridicarea ţării, fără deosebire de naţionalitate. Căci într-un stat democratic, toţi cetăţenii au aceleaşi drepturi şi aceleaşi îndatoriri.

O problemă o constituia şi lumina electrică de care beneficiau doar cei care avuseseră bani atunci când se instalase. La Ghelar, de exemplu, electricitatea fusese instalată cu 17-20 de ani în urmă, dar muncitorii care lucrau la minele de fier, fiind săraci, nu se bucurau de binefacerile curentului electric[12]. În acei ani în care petrolul şi lumânările lipseau, aceşti muncitori simţeau mai acut lipsa curentului

[9] *Ibidem, Ţăranii din comuna Goleş cer înfăptuirea reformei agrare,* p. 3.
[10] *Idem,* nr. 4, 1945, *Provocatorii la sate,* p. 3.
[11] *Idem,* nr. 2, 1944, *Să fie desfiinţate detaşamentele de muncă pentru naţionalităţi,* p. 4.
[12] *Idem,* nr. 5, 1944, *Muncitorii din Ghelar cer lumină electrică,* p. 2.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

electric când erau siliţi să mănânce, să se dezbrace, să se spele şi să trăiască în întuneric. Nu-şi doreau decât acest bun care le oferea confortul unei vieţi mai omeneşti. Nu se comparau cu cei înstăriţi care se bucurau de lumină, de radio, maşină de gătit electrică, care îşi permiteau să ilumineze până şi pivniţele şi grajdurile, în timp ce majoritatea caselor muncitorilor zăceau în întuneric. De aceea, locuitorii Ghelarului cereau insistent comitetelor cetăţeneşti de control să îndrepte această carenţă prin introducerea curentului electric în toate casele.

Cu aceeaşi problemă se confruntau şi locuitorii din Bozeş[13]. Ei mai erau nemulţumiţi şi de alcătuirea comisiilor care făceau colecte pentru Armata Roşie, considerând că acestea îi exploatau pe ţărani pe această cale, iar pe cei bogaţi îi favorizau nepunându-i să plătească acea taxă, în loc să le ceară o taxă mai mare, proporţională cu veniturile.

Locuitorii din Alun cereau alungarea legionarului Opriş Pavel care deţinea postul de brigadier silvic deoarece pe timpul dictaturii legionare îl obligase pe ţăranul Popa Petru Creţu, om sărac cu 3 copii, să semneze o hârtie în alb pe care ulterior a completat-o cum că acesta recunoştea că este comunist şi îşi cerea demisia din serviciu[14]. Din această cauză ţăranul rămăsese fără serviciu, fiind lipsit de salariul care asigura familiei sale traiul, şi acela la limita subziszenţei.

O altă problemă o ridicau paramilitarii din Vadul Dobrii, care refuzau să mai fie slugile şefului de post din Bunila[15]. Ei erau obligaţi, ca pe timpul dictaturii lui Antonescu, să facă diverse munci în interes personal pentru şeful de post, stricându-şi încălţămintea şi îmbrăcămintea, ba mai mult, pierzând timpul pe care l-ar fi putut dedica treburilor din gospodăria proprie. Din acest motiv, locuitorii din comună protestau împotriva şefului de post care îşi bătea joc de fiii lor punându-i să îi mătură casa, să taie lemne, să îngrijească porcii, menţinând o practică de slugărnicie nesănătoasă şi nedemnă, neconformă cu noile timpuri.

Locuitorii din mai multe comune semnalau neplata la timp a pensiilor, întârzierile fiind uneori şi de câteva luni, de asemenea abuzurile unor comercianţi sau ale oficialităţilor locale, în privinţa cheltuielilor bugetare[16].

Aceste câteva aspecte ale comunităţii pădurenilor surprinse de redactorii ziarului *„Zori Noi"* fac parte dintr-un întreg cortegiu de probleme caracteristice nu numai acestei zone, ci şi altora. Societatea românească greu încercată de anii de război, de relativa înapoiere economică, de disfuncţionalităţile sociale şi politice, de sărăcie, simţea acut toate convulsiile de pe plan mondial. Dar trecerea puterii de stat în mâna unui partid care le prezenta viitorul într-o aură de dreptate şi egalitate universală, le dădea puterea de a trece mai uşor peste toate neajunsurile şi îi mobiliza de a participa activ la instaurarea noii ordini naţionale.

[13] *Ibidem, Necazurile ţăranilor din Bozeş*,p. 3.
[14] *Idem*, nr. 8 1944, *Locuitorii din Alun cer alungarea legionarului Opriş Pavel*, p. 4.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, p. 5.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

POLITICAL FRAMES OF „ŢINUTUL PĂDURENILOR" BETWEEN 1944-1945 REFLECTED BY THE JOURNAL „ZORI NOI"

Abstract

The *„Zori Noi"* newpaper had appeared at Deva and Petroşani and it was managed of Teodor Vancea, chief editor. It was a communist newpaper.

In that period, the inhabitants of The Woodmen's Country had numberless dissatisfactions concerning the division of land, woods and pastures, abuses of local officialdoms, absence of electric power, poverty etc.

For these reasons many peasants adhered to „Frontul Plugarilor", communist organization of peasants and they had established some residences of the Romanian Commnunist Party in many villages.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

PATRIARHUL JUSTINIAN MARINA ÎNTRE „SALVATOR" ŞI „CONFORMIST" ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

Din Petre

Instaurarea în România a guvernului condus de dr. Petru Groza la 6 martie 1945 a poziţionat Biserica Ortodoxă Română în faţa unei problematici extrem de complexe, care-i periclita însăşi existenţa instituţională. Elementul de maximă periculozitate îl reprezenta confruntarea sa cu ideologia materialist - dialetică a regimului comunist, ce viza diminuarea rolului Bisericii în societate. Bisericii i-a fost rezervat un statut marginal, activitatea ei derulându-se, în special, la nivelul fiecărei parohii. Evenimenţialul politic din anii 1945-1947, ale cărui repere mai importante le enumerăm: falsificarea rezultatului alegerilor parlamentare din 19 noiembrie 1946[1], înlăturarea monarhiei constituţionale şi proclamarea statului republican la 30 decembrie 1947, a solicitat Bisericii adoptarea unei noi strategii existenţiale. Frământările Bisericii Ortodoxe din Rusia, consecinţă a revoluţiei comuniste din 1917, şi înlăturarea oricăror forme de manifestări religioase în Albania şi China, a determinat ca Biserica Ortodoxă Română să adopte o politică de acomodare cu noile realităţi impuse de regimul comunist[2].

În pofida acestor dificultăţi, graţie abilităţii şi devotamentului unor înalţi ierarhi, Biserica şi-a continuat activitatea sa misionară, socială şi culturală. Cel căruia i-a revenit responsabilitatea precizării strategiei Bisericii Ortodoxe Române în raport cu regimul comunist totalitar, a fost patriarhul Justinian Marina.

Analiza evoluţiei Bisericii Ortodoxe în această perioadă impune o sumară incursiune în biografia lui Justinian Marina. Născut la 22 februarie 1901 la Suieşti, judeţul Vâlcea, viitorul patriarh a absolvit Seminarul teologic din Râmnicu Vâlcea în anul 1923, după care a devenit învăţător până în 1930. În 1924, Justinian Marina se căsătoreşte cu Lucreţia Popescu, fiica preotului Pavel şi Gheorghiţă Popescu din comuna Bralostiţa, judeţul Dolj[3]. Profilul său spiritual este completat prin efectuarea studiilor superioare la Facultatea de Teologie, din Bucureşti, unde îşi susţine şi licenţa în 1929.

Laborioasa activitate socială şi culturală i-a favorizat ascensiunea în ierarhia Bisericii Ortodoxe Române. În 1932, Justinian Marina a fost detaşat ca

---

[1] Alegerile din 19 noiembrie 1946 s-au derulat într-un climat tensionat. Rezultatele alegerilor publicate în data de 22 noiembrie indicau o victorie zdrobitoare a Blocului Partidelor Democrate dominate de comunişti, cu aproximativ 70% din voturi. Dovezile descoperite după 1989 precizează că, naţional-ţărăniştii se aflau în situaţia de a obţine o victorie copleşitoare. Este probabil că în momentul în care liderii comunişti au intuit rezultatul defavorabil, au suspendat anunţarea rezultatelor şi au anunţat toţi prefecţii „să revizuiască" cifrele , astfel încât ele să menţioneze victoria Blocului Partidelor Democrate. (Istoria României, Editura Corint, Bucureşti, 2007, p. 398).

[2] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p. 247.

[3] Sorin Oane, *Ascensiunea patriarhului Justinian Marina, în Historia,* An VI, nr. 50, februarie 2006, p. 23.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

preot la Catedrala din Râmnicu Vâlcea şi datorită meritelor sale a fost numit în funcţia de director al Seminarului Teologic în perioada 1932-1933, şi din septembrie 1933 a fost transferat la Biserica „Sfântul Gheorghe" din Râmnicu Vâlcea până în 1945. La 18 noiembrie 1935 soţia sa Lucreţia Popescu moare în vârstă de numai 27 de ani. După acest episod dureros, cariera ecleziastică cunoaşte o ascensiune rapidă. În 1945 a fost ales arhiereu-vicar al Arhiepiscopiei Iaşilor, cu titlul de „Vasluianul"[4] şi este tuns în monahism cu numele de Justinian. Ca urmare a pensionării forţate a mitropolitului Irineu Mihălcescu al Moldovei, Justinian Marina devine Mitropolit al Moldovei şi Sucevei între anii 1947-1948.

La 27 februarie 1948 Patriarhia anunţa decesul lui Nicodim[5], patriarhul care-şi desfăşurase activitatea în trei regimuri dictatoriale, depunând mari eforturi pentru a asigura independenţa Bisericii Ortodoxe. Ca lider al acesteia, patriarhul Nicodim a fost o personalitate echilibrată, fapt care i-a nemulţumit atât pe anticomuniştii radicali, care l-au acuzat de colaboraţionism, dar şi pe comunişti, care au colportat idei false despre profilul său moral. Regimul comunist nu l-a pensionat, aşa cu s-a procedat cu alţi ierarhi ortodocşi, dar a fost molestat verbal pentru că susţine în ierarhia bisericească „elemente necorespunzătoare". Aceste premise conduc la ideea că Patriarhul Nicodim poate fi perceput ca o victimă a puterii comuniste, refuzând statutul de ierarh instrumentalizat politic, şi obedient regimului instaurat la 6 martie 1945.

Prin decesul bătrânului patriarh Nicodim Munteanu la vârsta de 83 de ani, s-a creat un context favorabil ocupării de către Justinian Marina, a celei mai înalte poziţii în ierarhia ortodoxă. La 24 mai 1948, devine Arhiepiscop al Bucureştiului, Mitropolit al Ungrovlahiei şi Patriarh al Bisericii Române, înscăunat la 6 iunie

[4] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 251.

[5] Cel de-al doilea patriarh al României s-a născut în satul Pipirig din judeţul Neamţ la 6 decembrie 1864. La botez a primit numele de Nicolae. În 1890, finalizează cursurile Seminarului de la Socola, de lângă Iaşi, întemeiat de mitropolitul Veniamin Costache, iar în anul 1895 şi-a susţinut licenţa în cadrul Academiei Teologice din Kiev. În vara anului 1894, petrecută în Moldova, a intrat în monahism, la mănăstirea Neamţ, primind numele de Nicodim. Datorită operei sale, la 15 octombrie 1918 a fost ales membru de onoare al Academiei Române. A fost, de asemenea, numit „Doctor Honoris Causa" al Universităţii din Cernăuţi. La 4 februarie 1935 a fost chemat să conducă Mitropolia Moldovei. În urma decesului patriarhului Miron Cristea Marele Colegiu Electoral Bisericesc l-a ales ca patriarh al României la 30 iunie 1939. În septembrie 1940, prin două scrisori adresate regelui Mihai şi generalului Ion Antonescu şi-a anunţat decizia de a se retrage din scaunul patriarhal la mănăstirea Neamţ. Cererea i-a fost respinsă, fără nici o rezoluţie. Gestul va fi repetat la 29 şi 30 ianuarie 1941, dar cu acelaşi rezultat. După rebeliunea legionară din ianuarie 1941, raporturile cu autorităţile statului au reintrat în normalitate. Patriarhul Nicodim Munteanu s-a impus prin deosebite capacităţi organizatorice, printr-un efort intelectual remarcabil, şi aptitudini de traducător. Anii 1945-1946 au fost şi mai dificili, căci autorităţile comuniste au exercitat presiuni pentru a-şi subordona Biserica Ortodoxă. În faţa acestor atitudini ale statului comunist, patriarhul Nicodim a dat dovadă de demnitate refuzând orice compromis major. În august 1947, când se afla la mănăstirea Neamţ pentru odihnă a făcut o congestie pulmonară, agravată şi de boala de inimă. În noiembrie 1948 a fost adus la Bucureşti cu un tren special, dar cu toate eforturile medicilor la 27 februarie 1948 a survenit decesul.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

1948. În discursul ocazionat de ceremonia de investire, Patriarhul Justinian Marina pare să personifice un lider recunoscător regimului comunist. „Niciodată în viaţa ei, în curs de aproape două milenii, Biserica lui Hristos nu a avut un prilej mai potrivit pentru a-şi pune în practică învăţăturile Evangheliei, ca cel de azi, datorită regimului popular instaurat în ţara noastră"[6].

Acest prim discurs al noului patriarh, una din personalităţile cele mai controversate ale perioadei de început ale comunismului, exprimă poziţia conformistă a Bisericii Ortodoxe? Se poate considera că, dincolo de stereotipul declaraţiilor oficiale, deducem o opoziţie surdă a patriarhului pentru supravieţuirea Bisericii în noul climat social-politic? Justinian Marina a fost „salvator" sau „conformist" în cadrul Bisericii? Acestea sunt principalele teme pe care le vom aborda în studiul de faţă.

Michel Shafir, comentator la Radio Europa Liberă menţiona că există o deosebire majoră între Biserica Romano - Catolică din Polonia şi Biserica Ortodoxă Română, şi anume că ultima a devenit un instrument politizat al autorităţilor comuniste[7]. Absenţa unor atitudini de protest, similare cu cele din Ungaria sau Polonia, a generat apariţia unor stereotipuri referitoare la aşa-numita pasivitate nativă a românilor. Acelaşi autor menţiona că: „Inexistenţa unei opoziţii în România comunistă a fost explicată prin influenţa preponderentă a Ortodoxiei asupra culturii politice. Cu alte cuvinte: Ortodoxia spre deosebire la Catolicism sau de Protestantismul tradiţional ar încuraja atitudinile pasive, ceea ce ar putea explica lipsa unei mişcări de opoziţie în România comunistă"[8].

Referitor la inapetenţa românilor pentru rezistenţă, Daniel Barbu, menţiona că: „Bisericii româneşti nu i-a fost dat să traverseze modernitatea în opoziţie cu Statul, ci s-a lăsat plămădită de acesta. Mai întâi, statul liberal i-a dăruit autocefalia, unitatea prin Patriarhie şi dominaţie asupra celorlalte confesiuni. Mai târziu, Statul totalitar a scutit-o de concurenţa periculoasă, întrucât se desfăşoară chiar pe terenul meritelor naţionale Bisericii Greco - Catolice şi i-a garantat securitatea în schimbul unei retrageri parţiale din sfera publică"[9].

Realitatea istorică poate fi reconstituită doar prin analiza discursurilor şi a factologiei, ca unice repere ce ne permit să înţelegem la justa dimensiune activitatea Patriarhului Justinian Marina. După ceremonia de investitură din Aula Parlamentului şi cea de instalare din Biserica Sf. Spiridon Nou din Bucureşti, Justinian Marina a fost numit „Patriarhul Roşu", dar a reuşit destul de rapid prin activitatea misionară, culturală şi socială să demonteze acest stereotip. Noul

---

[6] Biserica Ortodoxă Română. *Buletinul oficial al Patriarhiei Române*, Nr. 5-6 mai-iunie, Bucureşti, 1953, p.446.

[7] Michel Shafir, *România, Politics, Economisc, and Society: Political Stagnation and Simulated Change*, London, Frances Pinter Publischers, 1985, p. 152; Apud Dragoş Petrescu, Biserica *Ortodoxă Română sub regimul comunist: o abordare instituţională* în volumul *Teologie şi Politică de la Sfinţii Părinţi la Europa Unită*, coordonat de Miruna Tătaru Cazaban, Editura Anastasia, Bucureşti, 2004, p. 200.

[8] *Ibidem*, p. 199.

[9] Daniel Barbu, *Şapte teme de politică românească*, Editura Antet, Bucureşti, 1997, pp. 121-122.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

patriarh în vârstă de 47 de ani şi-a enunţat aspectele pe care doreşte să le îmbunătăţească: cultivarea preoţilor în spiritul Ortodoxiei în ideea revenirii la adevăratul apostolat, restaurarea monahismului românesc, reorganizarea învăţământului teologic, reîntregirea bisericească prin revenirea greco-catolicilor transilvăneni la spiritul ortodoxiei şi promovarea relaţiilor ecumenice cu bisericile creştine[10].

Arestările preoţilor ce criticau regimul comunist s-au intensificat în cursul anului 1948. Represiva Securitate era tot mai iritată de intervenţiile Patriarhului în sprijinul celor arestaţi. La 22 decembrie 1948, Justinian Marina solicita tuturor eparhiilor tabele cu preoţii arestaţi spre a favoriza eliberarea preoţilor. Aceste atitudini ale patriarhului au fost percepute „ca o victorie politică a Bisericii Ortodoxe, care primea astfel dreptul de a se amesteca în bunul mers al treburilor statului"[11].

Se impune să reţinem faptul că, într-un regim dictatorial, nici o instituţie statală nu-şi poate derula activitatea într-un climat normal. Nu este logic să i se pretindă Bisericii să fi manifestat o altă atitudine decât a celorlalte instituţii (Şcoala, Justiţia, Poliţia, Armata şi Academia), mai ales că Biserica a fost percepută ca un adversar puternic al ideologiei statului comunist. Ca atare, regimul comunist a exercitat permanent presiuni asupra Bisericii utilizând toate instrumentele coercitive. Doar abilitatea unor înalţi ierarhi, în cazul nostru, Justinian Marina, a determinat ca Biserica să-şi obţină dreptul la existenţă, în schimbul unor compromisuri cu noul regim.

Situaţia dificilă a Bisericii Ortodoxe sub regimul comunist, ne oferă posibilitatea să realizăm o comparaţie, cu situaţia Bisericii Ortodoxe din capitala Imperiului Bizantin, imediat după ce Constantinopolul a fost ocupat de turci la 29 mai 1453. În schimbul toleranţei de care s-au bucurat creştinii, li s-a interzis să construiască noi instituţii de cult, crucile de pe biserici au fost distruse, iar utilizarea clopotelor a fost interzisă, cu excepţia Muntelui Athos. Continuând cu acelaşi tip de raţionament ne întrebăm: Era posibil ca patriarhul Ghenadie să-l alunge pe sultanul Mahomed al II-lea din Constantinopol? Era posibil ca Biserica şi patriarhul să înlăture regimul comunist?[12]

Un aspect mai puţin reflectat în dezbaterile societăţii româneşti îl reprezintă atitudinea refractară a lui Justinian Marina împotriva imixtiunii regimului comunist, în gestionarea problemelor Bisericii Ortodoxe. În acest sens, reproducem scrisoarea Prea Fericitului Justinian adresată Preşedintelui României, Nicolae Ceauşescu. Documentul acesta va surprinde pe mulţi dintre contestării Patriarhului. Se constată astfel, că Prea Fericitul Justinian Marina nu a ezitat să introducă în discursurile sale, faţă de autorităţile statului un limbaj ferm, categoric, şi să solicite acestora respectarea libertăţilor religioase ale ortodocşilor români. Scrisoarea este un argument al faptului că Patriarhul a solicitat imperios lui Nicolae

[10] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Sophia, Bucureşti, 2000, pp. 449-450.

[11] Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă în primul deceniu comunist*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2005, p. 236.

[12] Alexandru Mizgan, *Biserica Ortodoxă şi Securitatea*, Rost, nr. 45, noiembrie 2006.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ceauşescu, ca cele mai importante sărbători creştine să fie introduse în calendarul sărbătorilor oficiale ale ţării, iar sărbătorile ocazionate de 1 mai să fie reduse la o singură zi.

Bucureşti, 19 martie 1968

Domnului Preşedinte al Consiliului de Stat

Nicolae Ceauşescu

Domnule Preşedinte,

Au trecut douăzeci de ani de când credincioşii cultelor religioase din ţara noastră au fost puşi în situaţia de a nu mai cinsti cum se cuvine unele din marile sărbători ale credinţelor lor.

Ne gândim, în primul rând, la sărbătoarea Crăciunului, sărbătoare cu dată fixă: 25 decembrie, cinstită cu adâncă evlavie de creştinii din întreaga lume, indiferent de confesiunea sau cultul cărora aparţin, şi chiar trei zile de întrerupere a lucrului în instituţii, întreprinderi şi pe ogoare.

Credincioşii Bisericii Ortodoxe Române,- Biserica marii majorităţi a populaţiei din ţara noastră, ar dori să poată cinsti şi ei această sărbătoare a întregii creştinătăţi, pentru care, de-a lungul veacurilor, poporul român a manifestat simţăminte cu totul deosebite, reflectate în traduceri vechi cât însăşi istoria neamului şi în creaţii folclorice, poetice şi muzicale, de mare frumuseţe în acele „Colinde de Crăciun", capitol important în orice manual de „Istorie a literaturii române", şi piese muzicale de mare răsunet, de autentic veşmânt românesc, în programele unor formaţii artistice care au întreprins turnee peste hotare în ultimii ani.

Credincioşii Bisericii Ortodoxe Române, care lucrează în instituţii, întreprinderi şi pe ogoare , cer să poată sărbători Crăciunul nu numai pentru că aceasta constituie o îndatorire sfântă faţă de întemeietorul credinţei lor religioase Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, şi nici nu numai pentru că aceasta ar însemna reducerea unor tradiţii străvechi în actualitatea cultural artistică a neamului nostru, ci mai ales pentru că ei ştiu că Ziua Naşterii Domnului este sărbătorită, prin întreruperea lucrului în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia.

Lucruri asemănătoare spunem şi în legătură cu sărbătoarea Paştelui, devenită în aceşti ultimi douăzeci de ani, o duminică oarecare, sărbătorită prin întreruperea lucrului numai pentru că Paştele cade întotdeauna în zi de duminică, dar pentru care credincioşii n-au cel puţin o zi de răgaz, un răgaz al reculegerii, înaintea sărbătorii, şi un răgaz al reintegrării în tradiţie, după ziua propriu-zisă a sărbătorii.

Una din sărbătorile cele mai mari este şi sărbătoarea Maicii Domnului din ziua de 15 august, cinstită de creştinii ortodocşi şi romano-catolici în mod deosebit, ca şi sărbătorile Naşterii (Crăciunul) şi Învierii Domnului Iisus Hristos (Paştele) şi, la fel, precedată de câteva săptămâni de post.

Credincioşii Bisericii Ortodoxe Române ştiu că orice întrerupere a lucrului în instituţii, întreprinderi şi pe ogoare, ca urmare a sporirii numărului sărbătorilor, înseamnă o împuţinare a producţiei şi, deci, o micşorare a venitului naţional; dar ei sunt gata să asigure Ocârmuirea noastră de stat că, ceea ce s-ar putea pierde prin

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

întreruperea lucrului în zilele de Crăciun şi de Paşti, poate fi înlocuit prin mai buna organizare a procesului de producţie şi prin elanul cu care o colectivitate umană, deplin mulţumită sufleteşte, ştie să se avânte în muncă, restabilind astfel echilibrul economiei naţionale.

Pentru sărbătoarea Crăciunului şi a Paştelui, credincioşii ar consimţi bucuros la reducerea sărbătorii Anului Nou şi zilei de 1 Mai la o singură zi.

Vă rugăm, deci, să binevoiţi a acorda norodului drept-credincios din ţara noastră putinţa de a sărbători, după datină Crăciunul, Paştele şi Sfânta Maria Mare, trei sărbători mari ale întregii creştinătăţi, aşa cum fac creştinii de pretutindeni, chiar cei din ţări socialiste numite mai sus. Va fi aceasta un act politic cu urmări fericite pentru psihologia maselor de credincioşi de la noi, care nu va păgubi cu nimic economia noastră naţională.

Primiţi, Vă rugăm Domnule Preşedinte încredinţarea sentimentelor noastre de aleasă consideraţiune.

Iustinian,

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române[13].

Documentul este un excelent argument în sprijinul ideii că Patriarhul Justinian Marina a apărat Biserica în faţa autorităţilor comuniste şi că acesta s-a identificat cu destinul Ortodoxiei româneşti, în cea mai dificilă perioadă din istoria ei. Al treilea patriarh al României a fost o personalitate complexă, care şi-a preţuit Biserica pe care a păstorit-o încercând să o apere printr-o veritabilă politică de echilibru între instituţia ecleziastică şi autorităţile publice. Acceptând să facă unele compromisuri pe care le percepea ca fiind de mică importanţă, cum ar fi pastoralele mobilizatoare privind colectivizarea agriculturii în care oricum nu credea nimeni, el spera să câştige în chestiunile esenţiale vieţii bisericeşti[14]. Într-un anumit sens, atitudinea patriarhului este asemănătoare cu cea a filosofului Constantin Noica[15]. Contestatarii distinsului filosof i-au reproşat că activitatea sa nu a germinat rezistenţă la adresa regimului comunist, iar travaliul său intelectual se derula sub controlul Securităţii. Admiratorii săi au replicat prin ideea că Noica a valorizat

[13] Pridvorul se sus, Anul II, nr. 21, 2005, p.11, Apud, *Dosarele istoriei*, an VIII, nr.9, 2003, p. 38.

[14] George Enache, *Ortodoxie şi putere politică în România contemporană*, Editura Nemira, Bucureşti, 2005, p. 152.

[15] Constantin Noica (1909-1987) filosof, eseist, publicist şi scriitor român. Între anii 1924-1928 urmează cursurile liceului „Spiru Haret" unde are ca profesor de matematică pe poetul Ion Barbu. În 1931 a absolvit Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti cu teza de licenţă *Problema lucrului în sine la Kant*. Printre profesorii de la facultate îl remarcă pe filosoful Nae Ionescu. În perioada 1932-1934 frecventează societatea culturală „Criterion" având ca profesori pe Mihail Polihroniade, Haig Acterian, Mircea Eliade. În mai 1940 îşi susţine doctoratul în filosofie, cu teza Schiţă pentru istoria lui. Cum e cu putinţă ceva nou. În octombrie 1940 pleacă la Berlin în calitate de referent la Institutul Româno - German unde va rămâne până în 1944 având ca profesor de filosofie pe Martin Heidegger. Între anii 1949-1958 are domiciliu obligatoriu la Câmpulung Muscel. În 1958 Noica este arestat, anchetat şi condamnat la 25 de ani de muncă silnică cu confiscarea întregii averi. Este eliberat după 6 ani în august 1964. Ultimii ani de viaţă şi i-a petrecut la Păltiniş, lângă Sibiu, unde moare la 4 decembrie 1987.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

libertatea existentă pentru a colporta posterității valorile culturii naționale. Analizând retrospectiv istoria culturii române din ultimul sfert de secol, devine clar că aceasta ar fi fost mai săracă fără operele filosofului. Patriarhul Justinian Marina a realizat și mai mult, încercând să reziste unor inițiative întreprinse de regimul comunist împotriva Bisericii[16].

Un aspect important al preocupărilor sale îl reprezintă viața monahală. Grație demersurilor sale a crescut numărul mănăstirilor și al călugărilor, dar se constată îmbunătățirea nivelului de pregătire a acestora, ca urmare a absolvirii școlilor monahale și a facultăților de teologie. Patriarhul a stimulat frecventarea de către călugărițe a Institutului Teologic. Ortodoxia nu a cunoscut până în acea perioadă călugărițe licențiate sau doctori în Teologie, fapt care a determinat o înviorare a vieții mănăstirești[17]. Pentru a submina autoritatea Bisericii Ortodoxe regimul comunist prin decretul 410 din 28 octombrie 1959 a desființat multe mănăstiri și a redus drastic numărul călugărilor. Patriarhul Justinian Marina a fost afectat de inițiativa autorităților și pentru curajul său de a protesta împotriva decretului 410 i s-a fixat domiciliul forțat la schitul Dragoslavele timp de șase luni. Așa cum menționează istoricul George Enache, anul 1960 marchează practic încetarea rezistenței Bisericii Ortodoxe în ansamblul ei[18].

O inițiativă de succes a patriarhului Justinian Marina a fost acțiunea de canonizare a unor sfinți români în anul 1955. Conștient că misiunea unei Biserici nu constă în a lupta cu un regim ateu, așa cum a fost comunismul, patriarhul a utilizat armele spirituale pentru mântuirea credincioșilor români. Meritele sale în acest domeniu sunt incontestabile. În acest sens au fost canonizați Sfântul Calinic de la Cernica, episcopul Râmnicului în secolul XIX (11 aprilie), Sfinții Ierarhi Mântuitori Ilie Iorest și Sava Brancovici, mitropoliții Ardealului în secolul XVII (24 aprilie), Sfântul Iosif de la Partos, mitropolitul Timișoarei și al Banatului în secolul XVII (15 septembrie) și Sfinții Mântuitori ai Transilvaniei Cuvioșii Visarion Sarai, Sofronie de la Cioara și Mucenicului Oprea din Sălițea Sibiului, trăitori în secolul XVIII (21 octombrie)[19].

Pe fundalul unor divergențe permanente între regimul comunist care colporta ateismul și materialismul și Biserica ale cărei valori sunt ridicarea morală și spirituală a oamenilor, transformarea acestora în buni creștini, patriarhul Justinian Marina a reușit să confere bisericii stabilitate, elaborând Statutul de organizare și funcționare a acesteia. Era prima dată când Biserica Ortodoxă Română avea o serie de regulamente care-i preciza autonomia în raport cu statul, fapt imposibil de realizat în perioada interbelică din cauza influenței factorului politic în spațiul ecleziastic.

[16] George Enache, *op. cit.*, pp. 91-92.
[17] *Ibidem*, p. 102.
[18] *Ibidem*, pp. 149-150.
[19] Revista Rost, *Patriarhul Justinian Marina între elogiu și denigrare*, Nr. 49, septembrie, 2007, p. 6.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Aceste lucruri, prezentate într-o formă sumară, arată adevărata ipostază a patriarhului Justinian, aceea de apărător al Bisericii. Confruntat cu presiunile politice tot mai intense, provocările Securităţii, Justinian Marina a fost un administrator inteligent al problemelor confesionale, protector al învăţământului teologic şi ocrotitor al preoţilor. Ideea centrală a discursului patriarhului Justinian Marina este caracterul peren al învăţăturilor creştine şi rolul deosebit al Bisericii în orice societate, mai ales la nivelul vieţii morale. Strategia de acţiune a patriarhului a păstrat tradiţia bizantină a colaborării dintre Stat - Biserică, acesta din urmă trebuia să deţină mai multă autonomie[20]. Este o eroare a considera că activitatea Patriarhului a fost exclusiv obedientă faţă de regimul comunist. „Este adevărat că Biserica Ortodoxă a colaborat, a făcut compromisuri, a rezistat, a fost persecutată, însă în acest moment al cercetării graniţele dintre aceste noţiuni sunt departe de a fi trasate. Acest lucru se poate face numai pe baza unei cercetări intense a arhivelor şi prin lectura hermeneutică atentă a documentelor"[21].

La finalul acestui studiu se impune formularea următoarelor concluzii:

1. Impunerea la 6 martie 1945 a guvernului Petru Groza[22] a însemnat instaurarea în România a regimului comunist. Uniunea Sovietică a acţionat ferm pentru a-şi asigura hegemonia în România reiterând strategia din perioada ţaristă de a avansa spre Balcani şi spre Strâmtori. Guvernul Groza a inaugurat, prin politica sa internă, suprimarea drepturilor şi libertăţilor democratice şi controlarea tuturor domeniilor de activitate ale societăţii, folosindu-se instrumente de constrângere violentă. În acest context intern, Biserica a devenit ultimul obstacol fundamental în direcţia impunerii modelului sovietic.

2. Cel căruia i-a revenit misiunea de a administra Biserica Ortodoxă Română în primele trei decenii după instaurarea regimului comunist a fost patriarhul Justinian Marina. Considerând că Biserica Ortodoxă nu deţine instrumentele spre a se opune direct regimului comunist, patriarhul a adoptat strategia unei adeziuni false la valorile sistemului comunist beneficiind de un spaţiu de manevră mai vast pentru a asigura autonomia Bisericii în raport cu puterea politică[23]. Beneficiind şi de faptul că Partidul Comunist, deşi dezavua

[20] George Enache, *op. cit.*, pp. 153-154.

[21] *Ibidem*, p. 585.

[22] Petru Groza s-a născut la 7 decembrie 1884 în comuna Băcia, judeţul Hunedoara. În perioada 1903-1907 urmează cursurile Facultăţii de Drept şi Ştiinţe Economice la Budapesta unde obţine titlul de doctor în Drept al Universităţii. Petru Groza, practică meseria de avocat la Lugoj şi Deva. Din punct de vedere politic, Petru Groza se înscrie în Partidul Naţional Român din Transilvania. În 1920 se alătura formaţiunii politice Partidul Poporului fondat de generalul Alexandru Averescu. Câştigând alegerile, Petru Groza a fost numit ministru al Naţionalităţilor Conlocuitoare. Dezamăgit de spaţiul public bucureştean, Petru Groza s-a retras la Deva unde i-a contact cu ideile comuniste. În 1933 devine preşedintele Frontului Plugarilor şi până în 1944 şi-a cultivat relaţiile personale cu oameni de afaceri şi persoane publice. Petru Groza devine prim-ministru în primul guvern comunist al României între anii 1945-1952. A fost ales Preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale între anii 1952-1958.

[23] George Enache, *Ortodoxie şi puterea politică în România contemporană*, Editura Nemira, Bucureşti, 2005, pp. 90-91.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

oficial credinţa religioasă, o tolera în cadrul unor limite prescrise de Legea cultelor religioase din 4 august 1948[24], patriarhul Justinian Marina a realizat o rezistenţă spirituală, încât Biserica şi-a pătrat rolul său de a educa moral şi spiritual pe credincioşii români.

THE PATRIARCH JUSTINIAN MARINA BETWEEN „SAVIOUR" AND „CONFORMIST" IN ROMANIAN ORTHODOX CHURCH

Summary

The imposing, on 6th March 1945, of Petru Groza government meant the establishment of the comunist regime. Groza government inaugurated, through its internal policy, the suppresion of democratic rights and freedoms and the control of all activity areas of the society. In this context, the Church becaume the last impediment for imposing the Soviet model.

The one who the job of administrating the Romanian Orthodoxe Church in the first three decades after the instauration of comunism was the Patriarch Justinian Marina. The thought that the Romanian Orthodox Church didrit have the instruments to opose to the comunist regime so he adapted the strategy of false adhesion to the values of the comunist system and this gave the posibility of ensuring the Church's autonomy reported to the political power. Based on these assumptions we can say that Justinian Marina realised a spiritual resistence, so that the Church hept its role which is that of morally and spiritually educating the Romanian christians.

[24] *Istoria României,* elaborată de Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Ediţie revăzută şi adăugită, Editura Corint, Bucureşti, 2007, p. 411.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

NATO ŞI ARMATA ROMÂNĂ

Costin Scurtu

La 7 iunie 1945, preşedintele SUA, Harry Truman, a trimis lui I.V. Stalin un mesaj în care apreciază că regimurile politice din România si Bulgaria „nu asigură tuturor elementelor democratice ale poporului dreptul de a-şi exprima liber părerea" şi „nu reprezintă voinţa poporului". V.I. Stalin aplica planul său de impunere a controlului direct asupra statelor satelit din Europa Centrală: toate ţările urmau să fie conduse de partidele comuniste locale, subordonate Moscovei, care trebuiau să introducă modelele sovietice în zona lor.

La sfârşitul anului 1947 a fost elaborat, la Bucureşti, materialul „Etapă nouă, sarcini noi", publicat la începutul anului 1948, ca editorial în „Armata" şi reluat în toate revistele militare. Se menţiona că întemeierea doctrinei militare se baza pe „făurirea armatei populare" şi pe adoptarea concepţiei marxiste ca unic reper ideologic al ştiinţei militare a armatei române şi se pleda în fond pentru copierea mecanică a unui model străin[1]. Modelul era cel sovietic.

În cadrul procesului de adoptare în România a modelului de construcţie militară sovietică, s-a trecut la însuşirea doctrinei militare a URSS. Documentele militare precizau că „ideologia militară şi doctrina tactică sovietică se aplică în întregime, fără retuşuri, adaptări şi rezerve, chiar dacă, deocamdată, organica forţelor noastre armate este alta decât organica armatei sovietice"[2].

Într-un articol intitulat „Armata şi Republica Populară Română", care a fost publicat în „Glasul Armatei"[3] s-a făcut referire la rolul şi menirea oştirii în cadrul noii forme de stat: „Armata democratică va sta de strajă şi va ajuta la consolidarea Pepublicii Populare Române. O dată cu începutul acestui nou an - 1948, n.n. - , armata română primeşte forţe noi şi o tărie de neînvins".

Deşi informaţiile despre creşterea capacităţii militare, cuprinse în hotărârile guvernului de la Bucureşti, din august şi noiembrie 1949, aveau un caracter secret, aveau să ajungă la cunoştinţa autorităţilor americane şi britanice. Departamentul de Stat al SUA şi Foreign Office-ul au semnalat Curţii de Justiţie de la Haga, la sfârşitul anului 1949, faptul că România nu respecta prevederile Tratatului de Pace de la Paris. În acelaşi timp, Londra şi Washingtonul au înştiinţat în mod oficial autorităţile române că nu vor accepta încălcarea tratatului semnat în capitala Franţei, la 10 februarie 1947.

Situaţia creată pe plan diplomatic a fost analizată la Bucureşti şi Ana Pauker a fost împuternicită să respingă acuzaţiile formulate de reprezentanţii Marii

---

[1] Constantin Olteanu, Contribuţii la cercetarea conceptului de putere armată la români, Bucureşti, Editura Militară, 1979, p. 381.

[2] Arhivale Militare Române, (se va cita în continuare AMR), fond Cabinetul ministrului, dosar nr. 38, f. 129.

[3] Constantin Olteanu, op.cit., p. 385. Apud. „Glasul Armatei" din 14 ianuarie 1948.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Britanii şi Statelor Unite ale Americii.[4] O discuţie asemănătoare a fost purtată şi în cadrul şedinţei Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., desfăşurată la 8 februarie 1950, însă atât în stenograma, cât şi în procesul verbal al reuniunii respective nu s-a menţionat faptul că notele de protest anglo - americane se refereau la încălcarea prevederilor Tratatului de Pace de la Paris de către autorităţile române[5].

România nu a fost singura ţară din cadrul blocului comunist care fost acuzată de guvernul SUA şi cel al Marii Britanii că nu respectă prevederile Tratatului de la Paris. Într-o situaţie similară s-au aflat, în aceeaşi perioadă, Ungaria şi Bulgaria. Ca urmare a solicitărilor făcute de reprezentantul SUA şi cel al Marii Britanii, problema respectivă a fost discutată în cadrul Organizaţiei Naţiunilor Unite, în toamna anului 1950, fără să se ajungă însă la sancţionarea autorităţilor acuzate[6].

Un eveniment important pentru zona în care se situează România, l-a constituit intrarea în NATO, la 18 februarie 1952, a Turciei şi Greciei. Semnificaţia acestui eveniment rezidă în faptul că, odată cu aderarea lor la NATO, forţele armate ale celor două state balcanice, au început să fie planificate în eventuale operaţiuni militare şi împotriva României[7]. Deşi cheltuielile pentru înarmare ale României au crescut foarte mult în anii 1948-1954[8], rezultatele au fost departe de ceea ce şi-a propus guvernul român, fapt observat şi de A. I. Lavrentiev, ambasadorul URSS la Bucureşti, care a menţionat în iulie 1953, într-un document trimis superiorilor săi, faptul că „potrivit datelor de care dispune ambasada pe baza

[4] Arhivele Naţionale Istorice Centrale, (se va cita în continuare ANIC) fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri – Stenograme, dosar 13/1950, f. 1, 7.

[5] Discuţia care a avut loc în cadrul şedinţei Secretariatului C.C. al P.M.R. din data de 8 februarie 1950 fost foarte scurtă şi a avut următorul conţinut: „Tov. Ana [Pauker]: Englezii şi americanii ne-au anunţat că propun să facem o comisie ca să judece păcatele noastre [referitoare la încălcarea prevederilor Tratatului de Pace de la Paris]. Ei au numit şi să numim şi noi. Noi propunem următorul răspuns (citeşte). Tov. [Iosif] Chişinevschi: Sunt de acord cu textul. Într-un loc se spune „diversiuni artificiale", nu merge, la sfârşit la fel, unde vorbeşte de diversiuni, trebuie schimbat. Tov. [Vasile] Luca: Suntem de acord". Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R. – 1950-1951, vol. III, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti, 2004, p. 100; 107.

[6] România-Israel: 50 de ani de relaţii diplomatice, 1948-1969, vol. I, Ministerul Afacerilor Externe, Direcţia Arhivelor Diplomatice, coord. Victor Boştinaru, Editura Sylvi, Bucureşti, 2000, p. 75.

[7] În ianuarie 1953, Iugoslavia încheiase cu Turcia şi Grecia un tratat de prietenie şi cooperare militară, economică şi culturală, care, în anul următor, îmbrăca aspectul unei alianţe. Întrucât Grecia şi Turcia deveniseră în acea perioadă membre ale Alianţei Nord-Atlantice, Iugoslavia se putea considera, într-o anumită măsură, membru asociat. În aprilie 1954, Tito avea să declare că este în favoarea reînarmării Germaniei Occidentale, fapt dezaprobat de conducerea sovietică.

[8] În august 1953, autorităţile de la Bucureşti aveau de plătit o datorie de peste 250 milioane de ruble (circa 700 milioane de lei sau 55542,2 kg aur fin) pentru importurile speciale provenite din Cehoslovacia, în special pentru avioanele de vânătoare MIG-15 fabricate în acea ţară şi livrate armatei române. În iulie 1953, autorităţile de la Moscova au insistat pentru păstrarea R.D.G. pe lista ţărilor în care România exporta carne, motivul principal fiind, probabil, îmbunătăţirea aprovizionării cu carne în R.D.G., pentru a detensiona situaţia după înăbuşirea în sânge a revoltei muncitorilor din Berlinul de Est (iunie 1953). Petre Opriş, Industria românească de apărare. Documente (1950-1989), Editura Universităţii din Ploieşti, 2007, p. 18.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

discuţiilor cu consilierii militari [sovietici], armata română poate îndeplini sarcini de apărare într-un sector pasiv, dar nu pe direcţia principală"[9].

O încercare de îmbunătăţire a raporturilor Est-Vest a fost lansată de URSS, la 31 martie 1954, prin cererea sa de aderare oficială la NATO, ca membru cu drepturi depline. La data de 7 mai a aceluiaşi an, Franţa, Marea Britanie şi SUA, printr-o notă comună, au respins cererea URSS-ului. În schimb marile puteri occidentale invită oficial Republica Federativă Germania să adere atât la Uniunea Europei Occidentale, cât şi la NATO. Oficierea primirii Germaniei Occidentale s-a făcut la 7 mai 1955.

Răspunsul sovietic a fost organizarea unei alianţe comuniste anti-NATO, la 14 mai 1955, a Pactului de la Varşovia. În pregătirea participării delegaţiei române la conferinţa de la Varşovia, Gheorghe Gheorghiu-Dej a convocat plenul Consiliului de Miniştri. Pe ordinea de zi a şedinţei figura un singur punct ce viza aprobarea delegaţiei pentru participarea la conferinţă. După o scurtă expunere de motive, care făcea referire şi la crearea unei alianţe militare a statelor comuniste europene, Simion Bughici propunea componenţa delegaţiei, care a fost aprobată în unanimitate[10]. După înapoierea de la Varşovia, la 18 mai, la Bucureşti, două zile mai târziu, în plenul Consiliului de Miniştri, s-a prezentat o amplă informare asupra lucrărilor reuniunii şi poziţiei delegaţiei române. Şedinţa s-a încheiat prin aprobarea declaraţiei delegaţiei guvernului român făcută la conferinţa de la Varşovia şi, de asemenea, convocarea sesiunii Marii Adunări Naţionale pentru data de 30 mai 1955, pe ordinea de zi figurând ratificarea Tratatului de la Varşovia, validarea sa având o durată de 20 de ani[11].

La 12 mai 1955, în intervenţia sa la Varşovia, liderul român, Gheorghe Gheorghiu-Dej a făcut referire la scopurile şi motivaţia conferinţei, declaraţia fiind plină de acuzaţii la adresa Occidentului, care, în opinia sa, prin ratificarea Acordurilor de la Paris „deschid calea refacerii militarismului german şi ameninţă pacea şi securitatea în Europa"[12]. Acuzele liderului comunist de la Bucureşti erau îndreptate împotriva Germaniei Occidentale, dar şi împotriva Statelor Unite, care „desfăşoară tot felul de acţiuni provocatoare împotriva ţării noastre, alocă în fiecare an milioane de dolari în vederea finanţării activităţii de subminare în ţara noastră şi în celelalte ţări democrat-populare".

Pe de altă parte, pentru România, rezultatele negative ale politicii anti-iugoslave, între anii 1949 - 1954, au fost recunoscute mulţi ani mai târziu chiar de către Emil Bodnăraş: „Economia noastră a cheltuit multe miliarde de lei pentru a face fortificaţii la graniţă, a pune sârmă ghimpată şi a ţine şase divizii în stare

[9] Apud. Vasile Buga, Relaţiile politice româno-sovietice, 1953-1958, I, în „Arhivele Totalitarismului", Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, anul XII, nr. 1-2 (42-43)/2004, Bucureşti, p. 101.

[10] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de miniştri. Stenograme 1945-1959, dosar 2/1955, f. 4-6.

[11] Ibidem, f. 13-23.

[12] „Scânteia", anul XXIV, nr. 3282, din 13 mai 1955.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

permanentă de alarmă"[13]. În anul 1954, autoritățile de la București au hotărât sistarea activităților de proiectare și construcții de fortificații la frontiera comună româno-iugoslavă și la sud-est de aceasta, pe valea Dunării.

Până în anul 1958, România s-a dovedit a fi un aliat fidel al Pactului de la Varșovia. Pentru ca autoritățile române să poată face față cheltuielilor militare după înființarea oficială a Organizației Tratatului de la Varșovia, Kremlinul a sprijinit realizarea în România a unor categorii de armament, muniții și alte produse speciale[14] după licențe sovietice[15]. Momentele critice ale anului 1956 (revoluția maghiară și revoltele din Polonia) n-au făcut din România un aliat „incomod", cum avea să se întâmple mai târziu. România în fapt nu putea să riposteze pentru că pe teritoriul său se aflau trupele sovietice de ocupație.

Într-un document secret NATO, intitulat „Operațiunea Dunărea de Jos", rezultă că în contextul unui război Est-Vest, pentru scoaterea României din război urmau să acționeze o armată turcă, o armată greacă, intercalate de un corp de armată american, sprijinite pe Marea Neagră de unități ale flotelor turcă și greacă și ale Flotei a 6-a din Mediterană. Valoarea totală a forțelor de uscat NATO ce urmau să acționeze împotriva României, venind de la sud de Dunăre, se ridica la 20-25 de divizii[16].

La Sesiunea Comitetului Politic Consultativ (CPC) al statelor participante la Tratatul de la Varșovia, desfășurată la Praga, în perioada 27-28 ianuiarie 1956, reprezentantul României, Chivu Stoica, președintele Consiliului de Miniștri a anunțat reducerea forețelor armate ale României cu 40.000 de soldați[17]. La această reuniune a fost adoptată și cererea RDG de primire a unui contigent militar de-al său în Forțele Armate Unite (FAU), iar ministrul Apărării din RDG să fie unul din locțiitorii comandantului supreme al FAU.

---

[13] Mircea Chiriţoiu, Sabotorii centurii antititoiste, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române", an II, nr. 2/1999, p. 53.

[14] Printre produsele speciale se aflau și parașutele. În anul 1936, firma americană „Irvin Airchutte Co." a adus utilaje și a pus în funcțiune la București fabrica de parașute „Irvin". Zece ani mai târziu, statul român a naționalizat fabrica respectivă și i-a schimbat numele în „Aurel Vlaicu". După înființarea unui batalion de paraşutişti la Tecuci (1 noiembrie 1950), s-a constatat faptul că acesta nu avea disponibile decât 50 de parașute (model „Irvin"). În consecință, comandantul unității, maiorul Grigore Baștan, a solicitat confecționarea a 200 de parașute până la data de 1 mai 1952. Ulterior, batalionul respectiv a primit în dotare parașute T.P.-5, realizate sub licență sovietică la Fabrica „Aurel Vlaicu". Acest tip de paraşută a fost utilizat pe scară largă în armata română, în perioada 1955-1970. Mihail Pîrlog, O istorie a paraşutei în armata română, în „Şcoala de Aplicaţie a Forţelor pentru Operaţii Speciale", Buzău, 2006, pp. 143-144, 146.

[15] Relațiile româno-chineze, 1880-1974. Documente, Ministerul Afacerilor Externe și Arhivele Naționale din România, ediție de documente întocmită de ambasador Romulus I. Budura (coordonator), dr. Iolanda Țighiliu, Camelia Moraru, Constantin Moraru, Costin Ionescu, Regia Autonomă „Monitorul Oficial", București, 2005, p. 495.

[16] Florian Gârz, NATO: Globalizare sau dispariție. De la războiul rece la pacea pierdută, București, Casa Editorială Odeon, 1995, pp. 92-93.

[17] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (se va cita în continuare Arh. MAE), fondul 9, Varșovia 3, dosar nr. 23/1965, f. 5.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Pentru România, o semnificaţie aparte a avut-o consfătuirea CPC din 24 mai 1958 de la Moscova, prilej cu care s-a hotărât retragrea trupelor sovietice de pe teritoriul românesc[18]. După acestă dată a început politica de distanţare a României faţă de Moscova. Bucureştiul a făcut propuneri pentru a reforma Pactul, dar în fapt însemna detronarea supremaţiei sovietice în Alianţă. Un gest de „frondă" a fost poziţia României faţă de conflictul arabo-israelian, numit "Războiul de şase zile", când, la 9 iunie 1967 în cadrul CPC, care fost luat apărarea Israelului şi nu a semnat Declaraţia de la Moscova[19].

Momentul ales de Bucureşti pentru a-şi spori credibilitatea internaţională a beneficiat de un context extern favorabil. La începutul anilor '60, SUA au lansat o nouă strategie în relaţiile cu ţările comuniste, aşa-numita „building bridges policy". Era o politică de deschidere către Est, să intensifice, prin diferenţiere, căile de comunicare cu ţările satelit ale Uniunii Sovietice din Europa de Est şi să accelereze procesul de destindere europeană.

Trebuie să remarcăm însă, că datorită neparticipării României cu trupe la invazia Cehoslovaciei, în august 1968, şi a faptului că acţiunile militare ale Tratatului de la Varşovia au fost puternic dezaprobate de Bucureşti, NATO şi-a schimbat substanţial atitudinea faţă de România. Comandantul Suprem al Forţelor Aliate NATO din Europa a apreciat faptul că România, în mod constant, a interzis desfăşurarea pe teritoriul său a oricăror aplicaţii cu trupe ale Tratatului de la Varşovia şi, la rândul său, a luat parte doar simbolic, cu mici grupe operative la aplicaţiile militare ale tratatului, pe teritoriile statelor membre. În aceşti ani, România a putut obţine din Occident, licenţe de fabricaţie ale unor elicoptere şi motoare, inclusiv cu destinaţie militară.

În scenariile de război jucate de Comandamentele NATO, România era tratată ca ţară neutră, iar teritoriul său era ocolit de loviturile aviaţiei şi rachetelor NATO, inclusiv cele cu încărcături nucleare. Nu era exclusă însă folosirea teritoriului României de către forţele armate NATO în anumite operaţii de amploare strategică, vizând anihilarea forţelor armate ruseşti din Germania, Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria.

Astfel, în planul de operaţii al NATO, „7 zile până la Oder", elaborate în anii '70, şi care, în esenţă, prevede nimicirea forţelor armate ale URSS, între Vistula şi Oder, teritoriul României era avut în vedere pentru o amplă acţiune de învăluire a acestor forţe, în cooperare cu trupe NATO, ce urmau a fi desantate

[18] Gheorghe Vartic, Retragerea trupelor sovietice din România, o victorie a Bucureştilor sau o decizie a Moscovei? În „Revista de Istorie Militară" (RIM), nr.3/2003, pp.1-5. Problema retragerii trupelor sovietice din România a fost supusă atenţiei liderului sovietic încă din anul 1955 de către Emil Bodnăraş, ministrul Forţelor Armate la acea dată, desemnat de Gheorghiu-Dej. Atunci reacţia sovietică a fost de respingerea totală, dar, în timp, aceasta a fost reconsiderată, culminând cu momentul retragerii trupelor sovietice în anul 1958, fiind hotărârea Moscovei.

[19] Arh. MAE, Problema 224/1968, Direcţia a V-a Relaţii, vol.II, „Raport asupra situaţiei din Orientul Apropiat după rezoluţia Consiliului de Securitate al ONU din 22 noiembrie 1967", 21 mai 1968, f. 12-13.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

maritim, în nordul Poloniei[20]. Evenimentele internaţionale aveau să modifice realităţile din Europa la sfârşitul anilor '80. Se încheia Războiul Rece.

La începutul anilor '90, Tratatul asupra Forţelor Convenţionale din Europa (CFE)[21] impunea plafoane egale pentru armatele statelor membre NATO şi cele în Tratatul de la Varşovia, în ceea ce priveşte un număr de cinci categorii de armamente, considerate absolut indispenabile pentru operaţiunile militare ofensive. Repartiţia pe ţări a acestor plafoane i-a avantajat pe unii şi dezavantajat pe alţii. România a fost dezavantajată pe toate planurile în raport cu vecinii săi, mai ales cu Bulgaria şi Ungaria.

La jumătatea anului 1990, liderii şi reprezentanţii ţărilor din Europa Centrală şi de Est au fost invitaţi la Cartierul General NATO, de la Bruxelles. Cele două blocuri militare, ce au concentrat în Europa, în timp de pace, cele mai numeroase şi mai puternice efective militare din istoria tuturor timpurilor, aveau să constituie, până în anul 1991, „pilonii securităţii europene", reuşind, în ciuda tuturor tensiunilor şi momentelor de criză, să menţină cea mai lungă perioadă de pace din istoria de peste 20 de secole a continentului Europa. Prăbuşirea regimurilor totalitare din Europa Centrală şi de Est, dizolvarea Tratatului de la Varşovia şi retragerea dispozitivului militar strategic rusesc din Germania, Cehoslovacia, Polonia şi Ungaria, unificarea Germaniei, dezarmarea URSS, dispariţia divizării ideologice a Europei - evenimente şi fenomene derulate în intervalul 1989-1997 au dus la naşterea unei noi Europe.

În octombrie 1990, ambasadorul român în Belgia a fost autorizat să iniţieze relaţii diplomatice cu NATO, în aceeaşi lună, primul-ministru român s-a întâlnit, la Bruxelles, cu secretarul general al NATO. Conceptul strategic, adoptat în anul 1991, la Roma, de către şefii de stat şi de guvern, propunea o viziune largă asupra securităţii, bazată pe dialog, cooperare şi pe menţinerea unui potenţial de apărare colectivă.

În calitate de secretar general al NATO, Manfred Wörner, a efectuat două vizite în România. În cadrul primei vizite, efectuate în perioada 3-5 iulie 1991, Manfred Wörner a fost primit de preşedintele Ion Iliescu şi a avut întâlniri cu ministrul Afacerilor Externe, Adrian Năstase şi ministrul Apărării Naţionale, Niculae Spiroiu. La Parlamentul României, secretarul general al NATO a avut întâlniri cu preşedinţii celor două Camere şi cu liderii grupurilor parlamentare. În decembrie 1991, ministrul român al Afacerilor Externe a participat la prima întâlnire a Consiliului de Cooperare Nord-Atlantic[22].

---

[20] Ibidem, p. 97.

[21] Tratatul asupra Forţelor Convenţionale din Europa (Conventional Forces in Europe Treaty). Tratatul CFE reprezintă un tratat important de controlare a armelor şi o piatră de hotar în ceea ce priveşte securitatea europeană. Peste 58.000 de piese de echipament militar au fost distruse în Europa de când aliaţii NATO şi membrii Organizaţiei Tratatului de la Varşovia de atunci au semnat Tratatul CFE în 1990. În martie 1999, Rusia, NATO şi alte state europene au convenit asupra tuturor aspectelor importante legate de CFE, deschizând calea adaptării în timp a Tratatului CFE pentru Summit-ul Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa ţinut la Istanbul în noiembrie 1999.

[22] La 26 decembrie 1991, România a devenit membru fondator al Consilului de Cooperare Nord-Atlantic.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În perioada 21-22 februarie 1992, Manfred Wörner a revenit în România. În cadrul acestei vizite, secretarul general al NATO a fost primit de preşedintele României, Ion Iliescu, şi a avut o nouă întâlnire cu ministrul Afacerilor Externe, Adrian Năstase. De asemenea, Manfred Wörner a participat la inaugurarea Centrului Euro-Atlantic de la Bucureşti şi s-a întâlnit cu preşedintele FSN, Petre Roman[23]. Pentru ca în octombrie 1993, adjunctul secretarului Apărării al SUA a prezentat propunerea americană de stabilire a unui Parteneriat pentru Pace. La 26 ianuarie 1994, România a devenit prima ţară post-comunistă care s-a alăturat programului Parteneriatului pentru Pace.

Alianţa Nord-Atlantică se adapta noilor concepte şi adopta măsuri ferme de răspuns la nivelul cooperării cu celelalte instituţii de menţinere a securităţii de pe continent. Summit-ul de la Bruxelles a reprezentat deschiderea Alianţei Nord-Atlantice către Europa Centrală şi de Est, dar şi către noua dinamică a relaţiilor internaţionale în lumea post război rece.

Începând cu anii 1998-1999, s-a înregistrat o catalizare privind participarea României la acele misiuni care răspund mai aproape de cerinţele şi nevoile de pregătire a trupelor româneşti, precum şi fundamentul pregătirii pentru a acţiona ca un potenţial furnizor de securitate în plan regional şi global. Între anii 1994-2003, România a participat la aproximartiv 3.400 de activităţi şi exerciţii sub egida NATO sau a Parteneriatului pentru Pace[24]. Participarea statului român alături de partenerii Alianţei la procesul de luare a deciziilor şi de planificare din cadrul „Parteneriatului pentru Pace" a avut un rol important în pregătirea unor viitori membri pentru aderarea la NATO.

Pentru a putea să funcţioneue o misiunea permanentă de reprezentare a României la Bruxelles, pe lângă Secretariatul Internaţional NATO, guvernul de la Bucureşti a adoptat, la 17 ianuarie 1998, o hotărâre prin care se stabilea deschiderea, organizarea şi funcţionarea Misiunii României la NATO şi a Reprezentaţiei Permanente a Statului Major al NATO de la Bruxelles, prin suplimentarea numărului de posturi în serviciul exterior al Ministerului Afacerilor Externe cu 19 posturi, precum şi înfiinţarea unui număr de 14 posturi în serviciul extern al Ministerului Apărării Naţionale[25].

---

[23] România - NATO. Tratate fundamentale. Texte, note, comentarii şi legislaţie naţională incidentă, coordonator Teodor Atanasiu, Bucureşti, Editura Militară, 2006, pp.67-68.

[24] În anul 1994, ca stat membru al Parteneriatului pentru Pace, România a participat la 60 de activităţi şi 3 exerciţii NATO, pentru ca, în anul 1997, participarea să fie mai amplă extinzându-se la 580 de activităţi şi 18 exerciţii desfăşurate sub aceeaşi comandă, iar, în anul 2003, contigentele româneşti au fost prezente la 258 de activităţi şi 20 de exerciţii. Apud. România-NATO, 1990-2004, op. cit., p. 83.

[25] La 12 februarie 1998, Comisiile reunite de politică externă ale Camerei Deputaţilor şi Senatul României au aprobat, cu 29 de voturi pentru şi 6, contra, numirea lui Lazăr Comănescu, primul ambasador al României la NATO, iar primul ofiţer român încadrat în Statul Major Militar al NATO a fost maiorul Marius Dumitru Crăciun cu statut de ofiţer internaţional. În anul 2004, România era reprezentată în cadrul misiunii permanente la NATO de către ambasadorul Bogdan Mazuru.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Summit-ul NATO care s-a desfăsurat în capitata Statelor Unite, Washington, în perioada 23-25 aprilie 1999, a reprezentat un important reper în procesul de extindere al Alianţei. Acest summit avea loc în momentul în care NATO era angajată în campania de bombardamente asupra Iugoslaviei, determinată de refuzul regimului Slobodan Milosevic de a se conforma exigenţelor comunităţii internaţionale faţă de etnicii albanezi[26].

În România, în preajma deschiderii summitului de la Washington, a început dezbaterea pe marginea acordării Alianţei de către România a dreptului de survol pentru avioanelor NATO care erau angajate în campania de bombardamente asupra ţintelor iugoslave. Aflat în vizită în România, generalul Joseph Ralston, vicepreşedintele Comitetului Întrunit al Şefilor de State Majore al SUA a declarat, la 20 aprilie 1999, că dacă Parlamentul României va oferi avioanelor NATO accesul în spaţiul aerian românesc, „România poate fi încrezătoare că toate problemele care vor interveni, vor fi rezolvate de către Alianţa Nord-Atlantică"[27].

Parlamentul României, la rândul său, a aprobat la solicitarea preşedintelui, la 22 aprilie 1999, cererea Alianţei de acordare a accesului nerestrictiv în spaţiul aerian al României pe perioada executării de operaţiuni aeriene asupra teritoriului Republicii Federale Iugoslavia.[28] Condiţia pusă de partea română era crearea unui cadru care să se asigure garanţii de securitate şi integritate teritorială a României „erga omnes" şi realizarea angajamentelor tehnice necesare punerii în aplicare a cererii NATO.

La această reuniune, România a deţinut preşedinţia de onoare a Consiliului de Parteneriat Euro-Atlantic. Reuniunea a avut ca temă principală „Parteneriatul euro-atlantic pentru secolul XXI". Au fost supuse dezbaterilor trei rapoarte: „Noul cadru politico-militar pentru operaţiunile Parteneriatului pentru Pace (PfP) ", „Un parteneriat întărit şi mai operaţional" şi „Experienţe asupra aspectelor umanitare ale operaţiunilor de menţinere a păcii"[29].

România s-a implicat imediat după 11 septembrie 2001, în campania globală îndreptată împotriva terorismului cu toate forţele disponibile, gest apreciat de partenerii euro-atlantici ai României. La 19 septembrie 2001, Parlamentul a adoptat decizia de participare a României, ca aliat *de facto*, la lupta împotriva terorismului internaţional, inclusiv cu mijloace militare, oferind totodată acces nelimitat Alianţei pentru utilizarea spaţiului aerian, terestru şi maritim. La 10 decembrie 2001, au sosit la sediul Comandamentul Central al Statelor Unite (US

[26] Delegaţia României a fost formată din preşedintele Emil Constantinescu, ministrul Apărării Naţionale, Victor Babiuc, ministrul Afacerilor Externe, Andrei Gabriel Pleşu, consilierul prezidenţial Dorin Marian şi şeful de Statului Major General, general de corp de armată Constantin Degeratu.

[27] În cursul aceleiaşi zile, Consiliul Suprem de Apărare al Ţării (CSAT) a acceptat solicitarea NATO privind accesul nerestrictiv în spaţiul aerian. La scurt timp, în cadrul unei reuniuni extraordinare a guvernului, executivul a aprobat solicitarea Alianţei România-NATO, 1990-2004, op. cit., p. 90.

[28] Ibidem.

[29] România-NATO, op. cit., pp. 94-95.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CENTCOM) trei ofiţeri români de legătură, unul dintre ei fiind ataşat Centrului de Informaţii al Alianţiei.

În aprilie 2002, Parlamentul a aprobat desfăşurarea unui batalion de infanterie motorizat în Afganistan, o companie NBC şi 10 ofiţeri de stat-major. Începând cu iulie 2002, batalionul românesc a devenit operaţional, participând la misiuni de luptă în regiunea Kandahar, alături de alţi militari occidentali. Activitatea militarilor români a fost apreciată de comandanţii Aliaţi, fiind recunoscut profesionalismul şi înaltul grad de pregătire al acestora. În paralel, România a participat şi la misunea ISAF din regiunea capitalei afgane, Kabul, cu importante efective de poliţie militară şi un aparat C-130 Hercules din dotarea Froţelor Aeriene. În total, în anul 2004, la operaţiunea „Enduring Freedom", participă 441 de militari români, iar la ISAF sunt 48 de militari.

De asemenea, România a participat şi participă activ la procesul de reconstrucţie a Afganistanului, oferind numeroase ajutoare guvernului afgan. Noua armată naţională afgană (ANA) a primit din partea României o importantă cantitate de armament şi muniţii de mai multe tipuri.

Summitul NATO de la Praga, desfăşurat în perioada 21-22 noiembrie 2002, a marcat un important pas în evoluţia celei mai puternice organizaţii de apărare colectivă din istorie. În ce priveşte România[30], momentul Praga va rămâne un punct de cotitură în evoluţia ţării. Presa internaţională a primit favorabil momentul Praga, reliefând că prin „Big Bang-ul istoric de la Praga", NATO are mult de câştigat.

Cele şapte state au demarat, la 13 decembrie 2002, negocierile de aderare, continuate la 9 ianuarie 2003. Statele candidate au semnat Protocoalele de Aderare, la Bruxelles, în cadrul unei ceremonii extraordinare a Consiliului Nord-Atlantic, la 26 martie 2003. Procesul de ratificare a început în scurt timp[31].

La 18 noiembrie 2003, la Bruxelles, a avut loc reuniunea Înaltului Comitet Politic Consolidat (SPCR) al NATO cu România, în formatul „19+1", care a fost ultima evaluare a NATO a României, marcând încheiera programului Membership Action Plan (MAP). În cadrul acestei reuniuni a fost analizat cel de al cincilea

[30] Delegaţia României la summitul de la Praga a fost compusă din preşedintele Ion Iliescu, primul ministru Adrian Năstase, ministrul de externe, Mircea Geoană, ministru apărării, Ioan Mircea Paşcu, consilierii prezidenţiali Ioan Talpeş (pe probleme de apărare, ordine publică şi securitate naţională), Simona Miculescu (pe probleme de politică externă), Corina Creţu (purtătorul de cuvânt a Administraţiei prezidenţiale), ambasadorii la Bruxelles şi Praga, Bogdan Mazuru şi, respective, Gheorghe Tinca, precum şi purtătorul de cuvânt al guvernului, Claudiu Lucaci. Componenţa delegaţiei reprezenta un semn al importanţei pe care autorităţile de la Bucureşti o acordau acestui eveniment. Au fost prezenţi la Praga numeroşi jurnalişti români. Apud.România-NATO, op. cit., p. 119.

[31] Procesul de ratificare a Protocoalelor de Aderare; Canada la 28 martie 2003, Norvegia la 11 aprilie, SUA la 5 mai, Danemarca la 15 mai, Ungaria la 2 iunie, Germania la 5 iunie, Marele Ducat al Luxemburgului la 9 iulie, Italia la 24 iulie, Cehia la 7 august, Marea Britanie la 30 septembrie, Polonia la 3 octombrie, Turcia la 5 noiembrie, Grecia la 10 noiembrie, Spania la 26 noiembrie, Belgia la 27 noiembrie, Portugalia la 27 noiembrie, Islanda la 15 decembrie, Regatul Ţărilor de Jos la 24 decembrie şi Franţa la 5 februarie 2004.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Program Național Anual de pregătire a aderării României la NATO (2003-2004)[32]. Delegația română, a prezentat ultimele evoluții înregistare în ceea ce privește pregătirile de aderare a țării noastre la NATO, precum și în cadrul procesului de ansamblu al reformelor interne.

Comisiile pentru apărare și politică externă ale Senatului și Camerei Deputaților, reunite în ședință comună, au avizat, la 18 februarie 2004, în umanimitate, proiectul de lege pentru aderarea României la Tratatul Atlanticului de Nord[33]. Plenul reunite al celor două camere ale Parlamentului de la București a adoptat, la 26 februarie, în unanimitate, proiectul de lege pentru aderarea României la Tratatul Atlanticului de Nord. Cu această ocazie, a fost prezentat Raportul întocmit de comisiile parlametare reunite de apărare și de politică externă, de către președintele Comisiei de Apărare a Senatului, Sergiu Nicolaescu. Acest document sublinia că aderarea României la Tratatul Atlanticului de Nord reprezintă un moment istoric ce îndeplinește un obiectiv fundamental al politicii externe și de securitate a României din anul 1990.

Președintele Ion Iliescu a promulgat, la 1 martie 2004, Legea nr. 22/2004 de aderare a României la Tratatul Atlanticului de Nord[34]. La aceeași dată, secretarul general al NATO, Jaap de Hoop Scheffer, a trimis ministrului Afacerilor Străine, Mircea Geoană o scrisoare prin care transmite guvernului României, în numele Părților la Tratat, invitația de aderare a României la Tratatului Atlanticului de Nord[35].

Ceremonia depunerii instrumentelor de ratificare a protocoalelor de aderare la NATO s-a desfășurat în prezența secretarului de stat american, Colin Powell și a secretarului general al NATO, Jaap de Hoop Scheffer.

Aceasta este cea de-a cincea si cea mai ampla extindere a NATO, dupa cele din 1952, cu Grecia si Turcia, din 1955, cu Germania, din 1982, cu Spania și din 1999, cu Cehia, Polonia si Ungaria. Ceremonia de marcare a intrării în NATO a celor șapte state noi membre s-a desfășurat la Casa Alba, în prezența președintelui american George W. Bush.

---

[32] Delegația română la Bruxelles, în noiembrie 2003, a fost condusă de secretarii de stat George Ciamba, din Ministerul Afacerilor Externe și George Cristitan Maior, din Ministerul Apărării Naționale și șef al Departamentului pentru integrare euro-atlantică și politică de apărare.

[33] Au fost prezenți ministrulul Apărării Naționale, Ioan Mircea Pașcu, a secretarului de stat în M.A.E., Cristian Diaconescu și a șefului Statului Major General, gl. Mihail Popescu.

[34] La 3 martie, Legea 22/2004 a fost publicată în Monitorul Oficial al României, partea I.

[35] Premierii celor șapte state invitate să adere la NATO, printre care și premierul român Adrian Nastase, au depus, la Departamentul american al Trezoreriei, documentele de ratificare a protocoalelor de integrare în Alianța Nord-Atlantică. La ceremonie au participat atât șefii de guvern din România, Bulgaria, Estonia, Letonia, Lituania, Slovacia si Slovenia, cât și prim-miniștrii din Albania, Croația și Macedonia, state aflate în proces de aderare.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

NATO AND THE ROMANIAN ARMY

Abstract

Until 1958, Romania had become a faithful allay of the Warsaw Pact. Despite the critical moments occurred in 1956, that originated in the Hungarian revolution and the riots in Poland, Romania managed to avoid the "uncomfortable allay" label, if just for a short time. Romania's ingrate position would be caused by the soviet troops whom had not yet retreat its effectives from Romanian soil.

Yet, a favorable premise raised just when the leaders in Bucharest were considering enhancing Romania's international credibility. At the beginning of the '60s, the USA launched the "building bridges policy" whose purpose was to redefine its relationship with communist countries. All along different war scenarios imagined by NATO command structures, Romania was being pictured as a neutral country, its territory being considered banned from NATO raids and missiles attacks, including nuclear ones.

A new Europe was emerging, now that the totalitarian regimes in Central and Eastern Europe came crashing down and the Warsaw Pact had been dissolved. Thusly, the November 21st-22nd, 2002 NATO Summit, held in Prague, marked Romania's repositioning within the structures of one of the strongest collective defense organization in history.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

TIPĂRITURI ALDINE INEDITE ÎN COLECŢIA BIBLIOTECII NAŢIONALE A ROMÂNIEI FILIALA BATTHYANEUM DIN ALBA IULIA

Ileana Dârja

Ne propunem să semnalăm şase tipărituri aldine necunoscute din colecţia Bibliotecii Naţionale a României Filiala Batthyaneum din Alba Iulia tipărite de casă de editură italiană "aldina", la Veneţia, între anii 1514-1563. Catalogul din anexa 1 le prezintă în ordine alfabetică. Ele completează imaginea aldinelor din fondul bibliotecii Batthyaneum, publicate sub formă de catalog cronologic de către Lucia C. Bica şi Iacob Mârza[1] în anul 1973. Catalogul Bica şi Mârza descrie 115 aldine, de fapt 112, prin catalogare corectă, publicate de celebra casă de editură între anii 1495-1592. Prin refişarea fondului de carte din secolul al XV-lea şi al XVI-lea, au fost identificate 118 tipărituri aldine, dintre care cele 6 inedite.

De la începuturile ei /a doua jumătate a secolului al XV-lea/, tipografia a fost una dintre cele mai ascuţite arme pe care le-a avut Renaşterea, această puternică mişcare de înnoire culturală care a dominat Europa vreme de trei veacuri, care a dus la înflorirea ştiinţelor şi artelor, la trezirea interesului pentru cultura antică. Încă din această perioadă, cartea începe să-şi piardă caracterul feudal, ponderea scrierilor religioase în ansamblul activităţii editoriale scade, tipografia devenind un instrument de răspândire a operelor literaturii antice şi a scrierilor umaniştilor vremii care se ridicau împotriva învăţăturii scolastice, proclamând libertatea personalităţii umane[2].

Veneţia este, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, capitala mondială a cărţii tipărite, atât prin noutatea conţinutului şi a prezentării cărţii, cât şi prin cantitatea şi răspândirea cărţilor produse. Peste 150 de nume de tipografi şi 4000 de titluri apărute aici înainte de anul 1500, reprezintă o zecime din cărţile apărute în Europa înainte de sfârşitul secolului[3]. În Republica veneţiană se refugiaseră, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, tipografi italieni, veniţi din toate părţile Italiei, greci fugiţi din patria lor, francezi şi germani, care au activat în comun pentru progresul artelor şi literelor cu rezultate strălucite. În contextul acestui ferment cultural, tiparul cunoaşte culmi încă neatinse.

Imprimeria veneţiană atinge culmea reputaţiei mondiale prin familia lui Aldus Manutius/ Aldo Manuzio/, care între anii 1494 şi 1590, şi-a folosit tiparniţele pentru multiplicarea operelor reprezentative ale spiritualităţii antice şi moderne[4], de

---

[1] Lucia Cristina Bica şi Iacob Mârza, „Cărţi aldine în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia", în *Apulum*, XI, 1973, Alba Iulia, p. 311-350.

[2] Horia C. Matei, *Cartea un călător milenar*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1964, p. 195.

[3] Albert Flocon, *Universul cărţilor. Studiu istoric de la origini până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, traducere de Radu Berceanu, cu o postfaţă de Barbu Theodorescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 175.

[4] A. Flocon, *op. cit.*, p. 177.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

la tradiţiile religioase ale antichităţii, la Aristotel şi Platon, de la Ovidiu şi Lucreţiu la Dante şi Petrarca.

Aldo /Theobaldo/ Manuzio senior sau Aldus Manutius cel Bătrân (1450-1515), numit şi Aldo Minutti, tipograf şi editor umanist erudit italian[5], fondatorul casei de editură aldina, îşi alesese Venetia drept reşedinţă. Originar din centrul Italiei, el se denumeşte *Romanus*[6]. A început să tipărească fiind trecut de 40 de ani, după ce trăise în mediul umanist, şi a realizat, prin întreaga sa activitate editorială, repunerea în circulaţie a operelor valoroase ale antichităţii, pentru a servi ca bază la fundamentarea unei noi concepţii despre om: umanismul. El excelează prin erudiţia sa, prin gustul său artistic şi prin priceperea şi inventivitatea de care a dat dovadă, ridicând tipografia la nivel de artă[7]. Cărţile tipărite de Aldus au devenit adevărate modele de tehnică tipografică în epocă şi în veacurile următoare.

Aldo Manuzio senior este unul dintre primii editori în sens modern, adică în sensul studierii critice a manuscriselor pentru reproducerea textului original. În strădania permanentă a acestuia de a reproduce texte corecte, cât mai conforme cu originalul, pentru reconstituirea operei cu maximă grijă şi probitate ştiinţifică, Aldo o fost primul care a plătit unor savanţi pentru munca editorială, cum este cazul lui Erasmus de Roterdam.

Îndrăgostit de limba şi literatura greacă şi latină, Aldo a căutat să tipărească lucrări de referinţă (dicţionare, gramatici), care să-i ajute pe cei care doresc să se iniţieze în studiul acestor limbi, ca o premiză pentru cunoaşterea şi aprofundarea clasicităţii greco-latine. În scopul propăşirii studiului antichităţii greco-latine, Aldus a înfiinţat şi o academie, *Academia aldina, în anul 1500.*

După ce tipăreşte autori greci, în format in-folio, până la 1500, Aldo va tipări, după această dată, autori latini şi umanişti în formate mici, aşa-zisele ediţii de buzunar, - inovaţie în epocă.

Editorul-tipograf Aldo Manutio este dublat de omul de ştiinţă savant preocupat de filologie clasică, de filozofie sau retorică.

Pentru Aldo Manuzio, greoaiele in-folio reprezintă un anacronism, iar rolul editorului este acela de a răspândi ştiinţa cea nouă, în formate noi. Convins că o carte trebuie să fie în fiecare casă, în fiecare mână, a căutat un mijloc de a-i reduce formatul şi implicit preţul de cost. A reuşit tipărindu-şi cărţile în formate in-quarto, in-octovo, in–16, aşa numitele "cărţi de buzunar", cu litere noi, cursive, numite şi *aldina cursivă, italica* sau *cancelărească*, pentru care Aldo obţine de la senioria din Venetia un privilegiu de zece ani. Această literă a avut un succes mondial, fiind în curând imitată de alte case de editură europene.

---

[5] Manutius Aldus/ Manuzio Aldo/, senior (1450- 1515), tipograf şi editor umanist italian, care a tipărit la Venetia, singur sau în colaborare cu socrul său, între anii 1494-1515, *apud* Gedeon Borsa, *Clavis Typographorum Librariorumque Italiae 1465-1600*, I-II, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, I, 211, II, 1500; A. Flocon, *op. cit.*, 1976, p. 440.

[6] Aldus M[anutius] R[omanus], însoţeşte, uneori, emblema sa tipografică/ signetul editorial/, ancora şi delfinul.

[7] Ant. Aug. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Alde, ou Histoire des trois Manuce et de leurs Éditions*, Tome I-II, A Paris, chez Antoine-Augustin Renouard, 1803.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cursivele aldine greceşti, folosite de Aldo pentru tipăriturile greceşti, sunt subţirele, cu foarte multe ligaturi, imitând prea îndeaproape scrierea grecească de mână a timpului, scriere neclară, neglijentă, caracterelor lipsindu-le latura obiectivă a oricărui alfabet tipografic reuşit.

Aldo Manuzio senior a înnoit şi legătura cărţii, renunţând la greoaiele legături medievale, din lemn învelit cu piele ornamentată în presă la rece/ presă oarbă/, în favoarea legăturilor uşoare, confecţionate din piele pe suport de carton, ornamentată în presă la cald /aurire/, mai potrivită noilor formate.

Publicaţiile tiparniţelor aldine poartă celebra emblemă a ancorei cu delfinul, uneori cu deviza: festina lente / grăbeşte-te încet, fii agil ca delfinul şi puternic ca ancora/, însoţit sau nu de numele Aldus sau Aldus M[anutius] R[omanus]. Ea fusese propusă editorului de către prietenul său Erasm din Roterdam, fiind inspirată de o monedă din timpul lui Traian, şi va cunoaşte mai multe forme de-a lungul timpului. Agilitate şi forţă sunt două calităţi care au situat editura aldină, condusă de fii şi nepotul lui Aldo senior, pe primul loc în secolul al XVI-lea, în Venetia, cel mai puternic centru tipografic al Italiei.

Tipografia aldină face şcoală, fiind caracterizată de punere în pagină simetrică, tipografie sobră, letrine şi chenare cu arabescuri, pe fond alb, tiraje mari, preţuri ieftine[8].

Aldo senior este cel dintâi care a încercat să asigure o piaţă stabilă de desfacere tipăriturilor sale, atât în Italia cât şi în străinătate.

Între 1508-1515, Aldo Manuzio colaborează cu socrul său, Andrea Torresano[9], iar după moartea lui Aldo, în anul 1515, socrul său a condus tipografia vreme de câţiva ani. El a publicat, în 1528, *Il cortegiano* de Baldassare Castiglione, un tratat al curteanului perfect, adevărat *vade mecum* al omului de lume şi al omului cultivat[10].

Un an mai târziu (1529), după moartea acestuia din urmă, oficina tipografică este condusă de urmaşii (haeredes) lui Aldo Manutio şi ai lui Andrea Torresano.

Din anul 1533, fiul lui Aldo Manuzio senior, Paolo Manuzio (1512-1574)[11], în vârstă de 22 de ani, ia asupra sa responsabilitatea unei atât de apăsătoare succesiuni, care nu mai funcţiona decât cu două prese. Paolo era un savant autentic ca şi tatăl său, însă nu a moştenit geniul financiar al acestuia din urmă. El a scos excelente ediţii din Cicero, comentate de el însuşi, lucrări despre medalii şi inscripţii lapidare romane şi a întreţinut relaţii strânse cu savanţi ai timpului său, fără a mai putea redresa întreprinderea. *Academia Veneta*, întemeiată de el în 1558, servea aceluiaşi scop: cercetarea inepuizabilei moşteniri a antichităţii greco-latine.

[8] A. Flocon, *op. cit.*, p. 179.

[9] Torresanus, Andreas, senior /Torresano Andrea/ Andrea Asolano, Andrea d'Asola etc./, tipograf venetian activ între anii 1479-1529, *apud* G. Borsa., *op. cit.*, II, 315.

[10] Flocon, *op. cit.*, p. 180.

[11] Manutius Paulus/ Manuzio Paolo/(1512-1574), editor-tipograf savant italian, activ la Venetia (1553-1572) şi la Roma (1562-1570), *apud* G. Borsa, *op. cit.*, I, 211; A. Flocon, *op. cit.*, p. 440.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Tipograful a acceptat în 1561, o invitaţie a papei Pius al IV-lea de a conduce, la Roma, editarea critică a vechii literaturi religioase, prin care Curia papală spera să combată Reforma.

Paolo Manuzio va tipări la Roma între 1562-1570, iar adresa sa tipografică de aici este *In aedibus Populi Romani.*

Cărţile tipărit de ele la Venetia, între 1533-1536 şi 1539-1555, poartă uneori adresa tipografică a urmaşilor lui Aldo (haeredes)[12] sau a fiilor lui Aldo: *In casa di figlioli di Aldi* sau *Casa de figlioli di Aldi*/[13].

Din 1576, cel care va prelua destinele oficinei veneţiene este nepotul lui Aldo cel Bătrân şi fiul lui Paulo, Aldo Manuzio Junior (1567-1595)[14], care va semna şi cu adresa *In aedibus Manutianis.*

Fiul său, Aldo Manuzio Junior/ Aldus Manutius cel Tânăr/ este ca şi tatăl său mai mult un intelectual decât un om de afaceri. Acesta a predat imprimeria lui Niccolo Manassi, în 1585, lichidând-o definitiv în 1597 (1595!), pentru a prelua conducerea tiparniţelor vaticane[15].

Vechea strălucire a meşterilor italieni din vremea ediţiilor aldine este reînviată abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin activitatea lui Giambattista Bodoni.

Cele şapte tipărituri aldine din anexă, dintre care 6 inedite, propuse atenţiei lectorului sunt tipărite la Veneţia de către Aldo Manuzio senior (Lucanus, *Pharsalia,* 1502) sau prin colaborarea dintre acesta cu socrul său, Andrea Torresano (Pseudo-Cicero, *Rhetorica ad C. Herenium*, 1514). Două titluri au văzut lumina tiparului în casa urmaşilor lui Aldo Manuzio Senior şi a lui Andrea Torresano (Simplicius, *Commentarii în octo Aristotelis Physicae Ausculationis,* 1526 şi Priscianus Grammaticus, *Libri omnes*, 1527), şi alte trei opere au fost tipărite de fiul lui Aldo cel Bătrân, Paolo Manuzio (Cicero, Marcus Tullius, *De oratore*, 1554; Manuzio, Paolo, [*Antiquitates Romanae.*], 1557, Terentius Afer, Publius, [*Opera.*], 1563.

Iniţial, *Antichităţile Romane* ale lui Paolo Manuzio din 1557 (nr. 4 din anexă) au părut o tipăritură aldină inedită, dublet al aceleiaşi lucrări catalogate de Bica şi Mârza la numărul 83, cu cota Y_2 IV 4, coll. 2[16]. La cota indicată de cei doi catalogatori există o altă lucrare, deci cota la numărul 83 este greşită.

Am observat că numărul 81 al aceluiaşi catalog, purtând cota Z_2 III 6, coll. 1, descrie lucrarea lui Carolo Sigonio *Fasti consulares ac triumphi* .... (Venetiis, apud Paulm Manutium, Aldi F., 1566), cei doi catalogatori nedând nici o relaţie asupra tipăriturii cu care este legat primul colligat, iar colligatul 2 al aceluiaşi volum este chiar *Antiquitates Romanae* tipărite de Paolo Manuzio în 1557.

[12] Manuzio, Aldo, senior, haeredes (1533-1536), *apud* G. Borsa, *op. cit.*, I, 211.

[13] Manuzio, Aldo, senior filii (1539-1555), *ibidem.*

[14] Manutius Aldus, junior/ Manuzio Aldo, junior/(1547-1597), editor –tipograf italian erudit, activ la Venezia (1567-1595) şi la Bologna (1585-1586), *ibidem* II 398; A. Flocon, *op. cit.*, p. 440.

[15] *ibidem* , p. 180.

[16] În descrierea acestei tipărituri, Bica şi Mârza nu precizează tipăritura cu care este legată.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Prin urmare, am concluzionat că Antichităţile Romane descrise de anexa prezentului articol la numărul 4 reprezintă aceeaşi lucrare descrisă de Bica şi Mârza la numărul 83, însă cu cota schimbată: Z_2 III 6, coll. 2.

Dintre editorii ştiinţifici ai lucrărilor semnalate mai sus, se remarcă italianul Francisco Torresano[17], care s-a ocupat de editarea Gramaticii lui Priscian, şi Marc Antoine Muret, editor - comentator umanist francez, celebru în epocă.

Toate cele şapte tipărituri au făcut parte din fondul iniţial al bibliotecii, donat de fondatorul bibliotecii albaiuliene, episcopul romano-catolic Batthyány Ignác (1741-1798)[18], în anul 1798[19]. Toate tipăriturile poartă cota fondului iniţial al bibliotecii Batthyaneum (cota Cseresnyés)[20].

Cinci dintre ele (nr. 3,4,5,6,7) au ajuns în biblioteca episcopului Transilvaniei prin filieră vieneză, mai precis, prin intermediul bibliotecii arhiepiscopului-cardinal al Vienei, Cristoforo Migazzi (1714-1803)[21], bibliotecă cumpărată în întregime de episcopul Batthyány în anul 1782. Ele au fost identificate în catalogul manuscris din secolul al XVIII-lea, care a însoţit cărţile migazziene în Transilvania, în anul 1782, publicat în 1998[22].

O singură tipăritură (nr.6) face parte dintr-un subfond al bibliotecii migazziene, biblioteca preotului vienez Ferdinand Daniel Focky (cca. 1699-1778)[23], mare bibliofil şi cunoscător de cărţi în epocă, şi a fost identificată pe baza

---

[17] Torresano, Francesco/ Asola, Asulanus/, tipograf umanist venetian activ între anii 1540-1554, *apud* G. Borsa, *op. cit.*, 316.

[18] Zsigmond Jakó, „Battyány Ignác, a tudós és tudományszervező"/ Batthyány Ignác, savantul şi omul de ştiinţă/, în *Erdély Múzeum* LIII (1991), p. 76-99; Idem, în *Magyar Könyvszemle*, 107 (1991) , p. 353-375; Idem, în *Társadalom, egyház, müvelödes*, Szeged, 1997, p. 359-382; Ileana Dârja, „Tentaţia lui Homo Europaeus: episcopul romano-catolic Batthyány Ignác (1741-1798) „ în *Sargetia*, Deva, XXXIV, 2006, p. 69-100.

[19] Ileana Dârja, „Din istoria Bibliotecii Batthyaneum. Etapa I: 1798-1826", *în Apulum*, XXXIV, 1997, Alba Iulia, p. 341-365.

[20] Antal Cseresnyés, *Conscriptio Bibliothecae Instituti Batthyaniani facta anno 1824*, Vol. 1-2 (Manuscriptum XI. 478 şi 479.)

[21] Zsigmond Jakó, „A Batthyaneum-könyvtár történetéből. 1. Migazzi-gyüjtemény magszerzése"/Din istoricul bibliothecii Batthyaneum. I. Achiziţionarea colecţiei Migazzi/, în *Könyvtári Szemle*, XIII. 3 (1969), Cluj, p. 125-129; *Fondul Migazzi. Surse documentare. I. Catalogul cărţilor cardinalului Christophor Migazzi. II. Indexul tipăriturilor migazziene. The Migazzi collection. Documentary sources. I. The Catalogue of the Books owned by cardinal Christophor Migazzi.II. The Index of The Migazzi collection*, Ediţie prefaţată şi îngrijită de / Edited and prefaced by/ Ileana Dârja, Alba Iulia, Editura Altip, 1998. (= Migazzi S. 1998); *Fondul Migazzi. Surse documentare III. Catalogul bibliotecii preotului Ferdinand Daniel Focky. IV.Catalogul operelor părinţilor şi scriitorilor bisericii. The Migazzi collection. Documentary sources. III The catalogue of priest Ferdinand Daniel Focky's. IV. The catalogue of the church forefathers and ecclesiastic writers.* Texte îngrijite şi studiu introductiv de / Edited and introduced by/ Ileana Dârja, Alba Iulia, Tipografia Universităţii "1 Decembrie 1918", 1999. (= Migazzi S. 1999); Ileana Dârja, „Un exerciţiu profesional: reconstituirea Fondului Migazzi. Etape şi operaţiuni implicate", în *Gând Românesc*, Alba Iulia, I/2, 2007, p. 26-44.

[22] Migazzi S. 1998, vezi anexa articolului.

[23] Migazzi S. 1999, p. 9-12, 23-26.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

însemnărilor bibliografice manuscrise de pe fila de protecţie iniţială a volumului, specifice cărţilor fockyeiene.

În catalogarea celor şapte exemplare am optat pentru schema folosită şi un an mai devreme, în descrierea ovidienelor[24], evidenţiind, în prima parte a descrierii, datele generale ale cărţii: numele autorului, titlul lucrării, limba de redactare (alta decât cea folosită în redactarea titlului), autorităţile secundare care au contribuit la realizarea operei (editor, comentator, traducător); localitatea, adresa oficinei tipografice şi data editării, în forma în care apar pe carte (datele culese din colofon au fost reproduse între paranteze rotunde); formatul, paginaţia / foliaţia, semnalarea marcii tipografice / signetului tipografic / dacă el figurează pe carte; identificarea tipăriturii în cataloage de specialitate.

Partea a doua a descrierii evidenţiază notele particulare ale exemplarului: legătura (precizând secolul, dimensiunile în milimetri, material suport şi învelitoare, tehnica de ornamentare, descrierea cotorului şi a etichetei, a forzaţului şi a tranşei); posesorii au fost trecuţi în ordine cronologică, indicând locul unde figurează pe carte; în cazul datelor luate din surse exterioare cărţii, datele au fost redate între paranteze drepte; alte particularităţi ale exemplarului au fost semnalate în câmpul note; bibliografia specială şi cota cărţii încheie descrierea unităţii catalogate.

În cazul în care opera este legată cu alte opere, colligatele au fost descrise în subcâmpul: *Coll. 1, Coll. 2. etc.* după aceleaşi reguli după care s-a făcut descrierea aldinelor.

Prezentarea sub formă de catalog a aldinelor, conţine o descriere completă a lor scutindu-ne de comentarea tuturor aspectelor legate de descrierea lor. Câteva informaţii referitoare la proveniența exemplarelor în colecţie şi a posesorilor anteriori, sugerează itinerariile parcurse de cele şapte exemplare, în secolele trecute, până la noi.

Anexa 1. Catalog.

1.

CICERO, Marcus Tullius: De oratore libri III. Orator. De claris oratoribus. - Venetiis, 1554. (Venetiis, apud Paulum Manutium, Aldi filium, 1554.) – 8° 240 ff. – sign. typogr.

Cicero, Quintus Tullius. Brutus, Marcus Iunius.

Renouard[25] I 283.

[24] Ileana Dârja, „Ediţii ovidiene din secolele al XV-lea şi al XVI-lea în colecţia Bibliotecii Naţionale a României Filiala Batthyaneum din Alba Iulia", în *Biblioteca şi Cercetarea. Anuarul Academiei Române Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, I, 2007. (în curs de publicare).

[25] Ant. Aug. Renouard, *op. cit.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Legătură: sec. XVI (172x102 mm.) carton învelit cu piele natur, ornamentată în presă la rece, cotor cu 7 nervuri (Renaştere germană)

Posesori: 1. [Batthyány Ignác.]

Cotă: X_4 VII. 32.

2.

In hoc volumine haec continentur [**Pseudo-CICERO**]: Rhetoricorum ad C. Herenium lib. IIII. – **CICERO, Marcus Tullius**: De inventione lib. II. De inventione. De oratore ad Quintum fratrem. De claris oratoribus., qui dicitur Brutus. Orator ad Brutum. Topica ad Trebatium. Oratoriae partitiones. De optimae genere oratorum praefatio quaedam. – (f. 245r: Venetiis, in aedibus Aldi, et Andreae Soceri, mense Martio 1514.) – 8° [6] 245 [3] ff. – 2 sign. typogr.

Herenius, Caius.

Renouard I 110, 111.

Legătură sec. XVI (220x130 mm.) pergament; cotor neted.

Posesori: 1. Neidentificat (supralibros blazon, cop. 1-2)

2. [Batthyány Ignác]

Note: Dublet la Bica, Mârza 32.

Cotă: Q_4 IV. 27.

3.

LUCANUS, Marcus Annaeus: [Pharsalia.] Lucanus. – (Venetiis, apud Aldum, Apr. 1502.) – 8° [132] ff.

Renouard I. 19. – Adams[26] L-1557. – BMC Italian[27], p. 395. – BNH Sz.[28] Cat. L 406.

Lipseşte ultima filă.

Legătură: sec. XVI (160x95 mm), carton învelit cu piele ornamentată în presă la rece; cotor cu trei nervuri (deteriorat)

Posesori: 1. [Migazzi, Cristoforo: JJ. 9. Cat. Conclave I. 3. p. 108.]

2. [Batthyány Ignác: Elenchus 1782: 4435, f. 254r.]

Bibliografie: Migazzi S. 1998, p. 234 şi 395

Cotă: M_4 VI. 47.

---

[26] Herbert Mayow Adams, *Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501-1600 in Cambridge libraries*, I-II. Cambridge, 1967.

[27] *Short-title catalogue of books printed in Italy and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Museum*, London, 1958.

[28] *Az Országos Széchényi Könyvtár 16. Századi nyomtatványainak katalógusa. Nem magyar nyelvü, külföldi kiadványok.Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae.* Összeállitotta / Composuerunt: Soltész Erzsébet, Velenczei Katalin, W. Salgó Ágnes, Tom. I-III, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1990.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

4.

MANUZIO, Paolo: [Antiquitates Romanae.] Antiquitatum Romanarum ... Liber de legibus. – Aldus, Venetiis, 1557. – 2° [4]LXXX[2] ff. – sign. typogr.

Renouard I 299-300. – Maiorescu[29] 909.

Coll.l.: [**SIGONIO, Carolo.**] Sigonius, Carolus: Fasti consulares ac triumphi .... In Fastos et Triumphos ... commentarius. De nominibus Romanorum liber. – Venetiis, 1556, apud Paulm Manutium, Aldi F. – 2° 16, 169 [recte 165][1] ff. – 2 sign. typogr. –

Renouard I 295, 296. – BNH Cat. S 523.

Legătură: sec. XVIII (310x200 mm), piele coniac pe carton; cotor cu 5 nervuri, ornamentate în presă la cald, cu eticheta: SIGONII/FASTI/CONSUL.//; tranşă roşie.

Posesori: 1. [Migazzi, Cristoforo: EE. 2. Cat. Conclave II. 3, p. 166.]
2. [Batthyány Ignác: Elenchus 1782: 6673, f. 391v.]

Note: descrisă de Bica şi Mârza la nr. 83, cu cota greşită Y_2 IV 4, coll. 2.

Bibliografie: Bica, Mârza 83. - Migazzi S. 1998, p. 192 şi 462.

Cotă: Z_2 III 6, coll. 2.

5.

PRISCIANUS Grammaticus: Libri omnes (*Ed.* Francesco Torresano.) Venetiis, in aedibus Aldi, et Andreae Soceri, mense Maio 1527.
– 4° [14] 299 ff. – sign. typogr.

Renouard I 181-182.

Legătură: sec. XVIII (205x135 mm.) carton învelit cu hârtie marmorată, protejată cu piele albă la cotor şi la colţuri, cotor neted; tranşă stropită cu roşu.

Posesori: 1. [Migazzi, Cristoforo: JJ. 6. Cat. Conclave III 2. p. 151.]
2. [Batthyány Ignác: Elenchus 1782: 3972, f. 340v.]

Bibliografie: Migazzi S. 1998, p. 240 şi 437.

Cotă: Q_4 V. 24.

6.

SIMPLICIUS: Commentarii in octo Aristotelis Physicae Ausculationis libros cum ipso Aristotelis textu. (*Lat. et Graece.*). – (Venetiis, in aedibus Aldi, et Andreae Soceri, mense Octobri 1526.) – 2° [4] 322 ff. – 2. sign. typogr.

Aristoteles.

Renouard I. 179.

Legătură: sec. XVIII (310x210 mm.) carton învelit cu piele coniac; cotor cu 8 nervuri; forzaţ marmorat, etichetă pe cotor: SIMPLICIUS / IN ARISTOTELEM/ ALDI//.

[29] Rodica Maiorescu, *Carte veche străină sec. XVI: Catalog*, Bucureşti, Editura Bibliotecii Naţionale a României, 1996.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Posesori: 1. [Focky, Ferdinand Daniel] (note bibliografice manuscrise, fila de protecţie iniţială)
2. [Migazzi, Cristoforo: KK. 5. Cat. Conclave III 1, p 114.]
3. [Batthyány Ignác: Elenchus 1782: 4576/391 v bis.]
Bibliografie: Migazzi S 1998, p. 220 şi 463.
Cotă: Y_3 II 3.

7.
TERENTIUS Afer, Publius: [Opera] Terentius... emendatus. (*Ed. Comment.* Marc Antoine Muret). – Aldus, Venetiis, 1563. - 8° [15] 200 ff. – sign. typogr.
Renouard I 341.
Legătură: sec. XVI (158x100 mm.) carton învelit cu piele maro ornamentată în presă la cald şi la rece; cotor cu 5 nervuri duble; cu urme de curele din piele, portretul lui Philippus Melanchton, în medalion, pe copertele 1 şi 2. (Renaştere germană)
Posesori: 1. I.V.A. 1572 (supralibros, cop. 1);
2. [Migazzi, Cristoforo: HH. 4. Cat. Conclave III 2. p. 182.];
3. [Batthyány Ignác: Elenchus 1782: 4343, f. 407 v.]
Bibliografie: Migazzi S 1998, p. 244 şi 471.
Cotă: M_4 VI. 48.

Anexa 2. Tipografi-editori

Aedes Aldi, et Andreae soceri v. Manuzio, Aldo, sen. haered. et Torresano, Andrea

Aldus v. Manuzio Aldo sen. sau Manuzio, Paolo

Andreas Asulanus v. Torresano, Andrea

Andreas socerus v. Torresano, Andrea

Manuzio, Aldo sen. (Venezia)

Manuzio, Aldo, sen. et Torresano, Andrea (Venezia)

Manuzio, Paolo (Roma et Venezia)

Manutius, Aldus v. Manuzio Aldo, sen.

Manutius, Aldus et Torresanus, Andreas v. Manuzio, Aldo, sen. et Torresano, Andrea

Manutius Aldus, jun. v. Manuzio, Aldo, jun.

Manutius, Paulus v. Manuzio Paolo

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Anexa 3. Conspect al tipăriturilor după tipografi şi opere tipărite

MANUZIO, Aldo, sen. (1495-1515)
1502 Lucanus, Marcus Annaeus: [Pharsalia]

MANUZIO, Aldo, sen. et TORRESANO, Andrea (1508-1515)
1514 Pseudo-Cicero: Rhetorica ad C Herenium

MANUZIO, Aldo, sen. haer. et TORRESANO, Andrea (1515-1529)
1526 Simplicius: Commentarii în octo Aristotelis Physicae Ausculationis
1527 Priscianus Grammaticus: Libri omnes

MANUZIO, Paolo. (1553-1572)
1554 Cicero, Marcus Tullius: De oratore
1557 Manuzio, Paolo: [Antiquitates Romanae.]
1563 Terentius Afer, Publius: [Opera.]

EDITIONS ALDINES INEDITES DANS LA COLLECTION DE LA FILIALE BATTHYANEUM ALBA IULI DE LA BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE ROUMANIE

Resumé

L'étude intitulé « *Tiparituri aldine inedite in colectia Bibliotecii Nationale a Romaniei Filiala Batthyaneum di Alba Iulia* »/ Editions aldines inédites dans la collection de la Filiale Batthyaneum, de la Bibliothèque Nationale de Roumanie/ traite de la restitution de six livres inédits imprimés par Alde Manuce découverts dans la bibliothèque d'Alba Iulia. Cela nous a permis d'hausser à 118 les unités bibliographiques, conservés dans la collection de la bibliothèque dans cette catégorie.

En même temps le rôle de la famille Manuce est mit en évidence, par l'activité de ses trois membres: le fondateur de l'imprimerie de Venise, Alde seigneur, son fils Paola/Paul et son petit-fils Alde junior. Sont aussi données quelques informations concernant la provenance de ces exemplaires, les possesseurs antérieurs, tout en reconstituant les possibles itinéraires parcourus jusqu'à nos jours.

Nous avons choisie la présentation dans la formule de catalogue, par ordre alphabétique, avec les descriptions nécessaires, tout en incluant les six livres inédits qui font l'objet de notre étude. Cela évitera tout autre commentaire concernant les descriptions faites.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CĂRŢI ŞI PROPRIETARI – UN BINOM SIMBOLIC SAU DESPRE STATUTUL DONATORULUI

Ioan Oros

Prin valoarea sa de „moşie veşnică"[1] şi prin funcţia sa latreutică (de adorare) în cadrul comunităţii, cartea se situează, în fond, deasupra oricărei evaluări economice, cum ne confirmă aceasta, sub blestem, popa Petru Diruţan de la Românaşi, în legătură cu un exemplar din *Cazaniile* de Râmnic (1781): „afurisit să fie cine o va preţui în preţ de bani [...]. Anul 1804, martie 4"; situându-se astfel sub incidenţa acelui *tabu de l'explicitation* din economia schimburilor simbolice, recte a „economiei ofrandei", cum o numeşte sociologul francez P. Bourdieu, „adică tipul de tranzacţie instaurat între Biserică şi credincioşi"[2], unde darul (pomana) nu are preţ.

Pornind de la acest postulat enunţat (conştient sau nu, rămâne de văzut) de către popa Petru, în termenii unei retorici imprecative, pe cazuistica însemnărilor de pe cartea românească veche din Ţara Silvaniei, dorim să dezvoltăm mai jos câteva consideraţii privind statutul donatorului în cadrul relaţiei carte-proprietar, un binom simbolic, până la urmă, dacă ne referim strict la donaţia de carte reflectată în aceste însemnări, adică cea al cărui „donatar" (*donataire*)[3] este Biserica.

Subliniem faptul că, în condiţiile globalizării economice şi a eşecului sistemului economico-politic comunist, pe urmele unor E. Durkheim, M. Mauss, M. Weber şi a altora, teoreticienii, redescoperă economia darului, pe care încearcă să o conştientizeze la nivel macro-social, în acest sens profilându-se numeroase orientări/şcoli sociologice sau economice, cea mai vestită fiind gruparea franceză din jurul publicaţiei interdisciplinare *Revue Du Mauss* (M.A.U.S.S. - acronim pentru Mişcarea anti-utilitaristă în ştiinţele sociale).

Şi în literatura de specialitate de la noi, în ultimii ani, s-au impus unele abordări ale teoriei darului, în special, în cea etnologică şi antropologică; ne referim aici la lucrările semnate de Ofelia Văduva (*Magia darului*)[4], dar, mai ales, la lucrarea lui Barbu Ştefănescu, intitulată *Sociabilitate rurală, violenţă şi ritual. Cartea în practicile oblative de răscumpărare a păcii comunitare, Transilvania, sec. XVII-XIX*[5], foarte valoroasă îndeosebi pentru analiza, în premieră, a dimensiunii cathartice a darului-carte după însemnările marginale[6], utilizând pentru aceasta inclusiv o parte din cele existente pe cartea românească veche din Ţara Silvaniei.

---

[1] Aşa cum era donată o *Evanghelie* (Blaj, 1776), ca „să rămâie moşie vecinică acolo", la biserica din Stana (SJ). Depozitul eparhial Catedrala „Sf. Vinere" Zalău, inv. PCN nr. 416.

[2] P. Bourdieu, *Raţiuni practice*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1999, p. 131 ş.u.

[3] G. Berthoud, *L'univers du don. Reconnaissance d'autrui, estime de soi et gratitude*, http://www.contrepointphilosophique.ch/ [Accesat la 20.06.2008]

[4] Ofelia Văduva, *Magia darului*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.

[5] Oradea, Editura Universităţii din Oradea, 2004.

[6] Cf. B. Ştefănescu, *Lumea rurală din vestul României între medieval şi modern*, ed. a II-a, Editura Universităţii din Oradea, Oradea, 2006.p. 199-272.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În aceeași ordine de idei, D. Radosav pune în discuție problema participării la actul donației de carte pe nivele parentale[7] și alte nivele de agregare a indivizilor dintr-o comunitate, detectabile în cadrul retoricii nuncupației (sau testamentare).

Cazuistica însemnărilor existente pe cartea românească veche din Țara Silvaniei permite și o altă abordare a darului-carte, una mai degrabă din perspectiva sociologiei lui Pierre Bourdieu[8], potrivit căreia în economia bunurilor simbolice funcționează acel tabu al explicitării amintit anterior și a epistemologiei istorice a lui Paul Ricoeur[9], în care conceptul de dar este aplicat la problematica iertării; viziuni teoretice pe care vom încerca să ne sprijinim, mai jos, în legătură cu clarificarea *status*-ului și rolului donatorului în raportul carte-societate din punctul de vedere al proprietății.

Investigarea însemnărilor de danie ca paratexte ologrefe, atât în plan retoric (formularistic), cât și în dimensiunea ritualistică (simbolică) a lor, ne relevă faptul că „târgul cărții", ca secvență ceremonială din viața cărții, situată între „sărbătoarea scrierii" și „sărbătoarea lecturii", presupune existența a două tipuri de trasee ale cărții: unul în plan economic (partea juridică) și un altul în planul simbolic (partea ritualistică), trasee pe care le putem reprezenta conform următoarei scheme (Fig. 1).

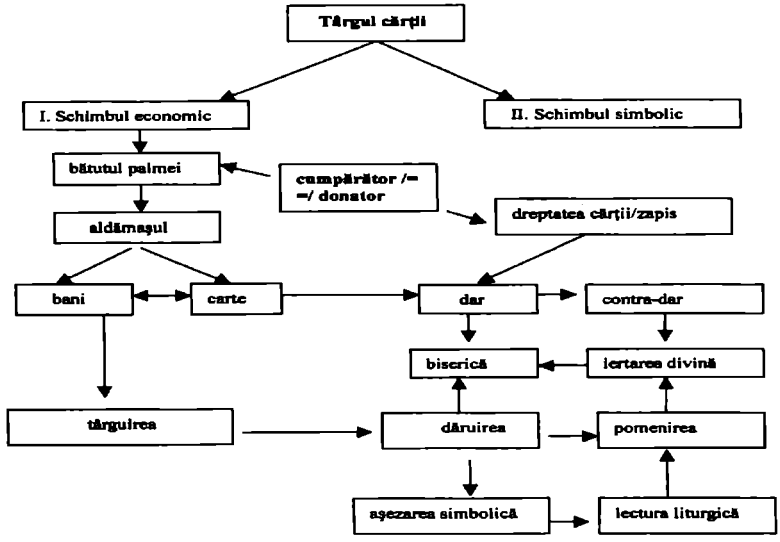

Fig. 1 Fenomenologia „târgului cărții"

[7] D. Radosav, *Carte și societate în nord-vestul Transilvaniei (sec. XVII- XIX)*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995. p. 164-187.

[8] P. Bourdieu, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1979; idem, *Economia bunurilor simbolice*, București, Editura Meridiane, 1986; idem, *Meditații pascaliene*, București, Editura Meridiane, 2001; idem, *La Noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1989; idem, *Rațiuni practice. O teorie a acțiunii*, București, Editura Meridiane, 1999; idem, *Simțul practic*, Iași, Editura Institutului European, 2001.

[9] P. Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Deci, după cum se poate constata din acest tablou, este o mare eroare să reduci „târgul cărţii" la schimbul „carte-bani", bătutul palmei şi beutul aldămaşului, acestea sunt doar o primă fază a fenomenului, fiindcă, din moment ce a fost cumpărată şi dăruită bisericii ca pomană, cartea va trebui integrată tezaurului simbolic al comunităţii prin „aşezarea" ritualistică a acesteia, în altar sau în strană, sau, cu alte cuvinte, prin „purificarea" sau „împăcarea" cărţii; numai astfel va deveni funcţională în cadrul regimului sacru al ritualisticii religioase, servind, ca parte integrantă, protocolului de lectură liturgică.

Trebuie subliniat faptul că, însemnarea este - prin excelenţă – un *marquer* al proprietăţii, fiind exprimarea scrisă a acesteia; cu atât mai mult în cazul acelora dintre însemnări care, într-o formă oarecare, explicită sau implicită, consemnează „târgul cărţii". Nu interesează, aici, ex-librisurile pe cărţile particulare, private.

Statutul donatorului ca proprietar simbolic al cărţii. Chiar dacă identitatea socială a donatorului de carte este cel mai greu de surprins, un posibil portret al acestuia, inclusiv setul de relaţii care se încheagă în jurul „târgului cărţii"[10], îl putem reconstitui după următoarea însemnare redactată în jurul anului 1817[11], pe exemplarul de la Unimăt al Bibliei de Blaj (1795), însemnare deosebit de bogată din punctul de vedere al ornamentaţiei retorice, pe care, în scop demonstrativ, spre a facilita urmărirea demersul analitic pe text, o reproducem *in extenso*:

Aceasta carte, Biblie numită, s-au cumpărat de bunul credincios şi cu voia jupânesii domniisale, cine purtând nume bun şi creştin împodobit cu fapte bune, pe nume Chiş Alexa şi soaţa domniisale Peterfi Sofie, cari oameni sânt sterpi, dară creştini buni, direpţi temători de Dumnezău şi după îndemnul mieu s-au îndurat, adecă a preotului Ioan Popdan a-şi deschide visterie iubirii inimii a împrumuta pre Dumnezeu, precum zice Scriptura, că cel ce face milostenie dă împrumut lui Dumnezeu şi că cine va ceti şi asculta pre cetitori să umple de dragoste lui Dumnezeu ascultători, iar hulitorii şi grăitorii de rău a acelora să trimită dar de sus lor şi bună voire, ca şi de cei ce ne greescu de rău să-i grăiască de bine după porunca Domnului că şi Iuda au răpş<t>it femeii aceia care au mărs la H<risto>s de au vărsat mirul pe picioarele lui, de au zis cătră H<risto>s pentru ce făcu aceasta pagubă de au vărsat mirul că ar fi fost mai bine să-l fie vândut şi să-l fie dat săracilor[12]. Că având iubire el de argint aşa şi cătră acest credincios au putut să zică pentru ca să-l scârbască, dară el nu s-au uitat ci au fost plecat cu inima şi cu dragoste a plăti 70 de <florinţi - n.n.> aceluia ce au adus şi ca să-i fie pomană nesfârşită şi de iertare păcatelor.

[10] Vezi supra fig. nr. 1 Fenomenologia „târgului cărţii".

[11] Ne bazăm aici pe faptul că, la anul 1817, pe o *Evanghelie* (Blaj, 1776), proprietate a bisericii din Giorocuta, din apropiere, acelaşi preot consemna dezastrele cauzate de foametea din acei ani.

[12] În ediţia de Blaj (1795) a *Bibliei*, care este obiectul donaţiei, aici, pilda se află povestită, sub diferite forme, la toţi cei patru evanghelişti: Matei, cap. 26, 7-13; Marcu, cap. 14, 3-9; Luca, cap. 7, 37-50 şi Ioan, cap. 12, 1-8.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Această sfântă carte înainte cinstiților curatori Carabă Gligorie, Racolță Filimon, Supuran Irimie, Barna Gheorghe și Borhidi Simion s-au dat în sat pă sama sfti. bisearici a Unimătului, așa cât nici un suflet de om, nici însuș dăruitoriu să nu mai aibă cătră dânsa nici o atingere[13].

După cum se poate observa, chiar de la începutul narației[14] însemnării este precizat, pe lângă acordul la nivel conjugal („cu voia jupânesii domniisale") privind cumpărarea cărții, atât raportul donatorului cu biserica, evidențiindu-se moralitatea acestuia („bunul credincios", „creștin împodobit cu fapte bune"), cât și cel cu comunitatea din care face parte, adică provenind dintr-o familie onorabilă, cu reputație în cadrul acesteia („purtând nume bun"); situație umbrită însă de faptul că, acest cuplu, pe nume Chiș Alexa și Peterfi Sofie, se află sub blestemul „pântecului steril" (D.H. Mazilu), adică acești oameni „sânt sterpi", ceea ce, din perspectiva mentalitară a comunității, le îngrădește șansa de a „accede la îndeplinirea rolurilor sociale"[15], din lipsa copiilor neavând acordat statutul de „cuplu adult" necesar[16]. Calitatea de „creștini buni, direpți temători de Dumnezeu" compensează doar în parte acest handicap, însă îi face să asculte necondiționat îndemnul preotului Ioan Popdan, însoțit de exemplele biblice extrem de persuasive ale acestuia în a-i convinge pe cei doi să doneze o carte bisericii din Unimăt, pentru a înzestra cu aceasta tezaurul simbolic al comunității, dar și în speranța că, prin ofranda adusă („împrumut lui Dumnezeu"), prin sporirea continuă a devoțiunii proprii („ca să-i fie pomană nesfârșită și de iertarea păcatelor"), aceștia pot primi binecuvântarea divină și chiar anularea efectelor blestemului sub care se află[17].

Din această însemnare, exploatată atât de fructuos din punct de vedere antropologico-istoric de către Barbu Ștefănescu, atrage atenția o altă sintagmă, și anume: „aceluia ce au adus" cartea, colportorul, anonim aici, căruia, „dăruitoriul" Chiș Alexa „au fost plecat cu inima și cu dragoste a plăti 70 de [florinți]", o sumă destul de consistentă (chiar pe timp de foamete și inflație/scumpete fiind!), dar achitată cu dezinteres, după cum se vede, atât pe măsura valorii cărții donate, cât și a contra-darului așteptat. Însăși atribuirea calității de „dăruitoriu" trimite semantic la faptul că, în lumea rurală, până în

[13] E. Bărnuțiu, *Carte românească veche în colecții sătmărene*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1998. p. 234.

[14] Aici, cu înțelesul de parte a formularisticii actului medieval de cancelarie.

[15] B. Ștefănescu, *Sociabilitate rurală, violență și ritual. Cartea în practicile oblative de răscumpărare a păcii comunitare, Transilvania, sec. XVII-XIX*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2004, p. 437.

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*, p. 438. Cazul nu este unul singular consemnat în literatura de specialitate; astfel, spicuind din însemnările culese de I. Bârlea, S. Stanca ne face cunoscut faptul că: „Dascălul Nicolai din □ara Muntenească scrie în Dragomirești o Evanghelie românească pe seama lui Popa Samuilă Gârbo, «sterp de copii»" (Sebastian Stanca, *Colportajul vechilor cărți bisericești*, în *Revista Teologică*, an XXXII (1942), nr. 11-12, p. 494).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

urmă, instituţia darului funcţiona cu toate prerogativele sale, despre „darul-carte", în prezenţa unor martori de vază ai parohiei, fiind înştiinţată întreaga comunitate („s-au dat în sat").

Am încercat să lămurim până aici, întrucâtva, statutul social al donatorului, prin grila de repere morale şi sociale utilizate de preot în recrutarea acestuia din masă comunitară care alcătuieşte o anumită parohie. În pofida handicapului de cuplu amintit, cognomenul „jupân", faptul că preotul vorbeşte de soţia donatorului cu cuvintele „jupâneasa domniisale" indică explicit un loc înalt în ierarhia socială sub raport economic, având un statut de oameni înstăriţi a căror acumulare de bunuri nu se divizează, lipsa copiilor dublând timpul de muncă în familie şi, drept consecinţă, sporirea bunurilor economice, a căror surplus va putea fi utilizat pentru schimb, în vederea unei donaţii.

Din momentul în care, din cumpărător, proprietarul devine donator iar cartea este investită ritualistic sub sancţiunea (interdicţia), ca în cazul de faţă: „aşa cât nici un suflet de om, nici însuşi dăruitoriu să nu mai aibă către dânsa nicio atingere", în raportul carte-proprietate se produce trecerea de la stadiul juridic la cel simbolic, donatorul devine doar un proprietar simbolic al cărţii, împreună cu întreaga comunitate. Inclusiv din perspectiva actului de lectură, raportul carte-proprietar este simbolic; în general, din carte citesc doar slujitorii

bisericii iar donatorii din alte localităţi sunt cu atât mai puţin legaţi de cartea dăruită. Dacă legătura fizică cu cartea este una specifică proprietăţii private, lipsa acesteia presupune doar o legătură simbolică iar investiţia prin instituţia darului este una creatoare de capital simbolic.

Tipologii sociale: posesori şi donatori de carte . După cum am mai subliniat şi în altă parte[18], în condiţiile în care, o evidenţă nominală a elitelor săteşti (preoţi, dascăli şi dieci) nu va fi practicată decât începând cu primele şematisme bisericeşti (greco-catolice) de după 1820-1830 sau cu introducerea acelor „protocoale de visitaţiune" în şcolile de confesiune greco-catolice de după 1870[19], însemnările făcute pe vechile cărţi constituie izvoare de neînlocuit pentru reconstituirea unor secvenţe prosopografice ale istoriei locale.

În comparaţie cu anexele prezentate în cadrul lucrării citate anterior (vezi nota 18), care, în genere, cuprindeau însemnarea întreagă sau fragmente semnificative ale acestora, aici, pentru construirea anexei aferente subiectului de faţă[20], am operat o selecţie cu scoaterea din contextul însemnărilor, doar a numelor de persoane, însoţite de atributele apoziţionale (profesiune, demnităţi, cognomenul

[18] Vezi I. Oros, *Biblioteci, colecţii şi cititori în Ţara Silvaniei (sec. XVII-XIX)*, [referat de doctorat], Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia, 2006, p. 48.

[19] Vezi, în acest sens, I. Oros, *Un document şcolar de la 1874 – „Protocolul de visitatiune a Şcolii confesionale greco-catolice din Şeredeiu", jud. Sălaj*, în *ActaMP*, IX, 1985, p.667-671; idem, *Un document şcolar de la 1874: „Protocolul visitaţiunei Şcoalei confesionale greco-catolice de Crasna", judeţul Sălaj*, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 763-767.

[20] Vezi anexa nr. 1.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

sau predicatul nobiliar etc.); tabelul cuprinzând următoarea structură: „Book ID" (care este numărul de ordine al însemnării din care provine extrasul din baza de date), scriptorul (sub această denumire sunt „decupați" grămăticii însemnărilor), donatorii (cei care dăruiesc cartea pomană bisericii respective), martorii (numele persoanelor care participă în această calitate la „târgul cărții"), colportorii și „identități sociale", după care urmează datele de identificare a cărții pe care e făcută însemnarea (titlul, locul imprimării, anul, proveniența), data redactării însemnării și numărul curent al rândului /poziției. Menționăm că în anexă sunt cuprinse numai însemnările de danie datate precis (măcar anul redactării însemnării).

Prin însăși structura ei, din capul locului este configurată o primă stratificare a agenților sociali participanți la „târgul cărții", consemnați ca atare și a căror grupare am specificat-o mai sus. Dintre aceste categorii, cele cuprinzând scriptorii, donatorii, martorii și colportorii au bine definit rolul jucat în contextul „târgului cărții", pe când în categoria, denumită (poate impropriu) „identități sociale" am înglobat celelalte persoane pomenite în alte contexte din structura însemnărilor, în bună parte fără funcții sau rol direct (dar posesori și beneficiari ai cărților).

Din cele peste 620 însemnări, prin numărarea separată a persoanelor din cele cinci categorii amintite am obținut următoarele date preliminare: scriptori – 356, donatori 191 (inclusiv cei colectivi), martori – 57 (inclusiv cei colectivi), colportorii sau vânzătorii de cărți – 48 și așa-numitele „identități sociale" – 125; în total peste 770 agenți sociali. În condițiile în care mai există întocmit un tabel cu datele scoase din însemnările nedatate precis)[21], cu peste 150 de „casete", cuprinzând indivizi din cele cinci categorii sociale amintite mai sus.

Această selecție, operată în corpusul însemnărilor de pe cartea veche din Țara Silvaniei, vizând câmpurile amintite, ne profilează un tablou a cărui stratigrafie socio-culturală include, în final, pe cei cu „preocupări în care cartea și lectura dețin un loc predominant"[22], la care se adaugă o parte din donatorii cărților, cărora este greu de aproximat gradul de letrizare.

Crearea și menținerea identităților sociale în funcție de raportul carte-societate se poate explica mai profund din perspectiva sociologiei practicilor culturale[23] și a istoriei culturale din perspectivă socială[24], adică, în ultima instanță, din perspectiva sociologiei lui Pierre Bourdieu aplicată la informația istorică oferită de corpusul însemnărilor de pe cartea românească veche din Țara Silvaniei.

Așa cum arată Ph. Coulangeon, autorul unei *Sociologii a practicilor culturale*, potrivit teoriei lui Pierre Bourdieu, care exploatează dimensiunea

[21] Vezi anexa nr. 37 la I. Oros, *Dimensiuni ale culturii moderne în Țara Silvaniei (secolele XVII-XIX). Cărți și proprietari*, [teză de doctorat], Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia, Alba Iulia, 2009, p. 438-444.

[22] D. Radosav, *Carte și societate în nord-vestul Transilvaniei (sec. XVII- XIX)*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995, p. 97.

[23] Ph. Coulangeon, *Sociologie des pratiques culturelles*, Paris, Éditions La Découverte, 2005.

[24] R. Chartier (sous la direction de), *Pratiques de la lecture*, Paris, Éditions Rivages, 2003, p. 277-306.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

simbolică a raporturilor sociale, caracteristic pentru societăţile moderne este faptul că, la ritualurile de identificare a vieţii sociale, alături de proprietatea şi consumaţia de bunuri materiale, mai participă „preferinţele estetice şi practicile culturale"[25]. După cum rezumă acelaşi autor, practicile culturale constituie „ansamblul activităţilor de consum sau de participare legată de viaţa intelectuală şi artistică care angajează nişte dispoziţii estetice şi participă la definirea stilurilor de viaţă"[26], între care lectura este considerată cea mai legitimă din punct de vedere cultural.

Practicile culturale sunt considerate „marqueri simbolici ai identităţii sociale" - lucru perfect observabil şi în câmpul social-istoric reflectat de însemnări, în relaţiile sociale instituite între indivizi în raport cu reprezentarea cărţii la nivelul mentalităţii rurale ţărăneşti din Silvania secolelor XVII-XIX[27].

După cum remarcă scriitorul şi eseistul spaniol Alberto Manguel: „La seule possession d'un livre implique une situation sociale et une certaine richesse intellectuelle"[28]. Pornind de la acest postulat, înţelegem, cum, în funcţie de gradul de deţinere şi de „consumul" unor bunuri simbolice (recte, cartea, prin lectură), indiferent de tipul de lectură, se creează inegalităţi şi ierarhii sociale, identităţi distincte social[29], cărora, cum aminteam mai la început, în contextul geografiei circulaţiei cărţii româneşti vechi în Ţara Silvaniei şi a structurii tematice a acesteia, li se poate circumscrie orizontul cultural şi obiectul lor de lectură.

Preţuirea cărţii. Atitudini individuale şi colective. Despre importanţa însemnărilor de pe cartea românească veche ca sursă documentară pentru istoria economică şi socială s-a scris nu o dată[30]; relevant, în acest sens, fiind inclusiv încercarea de structurare acestora după acest criteriu valoric, în unele corpusuri ale acestora tipărite la noi[31], în vederea facilitării examinării lor. Un segment special în cercetarea însemnărilor de acest fel îl constituie, evident, cel consacrat preţului şi preţuirii cărţii în contextul raportului carte-societate, la nivelul parohiilor, al bisericii şi al familiei[32].

---

[25] Ph. Coulangeon, *op. cit.*, p. 5.

[26] *Ibidem*, p. 4.

[27] Aici, analiza poate fi adâncită în baza creării unor tablouri progresive ale datelor din anexe lucrării noastre (vezi nota , dar care, după noi, ar putea fi subiectul unei alte lucrări.

[28] „Singura posesiune a unei cărţi implică o situaţie socială şi o oarecare bogăţie intelectuală" (trad. n.). Alberto Manguel, *Une histoire de la lecture*, S.l., Lemeac, 1998, p. 253; apud M. Robert, *Le livre et la lecture dans la noblesse canadienne 1670-1764*, în *RHAF*, vol. 56, nr. 1, 2002, p. 3-27.

[29] Principiu surprins admirabil în proverbul românesc: „Ai carte, ai parte". Vezi şi Ph. Coulangeon, *Classes sociales, pratiques culturelles et styles de vie: Le modèle de la distinction est-il (vraiment) obsolète ?*, în *Sociologie et sociétés*, XXXVI, 1/2004,volume 36, numéro 1, Printemps 2004 [«Goûts, pratiques culturelles et inégalités sociales : branchés et exclus»].

Apud http://www.erudit.org/revue/socsoc/2004/v36/n1 [Accesat 20.04.2007].

[30] Marieta Adam Chiper, *Valoarea vechilor însemnări româneşti ca izvor pentru istoria economică şi socială*, în *Revista istorică*, tom VI, nr. 3-4, 1995, p. 279-294.

[31] De exemplu, Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iaşi, Junimea, 1975, p. 112-114; Maria Basarab, *Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărţi româneşti vechi din judeţul Hunedoara*, Deva, Editura Acta Mvsei Devensis, 2001, p. 39-93.

[32] D. Poptămaş, *Preţul de achiziţie al „Cărţii româneşti de învăţătură"- pe baza unor însemnări din secolul al XVIII-lea*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, II, Bucureşti, 1983,

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Din însăși cazuistica însemnărilor, la nivel semantic se degajă două accepțiuni ale termenului de „prețuire": mai întâi, aici, având un sens care ține de o „axiologie simbolică", vizând mai degrabă atitudinea morală de respect față de carte, respect dus, uneori, până la fetiș iar, în al doilea rând, avem prețuirea ca atitudine „economică" privind valoarea unui lucru, în cazul nostru cartea, exprimată în monedă și, deci, concretizată într-un preț, în funcție de care aceasta poate fi apreciată și vândută/cumpărată ca marfă (produs).

Cercetările de până acum, menționate anterior, au arătat că, o analiză economică a prețurilor de vânzare/cumpărare a cărții românești vechi, inclusiv a celei din Țara Silvaniei, derulată comparativ cu situația perioadei date din toată Transilvania și chiar din celelalte Provincii Românești, privind circulația monetară și a modului de plată practicat (monedă, bucate, animale, ceară etc.) permite o mai precisă cuantificare a solidarităților sociale și religioase instituite, fiind posibil, astfel, o mai adecvată estimare a efortului uman (personal sa colectiv) implicat în actul de donație, în general[33].

În cazul Țării Silvaniei, având în vedere existența aceleiași circulații monetare ca în restul Transilvaniei, variația prețurilor de achiziție a cărții vechi (vezi anexa nr. 28), înregistrată pe intervalul 1648-1869, nu diferă semnificativ; diferențele fiind datorate doar hazardului pieții, fluctuației monetare, colportajului. Din această cauză nu vom insista mai mult asupra acestor aspecte, ci ne vom îndrepta atenția asupra unor dimensiuni ale problemei mai puțin tratate, aspecte privind valoarea etică a investiției băneşti în actul de donație, utilizând pentru aceasta cazuistica însemnărilor de pe cartea românească veche din ținuturile Sălajului.

Referindu-se la caracteristicile economiei bunurilor simbolice, Pierre Bourdieu afirmă că:

Într-o economie care se definește ca refuzând să recunoască adevărul „obiectiv" al practicilor „economice", adică legea „interesului pur" și a „calculului egoist", capitalul „economic" însuși nu poate acționa decât dacă reușește să se facă recunoscut cu prețul unei reconversii menite a face nerecunoscut adevăratul principiu al eficacității sale: capitalul simbolic este acest *capital negat*, recunoscut ca legitim, adică nerecunoscut ca un capital (recunoașterea în sensul de gratitudine suscitată de binefaceri putând fi unul din fundamentele acestei recunoașteri), care constituie, fără îndoială, împreună cu capitalul religios, singura formă posibilă de acumulare atunci când capitalul economic nu este recunoscut[34].

---

p. 363-368; I. B. Mureșianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1985, p. 64-68; Fl. Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p. 39-68; Corina Turc, *Cartea și prețuirea ei. Atitudini individuale și colective în Transilvania în secolul al XVII- lea*, în: *Marisia*, XXIII-XXIV, Târgu Mureș, 1994, p. 203- 212; Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei până la 1829*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2005, p. 88-110. Despre cât valora o carte „bătrână" a scris și Eugen Pavel, în cartea sa *Între filologie și bibliologie*, Cluj-Napoca, Editura „Biblioteca Apostrof", 2007, p. 65-83.

[33] Vezi, în special, Fl. Dudaș, *op. cit.* , p. 66-68; M. Basarab, *op. cit.*, p. 39-37.

[34] P. Bourdieu, *Simțul practic*, Iași, Institutul European, 2000, p. 191.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Ca atare, într-o economie a bunurilor simbolice, „*truda* este pentru *muncă* ceea ce este darul pentru comerț"[35].

Varietatea sintagmelor din cuprinsul însemnărilor ce definesc atributul „dezinteresat" al „trudei" dintr-o economie a ofrandei (în raport cu „munca" interesată) se poate observa din următoarele exemple găsite pe cărțile cu circulație în Țara Silvaniei: „am dorit de la inimă, cu osârdie mare, de am dat dintru dreaptă averea mea de am cumpărat această sfântă carte, pe nume Psaltire, drept 6 florinți, din țara Moldovei" (*Psaltire slavonă*, sec. XVI-XVII, Câmpia SJ)[36]; „și o au luat-o în treisprezece florinți și s-au dat munca lor ca să le ierte H<risto>s păcatele lor [...]. Iar cine și-a dat munca cea dreaptă, H<risto>s să le dăruiască odihnă sufletelor sale în veci de veci, cu adevăr. Luna avgust, 23 zile, leat 1648" (Varlaam, *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643, Baica SJ)[37]; „[...] Evanghelie care am cumpărat pă sudo<a>re me, io Sava Grigorie nemeș de la Rohia, să rămâie pă sama băsericii, unde oi muri io [...]. Anno Domnului 1725" (*Evanghelie*, București, 1723, Corund)[38].

Alături de dezvăluirea, după cum s-a văzut, a naturii dezinteresate a „muncii celei drepte" ca „trudă", o altă modalitate de comunicare a investiției morale în donație este aceea referitoare la natura plății, a modului cinstit de obținere a echivalentului bănesc și a valorii etice a tranzacției făcută: „pre bani buni și drepți" (1782 - *Cazanii*, Râmnic, 1781, exemplarul de la Chichișa)[39]; „cu plată dreaptă preț de 16 florinți" (1808 – *Evanghelie*, București, 1742, Lazuri SJ)[40]; „drept 18 florinți pe bani buni și drepți" (1782?) - *Euhologhion*, Blaj, 1784, Bodia)[41], întrucât cumpărarea se face „spre gloria lui Dumnezeu și iertarea păcatelor" (*Evanghelie*, Blaj, 1817, Silvaș)[42].

Din cele peste 620 însemnări așternute până la 1876 pe cărțile românești vechi din Țara Silvaniei, circa 40% consemnează donații către biserici, în majoritatea lor precizându-se, într-un fel sau altul, prețul de achiziție (vezi anexa nr. 28).

Prelucrarea pe calculator a datelor din însemnări introduse în baza de date permite ordonarea prețurilor în funcție de tipul de carte, perioadă, oficină tipografică sau proveniență; după acest ultim parametru se poate reconstitui și estima astfel capitalul simbolic al unei parohii, tezaurul de carte al obștei, care, alături de celelalte podoabe bisericești (veșminte, obiecte de cult) constituie zestrea rituală a comunității respective.

---

[35] *Ibidem*, p. 190.

[36] Ms. 28 BAR Cluj-Napoca.

[37] Biblioteca Centrală Universitară „E. Todoran" Timișoara, inv. nr. 107.

[38] E. Bărnuțiu, *Carte românească veche în colecții sătmărene*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1998, p. 32.

[39] A. Cânda, *Cartea veche românească în județul Sălaj* /Catalog/ (III), în *Acta MP*, VII, 1983, p. 560.

[40] A. Cânda, *Cartea veche românească în județul Sălaj* /Catalog/ (IV), în *Acta MP*, IX, 1985, p. 598.

[41] A. Cânda, *Cartea veche românească în județul Sălaj* /Catalog/ (II), în *Acta MP*, VI, 1982, p. 386.

[42] E. Bărnuțiu, *op.cit.*, p. 298.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În acest scop, pentru comparație, din informațiile oferite de anexa nr. 11, privind dinamica creșterii colecțiilor bibliotecilor parohiale (1776-1876), am selectat ultimele două localități, Sudurău și Zalnoc, întrucât acestea oferă date privind starea tezaurului de carte atât la prima vizitație canonică (iunie 1776), cât și dinspre sfârșitul perioadei studiate de noi; ambele înregistrând, de-a lungul timpului, un maximum atins de 15 cărți din sfera de lectură liturgică. Menționăm că, în afara localităților amintite, mai există destul de multe altele care se înzestraseră cu cele 10-12 principale cărți de slujbă și cult[43], însă, cu excepția uneia (Stremț), nu avem consemnat prețul la mai mult de două-trei dintre acestea[44]. Este și acest fapt o dovadă a funcționării acelui „adevăr al prețului" prezent în economia bunurilor simbolice, despre care vorbește sociologul francez Pierre Bourdieu. Cu atât mai mult, în calculul nostru a trebuit să apelăm comparativ la prețuri ale aceloraşi cărți achiziționate cam în acelaşi timp, mai ales în nord-vestul Transilvaniei[45]. De asemenea, în cazul în care nu avem consemnat prețul real de cumpărare/vânzare pentru cărțile din cele două localități iar pentru unele dintre cărți nu s-a păstrat absolut nici un fel de preț, în stabilirea unui preț mediu, cât de cât veridic, am ținut cont de efectul de colportaj cel mai mic al cărții respective și de frecvența maximă a prețurilor „comparative", selecționate, pe cât posibil, din zonele cele mai apropiate de Sudurău și Zalnoc.

Încă un impediment în aprecierea cât decât exactă a valorii tezaurului de carte propriu unei parohii constă în diferența dintre prețurile din tipografie și cele de colportaj sau „bisericești" – ca să le numim așa – în evoluția lor, căci, se pare că, după cazuistica însemnărilor, exista și o licitație ulterioară a cărții și, la fel, peste ani, o repunere „formală" în vânzare a acesteia, prilej de reînnoire a zapisului, dar, în acelaşi timp, și o importantă sursă de „autofinanțare" a bisericii respective, aspecte „materialiste" ale unui fenomen, practic, unul „economic", până la urmă, ce nu ține de dimensiunea ceremonioasă a „târgului cărții".

Deci, ținând seama de toate aceste condiționări ale calculului, precizate mai sus, reiese că valoarea totală a tezaurului de carte al parohiei Sudurău, de exemplu, pornind de la cca 42-86 fl., ce putea fi constatată la vizitațiunea canonică din 1776, la 1857, se cifrează, undeva, între 145-220 de florini. Dacă în conscripția de la 1760-1762, Sudurăul figurează cu un popă neunit, urmat de 60 familii neunite, o biserică neunită și trei „domus parochiale", după recesământul din anul 1857, aceeaşi localitate avea deja o populație de 562 locuitori, din care 293 de confesiune greco-catolică, 226 reformați, 28 romano-catolici și 18 izraeliți. La următorul recesământ, din 1880, era o populație de 549 locuitori din care: după confesiune, 261 greco-catolici, 244 reformați și 18 romano-catolici și 26 izraeliți; după

[43] Vezi I. Oros, *Protocoale și contracte de lectură liturgică în Țara Silvaniei (sec. XVII-XIX)*, în *Caiete Silvane*, nr. 4 (51), aprilie 2009, p. 17.

[44] Vezi anexa nr. 28 la I. Oros, *Dimensiuni ale culturii moderne* ..., p. 320-331.

[45] Vezi tabelul nostru (anexa nr. 2), întocmit pe baza unor lucrări consacrate circulației cărții românești vechi din nord-vestul Transilvaniei și Banat, cu prețurile găsite pentru cărți în ediții similare cu cele posedate de una din cele două parohii luate ca exemplu.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

naţionalitate, 248 români, 285 maghiari şi 16 cu „limba maternă necunoscută". Conform şematismului de Gherla (1867), parohia greco-catolică de aici, avea biserică de piatră, casă parohială de lemn, fără „casă şcolară", cu un „cantore şi docente" la 24 de şcolari. Recesământul din 1880 este cel care menţionează că, per total populaţie, existau 220 de alfabetizaţi. Din păcate, toate aceste surse nu oferă şi informaţii economico-sociale partajate pe confesiuni, spre a se putea adânci analiza asupra efortului material al colectivităţii în constituirea tezaurului său de carte liturgică, ca efect al relaţiei carte-proprietate în regim simbolic.

Anexa nr. 1 Identităţi sociale datate. Donatorii

Book ID	Donatorii	Titlul cărţii	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
319	Onaş Toader şi cu soaţa sa Îştu<an> Ana	Carte românească de învăţătură	Iaşi	1643	Baica	1648 luna avgust, 23 zile, leat	1.
194	Mihăilă Sepotenul, comis mare la Vasile-Vodă, An	Carte românească de învăţătură	Iaşi	1643	Lazuri- Fizeş	1654	2.
197	Ureche To<a>der din Bălan, Indriaş Simul	Carte românească de învăţătură	Iaşi	1643	Husia - Someş-Guruslău	167(?) [1673-1679]	3.
199	popei Ion din Budioara	Carte românească de învăţătură	Iaşi	1643	Poarta Sălajului	1674, g<he>n<arie> 15	4.
346	Moldoveanu Ghiorghia denu Detrecliamu	.<Molitvenic>	ms	1676	Drighiu	1684	5.
605	Dana Toader din Chelniţa, locuitor în Vezent	Cazania lui Varlaam	Iaşi	1643	ŢICĂU	1699 m[ese]ţa iulie 2 zile	6.
271	Gheţe Uţu din Tyetyiş (Chechiş)	Liturghii	sec. XVIII, popa Lup	0	Chechiş	1700	7.
12	Dileskei Gheorghie	Psaltire	Buzău	1701	SALSIG	1709 april zile 27	8.
275	Gurzău Dumitru, au cumpărat hârtie	Molitvenic	ms. 1724	0	C. Pop din Zalău	1724, m<ese>ţa lui martie în 16 zile	9.
332	zălog eu popa Onul din Traniş	Noul testament	Bălgrad	1648	col. part.	1729, mşţa martie, 6 zile	10.
259	Grecu Şemoc, popană	Minei	ms 1733	0	Valcă<u>lu U<n>gurescu	1733	11.
394	Petre Nicului cu	Chiriacodromion	Bucureşti	1732	Sălăţig	1738	12.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărții	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
	Rad Chirilă lăcuind în Nadiș						
317	Poj<ar?> Iancu	Carte românească de învățătură	Iași	1643	Șimleu Silvaniei	1739, mes<e>ța octomvrie 14	13.
390	Lupău Simeon din Giumelciș* și cu gazda me Mărie.	Chiriacodromion	București	1732	Plopiș	1742 mes-ța oct. 27	14.
369	popa Niculae de la Gâlgău	Evanghelie	București	1723	Gâlgău Almașului	1746 prie<r> în 24 de zile	15.
465	v. martori	Cazanii	Râmnic	1748	Marin	1751 m<e>s<e>ța ianuarie 2 zile	16.
182	Ciurbă Mihaiu din Romita	Chiriacodromion	Bălgrad / Alba Iulia	1699	Jac	1752, mai zi întâie	17.
312	Măte Mihaiu din Miluan, Pietruș Toader, Filip pop	Evanghelie	Buc.	1723	Odoreu SM	1755	18.
610	popa Costan	Evanghelie	București	1682	Săuca	1755 mșța iunie 14 zile	19.
282	Ion Crișan cu muere sa Iuona	Liturghie	București	1746	Jac	1759	20.
192	popa Gabor și frate-miu David	Carte românească de învățătură	Iași	1643	Doba Micã	1760 mștă ionie 15 zile	21.
313	popa Zaharie din Uilac	Evanghelie	București	1723	Odoreu	1763, mșța. martie 9 zile	22.
495	[13] Pop Ioan, fiul preotului	Strastnic	Blaj	1753	SOMEȘ UILEAC	1766, iulie 7 zi[le	23.
305	satu Sideteani	Evanghelie	Blaj	1765	Sighetu Silvaniei	1767	24.
422	Pop Simion	Evanghelie	București	1760	Bălan	1767	25.
125	au cumpărat satu, Sideteani[i],	Evanghelie	Blaj	1765	Sighet Silvaniei	1767	26.
127	Găvruș Gavril de la Sălioște	Evanghelie	București	1760	Silvaș	1767 luna lui Iunie 29 de zlie	27.
384	Diran Găvril<ă> din Țigani	Chiriacodromion	București	1732	Firminiș	1769	28.
444	au fost dat săteni și au m... cine ce s-au îndurat	Penticostarion	București	1768	Pria	1770	29.
473	tistul Keleri Rafail++	Antologhion	Râmnic	1766	Chechiș	1770*(greșit notată data - n.n)Mesița	30.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărţii	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
						maiu 7 zile	
432	Giorgie Dumitresii=Colcer> Georgie din Stârci	Cazanii	Bucureşti	1768	Cosniciu de Sus v Jos	1771	31.
472	Cosma Todoru	Antologhion	Râmnic	1766	Chechiş	1771 Die 28 havrie.	32.
607	din mila crăiască bisericii unită sat Erdihat	Triodion	Blaj	1771	ARINIŞ	1772, 3 martie	33.
130	din mila crăiască	Triodion	Blaj	1771	ARINIŞ	1772, pe 3 martie	34.
436	cu osteneala lui Farcaş Faur, iar cu bani de mila	Cazanii	Bucureşti	1768	Nuşfalău	1773 mes<e>ța /../ =19=	35.
446	Galiş Crăciun	Apostol	Bucureşti	1774	Pria	1773, ghenare 8 zile	36.
11	Farcas Nedei	Octoih	Blaj	1760	Nusfalau	1773, martie = 19 =	37.
136	de la mine E[piscop] Gri[gore] Maer	Evangheliar	Blaj	1765	CHELINȚA	1773, zile 31[...]	38.
330	Pop Irimie, diacul din Akeş	Octoih	Râmnic	1770	colecție particulară, Stârci	1775, maiu 21	39.
141	Bale (25) Grigorie (26) din Sălişte	Chiriacodromion	Bucureşti	1732	BĂITA DE SUB CODRU	1777	40.
47	Huţă On cu Huţă Nae Todoru	Evanghelie	Blaj	1765	Turbuța	1780	41.
595	[Pă]huță On cu [Pă]huță Nae Todoru	Evanghelie	Blaj	1765	Turbuța	1780	42.
152	Murg Urs din Sulelmediu, cu soția sa, Ioana de la	Evangheliar	sec. XVII		ULMENI	1780 aprilie 10	43.
15	Fodoru Onu cu sotia sa Todosie	Evanghelie	Blaj	0	Benesat	1781 aprilie 27 zile	44.
163	Dumitraş Onu	Strastnic	Blaj	1773	GÂRDANI	1781, octombrie 14 zile	45.
8	jupanu /.../ din Var	Strastnic	Blaj	1753	Popteleac	1781martie 13	46.
29	Cuceoan Grigorie şi cu nepot al dumisale	Evanghelie	Blaj	1766	Crişteleс	1782	47.
408	popa Dumitrie	Evanghelie	Bucureşti	1742	Zalău	1782	48.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărții	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
	parohul Chechișului						
476	Roznai(?) adeca Hornaciu Paşc i	Cazanii	Râmnic	1781	Chichişa	1782 iunie2	49.
5	Onul lui Gavril din Marin	Strastnic	Blaj	1753	Marin	1782.martie 18 zile.	50.
430	Cioca Ioan din Hidig	Penticostarion	Bucureşti	1783	Măierişte	1783 - 23 zile iunie.	51.
588	noi, ghirotanii	Minologhion	Blaj	1781	GHIROLT	1783, în luna lui Marte, 13 zile	52.
20	jupânul Scridon din Sinislău şi ...Anastasie	Evanghelie	Blaj	1765	Gârcei	1785	53.
183	s-au milostivit Ioan Bobb	Apostol	Blaj,	1767	OARȚA DE SUS	1785	54.
187	milostiva pomană a MS Preasf. arhiereu Ioan Bobb	Strastnic	Blaj	1773	OARTA DE SUS	1785 august 24	55.
188	Din milostiva porun-că a mării sale preasfântului arhiereu Ioan Bobb	Triodion	Blaj	1771	OARTA DE SUS	1785 august 24 de zile	56.
180	Botă Costan				MÂNAU	1785 Ianu[a]r	57.
190	Boitor Ioan din Bârsău şi a soaţii lui, Bran Gafie	Evanghelie	Blaj	1776	BÂRSĂU DE SUS	1785, 2 iunie	58.
19	<<Rednic Spiridon>>? Din satu Bolgar	Evanghelie	Blaj	1765	Gârcei	1785, iunie 25	59.
95	popa Grigorie	Evanghelie	Blaj	1776	Noţig.	1787	60.
249	Mari°ca lui Pop Irimie lui Bîrgăuan	<Octoih mare>	ms sec. XVIII (prima jumătate)	0	Mecenţiu	1787, în luna martie în 7 zile	61.
201	Cranic Toder	Antologhion	Bucureşti	1766	GIOROCUTA	1788	62.
76	Bulgărean Simon şi cu feciorul lor Demianu şii cu muierea lui	Triodion	Blaj	1771	Zalnoc	1788, ianuarie 17	63.
177	Pavel Sava, împreună cu muerea	Apostol	Blaj	1767	SOMEŞ UILEAC	1789	64.
283	Crişan Luca	Liturghie	Bucureşti	1746	Jac	1789 Avgust	65.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărţii	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
						14	
587	Maior Ionu şi a lui Leoce Petru	Cazanii	Bucureşti	1768	Tăşnad	1790	66.
416	Răcovi<a>n Grigorie	Octoih	Bucureşti	1746	Chieşd	1790 iulii 10.	67.
405	popa Gavril	Evanghelie	Bucureşti	1742	Drighiu	1791	68.
235	Negru Ion	Apostol	Buzău	1743	Ban	1793	69.
204	Homorodan Anuţă	Liturghier	Blaj	1775	BĂSEŞTI	1794	70.
205	jupânu Sas Ioan, fiind curator	Liturghie	Blaj	1775	Corund	1794, 19 Martie	71.
308	Sas Ioan, curator în Derşida	Liturghie	Blaj	1775	Corund	1794, 19 Martie	72.
219	Andrei Mihaiu şi Bonaţ Mărie	Apostol	Blaj	1767	ŢICĂU	1796 decemvrie 22	73.
220	jupânul Tătăran Simion din Cehal	Cazanii	Bucureşti	1768	Blaja	1796 în 9 marte	74.
228	Floca Iure de la Gherec Ioan	Mărgăritare	Bucureşti	1746	Satu Mic	1797	75.
223	Pop Zaharie, (111) Canonicul de la Orade Mare;	Evangheliar	Bla	1776	BĂITA DE SUB CODRU	1797 5 iunie	76.
69	Borz Toader <din> Giumelciş	Triodion	Blaj	1771	Drighiu	1797, februarie 5 zile	77.
82	Maximu Ioanu din Boianu	Strastnic	Blaj	1773	Pria	1798	78.
236	Homorodan Vasalie şi feciorul dumisale	Strastnic	Blaj	1773	SOMEŞ UILEAC	1798 ziua 8 martie	79.
230	Pop Simeon (11) Pop Varvară de la Odeşti	Minologhion	Blaj	1781	ODEŞTI	1798, iunie zile 5	80.
254	Danciu Giorgie... Copil Zaharie 20 de grăiţe [cole	Pentecostarion	Blaj	1768	TRESTIA	1799	81.
250	Şovre Onuţu a lui (23) Todoru Grigorese	Liturghier	Sibiu	1798	TRESTIA	1799, noe[m]vrie 30	82.
53	Fălăuş Georgie	Catavasieriu	Blaj	1762	STREMŢ	18[...]	83.
110	Mermeze Toader din Preoteasa	Molitvenic	Blaj	1784	Valcău de Sus	1800, mesţă /.../?, 8	84.
318	Chiş Todica (5) cu soaţa sa Ancă	Octoih	Blaj	1792	SALSIG	1802	85.
124	Mărincaş On din Romita	Triodion	Blaj	1800	Romita	1802	86.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărţii	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
102	Grigoraşu din U<i>l<e>ac	Minologhion	Blaj	1781	Nuşfalău-Cehei	1802 august 29	87.
326		Antologhion	Râmnic	1766	Cig	1802, sept 3	88.
445	Mărincaş On din Romita	Penticostarion	Bucureşti	1768	Romita	1802, iunie 24	89.
296	Şovre Sofron şi giupâneasa ...	Apostol	Blaj	1767	IZVOARELE	1802, Martie în 16 zile	90.
305	Georgie Tatu sau Klain de Sadu protopop	Micu (clain), s. Propovedanii	Buda	1784	Someş Odorheiu	1802 15 dek.	91.
304	Iclejie de la Sighet	Penticostar	Blaj	1768	Sighetu Silvaniei	1804	92.
356	Iclejie de la Sighet	Penticostar	Blaj	1768	SIGHETU SILVANIEI	1804	93.
166	Naste Simion din Solomon	Triodion	Blaj	1813	Solomon	1804 = Decembrie 6	94.
302	giupânu Julã Alexã şi a găzdoaii dumisale Gafie	Apostol	Blaj	1802	Sighetu Silvaniei	1804, în luna lui Noiemvrie în 27 de zile	95.
339	Danciu Urs (3) şi cu Danciu Todorşi cu soţiile lor	Antologhion	Râmnic	1737	TRESTIA	1804, Mar[tie] 15	96.
477	Bortoş Gavrilã cu găzdoaie dumisale Naste	Cazanii	Râmnic	1781	Românaşi	1804, martie 4	97.
601	Bortoş Gavrilă cu găzdoaie dumisale Naste	Cazanii	Râmnic	1781	Românaşi	1804, martie 4.	98.
406	Iofu Toader de la Lazuri	Evanghelie	Bucureşti	1742	Lazuri (par. Fizeş)	1805. Martie 24 dni.	99.
441	preot Teodor	Penticostarion	Bucureşti	1768	Ciumărna	1806	100.
121	l-am cumpărat noi cu tot satul	Triodion	Blaj	1800	Gârcei	1808	101.
373	din partea g[reco] catoliciloru cumpăratu	Pentecostarion	Blaj	1808	MÂNAU	1808	102.
382	Popa /.../* de la Stâna	Chiriacodromion	Bucureşti	1732	Ciumărna	1808 30 Noiembrie	103.
62	Pop Antonie tătâne-sãu soþia Gafie maicã-sa	Octoih	Blaj	1770	Noţig	1808, Diua a 6-a, aprilie	104.
98	bădăcani săteni	Minologhion	Blaj	1781	Badon	1809 luna lui April în 4 zile	105.
324	Ciurdaş Ilie din	Carte	Iaşi	1643	Cizer	1810	106.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărţii	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
	Pericei	românească de învăţătură					
379	o au cumpărat setenii Corondani	Strastnic	Blaj	1800	CORUND	1810	107.
378	Brânduşe Ion cu soaţa sa, Marie	Evangheliar	Sibiu	1806	ASUAJU DE SUS	1810, 13 făvruarie	108.
392	Bretan	Triod	Blaj	1813	Bârsău de Sus	1813	109.
391	Popdan Constandin	Cazanii	Bucureşti,	1768	Tăşnad	1813 Agust 20	110.
388	cu banii bisericii	Strastnic	Blaj	1773	Sălişte	1813 februarie în 9	111.
55	popa Gavrilă (13) de la Odeşti	Evangheliar	Blaj	1776	STREMŢ	1814	112.
393	Pop Tifor	Strastnic	Blaj	1753	TĂMĂŞEŞTI	1814	113.
400	Rad Onuţ, Morariu Vasilica,Ciociu On şi Urs,etc	Chiriacodromion	Bălgrad	1699	ULMENI	1814 în luna lui aprilie 8 [zile]	114.
415	Brânduşe Ioan	Antologhion	Râmnic	1745	ASUAJU DE SUS	1816	115.
427	Mărcuş Zaharia din Uileac cu soaţa...Oană	Triodion	Blaj	1813	SOMEŞ UILEAC	1816	116.
426	jupânul fiu curator Pavel Mitru din Uileac	Pentecostarion	Blaj	1808	SOMEŞ UILEAC	1816 iunie 1	117.
58	Pavel Savul din Orliat	Evanghelie	Blaj	1776	Traniş	1816 Iunie 15.	118.
425	Zaharie Vasile, Indreieut Vasilie, diacu Găzu	Apostol	Blaj	1767	OARTA DE SUS	1816 martie 19	119.
448	lu-a luat Maria Terezia, împărăteasa şi au dat .	Triodion	Blaj	1771	ASUAJU DE JOS	1817	120.
398	Boitor Petre		Bucureşti		ASUAJU DE SUS	1817	121.
452	jupâneasa Petreaşa pe sama	Triodion	Blaj	1771	ASUAJU DE SUS	1817	122.
460	pe banii săi (7) Bătrânu Marinca Filimon	Evangheliar	Blaj	1776	SĂLIŞTE	1817	123.
459	Precup sau (22) mai drept Marinca Vasilie pe banii	Apostol	Blaj	1767	SĂLIŞTE	1817	124.
456	cu banii ei, Tode	Triodion	Blaj	1800	SĂLIŞTE	1817 9 febr.	125.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărții	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
	Petre (43) din Seiiște,						
609	Grigore Pop [...] pă banii săi	Strastnic	Blaj	1804	ARINIȘ	1819	126.
484	Pop Toader a Torni	Pentecostarion	Blaj	1808	BĂITA DE SUB CODRU	1819	127.
401	Ghile Văsiu din Valcău rumânesc	Chiriacodromion	Bucureşti	1732	Valcău de Sus	1819 20 maiu	128.
169	Pop Ioană, Pop Ioan nepot	Apostol	Blaj	1814	Marin	1819, 25 Martie	129.
485	Fălăușu Georgie	Catavasieriu	Blaj	1762	STREMT	1820	130.
487	Antim Alexe cu soața sa Floare	Strastnic	Blaj	1804	ASUAJU DE SUS	1822 ianuarie 21	131.
300	Donație Gr. Flonta din Cățelul Românesc	Psaltirea în versuri	Uniev	1673	Cățelu rumânesc.	1822 octombrie 1	132.
488	de mila crăiască bisericii unite din sat Traniș	Triodion	Blaj	1771	BĂSEȘTI	1822, 3 aprilie	133.
218	preuteasa lui popa Ioan, Simina	Apostol	Buzău	1743	Drighiu.	1823	134.
153	de cinstiți săteni din numitul sat Tihău	Penticostarion	Blaj	1808	Tihău	1823 februarie 8	135.
491	cumpărată de mai mulți credincioși buni	Apostol	Blaj	1802	ASUAJU DE SUS	1824 noiembrie 24 de zile	136.
493	prin ci[nstiții] săteni sălsâgani	Strastnic	Blaj	1773	SALSIG	1824, 24 ianuar[ie]	137.
505	Todor cu soața sa Marie din Țicău	Evangheliar	Blaj	1765	ȚICĂU	1828	138.
301	Flonta Grațian din Cățelul Românesc	Precestnyi akathist i moleben.	Uniev	1673	Cățelul rumânesc	1828	139.
503	de mai mulți pravo[slavnici] creşti[ni]	Psaltire	Sibiu	1801	ASUAJU DE SUS	1828	140.
9	Almăsan Gavril<a> din Race	Strastnic	Blaj	1753	Recea	1828 = aprilie 5 zile	141.
232	Popiț Costan Gheorghe	Prediche sau învățături	Buda	1810	Bocșa rumânească	1829	142.
24	Oniț Ioan	Evanghelie	Blaj	1765	Romita	1829 iulii	143.
37	a fost a cinstiților săteni	Penticostarion	Blaj	1768	Hurez	1829, 2 febr	144.
511	Ilieș Onuț,	Triod	Blaj	1813	ORBĂU	1831	145.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărţii	Loc imprimare	Anul	Provenienţa	Data	Nr. crt.
471	<<<<Megru>>> Onuţ cu soţu dumisale Megru Ile<anã>	Triod	Râmnic	1761	Ban- Bănişor	1831 martie 8 zile	146.
480	Trif Mihai din Bicu	Catavasier	Blaj	1793	Husasău	1832 Dec.	147.
515	Danciu Iacob şi cu fiul	Antologhion	Râmnic	1737	TRESTIA	1832	148.
512	Papp alias ... Ioan, cantorul	Octoih	Blaj	1760	TĂŞNAD	1832 Aprilie 1-a	149.
148	Suzhean Ignescu (SIC!)>>> Parochulu Szilaţigului	Penticostarion	Blaj	1808	Benesat	1832 august 6/8	150.
132	Mărcuş cu soţul lui	Apostol	Blaj	1802	Lazuri -Fizeş	1832, 31 iunie	151.
21	<Ar>dilean Onuţ cu soţu său Săzca (?) Oanã	Evanghelie	Blaj	1765	Marin	1832, Săptămbrie 22	152.
120	Măruşcă Ile şi Crâste Andreiu			0	Fizeş	1832. 31 (?) iunii	153.
364	Trif Marie şi Iosif din Suimuşeni	Evanghelie	Bucureşti	1682	Doba Micã	1834	154.
478	sidor Alpini, vicarăş al tot Sălajului			0	Husasău	1834, 20 0ctombrie	155.
424	Cior<b>a din Moigrad	Evanghelie	Bucureşti	1760	Moigrad	1834, 3 maiu	156.
468	Şandru Găvrilă din Marin			0	Marin	1835, în luna lui aprilie 20 de zile	157.
146	Magde Ioan cu Magde Simeon	Liturghier	Blaj	1807	Fizeş.	1836	158.
159	din banii bisericii Moigradului	Triodion	Blaj	1813	Moigrad	1836, aprilie	159.
118	Răchişan Dănilă; Benţe Ştefan	Triodion	Blaj	1800	Chechiş	1838	160.
529	Mitru Romocia, den (67) comuna Şieu; Ioan Popu pa	Antologhion	Blaj	1838	ARDUZEL	1839	161.
533	Iosif Paşca, paroh şi v<ice>-protopop al S. Odorheiu	Triod & strastnic	Blaj	1813	S. Odorheiu	1839, 14 Ianuarie	162.
116	Butian Gafie perdeptoriiţa din	Biblie	Blaj	1795	Cormeniş	184, 22/10 septembrie	163.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărții	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
	Răstoci						
533	Maroşan Gheorghe diacul satului, Kucuiet Gafie	Penticostar	Blaj	1808	CORNI	1840, 25 decembrie	164.
149	Moroşan Gheorghe	Penticostarion	Blaj	1808	Cehu-Silvaniei	1840, 25 dechembrie	165.
331	feciorii satului din Stârci	Octoih	Râmnic	1770	Stârciu [col. part.]	1840, martie înu 15 zile	166.
399	Hodor Marişca, cu soţul său Robotin Tader	Apostol	Blaj	1814	BICAZ	1842	167.
543	deruire de la Popp Nicolae parochul Dănestilor	Molitvelnic	manuscris 1760	0	URMENIŞ	1843, Ian[uarie] 20 de dile	168.
546	Surduc[an] Andrei din Posta cu soaţa sa Marişca	Liturghier	Blaj	1807	TOHAT	1844, 1 febr.	169.
17	popa Vama Toader din Bârsău de Sus	Apostol	Blaj	1802	ARINIŞ	1846	170.
554	Mare Gheor[ghe]	Pentecostarion	Blaj	1808	ARINIŞ	1846	171.
233	Koste Petru	Molitvenic	Târgovişte	1713	Zalău-Chisău (	1847 iunie	172.
562	oau cumpărat săteni	Apostol	Blaj	1767	ORŢÂŢA	1847, 2 Maju	173.
353	Labău Irimie	<Miscelaneu>? Popa ion din agârbiciu	ms	0	Tresnea	1847, 8 ianuarie	174.
563	Guleş Ioan	Octoih	Blaj	1825	ERIU SÂNCRAI	1847, Iunius 19	175.
155	Szitezsan Maria muiare reposatului Herdze Gyorgy	Triodion	Blaj	1813	Firminiş	1848 Octombrie în 26	176.
289	Pece Petru din Bucium	Psaltire	Sibiu	1817	Buciumi	1849 luna April 2-lea	177.
225	Olaru Gheorghie paroh Stânii şi..	Antologhion	Căldăruşani	1766	Stâna	1849, aprilie 23	178.
567	poporanu Zaha Onu Indrei	Evanghelie	Blaj	1765	Hurezu Mare	1850 12/24 noiembrie	179.
156	cumpărată de Petre Marcu pe ceară	Triodion	Blaj	1813	Firminiş	1850, 23 noiebr.	180.
10	Duca Medre<a>nă	Strastnic	Blaj	1753	Recea	1855	181.
57	Ungur Onuţu cu soaţa dumisale Ungur Ioană	Liturghii	Sibiu	1852	Cosniciu de Jos	1855 Dechemvrie 25	182.
572	D. Ioanne Szeke-ly,domnulu repo-	Molitvenic	Blaj	1815	ERIU SÂNCRAI	1856	183.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Book ID	Donatorii	Titlul cărţii	Loc imprimare	Anul	Proveniența	Data	Nr. crt.
	satulu parochuş						
454	Adrilean Mihaiu cu gazda domisale	Octoih	Râmnic	1742	Guruslău	1856	184.
94	vedua lui Vasiliu Frenţiu	Evanghelie	Blaj	1776	Năpradea	1857, noemvre 30	185.
440	Cherecheş Ioanu cu socia sua Teo-dora si iubita sua	Penticostarion	Bucureşti	1768	Ciumărna	1860 8a mai	186.
613	Szabo Lika, cantorele locale	Chiriacodromion	Bucureşti	1732	Chieşd	1860, 2 Mart.	187.
611	Pojaru Iacobu (leg)	Triodion	Blaj	1771	Badon	1863	188.
574	Beraru Todere[a]sa	Evanghelie	Blaj	1776	Supuru de Sus	1863, augustu 6	189.
170	Vasiliu <Poppu>, fostulu învăţăto-riu,	Apostol	Blaj	1814	Năpradea	1864. Augustu 7a	190.
449	Gârboan Urs	Strastnic	Blaj	1753	Chechiş	1872. Januar 22/24	191.
154	Andreiu Pivianu, Ionaşiu Barna,toţi de la Moigrad	Liturghii	Blaj sau Râmnic	1813	Moigrad	1874	192.

Anexa nr. 2 SUDURĂU 1776- 1857

Cartea	*Preţul real sau mediu*	Preţuri comparative	Echivalent în bani	Echivalent în natură	Obs.
Apostol, Bucureşti, 1743*	8 fl. – 14 fl.	Ţara Silvaniei[46]: (Buzău 1743) - 10 fl./1793 Dudaş[47]: 8 fl./1747 (Bucureşti); 14 fl./1783 (Banat) Bărnuţiu[48]: 6 fl.+6 potori/? (SM) Cânda[49]: - Socolan[50]: - Mureşianu[51]: 14 fl./1783			S-au găsit preţuri doar la alte ediţii ale cărţii

[46] Preţuri găsite în localităţile din Ţara Silvaniei. Abrevieri folosite: fl. – florini; krz – creiţar; zl.- zlot; măr. – mărieş;

[47] Preţuri găsite la F. Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Bucureşti, 1987, p. 41-64.

[48] Preţuri găsite la E. Bărnuţiu, *Carte românească veche în colecţii sătmărene* (Satu Mare,1998), alte localităţi decât cele care au aparţinut Ţării Silvaniei.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cartea	*Prețul real sau mediu*	Prețuri comparative	Echivalent în bani	Echivalent în natură	Obs.
Biblia, Blaj, 1795	20 fl/zl. – 70 fl./zl.	Țara Silvaniei: 30 fl./1810; 70 [zl. sau fl.]/[1817]; 20 zl./1802. Cânda: - Dudaș: 23 fl./ sf. sec. XVIII (MM); 18 zl.+ 4 krz /înc. sec. XIX (MM). Bărnuțiu: 29 zl./1804 (Oaș); 26 fl./1800 (SM, de la Gal Ursu din Fodora). Socolan: 44 fl.vonași/1805 (MM)			
Catavasier, Râmnic, 1753*	[8 mărieși]	Țara Silvaniei: 8 măr. / început sec. XIX (ed. de Blaj, 1762) Cânda: - Dudaș: - Bărnuțiu: - Socolan: -			S-au găsit prețuri doar la alte ediții (de Blaj) ale cărții
Cazanie, Bălgrad, 1699*	4- 22 fl	Țara Silvaniei: 21 fl./1751 (zălog) 45 zl./1814; 6 fl./sf. sec. XVII-înc. sec. XVIII Cânda: - 20 zl./?; 4 fl./1752; 16 fl./1806; zăloage: 16 fl./1761; 20 fl+5 măr./ 1782; 21 fl. (împreună cu un Octoih)/1751 Dudaș: 22 fl./1700 (MM), 19 fl./1701 (Arad), 15 fl./1701 (Alba), 14 fl./1701 (BH), 20 fl./1701 (Hunedoara), 21 fl./1701 (BH) etc. Bărnuțiu: - Socolan: 2 fl. vonași (fiind așa veche)/1785 (MM), zălog 6 fl./1736, 12 zl./177 (MM), 22 zl./1713, 16 fl./1757, 21 fl./1705, 16 zl./1718, 20 fl./1792.			

[49] Prețuri găsite la A. Cânda, *Cartea veche românească în județul Sălaj* /Catalog/ *(I)* - (*IV*), în *Acta MP*, II, 1978, p. 365-388; VI, 1982, p. 353-417; VII, 1983, p. 539-588; IX, 1985, p. 591-623; alte localități decât cele care au aparținut Țării Silvaniei.

[50] Prețuri găsite la A. Socolan, *Circulația cărții românești până la 1850 în județul Maramureș* (Baia Mare, 2005), alte localități decât cele care au aparținut Țării Silvaniei.

[51] Prețuri găsite pe cărțile din Banat, la I. B. Mureșianu, *Cartea bisericească veche din Banat*, Timișoara, 1985, p. 87-93.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cartea	*Preţul real sau mediu*	Preţuri comparative	Echivalent în bani	Echivalent în natură	Obs.
Evanghelie, Buc., 1760*	15-16 fl.	Ţara Silvaniei:15 fl./1762; 15 fl./1767; 15 fl.+1 mărieş/1767; 16 fl./1779; 18 zl. „în valută"/1834. Cânda: 15 fl. vonaşi/1767 (SJ) Dudaş: - 15 fl. (în târg)/1762 (Cluj), 12 fl.+10 zl./1764 (Arad); Bărnuţiu: zălog 5 măr. +1 krz/1764; 15 fl. vonaşi/1796 (SM), 12 fl./1777 (SM) Socolan: 10 fl./1765 (MM).		Dudaş: 5 ferdele de grâu, 2 horgoşi, 3 petaci şi 1 cupă cu grâu/1760 (Arad); 10 zloţi (= 1 căbel de grâu şi 2 ciubere de vin)/a 2-a jum. sec. XVIII (BH), 4 ferdele de grâu/1760 (Arad)	
Liturghier, Blaj, 1807	4 – 5 zl.	Ţara Silvaniei: 5 zl. /1836. Dudaş: - Bărnuţiu: - Socolan: 4 zl. (din tipografie)/1814 (MM)			
Minei [în fapt: Antologhion, Râmnic, 1752]*	10 zl. – 26 fl.	Ţara Silvaniei: - Dudaş: 18 fl./1756 (Banat); 10 zl. / a II-a jum. sec. XVIII (BH); 27 fl. /1777 (Alba) Bărnuţiu: 26 fl. v./1759 Mureşianu: 18 fl./1756; 24 fl./1762 ş.a.			
Molitvelnic, Blaj, 1784	6 zl.- 18 fl.	Ţara Silvaniei: 18 fl. (bani buni şi drepţi)/1782(sic); 6 zl./1800 Dudaş: ed. 1757 – 5 zl./1817. Bărnuţiu: - Socolan: -			
Octoih mare, Râmnic, 1750	18 fl. v.– 24 zl.	Ţara Silvaniei: 18 fl. v./1774 Dudaş: 18 fl. v./1774 Bărnuţiu: - Socolan: 22 fl./1784 (MM); 24 zl./1817 (MM) Mureşianu: ed. 1757,1758,1775 – 16 fl. (Banat)			
Octoihul mic, Blaj, 1770	5 fl. v.	Ţara Silvaniei: 5 fl. v. de argint/1840; 2 fl. valută austriacă/1869			

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cartea	*Prețul real sau mediu*	Prețuri comparative	Echivalent în bani	Echivalent în natură	Obs.
		Dudaș: - Bărnuțiu: - Socolan: -			
Penticostarion, Blaj, 1768	8 fl. - 13 fl.	Țara Silvaniei: 20 fl./?; 13 fl./1770; 7 zl. +2 mărieși/1790; 12 zl. (adică „8 zl. și 23 mări-eși")/1822 [aceeași carte: 12-14 zl./ 1822] Cânda: - Dudaș: 10 fl./1790 (MM?); Bărnuțiu: 41 fl. vonași/1800; 10 fl./?; 14 fl./?; 11 fl.+6 potori/1778; Socolan: 11 fl./1788; 9 fl. vonași+1măr/1790; 10 fl./1792; 8 fl./1773; 9 fl. von./1772; 9 fl./1770 (din Blaj); 12 fl./1779; 21 fl. (3 zl.+20 krz+2 zl.+10 fl.+4 hosoși)/?, [aceeași carte: 12 fl. vonași/?]; 9 fl.+2 măr./1773; 12 fl./1792; 13 fl./1785. Mureșianu: 20 fl./1790 (Banat)			
Psaltire [Râmnic, 1751?, 1764?; Iași, 1743?; București, 1743?]*	[3] - [6] fl.	Țara Silvaniei: - București (1743) Râmnic (1751), 1764 –4 zl./1849; Iași (1743) – 6 fl. ung. /1746; Dudaș: Uniev (1673) – 3 fl. /1684 (Alba); Mureșianu: Iași (1743) – 4 fl. și ½ / 1747 (Banat)			Nu se cunoaște precis ediția.
Strastnic, Blaj, 1753	3 fl. – 8 zl./fl.	Țara Silvaniei: 11 mărieși/? ; 11 mărieși/?; 4 fl./?; 9 mărieși/?; 8 zloți horgoși/1781 Cânda: - Dudaș: 6 fl./1774 (Arad) Bărnuțiu: 4 fl./1771; 10 mărieși/? Socolan: 4 fl./1765; 2 zl./1797; 13 zl./1768; 4 fl. vonași/1755; 4 zl./1802; (aceeași carte:) 5 fl./1847; 8 fl./?. Mureșianu: -			

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cartea	*Preţul real sau mediu*	Preţuri comparative	Echivalent în bani	Echivalent în natură	Obs.
Triod, Blaj, 1771	10 -16 fl.	Ţara Silvaniei: 10 fl./1797; 22 zl./1815; 22 zl./1846; 14 fl./1809. Cânda: 8 zl./1789 Dudaş: - Bărnuţiu: 10 fl./1787, 19 fl./? (SM) Socolan: 6 fl.vonaşi/1780; 8 fl./1780; 8+8+2 fl./1782 (MM), 14 fl./1778; 15 zl./ 1796; 16 fl./1773; 30 zl. /1828; 14 fl./1795; 12 fl./?			
TOTAL:					

Nota: Cele cu steluţă [*] sunt semnalate şi în inventarul făcut la vizita canonică din 1776.

BOOKS AND OWNERS, A SIMBOLIC BINOME OR ABOUT THE STATUS OF THE DONATOR

Summary

As suggested by the subtitle of my thesis (*Dimensions of the Modern Culture in the Silvania County, XVIIth and the XIXth century. Books and owners)*, from the perspective of the economy of symbolic exchanges or the „economy of gift giving" (P. Bourdieu), with the taboo of mentioning the price, but also from that of Paul Ricoeur's historical epistemology, in which the concept of the gift is applied to the question of forgiveness, the author approaches the matter of the status and place of the donator in the book-society relation, from the point of view of the ownership. The annotation is a *marquer* of the ownership, being its written expression and this is even more the case of those annotations that, in an explicit or implicit manner, register the „book bargain". According to the author, „the book bargain" as a ceremonial part from the life of a book, situated between the „celebration of writing" and the „celebration of reading" involves the existence of two types of itineraries of the book: an economic one (the juridical part) and a symbolic one (the ritual).

From the moment when from a buyer the owner becomes a donator and the book is ritually invested under the sanction (interdiction) that „ not even the donator should ever touch it" (*Biblie*, Blaj,1795, ex. bis. Unimăt), in the book-ownership relation the border between the symbolic and juridical state is crossed, the donator becoming just a symbolic owner of the book, just like the rest of the community. This can be noticed as well from the point of view of the reading act: generally, the only people reading from the book are the clergy men and the donators that are not part of the community are even less physically attached to the book they are donating. Since the physical connection with the book is rather a sign of private property, the lack of such a

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

connection implies a symbolic one and the investment through the institution of gift giving is the kind that creates symbolic capital.

Through the structure of the holographic paratext, a first stratification of the social agents involved in the book bargain can be drowned. Out of all these categories, those including the scripters, the donators, the witnesses and the colporteurs have a well defined part in the context of the book bargain, while the rest of the people mentioned in other contexts from the structure of the annotations, most of them without any direct roles (but book owners or beneficiaries) are included in the category called „social identities".

This leads to the conclusion that through its value of an „eternal good" and through its adoration function within the community, the book is situated above any economic evaluation.

However, going back to the juridical stage of the „book bargain", an important element in analyzing the annotations was the price and the pricing of the book in the context of the book-society relation, at the level of the parishes, church and family. Semantically, the term „pricing" has two meanings that can be found in the annotations: one that can be included in a „symbolic axiology", referring to the moral attitude of respect towards books and a second one – an economic attitude concerning the value of a thing (in this case the book), expressed in a coin and materialized in a price for which it could be sold or bought as a merchandise (product).

According to the studies in the field, an economic analysis of the prices for buying / selling old Romanian books, including those from Silvania county, performed in comparison to the general situation from that period of time from Transilvania and even from the other Romanian provinces, concerning the monetary circulation and the type of payment used (money, cereal, animals, wax, etc.) allows a more precise quantification of the social and religious solidarities instituted, making thus possible a more adequate estimation of the human effort (personal or collective) involved in the act of donation in general.

As the results were, from this point of view, rather similar for Silvania county as well, the author oriented the research towards certain dimensions of the matter that have been less analyzed, such as the aspects concerning the ethical value of the financial investment in the act of donation reflected in the annotations, according to an economy of symbolic goods in which „the *effort* is for *work* what gift is for commerce" (P. Bourdieu). On this occasion, the author noticed the variety of the idioms used to define the attributes „selfless" or „effort" from an economy of gift giving, revealing, at the same time, the moral investments in the donnation, through the nature of the payment, the honest way of gaining the money equivalent and the ethical values of the transaction done with the colporteur.

The author notes the fact that 40% of the total of the annotations mention donations for churches, in the majority of cases, the price of the acquisition being specified, one way or another. The computer analysis of the annotations allows the ordering of the prices according to the type of book, period of time, typography or origin. By this last parameter, the symbolic capital of a parish could be reconstituted and estimated (with examples from two localities), the thesaurus of books of the community which, together with the other religious ornaments (clothes, liturgical objects) constituting the ritual dowry of the community, both at the beginning of canonical visit (in 1776) and towards the end of the period of time representing the object of this research (1876); both registering a maximum of 15 liturgical books.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CĂRŢI DIDACTICE ÎN SPAŢIUL HUNEDOREAN: DOUĂ MANUALE DE ÎNVĂŢARE A LIMBII MAGHIARE DIN PERIOADA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

Georgeta Deju

Biblioteca Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva conţine un număr de cărţi didactice extrem de diferite din punct de vedere al tipului de şcoli cărora se adresau, al obiectelor de învăţământ, al centrelor tipografice, al anilor de apariţie, dar nu în număr suficient pentru a se putea face un studiu comparativ pe aceste criterii. Aceasta nu înseamnă că nu pot fi valorificate în vreun fel, deoarece ele transmit ceea ce se învăţa în şcoli într-o anumită perioadă, surprind evoluţia gândirii pedagogice româneşti, dezvoltarea limbii române, influenţa legislaţiei şcolare asupra conţinutului manualelor.

Studiul aduce în atenţie două manuale de învăţare a limbii maghiare destinate şcolilor româneşti, unul pentru şcolile elementare şi unul pentru şcolile secundare şi preparandii, tipărite într-o perioadă frământată pentru românii ardeleni, cea a dualismului austro-ungar.

Elita politică maghiară a văzut în dualism posibilitatea punerii în aplicare a idealurilor naţionale ale generaţiilor prepaşoptiste, adică făurirea statului naţional maghiar. Şcolii i-a revenit un rol de primă importanţă în realizarea acestui deziderat, deoarece în Ungaria şcoala nu a fost doar un mijloc de culturalizare a poporului ci, prin şcoală, conducerea politică a Ungariei a încercat să obţină integrarea tuturor cetăţenilor maghiari, indiferent de limba pe care o vorbeau, în naţiunea politică maghiară[1]. În acest scop, statul maghiar a elaborat o serie de legi şcolare care au restrâns folosirea limbilor materne în şcoli. Deşi legea XXXVIII din 1868 era destul de liberală în dispoziţiile sale şi a constituit un oarecare stimul creator pentru şcoala românească prin îmbunătăţirea reţelelor şcolare existente, prin recomandarea unor programe prevăzute cu materii practice şi aplicarea acestora de către un personal didactic calificat[2], au urmat o serie de alte legi care au oferit guvernului maghiar posibilitatea unor permanente imixtiuni în viaţa tuturor şcolilor.

De cealaltă parte, naţionalităţile considerau de asemenea şcoala ca fiind unul din principalele mijloace de apărare a identităţii şi culturii naţional-etnice, astfel că naţionalităţile din Ungaria au căutat şi au găsit resursele necesare pentru realizarea propriului lor scop, cu toată severitatea controlului statului asupra învăţământului, cel mai important ajutor dovedindu-se a fi autonomia confesională[3].

---

[1] Paul Brusanowski, *Învăţământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigenţele statului centralizat şi principiile autonomiei bisericeşti*, Cluj-Napoca, 2005, p. 163.

[2] *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, Bucureşti, 2003, p. 547.

[3] Paul Brusanovski, *op.cit.*, p. 163.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Instrumentul cel mai potrivit pentru a educa a fost, şi mai este încă, manualul, cartea de şcoală, prin care se transmit idei care informează şi formează caractere, sentimente, iar un manual şcolar influenţează un public mai larg decât un studiu erudit adresat unei elite.

Legile, dispoziţiile şi măsurile care au definit politica şcolară a statului dualist prevedeau obligativitatea predării limbii maghiare în şcolile cu limba de predare alta decât cea maghiară astfel că, pentru a se alinia dispoziţiilor legale, a fost necesară editarea şi tipărirea manualelor şi cărţilor destinate învăţării limbii maghiare şi în şcolile româneşti.

Studiul limbii maghiare în şcolile confesionale româneşti era prevăzut în planurile şcolare elaborate de factorii responsabili cu învăţământul românesc. De exemplu, în *Normativul pentru şcolile poporale din arhidieceza ortodoxă a Transilvaniei* din 1882, normativ alcătuit în baza prevederilor Statutului Organic şi ale *Regulamentului provizoriu pentru organizarea şcolilor confesionale* votat la Congresul Naţional Bisericesc din anul 1878 se preciza că obiectivele predării limbii maghiare erau următoarele: cunoaşterea şi înţelegerea în vorbire şi scriere, însă doar după ce elevul era deprins cu folosirea limbii materne. Ca urmare, în clasa I nu se preda limba maghiară, în clasa a II-a se învăţau cuvinte răzleţe şi propoziţii scurte, în clasa a III-a se învăţau propoziţii mai lungi, în clasa a IV-a erau predate regulile ortografice, în clasa a V-a se făceau exerciţii de traducere dintr-o limbă în alta şi în clasa a VI-a se făceau exerciţii de reproducere a cuprinsului unor opere literare în limba maghiară[4].

Aceste obiective au rămas în esenţă la fel pe toată durata dualismului, însă datorită legislaţiei şcolare tot mai restrictive, se observă totuşi o schimbare în abordarea studiului acestui obiect de învăţământ, în sensul ca partea română încerca să se adapteze la regulile impuse de statul maghiar şi să privească partea pur practică a acestora. În *Planul de învăţământ pentru şcolile poporale* valabil începând cu anul şcolar 1904-1905 se preciza: *„elevii să fie puşi în stare a folosi această limbă întrucât reclamă recerinţele vieţii sociale .... necesităţile practice ale vieţii, şi învăţarea să se facă practic, purcedând în toate tocmai de la viaţă."*[5]

La editarea manualelor au contribuit cu prisosinţă dascălii şcolilor româneşti, deopotrivă autori de manuale, profesori şi teologi, personalităţi cu o cultură enciclopedică datorată pe de o parte şcolilor pe care le-au absolvit iar pe de altă parte, împrejurărilor sociale şi politice care îi obligau să se implice în multiple activităţi, resimţindu-se nevoia acută de elite care să „lumineze", să ridice poporul român prin cultură.

În ordinea anului tipăririi, aducem în discuţie manualul profesorilor Ioan Crişan şi Nicolae Putnoky, *Carte de cetire maghiară cu o introducere în Sintacsa limbei maghiare pentru şcoalele secundare, preparandii şi pentru privaţi,* partea a

[4] *Ibidem,* p. 412.
[5] *Ibidem,* p. 418.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

doua, tipărit în 1886 la Tipografia arhidiecezană din Sibiu, prin urmare cu aprobarea Consistoriului, respectând prevederile legale.

Profesorul Ioan Crişan deşi a trăit numai 40 de ani, a lăsat nu numai un nume bun în amintirea învăţăceilor săi ci şi o serie de lucrări care i-au adus aprecierea cărturarilor vremii precum şi a conducătorilor Bisericii de atunci, căreia i-a fost vrednic slujitor[6].

Născut în 1853 în casa preotului din Şoard, jud. Mureş, (m. 1893, la Sibiu) urmează şcoala poporală confesională din sat, gimnaziul săsesc din Sighişoara, cel maghiar din Cristuru Secuiesc şi Institutul teologic pedagogic din Sibiu. În 1876 Consistoriul arhiepiscopesc din Sibiu i-a acordat o bursă de studii prin Fundaţia Moga, înscriindu-se la facultatea de filozofie din Leipzig unde a urmat cursuri de istorie universală, istorie bisericească, pedagogie, filozofie, teologie, obţinând doctoratul în 1882 cu teza *Beiträge zur Geschichte der kirchlichen Union der Rumänen in Siebenbürgen unter Leopold I (Adaus la istoria unirii bisericeşti a românilor din Transilvania sub Leopold I)*[7].

Activitatea de dascăl şi-a început-o în 1882 la Institutul teologic pedagogic din Sibiu ca suplinitor de Limba maghiară în secţia pedagogică, situaţie care durează doar un an. Apoi timp de 10 ani se ocupă de o mulţime de obiecte de învăţământ: Introducerea în teologie, Enciclopedia teologică, Istoria bisericească generală, Istoria bisericii române (fiind primul profesor de Istoria bisericii române la Institutul din Sibiu), Patrologie, Didactică şi Metodică, Limba Maghiară şi chiar gimnastică[8].

Deşi avea programul extrem de încărcat, Ioan Crişan a desfăşurat o neobosită activitate şi ca bibliotecar al Astrei, apoi ca secretar II, (secretar I era Ioan Popescu de asemenea autor de manuale, iar preşedinte era George Barițiu) militând pentru acţiunea de culturalizare a poporului român. În acelaşi timp a funcţionat mai mulţi ani ca profesor de germană la Şcoala civilă de fete a Asociaţiunii, ultimii doi ani din viaţă fiind directorul acestei şcoli[9].

În pofida acestor numeroase activităţi Ioan Crişan s-a preocupat şi de publicarea tezei sale de doctorat, pe care a tradus-o în româneşte şi care a văzut lumina tiparului în Anuarele Institutului pe anii 1886-1887 şi 1887-1888. *Adaos la istoria unirei bisericeşti a românilor din Transilvania sub Leopold* I a fost prima lucrare care trata chestiunea unirii religioase de la 1698-1701 în mod ştiinţific şi obiectiv[10], „nelăsându-se stăpânit nicicând de pasiuni şi intoleranţă"[11] în tratarea acestui eveniment.

---

[6]Mircea Păcurariu, *Profesorul de teologie Dr. Ioan Crişan (1853-1893)* în *Mitropolia Ardealului*, 1983, 1-2, p. 102.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem*, p.103.

[9] Eusebiu Roşca, *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic„Andreian"al Arhidiecezei greco ortodoxe române din Transilvania*, Sibiu, 1911, p. 104.

[10] Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p.104.

[11] Eusebiu Roşca, *op.cit.*, p.104.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cea mai grea piedică în desfășurarea actului pedagogic era permanenta lipsă a manualelor astfel că s-a preocupat de remedierea acestui aspect. Începând o colaborare cu profesorul Nicolae Putnoky de la Gimnaziul de stat din Sibiu, Ioan Crișan a publicat câteva manuale de limba maghiară pentru școlile românești: *Gramatica limbii maghiare, Curs practic pentru școalele secundare, preparandii și mai ales pentru privați* (ediții: I – 1885, III – 1894, IV – 1899), *Carte de citire maghiară,* în două părți, (1886-1895, două ediții), manuale apreciate, tipărite în mai multe ediții și folosite în multe școli românești în care, potrivit legislației vremii, trebuia să se învețe limba maghiară. Aceste manuale au acoperit un mare gol în literatura noastră didactică. Dările de seamă favorabile, faptul că au fost introduse în toate școlile românești, că au cunoscut mai multe ediții sunt tot atâtea dovezi că aceste manuale au fost alcătuite cu pricepere și au corespuns cerințelor școlii la acea vreme[12].

Cu același profesor Nicolae Putnoky a publicat, în original, lucrarea cunoscutului poet maghiar Arany Janos (1817-1882) numită *Toldi, narațiune poetică în 12 cânturi, întregită cu adnotațiuni și vocabular,* Sibiu, 1890, lucrare folosită ca manual de limbă maghiară în gimnazii și premiată de ministrul cultelor și instrucțiune publică. În ultimii ani ai vieții a lucrat la un masiv dicționar maghiar-român pentru a completa mijloacele de învățare a limbii maghiare de către români, dicționar tipărit după moartea sa de Nicolae Putnoky la Budapesta în 1895[13].

Dacă viața nu i-ar fi fost așa de scurtă, poate că ar fi văzut lumina tiparului și cursurile sale de istorie universală și bisericească pe care le completa mereu cu intenția de a le tipări.

Unii dintre elevii săi au ajuns nume de seamă ai culturii românești și îi numim aici pe cei care au devenit mai târziu patriarhul Miron Cristea, episcopii Ioan Teculescu și Ioan Stroia, criticul literar Ilarie Chendi, profesorii Petru Șpan, Emilian Popescu, etc[14].

Cel de-al doilea autor al manualului, profesorul Nicolae Putnoky, s-a născut în 1852 la București, unde tatăl său s-a refugiat după revoluția de la 1848-1849. Între anii 1876-1892 îl găsim ca profesor la Gimnaziul de stat din Sibiu, apoi director al Gimnaziului de stat din Lugoj. Pe lângă manualele scrise împreună cu Ioan Crișan mai scrie două disertații despre *Elementele clasice în limba română* și despre *Poeziile lui Alecsandri cu subiecte maghiare*[15].

În *Prefața* manualului, autorii precizează că până la apariția acestei cărți nu a mai existat o carte destinată în mod expres studiului limbii maghiare de către elevii români ai școlilor secundare și viitorii învățători, fapt care a prejudiciat, până atunci, îndeplinirea cerințelor planului de învățământ. Autorii ne mai spun că nu simpla ambiție a fost motivația scrierii manualului ci dorința de a umple un gol

[12] Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p.104.
[13] Eusebiu Roșca, *op.cit.*, p. 105.
[14] Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 104.
[15] *Enciclopedia Română*, tom III, Sibiu, 1904, p. 702.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

resimţit acut în procesul educativ (din moment ce învăţarea limbii maghiare a devenit obligatorie, era necesară şi formarea învăţătorilor pentru realizarea acestor cerinţe).

Cartea este împărţită în două: prima parte este dedicată gramaticii, partea a doua este realmente o carte de citire. Partea întâi cuprinde regulile gramaticale ale limbii maghiare, asemănate oarecum de autori cu cele ale limbii greceşti, iar pentru uşurarea învăţării fiecare lecţie are la sfârşit scurte texte pentru citit şi pentru a exersa lecţiile de gramatică. Partea a doua conţine texte pentru citire (proză şi poezie) urmate de note referitoare la sintaxă precum şi explicaţii referitoare la cuprinsul textelor. Textele sunt conforme cu planul de învăţământ şi cuprind regulile gramaticale însuşite în prima parte dar au şi scopul de a spori nivelul de cunoştinţe al elevilor. Se precizează şi faptul că lecţiile au fost concepute în aşa fel încât citirea şi traducerea lor să nu dureze mai mult de două ore.

Autorii îşi mărturisesc convingerea că această carte nu este perfectă, ei fiind deschizători de drumuri în acest domeniu, dar speră că *„Însuşindu-şi elevul în mod temeinic cele cuprinse în opul de faţă, el se cualifică într'atâta, încât în viitor va fi în stare, fără a se poticni, singur numai cu ajutorul dicţionarului, se resolveze temele primite"*[16].

După cele 52 de pagini de gramatică, de teorie şi aplicaţii practice, urmează o parte consistentă de citire pe parcursul a 121 de pagini.

Textele din a doua parte sunt scrise atât în limba maghiară cât şi în limba română şi sunt împărţite în patru teme: Tema I. *Vegyes olvasmányok* (*Diverse),* lecţiile 1-36, în care apar aspecte ale vieţii sociale, texte morale, fabule: *Respectul către betrâni, Racul, broasca şi ştiuca, Cine are mintea 'ntreagă /În cearta altor nu se bagă, Az okos leány (*Fata deşteaptă), *Munka* etc. ; Tema II. *Magyar föld (Ţara Ungurească),* lecţiile 37-50, în care sunt descrise frumuseţile Ungariei (*A Tisza* – poezie de Petöfi Sándor, *Lacul Balaton* – text în limba română, *Ocnele de la Uioara* de I. Popea), se face educaţie patriotică (*Patria* – text în limba română); Tema III. *Uti-, jellem-és történetirajzok. (Schiţe din călătorie, tipuri caracteristice),* lecţiile 51-74, în care sunt texte despre călătorii, texte care vorbesc despre personalităţile maghiarilor (*Deák Ferenc* după Simon Péter), despre faptele de arme ale maghiarilor, (*A Hunyadiak - Dinastia Huniazilor* după Salamon Ferencz), sau textele în limba română cu scopul de a conştientiza valoarea vieţii, a faptelor bune, a muncii (*Fă bine ori-cărui fără deosebire de naţie şi de religie, fie chiar vrăjmaşul ţării tale* precum şi *Peatra preţioasă*); Tema IV. *A tatárjárás (Invasiunea tatarilor),* lecţiile 75-94, este un capitol dedicat în întregime acestei perioade din istoria maghiarilor. La sfârşitul cărţii găsim *un Registru alfabetic privitor la cestiunile gramaticale şi sintactice tractate în manualul de faţă (partea II)* care cuprinde indicaţii gramaticale şi traduceri ale cuvintelor, în ordine alfabetică.

[16] Ioan Crişan, Nicolau Putnoky, *Carte de cetire maghiară cu o introducere în Sintacsa limbei maghiare pentru şcoalele secundare, preparandii şi pentru privaţi,* partea a doua, Sibiu, 1886, p. VII.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Autorii textelor destinate lecturii sunt majoritatea scriitori maghiari cunoscuți, cum sunt Jókai Mór, Petőfi Sándor, Arany János, dar sunt și câteva texte semnate de Alexandru Donici, Anton Pann sau I. Popea.

Deosebit mi s-a părut faptul că în mai multe dintre lecții erau o serie de cuvinte traduse în limba maghiară scrise cu creionul deasupra sau dedesubtul textului tipărit, în efortul învățăcelului de a traduce textul.

Al doilea manual adus în discuție este *Cartea de cetire și gramatică maghiară pentru școale poporale cu limba de propunere română*, manual destinat școlilor confesionale românești ortodoxe elementare, avându-i ca autori pe A. Schullerus și I. Popovici. Volumul reprezintă prima parte a manualului, într-o a treia ediție (rezultă că se simțea nevoia unei astfel de cărți); a apărut în Sibiu, editura W.Krafft, în tipografia arhidiecezană (acest lucru presupune faptul că a avut acordul Consistoriului arhidiecezan, prin urmare respecta condițiile impuse de legislația în vigoare la data apariției); anul apariției este 1904.

Profesorul Adolf Schullerus[17] (1864-1928) a urmat studii teologice, filologice și de germanistică la Berna, Leipzig, Budapesta, și a obținut titlul de doctor în etnografie la Leipzig, cu teza *Zur Kritik des altnordischen Walhallglaubens (Cu privire la critica credinței în Walhalla a vechilor nordici)*, tipărită la Halle în 1886.

Are o bogată activitate ca dascăl fiind rector la Școala superioară germană din Agnita, iar din 1889 activează ca profesor de germană la seminarul evanghelic luteran din Sibiu. Din 1900 se dedică bisericii, întâi ca preot la Cincu, jud. Brașov, apoi din 1907 ca paroh al orașului Sibiu, iar din 1922 ca vicar al Episcopiei Sibiu (1922-1928)[18].

Etnograf, istoric literar, germanist, dialectolog și lexicograf, Adolf Schullerus este autorul primei încercări din istoria folcloristicii românești de sistematizare a temelor basmului românesc, sub titlul *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten. Nach dem System der Märchentypen Antti Aarnes (Catalogul basmelor românești. După sistemul tipologiei basmelor al lui Antti Aarne)*, tipărit la Helsinki în 1928. Autorul își prezintă lucrarea ca *„o încercare provizorie de a pune ordine în bogatul tezaur al basmelor românești cu ajutorul schemei sumare dată de Antti Aarne în tipurile sale de povești"*. Raportând poveștile românești la clasificarea internațională a lui Aarne[19], Schullerus conchide că peste 50% din tipurile românești nu se găsesc în amintitul indice, concluzie ce sugerează bogăția, diversitatea și originalitatea eposului românesc[20].

O altă lucrare de-a sa, *Siebenbürgisches Märchenbuch (Cartea poveștilor din Transilvania)* tipărită în 1930 la Sibiu, fusese realizată înaintea catalogului

[17] Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, vol. 2, București, 1998, p. 202.

[18] *Ibidem*.

[19] Antti Aarne: folclorist finlandez (1867-1925) unul din întemeietorii metodei istorico-etnografice în cercetarea folcloristică. De asemenea, este creatorul sistemului internațional de clasificare a poveștilor; vezi http//ro.wikipedia.org/wiki/Antti_Aarne (23.10.2009).

[20] Iordan Datcu, *op.cit.*, p. 203.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

basmelor românești dar a fost publicată postum. Antologia cuprinde în prima parte tipuri de basme care demonstrează comunitatea parțială a basmelor românești, săsești și maghiare, fiecare cu variantele celor trei eposuri. Alt grup de basme are menirea de a evidenția particularitățile eposurilor populare ale celor trei naționalități. În încheiere adaugă trei grupaje de snoave. Studiul introductiv al antologiei este deosebit de interesant prin prețuirea acordată poeziei populare românești, prin considerațiile privitoare la vechimea, la bogăția tematică, la marea forță de proliferare în noi variante, la *„bogata rezervă de mijloace stilistice tradiționale"*, la *„umorul plin de surprize și bine adaptat tonului poveștii"*. Consideră că basmul românesc conservă foarte bine vechile mituri: *„basmele românilor poartă pretutindeni vechiul cuprins, îmbibat de gândirea mitică până la saturație și legăturile lor cu literatura populară antică apar evidente"*[21].

Adolf Schullerus a mai publicat și o primă variantă a *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch (Dicționarul dialectului săsesc din Transilvania)* care a apărut în 1908 la Strasbourg la editura Karl Trübner[22].

Cel de-al doilea autor al *Cărții de cetire și gramatică maghiară*, Ioan Popovici (1861-1919) are legături cu meleagurile hunedorene prin faptul că s-a născut în comuna Boșorod din jud. Hunedoara, unde tatăl său, preotul satului, i-a fost totodată și primul său dascăl. Urmează școala elementară la Hațeg, gimnaziul unguresc din Orăștie, iar din 1882, timp de trei ani, frecventează cursurile Institutului pedagogico-teologic al arhidiecezei ortodoxe române din Transilvania de la Sibiu[23].

Este, pe rând, învățător la Școala confesională din Sebeșul Săsesc, în Sălișteși apoi la Școala de fete a Reuniunii femeilor române din Sibiu, ajungând în 1888 directorul acestei școli. După ce trece examenul de calificare pentru școlile civile desfășurat la Institutul pedagogic superior de stat din Budapesta, i se va putea permite să funcționeze ca învățător la Școala Asociațiunii[24].

Ca dascăl a predat un număr mare de obiecte de studiu: limba maghiară pentru clasele I și II, geografia pentru clasele I-IV, istoria universală pentru clasele II și III, istoria Ungariei pentru clasa a IV-a, geografia pentru clasele I-III, caligrafia, desenul, bineînțeles nu toate în același an școlar[25]. Generozitatea omului și dascălului Ioan Popovici l-a determinat să se ofere a preda chiar fizica și chimia fără retribuție[26].

Activitatea sa publicistică începe în 1885 când a publicat în *Telegraful Român* de la Sibiu *Povestea lui Petru*, reprodusă ulterior în broșurile bibliotecii poporale din Bucovina. Însă Ioan Popovici mai publică, anonim, tot în *Telegraful Român*, și studii pedagogice, dări de seamă, critici[27].

---

[21] *Ibidem.*
[22] http//ro.wikipedia.org/wiki/Adolf_Schullerus#cite_note-0 (23.10.2009).
[23] Voichița Bițu, *Ioan Popovici – Note bibliografice*, în *Corviniana*, II, Hunedoara, 1996, p. 211.
[24] *Ibidem.*
[25] *Ibidem*, p.212.
[26] *Ibidem*, p.213.
[27] *Ibidem*, p. 212.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În Programa şcoalei civile de fete a Asociaţiunii pe anul şcolar 1892-1893, publică studiul *Poziţia istoriei în planul de învăţământ şi metodul ei,* în 1894 îi apare broşura *Cunoşcinţe din Constituţia patriei*, din anul următor este secretar de redacţie la Enciclopedia Română, iar din 1898 redactează calendarul *Amicul poporului* de la Sibiu. Tipăreşte, în 1899, *Istoria universală* şi *Geografia pentru şcolile civile de fete*, ambele traduse după Marki Alexandru, manuale care au fost aprobate a fi folosite în şcoli de către Ministerul de Culte şi Instrucţiune Publică. Deşi se pensionase deja din cauza sănătăţii precare, în 1901 şi 1902, împreună cu Adolf Schullerus, tipăreşte *Carte de cetire şi gramatica maghiară pentru şcoalele poporale cu limba de predare română*, un *Manual pentru propunerea limbii maghiare* şi *Conductor la învăţarea limbii maghiare şi române*[28].

Cartea de cetire şi gramatică maghiară are la începutul său o *Notă*, la pagina numerotată 1* (3) din care aflăm că această carte trebuia folosită alături de *Manualul pentru propunerea limbei maghiare în şcoalele poporale cu limba de propunere română*, scris de aceiaşi autori, şi apărută la aceeaşi tipografie, unde se şi regăseau îndrumările metodice. Tot în această Notă sunt cuprinse două indicaţii privitoare la metoda de predare şi anume ca lecţiile de la 1 la 17 să fie predate iniţial numai verbal, ca material didactic să fie folosite obiectele din jurul elevilor (mobilier, colegi, rechizite, etc) precum şi o serie de ilustraţii „apărute la Viena la editura lui Hölzel", special destinate acestui scop.

Cartea respectă regulile didacticii: învăţarea de la simplu la complex; regulile sunt evidenţiate în text, sunt scurte, clare şi concise (pentru facilitarea memorării); fiecare lecţie, cu excepţia celei dintâi, are prevăzută o temă pentru acasă folositoare pentru repetarea şi fixarea cunoştinţelor acumulate la clasă.

Tematica acestei cărţi este una practică, în sensul că sunt transmise acele cunoştinţe de limbă maghiară cu care elevii vin sau vor veni cel mai probabil în contact. Astfel, întâlnim lecţii ce cuprind informaţii legate de obiectele din clasă şi de activităţile zilnice ale elevilor (*Cum deschid o fereastră*; *Cum scriu eu o literă pe tablă*, *Az iskola* - Şcoala), unităţi de măsură şi diviziunile acestora (*A korona* – coroana, *A méter* - metrul, *A litér* - litrul), diferite calcule, legate de viaţa de zi cu zi, obiectele din şcoală şi de acasă (tabla neagră, soba, focul, etc), anotimpurile (*A tavasz* - Primăvara), elemente de anatomie (*Mije van az embernek* – ce are corpul uman), descrierea obiectelor vestimentare (*A ruházat*), descrierea plantelor şi animalelor prezente în viaţa elevilor (*A vándormadarak* – păsările călătoare, *A kukorica* - porumbul), descrierea activităţilor din sat şi a profesiunilor (*Mit dolgozik a parasztasszony és a parasztember?* – Ce muncesc ţăranca şi ţăranul?, *A vádasz* - vânătorul), atmosfera de sărbători în sat (*Karácsonykor* – De Crăciun). Prin urmare cunoştinţele transmise prin învăţarea limbii maghiare erau practice, direct legate de viaţa cotidiană, erau un fel de rezumat al cunoştinţelor transmise la materiile predate în limba română.

[28] *Ibidem*, p. 213.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În carte sunt trei imagini reprezentând scene idilice din viaţa satului cu ajutorul cărora elevii trebuiau să facă scurte compuneri după tabloul respectiv. O imagine este legată de venirea primăverii, a doua de toamnă, iar a treia de iarnă. Toate trei înfăţişează activităţi cotidiene din lumea satului. Copiii sunt îndemnaţi să răspundă în scris în limba maghiară desigur, la întrebări puse în limba română, descriind cele văzute în imagini, activităţile desfăşurate, etc.

Aproape toate temele pentru acasă presupun formularea de întrebări şi răspunsuri în limba maghiară, pe baza lecţiilor în limba maghiară. Întrebările din temă sunt scrise în limba română însă şi acestea trebuiau traduse în limba maghiară. Iată un exemplu de temă la lecţia 35 *Az almafa (Mărul)*, care are şi o imagine: *„1. Întreabă şi respunde în limba maghiară: cine şede în măr, cine e acest băiat; ce face Pavel; unde şede Pavel; ce ţine Pavel în mâna dreaptă; cum e mărul acum; când e mărul copt şi dulce; câte mere sunt în pom. 2. Întreabă şi respunde unguresce: cine stă sub pom; ce vestminte are Iulia; cine e Iulia; cine pune mere în corfă"*[29].

Manualul conţine o serie de poezii în limba maghiară ce trebuiau memorate, scurte piese de teatru cu mult dialog pentru a fi puse în scenă de elevi reprezentând scene ce puteau fi întâlnite în viaţa cotidiană: la cumpărături de rechizite; vulpea şi gâştele, la cumpărături în magazinul sătesc, la poştă, etc. La finalul cărţii, pentru a uşura munca elevilor (având în vedere faptul că dicţionarele se găseau greu şi nu erau la îndemâna oricui) se găseşte un vocabular pentru lecţiile considerate mai dificile şi un dicţionar maghiar-român pentru traducerea unor cuvinte uzuale din manual şi nu numai.

În opinia noastră această carte îşi putea îndeplini misiunea cu succes reuşind să formeze elevilor un vocabular minimal în limba maghiară cu care ar fi reuşit să se descurce în situaţii diverse.

Cartea nu poate fi catalogată ca fiind una de propagandă în favoarea maghiarizării deoarece nu conţine informaţii despre istoria maghiarilor sau îndemnuri care ar putea fi folosite în vederea fidelizării faţă de statul şi naţiunea maghiară, deşi a apărut într-o perioadă extrem de dificilă pentru învăţământul în limba română.

Cele două manuale provin din spaţiul hunedorean. *Cartea de cetire şi gramatică maghiară* a autorilor Adolf Schullerus şi Ioan Popovici a ajuns în fondul bibliotecii Muzeului din Deva în anul 1988[30] din colecţia lui Ioan Lăzărescu, un mare iubitor de literatură din Orăştioara de Sus, care a deţinut o colecţie însemnată de cărţi şi ziare, a scris poezii, a avut chiar o editura proprie, a colaborat cu presa din Orăştie în perioada interbelică. Aceeaşi proveniență o au şi alte două manuale din colecţia muzeului nostru, tipărite tot în perioada dualismului: Petru Pipoş, *Psihologia precedată de somatologie şi urmată de logica elementară*

[29] Adolf Schullerus, Ioan Popovici, *Carte de cetire şi gramatica maghiară pentru şcoalele poporale cu limba de predare română*, Sibiu, 1904, p. 38.

[30] Registrul de inventar al bibliotecii, nr. 16.857.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

pentru preparandii (şcoale normale), Arad, 1901[31], precum şi Petru Hădan, *Soarele. Abecedar pentru începători şi adulţi analfabeţi. După metodul imitaţiunei*, Arad, 1911[32].

Pe fila de titlu a *Cărţii de cetire maghiară* a autorilor Ioan Crişan şi Nicolau Putnoky, destinată preparandiilor, tipărită la Sibiu în anul 1886[33], găsim scris numele lui Vasilie Basarabul, învăţător în Vaidei. Ca mulţi dascăli din acea perioadă şi el a avut de suferit din cauza opoziţiei sale la presiunile pe care autorităţile maghiare le făceau pentru transformarea şcolilor confesionale în şcoli comunale, (conform Legii Appony) ajungând chiar să fie acuzat de infidelitate faţă de statul Austro-Ungar, să fie ridicat de autorităţi, transportat la Viena şi închis timp de doi ani, până la sfârşitul primului război mondial[34].

Aceste manuale au existat, au instruit, chiar dacă uneori legile au fost restrictive, iar împrejurările istorice au fost mai puţin favorabile românilor din Transilvania. Cărţile şcolare au reprezentat mijlocul cel mai eficient de adaptare a tineretului la o viaţă socială complexă din punct de vedere etnic, confesional, social. Ele au constitutuit mijlocul de transmitere al unui sistem de valori, al unei ideologii, al unei culturi, toate aceste calităţi conferindu-le o importanţă deosebită pentru istoria culturii în general şi a învăţământului în special.

[31] *Ibidem*, nr. 16.272.
[32] *Ibidem*, nr. 16.856.
[33] *Ibidem*, nr. 8919.
[34] Tiron Basarab, *Monografia comunei Vaidei*, manuscris, p. 104-105.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

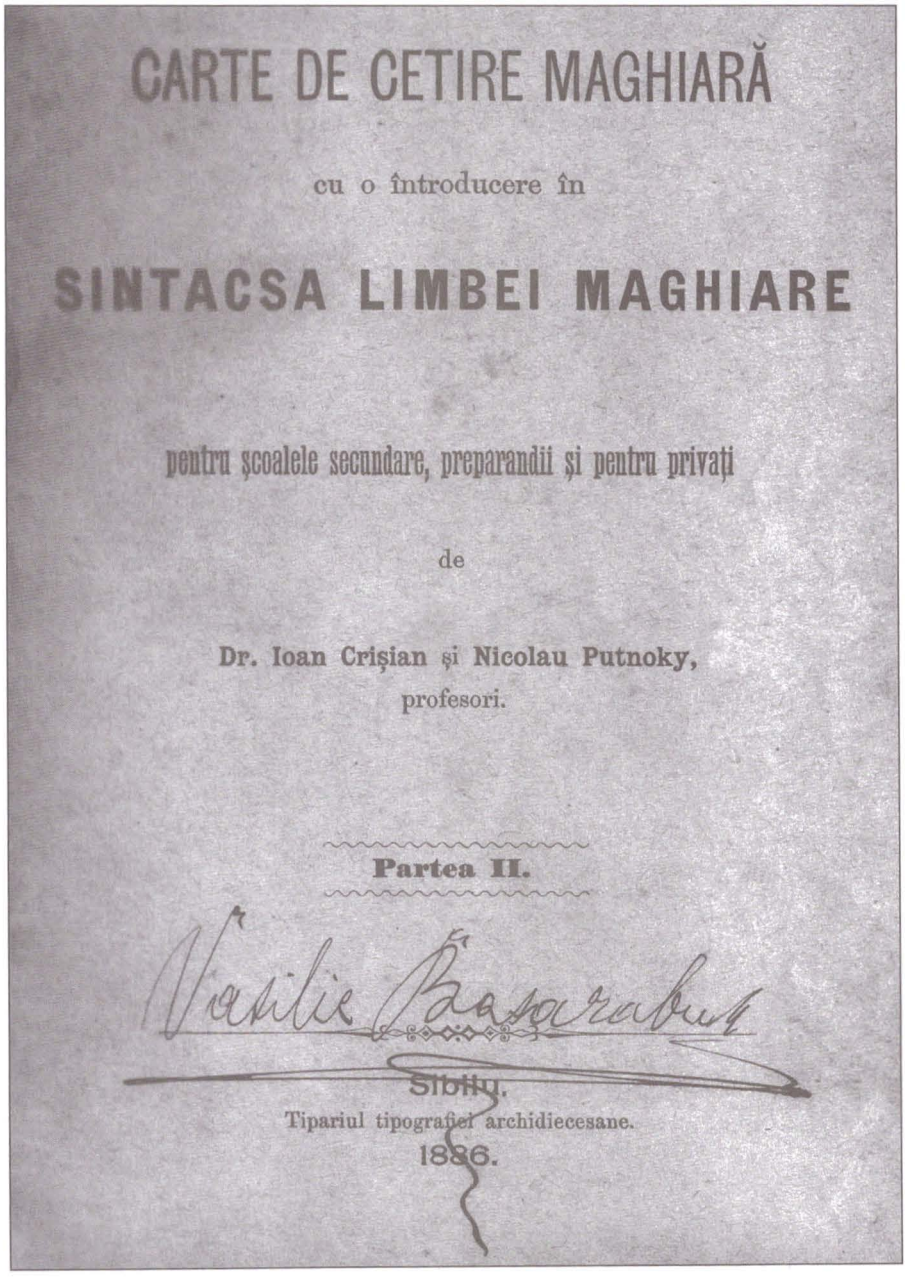
CARTE DE CETIRE MAGHIARĂ

cu o introducere în

SINTACSA LIMBEI MAGHIARE

pentru şcoalele secundare, preparandii şi pentru privaţi

de

Dr. Ioan Crişian şi Nicolau Putnoky,
profesori.

Partea II.

Vasilie Basarabu

Sibiiu.
Tipariul tipografiei archidiecesane.
1886.

Fig. 1. Ioan Crişan, Nicolae Putnoky, *Carte de cetire maghiară cu o introducere în Sintacsa limbei maghiare pentru şcoalele secundare, preparandii şi pentru privaţi*, Sibiu, 1886, pagina de titlu.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

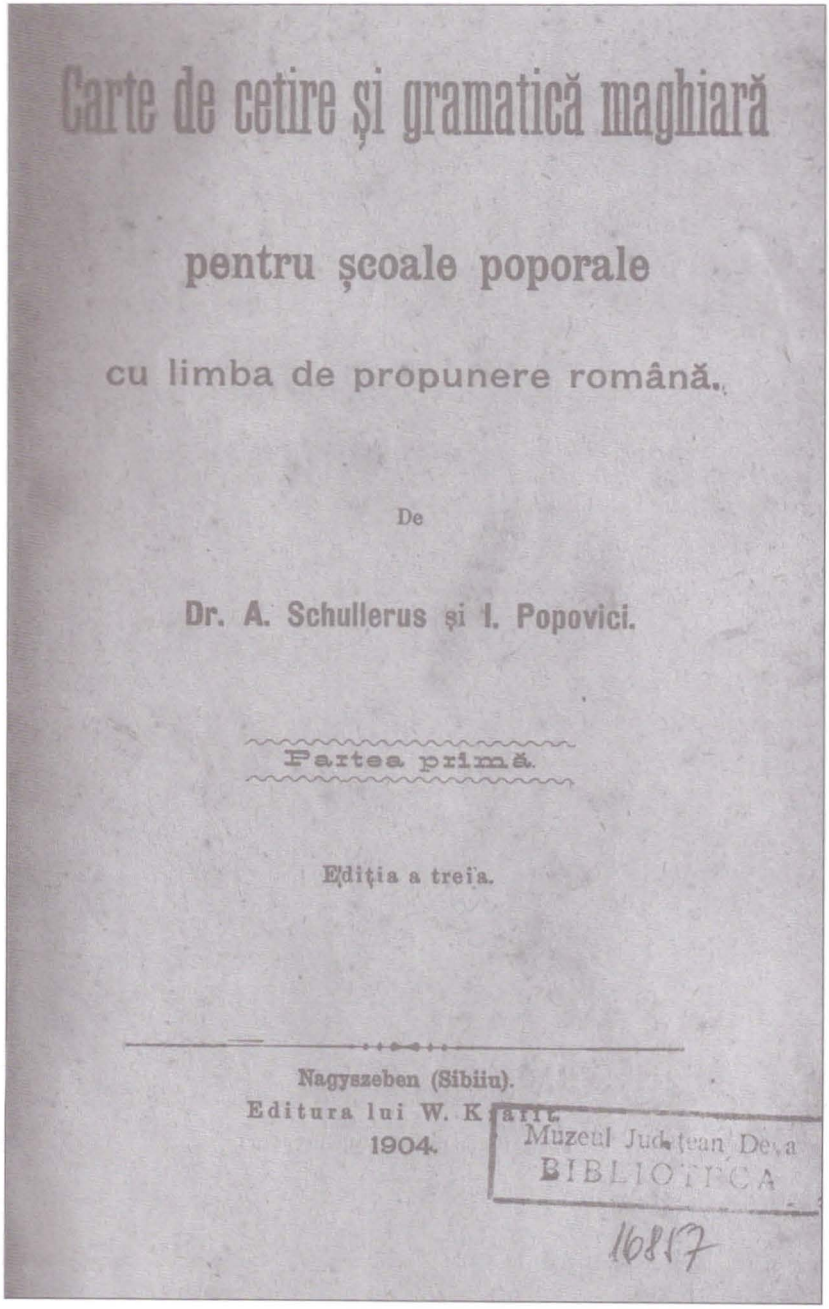
Carte de cetire și gramatică maghiară

pentru școale poporale

cu limba de propunere română.

De

Dr. A. Schullerus și I. Popovici.

Partea primă.

Ediția a treia.

Nagyszeben (Sibiiu).
Editura lui W. K[illegible]
1904.

Muzeul Județean Deva
BIBLIOTECA
16857

Fig. 2. Adolf Schullerus, Ioan Popovici, *Carte de cetire și gramatică maghiară pentru școale poporale cu limba de propunere română*, Sibiu, 1904, pagina de titlu.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 3. Adolf Schullerus, Ioan Popovici, *Carte de cetire şi gramatică maghiară pentru şcoale poporale cu limba de propunere română*, Sibiu, 1904, pagina 15.

Fig. 4. Adolf Schullerus, Ioan Popovici, *Carte de cetire şi gramatică maghiară pentru şcoale poporale cu limba de propunere română*, Sibiu, 1904, pagina 37.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LES LIVRES DIDACTIQUES DANS L'ESPACE DU DÉPARTEMENT DE HUNEDOARA: DEUX MANUELS SCOLAIRES POUR APPRENDRE LA LANGUE HONGROISE PENDANT LA PÉRIODE DE DUALISME DE L'AUTRICHE-HONGRIE

Résumé

L'étude met en évidence deux manuels scolaires pour apprendre la langue hongroise dans les écoles roumaines, l'un pour les écoles élémentaires et l'autre pour les écoles secondaires et les écoles des instituteurs, imprimés pendant une période bouleversée pour les Roumains de Transylvanie, la période de la dualisme politique établie entre l'Autriche et l'Hongrie.

Les lois, les dispositions et les décisions de l'État dans le dualisme de l'Autriche-Hongrie, qui ont décidé la politique des écoles, ont prévu l'obligation d'enseigner la langue hongroise dans les écoles où la langue d'enseignement n'était pas la langue hongroise ; ainsi pour respecter les lois de l'État il a été nécessaire d'imprimer des manuels scolaires et des livres destinés au l'enseignement de la langue hongroise dans les écoles roumaines. À cette situation ont contribué les instituteurs et les professeurs des écoles roumaines, qui étaient les auteurs des manuels scolaires, aussi des théologies, des personnalités culturelles qui avaient une culture encyclopédique obtenue pendants leurs années de l'étude et aussi obtenue par les circonstances sociaux-politiques qui leur demandaient de s'impliquer dans beaucoup d'activités, parce que il était nécessaire de former des élites qui peuvent transmettre "les lumières", pour enlever le peuple roumain par la culture.

De point de vue chronologique, les deux manuels scolaires sont: Ioan Crişan, Nicolau Putnoky, *Le livre pour lire en langue hongroise, avec une introduction dans la syntaxe de la langue hongroise, pour les écoles secondaires, les écoles pour les instituteurs et pour les privés*, la deuxième partie, imprimé dans l'année 1886 dans l'Imprimerie archidiocésaine de Sibiu et Adolf Schullerus, Ioan Popovici, *Le livre pour lire et la grammatique hongroise pour les écoles populaires où s'enseignait dans la langue roumaine*, la première partie, la troisième édition, Sibiu, l'Imprimerie archidiocésaine, 1904.

L'instrument conformément à faire l'éducation a été, et encore il est valable, le manuel scolaire, le livre pour l'école, par lequel on transmet des idées, il donne des informations et par lui on forme des caractères, des sentiments.

En outre des lois, les livres pour l'école sont la liaison matérielle la plus puissante, qui est établie entre la société et le facteur humain qu'il doit être éduqué. Les manuels scolaires reflètent le stade des connaissances d'une époque et constituent le moyen de transmettre un système de valeurs, d'une idéologie, d'une culture, tous ces qualités leur donne une grande importance pour l'histoire de la culture, et notamment pour l'histoire de l'enseignement.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

La liste des illustrations

Fig. 1. Ioan Crişan, Nicolau Putnoky *Le livre pour lire en langue hongroise, avec une introduction dans la syntaxe de la langue hongroise, pour les écoles secondaires, les écoles pour les instituteurs et pour les privés*, Sibiu, 1886, la page de titre.

Fig. 2. Adolf Schullerus, Ioan Popovici, *Le livre pour lire et la grammatique hongroise pour les écoles populaires où s'enseignait dans la langue roumaine*, Sibiu, 1904, la page de titre.

Fig. 3. Adolf Schullerus, Ioan Popovici, *Le livre pour lire et la grammatique hongroise pour les écoles populaires où s'enseignait dans la langue roumaine*, Sibiu, 1904, la page 15.

Fig. 4. Adolf Schullerus, Ioan Popovici, *Le livre pour lire et la grammatique hongroise pour les écoles populaires où s'enseignait dans la langue roumaine*, Sibiu, 1904, la page 37.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

SITUAŢIA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI DIN ŢARA ZARANDULUI ÎN PERIOADA 1918-1923. ACTIVITATEA CONSILIULUI DIRIGENT AL TRANSILVANIEI

Ştefan Viorel Papp

Tema pe care am ales-o pentru articol este mai puţin prezentă în sfera de interes a istoricilor. Domeniul învăţământului nu este nici spectaculos, nici misterios, nici eroic.

Învăţământul este însă cu siguranţă un sector deosebit de important al vieţii sociale. Mai cu seamă învăţământul primar care este şi obiectul lucrării de faţă, are o influenţă determinantă asupra dezvoltării copiilor, este principalul mijloc prin care aceştia se adaptează la societate şi îşi însuşesc principalele valori spirituale care caracterizează o anumită comunitate. De modul cum funcţionează acesta depinde nu numai viitorul unui copil ci şi dezvoltarea de ansamblu a unei întregi comunităţi. Cercetarea acestui domeniu poate scoate la iveală date interesante despre mentalităţile perioadei respective, despre situaţia economică a zonei , despre gradul de organizare a comunităţii respective sau despre nivelul de civilizaţie atins.

Destinul învăţământului a fost strâns legat de cel al bisericii. Cu precădere cel românesc primar din Transilvania a supravieţuit de-a lungul vremii datorită eforturilor bisericii ortodoxe sau greco-catolice de a-l proteja. Bătălia cea mai importantă s-a dus pentru păstrarea limbii române ca limbă de predare în şcolile confesionale. Articolul de faţă se referă numai la şcolile confesionale ortodoxe, majoritare în Ţara Zarandului.

După 1918 în învăţământul primar românesc din Transilvania au loc schimbări majore. Statul şi biserica îşi redefinesc poziţia avută faţă de problema învăţământului comparativ cu perioada anterioară.

În această perioadă învăţământul românesc primar s-a desfăşurat atât în şcolile statului cât şi în şcolile confesionale ortodoxe, dar datorită faptului că comitetele parohiale găseau tot mai puţine fonduri pentru întreţinerea şcolilor şi plata învăţătorilor, nemulţumirile dascălilor confesionali au devenit din ce în ce mai dese, aceştia migrând spre şcolile de stat sau spre alte îndeletniciri mai bănoase.

Dacă până în 1918, biserica ortodoxă a fost singura autoritate care a controlat şi sprijinit domeniul învăţământului primar în limba română, ducând lupte grele cu statul maghiar pentru păstrarea limbii române în şcoli şi pentru a primii sprijin financiar, după Unire, aceasta primeşte sprijin de la statul român de data aceasta. Dar autoritatea bisericii intră în declin şi până în 1923 lasă aproape de tot domeniul învăţământului în grija statului. Pentru Zarand, factorul care a contribuit decisiv, în opinia mea, la declinul autorităţii bisericii şi la desfiinţarea şcolilor confesionale ortodoxe a fost sărăcia locuitorilor care au preferat să lase în grija statului finanţarea şcolilor.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Consideraţii generale. Unirea Transilvaniei cu România a determinat importante mutaţii nu numai în viaţa politică sau economică ci şi în planul vieţii spirituale. Prin înlăturarea vechiului regim, care obstrucţionase pe plan cultural manifestarea normală a spiritualităţii românilor, s-au eliminat obstacolele, s-au creat condiţii optime pentru dezvoltarea pe plan cultural a naţiunii române din Ardeal.

După 1918, principala preocupare a conducătorilor ardeleni a fost încercarea de aşezare a noilor fundamente ale organizării vieţii de stat, bazate pe principiile democraţiei şi libertăţii popoarelor. Se simţea nevoia stringentă de a ridica prin cultură poporul, iar primul mijloc la îndemână era învăţământul.

„Cu deosebire-spune P. Roşca- noi Ardeleni, un neam de săteni, pe cari împrejurările ne-au ţinut la coarnele plugului şi în întunericul neştiinţei, zorile libertăţii trebuiau să ne îndemne să ne facem drum spre lumină, să ne dezvoltăm comorile sufleteşti, pe care în mod conştient să le punem în serviciul naţiunii şi Statului român."[1].

Viaţa culturală a românilor ardeleni, după cum am văzut, nu a fost liberă în manifestările ei. Deoarece ei şi-au creat legături strânse cu viaţa culturală a fraţilor lor de peste Carpaţi, exercitându-se neîntrerupt o influenţă reciprocă , era firesc ca aceste manifestări să fie atent supravegheate, chiar contracarate, de autorităţile politice maghiare. Viaţa culturală a unui popor, în toată complexitatea ei, se poate dezvolta numai cu sprijinul puterii politice. Cum în Transilvania politica de stat a fost potrivnică aspiraţiilor naţionale ale poporului român, viaţa lui culturală nu numai că nu s-a bucurat de sprijinul necesar al statului, dar a trebuit să suporte neîncetat loviturile lui[2].

Prin urmare era firească abordarea prioritară de către conducătorii vieţii culturale a noului stat a problemei învăţământului.

Primul organism chemat să se ocupe de rezolvarea problemelor apărute în noul context a fost Consiliul Dirigent. Din multitudinea de probleme rezolvate de Consiliul Dirigent, învăţământul primar, a constituit o provocare pe cât de dificilă, pe atât de importantă, mai cu seamă că toate sectoarele vieţii politice şi sociale româneşti aveau acută nevoie de cadre bine pregătite.

Pentru anul şcolar 1918/1919 a fost menţinută legislaţia maghiară, adaptată schimbărilor petrecute, la fel şi programa şcolară..

Şeful Resortului Cultelor şi Instrucţiunii Publice Vasile Goldiş a dovedit un simţ politic deosebit în soluţionarea acestei probleme. Pe de o parte trebuia să trateze cu diplomaţie problema învăţământului maghiarilor care au devenit minoritari în noul context, iar pe de altă parte nu erau încă întrunite condiţiile pentru imediata naţionalizare şi organizare a învăţământului. Prin urmare, pe durata anului şcolar 1918/1919, a fost lăsat să funcţioneze întregul aparat şcolar maghiar. Ca urmare a congresului profesorilor secundari români desfăşurat la Sibiu în 20

[1] Pavel Roşca, *op.cit.* p. 1030.

[2] Dumitru Barna, *Învăţământul în judeţul Hunedoara*, în Sargeţia XXVI/2, 1995-1996, Deva, p. 522.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ianuarie 1919, Resortul Instrucţiei a luat o serie de măsuri speciale necesare pentru buna desfăşurare a procesului de învăţământ, fără însă a-l perturba: directorii regionali de învăţământ şi revizorii şcolari maghiari au fost menţinuţi în funcţii, dar le-a fost cerută întreruperea oricărui contact oficial cu guvernul maghiar; istoria şi geografia Ungariei au fost înlocuite în toate şcolile de stat cu istoria şi geografia României, distribuindu-se şi manualele necesare, dar pentru şcolile confesionale minoritare încă nu era valabilă această dispoziţie; elevii români din orice tip de şcoală, au fost dispensaţi de a mai învăţa limba maghiară, în locul acesteia învăţau limba română[3].

Pentru a vedea care era situaţia în Zarand din punct de vedere al învăţământului, în anul şcolar 1918/1919, am analizat datele statistice din plasa Baia de Criş (vezi Anexa 2), din care se pot desprinde concluzii interesante. Astfel în plasa Baia de Criş existau şcoli în 36 de comune. Numărul total al locuitorilor era de 22749, din care 22099 români, adică 97,3%, iar 650, adică 2,8% erau de altă naţionalitate. Totalul numărului copiilor de vârstă şcolară era de 3668 reprezentând 16,12% din totalul populaţiei. Din aceştia 3588 erau români, adică 97,8% din totalul copiilor, 15,7% din totalul populaţiei şi 16,2% din totalul populaţiei româneşti. Germani erau 25 de copii reprezentând 0,68% din totalitatea copiilor de vârstă şcolară, 31,25% din totalitatea copiilor de vârstă şcolară neromâni, 0,1% din totalitatea populaţiei şi 3,8% din totalul populaţiei de altă naţionalitate. Copii maghiari erau 34 reprezentând 0,14% din totalul populaţiei, 5,2% din totalul populaţiei de altă naţionalitate, 0,92% din totalul copiilor de vârstă şcolară şi 42,5% din totalitatea copiilor de vârstă şcolară de altă naţionalitate. Copii aparţinând altor naţionalităţi erau 21 reprezentând 0,09% din totalul populaţiei, 3,23% din totalul populaţiei neromâneşti, 26,25% din totalul copiilor de altă naţionalitate de vârstă şcolară şi 0,57% din totalul copiilor şcolarizabili. Totalul copiilor neromâni de vârstă şcolară reprezentau 12,3% din totalul populaţiei neromâneşti. Numărul copiilor de vârstă şcolară, cu vârste cuprinse între 6 şi 12 ani, care ar fi trebuit să frecventeze şcoala primară, era de 2709, din care 2649 erau români, adică 11,7% din totalul populaţiei şi 11,9% din totalul populaţiei româneşti, 18 erau germani(toţi din Baia de Criş) adică 0,08 % din totalul populaţiei, şi 2,76% din totalul populaţiei de altă etnie, 24 arau maghiari (din care 20 în Baia de Criş), iar 18 erau de alte naţionalităţi, adică 0,08% din totalul populaţiei şi 2,76% din totalul populaţiei de altă etnie. În total erau 60 de copii neromâni care ar fi fost obligaţi să frecventeze şcoala, adică 0,26% din totalul populaţiei şi 9,23% din totalul locuitorilor de altă etnie. Pentru şcoala de repetiţie numărul copiilor de vârstă şcolară cere ar fi trebuit să urmeze cursurile era de 959 din care 939 erau români, în procente, 4,12% din totalul populaţiei şi 4,24% din totalul populaţiei româneşti, germani erau şapte copii, adică 0,03% din totalul populaţiei şi 1,07% din totalul populaţiei neromâneşti, unguri erau zece adică 0,01

[3] Alexandru Pteancu, *Învăţământul particular şi minoritar din Transilvania*, în *Transilvania, Banatul ,Crişana ,Maramureşul 1918-1928*, Bucureşti, 1929, p. 1112.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

% din totalul populaţiei şi 1,53% din totalul populaţiei de altă etnie, iar de alte naţionalităţi erau trei copii, adică 0,08% din totalul populaţiei şi 0,46% din totalul populaţiei neromâneşti. Din toată această succesiune de date statistice, una din concluziile evidente care se desprind este aceea că românii erau dominanţi în plasă, atât ca populaţie cât şi ca număr de copii de vârstă şcolară. Copiii celorlalte naţionalităţi învăţau în majoritate în şcoli primare de stat. Cei mai mulţi la cea din Baia de Criş, numai 11 învăţau în comunele din jur. Numai doi, cei din Vaţa de Jos învăţau la şcoala comunală.

Din punct de vedere al frecvenţei şcolare reale, cifrele şi procentele ne indică următoarea situaţie. Numărul total al copiilor care au frecventat şcoala a fost de 1197, adică 5,26% din totalul populaţiei şi 32,6% din totalul copiilor de vârstă şcolară. Statistica nu ne spune câţi copii au frecventat şcoala primară şi câţi pe cea de repetiţie, dar datorită faptului că numărul total al copiilor care au frecventat şcoala este mai mic decât suma copiilor de vârstă şcolară, putem trage concluzia că şcoala de repetiţie nu a funcţionat, sau a funcţionat foarte puţin.

În plasa Baia de Criş au funcţionat trei tipuri de şcoli: de stat, comunale şi confesionale ortodoxe. Inexistenţa şcolilor confesionale aparţinând altor religii se poate explica prin faptul că numărul locuitorilor de altă naţionalitate decât cea românească era mic, pe de o parte iar pe de altă parte existenţa şcolilor de stat le asigura pregătirea copiilor în măsură suficientă. În total, în realitate au funcţionat numai 15 de şcoli, din care două de stat, unde au învăţat 426 de elevi, reprezentând 35,5% din numărul total al elevilor care au frecventat cursurile, patru şcoli comunale, care au pregătit 167 de elevi, adică 13,9% din numărul total al elevilor şi nouă şcoli confesionale ortodoxe unde au urmat cursurile 604 elevi, adică 50,6% din totalul elevilor. În opinia mea, în privinţa numărului elevilor care au urmat cursurile şcolilor statistica nu reflectă realitatea. În privinţa şcolilor de stat de pildă, elevii din comunele Rişca şi Caraciu sunt trecuţi ca fiind afiliaţi la şcoala de stat din Baia de Criş, dar în totalul elevilor care au urmat şcoala de aici aceştia nu se regăsesc. Când vorbesc despre şcoli afiliate mă refer la acele şcoli care din diferite motive nu-şi puteau desfăşura activitatea, dar trimiteau elevii înscrişi să urmeze cursuri la şcolile din cele mai apropiate comune. Şi cei 78 de elevi ai şcolii de stat din Târnava sunt trecuţi în statistică afiliaţi la şcoala de stat din Brotuna, dar aici au frecventat şcoala numai 20 de elevi din cei 60 de vârstă şcolară pe care îi avea comuna, iar oricum învăţătorul Ioan Duma, după cum aflăm din Anexa 2A, nu s-a mai prezentat la post din anul 1915. Din tabelul statistic nu reiese cum s-au ţinut totuşi cursurile în această comună, probabil s-a recurs la serviciile preotului sau a unui suplinitor. În realitate şcolile de stat au şcolarizat cel mult 273 de elevi. În alte 21 de şcoli din plasă nu s-au ţinut cursuri, în zece dintre acestea datorită lipsei învăţătorului, iar 11 şcoli erau afiliate la şcoli din alte comune, dar nu se poate spune cu siguranţă că elevii aflaţi în această situaţie au urmat în mod real cursuri. De exemplu şcolile din Leauţi şi Obârşa apar ca afiliate la şcoala comunală din Dobroţi, dar şi aici lipsea învăţătorul. Un alt exemplu îl constituie şcoala din Strimbu, unde erau 62 de copii de vârstă şcolară, trecută în statistică afiliată la

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

şcoala din Tomeşti, dar aici, au urmat cursurile numai opt elevi, cu toate că şi această comună avea 62 de copii de vârstă şcolară.

Prin urmare, se poate afirma că elevii din comunele în care din diferite motive şcoala nu a putut funcţiona şi s-au afiliat la şcolile din alte comune, mai mult ca sigur că nu au urmat cursurile ţinând cont de gradul de sărăcie al zonei, de lipsa încălţămintei şi a îmbrăcămintei în multe familii, de faptul că şcoala se ţinea mai mult pe timpul iernii, iar relieful muntos combinat cu starea vremii, făceau deplasarea deosebit de anevoioasă.

Dacă aproximăm numărul real al elevilor care au frecventat şcoala, scăzând din cifrele trecute în tabel pe cele ale şcolilor afiliate, cred că ne apropiem mai mult de adevăr, adică ajungem la un număr maxim de 989 de elevi care au urmat cursuri şcolare. În procente acest număr reprezintă 26,9% din totalul copiilor de vârstă şcolară şi 36,5% din cei de vârstă cuprinsă între 6 şi 12 ani, adică segmentul cel mai probabil care a fost şcolarizat.

Se poate remarca faptul că procentul frecvenţei şcolare în plasa Baia de Criş era extrem de mic, fapt ce constituia un serios obstacol în procesul de adaptare socială a copiilor de aici şi în progresul economic al zonei.

Analizând documentele constatăm că sunt nominalizaţi 20 de învăţători în comunele din plasa Baia de Criş, dar dintre aceştia Traian Grozav din Ribiţa era dat dispărut din armata austro-ungară, Gheorghe Mih din Vaţa de Sus a plecat în anul 1918 astfel că aici nu s-au ţinut cursuri în anul şcolar 1918/1919, Ioan Duma, din Brotuna nu s-a prezentat la post din 1915, iar Emerik Szentivanyi din Tătărăşti era prizonier în Rusia. În majoritatea comunelor era prevăzut un singur post de învăţător. Numai la şcoala din Baia de Criş funcţionau trei învăţători, unguri, romano-catolici, care nu ştiau limba română. La şcoala din Ţebea funcţionau doi învăţători, amândoi români, ortodocşi. Dacă luăm în calcul numărul total de copii de vârstă şcolară, revenea un învăţător la 229 de elevi. Dacă luăm în considerare numărul real al copiilor care au frecventat şcoală atunci situaţia era mai bună, revenind un învăţător la 61 de elevi.

Nu au depus jurământul cerut de Consiliul Dirigent 12 învăţători din motive variate. Salarul acestora varia între 1000 de coroane pe an şi 1800, cel din urmă încasat de învăţătorul Petru Rusu din Ţebea. Salariul era asigurat de stat şi de susţinătorii şcolii. În afară de doi învăţători, cei din Mesteacăn şi Birtin, ceilalţi aveau asigurată locuinţă în natură. Se poate remarca faptul că cei trei învăţători din Baia de Criş, cu toate că nu ştiau limba română şi nu au depus jurământul de fidelitate au fost lăsaţi în funcţie la şcoala de stat. Acest fapt subliniază lipsa acută de cadre pentru învăţământul primar şi nu numai.

Edificiile şcolare aparţineau fie statului, în două cazuri, fie particularilor, în trei cazuri, fie comunelor, în patru cazuri, fie bisericii, în 13 comune. Dintre acestea o şcoală, cea din Baia de Criş avea trei săli de clasă, o şcoală, cea din Ţebea două, iar celelalte numai o sală de clasă. În total existau 25 de săli de clasă, revenind una la 146 de elevi, raportat la numărul total al copiilor de vârstă şcolară şi una la 40 de elevi dacă luăm în calcul numai pe cei ce au frecventat real şcoala.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Edificiile particulare erau închiriate şcolilor confesionale pentru sume cuprinse între 300 şi 600 de coroane pe an. Exista o singură şcoală comunală, cea din Dobroţ, care era închiriată pentru suma de 240 de coroane pe an, dar aici nu era învăţător. Pentru întreţinerea edificiilor şcolare se cheltuiau anual sume cuprinse între 100 de coroane şi 1300. Şapte şcoli nu erau dotate cu rechizitele necesare, iar şase le aveau numai parţial.

Din aceste date putem să deducem faptul că biserica deţinea majoritatea edificiilor şcolare, dar acestea asigurau minimul de condiţii pentru desfăşurarea procesului educativ. Din nou constatăm că sărăcia contribuia la scăderea calităţii învăţământului. Limba de predare în şcoli, cu excepţia celei din Baia de Criş a fost cea română. Cu tot procesul de maghiarizare a învăţământului început din 1868, continuat mai apoi până în 1918, constatăm că majoritatea şcolilor din Zarand au rămas româneşti. „Foamea" statului maghiar de a prelua şi transforma şcolile confesionale ortodoxe în şcoli comunale sau de stat nu a fost chiar aşa de mare cum a fost prezentată în documentele româneşti scrise după 1918. Salvarea şcolilor româneşti din Zarand se datorează şi slabei dezvoltări economice şi demografice a regiunii. Statul maghiar nu a avut interesul să deschidă şcoli de stat, sau să le transforme pe cele confesionale existente în această zonă, deoarece aceste şcoli erau mici şi pregăteau un număr mic de elevi. Preluarea acestora presupuneau cheltuieli mari pentru rezultate minime. Aşa de pildă, a fost cazul în comuna Grohot, despre care aflăm dintr-o informare a preotului Simion Pavel, adresată protopopului la 17 august 1917, că statul a refuzat cererea de preluare a şcolii din comună, pe motiv că edificiul şcolar este închiriat, nu este corespunzător, iar învăţătorul nu are pregătirea prevăzută de lege, adică şcoala normală. Nici promisiunea comunei de a construi o şcoală nouă după război nu a determinat statul să preia şcoala. Cererea comunei a fost determinată de dorinţa de a mări retribuţia învăţătorului cu ajutorul statului, care era de numai 600 de coroane.

Prin urmare, problemele care stăteau în faţa Consiliului Dirigent nu erau nici uşoare şi nici puţine, dată fiind situaţia învăţământului românesc în perioada anterioară.

Nu se poate spune că activitatea Consiliului Dirigent pe tărâmul învăţământului a rezolvat în totalitate această problemă, dar a creat condiţiile propice pentru integrarea învăţământului din Ardeal în cel al României Mari. Concepţia guvernului transilvănean privind învăţământul primar, considerat a fi o piatra de temelie în construcţia culturală ce va urma, reiese cu claritate din *Decretul privitor la organizarea învăţământului primar*, cu nr. 138869, emis la 4 septembrie 1919, la Sibiu.

De la început se sublinia în acest act legislativ că după unire, s-a creat o nouă stare de drept în Transilvania, fapt ce necesita reorganizarea învăţământului primar pe baze care să asigure, pe lângă îndeplinirea intereselor superioare ale statului românesc, şi unificarea diferitelor tipuri de şcoală primară existente până atunci, într-un nou tip de şcoală superior, unic, în măsură să păstreze ce a fost bun în cele ce au funcţionat până atunci şi să asigure dezvoltarea culturii populare şi protejarea intereselor comunei, bisericii şi statului. Se sublinia de asemenea că

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

reorganizarea învăţământului va fi stabilită printr-un nou plan de învăţământ, ce se va pune în practică odată cu începutul anului şcolar 1919/1920[4]. Timpul până în septembrie 1919 a fost folosit pentru organizarea conducerii şcolilor de stat şi comunale, care au trecut în administrarea statului român şi pentru organizarea controlului învăţământului primar. Astfel, primii revizori şcolari au fost numiţi în februarie 1919, iar toate posturile au fost completate până în luna mai acelaşi an[5]. Subrevizor pentru Zarand a fost numit fostul învăţător din Ţebea, Petru Rusu care a depus, după cum se va vedea eforturi susţinute pentru dezvoltarea învăţământului în zona sa de competenţă.

Respectând meritele şi experienţa de secole a bisericii pe terenul învăţământului, Resortul Cultelor, dă şi în continuare dreptul acesteia de a avea şcoli confesionale, dar statul îşi rezerva dreptul să îndrume învăţământul, să aprobe planul şi manualele de învăţământ, să-l controleze, să ia măsuri pentru disciplinarea corpului didactic în privinţa învăţământului. Se obliga de asemenea să acorde subvenţii. Se menţiona că şi în viitor vor fi sprijinite de către stat iniţiativele bisericeşti de a înfiinţa sau redeschide şcoli confesionale în funcţie de necesităţi[6].

Noul tip de şcoală primară, conform decretului, v-a fi organizată astfel:

„1. Educaţia şi instrucţia primară atât la sate cât şi la oraşe este o obligaţie a comunei politice, a bisericii şi a statului şi este repartizată asupra acestora astfel:

a) comuna ca obşte este datoare să ridice localul şcolar, să-l utileze cu mobilier şi rechizite şi să-l menţină în stare bună. În măsura posibilităţilor asigura şi salariul învăţătorilor.

b) biserica era datoare să contribuie atât prin forţa sa morală cât şi prin mijloacele ei materiale la susţinerea învăţământului.

c) statul era dator să vină în ajutorul comunei politice pentru îndeplinirea obligaţiilor sale, acordând sprijin material, acolo unde se constată necesitatea lui şi purtând de grijă ca şcoala să-şi poată îndeplinii datoria ei de instituţie culturală, atât sub aspect pedagogic cât şi social şi politic.

2. Localul şcolar cu tot ce-i aparţine constituie avere publică naţională, al cărui administrator legal este sfatul şcolar. El nu poate înstrăina sau da altă destinaţie acestei averi, decât cu aprobarea sfatului şcolar judeţean sau a guvernului.

3. Fiecare şcoală era condusă de un sfat şcolar local, ai cărui membrii au un mandat de trei ani şi vor fi delegaţi de către consiliul comunal, comitetul parohial şi de către stat, dintre locuitorii stabili ai comunei. Pot fi delegate şi femei. Numărul membrilor sfatului şcolar este stabilit între 10 şi 25 în funcţie de numărul locuitorilor comunei politice. Aceştia trebuiau să fie oneşti şi cu interes vădit pentru şcoală şi educaţie. În acesta, trebuiau să intre şi preotul, primarul şi secretarul comunal, iar învăţătorul va fi secretarul sfatului.

---

[4] *Decret privitor la organizarea învăţământului primar,* Sibiu, 1919, p. 3.

[5] Pavel Roşca, *op cit.* p. 1030

[6] *Decret privitor la organizarea învăţământului primar,* p. 4.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Atribuţiile sfatului şcolar erau următoarele:

a) Edificarea, repararea, mobilarea şi înzestrarea cu material didactic şi păstrarea în bună stare a localului şcolar.

b) Stabilirea contribuţiei individuale a obştei comunale pentru asigurarea salariului învăţătorilor.

c) Strângerea de fonduri de orice tip pentru necesităţile şcolare şi administrarea lor.

d) Salariul învăţătorului se v-a depune la perceptorat de unde v-a fi ridicată lunar, împreună cu întregirea de la stat.

e) Examinarea cererilor candidaţilor la postul de învăţător şi propunerea a trei dintre aceştia.

f) Să comunice în scris revizorului şcolar propuneri pentru bunul mers al activităţii şcolare, dar fără a intervenii direct în procesul educativ.

4. Biserica stabilea planul de învăţământ religios, edita manualele religioase, numea catihezii şi îndruma pedagogic educaţia religioasă.

5.Statul era dator să direcţioneze învăţământul primar, să-l controleze prin organele de specialitate, să creeze literatura didactică, să formeze corpul didactic şi să acorde sprijin material pentru întreţinerea şcolilor şi plata învăţătorilor.

6. Învăţătorul obţinea catedra prin numire din partea autorităţilor şcolare superioare, cu acordul sfatului şcolar, prin alegere dintre cei trei candidaţi propuşi. La numire se ţinea cont de confesiunea locuitorilor din comună.

7. Învăţătorul era obligat să servească prin munca sa educaţia religioasă, să instruiască elevii în cântările religioase şi liturgice, să formeze cor bisericesc, să conducă elevii la biserică duminica şi la sărbători şi să dea răspunsurile liturgice corale.

8. Dreptul de control asupra învăţământului revenea organelor de specialitate ale statului, iar pentru învăţământul religios, bisericii. Ttragerea a răspundere a învăţătorului se făcea în primă instanţă de către revizorul şcolar, cu drept de apel la sfatul şcolar judeţean şi la Resortul de Culte şi Instrucţiune Publică, iar pentru abateri de ordin religios forul disciplinar era autoritatea bisericească superioară.

9. Transferul învăţătorului se putea face numai la cerere, din motive disciplinare sau din interese de stat, de către Resortul de Culte şi Instrucţiune Publică, cu avizul sfatului şcolar judeţean.

10. Sfatul şcolar judeţean se compunea din membrii delegaţi pe trei ani, sub preşedinţia revizorului şcolar. În componenţa sa intrau câte un delegat al bisericii, doi delegaţi ai statului, şapte delegaţi din secţia judeţeană a Asociaţiei Învăţătorilor, patru delegaţi în comisia administrativă şi anume un jurist consult, un medic, un agronom şi un inginer. Acesta avea atribuţii privind starea învăţământului, disciplinarea învăţătorilor, numirea, transferarea şi pensionarea acestora, aprobarea bugetelor necesare" [7].

[7] *Decret privitor la organizarea învăţământului primar,* p. 5-15.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Se preciza în decret că până la începutul anului şcolar 1919/1920 toate şcolile de stat şi comunale se vor transforma în şcoli primare naţionale, iar pentru cele confesionale, statul se angaja să le ajute, în eventualitatea că acestea doreau trecerea la noul tip de şcoală. Şcolile cu alt caracter decât cele menţionate erau considerate şcoli particulare, pentru care urma să fie elaborată o lege specială. Decretul conţinea şi o anexă referitoare la grădiniţele de copii, care se încadrau în aceleaşi reguli ca şi învăţământul primar[8].

Primul an şcolar românesc a fost 1919/1920, deoarece în anul 1918, intelectualii români au avut ca principal obiectiv umplerea vidul instituţional şi organizatoric creat prin prăbuşirea Imperiului Austro - Ungar. Epidemia de gripă spaniolă, care a secerat multe vieţi, a fost şi ea o cauză care a dus la stagnarea învăţământului în anul amintit. De pildă, preotul Gheorghe Drăgan din Băiţa îşi informează superiorul, la 31 decembrie 1919, despre faptul că, deşi la şcoala din comună exista un învăţător definitiv, în persoana lui Nicodim Toderaş, care nu a fost pe front, şcoala începută la întâi septembrie, a fost întreruptă în 21 octombrie din cauza „morbului spaniol", fiind mai apoi reluată la 9 decembrie[9].

Dacă intenţiile Consiliului Dirigent erau lăudabile, transpunerea lor în practică a avut de întâmpinat o serie de probleme şi nu dintre cele mai uşoare. Una dintre nereuşite a fost cea legată de organizare. Astfel, la 28 ianuarie 1920, subrevizorul Pavel Rusu, care răspundea de zonă informează Oficiul Protopresbiterial că deocamdată nu se pot înfiinţa şcoli naţionale aşa cum prevedea decretul din 1919, deoarece Sfatul şcolar judeţean, în forma prevăzută de decret, nu s-a constituit încă[10]. De altfel, nici în 1924 Sfatul Şcolar judeţean nu funcţiona normal, după cum reiese din raportul inspectorului şcolar, Nicolae Pădureanu, în urma unei inspecţii din 19-20 aprilie 1924, care constată că acesta funcţiona mai mult ca un comitet de iniţiativă, deoarece încă nu s-au constituit toate comitetele şcolare din cele 430 de comune ale judeţului, ci numai în 200, mai puţin deci de 50%, şi că în unele comune

„[...] preoţii, în urma ordinelor date de consistorii, nu mai vor să facă parte din comitetul şcolar, ba unii se opun formării acestora [...] vrând a menţine caracterul confesional al şcolilor"[11].

Un astfel de caz este cel din comuna Ribicioara, unde preotul Nicolae Mateiu, fiind ales preşedinte al comitetului şcolar, refuză depunerea jurământului pe motiv că „...şcoala e confesională şi ca atare îşi are comitet pe comitetul parohial, nu are lipsă de alt comitet"[12].

---

[8] *Ibidem,* p. 15.

[9] Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale (în continuare DJHAN), fond Protopopiatul Ortodox Brad, dosar 1/1919, f. 1.

[10] *Ibidem,* dosar 1/1920, f. 7.

[11] *Ibidem,* fond Revizoratul Şcolar al judeţului Hunedoara, dosar 14/1924, f. 2.

[12] *Ibidem,* f. 51.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

O altă problemă care trebuia rezolvată cât mai urgent şi cât mai bine fost cea creată de lipsa personalului calificat. Principalele categorii de intelectuali care se puteau ocupa de predare în şcolile primare erau preoţii şi învăţătorii. Dar, pe lângă faptul că şi până acum aceştia au fost într-un număr insuficient, datorită împrejurărilor, un însemnat procent dintre învăţători au îndeplinit alte slujbe, iar alţii au pierit în război. Consiliul Dirigent, în vederea rezolvării fie şi parţiale a acestei probleme, a recurs la învăţători din Vechiul Regat, dar au venit prea puţini (exista şi acolo o criză a acestora), a reactivat învăţătorii români pensionaţi de regimul anterior, a apelat la învăţători de altă naţionalitate, cerându-le depunerea jurământului de fidelitate faţă de statul român, iar în posturile care nu au putut fi ocupate au fost numiţi învăţători suplinitori cu pregătire incompletă sau chiar fără nici o pregătire profesională[13]. În acest sens sunt relevante câteva exemple, chiar dacă cronologic ele sunt datate după desfiinţarea Consiliului Dirigent. Astfel, datorită lipsei unui învăţător calificat, comitetul şcolar din comuna Tomnatic, întrunit în şedinţă extraordinară, în 8/21 noiembrie 1920, propune pentru anul şcolar 1920/1921 numirea unui învăţător suplinitor la şcoala confesională, în persoana plutonierului Nicolae Miheţ, care era şi cantor bisericesc[14]. Tot în luna noiembrie 1920, adunarea generală a credincioşilor din Bulzeştii de Sus, adresează o cerere Consistoriului Arhidiecezan din Sibiu, în care se spune:

„Fiind şcoala noastră (confesională) fără de învăţător s-au descris concurs şi ne aflându-să învăţător cu calificaţie ne alegem din comuna noastă pe cel mai luminat şi cu şcoală mai înaltă ţerean cu numele Ioan Stănilă. E de asemenea servil de mai mulţi ani cântăreţ la biserică. Şi îşi înaintează următoarele documente 1. Estras de botez, căci sau născut în comuna Bulzeşti. 2. Atestat căci are II clase gimnaziale. 3. Atestat despre purtarea bună"[15].

În cerere se specifică şi faptul că cel numit s-ar mulţumi numai cu salariul de la stat, banii rezultaţi din taxele locale care până atunci au folosit la plata învăţătorului de 1000 de coroane (500 lei) urmând să intre în fondurile bisericii. Numirea acestui învăţător a creat dispute în sânul comunităţii, după cum rezultă din certificatul de bună purtare emis de primar în care se spune că în popor s-a stârnit „mare zarvă" pentru că nu are o comportare cuviincioasă întru-cât întreţine o amantă, ba mai mult avea şi cazier[16]. Din păcate aceste frământări au afectat buna desfăşurare a învăţământului, cei care au avut de suferit fiind elevii. Aşa cum rezultă din informarea preotului Ioan Damian, făcută protopopului la 15 ianuarie 1921, şcoala a început numai în 11 ianuarie 1921, când „[...] după multă trudă ce am putut suferii cu locuitorii din comuna Bulzeştii de Sus în cauza învăţătoriului şi după pastoralele ţinute cu ei am putut reuşi ca să pot pune învăţătoriu în şcoala din loco pe Ioan Stănilă."[17].

[13] Pavel Roşca, *op. cit.* p. 1030
[14] DJHAN, fond Protopopiatul Ortodox Brad, dosar 1/1920, f. 106.
[15] *Ibidem,* f. 116.
[16] *Ibidem,* f. 115.
[17] *Ibidem,* dosar 1/1921, f. 16.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dintr-o cerere trimisă de comitetul parohial din Ribicioara de Sus, către Oficiul Protopresbiterial din Brad la 26 decembrie 1920, aflăm că în comună deşi sunt 70 de copii obligaţi să frecventeze şcoala, de şapte ani nu au avut cu cine o face, datorită lipsei unui învăţător. Cel din Ribicioara de Jos, Petru Popa a predat ambulant, alternativ câte o săptămână în fiecare comună, dar din 1914, când în Ribicioara de Jos s-a construit un edificiu şcolar corespunzător acesta nu a mai ţinut ore în Ribicioara de Sus, deşi exista şi aici o sală de clasă şi locuinţă pentru învăţător. Prin urmare copiii au rămas fără învăţătură „[...] căci în Ribicioara de Sus e cale foarte departe şi grea pentru copii să poată cerceta şcoala, mai ales în timpul de iarnă pe când dialurile noastre sunt foarte vântoase." Cel propus pentru postul de învăţător suplinitor, Adam Jerzan era cantor şi avea şase clase elementare. El este „... un om cetit, ştie bine cântările şi are o scrisoare (un scris) curată. Soluţia este considerată potrivită pentru că „... numai aşa vom putea să ne ajutăm deocamdată ca tânăra generaţie să nu rămână de tot în întuneric." Cererea este semnată în numele a 10 membrii ai comitetului, tocmai de Adam Jerzan[18].

Cu toate că majoritatea învăţătorilor maghiari au refuzat să depună jurământul de fidelitate, aceştia au fost menţinuţi în funcţii, până la sfârşitul anului şcolar 1918/1919, pentru ca învăţământul să nu sufere. După încheierea tratatului de pace de la Trianon, la noua solicitare de a depune jurământul de fidelitate faţă de statul român, din partea guvernului de la Bucureşti de data aceasta, la 27 iunie 1920, corpul didactic maghiar a răspuns pozitiv[19]. Datorită creşterii spectaculoase a şcolilor primare cu predare în limba română, aceste măsuri s-au dovedit a fi insuficiente. Prin urmare, Resortul Instrucţiei a luat iniţiativa ţinerii unor cursuri pregătitoare de învăţători şi cursuri de completare a studiilor. Un curs pregătitor s-a ţinut în vara anului 1919 la Sălişte, fiind absolvit de 300 de participanţi. În vara anului 1920 aceştia au urmat un nou curs de trei luni la Deva, după absolvirea căruia au devenit învăţători suplinitori. Chiar dacă aceste cursuri nu asigurau o pregătire la fel de temeinică precum cea a învăţătorilor calificaţi, ele au răspuns unei necesităţi imediate[20]. Un astfel de curs la care au participat şi suplinitori din Zarand, s-a ţinut la Sfântu Gheorghe în perioada 10 iulie-15 septembrie 1920, curs la care s-au predat următoarele materii: religie, limba română, istorie, geografie, matematică, ştiinţe naturale şi chimie, economie, gospodărie, muzică vocală şi instrumentală, cântări, caligrafie, lucru manual, gimnastică şi jocuri. Calificative se acordau la trei criterii: moralitate, diligenţe (deprinderi) şi materiile propriu-zise („obiectele singuratice")[21].

Un alt obstacol major ce stătea în calea normalizării şi dezvoltării învăţământului primar era problema localurilor de şcoală. Deşi, Ardealul stătea mai

[18] *Ibidem,* f. 11.
[19] Gheorghe Iancu, *op. cit.* p. 261
[20] *Ibidem,* p. 263.
[21] DJHAN, fond Protopopiatul ortodox Brad, dosar 1/1920, f. 93.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

bine la acest capitol decât celelalte provincii, distrugerile cauzate de cei patru ani de război şi de acţiunile revoluţionarilor bolşevici, precum şi faptul că în această perioadă edificiile şcolare nu au fost întreţinute şi reparate au avut drept consecinţă necesitatea de a se aloca importante fonduri pentru a putea pune în stare de funcţionare localurile existente. Această problemă a început să se soluţioneze odată cu înfiinţarea noilor comitetelor şcolare comunale şi judeţene, instituţii care îşi aveau originea în comitetele parohiale care au funcţionat anterior [22].

Astfel, de exemplu, în 27 martie 1921, comitetul parohial din Ţebea, prin parohul Iosif Tisu, cere Oficiului Protopresbiterial un ajutor de 50.000 lei pentru ridicarea unui edificiu şcolar nou, lângă biserică, unde aveau „...loc corespunzător cercetat de toată suflarea românească." Despre şcoala veche se spune că era aşezată „...la un loc foarte ascuns" iar mobilierul a fost distrus de Batalionul III Beiuş, care a fost încartiruit acolo[23].

Consiliul Dirigent încearcă să rezolve şi problema salarizării corpului didactic prin Ordonanţa Nr. 20300/1919, a Resortului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, în special a celor care predau la şcolile confesionale, deoarece biserica trecea printr-o criză financiară şi nu putea plăti salarii similare cu cele ale învăţătorilor din şcolile de stat, dar nu reuşeşte.

Situaţia învăţătorilor de la şcolile confesionale din Zarand se înrăutăţeşte, drept pentru care învăţătorii din plasele Brad şi Baia de Criş, ca urmare a conferinţei extraordinare ţinută la Brad în 20 ianuarie 1921, înaintează un Memoriu către Consistoriul Arhidiecezan din Sibiu. În prima parte ei prezintă situaţia învăţătorilor din „apusul luminat" unde aceştia au acces liber la universităţi, biblioteci, muzee unde îşi însuşesc/ perfecţionează cunoştinţele teoretice şi practice, pe care mai apoi le utilizează în folosul „patriei şi neamului". Subliniază de asemenea rolul benefic al statului, care contribuie decisiv la susţinerea învăţătorilor. În partea a doua se referă la situaţia din cele două plase unde „...prea puţină jertfă se aduce pentru cultura corpului învăţătoresc". Dacă învăţătorii nu au reuşit să ridice cultura poporului la o treaptă mai înaltă sau cel puţin egală cu a celorlalte naţionalităţi, nu este vina lor ci „...păcatul este tocmai a factorilor competenţi, cari numai în foarte rari cazuri i-au dat sprijinul necesar, şi de starea lui materială puţin se îngrijeau". Principala nemulţumire era cea salarială.

„Astfel- se spune în text – aceşti mucenici ai neamului nici când n-au fost retribuiţi conform muncii prestate de ei. Aşa în trecutul de tristă memorie, aşa în prezentul lor plin de glorie şi bucurie în România Mare, tot învăţătorimei confesionale române îi revine munca cea mai încordată şi cel mai slab retribuent între toţi funcţionarii statului"[24].

Cerinţa lor era aceea de a fi retribuiţi în mod egal cu cei de la şcolile de stat, ei având numai jumătate, în caz contrar nu mai puteau face faţă, spun ei,

[22] Pavel Roşca, *op cit.* p. 1031.

[23] DJHAN, fond Protopopiatul ortodox Brad, dosar 1/1921, f. 41.

[24] *Ibidem,* f. 19.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

„[...] mizeriei în care înotăm, suntem siliți a ne părăsi posturile, prince am face cel mai rău serviciu școalei confesionale, care în trecutul de tristă memorie a făcut toate sforțările pentru susținerea sa"[25].

Cosistoriul Arhidiecezan reacționează, dar se limitează să trimită către protopopiate, în urma ședinței ținută ca senat școlar în 27 februarie 1920, la Sibiu, instrucțiuni pentru aplicarea Ordonanței Consiliului Dirigent, din care aflăm că salariile învățătorilor confesionali s-au egalizat cu cele de stat, că revizorii au reușit să facă încadrarea învățătorilor confesionali pe clase și grade, că salariile stabilite erau valabile din întâi ianuarie 1919. Circulara stabilea și niște sarcini, dar fără să indice sursele de finanțare pentru realizarea acestora. Astfel, parohiile susținătoare de școli confesionale trebuiau să contribuie la plata învățătorilor sau să ceară ajutorul statului dacă nu o pot face și trebuiau să asigure locuința învățătorului. Alte dispoziții vizau sarcini administrative: preoții, ca directori școlari, erau obligați să aducă la cunoștința învățătorilor toate ordinele referitoare la problemele școlare și să constituie o arhivă care să fie la dispoziția acestora; pentru acordarea concediilor învățătorilor trebuia consultat și revizoratul școlar, specificându-se și modul în care era suplinit dacă era cazul, pentru continuitatea procesului de învățământ. La sfârșit îndeamnă preoții și învățătorii ca „...în cea mai deplină armonie să lucre la întărirea și prosperarea patriei prin ridicarea nivelului normal și cultural al poporului nostru"[26]. Din păcate intențiile bune nu se pot materializa fără surse materiale.

Problema învățătorilor din școlile confesionale, mai degrabă a retribuirii lor nu se rezolvă, astfel că majoritatea se etatizează, adică sunt plătiți de stat. Acest fapt atrage reacția autorității bisericești, așa cum rezultă dintr-o circulară trimisă la 3/16 iunie 1921, către protopopiate, prin care preoți și protopopii sunt preveniți să ia toate măsurile de cuviință pentru a stopa procesul de etatizare a învățătorilor care continuă să predea în școlile confesionale, întru-cât exista riscul ca acestea să-și piardă caracterul confesional și chiar dreptul de proprietate asupra edificiilor școlare[27]. Acest lucru se traducea prin asigurarea unei retribuții similare cu cea plătită de stat, dar etatizarea nu a mai putut fi oprită, astfel că deja din 1924 nu mai putem vorbi de școli confesionale ortodoxe românești în Zarand. Etatizarea a afectat autoritatea și influența bisericii în domeniul învățământului, păstrându-și doar dreptul de a intervenii în probleme legate de învățarea religiei. Faptul că învățătorii de la școlile confesionale erau plătiți de stat, la prima vedere, nu ar fi avut nici o importanță ei putând să-și desfășoare nestingheriți activitățile didactice. S-a produs însă o schimbare importantă la nivelul mentalității acestora. Ei erau acum mai sensibili la cerințele impuse de stat, prin Revizorat. Astfel biserica nu mai are un cuvânt hotărâtor de spus în politica școlară a comunității, nici chiar în cea a școlilor confesionale.

[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem,* dosar 1/1920, f. 56
[27] *Ibidem,* dosar 1/1921, f. 65

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Declinul şcolilor confesionale. Consiliul Dirigent a făcut eforturi pentru a păstra şcolile confesionale. Aşa cum era prevăzut în decret, acesta se angaja să le sprijine. Astfel, într-o circulară emisă de Resortul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, către toate oficiile protopresbiteriale şi parohiale din arhidieceza ortodoxă a Transilvaniei, la 1/14 mai 1919, se spune că luând în considerare „...foloasele netăgăduite ce au răsărit pentru neamul nostru de pe urma activităţii şcoalelor primare confesionale", îşi manifestă „... cel mai intens interes faţă cu dezvoltarea şi întărirea acestor aşezăminte de cultură cari până astăzi, erau singura putere de luminare a Românilor din Ardeal şi părţile mărginaşe." Prin urmare solicită alcătuirea unor situaţii exacte a şcolilor şi învăţătorilor confesionali pentru acordarea unui supliment la salariul acestora care „...din pricina vremilor şi stăpânirilor duşmane au fost lipsiţi de întregirea competinţelor cu ajutoare din visteria statului [...]". Condiţia era ca sumele adunate de biserică pentru plata salariului învăţătorilor să nu fie diminuate[28].

Cu toate acestea şcolile confesionale româneşti ortodoxe au cunoscut o perioadă de frământări, cauzate în principal de lipsa fondurilor pentru susţinerea lor. Cert este faptul, aşa cum rezultă din documentele studiate, că şi autorităţile bisericeşti doreau menţinerea acestora, lucru firesc dacă ne gândim la eforturile depuse de biserică de-a lungul vremii pentru păstrarea acestui tip de şcoală. Cu toate acestea, acolo unde condiţiile specifice legate de starea materială a comunităţii, de numărul copiilor de vârstă şcolară, şi nu în ultimul rând de responsabilitatea autorităţilor locale, nu permiteau continuarea activităţii, şcolile confesionale şi-au încetat activitatea. De pildă, în luna aprilie 1920, Oficiul Protopresbiterial din Brad, cere oficiului parohial din Băiţa înfiinţarea unui al doilea post de învăţător la şcoala confesională din comună, fapt ce subliniază dorinţa autorităţilor bisericeşti de a consolida activitatea şcolii confesionale. Răspunsul trimis la 5 mai 1920, de preotul George Drăgan în numele comitetului parohial, ne spune că în şedinţa acestuia din 26 aprilie 1920 s-a hotărât în unanimitate să se înainteze următoarea propunere:

„Luându-se în considerare jertfa cea mare adusă din partea bisericii şi a credincioşilor pentru susţinerea şcolii confesionale sub regim unguresc şi având în vedere că atât biserica cât şi parohienii sunt atât de lipsiţi materialiceşte încât în împrejurările actuale nu poate să ţină piept cu marea scumpete, [...] şcoala să se predea statului astfel ca comuna bisericească să predeie edificiul şcolar în folosinţă provizorică, cu susţinerea dreptului de proprietate şi să oferă la susţinerea şcoalei şi mai departe cu suma de 200 coroane."[29].

Prin urmare biserica nu numai că nu putea să mai înfiinţeze un post, dar renunţa aproape de tot la a susţine şcoala confesională

Şi în Brad, şcoala confesională şi-a încetat activitatea în 1920, după cum rezultă din înştiinţarea trimisă de Consistoriul Arhidiecezan, ca senat şcolar, din

[28] *Ibidem,* dosar 1/1919, f. 1

[29] *Ibidem,* dosar 1/1920, f. 69.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Sibiu, Oficiului Protopresbiterial din Brad, prin care aprobă închirierea pentru un an, a localului şcolii confesionale către şcoala de stat[30]. Şcoala confesională şi-a încetat activitatea datorită lipsei elevilor[31]. Şi oficiul parohial din Crăciuneşti, cere la şapte august 1920 protopopiatului din Brad, preluarea şcolii confesionale de către stat, începând cu anul şcolar 1920/1921, dat fiind faptul că nu aveau învăţător, dar nu renunţă la dreptul de proprietate asupra edificiului şcolar[32].

La opt februarie 1921 comitetul parohial din Crăciuneşti, datorită faptului că în anul şcolar 1919/1920 instrucţia s-a făcut sub îndrumarea cantorului, iar în anul şcolar 1920/1921 nu s-a făcut deloc, propune ca statul să preia şcoala. Propunerea este motivată prin sărăcia oamenilor care nu mai pot susţine şcoala confesională. Edificiul şcolii care era proprietatea bisericii urma să fie cedat statului dar numai provizoriu. Este de menţionat că în acest caz în comună nu exista nici preot, care ar fi putut preda la şcoală[33].

În alte localităţi, învăţământul confesional a continuat să existe în condiţii mai bune. De exemplu în comuna Ormindea se simţea nevoia unui al doilea de învăţător la şcoala confesională, fapt pentru care preotul de aici, Nicolau Papp adresează rugămintea Oficiului Protopresbiterial din Brad să organizeze concursul necesar pentru ocuparea locului liber. În cerere se specifică şi faptul că biserica era în măsură să asigure un salariu de 600 de coroane, care v-a fi completat de stat în momentul ocupării celui de-al doilea post[34].

În 5/18 august 1920 comitetul parohial din comuna Vaca (azi Crişan), publică un anunţ pentru ocuparea postului vacant de învăţător la şcoala confesională de aici, pentru care asigură un salariu de 1000 de coroane, jumătate din contribuţia bisericii, completat din taxe locale, locuinţă în natură şi grădină, cerând în schimb viitorului învăţător să însoţească copii la biserică duminica şi în sărbători, să se ocupe de corul copiilor şi să-i iniţieze în grădinărit[35].

Din exemplele prezentate mai sus se desprinde concluzia că atât autorităţile politice cât şi cele bisericeşti aveau un scop comun în privinţa şcolilor confesionale: acela de a le consolida. Lipsa mijloacelor materiale a fost cauza principală a declinului învăţământului primar confesional. Biserica, după cum am văzut trecea printr-o acută criză financiară şi susţinea cu greu şcoala. Statul, tocmai prin ajutorul acordat, plata învăţătorilor, a contribuit indirect şi neintenţionat la declinul şcolilor confesionale ortodoxe. Nu lipsită de importanţă în ecuaţia acestui fenomen este comunitatea locală, care acolo unde a fost puternică şi înstărită a menţinut şcoala confesională în funcţiune aproape până în 1924.

---

[30] *Ibidem,* f. 73.
[31] *Ibidem,* f.66.
[32] *Ibidem,* f.87.
[33] *Ibidem,* dosar 1/1921, f. 26.
[34] *Ibidem,* dosar 1/1920, f. 77.
[35] *Ibidem,* f.88.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Pe acest fond de nesiguranţă şi confuzie, determinat de scăderea autorităţii bisericii pe tărâm şcolar, de faptul că învăţătorii devin tot mai mult funcţionari de stat, ca mentalitate şi ca subordonare, apar o serie de conflicte între factorii implicaţi în fenomenul şcolar cu precădere la nivel local. Preoţii vor să aibă în continuare un cuvânt de spus în ceea ce priveşte şcoala, iar învăţătorii încearcă să se alinieze numai reglementărilor celui care le plăteşte salariul, adică statului.

În multe localităţi această stare de lucruri a generat confuzii. Un astfel de incident l-a avut ca personaj principal pe învăţătorul suplinitor din Bulzeştii de Jos, Ioan Stănilă în 1922. Acesta după ce a fost numit cu mare greutate învăţător la şcoala confesională, şi după cum am văzut a renunţat la sprijinul financiar oferit de biserică, în anul menţionat se apucă să folosească grădina şcolii, fapt pentru care intră în conflict cu preotul Simion Pavel. Acesta adresează o plângere protopopiatului prin care cere să se ia măsurile de rigoare pentru ca şcoala confesională să nu aibă de suferit. El spune că în mod tradiţional, grădina şcolară a fost arendată, iar beneficiile s-au folosit pentru şcoală. Învăţătorul susţine în acest caz că şcoala este de stat, prin urmare are tot dreptul să folosească grădina, ba mai mult preotul nu ar avea nici o treabă cu acest lucru[36].

Problema nu se rezolvă, pentru că în şase iunie 1923, comitetul parohial cere protopopului să intervină în acest caz, deoarece învăţătorul refuză în continuare să lase arendarea grădinii în seama bisericii, ba mai mult a ridicat şi banii strânşi din amenzile aplicate pentru nefrecventare de la primărie şi nimeni nu ştie ce a făcut cu ei, iar şcoala se află într-o situaţie deplorabilă[37].

Abia în şapte decembrie 1923, cazul lui Ioan Stănilă este cercetat de subrevizorul Petru Rusu, care constată că grădina care a fost obiectul disputei era oricum mică, iar motivul real al disputei era faptul că ginerele unui epitrop, sprijinit de preot, dorea să ocupe postul de învăţător. Constată din nou cu amărăciune ca şi în cazul construcţiei şcolii din Brotuna, că „Toate acesta sforţări îşi au baza în invidie şi ură şi nici decât în iubirea şi dragostea faţă de şcoală românească şi faţă de propăşirea culturii"[38]. Confuzia legată de caracterul şcolilor persistă în acest caz, astfel că într-o statistică cerută de autorităţile bisericeşti centrale legată de acest lucru, în 1924, şcoala din Bulzeştii de Jos, unde preda Ioan Stănilă figura ca şcoală confesională[39].

Conflictele sunt şi de altă natură. Astfel, după cum rezultă din informarea trimisă de parohul Nicolau Papp din Ormindea protopopiatului, acesta îşi informează superiorii, la 26 ianuarie 1920, că în calitatea lui de trimis al Oficiului Protopresbiterial, în comuna Câinelul de Sus, pentru alegerea învăţătorului, la şcoala confesională, a întâmpinat mari greutăţi. Nici comitetul parohial, nici sinodul convocat pentru rezolvarea acestei probleme, nu au vrut să-l aleagă pe

[36] *Ibidem,* dosar 2/1922, f. 24.
[37] *Ibidem,* dosar 2/1923, f. 59-60.
[38] *Ibidem,* f. 122.
[39] *Ibidem,* dosar 1/1924, f. 69.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

învățătorul calificat Nicolau Faur, pe motiv că au plătit deja în avans suma de 600 coroane parohului pentru a preda la școala confesională din localitate. Nicolau Papp, amenințat fiind de locuitorii comunei, renunță la a insista pentru numirea învățătorului, și informează că toată manevra aceasta a fost pusă la cale de preotul paroh, din motive pecuniare bineînțeles. Prin același document, Papp, solicită și cheltuieli de deplasare, deoarece, „...epitropia a zis ca să-mi plătească cine ma mânat"[40]. Rezultă din acest document că nu se înființase în Câinelul de Sus școală națională, că școala confesională ortodoxă funcționa încă, iar problemele școlare erau încă rezolvate de comitetul parohial, manipulat în acest caz de paroh. De altfel, în această localitate școala confesională își încetează activitatea în 1921, când fără a motiva gestul, comitetul parohial cere mutarea copiilor de la școala confesională la școala de stat[41]. Este de menționat faptul că localul școlar nu aparținea bisericii și nici nu era construită pe terenul acesteia[42].

Probleme între preoți/biserică și învățători se întâlnesc și în alte comune și sub alte forme. Iată câteva exemple. Dintr-un proces verbal încheiat de subrevizorul școlar Petru Rusu, în 23 martie 1920, cu ocazia desfășurării unei anchete în Hărțăgani, ca urmare a unei reclamații făcute împotriva învățătorului Gheorghe Moga din comună de către preotul Avram Boticiu, aflăm următoarele: fosta școală confesională s-a desființat și s-a transformat în școală comunală cu două posturi de învățător; preotul a intrat în conflict cu învățătorul acuzându-l de faptul că a pornit o campanie de defăimare a preotului și a bisericii, de faptul că de nouă ani nu a mai frecventat slujbele la biserică, că a îndemnat oamenii să-și trimită copii la școala comunală cu limba de predare maghiara, atunci când aceasta a funcționat, că neglijează activitățile școlare în favoarea vânătorii, că a fost suplinit la școală de fosta soție, că fumează în sala de clasă și că și-a însușit lemnele de foc destinate școlii în folos propriu, fapt ce a determinat absența elevilor de la școală. Chestionat de către comisia de investigare trimisă de către protopop, formată din celălalt învățător din Hărțăgani, Gavril Mateș, din învățătorul din Băița, Nicodim Toderașiu, prezidată de P. Rusu, învățătorul Moga susține că reclamația preotului este o răutate provocată de faptul că la îndemnul unor cetățeni din comună, a solicitat explicații cu privire la modul în care au fost cheltuiți banii bisericii în timpul războiului și bineînțeles neagă acuzațiile ce i se aduc[43].

Procesul verbal nu cuprinde date referitoare la eventualele sancțiuni sau măsuri luate de autoritatea bisericească în acest caz, dar din informarea trimisă protopopului de P. Rusu la 26 martie 1920, transpare dezamăgirea că efectele acestui conflict se repercutează asupra școlii. Subrevizorul spune:

[40] *Ibidem,* dosar 1/1920, f. 20.
[41] *Ibidem,* dosar 1/1921, f. 120.
[42] *Ibidem,* f. 126.
[43] *Ibidem,* dosar 1/1920, f. 51.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

„Regret foarte mult, că dujmănia de faţă n'a izvorât din iubire faţă de şcoală, ci mai curând cred că din alte interese particulare. Interesul faţă de şcoala noastră românească din Herţegani, e tot acela care a fost şi în trecut'"[44].

Unul din motivele reale ale acestui conflict poate fi cel care este prezentat de preot, în plângerea sa înaintată la 14 martie, protopopului, şi anume faptul că învăţătorul Moga a sprijinit desfiinţarea şcolii confesionale, în folosul celei comunale, dintr-un motiv meschin, acela că a încheiat un contract de închiriere pentru casele sale în care funcţiona şcoala, cu statul maghiar pe cinci ani, fapt care explică în opinia preotului şi îndemnurile adresate locuitorilor de a-şi trimite copii la şcoala comunală chiar şi atunci când aici preda învăţătorul maghiar Benko, despre care spune că pe lângă faptul că nu vorbea deloc româneşte, mai pedepsea şi copiii care o făceau, chiar dacă pe drumul spre casă[45].

Gheorghe Jula, fost învăţător la şcoala confesională din Brad, intră în conflict cu autorităţile bisericeşti pentru că nu a vrut să elibereze locuinţa avută, care aparţinuse de şcoala confesională. Preotul i-a intentat proces civil pentru rezolvarea problemei, fapt ce a nemulţumit Consistoriul Arhidiecezan, care recomandă retragerea procesului şi intervenţia pe lângă şcoala de stat pentru ai asigura învăţătorului locuinţă, ţinând cont de faptul că acesta era angajat acolo[46].

Învăţătorul Avram Indreiu din Ormindea refuză autoritatea bisericii şi înscrie copii din alte comune, la şcoală fără să ţină seama de părerea preotului de aici care îi atrage atenţia că înscrierea depinde de aprobarea comitetului parohial. Învăţătorul îi răspunde că el a fost numit de director, prin urmare preotul nu are nici o treabă cu ce face el la şcoală. Preotul Nicolau Papp, cere sfatul superiorilor săi pentru rezolvarea acestui conflict[47].

Un exemplu care subliniază ambiguitatea din şcolii confesionale în privinţa situaţiei dascălilor, este cel al învăţătorului Anastasie Roman, care a predat la şcoala confesională din Bulzeştii de Sus, şi pleacă la şcoala comunală din comuna Grohot, la ordinul Ministerului Instrucţiei Publice, din 10 noiembrie 1920, fapt pe care îl aduce la cunoştinţă protopopiatului[48]. Două sunt concluziile care se degajă din acest exemplu. Prima, aceea că ministerul, ca autoritate civilă, putea numi învăţători, fără a consulta autoritatea bisericii, iar a doua, că învăţătorul înştiinţează numai forul bisericesc, despre mutare, nu cere aprobare, chiar dacă pleacă de la o şcoală confesională.

La sfârşitul anului 1920, conform unei statistici din 16 decembrie, şcolile confesionale deţineau încă locul principal pe scena învăţământului primar zărăndean. Funcţionau în comunele ce aparţineau de protopopiatul Zarand, 30 de şcoli confesionale cu 22 de învăţători, cinci şcoli de stat, cinci şcoli comunale şi

[44] *Ibidem*, f. 52.
[45] *Ibidem*, f. 53.
[46] *Ibidem*, f. 105.
[47] *Ibidem*, f. 113.
[48] *Ibidem*, f. 120.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

una privată, la Ruda, cea a societăţii „12 Apostoli"[49]. Dar numărul şcolilor confesionale era în scădere, iar autoritatea bisericii în domeniul învăţământului primar în declin.

În anul şcolar 1922/1923 funcţionau în Zarand, conform unui document statistic din ianuarie 1923, 51 de şcoli din care 20 erau de stat, 25 confesionale, două aparţineau unor societăţi, cele din Ruda şi Colonia Gurabarza, iar patru erau afiliate. Majoritatea acestora erau cu un singur post de învăţător. Excepţiile erau şcoala din Brad cu şapte posturi, cea din Baia de Criş cu patru posturi, cele din Băiţa, Ţebea şi Hărţăgani cu două posturi. Acestea erau de stat. În privinţa celor confesionale, numai una, cea din Ormindea avea două posturi de învăţător. Cele societare aveau la şcoala din Gurabarza patru posturi şi cea din Ruda două posturi[50].

Într-un tabel întocmit de Petru Rusu, în 1923, din păcate nu este trecută şi data, dar este ulterior celui de mai sus, toate şcolile sunt considerate ca fiind de stat. Subrevizorul ne spune că la rubrica din tabel *Caracterul şcolii* a trecut la toate şcolile *de stat*, chiar şi în cazul şcolilor confesionale deoarece învăţătorii de aici erau numiţi şi retribuiţi de stat, chiar dacă localul şcolii aparţinea confesiunii. Din totalul de 50 de şcoli, 35 de localuri aparţineau confesiunii, trei erau închiriate, două societare. La aceste şcoli învăţau aproximativ 4700 de elevi[51].

Scurt bilanţ al activităţii Consiliului Dirigent. Influenţa activităţii Consiliului Dirigent asupra învăţământului s-a menţinut până în anul şcolar 1922/1923, chiar dacă acesta a fost desfiinţat prin Decret Lege, în 2 aprilie 1920. Ulterior legislaţia şcolară din Vechiul Regat se va extinde şi în noile teritorii alipite României. Totuşi, măsurile luate în acele vremuri tulburi, au constituit un prim pas spre românizarea învăţământului din Transilvania şi a pregătit terenul pentru uniformizarea acestuia, fapt petrecut odată cu votarea în Parlamentul României Mari a *Legii învăţământului primar* în anul 1924. Chiar dacă a preconizat crearea unui nou tip de şcoală, naţională şi unitară, Consiliul Dirigent a reuşit să păstreze o anumită continuitate, prin menţinerea organului colectiv de conducere a şcolilor, numit acum sfat şcolar (în locul comitetelor parohiale), şi menţinerea influenţei pozitive a bisericii în problemele învăţământului, recunoscând astfel meritele acestei instituţii în menţinerea pe linia de plutire a şcolii româneşti.

Un scurt bilanţ al activităţii depuse pe terenul învăţământului primar, se desprinde dintr-un manifest al Consiliului Dirigent, dat la 10 aprilie 1920.

„Pe teren şcolar, cultural şi religios am căutat să reparăm nedreptăţile pe cari guvernele ungureşti le-au săvârşit decenii şi veacuri de-a lungul împotriva firii şi culturii noastre naţionale. Mai întâi, s'a scos pe deantregul limba ungurească din şcolile pe cari cele două confesiuni româneşti le-au susţinut cu atâtea sacrificii şi s'au naţionalizat toate şcolile de Stat din teritoriile româneşti, punând în ele învăţături româneşti, cu învăţători, învăţătoare şi profesori români. Astfel, azi putem să ne

[49] *Ibidem,* f. 128-129.
[50] *Ibidem,* dosar 2/1923, f. 27.
[51] *Ibidem,* f. 49.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

mândrim, pe lângă cele 2418 şcoli primare confesionale româneşti, cu încă 1306 şcoli primare de Stat române şi cu 209 şcoli comunale, aproape toate româneşti. [...].

Putem afirma cu conştiinţa liniştită că şcoala românească naţională, creată prin osteneala Consiliului Dirigent, şi în scurtul timp de un an, a contribuit nespus de mult la trezirea conştiinţei şi la răspândirea culturii naţionale în toate straturile societăţii, în toate părţile ţării, şi la timpul său îşi va da roadele.[...] Convinşi că corpul didactic trebuie ferit de grijile zilei, am căutat să-i asigurăm existenţa prin salarii convenabile, cari toate s-au pus în vigoare atât pentru învăţătorii de Stat, cât şi pentru cei confesional, cari le-au cerut. Toate organele de control au fost naţionalizate şi reorganizate conform noilor trebuinţe"[52].

Intenţiile şi realizările Consiliului Dirigent în privinţa învăţământului au fost importante, dar ele nu au creat în realitate un învăţământ puternic, şi nici nu-l putea crea, date fiind condiţiile în care a activat. Dintr-un raport asupra învăţământului primar pentru anul şcolar 1922/1923, deci la sfârşitul perioadei de influenţă a legislaţiei Consiliului Dirigent, al revizoratului şcolar judeţean, care analizează starea învăţământului din judeţul Hunedoara, aflăm următoarele: din 17089 copii români, care au fost înscrişi în şcolile primare, au absolvit numai 869. Totalul copiilor români de vârstă şcolară obligaţi să frecventeze şcoala a fost de 21943. Cifrele vorbesc de la sine despre faptul că nu s-a reuşit mare lucru în combaterea analfabetismului. Am prezentat numai situaţia copiilor români, deoarece în Zarand, după cum am arătat numărul cetăţenilor de altă naţionalitate era foarte scăzut, românii fiind majoritari[53].

Mai departe în raport se arată că instrucţia a decurs în mod normal, cu excepţia unor cazuri de boală contagioasă care în unele locuri au împiedicat mersul învăţământului pe o perioadă mai scurtă de timp. Din cauza întârzierii numirii şi transferării învăţătorilor, cursurile regulate au putut începe numai la sfârşitul lunii octombrie. Frecventarea şcolii de către elevi lasă mult de dorit. Cauza este identificată în indiferenţa populaţiei, şi în condiţiile geografice şi climaterice speciale ale judeţului. Comunele sunt răsfirate pe munţi şi văi, iar distanţele dintre ele de câte 4-6 km. Hotarele comunelor nu sunt comasate, nu au păşune comunală, aşa că fiecare locuitor trebuie să-şi folosească copiii la păşunatul vitelor.

Dar nici primăriile comunale nu îşi fac pe deplin datoria când e vorba de executarea legii obligativităţii şcolare. Raportorul îşi manifestă opinia că ar fi de dorit să se ia cele mai severe măsuri faţă de primăriile neglijente. Pedepsele pentru absenţa nemotivată nu mai sunt corespunzătoare timpului[54].

Despre situaţia corpului didactic aflăm din raport că învăţătorii titulari, cu puţine excepţii şi-au făcut treaba conştiincios, dar despre cei suplinitori nu se putea

[52] Olimpiu Boitoş, *op. cit.* p. 93-94.

[53] Cornel Stoica, Ion Frăţilă, Ovidiu Vlad, Nicolae Wardegger, *Din istoria învăţământului hunedorean,* Deva, 1973, p 209-213.

[54] *Ibidem,* p. 212.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

spune același lucru „...ba din contră în cele mai multe locuri ar fi mai bine fără ei, căci pe lângă aceea că nu știu ce au să facă, dar nici nu vreau să lucreze"[55].

Și organizarea sfaturilor școlare, cele menite să se ocupe de latura patrimonială a școlilor, a fost dificilă, deoarece, se spune în raport „...populația nu se îmbulzește a lua o sarcină onorifică de membru în comitetul școlar, atunci când nu primește de nicăieri nici un ban, în schimb i se cere a susține școala"[56].

Cu toate că raportul se referă la situația școlară din județ, concluziile sunt valabile și pentru Țara Zarandului. Se poate observa că în pofida eforturilor și intențiilor bune ale Consiliului Dirigent, situația învățământului nu s-a îmbunătățit considerabil dar schimbările în ceea ce privește limba de predare și implicarea statului în ajutorarea școlilor, mai ales a celor confesionale au fost deosebit de importante și au pregătit terenul pentru unificarea învățământului transilvănean cu cel din celelalte provincii alipite, în 1918, României.

Concluzii. În această perioadă învățământul românesc primar s-a desfășurat atât în școlile statului cât și în școlile confesionale ortodoxe, dar datorită faptului că, comitetele parohiale găseau tot mai puține fonduri pentru întreținerea școlilor și plata învățătorilor, nemulțumirile dascălilor confesionali au devenit din ce în ce mai dese, aceștia migrând spre școlile de stat sau spre alte îndeletniciri mai bănoase.

Dacă până în 1918, biserica ortodoxă a fost singura autoritate care a controlat și sprijinit domeniul învățământului primar în limba română, ducând lupte grele cu statul maghiar pentru păstrarea limbii române în școli și pentru a primii sprijin financiar, după Unire, aceasta primește sprijin de la statul român de data aceasta. Dar autoritatea bisericii intră în declin și până în 1923 lasă aproape de tot domeniul învățământului în grija statului. Pentru Zarand, factorul care a contribuit decisiv, în opinia mea, la declinul autorității bisericii și la desființarea școlilor confesionale ortodoxe a fost sărăcia locuitorilor care au preferat să lase în grija statului finanțarea școlilor.

În ansamblu, învățământul în perioada 1918-1923 nu s-a desfășurat în cele mai bune condiții. Frecvența școlară era în continuare redusă, edificiile școlare în ciuda eforturilor depuse și a legislației în vigoare, erau improprii în mare parte, conflictele de tot felul între cei chemați să desfășoare procesul educativ, preoți, învățători, au afectat tocmai instrucția copiilor. Școlile confesionale pierd teren spre sfârșitul perioadei, datorită faptului că învățătorii, chiar cei care activau în școlile confesionale, erau numiți și retribuiți din ce în ce mai mult de către stat.

O problemă a începuturilor, a fost integrarea învățământului ardelean în ansamblul învățământului României întregite. Exista din partea noului stat un interes deosebit în crearea unui învățământ unitar, organizat în concordanță cu cerințele moderne și cu interesele naționale.

[55] *Ibidem,* p. 213.
[56] *Ibidem,* p. 213.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Sesizând din timp această problemă Ministerul Instrucţiunii a convocat la Bucureşti reprezentanţii învăţământului din toate provinciile pentru a discuta principiile care aveau să stea la baza legii prin care urma să se reformeze şi să se unifice învăţământul românesc. Paşi spre realizarea acestui deziderat au fost desfiinţarea Consiliului Dirigent, şi extinderea legii învăţământului primar din Vechiul Regat şi în Transilvania, pentru anul şcolar 1923/1924. Aceşti paşi au pregătit terenul pentru aplicarea legii ce privea învăţământul primar în toată ţara[57]. La 1 septembrie 1923 s-a decretat unificarea învăţământului, introducându-se peste tot regulamentele şcolare din Vechiul Regat[58].

Începutul procesului de unificare a învăţământului a fost marcat de apariţia *Legii privind învăţământul primar al statului* din 26 iulie1924.

[57] Pavel Roşca, *op. cit.* p. 1031.

[58] Cornel Stoica, ş.a., *op. cit.* p. 208.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

LA SITUATION DE L'ENSEIGNEMENT DU PAYS DE ZARAND DANS LA PERIODE 1918-1923. L'ACTIVITE DU CONSEIL DIRIGENT DE LA TRANSSYLVANIE

Resumé

Le thème que j'ai choisi pour l'article est moins présent dans la sphère de l'intérêt des historiens. Le domaine d'enseignement est ni spectaculaire, ni mystérieux, ni héroïque.

Mais l'enseignement est définitivement un secteur très important de la vie sociale. Surtout l'enseignement primaire, qui est l'objet de cette oeuvre, a une influence déterminante sur la développement des enfants, est la principale modalité par laquelle ils s'adapte à la société et par lequel ils apprennent les principales valeurs spirituelles qui caractérise une certaine communauté. De la modalité dans laquelle il fonctionne ne dépend pas seulement le futur d'un enfant mais le développment général d'une communauté entière. La recherche dans ce domaine peut relever de dates intéressantes concernant les mentalités dans cette période, la situation économique du zone, le degré d'organisation de cette communauté ou concernant le niveau de civilisation attendu.

Le destin de l'enseignement a été très lié avec le destin de l'église. Particuliermenet l'enseignement roumain primaire de la Transylvanie a survécu grâce aux efforts de l'église orthodoxe ou greco-catholique pour le protéger. La plus importante bataille a été soutenue pour garder la langue roumaine comme langue d'enseignement dans les écoles confessionnelles. Cet article regarde seulement les écoles confessionnelles orthodoxes, majoritaires dans le Pays du Zarand (Tara Zarandului).

Après 1918 dans l'enseignement primaire roumain de la Transylvanie il y a des changements majeurs. L'état el l'église redéfinissent leur position concernant le problème de l'enseignement comparatif à la période antérieure.

Dans cette période l'enseignement roumain primaire a eu lieu aussi bien dans les écoles d'état que dans les écoles confessionnelles orthodoxes, mais parce que les comités paroissiales trouvaient peu de fonds pour l'entretien des écoles et les salaires des instituteurs, les mécontentements des chantres sont devenus plus fréquentes ils ont commencé a migrer vers les écoles d'état ou vers d'autres occupations plus productives.

Si jusque á 1918, l'église orthodoxe a été la seule authorité qui contrôlait et soutenait le domaine d'enseignement primaire de langue roumaine, et qui soutenait les luttes difficiles contre l'état Hongrois pour garder la langue roumaine dans les écoles et pour l'aide financière, après l'Union, l'église reçoit de l'aide de la part de l'état Roumaine. Mais l'authorité de l'église faiblit et jusque á 1923 elle laisse presque entièrement le domaine d'enseignement dans la responsabilité de l'état. Pour Zarand, le facteur qui a contribué décisivement, á mon avis, au déclin de l'autorité de l'église et à la suppression des écoles confessionnelles orthodoxes a été la pauvreté des habitants qui ont préféré á laisser á la charge de l'état de financer les écoles.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

DESPRE BIBLIOTECILE SĂTEŞTI ÎN LUMINA UNUI DOCUMENT DIN PERIOADA INTERBELICĂ

Ionela Simona Mircea

În 1940, într-un raport pe care îl înaintează Ministerului Instrucţiunii, inspectorul şcolar Nicolae Nistor îşi începe pledoaria pentru reorganizarea bibliotecilor săteşti insistând asupra rolului cărţii în educaţie, în viaţa popoarelor, prin carte, şcoala prelungindu-se până în cele mai ascunse colţuri ale ţării; pe parcursul raportului, principalul argument, susţinut de altfel printr-o serie de date statistice, este efortul, în această direcţie, a două mari personalităţi ale românilor, Spiru Haret[1] şi Constantin Angelescu[2], vizionari şi, în acelaşi timp, oameni de acţiune care, în timpul deţinerii portofoliului Ministerului Instrucţiunii, printr-o activitate legislativă coerentă au încercat şi, într-o oarecare măsură, au şi reuşit reformarea învăţământului românesc, inclusiv în lumea satului.

Încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX problema educaţiei în mediul sătesc a devenit o problemă complexă care se cerea rezolvată.

În cazul cel mai bun, la sate, şcolile primare îşi desfăşurau activitatea în clădiri închiriate. Însă, de cele mai multe ori copiii şedeau în bojdeuci joase şi umede, fără ferestre şi fără uşi, învăţând câteva slove şi punându-şi în pericol sănătatea. Mai mult, greutăţile traiului îi angrenau de mici în treburile gospodăriei. De aceea şi numărul extrem de mic al ştiutorilor de carte.

Spiru Haret a reuşit să impună reforme adânci şi durabile în învăţământul românesc, trecerea sa pe la Ministerul Instrucţiunii înscriind cea mai importantă pagină din istoria acestuia. Cu o pregătire solidă, cu exactitatea matematicianului şi a fizicianului dublată de un adevărat simţ al realităţii, dar şi de o voinţă şi o putere de muncă cu totul remarcabile, Spiru Haret s-a pus la dispoziţia neamului căruia îi aparţinea devotându-se cu totul şcolii româneşti. A fost cel mai avizat cunoscător al problemelor învăţământului românesc al acelor timpuri ştiind perfect ce are de făcut, în cei 10 ani în care a ocupat departamentul instrucţiunii având răgazul să-şi materializeze ideile veghind la aplicarea lor şi adâncindu-le pe măsura noilor deschideri pe care le-au generat.

Considerat sufletul de necontestat al şcolii româneşti şi omul şcolii[3], de numele lui s-au legat organizarea şcolară cu tendinţe practice, învăţământul agricol

---

[1]A fost ministru al Instrucţiunii Publice între 31 martie 1897-11 aprilie 1899, 14 februarie 1901-22 decembrie 1904, 12 martie 1907-29 decembrie 1910.

[2]A fost ministru al Cultelor şi al Instrucţiunii între 12 decembrie 1918-27 septembrie 1919, ministru al Instrucţiunii Publice între 19 ianuarie 1922-27 martie 1926 şi 22 iunie 1927-3 noiembrie 1928, ministru al Instrucţiunii Publice, Cultelor şi Artelor între 11 noiembrie 1933-3 ianuarie 1934 şi 5 ianuarie 1934-18 noiembrie 1937.

[3]Buluţă 2000, p.134.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

și de meserii la sate, precum și reformarea școlii primare. La îndemnul lui au fost înființate primele biblioteci sătești[4], coruri și școli pentru adulți.

După Haret, mai bine de un deceniu nu se mai produc schimbări notabile în învățământul românesc. Abia după ce Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice a fost preluat de Constantin Angelescu, la 12 decembrie 1918, reforma școlară, în funcție de contextele și cerințele reale ale țării, a devenit din nou prioritară.

Prin aparițiile legislative și activitatea de organizare școlară, Angelescu a oferit un conținut concret orientării date învățământului românesc de către Spiru Haret, de data aceasta vizând România Mare, susținând reformarea învățământului în mediul rural în direcția ridicării nivelului de cultură. Școlii îi revenea responsabilitatea întăririi unității naționale în condițiile în care se impunea omogenizarea culturală și națională a unei societăți care după 1918 a cunoscut reunirea mai multor tipuri de civilizație și cultură moștenite de către Transilvania, Banat, Basarabia și Bucovina. Consolidarea unei țări, a unui neam nu se putea obține decât prin răspândirea culturii în păturile cele mai adânci ale poporului.

Care era calea? Efortul susținut pentru educația continuă a omului, copil sau adult, în școală și prin lectură. De aceea, odată cu ridicarea de școli în lumea satelor, atenție s-a acordat și reorganizării de biblioteci și cultivării gustului pentru lectură.

Drumul n-a fost deloc ușor. Aceasta fiindcă „săteanul nostru n-are pasiunea cetitului, prin urmare învățătorul trebuia să înceapă din școală sădirea acestei pasiuni în sufletul copilului."[5] Țăranul nu cunoștea adevăratul rost al școlii și al cititului, nici nu bănuia adevărurile ce pot fi găsite în cărți, de aici nu doar reticența, ci chiar dezaprobarea când se punea problema frecventării școlii de către copiii săi sau, mai rău, chiar de el.

"Un lucru e sigur, după părerea țăranului: cel care scrie cartea – o fi Neamț, ori cine știe ce nație, căci Român curat, desigur că nu-i – trebuie să umble cu solomonii; căci nu se poate ca un om curat să aibă atâtea fleacuri în capul lui, câte se spun prin cărți. El crede că o carte este productul unei singure minți omenești și anume al acelui care o scrie; unui cărturar îi trăsnește ceva prin cap, într-o bună zi, și se apucă de scris și scrie! El nu știe că au sau n-au cărțile vreo legătură cu viața; el nu știe că în cărți sunt rezultatele gândirii și experienței omenirii întregi. Cărțile, crede el, sunt produsul imaginației personale a autorului ori ale autorilor, însă fără să bănuiască vreo legătură între carte și viața reală. El știe că sunt oameni învățați; dar nu știe în ce-o fi constând învățătura lor.

Și tot după părerea lui, lucrul se explică foarte simplu: cei ce fac cărți, din cauză că n-au nevoie să muncească, nici nu cunosc nevoile vieții – lor le vin bani

[4]Ca început, se înființează un număr de 320 biblioteci populare pe lângă școlile rurale, câte 10 biblioteci în diferite comune din toate cele 32 județe ale țării, biblioteci care au funcționat sub conducerea învățătorilor diriginți. (vezi Buluță 2000, p. 135).

[5]Nicolae Nistor, *Biblioteci sătești*, fond *Documente*, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, cota inv. 3132, p. 7.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

fără muncă – n-au nici un interes să cunoască viaţa, care şi fără asta le dă tot ce le trebuie"[6]. Sărăcia, însă, nu vrea să ştie de cultură.[7]

Mijloacele la care au recurs Haret şi urmaşii săi la Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor pentru valorificarea potenţialului uman au fost foarte diverse, susţinute de o legislaţie mai mult sau mai puţin coerentă[8]: reviste noi[9] care promovau valorile culturale existente prin antrenarea elitei culturale româneşti, construirea de şcoli şi grădiniţe, organizarea de cursuri, cercuri, conferinţe, biblioteci, ansambluri teatrale, coruri, crearea unor structuri care să susţină activitatea şcolară, etc.

În 1897, la iniţiativa lui Spiru Haret, apare revista enciclopedică *Albina*[10], condusă de profesorul Petre Gârboviceanu, revistă în coloanele căreia au fost publicate articole semnate de Rădulescu Motru, Ion Găvănescu, George Adamescu, Grigore Tocilescu, Titu Maiorescu, Ion Clinciu, Spiridon Popescu, Theodor Dimitrie Speranţia, Petre Dulfu, Vasile Borgovan, George. Coşbuc, Ion Adam.

Încă din primul număr, apărut la 5 octombrie 1897, comitetul de conducere şi-a anunţat obiectivul conform căruia :"Cititorii noştri - săteni, preoţi, învăţători, orăşeni - vor fi în curent cu întreaga mişcare actuală a ideilor din lumea civilizată, cu evenimentele politice din ţara noastră şi din ţări străine, vor cunoaşte pe scriitorii noştri de frunte cei vechi şi cei de azi, îşi vor reaminti de bărbaţii mari ai trecutului, vor afla indicaţiuni practice de tot felul, vor fi puşi în curent despre întreaga viaţă a poporului român, nu numai a celui din regat, dar şi a acelor grupări cari sunt în afară de regat.

Nu urmărim să dărâmăm nimic, ci dimpotrivă, să clădim; nu avem ţintă să lucrăm pentru vreun partid sau grup politic, ci pentru ţară, pentru neamul românesc; nu vrem să ne duşmănim cu nimeni, nu facem zavistie, ci căutăm să împăcăm, să înfrăţim pe toţi, cu orice fel de idei politice, de orice treaptă socială, întru a tot mântuitoarea dragoste de patrie.

Cu inimă curată, fără ură, fără vreo preocupare de vreun interes personal, cu singura ambiţie de a face bine, intrăm în această luptă sfântă, repetând vorbele poetului Mureşianu:< români din patru unghiuri, uniţi-vă în cuget, uniţi-vă în simţiri!>"[11].

---

[6]Popescu 1911, p. 44.

[7]Ibidem, p. 143.

[8]*Legea asupra învăţământului secundar şi superior* din 23 martie 1898, *Legea asupra învăţământului profesional* din 31 martie 1899, cu modificări în 1901, 1903, 1908, 1909, *Legea pentru înfiinţarea Casei de economie, credit şi ajutor a corpului didactic* din 31 ianuarie 1903, *Legea pentru şcolile normale de menaj* din 13 februarie 1908, *Legea pentru instrucţiunea militară în şcoli* din 24 martie 1909, *Legea Istrate* din 1910, *Legea Arion* din 1911-1912, *Legea pentru învăţământul primar al statului şi învăţământul primar normal* din 24 iulie 1924, *Legea asupra învăţământului particular* din 22 decembrie 1925, *Legea pentru învăţământul secundar* din 15 mai 1928, etc.

[9]*Albina*, *Convorbiri didactice*, *Învăţământul primar*, *Noua revistă pedagogică*, *Şcoala românească*, din 1895 *Gazeta matematică*, etc.

[10]Răduică 1995, p. 24.

[11]Nicolae Nistor, *Biblioteci săteşti*, fond *Documente*, Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, cota inv. 3132, p. 2.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Faptul că revista a fost foarte bine primită este dovedit de numărul mare de abonaţi care, în decurs de un an, a ajuns la 11000, o cifră record pentru vremurile acelea. În paginile revistei au fost publicate proverbe ale românilor, strânse cu trudă de preoţi şi învăţători, proverbe care, ulterior, au dat contur operei lui Iuliu Zane, *Proverbele românilor*. Tot cu sprijinul învăţătorilor şi al preoţilor, Ion Bianu a colectat un număr apreciabil de cărţi vechi, apărute între anii 1508-1830, pe baza acestora fiind realizată *Bibliografia românească veche*.

Treptat *Albina* a devenit purtătoarea ideilor cărturarilor din lumea satelor. Mai mult, *Albina* a început o propagandă sistematică pentru organizarea bibliotecilor populare, în fiecare număr fiind publicate apeluri ale învăţătorilor îndreptate către *Casele de editură* şi către toţi „bunii români" pentru donaţii pe seama bibliotecilor săteşti. Aceasta după ce, din iniţiativa ministrului Instrucţiunii Publice, în 1898 s-a luat hotărârea înfiinţării a 320 de biblioteci populare pe lângă şcolile rurale.

Conştient că o bibliotecă publică nu se poate crea numai pe cale filantropică, Spiru Haret l-a însărcinat pe profesorul Anghel Dumitrescu să întocmească o listă de cărţi potrivite pentru săteni, urmând ca ministerul să înfiinţeze, an de an, biblioteci-tip pe lângă şcolile primare de pe întreg cuprinsul ţării.

În *Monitorul Oficial* nr. 237 din 25 ianuarie 1898 a apărut lista cărţilor recomandate pentru bibliotecile rurale, listă care cuprinde 38 de volume de literatură, istorie, economie, igienă[12]. Fiind destinate educaţiei, cărţile au fost alese pe considerente de ordin psihologic, pentru a atrage şi nu a îndepărta cititorii cu instrucţie minimă. Scopul final era civilizarea prin carte şi stimularea interesului intelectual chiar şi în lumea satului.

Din acest moment în *Albina* se subliniază că : „Stă în mâna învăţătorilor ca această măsură atât de binefăcătoare să devie rodnică sau nefolositoare. În primul rând cată să se deştepte gustul sătenilor pentru citit, mai cu seamă în lunile de iarnă, când treburile câmpului sunt foarte puţine e timpul ca locuitorii să fie adunaţi şi să li se citească şi să li se explice cele citite, îndemnând pe cei ştiutori de carte să citească, iar pe cei ce au copii în clasele a IV-a şi a V-a să pună copiii să le citească.

Nu cred nefolositor chiar instituirea de către minister a unor şezători populare în lunile decembrie, ianuarie şi februarie, în cari, sub supravegherea preoţilor, a învăţătorilor şi a primarilor, locuitorii să fie adunaţi şi puşi, ei şi copiii

[12]E vorba de lucrări semnate de Vasile Alecsandri (*Teatru, Poezii, Fântâna Blanduziei, Ovidiu*), Grigore Alexandrescu (*Poezii*), Nicolae Bălcescu (*Istoria lui Mihai Viteazul*), Ion Heliade Rădulescu (*Excerpte*), Nicolae Filimon (*Ciocoii vechi şi noi*), Bogdan Petriceicu Haşdeu (*Ion Vodă cel Cumplit, Răzvan şi Vidra*), Costache Negruzzi (*Opere*), Ioan Slavici (*Nuvele*), Alexandru Xenopol (*Istoria românilor*), Nicolae Gane (*Nuvele*), Vasile Urechia (*Legende române*), Ion Ghica (*Scrisori către Alecsandri, Convorbiri economice*), Huxley (*Cele dintâi noţiuni asupra ştiinţelor*), Dr. Felix (Elemente de igienă), Ion Ştefan Furtună (Noţiuni de economia vitelor), etc.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

lor, să citească bucăţi din istoria patriei, poveţe asupra îngrăşării şi cultivării mai sistematice a pământului, sfaturi asupra creşterii vitelor, albinăritului, pomiculturii şi altele.

Avem încrederea că, cărarea deschisă de domnul Haret, spre cultura poporului român, va deveni în scurtă vreme un drum larg şi bătut, pe cari vor merge de la opincă şi până la vlădică, toţi acei cu dor de mărirea şi tăria neamului nostru; iar cele două inovaţiuni, cantinele şi bibliotecile rurale, vor ajunge în curând izvoare de dragoste pentru şcoală şi iubire pentru bine, frumos, adevăr"[13].

Apar şi opinii potrivit cărora era necesară mai întâi trezirea gustului ţăranului pentru citit, a curiozităţii acestuia de a răsfoi o carte. E importantă crearea de biblioteci pe lângă şcolile săteşti cu intenţia de a oferi potenţialilor cititori informaţii utile, practice, care să le permită descoperirea de soluţii noi de rezolvare a problemelor inerente într-o gospodărie, obiectivul fiind, aşadar, unul pur pragmatic, dar şi mai important este a se găsi căile care să ducă la trezirea dorinţei omului de la ţară de a intra într-o bibliotecă pentru a citi animat de gândul de a se desăvârşi ca om[14].

Învăţătorului îi revenea sarcina cea mai grea în acest sens. În primul rând învăţătorul trebuia să se apropie de ţăran, să-i câştige simpatia, să se încadreze în lumea satului cu răbdare, indiferent dacă era localnic sau venit din altă parte, îndeplinindu-şi astfel rostul de a-l atrage pe ţăran spre carte, de a-l transforma în cititor, de a-i deschide gustul pentru citit şi apoi de a-l învăţa ce să citească şi cum să citească întreţinând discuţii pe marginea celor citite, antrenându-l, în acest fel, în a-şi dezvolta capacitatea de a face conexiuni, de a înţelege corect informaţiile dobândite.

Pe umărul învăţătorului se afla şi sarcina procurării cărţilor „bune", pentru că, aşa cum sublinia Nicolae Nistor în raport[15], cărţile existente în puţinele biblioteci săteşti[16] care rezistaseră timpului nu erau toate potrivite mentalităţii ţăranului[17]. Învăţătorul pasionat de carte, cu o bibliotecă personală pe care încearcă să şi-o îmbogăţească, interesat de viaţa comunităţii, capabil să strângă în jurul lui

[13]Nicolae Nistor, *Biblioteci săteşti*, fond *Documente*, Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, cota inv. 3132, p. 5.

[14]Învăţătorul Nicolae Nicolaescu devenit, după realizarea Marii Uniri, subredactor al Casei Şcoalelor, insistă pe această idee.

[15]Nicolae Nistor, *Biblioteci săteşti*, fond *Documente*, Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, cota inv. 3132, p. 8.

[16]Cuprindeau pe rafturi şi în inventare aproximativ 120-150 de volume.

[17]Shakespeare, *Otello, Romeo şi Julieta, Machbeth*; *Analele* lui Cornelius Tacitus; Ibsen, *Heda Gabler, Femeia mării, Rosmerholm;* Aristofan, Norii; Popa-Liseanu, *Corespondenţa lui Pliniu cu împăratul Traian, Cetăţi şi oraşe greco-romaneş* Horaţiu, *Satire şi scrisori*; Mihail Sorbul, *Prăpastia*; Eutropius, *Istoria romană;* Emil Boureanu, *Sufletul ruinelor;* Gheorghe Murnu, *Din comoara înţelepciunii antice;* abecedare turceşti; bugetul ţării în versiune franceză şi engleză cu expunerea de motive, aşa cum a fost prezentat în cameră, etc.(conform *Raportului,* pentru judeţul Turda, în anul 1940)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

nu numai elevii ci şi pe părinţii acestora şi să se transforme într-un ferment pentru întreaga comunitate, într-o făclie care să încălzească şi să lumineze, a fost pilonul pe care s-a sprijinit Haret în ofensiva de reformare a vieţii cultural-educative la sate.

În „ofensiva culturală" iniţiată ceva mai târziu, în lumea satului, de către Constantin Angelescu, s-a urmărit sprijinirea învăţătorului de editura *Casei Şcoalelor* prin editarea şi difuzarea de cărţi, foi volante sau broşuri de 8-10 pagini, scrise cu tipar mare şi cuprinzând bucăţi alese din scriitorii clasici români, care să trezească interesul ţăranului, şi nu doar a unor cărţi care să rămână cu foile netăiate în biblioteci săteşti frumos aranjate.

Munca de învăţător trebuia însoţită de munca de bibliotecar şi într-un caz şi-n celălalt profesionalismul presupunând în primul rând calităţile nu atât ale tehnicianului, cât mai ales ale unui propagandist insinuant al cărţii.

Din 1927 fiecare centru cultural ar fi trebuit să primească şi o bibliotecă înzestrată de *Casa Şcoalelor* şi „pusă la dispoziţia cititorilor în orice zi de lucru şi în orice zi de sărbătoare în orele de după amiază", intenţionându-se amenajarea şi a unei săli de lectură înzestrată cu dulapuri pentru cărţi, mese, scaune şi rechizite pentru cititori. Deşi prin decizia Ministerului Instrucţiunii s-a stabilit înfiinţarea, în cadrul fiecărui centru cultural, inclusiv a unui cinematograf, datorită deselor schimbări politice în cadrul guvernului, totul a rămas la nivel de iniţiativă. Ca urmare, bibliotecile populare au continuat să rămână o anexă a bibliotecilor şcolare, iar învăţătorul a continuat să fie principalul element modelator al sufletului ţăranului.

În 1932, când în fruntea Ministerului Instrucţiunii Publice s-a aflat Nicolae Iorga, s-a redactat cea dintâi *Lege de organizare a bibliotecilor săteşti şi oräşeneşti*, trecute toate în grija Ministerului de Interne. Bibliotecarului îi revenea, în primul rând, sarcina de a redresa bibliotecile părăsite. Conform *Programului de lucru pentru acţiunea culturală*, publicat de minister în 1933, biblioteca urma să fie întreţinută printr-un fond alimentat dintr-o cotă provenită din taxa pe spectacole, la care se adăugau cotizaţiile cercului de lectură, 1% din totalul impozitelor comunale şi judeţene, din abonamentele la spectacole şi exploatarea sălilor anexe, din donaţii şi alte subvenţii. Legea prevedea ca biblioteca comunală să beneficieze şi de veniturile a trei hectare de teren agricol. Biblioteca urma să aibă două secţii, una de copii şi una pentru adulţi . Biblioteca trebuia deservită de bibliotecari şi arhivari cu licenţa luată şi cu studii speciale.

În primăvara anului 1933 au fost organizate cele dintâi cursuri pentru bibliotecari, numărul cursanţilor ajungând la 250 de persoane, în majoritate învăţători; în următorii ani aceste cursuri n-au mai fost organizate datorită unui buget auster.

Abia peste şase ani, prin *Legea învăţământului* din 1939 a fost prevăzută organizarea, din nou, a unor cursuri speciale, numite şcoli superioare ţărăneşti, scopul fiind acela de a se pregăti gospodari model şi ţărani luminaţi

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

A fost elaborat şi un catalog[18] care cuprindea publicaţiile (cărţi, reviste, broşuri etc) ce puteau fi folosite în bibliotecile şcolare şi populare. Urmărindu-se dezvoltarea unui învăţământ practic, care să asigure elevilor dobândirea de cunoştinţe, dar mai ales a unor deprinderi atât de necesare în viaţă, în numărul 2 al revistei *Şcoala românească* a apărut o bibliografie cu broşurile recomandate de minister pentru cursul primar superior, broşuri alcătuite pe activităţi şi probleme[19]. Aceste broşuri, foarte ieftine, urmau să devină şi nucleul bibliotecilor personale ale elevilor. Dacă broşurile s-au bucurat de interes în rândurile elevilor din ciclul primar superior[20], în rândurile sătenilor, rezultatul editării acestor broşuri într-o colecţie a *Cunoştinţelor folositoare* nu a fost, însă, pe măsura aşteptărilor.

Pentru rezolvarea problemelor cultural-educative din lumea satului, *Fundaţiile regale* s-au implicat, la rândul lor acordând sprijin căminelor culturale în jurul cărora erau grupaţi cărturarii comunelor: învăţător, preot, medic, silvicultor, agronom. Pe întreg cuprinsul ţării, până-n 1940 s-au înfiinţat peste 1500 de cămine culturale[21], cu tot atâtea biblioteci şi săli de lectură.

Tot în slujba luminării ţăranului, în Transilvania, încă de la înfiinţare, activa *Asociaţia pentru literatura şi cultura poporului român,* asociaţie care a reuşit să facă din şcoală şi biserică cele două aşezăminte de temelie ale satului. Sub egida *Astrei*[22] au luat fiinţă biblioteci, au fost organizate şezători, conferinţe, cursuri pentru tineri şi adulţi, spectacole corale sau cu piese de teatru puse în scenă de profesionişti şi amatori, cultivându-se astfel cu răbdare apetitul ţăranului pentru citit, pentru o viaţă culturală. În 1899 *Asociaţia pentru literatura şi cultura poporului român* şi-a definitivat *Regulamentul pentru înfiinţarea şi administrarea bibliotecilor poporane* ale asociaţiunii, rolul ei în educaţia maselor din Transilvania fiind de prim rang până la Marea Unire, în perioada interbelică concentrându-şi eforturile mai ales în direcţia sprijinirii şi evoluţiei bibliotecilor din Basarabia.

Sub influenţa *Astrei,* treptat, ţăranii au prins gustul cititului şi au început să-şi organizeze propriile biblioteci[23]. Predominante în aceste biblioteci personale sunt cărţile bisericeşti (*Biblia, Psaltirea, Paraclisul* şi *Acatistul Maicii Domnului, Ceaslovul, Apostolul, Propovedanii,* alte cărţi de rugăciuni, cântece bisericeşti), dar apar şi cărţi de istorie (*Alexandru Macedon, Pintea Viteazul, Răscoala ţăranilor din Transilvania* scrisă de Ioan Lupaş, *Iancu Jianu* scrisă de Dumitru Popescu,

[18]Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii Publice nr. 1, ianuarie, 1939.

[19]Erau abordate problemele referitoare la cultura cerealelor, a legumelor, a pomilor fructiferi, la creşterea vitelor şi a păsărilor, la stupărit, la organizarea de miniferme pe lângă şcoli, etc.

[20]În judeţul Alba, în anul 1933 elevii cursului superior au comandat 10000 de broşuri.

[21]Nicolae Nistor, *Biblioteci săteşti,* fond *Documente,* Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, cota inv. 3132, p. 14.

[22]Primul catalog al *Bibliotecii Asociaţiei transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român* a fost întocmit de N. Petra Petrescu, în 1882 (vezi Buluţă 2000, p. 110).

[23]Vezi Anexa I

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Istoria românilor pentru poporul românesc scrisă de Nicolae Iorga, *Ecateriuna I Împărăteasa Rusiei, Istoria evului mediu şi modern* scrisă de Natalia Filipescu, etc), broşuri (*Grădina de legume, Albinăritul, Călăuza crescătorilor de animale, Îngrăşarea vitelor, Bălegarul de grajd, Noţiuni de higienă, Plantele de nutreţ, Cartea bunului gospodar, Cum să trăim, Sfaturi către mame*, etc), cărţi de literatură (*Poezii*, şi *Proză literară* de Mihai Eminescu, *Fabule* de Grigore Alexandrescu, *Schiţe şi povestiri* de Ion Agârbiceanu, *Proverbe* de Anton Pan, *Amintiri din copilărie* de Ion Creangă, *Balade şi Idile* de George Coşbuc, *Răscoala* de Liviu Rebreanu, *Cântece de dragoste* de Sebastian Bornemisa, *Chiuituri de la joc* de Sebastian Bornemisa, *Taifasuri cu Moş Gheorghe* de Spiridon Popescu, *Jidovul rătăcitor* de Eugene Sue, etc), reviste (*Flamuri, Tinereţe, Şoimii, Ogorul românesc, Europa Nouă, Cosânzeana, Spicuiri economice, Ţara noastră*, etc), ziare (*Tribuna* din Braşov, *Foaia noastră* din Timişoara, *Universul, Foaia poporului, Poporul*, etc), calendare.

La o simplă analiză se poate observa că oferta de carte destul de bogată a răspuns gustului variat al ţăranului. Sunt cărţi editate de *Cartea Românească* sub genericul *Pagini alese din scriitori români, Cartea satului* editată de *Fundaţiile Regale*, publicaţiile *Casei Şcoalelor*, ale *Astrei* de la Sibiu, *Biblioteca de popularizare <Cartea noastră>* apărută la editura lui Remus Cioflec, *Biblioteca Teatrală* a lui Ciurcu din Braşov, *Biblioteca pentru toţi* etc.

La acestea se adaugă mulţimea cataloagelor tipărite chiar de către Ministerul Culturii Naţionale în 1933, 1939, 1943 cu scopul de a servi drept îndrumător tuturora[24].

Totuşi, nu peste tot şi nu întotdeauna învăţătorul satului a reuşit să trezească dragostea de carte a ţăranului. Aceasta şi datorită instabilităţii pe post a dascălului, mişcarea corpului didactic – detaşare, schimb de funcţionare, schimbare de post, utilizare, fixare – realizându-se cu mare uşurinţă. Această lipsă de continuitate de multe ori avea ca şi consecinţă pierderea zestrei şi deteriorarea localurilor şcolilor, dar mai ales imposibilitatea creării unei legături între sat şi intelectualitatea satului. Lipsa unei susţineri financiare pentru achiziţionarea de carte şi îmbogăţirea continuă a patrimoniului bibliotecii a reprezentat de asemenea o problemă dificil de soluţionat. La aceasta se adăugau carenţele sistemului de informare şi mai ales de difuzare a cărţii.

În ciuda acestor stări de lucruri s-a conştientizat că o societate, indiferent dacă e bogată sau săracă, are nevoie de carte, de bibliotecă, iar rezultatele obţinute, deşi încă puţine dar promiţătoare, dovedeau acest lucru. Lectura, prin circulaţia ideilor, asigura schimbările de mentalitate şi, ulterior, schimbări sociale tot mai

[24]Au fost editate cataloagele cu oferta de carte a diferitelor edituri ale timpului (*Astra, Asociaţiunii* – Sibiu, *Casa Şcoalelor, Cartea Românească, Tipografia Remus Cioflec, Fundaţiile Regale Regele Mihai, Socec, Universul, Monitorul Oficial, Cugetarea, Bucur Ciobanul, Tipografia Vremea, Cultura, Dâmboviţa, Cugetarea* – Bucureşti, *Viaţa Românească, Liga Culturală*, – Iaşi, *Transilvania* – Piteşti).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

evidente, de aceea şi efortul elitei româneşti în direcţia organizării de biblioteci la sate, lucru subliniat de Nicolae Nistor în raportul pe care, în 1940, l-a înaintat Ministerului Instrucţiunii, prezentând în cuprinsul raportului inclusiv inventarul de carte din câteva biblioteci săteşti dar şi colecţiile de carte ale unor ţărani cărturari[25] ca pledoarie pentru importanţa reorganizării acestora.

Abrevieri bibliografice

Buluţă 2000 - Gheorghe Buluţă, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*, Bucureşti, 2000.

Răduică 1995 - Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicţionarul presei româneşti*, Bucureşti, 1995.

Popescu 1911 - Spiridon Popescu, *Contribuţiune la munca pentru ridicarea poporului. Scrisori către învăţători, preoţi şi către cei ce vor să-şi cunoască neamul*, Sibiu, 1911.

Nistor 1940 - Nicolae Nistor, *Biblioteci săteşti*, fond *Documente*, Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, cota inv. 3132.

ANEXA I:
IBLIOTECI PERSONALE DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

1. Biblioteca lui **Iosif Ilie,** Zlatna-Alba Iulia, **71 ani,** 285 volume
   Pravila bisericească editată de Academia Română
   Biblia de Buzău (cu litere chirilice)
   Sfânta Scriptură (ediţia britanică)
   Noul Testament
   Triodul
   Psaltirea Mitropolitului Meţianu
   Octoihul mic
   Ceaslovul (cu litere chirilice)
   Leon Tolstoi, *Există Dumnezeu?*
   Leon Tolstoi, *În ce condstă credinţa mea*
   Nicolae Brânzău, *Calea vieţii*
   C.T.Russel, *Creerea lumii*
   Aurelian Tăutul, *Viaţa Sfintei Paraschiva*
   Aurelian Tăutul, *Viaţa Sfântului Prooroc Ioan*
   Aurelian Tăutul, *Viaţa Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel*
   Aurelian Tăutul, *Viaţa şi minunile Sfântului Gheorghe*

[25]Vezi Anexa I, Nicolae Nistor, *Biblioteci săteşti*, fond *Documente*, Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, cota inv. 3132, p. 19-29.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Aurelian Tăutul, *Viața Sfântului Grigore*
Aurelian Tăutul, *Viața Sfinților Constantin și Elena*
Aurelian Tăutul, *Viața Sfântului Ion de Suceava*
dr. Ion Lupaș, *Despre pocăință*
Iuliu Maior, *Bolșevicii și biserica*
Policarp Morușca, *Cuvântul lui Dumnezeu și sufletul omului*
Ioan Mihălcescu, *Explicarea Sfintei Liturghii*
Gheorghe Chelariu, *Istoria naturală*
Gheorghe Chelariu, *Curs practic de botanică și zoologie*
Ioan Georgescu, *Curs de economie*
Alexandru Popa, Albinăritul]
Ioan Bădărău, Albinele
Nicolae Bogdan, *Gramatica limbii române*
Rubin Patiția, *Țara Țopilor*
Alexandru Lupeanu, *De vorbă cu sătenii*
Petre Dulfu, *Foloasele învățăturii*
Alexandru Odobescu, *Moții și Curcanii*
Mihai Eminescu, *Poezii*
Mihai Eminescu, *Proză literară*
Iustin Ilieșiu, *Florile Ardealului*
Ion Barac, *O mie și una de nopți*
Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*
Anton Pan, *O șezătoare la țară*
Mihail Sadoveanu, *Esopia*
Grigore Alexandrescu, *Fabule*
Nicolae Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*
Natalia Filipescu, *Istoria evului mediu și modern*
Sebastian Bornemisa, *Cântece de dragoste*
Sebastian Bornemisa, *Chiuituri de la joc*
46 broșuri din colecția *Pagini alese din scriitori români*
38 broșuri din colecția *Astrei*
calendare

2. Biblioteca lui **Achim Todorescu** Feneș-Alba, **72 ani**, 4 clase primare, 16 copii
Ion Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania*
Ion Ghișa, *Luptele românilor cu bolșevicii în Siberia, 1918-1920*
Avram Crăciun, *Al cui e Ardealul*
dr. Ion Bordeianu, *Cum se ajută între ele animalele*
dr. Ciuhandu, *Cei ce strică sufletul poporului românesc*
dr. Laugier, *Noțiuni de higienă*
Ion Agârbiceanu, *Păcatele noastre*
Emil Gârleanu, *Ochiul lui Turculeț*
Ion Simionescu, *Cărbunii de pământ*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Anton Marcu, *Dragostea miresei*
-este abonat la revista Ogorul românesc şi la ziarul Tribuna din Braşov

3. Biblioteca lui **Gligor Jorj,** Pătrânjeni-Alba, **60 ani**, 4 clase primare, 7 copii
Psaltirea (ediţia Sfântului Sinod din 1910)
Ilarion Puşcariu, *Istoria Biblică*
Gromofnic, 1916
Ion Popescu, *A doua carte de cetire şi învăţătură*, Sibiu, 1886
Foaia noastră, ziar săptămânal apărut la Timişoara

4. Biblioteca lui **Toma Dubaş,** Feneş-Alba, **50 ani**, 4 clase primare
Rânduiala Sfintei Liturghii, carte de rugăciuni
Izvorul vieţii, carte de rugăciuni
Legea şi statutul pentru organizarea Bisericei Ortodoxe Române
Codul penal maghiar, 1878
Alexandru Macedon
Buletinul Justiţiei, număr izolat
dr. Comăniţă, *Liberaţi-vă de sclavia fumatului*
Calendarul gazetei *Foaia noastră* din Timişoara şi al Asociaţiunii din Sibiu
Pentru Ţară şi Neam, broşura Astrei pentru împrumutul de război

5. Biblioteca lui **Ştefan Duşe,** Pătrânjeni-Alba, **41 ani**, 6 clase primare
Biblia (ediţie britanică)
Mihail Sadoveanu, *Măria Sa Puiul Pădurii*
Plantele de nutreţ, Ministerul agriculturii
Petre Ispirescu, *Basmele românilor*
Ion Simionescu, Oraşe din România
Vasile Onişor, *Istoria dreptului român*
Spiru Haret, *Curs de trigonometrie*
Lia Hârsu, *Aventurile echipajului Dox* (5 broşuri)
Anuarul Şcolii Politehnice din Timişoara, anul 1923-1924

6. Biblioteca lui **Ion C. Mailat**, Dejani-Făgăraş, **33 ani**
Tâlcuirea Sfintei Liturghii
Ion Lupaş, *Spice în istoria Bisericească*
Aurel Nuţiu, *Călăuza crescătorilor de animale*
Nicolae Filip, *Creşterea vitelor*
Ion. F. Negruţiu, *Nutreţul măestrit*
Sfaturi către mame
Eugen Lovinescu, *Crinul*
Lia Hârsu, *Aventurile submarinului Dox* (10 volume)
George Cerna, *Flori siberiene*
George Cerna, *Doine de jale*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Octavian Goga, *Două morminte*
Carmen Sylva, *Poezii*
Costache Negruzzi, *Cârlanii*
Ion Lupaş, *Viaţa unei mame credincioase*
Horia Petra Petrescu, *Să luăm aminte*
Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*
Constantin Chiriţescu, *Războiul Mondial*
Eliza Marian, *Ce povesteşte bunica*
dr. Muntean, *Tuberculoza*
dr. Gutterman, *Se pot vindeca bolile de plămâni?*

7. Biblioteca lui **Simion Roşca,** Orlat-Sibiu
Dumitru Popescu, *Iancu Jianu*
Ion Creangă, *Opere complete*
Ion Adam, *Poveşti*
Mihail Sadoveanu, *Baltagul*
Vasile Alecsandri, *Povestea unui galbăn*
Vasile Alecsandri, *Buchetiera din Florenţa*
Octavian Goga, *Poezii*
Octavian Goga, *O seamă de cuvinte*
Petre Belu, *Cazul doamnei Predescu*
George Tutoveanu, *Poezii alese*
Alexandru Gheorghiu, *Pe urmele bolşevicilor*
Rădulescu Niger, *Domniţa Viorica*
Jean Barc, *Datorii uitate*
Rădulescu Codin, *Comorile poporului*
Agatha Bârsescu, *Memorii*
Liviu Rebreanu, *Crăişorul*
Emil Gârleanu, *Cea dintâi durere*
Alexandru Ciura, *Ardealul*
Ioan Pop Reteganul, *Povestiri*
Victor Anestin, *Viaţa anecdotică*
Ion Agârbiceanu, *Stana*
inginer Spinei, *Omizile*
inginer Spinei, *Îngrijirea ţarinei*
inginer Spinei, *Îngrijirea găinilor*
inginer Spinei, *Îngrijirea porcilor*
Viţa de vie, biblioteca cunoştinţelor folositoare

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ABOUT THE LIBRARIES OF THE VILLAGES IN LIGHT OF A DOCUMENT FROM THE INTERWAR PERIOD

Abstract

In 1940, in a report that is forwarded to the Instruction Ministry, school inspector Nicolae Nistor begins his speech for reorganization of the village libraries insisting over the role of book in education.

Throughout the report, his main argument, sustained by a series of statistical data, is the effort, in this direction, of two leading personalities of the Romanians, Spiru Haret and Constantin Angelescu, visionaries and at the same time men of action who, while leading the Minstry of Instruction, tried by a coherent legislative activity, and to a certain extent, they succeeded also the reformation of Romanian education, including in the world of village. The results of the efforts are proven by the establishment of village libraries, the organization of some courses of specialization with the purpose of training some good librarians recruited in most of the cases from among schoolmasters, the arousing of interest for reading in the world of the village, peasants who were able to read creating their own libraries. (traducere: Adina Goşa)

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERAŢII PRIVIND REALIZATORII SERIEI CINEMATOGRAFICE „LICEENII"

Cornel Crăciun

Adolescenţa constituie vârsta biologică şi mentală ideală, în care totul pare posibil iar grijile sunt lăsate doar în seama adulţilor. Investigarea formidabilului izvor de energie care dormitează încă în tinerii situaţi pe toate meridianele mapamondului, speranţele şi tensiunile (de cele mai multe ori artificiale) ce însoţesc fiinţa umană în fascinantul şi irepetabilul traseu individual spre maturizare, primii fiori ai iubirii şi dureroasele trădări ce modifică tabla de valori personală constituie tot atâtea subiecte ale unor necesare luări de atitudine artistică din care nu puteau lipsi tocmai slujitorii fideli ai cinematografului.

Analiza stărilor de spirit prin care trec protagoniştii unor texte literare sau ai scenariilor transpuse filmic se complică atunci când este vorba despre raportarea la activitatea şcolară pe care o desfăşoară adolescenţii în procesul instructiv-educativ, având în vedere relaţiile acestora cu familiile de proveniență, implicarea efectivă în viaţa socială şi asumarea de responsabilităţi care au menirea să definitiveze profilul viitorului cetăţean.

În cazul concret al cinematografiei româneşti, putem detecta prezenţa unui interes constant pentru cercetarea celor patru stadii ale şcolarităţii: primară, gimnazială, liceală şi universitară, cu un accent deosebit pe descifrarea resorturilor intime ale nivelelor corespunzătoare adolescenţei. Copilăria, căreia i se potrivesc primele două stadii ale şcolarităţii, a făcut obiectul unor texte literare remarcabile ce au fost ecranizate cu succes. În prima ipostază, cea a învăţământului primar, se cuvine citat exemplul nemuritoarelor „Amintiri din copilărie" datorate lui Ion Creangă. Filmul de autor realizat de către Elisabeta Bostan[1] reface copilăria cea veselă şi lipsită de griji a scriitorului, rememorând cele mai fericite momente autobiografice ale acestuia printre care se situează – la loc de cinste – şi episodul şcolarităţii („*Calul bălan*"). Segmentul de extract gimnazial îşi află concretizarea în naraţiunea aventurilor trăite de către personajele ce dau consistenţă ciclului „Cireşarii", de Constantin Chiriţă. Colegi de clasă într-un orăşel de provincie, cei şase „*cavaleri ai florii de cireş*", cărora li se alătură şi mezinul grupului Tic, trec printr-o suită de întâmplări pe durata vacanţelor de iarnă şi vară care le fortifică caracterul în vederea pătrunderii în stadiul adolescentin al liceului. Atât serialul de

[1] A constituit debutul regizoarei în producţia de lung metraj şi s-a bucurat de aprecieri pozitive atât din perspectivă financiară (peste 5 milioane de spectatori, de la premiera din 13 decembrie 1965 şi până în anul 2003), cât şi din aceea calitativă, fiind recompensat cu Marele Premiu „*Siette Villa – Osos Asturianos*" şi cu premiul special al juriului la Gijon (Spania) în 1965. Din distribuţia peliculei se cuvin menţionaţi actorii: Ştefan CIOBOTĂRAŞU (Ion Creangă), Emanoil PETRUŢ (Ştefan a Petrei), Eliza PETRĂCHESCU (Mătuşa Mărioara), Mircea CONSTANTINESCU (Moşul din căruţă), Zoe ANGHEL STANCA (Mătuşa Măriuca) şi copilul Ion BOCANCEA (Nică a lui Ştefan a Petrei).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

televiziune[2] din anul 1973, cât şi seria celor trei filme realizate de către regizorul Adrian Petringenaru[3] pe durata anilor '80 beneficiază de preţioasa colaborare scenaristică a romancierului citat.

Adolescenţa se referă la stadiul de evoluţie liceală şi se prelungeşte prin raportarea la învăţământul universitar. Dacă în prima situaţie din acest modul educaţional, care ne interesează prioritar având în vedere titulatura prezentei lucrări, avem de-a face cu câteva precedente ale seriei cinematografice „Liceenii" asupra cărora vom insista în cele ce urmează, în privinţa vieţii de student exemplele sunt mult mai numeroase şi mai incitante.[4] „Declaraţie de dragoste" (1985), prima peliculă ce face introducerea în universul atât de particular al seriei cinematografice puse în discuţie, a fost devansată de trei filme ce abordează acelaşi spaţiu temporal din perspective cvasidiferite.

„Pădurea nebună" (1982) fructifică datele personale ale prozei lui Zaharia Stancu ce au în prim-plan traiectoria ascendentă a personajului-prototip denumit Darie.[5] Regizat de Nicolae Corjos, aflat la a treia experienţă în domeniu,[6] filmul se impune prin consistenţa scenariului şi prin prestaţiile actoriceşti ale lui Florin Zamfirescu (Darie), Horaţiu Mălăele (Filipache), Valeria Sitaru (Valentina) şi Catrinel Dumitrescu (Despa). În ordine strict cronologică urmează un film-anchetă, *„Prea cald pentru luna mai"* (1983), care expune un caz-limită ce putea avea repercursiuni drastice pentru premiantul clasei a XII-a. Petre Sălcudeanu (scenariu) şi Maria Callas-Dinescu (regia) rezolvă cu brio o situaţie aproape neverosimilă, în care sunt implicate forţele de ordine, şcoala şi familiile elevilor implicaţi în accidentul petrecut la petrecerea sfârşitului de liceu. Povestea de dragoste dintre colegii de clasă Matei (personaj interpretat de Adrian Păduraru) şi Andra (Marina Procopie) devine mai profundă ca urmare a obstacolului pe care-l are de trecut şi

---

[2] Compus din zece episoade, serialul regizat de către Andrei Blaier a fost difuzat de televiziunea naţională în perioada 14.08.1974 - 03.09.1974. În rolurile copiilor au evoluat: Alexandru BOROŞ (Tic), Irina BĂRBAT (Maria), Carmen GENTIMIR (Lucia), Mihai GINGIROV (Ursu), Florin RADU (Victor), Gabriel KIRIŢESCU (Dan) şi Armand OLVEDI (Ionel), cf. Bujor T. RÂPEANU, Filmat în România. Repertoriul filmelor de ficţiune 1911-2004, vol. II 1970-1979, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti, 2005, pp.60-61.

[3] „Cireşarii" (1984), „Aripi de zăpadă" (1985) şi „Cetatea ascunsă" (1987).

[4] Fără a intra prea mult în amănunte, putem da câteva titluri ce alcătuiesc o autentică tipologie a activităţii studenţeşti: admiterea şi viaţa efectivă de student(„Gaudeamus Igitur"1965); eşecul la admitere şi repercusiunile acestui moment („Septembrie" 1977, „Fata Morgana 1980); vacanţele studenţeşti („Vacanţă la mare" 1962, „Frumoasele vacanţe" 1967, „Cântecele mării" 1970, „Sania albastră" 1986); absolvirea facultăţii („Examen" 2003).

[5] Imediat după primul război mondial, Darie vine la oraş pentru a da admitere la liceu, visul său fiind acela de a deveni scriitor. Acţiunea nu se concentrează asupra devenirii sale de zi cu zi din liceu, ci insistă pe descrierea experienţelor sale erotice (Valentina şi Despa), pe evoluţia lui literară şi aderenţa la ideile socialiste. Finalmente, protagonistul pleacă spre Capitală pentru a deveni student şi a-şi împlini idealul.

[6] Debutul în industria cinematografică s-a produs cu pelicula „Ora zero" (1979), iar următorul pas s-a materializat în domeniul comediei, în care a obţinut un succes fulminant cu filmul „Alo, aterizează străbunica!" (1981).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

constituie un posibil model pentru trama filmului „Declarație de dragoste". Cea de-a treia producție ce poate fi considerată un preambul la seria „Liceenilor" are serioase argumente de natură ideologică, ce se revendică din programul de educare formulat de P.C.R. Aristide Butunoiu și Mihai Tatulici sunt scenariștii de „serviciu" ce încropesc o povestire de vacanță în care protagoniștii, un grup de băieți din ultima clasă de liceu, în loc să piardă timpul de pomană se duc să lucreze voluntar pe Șantierul Național al Tineretului Canal Dunăre-Marea Neagră. Amintind, până la un punct, de eroicele înfăptuiri ale tineretului proletar surprinse în pelicula fanion a noii cinematografii socialiste „*Răsună valea*" (1949), producția semnată de Cornel Diaconu și intitulată „*Salutări de la Agigea*" (1984) vorbește despre integrarea rapidă și totală în condițiile de șantier a elevilor, faptele de muncă ale acestora fiind pigmentate cu o delicată poveste de dragoste, totul fiind surprins pe peliculă de o echipă de cineamatori constituită ad-hoc.

Povestea „Liceenilor". Întâlnirea și colaborarea ulterioară a scenaristului George Șovu cu regizorul Nicolae Corjos a fost una esențială pentru destinul producției cinematografice dedicate tineretului în spațiul românesc de referință. Prima lor realizare, concretizată în pelicula intitulată „Declarație de dragoste" (1985) prezintă, cu profundă sinceritate, povestea a doi colegi de clasă: Ioana (Teodora Mareș) și Alexandru (Adrian Păduraru), ce parcurg un traseu formativ concludent pentru maturizarea lor ca membrii ai societății. Realizat în plină efervescență a cultului personalității dictatorului Nicolae Ceaușescu, atunci când motivația ideologică mobiliza și forțele creatoare ale intelectualității autohtone, filmul surprinde prin nota de autenticitate conținută, prin sublimarea oricăror trimiteri politice și prin înțelegerea resorturilor intime ale transformării adolescentului într-un tânăr responsabil pentru deciziile sale viitoare. Experiența didactică a lui George Șovu a avut un rol important în surprinderea notelor definitorii ale combustiei existențiale ce caracterizează perioada școlarității liceeale, acest segment temporal de turnură în alegerea căii de evoluție ulterioară a individului. Pelicula menționată a constituit, după părerea formulată de un atent observator al domeniului de referință, „*debutul unui veritabil fenomen sociologic al anilor '80, care oferea generației tinere o alternativă la conformismul cinematografiei epocii*".[7] Prin ce anume se particulariza producția amintită în peisajul artistic al anului 1985 și care au fost argumentele succesului pe care l-a înregistrat,[8] fapt ce a făcut posibilă continuarea sa și transformarea într-un veritabil serial?

Dacă ne raportăm numai la subiectele axate pe copilărie și tinerețe în anul 1985, „Declarație de dragoste" se plasează în primul-plan al atenției alături de „*Pas în doi*", pelicula lui Dan Pița investigând un alt segment delicat al domeniului: cel al existenței unui grup de tineri muncitori și viața acestora într-un cămin de

[7] Cf. Tudor CARANFIL, „Dicționar de filme românești", ed. II, Editura „Litera Internațional", București-Chișinău, 2003, p.62.

[8] Aproximativ 5.300.000 de spectatori de la premiera din data de 10 iunie 1985 (cinematograful „*Scala*" din București) și până în anul 2004.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

nefamiliști. În comparație cu filmul „Al patrulea gard, lângă debarcader", în care eroii sunt elevi aflați în pragul examenului de trecere în treapta a doua de liceu,[9] „Declarație de dragoste" se petrece în cu totul alt moment de evoluție școlară și are o amplitudine interpretativă mult superioară. Plecând de la premisele elaborate în peliculele care l-au anticipat, filmul surprinde trei medii sociale diferite, dar care interacționează decisiv în privința destinului protagoniștilor: școala, familia și șantierul pentru tineret. Ioana și Alexandru provin din medii complet diferite, care par mai adecvate să-i despartă decât să-i apropie: fata este orfană de mamă și are responsabilitatea fratelui mai mic și a tatălui accidentat, băiatul se comportă ca un rebel aflat în contradicție cu școala și cu propria sa mamă. Superioritatea morală a Ioanei se vădește în maturitatea cu care-și urmează crezul, devenind studentă, în vreme ce Alexandru se complace într-o existență mediocră și preferă să plece pe un șantier decât să-și urmeze iubita din liceu. Finalul gândit de George Șovu este unul deschis și dă naștere unei posibile încheieri pozitive: revederea celor doi, după trecerea unui interval de timp, demonstrează că sentimentele lor sunt mult mai puternice și legătura poate să fie reluată cu sorți de reușită. Un al treilea element de raportare, din același an 1985, se concretizează în domeniul școlarității gimnaziale prin intermediul peliculei „Aripi de zăpadă", creație a cărei acțiune se concentrează asupra vacanței de iarnă petrecute de *„Cireșari* în decorul mirific din Poiana Brașov. Firește că datele problemei sunt cu totul altele, iar rezolvarea cinematografică este mult inferioară textului literar.

Dincolo de argumentul financiar, al încasărilor avute de către filmul „Declarație de dragoste" imediat după premieră și pe parcursul anilor ulteriori, trebuie să amintim calitatea de ansamblu a producției, materializată în: scriitura scenariului, viziunea regizorală de lucru apropiată și aplicată vârstei protagoniștilor, colaborarea perfectă a echipei tehnice care va rămâne – cu excepțiile de rigoare – identică în episoadele ulterioare ale seriei cinematografice și – nu în ultima instanță – jocul nuanțat al actorilor, fie că a fost vorba despre începători[10] sau despre artiști deja demult consacrați în spațiul național de referință.[11]

Încurajați de primirea care li s-a făcut, scenaristul și regizorul decid să „atace" un subiect care nu fusese luat în considerare până la aceea dată: modul cum decurge viața unor liceeni de la debutul și până la finele anului școlar, atât în spațiul interacțiunii sociale la nivel educativ-formativ, cât și pe dimensiunea vieții

[9] Regia îi aparține Cristianei Nicolae, iar scenariul lui Nicolae Cristache. Protagoniști sunt: Milică (Bogdan Alexandru), Cornelia (Rodica Horobeț) și Mișu (Alexandru Uritescu), interacțiunea acestora susținând ac□iunea ce se petrece în timpul vacanței de vară.

[10] În această situație s-au aflat personajele principale feminine ale producției: Teodora Mareș (interpreta rolului Ioana) și Carmen Enea (Mihaela), care au debutat cu acest prilej. În cazul lui Adrian Păduraru, acesta avea oarecare experiență cinematografică, el debutând în filmul „Prea cald pentru luna mai" (1983), acolo unde dădea viață personajului principal: elevul premiant Matei.

[11] Ion Caramitru (Socrate) și Tamara Buciuceanu-Botez (Isoscel), reprezentanți ai corpului profesoral ce vor alcătui un nucleu referențial al episoadelor ulterioare din seria „Liceenii, respectiv actorii Adela Mărculescu și Constantin Diplan ce vor întruchipa cuplul părinților lui Alexandru.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

lor particulare. De aici s-a născut „Liceenii" (1986), filmul ce marchează o dată de referință în domeniul producției *cu* și *pentru* tineri. Autorii apelează la nucleul profesoral din creația anterioară (Isoscel și Socrate), căruia îi alătură un grup de elevi practic necunoscuți care-și face un debut de răsunet în producția cinematografică românească.[12] În primul-plan al acțiunii se situează doi prieteni din copilărie, Mihai și Ionică, care sunt colegi de bancă și de internat în timpul clasei a X-a de liceu. Fermentul povestirii îl constituie destinul lui Mihai, a cărui evoluție se prezintă de la statutul de corigent la matematică, în debutul filmului, pînă la acela de elev-model în preajma examenului de treaptă. Viața din mediul școlar se intersectează cu sentimentele intime trăite de două cupluri de tineri: Mihai și Dana, respectiv Ionică și Geta, personajele respective alcătuind structura de rezistență a viitoarei serii cinematografice.

Inspirându-se din realitatea efectivă a vieții de adolescent și apelând la „actori" ce aveau vârsta biologică a protagoniștilor, cu care s-au putut identifica generații de liceeni, producția a avut un impact deosebit concretizat atât în plan artistic,[13] cât și în cel financiar.[14] Un mare câștig al filmului s-a înregistrat în secțiunea muzicală, pe nedrept marginalizată în cazul producției de profil autohtone, compozitorul Florin Bogardo lansând un veritabil șlagăr intitulat *„Ani de liceu"*, care va deveni în timp sinonimul curajului și visării specific adolescentine. Castingul a funcționat ireproșabil în cazul filmului „Liceenii", regizorul Nicolae Corjos intuind perfect calitățile unor iluștrii necunoscuți aflați la debut: Ștefan Bănică jr., Mihai Constantin, Oana Sârbu și Cesonia Postelnicu, care vor face carieră în viața artistică din Capitală ca actori de teatru sau soliști de muzică.

„Extemporal la dirigenție" (1987) alcătuiește al treilea segment al povestirii cu liceeni concepute de „cuplul" de autori George Șovu și Nicolae Corjos, de această dată centrul de interes fiind transferat în sectorul personalului didactic implicat în procesul instructiv-educativ. Personajele profesoarei de matematică Isoscel (excelent interpretate de către Tamara Buciuceanu-Botez) și cel al profesorului de română Socrate (un rol de referință pentru cariera lui Ion Caramitru) sunt împinse în prim-plan pe motive ce țin de natura și valabilitatea metodei de pregătire uzitate la clasă. Conflictul dintre cei doi dascăli atinge apogeul atunci când Socrate își face cunoscută intenția de a demisiona din corpul

[12] Ștefan BĂNICĂ jr. (Mihai), Mihai CONSTANTIN (Ionică), Oana SÂRBU (Dana) și Cesonia POSTELNICU (Geta). Lor li se mai alătură, în cazul efectiv al filmului „Liceenii", Tudor PETRUȚ (Șerban), care era deja un artist confirmat, și Cătălin PĂDURARU (Vlad), aflat în situația de debutant. Primii cinci actori citați au fost recompensați cu Diploma specială a juriului ACIN 1986.

[13] În afara diplomelor oferite protagoniștilor filmului, producția a mai primit Premiul Special al juriului ACIN 1986 pentru popularitate (conferit regizorului Nicolae Corjos) și Premiul pentru muzică ACIN 1986, ex-aequo, pentru compozitorul Florin Bogardo.

[14] De la premiera peliculei, din 27 octombrie 1986 (cinema „Scala" din București), și până în anul 2003, „Liceenii" a fost vizionat de 5.500.000 de spectatori, un veritabil record în materie de producție destinată tineretului. Din această perspectivă, strict materială, filmul a avut cele mai mari încasări din întreaga serie cinematografică analizată în studiul de față.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

profesoral al liceului bucureştean! Un alt liant al acţiunii este oferit, deşi nu are consistenţa din primele două episoade, de povestea de dragoste care se consumă între Anca (Mădălina Pop), fiica lui Socrate, şi Doru (Dan Zamfirescu), un coleg de clasă, doi tineri ce au – paradoxal – păreri şi comportamente diametral opuse. În scenă mai intră şi Luminiţa (Diana Lupescu), tânăra dirigintă a clasei *„liceenilor"*, care se îndrăgosteşte de chipeşul profesor Socrate. Complicaţiile scenariului se rezolvă într-o manieră preluată din piesele comice ale marelui dramaturg William Shakespeare: profesoara Isoscel renunţă la cererea ei absurdă; Anca şi Doru ajung la un numitor comun, iubindu-se frumos şi cast; Luminiţa află că sentimentele ei sunt încercate şi de obiectul pasiunii ei; Socrate este convins de către colectivul clasei, de fiica sa, de către colegii de cancelarie şi de numeroşii fani din întreg liceul să revoce decizia de a părăsi locul de muncă la finele anului şcolar.

Aşa cum aserta cunoscutul analist al fenomenului cinematografic care este Tudor Caranfil, *„...Spre deosebire de episoadele precedente, Extemporalul comite imprudenţa de a deplasa centrul acţiunii de pe adolescenţi, pe dascălii lor, într-o înfruntare de* „ars-pedagogica"*şi poncife comic-melodramatice"*.[15] Se simte „oboseala" acumulată de scenarist şi posibila interferenţă a factorului politic, care deturnează povestirea de la cursul ei logic spre registrul moralizator al documentelor de partid. Partitura regizorală este asigurată la aceeaşi parametrii pozitivi, actorii se „joacă" cu nedisimulată plăcere (incluzându-i aici şi pe cei profesionişti, cu realizări notabile în teatru şi cinema), echipa tehnică se achită cu brio de sarcinile ei creatoare şi totuşi rezultatul final nu este cel scontat. Din acest motiv intervine o pauză fortuită, fiecare văzându-i de propriile sale proiecte, iar soarta „Liceenilor" părea pecetluită...

Evenimentele petrecute în decembrie 1989 şi-au pus amprenta şi asupra producţiei cinematografice autohtone. „Libertatea" de creaţie proaspăt redescoperită odată cu prăbuşirea regimului comunist urma să insufle un spirit nou, competitiv, într-un domeniu intrat într-o nemeritată somnolenţă creatoare. În linii mari, dezideratul formulat în condiţiile pieţei libere a dat roade şi autorii români de filme sunt din nou la modă la marile festivaluri de profil. În acest context mental s-a revenit la povestea *„liceenilor"* bucureşteni, care a fost resuscitată de către acelaşi colectiv artistic în frunte cu scenaristul George Şovu şi regizorul Nicolae Corjos. În „pauza" care s-a instalat după realizarea *„Extemporalului"*, Nicolae Corjos a colaborat cu un alt scenarist (Virgil Puicea) şi a filmat o comedie muzicală intitulată „Un studio în căutarea unei vedete" (1989). Odată deschis apetitul pentru structura de sorginte cantabilă, destinul *„liceenilor"* a fost orientat spre acest sector de divertisment în care există câteva precedente notabile,[16] în afara titlului amintit mai sus.

[15] Tudor CARANFIL, *op.cit.*, p.83.

[16] Chiar dacă este vorba despre formaţii studenţeşti sau ansambluri compuse din tineri ce şi-au încheiat studiile, filmele: „Vacanţă la mare" (1962), „Cântecele mării" (1970) sau „Melodii la Costineşti" (1982) au avut un impact remarcabil în momentul lansării lor pe marele ecran.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Centrul de greutate este transferat în cazul filmului „Liceenii rock'n'roll" (1990) dinspre zona școlară propriu-zisă spre cea cultural-artistică, cei patru prieteni: Mihai, Ionică, Dana și Geta fiind protagoniștii formației de muzică rock a liceului. Compozitorul grupului este toboșarul Ionică, cel care nu poate compune eficient decât în situații stresante, așa cum este – spre exemplu – cea a geloziei apărute în cazul relației sale cu Geta, una dintre solistele formației. Personajul Socrate a dispărut din peisaj, el fiind suplinit de către severa profesoară de matematică Isoscel, singura care-i poate ține în frâu pe viguroșii liceeni. Miza scenariului se concretizează printr-un concurs muzical interșcolar la care se premiază o melodie originală. Avatarurile producerii acesteia se intersectează cu cele două povești de dragoste amplasate evident dihotimic: pe de o parte gingășia relației dintre Mihai și Dana, pe de alta sinuoasa și vulcanica interdependență dintre Ionică și Geta. Finalmente, formația liceului are câștig de cauză și totul se aranjează cum nu se putea mai bine. Situațiile și dialogurile incoerente sunt compensate prin prospețimea și expresivitatea jocului actoricesc, prin umorul și farmecul pe care-l degajă nu numai liceenii, ci și legendara profesoară Isoscel. Per ansamblu, cea de-a patra serie reprezintă un pas înapoi față de pretențiile creatoare și idealul artistic formulat prin intermediul punctului referențial concretizat în pelicula „Liceenii" (1986).

Realizatorii seriei se puteau opri aici și „pierderile" ar fi fost destul de minore în comparație cu ceea ce s-a petrecut în realitatea anului 1992. În condițiile postdecembriste, producția cinematografică a fost invadată de modele și combinații structurale inedite provenite din spațiul referențial occidental, implantarea acestora făcându-se fără cuvenitul discernământ. Un rol important în elaborarea și producerea ultimului episod al seriei *„liceenilor"* (slavă Domnului!) l-a jucat Sergiu Nicolaescu, la data aceea director al Studioului de Creație nr.2 Cinerom . Acesta i-a concediat pe regizorul Nicolae Corjos și pe actorul Ștefan Bănică jr., a „împărțit" munca scenaristului între George Șovu și „veteranul" Mihai Opriș,[17] a dat m\nă liberă unei producții care combina – extrem de neinspirat și inadecvat – obsesiile noului regizor Mircea Plângău vis-à-vis de serialul american *„Twin Peaks"* cu pastișarea comediilor polițiste autohtone din seria *„Brigada Diverse"* (1970-1971). Ceea ce a rezultat de aici este lesne de imaginat: *„...o serie de cascadorii rudimentare, bordeluri cu ștaif, anchete școlare despre sex, și ambiția de a demonstra că recuzita Hollywoodului poate fi reprodusă la Buftea".*[18]

Foștii liceeni Dana, Ionică, Geta și Cosmin (Cosmin Șofron), personaj inventat pentru a-l suplini pe absentul Mihai, au devenit oameni în toată firea. Dana este o ziaristă plină de curaj, care nu ezită să spună adevărul cu orice preț. Cosmin

[17] Acesta a debutat, în calitate de co-scenarist, la realizarea filmul „Haiducii" (1965), remarcându-se prin predilecția pentru genul serialului de aventuri. În fapt, colaborarea sa la pelicula „Liceenii în alertă" (1992) a însemnat – poate că nu întâmplător - și finalul unei cariere care a cumulat 20 de prezențe pe genericul producțiilor de lung-metraj românești.

[18] Cf. Tudor CARANFIL, *op.cit.*, p.120.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

este iubitul ei, îngrijorat pe durata întregii acțiuni de ceea ce i s-ar putea întâmpla dacă nu se astâmpără, care o ajută (firesc!) să ducă la bun sfârșit investigațiile ei periculoase. Geta și Ionică sunt aduși în prim-planul aventurii: ea ca iubită și colaboratoare fidelă, el ca personaj confundat (!), din motive ce țin de schepsisul marelui co-autor al serialului cu haiduci, cu un mare traficant de droguri. Nebunia ce se declanșează în momentul arestării sale încearcă să dea un minimum de veridicitate unui scenariu mai mult decât penibil. Eliberat pe cauțiune, Ionică pornește să-i demaște pe ticăloșii care i-au pătat reputația, el fiind ajutat de cei trei buni prieteni și de...fosta sa profesoara de matematică Isoscel! (realizatorii au avut în vedere o posibilă corespondență între vigurosul personaj dâmbovițean și *„Miss Marple"* din scrierile celebrei Agatha Christie). Dubla personalitate a lui Cosmin (!), inspirată de agentul Dale Cooper, se pliază peste puzderia de dedublări ale lui Ionică, menite să probeze calitățile native ale actorului Mihai Constantin. Concluzionând, trebuie să apelăm – din nou – la comentariul aceluiași Tudor Caranfil, cel care surprindea atât de bine „mesajul" ratat completamente al peliculei: *„...de astă dată, rețeta s-a dovedit greșită: de ce surogate, când publicul avea la discreție originalele? Râvna mimetică a realizatorilor a provocat eșecul comercial al filmului, curmând, astfel, viața unui serial cinematografic care arăta, în 1992, că mai avea încă zile și fani și ar fi putut susține, din beneficiile sale, vanitoasele* „filme de autor" *ale studiourilor noastre"*.[19]

Comentariu aplicat referitor la realizatorii seriei cinematografice „Liceenii". Termenul generic de *„realizatori"*, cu trimitere directă la domeniul cinematografic, presupune întreaga echipă de specialiști implicată în producerea, realizarea efectivă și distribuirea produsului finit, anume filmul. În componența acestei structuri organizatorice, ce poate fi reconstituită prin vizionarea genericului peliculei, intră două segmente bine definite: pe de o parte tehnicienii care se plasează în spatele camerei de luat vederi, pe de altă parte actorii care „joacă" rolurile distribuite la „vedere", fiind răsfățații directorului de imagine fără de care nu ar exista martorul creației artistice. Analiza noastră se concretizează asupra factorilor decisivi pentru bunul mers al producției cinematografice și anume: echipa tehnică, reprezentată de scenarist, regizor, operator și autorul coloanei muzicale a filmului; echipa artistică, semnificată de actorii distribuiți în rolurile principale, fie că au o experiență îndelungată în domeniu, fie că se află la începutul carierei de profil.

În cazul seriei cinematografice „Liceeni", scenariul a constituit punctul forte al producției atât prin prisma calității textului convertit în imagini, cât – mai ales – prin continuitatea discursului intelectual asigurat de către George Șovu. Cariera sa de scenarist se confundă cu sondarea nuanțată a vieții de licean,[20] experiența pedagogică spunându-și cuvântul în ceea ce privește asigurarea

[19] *Ibidem*, p. 121.

[20] Activitatea de scenarist a lui George Șovu se reduce doar la cele cinci filme care fac obiectul seriei cinematografice denumite generic „Liceenii".

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

coerenței și veridicității mesajului artistic creator. Cu o singură excepție, anume ultimul episod intitulat „Liceenii în alertă" (1992) – în care colaborează cu „veteranul" Mihai Opriș,[21] George Șovu conduce cu abilitate linia expozitivă a întâmplărilor ce refac universul vieții de licean, asigurând necesarul echilibru între implicarea socială și viața personală a protagoniștilor, alternând momentele comice cu cele dinamice ori melancolice, evidențiind potențialul uman și spiritual al fiecăruia dintre cei aduși la realitate prin scrierile sale. Nu greșim cu nimic atunci când afirmăm că, în opinia noastră, scenaristul George Șovu a fost cel mai important reprezentant al echipei tehnice ce a lucrat pentru finalizarea proiectului *„Liceenilor"*. El a adus în discuție ideea axării demersului interpretativ asupra acestei etape școlare decisive în formarea personalității umane, a colaborat excelent (atât cât a fost posibil) cu regizorul Nicolae Corjos pentru transpunerea filmică a textului scenariului, tot el a asigurat unitatea de concepție atât de benefică pentru impunerea unui produs cultural.

Al doilea element de siguranță în derularea proiectului dedicat *„Liceenilor"* s-a concretizat prin travaliul regizorului, continuitatea fiind și aici cuvântul de ordine ce a permis obținerea unui succes de public fără precedent în spațiul de referință autohton. Regizorul este personajul fundamental în coordonarea mijloacelor de exprimare tehnice și artistice menite să valideze o producție cinematografică, lucrând individual cu membrii echipei de specialiști și cu actorii pentru o impune o viziune integratoare și un mesaj concludent. Nicolae Corjos a semnat regia primelor patru episoade din derularea proiectului, fapt ce semnifică jumătate din cariera sa de profil.[22] Calitățile sale umane și profesionale l-au apropiat de colaboratorii săi, fiind apreciat pentru metoda sa de lucru cu actorii (mai ales că majoritatea protagoniștilor erau debutanți!) și pentru capacitatea exemplară de implicare în susținerea unui travaliu artistic de durată. Eliminarea sa nejustificată din componența colectivului care a realizat ultimul episod al seriei a determinat, în mare măsură, „ratarea" spectaculoasă a obiectivelor urmărite, fapt reținut atât în paginile publicațiilor de specialitate, cât și prin interesul scăzut al spectatorilor pentru amintita peliculă. Mircea Plângău a primit „însărcinarea" de a regiza „Liceenii în alertă" (1992), aceasta fiind și singura sa experiență în domeniu...Respectivul personaj nu a reușit să facă ordine într-un conglomerat de

[21] Mihai Opriș a debutat în anul 1965, în calitate de co-scenarist la realizarea peliculei „Haiducii". De-a lungul timpului a abordat mai multe genuri de exprimare filmică, obținând cel mai mare succes cu seria dedicată *„Haiducilor"*. De notat este faptul că întreaga sa producție de profil, cu o singură excepție, s-a materializat prin formula colaborărilor în scrierea scenariilor. Participarea la episodul „Liceenii în alertă" constituie ultima sa apariție pe genericul vreunui film românesc.

[22] Celelalte patru titluri din filmografia sa sunt: „Ora Zero" (1979); „Alo, aterizează străbunica!" (1981); „Pădurea nebună" (1982) și „Un studio în căutarea unei vedete" (1989). „Practica de specialitate" și-a efectuat-o în calitate de ajutor de regie la filmul „Alo?...Ați greșit numărul!" (1958), respectiv ca regizor secund la coproducția româno-italiană „Baltagul" (1968). După încetarea colaborării la proiectul dedicat *„Liceenilor"*, Nicolae Corjos nu a mai apărut pe genericul vreunui film românesc.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

fapte şi răsturnări de situaţii caramboleşti propuse de un scenariu submediocru; s-a supus cu servilism „indicaţiilor" primite din partea generosului mentor care a fost Sergiu Nicolaescu; a scăpat de sub control prestaţia unor actori valoroşi, dar care dădeau impresia că se află într-o prelungită vacanţă lipsită de inspiraţie; iar, finalmente, a demonstrat că nu s-a ales cu nimic din studiile de specialitate absolvite combinând, într-o veselie, pastişarea serialului american *„Twin Peaks"* cu trimiterile la acţiunile moralizator-comice ale *„Brigăzii Diverse"* din intervalul 1970-1971. Din toată această imensă harababură a rezultat un sfârşit tragic, total nemeritat, pentru unul dintre cele mai îndrăgite seriale cinematografice româneşti. Tehnica de lucru specifică unor experimente hibride, de genul struţo-cămilei cantemireşti, lipsa de inspiraţie şi de profesionalism l-au eliminat din spaţiul regizoral pe acest personaj de tristă amintire: Mircea Plângău, al cărui nume pare predestinat eşecului.

Munca operatorului, atât de importantă pentru transpunerea pe peliculă sau pe suport magnetic a produsului filmic, a fost asigurată de către trei specialişti ce au lucrat în cadrul programului dedicat *„Liceenilor"*. Primul, din perspectivă strict cronologică, a fost Doru Mitran, cel care a semnat imaginea la pelicula „Declaraţie de dragoste" (1985). Premiat chiar în anul respectiv, pentru calitatea muncii sale depuse în ecranizarea prozei lui Garabet Ibrăileanu,[23] Doru Mitran face parte din elita operatorilor activi în cinematografia românească. Participarea sa la lansarea preambulului proiectului s-a consumat în condiţiile existenţei unei experienţe consistente,[24] colaborarea cu regizorul Nicolae Corjos fiind una pozitivă pentru ambii parteneri ai relaţiei artistice. Cea mai consistentă participare la derularea proiectului a avut-o Alexandru Groza, prezent în componenţa echipei tehnice la filmarea peliculelor „Liceenii" (1986), „Extemporal la dirigenţie" (1987) şi „Liceenii în alertă" (1992). Şi în cazul său putem vorbi despre o experienţă anterioară valoroasă, începutul colaborării la susţinerea seriei cinematografice dedicate *„Liceenilor"* putând fi situată aproximativ la mijlocul carierei sale de profesionist.[25] În fine, a treia prezenţă ca director de imagine a fost a unuia dintre „veteranii" domeniului de referinţă naţional: Aurel Kostrakiewicz (născut în 1930), cel care şi-a încheiat cariera prin colaborarea la realizarea episodului „Liceenii rock'n'roll" (1990). Ca notă definitorie pentru acest segment al tehnicii de lucru

[23] Premiul pentru imagine, ex-aequo ACIN 1985, obţinut pentru filmul „Adela" (1984), scenariul şi regia aparţinându-i lui Mircea Veroiu.

[24] Titlurile anterioare din filmografia lui Doru Mitran sunt. „Vis de ianuarie" (1978); „Întoarce-te şi mai priveşte o dată" (1981); „Aşteptând un tren" (1982); „La capătul liniei" (1982); „Sfârşitul nopţii" (1982); „Căruţa cu mere" (1983); „Adela" (1984) şi „Bătălia din umbră" (1985).

[25] Debutul său artistic s-a înregistrat cu pelicula „Melodii, melodii" (1978), la realizarea căreia a colaborat cu Costache Dumitru-Fony. De altfel, postura de co-autor al imaginii reprezintă o veritabilă constantă a creaţiei sale de profil, ea fiind prezentă şi în alte cazuri decât cel deja amintit, precum ar fi: „Totul pentru fotbal" (1978), „Fata Morgana" (1980), „François Villon" (1988), „Mircea" (1989), „Coroana de foc" (1989), „Cucerirea Angliei" (1989), „Vânătoarea de lilieci" (1990) sau „Point Zero" (1995).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

utilizate în producția cinematografică, trebuie să reținem apelul constant la operatori cu experiență (Doru Mitran și Alexandru Groza) sau la specialiști reputați (cazul lui Aurel Kostrakiewicz, care a „semnat" imaginea a 22 de filme între anii 1960-1990).

Muzica de film poate semnifica mult mai mult decât un simplu auxiliar, e drept că unul plăcut, al produsului filmic finit. Dincolo de „ambalajul" confecționat din considerente comerciale, comentariul muzical poate conferi substanță demersului artistic propriu-zis, poate sublinia sau substitui anumite pasaje dramatice, și – de ce nu? – poate asigura dreptul la nemurire al unei producții prin intermediul unor șlagăre ce devin, cu trecerea anilor, un simbol al unei capodopere (cazul cel mai ades citat este cel al melodiei *„As Time Goes By"* din „Casablanca", 1942). În cazul seriei cinematografice a *„Liceenilor"*, prezența compozitorului Florin Bogardo pe genericul primelor trei episoade a reușit să înnobileze mesajul conținut și să-i confere o forță evocatoare remarcabilă. Ea se înscria pe o linie de evoluție ce consemnase alte trei colaborări anterioare cu regizorul Nicolae Corjos, de aici rezultând o unitate de viziune și de atașament artistic ce provine din conlucrarea unor spirite înrudite sau complementare. Întreaga coloană sonoră, realizată în colaborare cu solista de muzică ușoară Stela Enache, dar – mai ales – piesa *„Ani de liceu"*, lansată în filmul „Liceenii" (1986), i-au asigurat lui Florin Bogardo un loc de suflet în galeria marilor nume ale muzicii de film românești. Poate că nu întâmplător, cariera sa de profil[26] a cunoscut punctul de maximă intensitate, dar și de încheiere, cu prilejul colaborării mai sus menționate. Retragerea sa din cadrul echipei tehnice, după pauza fortuită dintre episoadele trei și patru, a fost suplinită de către alți doi compozitori care au încercat să facă față „provocărilor" scenariilor din anii 1990 și 1992. Cornel Fugaru, semnatarul muzicii din filmul „Liceenii rock'n'roll",[27] avea o experiență impresionantă în domeniu, atât ca membru fondator al gupului *„Sincron"* (activ în a doua jumătate a anilor'60, în plină vogă a „beatlesmaniei" și a apelului la folclorul național), cât și în calitate de autor al unor șlagăre din repertoriul permanent al muzicii ușoare românești. Pus în situația onorantă, dar și delicată, de a realiza materialul sonor pentru un concurs muzical al tinerilor, Cornel Fugaru a știut să surprindă exact acea notă efervescentă specifică unor debutanți ce bat la porțile consacrării, liceeni din formația școlii bucureștene fiind dornici să devină port-drapelul propriei generații și să-și afirme originalitatea în raport cu sistemul de valori deja validat. Doru Căplescu s-a încadrat perfect în structura alambicată a producției „Liceenii în alertă" (1992), el subliniind - prin intermediul comentariul muzical - idiosincraziile induse de autorii peliculei și trăite, cu minusurile de rigoare, de către protagoniștii ultimului episod

[26] În afara episoadelor din seria cinematografică a *„Liceenilor"*, Florin Bogardo a compus muzica pentru filmele: „Bunicul și doi delicvenți minori" (1976), Ora Zero" (1979), „Bună seara, Irina" (1980), „Alo, aterizează străbunica!" (1981), „Pădurea nebună" (1982) și „Raliul" (1984).

[27] Cornel Fugaru a realizat materialul de substrat muzical doar pentru patru filme: „Împușcături pe portativ" (1967, în calitate de co-autor al muzicii și de protagonist, alături de Margareta Pâslaru), „Cântec pentru fiul meu" (1980), „Fata Morgana" (1980) și „Liceenii rock'n'roll" (1990).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

al seriei „*Liceenilor*". Bun profesionist,[28] atât ca instrumentist care s-a perindat pe la trupe importante pentru rock-ul autohton, cât şi ca autor de muzică tânără (o „găselniţă" menită să protejeze producţia de calitate de intervenţia prea evidentă a factorului ideologic), Doru Căplescu şi-a cam irosit talentul încercând să producă mai mult decât i-ar fi permis o dezirabilă disciplinare a propriilor forţe creatoare. Adoptând postura „copilului teribil" al muzicii româneşti, alături de alte nume care s-au pierdut pe parcurs, el a lăsat în urmă regretul pentru o creaţie diluată înainte de vreme.

Al doilea segment referitor la realizatorii seriei cinematografice „Liceenii" are în vedere echipa artistică, care a fost împărţită – din motive de natură axiologică – în două compartimente bine delimitate: artişti consacraţi şi actori debutanţi.

Pilonul de rezistenţă al serialului este oferit de un personaj devenit proverbial graţie artistei care i-a dat viaţă. În mod aparent paradoxal, profesoara de matematică Isoscel a fost prezentă în toate cele cinci episoade, iar evoluţia ei a cunoscut un traseu sinusoidal ce a evidenţiat potenţele interpretative ale actriţei Tamara Buciuceanu-Botez. Dacă în startul producţiei ea întruchipa dascălul dedicat din „Declaraţie de dragoste"; în „Liceenii" se războia cu timidul, dar inteligentul Mihai; pentru ca în „Extemporal la dirigenţie" să-şi probeze o nouă faţetă a personalităţii ei cameleonice purtând o „luptă" deschisă pentru validarea sistemului educativ cu colegul ei de cancelarie, profesorul Socrate. A urmat intruziunea directă şi chiar brutală în evoluţia şcolară şi în pregătirea formaţiei pentru concurs din „Liceenii rock'n'roll", pentru ca – finalmente – realizatorii ultimului voleu al seriei să-i atribuie calităţi de veritabil detectiv, capabil să-i ajute pe „Liceenii în alertă" să iasă cu bine din încurcăturile post-liceale. În economia ansamblului carierei sale cinematografice, rolul profesoarei Isoscel i-a venit ca turnat Tamarei Buciuceanu-Botez, aceasta reuşind să fructifice toată ştiinţa experienţei acumulate în teatru pentru a da naştere unui prototip uman ataşant. Stările sufleteşti care se modifică de la o scenă la alta, capacitatea de dedublare şi de frazare nuanţată, pantomima şi „jocul" privirilor care se revendică din marea şcoală a unui Grigore Vasiliu-Birlic, Alexandru Giugaru sau – pe plan european – Louis de Funès, toate acestea o îndrituiesc pe actriţă să aspire, cu deplină justificare, la statutul de simbol al seriei „*Liceenilor*".

Al doilea personaj matur de consistenţă a fost interpretat de către Ion Caramitru. Chiar dacă a figurat doar în distribuţia primelor trei episoade, profesorul Socrate a cucerit sufragiile publicului graţie eleganţei, talentului pedagogic şi capacităţii de adaptare la exigenţele inventive ale vârstei biologice întruchipate de către elevii săi. Pe durata celor trei apariţii succesive ale sale, partitura cea mai generoasă i-a fost oferită în „Extemporal la dirigenţie". În respectiva peliculă

[28] În domeniul muzicii de film, Doru Căplescu s-a făcut remarcat prin peliculele: „Desene pe asfalt" (1988), „Campioana" (1989), „Telefonul" (1991), „Liceenii în alertă" (1992), „Stare de fapt" (1994) şi „Templul tăcerii" (1994).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

devenea protagonistul evenimentelor: se confrunta cu Isoscel pentru a-şi impune metoda sa „filosofică" de lucru liber cu liceenii, era preocupat – ca părinte – de evoluția relației fiicei sale Anca cu Doru şi trebuia să facă față propriilor sale sentimente erotice față de tânăra dirigintă a *„Liceenilor"*, frumoasa profesoară Luminița. Deşi lucrurile se încheie cu bine pentru toți cei implicați în derularea evenimentelor, succesul mai puțin răsunător al peliculei atrage după sine o „pauză" fortuită în producție şi retragerea actorului din distribuție. În ansamblul prestigioasei cariere a lui Ion Caramitru, rolul profesorului Socrate nu a avut importanța înregistrată în cazul Tamarei Buciuceanu-Botez. În fapt, prestațiile actorului în registru cinematografic nu se pot compara cu cele din cariera teatrală, structura temperamentală şi inteligența interpretativă destinându-l unor roluri de mare încărcătură dramatică. Cu câteva excepții, puțin notabile, activitatea cinematografică a actorului intră într-un con de umbră după „Extemporal la dirigenție" (1987), acesta dedicându-se unei activități administrative teatrale de mare anvergură.[29]

În ceea ce priveşte protagoniştii debutanți, aceştia fie calcă pe urmele părinților lor iluştrii (cazurile lui Ştefan Bănică jr. şi Mihai Constantin), fie încearcă să se impună într-o meserie pentru care au prins gust prin participarea în distribuția serialului *„Liceenilor"* (Teodora Mareş, Cesonia Postelnicu şi Oana Sârbu). Singura excepție de la regula debutului în cadrul cooperării la susținerea efortului interpretativ din cele cinci filme analizate o înregistrăm în cazul lui Adrian Păduraru. Protagonist al peliculei „Prea cald pentru luna mai" (1983), el interpretează tot rolul unui licean (potrivit vârstei sale de atunci) care se confruntă cu o gravă problemă de natură morală. Tot lui i se va distribui rolul titular din „Declarație de dragoste", de care se achită mai mult decât onorabil, pentru a fi „retrogradat" – alături de partenera sa Teodora Mareş (Ioana) – în postura de personaj secundar, de contrast, în episodul „Extemporal la dirigenție".

Grupul de bază al episoadelor 2-5 este alcătuit din Ştefan Bănică jr. (Mihai), Mihai Constantin (Ionică), Oana Sârbu (Dana) şi Cesonia Postelnicu (Geta). Primul dintre ei întruchipează prototipul elevului sârguincios şi cuminte, talentat, frumos şi timid, care îşi găseşte sufletul-pereche în persoana Danei. Evoluția sentimentelor celor doi se va derula pe o linie ascendentă, poate prea liniştită şi previzibilă, motiv pentru care prestația cinematografică a lui Ştefan Bănică jr. nu atinge parametrii superiori scontați.[30]

---

[29] Director al Teatrului Național din Bucureşti şi conducător al principalei structuri organizatorice de profil din România: UNITER.

[30] Rolurile ulterioare ale lui Ştefan Bănică jr. îl situează în aceeaşi linie de conduită ce frizează clişeul, fie că este vorba despre „băiatul rău" din „Templul tăcerii" (1994), sau de un personaj alunecos, ce combină cumsecădenia cu şmecheria, în „Sexi Harem Ada Kaleh" (1999-2001) şi „Proprietarii de stele" (2001). Reîntâlnirea cu „colegul" său Mihai Constantin se soldează cu o prestație de cu totul alt calibru, înregistrată în pelicula istorică a lui Sergiu Nicolaescu, intitulată „Triunghiul morții" (1998).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Personajul Ionică, interpretat de către Mihai Constantin, este conceput pe cu totul alte linii de forţă. Genul şmecheraşului (postură în care s-a făcut remarcat Costel Băloiu, atât în „Pistruiatul", cât şi în „Roşcovanul") care ştie să se descurce în orice situaţie, simpatic şi încrezător în şansele sale de reuşită, Ionică îl secondează cu succes pe mult mai carismaticul său coleg Mihai. Dacă în episoadele doi şi trei se mulţumeşte cu postura de „suporter", Ionică este împins în prim-plan odată cu concursul muzical şi atinge apogeul evoluţiei sale în aventurile post-liceale ale grupului de prieteni. Relaţiile sale cu capricioasa Geta cunosc o dezvoltare sinuoasă, pentru că avem de-a face cu două caractere puternice, ele trecând cu uşurinţă de la acceptare şi voioşie la certuri, gelozie şi împăcări. În ciuda acestui fapt, legătura care ia naştere între cei doi tineri supravieţuieşte până la sfârşitul seriei cinematografice. Mihai Constantin face dovada înzestrării sale native prin conturarea unui personaj puternic, care reuşeşte în tot ceea ce-şi propune (scapă de corigenţă, compune melodia câştigătoare la concurs şi se reabilitează faţă de acuzaţia de a fi traficant de droguri), devenind un autentic prototip al „cetăţeanului de tranziţie". Cariera sa artistică este mai generoasă în privinţa domeniului cinematografic,[31] dar marile reuşite se concentrează tot în sectorul teatral de referinţă (printre altele, trebuie menţionată prestaţia din rolul Oblomov).

În ceea ce priveşte prezenţele feminine debutante din serialul „*Liceenilor*", acestea au o atitudine pozitivă faţă de rolurile atribuite şi reuşesc să redea multitudinea de sentimente ce constituie apanajul minunatei experienţe şcolare care încununează adolescenţa. Teodora Mareş şi Cesonia Postelnicu se bucură de partituri interpretative mult mai incitante,[32] în care factorul dramatic presupune o implicare afectivă complexă, spre deosebire de Oana Sârbu care nu-şi poate valorifica întreg potenţialul creator prin identificarea cu gingaşa şi mult prea liniştita elevă Dana. E drept că ultimul episod modifică complet datele problemei, iar juna ziaristă – parcă desprinsă din dramaturgia lui Camil Petrescu – caută să facă dreptatea presupusă de codul deontologic al nobilei sale meserii. Per ansamblu, prestaţia tuturor actorilor se înscrie în nota optimistă, jovial inventivă, atât de specifică unei vârste ce precede marile opţiuni ale existenţei umane.

[31] Fiul lui George Constantin a mai interpretat roluri consistente în producţiile: „Pădureanca" (1986), „Nişte băieţi grozavi" (1988), „Polul Sud" (1991) şi „Triunghiul morţii" (1998).

[32] Teodora Mareş (Ioana), interpretează partitura principală în „Declaraţie de dragoste" (1985) şi una secundară, aproape de complezanţă, în „Extemporal la dirigenţie" (1987). În ceea ce-o priveşte pe Cesonia Postelnicu (Geta), aceasta se plasează în umbra Danei în „Liceenii" (1986), pentru a juca un rol de primul-plan în „Liceenii rock'n'roll" (1990) şi „Liceenii în alertă" (1992).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

CONSIDERATIONS AU SUJET DES REALISATEURS DE LA SERIE CINEMATOGRAPHIQUE „LES LYCEENS"

Résumé

*Dans le cas particulier de la cinématographie roumaine, nous pouvons identifier la présence d'un intérêt constant pour l'investigation des trois stades de la scolarité: enseignement de premier degré, qui a rapport au lycée et universitaire. L'enfance a fait l'objet des textes littéraires exceptionnelles qui ont été portés fort bien au cinéma: „**Souvenirs d'enfance**" (1965) et „**Les chevaliers du cerisier**" (1973). L'adolescence se rapporte au stade du collège et se prolonge au niveau d'enseignement universitaire. Au début, notre étude passe en revue les précédents de la série cinématographique „***Les lycéens***" et analyse, très nuancé, l'histoire des les cinq épisodes dramatiques qui composent le projet artistique mis en discussion. La deuxième partie insiste sur le commentaire relatif aux réalisateurs de la série cinématographique „**Les lycéens**". Le terme générique des **réalisateurs** englobe l'ensemble des spécialistes engagés dans la production, la réalisation et la distribution du film. Dans le cas d'équipe technique sont présentées les contributions des scénaristes, des metteurs en scène, des directeurs d'imagine et des auteurs de la colonne musicale. En ce qui concerne l'équipe artistique on se discute des acteurs distribués aux rôles principaux, soit qu'il s'agit des artistes consacrés ou débutants.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

MATRIŢE PENTRU MEDALII DIN COLECŢIA MUZEULUI DE ISTORIE – *CASA ALTEMBERGER* DIN SIBIU

Dan Ivănuş

În colecţia de sigilii şi ştampile a Muzeului Brukenthal - Muzeul de Istorie - *Casa Altemberger* din Sibiu se găsesc şi opt matriţe (avers şi revers) pentru bătut patru medalii, începând cu anul 1869. Sunt matriţe din oţel, uşor tronconice, gravate în incizie.

1. *Avers medalie de premiere la expoziţie industrială a meseriaşilor din 1869*[1] (fig. 1)

Dimensiuni: D: 4,5 cm; I: 3,4 cm

În câmp, pe un postament, o figură feminină într-o rochie cu falduri bogate, şezând spre stânga, ţine mâna dreaptă pe o coroană deschisă cu trei fleuroane şi două perle ce timbrează un scut, cu armele Sibiului, care se sprijină cu vârful pe acelaşi postament. Mâna stângă ţine în poală o carte deschisă. La marginea câmpului, mărginit de un cerc liniar simplu, inscripţia:

EHRENPREIS VON ARBEITER BINDUNGS VEREIN IN HERMANNSTADT

(Premiu de onoare din partea Asociaţiei de Educare a Muncitorilor din Sibiu)

2. *Revers medalie de premiere la expoziţia industrială a meseriaşilor din 1869*[2] (fig. 2)

Dimensiuni: D: 4,5 cm; I: 3,2 cm

În câmp o cunună de lauri, circular inscripţia, între două cercuri liniare:

*PREIS ZU ERKENNUNG VON DER GEWERBE AUSSTELLUNG 1869

(Premiu de recunoaştere din partea expoziţiei meseriaşilor 1869)

3. *Avers medalie de premiere la o expoziţie industrială a meseriaşilor din sec. XIX*[3] (fig. 3)

Dimensiuni: D: 5,6 cm; I: 2,3 cm

În câmp, pe o terasă, un postament cu iarbă, înalt, în formă de trunchi de piramidă, pe care este aşezat un stup de albine din nuiele, cu albine în zbor. În stânga postamentului, din terasă, iese un mănunchi de fascii pe care se ridică un măslin; în dreapta, pe un sul se sprijină o coroană de lauri, alături două flori. În centrul bazei postamentului, un opaiţ antic. Pe postament gravată pe patru rânduri, inscripţia:

FLEISS / UND / BETRIEB / SAMKEIT

(Hărnicie şi energie)

---

[1] Nr. inventar M 4824

[2] Nr. inventar M 2655

[3] Nr. inventar M 2656; emblema sigiliului Asociaţiei Meseriaşilor Saşi din Sibiu din 1847 este identică, diferă doar inscripţia

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Sub postament, pe trei rânduri legenda:
VOM BÜRG: GEWERBSVEREIN. / ZU / HERMANSTADT
(De la Asociaţia Cetăţenilor şi Meseriaşilor din Sibiu)
La baza arbustului, în stânga, numele gravorului: BERNSEE

4. *Revers medalie de premiere la o expoziţie industrială a meseriaşilor din sec. XIX*[4] (fig. 4)
Dimensiuni: D: 5,6 cm; I: 2,4 cm
În câmp o cunună de lauri, cu un scut cu stema Sibiului la încrucişarea celor două ramuri. Circular inscripţia, la marginea câmpului mărginit de un cerc liniar simplu:
ZUR AUFMUNTERUNG UND BELOHNUNG DER GEWERBSTHATIGKEIT
(Drept stimulare şi răsplată pentru activitate industrială)

5. *Avers medalie de premiere la expoziţia industrială a meseriaşilor din 1903*[5] (fig. 5)
Dimensiuni: D: 4,5 cm; I: 3,5 cm
În câmp, pe un postament, o figură feminină într-o rochie cu falduri bogate, şezând spre stânga, ţine mâna dreaptă pe o coroană deschisă cu trei fleuroane şi două perle ce timbrează un scut, cu armele Sibiului, care se sprijină cu vârful pe acelaşi postament. Mâna stângă ţine în poală o carte deschisă. La marginea câmpului, mărginit de un cerc liniar simplu, inscripţia:
VOM BÜRGER UND GEWERBEVEREIN ZU HERMANNSTADT
(Din partea Asociaţiei Cetăţenilor şi Meseriaşilor din Sibiu)

6. *Revers medalie de premiere la expoziţia industrială a meseriaşilor din 1903*[6] (fig. 6)
Dimensiuni: D: 4,5 cm; I: 4,1 cm
În câmp inscripţia şi data, pe şase rânduri orizontale, unul din ele la mijloc, pe o bandă, ce trece deasupra unei ramuri de laur:
PREIS / VON DER / LOKALAUSSTELLUNG / HERMANNSTAEDTER /GEWERBETREIBENDER / 1903
(Premiu cu ocazia expoziţiei locale a meseriaşilor sibieni 1903)

7. *Avers medalie comemorativă G. D. Teutsch din 1893*[7](fig. 7)
Dimensiuni: D: 2,9 cm; I: 3,1 cm
În câmp bustul episcopului evanghelic G. Daniel Teutsch (1817-1893), trei sferturi în profil spre stânga. În exergă, între două cercuri liniare, inscripţia şi data:

[4] Nr. inventar M 2646
[5] Nr. inventar M 2654
[6] Nr. inventar M 2653
[7] Nr. inventar M 2421/15983; aversul medaliei de argint bătută cu această matriţă, în Resch 1901, nr. 310, p. 254

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Dr. G. D. TEUTSCH BISCHOF D. EV. LANDESKIRCHE A. B. IND. SIEBENB. LANDESTEILEN UNGARNS * 1893*
(Dr. G. D. Teutsch, episcop al Bisericii Evanghelice de confesiune augustană în părţile transilvănene ale Regatului Ungariei * 1893*)

8. *Revers medalie comemorativă G. D. Teutsch din 1893*[8] (fig. 8)
Dimensiuni: D: 2,9 cm; I: 3,1 cm
În mijlocul câmpului inscripţia, în limba latină:
NON OMNIS MORIAR
(Nu oricine va muri)
Circular o cunună de lauri legată cu o fundă.
Comunicarea de faţă se doreşte a fi o modestă contribuţie la cunoaşterea matriţelor pentru baterea de medalii din Transilvania în sec. XIX-XX.

Abrevieri bibliografice

Resch 1901 - Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901

Fig. 1.
Avers medalie de premiere la expoziţie industrială a meseriaşilor din 1869

Fig. 2.
Revers medalie de premiere la expoziţia industrială a meseriaşilor din 1869

[8] Nr. inventar M 2422/15983; reversul medaliei de argint bătută cu această matriţă, în Resch 1901, nr. 310, p. 254

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 3
Avers medalie de premiere la o expoziţie industrială a meseriaşilor din sec. XIX

Fig. 4
Revers medalie de premiere la o expoziţie industrială a meseriaşilor din sec. XIX

Fig. 5
Avers medalie de premiere la expoziţia industrială a meseriaşilor din 1903

Fig. 6
Revers medalie de premiere la expoziţia industrială a meseriaşilor din 1903

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 7
Avers medalie comemorativă
G. D. Teutsch din 1893

Fig. 8
Revers medalie comemorativă
G. D. Teutsch din 1893

LA COLLECTION DES SCEAUX ET ESTAMPILLES DU MUSEE BRUKENTHAL SIBIU - *LA MAISON ALTEMBERGER*

Résumé

Dans la collection des sceaux et estampilles du Musée Brukenthal - le Musée d'Histoire de Sibiu, il y a aussi huit matrices (avers et revers) pour battre quatre médailles, six matrices (donc trois médailles) à l'occasion des trois expositions industrielles (1869, le XIXe siècle et 1903) et deux, pour une médaille commémorative G. D. Teutsch (1893).

List of figures

1. Obverse. Medal ceremony at the Industrial Exhibition of workmen in 1869
2. Reverse. Medal ceremony at the Industrial Exhibition of workmen in 1869
3. Obverse. Medal ceremony at an Industrial Exhibition of workmen in nineteenth century
4. Reverse. Medal ceremony at an Industrial Exhibition of workmen in nineteenth century
5. Obverse. Medal ceremony at the Industrial Exhibition of workmen in 1903
6. Reverse. Medal ceremony at the Industrial Exhibition of workmen in 1903
7. Obverse. Commemorative medal G. D. Teusch in 1893
8. Reverse. Commemorative medal G. D. Teusch in 1893

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

VALORI ARTISTICE PĂSTRATE LA BISERICA „*SF. NICOLAE*" DIN SATUL PEŞTERA (JUD. HUNEDOARA)

Doina Ionescu

În Ţara Zarandului, pe lângă o serie de biserici care s-au păstrat de-a lungul timpului se află şi lăcaşul de cult cu hramul „*Sf. Nicolae*" din satul Peştera (Fig.1). Acest edificiu sfânt a fost înălţat în cursul secolului al XVIII-lea, din lemn de stejar,prin contribuţia comunităţii satului. Construcţia de mici .dimensiuni, aşezată pe o culme de deal în incinta cimitirului, vesteşte prin turnul său clopotniţă existenţa sa seculară. Deasupra pronaosului se înalţă turnul clopotniţă înalt şi zvelt (Fig. 2). De-a lungul timpului lăcaşul sfânt a suferit mai multe modificări: a fost tencuită, intrarea în interiorul său se face prin latura de sud unde s-a mai adăugat un mic pridvor; învelitoarea de şindrilă a fost înlocuită în totalitate cu foi de tablă, rezolvare nefericită, contribuind la schimbarea profilului arhitectural şi a aspectului său pitoresc. Planimetria acestei construcţii păstrează împărţirea tipică bisericilor de lemn de rit ortodox românesc, respectiv cu pronaos, naos şi altar. Presupunem că în interior, la origine a existat un ansamblu mural care ulterior a fost acoperit cu straturi succesive de var. În prezent interiorul are o zugrăveală care după aspect pare a fii de dată recentă, peste care au fost etalate o serie de icoane, în marea lor majoritate pe sticlă, de provenienţe şi perioade diferite. Două dintre ele prezintă un interes mai deosebit, fiind realizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în binecunoscutul centru transilvănean de pictură pe sticlă de la Nicula. Piesa de o reală valoare artistică este iconostasul din lemn care cu siguranţă este al doilea după cel originar realizat în secolul al XVIII-lea. Iconostasul realizat în secolul al XIX a fost decorat în anul 1843 cu frumoase icoane pe sticlă realizate de apreciatul pictor Ioan Pop din Făgăraş. În multe din bisericile de lemn din zonă am întâlnit icoane pe sticlă, mai ales acolo unde posibilităţile financiare nu au permis comenzi foarte scumpe. Icoanele pe sticlă se comercializau la preţuri mici, astfel comanditarii din ţinutul rural îşi permiteau să achiziţioneze asemenea creaţii artistice. Prezenţa icoanelor pe sticlă din diverse centre ale Ardealului în biserica din Peştera confirmă intensa circulaţie a pictorilor şi a creaţiilor acestora din diverse ţinuturi în cel hunedorean, enoriaşii optând pentru astfel de tehnică, mai accesibilă posibilităţilor lor financiare.

Ioan Pop din Făgăraş face parte dintre prolificii pictori peregrini care au onorat comenzile prin diverse zone ale Ardealului. Unii cercetători susţin provenienţa pictorului din zona Nicula, ca de altfel a multor pictori ce au practicat tehnica picturii pe sticlă[1]. El a fost unul dintre pictorii înzestraţi cu mult talent, dar care din cauza unei situaţii financiare precare nu şi-a permis studii academice în

[1] Ştefan Meteş, *Zugravii şi icoanele pe hârtie şi pe sticlă din Transilvania,* Biserica Ortodoxă Română Nr. 7-8, 1964, p.742

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

domeniul artei. Ioan Pop se numără printre puţinii pictori care şi-au semnat creaţiile, ceea ce denotă că autorul era conştient de valoarea sa artistică. Se cunoaşte faptul că pictorul şi-a început destul de târziu activitatea de creaţie în domeniul vizualului, dar evoluţia sa a fost spectaculoasă, pictura sa dovedind reale calităţi artistice. Ioan Pop a dovedit în domeniul picturii pe sticlă un interes deosebit şi o predilecţie pentru ea. În momentul în care i-au fost comandate icoanele pe sticlă pentru iconostasul bisericii din Peştera, Ioan Pop se afla în deplină maturitate artistică, astfel că aceste creaţii sunt de o calitate artistică deosebită, iar cele care se mai păstrează aici se prezintă într-o stare de conservare foarte bună. Acest lucru se datorează în primul rând respectării tehnicii tradiţionale a pictării pe suport de sticlă şi lemn şi anume a folosirii emulsiei de gălbenuş de ou la prepararea culorilor. Se cunoaşte faptul că mulţi pictori din ţinutul Făgăraşului au respectat această tehnică tradiţională a picturii pe sticlă. Această zonă este binecunoscută prin străvechile tradiţii româneşti printre care şi cea a picturii pe sticlă şi lemn. Interioarele caselor făgărăşene erau decorate şi cu asemenea creaţii care se distingeau prin coloritul viu în care dominau roşu şi albastru şi motivul stelar alb strălucitor[2].

Făgăraşul a fost încă din secolul al XVII-lea un important centru artistic în care au lucrat o serie de pictori printre care amintim pe Preda Zugravul de la Câmpulung, familia Grecu de la Arpaşu de Jos şi Sava Zugravul. Creaţiile acestora au putut reprezenta o bună sursă de inspiraţie pentru pictorul Ioan Pop.

Din cercetările făcute în timp asupra activităţii pictorului Ioan Pop din Făgăraş rezultă faptul că acesta a activat în special în judeţele Alba, Braşov şi Sibiu. Cu siguranţă că aria sa de creaţie a fost mult mai vastă, un argument în acest sens fiind prezenţa sa pe meleaguri hunedorene, în zona Bradului. Cercetările ce vor urma în viitor vor îmbogăţii aria geografică în care pictorul şi-a exercitat talentul, lăsând în urma sa adevărate opere de artă.

Icoanele ce se păstrează pe iconostasul de la Peştera reprezintă teme din sărbătorile anului şi sunt în număr de douăsprezece, una dintre ele fiind în prezent deteriorată (spartă). Aceste icoane nu sunt semnate, ci doar datate. Le-am atribuit însă pictorului făgărăşean prin analogie cu celelalte creaţii ale sale. Maniera de redare a figurilor şi a coloritului carnaţiei în degradé cu umbre, sunt inconfundabile şi specifice lui Ioan Pop. Pictorul a abordat o largă arie tematică, având drept sursă de inspiraţie erminiile, cărţile bisericeşti cu bogatul material ilustrativ, frumoase xilogravuri, multe executate în tipografiile de la Bălgrad şi Blaj. El a executat icoanele după aceste modele, urmărind cu atenţie realizarea desenului cât mai precis şi respectând coloritul viu, echilibrat[3]. În elaborarea compoziţiilor, pictorul a ţinut seamă de multe detalii, în special de destinaţia creaţiei sale şi de preferinţa comanditarilor de asemenea valori artistice. Cu siguranţă însă că Ioan Pop a avut şi alte surse de inspiraţie alături de cărţile religioase. O contribuţie importantă a

[2] Iuliana Dancu, Dumitru Dancu, Pictura *ţărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1975, p.68.
[3] Ion Tătaru, *Studii şi cercetări de Istoria Artei*, Nr. 1, 1969, p. 152.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

avut-o imaginaţia sa creatoare. Scenele sunt încadrate de chenare liniare şi vegetale stilizate, redate pe fond auriu. De cele mai multe ori pictorul foloseşte foiţa de aur care pe lângă faptul că înnobilează paleta cromatică, îi dă ansamblului somptuozitate, strălucire şi totodată pune în evidenţă elementele compoziţionale.

Presupunem că icoanele - prăznicar efectuate pentru biserica din satul Peştera, au fost comandate în urma muncii artistice de calitate prestate la Almaşu Mare - Suseni. Urmare a puternicei impresii făcute asupra enoriaşilor de acolo, după un deceniu îi va fii dată comanda pentru cele douăsprezece icoane pe sticlă ce urmau să decoreze iconostasul bisericii din Peştera. Cele douăsprezece compoziţii se remarcă prin acurateţea execuţiei, printr-un desen concis şi o cromatică echilibrată, autorul urmărind cu multă atenţie elementele de detaliu, în special în redarea portretelor, acordând o atenţie deosebită trăsăturilor fizionomice. Fiecare compoziţie este încadrată cu un chenar auriu cu foiţă de aur, decorat cu un motiv liniar ondulat. Referindu-ne la paleta cromatică menţionăm că deşi redusă ea nu este săracă, pictorul reuşind prin combinaţie de culori să redea tonalităţi şi nuanţe de gri-uri rafinate şi delicate. În compoziţiile sale autorul reuşeşte să dea personajelor sale volum. Icoanele sunt de format mic, prezentând puţine personaje amplasate de cele mai multe ori într-un cadru arhitectural. Se cunoaşte faptul că Ioan Pop a avut un repertoriu tematic bogat, divers şi complex[4]. Temele reprezentate de pictor pe iconostasul lăcaşului de la Peştera sunt diverse însă unitare în reprezentare şi în cromatică: „*Bunavestire*", „*Naşterea lui Iisus*", „*Circumcizia*", „*Botezul Domnului*", „*Învierea*", „*Înălţarea*", „*Pogorârea Sfântului Duh*", „*Schimbarea la Faţă*", „*Naşterea Precistei*", „*Adormirea Precistei*", „*Sf. Petru şi Pavel*" şi „*Sf. Nicolae*".

Prezentăm în cele ce urmează scenele pe care Ioan Pop le redă în icoanele existente pe iconostas.

În „*Bunavestire*" (Fig.3), tema este scrisă de autor într-o bandă albă în partea inferioară a compoziţiei, cu litere chirilice, fiind menţionat anul execuţiei 1843. Autorul prezintă cele două personaje amplasate într-un cadru arhitectural în care este redat în perspectivă pavimentul. În stânga este prezentat Arhanghelul Gavril, redat în uşoară mişcare, aşezat pe un şir de nori. În mâna stângă ţine floarea de crin, iar cu dreapta arată spre Sfântul Duh redat în chip de porumbel, înconjurat de nori şi care trimite spre Fecioară raze de lumină. În dreapta, Fecioara Maria în genunchi, în faţa unei mese pe care se află o carte deschisă şi o glastră de flori, elemente ce compun o reală natură statică. Cartea deschisă sugerează parcă acel moment de surprindere în acţiune a Fecioarei Maria de către Arhanghel. Autorul a acordat o atenţie deosebită trăsăturilor fizionomice dar şi vestimentaţiei. Chipurile sunt modelate prin treceri subtile de la părţile luminate la umbre, aşternute cu un negru diluat. Volumul capului şi al gâtului sunt pregnant redate. Tipologia pentru reprezentarea portretelor este caracteristică lui Ioan Pop. Atât Maria cât şi

[4] Ioana Rustoiu, Ana Dumitran, Elena Băjenaru, Szocs Fulop Karoly, *Prin mine, Ioan Pop Zugravul*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2008, p. 32.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Arhanghelul sunt reprezentaţi cu chipurile albe, cu ovalul feţelor subliniat delicat, încadrat de maforion, în cazul fecioarei şi de podoaba capilară, căzând în plete pe umeri, în cazul Arhanghelului. Ochii mari bine conturaţi, nasul drept şi buze cărnoase, sunt detalii fizionomice specifice pictorului. Dacă în reprezentarea portretelor Ioan Pop prezintă un interes deosebit, în cea a vestimentaţiei este mai expeditiv, surprinzând formele în mare şi cu o pensulaţie în tuşe lungi, dar bogat drapate care urmăresc formele anatomice şi mişcarea corpului. În plan secund este redat un fragment de lăcaş de cult, profilându-se cele două turle.

În *„Naşterea lui Iisus"*, autorul reprezintă o frumoasă compoziţie cu puţine personaje din care se păstrează doar un fragment. Atât cât se poate distinge din ansamblul compoziţional, observăm că scena este redată într-un cadru arhitectural, prezentând central pe pruncul Iisus aşezat într-o iesle, înconjurat de puţine personaje dintre care sunt lizibile Fecioara Maria, Iosif şi unul dintre magi. Nici peştera şi nici staulul nu şi-au aflat locul în această scenă plină de farmec. În partea superioară, central este redată raza Stelei Vifleemului.

Scena *„Circumciziei"*(Fig. 4), prezintă în partea inferioară o bandă albă pe care este scrisă cu litere chirilice tema *„Tăierea împrejur"* şi anul execuţiei 1843. Compoziţia prezintă pe cele trei personaje amplasate într-un bogat cadru arhitectural, în partea inferioară fiind reprezentat pavimentul, toate elementele arhitecturale fiind redate în perspectivă. Personajele sun reprezentate central, în plină acţiune,întâlnirea având loc în afara templului. Pruncul Iisus este ţinut de tatăl său şi aşezat pe o masă, urmând a fii supus actului de circumcizie executat de proorocul Zaharia ce ţine un cuţit în mâna dreaptă. Paleta cromatică este redusă, culorile folosite roşu, galben, albastru, verde ,alb şi negru, folosit la contur şi umbre. Autorul acordă importanţă egală atât detaliilor fizionomice, veşmintelor cât şi ansamblului arhitectural. Tema tăierii împrejur este mai rar întâlnită în creaţia pictorului.

„Botezul lui Iisus" (fig. 5) este o compoziţie în care sunt redate trei personaje în plină acţiune, amplasate într-un cadru peisagistic sărac în detalii. În partea inferioară, pe o fâşie albă este menţionată tema şi anul în care a fost realizată, 1843. În plan central este redat Iisus cu trupul acoperit parţial de un drapaj, cufundat cu picioarele în apa Iordanului. Sfântul Ioan săvârşeşte acţiunea, iar îngerul aşteaptă să o finalizeze, fiind redat ţinând în mâini un drapaj alb. Deasupra capetelor, central Sfântul Duh redat sub forma unui porumbel alb, înconjurat de nori, îşi trimite razele de lumină în special asupra trupului lui Iisus. Din punct de vedere cromatic, culoarea albastră este dominantă, urmează apoi roşul, albul şi verdele, culori bine dozate şi care se susţin reciproc.

„Învierea"(Fig. 6), este o compoziţie plină de dramatism în care este reprezentat în plan central trupul lui Iisus aflat într-o mandorlă, însoţit de steagul biruinţei şi binecuvântând. Personajul se înalţă deasupra mormântului care este păzit de o parte şi de alta de două grupuri de soldaţi romani dormind lângă mormânt. Mulţimea este sugerată prin juxtapunerea capetelor şi a suliţelor.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cromatica scenei este sobră, bazată pe griuri reci, câteva accente de roşu, albastru şi verde, se întrezăresc la veşmintele personajelor.

„*Naşterea Precistei*"(Fig. 7), prezintă în partea inferioară pe o bandă albă anul execuţiei 1843 şi titlul temei scris cu litere chirilice. Compoziţia prezintă într-un bogat decor arhitectural, episodul naşterii Fecioarei Maria de către Ana. Personajele care iau parte la acţiune, preotul ce ţine în mâna dreaptă un potir şi Ioachim, cu un braţ ridicat în semn de mulţumire pentru naşterea fiicei sale, sunt redate central şi sunt înconjurate de un locaş de cult şi de o serie de clădiri. Imaginea Fecioarei este redată doar fragmentar, i se vede doar capul ce se zăreşte dintre faldurile mantiei Anei. În partea inferioară este redat pavimentul în perspectivă, iar în plan secund se înalţă clădiri albe cu acoperişuri roşii.

„*Adormirea Precistei*" (Fig. 8) este o temă des reprezentate de pictor. compoziţia prezintă în partea inferioară pe o bandă albă scrisă cu litere chirilice tema şi aul execuţiei 1843. Scena se desfăşoară într-un cadru arhitectural. În centru, Maica Domnului pe catafalc, înveşmântată în maforion şi o tunică lungă. Iisus o priveşte extrem de pătrunzător, cu chipul plin de durere. Personajul sfânt poartă mantie roşie şi tunică verde. Apostolii, distribuiţi în două grupuri, înconjoară catafalcul. La capul Mariei stă apostolul Petru, iar la picioare apostolul Pavel. În fundal sunt redate două grupuri de case aşezate pe o colină. În partea inferioară este redat pavimentul în perspectivă. Compoziţia se impune prin diversitatea de distribuţie a culorilor, ce-i dă ansamblului o notă de echilibru şi expresivitate.

„*Înălţarea lui Iisus*", scena este realizată printr-o compoziţie cu multe personaje. Avem şi în acest caz o bandă albă pe care este scrisă tema şi anul în care a fost concepută, 1843. În partea superioară, central, este redat Iisus într-o mandorlă, binecuvântând , înălţându-se la cer. La această scenă asistă trei grupuri de personaje care prin gestică sugerează uimirea în faţa celor întâmplate. Central este redată Maica Domnului, mai în spate Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril, iar pe margini sunt redaţi Apostolii. Cromatica este bine dozată, predominând culoarea roşie. Foiţa de aur ce se regăseşte la aureole, medalion şi chenar, dau o notă de distincţie ansamblului.

În scena „*Schimbarea la faţă*", acţiunea se petrece într-un cadru peisagistic în care stâncile s-au transformat în munţi cu forme rotunde. Central este redat Iisus binecuvântând. În partea dreaptă este redat proorocul Moise iar în stânga Ilie. În partea inferioară sunt redaţi Petru, Iacov şi Ioan, zăcând jos şi uitându-se în sus uimiţi.

În compoziţia „*Pogorârea Sfântului Duh*", central este redată Fecioara Maria aşezată pe tron. Alături de ea sunt redaţi în picioare Apostolii. Deasupra lor, central este redat Sfântul Duh în chip de porumbel alb ce se pogoară asupra lor.

„*Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel*", este o temă preferată de credincioşii ortodocşi. Cele două personaje sunt redate stând în picioare pe un deal. Sf. Petru ţine în mână cheia Raiului şi Sf. Pavel ţine o sabie. Împreună susţin macheta unei biserici.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

„Sfântul Nicolae" este reprezentat pe tron, în veşminte arhiereşti, însoţit de Evanghelia deschisă, iar cu mâna dreaptă binecuvântează. De remarcat este expresivitatea trăsăturilor fizionomice.

Prin creaţia lui Ioan Pop din Făgăraş prezentăm de fapt în linii mari orientările artistice existente în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pictorii erau în căutarea unei exprimări plastice proprii, noi, astfel că personajele sunt redate cu realism, dispărându-le hieratismul de altădată. Se observă o preocupare pentru reprezentarea formelor anatomice, a moliciunii veşmintelor ce urmăresc volumele, un interes crescut pentru redarea trăirilor sufleteşti şi a mişcărilor, personajele nu mai au acele poziţii statice, rigide. Aflăm de asemenea şi preferinţele comanditarilor pentru temele şi calitatea creaţiilor artistice. Numărul mare de icoane pe sticlă în zona hunedoreană ne prezintă situaţia mai puţin înstărită a enoriaşilor care din dorinţa de frumos au recurs la această tehnică ce era la un preţ mai accesibil în comparaţie cu cea a picturii pe lemn. Multe dintre acestea însă se prezentau remarcabil, de o calitate artistică evidentă, din care nu lipsea materialul preţios al foiţei de aur, ce dădea ansamblului preţiozitate şi distincţie.

Ioan Pop din Făgăraş a fost unul dintre cei mai talentaţi pictori ai vremii sale. Unii cercetători l-au clasat ca al treilea mare iconar al Făgăraşului[5].

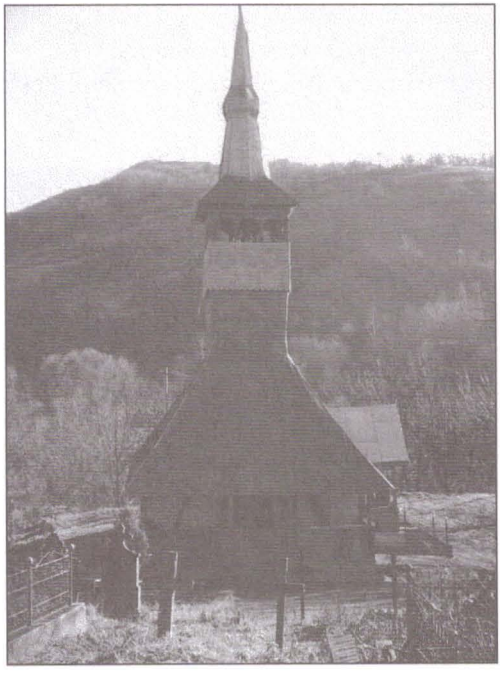

Fig.1. Biserica *"Sf. Nicolae"* din satul Peştera

[5] Cornel Irimie, Marcela Focşa, *Icoane pe sticlă,* Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 14.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Fig. 2. Turnul clopotniță
Biserica „*Sf. Nicolae*" din satul Peştera

Fig. 3. „*Bunavestire*"

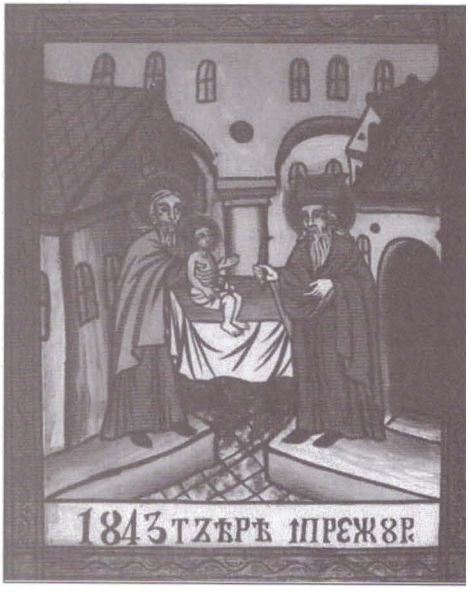

Fig. 4. „*Circumcizia*"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

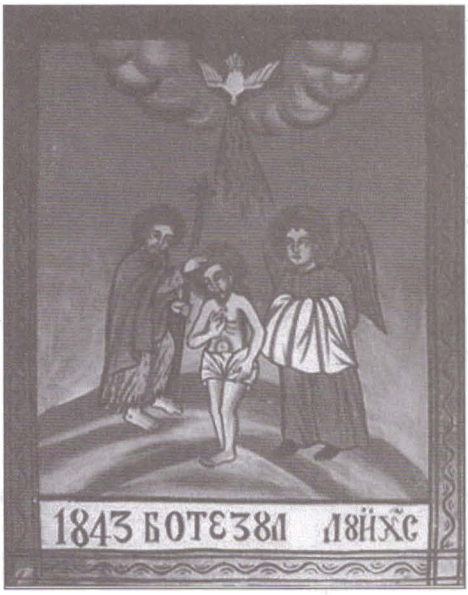

Fig. 5. „*Botezul lui Iisus*"

Fig. 6. „*Învierea*"

Fig. 7 . „*Naşterea Precistei*"

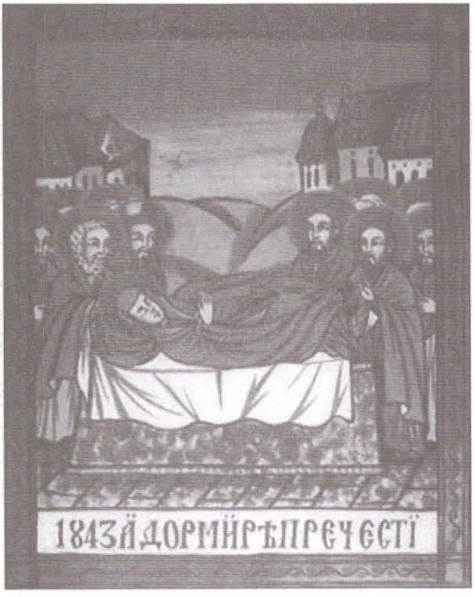

Fig. 8. „*Adormirea Precistei*"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Bibliografie

Meteş, Ştefan, *Zugravii şi icoanele pe hârtie şi pe sticlă din Transilvania*, în Biserica Ortodoxă Română Nr. 7-8, 1964.

Irimie, Cornel, Focşa, Marcela, *Icoane pe sticlă,* Bucureşti, 1968

Dancu, Juliana, Dancu, Dumitru, *Pictura Ţărănească pe sticlă,* Bucureşti, 1975.

Tătaru, Ion, *Studii şi cercetări de Istoria Artei*, Bucureşti, 1969.

Rustoiu, Ioana, Băjenaru, Elena, Dumitran, Ana, Szöcs, Fülöp, Karoly,...*Prin mine, Ioan Pop zugravul* , Alba Iulia, 2008.

Porumb, Marius, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII – XVIII,* Bucureşti, 1998.

Drăguţ, Vasile, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, 1976.

ARTISTIC VALUES STORED IN THE CHURCH OF SAINT NICHOLAS IN PEŞTERA VILLAGE

Abstract

The Church of Saint Nicholas (Sfântu Nicolae) of Peştera Village is part of a series of wooden churches kept in the Country of Zarand. This building was built of oakwood in eighteenth century. The small building suffered several modifications over time. Currently the church is plastered. Shingle covering was replaced with one of the board. This was an unfortunate solution, reducing its picturesque appearance. Inside, the church is decorated mainly with glass icons many of which having heritage value. Of theese, a part is a series of icons that adorn the wooden iconostasis. These icons were made in 1843 by Ioan Pop painter of Făgăraş. Currently 12 pieces are still preserved and one of which is only a fragment. Ioan Pop painter of Fagaras locality is one of the prolific painters who worked in various zones of Transylvania including in Hunedoara County.

List of illustrations

Fig. 1 - Church dedicated to "Saint Nicolas"- village Peştera
Fig. 2 - Bell Tower - church „Saint Nicolas"- village Peştera
Fig..3 - Annunciation
Fig. 4 - Circumcision
Fig. 5 - The Baptism of Jesus
Fig. 6 - Resurrection
Fig. 7 - The birth of the Virgin
Fig. 8 - Assumption of the Virgin

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

REDESCOPERIREA UNEI PERSONALITĂŢI – MARCEL OLINESCU

Camelia Gabor

Marcel Olinescu s-a născut la 17 septembrie 1896 la Dorohoi, în judeţul Botoşani. S-a stins din viaţă în 15 februarie 1992. Tatăl său, Teofil Olinescu era profesor de limba germană, bucovinean din Adâncata iar mama, Terezia, născută Kernbach, provenea dintr-o familie de medici germani. A urmat şcoala primară la Dorohoi, gimnaziul la Pomârla (1907-1911), între anii 1919-1921 a urmat cursurile Academiei de Arte Frumoase din Iaşi iar între 1921-1923 la Bucureşti unde l-a avut ca profesor de desen pe Dimitrie Paciurea iar de sculptură pe maestru I. Mateescu. După absolvirea Şcolii de Arte Frumoase, în anul 1923, obţine un post de profesor la Brad pentru caligrafie şi desen. În cei trei ani cât a stat în peisajul tulburător şi mereu repetat în amintirile sale, al Ţării Moţilor, fascinat de cântecul dureros al celor ce vieţuiau acolo, precum şopârlele de aur strecurate printre stânci „Munţii noştri aur poartă..." realizează cele 10 gravuri din „Suita Aurului". Tot aici prind viaţă portretele revoluţionarilor din Munţi – Iancu, Balint, Buteanu, după cele executate cu ani în urmă de Barbu Iscovescu, la vremea răzvrătirii lor, 1848-1849.

Împreună cu pictorul Dumitru Gheaţă, debutează cu o expoziţie personală de pictură în 1925, la sala Ateneului Român, sub titulatura „Din ţara moţilor", publicând şi un album cu acelaşi titlu.

În anul 1926 părăseşte Bradul, Ardealul, pentru un an, ajunge la Botoşani, la liceul „August Treboniu Laurian", de unde rădăcini nevăzute şi durabile îl trag înapoi şi în 1927 se stabileşte la Arad, ca profesor de desen la liceul comercial de băieţi. Tot aici în oraşul de pe Mureş, pe lângă activitatea didactică şi artistică, este redactor la ziarul „Ştirea" (1933-1937), alături de Alecu Constantinescu – tatăl dramaturgului Paul Everac, pune bazele societăţii artistice „Ateneul Popular Arădean" care ia fiinţă la 16 septembrie 1931. Împreună cu un colectiv de redacţie, format din Tiberiu Vuia, Alexandru Negură, M. Păun, Alecu Constantinescu, Eduard Găvănescu, protopop dr. Gheorghe Ciuhandru şi Octavian Lupaş, membrii ai „Ateneului Popular Arădean", editează revista literară şi de cultură „Hotarul", în 24 de pagini, al cărui prim număr a apărut în 1933. La scurt timp, în octombrie 1934 editează şi revista „Duh", revistă de artă, critică literara şi filozofie. În curtea liceului comercial, într-un atelier improvizat, realizează busturile pedagogului Petru Pipoş şi al ziaristului de la „Ştirea"- D. Mărculescu; tot în atelierul său Marcel Olinescu zămisleşte bustul lui Crişan, după portretul în ulei din celula Albei Iulii, făcut de către Johan Stook din Sibiu, bust turnat la Arad în atelierul lui Matuz şi care va fi amplasat în satul natal al eroului de la 1784, Vaca, azi localitatea Crişan. În 1940, 1943 şi 1946 participă la expoziţia „Grupul Grafic" a cărui membru fondator a fost alături de Vasile Dobrian şi la Saloanele de desen şi gravură. A întemeiat gruparea „Pro Arte" la editura cu acelaşi nume din Arad unde îşi publică volumul de versuri intitulat „Eu-poeme în versuri şi linii".

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Secției de stampe a Academiei Române, Marcel Olinescu a donat o colecție de 180 gravuri, iar la Brad a prezentat în cadrul Serilor Librăriei „Suita aurului" și „La sanatoriul din Brad", numărându-se printre puținii gravori în lemn din acea vreme.

A ilustrat numeroase cărți: „Din țara moților"(1925), „Botoșanii care se duc"(1927), „Miorița"(1940), „Mitologia românească"(1944), „Târgoviște de ieri și de azi"(1976), „Peisaje"(1983).

A manifestat interes pentru folclor, merită a fi menționată „O variantă a baladei Meșterul Manole". Aceasta s-a concretizat prin tipărirea într-o ediție unică bibliofilă de lux, cu prezentare critică de Dan Grigorescu, în ianuarie 1997, la Editura GEEA din Botoșani. Din păcate artistul nu a supraviețuit ca să-ți vadă tipărită această măreață lucrare și a murit cu sufletul neîmpăcat, înecat în lacrimi și durere. Cartea a fost tipărită în numai 99 de exemplare dintre care 10 cu coperți de porțelan. Dan Grigorescu spunea: „Acesta mi se pare înțelesul esențial al gravurilor lui Marcel Olinescu tălmăcind crezul unui artist ce a vorbit despre mitul Zidirii ca despre supremul adevăr al vieții".

Printre multe expoziții pe care le-a avut maestrul Marcel Olinescu, cea mai mare și cea mai frumoasă a fost retrospectiva de la Ateneul Român din anul 1977 în care a expus foarte multe gravuri, alături de care au stat într-o vitrină cărțile editate până în anul 1977.

În colecția de grafică a muzeului devean sunt cuprinse 52 de lucrări semnate Marcel Olinescu. Dintre acestea mai mult de jumătate sunt xilogravuri iar restul linogravuri. Temele abordate sunt variate: portrete, muncitori și țărani surprinși în diferite ipostaze, subiecte istorice și ilustrații ale unor balade populare. Printre ultimele achiziții ale muzeului devean, semnate Olinescu, se numără câteva xilogravuri. Acestea sunt un exemplar din balada populară *„Ercul-Erculean Căpitan Râmlean"* realizat după versurile lui Vasile Alecsandri și opt xilogravuri care ilustrează scene din balada *„Meșterul Manole"*. Ilustrațiile respectă mărimea de 15 X 25cm, cu foarte mici diferențe. Exemplarul care ilustrează versurile lui Alecsandri este cel de al 213-lea din cele 250 tipărite în anul 1945 la București, gravate fiind în 1944 la Bradul Hunedorii. Coperta este gravată în întregime, prezintă un chenar în care apare numele meșterului gravor (Marcel Olinescu), titlul cărții (Ercul-Erculean Căpitan Râmlean), autorul versurilor (Vasile Alecsandri), fiind precizat și faptul că este gravată în lemn. Tehnica xilogravurii are o tradiție foarte veche, fiind folosită ca o tehnică de multiplicare grafică în Orientul îndepărtat, încă din a doua jumătate a mileniului I. Dar, într-un scop diferit, procedeul era folosit în anumite țări ale lumii, cu mult timp înainte, servind la imprimarea decorativă a țesăturilor, a ceramicii și a cărămizilor ornamentate cu diverse motive. Chiar dacă pare facilă, această tehnică presupunea o bună cunoaștere în tehnica inciziilor, deoarece corecturi nu se pot face decât prin înlocuirea fragmentului de lemn respectiv, care urmează a fi gravat din nou. Spre deosebire de gravura în metal unde liniile dobândesc o finețe extremă iar nuanțările sunt rafinate, în xilogravură direcționarea fibrelor de lemn constituie un

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

impediment în acest sens. Aspectul sintetic, decorativ al imaginii conferă, în schimb, xilogravurii un farmec inegalabil în contextul artei grafice. Olinescu a găsit în arta gravurii în lemn un câmp adecvat şi totodată inedit de afirmare a talentului său înnăscut.

Xilogravurile au următoarele caracteristici: desenele sunt realizate pe două registre, cel inferior cuprinde versuri iar cel superior o imagine plastică care ilustrează versurile. Subiectele de inspiraţie folclorică, având personaje coborâte din lumea basmelor, se integrează într-un peisaj sintetic, stilizat, gata să conlucreze împreună cu personajele la o atmosferă vibrantă. Din jocul de lumină şi umbră, precum şi din alăturarea liniilor subţiri cu cele groase aşezate în diferite direcţii pe întreg spaţiul compoziţional, meşterul gravor a reuşit să redea un desen plin de dinamism şi de sensibilitate, cu trimiteri la arta religioasă în special prin modul convenţional de prezentare a peisajului. Artistul a recurs la o serie de elemente simbol, dintre ele Soarele care reprezintă o manifestare a divinităţii, poate fi considerat un fiu al divinităţii supreme. Este sursa luminii, a căldurii şi a vieţii. Prin tradiţie razele lui sunt în număr de şapte, având corespondent la cele şase dimensiuni ale spaţiului şi a dimensiunii extra cosmice. La fel cum inima se află în centrul pieptului, aşa şi soarele apare în centrul cerului, un soare spiritual care reprezintă partea imobilă a Zenitului. În mitologia astrală soarele este simbolul Tatălui, simbolul principiului generator masculin, principala autoritate.

Luna – se află în corelare cu soarele, este o reflectare a soarelui, nu are lumină proprie, traversează faze diferite şi-şi schimbă forma. Luna simbolizează dependenţa, periodicitatea şi schimbarea, simbolul transformării şi al ritmurilor biologice. Este un astru care creşte, descreşte şi dispare. La fel ca şi în viaţă este supus legilor universale, de a exista, de naştere şi de moarte. Cunoaşte o istorie patetică ca şi omul, moartea sa nu este niciodată definitivă. Simbolizează timpul care trece, este un instrument de măsură universal. Este de asemenea pentru om simbolul trecerii de la viaţă la moarte şi de la moarte la viaţă. Este simbolul cunoaşterii indirecte, progresive, nepăsătoare. Astrul nopţilor, evocă metaforic frumuseţea, de asemenea lumina în imensitatea întunecată, lumină care nu este decât o reflectare a celei de la soare. Este simbolul cunoaşterii teoretice, conceptuale, raţionale. Luna este YIN şi soarele este YANG. Simbolic, în raport cu focul soarelui este apa, frigul în raport cu căldura, nordul şi iarna opus sudului şi verii. Este simbolul fecundităţii.

Apa – reprezintă sursa vieţii, a purificării, centrul regenerării. Este prima materie, originea vieţii, element al regenerării corporale şi spirituale. În tradiţia creştină este originea procreării, sursa tuturor lucrurilor. Este simbolul spiritului ţi al vieţii. Apa are virtuţi purificatoare, întinereşte, te introduce în eternitate, oferă renaştere. Simbol al purităţii pasive, apa curgătoare relevă mersul existenţei umane, al fluctuaţiilor sentimentelor şi al dorinţelor.

Copacul – este simbol al vieţii şi al evoluţiei perpetue, evocă simbolul verticalităţii. Frunzele evocă ciclul vieţii, face legătura între cele trei niveluri cosmice: subteran prin rădăcini, suprafaţa pământului prin trunchi şi cerul prin ramuri.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Stelele – caracterul lor celest face să aplaneze conflictul dintre forțele spirituale și lumină; dintre forțele materiale și întuneric. În creația lui Olinescu apare steaua cu cinci brațe-simbol al microcosmosului uman. Stelele sunt un simbol al perfecțiunii și al vieții.

Calul – animal asociat puterilor magice, prezintă arhietipuri fundamentale ale umanității, este asociat cu cele trei elemente: apă, aer, foc. Reprezintă purificarea, înălțarea instinctului, a dorinței și a înțelepciunii.

Din păcate, artistul nu s-a mai putut bucura de apariția cărții „Mitologie Românească", ediție care a apărut abia în anul 2001, cu xilogravurile și desenele autorului.

Bibliografie

Barbosa, Octavian, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, Editura Meridiane, 1976.
Chevalier, Jean, Gheerbrant, *Dictionnaire des Symboles*, Editiones Jupiter, Paris, 1995.
Revista *Hotarul*, An.I, Nr. 1.
Olinescu, Marcel, *Mitologie românească*, Editura Saeculum, 2002.
Pârva, Ioan, *Oameni și locuri din Țara Moților*, Editura Călăuza, 2006.
Sasu, Aurel, *Dicționar biografic al literaturii române*, Editura Paralela 45, 2006.
Tatai-Baltă, Cornel, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750-1830)*, Editura Eventus, Blaj, 1995.

1. Coperta baladei „Ercul - Erculean Căpitan Râmlean"

2. Ilustrație din balada „Ercul - Erculean Căpitan Râmlean"

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

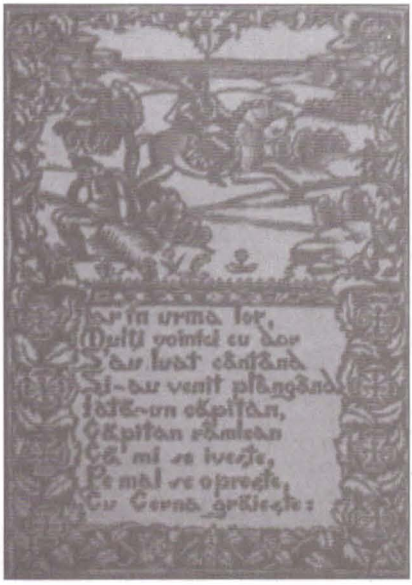

3. Ilustrație din balada „Ercul - Erculean Căpitan Râmlean”

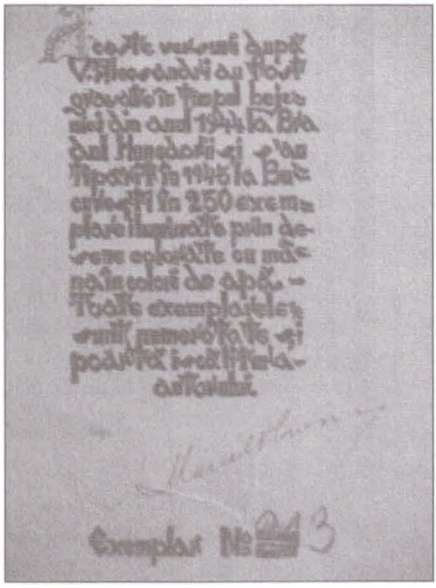

4. Pagina cu semnătura autorului

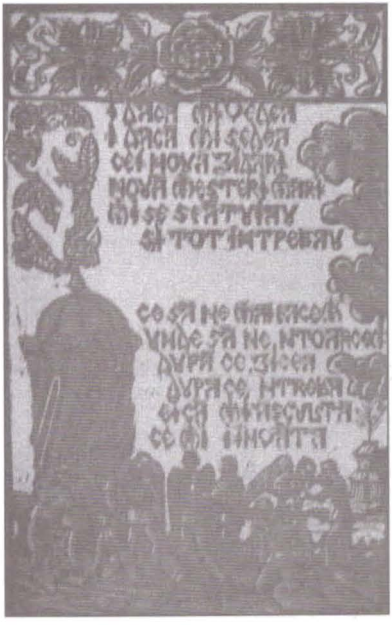

5. Ilustrație din balada „Meșterul Manole”

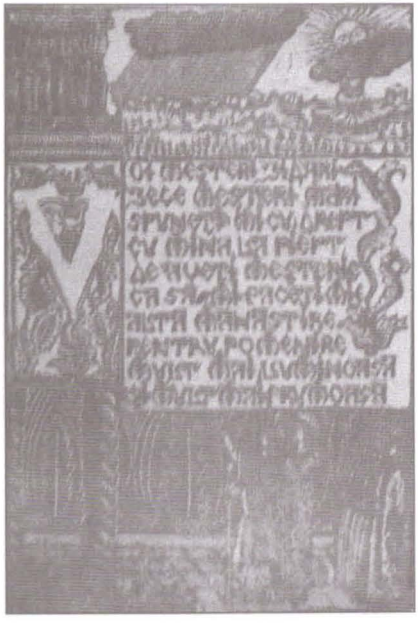

6. Ilustrație din balada „Meșterul Manole”

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

RE-DISCOVER OF MARCEL OLINESCU

Abstract

Marcel Olinescu was born in 1896, september 17, at Dorohoi, Botoşani. He died in 1992, february 15. After graduation he activaate as calligraphist and drawing teacher at the Brad highschool. He begin with a personal exchibition at the Romanian Athenee with the peinter Dimitru Ghiaţă. The most beautiful exchibition then other that he had, was the Romanian Athenee retrospective since 1977, where he expose many woodcats besides books published since then. The woodcats are realised on two registers, with lirycs on bottom and folcloric inspiration drawings in a stylizing landscape on top. The dinamic and sensitive draw send our thought at the religious art.

The list of illustrations

1.The cover of „Ercul- Erculean, Căpitan Râmlean" ballad.
2.Illustration from „Ercul-Erculean, Căpitan Râmlean" ballad.
3. Illustration from „Ercul-Erculean, Căpitan Râmlean" ballad.
4.The page with Olinescu original signiture.
5.Illustration from „Meşterul Manole" ballad.
6. Illustration from „Meşterul Manole" ballad.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

MĂGURENI – UN SAT PĂRĂSIT. PREZENTARE GENERALĂ ŞI CONSIDERAŢII DEMOGRAFICE

Daniel I. Iancu

Realităţile economice ale sfârşitului de secol XX şi început de secol XXI au condus la schimbări majore nu doar în cadrul ocupaţiilor tradiţionale ale populaţiei rurale, printre care se numără, în mod evident, şi păstoritul, ci şi în organizarea şi evoluţia habitatelor în care se desfăşurau respectivele ocupaţii. Elemente precum modificarea arhitecturii locuinţelor tradiţionale sau dinamica demografică, ale căror prime forme de manifestare au apărut, în mod pregnant, în primele decenii ale secolului trecut, şi-au pus amprenta asupra a numeroase entităţi rurale care, în unele cazuri, şi-au pierdut specificul, iar în altele au dispărut cu totul, sau sunt pe cale de dispariţie.

Cazul cătunului Măgureni, comuna Beriu, judeţul Hunedoara nu face excepţie de la această, să-i spunem, regulă generală a depopulării satelor izolate, fără curent electric sau infrastructură rutieră, ca să nu mai pomenim de alte utilităţi.

Aşezat la nord de Vârful Godeanu (1659 metri altitudine) din Munţii Şureanu, cătunul Măgureni se află la aproximativ trei ore de mers de zidurile Sarmizegetusei Regia, cel mai accesibil drum fiind cel forestier care plecacă din Orăştie, prin Sibişel, pe valea Râului Mare sau a Râuşorului[1]. Gospodăriile sunt risipite pe culmile dintre văile Gliva şi Măgureaua, la înălţimi cuprinse între 900 şi 1.100 de metri altitudine[2], sau chiar până la 1200 de metri[3], fapt care face din Măgureni una dintre localităţile situate la cele mai mari înălţimi de pe teritoriul judeţului Hunedoara[4].

Fără a fi delimitate strict, hotarele cătunului pot fi identificate pe baza posesiunilor şi proprietăţilor astfel: pornind din nord, de la hotarul comun cu satul Sibişel, limita Măgurenilor, pe partea estică, urmăreşte valea Râului Mare - Sibişel până la izvoarele de sub Curmătura Lupşii. Apoi, spre S-E şi S, limita e asigurată de Culmea Certejului, Culmea Scârnii, Culmea Godeanului, Culmea Muncelului, Vârful Nedeii şi Dealul Hafiei până la Dealul de Groapă. În sfârşit, pe partea vestică se întâlnesc ca delimitări de hotare Culmea de Groapă, Muchia Mare şi Culmea Deluţu[5]. Din punct de vedere administrativ, Măgureniul, ca parte componentă a comunei Beriu (în nord), se învecinează practic cu judeţul Alba (est),

---

[1] Octavian Floca, *Hunedoara. Ghid turistic*, Deva, 1969, p. 270.

[2] *Ibidem.*

[3] Valer Trufaş, *Munţii Şureanu*, Bucureşti, 1986, colecţia *Munţii noştri*, nr. 36, p. 21.

[4] Prin comparaţie, şi unele sate pădureneşti din Poiana Ruscăi, sunt situate la înălţimi de peste la 900 metri..

[5] A se vedea harta forestieră *UP III Măgureni*, Ocolul Silvic Orăştie, întocmită de ICAS (Institutul de Cercetări şi Amenajări Silvice) – Filiala Oradea, 1994.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Grădiştea de Munte (nord), Costeşti-Deal şi Ludeşti-Deal (vest), ultimele aparţinând comunei hunedorene Orăştioara de Sus[6].

Relieful localităţii este, aşa cum reiese şi din cele expuse mai sus, preponderent muntos, cea mai mare parte a gospodăriilor fiind situate în poienile de pe pantele culmilor dintre Gliva şi Măgureaua, însă nu putem omite nici construcţiile, puţine e drept, amenajate în luncile înalte pe care le formează cele două văi[7].

Culmea principală e numită chiar Dealul Măgureni, dar, în opinia noastră, aceasta se datorează mai mult unei perspective exterioare satului, geografică sau turistică, unitatea de relief respectivă fiind practic o prelungire a Culmii Uia (sau Uii). Din capătul sudic al acesteia se desprind simultan sau succesiv, mai multe culmi secundare, precum Muchia lu' Coman sau Muchia lu' Chioru'[8].

Toată această zonă locuibilă a cătunului, constituită din păşuni şi fânaţe, despărţite din loc în loc de perdele sau pâlcuri de arbori, este practic înconjurată de păduri de foioase, care urcă până la 1.000 de metri altitudine, regăsindu-se mai ales în jumătatea nordică a aşezării, şi de păduri de răşinoase, ce delimitează sudul cătunului, spre culmile Munceilor şi a Godeanului[9].

Din punct de vedere hidrografic, Măgureniul se situează în bazinul Văii Grădiştei, afluent de stânga al Mureşului, bazin constituit în principal din două râuri: Grădiştea şi Sibişelul, izvoarele acestuia din urmă regăsindu-se în hotarele satului la care facem referire. Dintre afluenţii Sibişelului amintim cele două văi care înconjoară satul, şi anume Gliva, în lungime de 8 kilometri, şi Măgureaua, de 6 kilometri[10].

În plus, zona propriu-zisă a locuirii este brăzdată de numeroase pâraie şi izvoare, ce alimentează practic văile deja amintite: Pârâul Muncelului, Părăul lu' Adam, Pârâul Uii, Părăul lu' Nasta, Părăul Arşiţei, Părăul lu' Creştinescu ş.a[11], şi care ne oferă date suplimentare asupra toponimiei zonei.

Trecând mai departe, trebuie spus că referirile scrise la zona cătunului Măgureni sunt extrem de puţine. Cauzele principale sunt, în mod evident, două: pe de o parte, populaţia existentă fiind destul de redusă numeric în toate epocile istorice, nu suscita interesul în măsura în care o făceau, să spunem, aşezările din culoarul Mureşului, extrem de bine reprezentate numeric şi menţionate periodic după anul 1206[12]. Pe de altă parte, chiar şi cei interesaţi şi care amintesc de existenţa unei localităţi „*des cercetată pentru recreaţie, de oameni obosiţi sau*

[6] Conform *Hărţii administrative a Comunei Beriu*, Primăria Comunei Beriu, judeţul Hunedoara, f.a.

[7] Ibidem; precum şi *Munţii Şureanu. Harta turistică*, în Valer Trufaş, *op.cit.*

[8] Conform informaţiilor obţinute de la Ilie Nasta (76 de ani, în 2007), din Beriu, care locuieşte câteva luni pe an (iunie – septembrie), la Măgureni.

[9] Valer Trufaş, *op. cit.*,

[10] Aurelia Baciu, Petru Baciu, *Valea Grădiştei*, Bucureşti, 1988, p. 9.

[11] Potrivit informaţiilor obţinute de la Ilie Nasta.

[12] Thomas Nägler, *Aşezarea saşilor în Transilvania*, Ediţia a II-a, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1992, p. 131; Anton E. Dörner, *Documente şi cronici privind istoria oraşului şi scaunului Orăştie. Vol. I: 1200 – 1541*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, p. 13 - 14; Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *Orăştie. 750 de ani*, Deva, 1974, p. 43.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

suferinzi"[13], nu pot da alte amănunte în primul rând datorită izolării acestui cătun de restul lumii, a lipsei căilor de acces convenabile, a unei dinamici a populaţiei extrem de reduse.

În aceste condiţii, deşi unii autori susţin că prima menţiune documentară o regăsim abia la începutul secolului al XX-iea, mai precis la 1909[14], totuşi localitatea Măgureni figurează şi în cadrul unor recensăminte mai vechi, precum cel efectuat la 1857, în Transilvania[15].

La acea dată, Măgureniul figura cu 25 de numere de casă, ce cuprindeau practic 30 de locuinţe, având 134 de locuitori, un număr impresionant dacă ţinem cont de faptul că astăzi nu mai locuieşte nimeni, în mod permanent, la Măgureni. Extrem de interesant este faptul că dintre cei 134 de locuitori, 2 sunt menţionaţi ca „străini"[16], alţi 4 (3 bărbaţi şi 1 femeie) fiind adăugaţi la rubrica „localnici plecaţi". Toţi erau români. Distribuţia pe sexe a localnicilor denotă faptul că numărul femeilor (71) era mai mare decât cel al bărbaţilor (61). Dintre bărbaţi, 37 erau necăsătoriţi, 26 căsătoriţi şi 1 văduv, în timp ce dintre femei, 40 erau necăsătorite, 26 căsătorite şi 6 văduve[17].

După 23 de ani, Recensământul din 1880[18] din Transilvania arată faptul că populaţia era în descreştere cu aproximativ 23 la sută, fiind inventariate 21 de case cu doar 103 locuitori. O altă rubrică în cadrul căreia se făcea referinţă la Măgureni specifica faptul că toţi locuitorii erau de religie ortodoxă, însă doar 99 de naţionalitate română, 4 fiind trecuţi la rubrica „limbă maternă necunoscută". Tot acum se dau şi date despre nivelul de cultură al populaţiei locale, doar 10 la sută dintre aceştia, respectiv 12 locuitori, fiind alfabetizaţi[19].

La 1900[20], datele sunt aproape identice, în sensul că existau 22 de case cu 105 locuitori. Toţi erau vorbitori de limbă română şi adepţii religiei ortodoxe, iar în plus aflăm că suprafaţa cătunului este de 617 iugăre (un iugăr echivalând, după cum se cunoaşte, cu 0,57 hectare). Din păcate, doar 2 sunt trecuţi la rubrica „scrie şi citeşte"[21], chiar dacă, din punctul de vedere al distribuţiei pe sexe, numărul lor se echilibrează: 52 de bărbaţi şi 53 de femei. Totodată, foarte important este faptul că se menţionează că toate cele 22 de locuinţe inventariate au pereţii din lemn şi acoperişul din şindrilă[22].

---

[13] Octavian Floca, Regiunea Hunedoara. Ghid turistic cu 174 ilustraţii şi 3 hărţi, Deva, 1957, p. 407.

[14] Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I, *A – N*, Bucureşti, 1967, p. 384.

[15] *Recensământul din 1857. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Staff, 1997, p. 280 – 283.

[16] *Ibidem*, p. 280.

[17] *Ibidem*, p. 280 – 283.

[18] *Recensământul din 1880. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Bucureşti, Editura Staff, 1997, p. 198 – 199.

[19] *Ibidem*, p. 199.

[20] *Recensământul din 1900. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Bucureşti, Editura Staff, 1999, p. 350 – 353.

[21] *Ibidem*, p. 352.

[22] *Ibidem*, p. 353.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Un studiu comparativ mai amplu al evoluţiei demografice a cătunului Măgureni pentru secolul XX va fi făcut în perioada următoare. Deocamdată, mai trebuie menţionat că dacă la 1910[23] populaţia Măgureniului era de 113 locuitori, care deţineau 30 de case[24], una de piatră şi restul de lemn, toate acoperite cu şindrilă[25]. Dintre aceştia, 5 erau maghiari (menţionaţi şi la religia romano-catolică), 102 români ortodocşi şi 6 români greco-catolici. Recensământul de la 1930 atestă 128 de suflete[26], localitatea Măgureni fiind încadrată la acea dată Comunei Sibişelu Vechi din Plasa Orăştie, unitate administrativ-teritorială desfinţată ulterior. Anul 1966 aduce cu sine scăderea numărului de locuitori menţionaţi la 120[27], 78 de bărbaţi şi 42 de femei.. Situaţia devine şi mai dramatică în perioada 1999-2004[28], când sunt inventariate doar 13 numere de casă, cuprinzând 15 gospodării. Acestea au împreună 27 de camere, suprafaţa utilă totală fiind de 504 mp. Ceea ce este însă şi mai grav e faptul că, dacă în 2002 recensământul populaţiei mai scotea în evidenţă faptul că satul era locuit doar de către 35 de persoane, la ora actuală, el figurează în evidenţele Primăriei Comunei Beriu[29] ca fiind în totalitate părăsit, doar pe timpul verii 8 persoane urcând cu animalele la Măgureni.

Din punct de vedere administrativ, există anumite referinţe la faptul că, în perioada interbelică trecut Măgureniul era organizat ca plasă, fapt cât se poate de incert, după care a trecut în subordinea fostei primării a comunei Sibişel. Reorganizarea teritorială din 1968 desfinţează această unitate administrativă şi trece şi Măgureniul, împreună cu Sibişelul, în cadrul comunei Beriu[30].

În final, dorim să ne mai oprim doar asupra unui singur aspect, anume caracterul ocupaţional al aşezării. Amintită iniţial ca fiind *„o specifică comună de munte, compusă numai din oieri”*[31], această caracterizare i-a fost refuzată uneori pe motiv că numărul de ovine, destul de redus comparativ cu alte aşezări cu caracter pastoral, nu se constituie într-un factor dominant al activităţii economice.

Noi considerăm însă că respectivul caracter pastoral al aşezării nu poate fi ignorat, chiar dacă dezvoltarea lui nu a avut aceaşi amploare ca în alte zone ale

---

[23] *Recensământul din 1910. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Bucureşti, Editura Staff, 1999, p. 336 - 339.

[24] *Ibidem*, p. 336.

[25] *Ibidem*, p. 339.

[26] *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, vol. IX, *Structura populaţiei României*, Bucureşti, 1940, p. 135.

[27] *Recensământul populaţiei şi locuitorilor din 15 martie 1966. Regiunea Hunedoara. Vol. I: Populaţia*, Bucureşti, 1968, p. 66.

[28] Sursa: Direcţia Judeţeană de Statistică, *Recensământul din anul 2002*, fondul *Comuna Beriu*.

[29] Conform actelor fiscale de la Primăria Comunei Beriu, judeţul Hunedoara.

[30] *Legea nr. 2/16 februarie 1968, privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România* şi *Legea nr. 3/17februarie 1968, privind asigurarea conducerii locale de stat în unităţile administrativ-teritoriale, până la alegerea consiliilor populare*, publicate în *Buletinul Oficial al RSR*, nr. 17-18/17 februarie 1968, apărute în *Colecţie de legi, decrete, hotărâri şi alte acte normative. 1968. 1 ianuarie – 29 februarie*, I, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968, p. 39 – 43 şi 43 - 120.

[31] Oct. Floca, Dr. V. Şuiaga, *Ghidul judeţului Hunedoara*, Deva, 1936, p. 192.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ţării, în primul rând datorită, aşa cum am mai amintit, izolării Măgureniului, a unei economii închise. Creşterea, pe lângă, ovine, a bovinelor, porcinelor, păsărilor de curte sau practicarea albinărituiui, se făcea doar în completarea activităţii principale a locuitorilor din Măgureni. În sprijinul acestei afirmaţii vine şi o ultimă statistică a terenului agricol din aşezare, aşa cum figurează ea în documentaţia Primăriei Comunei Beriu, şi care arată faptul că doar în jurul gospodăriilor terenul arabil era de aproape 20 de ori mai puţin ca cel constituit din păşuni şi fâneţe, respectiv 21 de hectare faţă de 343 de hectare (ne referim aici doar la proprietatea privată)[32]. La acestea se mai adaugă încă 238 de hectare de păsuri şi fânaţe proprietatea primăriei[33], folosite tot pentru oierit, ceea ce creşte considerabil raportul în favoarea acestei din urmă ocupaţii.

Sperăm ca cercetările viitoare la faţa locului să poată reliefa şi mai bine acest aspect, preocupările noastre vizând, în primă fază fotografierea, filmarea, măsurarea şi desenarea tuturor locuinţelor şi anexelor gospodăreşti, unele dintre ele aflate într-o stare avansată de degradare, şi, de ce nu, conservarea obiectivelor din zonă care mai pot fi folosite pentru ilustrarea unui mod de locuire tradiţional, din păcate aflat pe cale de dispariţie.

[32] Conform *Registrelor statistice* de la Primăria Comunei Beriu, în iunie 2007.
[33] *Ibidem*.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

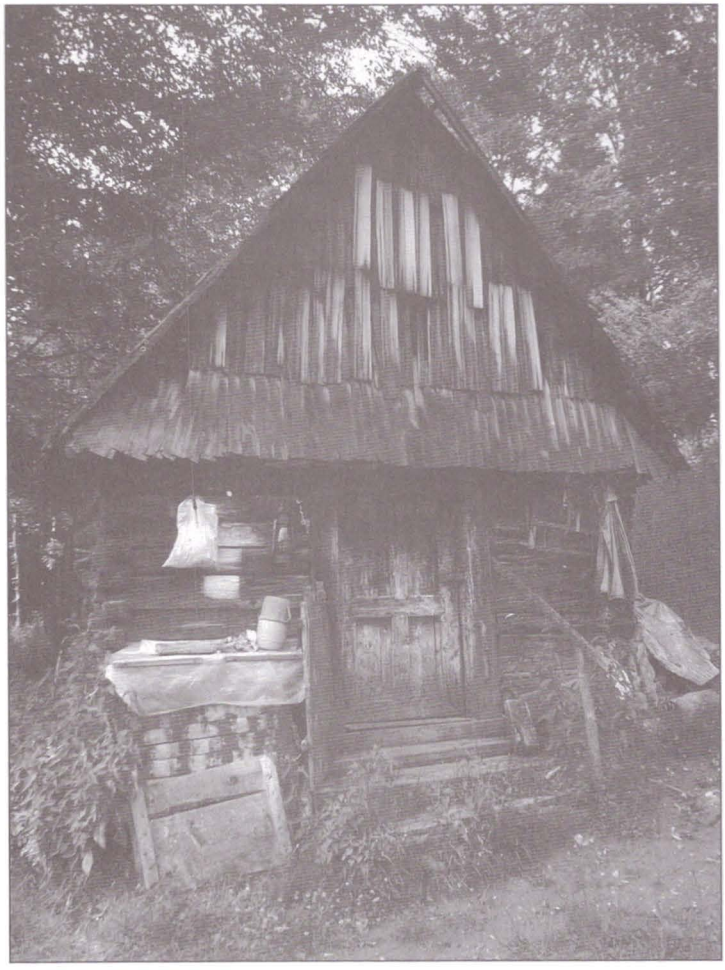

MĂGURENI – AN ABANDONED VILLAGE. INTRODUCTION AND DEMOGRAPHIC CONSIDERATIONS

Abstract

The author tries, in the pages of this material, to give a first prospect about geographical, historical, etnographical and demographical situation of the Măgureni village, Beriu Comune, from Hunedoara County. It is a smoll mountain village, with strong pastoral influences, but total depopulated in recent years. So it try, based on archival and oral history information, on photos and documents, to reconstitute the atmosphere of the last century in this area, everything to be done because of a research project developed by MCDR Deva, through Department of Ethnography and Popular Art in Orăştie.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ORTODOXIE ŞI MENTALITĂŢI RURALE

Lucian Petru Lăcătuş

„ortodoxismul în genere nu este o şcoală pentru viaţa practică. El nu impune conştiinţei credinciosului realizarea în faptă a legilor morale, ci se mulţumeşte cu afirmarea credinţei neţărmuite"[1]

Importanţa dar şi valoarea pe care o avea în viaţa cotidiană, spiritualitatea creştină, este pe cât posibil cuprinsă şi în această succintă dar grăitoare relatare, în care se poate sesiza nu doar o simplă mărturie cât şi/dar, mai ales o evidenţă a trăirii în parte (ca şi persoana) dar şi în comunitate, a creştinismului.

- „...<< unde este Alexandru, oameni buni!
- Hei, Domnule, mare nenorocire pe sufletul lui! Stă să-i moară copilul.
- Pătru?
- Pătru. Singurul copil pe ce-l avea la bătrâneţe.
- Credinciosul meu Pătru?

După o jumătate de oră eram lângă casa nenorocitului ţăran. Bocetele pe care le auzeam din depărtare îmi anunţau că sărmanul Pătru se sfârşise. Dar între aceste bocete se amesteca şi un răget, aşa de fioros că la început nu-mi venea să cred că iese dintr-un piept omenesc. Când ajunsei în ograda casei, văzui un spectacol pe care nu-l voi uita în toata viaţa mea. Cinci oameni se luptau ca să ţină în loc un bătrân, care, având cămaşa ruptă, ochii holbaţi şi figura zgâriată până la sânge, scotea din pieptu-i răgetul fioros pe care îl auzisem şi voia să se arunce asupra cadavrului ce sta întins pe patul din tinda casei. Nefericitul tată nu voia să-şi lase copilul. În tot timpul nopţii îl ţinuse încleştat în braţele sale pentru a-l apăra de moarte. Şi acum, din zorile zilei, de când la ţipetele femeilor veniseră vecinii, se continua această luptă disperată. Judecata bătrânului dispăruse: nici o vorbă de mângâiere nu-l mai putea atinge. Durerea făcuse din el o fiară. Cu toate fibrele corpului încordate, el se zvârcolea în mijlocul celor cinci oameni. Vocea lui pierduse timbrul omenesc.

Se va prăpădi şi el nefericitul, gândeam eu, şi nu vom putea să-i fim de nici un ajutor... Dar iată vine popa şi acesta aduse mângâierea trebuincioasă pe care nu i-o putuse da nimeni. În cuvinte? Doamne! Dar ce cuvinte a ar fi ştiut să rostească el, bătrânul popă, simplu ca şi toţi ceilalţi ţărani, care stăteau în jurul mortului...Încrederea în persoana sa nu merge până într-atâta încât să încerce prin cuvinte de-ale sale proprii să aducă mângâierea nenorociţilor. El o invoca numai de la Cel Atotputernic. Deschise cartea de rugăciuni şi începu slujba divină. Şi atunci văzui ca prin farmec o transformare subită operându-se în jurul meu. De la primele

1.C. Rădulescu Motru, Cultura Română şi Politicianismul, cap. IV, VII, p.129

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

tămâieri cu cădelniţa, disperata luptă încetă şi nefericitul tată, smerit ca un copil, îngenunche lângă trupul mortului. Fiara de adineaori se dădea învinsă. Liniştea sufletului îşi recăpăta cu încetul stăpânirea asupra fibrelor încordate ale corpului. Deprinderile bune se treziseră şi deteră tărie celui izbit de soartă. Căci slujba mortuară – o ştie fiecare ţăran – se cuvine a nu fi tulburată. Prin ea se încheie verigile acelui lanţ care leagă sufletul celui ce moare acum cu sufletele celor care vor muri în viitor. La ea trebuie să ia parte cu dragoste tot creştinul şi cel de aproape mai ales să se îngrijească a se săvârşi după toate obiceiurile. Fiecare gest, fiecare mişcare, care se săvârşeşte acum, sunt repetarea gestului şi a mişcării care au însoţit slujba de înmormântare a strămoşilor şi o vor însoţi pe aceea a nepoţilor.

Ele sunt ordonate de însuşi Dumnezeu, căci numai Dumnezeu poate să cuprindă în mintea Sa şirul nesfârşit de veacuri şi numai prin gesturile şi mişcările ordonate de EL pot intra în comuniune sufletele unui neam întreg. Şi instinctiv, fiecare ţăran din jurul mortului îşi va găsi o ocupaţiune. Iată şi pe nenorocitul tată, ridicându-se şi asociindu-se la ceilalţi. Sfintele obiceiuri au să fie păzite; căci el nefericitul tată, va purta de grija de toate. Îl va duce pe iubitul său Pătru la mormânt şi acolo va plânge, dar durerea sa va fi îngrădită şi calmată de cuviinţa pe care o impun obiceiurile. La o săptămână, la două săptămâni, la trei, la şase, la un an, el se va regăsi cu aceeaşi cuviinţă şi acelaşi ceremonial lângă groapa ce a săpat, şi în toate aceste ocazii el va căuta societatea oamenilor, pentru a-i împărţi din pomana mortului.....Din acea zi am înţeles misterul cultului ortodox.....şi de aici înainte am ascultat cu adânc respect slujba însoţită de atâta formalism a acelei Biserici din care se revarsă o influenţă atât de binefăcătoare asupra neamului meu întreg.[2]

A defini, a delimita, ortodoxia şi impactul pe care la avut în istorie asupra etosului naţional, asupra psihicului şi manifestărilor emoţionale şi spiritual-artistice, implica elemente de o vastă anvergură care în sine pot constitui o lucrare de mare amploare şi calibru. Dar fără a părea însă lipsiţi de modestie vom încerca a avea o vedere de ansamblu, vedere care să ofere, fără a crede că vom putea epuiza tema, posibilitatea de înţelege mecanismele de înţelegere, de asimilare (cognitiv-emoţionale) a mari părţi a românilor ardeleni - ortodocşi dar şi greco-catolici, care au aceleaşi directive în profunzimea firii lor -. Credinţa, care poate fi şi „legea", dar şi legătura sau religia, reprezintă astfel legătura dintre generaţii, se transmit şi se moştenesc, conturează un anume „modus vivendi", ale căror norme sunt de asemenea tradiţionale.[3]

Satul a fost preponderent, având între 95-98% pondere din societatea tradiţională transilvăneană. Oraşele în ciuda unei lungi tradiţii medievale, în această perioadă nu au putut ajunge la dimensiunile demografice şi nici la întinderea metropolelor moderne, destul de mult contaminate de ruralism. Satul a

2.Idem, cap.VIII, sprijinul adus de Biserica ortodoxa in constituirea nationalitatii romane, p.138-139

3.G.M. Miron, Mentalul rural şi uniunea religioasă, din Sorin Mitu, Viaţa privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania, Cluj-Oradea, 1996, p.168.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

rămas structura dominantă şi cea mai stabilă în această perioadă.[4] Acest specific al ruralităţii societăţii transilvănene va oferi un caracter aparte acestui spaţiu românesc.

Mentalitatea comună a acestui timp, dincolo de dogmele profesate de biserică, presupunea un număr de convingeri şi certitudini care impregnau mentalităţile, care erau fără îndoială zestre mentală a veacurilor precedente, rezultat al segmentărilor succesive, generaţie după generaţie, a viziunii propagate intens de biserică, Duminică de Duminică, sărbătoare de sărbătoare, cu o asiduitate demnă de admirat şi respectat prin dăruirea celor care o efectuau. Nu avem de-a face la nivelul mentalităţi populare cu o asumare a învăţături religioase în stare savantă ci avem de a face, la nivelul religiei trăite, dacă nu cu o lume insuficient creştinată, dogmatic, în orice caz cu o spiritualitate care fiinţează, fără conflicte acute la nivelul ierarhiei bisericeşti superioare, cu superstiţia, magia şi tot felul de prejudecăţi, iar în straturile cele mai profunde, cu rămăşiţele aluvionare ale unei mentalităţi magico-religioase de sorginte ancenstrală.

Ce se înţelege însă prin sat, ce defineşte şi întregeşte însă o comunitate pentru a se numi sat? Vecinătatea locuinţelor, tradiţia? Sau noţiunea de sat include mult mai mult?

„**SAT**" are mai multe înţelesuri în vorbirea vechilor ţărani şi a vechilor documente şi anume ;*"satul cel vechi este un fenomen social complex, cuprinzând laolaltă o „ populaţie"*, *„o vatră de sat* „adică locul de aşezare a gospodăriilor, şi un *„trup de moşie"*, adică locurile de muncă ale acelor oameni ,"*moşie*"este de asemenea un cuvânt care are alt înţeles în limba popular şi în ceea veche decât în ceea de azi,*"de moşie*" fiind socotit orice bun care vine de la ,"moşi", de la „strămoşii", adică un bun moştenit. Astfel o casă poate fi ,*"de moşie"*; sau pe vremea când existau robi ţigani puteai avea şi „un ţigan de moşie". Prin, „ *trup de moşie*"se înţelegea însă nu un petic oarecare de pământ ci suprafaţa întreagă a satului, adică ceea ce se numea pe vremuri şi *„hotarul satului"*. Termenul de hotar are însă şi el un înţeles anume în limba noastră veche, *„hotar*"fiind desigur graniţa care desparte un sat de altul, dar şi toată suprafaţa cuprinsă între aceste hotare, denumirea de *„trup*" care se da moşiei are şi ea o semnificaţie care merita a fi ştiută, ea fiind de fapt cea de primă importanţă pentru înţelegerea vieţii şi civilizaţiei săteşti de odinioară. Anume: vatra şi moşia satului formează laolaltă un singur tot, organic închegat, tot atât de riguros pe cât sunt organele unui trup omenesc"[5].

În satele de azi oricine poate să se stabilească devenind locuitor al satului dar în vechime aşa ceva nu era cu putinţă întrucât toţi sătenii erau legaţi între ei pe diferite grade de rudenie, formând ceea ce se numeşte un singur *„neam*" care era se credea urmaş al unui strămoş unic. Numit"*moş*" sau' *bătrân*" acest strămoş era presupus a fi întemeietorul atât al satului cât şi al neamului, toţi locuitorii socotindu-se descendenţii acestuia, pe diferitele ramuri coborâtoare ale unor" *fraţi mari"*, fii ai moşului fondator al satului, care la rândul lor ar fi avut fii *„fraţi mici'*

[4] T. Nicoară, Transilvania de la criza conştiinţei la revoluţia franceză, Cluj-Napoca, 1997, p.17.
[5] Civilizaţia vechilor sate romanesti, Ed.Ştiinţifică, Bucureşti 1968 p.11-12

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

'şi aşa mai departe." Nicolaie Iorga a găsit, de aceea, pentru a caracteriza aceste sate vechi, numele de sate genealogice." Satul forma aşadar o singură ceată de neam, în care cu greu se putea intra. Această spiţă a neamului, care forma structura interna a satului romanesc avea şi o valoarea juridică pentru comunitatea locală întrucât ea era dovada apartenenţei la comunitate şi implicit la moşia satului de aici izvorând dreptul de a desţeleni şi lăzui (respectiv poieni artificiale necesare pentru păscutul animalelor, rezultate fie prin jupuirea coajei copacilor care astfel se uscau, fie prin tăierea copacilor) ori unde şi ori cât din tot pământul devălmaş al satului. *„Paremiile"* adică zicale cu valoare, „juridică" surprind aceste aspecte, exp.: *„cetaşul se duce la pădure, ca răţuşca la baltă, de cum se naşte"*; „cum bătrânul, cum copilul, cum bogatul, cum săracul"(respectiv egalitatea drepturilor tuturor membrilor comunităţii satului. Această nu însemnă însă existenţa unei dezordini sociale sau morale, deoarece satul ca întreg, ca adunare, „sfat; sobor; obşte, controla viaţa social - spirituală a fiecărui membru al satului. Se adunau la sfat oamenii (categorie care includea eminamente bărbaţi, femeia neavând la modul vizibil şi direct nici o putere de-a se implica în problemele satului, ale oamenilor, un concept uneori exclusivist care denumea doar şi strict, bărbaţii, de la o anume etate dar şi având o viaţă morală exemplară pentru sat) în zile de sărbătoare după ce se ieşea de la Biserica sau în casa unuia din membrii sfatului deliberând asupra nevoilor şi treburilor comune ale satului. Sfatul hotăra şi ceea ce priveşte viaţa intimă a membrilor comunităţii, judeca neînţelegerile dintre familii sau din sânul familiei; ea întărea actele de vânzare dintre oameni, împrumuturile şi zălogirile, testamentele „lăsate cu limba de moarte" având dreptul ca pe cei găsiţi vinovaţi să-i pedepsească, cu bătaie, prin punerea la butuci sau chiar cu închisoarea.

Civilizaţia materială a vechilor noastre sate. Familia tradiţională românească în satele noastre a fost (şi în zona Munţilor Apuseni încă mai este majoritară) de tipul aşa-numit,"familie lăstar"ce se caracteriza astfel: feciorii la vremea căsătoriei pleacă din casa părintească, fiind înzestraţi de tatăl cu o parte din loturile de pământ lăzuite de întregul grup familiar, fiind ajutaţi la ridicarea unei case noi, în casă rămâne cel mai mic dintre feciorii care se va îngriji de ei la vremea bătrâneţilor iar după moarte de slujbele bisericeşti dar şi de pomenile cuvenite. Fetele nu primeau pământ ci doar lucruri mobile, care puteau fi duse în sau cu lada de zestre de unde vine si zicala,"fetele îşi iau zestrea cu carul". Aceste noi familii având dreptul de-a desţeleni oriunde în hotarul satului, însă preferau să îşi întemeieze gospodăriile ceva mai departe, unde le era mai cu putinţă a-şi creşte animale. Casele se resfirau, satul dobândind un aspect răsfirat, formându-se, „cranguri sau cătune", (după cum se numesc acestea in Munţii Apuseni, cu case depărtate între ele, despărţite prin zone largi de teren-văi, coaste de deal sau pădure-străbătute de poteci.

Odată cu apariţia vetrelor de sat - în mod special la şes - gospodăriile au fost obligate să se organizeze strâns, pe suprafeţe mult mai mici, în aceste sate gospodăria fiind formată dintr-o serie de clădiri, casa şi anexe. Casa aşezată de regulă la marginea drumului, avea o orientare precisă, fiind cu faţa spre miazăzi şi

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

cu camera de locuit spre Răsărit, curtea animalelor şi grajdul aşezate spre faţadă pentru a ieşi mai uşor din curte spre a fi duse laolaltă la păscut în ciurda comuna a satului. În zonele transilvănene locuite de saşii sau şvabii forma de aşezare a satului a fost oarecum impusă prin distribuirea coloniştilor de loturi de teren pe care sau construit mai apoi casele, parcelele relativ egale si cu case construite aproximativ în aceeaşi perioadă dau un aspect caracteristic străzii dar şi satului de tip germanic din Transilvania.

Acareturile. Când poarta este alcătuită din lemn sau zid (zona de câmpie) sa ajuns la adevărate forme de artă, în care îndemânarea constructorilor a dat naştere unor exemple de adevărată artă tradiţională, în acestea se regăsesc diferite semne sau simboluri care erau menite să apere casa şi gospodăria de diferitele fiinţe ale universului spiritual. Se disting porţile maramureşene, monumentale din lemn masiv, dar şi cele din zonele Sibiului; Făgăraşului; Clujului; de valea Mureşului.

Casele. În zona Hunedoara se găsesc case cu etaj, înrudite arhitectural cu cele din Oltenia, in jurul Sibiului se utiliza mai ales casa cu pridvor, construcţie asemănătoare cu foişorul dar şi cu casele săseşti.

Interiorul. Caracteristic caselor din zona Făgăraş, Sibiu, Hunedoara, zone preponderent ortodoxe, privitor la construcţia caselor, regăsindu-se însă şi în alte areale geografice locuite de români, şi care încă mai există şi azi în Mărginimea Sibiului, se referă la aşezarea ferestrelor, două la vedere spre uliţă şi una spre curtea casei, între cele doua ferestre găsindu-se icoana Maicii Domnului numită şi *„Meşterita"* care era dăruită de mama tinerei fete imediat după cununia religioasă, şi care avea menirea de-a o ocroti la naştere, deoarece tânăra mamă năştea acasă ajutată de moaşa în camera unde se găsea această Sf. Icoană. Sub Icoana se aşeza o Cruce pictată, cu care preotul de obicei sfinţea casa de Bobotează, unde se puneau pe parcursul anului liturgic floriile sacre; sălcile de Florii; Cununa de grâu de Rusalii; şi busuioc de ziua Sf. Cruci.

Arta Lemnului, cunoaşte pe plaiurile Transilvănene, dar şi în restul ţinuturilor locuite de români, o succesiune de ipostaze care se reconfigurează mereu înnoindu-se în expresivitatea şi mesajul care se doreşte a fi transmis. Lemnul precum ceramica, deşi nu sunt apanajul exclusiv al românilor, exprimă o stare, un fel de-a fi românesc, redându-se astfel permanenţa românilor prin continuitatea în timp a spiritualităţii din spatele olăritului, a prelucrării lemnului - care este văzut nu doar ca şi materie primă utilă vieţii cotidiene, cât ca un prieten, frate *„ codrul este frate cu românul", „în loc de castele şi cetăţi, avem aceşti munţi şi / aceste păduri, împotriva cărora nici un duşman nu poate birui. Dacă ar fi altfel si dacă am fi avut castele pe pământul nostru, turcii de mult ne-ar fi gonit din ele"*[6] spunea Preda Brâncoveanu lui Paul de Alep. Pădurea era şi locul de răcorire a sufletului - vetrele vechi monahale, sau sihăstreşti, erau adăpostite în locuri de multe ori greu accesibile, pentru străini de neam şi lege, în adâncul pădurii, exp.

[6] Calatori străini despre tarile romane, vol. I, II, III, IV, V, VI, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R.1973, vol. VI, p.256

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

mănăstirea Prislop, mănăstirea Vaca (azi, Crişan) mănăstirea Sâmbăta---. Soarele reprezentat sub forma cercului, roata, rozeta, vârtejul au fost şi sunt şi azi reprezentări care se află încă încrustate în piese de lemn - cruci, stâlpi, fluiere, unelte de munca, obiecte de artizanat - la fel cum încă se mai poate găsi reprezentări precum, coloana cerului, sub diferite variante transfigurate, motivul şarpelui funia infinitului care sunt expresii a unor vechii credinţe pre-creştine care sau transmis în mediul rural dar care au devenit de cele mai multe ori forme decorative, ornamentale, care încă se mai pot vedea pe costumele populare dar şi pe porţi din M-ţii Apuseni, Maramureş cât şi în zona Haţeg. Costumul popular din arealul Transilvănean în sine fără a fi nevoie de alte argumente, exprima continuitatea românilor, fiind identic cu cel reprezentat în basoreliefurile de pe Columna lui Traian dar şi de pe metropole de la Adamclisi.

În arta lemnului, cele mai importante creaţii destinate cultului religios au la baza o concepţie laică, atât în arhitectura vechilor biserici cât şi în sculptura stâlpilor de mormânt. Decorul acestora a inclus ca elemente de baza motive ancenstrale, de cult solar, de stele, cum se poate şi azi pe numeroase exemplare executate şi astăzi, ca motivul de roata solară, unic motiv figurat în mari dimensiuni pe crucile de lemn din stejar din Mateiaş, în zona Târnavei Mare. Cel mai strălucit exemplu îl aflam pe stâlpi simpli şi drepţi de mormânt ce se întâlnesc frecvent în satele din zona Orăştiei, Valea Sebeşului, Tilişca Sibiului dar şi în Grădiştea Muscelului, unde stâlpi din cimitirele vechi au reprezentate motive rombate ritmate, cu brâie care au uneori deasupra o pasăre a sufletului fapt care trimite atât la tradiţia israelită--în Talmud exista ideea conform căreia în Eden se găseşte o cameră unde sunt toate sufletele care sunt sau vor fi aduse la existenţă, şi care sunt aduse înainte de naştere, copilului, de către o pasăre – dar care denotă pe de altă parte, o concepţie filozofica din care ulterior marele Brâncuşi îşi va revendica, poate, faimoasa Pasăre Măiastră.[7]

Arhitectura populară se fundamentează pe o funcţionalitate riguroasă dar în acelaşi timp suplă. Peristilul casei ţărăneşti ca şi terasa, mărginită de colonete sculptate în lemn, ritmează masa constructiva cu efecte de lumină şi umbră. Decorul neîncărcat, de o simplitate clasică, formează parcă o introducere în căldura interiorului ţărănesc, în care ceramica, icoanele şi ţesăturile îmbracă pereţii într-o ambianţă de mare rafinament artistic. Ramon de Basterra, sesizând funcţia culorii în arta populară românească, la armonia din creaţia populară spune"cine i-a învăţat oare, pe oamenii din popor să armonizeze culorile cu un gust atât de desăvârşit? Îşi împodobesc pereţii caselor cu motive ornamentale policrome, aşa cum îşi brodează şi veşmintele...straiele şi covoarele românilor sunt ţesute din raze de crepuscul."[8] Ion Ţuculescu, într-un interviu din 1945 atrăgea atenţia asupra armoniei artei populare româneşti; *„smălţuirea oalelor, chimilurile*

[7] Arta Lemnului la romani, Bucuresti, Ed. Meridiane 1975

[8] Ramon de Basterra, Opera lui Traian, (La orba de Trajano)Madrid, 1921 in Spiritualitatea romaneasca. permanenta devenire, Bucuresti, Ed. Politica 1980, p.157

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

olteneşti, icoanele pe sticlă, sculpturile în lemn ne arată că noi, românii, avem simţul culorii, al ritmului, avem imaginaţie"[9]

Arhitectura ardelenească a lemnului este rezultatul unei continuităţi milenare de practicare a artei în lemn, în care s-a operat o sinteză a materialului, a formelor şi a peisajului o armonie între întreg şi parte. Bisericile de lemn din Maramureş, M-ţii Apuseni şi de aiurea din arealul Transilvănean şi terminând cu delicatele crestături în lemn de pe cele mai diverse şi mărunte obiecte de uz, avem în faţă adevărate miracole, fiind opere anonime de artă realistă, intim legată de muncă şi viaţă. [10]

Elementele ornamentale, sunt aplicate cu măsură şi cu sobrietate, repartizate în aşa fel încât să se obţină maximum de efect artistic[11]ctitoriile din Ardeal--bisericile din Bogdan-Vodă (Cuhnea), Ieud, Surdeşti - îmbină suprafeţe şi linii într-un ansamblu armonios, elegant, care atestă magistrala sinteză de care au fost capabili meşterii populari prin folosirea elementelor şi sugestiilor oferite de artă gotică într-o îmbinare care nu îşi mai află corespondent în toata arhitectura în lemn europeană.

Simbolic, cultura românească îşi are ca semn de început un chip care redă un om care gândeşte - cunoscut sub numele de gânditorul de la Cernavodă - şi ca urmare luciditatea, dreapta cumpătare şi dreapta judecată, au fost constante în mediul spiritual romanesc. Şi imobile ridicate indiferent că sunt case sau biserici exprimă în primul rând armonie şi simplicitate, degajare dar si o armonizare, o integrare în spaţiul înconjurător, preînchipuind *avant du tempes*, arhitectura moderna de azi de tenta „eco".

Mobilierul era alcătuit în special din lemn, decorat cu modele de crestături şi mai apoi pictat sub influenţa artei apusene. Motivele vechi ale decorului crestat îl constituie: linia dreaptă, punctele, spirala, vălul, dintâi, rozeta, crucea, bradul şi mult mai rar siluete omeneşti, iar în cadrul decorului pictat dominant fiind motivele florale şi uneori inscripţiile.

Pe peretele de răsărit, sau pe colţul format de peretele de răsărit şi cel de la miazăzi, stau ieri ca şi astăzi icoanele, uneori ele fiind aşezate şi pe sobă în apropierea vetrei, în general icoanele fiind pe lemn, dar şi pe sticlă cele mai noi. Acestea uneori sunt pictate reproducându-se teme folosite în arta cultă de sorginte catolică, dar redate într-o formă mult mai simplă, dar tocmai acest caracter naiv le conferă un farmec aparte. Culoarea şi strălucirea sticlei le dau o valoare aparte, icoanele ortodoxe româneşti se disting de celelalte icoane ortodoxe, prin tematica lor, culorile utilizate, dar şi prin introducerea unor elemente de folclor care le conferă un caracter local.

Îmbrăcămintea. Într-o climă temperat continentală ca cea din Transilvania, cu treceri rapide de la ierni foarte grele, la veri calde ca de cuptor, îmbrăcămintea

[9] Petru Comarnescu, Ion Tuculescu.Bucuresti, Ed.Meridiane 1967, p.26
[10] Arta lemnului la romani, Bucuresti Ed. Meridiane 1975
[11] Arta populara romaneasca, Bucuresti, Ed. Academiei R.S.R. 1969

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

trebuia să joace un rol de seamă, rolul ei în principal fiind de-a proteja corpul omului dar îndeplinind şi un rol social hainele fiind cele care te pot defini într-o anumită poziţie faţă de consăteni dar şi faţă de străini de sat. Pentru o fată de măritat a fi bine şi frumos,"gătită „era dovada că ştie să ţeasă, să coase, şi chiar, uneori, că posedă mijloacele să facă aceste lucruri. Uneori diferite articole vestimentare dovedeau fie o profesie, exp. portul căciuli ţuguiate denotă profesia de cioban, fie starea civilă, fetele umblând cu capul descoperit, femeile, căsătorite fiind, aveau capul acoperit (în prezent doar fetele şi femeile rrome – din motive tradiţionale, şi fetele şi femeile de confesiune penticostală – din motive religioase, mai umblă cu capul descoperit fetele şi cu capul acoperit cele căsătorite)

Împodobirea hainelor, în special a femeilor, cu diferite modele, are o tradiţie care coboară adânc în istorie, având la origine un caracter magic, dar care a devenit simple ornamentaţi. Conform concepţiei mitice, îmbrăcămintea trebuia nu doar să protejeze de vreme şi/sau schimbările vremii dar şi de primejdia lumii nevăzute, spirituale, astfel protejându-se sănătatea dar şi bunăstarea omului. Alteori îmbrăcămintea are un rol magic de la început conturat, exp. croirea cămăşii numite „cămaşa ginerelui „ care era întocmită de mireasă ajutată de fete nemăritate din sat care trebuia începută şi terminată în aceeaşi noapte, în condiţii totuşi mult mai uşoare decât la croirea aşa numitei, „cămăşi a ciumei" care în decursul unei nopţi includea toate etapele, de la meliţatul cânepei, la cusutul cămăşi.

Arta şi ştiinţa populară, obiceiuri şi rituri. Astăzi creatori de artă sunt mai mult sau mai puţin solitari, fiecare îşi creează opera sa în atelierul, biroul său care mai apoi sunt văzute, citite, de restul oamenilor, arta cultă neavând caracter colectiv decât în anume domenii când se joacă sau se audiază o piesă muzicală. Dar e de menţionat faptul că se interpretează piesa de teatru sau muzicală după o partitură sau piesă de teatru care sunt mai dinainte scrise.

În lumea satului, însă creaţia se ivea doar în public, fiind de cele multe ori spontană dar şi imprevizibilă deoarece auditoriul povestirii sau a cântecului erau în stare şi aceştia de creaţie ceea ce deosebea creatorul de auditoriu fiind talentul, când vorbim de imprevizibil ne referim la faptul că improvizarea nu era altceva decât o permanentă reluare şi aprofundare a unor teme tradiţionale transmise din generaţie în generaţie în jurul cărora se putea deci improviza la modul liber. Trecerea temelor din generaţie în generaţie, selectarea prin sedimentarea în memoria colectiva doar a ceea ce era/este desăvârşit, frumos şi lăsând în uitare a ceea ce nu era/este receptat ca fiind frumos sau pe placul tuturor. La temele memoriei colective se adaugă însă şi evenimente noi care creează teme noi care trecând din gură în gură şi reţinându-se însă doar variaţiile celor mai talentaţi dintre autori anonimi, dar şi această tradiţie originală se face tot în cadrul tradiţiei, adică continuând a se folosi temele tradiţionale sau devenite tradiţionale, printr-o transformare a lor menite a da glas sau melodie unor noi sentimente sau a unor evenimente care nu au mai fost întâmplate până atunci.

Comunitatea rurală îşi transmitea astfel tradiţional o zestre culturală cu adânci rădăcini în istorie. Prin acest mecanism social al creaţiei în obşte, memoria

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

colectivă reţinea nu doar teme de literatură orală, în proză şi versuri sau melodii ci şi credinţe şi concepţii despre lume. Memoria colectivă a mediului rural a reţinut, asemenea siturilor arheologice, urme de credinţe ancenstrale, păgâne, care pot părea ciudate azi dar care sunt martore a vechimi civilizaţiei noastre rurale care sunt transformate fie sub influenţa religiei creştine fie transpuse în forme ale artei populare.

În viaţa satului, marile răscruci ale vieţii omului, naşterea, căsătoria, moartea sunt depozitarele acestor straturi culturale. Cu aceste prilejuri, satul îşi punea întrebări de ordin spiritual-filozofic, care îşi aflau răspunsul printr-un apel la imaginea arhetipală din memoria colectivă, uneori magică, alteori religioasă, alteori doar simbolic artistică.

La naştere, părinţii noului născut, neamurile îşi pun întrebări legate de soarta copilului, întrebări la care se căuta răspunsuri prin imaginarea unei serii de gesturi, de acte jucate, cu personaje multiple, de creaţie folclorică de o mare bogăţie.

La căsătorie, tinerii sunt de asemenea supuşi unor „ritualuri de trecere" şi a unor ceremonii colective prin care comunitatea constata şi aproba apariţia unei noi familii în obştea satului căruia trebuie să i se asigure traiul liniştit.

Moartea însă a fost privită mereu cu o anumita seninătate - uneori oarecum deznădăjduită şi resemnată - după cum putem observa din arhicunoscuta balada Mioriţa, obştea satului a creat o întreagă concepţie, dublată de ceremonii si ritualuri, stranii - precum jocul mortului; bocitul plătit; jocul de cărţi; sarea şi seminţele de mac puse în sicriu alături de decedat - dar care ilustrează odată cu înţelegerea şi admiterea lor, vechimea românilor.

În vechiul sat ardelenesc, românesc în general, ştiinţa a fost prilej de creaţie culturală, matematica de tip popular (asimilata nu prin curs academic) fiind o cerinţă exemplificând, prin războaie, care sunt concomitent maşinii de calcul primitive dar şi registre contabile, dar şi prin agrimensura care a dat naştere unei matematici speciale, care a făcut posibilă apariţia unor subtile operaţii de gândire, care utiliza procedee de calcul a mediilor aritmetice ponderate utilizându-se aşa numita socoteală a „stânjenilor - masă"

Botanica, medicina (ciobanii din zona Sibiului si nu numai, efectuau trepanaţii reuşite la oile bolnave) zoologia populară, cunoaşterea plantelor, animalelor şi insectelor în special folosirea medicală a ierburilor, denotă o erudiţie extraordinară atât în clasarea lor pe specii dar şi cunoaşterea efectelor farmacologice.

Astronomia populara surprinde nu doar prin mulţimea stelelor şi a constelaţiilor cuprinse în mentalul colectiv rural dar şi prin interpretarea mitologică care li se dă. Putem găsi astfel satul cu tot ceea ce implica avem astfel, Hora Satului, Fata Mare din Hora, cele două Care, Rărita, Oile, Lupul si Ciobănaşul, Comoara Făgăduită cu Sfredelul, Cloşca cu Pui, Crucea şi cei Trei Crai de la Răsărit precum şi cunoscuta Cale a Robilor care conferea celor căzuţi în robie la turci modalitatea practică de orientare spre ţară dacă se găseau în teren necunoscut.

Timpul profan şi sacru. Timpul sacru, timpul care rămâne prin excelenţă timpul controlat de biserică este şi timpul sărbătorii. Sărbătoarea ocupă un loc central în viaţa comunităţii rurale tradiţionale. Ea adună în cadrul spaţial al satului

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

întreaga comunitate a locuitorilor. Această mulţime separată normal în indivizi şi grupuri mici familiale sau profesionale, reia cu ocazia sărbătorilor procesiunea rituală a spaţiului şi timpului. Ziua de sărbătoare adună dimineaţa la liturghie şi după-masa la cârciumă sau la horă pe toţi membrii comunităţii care în timpul săptămânii se află răspândiţi la preocupările lor cotidiene, diverse. Sărbătoarea este ocazia cea mai adecvată în care se amalgamează şi se cristalizează solidarităţile comunităţii rurale. Timpul sărbătorii este, de asemenea şi timpul dens al marilor descărcări emoţionale. Trebuie remarcată şi solidaritatea comunităţilor rurale, care nu este una ideală, deoarece în ciuda unui echilibru care se găseşte cu această ocazie, dimensiunile interne obişnuite în sânul oricărei colectivităţi se cristalizează, se agravează sau chiar explodează în zilele de sărbătoare. Răzmeriţele şi dezordinile sociale, aproape în toate cazurile, s-au iscat cu ocazia unor sărbători sau târguri, aceasta fiind un fel specific de „sărbătoare". [12]

Sărbătoarea constituie cea mai puternică formă de manifestare a solidarităţii, alături de responsabilitatea colectivă în ce priveşte obligaţiile senioriale, iar reuniunile comunităţii rurale ritmează existenţa ţărănească. Sărbătorile reprezintă momente de eliberare efemeră de sub presiunea constrângerilor de tot felul: naturale, sociale, de fapt un moment de paroxism al trăirilor emoţionale. Comunitatea se eliberează, după zile sau săptămâni de muncă şi de griji cotidiene de tot felul. Manifestarea acestei eliberări se traduce prin activităţi specifice: cântece, dansuri, petreceri, şi se sfârşeşte în multe din cazuri cu orgii sau violenţe, răzmeriţe sau chiar revolte populare. Cu ocazia sărbătorilor întâlnim acte şi gesturi altminteri interzise. În sensibilitatea colectivă sărbătoarea este revelaţia unei lumi fără constrângeri. Sunt semnificative în acest sens apelurile autorităţilor bisericeşti la cumpătarea şi la temperarea exceselor cu ocazia marilor sărbători. Prin dansuri şi festivităţi sărbătorile deschid fiecărui membru al colectivităţii poarta spre o altă lume posibilă, oferă indivizilor posibilitatea de contact şi socializare, iar în sensibilitatea comună lasă amintiri durabile, mereu rememorate.

Ortodoxia oferea însă un număr însemnat de sărbători credincioşilor. În secolul al XVIII-lea, cele mai importante sărbători recunoscute ca atare au fost „sărbătorile şi praznicele mari de peste an": Naşterea Domnului (25 Decembrie), Botezul Domnului (6 Ianuarie), 40 de Mucenici (9 Martie), Buna-Vestire (25 Martie), Sf. Gheorghe(23 Aprilie), Sf. Petru (8 Iunie), Sf. Ilie Proroc (20 Iulie), Schimbarea la faţă (6 August), Sf. Marie Mare(15 August), Sf. Marie Mică (8 Septembrie), Ziua crucii (14 Septembrie), Sf. Paraschiva (14 Octombrie), Sf. Dumitru (26 Octombrie), Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril (8 Noiembrie), Intrarea în Biserică a Sfintei Născătoare (21 Noiembrie), la care se adaugă Învierea Domnului şi Rusaliile, mari sărbători cu data variabilă.

În pofida prezenţei unor rudimente de credinţe şi practici păgâne, precreştine, aceste sărbători îşi relevă o semnificaţie în primul rând creştină. Marile sărbători creştine reiterează pentru credincioşi reperele esenţiale din viaţa lui

[12] T. Nicoară, Transilvania de la criza conştiinţei la revoluţia franceză, Cluj-Napoca, 1997, p.64.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Hristos, al Sf. Fecioare, Sfinţilor, aceştia fiind modele de urmat. Totodată, sărbătorile creştine erau în funcţie de anotimpuri, reale repere existenţiale care marcau intervale de timp cu activităţi specifice, din viaţa comunităţilor rurale, de natură agrară sau pastorală (aratul şi semănatul, ieşitul turmelor la păşune, începutul secerişului, culesul, tăiatul porcului, etc.), sau marcau lichidarea obligaţiilor indivizilor sau comunităţii faţă de stăpâni sau stat (achitarea unei părţi din obligaţii la Sf. Gheorghe sau Sf. Dumitru).

O reminiscenţă a tradiţiei dacice o reprezintă şi tăiatul porcului – în ziua de Ignat, respectiv 20 decembrie - în aceasta zi ceea mai scurtă din an dacii credeau că întunericul slăbea Soarele, şi pentru a veni în ajutorul Soarelui sacrificând porci considerându-se sângele ca un întăritor spiritual, idee care apare în istoria multor popoare, remarcându-se în mod special în cultura precolumbiană. În Ardeal bărbaţii se ocupau de treaba mai „ urâtă"dar şi mai plină de simboluri, care implică înjunghierea propriu-zisă dar şi de pârlirea porcului cu paie strânse de-a lungul întregului an. În unele zone se obişnuieşte ca înainte de pârlirea porcului să se acopere porcul cu o pătură pentru ca să se poată juca copiii cei mai mici astfel încât porcul, să fie mâncat cu poftă; tot acum se scotea băşica porcului, care dacă scotea sunete prevestea veselie în gospodăria în care sa făcut înjunghierea, mai apoi în care se punea un grăunte de grâu ca apoi să fie pusă la uscat. Aşa numita „ pomana orcului" îşi avea un rost, datorându-se concepţiei conform căreia bucuria care însoţea tăiatul porcului va însoţi familia de-a lungul anului. Tranşarea se efectua după ce stăpânul casei invoca Divinitatea, prin săvârşirea Sf. Crucii pe fruntea animalului şi rostind „ Doamne ajută-ne să-l mâncăm sănătoşi".

Spiritualitatea românească în conştiinţa generaţiilor. Ideea pozitivă a tradiţiei a permanenţei istorice şi spirituale a românilor căpăta o fizionomie teoretică solidă şi la Vasile Pârvan, prin teoria"autohtoniei culturale", teorie ce trebuie privită în contextul mai larg al concepţiei marelui nostru istoric.

Viziunea nouă asupra istoriei şi civilizaţiei pământene din GETICA, prin care se adăuga la tradiţia legată exclusiv de tradiţia romanităţii inepuizabila tradiţie legată de originea autohtona, daco-getică a poporului român, l-a condus pe V. Pârvan la susţinerea „autohtoniei culturale"ca mijloc de realizare a „autohtoniei naţionale". În *Memoriale* el arăta că:"se poate cu sila haina unui popor. I se poate impune de cuceritor limba...neamurile migrează, dar culturile rămân... Şi atunci, ideea naţională fiind o stare de conştiinţă, înainte de toate culturală, iar geografia umană demonstrând nu după oameni, ci după pământul după care se aşează, adevărate autohtonii culturale, nu ajungem oare la marea realitate istorică... a autohtoniilor naţionale?"[13]. După V. Pârvan, vârful civilizaţiei, indiferent care, se concretizează nu prin concretizarea valenţelor etnografice, cât şi mai ales prin"prin continua armonizare întru sublimul uman[14] factor care determină o naţiune"să trăiască universal-uman"[15].

[13] Vasile Parvan, Memoriale, Cluj, ed. Dacia 1973, p.217, 218, 219, 220
[14] Vasile Parvan, Idei si forme istorice, Bucuresti, Ed.Cartea Romaneasca, 1920, p.34
[15] Ibidem, p.35

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

În ampla sa lucrare *„Din psihologia poporului roman"* Dimitrie Drăghicescu tratează tema „sufletul etnic românesc" la mod special. Conform concepţiei sale, caracterul unui popor este dat de „elementele etnice" de acel „aluat de rase din care el s-a constituit „şi mai apoi de „împrejurări istorice şi sociale"[16]. După opinia sa există straturi succesive care au contribuit fiecare la creionarea unui fel de-a fi, de-a fiinţa, a poporului român, respectiv *dacii* au transmis mândria, curajul, vitejia, voinţa, şi puterea de stăpânire; *romanii* ne-au lăsat limba şi conţinutul ei spiritual, sacrificiul individului în favoarea patriei şi statornicia şi iubirea de ordine. Următorul strat impregnat de populaţia *„daco-romană unificată"* înfăţişează o caracteristică psihică comună *„rasei latine şi trace' '* concretizat în *„acel popor de agricultori, cu pasiuni războinice, ei trebuiau să aibă o voinţă tenace, statornică, îndrăzneaţă, impulsivă şi stăpână de sine. Ceva din nepăsarea de moarte şi din fatalismul tracic trebuie să fi rămas în caracterul lor, după cum şi ceva din spiritul de ordine, de disciplină şi de sacrificiu în folosul societăţii, ce caracteriza pe romani. Inteligenţa născocitoare, ingenioasă şi deschisă către civilizaţie a dacilor a găsit la romani un material intelectual nespus de mare, încât inteligenţa daco-romană a fost şi bogată şi vie şi complexă"*[17].

O îmbinare a punctului de vedere psihologic cu cel istoric îl va conduce pe Vasile Pârvan la enunţarea *„sufletului naţional"*ca şi o *„realitate etnopsihologică"*, în Idei şi forme istorice 1920, el descoperă în ţăranul român valenţe ale unei trainice şi multiple personalităţi spirituale pe care un observator superficial nu le poate sesiza decât trunchiat.

În 1937, L. Blaga îşi rostea discursul la Academia Romana, intitulat „ *Elogiul satului romanesc*" în care reliefa virtuţile spirituale ale mediului rural *„creatorul şi păstrătorul culturii populare"* socotindu-l drept *„singura prezenţă vie"*[18]. Satul era privit ca deţinătorul valorilor umane nealterate şi investit cu epitetul autenticităţii, bazat pe faptul că *„satul nostru reprezintă o aşezare situată şi crescută organic într-o lume totală, care e prezent în sufletul colectiv"*[19].

Simion Mehedinţi, în lucrarea sa prezentată într-o şedinţă a Academiei Române, în anul 1928, intitulată **Coordonate etnografice. Civilizaţia şi cultura,** susţine ideea că *„pornind de la premize noi, să revizuim concepţia despre fiinţa poporului nostru"*[20] iar în lucrarea apărută în 1940 **Creştinismul românesc. Adaos la caracterizarea etnografica a poporului român,** combate unele premize apărute în epoca, privind caracteristica poporului român *„nepăsare si fatalism* – DRAGHICESCU - lipsa de gânduri; opacitate de cugetare metafizică - Vasile Pârvan - " caracteristica principală a românului este, după Mehedinţi, nu în toleranţa după cum arătase în 1931 Lucian Romier, ci în discreţie, izvorâta *„dintr-o*

[16] Dimitrie Drăghicescu, Din psihologia poporului român, Bucureşti 1907, pag7

[17] Ibidem, p.187-188

[18] Lucian Blaga, Izvoade, Buc. Ed. Minerva, 1972, p. 33

[19] Idem, p.141

[20] Simion Mehedinţi, Coordonate etnografice. Civilizaţia si cultura, in Memoriile Secţiunii Istorice", seria III Tomul XI 1931, p.146

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

reală omenie (humanitas)...semnul unei reale maturităţi sufleteşti, dobândită printr-o lungă experienţă istorică". La baza acestei experienţe stau, după Mehedinţi, trei acte:

1. vechimea neamului carpatic,
2. nivelul superior al civilizaţiei carpatice,
3. şi cel mai semnificativ, înălţimea culturii carpatice.[21]

Simion Mehedinţi, concluzionează existenta unei,*"ortodoxii arhaice a poporului român, ..., creştinism înainte de creştinism*" care a conferit românilor" *„sentimentul statorniciei şi l-a întărit în rezistenţă"* [22]

Valorii ale spiritualităţii româneşti. Cele mai vii mărturii ale continuităţii noastre de cultură sunt oferite de profilul spiritual al etnicului autohton, limba neolatina şi toponimele de origine traco-getică, alături de persistenţa unor tradiţii care înglobează tehnica decorativă a ceramicii, tehnicii de dans, elemente de port popular. Aceste evidente legături de continuitate, a românilor pe spaţiul carpato – danubiano – pontic, au putut convinge pe oricine care ar fi dorit să cunoască realitatea, iar Martin Opitz scrie într-o poezie, datată în 1623, într-o traducere liberă a lui G. Coşbuc: Un sânge nobil spune, ca limba moştenită,

Şi azi e tot aceeaşi, că datinile sunt
Păstrate cu credinţă, c-al vostru-mbrăcământ
Şi jocul chiar e martor, c-aveţi tulpina vechia[23]

Mijlocul esenţial de menţinere a românilor ardeleni (şi nu doar a acestora cât a tuturor românilor din Moldova şi Ţara Românească) de perpetuare a individualităţii lor, de trezire a conştiinţei unităţii de cultură, **limbă română,** constituie prima creaţie culturală şi mijloc de transmitere a valorilor spirituale. Acest *bun cultural*, folosind expresia lui G. Ibrăileanu, de o excepţională unitate atât în formă orală dar şi scrisă evidentă în toate etapele dezvoltării sale istorice, i-a asigurat vitalitate şi chemarea de-a fi un catalizator al unităţii românilor de-o parte şi de alta a Carpaţilor.

Cultura populară, a fost timp îndelungat singura manifestare spirituală a românilor, în toate formele ei, epice, lirice, plastice, muzicale, tehnice, cultura populară reprezintă trecerea de la intuiţie la manifestarea concretă, de la inform la formă, fiind ceea mai amplă şi bogată manifestare a spiritualităţii româneşti. Cultura populară a inclus în sine aspiraţiile dar şi neputinţele, bucuria dar şi tristeţea, dorul şi durerea. Nu a rămas în afara ei nimic, deoarece transpus prin diversitatea de nuanţe, faţete, culori şi tonuri, prin profunzimea gândirii a expresivităţi artistice prin abilitate şi inventivitatea tehnică dar şi prin sinceritatea emoţiilor, fiecare aspect al vieţii, devine un act autentic de cultură. Acest act de

[21] Idem, Crestinismul romanesc. Adaos la caracterizarea etnografica a poporului roman, Bucuresti, Ed. Cugetarea 1941, p.34-36

[22] Ibidem, p.41 si 68

[23] Martin Opitz, Zlatna oder Getichte von Ruhe des Gemuthes, 1623, traducere de G. Coşbuc „Tribuna" nr.108/1885

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

cultură populară se exprimă atât de viu şi puternic prin, doine, balade, basme, bocete, jocuri populare, crestături în lemn sau piatră dar şi în olărit.

Poate cel mai ilustrativ exemplu al vieţii spirituale creştine, care include atât persoana ca şi singularitate dar şi comunitatea ca şi tot, îl constituie Colindul. Colindul este adus de copiii în dimineaţa de Ajun, ca mai apoi tinerii necăsătoriţi să colinde începând cu amiaza. Colacii (făcuţi din grâu proaspăt măcinat), merele, nucile cât şi turta dulce sunt (sau au fost) răsplata tradiţională a colindătorilor, oamenilor maturi oferindu-li-se băutura direct din „glajă" sau sticlă. În zona Bihorului, colindătorii sunt însoţiţi de „ţurca", o reprezentare a caprei, care aduce prosperitate şi alungă duhurile rele. Cu Steaua se colinda până în ziua de Sf. Ioan, colindătorii fiind îmbrăcaţi în costume populare sau în costume albe cu panglici multicolore, cu coifuri ce amintesc de magi. Steaua are până la opt colţuri – steaua cu opt colturi simbolizând-o pe Maica Domnului, iar între acestea se afla lanţuri de hârtie colorată, iar în mijlocul stelei găsindu-se o icoana cu Naşterea Domnului, Fecioara cu Pruncul sau numai cu Iisus Hristos.

Astfel elemente materiale diverse, lemn, piatra, frunză, cuvânt, culoare dar şi mişcări ale corpului (în dansul popular sau cel mistic precum Căluşarii sau Paparudele) au fost uzitate în transmiterea în timp şi spaţiu de către români ardeleni a necesităţilor spirituale din anumite locuri, momente şi/sau stări.

Doina, despre care Coşbuc mărturiseşte:

„şi toate plâng cu tine
şi toate te-nţeleg,
că-n versul tău cel jalnic
vorbeşte-un neam întreg"[24]

este *„ceea mai vie expresie a sufletului românesc"*[25] reprezintă, probabil, ceea mai autentică şi genială, forma de expresie a măiestriei artistice şi spirituale a poporului român, fiind o sinteză a întregii noastre istorii milenare aşa cum a fost ea receptată la nivelul popular a insului trăitor pe aceste meleaguri. Ondularea doinei face astfel posibil antrenarea unei reale polarităţi sociale, culturale, exprimate prin bucurie – tristeţe; prietenie – duşmănie ; încredere – neîncredere [26]; care face din ea un straniu amestec de melancolie – dor de viaţă şi tristeţe lirică şi aspiraţie profundă spre împlinire (se aseamănă cu poezia zen, japoneza, de tip haiku, sub unele aspecte care includ, ca exp. tristeţe - moarte ca datorie, sau soarta ca şi predestinare). Doina a devenit pentru romani mai mult decât o formă de expresie a unei stări interioare ori care ar fi fost aceasta, devenind realmente un nume propriu.

Dorul, este aceea stare inexprimabilă în esenţă sau concret întrucât exprimă, fără de corespondent în alte culturi sau limbi, o anumită „aşezare" a sufletului, o fiinţare într-un concret, care scapă de o definire concretă, epuizatoare

[24] George Cosbuc, Poezii, 2 vol. Buc. ESPLA 1953

[25] Vasile Alexandri, Opere, Ed. Academiei Romane R.P.R 1965 p.99

[26] Nicolae Margineanu, Sub semnul omeniei. Particularitate şi universalitate în cultura românească, Bucureşti Editura pentru literatura 1969, p.176-177

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de sens şi substanţă. Aceasta „aşezare" care poate avea, expresie sau un caracter filozofic, a fost definită de Tudor Vianu ca fiind exprimarea „*în acelaşi timp nostalgia şi aspiraţia, regretul inspirat de pierderea unei fericiri trecute şi năzuinţa către o fericire viitoare, simţirea unei absenţe şi a unei împliniri posibile, o căutare neliniştită a sufletului, cântată deopotrivă de poetul popular şi de mulţi poeţi culţi'.*'[27] Dorul, în viziunea lui Constantin Noica, are,*" în el ceva de prototip;...(***este** */nota mea) *sinteza specifică ... o armonie noua „* proprie spiritualităţii noastre[28]. Blaga însa este cel care sa oprit poate cel mai profund asupra dorului, el fiind stăpânit de gândul ipostazierii (a se vedea ca şi exp. poezia, La curţile dorului sau eseul său intitulat Despre dor), Blaga considera dorul ca şi un constituent al specificităţii noastre culturale, transpusă în sete de nou, nevoia de regăsire, în pulsul adânc al trăirii.

Balada, se distinge prin patosul eroic şi demnitate, prin amplitudinea trăirilor şi forţa de creionare a unor eroi care la rândul lor nu sunt altceva decât aspiraţii ale sufletului colectiv, conturându-se astfel personaje optimiste, dar capabile de acte de eroism şi jertfă. Balada exprimă în fapt scara moral-valorică a colectivităţii româneşti, indiferent de tipul baladei - păstorească; eroică ; fantastică; de luptă împotriva turcilor se condamna trădarea, laşitatea tot ceea ce slăbeşte în faţa vitregiilor naturale si umane, colectivitatea, neamul şi se elogiază dreptatea, sacrificiul şi eroismul.

Dansul popular, exprimă, împreună cu forma melodică sau rostită a muzicii populare, trăsături fundamentale şi originale ale spiritualităţii româneşti tradiţionale precum dorul, urâtul, jalea, întristarea dar şi bucuria, umorul dar şi optimismul. Vasul de ceramică preistorică - vechi de cinci milenii - pe care se găseşte imprimat chipul a şase persoane interpretând ceea ce se numeşte Hora de la Frumuşica, Căluşul sau Hora care sunt redate pe scoarţele maramureşene evidenţiază vechimea dar şi permanenţa dansului în cultura şi viaţa locuitorilor din aceste ţinuturi dar pe de altă parte arată şi o strânsă legătură mai mult sau mai puţin mistică dintre om şi pământul pe care prin paşii dansului îndârjiţi în a frământa sau dimpotrivă potoliţi, semnificaţia paşilor a ritmului şi a rostului de-a juca într-un anumit fel şi nu în alt mod, dansul se pierd în negura timpului. Muzica populară care face posibil dansul are la rândul său caracterul unei continuităţi care vine din preistorie prin linia traco-dacă, sesizabil prin linia melodică dar şi prin sensibilitatea transmisă având însă şi influente de sorginte latină prin structura şi ritmicitatea melodiei.

Ceramica populară, este un tezaur al unei existenţe şi culturi milenare, un rezultat al sensibilităţii şi reflecţiilor populare fiind în acelaşi timp o piatră unghiulară a permanenţei noastre în toate etapele istorice prin care am trecut. Lutul,

[27] Tudor Vianu, Asupra caracterelor specifice ale literaturii romane.Originalitatea contributiei culturale a romanilor, in Studii de literatura romana, Bucuresti, Ed.Didactica si pedagogica 1965, p.545-565; p.563

[28] Constantin Noica, Creatie si frumos in rostirea romaneasca, Bucuresti, Ed.Eminescu 1973, p.15

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

un real simbol al miturilor facerii şi a fertilităţii, modelat şi ars denotă alături de prezenţa unei reale culturi materiale, şi realitatea unei autentice vieţii spirituale, prin concretenţa obiceiurilor, riturilor şi-a practicilor cultice ceea ce relevă, concepţii morale, estetice, fiind o măsură a actului creator. Ornamentele sale de bază – culoarea; compoziţia; semnele - exprimă echilibru între lumină şi întuneric, formă şi fond; între utilitate practică, respectiv funcţionalitate şi act artistic, toate acestea sunt astfel indicii ale continuităţii noastre pe acest teritoriu, astfel încât ceramica populară românească are peste cinci milenii de olărit pe aceste meleaguri[29].

Conştiinţa istoric. „De unde venim şi unde mergem, trecutul şi viitorul, iată toata fiinţa noastră, iată mijlocul de a ne cunoaşte"[30] spunea Mihail Kogălniceanu. Conştiinţa faptului că romanii au fost strămoşii noştri a avut o largă penetrare în mediul larg al locuitorilor din toate Ţările Române, fapt consemnat în epistola lui Flavio Biondo, din 1453, adresată regelui Siciliei, Alfons de Aragon, în care se face referire la atitudinea vlahiilor, care *„îşi proclamă ca o onoare şi îşi afişează originea lor romană"*[31] ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că dacă românii îşi asumau în 1453 paternitatea latină, cu atât mai mult în sec. XIX-lea români indiferent de nivelul lor şcolar aveau această cunoaştere a originii lor, putem invoca în sprijin şi variantele de Pluguşor în care împăratul Traian apare ca un prototip al întemeietorului prin „descălecarea „sa dar şi ca un semănător mistic. Ceea ce este însă diferit ca reacţie la diferitele provocări se poate sesiza dacă privim ceea ce sa încercat a se ilustra, anume originea latină în Transilvania, pentru ca aici într-un spaţiu mult mai nobiliar ca şi titulatură şi importanţă, invocându-se nobleţea originii aceasta urma să se răsfrângă şi asupra urmaşilor(românilor)într-o societate în care sângele albastru avea o reală şi cuprinzătoare valoare; în Moldova şi Ţara Românească însa sa accentuat originea dacă, întrucât se dorea – şi prin acest mod a se determina o imagine favorabila asupra demersurilor politice privind Unirea Ţărilor Române, dar şi pentru a se contracara presiunea slava exercitata de Rusia.

Gheorghe Lazăr în Prefaţa la Povăţuitorul tinerimii scrie *„fericit este Neamul acela care le are credincioşi patrioţi şi oameni întru ştiinţe luminaţi, ..., fericirei Neamului vine din statornica pace a legilor strămoşeşti"*[32]

Demnitate-dârzenie-eroism-vitejie înţeleaptă. Odele, baladele, cântecele eroice, sunt precum odinioară în mediul dac *–peanele* – ele aduc un prinos de recunoştinţă celor care au luptat pentru neam, Horea, Avram Iancu.

Înţelepciune-cumpătare. Studiind formele culturii populare, Traian Herseni evidenţiază faptul că în rândul colindelor de Crăciun, un număr ridicat dintre acestea ilustrează aspecte, profane fie din viaţa oamenilor –lupte între feciori;

[29] Ceramica, tezaur al unei existente si culturi multimilenare, Bucureşti, Muzeul de Istorie al R.S.R. 1976

[30] Mihail Kogalniceanu, Texte social-politice alese, Bucuresti, Ed.Politica 1967, p.187

[31] Stefan Barsanescu, Pagini nescrise din istoria culturii romanesti, Bucuresti, Ed.Academiei R.S.R.1953

[32] Povatuitorul tinerimei catre adevarata si dreapta cetire-atribuita lui Gheorghe Lazar, Buda, 1826

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

activităţi casnice ; ocupaţii rurale; căsătorii iar în altele apar doar simple urării. La celelalte manifestări studiate – urării, mulţumiri, cântece de zăurit - predominante sunt colindele profane, care au în principal o utilitate concretă fapt care la îndreptăţit pe T. Herseni a concluziona că satul *„a fost o realitate tradiţională mai veche decât creştinismul"*[33] *„caracterul principal al colindelor, care îngăduia îngrămădirea de texte de provenienţă şi înţelesuri foarte variate, era urarea, adică dorinţa de fericire exprimată, direct sau indirect, prin cântare, care se adresa oamenilor cu acel prilej de sărbătoare"*[34]. Colindele dedicate naşterii Lui Iisus Hristos au duioşia unei mame care îşi dezmiardă pruncul într-un sat autentic românesc „ *la poalele codrului, sub aripa cerului* „ iar bocetul Sf. Fecioare Maria în ziua Răstignirii unde este înfăţişată ca o femeie îndurerată precum în Mioriţa[35]. Creştinismul, în dimensiunile sale teologice, dar mai ales în cele practice de rit, la noi a avut şi un caracter mundan mai evidenţiat deoarece preoţii, indiferent de treapta lor sacramentală, au fost mai întâi sfătuitori (a se vedea Daniel Sihastru, pentru Ştefan cel Mare) oameni de cultură, Biserica fiind prezentă în viaţa păstoriţilor ei, în mijlocul evenimentelor principale din viaţa, acestora – naştere; căsătorie; moarte; fie pentru a cataliza bucuria, fie în a alina durerea. În Ardeal în lipsa unui stat românesc, preotul a preluat rolul sancţionator sau recompensator a statului, iar *„Evanghelia a devenit un fel de lege nescrisă, ţinând locul magistraturii"*[36] preotul devenind conducătorul sfatului de bătrâni, reminiscenţa a sfatului gentilic utilizat de daci. Acest tip de adunare bisericească a devenit prin Statutul lui Andrei Şaguna, forma de conducere a Bisericii Ortodoxe din Transilvania şi din 1920 după ridicarea la rangul de Patriarhie a vechii Mitropolii a Ungro-Vlahiei, forma de conducere a Bisericii Ortodoxe Române, formă unică de conducere şi atunci şi azi în toată lumea ortodoxă, în 2008, prin noul statut al B.O.R se modifică structural însă moştenirea Şaguiană.

Hărnicie. Vechile tradiţii româneşti includeau ca fundamente a vieţii unui om, două trăsături – credinţa - dragostea şi hărnicia. Bucuria faptului împlinit, a lucrului bine făcut sunt atribute care sunt amintite încă din vechime la strămoşii noştri, Homer aminteşte un episod în care Hefaistos în urma unei neascultări făţişe faţă de Zeus se va adăposti la tracii din Lemnos, renumiţi fierari. Tradiţia este strâns legată de muncă şi viaţă, de cântece şi urări de fertilitate, paparuda, scaloianul sau cântecul cununii, care este o elogiere a belşugului agricol sau de dansuri mistico-rituale precum drăgaica sau căluşul. La români munca este privită ca un dat necesar vieţii „ *omul muncitor ca pomul roditor"*. Idealul omului din popor a fost legat întotdeauna de belşug, de rodnicie ca rezultat a munci, de ceea a fost posibil ca lenea si trândăvia să fie ridiculizate, *leneşul „vântură vântul"; aşteaptă să cadă para mălăiaţă; face umbră degeaba pământului"*.

[33] Traian Herseni, Forme străvechi de cultura poporala românească, Cluj-Napoca, Ed. Dacia 1977, p.143-144

[34] Ibidem, p.154

[35] Simion Mehedinţi, opera citata, p.72-74

[36] Idem. p.57

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

„Pentru ţăran bogăţia vine de la Dumnezeu"[37], puterea dumnezeiască este ultima instanţă a dreptăţii, datorită ei fecunditatea poate umple natura şi face posibilă continuitatea vieţii. Când sfinţii sunt binevoitori, atunci nimic nu mai împiedică fecunditatea să se reverse. Munca sistematică; îngrăşarea pământului; selectarea seminţelor, etc. sunt de prisos atunci când vrea sfântul.

Bibliografie

G.M. Miron, Mentalul rural şi uniunea religioasă, din Sorin Mitu, Viaţa privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania, Cluj-Oradea, 1996.

T. Nicoară, Transilvania de la criza conştiinţei la revoluţia franceză, Cluj-Napoca, 1997.

Civilizaţia vechilor sate românesti, Ed. Ştiinţifică Buc 1968

Călători străini despre ţările române, vol. I, II, III, IV, V, VI, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R.1973, vol. VI

Arta Lemnului la români, Bucureşti, Ed. Meridiane 1975

Ramon de Basterra, Opera lui Traian, (La orba de Trajano) Madrid, 1921 în Spiritualitatea românească. permanentă devenire, Bucureşti, Ed. Politica 1980

Petru Comarnescu, Ion Ţuculescu. Bucureşti, Ed. Meridiane 1967

Arta lemnului la români, Bucureşti Ed. Meridiane 1975

Arta populară românească, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R. 1969

T. Nicoară, Transilvania de la criza conştiinţei la revoluţia franceză, Cluj-Napoca, 1997

Vasile Pârvan, Memoriale, Cluj, ed. Dacia 1973

Vasile Pârvan, Idei şi forme istorice, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1920

Dimitrie Drăghicescu, Din psihologia poporului român, Bucureşti 1907

Lucian Blaga, Izvoade, Buc. Ed. Minerva, 1972

Simion Mehedinţi, Coordonate etnografice. Civilizaţia şi cultura, în Memoriile Secţiunii Istorice"seria III Tomul XI 1931

Simion Mehedinţi, Creştinismul românesc. Adaos la caracterizarea etnografică a poporului român, Bucureşti, Ed. Cugetarea 1941

Martin Opitz, Zlatna oder Getichte von Ruhe des Gemuthes, 1623, traducere de G. Coşbuc „Tribuna" nr.108/1885

George Coşbuc, Poezii, 2 vol. Buc. ESPLA 1953

Vasile Alecsandri, Opere, Ed. Academiei Române R.P.R 1965

Nicolae Mărgineanu, Sub semnul omeniei. Particularitate şi universalitate în cultura românească, Bucureşti Editura pentru literatură 1969

[37]Rădulescu Motru, Ţărănismul, un suflet şi o politică, p.348

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Tudor Vianu, Asupra caracterelor specifice ale literaturii române. Originalitatea contribuţiei culturale a românilor, în Studii de literatură româna, Bucureşti, Ed. Didactică şi pedagogică 1965
Constantin Noica, Creaţie şi frumos în rostirea românească, Bucureşti, Ed. Eminescu 1973
Ceramica, tezaur al unei existenţe şi culturi multimilenare, Bucureşti, Muzeul de Istorie al R.S.R. 1976
Mihail Kogălniceanu, Texte social-politice alese, Bucureşti, Ed. Politica 1967
Ştefan Bârsănescu, Pagini nescrise din istoria culturii româneşti, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R.1953
26. Povăţuitorul tinerimei către adevărata şi dreapta cetire - atribuită lui Gheorghe Lazăr, Buda, 1826
27. Traian Herseni, Forme străvechi de cultură populară românească, Cluj-Napoca, Ed.Dacia1977
28. Rădulescu Motru, Scrieri Politice, Ed. Nemira 1998

ORTODOXISM AND RURAL ATTITUDES

Abstract

This pape is an incursion through Christian spirituality, as far as it is reflected on the Romanian rural life. Diferent aspects of the peasantry activities are focused to reach this purpose.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ANUL EXPOZIŢIONAL 2008 LA MUZEUL DE ETNOGRAFIE ŞI ARTĂ POPULARĂ ORĂŞTIE

Daniel I. Iancu

Înscrise în agendele culturale ale Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva, activităţile expoziţionale ale Secţiei de Etnografie şi Artă Populară de la Orăştie s-au concretizat în ultmii ani într-o serie de expoziţii temporare, de o mare diversitate tematică, care încearcă să suplinească pe cât posibil lipsa unei expoziţii permanente, lipsă determinată de un spaţiu insuficient la ora actuală. Nu vom insista aici asupra importanţei expoziţiilor temporare în valorificarea patrimoniului unei instituţii muzeale, problemele fiind dezbătute în numeroase lucrări de specialitate[1]. Ceea ce dorim este o succintă prezentare a celor patru expoziţii temporare ce au putut fi vizitate pe parcursul anului 2008 la muzeul din Orăştie, astfel încât să putem recrea o imagine de ansamblu asupra activităţii colectivului rescpectivei instituţii în redarea expoziţională a unor aspecte de istorie locală şi regională.

Prima expoziţie temporară la care facem referire, şi care a fost deschisă pe tot parcursul anului 2008, a fost cea referitoare la ***Civilizaţia dacilor în Munţii Orăştiei***[2], o incursiune în lumea antichităţii bazată, în principal, pe descoperirile de ordin arheologic provenind din zona capitalei Sarmizegetusa Regia. Spaţiul expoziţional a fost amenajat, special, în sala – verandă a Muzeului de Etnografie şi Artă Populară Orăştie, având dimensiunile aproximative de 12,50 m x 4,80 m. Introducerea în atmosfera temei se realiza prin câteva obiecte reconstituite sau reproduse după originale, şi expuse în sistem liber indirect[3]; este vorba despre stindardul dacilor, *dracones*-ul, respectiv patru metope după Columna lui Traian de la Roma, ilustrând scene de la Tapae precum şi episodul din iarna 101-102, cu atacarea garnizoanelor din Moesia şi Scithia Minor. Intercalată între respectivele metope se afla şi o hartă a ţinutului Orăştie, având specificate principalele cetăţi, fortificaţii şi aşezări dacice. Deschiderea expoziţiei propriu-zise era marcată prin două vitrine simple, care reuneau sub titlul *Metalurgia fierului* diferite aspecte legate de prelucrarea respectivului metal de către daci, de la schiţe de cuptoare de redus minereu, la unelte de fierărie (ciocane, dălţi, dornuri, cleşti de diferite tipuri

---

[1] Vezi, printre altele, Florescu Radu, *Bazele Muzeologiei*, Bucureşti, 1998; Nicolescu Corina, *Muzeologie generală*, Bucureşti, 1975; Pavel Anghel, *Unele probleme privind etalarea patrimoniului în cadrul expoziţiei de istorie*, în *Revista Muzeelor*, 6, 1989; Fulga Ligia, *Modalităţi de optimizare a expoziţiilor de artă populară*, în *Revista Muzeelor*, 5, 1987; Socol Maria, *Probleme ale organizării expoziţiilor temporare şi rolul lor*, în *Peuce*, VI, 1977; Pavel Anghel, *Despre rolul expoziţiilor temporare în activitatea muzeelor*, în *Revista Muzeelor*, 3, 1988.

[2] Expoziţia s-a desfăşurat între 1 iulie 2007 şi 30 aprilie 2009.

[3] Despre sistemele de expunere, vezi Pavel Anghel, *Unele probleme privind etalarea patrimoniului în cadrul expoziţiei de istorie*, în *Revista Muzeelor*, 6, 1989, p. 38-44.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

şi dimensiuni) şi chiar o „lupă" de fier, descoperite în trei ateliere de fierărie din capitala Daciei. În partea inferioară a celei de-a doua vitrine se făcea practic trecerea spre alte ocupaţii ale dacilor, în acest caz dulgheritul, prin prezentarea unor topoare, bărzi, unelte de scobit canale sau de scos cuie etc. Urmau alte două vitrine simple, ilustrând *Agricultura* la daci şi *Arhitectura civilă* a acestora, printre obiectele expuse aici numărându-se unelte agricole (seceră, coasă, partea metalică a unui plug, sape şi săpoaie), o râşniţă de piatră, o machetă a unui staur poligonal, planşe ilustrând tipologia construcţiilor civile ale dacilor, elemente de aducţiune a apei provenind de la Blidaru şi altele.

Ductul expoziţional se continua cu o vitrină dublă, în care erau prezentate elemente de *Ceramică* grosieră şi fină, cu tipologiile cunoscute, de la căţuie şi „fructiere", până la vase bitronconice şi chiupuri (vase mari pentru provizii). În continuare, o altă vitrină, triplă de data aceasta, conţinea elemente privitoare la *Tribuirile dacice* şi răspândirea lor, la *Arhitectura militară şi religioasă* şi la *Armele dacilor*. Aici puteau fi admirate hărţi, planşe şi fotografii de dimensiuni mari referitoare la aspectele menţionate, un capitel cu simbolul păsării descoperit în incinta sacră a Sarmizegetusei Regia, vârfuri de săgeţi, suliţe şi lănci, precum şi un cuţit-armă curb, ce putea fi folosit în agricultură, dar şi în timpul luptelor. Piesa centrală a întregii expoziţii temporare o constituia macheta *Munţilor Orăştiei*, ce avea marcate principalele locaţii ale cetăţilor, aşezărilor civile şi ale descoperirilor fortuite. Ea era completată, din punctul de vedere al informaţiei vizuale, de o altă machetă, de mai mici dimensiuni şi sprijinită pe un soclu, reprezentând *Cetatea Blidaru*. În sfârşit, finalul aducea înaintea vizitatorului, expuse în două vitrine simple, elemente legate de *Monedele* şi *Comorile dacilor*, unde alături de diverse fotografii şi reproduceri, puteau fi văzute şi 27 de monede dacice de argint, de tip Hunedoara-Răduleşti.

O altă expoziţie temporară, ce o completa vizual pe cea descrisă anterior, s-a intitulat ***Armonia Om – Natură***[4], fiind practic o redare în plan fotografic a diferitelor aspecte legate de Parcul Natural Grădiştea Muncelului – Cioclovina, în viziunea lui Adrian Sopincean şi Laurian Gherman, de la Clubul Sporturilor Montane Hunedoara, cele 65 de fotografii fiind realizate în cadrul unui proiect finanţat de Consiliul Judeţean Hunedoara. Expoziţia a fost organizată în primele trei săli ale muzeului[5], grupate pe teme distincte. Astfel, în prima sală au fost selectate fotografiile ce ilustrau geografia şi istoria zonei, inclusiv cetăţile dacice şi construcţiile religioase de la Piatra Roşie, Blidaru sau Sarmizegetusa Regia; sala a doua reunea imagini privind ocupaţiile tradiţionale şi diferitele obiceiuri în zona Munţilor Şureanu; în timp ce ultima sală expunea instantanee din peisajul carstic al aceluiaşi areal (chei, peşteri, avene şi doline).

[4] Expoziţia *Armonia Om – Natură* a fost deschisă în perioada 23 noiembrie 2007-31 august 2008.

[5] Dimensiunile acestora sunt, aproximativ, următoarele: S1 = 5,10 m x 6 m; S2 = 3,90 m x 5,30 m; S3 = 5,10m x 5,90 m.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cel de-al treilea eveniment expoziţional a avut o cu totul altă tematică, fiind dedicat uneia dintre cele mai reprezentative personalităţi locale şi naţionale. Intitulată ***95 de ani de la sfârşitul tragic al aviatorului Aurel Vlaicu***[6], expoziţia, organizată tot în cele trei săli deja amintite, s-a axat pe fotografii de epocă şi fotodocumente, precum şi pe diverse obiecte din patrimoniul Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva şi al Secţiei de Etnografie şi Artă Populară Orăştie, toate etalate de-a lungul unui fir cronologic. Demesrul expoziţional se deschidea în sala 1 cu imagini plasate pe un prim panou de mari dimensiuni, ce ilustrau zona istorică a Orăştiei şi, implicit, a satului Binţinţi (azi Aurel Vlaicu), precum şi o parte din membrii familiei aviatorului. Panoul 2 conţinea fotografii de epocă cu Orăştia la sfârşit de secol XIX, cu clădirea Colegiului Kun din aceaşi localitate, unde a studiat Aurel Vlaicu, fotografii cu acesta elev, precum şi cu o parte dintre colegii de clasă. Vitrinele 1 şi 2 ilustrau cu fotografrii, documente şi obiecte activitatea de student la Budapesta şi Munchen, perioada stagiului militar şi anii în care a activat în cadrul Uzinelor Opel. Urmau vitrinele 3 şi 4, ce încadrau alte obiecte de epocă, şi care conţineau informaţii asupra începutului creativităţii lui Aurel Vlaicu, de la un gramofon conceput de el, până la bicicleta cu motor, expusă actualmente la muzeul memorial din satul natal.

Sala a 2-a a fost destinată exclusiv creaţiilor „Aurel Vlaicu – 1909", un planor cu ajutorul căruia a efectuat primele zboruri la Binţinţi şi la Orăştie, „Vlaicu 1" şi „Vlaicu 2", incercându-se o ilustrare cât mai completă a zborurilor din anii 1910 – 1912. Suportul material al exponatelor era constituit în acest caz de patru vitrine individuale, două panouri de mari dimensiuni şi o vitrină suport care expunea macheta planorului deja amintit, „Aurel Vlaicu – 1909". În sfârşit, sala a 3-a conţinea 13 vitrine simple şi două panouri de dimensiuni medii, în care erau redate, printre altele, aspecte privind activitatea din ultimul an de viaţă, pregătirile pentru „Vlaicu 3", o corespondenţă diversă şi monetul tragic al prăbuşirii de la Băneşti, din 13 septembrie 1913. Ultima parte a discursului expoziţional cuprindea elemente ce ilustrau perpetuarea amintirii lui Aurel Vlaicu de-a lungul celor 95 de ani trecuţi de la dispariţia sa, de la busturi, medalioane şi machete, până la acordarea numelui său unor diverse locuri şi instituţii (Colegiul Naţional „Aurel Vlaicu" Orăştie, Piaţa şi strada Aurel Vlaicu, Despărţământul Astra – Aurel Vlaicu, Centrul pentru Perfecţionarea Pregătirii Cadrelor Jandarmi Aurel Vlaicu Orăştie etc.).

În încheiere, trebuie amintită şi ultima expoziţie temporară organizată în 2008, dar care a putut fi vizitată mai ales în cursul anului următor. Este vorba de un eveniment cu tematică etnografică, intitulat ***Măgureni – Un sat părăsit***[7], rezultat al unei prime etape din cadrul unui proiect de cercetare derulat de MCDR Deva prin Secţia de Etnografie şi Artă Populară Orăştie, şi care a vizat recuperarea prin fotografii, video-filmări şi documente de arhivă a unui sat pastoral din Munţii

[6] Expoziţia temporară *95 de ani de la sfârşitul tragic al aviatorului Aurel Vlaicu* s-a derulat în perioada 12 septembrie-4 decembrie 2008.

[7] Expoziţia *Măgureni – Un sat părăsit* a durat între 18 decembrie 2008 şi 30 aprilie 2009.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Şureanu. În urma cercetării de teren din anul 2008 au rezultat o serie de fotografii, schiţe şi planşe care, însoţite de o diversitate de piese etnografice achiziţionate de-a lungul timpului din zona respectivă (sau, oricum, extrem de apropiată geografic), au condus la închegarea unui expozeu extrem de reprezentativ pentru ilustrarea situaţiei actuale a zonei. Baza materială de expunere a fost cea descrisă şi la expoziţia anterioară, însă concepţia nu a mai fost una cronologică, ci, de data aceasta, una spaţială. S-a încercat, pentru început, o prezentare a zonei, cu ocupaţiile şi modul de viaţă aferent, după care s-a trecut la ilustrarea pe grupuri de gospodării a cătunului Măgureni, fără însă a se omite nici o minimală tipologie a construcţiilor, locuinţe sau anexe gospodăreşti.

Astfel, ţinând cont de diversitatea temelor abordate pe parcursul celor patru expoziţii temporare, trebuie menţionat în concluzie, că activităţile expoziţionale ale anului 2008 de la Muzeul de Etnografie şi Artă Populară Orăştie, cu sprijinul MCDR Deva, au încercat să surprindă cât mai bine specificul şi istoria locală a unei zone reprezentative pentru judeţul Hunedoara, şi nu numai. Cât au reuşit şi care au fost neajunsurile, a rămas la aprecierea fiecărui vizitator în parte.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

EXHIBITION 2008 YEAR ON ETNOGRAPHY AND POPULAR ART MUSEUM OF ORĂŞTIE

Abstract

This communication plays, briefly, activity of Etnography and Popular Art Museum Orăştie, department of the MCDR Deva, in 2008. So, there are presented four temporary exhibitions which could be viewed over this period, with their main themes and features, concepts and methods of organization space, objects and materials exposed etc. In this case: *The Dacians Civilization in Orăştie Mountains*, *Harmony Man – Nature*, *95 years from the tragic end of airman Aurel Vlaicu* and *Măgureni – A village abandoned*, which, togheter, form an overview about fair approach from reffered institution.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

MUZEUL ÎN CONTEXTUL PREOCUPĂRILOR LEGATE DE PREZERVAREA PATRIMONIULUI CULTURAL IMATERIAL

Corina Bejinariu

În contextul social actual, una dintre problemele care se pune cu multă acuitate este cea a păstrării identității culturale amenințate de valul uniformizator al proceselor de mondializare/globalizare ce se manifestă la nivelul societății, sub presiunea factorilor economici și a expansiunii tehnologiei informaționale. În acest sens, ne putem întreba care sunt mecanismele ce permit menținerea specificității socioculturale; categoric, un rol esențial sens revine componentelor patrimoniului cultural specific diferitelor țări. Ultimele demersuri ale UNESCO demonstrează importanța acordată prezervării și valorificării patrimoniului cultural imaterial ca formă de expresie a identității naționale. Încă din 1998 a fost lansat programul privind protejarea patrimoniului cultural imaterial, demers fundamentat pe recunoașterea tendinței de omogenizare culturală ce se manifestă în numeroase sectoare ale vieții cotidiene și care amenință forme de expresie culturală considerate unice. Mai mult, la cea de a 32-a Conferință generală, din octombrie 2003, UNESCO a adoptat *Convenția pentru salvarea patrimoniului cultural imaterial*, menită să completeze primele sale demersuri din anul 1972 când s-a adoptat *Convenția pentru protejarea patrimoniului mondial, cultural și natural.* Actul normativ adoptat în 2003 este un instrument juridic care are putere de lege între părți.

Pe linia inaugurată de UNESCO prin politica sa privind patrimoniul cultural, alte organisme au pus în practică demersuri orientate spre același scop; astfel, ICOFOM (Comitetul Internațional pentru Muzeologie) a abordat, la întâlnirea anuală din 2004, problematica referitoare la „Muzeologie. Patrimoniul tangibil și intangibil", organizând, în același timp, și un simpozion internațional pe această temă, punctele de vedere exprimate fiind publicate în ICOFOM Study Series din anul respectiv. Potrivit orientărilor formulate de acest organism, patrimoniul intangibil este în mod particular asociat cu muzeele, monumentele, centrele de documentare și siturile memoriale. Referindu-se în mod special la rolul muzeelor și al muzeologiei, în cadrul acestor manifestări s-a accentuat faptul că acest rol constă în responsabilitatea pentru înregistrarea și transmiterea patrimoniului intangibil care este, prin asemenea demersuri, „materializat" și „muzealizat" independent de timp și spațiu.

Vorbind despre o categorie specială a patrimoniului sunt necesare câteva precizări terminologice, acestea permițând o mai bună decriptare a conținuturilor reale acoperite de acest concept al „patrimoniului imaterial". În genere, se apreciază, în literatura de specialitate, că patrimoniul imaterial vizează resursele

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

naturale şi, respectiv, resursele culturale[1]; restrângerea doar la a doua categorie înseamnă ignorarea unor aspecte importante legate de chestiuni precum biodiversitatea mediului, ansamblul cunoştinţelor derivate din modalităţile concrete de raportare a omului la acesta.

Dintr-o altă perspectivă putem considera că „imaterialul (sau intangibilul)" sunt termeni aplicabili celei mai intime părţi a patrimoniului nostru cultural; acest caracter intim al imaterialului este conferit de o anumită pudoare, întrucât nu se dezvăluie direct primului venit[2]. Dintr-o asemenea perspectivă de percepere derivă şi anumite dificultăţi metodologice legate în special de competenţele punerii în valoare a acestui patrimoniu; este necesar un dialog real cu comunităţile deţinătoare, ele fiind în măsură să ne livreze sau nu mesajele disimulate în fiecare reprezentare simbolică a imaterialului.

Pe de altă parte, în delimitările sale terminologice André Desvallées[3] arată că nu trebuie să se facă o separare arbitrară între ceea ce este material şi ceea ce nu este. O asemenea delimitare ar conduce la ignorarea faptului că, spre exemplu, toate artefactele presupun ele însele o parte de imaterial. Perspectiva muzeologică se fundamentează asupra unei percepţii a „imaterialului" ca emanaţie a materialului; potrivit opiniei autorului menţionat anterior, „imaterialul" nu poate exista şi nu poate fi expus fără mărturii tangibile (artefacte sau specimene naturale)[4]. Ca atare, nu numai elementele ce pot fi atribuite transcendenţei, fiind caracterizate în primul rând ca aparţinătoare dimensiunii „spirituale" a umanităţii (rituri, practici, reprezentări, obiceiuri), intră în categoria patrimoniului imaterial; sigur că religia şi sacrul sunt acceptate drept componente esenţiale ale imaterialului, nefiind însă sigurele. În acest punct este necesar ca noţiunea de „imaterial" să fie completată cu semnificaţiile termenului „intangibil"; acesta suplimentează conotaţiile primului concept, introducând ca forme ale patrimoniului non-material, semnificaţiile, contextul social şi afectiv al obiectelor expuse în muzee. De altfel, este unanim acceptată constatarea că muzeele sunt pline de obiecte (elemente ale patrimoniului material) care sunt suporturi ale patrimoniului imaterial. În relaţia sa cu muzeul această categorie specială a patrimoniului cultural cunoaşte o dublă valorizare: fie este acceptat ca veritabil obiect de muzeu, fie este considerat ca simplă documentaţie. Se pare că, în cele din urmă, aşa cum opinează specialiştii domeniului, noţiunea de „patrimoniu imaterial" este pertinentă pentru toate formele de patrimoniu: mobil sau imobil, material sau imaterial, creativ sau

[1] Amar Galla, *Questions-réponses sur le patrimoine immatériel,* în Les nouvelles de l'ICOM, nr.4/2003, p.4.

[2] Jean-Aimé Rokotoarisoa, *Le patrimoine immatériel, avons- nous vraiment le droit?*, în Les nouvelles de l'COM, nr.2/2004, p.11.

[3] A. Desvallées, *La museologie et les categories de patrimoine immatériel. Questions de terminologie à propos de intangible heritage/patrimoine immateriel et patrimoine intangible*, în ICOFOM Study Series – ISS 33 Supplement, p. 7, vezi http://www.mpz.bayern.de/icofom/iss33_supplement.pdf

[4] *ibidem*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

evolutiv[5]. Referindu-se la câmpul muzeologiei speciale, literatura de specialitate defineşte, spre exemplu, muzeologia etnologică drept o ştiinţă care nu este consacrată obiectelor, colecţiilor muzeelor etnologice, ci relaţiilor dintre oameni şi obiecte[6]. Pe o poziţie similară se situează şi antropologul Arjun Appadurai, care vorbeşte despre „viaţa socială a lucrurilor", respectiv Igor Kopitoff ce face referiri la „biografia culturală a obiectelor"[7]. Practic, asemenea poziţionări ne plasează direct în miezul noţiunii de patrimoniu cultural imaterial, dezvăluind câteva coordonate ce structurează conţinuturile reale ale acestui patrimoniu. Prin demersul nostru ne propunem o analiză a modului în care muzeul, prin funcţiile şi componentele activităţii sale specifice, este legat de această problematică a patrimoniului cultural imaterial.

Pornind de la premisa potrivit căreia conceptul de „patrimoniu" este dominat de concretizările sale materiale, considerăm că patrimoniul imaterial este o componentă nu mai puţin importantă pentru oricare dintre civilizaţii. Acceptând muzeul în postura de prim deţinător al patrimoniului material este firesc să ne întrebăm care este însă rolul ce revine instituţiilor muzeale în toată această aventură a păstrării multiplelor identităţi culturale şi în ce măsură ele pot susţine un asemenea demers imperativ. Care este rolul pe care muzeul îl poate deţine în colectarea, conservarea, prezentarea şi interpretarea patrimoniului imaterial. Pentru un asemenea demers considerăm că este oportun să reamintim definiţia muzeului, în ultimele sale accepţiuni, recunoscând faptul că acestea au cunoscut o evidentă evoluţie de-a lungul timpului. Ca instituţie fără scop lucrativ, aflată în serviciul societăţii şi a dezvoltării sale, deschisă publicului, muzeul cercetează produsele materiale ale omului şi mediului său, colectează, conservă, comunică şi expune în scopul informării, educării şi delectării[8]. În abordările actuale asupra problematicilor şi metodologiei muzeologiei există două direcţii principale: 1) muzeul conferă prioritate omului asupra obiectului; 2) patrimoniul este un instrument în serviciul omului şi a societăţii. Trebuie să remarcăm, în acest sens, faptul că, într-o foarte mare măsură, instrumentalizarea la nivel socio-cultural a patrimoniului revine, indubitabil, instituţiei muzeale. Actualmente se consideră că un bun muzeu este mai mult decât o colecţie, foarte bine conservată, de obiecte documentate, interesante îndeosebi pentru experţi. Ca atare, muzeul trebuie să devină un discurs, cu o importantă contribuţie în domeniul cunoaşterii şi al informării.

Generic vorbind, patrimoniul cultural imaterial cuprinde practicile, reprezentările şi expresiile, cunoştinţele şi abilităţile care generează la nivelul comunităţii, grupului sau indivizilor un sentiment de identitate sau de continuitate. Procesul de transmitere din generaţie în generaţie presupune recrearea permanentă

[5] Amar Galla, *op.cit.*, p.4

[6] Aleš Gačnik, *Ethnological Museology of Intangible Heritage. The Culture of Masking in Museums,* în ICOFOM Study Series – ISS 33 Supplement, http://www.mpz.bayern.de/icofom/iss33_supplement.pdf

[7] *Ibidem*

[8] Definiţia apare în *Status de l'ICOM*, vezi http://www.icom.museum/status.html

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

a formelor patrimoniului imaterial, ceea ce arată diversitatea dar şi caracterul vulnerabil al acestuia. Ca atare, grija pentru acest patrimoniu este mai mult decât necesară întrucât fără continua reînnoire a acestuia „societatea umană riscă să se dezarticuleze ... căci patrimoniul cultural imaterial este creat şi recreat de fiecare generaţie, îi întreţine viaţa, îi dă un sentiment de coeziune şi continuitate, hrănind memoria colectivă a unui grup social"[9].

Prin Decizia privind *Tezaurele umane vii* adoptată la cea de a 142 sesiune a Comisiei Executive din 1993, UNESCO recomandă statelor membre dezvoltarea şi implementarea unor strategii pe termen lung care să urmărească conservarea (colectare, înregistrare şi arhivare) şi revitalizarea valorilor tradiţionale. De asemenea, în urmă cu un deceniu acelaşi organism a lansat un vast program denumit *Memoria lumii,* ce viza în prima fază salvarea patrimoniului documentar, fiind extins ulterior şi la formele culturii imateriale. Actualmente se vorbeşte tot mai mult despre faptul că înregistrarea şi conservarea patrimoniului imaterial va constitui o importantă contrapondere la mişcările de globalizare şi omogenizare a culturii.

Pentru a putea înţelege în ce măsură muzeul are competenţele necesare prezervării patrimoniului imaterial se impune o sintetică prezentare a categoriilor acestui patrimoniu, care, potrivit specialiştilor, se structurează astfel:

- expresiile, fixate sub o formă tangibilă, ale culturii sau modurilor de viaţă tradiţionale specifice unei comunităţi date (ritualuri religioase, economie tradiţională, moduri de viaţă, etc). Aceste expresii conservă întreaga lor valoare atât timp cât rămân vii în cultura sau economia comunităţii căreia aparţin.
- toate expresiile individuale sau colective lipsite de forme tangibile: limba, memoria, tradiţia orală, muzica tradiţională orală. Unele dintre aceste forme de expresie sunt considerate „capodopere" de UNESCO, un exemplu constituindu-l patrimoniul oral al populaţiei Zapara din Ecuador şi Peru.
- semnificaţiile simbolice şi metafizice ale obiectelor care constituie patrimoniul material. Aceste semnificaţii derivă din istoria lor, din interpretările pe care le suscită, din capacitatea acestor obiecte de a servi ca legătură între trecut şi prezent.

Autorul acestei clasificări, Giovanni Pinna[10], consideră că muzeele pot aduce o contribuţie notabilă la conservarea patrimoniului relevat de aceste două categorii prin mijloace de înregistrare şi transcriere. Dar, procedând astfel se produce o transformare a patrimoniului imaterial în patrimoniu material, deşi prezervarea istorică şi culturală este posibilă numai în această manieră. Plasate însă artificial într-o lume exterioară, rupte fiind de comunitatea lor de origine, aceste expresii culturale vii suportă un proces de fosilizare, nemaifăcând obiectul nici unei transmiteri şi pierzându-şi astfel calitatea de patrimoniu. În egală măsură, şi în ceea

[9] Conferinţa din 7 oct. 2002 susţinută de Mohamed Bedjaoui la Academia Română cu tema: *Identitatea naţională şi patrimoniul cultural imaterial. Reflexii UNESCO asupra protejării patrimoniului universal*

[10] G. Pinna, *Le patrimoine immatériel et les musées,* în Les nouvelles de l'ICOM, nr4/2003, p.3

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ce priveşte cea de a treia categorie muzeele cunosc o implicare profundă; prin demersurile specifice (selectarea şi achiziţionarea obiectelor, conservarea, interpretarea istorică şi ştiinţifică, expunerea) muzeul contribuie la investirea obiectelor cu o sferă semantică ce este comunicată ulterior publicului vizitator. Categoric însă, obiectele generează şi alte posibile interpretări, percepţia vizitatorului fiind influenţată nu numai de normele socio-culturale comune ci şi de un cadru de referinţe particular.

În viziunea UNESCO patrimoniul cultural imaterial poate fi definit ca incluzând toate formele culturii tradiţionale, populare sau folclorice, creaţii colective ale unei comunităţi date; bazate pe tradiţie, aceste creaţii sunt transmise oral sau gestual, fiind modificate periodic prin procese de recreere colectivă. Este extrem de importantă această ultimă subliniere dacă luăm, de exemplu, dansul ca expresie a patrimoniului imaterial; de fiecare dată când este performat dezvoltă semnificaţii diferite, uneori înregistrând o pierdere a autenticităţii istorice în practica curentă. Domeniile de expresie acoperite de sfera semantică atribuită prin definiţia UNESCO vizează deci: limbile, literatura orală (mituri, cântece, jocuri, geneanalogii), artele spectacolului şi practicile corporale (ritualuri, practici sportive), cunoştinţe şi abilităţi (referitoare la natură şi cosmologie, practici medicale şi culinare, artizanat tradiţional, tehnici de producţie), respectiv formele narative în întreaga lor diversitate[11]. În toate aceste domenii actul creator se exprimă prin cunoştinţe şi tehnici ce depăşesc procesul concret al confecţionării unui obiect.

Din prezentarea conţinuturilor pe care le acoperă noţiunea de patrimoniu imaterial devine tot mai evident faptul că muzeele trebuie să dobândească metode, competenţe şi cunoştinţe noi[12] în vederea prezentării formelor de expresie specifice acestui patrimoniu. Aceasta întrucât nu este vorba doar despre artefacte sau obiecte care sunt studiate şi prezentate publicului, ci despre persoane şi culturi vii, a căror cercetare trebuie aprofundată. Actualmente este tot mai frecvent abordată problematica privitoare la natura vie şi transnaţională a patrimoniului cultural imaterial. Din punctul nostru de vedere, credem că trebuie făcută distincţia între „expresii culturale vii" ca forme ale patrimoniului imaterial şi elementele conservate la nivelul memoriei colective care nu mai cunosc performări curente, dar care trebuiesc „repertoriate şi depozitate" chiar sub forma unor structuri narative (folclor, etnologie, istorie orală). În acest punct intervine necesitatea unei abordări interdisciplinare a elementelor acestui patrimoniu; din punct de vedere etnografic/etnologic „recuperarea" tradiţiilor, mare parte trecute în sectorul pasiv al memoriei colective, este un imperativ de maximă actualitate care contribuie din plin la înregistrarea, transcrierea, deci prezervarea formelor patrimoniului imaterial. Orientarea paseistă este însă un demers unilateral şi limitativ, ca atare, se

[11] *L'UNESCO: le patrimoine culturel immatériel*, în Les nouvelles de l'ICOM, nr.4/2003, pp.4-5

[12] Nguyen Van Huy, *Le patrimoine culturel immatériel au Musée d'ethnologie du Vietnam*, în Les nouvelles de l'ICOM, nr.4/2003, p.5

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

impune structurarea antropologică a cercetării acestui patrimoniu, prin canalizarea interesului şi asupra formelor derivate din interacţiunile prezente ale omului cu societatea şi mediul ambiant. Este evident însă că una dintre cele mai importante competenţe ale muzeului, reclamate de obiectivul prezervării patrimoniului imaterial, se referă la imperativele cercetării formelor de expresie specifice acestei categorii patrimoniale. La ora actuală, în virtutea dezvoltării ştiinţei şi a noilor tehnologii, „obiectul muzeal", în sensul său strict material, nu mai constituie axa principală a cercetării în sfera demersurilor instituţionalizate.

În spaţiul românesc suntem obişnuiţi să considerăm că principala caracteristică a elementelor patrimoniului imaterial este „tradiţionalitatea" lor; pornind de la această constatare, trebuie să precizăm că aşa-numita cultură folclorică este principala depozitară a expresiilor acestui patrimoniu. Ca atare, mediul în care se regăsesc „deţinătorii" elementelor patrimoniului imaterial, denumiţi în politica culturală a UNESCO „tezaure umane vii", este, în principal, ruralul. Din nefericire, în România la ora actuală nu există o strategie reglementată juridic privind modalităţile concrete de prezervare şi valorificare a patrimoniului cultural imaterial. Sigur, la nivelul cercetării precum şi al instituţiilor abilitate în acest sens, există o preocupare pentru înregistrarea (audio, video) formelor considerate arhaice, păstrate în memoria colectivă. Este cazul, spre exemplu, a numeroaselor ritualuri şi obiceiuri trecute în sectorul pasiv al memoriei comunităţii; tot în acest context pot fi amintite specii folclorice versificate a căror existenţă este înregistrată doar la nivel diegetic. Caracterul lor pasiv atrage atenţia asupra necesităţii repertorierii şi conservării acestora; cercetarea etnologică trebuie însă completată prin demersuri de antropologie culturală, care presupun şi investigarea prezentului şi a formelor derivate din raporturile umane cotidiene. Aceasta întrucât viaţa numeroaselor schimbări şi inovaţii în structura elementelor de patrimoniu poate fi uneori scurtă şi, ca atare, cercetarea, documentarea şi evaluarea constantă este extrem de importantă.

În genere, faptele de cultură populară reclamă, aşa cum spuneam, un examen interdisciplinar, acesta fiind însă un demers destul de greu de realizat, ce necesită stăpânirea simultană a mai multor discipline sau măcar a unor cunoştinţe temeinice din sfera acestor discipline[13]. Natura socială a elementelor patrimoniului imaterial este indubitabilă; ca atare, studierea acestora nefundamentată pe un demers interdisciplinar transformă efortul de interpretare într-unul parţial, ameninţat de o anumită superficialitate[14].

Actualmente se vorbeşte tot mai mult despre faptul că acest patrimoniu este ameninţat de o uniformizare culturală ce are cauze multiple: mondializarea, procese migraţionale, degradarea mediului, industrializarea, exodul rural, etc. Dacă patrimoniul cultural material este destinat să supravieţuiască mult timp producătorilor

[13] I. Şeuleanu, *Cercetarea faptelor de cultură populară: examenul interdisciplinar*, în Revista de Folclor şi Etnografie, nr.3-4/1996, p.226

[14] *ibidem*, p.230

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

şi comanditarilor săi, în ceea ce priveşte patrimoniul imaterial acesta este mult mai legat de soarta creatorilor săi, iar perenitatea sa constă, aşa cum am văzut, în transmiterea orală. Ca atare se impun măsuri adecvate de prezervare, precum şi un cadru legislativ optim care să reglementeze această activitate. Potrivit politicii culturale a UNESCO recomandările privind criteriile după care se structurează demersurile de prezervare a patrimoniului imaterial pot fi sintetizate după cum urmează:

- protejarea formelor de expresie care sunt în pericol şi sunt ameninţate de o dispariţie iremediabilă. Aceasta poate însemna o pierdere a semnificaţiei în interiorul culturii contemporane, respectiv o pierdere a autenticităţii istorice în practica curentă.
- respectarea imperativelor reprezentativităţii şi excepţionalităţii specifice în procesele de selectare şi colectare a elementelor patrimoniului intangibil.
- condiţionarea locală/regională, în virtutea faptului că trăsăturile distinctive ale elementelor acestui patrimoniu reflectă o şcoală particulară, o regiune, o minoritate sau identitate etnică.
- conformarea la criteriul calităţii performanţei a unei producţii, manifestări, sau a unei expresii culturale[15].

Categoric plasarea muzeului în serviciul societăţii implică o importantă dimensiune educativă pe care această instituţie trebuie să o satisfacă; se pune problema dacă patrimoniul imaterial poate fi un vector al acţiunii culturale şi educative. Atunci când tratează problematica acestui patrimoniu, muzeele se confruntă cu o dublă dificultate: aceea de a pune în context colecţiile vechi, respectiv de a aborda cu pertinenţă tematici de maximă actualitate[16]. Este evident faptul că misiunea pedagogică a muzeului nu trebuie să se limiteze la simple vizite şcolare sau organizarea unor ateliere pentru copii, preponderent orientate spre însuşirea unor abilităţi manuale. Având ca obiectiv fundamental prezervarea patrimoniului cultural, muzeul trebuie să identifice acele forme de adresabilitate către publicul şcolar care să permită, pe de o parte, satisfacerea acestui obiectiv, iar, pe de altă parte, să răspundă nevoilor specifice grupului ţintă.

Din experienţa noastră în activitatea cu elevii putem aminti ca formă de colaborare cu o importantă dimensiune educativă coordonarea acelor demersuri ce au în vedere elaborarea unor proiecte de conservare în vederea participării la competiţii pe teme de cultură şi civilizaţie organizate la nivelul învăţământului liceal. În ultimii patru ani am coordonat câteva echipaje de elevi în vederea realizării unor asemenea proiecte, susţinând, prin aceste activităţi, implicarea muzeului atât în acţiuni specifice de prezervare a patrimoniului imaterial cât şi în educarea elevilor privind necesitatea acestui deziderat. Propunându-şi, în principal,

[15] Susie Chung Yun Shun, *Museums and Intangible Folk Heritage in the Republic of Korea,* în ICOFOM Study Series – ISS 33 Supplement,
vezi http://www.mpz.bayern.de/icofom/iss33_supplement.pdf
[16] Amar Galla, *op.cit.,* p.4

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

teme legate de viaţa spirituală a comunităţilor rurale elevii s-au confruntat, într-o primă fază, cu problematica modalităţilor concrete de realizare ale unui proiect de conservare. În consecinţă, am procedat la informarea acestora cu privire la etapele ce se impun, precum şi la metodologia implicată în elaborarea unui asemenea proiect. Respectând rigoarea ştiinţifică a demersurilor etnologice, elevii au elaborat ghiduri de interviu pe problematica aleasă, efectuând ulterior deplasări în teren pentru aplicarea acestora şi culegerea informaţiilor. Uzitând de mijloacele audio şi video, ei au înregistrat materiale direct legate de subiectul abordat, dar şi elemente conexe acestuia (aspecte legate de habitat, structură etnică, etc.). Prin acţiunile lor, au realizat o documentare aplicată materializată printr-o lucrare teoretică, dar şi prin alte instrumente menite să susţină ideea unui proiect de conservare (de exemplu înregistrarea video a unei şezători, sau a unei secvenţe din ceremonialul nupţial, seturi de fotografii cu gospodării şi anexe vechi, cu portul specific zonei). Pe lângă activitatea de cercetare, s-a procedat şi la forme de valorificare a temei investigate; pe lângă prezentarea lucrărilor teoretice, au fost realizate expoziţii în şcoală cu obiecte (elemente de interior ţărănesc, instrumentar gospodăresc, de port popular, etc.) colectate de elevi, precum şi pliante cu privire la potenţialul etnografic al zonei cercetate. Credem că prin acest gen de activităţi muzeul poate deveni mai prezent în viaţa comunităţii locale, iar deschiderea spre public poate îmbrăca şi alte forme decât demersurile expoziţionale. Mai mult, dobândirea unor cunoştinţe privind metodologia de cercetare, sau a unor informaţii despre viaţa comunităţilor tradiţionale demonstrează funcţia educativă a muzeului, care oferă şi o abordare extra-şcolară prin familiarizarea cu elementele patrimoniului imaterial.

Considerăm că pentru perspectivă se impune ca muzeele să aibă o implicare mai consistentă în tot ceea ce presupune problematica patrimoniului cultural imaterial, în primul rând impunându-se o strategie elaborată la nivelul Ministerului Culturii, care să fixeze cadrele generale privind modalităţile concrete de prezervare şi valorificare a acestui patrimoniu.

THE MUSEUM IN THE CONTEXT OF PRESERVATION ACTIVITIES OF THE INTANGIBLE HERITAGE

Summary

The article propose a few teoretical approaches of intangible heritage. Equally, we have tried to present the way in which the museum, through his specific functions, could be implied in the actions of presentation and capitalization of intangible heritage.

We have considered necessary the approach of this categorie of cultural heritage since this is the direction of action impose by the cultural politics of UNESCO.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Adela Herban, *România – Vatican. 1939-1950. Relaţii diplomatice*, Deva, Tipografia „Astra", 2008, 646 pagini

Continuându-şi preocupările ştiinţifice în domeniul relaţiilor internaţionale ale României, Adela Herban, cercetător ştiinţific la Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane din Deva, dă la iveală un nou şi masiv volum de 646 de pagini, intitulat „România – Vatican. 1939-1950. Relaţii diplomatice" (tipărit la „Astra", Deva, 2008). Ea continuă firul demersului anterior, concretizat în lucrarea apărută în 2002, în care a tratat despre aceleaşi relaţii diplomatice în perioada interbelică (1920-1940), lucrare apărută la editura „Călăuza" din aceeaşi localitate[1].

Deşi se referă la o perioadă mult mai scurtă, de numai un deceniu, abordarea ei a ridicat probleme nu mai puţin complexe şi, adesea, dificile, dat fiind că este vorba despre anii celui de-al Doilea Război Mondial şi de intervalul de zbuciumate şi radicale schimbări şi răsturnări dintre 1945 şi 1950. Prin urmare şi efortul de documentare şi interpretare a trebuit să fie şi el pe măsură.

Privită în ansamblu, sub raport documentar lucrarea se bazează prioritar pe informaţii din arhiva Ministerului Afacerilor Externe, în special pe comunicările din acest minister cu trimişii lui la Vatican, precum şi pe cele angajate sistematic cu Nunţiul apostolic al Vaticanului la Bucureşti. Acest fapt permite depistarea, pas cu pas, a unei largi game de probleme survenite între cele două părţi, precum şi utilizarea, adesea reuşită, a influenţei Vaticanului pentru rezolvarea unor probleme în raport cu terţii sau pentru ameliorarea imaginii României în legătură cu anumite probleme. Căci, este adevărat, Vaticanul nu avea divizii („Câte divizii are Papa?", întreba, la un moment dat, Stalin), dar influenţa lui moral-spirituală şi religioasă îi conferea, nu de puţine ori, anvergura unei mari puteri.

Un loc important, ca bază documentară, ocupă şi utilizarea frecventă şi uneori amplă a ştirilor şi comentariilor din ziarul „Osservatore Romano", organul oficial al Sfântului Scaun, atât în ce priveşte relatarea unor fapte, evenimente sau puncte de vedere ale Vaticanului, cât şi atunci când ziarul lansa ipoteze destinate să testeze reacţia opiniei publice sau a unor ţări faşă de o idee sau o propunere avansate de cercurile conducătoare ale Bisericii catolice.

Din presa română sunt utilizate prioritar informaţii înserate în ziarul „Universul", la care se adaugă adecvat folosirea unui număr nu prea mare, dar semnificativ de culegeri de documente şi lucrări ale unor autori care s-au ocupat, din alte unghiuri de „filmare", de perioada pe care o tratează şi autoarea.

Îmbinarea abilă a acestor surse (precum şi a altora de mai mică pondere) permite autoarei să-l introducă pe cititor în cunoaşterea, cel mai adesea amănunţită şi chiar palpitantă, a numeroase probleme cu care se confrunta România în zbuciumatul deceniu 1940-1950.

---

[1] Recenzată amplu în „Sargetia", XXX, Deva, 2001-2002.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

O remarcă generală este şi acea că, atât în ultimii ani ai domniei lui Carol al II-lea, cât şi în vremea guvernării antonesciene, România, guvernele ei, s-au situat pe poziţii amiabile sau chiar amicale cu Vaticanul şi exponenţii lui, inclusiv atunci când opiniile sau poziţiile celor două părţi erau discordante sau litigioase.

Lucrarea debutează printr-un succint capitol care face, prin câteva punctări esenţiale, legătura cu volumul publicat în 2002 de către autoare. Acest demers este util şi prin acea că o seamă de probleme şi preocupări din perioada interbelică îşi au continuări specifice în cadrul deceniului luat în studiu în prezenta lucrare (de ex. în ce priveşte relaţiile româno-ungare sau raporturile cu minoritarii romano-catolici din interior).

În cele cinci capitole propriu-zise ale lucrării autoarea face, de fiecare dată succinte, dar esenţiale prezentări ale cadrului politico-diplomatic internaţional, ale cărui relativ rapide şi imprevizibile evoluţii aveau influenţă, directă şi indirectă, asupra relaţiilor noastre cu Vaticanul. Căci, pe măsură ce se derulau anii de război, Vaticanul însuşi era prins într-un tot mai dificil şi delicat joc al echilibrelor între cele două tabere aflate în conflict. Artizanul acestei complicate operaţiuni de „navigare" între cei doi „poli" ireconciliabili a fost, începând din 1939 – când a devenit Papă sub numele de Pius al XII-lea – fostul Cardinal şi Secretar de Stat pentru Afaceri Externe, Eugenio Pacelli.

Analiza relaţiilor României cu Vaticanul – desfăşurată, cum spuneam, pe cele cinci capitole ale lucrării – se subdivide pe perioade caracteristice ale situaţiei politice, atât interne, cât şi internaţionale, astfel: (1) 1 septembrie 1939-6 septembrie 1940, (2) 6 septembrie 1940-1942, (3) 1942-1943, (4) 1943-1945, şi, în fine (5) de la
începutul anului 1945 până spre 1950, interval în care survine o răcirea raporturilor România-Vatican, încheiat prin ruperea relaţiilor diplomatice dintre cele două părţi.

În primul capitol o mare pondere au relaţiile privitoare la eforturile diplomaţiei româneşti de combatere a propagandei revizioniste, în deosebi ungare care, sprijinindu-se pe susţinerea Germaniei hitleriste şi a Italiei mussoliniene, devenea tot mai asiduă şi mai agresivă, neezitând să recurgă nici la falsuri categorice şi statistice despre Ardeal, spre a convinge opinia publică şi cercurile politice influente asupra „justeţei" revendicărilor sale teritoriale faţă de România. Se miza pe influenţa moderatoare a Vaticanului, care însă, în pofida unor asigurări şi declaraţii de solidaritate, n-a avut un impact sensibil asupra Ungariei oricât de majoritar catolică era. În eforturile sale de întreţinere a unor bune relaţii cu Vaticanul România a mers până acolo că n-a făcut publicitate participării unor feţe bisericeşti catolice, inclusiv a unui episcop, la complotul antistatal descoperit de organele statului în anul 1939, spre a nu provoca „daune de imagine" Bisericii catolice în ansamblul ei.

Este adevărat că nu în puţine rânduri exponenţi autorizaţi ai Vaticanului îi informau – în audienţe al căror conţinut nu devenea public – pe reprezentanţii României despre diverse demersuri ostile ale adversarilor noştri, şi-i avertizau asupra pericolului comunist (bolşevic) în creştere, Rusia sovietică urmărind atent

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

starea conflictuală dintre România şi vecinii săi din vest şi sud, spre a o putea folosi, la momentul oportun, în propriul ei interes. Nu s-a putut afla însă – dincolo de bunăvoinţa ce reiese din multele relatări diplomatice şi de presă izvorâte de la Vatican – care sau cât de mari au fost, mai cu seamă de ordin moral-politic, ca şi de ordin informativ.

În continuare este examinat, cu antecedentele diplomatice şi consecinţele lui imediate momentul dramatic pentru ţara noastră al Dictatului de la Viena, precedat – ca breşă care i-a încurajat pe ceilalţi – de contopirea sovietică a Basarabiei, Nordului Bucovinei şi ţinutului Herţa. Prin Tratatul de frontieră cu Bulgaria, „supervizat" tot de Germania nazistă, România este obligată să cedeze Bulgariei Cadrilaterul.

În legătură cu această mare dramă naţională Vaticanul îşi exprimă, din nou, în maniera sa caracteristică, sincerele sale regrete şi compasiune politico-diplomatică. Oferă însă şi un ajutor bănesc pentru refugiaţii din Basarabia.

Următoarele două capitole, referitoare la anii 1940-1943, marcaţi de ascensiunea militară a Puterilor Axei, iar spre final de începutul declinului lor, ridică noi probleme pe eşicherul relaţiilor dintre România şi Vatican. De acum şi până la finele colaborării cu Germania relaţiile diplomatice dintre cele două părţi se desfăşoară – ne spune autoarea - „într-o adâncă conspirativitate", Reichul neagreind asemenea relaţii şi neagreind nici Vaticanul ca entitate distinctă. În aceste condiţii, totuşi colaborarea dintre România şi Vatican „îşi lărgeşte aria de activitate de la protecţia cetăţenilor români din zonele vremelnic ocupate, la aceea a refugiaţilor polonezi, culminând cu asigurarea transportului evreilor din Ungaria şi România spre Palestina (vezi coperta IV), fără ca acestea să fie singurele probleme luate în discuţie.

Situaţia tragică a românilor încăpuţi – prin cedările teritoriale din 1940 – sub jugul unor stăpâniri străine face, într-adevăr, obiectul unor numeroase şi amănunţite comunicări între România şi Sfântul Scaun, diplomaţia românească informând Vaticanul asupra adevăratei stări de lucruri din teritoriile înstrăinate (pe care ocupanţii o negau ori o prezentau falsificat), iar pe de altă parte, solicita Vaticanului sprijin şi asistenţă moral-politică în favoarea celor oprimaţi, persecutaţi, expulzaţi sau chiar supuşi unor acţiuni cu caracter de genocid. Numeroase şi frapante sunt, în această privinţă sesizările cu privire la tratamentul opresiv şi inuman aplicat de regimul hortist românilor din Transilvania de Nord. Aici, după cunoscutele orori săvârşite de noii stăpâni în prima fază a ocupaţiei, după expulzările a numeroşi preoţi, învăţători, avocaţi şi alte elemente intelectuale, - operaţie menită a-i lăsa pe români fără liderii lor spirituali -, stăpânirea hortistă a trecut la ample acţiuni de maghiarizare, făcând presiuni de trecere a ortodocşilor şi greco-catolicilor români la religia reformată. Oficialitatea maghiară făcea şi presiuni asupra Vaticanului să procedeze la schimbarea organizării administrative a Bisericii greco-catolice (unite), căutând să subordoneze un mare număr de eparhii româneşti autorităţii ecleziastice a unor episcopii maghiare. A fost scoasă „de la naftalină" şi ideea subordonării a numeroase parohii ale românilor uniţi faţă de

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Episcopia maghiară cu sediul la Hajdudorogh (în Ungaria de Nord), înființată în 1912, vizând și atunci același scop: maghiarizarea prin biserică a românilor greco-catolici.

Spre cinstea lui, Vaticanul a refuzat sistematic să satisfacă asemenea revendicări, motivând că schimbările teritoriale din timpul războiului nu sunt definitive și că, deci, trebuie așteptat sfârșitul acestuia, când granițele vor mai suferi modificări și vor căpăta un contur stabil.

Numeroase alte probleme mai fac obiectul schimbului de vederi dintre România și Vatican, purtate prin intermediul reprezentanților diplomatici ai celor două părți, ambasadorii României pe lângă Sfântul Scaun și, respectiv, Nunțiul apostolic al Vaticanului la București care, în tot timpul războiului și o vreme și o vreme după aceea a fost Monseniorul Andreea Cassulo. Ambasadorii României au fost, pe rând, N. Petrescu Comnen și generalul Dănilă Papp.

Nu vom intra în prezentarea acestor probleme, pe care autoarea le examinează amănunțit, meticulos și în ordine cronologică, lăsând, de regulă, documentele „să vorbească" de la sine. Acest mod de a proceda constituie, evident, o garanție de autenticitate. Avem însă impresia, ca cititor, că dincolo de această virtute incontestabilă – care introduce pe lector și în mecanismul diplomatic, în „bucătăria" intimă a raporturilor – partea de „politeți" și complimente reciproce dintre părți ar fi putut, eventual, să fie, într-o seamă de locuri, ceva mai restrânsă, desigur fără a afecta chestiunile de fond ale comunicărilor reciproce. Grija evidentă pentru autenticitate, provoacă , ici-acolo, lungimi ce se puteau evita.

Notăm și faptul că Nunțiul Andrea Cassulo s-a interesat asiduu și de soarta și tratamentul aplicat de autoritățile române prizonierilor de război (ruși, americani), ca și refugiaților polonezi. El a vizitat în câteva rânduri lagăre de prizonieri, autoritățile române facilitându-i aceste demersuri. Înaltul prelat a făcut asemenea vizite și în Transnistria.

În contextul legislației rasiale a perioadei antonesciene Nunțiul papal s-a interesat asiduu și a făcut repetate demersuri în sprijinul evreilor români, îndeosebi a celor care, din instinct de conservare, din firească teamă de persecuție sau deportare, au manifestat tendința de a trece – sau chiar au trecut – la religia catolică. Este grăitoare pledoaria înaltului prelat pentru asigurarea posibilităților de învățătură ale copiilor și tineretului evreiesc, al căror acces la învățământul public era lovit de interdicții sau restricții.

O altă chestiune, reliefată pregnant de către autoare, mai cu seamă cu începere din 1943, o constituie tatonările și preocupările crescânde ale autorităților antonesciene (dar și ale opoziției democratice) de a găsi o cale de salvare a țării, de ieșire de sub tutela sufocantă a Axei, pe măsură ce perspectiva înfrângerii Germaniei naziste și a aliaților săi se contura tot mai puternic la orizont. Aceste demersuri, inițiate sau doar alimentate de Mihai Antonescu au rămas însă, după cum se știe, fără rezultatul scontat. Clauza „capitulării necondiționate", pusă de Puterile Aliate, a fost și ea o barieră în calea acestor demersuri.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Odată cu actul de la 23 august 1944 – şi în special după 6 martie 1945, când vine la putere, instaurat cu masiv sprijin sovietic, Guvernul prezidat de dr. Petru Groza, relaţiile dintre România şi Vatican intră într-o nouă fază, o fază descendentă, tot mai mult conflictuală, culminând cu ruperea relaţiilor diplomatice ale ţării noastre cu Vaticanul.

Autoare prezintă amănunţit această involuţie, presărată de persecuţii, arestări de preoţi şi credincioşi romano-catolici şi greco-catolici, închiderea de şcoli şi exproprieri de bunuri, etc. – toate acestea reprezentând încălcări ale Concordatului din 1927 (ratificat în 1929) dintre România şi Vatican. Autorităţile comuniste respingeau însă sistematic, cu o „argumentaţie" ateist-machiavelică, protestele Nunţiului papal.

Apogeul acestor raporturi conflictuale a fost stins în 1948 când – după „modelul" aplicat în 1946 de către Stalin în Ucraina – cultul greco-catolic a fost interzis prin lege. După 250 de ani de la unire (de la 1700) a unei părţi dintre românii din Transilvania cu Biserica Romei autorităţile au hotărât ca aceştia au redevenit ortodocşi. Patrimoniul greco-catolic a fost preluat de Stat, iar peste puţină vreme el a fost atribuit Bisericii ortodoxe. Prelaţii, preoţii şi credincioşii care au refuzat să se supună acestei decizii au avut de „populat" închisorile iar în continuare au fost supuşi la un regim de persecuţie. Unul dintre „rezultate" a fost şi proliferarea fenomenului sectant în Transilvania, mult mai greu de controlat. În timp ce episcopii greco-catolici au fost închişi la Sighet, unde şi-au sfârşit viaţa în aspre condiţii de detenţie, Ministerul de Externe respingea protestele Nunţiului papal, afirmând că în România nu mai există greco-catolici şi că „nu are cunoştinţă" de vreo arestare. Cinismul acestor răspunsuri – subliniat de autoare – vorbeşte de la sine.

În cele din urmă – consecinţă a unui Decret din 1 decembrie 1948 prin care Biserica greco-catolică a fost suprimată şi a protestelor Nunţiaturii – Guvernul român a denunţat Concordatul cu Vaticanul, rupând astfel relaţiile diplomatice cu acesta. Ruptura a durat până la căderea comunismului. Reprezentanţii Vaticanului în România au fost declaraţi „persoana non grata" şi au părăsit România „în noaptea de 7 spre 8 iulie 1950", „cu trenul, prin punctul de frontieră Curtici".

Dincolo de unele observaţiuni formulate pe parcurs, în fond, neesenţiale în raport cu „fluxul" major al lucrării, trebuie să afirmăm că eminenta cercetătoare Adela Herban ne oferă un rezultat substanţial al muncii sale ştiinţifice cu privire la o perioadă complicată şi la un subiect complex – nu fără unele rezonanţe contemporane – care-i onorează statutul de istoric.

Vasile Bozga

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Doina Benea, *Edificiul de cult roman de la Praetorium (Mehadia)*, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2008, 207 p. (inclusiv 1 hartă, 54 fig. şi 12 planşe)

Viaţa religioasă în Dacia romană a constituit subiectul a numeroase studii de specialitate care au vizat deopotrivă divinităţi şi adoratori, edificii de cult şi tagma sacerdotală, rit şi ritual funerar. Volumul prezentat în continuare vine să completeze peisajul religios al provinciei Dacia. Cea mai recentă lucrare de sinteză a prof. univ. dr. Doina Benea reprezintă monografia templului roman din *vicus*-ul de la *Praetorium* (azi Mehadia, jud. Caraş-Severin).

Lucrarea avută în discuţie este structurată în cinci capitole, înţelegerea informaţiei din cele 122 de pagini de text efectiv fiind facilitată de un total de 67 planşe cu hărţi, planuri şi material arheologic fotografiat şi desenat. Autoarea îşi propune şi, considerăm, reuşeşte să înfăţişeze „pe scurt istoria unui templu roman dintr-un sat (*vicus*) al Daciei romane" (p. 8).

Volumul începe cu un *Cuvânt înainte* (p. 7-8), prilej cu care Doina Benea expune ideea centrală în jurul căreia îşi construieşte demersul ştiinţific: prezentarea edificiului de cult de la Mehadia cu tot materialul arheologic scos la iveală în timpul săpăturilor arheologice. În structura lucrării urmează o utilă *Listă a abrevierilor* (p. 9-10) care înlesneşte considerabil sarcina lectorului interesat de aparatul critic.

Primul capitol, *Introducere* (p. 11-40), sintetizează informaţiile rezultate în urma cercetărilor sistematice din anii 2000-2007, cu privire la întregul areal de interes arheologic (castrul şi vicus-ul). Sunt trecute, firesc, în revistă condiţiile geografice (p. 11) precum şi cercetările arheologice întreprinse în zonă de-a lungul timpului (p. 11-13). Succint sunt prezentate supoziţiile asupra toponimului aşezării (p. 13-15), aducându-se argumente de ordin strategico-geografic în favoarea atribuirii numelui *Praetorium* atât castrului cât şi vicus-ului de aici[1]. Autoarea consideră că „desemnarea prin termenul de *Praetorium* este valabilă doar atunci când împăratul se află într-o campanie militară iar sediul său era amplasat în afara statului roman, în Barbaricum [...] Castrul de la Mehadia, aflat la 25 km de linia Dunării, întrunea toate condiţiile pentru stabilirea comandamentului în care se afla şi împăratul la un moment dat. În acest caz castrul *Praetorium* a putut fi primul sediu al împăratului după trecerea Dunării în 101. Alegerea acestui castru pare favorizată de poziţia sa strategică înaintea culoarului Timiş-Cerna, dar mai ales prin apropierea de Dunăre şi posibilitatea de retragere imediată în cazul unui pericol pentru împărat" (p. 14).

[1] În prezent este acceptat numele *Praetorium* pentru aşezarea de la Mehadia însă până în urmă cu câteva decenii acesteia i se atribuia toponimul *Ad Mediam* (D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 30-33) sau existau păreri conform cărora aşezarea civilă ar fi purtat numele *Ad Mediam* iar castrul *Praetorium* (V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 107).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Castrul roman (p. 15-23), trupele care au staţionat vremelnic aici (p. 23-30) precum şi vicus-ul militar de la *Praetorium* (p. 31-40) sunt subiecte tratate separat, în ultimele trei subcapitole, fără a intra prea mult în detalii (având în vederea faptul că lucrarea este o monografie de clădire cu funcţionalitate precisă) ci doar atât cât să ofere o imagine de ansamblu asupra realităţilor de secol II- III de la Mehadia. Săpăturile reluate în anul 2000 de către colectivul de la Universitatea de Vest din Timişoara au vizat în special sistemul defensiv al castrului, efectuându-se însă şi secţiuni de control în interiorul lui pentru a se surprinde structura de interior a acestuia. S-a stabilit stratigrafia generală a aşezării (au fost surprinse două etape ale fazei de pământ, altele două ale fazei de piatră şi o ultimă etapă post-romană). Rămâne totuşi destul de ambiguu datată în volum inundaţia care a afectat atât castrul cât şi aşezarea civilă, cândva între anul 246 şi sfârşitul stăpânirii romane în Dacia, pe baza unei monede de tipul Provincia Dacia emisă în acel an, descoperită la baza stratului de aluviune) (p. 17 şi 26).

Al doilea capitol, intitulat *Edificiul de cult din vicus-ul militar. Stratigrafie* (p. 41-50), prezintă rezultatele cercetărilor arheologice din campaniile 2000-2003 întreprinse pentru dezvelirea (chiar dacă parţială) a singurului edificiu de cult descoperit până în prezent la Mehadia. Cercetările au relevat o stratigrafie complexă, clădirea având trei faze de locuire, două romane şi una post romană.

Inventarul arheologic constituie al treilea capitol al lucrării (p. 51-98). Catalogul descoperirilor ocupă partea cea mai extinsă a volumului, având o structură logică, uşor de urmărit. Piesele sunt clasificate în funcţie de materialul din care au fost realizate şi de utilitatea fiecăreia dintre ele. Sunt repertoriate piesele din metal şi os (p. 51-60), defalcate pe categorii: arme, unelte, accesorii din fier pentru uşă, cuie, obiecte din plumb, piese de echipament, accesorii vestimentare. În analiza materialului urmează ceramica - *terra sigilatta*, ceramica ştampilată şi cea de uz comun, opaiţe şi materiale de construcţii (p. 60-75), fragmentele de sticlă (p. 75-79), descoperirile numismatice (p.79-81) şi monumentele votive şi arhitectonice descoperite în perimetrul templului (p. 81-98). Cea mai mare parte a pieselor din catalog sunt ilustrate de fotografie sau desen, în câteva cazuri nefiind, însă, numerotate piesele din figuri ceea ce poate produce confuzii.

Capitolul al patrulea *Edificiul de cult de la Praetorium (Mehadia)* (p. 99-117) relevă cele trei etape de construcţie ale templului. Identitatea divinităţilor adorate a putut fi stabilită pe baza fragmentelor de inscripţii şi de statui descoperite. Astfel într-o primă etapă templul a fost închinat lui Apollo, ulterior acestuia i s-a adăugat Jupiter Dolichenus pentru ca mai târziu clădirea să devină o *basilica* creştină a cărei funcţionare să dureze până spre sfârşitul secolului IV.

Ultimul capitol al lucrării *Consideraţii finale* (p. 118-122) sintetizează, firesc, concluziile la care a ajuns cercetătoarea cu privire la edificiul de cult şi a importanţei lui dar şi asupra credincioşilor. Adorarea lui Apollo la *Praetorium* nu ar fi fost deloc întâmplătoare în condiţiile în care aici a staţionat o unitate de dalmaţi care vin din spaţiul balcanic şi unde cultul era extrem de răspândit. Mai mult chiar, Apollo poate fi văzut ca o divinitate protectoare a bolnavilor veniţi la

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

tratament la *Ad Mediam* şi care ar fi putut să stea în *vicus*-ul de la Mehadia pe perioada sejurului curativ. În sprijinul acestei idei ar veni un plan de secol XVIII care relevă existenţa în staţiunea antică doar a complexelor termale, a templelor şi a altor amenajări cu caracter public, precum şi faptul că *Praetorium* este cea mai apropiată aşezare de *Ad Mediam*.

Volumul se încheie cu bibliografia generală (p. 123-130), un rezumat în limba germană (p. 131-135), lista figurilor (p. 137-139) şi a planşelor (p. 139-140), o hartă, cele 52 de figuri şi 12 planşe.

Lăsând la o parte inevitabilele probleme legate de tehnoredactare care nu ştirbesc munca depusă, lucrarea prezentată are meritul de a oferi o imagine nu numai asupra clădirii de cult în sine ci şi a castrului, chiar dacă doar în trecere, aşa cum apare în lumina cercetărilor ultimilor ani.

Oana Cornelia Tutilă

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Gudor Kund Botond, ***Istoricul Bod Péter (1712 – 1769)***, cu o prefață de Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, 584 p.

Apărută sub auspiciile Centrului de Studii Istorice și Politologice „Iuliu Maniu" din Alba Iulia, cartea Pr. Dr. Gudor Kund Botond, inițial o teză de doctorat susținută la Universitatea „1 Decembrie 1918" din aceeași localitate, se înscrie pe o linie de cercetare istorică deschisă în urmă cu câțiva ani la „Alma Mater Apulensis", fiind, după cum precizează și Prof. Univ. Dr. Iacob Mârza în *Prefața* lucrării, rezultatul unei dinamice, intense și repetate documentări științifice în arhive și biblioteci românești și europene.

Volumul, intitulat *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, urmărește practic destinul acestui preot reformat din Ighiu (jud. Alba), autor prolific *„implicat în diverse ramuri ale științei, de la teologie și istorie literară până la istorie și cartografie"*, *„personalitatea științifică protestatntă cea mai marcantă a secolului al XVIII-lea din Transilvania [...], considerat și unul dintre întemeietorii istoriei literaturii maghiare și, în special, savantul care a cuantificat cel mai bine oamenii de știință și operele lor din spațiul locuit de maghiari"*. Bod Péter este văzut dintr-o perspectivă istoriografică de ansamblu, care nu poate ignora, printre multe alte aspecte, raporturile acestuia cu ideile Umanismului și Barocului sau apartenența sa la Preiluminismul transilvănean.

Astfel, pe lângă *Prefața* (p. 7 -11) deja amintită, și după un scurt preambul al lui Gudor Kund Botond, *Auctor Pio Lectori* (p.13-14), în care, cu modestie, „fără pretenția perfecțiunii, ori a epuizării subiectului", se deconspiră faptul că opera istorică a lui Bod Péter este analizată din perspectiva integrării acesteia în spațiul mult mai larg al istoriografiei europene, în general, și central și sud-est europene, în special, urmează *Introducerea* (p.15-22), redactată ca prim capitol al lucrării. Practic, aici sunt expuse lectorului, succint, datele biografice ale preotului din Ighiu și sunt enunțate principalele interogații asupra scrisului istoric la Bod Péter, cărora cercetarea actuală încearcă și, credem noi, reușește să le găsească răspunsuri.

Urmează cel de-al doilea capitol al lucrării, intitulat *Cultură, biserică și societate în Transilvania preiluministă* (p. 23-84), care radiografiază, în subcapitole distincte, diferitele aspecte ale epocii, precum *Viața politică și socială*, *Reformismul austriac sub domnia Mariei Tereza și tipologia reformelor tereziene*, *Biserica reformată din Transilvania în prima parte a secolului al XVIII-lea. Relația Reformei cu romano-catolicismul și absolutismul habsburgic* și *Situația socio-economică și confesională a preoțimii transilvănene din secolul al XVIII-lea.* După cum se observă, prin modul de redactare al acestei părți, consistente de altfel, a lucrării, se încearcă surprinderea exhaustivă a problemelor ce crează contextul, acel context în care se naște, se formează și se cizelează omul de cultură Bod Péter. Nici unul dintre aspectele relevante în procesul de influențare a intelectualului din Ighiu nu este lăsat la voia întâmplării, ceea ce, să recunoaștem, este rezultatul unui travaliu remarcabil.

După cum era de așteptat, paginile capitolului următor vin să încadreze *Viața și activitatea lui Bod Péter* (p. 85-179), în contextul anterior elaborat. Extrem

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

de detaliat, textul din această parte a lucrării este îmbogăţit cu o seamă de ilustraţii privind viaţa studenţească de la Universitatea din Leiden, unde se formează intelectual şi profesional viitorul preot şi istoric, precum şi cu tabele şi grafice care explicitează diferite aspecte ale problemelor analizate.

Enunţat încă din titlul lucrării, demersul lui Gudor Kund Botond se concentrează mai ales asupra activităţii de istoric a lui Bod Péter, astfel încât, în continuare, capitolul *Scris istoric la Bod Péter. General şi particular* (p.180-242), se deschide cu două subcapitole dedicate istoriografiei europene în general, în prima parte a secolului al XVIII-lea, precum şi, în particular, celei central-europene între anii 1710-1770, zonă şi perioadă în care se încadrează şi scrisul istoric al preotului de la Ighiu. Nu sunt ocolite aici nici interferenţele operei sale istorice cu istoriografia românească şi săsească din Transilvania, nici evoluţia discursului său preiluminist, ca o trecere de la Baroc la Iluminism, şi nici, bineînţeles, viziunea sa istorică care evoluează de la teologie şi istorie particulară la istoria generală.

Filonul principal al volumului este suplimentat cu un nou capitol, *Semantică preiluministă la Bod Péter. Context, text şi subtext* (p.243-368), care, printre altele, inventariază şi analizează extrem de riguros atât tipul scrierilor cu caracter istoric propriu-zis (istoriografii, biografii, lucrări de istorie bisericească, istorie literară, biblioteconomie, opera enciclopedică etc.), cât şi opera teologică şi cea juridică văzute din perspectiva valenţelor lor istorice. Ca o completare, mai trebuie spus că nu e omisă nici contribuţia lui Bod la dezvoltarea ştiinţelor auxiliare ale istoriei, aici aria preocupărilor sale cuprinzând epigrafia, cartografia şi numismatica.

În sfârşit, partea dedicată *Dimensiunilor discursului istoric la Bod Péter* (p.369-413), vine să completeze tabloul unui „polihistor reprezentativ pentru cultura Principatului Transilvaniei", aici fiind prezentate concepţia istorică (mai precis, rolul şi locul istoriei în opera lui Bod Péter), modelele istoriografice şi metoda de investigare folosite de acesta, tipul discursului istoric, precum şi evoluţia scrisului istoric de la polemică la biografie şi evaluare critică.

Volumul se încheie cu o suită de *Consideraţii finale* (p.414-440), reprezentative pentru ilustrarea capacităţii de sinteză a autorului Gudor Kund Botond şi a ataşamentului acestuia faţă de cercetarea istorică îndreptată cu precădere asupra instituţiei reprezentată de Biserica Reformată, urmate de *Anexe*, sute de titluri menţionate la *Bibliografie*, rezumate în limbile maghiară şi engleză, şi un extrem de util *Indice de nume şi locuri*. În final, nu mai putem menţiona decât faptul că, fundamentată pe un număr impresionant de note de subsol, peste 1900, cartea la care am făcut referire se constituie într-o necesară lucrare de istoriografie ce vine să completeze peisajul unei epoci, să ne restituie un personaj pe nedrept uitat în ultimul veac şi să aducă un omagiu celui care a fost Bod Péter, istoric, slujitor şi demnitar al Bisericii Reformate.

Daniel I. Iancu

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Corectură:
IOACHIM LAZĂR, GEORGETA DEJU, SILVIA BURNAZ,
CRISTINA CRISTEA, DORINA DAN

Tiparul executat la Qual Media Cluj-Napoca
ISSN 1013 – 4255

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ISSN: 1013 – 4255

Volum tiparit la:
Tipografia Qual Media, Cluj-Napoca

qual media
Soulful Advertising

www.mcdr.ro / www.cimec.ro